

د پښتو خانګې د دوکتورا دورې لومړنې چاپي اثر

پر (۱۳۹۲ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي پښتو خانګه کې د لومړي ځل لپاره د دوکتورا (Ph.D) پروګرام پیل شو. د (۱۳۹۶ل) کال په پای کې د دې کورس فارغانو خپلې مقدماتي او نهایي دفاعګانې پیل کړې. استاد محمد اسمعیل یون چې د دې پروګرام محصل و، له پیله بیا تر پایه یې په منظم ډول د دوکتورا کورس تعقیب کړ، دې لومړي شخص و چې د دې کورس په بهیر کې یې خپل (یولس) عنوانه لیکلي سیمینارونه سره ترتیب او د (کتاب الشعر) په نامه یې په یوه ټولګه کې سره راټول او د دې تر څنګ یې (فلسفه او فلسفي بهیر) اثر چې د همدې کورس په لومړي سمستر کې شامل تدریسي مضمون و، هم له دري څخه په معیاري پښتو وژباړه او دواړه یې پر (۱۳۹۴ل) کال چاپ کړل.

استاد یون د (۱۳۹۶ل) کال د سلواغې پر (۲۵) مه او د کب پر (۵) مه نېټه په بریالیتوب سره خپله مقدماتي او وروستی دفاع تر سره کړه او (د خادم نړۍ لید) دا مهم اثر چې له څېړنیز، شننیز او علمي پلوه په خپله برخه کې ساری نه لري، بشپړ او دا دی اوس یې د چاپ په ګاڼه سمبال کړ.

ما چې د استاد یون د دوکتورا دورې ټول کار له نږدې څارلی، نو ډېر زیات خوند مې ترې اخیستی، که ووايم چې د کابل پوهنتون د دوکتورا په تاریخ کې د استاد یون دا اثر او دفاع یو بې ساری کار ګڼل کېږي، نو مبالغه به مې نه وي کړې. (د خادم نړۍ لید) څېړنیز اثر چاپ د ماسترۍ او دوکتورا دورې محصلینو لپاره په دې برخه کې د نویې څېړنې یو ډله څخه چې په همدې برخه کې د استاد یون د اسناد پوهاند دوکتور محمد اسمعیل یون

د لا زیاتو بریاوو په هیله
پوهنمل وفاء الرحمن وفا
د کابل پوهنتون د ماسترۍ
او دوکتورا پروګرام امر

خادم نړۍ لید

دوکتورا دورې پایلیک

څېړونکی

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۶ل

کابل پوهنتون
ژبو او ادبیاتو پوهنځی
پښتو څانګه

د خادم نړۍ لید
(د دوکتورا دورې پایلیک)

خپرونکی
پوهاند محمد اسمعیل یون

۱۳۹۶ ل کال

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

کتاب پېژندنه:

-
- د کتاب نوم: د خادم نړۍ لید
لیکوال: محمد اسمعیل یون
خپروندی: د افغانستان ملي تحریک، فرهنگي خانګه
وېبپاڼه: www.melitahrik.com
کمپوز: فیاض حمید
پښتۍ ډیزاین: سپین سهار
چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه
چاپکال: ۱۳۹۶ ل کال / ۲۰۱۸ م
د تحریک د خپرونو لړ: (۱۳۸)
لیکوال د خپرونو لړ: (۴۷)
چاپځی: اسد دانش مطبعه- کابل / ۰۷۰۰۴۴۹۲۹۸

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

نیولیک

مخ	سرلیک	گڼه
۷	(د خادم نړۍ لید) په باب د پښتو څانگې نظر	۱
۹	د لارښود گزارش	۲
۱۴	د خادم نړۍ لید او زما نظر	۳
۱۸	د خادم نړۍ لید	۴
۲۴	د ارزوونکي نظر	۵
۲۸	سریزه	۶
لومړۍ برخه خادم څوک و؟		
۴۰	د خادم پېژندنه	۷
۴۴	۱- زوکړه	۸
۴۸	۲- زده کړه	۹
۵۲	۳- لیکوالي	۱۰
۵۵	۴- دندې	۱۱
۵۹	۵- اثار	۱۲
۶۱	۶- سیاسي فکر، ژوند او هڅې	۱۳
۶۸	۷- کورني او بهرني سفرونه	۱۴
۶۹	۸- کورنی او ټولنیز ژوند	۱۵
۷۰	۹- د ژوند وروستي کلونه، بند او مړینه	۱۶
۷۳	۱۰- یادونه او نمانځنه	۱۷
۷۷	۱۱- د ژوند پېښو لنډیز	۱۸

دویمه برخه خادم څه کړي ؟

۸۱	د خادم اثار	۱۹
۸۲	الف - د استاد خادم منظوم اثار	۲۰
۱۰۰	ب- د استاد خادم منشور اثار	۲۱
۱۸۲	د استاد خادم د اثارو نوبستونه او ارزښتونه	۲۲
۱۸۳	الف- د منظومو اثارو نوبستونه او ارزښتونه	۲۳
۲۲۶	ب- د منشورو اثارو نوبستونه او ارزښتونه	۲۴
۲۳۹	په ویبښتیايي پړاو کې د استاد خادم د اثارو مقام	۲۵
۲۶۴	د ولس په ویبښتابه کې د استاد خادم د مفکورو اغېزه	۲۶
۲۶۸	د خادم په اثارو کې فکري تاثر، تقلید او تولید	۲۷
۲۷۰	الف- خادم او خپله ټولنه	۲۸
۲۷۵	ب- کورني لیکوال او مهم شخصیتونه	۲۹
۳۹۵	ج- نړیوال لیکوال او موثر شخصیتونه	۳۰

درېیمه برخه

د خادم نړۍ لید

۴۴۲	ملتیپالنه	۳۱
۴۴۵	الف- پښتانه او پښتونولي	۳۲
۴۷۵	ب- پښتانه او پښتونستان	۳۳
۴۹۶	ج- افغان او افغانیت	۳۴
۵۴۸	دینپالنه	۳۵
۵۵۰	الف- د دین اصلي ماهیت	۳۶
۵۵۷	ب- د دین اخلاقي ایډیالونه	۳۷
۵۷۴	ټولنیالنه	۳۸

د خادم نړۍ لید/ نیولیک

۵۸۶	سمونپالنه	۳۹
۵۸۷	الف- فردي سمون	۴۰
۵۹۳	ب- ټولنيز سمون	۴۱
۵۹۷	ج- هېوادنی سمون	۴۲
۶۰۴	کره کتنه	۴۳
۶۰۵	الف- ژبپوهنيزه کره کتنه	۴۴
۶۰۹	ب- ادبي کره کتنه	۴۵
۶۱۳	ج- سياسي او ټولنيزه کره کتنه	۴۶
۶۲۵	ښارپالنه	۴۷
۶۴۰	د فلسفي افکارو روزنه	۴۸
۶۷۵	د سيمې او نړۍ په باب انگېرنې	۴۹
۶۷۷	الف - په سيمه ييزه کچه انگېرنې	۵۰
۶۷۹	ب- په نړيواله کچه انگېرنې	۵۱
۶۸۹	ژبپالنه او نور افکار	۵۲
څلورمه برخه		
۷۱۵	دادم د نورو ليکوالو له نظره	۵۳
۷۱۶	الف- کورني ليکوال	۵۴
۸۳۵	ب- بهرني ليکوال	۵۵
پنځمه برخه		
۸۴۸	د خادم د خدمتونو ارزونه	۵۶
۸۵۰	فرهنگي برخه کې د استاد خادم خدمتونه	۵۷
۸۵۰	الف- ليکنيز خدمتونه	۵۸
۸۵۶	ب- رسنيز خدمتونه	۵۹
۸۶۶	ج- ديني خدمتونه	۶۰

۸۶۹	ټولنیزه برخه کې د استاد خادم خدمتونه	۶۱
۸۷۰	الف- کورنۍ او سیمه ییز چاپیریال	۶۲
۸۷۱	ب- عامه ټولنه	۶۳
	شپږمه برخه	
۸۷۵	وروستۍ یادونې	۶۴
۸۷۷	وروستۍ بشپړونې	۶۵
۸۸۳	لنډیز او پایله	۶۶
۸۹۰	اخځونه	۶۷
۸۹۵	CERTIFICATE	۶۸
۸۹۶	وروستۍ نښلونې	۶۹

(د خادم نړۍ لید) په باب د پښتو خانګې نظر

(د خادم نړۍ لید) د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا (Ph.D) دورې ډیزرتیشن یا پایلیک دی چې په خورا زحمت لیکل شوی دی. مولینا قیام الدین خادم د پښتو معاصرو ادبیاتو د پنځو ځلانده ستورو له جملې څخه دی، پښتو ژبې، ادب او ټول افغان ولس ته یې نه هېرېدونکي خدمتونه کړي دي.

تر شپېتو زیات علمي، تاریخي، ژبپوهنیز او ادبي اثار لري. څه باندې پنځه لسيزې یې افغان ولس ته فرهنگي خدمت کړی دی. د ده پر ژوند، اثارو ځینې متفرقه لیکنې شوي او یوه رساله هم چاپ شوې، خو تر دې دمه پرې کوم لیکوال لوی او هر اړخیز اثر نه دی لیکلی. په تېره بیا د هغه پر افکارو یا (نړۍ لید) باندې. د پښتو خانګې استاد ښاغلي محمد اسمعیل یون چې د ډاکټرۍ ډیزرتیشن یې (د خادم نړۍ لید) څېړلی، نو په ده کې هغه ضرورت تر ډېر حده رفع شوی، چې د خادم د افکارو لپاره د یوې پراخې او هر اړخیزې څېړنې د نشتوالي له امله احساسېده. استاد یون له معتبرو اڅوونو او د استاد خادم له خپلو اثارو څخه، چې په حقیقت کې د خادم د فکر په باب اصلي سرچینه ده. ګټه اخیستې، نه یوازې د خادم اثار یې په ترتیب سره پېژندلي، ډلبندي کړي او شنلي دي، بلکې افکار (نړۍ لید) یې هم په نهو جلا جلا برخو کې چې ځینې

برخې یې پر نورو ځنگزنو برخو هم وېشل شوي، په تفصیل سره څېړلي او تحلیل کړي دي. پښتو ځانگې چې دا اثر له سره تر پایه وکوت، نو مور ته دا څېړنه او شننه ځکه نوې بنکاره شوه چې تر دې دمخه هېڅ چا هم د داسې لوړې علمي پورې لپاره دا ډول اثر نه دی لیکلی، دا په خپل ذات کې د افغانستان او سیمې په کچه د خادم د نړۍ لید په باب لومړی او جامع اثر دی. نه د چا له اثر سره ټکر خوري او نه تر دې وړاندې کوم دا ډول اثر و چې له هغه سره محتوایي ټکر وخورې او یا هم تکراري بڼه ولري. د استاد خادم له خپلو اثارو او همدارنگه د استاد خادم په باب د نورو لیکوالو له لیکنو او نظرونو څخه چې کومه اړتیا وړ گټه اخیستل شوې، هغو ته هم د کتاب په متن کې د اخځ په بنودلو سره نغوته شوې ده. د نورو لیکوالو نظرونه هم په یوه ځانگړي څپرکي کې تشریح شوي دي.

لنډه دا چې دا اثر د (Ph.D) د ډیزرتیشن له ټاکلو مفرداتو سره سم، لیکل شوی، بشپړ شوی دی او په افغانستان او نوره نړۍ کې د استاد خادم په باب د دوکتورا د دورې لومړنی اثر دی. د کوم ارتحال، سرقت او بېځایه تکراري مسایلو څرک په کې نه شته، پښتو څانگه د اثر نویوالی، اړتیا، نوبت او هر اړخیزوالی تائیدوي او استاد یون ته د لازياتو بریاوو هیله کوي.

په درناوي

د پښتو ځانگې امر

پوهندوی بخت میر وزیري

د لارښود گزارش

د اثر پېژندنه:

- د اثر نوم: د خادم نړۍ لید
- بشپړوونکی: پوهاند محمد اسمعیل یون
- د بشپړولو هدف: د دوکتورا د تحصیلي دورې د ډیزرتیشن (Dissertation) لپاره
- د بشپړولو کال: ۱۳۹۶ هـ ش
- مخونه: ۶۳۰ (شاوخوا)
- لارښود: سرمحقق زلمی هېوادم

د اثر جوړښت:

د خادم نړۍ لید یوه سریزه او شپږ اساسي مرکزي برخې لري. سریزه یې د دغسې علمي اثارو له شرایطو سره برابره لیکل شوې او ټول هغه مسایل په کې خپرل شوي چې د خپرني د معاصرو روشونو مطابق باید د علمي-تحقيقي اثارو په سریزو کې وڅېړل شي.

د اثر اساسي برخې هره یوه خپل مطرح کړي موضوعات تر بېلابېلو اصلي او فرعي عناوینو لاندې مفصل څېړي. د ډیزرتیشن په وروستیو برخو کې یې له خپرل شویو موضوعاتو منطقي او د خپرني له اصولو او

اقتضا سره سم نتایج راییستلي دي او په پای کې یې د هغو مأخذو فهرست راوړی دی چې د اثر په بشپړتابه کې ترې استفاده شوې ده.

د اثر موضوع او د موضوع مبرمیت:

زموږ د معاصرو ادبي څېړنو د بهیر له مطالعې څرگندېږي چې زموږ زیاترو څېړونکیو په دغه راز څېړنو کې د شاعر او لیکوال پر شرح حال او د اثارو پر هر اړخیزه معرفۍ ډېره تکیه کوله او د شاعر د اثارو فکري او تنویري اړخونو ته ډېر لږ تم کېدل. خو که چېرې موږ په خپل فرهنگي بهیر کې د فکر د تولید او د بېلابېلو فکري لیدلوریو د پیدایښت او پایښت مسیر څېړو، نو اړ کېږو چې د څېړنو نویو تمایلاتو ته په پاملرنه او د اوسني دوران له غوښتنو سره سم، د ټولو هغو پخوانیو او اوسنیو لیکوالو او شاعرانو چې یې له لیکنو او پنځونو د یو فکري مسیر د تبارز څرک لگي- اثار له دې جهته وڅېړو. د ځان او چاپېره جهان په باب یې پر مفکورو، نظریو او تصوراتو پوه شو.

په ادبیاتو کې نړۍ لید یا جهان بینی د ادبي تیورۍ په مباحثو کې مطالعه کېږي او د دې څانگې پوهان عقیده لري چې جهان بینی ادبي اثارو ته لوری ورکوي. د لیکوال او شاعر په نړۍ لید کې د هغه فلسفي، اجتماعي، سیاسي، اخلاقي، ایستیتیک، مذهبي، علمي او نور عقاید شاملېږي او د دغو عقایدو او تصوراتو مجموعه د شاعر او لیکوال جهان بینی جوړوي.

د خادم نړۍ لید چې د لوړو مفکورو، مفاهیمو، تصوراتو او نظریاتو پر بنسټونو د ده د اثارو له تحلیل او تجزیې بشپړ شوی دی، د دې ساحې د څېړنو یوه بشپړوونکې کړۍ گڼل کېدای شي او پخوا تر دې په دې برخه کې د دغو مشخصاتو درلودونکي اثر په پښتو نه دی لیکل شوی، په

د خادم نړۍ ليد

خپله برخه کې يې د يو نوي اثر په توگه ليکل ضرور و او پوهاند يون دا ضرورت رفع کړ.

د څېړنې میتود:

ما چې دا ډيزرتيشن له پيله تر پایه لوستی او د لوست پر مهال مې بناغلي څېړونکي ته خپلې مشورې هم ورکړې دي. د څېړنې ډول يې کتابخانه يي دی، خو کله د ساحې له موادو هم استفاده کوي او د څېړنې روش يې تشریحي چې د انتقاد مالگه هم لري. البته دا میتود داسې تشریحي هم نه دی چې د خالص تحقيق له عنعني دود سره سم د موادو د ټولولو له ليارې د ادبي پديدو تشریح وکاندي، بلکې د عملي تحقيق د يو محقق په توگه يې تشریحات پر يوه نتیجه مبني کېږي او اثر يې په معاصرو علمي تحقيقاتو کې خپل ځای تثبیتوي.

ماخذ:

د دې ډيزرتيشن په څېړنو کې چې له کومو ماخذونو استفاده شوې ده، زياتره د منبع پوهنې د معيارونو پر بنا په لومړي لاس منابعو کې حسابېږي، مانا د مرحوم استاد قيام الدين خادم خپل اثار. بناغلي څېړونکي خپل تحليلونه او تفسيرونه او د خادم فکري مسيرونه د ده د خپلو اثارو پر بنسټ تهیه او تعيين کړي دي، خو کله کله يې د څېړنې د بشپړتابه په مراتبو کې له دويم لاس موادو او د نورو پوهانو له څېړنو هم جايزه استفاده کړې ده.

د لیکنې روش:

پوهاند محمد اسمعیل یون په لسگونو منظوم او منثور آثار لري چې پر بېلابېلو موضوعاتو لیکل شوي دي، تحقیقي او تدریسي آثار هم په کې شامل دي. د ده د لیکنې سبک څرگند، روښانه او روان دی او د هرې موضوع او هر صنف آثار یې د هماغې موضوع او صنف د بیان ژبنيو خصایصو ته په پاملرنه لیکلي دي.

د علمي څېړنو د بیان شیوه او د تحقیقي اثر لیکنې ژبه ځانته خپل خصوصیات، قواعد او ضوابط لري چې میتود پوهان یې د علمي اثارو په لیکلو کې پر تطبیق تاکید کوي. د خادم نړۍ لید ژبه او د لیکنې روش هغه ځانگړنې لري چې میتود پوهانو د دغسې اثارو د بیان لپاره وضع کړي دي.

د اثر د استفادې موارد:

د خادم نړۍ لید، نومي اثر له مطالعې ما ته څرگندېږي چې له دې اثره د پښتو د معاصرو ادبیاتو مطالعین او په اوسني دوران کې د فکري جریانونو پلټونکي ښه استفاده کولای شي. زموږ د فرهنګي او ادبي تاریخ د مورخانو، د دې څانگو د استادانو، محصلانو، عامو لوستونکیو او د خادم د شعر، نثر، هنر او فکر د هواخواهانو د استفادې او مطالعې لپاره کافي موارد په کې موندلای شو او زما په پوهه له دې اثره د استفادې موارد په کافي اندازه محسوس دي.

نتیجه او پېشنهاد:

د دې لنډې ارزيايي په نتیجه کې ویلای شم چې:

پوهاند محمد اسمعیل یون د دې تحصیلي دورې درسونه، کنفرانسونه، جامع ازموینه او نور وجایب په بشپړ ډول له اکاډمیکو معیارونو سره برابر سر ته رسولي دي او د دې تحصیلي دورې په پای کې یې (د خادم نړۍ لید) غونډې مفصل او جامع اثر هم لیکلی دی چې څېړنه یې د اوس لپاره په کمي او کیفی لحاظ بشپړه ده او د (Ph.D) د تحصیلي دورې د یو تمام عیار ډیزرتیشن (Dissertation) ټول شرایط یې پوره کړي او د دې تحصیلي درجې (دوکتوری) د حاصلولو لپاره زما په پوهه کافي دی.

د دغو ټولو عملي او تحقیقي کارونو د موفقانه انجام په پای کې زه اوس په ډاډه زړه پېشنهاد کولای شم چې د کابل پوهنتون مربوطې څانګې دې دا اثر د علمي دفاع مجالسو ته وړاندې کړي.

په درناوي

سرمحقق زلمی هېوادم

د خادم نړۍ لید او زما نظر

ښاغلي پوهاند محمد اسماعیل یون د خپل (Ph.D) تېزس د (قیام الدین خادم نړۍ لید) تر سرلیک لاندې په شپږو برخو کې اوډلی او تنظیم کړی دی، دا باید و ویل شي چې نړیوال معیار یې په پام کې نیولی دی، نیولیک، پبلیزه، لنډیز او ورپسې د تېزس اصلي برخه یې په یوه مبسوطه سریزه پیل کړې ده چې د مسألې طرحه، د څېړنې موخه، د څېړنې میتود، د څېړنې مراحل، د څېړنې مخینه، د څېړنې ارزښت، د څېړنې لاس ته راوړنې، د څېړنې پوښتنې... دا ټول یې پکې رانغاړلي دي. په همدې ترتیب یې د تېزس لومړۍ برخه د خادم پېژندنې ته وقف کړې او ژور بحث یې پرې کړی دی: زوکړه، زدکړه، لیکوالي، دندې، اثار، سیاسي فکر او هڅې، کورني او بهرني سفرونه، کورنی او ټولنیز ژوند، د ژوند وروستي کلونه، بند او مړینه، یادونه او نمانځنه او د ژوند پېښو لنډیز دا ټول یې په فرعي سرلیکونو بېل کړي او یو له بل سره یې د زنجیر د کړیو په څېر نښلولي دي چې څېړونکي د استاد خادم د ژوند په اړه په اسانۍ سره بشپړ معلومات تر لاسه کولی شي، د تېزس په دویمه برخه کې یې د استاد خادم منظوم او منثور اثار څېړلي دي او پر نوښتونو او ارزښتونو یې هم په زړه پورې بحث کړی دی، د معاصر ادب تاریخ په لومړي پړاو کې یې د استاد خادم د اثارو مقام ټاکلی او په دویم پړاو کې یې د استاد خادم پر افکارو باندې د اغېزو، تقلید او تولید په برخه کې

د خادم نړۍ لید

چې له کومو کورنیو او بهرنیو شخصیتونو څخه متاثر شوی ، تفصیلي بحث کړی دی .

ښاغلي یون د خپل تېز په درېیمه برخه کې (د خادم نړۍ لید) تر سرلیک لاندې چې دا یې د تېز اصلي برخه ده پر لاندې فرعي سرلیکونو وېشلی :

ملتان، دین پالنه، ټولنپالنه، سمونپالنه، کره کتنه، ښار پالنه، د فلسفي افکارو پالنه، د سیمې او نړۍ په باب انګېرنې، ژبپالنه او نور افکار یې لکه څنګه چې په کار وو، هغسې یې سپړلي او تشریح کړي دي .

د تېز په څلورمه برخه کې یې (خادم د نورو لیکوالو له نظره) تر سرلیک لاندې د کورنیو او بهرنیو لیکوالو له نظره چې هغوی خادم څنګه ارزولی دی، د هغوی لیکنې او یا هم د ځینو لیکنو اړوندې برخې یې راوړې دي .

د دې تېز په پینځمه برخه کې (د خادم د خدمتونوارزونه) تر سرلیک لاندې فرهنگي فعالیتونه او ټولنیز فعالیتونه یې په فرعي سرلیکونو وېشلي او بحث یې پرې کړی دی او د استاد خادم هڅه او هاند یې په دې برخه کې ستایلی دی، ددې لپاره چې د استاد خادم حق یې وړ ادا کړی وي .

د تېز په وروستی (شپږمه) برخه کې یې د وروستی یادونې تر سرلیک لاندې پایله، پایلیزه، مناقشه، او ماخذونه له نړیوال معیار سره سم کارولي او تنظیم کړي دي چې هېڅوک ترې سترګې نه شي پټولی .

د پورته ټکیو په پام کې نیولو سره خپل نظر په لاندې ډول وړاندې کوم:

۱. د پوهاند محمد اسماعیل یون ټاپیک ډېر ښه او مناسب دی، علمي او څېړنيز اهميت او ارزښت يې په زړه پورې او غوره دی.

۲. د تېزس د جوړښت په اړه يې بايد و ويل شي چې سرليکونه يې ډېر ښه ټاکلي او سر تر پايه يې تسلسل په پام کې نيولی چې تېزس ته يې خوند، رنگ او ښکلا وربښلې ده.

۳. د تېزس مواد يې ارزښتمن او د اهميت وړ دي، ښه ترتيب، تنظيم او اوډون لري، نو ځنگه چې دا يوه ډېره پراخه موضوع ده، ښاغلي ليکوال کولی شول د استاد قيام الدين خادم د ادبي او سياسي ژوند پر يوه برخه باندې يې خپل (PhD) اثر بشپړ کړی وای، خو د ده ځوان همت په دې بسنه و نه کړه او دغه درانه پېټي ته يې اوږې ورکړې چې دا دی اوس يې بشپړ کړی او ستاسې مخې ته پروت دی، دا هم بايد وويل شي چې پر دې موضوع باندې تر دې لازيات کار هم کېدی شي. خو په فعلي شرايطو کې دغه څېړنه په بشپړ ډول د دوکتورا لپاره کفايت کوي.

۴. درانه ليکوال پر خپله راټوله شوې ډېټا خورا ډېر زيار او زحمت وېستلی، تعبير او تفسير يې ډېر ښه او په زړه پورې دی.

۵. ښاغلي یون د خپل تېزس په بشپړولو کې له نويو او پخوانيو معتبرو او مستندو مدارکو او منابعو څخه کار اخيستی چې دغه تېزس ته يې لوړه درجه وربښلې، دا د دې لپاره چې په راتلونکي کې د معتبر او مستند ماخذ او سرچينې حيثيت ولري

۶. تر کومه پورې چې د ژبې مساله ده، په دې اړه بايد ووايم چې ژبه يې پسته، خوږه، سليسه او روانه ده، غوتې او الهام نه لري، ځکه چې په لوستلو يې لوستونکی خپل مطلب په ډېرې اسانۍ سره تر لاسه کولای

د خادم نړۍ لید

شي او بيا لوستلو ته يې اړتيا نه پېښېږي او دا هنر په لږو خلکو کې ليدل کېږي او دا ددې تېزس له غوره ځانگړنو څخه ده.

د پورته شپږو مادو پر بنسټ باور لرم چې دا به د لوړې درجې له تېزسونو څخه وي، نو ځکه زه ورته د قدر په سترگه گورم او د ليکوال زيار او زحمت ستايم دا ځکه چې دومره هڅه او هاند يې کړی دی چې هېڅوک ترې سترگې نه شي پټولی، نو پر دې اساس د پوهنتون له چارواکو او د خپرونو له آمریت څخه هيله من يم چې دغه تېزس د چاپ په زيور متحلي کړي ترڅو گټه يې عامه شي او د پښتو ادب مينه وال د ادب په گلبن کې يو بل خوشبويه گل هم وويني او خپله تنده پرې ماته کړي، په پای کې له لوی خدای څخه نو موږي ليکوال ته د زړه له کومې مبارکي واييم، او په راتلونکي کې له لوی خدای څخه ورته تر دې د لازياتو برياوو هيله لرم.

په درناوي

پوهنوال ډاکټر محمداجان حقيال

د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي استاد

د خادم نړۍ لید

(تقریظ)

لومړۍ - د موضوع نوبت :

د خادم نړۍ لید (Khadim's Idea or worldview) اثر د ښاغلي یون هغه علمي څیړنه (Research) ده چې دیوه تنظیم شوي علمي میتود (scientific method) پر بنسټ ترتیب او په شپږو لویو برخو کې په تحلیلي توګه تشریح او څېړل شوي ده . په لومړۍ برخه کې څېړونکي (د خادم پیژندنه) چې په هغې کې لس واړه سرلیکونه راغلي، ټول په یوه علماً تنظیم شوي لړ کې راوړل شوي دي، لکه (زوکړه ، زده کړه، لیکوالي، دندې، آثار، سیاسي فکر، کورني او بهرني سفرونه، کورني او ټولنیز ژوند، د ژوند وروستي کلونه، یادونه او نمانځنې) . په دویمه برخه کې هم ښاغلي یون هغه کړې چې دنومیالی لیکوال قیام الدین خادم پر آثارو ، دهغو پر ارزښت او پر مفکوروي بهیر باندې رڼا واچوي ، هغه چې ددغه نومیالی افغان تحلیلګر او نوښتګر لیکوال په آثارو کې انعکاس شوي او د ده د اند و ژوند فکري او علمي تومنه جوړوي . په درېیمه برخه کې د تیزس آره موخه یا موضوع (د خادم نړۍ لید) تحلیل شوی چې دهغې په ترڅ کې تر یو شمیر اصلي سرلیکونو لکه (ملتپالنه، دین پالنه، ټولنپالنه، سمون پالنه، کره کتنه، ښارپالنه ژبپالنه) وروسته په ورو ځنګځنو سرلیکونو کې یې خپل تحلیل ته دوام ورکړی دی . په څلورمه برخه کې خادم د

د خادم نړۍ لید

نورو لیکوالو له نظره چې په هغو کې کورني او بهرني لیکوال راځي، په گوته شوي دي. په پنځمه برخه کې د خادم د خدمتونو ارزونه هم په وړو ځانگړو سرلیکونو کې په تشریحي او تحلیلي توگه وړاندې شوې ده. په شپږمه برخه کې وروستی یادونې راغلې چې دهغو په ترڅ کې بیا هم د قیام الدین خادم پر آثارو، افکارو او د هغو پر ډولونو باندې تبصرې شوي او پر همدغه سرلیک سره یې خپل ریسرچ پر یوه لنډیز، پایله او اخځونو باندې پای ته رسولی دی.

دغه ترتیب په خپل ذات کې لوستونکي او کره کتونکي ته دا علمي ټکي ورپه گوته کوي چې یون د خپل علمي ریسرچ لپاره پریوه نوې، ناسپړلې او تراوسه د یوه علمي تحلیل او میتودولوژی په رڼاکې ناخپړل شوې موضوع ته مټې رانغښتي او هغه یې په پښتو معاصر ادب کې د یوې علمي اړتیا او نوښت په توگه بشپړه کړې ده.

دویم د تیسس علمي ارزښت (Scientific Importance):

پښتو ادب څېړنه او ادبي مطالعات د هرې ورځې په تېرېدو او د نویو عصري شونتیاوو (امکاناتو) د ودې په رامنځ ته کېدو سره پر نویو تگلورو او ابعادو ور مخه کوي، دا خبره په علمي لحاظ دوه اړخه لري، یو دا چې علمي څېړنې له ذهني بندیزونو ځان د عیني قضاوتونو ډگر ته ورباسي، په دې مانا چې د ادبي پدیدو پر وړاندې له علمي چلند او منطقي تحلیل څخه کاراخیستل کېږي، د علمي څېړنو د ساحې کارپوهان د علمي وړتیاوو او اړتیاوو تر څنګ له نویو نوښتونو څخه په پراخ نظری سره د ننګې او څارنې دومداره بهیر څارې چې په ترڅ کې یې ایجادیات او کشفیات د ټولنیز ژوند په عملي بساینه کې درېږي. همدا ده چې د ادب او ادبي څېړنو په برخه کې هم څېړونکي یوازې د زېرمه کولو او

ایجاد پر پوله باندې ځان نه دروي ، بلکې د دغه ادب پر پېژندنه ، تحلیل او حقانیت باندې نورهم باوري کوي او هغه نظرته عملي بڼه ورکوي لکه چې نوميالی خوشال خټک پر باوري و او سوونه کاله دمخه یې ويلي وو چې: (د خوشال قدر که اوس په هېچا نشته پس له مرگه به یې یاد کا ډیرعالم). خو اوس د خوشال هغه عصر نه دی او نه به په نږدې راتلونکې کې هغه حالت وگورو ځکه چې اوسني پښتون کول ، پوهه ترلاسه کوي ، تجربې کوي او تر ټولو مهمه دا چې د ځان او نورو هغو د پېژندنې شعور ورسره دی ، ځکه خو په خپلو ادبیاتو کې په ارزښتونو پسې څېړنې او هڅې کوي ، هغه راسپړي ، پر هغو ځان پوهوي او په پای کې یې نورو ته ورپېژني. له همدغه لیده ویلای شو چې یون پر یوه نوې هڅه پسې خوځېدلی ، هغه یې د پښتوژبې د معاصر لیکوال او شاعر قیام الدین خادم په افکارو او آثارو کې موندلې ، د هغې ارزښت یې موندلی او بیا یې د خپل دغه تیسس په ترڅ کې له یوې خوا تشریح او تحلیل کړی او له بلې خوا یې په علمي او انتقادي توگه ارزولی هم دی .

درېیم: د دغه تیسس د لیکنې علمي میتود (Scientific Method) :

یوه علمي موضوع ، تر هغه وخته چې د یوه علمي میتود په واسطه یې لارښوونه او ارزونه و نه شي ، په یوه مثبتې پایله باندې کله هم پای ته نه شي رسېدای ، علمي تحقیق مانا دحقیقت پېژندل اومعرفت دی ، دغه معرفت او وروستي حل ته د رسېدو وسیله په څېړنیز بهیرکې علمي میتود دی . په یوه انگریزي ډکشنري کې د علمي میتود په اړه راغلي چې :

“ A method of research in which a problem is identified, relevant data are gathered, a hypothesis

د خادم نړۍ لید

formulated from these data, and the hypothesis is empirically tested”

<http://www.dictionary.com/browse/scientific-method>

په دغه پورتنۍ لنډه څرگندونه کې لومړۍ خبره د ستونزې او موضوع پېژندنه ده ، تر هغه وروسته د اړوندو دیتاگانو او معلوماتو راټولول دي ، تر هغه وروسته د دغو معلوماتو پر اساس فرضيې او د هغو چوکاټ بندي رامنځ ته کېږي خوچې ديوې دقيقې مشاهدې او کتنې په ترڅ کې پريوه پایله باندې پای ته رسېږي . د يون تيسس په خپل ذات کې يوعلمي ريسرچ دی ، يوه علمي هڅه ده چې د يوه منظم علمي ميتود او تگلارې په ترڅ کې يې لارښوونه او غځېدلې ده ، داسې چې ارزيايي يې پر يوه مثبتې پایله باندې پای ته رسېدلې ، د بېلگې په توگه يون دخادم د نړلید د سمې تشریح لپاره داسې معلوماتو ته ورمخه کړې چې هغه کومه تياره نمړۍ نه ده ، بلکې پر هغو پسې يې بېلابېلو سرچينو ، آثارو او اسنادو ته رجوع کړې ، هغه يې ليدلي ، هغه يې لوستي او د هغو پر بنسټ يې د خپل تحليل پايه اعلام کړې چې وايې خادم ، ديوه مترقي (intellectual reformist) سمون پالي (Reformist) او يوه دقيق ملت پالي (Nationalist) په توگه د يوه خپلواک نظر او لید په رڼا کې په عملي او نظري توگه له ټولنيزو هلو ځلو سره ايجادياتو ته هم ورمخه شوی او په دغه ترڅ کې د يو فعال او پېژندل شوي او ژمن ليکوال رسالت په خپل عصرکې په عقلايي او شعوري توگه له يوې خوا درک کړی او له بلې خوا يې تر سره کړی دی . مانا داچې يون هڅه کړې چې د خپل تيسس د بشپړتيا پر لامل د علمي ميتودولوژۍ ، هغه چې د داکترۍ د يوه تحقيقي تيسس لپاره په علمي او اکاديميکو موسسو کې اړين دي له پرنيښپونو څخه کار واخلي .

څلورم- ددغه تیسس اړتیا:

زموږ په ادبی بهیر کې د ژوندلیکونو لیکل یو لرغونی دود دی ، چې د اوږدې مودې لپاره یې په شرقي ادبپوهنه کې دپیاوړو لیکوالو او پوهانو پاملرنه پرخپله خوا ور اړولې ده او په دغه ادبي برخه کې یې ځانونه آزمویلي او یو شمیر آثار یې چې نن سبا ان تر نړیوال شهرت پورې رسېدلي لیکلي دي، خو دا باید ووايو چې د هغو دغه هڅه په خپل وخت کې د ستاینې او یادونې وړ ده ، خو نن سبا چې لیکوالو دغه ټکي ته مخه وراړولې له هغوسره یې لوی توپیر دا دی چې ننني پوهان او څېړونکي په اوسني عصر کې ددغه ادبي ډول څېړنيزو او انتقادي ابعادو ته د علمي لید او زوایې له دریځه گوري ، دوی په دغه برخه کې په دې نظر هم دي چې ادبي ژوند لیکنه اوس د پخوا په اندول پېچلې شوې، په دې مانا چې پخوانیو پوهانو دغه ژانر ته یوازې له ادبي (یوازې له املايي او انشايي) پلوه پاملرنه کوله، خو اوسني ژوند لیک لیکنه دیوې ځانگړې علمي څېړنې او میتودلوژۍ د لارښونې او څارنې علمي میتود وړاندې کوي دا ځکه چې ددغې ډلې یو شمېر پوهان په دغه څېړنيزه برخه کې پر دي باوري دي چې : « از آنجايکه خاطره نویسی و سفرنامه نویسی وزندگی نویسی ادبی و با بیان احساسات وعواطف همراه است می توان آنها را جزو ادب غنایی محسوب داشت » (سیروس شمیسا ، انواع ادبی ص ۲۶۰) یون د خادم نړی لید کې د یاد شوي تیوریکي ټکي پراهمیت باندې پوه شوی ځکه یې په خپل تیسس کې د دغه دوه بعدي شخصیت پر (هنري او علمي) اړخونو باندې تکیه کړې او هغه یې د هغو ټکو له مخې چې پر دغه شخصیت یې تحقیق کړی، د یوې علمي اړتیا په توگه په خپل تحقیق کې پرته له دې چې کوم ځاني منفي غرض د موقتي گټو

د خادم نړۍ لید

پرېنست په کې مطرح وي دده په نظر د یوې ملي او ادبي اړتیا په توګه بشپړکړی دی .

ددغو یادو شویو ټکو په پام کې نیولو سره ښاغلي یون په خپله څېړنه کې د لیکنې ټولې املايي او انشايي ځانګړتیاوې ، لکه د څپرکو تنظیم او ترتیب ، په سمه توګه د اڅونو لیکنه او نور توکونه په ښه توګه ترتیب او تنظیم کړي دي ، دلیکنې ژبه یې روښانه او د تقلید څرک په کې نه لیدل کېږي . له موضوعي پلوه یې هم تحقیق پریوه منظم سستماتیک تکلوري باندې لارښوونه شوې ، همدا ده چې د انتقاد لپاره څه په کې نه ترسترګو کېږي .

زما په نظر په پښتو معاصر ادب کې د یون دغه تحقیقي هڅه یوه نوې هڅه ده ، داسې چې په دغه کیفیت سره بل چا تر اوسه پورې په دغه برخه کې په دومره تفصیل سره څه نه وو لیکلي ، له همدې امله زه د ده دغه علمي تحقیق مثبت ارزوم او د دوکتورا درجې لپاره یې مستحق او وړ بولم .

په درناوي

پروفیسور دوکتور عبدالخالق رشید

د نهر و پوهنتون د پښتو څانګې استاد

د ۲۰۱۸ م کال د فبروري دویمه

د ارزوونکي نظر

د کابل پوهنتون د دوکتورا پروگرام علمي بورډ مشرتابه ته!

په درنښت لیکم:

د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي د پښتو ژبې او ادب څانگې د (Ph.D) سکالر بناغلي محمد اسمعیل یون د دوکتورا لوړې زده کړې دورې پایلیک (تېزس) چې (د خادم نړۍ لید) سرلیک لاندې یې لیکلی او د (۲۹/۹/۱۳۹۶) نېټې (۶۱۴) گڼه رسمي لیک په ملتیا مو د ارزونې لپاره رااستولی و، تر هر اړخیزې کتنې وروسته یې په اړه خپل ارزوونکی نظر په لاندې ټکو کې وړاندې کوم:

۱) موضوع د څېړنې لپاره ښه مناسبه، علمي او تحقیقي ارزښت یې په هر لحاظ جوت او هغه دا چې: ارواښاد استاد قیام الدین خادم (۱۳۲۵هـ ق - ۱۳۵۸ل) چې زموږ د معاصر پېر نومیالی علمي - فرهنګي، ملي، سیاسي او ټولنیز مفکر شخصیت، چې نږدې شپږ لسيزې یې د پوهې، فرهنګ، ملي او ټولنیزو چوپړونو په ډگر کې ارزښتناکې ادبي او علمي هڅې او هلې ځلې کړې دي.

د پیاوړي عالم او معلم په توګه په مدرسو، ښوونځیو او د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي استاد، نوماند شاعر، لیکوال، څېړونکی او کره کتونکی و، د نظم او نثر پر لسګونو ځانګړو چاپ او ناچاپ اثارو سربېره یې په چاپي خپرونو کې په سلګونو علمي، ادبي، سیاسي او نورو ټولنیزو مسایلو پورې اړوندې څېړنیزې او معلوماتي تحلیلي لیکنې او کره کتنې دا خبره ښه زباتوي. تکره ژورنالست و، د زېري اونیزې، طلوع افغان، اصلاح،

د خادم نړۍ لید

افغان ولس او کابل مجلې مسوول مدیر او چلوونکي په توگه يې کلونه کلونه خپرنيز او مطبوعاتي خدمتونه او نورې علمي فرهنگي چارې د دې لامل شوي چې زموږ د معاصر ادب او فرهنگ په ځلانده ستورو کې شمېر او پر هسک وځلېږي. د دغسې علمي، ملي او ټولنيز مفکر شخصيت پر ژوند، اثارو څېړنه او سپړنه مهمه څه چې يوه ستره علمي، فرهنگي اړتيا وه، چې بايد د يوې اکاډميکې څېړنې له لارې ترسره شوې وای. د کابل پوهنتون د دوکتورا علمي بورډ دا کړنه، چې دغه موضوع يې ښاغلي يون صاحب ته سپارلې ده، د ستاينې وړ بولم، هغوی د موضوع څېړنيز حق ډېر ښه ترسره کړی او دا دی دغه چار يې په برياليتوب سره د دفاع تر پوره رارسولې ده.

۲) د څېړنې اوډنه، ترتيب او تنظيم يې سم دی، داسې چې اړونده موضوع يې په شپږو لويو برخو (څپرکو) کې څېړلې او سپړلې ده: په لومۍ برخه کې د (خادم څوک و؟) تر سرليک لاندې د هغه پر قوم، قبيله، زوکړه، زده کړو، ليکوالۍ، دندې، اثار، سياسي، فکر، ژوند او هڅې، کورني او بهرني سفرونه، کورني او ټولنيز ژوند، د ژوند وروستي کلونه، بند او مړينې لنډه، خو هر اړخيزه رڼا اچوي او دغسې د استاد خادم د شخصي او علمي، فرهنگي ژوند نقشه د لوستونکو مخې ته ږدي.

دويمه برخه (خادم څه کړي؟) تر سرليک لاندې د استاد منظوم او منثور اثار بېل بېل راپېژني، پر غوره نوښتونو او معنوي ارزښتونو يې هر اړخيزې شننې کوي. درېيمه برخه د استاد خادم نړۍ ليد ته ځانگړې شوې چې په کې د هغه دينپالنې، ملتپالنې، ټولنپالنې او سمونپالنې په اړه د استاد علمي، ديني، ملي، سياسي، ټولنيزو، فلسفي اثارو او افکارو شننې او تحليل شوی او په پای کې يې پر ادبي نظريو او کره کتنو هم تحليلي بحثونه شوي دي. په څلورمه برخه کې څېړونکي د نورو هممهالو کورنيو

او بهرنیو لیکوالو نظریات راخیستي چې ورڅخه د استاد خادم علمي-فرهنگي شخصیت او زموږ د هېواد په معاصره علمي - فرهنگي وده او پرمختیا کې د هغوی ونډه او دریځ جوتېږي. په پنځمه برخه کې د یوې هر اړخیزې کره کتنې په ترڅ کې د استاد د ټولو فرهنگي، ملي او ټولنیزو خدمتونو ارزونه شوې او په وروستی برخه کې د وروستیو یادونو او بشپړونو تر سرلیکونو لاندې د ټولې څېړنې پایلې په ډېر لنډیز خو هر اړخیز ډول وړاندې شوي دي، چې دغسې د څېړنې هره برخه له اکاډمیک ارزښت او اهمیت څخه برخمنه او پر معیار برابره ده.

۳) څېړونکی خپله څېړنه له علمي میتودونو او معیارونو سره سمه بشپړه کړې، په لیکنه کې لفظي او معنوي پېچلتیا نه لیدل کېږي، ژبه یې خوږه او روانه او په لیک کې د لیکنیو بشپړ رعایت شوی، چې له دې اړخه یې څېړنه معیاري ارزوم.

۴) په څېړنه کې له زیاتو باوري اخلیکونو او سرچینو څخه ګټه اخیستل شوې، څېړونکي منابع په متن کې د مخ ګڼو او اثر په شمېرنه په نښه کړي او بیا یې هغه د ټولې څېړنې په پای کې د مآخذ ښوونې له علمي او اکاډمیکو معیارونو سره سم په ترتیب سره راوړي دي. دا برخه یې هم پوره ده.

۵) د موضوع د څېړنې ضرورت او اړتیا یې څرګنده ده، د موضوع اړوند مطالب او مفاهیم یې په سمه توګه ټول کړي، څېړلې او سپړلې او په منطقي ډول یې داسې اوډلې چې لوستونکی د لوستو پر مهال هر څه په اسانه ترلاسه کولی شي. زه یې له دې اړخه پوره او کره ارزوم او د موضوع څېړنیز حق ترسره شوی ګڼم.

د خادم نړۍ ليد

دې پورته يادونو ته په پاملرنه زه دا څېړنيز اثر مثبت ارزوم، بناغلي پوهاند محمد اسمعيل يون د دې څېړنې په ترسره كولو د دوكتورا (Ph.D) لوړ علمي سند د ترلاسه كولو وړ گڼم، څېړونكي ته د نورو برياليتوبونو هيله او د كابل پوهنتون د دوكتورا علمي بورډ نه په دې ارزوونكي نظر كې سپارښتنه كوم چې د دې څېړنيز اثر د خپراوي لپاره لازم امكانات برابر كړي، چې گټه يې عامه شي.

په درنښت

سرمحقق دوكتور سيد محي الدين هاشمي

د علومو اكاډمي - د ژبو او ادبياتو مركز

سریزه

استاد قیام الدین خادم د هېواد ستر او ځیرمن لیکوال، شاعر او څېړونکی و. ده د خپل ژوند څه باندې (۵۰) کلونه د هېواد، ژبې، ادب او فرهنگ د خدمت لپاره وقف کړل، په دې بهیر کې استاد قیام الدین خادم تر (۶۰) عنوانو پورې بېلابېل ځانگړي او مستقل اثار ولیکل. په دې اثارو کې علمي، څېړنیز، ادبي او تاریخي اثار شامل دي. استاد خادم له نورو ژبو هم ژباړې کړي او د شعرونو بېلابېلې ټولگې یې هم چاپ شوي دي. استاد خادم د یوه ځانگړي فلسفي لید او فکر خاوند و، په ملي، سیاسي او ادبي مسایلو کې یې هم ځانگړی لید او ژور نظر درلود. د خادم نظر یو مستقیم لید لوری درلود او له ډېرو پیغامونو ډک و، د استاد خادم هره لیکنه په مثبتو پیغامونو سینگار وه، دده د کلام بېلابېلې بېلگې زموږ د نن او سبا لپاره ډېر نور پیغامونه لري، خو لکه څنگه چې پکار ده زموږ تېر او اوسني پښت د خپل خادم د پیغامونو ژورو تلو ته لاره نه ده موندلې. ما په دې خاطر چې د هېواد اوسني او راتلونکي نسل ته د خپل یو لوی مفکر او خادم پیغامونه ورسوم، وپتېيله چې د استاد خادم د فکر، نظر او نړۍ لید په هکله یو ځانگړی اثر ولیکم او همدا موضوع د ډوکټورا د (ډیزرتیشن) لپاره وټاکم، ما دې موضوع ته د (خادم نړۍ لید) نوم ورکړ، دا موضوع په شپږو برخو کې بیان شوې ده، په لومړۍ برخه کې سریزه ده او ددغه اثر د لیکلو انگېزه او اړتیا او د استاد خادم پېژندنه ده، په دویمه برخه کې خادم څه کړي؟ دده منظوم او منثور اثار معرفي شوي او پر هغو بحث شوی دی. په درېیمه برخه کې د خادم نړۍ لید او فکري خوا څېړل

د خادم نړۍ لید

شوې، چې په هغې کې ملتپالنه، دینپالنه، ټولنپالنه، سمونپالنه، کره کتنه، ښارپالنه او ژبپالنه د خادم له نظره خپرل شوي او هغه کارونه چې ده په دې برخه کې کړي دي، دا ټول په کې ارزول شوي دي. په څلورمه برخه کې خادم د هېواد د نورو نامتو لیکوالو، لکه: پوهاند علامه عبدالحی حبیبی، استاد عبدالروف بېنوا، کانديد اکادميسين محمد صديق روهي، سر محقق عبدالله بختانی خدمتگار، عبدالرحمن پژواک، حبیب الله رفیع او نورو له نظره د استاد قیام الدین خادم فکر او نظر شنل شوی دی.

په پنځمه برخه کې د استاد قیام الدین خادم د خدمتونو ارزونه شوې؛ په فرهنگي برخه، ټولنيزه برخه، ديني برخه او نورو کې چې استاد قیام الدین خادم کوم خدمتونه کړي، د هغو یادونه او ارزونه شوې او په شپږمه یا وروستۍ برخه کې د دې اثر نتیجه یا پایله راغلي او د اخځونو یادونه شوې ده.

۱- ددغه اثر د لیکلو انگېزه او اړتیا:

ځینو سره کېدی شي دا پوښتنه راپیدا شي چې د استاد خادم په باب خو ځینو نورو لیکوالو او خپرونکو هم لیکنې کړي، نو د دې ځانگړي اثر د لیکو اړتیا او انگېزه څه وه؟ په دې برخه کې باید ووايو: د دغه اثر د لیکلو ضرورت دا دی چې استاد خادم د افغانستان یو لوی لیکوال او خدمتگار تېر شوی، پر هر افغان لیکوال د استاد دا یو حق دی چې دده اثار، شخصیت او فکري لید نوي نسل ته وروپېژني او هغوی ورسره اشنا کړي. د استاد خادم ژوند نوي نسل ته دا پیغام ورکوي، چې څنگه خپل فکري ژوند د صفر له نقطې څخه پیل او د بريالیتوب لوړو پړاوونو ته یې ورسوي. د استاد خادم د ژوند په تشریح کې ډېر پیغامونه پراته دي، ولس ته دده د هر پیغام رسول په کار دي.

استاد خادم که څه هم د هېواد او سیمې یو لوی لیکوال تېر شوی، خو لا هم دده د اثارو یوه ډېره درنه برخه ناڅپړل شوې پاتې او نورو ډول ډول څېړنو ته اړتیا لري. ددغه اثر یو هدف همدا دی چې د استاد د فکر بېلابېلې خواوې وڅپړل شي او ډېره خوږه او پیغامیزه برخه یې اوسني او راتلونکي نسل ته انتقال شي.

زموږ په نظر استاد خادم زموږ د ټولني ذهني معمار دی، ده په نظم او نثر دواړو کې داسې افکار وړاندې کړي، چې د هغو په لوستنې او بیا بیا کتنې ددې ټولني له هر وگړي څخه د خپلې ټولني یو معمار او خدمتگار جوړېدی شي. د خادم نړۍ لید په حقیقت کې د ټولني د خدمت وسیله ده، هر څوک چې د خپل هېواد او ټولني د خدمت نیت لري، د خادم د نړۍ لید مطالعه ورته ضروري ده.

په ماته کښتۍ ناست يم، توپانونه مې په مخکې
پر دې لاره یې بیا يم که وم وم که نه وم نه وم
د ناز په خوب ویدې غونچې ورو ورو راوینومه
خادم باد د سبا يم که وم وم که نه وم نه وم.

دا د خادم نړۍ لید دی؛ دا پورتنی بیتونه د خادم د شاعرۍ او فکر د دریا یو څاڅکی دی. په همدې دوو بیتونو کې هم موږ ته د استاد خادم فکري نړۍ لید او په ټولنه کې له ناوړه حالت څخه د راوتلو لپاره د ده د پخې ارادې څرک لگي. خادم په دې نظر دی چې که امکانات کم هم وي، کښتۍ ماته هم وي، خو چې اراده او عزم قوي وي، هدف ته رسېدل ممکنوي.

د سختو لارو لنډول، سرښندنې ته اړتیا لري، سرښندنه، قرباني، عزم او اراده ددې شعر پیغام دی، ویدې غونچې یا د ویده نسل راوینول، هغه

د خادم نړۍ لید

هم په ډېر مهارت او حیرتیا سره، لکه د سهار باد چې گلونه غوړوي، له تشدد او افراط پرته د مبارزې لاره چاره او پیغام راکوي، مور په دې اثر کې د خادم د نړۍ لید دغسې پیغامونه راسپړو، نو ځکه مو دې اثر ته (دخادم نړۍ لید) نوم ورکړی دی.

۲- د خادم په باب د څېړنو شالید:

د استاد قیام الدین خادم په باب، هم دده د ژوند پر مهال او هم دده تر ژوند وروسته گڼ شمېر لیکنې او ځینې مستقل اثار چاپ شوي دي. دې ډول لیکنو او نظرونو ته مو (خادم د کورنیو او بهرنیو پوهانو له نظره) په بحث کې نسبتاً په تفصیل سره نغوته کړې او یا مو هم د هغو پوهانو نظرونه راوړي، چې د استاد خادم د فکر او د هغه د اثارو په باب یې په بېلابېلو وختونو کې لیکلي، خو پر یادو نظرونو او متفرقه لیکنو سربېره د خادم پر ژوند، اثارو او افکارو یو شمېر مستقل اثار هم لیکل شوي، چې دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو. په دې اثارو کې د لېسانس او ماسټرۍ دورې پایلیکونه او یو شمېر مستقل اثار هم شامل دي:

د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي پښتو څانگې او همدارنگه د هېواد د یو شمېر نورو پوهنځیو د پښتو څانگې فارغانو د استاد خادم د ژوند، افکارو او یا هم مستقلو اثارو په باب خپل یو شمېر مونوگرافونه لیکلي دي، دا مونوگرافونه اکثره د استاد د ژوند او اثارو پر پېژندنې راڅرخي، ځینې یې د استاد د اثارو پر فکري او هنري برخې لیکل شوي او ځینې یې یو یا څو اثارو ته ځانگړي شوي دي. دا پایلیکونه د څېړنې او ارزونې ابتدایي او ساده بڼې دي، څومره چې د استاد حق دی، هغه ټولې خواوې په ژوره توگه نه افاده کوي. پر مونوگرافونو سربېره پر (۱۳۸۷ل) کال (مېرمن هوسا نوري یوسفزی) د استاد خادم پر اثارو او

ادبي خدمتونو د خپلې ماسترۍ دورې تېزس لیکلی دی. دې اثر ته یې (د پښتو ادب په پرمختیایي بهیر کې د استاد قیام الدین خادم ونډه) نوم ورکړی دی. د ماسترۍ دورې بل تېزس ښاغلي (مطیع الله روھیال) لیکلی دی. روھیال (د پښتنو ننني لیکوال) پر اثر باندې د خپلې ماسترۍ دورې تېزس لیکلی دی. (د پښتو ننني لیکوال) لومړۍ او دویمه برخه د استاد خادم له خوا لیکل شوې او پر (۱۳۱۷-۱۳۱۸ل) کال په کابل کلنۍ کې خپره شوې ده. د همدې دویمې برخې په پای کې د استاد خادم پېژندنه راغلې چې د (سید قام رښتیا) له خوا لیکل شوې ده.

(د پښتو ننني لیکوال) درېیمه برخه بیا استاد رښتین لیکلې، چې پر (۱۳۱۹ل) کال په کابل کلنۍ کې خپره شوې ده. روھیال د خپلې ماسترۍ دورې تېزس کې (د پښتو ننني لیکوال) اثر څېړلی او پر (۱۳۹۶ل) کال یې د خپل تېزس دفاع کړې ده. دغه راز د کونړ پوهنتون استاد (پوهنیار احمد الله عزیز) د (پوهنملۍ) علمي رتبې لپاره خپل تېزس د استاد خادم ژوند او اثارو ته وقف کړی دی. (د پښتو معاصرو ادبیاتو په پرمختګ کې د استاد خادم ونډه) په نوم یې خپله موضوع ثبت کړې ده.

د لېسانس او ماسترۍ دورې د پایلیکونو ترڅنګ د استاد خادم پر افکارو، اثارو او ژوند مستقل اثار هم لیکل شوي او ځینې داسې اوږدې تحلیلي لیکنې هم شوي. چې هغه هم د مستقلو اثارو بڼه خپلوي او هماغه معیار، کمیت او کیفیت ته رسي، چې یو مستقل اثر یې لري. دلته یې د ځینو یادونه کوم: د پښتو ادبیاتو نامتو څېړونکي ښاغلي (سرمحقق زلمي هېوادمل) د استاد خادم له خوا پر یوه ژباړل شوي اثر (مکارم الاخلاق) یو تفصیلي لیکنه کړې ده. دا لیکنه هم (مکارم الاخلاق) نومېږي. دا لیکنه پر (۱۳۶۰ل) کال چاپ شوې ده. په دې لیکنه کې نه یوازې (مکارم الاخلاق)

د خادم نړۍ لید

معرفي شوی، بلکې د استاد خادم پر ژوند، اثارو او افکارو هم اوږد بحث شوی، د ښاغلي سرمحقق هېوادم ۱۵ لیکنه د عادي لیکنو تر کمیت او کیفیته پورته ده او د یوه مستقل کتابگوټي بڼه لري. دا لیکنه د کمپیوټر د اوسني کمپوز له مخې په کتابي کچه نږدې څلویښت مخه راښکاري او د استاد خادم په باب د لومړنیو هر اړخیزه لیکنو له جملې څخه ده.

استاد سرمحقق عبدالله بختاني خدمتگار هم د استاد خادم په باب (د ملي ادب او ژورنالیزم خادم) په نامه یو هر اړخیز ځانگړی اثر لیکلی دی. دا اثر درې ځله چاپ شوی دی. لومړی ځل پر (۱۳۶۸ل) کال د افغانستان د ژورنالېستانو ټولنې، دویم ځل پر (۱۳۸۶ل) کال د افغانستان د قلم ټولنې او گوټي انستیتیوت او درېیم ځل پر (۱۳۸۷ل) کال د خادم صیب د کورنۍ له خوا په کابل کې د زر زر ټوکونو په شمېر په (۱۵۴) مخونو کې خپور شوی و. د استاد بختاني دا اثر ځکه خورا مهم دی چې دی له استاد خادم سره تقریباً هممهاله لیکوال و، ډېر وخت له هغه سره له نږدې پاتې شوی او د هغه له اثارو او افکارو خورا ښه خبر و.

ددې ترڅنگ ښاغلي (لال پاچا ازموڼ) د استاد خادم منظوم کلیات راټول کړي او د (خادم باد سبا یم) په نامه یې په یوه ټوک کې چاپ کړي دي. په دې کلیاتو کې د استاد خادم اکثره هغه منظوم اثار، چې زیاتره یې ترې دې دمخه چاپ شوي وو او د کتاب د چاپ تر وخته د راټولونکي لاس ته ورغلي دي، خوندي شوي دي. دا اثر پر (۱۳۹۱ل) کال په کابل کې د دانش خپرندویې ټولنې له خوا چاپ شوی دی.

له دې اثر سره په (۴۴) مخونو کې د راټولونکي یوه تحلیلي او معلوماتي سریزه هم مل ده چې د استاد خادم پر ژوند او اثارو رڼا اچوي او ددې ترڅنگ د استاد خادم د اثارو او فکر په باب د یو شمېر نورو

لیکوالو لیکنې هم په کې خوندي شوي دي. تر تحلیلي لیکنو وروسته د منظومو کلیاتو اساسي برخه پیلېږي. دا اثر ټول (۱۳۳) مخونه لري.

ددې ترڅنګ ښاغلي (لال پاچا ازمون) د استاد خادم هغه منثور اثر هم راټول کړي، چې تر (۱۳۹۴ل) کال پورې یې ده ته راټولونه ممکنه وه. په دې اثر کې چې (رڼه چینه) نومېږي او د استاد خادم د نثري لیکنو ټولګه ده، د استاد هغه نثري لیکنې خوندي شوي، چې یا د مستقلو اثارو په توګه چاپ شوي او یا هم په متفرقه ډول تر دې وړاندې چاپ شوي وي، دا اثر په دوو ټوکو کې پر (۱۳۹۶ل) کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا چاپ شوی دی. دواړه ټوکه ټول (۱۲۸۸) مخونه لري. ددغه اثر په پیل کې د استاد خادم د نثر په باب د ښاغلي (ازمون) یوه تحلیلي سریزه هم راغلې ده. دا دواړه راټولونې که څه هم د استاد خادم اثر دي، خو پر دې دواړو کلیاتو راغلي سريزې په خپله د خاص ارزښت وړ دي او د استاد خادم په اړه لوستونکو ته ښه معلوماتي مواد وړاندې کوي، نو که له کلیاتو پرته په ځانګړي ډول هم چاپ شي، د مستقلو څېړنیزو کتابګوتو بڼه خپلولای شي.

پر یادو اثارو سربېره د استاد عبدالروف بېنوا په (اوسني لیکوال)، د استاد پوهاند عبدالحی حبیبي (پښتانه شعراء لومړي ټوک) او (د پښتو ادب تاریخ)، د سرمحقق عبدالله بختاني خدمتګار (پښتانه شعراء پنځم ټوک)، د کانديد اکاډميسين سرمحقق محمد صديق روهي (د پښتو ادبياتو تاريخ معاصره دوره)، (پښتو هنري نثر) او يو شمېر نورو اثارو کې هم د استاد خادم پر ژوند، اثارو او افکارو بحث شوی او ګټور مالومات وړاندې شوي دي.

د خادم نړۍ لید

د بهرنیو پوهانو له جملې څخه شوروي ادیبوه (گ.ف گیرس) د استاد خادم د لیکوالۍ (هنري نثر) په باب یوه تفصیلي لیکنه کړې ده او همدارنگه ځینو نورو بهرنیو لیکوالو.

ددې ترڅنګ د استاد خادم پر ژوند او اثارو یو شمېر سیمینارونه او علمي پروګرامونه هم جوړ شوي، ځینې یادغونډې یې شوي، ځینې ځایونه او روزنیز مرکزونه هم د هغه په نامه نومول شوي، چې د استاد خادم (یادونه او نمانځنه) بحث کې به ورته نغوته وشي.

لکه څنګه چې دمخه مې یادونه وکړه، د استاد خادم په باب ګڼ شمېر متفرقه لیکنې شوي او دا لړۍ اوس هم روانه ده، د هغو ټولو یادول دلته ضرور نه بولم، خو اټکلیز شمېر یې تر (۱۰۰) متفرقه لیکنو اوږي، ددغه اثر د لیکنې او بشپړاوي لپاره د استاد پر چاپي او ناچاپو اثارو سربېره له یادو پورتنیو اثارو او متفرقه لیکنو څخه هم ګټه پورته شوې ده. د دې اثارو تر کتنې، ارزونې، شننې او سپړنې وروسته موږ ته د استاد خادم نړۍ لید په ښه ډول څرګندېږي.

۳- ددغه اثر ارزښتونه او ترجیحات:

لکه څنګه چې مو پورته یادونه وکړه؛ د خادم صیب د فکر او ژوند په باب هم متفرقه لیکنې شوي، هم پرې لعمي غونډې او سیمینارونه جوړ شوي، هم پرې د لیسانس، ماسټرۍ دورې تېزسونه لیکل شوي او هم پرې مستقل اثار، نو کېدی شي پوښتنه پیدا شي چې بیا ددغه اثر لیکلو ته څه اړتیا وه او ترجیحات یې څه وو؟ دې پوښتنې ته مې د سريزې په پیل کې هم نغوته وکړه؛ خادم صیب د افغانستان یو داسې لوی لیکوال او عالم دی چې د ژوند په بېلابېلو برخو کې یې ژوره معنوي پانګه او زېرمه موږ ته پرې ایښې، ددې افکارو څېړنه، شننه، ارزونه او نورو ته یې روښانونه د لا زیاتو

لیکنو او مستقلو اثارو د ټوکېدو غوښتنه کوي. ان دا چې د خادم صیب ځانگړي اثار، یو شمېر ځانگړي لیکنې او د هغه له خوا د ژوند د بېلابېلو مسایلو ارزونه او تحلیل، هر یو یې د یوه ځانگړي اثر د لیکلو ایجاب کوي، نو د ټولې لیکوالۍ لپاره یې خو د یوه ځانگړي اثر او اثارو لیکل خورا ضروري دي. په دې برخه کې بله خبره دا هم وه چې د خادم صیب پر ژوند او فکر د لیسانس او ماسټرۍ دورې پایلیکونه او تېزسونه لیکل شوي، خو د دوکتورا (PhD) دورې دا لومړی تېزس دی چې د خادم صیب ژوند او په تېره بیا د افکارو تحلیل او ارزونې ته ځانگړی کپړي. د خادم صیب د افکارو سپړنې او شننې، نه یوازې ددغه اثر د ایجاب غوښتنه کوله، بلکې که موږ غواړو خپل یو رښتینی خدمتگار او د هغه د فکر ژورتیاوې خپلو خلکو ته په ښه ډول وروپېژنو، د نورو دا ډول اثارو د لیکلو اړتیا هم احساسېږي. په دې اثر کې اصلي موخه داده چې (د خادم نړۍ لید) خلکو ته وروپېژندل شي او له همدې تفکره په گټې اخیستنې، موږ خپل ځوان قشر، د هېواد فرهنګي او ټولنیزې غوږونې ته وهڅوو. زه د لوی خدای (ج) له درباره هیله لرم، ما ته ددې توفیق راکړي چې هم د استاد خادم د خدمتونو حق ادا کړم او هم دده د افکارو د ځلونې له لارې خپل هېواد ته د استاد خادم په شان د خدمت جوگه شم.

۴- ددغه اثر لیکنې میتودولوژي او د اخځونو ارزونه:

د هر ادبي، تحلیلي او څېړنیز اثر لیکنه خپله خپله میتودولوژي لري. (د خادم نړۍ لید) اثر په لیکنه او بشپړاوي کې هم له ځانگړې میتودولوژۍ څخه کار اخیستل شوی دی. په دې میتودولوژۍ کې له کتابي، لیکنې یا کتابتوني څېړنې او پلټنې څخه هم کار اخیستل شوی؛ نږدې ټول هغه اثار پلټل شوي او مطالعه شوي چې د استاد خادم په باب تر دې دمه لیکل شوي او د چاپي بڼې پیدا کېدل یې شوي وو. له

ساحوي څېړنيز ميتود څخه هم کار اخيستل شوی؛ د خادم د زېږېدنې د ځای او محل ليدنه کتنه شوې او له بېلابېلو مخورو اشخاصو سره د استاد خادم پر ژوند، فکر او نړۍ ليد خبرې شوې دي. د کورنۍ له غړو سره يې هم اړيکي نيول شوي. د ناچاپو اثارو په باب يې له هغوی څخه ځينې معلومات او نور اړوند مواد ترلاسه شوي او د دې ترڅنگ له يو شمېر هغو ليکوالو سره هم اړيکي نيول شوي چې د خادم صيب د فکر په باب يې معلومات درلودل. د هغو له جملې څخه ځينو يې په ليکلې بڼه خپل نظرونه وړاندې کړي دي. يانې د څېړنې او شنې لپاره له څلورو بېلابېلو برخو، لکه: د خادم صيب خپل او د هغه په باب د نورو ليکوالو له خوا ليکل شوي چاپي اثارو، ساحوي څېړنې، د کور له غړو سره د تماس او له هغو څخه د ناچاپه اثارو او نورو اړوندو ليکنيو موادو په باب د معلوماتو د ترلاسه کولو له دغو څلورو سرچينو څخه گټه پورته شوې ده. د چاپي اځنونو په برخه کې بايد وويل شي چې په دې کې دوه ډوله اثار موجود دي: يو د خادم صيب خپل اثار دي چې د ده د فکر او نظر د څرگندونې اصلي سرچينه ده او دويم د خادم صيب د فکر او اثارو په باب د نورو ليکوالو له خوا ليکل شوي اثار دي. دا دويمه کتگورۍ اثار چې ما وکتل، اکثره يې د خادم صيب پر ژوندليک، د اثارو پر لنډې دوديزې پېژندنې او ژوند پېښو راڅرخي، يا هم له شکلي پلوه د خادم صيب د اثارو پېژندنه رانغاړي، ډېر کم داسې اثار وو چې د خادم صيب فکر او پيغام يې له هر پلوه په نښه ډول توضيح کړی او شنلی وي، يا يې د هغه د پيغامونو پر بنسټ نور پيغامونه پنځولي وي، په دې مانا چې په خپله د استاد خادم پېژندنه شوې، خو د افکارو، پيغامونو او نظرياتو برخه يې تر ډېره حده ناسپړلې پاتې ده. په دې خاطر د داسې يو اثر د ليکلو ضرورت محسوسېده چې هغه تر ډېره بريده د خادم پر فکري نړۍ ليد راوڅرخي، د هغه فکر او پيغام خلکو ته وروپېژني. لکه څنگه چې خادم صيب په خپله

یو ژور عالم و، فلسفي، اصلاحي، او سمونپالی فکر یې درلود او د هر شي د مانا او مفهوم د پلټنې په فکر کې و، نو دغسې یو کار په کار و چې د ده د فکر د شنې لپاره هم باید فکر وشي؛ خادم چې د ژوند د کومو رازونو او رمزونو د سپړلو په لټه کې و، نو مور هم باید د هماغو رمزونو پر راز پوه شو. په دې اثر کې هڅه شوې چې همدغه رازونه وپلټل شي او همدغه پیغامونه ولس ته څرگند شي. خدای (ج) دې وکړي چې زه په خپله دې څېړنه کې دې هدف ته رسېدلی یم.

ددغه اثر د لیکنې متن په برخه کې یوه یادونه ضروري بولم او هغه دا چې په دې اثر کې له کومو اڅښونو گټه پورته شوې، کونښن شوی چې متن کټ مټ راولېږدول شي، خو په ځینو برخو کې چې چاپی، املايي او انشايي تېروتنې وې، هلته په ډېر احتیاط سره هغه تېروتنې اصلاح شوي او بیا متن راننقل شوی دی. په خپله د استاد خادم منظوم او منثور متون چې انتقال شوي، که له اوسنۍ املا او انشا سره د هغو ځینې برخې سمې هم نه دي، نو د متن تاریخي اصالت ته په پام سره هغه په هماغه بڼه راوړل شوي، چې د ده په خپلو اثارو کې وې، هیله ده درانه لوستونکي دې ټکي ته هم پر خپل ځای پاملرنه وکړي.

دلته غواړم له خپل لارښود استاد (سرمحقق زلمي هېوادم) څخه هم ډېره ډېره مننه وکړم چې هم یې ما سره ددې موضوع (د خادم نړۍ لید) په انتخاب کې مرسته وکړه؛ هم یې دا موضوع تائید کړه، هم یې د هغې د څېړنې لپاره مفردات ترتیب کړل او هم یې د اثارو په نښه کولو او پیدا کولو کې راسره مرسته وکړه. له بل لارښود استاد ښاغلي پوهنوال ډاکټر محمداجان حقپال څخه هم ډېره مننه کوم چې ما سره یې د دې اثر په بشپړاوي او بیا کتنه کې خپله مرسته ونه سپموله، دغه راز له ښاغلي استاد دوکتور عبدالخالق رشید او دوکتور سرمحقق سید محی الدین

د خادم نړۍ لید

هاشمي او نورو قدرمنو استادانو څخه چې هر یو په خپل وار سره په دې برخه کې خپلې لارښوونې او مشورې له ما څخه ونه سپمولې او په دې کار کې ما سره مرستندویان شول، له ټولو څخه مننه کوم. ددې ترڅنګ له بناغلو (ضیاء الرحمن، فیاض حمید، ایمل افغان او...) څخه هم ډېره مننه کوم چې ما سره یې ددغه اثر په کمپوز، ډیزاین او د اثارو په راټولونه کې مرسته او ملګرتیا وکړه.

په درنښت

محمد اسمعیل یون

لومړۍ برخه

خادم څوک و؟

(د خادم پېژندنه)

د شلمې پېړۍ د پیل په تېره بیا (۱۹۱۹ - ۱۹۷۸م) کلونه د پښتو ادبیاتو د ودې طلايي کلونه دي، د شلمې پېړۍ په دویمه لسیزه کې افغانستان خپله خپلواکي بېرته ترلاسه کړه او دا کار ددې سبب شو چې افغانستان کې ملي حکومتونه رامنځته شي. له (سقاوي اړودوړ) پرته بیا د شورویانو تر یرغل پورې اکثر واکمنو تر ډېره بریده ملي روحیه پاللله. د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه آرامې واکمنۍ د ادبیاتو د ودې لپاره آرامه فضا برابره کړه. له پښتو ادبیاتو او ادیبانو څخه د حکومت ملاتړ د هغو په هڅونه او د ادبي اثارو په پنځونه کې مهم نقش درلود. دا مهال گڼ شمېر ادبي-علمي مرکزونه رامنځته شول او د لیکوالو د سیستماتیکې ودې لپاره زمینه برابره شوه. چاپي صنعت وده وکړه او د چاپي رسنیو د ودې لپاره ښه زمینه برابره شوه. په مشرقي کې (اتحاد مشرقي)، په خوست کې (افغان) جریده، په کندهار کې (طلوع افغان) جریده او (کندهار ادبي انجمن)، وروسته بیا په کابل کې (ادبي انجمن) او (کابل مجله) او تر دې وروسته بیا (پښتو ټولنه) او نور گڼ شمېر علمي او څېړنیز مرکزونه رامنځته شول. دې بهیر نه یوازې په افغانستان کې د پښتو ادبیاتو پر ودې مثبت اغېز وکړ، بلکې په کوزه پښتونخوا کې یې هم د لیکوالو پر کار او هڅونې مثبت تاثیر وکړ، د همدغو علمي او ادبي غورځنگونو په برکت په

افغانستان او نورو ټولو پښتون مېشتو سیمو کې گڼ شمېر لیکوال راوتوکېدل او د پښتو ادبیاتو د پرمختګ او ځلا لپاره ښه زمینه برابره شوه. د همدې پېړۍ تر پیل لږ دمخه او د همدې پېړۍ په بهیر کې په سلګونو لوی او کارنده لیکوال راوتوکېدل، د هغوی اثار چاپ شول او د پښتو ژبې او ادب په غوړېدا کې یې مهم نقش ولوباوه. په همدې زماني واټن کې په پښتو کې د ((عبدالباري اشنا، اجمل خټک، نظر محمد اڅک، عبدالخالق اخلاص، محمد شاه ارشاد، عبدالله جان اسیر، ابو سعید فضل احمد افغان، محمد ظاهر افق، شوکت الله اکبر، عبدالاکبر اکبر، گل پاچا الفت، محمد رحیم الهام، حفیظ الله امین، غلام سخي انتظار، انوار الدین انوار، ایاز داودزی، محمد اعظم ایازی، محمد نادر ایوبي، محمد علم بخرکی، عبدالله بختانی، عبدالغفار بریال، نادر خان بزمي، سیده بشري بېگم، محمد عمر خان بلبل افغان، عبدالغفران بېکس، محمد اکبر بېنوم، سید محمد ظاهر بینا، سید محمد بیدار، عبدالرازق پالوال، محمد اکبر پامیر، عبدالقدوس پرهېز، عبدالرحمن پژواک، محمد عثمان پښتون، نېک محمد پکتیانی، جان محمد پکتا، نور محمد تره کی، حبیب الله تړی، محمد ابراهیم ثابت، غلام رحمن الله جرار، غلام جېلاني جلالی، عبدالطیف جلالی، جمعه گل، شهزاد خان جوهر، رحیم خان جوهر، نور محمد ځیگر، عبدالحی حبیبی، محمد رفیق حبیبی، مولانا محمد شریف حبیبی، حداد، پروانه حریق، سید حسن خان حسن، عبدالرازق حکمت، ضابط خان حلیم، امیر حمزه شینواری، مېرمن حمیده، ملا عبدالمنان حیرت، قیام الدین خادم، محمد اکبر خادم، مصري خان خاطر، عبدالاحد خالېز، عبدالغفور خروټی، خسرو، عبدالخالق خلیق، محمد ابراهیم خواخوړی، محمد امین خان خوگیانی، عبدالجلیل خوشمن، محمد شاه خیال، سید عظیم شاه خیال بخاري، غلام غوث خیبري، عبدالهادي داوي، عبدالمنان دردمند، دوست شینواری، رشید علي

دهقان، راحت الله راحت، قمر الزمان راهي، محمد صديق رازقي نړيوال، محمد طاهر رحيمي، سيد رسول رسا، عبدالشکور رشاد، صديق الله ربنئين، محمد خالد روتبان، محمد رضا رضا، ميرزا حسن رضا، حبيب الله رفيع، تکریم الحق روغ لېونی، محمد صديق روهي، عصمت الله روحاني، غلام حضرت روغمن، محمد عارف رهين، محمد حسن ريدي، سيد جعفر حسين شاه ربنتونى، عبدالهادي ريشا، محمد اسماعيل زاهل، غلام محى الدين زرمالوال، محمد ولي زلمى، امين الله زمريالى، پاينده محمد زهير، خواجه محمد زهير، عبدالرزاق زهير، تاج محمد زېب، زيتون بانو، مجاور احمد زيار، غلام دستگير ښنگ، محمد دين ژواک، سمیع الله ژوند، غلام حسن ساپى، محمد حسن ساپى، امير محمد ساغر، فضل الرحيم ساقى، مېرمن سايره، محمد صفدر سالارزى، سراج الدين سعيد، سيف الرحمن سليم، محمد سلام سليم، محمد ارسلان سليمي، سيد فاروق شاه سمايلزى، سمندر خان سمندر، حكيم محمد اسلم سنجرى، حسن خان سوز، سهارگل سهار، عمل خان سياح، محمد غازي سيال، ميراجان سيال، سيد حسين سيد، امان الله سېلاب، محمد عمر خان سيماب، عزيز الرحمن سيفي، زيارت شاه شاکر، محمد نبي شاکر، ميا احمد شاه، عبدالرحمن شباب، سعد الدين شپون، محمد اسلم خان شرر، محمد شريف شريف، محمد موسى شفيق، مبارک سلطانه شميم، فضل الحق شيدا، عبدالحكيم شيدا، شېر محمد خان، محمد ايوب صابر، مولوي صالح محمد، هاشم خان صيدر، صوفي عبدالحميد خان، محمد علي طالب لوگرى، محمد حسين طالب، غلام سرور طاهر، ولي محمد طوفان، محمد احسان زهير، عبدالعلي اخونزاده، مولانا عبدالقادر، عبدالله نورزى، محمد گل عتيقي، سيد عبدالقيوم عسکر، عطاء الله عطاء، محمد ابراهيم عطايي، عمر دين عمر، امان الله عندليب، فضل احمد غازي، مير رحمان غازي، لعل محمد غريب، ميا غلام صديق، عبدالله غمخور، خان عبدالغني خان، عبدالمالک

فدا، عبدالرزاق فراهي، غلام حضرت فقيد، محمد جان فناء، عبدالاحد اخوند، عطاء الله خان، محمد رفيق قانع، محمد طاهر قانت، عبدالروف قتيل، قلندر مومند، سيد محمود کارگر، محمد حسن کاکړ، اغا محمد کرزی، برهان الدين کشکي، برکت الله کمين، سيد احمد گلزار، سلېمان لايق، محمد گل للمه، داود خان لېوال، ماسټر عبدالکريم، محمد اغا متين، سيد شمس الدين مجروح، محمد موسى محتاج، عبدالکريم محب، محمد ايوب خان اخکزی، ولي محمد مخلص، عبدالروف مخلص، عبدالعلي مستغني، مېرمن مستوره شال، محمد رسول مسلم، محمد اکبر معتمد شينواری، عبدالله مسيزی، عزيز الرحمن ممنون، عبدالمنان ملگری، عبدالطيف منتبار، محمد گل خان مومند، سيد مراد مين، سيد يوسف مېرني، جنت گل نثاري، عبدالقدوس نجيب، عبدالحميد حنيف، احمد جان نشتر، نصر الله نصر، محمد نعيم جان، فاتح الملك ننگ يوسفزی، محمد گلاب ننگرهاری، عبدالرحيم ننگيالی، محمد گل نوري، محمد نسيم نوري، محمد انور نوميالی، عبدالخالق واسعي، محمد شفيق وجدان، فضل محمد وکیل، محمد يوسف ويران، محمد ويس کاکړ، عبدالصمد ويسا، عبدالرحيم هاتف، ظهور الله همدرد، نبي هوتک، سيد احسان هېر، زلمي هېوادمل، عبدالباري جهاني، محمد صديق پسرلی)) (۲: نیولیک) او گڼ شمېر نور لوی ليکوال راوټوکېدل. د پښتو ادب اسمان له ادبي ستورو ډک شو، همدا مهال و چې د پنځو لویو ادبي ستورو اصطلاح هم راوټوکېدله؛ استاد حبيبي، استاد رښتين، استاد بېنوا، استاد الفت او استاد خادم پنځه لوی ادبي ستوري وگڼل شول. دا هغه لوی ادبي ليکوال وو چې په رښتيا يې هم په معاصره ادبي دوره کې پښتو ادب ته ډېر زيات خدمتونه وکړل، د نويو ادبياتو اساسات يې کېښودل او بيا په سلگونو نورو ليکوالو د دوی لاره تعقيب او پښتو ادبياتو ته يې د پرمختگ لاره اواره کړه. دلته غواړم د پښتو ادبياتو د همدغو لویو ادبي ستو له جملې څخه

خپلې موضوع ته راوگرځم او د (استاد قیام الدین خادم) پېژندنې ته تم شم.

د خادم صیب د ژوند په باب بېلابېلو لیکوالو لیکنې کړې او د استاد خادم پېژندنه یې کړې ده، سرمحقق زلمي هېوادمل یې پر ژوند او اثارو یوه اوږده او هر اړخیزه څېړنه کړې، استاد عبدالله بختاني خدمتگار پرې یو مستقل اثر لیکلی، بناغلي لال پاچا ازمون هم پرې په (خادم باد سبا یم) کې یوه اوږده معلوماتي لیکنه کړې، استاد بېنوا بیا تر دې ټولو دمخه په اوسني لیکوال کې د استاد خادم په خپل قلم د هغه د ژوند په باب هر اړخیزه معلوماتي لیکنه چاپ کړې او خپله خادم صیب هم په نظم او نثر دواړو کې خپل ژوند تشریح کړی دی، نو ځکه خو د اکثر و لیکوالو د پېژندنې اساسي مواد همدا دي چې خادم صیب په خپل قلم او خپله ژبه په نثر او نظم کې بیان کړي دي. پر دې اساس نو موږ دده د لومړنۍ پېژندنې لپاره همدا مواد تر ټولو کره او اساسي گڼو او پر همدې بسنه کوو. دغه راز به د نورو بېلابېلو لیکوالو له هغو نظرونو څخه هم گټه پورته کړو چې نظرونه یې یو بل سره توپیر لري او یا هم د (استاد قیام الدین خادم) ژوند او پېژندنې ته یې له بېلابېلو لوريو کتنه کړې او ځینې تیاره گوټونه یې روښانه کړي دي.

۱- زوکړه:

د استاد قیام الدین خادم د پېژندنې لپاره تر ټولو ښه او لومړی لاس اخیستل د هغه خپلې لیکنې دي او خپل کلام دی، هغه د ځان پېژندنې په باب وايي: ((زه تخمیناً پر (۱۳۲۵هـ ق) کال په کامه کې زېږېدلی یم، زما د پلار نوم (ملا حسام الدین) او د نیکه نوم مې (ملا علي گل اخونزاده) دی چې د خپل وخت جيد عالم و، زما د پلار پلار او دا رنگه زموږ وړاندې

د خادم نړۍ لید

سلسله ټول د خپل وخت د مروجه تعلیم پر اساس تعلیم یافته او عالمان وو. زموږ په سلسله کې ناخوانه سپری نه دی تېر شوی. موږ د پلار له خوا د کوز کونډ د (شگې) له اخونزاده گانو څخه یو. د شگې خلک په قام زاخېل دي، چې د مومندو د پښتنو یو قام دی. مگر ما له خپل پلار څخه مکرر دا اورېدلي دي، چې زموږ وړاندې نیکه د (څوکنو میا عمر صاحب) دی، دغه وجه ده چې زما له نامه سره په اخبارونو کې کله د (کاموي) او کله (زاخېلي) او کله (میاعمرزي) لیکلی شوی دی. ولې زما خپل تخلص (خادم) دی. کله کله مې له خپل نامه سره (سیلانی) هم لیکلی دی ځکه چې زما مورنی نیکه (سیدعبدالرحمن سیلانی) نومېده چې فقیر صاحب یې بولي). (۲: ۳۹۲).

(د خادم صیب لومړنی استوګنځی، د کامې زرشوی کلي یوه څنډه)

د لمریز کال په حساب استاد خادم پر (۱۲۸۶ل) کال زېږېدلی دی چې له (۱۹۰۷م) کال سره سمون خوري. استاد خادم خپله لنډه پېژندنه د یو لنډ نظم په بڼه هم بیان کړې ده. دا نظم (تعارف) نومېږي.

استاد خادم په دې نظم کې یو ځل بیا یادونه کړې چې د پلار د پلار له خوا د (میاعمر) لمسی او د پلار د مور له خوا بیا د (اخوند بابا) زوی دی. د پلار له طرفه یې د مور نصب (فقیر صاحب) ته رسي او د مور له مور (نیا) څخه یې رینه (خواجه احرار) سره پیوندېږي.

ددې ترڅنگ دی بیا په دې نظم کې د خپلو نیکونو مراقده هم نښي او وايي چې؛ (میا عمر صاحب) بیا په ځمکنیو کې خښ دی او (فقیر صاحب) بیا د کامې ولسوالۍ په (خښیو) کې، ددې ترڅنگ د (اخوند بابا) او (خواجه احرار) یادونه هم کوي چې یو په کونړ او بل په هرات کې تدفین شوي دي. د (فقیر صاحب) یادونه کوي چې د (عبدالرحمن سېلاني) په نامه یادېږي او دده یو زوی (صاحب زاده مراد علي) نومېږي. استاد خادم یو ځل بیا د میا عمر یادونه کوي چې په ټولو پښتنو کې منلی و او زوی یا ځایناستی (خلیفه) یې (محمدي صاحب زاده) نومېده چې لوی شاعر و. خادم صیب یادونه کوي چې پښتو پالنه له مور و پلاره ورته په میراث پاتې ده او پلار و نیکه یې د پښتو پالنې د ډگر مخکښان و، نو ځکه دی هم له پښتو څخه هېڅ منکر نه شي منلای. خادم صیب د (خادم) پر تخلص سربېره ددې یادونه هم کوي چې په لیکنو کې یې کله کله ځان په (سیلاني)، کله (احراري) او کله هم په (میاعمرزي) نومولی دی. څرنگه چې پلار یې د نښوې په شکه کې (خاړپوڅي) کړي او هلته (زاخېل) تېر اوسېده، نو ځکه خو ده کله کله ځان د (زاخېلي) په نامه هم یاد کړی دی. څرنگه چې د خادم صیب کورنۍ یوه علمي او مذهبي کورنۍ وه او دی هم د علم په همدې زانگو کې زنگېدلی، نو ځکه خو له پیله بیا تر دې دمه، دی هم پر همدې علمي لاره تللی دی. په دې ډول خادم صیب د (تعارف) په نامه شعر کې خپل ځان په ترتیب سره په ډېر ښه ډول معرفي کړی دی. ښه به وي چې د لا وضاحت په خاطر د خادم

صیب دا نظم هم لوستونکو ته وړاندې کړو:

تعارف

(۱)

د پلار د پلار لخوا لمسی د میا عمریمه زه
د پلار د مور نه د آخوند بابا پسریمه زه
مور مې له پلاره د فقیر صاحب نصب ته رسي
د مور له مور د خواجه احرار ځیگریمه زه

(۲)

د میا عمر صاحب زیارت په څمکنیو کې دی
فقیر صاحب د کامې بره خوا خنبیو کې دی
آخوند بابا دی په کونړ، خواجه احرار په هرات
خادم د دغه صاحبانو په لمسیو کې دی

(۳)

فقیر صاحب، عبدالرحمان سپلاني یاد پري
د ده فرزند صاحبزاده مُراد علي نوم پري
په پښتنو کې میا عمر دی په رښتیا منلی
د ده فرزند او خلیفه محمدي یاد پري

(۴)

محمدي صاحبزاده و لوی شاعر د پښتو
مُراد علي صاحبزاده و مفسر د پښتو
د پلار و مور میراثه را له پښتو پاتې ده
خادم به و نه مني هېڅکله منکر د پښتو

(۵)

یمه خادم کله مې ځانته سپلاني وپیلې
 کله مې ځان په احراري، میاعمرزي بنوولې
 پلار مې د شگې په زاخېلو کې خارپوڅې کړې
 پدې لحاظ مې کله ځان په زاخېلي بللې
 د علم و فقر په ځانگو کې زېږېدلې یمه
 له ابتداء نه پدې لاره باندې تللې یمه

(۲۹: ۳-۴)

د استاد خادم دا نظم که څه هم په ساده الفاظو کې اوډل شوی او له شعري تلازماتو څخه یې په کې ډېر کار نه دی اخیستی، خو ده په کې خپل ځان په ښه ډول معرفي کړی دی. په دې ډول نظمونو کې د استعارو، کنایو او ډول ډول تشبیهاتو راوړل ځکه اسانه نه دي چې موضوع سپینه ده او باید په مستقیم ډول بیان شي. د (تعارف) په نامه د استاد دا نظم ډېر لنډ، ساده، بې تکلفه او ټولو ته د پوهېدلو وړ دی او د ده د پېژندنې ښه انځورگري کوي. که څوک د خادم صیب د ژوند تفصیلي اړخونو ته داخل هم نه شي، نو دا یو نظم هم ددې جوگه دی چې د لوستونکي ذهن ته د استاد خادم د پېژندنې لومړنی انځور وړاندې کړي.

۲- زده کړه:

څرنگه چې قیام الدین خادم په یوه دیني او علمي کورنۍ کې زېږېدلی دی، نو طبیعي خبره ده چې د زده کړې لومړنی چاپېریال یې هم د ده خپله کورنۍ گڼل کېږي. خادم خپلې لومړنۍ دیني زده کړې له

د خادم نړۍ لید

خپل پلاره پیل کړې، لومړی یې (بغدادی قاعده) او بیا یې ورپسې د (قران کریم) زده کړه له خپل پلاره پیل کړه او بیا یې ورپسې په ترتیب سره د خپل وخت نور دودیز، په تېره بیا دیني علوم تعقیب او په هغو پسې سفرونه پیل کړل. خپله استاد خادم په دې باب وايي: ((د ورکوټوالي څخه زما والد زما او زما د نورو وروڼو په خواندگۍ کې کونښن کاوه. د قران شریف او ځینې د نظم کتابونه ما د خپل والد څخه ولوستل، زما د خط سره ډېر شوق و. ما د خپل ځانه سره قلمونه، کاغذونه او قسم قسم رنگونه گرزول او تمامه ورځ به اخته وم.

کوم وخت به چې راسره قلم او کاغذ نه و، نو په ډکو باندې به مې په دېوالونو خط کاوه او پښتو، فارسي یا عربي عبارتونه به مې لیکل، دا و چې په لږه زمانه کې زما پوره املا او خوشخطي زده شوه.

زما پلار چې زما خط ته ملتفت شو، نو زه د ډېر تحسین او افرین مورد وگرځېدم. زما پلار به د خوش طبعۍ په ډول کله کله د اشنایانو په مخکې ویل: ((د افلاطون زوی دی. هر څه یې له ځانه یاد دي.))

د خط په زده کړه همدغسې یې استاده په خپل شوق لگیا وم. کوم وخت چې مې په گلستان او بوستان او نورو پارسي کتابو شروع وکړه، نو څو میاشتې مې له استاذ څخه هم خط وکړ. زما د خط د استاد نوم ملا خلیل و، ما دده فقط یوه سرنامه پخه کړې ده، چې هغه تراوسه ما ساتلې ده. ټولټال به دا سرنامه پنځه کرښې وي.

دې مهربان استاد به تل زما د طبیعت ستاینه کوله او ویل به یې دده په وچولې کې منطق ځلېږي.

تر دې وروسته ما د فقې متون د (کنزه) پورې وویل. ما د خپل پلار د خولې نه اورېدلي وو، چې موږ ته به یې ویل چې ((زه په تاسو صرف او نحو اول وایم، بیا د علومو اصلاحات درنښیم، تاسو نور په خپله ملایان کېږئ.))

(بوډیالی کلی) خادم صیب خپلې لومړنۍ دیني زده کړې په همدې کلي کې ترسره کړې دي.

زما د والدې مقوله ده، دې به ویل: ((ستاسو تنسته او بوده ورېښم دي، تاسو ته لږ اشارت کافي دی.)) (۲: ۲۹۱)

استاد خادم تر دې وروسته هڅه کړې چې نورو زده کړو پسې له کوره بهر ووځي. دی لیکي: ((زه د خپل پلار په تېره وینا چې اوس دده د مرحمت سیوری زموږ د سر نه پورته شوی و، د خپل یو بل استاد په معرفت د کونړ (بوډیالی) ته د (صرف میر) د یادولو لپاره لاړم. ما په اول سبق کې د (نصري گردان صغیر) ټول واخیست او دغه استاد مې اریان پاتې شو. نورو شاگردانو ته یې وویل او یوه هنګامه پورته شوه پس له څو ورځو څخه ټول همدې ښار د ما نه مخالفه شول. زما به دې خبرې ته چندان پام نه و، ځکه چې زما مطالعه او ملاحظه لا تر دې حده نه وه رسېدلې چې د نفس مقابله او موازنه د خارج او نورو اشخاصو سره وکړم. په اخره کې د ملګرو رقابت د حسد درجې ته ورسېد. ځکه چې زه خبر نه

د خادم نړۍ لید

وم او د خپلو ډېرو همدرسانو څخه تېر شوی وم. دلته ما په یوه میاشت کې (۱۸) بابه صرف میر یاد کړو او بیا کاله ته راغلم.

په کور کې مې د صرف او نحوې کتابونه وویل، بل هغه وخت چې ما (صرف میر) شروع کړی و، (کافیې) ته رسېدلې وم او د (منیې) پورې (هدایت النحو) او څه (شرح ماته عامل) سره د نظم مې په یاد کړي وو. په څه موده کې ما ((کافیه)) وویل او یاده مې کړه. وروسته مې ((شرح ملا)) شروع کړو. د (مرفوعاتو) پورې ((شرح جامي)) په عبارت سره زما یاد شو. اوس نو زه کامې نه علاوه د (لړه مورې، کنډي باغ، اگام، ارغچ، کیلغو، کابل، پېښور) او داسې نورو ځایونو په درسونو گرزېدلې وم او د صرف او نحوې د کافي معلوماتو په واسطه مې په درسونو کې ښایسته شهرت حاصل کړی و او په دې اورېدو سره چې ((فلانی ښه پوهېږي)) په ما کې یو مخصوص د بې پروایي حس هم پیداشوی و... ددې مرحلې نه وروسته ما د منطق په رسالو لاس پورې کړو:

(ایساغوجي) مې یاده کړه او د (حصارک) او (سرشاهي) په درسونو د گړځېدلو نه پس لارم (پېښور) ته او متعاقباً ورپسې د (مکهدې) مدرسې ته او بیا (ډیلي) او (لودهيانې) ته لارم. څو چې د خپل صحت په خرابۍ پوه شوم، نو بیا راغلم کابل ته. ددې وخته پورې ما صرف، نحو، منطق، حکمت، کلام، فقه، تفسیر، حدیث، مناظر، اصول فقه، طب او نور مروجه علوم لوستي وو. کافیه، ایساغوجي او هداية الحکمت د ډېرو کالو پورې زما د الحمد په شان یاد وو...)) (۲: ۲۹۳)

استاد خادم تر سپین ریرتوبه له زده کړې او لوسته لاس وانخیست. د زده کړې، شعور او تفکر پایلو دی د استادۍ درجې ته ورساوه. ده نه یوازې د نورو کتابونه ولوستل، بلکې نورو ته یې خپل کتابونه هم وړاندې کړل.

استاد خادم ته د اوسني وخت د عصري علومو لړۍ او پورې برابرې نه وې او نه هم هغه وخت له روزنځي، ښوونځي څخه تر پوهنځي او پوهنتونه د زده کړو منظمې او سستماتيکې لړۍ او پورې موجودې وې، خو کوم دوديز علوم، په تېره بيا ديني زده کړې او نور علوم چې هغه وخت يې د زده کړې چانس او امکان و، استاد خادم اکثره هغو ته ځان ورسولي دي. هغه که لري وو که نږدې، سخت وو که اسانه، خو ده شپه او ورځ پرځان يوه کړې او د خپل وخت اکثره علوم يې په ښه ډول زده کړي وو، نه يوازې چې خپله يې زده کړي وو، بلکې نورو ته يې هم ورزده کړي دي.

په دې ډول د استاد خادم د ژوند ډېره برخه پر زده کړه، ښوونه او نورو ته پر تعليم تېره شوې ده؛ د متعلم او معلم (زده کوونکي او ښوونکي) دواړه مرحلې يې تېرې کړي دي. خادم يو وخت په خپل کور کې زده کوونکی و، بيا تر کوره بهر په مسجد او مدرسه کې او بيا له خپلې پلرنۍ سيمې لري سيمو ته يې په علم پسې سفر کړی او کله چې يې د علمي سفر توبه او ثمر ترلاسه کړي، هغه يې بيا بېرته په خپل کلي ولس او سيمه کې پر نورو خلکو وېشلي دي. د استاد خادم په شان ډېر کم اشخاص پيدا کېږي چې له ماشومتوبه تر بوډاتوبه ټول عمر يې په روزنيز، ښوونيز، علمي او تدريسي بهير کې تېر شوی وي.

۳- لیکوالي:

لکه څنگه چې مو د هغه په پېژندنه کې مو ولوستل؛ خادم له کوچنيتوبه يو ځيرک، هوسيار، متشبت، متجسس، هڅاند او ژورليدی انسان و، نو طبيعي خبره ده چې له داسې انسان څخه په پای کې د يوه

د خادم نړۍ لید

لوی عظیم انسان، لیکوال او پوهاند د جورېدو هیله کېدی شي، خادم له کوچنیتوبه له قلم، لیک او لیکوالۍ سره روړدی و، دا چې ده لومړی لیکوالي څه وخت؟ څنگه؟ او چېرته پیل کړه؟ دی په خپله وایي:

((اول- وار- زه په ۱۳۰۴ هـ ش کې په کامه کې د ابتدایې مکتب معلم مقرر شوم او بیا لږ وروسته لارم هندوستان ته، بیا په جلال اباد کې معلم مقرر شوم، په دې موده کې زه سخت پرېشان وم او د پرېشانی اسباب مې ناجورټیا، د تحصیل پرېښودل او د حیات په کارزار کې داخلېدل وو. په دې وخت کې زه د ژوندانه د یو سخت انقلاب په چپو کې روان وم. راغلم د لوارگي په یو کلي کې مې اويا تنو هلکانو ته لیک لوست زده کاوه. زه موفق شوم چې په درې میاشتو کې هلکان خواننده او په شپږو میاشتو کې یې خواننده او نویسنده کړم. زه تقریباً دوه نیم کاله په لوارگي کې وم. همدلته زما د شاعرۍ، نویسنده گۍ او ادبیاتو مرموز ذوق انکشاف پیدا کړ. همدلته وم چې کوزده مې وکړه او له همدې ځایه د ۱۳۱۲ په اخره کې د کندهار د پښتو ادبي انجمن په عضویت مقرر شوم او لارم. د تعلیم په ضمن کې ما اردو ژبه زده کړې وه. لیک مې هم په کې کولای شو، تعلیم مې عربي کې و او په عربي مې ښه څه لیکلی شول.

پښتو مې خپله ژبه وه او له اوله څخه یې د چا د ښودنې ځنې ما د پښتو په لیک شروع کړې وه. څه ناڅه په انگرېزۍ هم پوهېدم، نو گویا ما ته د نویسنده گۍ زمینه تیاره وه. د شاعرۍ ذوق په ما کې له وړو کیني څخه و. د ورکووالي څخه په ما کې د یو نامعلوم تحیر، تجسس او لتون ماده پرته وه.

زما یاد دي چې زه وړوکی وم او چېرته لرې د خپلوانو په یو کور کې اوسېدم، هلته یوه ښځه وه چې به تل زه په دې خبره رټلم چې: ((ته - څومره ډېرې پوښتنې کوي؟)) زه اوس پوهېږم چې دا زما د فطرت

تقاضا وه، بروز کول یې غوښتل.

حاصل دا چې په تمام عمر کې زما دا خاصیت و چې هر شي ته به مې په یوه بېله نگاه کتل، تخمونه به مې کرل او زر زر به مې راسپړل چې وگورم دا څنگه جوړ شوي دي؟ ټوپک سپړلو او لیدلو ته به لېواله وم چې وگورم ډز څنگه کېږي؟ کارتوس څنگه لوېږي؟ کوټکه څنگه ښکته پورته کېږي؟ او داسې نور... د گاډي تېسن ته به چې لارم خلکو به نور څه کول. ما نه به ملگري لارل، مگر زه به د انجن په تماشه نه مړېدم، ولاړ به وم، کتل به مې چې یوه پرزه په بلې څه تعلق لري؟ څنگه حرکت کوي؟ او څه رنگ دا دروند بار کش کوي؟ دغسې به زه کایناتو او د هغې نظام ته هم ملتفت کېدم. د حیات شاوخوا او د اجتماع ادارې ته هغه وخت زما فکر پیدا شو چې د اخبارونو سره اشنا شوم. دغه وخت د قومیت، ملیت او په اخره کې د انسانیت معناگانو ته ملتفت شوم او هغه حیرت او تحیر چې په ما کې طبیعي پروت و، اوس ورسره درد او خوږ هم ملگری شو. (دا درد مجمل و او زه یې په تفسیر قادر نه وم، خو هغه وخت چې ما د (اقبال) اثار ولوستل، زما د زړه د مبهم درد ترجماني یې راته څه وکړه. زما لومړنی نظم چې په (اتحاد مشرقي) کې نشر شوی دی، (شه بیدار پښتونه!) نومېږي، زما پومبې نثر چې هغه هم په اتحاد مشرقي کې نشر شوی دی، له اردو څخه یوه ترجمه ده چې د کار او صحت په متعلق ده...))

(۲: ۲۹۴)

دا و د خادم صیب د لیکوالۍ د پیل سريزه. خادم صیب د خپلې لیکوالۍ له پيله بيا د خپل ژوند تر پایه له دې مسلک سره ملگری پاتې شو او د خپل عمر تر وروستني بریده یې دا مسلک وپاله. خادم صیب نږدې پنځوس کاله په منظم او متواتر ډول لیکوالي وکړه او په دې بهیر کې یې

د خادم نړۍ لید

په لسگونو علمي، څېړنيز او ادبي اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کړل چې دده د اثارو په بحث کې به پرې تفصیلي بحث وشي.

۴- دندې:

د استاد خادم د رسمي او نارسمي دندو په باب خپله استاد خادم او ځینو نورو لیکوالو پوره څرگندونې کړې دي. بناغلي لال پاچا ازموڼ چې د استاد خادم منظوم کلیات یې راټول او چاپ کړي دي، په دې اثر کې یې د استاد خادم پر نورې پېژندګلوی سربېره د هغه دندې هم معرفي کړي دي. د هغه په وینا:

((استاد خادم د خپل ژوند په بهیر کې هیله لرله چې د دودیزو علومو یو کتاب هم ترې نالوستی پاتې نه شي. زده کړه وکړي، خو د ژوند تنګلاسیو او بې وسیو دده د ارمانونو مخه ونیوله او دی یې د خپلو هیلو بریا ته پرې نښود. دی په خپله وایي: ((ما پنځلس کاله سفر وکړ. زیات د طبیعت د ناسازی او لږ د دې جهته چې زما تحصیل تر یوه حده ورسېد، نو زه لا تراوسه بې ږیرې او هلک وم چې د تدریس مقام ماته په لاس نه شو راتللی، نو ناعلاجه مې په نوکری شروع وکړه او په جلال آباد کې د ابتدایي مکتب معلم شوم. څو موده پس ورپسې د رشدیې تعلیمونه هم راکړی شو، مګر په دې وختو کې زه ناسازه وم.))

خو په یو بل ځای کې لیکي چې: ((اول وار زه په ۱۳۰۴ ش کې په کامه کې د ابتدایي مکتب معلم مقرر شوم.))

خیر د ده د دندې لومړنۍ بنسټ همدا د ښوونې سپېڅلې دنده وه او له څرګندونو یې داسې ښکاري چې لومړی ځل په خپل پلرني ټاټوبي (کامه) کې پر ښوونه بوختېږي. یو څه مهال یې رنځ د هندوستان پر

طبیانو گرځوي. له هغه ځایه چې راستنېږي، نو بیا په جلال اباد کې
بنوونکی ټاکل کېږي.

داسې پوه شخصیتونه غواړي چې د ژوند تر پایه زده کړه وکړي.
خو د مهال د تنګلاسی او بې وسی له لاسه یې د زړه هیله نه خړوبېږي.
خادم صاحب چې هم د زمانې تنګلاسی او بې وسی زده کړې ته نه
پرېږدي، نو لاس کاروبار ته اچوي. پرېشانی او د زمانې د ناخوالو رنځورتیا
دی دې فکر ته هم نه پرېږدي چې په کاروبار کې کومه لاره ونیسي: ((...
زه د ژوندانه د یو سخت انقلاب په چپو کې روان وم. ما د ځان لپاره کوم
مسلک نه و خوښ کړی چې په هغې مشغول شوی وای. د تعلیم له دایرې
راوتلی وم یا په بل عبارت د خپلې یوې خوږې او د زړه پورې معشوقې نه
په ناچاری بېل شوی وم، په تیاره شپه کې روان وم. لاره رانه ورکه وه او نه
پوهېدم چې چېرته لاړ شم؟

خیر کوم وخت چې اعلیحضرت نادرشاه شهید په خپل جلوس د
پښتنو تاج ته زینت ورکړ، نو زه د معالجې په نیت پېښور ته لاړم. په هغه
حوزه کې د کوهاته پورې وگرځېدم او بیا راغلم د لوارګي په یو کلي کې
مې او یا تنو هلکانو ته لیک و لوست زده کاوه. زه موفق شوم چې په درې
میاشتو کې هلک خواننده او شپږو میاشتو کې یې خواننده او نویسنده
کړم... زه تقریباً دوه نیم کاله په لوارګي کې وم. همدلته زما د شاعری،
نویسندګۍ او ادبیاتو مرموز ذوق انکشاف پیدا کړ. همدلته وم چې کوزده
مې وکړه او له همدې ځایه د ۱۳۱۲ په اخره کې د کندهار د پښتو ادبي
انجمن په عضویت مقرر شوم او لاړم.))

خادم صاحب د خپل هڅاند ذهن، پوهې او فکر له برکته د لوارګي
تر جوماته پاتې نه شو. پر (۲۴/۱۱/۱۳۱۱) نېټه کندهار ته ځي او هلته پر
(۱۳۱۲) کال د کندهار په ادبي انجمن کې مقررېږي. کله چې دغه

انجمن پر (۲۵/۵/۱۳۱۴) نېټه کابل ته راکډه کېږي، تر يو مهاله د پوهنې په وزارت پورې تړل کېږي او تر هغه وروسته پر (۱۳۱۵ل) کال، کابل انجمن د پښتو پر انجمن گډېږي او بيا وروسته پر (۱۳۱۶ل) کال (پښتو ټولنه) رامنځته کېږي، ددې ټولنې خپرونه (زېږي) د درې مياشتو لپاره ده ته سپارله کېږي. پر (۱۳۱۸ل) کال په همدې ټولنه کې د تاليف او ژباړې څانگې مشر ټاکل کېږي. د خادم وړتيا ورو ورو دی خپل مقام ته رسوي. د (۱۳۲۰ل) کال د زمري پر لومړۍ نېټه د پښتو ټولنې عمومي مرستيال ټاکل کېږي. پر (۱۳۲۱ل) د اتحاد مشرقي مدير او پر (۱۳۲۴ل) د دايرةالمعارف د ژباړې مدير په توگه دنده پرمخ بيايي. خو پر (۱۳۲۵ل) له مطبوعاتي بهيره د تعاوني ډيپو د پلټنو مديريت ته کډه وړي او هلته د يادې څانگې د لوی مدير په توگه گومارل کېږي. له دغه ځايه يې بيا سر په هرات لگي. خو پر (۱۳۲۹ل) کال بېرته خپل مسلک ته راځي او د کندهار د (طلوع افغان) د مدير په توگه گومارل کېږي. شاوخوا يو کال دغلته دنده ترسره کوي. پر (۱۳۳۰ل) کال د (کابل) مجلې چلوونکي ټاکل کېږي. يو کال دغه دنده پرمخ بيايي، خو بيا پر (۱۳۳۱ل) کال له مطبوعاتي بهيره د سروبي بربښنا فابريکې کوپراتيف مديريت ته کډه وړي او د مدير په توگه گومارل کېږي. تر يو کلن مديريته وروسته پر (۱۳۳۲ل) کال د (اصلاح) ورځپاڼې د مدير په توگه راځي. تر دغې دندې وروسته څو کاله د کورسونو مدير (د پښتو تدریساتو مديريت) او د (زېږي) چلوونکي پاتې کېږي. پر (۱۳۳۵ل) کال چې پښتو ټولنه له مديريته رياست ته لوړېږي، استاد الفت يې د مشر په توگه گومارل کېږي. د پښتو تدریساتو لوی مديريت د زېږي له جريدې سره پښتو ټولنې پورې تړل کېږي. دا مهال د پښتو ټولنې غړيو ته د علمي درجو لايحه منظورېږي، نو کره او پاخه ليکوال ورته رامخه کوي. دا مهال استاد خادم د پښتو ټولنې غړی ټاکل کېږي، د علمي درجو پر بنسټ دی او استاد الفت د

(خپرنوال) په علمي درجو ومنل شول. پر (۱۳۴۱ل) کال چې په پښتو ټولنه کې ادلون بدلون راغی، نو استاد خادم ته دندې خوند نه ورکاوه. کرار پر کور کېناست. یو کال یې په کور کې له ماموریته وزگار وخت پر لیکنو تېر کړ. خو د (۱۳۴۲ل) کال په لومړیو میاشتو کې د رییس په بست کې د (هېواد) ورځپاڼې د مسوول مدیر په توګه وټاکل شو. تر (۱۳۴۴ل) کاله پورې ددې ورځپاڼې مشر و. پر (۱۳۴۴ل) کال د مشرانو جرګې لپاره د انتصابي سناتور په توګه د ملت خدمت ته ټاکل کېږي، چې ددې دورې تر پای ته رسېدو وروسته یې بیا بله رسمي دنده وانه خيسته. استاد بختانی خدمتګار لیکي چې: ((استاد سره له پخوا نه دا شوق و چې د ملي شورا غړی (وکیل) دې شي. د ولسي جرګې د وکالت د اتمې دورې لپاره یې ځان په کامه کې کاندید کړی و. مګر د بې علمۍ د عمومیت، د حاکمه طبقاتو د زیاتو مداخلو او په انتخاباتو کې د زیاتو پیسو د لګولو په وجه، خلکو ونه شواي کولای چې خپل خادمان انتخاب کړي. استاد خپله ناکامي وليده (د زړه درد) یې داسې څرګند کړ:

د پښتون په غلامۍ مې زړه خوږېږي
د خپل قام په بدنۍ مې زړه خوږېږي
غیرتې پښتون غلام د بل غلام دی
د فلک په بې راسۍ مې زړه خوږېږي
یار د یار جېبو ته ګوري دی سلګۍ کا
ددې مینې په خامۍ مې زړه خوږېږي
نه د ځان او نه د قام شولې خادمه
ستا په داسې ناکامۍ مې زړه خوږېږي

د خادم نړۍ ليد

يو بل ځل يې بيا وغوښتل چې ځان کانديد کړي. مگر د برياليتوب لپاره يې رو گوډر ونه ليد او پاته شو... [۱۲: ۱۶-۱۲]

پر يادو دندو سر بېره استاد خادم د کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځي د استاد په توگه دنده هم ترسره کړې ده او هلته يې د هېواد سلگونه اولادونه په ښه ډول روزلي دي. دغه راز لکه څنگه چې يادونه وشوه استاد خادم د مشرانو جرگې د انتصابي ساتور په توگه هم خپله ملي دنده، مسوليت او رسالت په ښه ډول ترسره کړی دی.

۵- اثار:

استاد خادم دوه اويا (۷۲) کاله په دې دنيا کې تېر کړل، ژوند يې که له يوې خوا له سترپاوو او کړاوونو ډک و، نو لاسته راوړنې او برياوې يې هم کمې نه وې، په تېره بيا په ادبي او علمي ډگر کې. استاد خادم نږدې (۵۰) کاله په متواتر او منظم ډول ليکوالي وکړه او ټولنې ته يې تليپاتي اثار وړاندې کړل.

استاد خادم په دې نيمه پېړۍ کې په لسگونو، علمي، ادبي او تاريخي اثار وليکل، چې مجموعي شمېر يې د خادم صيب د لور (ډاکټرې ثريا خادم) په وينا تر (۷۰) بېلابېلو عنوانونو اوږي. (نبوغ او عبقریت، د ډاکټرې ثريا خادم يادونه او مننه). دی د همدې اثارو له کبله په ټولنه کې د يوه څېړونکي، شاعر، کره کتونکي، ژورنالېست، عالم او استاد په توگه مطرح شو. د استاد د اثارو يوه برخه دده د ژوند پرمهال او ځينې يې تر ژوندون وروسته چاپ شول، ځينې يې لا اوس هم ناچاپ پاتې او يو شمېر يې ان له منځه تللي دي.

د استاد په اثارو کې منظوم او منثور دواړه شامل دي چې د هرې برخې څېړنه يې جلا بحث ته اړتيا لري.

موږ به ددې اثر په درېیمه برخه کې هغه په تفصیلي ډول وڅېړو، خو دلته یې یوازې نومونه اخلو:

((معلم د پښتو، پښتو کلی: ۱-۴ ټوکونه، د کوچنیانو اخلاقي پالنه، نوی ژوندون، پښتونولي، بایزید روښان، د شریف سرگذشت، د مرغلرو امېل، څاروان، خیالي دنیا، نبوغ او عبقریت، نوې رڼا، د پښتو ننني لیکوال، د پښتو د تاریخ یوه زړه پانډه، د خوشال او رحمان موازنه، مکارم الاخلاق، پښتانه شعرا، پارسیان څوک وو؟، په تذکرة الاولیا تبصره، کوشانیان څوک وو؟، د بابا نصیحت، سید کمال او بیوجانه، د پښتو پټی، لوی اصحابان، نشلیزم او انتر نشلیزم، افغاني حکومت، د پښتو نثر تاریخي تطورات او دنثر لیکونکو تذکره، معیاري پښتو، لرغوني پښتانه قومونه، پښتو قرائت د دویم ټولګي لپاره، پښتو قرائت د درېیم ټولګي لپاره، د پښتونخوا قیصې، مکالمات، غریزه حب خیر، سورگل، کانفرانسونه، کره پښتو، پښتو زده کړه، نصوص الحکم، د پښتو شاعري، پښتو په عربي لیکدود، پښتني پور، پېړۍ او پښتانه، د پښتنو قامولي، غوره سندرې، د پښتو مشاعرې، اینده پښتنو ته، د تنقید حق، ساتلې خزاني، د پښتو ولسي ادب، د ادبي نثرونو مجموعه، د داستانونو مجموعه، مجلسي شاعران)) (محمد اسمعیل یون، د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود، یون کلتوري یون، ۱۳۸۸ ال کال، ۴۰-۴۲ مخونه)، د خوشال دستارنامې ته یوه کتنه، د پټې خزاني په باب توضیحات، شعر و ادب، د پښتون سټه او څانګې، اسماني غږ، د سیاسي لیکنو ټولګه، د علمي لیکنو ټولګه، د ژورنالېستیکو لیکنو ټولګه، د دري لیکنو ټولګه، پښتو موسیقي،)) او نور ...

پر یادو کتابونو سربېره دانش کتابتون، د استاد خادم منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) او علومو اکاډمۍ منشور کلیات (رڼه چینه) چې د یادو منظومو او منشور اثارو یوه درنه برخه په کې خوندي شوې، هم چاپ

د خادم نړۍ لید

کړي. په دې ډول هغه کمی چې د استاد خادم د چاپي اثارو د کموالي له امله احساسېده، تر یوه حده رفع شوی دی.

څرنګه چې د استاد د اثارو پېژندنې ته مو په بله برخه کې ځانګړې ځای ورکړی، نو ځکه د تکرار د مخنیوي په خاطر دلته د هغو له سپړنې او یادونې تېرېږو او اوس یې پر سیاسي فکر او هڅو هم لنډه رڼا اچوو:

۶- سیاسي فکر، ژوند او هڅې:

ځینې کسان انسان یو سیاسي موجود ګڼي، وايي سیاست له ټولنیز چاپېریال څخه الهام اخلي، هر څه چې په ټولنه کې وي، په سیاست کې څرګندېږي، ټولنیز ژوند او سیاست دواړه بیا پر هنر هم مستقیم تاثیر لري. پښتانه لیکوال چې اکثره په جبري سیاست کې راګیر شوي، همدا ټولنیز تصویر یې په کلام کې څرګندېږي. استاد خادم هم د ټولنې د یوه حساس لیکوال په توګه په جبري او اختیاري ډول سیاست ته داخل شوی. خادم پر ټولنیزو ناخوالو نیوکه کوي او دا د سمون یوه لاره ګڼي، استاد که له یوې خوا پر نورو نیوکه خپل حق ګڼي. پر ځان هم د نورو نیوکه د هغوی حق ګڼي. هغه په دې باب وايي: ((په ژوندانه کې هېڅوک له انتقاده نه دي خلاص، هغه انتقادونه چې په ما یې خلک کوي دادي:

وايي: ((نه منونکی سپری دی)) دا انتقاد به په ما باندې زما والدې هم هر وخت کاوه مګر زما جواب به دا و چې: ((که زه منونکی وای خو زه به هم د نورو خلکو غوندې وای. په ورکوټوالي کې به مې د مور سره تل په دې جنگ و. دې به ویل: ((خلک داسې کوي او نه داسې)) ما به ویل چې ((خلک راته مه یادوه خلک خو هر څه کوي.)) استاد محمد صدیق روحي هم په خپله یوه لیکنه کې د ټولنې د سمون او همدارنګه د استاد

خادم دیوه ټولنیز اندود په توګه پورتنیو انتقادونو ته اشاره کړې ده. دغه راز د استاد عبدالروف بېنوا هم دې ډول نیوکو ته نغوته کړې ده.

ښاغلی لال پاچا ازمون چې د استاد خادم د سیاسي ژوند په باب یې یوه تحلیلي لیکنه کړې او په (خادم باد سبا یم) اثر کې یې چاپ کړې ده، د خلکو د نیوکو په باب د استاد خادم د پورتنی ځواب په باب وایي:

[د استاد خادم ځواب په دې برخه کې یو منطق لري او هغه دا چې دی په خپله د یو فکر څښتن دی، د فکر څښتنان هڅه کوي چې خپله خبره وکړي، خپل منطق ووايي، د نورو خبرې که هم کوي، نو هغه لومړی له ځانه سره تحلیلي، هضموي یې، د یو فکر په پایله کې یې له منطقي تسلسل او خپل نظر سره د وړاندې کولو هڅه کوي. یوازې حوالې نه ورکوي. داسې انسانان غواړي چې له خپله ځانه ورتیا وښيي.

استاد خادم یو بل ځای کې بیا خپل اصولي او منطقي دریځ، چې په هغه کې د ده علمي او عملي شخصیت څرګندېږي، داسې په ګوته کوي: ((وایي ډېر بحث کوي او نه قانع کېږي. مګر ما مخکې ویلي دي چې په ورکوټوالي کې به هم زه خپلو خپلوانو په دې ترتیم چې: (څومره ډېرې پوښتنې کوي). دا خبره زه نه شم فیصله کولای چې دا د خلکو قصور دی او که زما عیب؟

استادان به هم زما پوښتنو ته اریان وو. زه په خپله هم پر دې قانع یم چې بحث مې خوښ دی، مګر په اساسي او اصولي خبرو، نه مطلق بحث. دغه وجه ده چې په عادي مجالسو کې زه اکثره غلی پاتې کېږم او خلک وایي ډېر ښه او ساکت سړی دی. زه د خلکو نه په دې شاکي یم چې ماته هېڅکله د پوره بحث موقع نه ده راکړی شوې چې ما في الضمیر

ښه واضح ووايم او هغه چې وروسته يې صداقت ښکاره کېږي، دوی پرې پوه کېږم.

هوښيار او د منطق خاوندان هڅه کوي چې پر يو څه ځان ښه پوه کړي. په پټو سترگو او کېنو غوږونو يو څه ژر نه مني. ځان پرې قانع کوي او بيا يې منل هم له خپل تحليل او نظر سره وړاندې کوي. استاد خادم چې د فلسفي او منطقي نظرونو څښتن دی، نو د منطق پر خاوندانو د خپلې کمزورې او نامنطقه خبرې منل ناشونې خبره ده. استاد غواړي چې په بار بار پوښتنو يوه موضوع ځانته ښه څرگنده کړي. دغه څرگندتيا او په بار بار پوښتنې په ورته وخت کې دده د نظر او فکر څرگندونه هم کوي. دی په هغو مجلسونو کې چې هلته د فکر او نظر څرگندونه نه کېږي، غلې پاتې کېږي، خو په هغو مجلسونو کې چې پر منطق او فکر ولاړ دي، په هغوی کې دی د خپل نظر او فکر څرگندونه غواړي.

لکه څنگه چې استاد خادم په غونډو او مجلسونو کې د منطقي خبرو، فکر او نظر څرگندولو پلوی دی، همداسې دی غواړي چې هر انسان بايد خپل نظر او فکر پرته له کوم خنډو ځنډه څرگند کړي. دا د هر انسان يو طبيعي حق بولي. ((وايي سرشوخه دی)) مگر دوستان مې وايي، ادبي شجاعت لري. په ورکوټوالي کې راته خلکو ويل چې: ((کلان کاری دی)) ولې په ازادۍ خو زه په خپله هم قايل يم او دا ځکه چې (د طمعي بار زما په ورمېر نه شته).

لوی خلک هېڅکله هم پر خپلو اورمېرونو دطمعي بار نه وړي. د داسې فکر څښتنانو ژوند پر واقعيت او حقيقت ولاړ وي. دوی د جرئت، پر خپل نفس د حاکميت او مېړانې څښتنان وي او د ژوند گانه هم اخلاقي جرئت گڼي. د استاد خادم جرئت له استغنی زېږېدلی. پر لېمو کوزگوري باڼه او مړاوې وريځې نه مني. دی پر خپلې استغنی لېمو نه د غرور درس

ورکوي او باڼه لکه پښتانه گرځوي. د وېرې او ډار ساړه يې هم په زړه نه نه وځي. نېغه خبره کوي: که وم وم که نه وم نه وم. د داسې نظريې انسان چې هغه د ژوند شمله د تمې پښو ته ټيټه نه کړي، د هغوی ژوند له حقيقت سره وي او همداسې زېرې او نرې خبرې کوي.

داسې شخصیتونه چې د ژوند او شخصیت بنسټ يې پر استغنی، اخلاقي جرئت، منطق، فکر او نظر ولاړ وي، طبيعي خبره ده چې هغوی د یوې سياسي ايډيالوژۍ او ټولنيزو اخلاقو خاوندان وي. د هغوی فکر د ځان د راڅرگندولو لپاره یو لوری نيسي. استاد خادم پر همدې بنسټ د خپل نظر څرگندولو لپاره څو نور ملگري پيدا کوي، له هغوی سره په گډه د (افغان ملت) بنسټ ږدي. قلمي مبارزه پيلوي. د افغان ملت په جريده کې ليکنې خپروي، خو ((کله چې په دې ډله کې انشعاب راغی، یو شمېر کسان ترې بېل شول او د (ملت) په نامه يې بله جريده وايستله، استاد خادم هم خواشینی شو، ډله يې پرې بنودله او د خپلو افکارو، نظرياتو او اثارو د خپرولو لپاره يې پر (۱۳۴۸ل) کال د (افغان ولس) په نامه خپله جريده راوايستله. ددې جريدې د امتياز خاوند او چلوونکی په خپله استاد و. هغه غوښتل چې ددې جريدې په شاوخوا کې یوه ملي ډله جوړه کړي، خو ونه شو.))

استاد دغه جريده هم د مالي کمزورۍ او د حکومت د فشار له امله تر (یوولسو) گڼو زیاته خپره نه شوه کړای.

استاد د وینې زلمیانو په ټولنيز حرکت کې چې زیاتره په کې فرهنگیان وو، د یو موسس او ولایتي مسوول په توگه پاتې شوی دی.

(۱۲: ۳۲-۳۷)

د خادم نړۍ لید

د وینو زلمیانو د غورځنگ په باب ښاغلي محمد عالم بڅرکي یو کتاب لیکلی ، د دې کتاب نوم دی: (وینو ځلمیان د افغانستان یو سیاسي تحریک). په دې اثر کې راغلي دي:

[د(۱۳۲۷ل) کال د جوزا میاشتی پر اوومه نېټه د وینو ځلمیانو د تدارک کمېسیون د لارښوونې له مخې د کندهار، ننگرهار او کابل یو شمېر ادبي او عرفاني ملگرو، لکه: عبدالرؤف بېنوا، فیض محمد انگار، نورمحمد تره کي، قیام الدین خادم، صدیق الله رښتین، گل پاچا الفت، نیک محمد پکتیانی، محمد ارسلان سلیمي، عبدالقدوس پرهېز، ابو الحسن هزاره، پاینده محمد روهيلي، محمد ولي ځلمي، عطا محمد شېرزي، محمد ظاهر تائب او ځینو نورو لیکوالانو او روښنکرانو د موسسې کنگرې غړو ته، چې شمېر یې (دوه ویشتو) تنو ته رسېده، د دارالامان په افشارو کې د عبدالمجید زابلي د نوي تعمیر په یوه سالون کې د ماسپښین پر دوو بجو د وینو ځلمیانو د گوند جوړولو لپاره د بېلابېلو ولایتونو د استازو طرحې وړاندې شوې، چې یوه یې د عبدالروف بېنوا او نور محمد تره کي، بله یې د قیام الدین خادم او درېیمه یې د صدیق الله رښتین وه. لوپړۍ یې مترقي او عصري، دویمې یې ملي او وطني، درېیمې یې مذهبي او کلتوري رنگ درلود. تر زیات بحث وروسته د ټولو طرحو د مهمو مادو په گډون پر دغو لاندې ټکو دټولو موافقه راغله : د اسلام، مشروطه شاهي نظام او د پاچا د مقام درناوی، د دولت د دروگونو قواوو، لکه: اجرائیې، مقننې، قضایې تر منځ تفکیک او بېلوالی ، د هغوی د حقوقو او صلاحیتونو ټاکل، د ازادو انتخاباتو پر اساس د رابلل شوې لویې جرگې له لارې د وخت له غوښتنو سره سم په اساسي قانون کې تعدیلات او تغییرات راوستل ، داساسي قانون پلي کول، د علم او معارف خپرېدل او پراختیا، د مطبوعاتو، د فکر او بیان د آزادۍ تضمینول، د هر ډول نژادي،

ژبني او سیمه ییز تعصب او لوړتیا غوښتونمخه نیول، د قانون په واسطه د افرادو د طبیعي او ټولنیزو حقوقو تامینول، د ظلم، رشوت، پټې سوداګرۍ (قاچاق) او بی عدالتیو پر وړاندې مبارزه کول، په ټولنیز ژوند کې له افراط او تفریط څخه ډډه کول، د تخنیک اوسنعت رواجول، په هېواد کې د هر چا لپاره د کار او تعلیم د زمینی برابرول، د کارګرو او بزګرو حقوق، اقتصادي او زراعتي اصلاحاتو ته پاملرنه، له موهوماتو او مزخرفاتو سره مجادله کول، د ملي ژبې (پښتو) او پښتونستان د ملي خپلواکۍ پرننگه درېدل، د بشر د حقوقو د اعلامیې او نړیوالې سولې او سلم غوښتل او په عملي ډول یې تطبیقول او ځینې نور مهم مسایل د ددې غورځنګ اساسي هدفونه وو. بڅرکي صاحب په پورته یادشوي کتاب کې لیکلي چې دوینس ځلمیانو د غورځنګ لومړی مرام پر (۱۳۲۷) او دویم یې پر (۱۳۲۸ل) کال د زمري میاشتي پر (۲۷) نېټه تصویب شوی دی. ((وینس ځلمیان دافغانستان یو سیاسي تحریک)) د محمد عالم بڅرکي له دې اثر څخه دخادم صاحب او د پښتو ادب د نورو ستورو د سیاسي فعالیت په باب نور معلومات هم تر لاسه کېدلای شي. ارواښاد خادم دحقیقت له څرګندولو سره مینه لرله، تل یې هر څه په ډاګه ویل. خادم صاحب په زیات شمیر ادبي او علمي محافلو کې برخه اخیستې ده او کله کله د دولت د اړونده ارګانونو له خوا په ستاینلیکونو او ډالیو سره هم نازول شوی او ستاینه یې هم شوې ده. مرحوم خادم د فلسفي اند او علمي شخصیت څښتن و، هغه په رښتیني له خپل ولس سره مینه درلوده او په ډېره خوښۍ یې د هغه خدمت کاوه. هغه د هر ډول مشکلاتو او سختیو په مقابل کېني د مقاومت، صبر او حوصلې لارښوونه کوله. استاد خادم نه یوازې د پښتو معاصرو ادبیاتو له هغو پنځو ستورو څخه و، چې پښتو ادب او کلتور یې ځلولی، بلکې دی داسې یو وینس ځلمی هم و چې په ډېر جرئت او احساس یې د پښتو ادب او هېواد چوپړ کړی دی.

د خادم نړۍ لید

د استاد سیاسي مبارزې له ادبي مبارزې رنگ اخیستی و. د ادب له لارې یې سیاست ته مخه کړه. سیاست یې د ملي یووالي، خپلواکۍ، د پوهې دودولو، د ولس د ذهني او فکري کچې د لوړاوي، پرمختګ او قوم ته د رښتیني خدمت کولو لپاره د یوې وسیلې په توګه کاراوه. سیاست یې چل او فرېب، نه ګاڼه او نه یې هم د مادیاتو د ترلاسه کولو وسیله ګڼله. دده په فکر سیاستوال باید د ټولني د پرمختګ، سرلورۍ او سوکالی په فکر کې وي.

کله چې مور د (استاد خادم) ژوند ته په ټولیز ډول کتنه کوو، نو په لومړي ګام کې دی تر هر څه وړاندې مور ته د یوه لیکوال او شاعر په توګه انځورېږي، په داسې حال کې که په ځیرتیا سره ورته وګورو، نو د خادم صیب په ژوند، عمل او فکر کې چې کوم څه تر ټولو زیات مطرح دي، هغه دده سیاسي فکر او عمل دی. دده سیاسي فکر تر هر څه لومړی دده په کورني او ټولنیز چاپېریال کې څرګند شو، د روزگار سرگردانیو او تنګلاسیو د هغه سیاسي فکر لا پسې پوخ کړ، کله چې یې پر شعر او شاعرۍ پیل وکړ، نو لومړی شعر یې هم د سیاسي انګېزې له مخې وپنځوه.

(شه بیدار پښتونه!) دده لومړنی نظم دی چې په (اتحاد شرقي) کې خپور شوی. دا د استاد خادم د سیاسي او فکري بلوغ لومړي پړاوونه دي. دده د فکر لومړی پرمختیایي پړاو هم له سیاسي فکره پیل شو، خو له یو ملي سیاسي فکر څخه، د ولسي جرګې ټاکنو ته د ځان نوماندول یې یوه بله عملي سیاسي پروسه وه. د مشرانو جرګې انتصابي غړیتوب هم د دې لړۍ یوه بله کړۍ وه، د ژوند په وروستیو کې د سیاسونو له خوا قصداً او یا سهواً دده بندي کول بل سیاسي عمل و. د وخت چارواکو د ده د سیاسي افکارو او سیاسي حرکتونو له امله له ده څخه وپره لرله، نو ځکه

خو یې دی د زندان تورو تیارو ته وردننه کړ. لنډه دا چې استاد خادم له کوچنیتوبه د یوه متحرک سیاسي انسان په توګه، سیاسي هڅې پیل کړي او دا هڅې یې بیا د ژوند تر پایه په فکر او عمل دواړو کې پاللې دي.

۷- کورني او بهرني سفرونه:

انسان یو ګرځنده موجود دی، د ژوند په اوږدو کې په جبري او اختیاري ډول سفرونو ته اړ کېږي. استاد خادم هم د خپل ژوند په اوږدو کې له دې ډول سفرونو سره مخ شوی دی.

خادم په کوچنیتوب او د ژوند په نورو پړاوونو کې د زده کړو لپاره له کوره لږ لرې (بوډیالی) او له هغه ځایه یې د ننگرهار ځینو نورو سیمو؛

(استاد خادم په عشق اباد کې د ترکمنستان له نامتو لیکوال کربابایوف

سره، ۱۳۴۴ل کال، لړم)

(لږه مورې، کنډي باغ، اګام، حصارک، سر شاهي، ارغچ، کیلغو، کابل، لواړګي، پېښور، مکهد، ډیلي، او لودیاني) ته سفرونه کړي دي.

د خادم نړۍ لید

د رسمي او نا رسمي دندو لپاره هم سفرونو ته اړ شوی دی، له کامې (کامې) څخه د ننگرهار بېلابېلو سیمو، لواړگي، کندهار، کابل، هرات او ځینو نورو سیمو ته یې د رسمي دندې د سرته رسولو لپاره سفرونه کړي او وروسته یې بیا د ژوند زیاته برخه ان تر مړینې پورې د خپل ژوند ټول سفر په کابل کې بشپړ کړی دی. کابل کې د استوګنې پر مهال یې، پاکستان، هند، د پخواني شوروي جمهوریتونو؛ ترکمنستان، ازبکستان او روسیې ته هم سفرونه کړي دي. چین هېواد ته یې هم رسمي سفر کړی او دغه راز ځینو نورو هېوادونو ته. له هېواده بهر د استاد خادم سفرونه په رسمي بڼه وو او یو لړ کلتوري او علمي سفرونه گڼل کېدل. ده په دې سفرونو کې په ښه ډول د خپل هېواد استازولي کړي او د خپل هېواد یو رښتینی او واقعي تصویر یې د هغو هېوادونو علمي او کلتوري ټولنو او موثرو شخصیتونو ته وړاندې کړی دی. د خادم صیب علمي استدلال او د منطق د جاذبې قوه د کورنیو او بهرنیو لیکوالو د پام وړ ګرځېدلې او له هغې څخه اغېزمن شوي دي.

۸- کورنی او ټولنیز ژوند:

سره له دې چې استاد قیام الدین خادم اساساً په یوه دیني او مذهبي کورنۍ کې زېږېدلی او رالوی شوی و او د دې ترڅنګ یې د افغاني ټولني د کليوالي چاپېریال په سختو کلتوري چوکاټونو او بندېزونو کې ژوند کړی و، خو دې سره سره بیا هم ده، د فردي خپلواکۍ، فکري ازادۍ او په ټولنه کې د نجونو پر تعلیم ټینګار کاوه. خادم صیب (ننه) اولادونه درلودل: (روښان خادم، یما خادم، همایون خادم او بشیر خادم یې زامن وو، تورپېکۍ خادم، ثریا خادم، زهرا خادم، مکۍ خادم او زبیا خادم یې لوڼې دي).

ده پر خپلو ټولو اولادونو د خپل وخت مروجه علوم زده کړل، په تېره بیا پر خپلو لوبو. پر ټولنه باندې د حاکم اغزن چاپېریال خیال یې ونه ساته. کله چې په راډیو افغانستان کې د پښتو ویندویۍ لپاره ویندویانې نه وې او چا نطاقی ته زړه نه ښه کاوه، نو ده یې خپلې لوبې وهڅولې چې د ویاندویۍ چارو ته زړه ښه کړي او دا کار هغه مهال د ټولني له عام اغزن چاپېریال سره په ټکر کې و. خو خادم صیب دا لاره خلاصه کړه. خادم لکه څنگه چې د یوه پلار له شان سره مناسب ښکاري، خپل اولادونه یې په مینه وروزل، په ټولنیز ژوندانه کې د هغه د ژبې د صراحت او مستقیم بیان له امله یو شمېر اشخاص له هغه څخه ډېر خوښ نه وو او ځینو یې نبوغ او لیاقت سره هم خپل حسد درلود، خو خادم صیب هم کورني او هم خپل ټولنیز ملي مسولیتونه په ښه ډول ترسره کړل.

۹- د ژوند وروستي کلونه، بند او مړینه:

[استاد خادم وروستي کلونه له فکر، خیال او لیک سره په بوختیا تېر کړل. له هغه مهاله چې ده رسمي دنده پرېښې، نو بیا یې هم وخت وزگار نه دی پرېښی. د وخت پر اوږو یې د ژوند داسې بارونه وږي چې نن یې موږ له معنوي فیضه برخمن یو. ده په تېر عمر دومره ثمر راپرېښی چې نن زموږ د مانا مانۍ پرې رنگینه او شتمنه ده. لوی خلک تر هغه مهاله چې سترگې یې د ژوند په ځولۍ کې غږولې وي. د قام او ملت د سرلورۍ لپاره کار کوي. د ژوند هره شېبه یو ښه فرصت گڼي. په هر سهار کې د سترگو په پرانیسته نوی زېږي، نوی ژوند مومي او نوی فکر کوي. استاد خادم پر همدې بنسټ ځان بوخت کړی. د ژوند د نهیلیو وره ته یې په نوي فکر ځواب ویلی، بېرته ماشوم شوی، له خیال سره یې ځان بوخت

د خادم نړۍ لید

کړی او پر پستو وروموی د ناز په خوب ویدې غونچې راوینې کړي. ځکه خو دا بیت یې د ژوند پر وره ولیکه:

د ناز په خوب ویدې غونچې ورو ورو راوینومه
خادم باد د سبا یم که وم که نه وم نه وم

استاد بختانی د ده د ژوند وروستیو کلونو یو انځور کاري، چې په هغه کې ددغه لوی انسان او د ملت خادم څېره له ورايه ځلېږي: ((پر استاد خادم باندې وړې تېې راتلې او شلېدلې، مگر لویه تبه یې د ژوند ترپایه پورې ونه شلېدله. هغه د پښتنو د یووالي، ترقۍ او انکشاف غم و، چې دده په زړه کې یې ځای نیولی و.

هغه د ژوند وروستی کلونه بې کاره او ظاهراً آرام تېرول، مگر چا چې ورسره ناسته ولاړه درلوده او زړه ته یې غور نږدې کړی و، په هر نفس کې یې د پښتون پښتون اواز، د پښتو پښتو ښکالو، د پښتونولۍ فریاد او د افغان افغان آه و فغان اورېده. په دې کلونو کې به هغه د پښتنو د اصل نسب، تاریخ، روایاتو او عنعنو په باره کې فکر، مطالعه او لیکنه کوله. له ورځنیو سیاسیاتو نه گوښی د ملي فرهنګي سیاست پر بنیادونو یې فکر او کار کاوه. په ځینو ادبي تحقیقي سیمینارونو کې یې برخه اخیستله. مقالې به یې لیکلې او اورولې. د خپل فکر او طرز اړم و. ده د بایزید روښان په بین المللي سیمینار کې د روښانیانو مبارزې شرح کړې. د پښتو څېړنو د بین المللي مرکز د تاسیس په بین المللي سیمینار کې یې د پښتو د چاپ شویو اثارو په سیمینار کې د متلونو په رڼا کې د پښتنو حیاتي فلسفه څرګنده کړه او داسې نور.

دی به کله روغ او کله ناروغ و، کله به په کور و کله په صحرا، کله به په کابل یا ننگرهار کې و او کله به یې پېښور ته هم سر ښکاره کاوه. مگر په هر حال کې به د افغاني ثقافت غم ورسره و او له دې خدمته نه وزگارېده.)) (۲۹: ۸۲-۸۳)

(د کامې په زرشوی کلي کې د خادم صیب مزار)

استاد د خپل ژوند په بهیر کې د زندان تورې تمبې هم لیدلي دي. د (۱۳۵۷ل) کال په لومړۍ نیمایي کې دی هم د زندان تورو خونو ته ننوښتل شو او ډېرې سختې پرې تحمل شوي، خو استاد د خپل منطق او پوهې پر بنسټ داسې څوک نه لیده چې له ده څخه دې تحقیق وکړي. سخته یې پرځان منلې وه، خو د هغو کسانو چې تر ده یې علمي سويه ټیټه وه، پوښتنو ته لیکلی او شفاهي ځواب نه وایه. دده په خوله دغه یوه نره خبره وه: ((زه ددې وطن لیکوال او د خلکو خادم یم. زه هر

د خادم نړۍ لید

چاته تحقیق نه شم ورکولی. بالاخره دا خبرې پاس ورسېدې. تر شل پنځه
ویشت ورځو بند نه وروسته خوشې شو.))

خو د بند په موده کې استاد ته د زیاتو شکنجو له امله د هغه لاسونه
او پښې فلج شوي وو.

د مانا دغه غر، پر پښتنو باندې د الله (ج) دغه لویه لورینه تر
(۷۲) کلن ژوندانه وروسته د (۱۳۵۸ل) کال د وږي پر پنځمه نېټه د
دوشنبې پر ورځ چې د (۱۳۹۹هـ ق) د شوال المکرم له پنځمې او د
(۱۹۷۹م) د اگست له (۲۱)مې سره سمون خوري، راوړېد او په علي اباد
روغتون کې یې د ابدې ژوند جام پر سر راواړاوه.

دغه لویه هستي د همغې ورځې پر سبا په خپلې پلرنۍ هدیره
(زرشوی- کامه) کې خاورو ته وسپارل شوه. پر گور یې قلموال او د
سیمې ولسي خلک راټول شول. مړینه یې د یو فقیر انسان په شان وه.]

(۴۱-۱۲:۳۸)

۱۰- یادونه او نمانځنه:

استاد قیام الدین خادم د افغانستان یو لوی عالم، لیکوال، شاعر او
د فلسفي فکر خاوند شخصیت و، دده د خپل لیاقت او استحقاق په انډول
نه د ژوند او نه د ده تر ژوند وروسته چا د ده یادونه او نمانځنه کړې ده،
البته څه یادونې او نمانځنې شوي، خو نه هغومره چې د ده له شان سره
مناسبې وای. ده د خپل ژوند پر مهال د خپل لیاقت په زور څو ځله
جایزې اخیستي، د وزیر محمد گل خان مومند له خوا ورته په یوه مسابقه
کې یوه جایزه ورکړل شوه، پر (۱۳۴۶ل) کال استاد خادم د استقلال
جایزه واخیسته، دا جایزه ده ته (د شریف سرگذشت) دا اثر د ژباړې له

امله ورکړې شوې ده.

دغه راز څو نورې جایزې چې د ده آثارو په بېلابېلو وختونو کې گټلې دي. خو دا ټولې ویاړنې او ستاینې د ده د لیاقت او کفایت په انډول کمې وې، کله چې خادم صیب له دې نړۍ څخه وکوچېد، بیا هم د هغه له شان او استحقاق سره سم د هغه یادونه و نمانځنه، نه ده شوې. استاد بختاني خدمتگار چې د خادم صیب له ډېرو نږدې مینوالو او لېوالو څخه دی، په دې باب په یوه ځانگړې لیکنه کې خپله خواشیني څرگنده کړې ده: ((څومره چې یې حق دی او څومره چې بنایي، هومره د استاد خادم یادونه او نمانځنه چا نه ده کړې. په ډېره محدوده توگه یې دا لاندې یادونې او نمانځنې شوې دي:

۱- پر (۱۳۶۰ل) کال د (امیر علي شیر نوایي) د ژوندانه او اثارو د څېړلو لسیزه پیل شوه. په دې مناسبت د علومو اکاډمۍ له خوا د اوو پښتو مقالو یوه مجموعه هم خپره شوه. د یوې مقالې عنوان (مکارم الاخلاق) دی. ددې مقالې په لومړي سر کې د (خواند میر، مکارم الاخلاق) معرفي شوی دی چې هغه د (میر علي شیرنوایي) د اخلاقو په باره کې یو کتاب دی. بیا د (مکارم الاخلاق) له نوم څخه په استفادې سره پښتو (مکارم الاخلاق) چې د استاد خادم ترجمه ده، ښودل شوی او بیا په خپله د استاد خادم لنډه بیوگرافي او بېبلیو گرافي ښودل شوې ده. په دې مقاله کې د استاد خادم د ژوندانه په باره کې گټور معلومات وړاندې شوي دي. دې مقالې سره د هغه لیکوال (ښاغلي زلمي هېوادمل)، خپل نوم نه دی چاپ کړی.

۲- په همدې کال کې زه د ((هېواد)) ورځپاڼې چلوونکی وم، د استاد خادم د دویم تلین پر ورځ، د (۱۳۶۰ل) کال د سنبلې پر پنځمه په (هېواد) ورځپاڼه کې مې ددې ورځپاڼې د یو پخواني حقدار مسول مدیر

د خادم نړۍ لید

(استاد خادم) په باره کې یو لړ مطالب خپاره کړل. په دې کې د (یاد استاد گرامی) او (د استاد خادم د شوروي پوهانو په نظر کې) د سرمحقق معتمد شینواري څېړنه، (زموږ خادم) د نصرالله حافظ شعر، د استاد خادم شپږ پارچې شعرونه او نثرونه او داستان، د نوموړي استاد (افغاني ترانه) د هغه په خپل خط او عکسونه چاپ شول. زه په دې کار اوس وپاړم او ورسره د هغو ملگرو په درک تاسف کوم چې په تعصب او تنگ نظری یې زه په دې کار ورتلیم.

۳- پر (۱۳۶۵ل) کال د قومونو او قبایلو وزارت د نشراتو او فرهنګي چارو د ریاست له خوا د استاد خادم نمانځنې لپاره یو ادبي محفل جوړ شو، په هغه کې ما وینا وکړه، مشاعره وشوه او د استاد خادم شعرونه هم واورول شول. زما وینا بیا د (استاد قیام الدین خادم) تر عنوان لاندې د نوموړي وزارت د (ملیت های برادر) په مجله کې، د استاد خادم له پورتیت سره چاپ شوه.

۴- زه د ژورنالېستانو له اتحادیې څخه مننه کوم چې د ژورنالېستانو د معرفی په لړ کې یې د استاد خادم د پېژندنې کار ماته سپارلی دی. ما د وخت او وسایلو له محدودیت سره دا لیکنه وکړه. زه اعتراف کوم چې زما دا کار ډېر مختصر، محدود او نیمګړی دی. د استاد خادم حق تر دې زیات او کارونه یې ډېر دي چې پراخې اکاډمیکې څېړنې غواړي. د هغه چاپي نایاب او ناچاپ اثار هم باید ولټول شي، وټاکل شي او وڅېړل شي او د چاپ او نشر ډګر ته راووځي.)) (۲۹: ۹۰-۹۱)

استاد خدمتگار خپله پورتنۍ گيله او اندېښنه تر (۱۳۶۸ل) کال وړاندې کړې وه. تر هغه وروسته بیا پر (۱۳۶۸ل) کال د افغانستان د ژورنالېستانو ټولني د استاد خادم د لسم تلین په درناوي د سرمحقق عبدالله بختاني له خوا د استاد خادم په باب لیکل شوی اثر (د ملي ادب او

ژورنالېزم خادم) اثر هم چاپ کړ او دا اثر بیا پر (۱۳۶۸) او (۱۳۸۷) کال دویم او درېیم ځل هم چاپ شو.

په اویایمو کلونو کې په کابل کې سخت جنگونه پیل شول، د ټول هېواد حالات کړکېچن شول، دا مهال په کابل کې د فرهنګي غونډو او سیمینارونو جوړول ناشوني شول، خو پر (۱۳۷۳) کال په جلال اباد ښار کې د (ننګرهار فرهنګي ټولنې) له خوا د استاد خادم پر ژوند او اثارو یو ورځنی علمي سیمینار جوړ شو، چې د سیمې بېلابېلو لیکوالو په کې د استاد خادم پر ژوند او اثارو خبرې وکړې او خپلې لیکلې مقالې یې واورولې. دغه راز بیا هم، په همدې جلال اباد ښار کې پر (۱۳۸۸) کال (د ننګرهار ولایت د مقام په مرسته د ختیزې سیمې د لیکوالو او ژورنالېستانو د خپلواکې ټولنې) له خوا د استاد خادم د (۳۰م) تلین په مناسبت یو علمي سیمینار جوړ شو، چې په هغه کې د ختیزې سیمې پر لیکوالو سربېره له کابل او د هېواد له نورو سیمو څخه گڼو لیکوالو گډون کړی و او د استاد خادم پر ژوند او اثارو یې خپلې لیکنې او ویناوې واورولې. تر هغه وروسته بیا پر (۲۰۱۴م) کال په اکتوبر کې د (ځینې کلتوري ټولنې) له خوا د کابل په (میتودیک) دفتر کې د استاد خادم د (۳۴) تلین په یاد علمي غونډه جوړه شوه. په غونډه کې زیات شمېر لیکوالو گډون کړی و. په دې غونډه کې د عبدالوکیل اټک، غني هاشمي، استاد حبيب الله رفيع، محمد حسن ولسمل، ډاکټر فيض محمد ځلانده او محمد حليم فدایي له خوا د استاد خادم پر ژوند او اثارو مقالې ولوستل شوې او همدارنگه د استاد دوه اثار (خيالي دنيا) او (نبوغ او عبقریت) چې نوي چاپ شوي وو. د غونډې پر برخوالو ووبشل شو. دغه راز تر دې وروسته د (خادم بابا) په نوم په کامه کې یو کتابتون هم پرانیستل شو او د زاخېلو یو اړوند کلی هم د قیام الدین خادم په نامه

د خادم نړۍ لید

ونومول شول. تر دې وروسته د کابل ښار په احمد شاه بابا مېنه کې یوه لېسه هم د استاد قیام الدین خادم په نامه ونومول شوه. د دې ترڅنګ په کابل ښار کې د کابل مېشتو کاموالو ځوانو لیکوالو له خوا د (خادم) په نامه یوه مجله هم څو گڼې چاپ شوه، خو وروسته دا مجله هم بنده شوه. تر دې یادونو وروسته پر (۲۰۱۷م) کال کې د اطربش د ویانا په ښار کې د مېشتو افغانانو له خوا د خادم صیب په یاد یو علمي سیمینار جوړ شوی و، په سیمینار کې افغان لیکوالو د خادم د ژوند او اثارو په باب رڼا واچوله. د دې سیمینار هدف دا و چې بهر مېشتي افغان ځوانان د استاد خادم له افکارو او اثارو سره اشنا شي. په سیمینار کې د استاد خادم ځینې نوي چاپ شوي اثار هم ځوانانو ته ورکړل شول. د (۱۳۹۶ل) کال په (لیندۍ) کې د ننگرهار د بحرآباد څمڅو له پاسه غونډیو کې د ښوونکو لپاره د یو ځانگړي ښارگوټي د بنسټ ډبره کېښودل شوه، په دې مراسمو کې د ښار جوړونې وزیر (سید سعادت منصور نادري) او د مشرانو جرگې رییس (فضل هادي مسلمیار) هم گډون کړی و، دا ښارگوټی د (مولانا قیام الدین خادم) په نامه ونومول شو.

۱- د ژوند پېښو لنډیز:

د خادم صیب د ژوند پر بېلابېلو اړخونو مو پورته په نسبتاً تفصیلي ډول رڼا واچوله، څرنگه چې دا پېژندنه کروډولوژیکه نه وه او لوستونکي ته به سخته وي چې گام پر گام د استاد ژوند تعقیب کړي، نو ځکه خو دلته لازمه بولو چې همدا پېژندنه څه نا څه په مسلسل یا کروډولوژیکه بڼه بیان کړو، په دې ډول به لوستونکي وکولای شي، د استاد خادم ژوند گام پر گام تعقیب کړي. سرمحقق زلمي هېوادم ل د خادم صیب ژوند ته یوه کتنه کړې او هغه یې تقریباً په مسلسل او کروډولوژیک ډول په لنډیز سره بیان کړې ده. استاد هېوادم ل پر (۱۳۶۰ل) کال په یوه لیکنه کې لیکلي:

((له نن نه شپږ اویا کاله دمخه (۱۳۲۵هـ ق) کال د ننگرهار د کامې د پښتنو په یوه علمي کورنۍ کې یوه ماشوم دنیا ته سترگې پرانیستي، دغه ماشوم خو اول د ملا حسام الدین کور رڼا کړ، مگر چې لوی شو، ځوان شو، علوم یې زده کړل او خپلې مورنۍ ژبې ته متوجه شو او د خدمت لېچې یې ورته راوښتې، نو یې په دغو ليارو کې دومره مثبت گامونه اوچت کړل، چې د هاند و هڅو شغلو یې د پښتني تاریخ، ادب او کلتور ډېرې نارونې خواوې روښانه کړې، ملي او فکري هڅې یې هم د افغانانو په بیداری کې یې برخې نه وې، وطني او ملي ترانو یې ډېرو پښتنو او افغانانو ته د وطنپالنې درسونه ورکړل.

د دغه نوي زوکړي ماشوم نوم پلار، قیام الدین کېښود، قیام الدین لا کوچنی ماشوم و، چې د ده کورنۍ او د کلي مالت خلکو په ده کې یو فطري استعداد لیده او دا به یې ویل چې له ده څخه به یو شخصیت جوړېږي.

پلار (ملا حسام الدین) دی، په کوچنیوالي کې د قران عظیم الشان لوستو ته کېناوه، دیني ابتدایي علوم یې پرې زده کړل، د پارسي او پښتو د نظم کتابونه او د عربي د صرف و نحو ځینې مسایل یې په کامه کې ولوستل، د لوړو متداولو زده کړو لپاره یې پر کامې سربېره بودیالی، لږه مورې، کنډي باغ، اگام، حصارک، سرشاهي، ارغچ، کیلغو، کابل، پېښور، مکهد، ډهلي، اولودهياني ته سفرونه وکړل. د دغو ځایونو په جوماتونو، مدرسو او درس ځایونو کې یې صرف، نحو، منطق، حکمت، کلام، فقه، تفسیر، حدیث، مناظره، اصول فقه، طب او نور مروجو علوم ولوستل، پنځلس کاله یې د اوږدو او لنډو سفرونو پرديسی او مزلونو ستریاوې وگاللې، د وخت په مروجو علومو کې یې مطالعه وکړه. عربي، اردو او فارسي ژبې یې زده کړې او پر خپلې مورنۍ ژبې سربېره په دغو دروسو

د خادم نړۍ لید

ژبو کې د مطالعې، تکلم او تدریس جوگه شو، کله چې بېرته وطن ته راستون شو، په جلال اباد کې یې د ابتدایي ښوونځي د معلمی وظيفه غوره کړه.

دی لومړی ځل پر (۱۳۰۴ل) کال په کامه کې د ابتدایي ښوونځي د ښوونکي په توگه مقرر شو، خو دغه وظيفه یې پرېښوده، د علومو د زده کړې لپاره هندوستان ولاړ او د هندوستان تر سفره تر بېرته راستنېدو وروسته د جلال اباد د یوه لومړني ښوونځي ښوونکی شو.

پر (۱۳۱۲ل) کال د کندهار د ادبي انجمن غړی شو، په کندهار کې یې استوگنه غوره کړه، د استوگنې په دغه موده کې یې د کندهار له پښتنو وروڼو څخه ډېره ښه خاطره درلوده، کابل ته د کندهار د ادبي انجمن له لېږد سره دی هم کابل ته راغی او په کابل کې د دغه انجمن غړی و.

کله چې د کندهار ادبي انجمن په پښتو ټولنه بدل شو، نو دی هم هماغې موسسې ته ولاړ او درې میاشتې یې د زېري جریده هم وچلوله. پر (۱۳۱۸ل) کال د پښتو ټولنې د تالیف او ترجمې مدیر شو. پر (۱۳۲۰ل) کال د پښتو ټولنې مرستیال شو. پر (۱۳۲۱ل) کال د (اتحاد مشرقي) د اخبار مدیر شو. او پر (۱۳۲۴ل) کال د دایرة المعارف د ترجمې مدیر و. پر (۱۳۲۵ل) کال د تعاوني ډیپو د پلټنې لوی مدیر و، پر (۱۳۲۹ل) کال د کندهار د طلوع افغان مدیر و. پر (۱۳۳۰ل) کال بېرته پښتو ټولنې ته راغی او د کابل مجلې د چلولو چارې هم وروسپارل شوې. پر (۱۳۳۱ل) کال په سروبي کې د کوپراتیف مدیر و او پر (۱۳۳۲ل) کال د اصلاح ورځپاڼې مسول چلوونکی و، بیا د پښتو تدریساتو مدیر و، ورپسې د پښتو ټولنې غړی شو. د (۱۳۴۲-۱۳۴۳ل) کلونو په حدود و کې د هېواد د ورځپاڼې چلوونکی و، ورپسې د مشرانو جرگې غړی شو، د ژوند وروستي

کلونه یې په کور کې تېر کړل او د (۱۳۵۸ل) کال د سنبلې پر پنځمه نېټه وفات شو.

د ژوند او رسمي کارونو په دغه ټوله موده کې ده د مختلفو علومو مطالعه کړې، لیکنې یې کړي، کتابونه یې لیکلي، تدریس یې کړی، د خلکو د وینولو لپاره یې ترانې ویلي او په افغانانو کې یې د وطنپالنې د حس د روزلو لپاره د قلم او خپرونو له ليارې او هم په عملي توګه مبارزه کړې ده. د دغو ټولو هڅو په نتیجه کې ده په لسګونو کتابونه او په سلګونو مقالې لیکلې دي، په سلګونو ادبي پارچې یې ایجاد کړي، شعرونه یې ویلي او ډېر شاگردان یې روزلي دي، او الحق چې موږ باید دی استاد وبولو او دده د علمي او ادبي مقام نمانځنه وکړو.)) (۳۹: ۴۰-۴۴)

دا و د استاد خادم ژوند ته یوه کتنه چې هره برخه یې په ډېر لنډیز سره بیان شوه، البته کېدی شي، د استاد د ژوند پر دې هرې برخې یو ځانګړی اثر ولیکل شي او هغه له هر پلوه تحلیل او وشنل شي، خو موږ هرې برخې ته په لنډیز سره نغوته وکړه.

دویمه برخه

خادم څه کړي ؟

(د خادم اثار)

کله چې مور دا پوښتنه مطرح کوو: (خادم څه کړي؟) نو تر ټولو اسانه ځواب یې د هغه په اثارو کې پیدا کولای شو. کله چې مور د استاد خادم ټول لیکل شوي اثار له نظره تېر کړو، نو هلته مور ته پته لگي چې استاد مولانا قیام الدین خادم څومره ستر کارونه کړي دي. خپله د استاد خادم اثار د (څه کړي؟) پوښتنې ته ښه ځواب ویلای شي. مور د دې اثر په نورو برخو کې غواړو د استاد خادم اثار د فکري، هنري او نورو محتوایي اړخونو له پلوه وڅېړو، خو مخکې تر هغې ددې اثر په دویمه برخه کې غواړو د استاد خادم ټول اثار له شکلي پلوه یانې دا چې (منظوم) دي که (منثور)، په هغو کې پر کومو برخو وېشل کېږي؟ او تر هغه وروسته به یې د اثارو پر نوښتګرو خواوو، اغېزو او نورو اړخونو بحث وکړو. یانې په لاندې ډول غواړو د استاد اثار دروپېژنو او بحث پرې وکړو:

الف - د استاد خادم منظوم اثار

ب - د استاد خادم منثور اثار

ج - د استاد خادم د اثارو نوښتونه او ارزښتونه

الف - د استاد خادم منظوم اثار:

د استاد خادم لومړنی نظم (شه بيدار پښتونه!) نومېږي چې د ده په خپله وينا په (اتحاد مشرقي) کې خپور شوی دی. البته دا په دې مانا نه ده چې دا د استاد خادم لومړنی نظم دی، بلکې دا لومړنی چاپي نظم دی. دا نظم پر (۱۳۱۵ل) کال چاپ شوی، خادم لا تر دې څو کاله دمخه شاعري کړې ده، خو دا يې لومړنی چاپي نظم گڼل کېدی شي. خو داسې فکر هم کېږي چې د خادم صيب لومړني شعرونه يا نظمنه تر دې دمخه چاپ شوي وي. ددې فکر علت دا دی چې خادم تر يادې نېټې دمخه په کندهار کې د ادبي انجمن د غړي په توگه مقرر شوی و، غالباً چې د پښتو انجمن مجلې (پښتو) او همدارنگه په (طلوع افغان) کې به يې شعرونه خپاره شوي وي، خو په اکثرو اخځونو کې ياد نظم د استاد خادم د لومړني چاپي نظم په توگه ياد شوی دی. ښه به وي چې د استاد خادم دا نظم د ده د لومړيو نظمنو د بېلگې په توگه راوړو. ده دا نظم د (۱۳۱۵ل) کال د روژې مياشتې پر (۱۶) مه نېټه په (لوارگي) کې ليکلی دی.

شه بيدار پښتونه!

نن د غفلت د خوبه پاڅه شه بيدار پښتونه
د ترقۍ په لار روان شه مه کره وار پښتونه
ملا دې بسته کره په عمل او په تقوی مضبوطه
علم و سله درسره واخله په تلوار پښتونه
په هغه سم سرک د شرع د نبي (ص) چلېږه
ته چې روان يې دغه نه ده د دين لار پښتونه

مه جامد کپړه چې دا نه ده فرموده د اسلام
مه عادي کپړه چې داخل نه شي په نار پښتونه
پرېرېده نفاق توبه د ظلم د نارو و باسه
د مسلمان په مخ کې مه اچوه انگار پښتونه
د خپل راحت له پاره وړې په بل غريب بارونه
د نورو غم دې ولې نه کړ په ځان بار پښتونه
زړه او روح دواړه کړه قربان د سرو ماله سره
په محبت د جامعه کې په سل وار پښتونه
که ته خالي يې د دې ټولو جذباتو ځنې
مسلم دې نه بولي هغه نبي (ص) رویدار پښتونه
چين و جاپان، يورپ، امريکه و افريقه تمام
واړه عالم در پورې خاندي په بار بار پښتونه.

پر (اتحاد مشرقي) سربېره د هېواد په يو شمېر نورو خپرونو: (طلوع
افغان، زېري، انيس، هېواد، اصلاح، ننگرهار مجله، کابل مجله، کابل
کالنی) او نورو کې هم د استاد نظموه خپرېدل. دده دغه نظموه په
ځانگړو ټولگو کې هم خپاره شوي دي او په متفرق ډول هم. دلته غواړو
لومړی د استاد خادم مستقل منظوم اثار دروېښو.

۱- د مرغلرو امېل: د استاد خادم لومړی شعري ټولگه ده
چې پر (۱۳۳۲ل) کال د اصلاح ورځپاڼې له خوا بشپړه خپره شوه. تر دې
وراندې دغه ټولگه تر شپېتو مخونو پورې په (طلوع افغان) چاپخونه کې
خپره شوې وه. استاد بختاني خدمتگار ددې شعري ټولگې په باب وايي:
[د استاد خادم د شعرونو لومړی مجموعه ده چې نيمه يې (تر ۶۰ مخ

پورې) د کندهار د طلوع افغان په مطبعه کې چاپ شوي وه او نیمه یې

پاتې وه. په دې کې استاد خادم په خپله هورې دورې شو. مگر کله چې استاد د اصلاح ورځپاڼې مدیر شو، بیا یې نو غم وخوړ. چاپ شوي پاڼې یې له کندهاره وغوښتلې او پاتې برخه یې د کابل په دولتي مطبعه کې چاپ کړه. په دې مجموعه کې د استاد خادم (سل پارچې) شعرونه راغلي دي. استاد په مقدمه کې لیکي: ((د مرغرو امبل رومبی نظم پر (۱۳۰۹ هـ ش) کال

لیکل شوی او دې سلسلې تر (۱۳۳۱ هـ) کال پورې دوام کړی دی، نو په دغه شان سره په شلو کالو کې دا کتاب لیکل شوی او ترتیب شوی دی. هر نظم په یو خاص وخت کې د مخصوصو احساساتو او ماحول تر تاثیر لاندې تسوید شوی دی او شاید چې د دغو عواملو اغېزه په کې معلومه وي. دا نظموونه اکثره په خپلو وختونو کې د لرې او برې پښتونخواه په جرایدو کې خپاره شوي دي. بیا په زحمت سره مسودې یې راټولې شوي او ساتل شوي دي چې څو چاپ ته یې نوبت رسېدلی دی، په دې لار کې به ډېر نظموونه داسې هم وي چې زما هېر شوي او پاته شوي دي.

دا شل کاله چې د مرغرو امبل په کې لیکل شوی دی، د پښتونخوا (افغان او افغانستان) د تحول، بلکې د ایشیا د انقلاب ورځې دي. په دې ورځو کې افغان قوم د تاریخ یو مهم پله څخه تېرېږي او په یو سخت اندروني اضطراب اخته معلومېږي. په شل میلیونه افغانانو کې د طوفاني سمندر په شان تموجات شته، مگر د سپلاډ غونډې یې مخه نه ده کړې.

د خادم نړۍ لید

خادم د یو پرېشانه شاعر په شان له ننگرهاره پاڅېږي، د غم جان، غم افغان او غم جهان د کیفیاتو سره د عشق د مرموزو متروکو لاندې د بسکته او پورته پښتیا (پښتونخوا) په سیمو ګرځي او قدرت په دغه شان سره د مرغلرو امېل پوره کوي. سره ددې چې په دې حالاتو کې څه لیکل، څه ویل، څه نشرول او څه تالیفول دومره مشکل کار و چې تصور یې د همدغه وخت سړي کولی شي...))

له پورته لیکنو نه د استاد خادم د شعر هدف او غایه، د هغه محتوا او مضمون او په عین حال کې هم یې شخصي اندروني احساس او هم یې له محیط او چاپېریال او له سیمې او جهان سره ارتباط څرګندېږي. هو! ددې شعري مجموعې اهدا هم په لنډو الفاظو کې دا خبره رابرسېره کوي او هغه داسې ده:

هنه زلمي ته یې اهدا کوم

چې (د ادب د حیات لپاره) مبدا باندې عقیده او باور لري.

چې (شاعر د بیتونو سازوونکی نه د قومونو جوړوونکی دی)

خادم

د استاد خادم د شعر هم، دغه پیغام دی او شاعرانو ته د هغه د زړه اواز هم. لکه څنګه چې دمخه مو وویل، دې شعري ټولګې د چاپ یو کړلېږن بهیر تېر کړی، نو استاد خادم د مجموعې د چاپ په سربزه کې لیکي:

((د مرغلرو امېل یو کال په پښتو ټولنه کې تېر کړی او چاپ ته ونه رسېد او دوه کاله په کندهار کې پروت و، ځکه هغه وخت چې زه له

طلوع افغانه موقوف شوم، نو دا کتاب هلته د اعانو په پیسو نیم چاپ شوی
پاتې و. [۲۹: ۵۱-۵۳]

په دې ټولګه کې د استاد خادم د (شلو کلونو) نظموه ځای شوي
دي. دغه ټولګه (۱۱۹) مخونه لري. څرنگه چې دغه کتاب ډېر پخوا چاپ
شوی و، نو لوستونکو ته یې پیدا کول اسانه کار نه و، خو پر (۱۳۹۱ل)
کال، ښاغلي لال پاچا ازموڼ په (خادم باد سبا یم) منظمو کلیاتو کې یو
ځل بیا چاپ کړ.

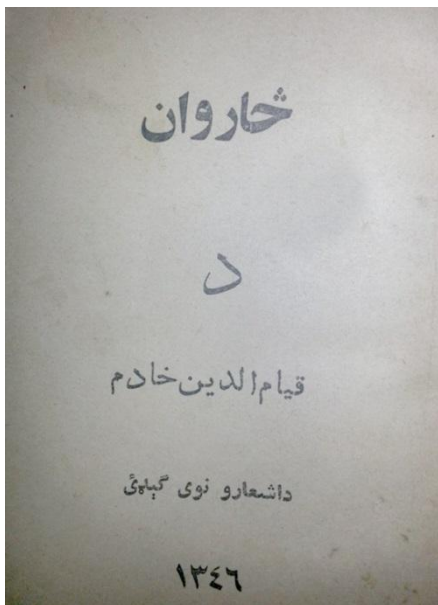
د مرغلرو امېل رښتیا هم له مرغلرو ډک دی، ټولنیز، اخلاقي، ملي،
دیني او ډول ډول مفاهیم په کې بیان شوي دي. د نن او سبا دواړو فکر
په کې دی. استاد خادم په دې نظر دی چې انسان باید د ژوندون له
هرې شېبې څخه ګټه پورته کړي، فرصت له لاسه ورنه کړي او د سبا فکر
هم وکړي. دی وايي:

((ښه توبښه درسره واخله نن دې واری
هر انسان ته د سبا فکر په کاردی
نه فرصت وي نه مهلت وي صبح شام
نه ښکاري موندلی هره ورځې ښکاردی.))
(۱۹:۱۳)

((د مرغلرو امېل)) د شاعر په دې مقطع پای ته رسېږي.

د ابدارو مرغلرو ښه امېل شولو تیار
دا خدمت د خیر په لار کې که افغان ته شي په کار.

۲- څاروان: د استاد خادم د شعرونو یا نظمونو دویمه ټولگه ده

چې پر (۱۳۴۶ل) کال خپره شوه. په دې ټولگه کې یو شمېر داسې نظمونه هم ځای شوي دي چې هغه د مرغلرو امېل کې هم خپاره شوي دي استاد بختانی خدمتگار ددې اثر د پېژندنې په برخه کې وایي: [په (۱۳۴۶ل) کال کې د استاد خادم د شعرونو نوې گډون یا دوهمه مجموعه له چاپه ووتله. ددې مجموعې لږ شمېر شعرونه د

مرغلرو امېل) کې هم چاپ شوي وو او زیات تعداد یې هغه وو چې د لومړۍ مجموعې تر چاپ وروسته ویل شوي یا لیکل شوي وو. د استاد خادم د شعرونو دغه نوې مجموعه (څاروان) نومېږي. ما ددې مجموعې د شعرونو په استناد له نن نه پوره شل کاله دمخه د استاد خادم په شاعرۍ یو څه لیکلي دي. زما لیکنه د څاروان په سر کې چاپ شوې ده. زه اوس هم په خپلو خبرو ولاړ یم او ځینې برخې به یې د طباعتي غلطیو تر سمون وروسته دلته بیا ولیکم او داسې: که موږ د سرعت او حرکت په دغه عصر کې د خپل هېواد تحولات او د هغه د تحول او ترقۍ عوامل او د هېواد او ولس د فکر، عمل او موقعیت مبهم خصوصیات تر نظر لاندې ولرو او بیا په دې هم اعتراف وکړو چې شعر د محیط هنداره ده، نو د خادم صاحب

د مختلفو دورو او وختونو په اشعارو کې دا خبره څرگندېږي چې هره پارچه یې د خپل وخت د جریاناتو او رجحاناتو نمایندګي کوي.

خادم صیب د هر وخت او زمان د ضرورت او د شرایطو او ظروفو په مساعدت د خپل تشخیص او قضاوت له مخه یو څه ویلي دي او کوبښن یې کړی دی چې کله کله ځینې نقادان چې د خادم صاحب د عمر ټول شعرونه به یوه ورځ کې لولي، نو د ټولو ترمتضادو تاثیراتو لاندې وایي چې د خادم صاحب په فکر یا وینا کې تضاد موجود دی. که مونږ دغه انتقاد ونه منو او یا یې ومنو او دمحیط تر تاثیر لاندې خادم صاحب مجبور وېولو او ترې تېر شوو، بیا نو د ده په شعر کې د افغان ولس د یووالي او پرمختګ او بیدارۍ یوه ډېره عمیقه مفکوره پرته ده چې کله په یو رنگ او کله په بل رنگ ځان ښيي. سربېره پر ملي اشعارو د ده یو څه غزلیات هم شته چې د هغو په عمق کې یو راز درد موجود دی چې د کلاسیک هنر په ژبه یې په ډېر مهارت ادا کوي. تر دې حده چې کله کله یې کنایې لا د صراحت نه زیات بلاغت پیدا کوي.

د خادم صاحب اکثر شعرونه سلیس، ساده او خواږه دي او د پښتو ژبې محاورات او اصطلاحات یې په ښه شان په کې ځای کړي دي.

خادم صاحب په خپل سبک او اهنګ کې هم د پښتو د لرغونو تحریري او هم د عنعنوي شفاهي ادبیاتو او ولسي فولکلور له منابعو نه ډېره زیاته استفاده کړې ده او معاصر مسائل یې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بیان کړيدي.

د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنعنو د پیروي یوه عصري نمونه ده چې ددې عصر یو ځانله ممتاز سبک یې بللی شو.

د خادم نړۍ لید

شک نشته چې خادم صاحب د پراخې مطالعې خاوند دی، نو ځکه
یې د شعر معنوي خوا بډایه ده. دی وايي:

چې روان تر اوبونه وي او ژور هم له دریا به
نه پوهېږم ځله وایې دا شعرونه خوشې خوشې

نو ځکه یې په خوشې خوشې خبرو خوشې خوشې خبرې نه دي
لیکلي، بلکې د قوم د وینولو، پوهولو او لوړوالي لپاره یې سندرې ویلې
دي...))

هو! یوه بله تخنیکي معلوماتي خبره دلته زیاتوم، هغه دا چې د
مرغلرو امله په ځینو شعرونو کې چې چېرته د (وین زلمیانو) عبارت
راغلی له هغه څخه د وخت مجبوریت له مخه (وین) کلمه غورځېدلې او
بیا په (څاروان) کې بېرته په ځای شوې ده، ځکه چې په دغه وخت کې
سیاسي فضاء بدله شوې غونډې وه. [۲۹: ۷۳-۷۷]

د استاد قیام الدین خادم منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) کې د
چاپ پر مهال هڅه شوې چې په دې ټولګه کې راغلي تکراري شعرونه
ترې وایستل شي او نا تکراري یې په کلیاتو کې چاپ شي.

څاروان شعري ټولګه (لویې پښتونخوا ادې ته!) ډالۍ شوې ده.
په دې شعري ټولګه کې د مانا او محتوا له پلوه هر ډول شعرونه یا
نظمونه راغلي دي. اخلاقي، ټولنیز، ملي او دیني بېلابېلې محتواوې په
کې رانغاړل شوي دي.

دلته به یې یو څو بیتونه د بېلګې په توګه راوړو: د ژوند د قافلې یو
لار ورکي ته په خطاب کې وايي:

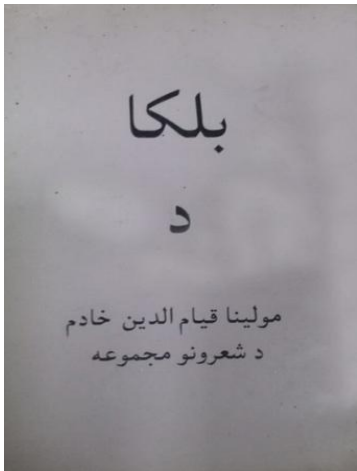
سترګې مېنې او وترګورې هر چاته
لاره دا ده مه ځه بلې خواته

ولې دغسې ترور او وار خطاييې
 اوبه شته دي ته تيمم کړې بې ثباته
 خپل ياران دې کړه خبر بې غمه درومه
 مه وپرېږه دا هنر نوله سباته.

دی خپل فکر، ثمر او کار د خلکو د سوکالی لپاره کاروي، وايي:

خانگې نه راماتوم چې مېوه وخورم
 چې مېوه نشاروي هغه شاخساريم
 ماڼو نه يم چې د بل په اوږو سپور ځي
 د کښتۍ غوندي د خلکو باربرداريم.
 (۱۱:۲۸)

او همدارنگه د گڼو ټولنيزو او اخلاقي مسايلو په باب نور نظمونه.

۳- بلکا: دا د استاد خادم د
 نظمونو بله ټولگه ده چې پر
 (۱۳۸۰ل) کال د (خادم ډاينستي) له
 خوا په لومړي ځل خپره شوې ده.
 په دې ټولگه کې زياتره غزلې، ملي
 سندرې، څلوريزې او قطعي ځای
 شوي دي. دغه ټولگه (۲۲۱) مخونه
 لري. ټول شعرونه او نظمونه يې
 (۱۶۵) ټوټو ته رسېږي. د کتاب اهدا
 په خپله استاد خادم داسې کړې ده:

د خادم نړۍ ليد

هغه پښتون زلمي ته چې
د افغان ولس د نجات لار لټوي!

زړه پرې روښانه کړه بلکا واخله
تورې تيارې لره رڼا واخله
(خادم)

د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز مسؤل قتيل خوږياني (د ارواښاد استاد خادم بلکا) تر سرليک لاندې خپلې خبرې داسې پيل کړي:
(...د ملغرو امېل او څاروان د استاد د کلاسيکو اشعارو هغه دوه ټولگې دي، چې دده په ژوند چاپ شوي او دا بلکا دده د اشعارو درېيمه مجموعه ده چې دده د نيکو فرزندانو له خوا (صدقه جاريه) حکم لري، چاپېري.

ارواښاد خادم (د قام سره مينه) تر سرليک لاندې شعر کې وايي:

بې تاثيره چې ترې څوک خلاصېداى نه شي
يوه ژبه بل مکتب، بل سينما ده
که پردي وي په پردي رنگ کې راغلي
دا خيزونه دي يوه قوم په سربلا ده
خپل لباس او خپل اساس درته پکار دی
که دې مينه د خپل قام سره رښتيا ده.

(ماشيني سپی) تر سرليک لاندې په يو شعر کې وايي:

له حجرې جماته لرې له دېرې نه خبر نه دی
ښه زلمی دی، خو افسوس دی چې زموږ له تېر نه دی

مغربي فېشن کې طاق دی، عجیبه شانې گڼې پېرې
د خبرو سره خوځي ته به وایې چې گڼې پېرې
دی زموږ د اکا زوی دی، خو پر دیو سره لوی دی
چې د چا سره لوی شوی، د هغو په خوی او بوی دی
چې د قام وطن خبرې ورته وکړې خفه کېږي
خلک دده او دی د خلکو په خبرو نه پوهېږي
ماشیني غوندي سپری دی د دفتر د چلېدو دی
نور امېد ترې نه و نه کړې چې د غرونو د ختو دی.

په خپل یو بل شعر کې د پښتنو د مشر په اړه داسې وایي:

خلک مشري کوي عزت غواړي
زموږ چې مشر شي دولت غواړي
ای چې سودا ده د مشرۍ درسره
قام دې له تاځني خدمت غواړي.

ددې کتاب په سريزه کې استاد خادم د شعر په ټولو ډولونو، په
ځانگړي ډول د پښتو پر خاصو فورمونو رڼا اچولې ده.

ارواښاد استاد خادم ددې کتاب په اړه لیکي:

((په بلکا کې که څه هم د پخوانيو دوه مجموعو ځينې نظمونه
راغلي دي، خو ډېر يې نوي دي)) بل ځای بيا لیکي:

((ښتيا دا ده دا کار ښه و که بد، ما کړې نه دی، په ما شوی دی،
بلکا نوی جهان دی، ډېر تازه او د پسرلي په گلانو مالامال، ددې خوب نه
د وښتيا تعبير کېدای شي او ددې خيال نه د يوه حقيقت تصوير لاس ته

د خادم نړۍ لید

راتلی شي، دلته ښکلا او ظرافت د بداعت او قوت او تاریخ د حال او دواړو د مستقبل سره د شعر په طلسمي رسی تړل شوي دي.

زه پوه شوی يم چې ما دا څلوېښت کاله مزل خوشې نه دی کړی، قدرت خپل کار کوي، د چا ژبه د چا قلم، د چا لاس او د چا توره ورته بهانه.

تر دې وروسته به گورو چې د خپل (نوي ادب) په تکل کې تر څه حده، برياليتوب زموږ په نصيب کېدای شي. ((۲۰: ۱۹))

۴- نصوص الحکم: دغه اثر د ارواښاد استاد قيام الدين خادم

د رباعياتو او قطعاتو يوه ټولگه ده، ځينې نيمگړې غزلې او بيتونه هم په کې شته. دغه اثر لومړی ځل پر (۱۳۷۹ل) کال د (خادم ډاينستي) له خوا په (۲۶۶) مخونو کې چاپ شوی دی، پر دې کتاب ښاغلي حبيب الله رفيع يوه علمي او هر اړخيزه سريزه کښلې ده، د کتاب اخر مخ د استاد خادم په لنډه پېژندنه او يو ښکلي انځور سره ښکلی شوی دی، په دې اثر کې د استاد خادم (۵۳۲) قطعات او څلوريزې راغلي دي.

استاد حبيب الله رفيع ددې کتاب په رڼا کې د استاد خادم د فکر ځينې اړخونه داسې بيانوي:

[استاد لومړی د فرد په جوړښت کې څلور څيزونه ضروري گڼي:

زور او قوت دی په څلور څيزه
درته يې وایم زماعزیزه
صحت دولت او علم شهرت دی
ښه يې په یاد کړه اهل تمیزه

یو بل ځای د ټولنپالنې په اړه لیکي او پښتون د ژوند نوې لار ته
سیده کوي:

خادم ایستلې ده نوې لار
نوي ژوندون ته سمه هواره
ټولنپالنه نوې رڼه ده
پاخه روان شه بهې خوف وډاره

یو بل ځای د ملي فکر تلقین کوي، خلک وحدت ته رابولي او
تشت غندي:

تل یې د قوم بیرغ او چت کړ
دا یو افغان و، چې یې همت کړ
نن دا شه ټکه شوله رابښکته
چې هریو کلي خپل ځان ملت کړ.

استاد د ملي وحدت د ټینګښت لپاره په واحد ملي کلتور او واحد
ملي ژبه ټینګار کوي او دا د یو ملت په وحدت کې د بنسټ ډبرې ګڼې او
ورانکاری غندي:

هریو لګیادۍ په ورانولو
د لوی افغان په راپرزولو
دود دستور او دین پاتې نه شو
کاریې مشکل شو د جوړولو.

د خادم نړۍ ليد

خادم صاحب په خپلو نظرياتو کې پښتو ژبې ته خاص ارزښت ورکوي او پښتنو ته د هغې د پاللو او ساتلو توصيه کوي:

پښتو مو ژبه پښتو مو ساده
افغانه پوه شه دا مدعا ده
چې چانه لاره هغوی خومره شول
اوس مو، دې پاتې قام ته سودا ده.

بل ځای بيا داسې وايي:

ملت په ژبه باندي جوړېږي
دا کار بې ژبې بېخي نه کېږي
ټولنه دنيا ده په دې خبره
پښتون لا اوس هم پرې نه پوهېږي
(۳۲:۱۷)

۵- د بابا نصيحت: د خادم صيب په ناچاپو اثارو کې (د بابا نصيحت) په نامه د يوه ځانگړي اثر يادونه شوې ده، دا يادونه استاد بختاني په (پښتانه شعراء پنځم ټوک) کې کړې ده.

په (اوسني ليکوال) کې بيا د استاد خادم په پېژندنه کې چې زياتره برخه يې د هغه په خپل قلم ليکل شوې، د دې منظومې يادونه نه ده شوې، خو د (اوسني ليکوال) په يو ځايي چاپ کې چې د (مطيع الله روهيال) له خوا درې واړه ټوکونه سره په يوه ټوک کې اوډل شوي او تدوين شوي، په لمن کې د مدون له خوا د دې منظومې يادونه شوې او اخځ يې هم د پښتانه شعراء همغه پنځم ټوک ښودل شوی دی. (د کابل

پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود) کې هم همدا یادونه شوې ده. یانې اکثر و تذكرو دا د خادم صیب په ناچاپه منظومو اثارو کې یو خپلواک اثر گڼلی دی، خو په (خادم باد سبا یم) منظومو کلیاتو کې د (بابا نصیحت) په نامه یو نظم خوندي شوی دی. دا نظم ټول شپږ نوي (۹۶) مسرې یا اته څلوېښت (۴۸) بیتونه لري. دا نظم په مثنوي فورم کې لیکل شوی او په دې نظم کې د (لمسي او بابا) د زړه خواله انځور شوې ده. نظم داسې پیلېږي:

بابا ته ورغلم سحر کې په ژړا ومه زه
 له اند پښنو او له غمونو په سودا ومه زه
 مال په ژوندو کې چېرته یو ځای د گیلې نه شته
 سپېڅلی زړه لټوم هلې او دلې نه شته.

او په دې بیتونو سر ته رسېږي:

زړونه یو کېږي د پښتو په تکلیفونو سره
 شیطانان تنستي د قران په ایاتونو سره
 له بلهیکا نه لوی پښتون لره پیغام مې دی
 بابا ویل په پښتونخوا باندي سلام مې دی.
 (۱۲: ۵۸۲-۵۹۰)

دا نظم د (۱۳۳۵ل) کال د غبرگولي پر (۲۸)مه نېټه لیکل شوی دی.

زه فکر کوم کومو تذکرو کې چې د دې نظم یا منظومې یادونه شوې، غالباً چې د (بابا نصیحت) په نامه به همدا مثنوي (منظومه) وي. استاد هېوادمل بیا ددې نظم په باب وايي: (د ده یو اوږد نظم د بابا نصیحت په نامه (۶مخه) د پښتو ټولني د زېري جريدې پر (۱۳۳۵ل) کال

د خادم نړۍ لید

په مستقل ډول خپور کړی دی.)) بناغلی حبیب الله رفیع د دغه نظم په باب وایي: ((د پښتونولۍ په باب د استاد خادم یو اوږد نظم دی چې د موضوع د اهمیت له کبله په کابل مجله او زېږي سربرېره په ځانگړې توگه خپور شوی دی.)) (۳۱: ۵۶۵)

۶- د شعرونو درېیمه مجموعه: به پښتانه شعرا پنځم ټوک

کې استاد بختاني (د شعرونو درېیمه مجموعه) په نامه یو اثر د خادم صیب په ناچاپه اثارو کې شمېرلی دی. څرنگه چې یاد اثر پر (۱۳۶۷ل) کال چاپ شوی، نو تر هغه وروسته خو د خادم نور اثار هم چاپ شوي دي، غالباً چې د شعرونو دا ټولگه به غالباً همدا (بلکا) وي، چې مخکې ورته اشاره وشوه، ځکه چې د (مرغلرو امېل) او یا (څاروان)، دواړو ټولگو یادونه یې کړې، خو د (بلکا) یادونه نه ده راغلې او (نصوص الحکم) هم هغه وخت به ناچاپو اثارو کې یاد شوی دی.

۷- اینده پښتنو ته!: (اینده پښتنو ته!) ته هم به ځینو تذکرو

کې د استاد خادم یو مستقل ناچاپ اثر معرفي شوی دی، خو وروستی ځل چې بختاني صیب د استاد خادم پر ژوند او اثارو کوم اثر لیکلی، د خادم صیب د یوه مستقل اثر په توگه د دې اثر یادونه نه ده شوې، خو د خادم صیب په منظمو کلیاتو (خادم باد سبا یم) کې (اینده پښتنو ته پیغام) تر نامه لاندې یوه مثنوي یا منظومه موجوده ده، دا مثنوي (۱۷۰) مصرې یا (۸۵) بیتونه لري. ددې مثنوي د سر څو بیتونه دا دي:

ای اینده پښتنو - ای فهمیده پښتنو
تا سو بم وپېژنئ - که به مو نه پېژنئ
چې مونږه څه کړي دي - بد که مو بنه کړي دي

او د پای بیتونه یې په دې ډول دي:

د استعمار علاج-د استعمار علاج
فقط د اکاردي بس-د امې اظهار دي بس
نوردي سلام زما-د ادې پیغام زما.
(۱۲: ۲۰۰-۲۱۳)

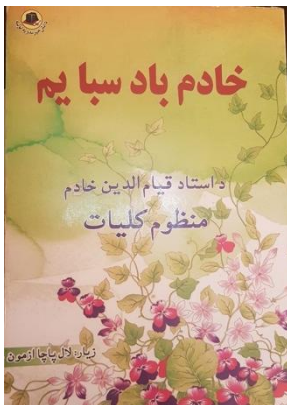
خادم صیب دا نظم د (۱۳۴۴ل) کال د لېنډۍ پر (۱۹)مه نېټه په (کونخوا) روغتون کې لیکلی دی. (پښتانه شعراء) پنځم ټوک او ځینو نورو اثارو کې چې (اینده پښتنو ته) نظم د یو مستقل اثر په توګه معرفي شوی، په زیات ګومان یې هدف همدغه منظومه یا مثنوي ده چې ما یې پورته یادونه وکړه.

۸- نوې پوهېتابه: د (نوې پوهېتابه) په نامه هم د استاد خادم

په کلام کې څو ځایه د یوې شعري ټولګې یادونه شوې او پر هماغه بنسټ یو شمېر نورو لیکوالو هم د دې اثر یادونه کړې ده، خو په دې نامه تر دې دمه کوم مستقل اثر چاپ شوی نه دی. غالباً چې د دې ټولګې شعرونه تر دې وروسته په نورو شعري ټولګو کې خوندي شوي وي.

۹- خادم باد سبا یم: دا د استاد

خادم منظوم کلیات دي چې بناغلي لال پاچا ازمون راټول کړي او پر (۱۳۹۱ل) کال د دانش خپرندويې ټولنې له خوا چاپ شوی دی. په دې کلیاتو کې پورتنۍ څلور واړه ټولګې یو ځل بیا چاپ شوي دي او هغه اړتیا چې لوستونکو ددې اثارو مطالعې ته لرله، کېدی شي ددې کلیاتو په ترلاسه کولو

د خادم نړۍ ليد

سره تر يوه حده پوره شي. دغه راز په دې كلياتو کې د استاد خادم پر ځانگړو شعري ټولگو سربېره د هغه يو شمېر نور متفرقه شعرونه يا نظمونه هم خوندي شوي دي. دا كليات د سريزو او يادښتونو په گډون ټول (٦٣٣) مخونه لري. دلته به له دې اثر څخه د خادم صيب يو غزل چې (ستايمه) نومېږي، د بېلگې په توگه راوړو. دا غزل استاد خادم د (١٣٥٣ل) کال د ليندۍ پر (٢٨)مه نېټه ليکلی دی:

ستايمه

يو ځل راته ووايه چې ستايمه
زه دې په دې تمه باندي پايمه
دا دنيا له مينې جوړه شوې ده
دا خو يوزه نه يم چې دا وايمه
مينه خو گناه نه ده چې پته شي
وايم چې مين يم او په تايمه
زړه کې مې يو عشق د وطن ځای شولو
تا هم د وطن په مينه ستايمه
ته د پښتونخوا د جنت حوره يې
زه يو فدا کار د پښتونخوايمه
ای خادمه ستا دا پاکه مينه مې
خوښه شوه دا ستايمه او ستايمه.
(٢٠١:١٢)

که چېرې دا منظوم كليات له نظره تېر کړو، نو د استاد خادم اکثره نظمونه دلته موندلای شو.

ب- د استاد خادم منثور اثار:

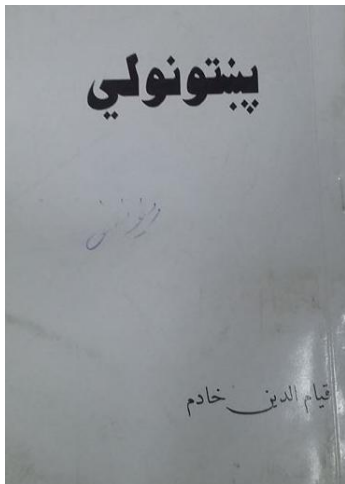
استاد خادم پر نظم لیکنې سربېره، زموږ په ټولنه کې د (استاد نثر لیکونکي) په توګه هم پېژندل شوی دی. که څه هم نظم یې تر نثره یو څه مشر ښکاري، خو نثر یې هم له نظم سره پر یو مهال په یوه اخبار (اتحاد مشرقي) کې خپور شوی دی. دده لومړنی نثر له اردو ژبې څخه یوه ژباړه ده، چې په همدې (اتحاد مشرقي) کې خپور شوی دی. ده د هنري او ادبي ټولنو په چوکاټ کې هم نثرونه لیکلي چې دا دده او دده د زمانې یوه ځانګړې لاسته راوړنه ده. پر دې سربېره یې څېړنیزې، فلسفي، ټولنیزې، تاریخي، سیاسي او تحلیلي لیکنې او کره کتنې هم کړې دي چې هغه هم په نثر کې یو ځانګړی مقام لري. د تذکره لیکنې، تاریخي پېښو او متن پېژندنې په برخه کې هم د ستاینې وړ اثار لري. دلته یې په ترتیب او لنډیز سره درېژنو:

الف- ټولنیزې، تاریخي او فلسفي لیکنې:

د استاد خادم د نثري اثارو یوه زیاته برخه د ټولنیزو، تاریخي، فلسفي او سیاسي مسایلو او د هغو تحلیل ته وقف شوې ده، په دې اثارو کې د ژوند بېلابېلو خواوو ته نغوته شوې، انتقادي، اصلاحي، تعمیری او نورې ډېرې برخې په کې رانغاړل شوې او څېړل شوې دي، دلته غواړو دې ډول بېلابېلو اثارو ته په لنډیز سره نغوته وکړو:

۱- پښتونولي: دا د استاد خادم هغه څېړنیزه رساله ده چې

لومړی ځل پر (۱۳۱۶ل) کال په (کابل کالني) کې خپره شوه. وروسته په جېبې کچه د پښتو ټولنې له خوا پر (۱۳۳۱ل) کال په ځانګړي ډول خپره شوه. په دې رساله کې استاد خادم د پښتنو پر اخلاقو، کرکټر، عادتونو،

دودونو، نرخونو او همدا راز پر حقوقي او جزایي تعاملاتو باندې رڼا اچولې ده. دا د پښتنو د فرهنگ مهمه موضوع ده چې هم د کلتور پوهنې او هم د ټولنپوهنې له نظره زیات ارزښت لري.

پوهاند صدیق الله رښتین پر دې اثر یوه سریزه کښلې ده، چې په یوه برخه کې یې راغلي دي: ((پښتو او پښتونولي د دوی د دردونو، عادتونو او رواجونو لویه نامه ده، نو په دې لحاظ

د پښتونولۍ په رڼه هنداره کې ددې قوم د روحياتو سپېڅلي مخونه په ښه شان ځلېږي او د دوی د روحياتو ښکلي اړخونه په کې برېښي.))

(۱۰: ۱)

بیا د ښاغلي مؤلف له خوا د پښتونولۍ تر سرلیک لاندې (مخکینۍ خبرې) راغلي چې د دې موضوع د لیکلو موخه او هدف داسې بیانوي: ((ددې موضوع لیکل... د قومي روح د استحکام او ټینګوالي لپاره فایده لري او دا د شکه وتلې خبره ده چې قومي روح چې هر څومره زیات پوخوالی، اشاعت او نفوذ ومومي هماغومره قومي اتحاد او اتفاق قوت مومي او نزاع او جگړه کمېږي.)) (۹: ۱۰).

دا اثر په ټولیز ډول (۲۰۴) مخونه، (۵۵) سرلیکونه او دوه بابه لري، چې لومړی باب یې د اخلاقو او عادتونو او دویم باب یې د پښتنو د حقوقي او جزایي تعاملاتو په باب بحث کوي.

په دې ارزښتمن اثر کې ټول هغه موضوعات شامل دي، چې د پښتنو د قومي روح، تاریخي عظمت او ملي روایاتو بنسټ گڼل کېږي او استاد غواړي دا څرگنده کړي چې (لارښوونکی یا نمونه پښتون) باید څنگه وي؟

نو ځکه خو د پښتونولۍ حدود او مقررات ټاکي.

اوس به له دې اثر څخه د بېلگې په ډول هغه، لنډې لیکنې راواخلو، چې د پښتنو د روحياتو او نفسیاتو د ځینو اړخونو انځورونه کوي:

ارواښاد خادم د (توره) تر سرلیک لاندې مضمون کې د تورې لفظ د وسلې په معنا نه کاروي، بلکې مراد یې ددې لفظ له اطلاق څخه زړورتیا، شجاعت او بهادري ده، د تورې د اهمیت په اړه داسې اشاره کوي: ((پښتانه عموماً تورې ته ډېر اهمیت ورکوي او دا په دوی کې یوه منلې عنعنه ده، چې پښتون باید ضرور توریالی، شمېر زن او بهادر اوسي، د میدان نه به هېڅکله مخ نه اړوي او نه به شا گرځوي او ضرور به میدان گټي یا به مري.)) (۱۰: ۱۴)

پښتانه په خپل عهد او قول باندې تر مرگه ټینګ ولاړ وي، پښتون ځان وژني، خو له خپل قول څخه نه تېرېږي، مؤلف د خپلې ادعا د تائید لپاره د څو نومیالیو شاعرانو شعرونه د بېلگې په ډول راوړي:

خوشال وایي:

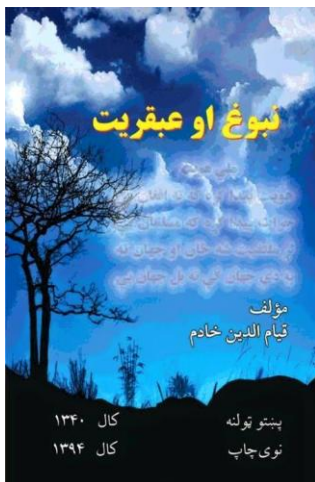
که یې سر له تنه درومي نور به نه شي
د خوشال چې د خپل یار سره میثاق دی.

حمید وایي:

قول بول په ژوندون نه شي بدلولی
ځکه ځان په قول وژني پښتانه.

یا دا چې:

ځان به مرد عشق په ځپل کړمه ناصحه
وابه نه ورم زه حمید هسي پښتون یم.
(۱۰: ۵۸)

۲- نبوغ او عبقریت: دا د استاد خادم یو تحلیلي فلسفي اثر دی چې پر (۱۳۴۰ل) کال د پښتو ټولني له خوا خپور شوی دی.

دا کتاب (د استاد خادم د اثارو د چاپ علمي بورډ) له خوا پر (۱۳۹۴ ل) کال پر سریزو او یادونو سربره په (۱۲۰) مخونو کې د (یو زر) ټوکونو په شمېر یو ځل بیا چاپ شوی دی.

کله چې د استاد خادم د نبوغ او عبقریت کتاب له چاپه راووت، دمحترم استاد عبدالله بختاني په قول: ((استاد خادم دغه کتاب (نبوغ او عبقریت) د هغه وخت د لیکوالو تر منځ (معركة الارا) و، ډېرو لیکوالو ورباندې مثبت تقریظونه لیکلي او چاپ کړي دي او ځینو ورباندې اعتراضونه هم کړي دي.)) (۲۸: ۲)

د بېلگې په ډول مرحوم استاد جلالی داسې لیکلي وو: ((نبوغ او عبقریت د یوه ښکلي کتاب نوم دی، دا کتاب که څه هم د حجم په لحاظ وړوکی برېښي اما د موضوع په باب خورا ستر او مهم اهمیت ورته ټاکلی شو، ما په خپل نیمگړي ژوند کې دې موضوع ته راجع ډېر مضمونونه لوستي او لیکلي مې هم دي، سربېره پردې مې د نړۍ د سترو پوهانو نسبتاً زیاتې مقالې ترجمه کړي دي، مگر تر اوسه پورې ماته د کتاب په ډول په دې باره کې کوم اثر په نظر نه دی راغلی، چې یوازې په دې موضوع مشتمل وي.

رښتیا خبره دا ده چې ښاغلي مولانا خادم د نبوغ او عبقریت د کړاړې فلسفې موضوع ښه تعقیب کړې او د قدر وړ زحمت یې په کې گاللی دی، زما په عقیده دا رساله د پښتو د نوي ادبي نهضت لومړی اثر دی، چې تر اوسه د پښتو ټولني له خوا چاپ شوی او د لوست ډگر ته راوتلی دی، ځکه دا کتاب د علمي اسلوب په بنسټ سم لیکلی شوی دی...)) (۱۵: هـ)

ښاغلی عبدالحکیم هلالی بیا د استاد خادم هغه نظر ردوي چې وايي: ((استعدادونه په فطري ډول اختلاف سره لري، سل نفره طالبان په یوه صنف کې درس وایي استاد، کتاب، د هستوگنې ځای او نورو تعلیمي معیارونو کې هېڅ فرق نه شته، خو بیا هم څوک ناکام شي، څوک کامیاب او څوک اعلی درجه اخلي، نو که د استعدادونو فرق نه دی، نور څه شی دی؟)) (۱۵: ۱۵)

ددې نظر په باب ښاغلی هلالی داسې نظر لري: ((مگر دا خبره حقیقت نه لري، ځکه استعدادونه په فطري ډول مساوي دي او شرایط مختلف دي، چې موږ نه شو کولای حتی د دوو تنو لپاره عین شرایط برابر کړو... حتی په یوه صنف کې چې استاد شاگردانو ته درس ورکوي د

د خادم نړۍ لید

ټولو علمي سویه، د کورني ژوند او ماحول پخوانۍ تجربې، د فکر تمرکز، ذوق، خارجي منبهاټ، د تاثراتو اندازه، غم او خوشالي او نور شرایط یو تر بله فرق لري.)) (۴۱: ۵۰)

وروسته بیا کره کتونکی د نابغه او عادي شخص د دماغ د حجراتو د یووالي په اړه د ځینو سرچینو په استناد لیکي: ((د فزیولوجی له مخې دا خبره ثابته شوې ده، چې ټول بشري دماغ له ځینو مخصوصو حجراتو څخه ترکیب شوي دي، هغو ته (نورون) وايي. دغه حجرات د کیمیاوي جوړښت او ترکیب له حیثه یو له بله توپیر نه لري، د یوه نابغه دماغ او د یوه عادي شخص دماغ د ساختمان له مخې یو شان دی او دا دواړه دماغه کولای شي چې خارجي منبهاټ په یو شان ثبت کړي (البته مرضي حالات مستثنی دي) مگر د یوه عادي شخص او د یوه نابغه ترمنځ چې کوم توپیر شته هغه په شرایطو پورې اړه لري.)) (۴۱: ۴۹)

کله چې سړی د استاد خادم دغه کتاب (نبوغ او عبقریت) ولولي، نو ورته څرگندېږي چې استاد دا کتاب په دې منظور لیکلی چې که چېرې د یوې ټولني په افرادو کې د نبوغ الهي عطیه څرگنده شوه، باید ضایع نه شي، خپل کمال ته ورسېږي او که کومه ټولنه د (خدای) په دې ډول بڼو، ناشکري کوي، نو په پای کې به په قحط الرجال اخته شي، پایله یې بیا ذلت، حقارت، مړيې توب، انحطاط او سپکاوی دی. (۴۸: ۴۶)

د استاد قیام الدین خادم نوموړی کتاب یو مغتنم فلسفي اثر دی، چې دده په وینا: ((د منلو نه منلو او تردید په درې واړو صورتونو کې د گټې وړ دی.))

د ځینو لیکوالو په نظر: په رښتیا هم دې اثر ډېر درانه لیکوالان دي ته وهڅول، چې موضوع ته یو څه پاملرنه وکړي، د خپل فکر نیلي

وځغلوې او لږ تر لږه یو څو کرښې د چاپ ډگر ته راوباسي، باید یادونه وکړو، چې استاد خادم د لومړي ځل لپاره دغسې هڅې وټخولې او په حرکت یې راوستلې، دا چې دا کار به تر کومه ځایه بریالی وي، دا موضوع په بېلو بېلو استعدادونو پورې اړه لري او کنه نو د یوې خبرې سپیناوی او هغه هم په فلسفي ډگر کې یوه کړکېچنه موضوع ده او هېڅکله د یوه مشخص فورمول په چوکاټ کې نه راځي.

له دې مهم فلسفي کتاب سره د زیاتې اشنایې په خاطر به ښه وي چې یو نثر (نبوغ څه شی دی؟) یې د بېلگې په توګه راوړو:

((نبوغ یوه عربي کلمه ده، د عربو په ادبیاتو کې نابغه، عبقری او داهي تقریباً د یوې معنا لپاره استعمالېږي. کوم وخت چې سړی عربي قاموسونو ته مراجعه وکړي، نو دغسې لغوي شرحې په کې میندی شي: *په المنجد کې ليکي (نبغ، ینبغ، نبوغاً) الشئ: خرج و ظهر الماء: نبغ الرجل: قال الشعر و آجاده فی العلم و غیره: آجاد. نبغه القوم: خيارهم (النابغه) - ج. نوابغ: المجید الفصیح: (الرجل العظیم الشان)، دا خو د نبوغ په باب لیکنه وه. د عبقری په باب ليکي: (عبقره، عبقره) السراب: تلاً لأ (عبقر): موضع كانت العرب تزعم أنه كثير الجن. (العبقری) نسبة الى العبقرة. السيد. (الذی لیس فوقه شی. کل ما يتعجب من كماله و قوته و حذقه). د دهاء په باب وايي: الدهاء: جودة الراي والحذق. الداهي: العاقل. ج- (ادهياء)، نو په دې ټولو لغوي شرحو او بیانونو کې د نابغه، عبقری او داهي په معنی کې یو شی مشترک دی چې هغه لویي، د شان عظمت، د عقل کمال او فوق العاده ګي ده، نو که مور و غواړو چې په پښتو لغت سره د نبوغ څخه تعبیر کړو، نو وبه وایو: (وتلی او اتل سړی دی)، نابغه یعنې وتلی، اتل او عظیم الشان شخص. دا خو لغوي څېړنه ده، په متعارفو ادبي اطلاقاتو کې د نبوغ داسې تعریف شوی دی: (هو تملك*

د خادم نړۍ ليد

القوة لادراك النتيجة الساميه) په المنجد کې يې ليکلي دي چې (سما- يسمو-سموا) علاوه ارتفع. (السامى والساميه: اسم فاعل) نو د نبوغ تعريف داسې شو چې نبوغ د يوې لوړې او عالي نتيجې د حصول لپاره د قوت لرل دي. يعنې نوابغ هغه کسان دي چې د لويو کارونو د کولو لپاره د لوی قوت خاوندان وي او د خارق العاده کارو لپاره صلاحيت لري.

نو د پورته څېړنيو څخه چې کوم شی زموږ لاس ته راتلای شي هغه دا دی چې انساني شخصيتونه او د اشخاصو قوتونه او صلاحيتونه قدرتاً او خلقتاً متفاوت دي. دا تفاوتونه په کم او کيف دواړو کې دي. مثلاً عسکريت او شجاعت بېل صلاحيت دی. شعر، نويسنده گي او د ليکلو طاقت بېل شی دی. د بيان، ناطقې او خطابت قوه عليحده ده. عقل، سنجش او قرار ورکول ځان ته صلاحيت دی. حافظه بېل شی دی. ادراکه قوه بېله ده. نو په دغه شان سره که موږ د انسان د پېژنگلوی مقام ته راشو، نو راته معلومېږي چې دلته د خوردي او من نه هم ډېر تفاوت وجود لري. موږ وينو چې د يوې مدرسې په يو صنف کې سل نفره طالبان درس وايي، استاد، کتاب، د هستوگنې په ځای او نورو تعليمي معيارونو کې هېڅ فرق نه وي، خو بيا هم څوک ناکام شي، څوک کامياب او څوک اعلى درجه. بڼه نو که دا د استعدادونو او صلاحيتونو فرق ن نه وي، نور نو څه دي؟؟)

(۱۵: ۵-۶)

۳- لرغوني پښتانه قومونه: دا د استادخادم يو څېړنيز کتاب دی، چې د پښتنو د نسب سلسله يې د خپل تحليل او مطالعې پر بنسټ وړاندې کړې ده. دغه کتاب پر (۱۳۵۲ل) کال ليکلی شوی او پر (۱۳۵۶ل) کال په پېښور کې خپور شوی دی.

دغه اثر دويم ځل پر (۲۰۰۸م) کال په ننگرهار کې هم چاپ شوی دی.

استاد خادم دغه اثر (شېخ کټه) ته ډالۍ کړې دی د دې ډالۍ یو علت شاید دا وي چې شېخ کټه رحمة علیه هم د (لرغوني پښتانه) په نامه یو تاریخي اثر لیکلی دی او په هغه کې یې پخواني نوميايي پښتانه معرفي کړي دي. ((شېخ کټه متیزي، د شېخ یوسف زوی اود شېخ ملي لمسی و، د (۷۵۰هـ ق) حدودو کې یې ژوند کړی او د لرغوني پښتانه په نامه یې یو مهم کتاب لیکلی دی، چې پټې خزاني ترې زیات اقتباسات کړي دي.))
 (۴۹: ۶۲۰-۶۲۱).

یادکتاب د مضامینو تر نیولیک وروسته په حمدیه کلام داسې

پیلېږي:

نمانځنه د هغه چاده
 چې په لاس کې یې دنیا ده
 هغه چې د هر چارې دی
 او د ژوندون سبب دی

بیا د استاد له خوا د سر په خبرو کې د پښتنو په اړه داسې راغلي دي: ((پښتانه لومړی مغروره وو او اوس مجبور دي، په دغه وجه له ځانه بېځانه او له خپل خیر و شره پاتې شوي دي، له دوی ځان ورک دی، نو ځکه ټول په تشخصي عزم او قدام خاوند په ازادۍ مین او زړور دي، نن سبا ډېر ستومانه او خاورې په سر دي، دومره راټیټ شوي دي، چې ناهیلۍ په سر اخیستي او په ځان کې یې شک پیدا شوی دی، علاج یې زموږ په فکر د خپل تاریخ او جهان پېژندنه او د ملي شعور په طریقه د خطراتو مخنیوی او د ځان ژغورنه ده، دا کار په بې علمه سیاست او بې پوهې ضدیت او نورو ته د تسلیم په مطلق صورت نه کېږي.)) (۱۴: ۷)

د خادم نړۍ لید

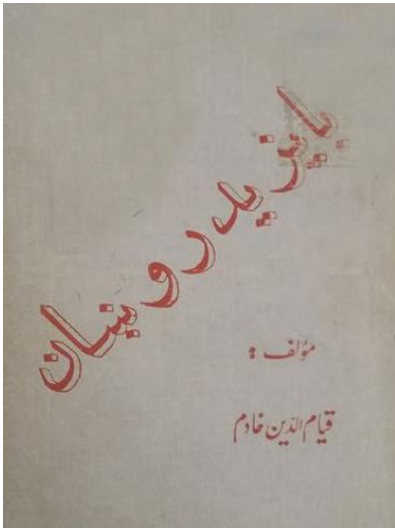
استاد په خپل پورتنی نظر پښتانه دې ته هڅولي، چې د خپل تاریخ په اړه معلومات ترلاسه کړي او د ملي شعور په وسیله د خطرونو مخنیوی وکړي، ځکه د خپل تاریخي هویت په درک سره هره ټولنه کولای شي خپل تېر تاریخي برم بېرته راژوندی کړي، استاد ددې تاریخي اثر زیاته برخه د پښتنو لوی قام ته چې دوه زره کاله تاریخي قدامت لري او سهاک یې بولي، وقف کړې ده.

دغه کتاب پر دوو برخو وېشل شوی، د کتاب په وروستی برخه کې د (حاصل او نتیجه) تر سرلیک لاندې استاد له خپلو څېړنو او پلټنو څخه داسې پایله لاسته راوړې ده: ((د غور لوړه سطحه د پامیر هندوکش او د سلېمان غره علاقه د دغو غرونو درې لمنې، شمال او جنوب، شرق او غرب، له امو څخه تر جېلمه د پښتنو تاریخي ځمکه ده په دې سیمه کې د (پخت، پکت، کاسي، سهاک، سیتی، اسکامي، پارتی، یوچي، تخار، کوشاني، یفتلي، پهلویان، برمکیان، غوریان، سوریان، لودیان، غلجیان، ابدالیان، هوتکیان، بارکزیان، سدوزیان، محمدزیان) او نور... او هغه څوک چې د پښتون، افغان او پټان په نامه یادېږي، دوی د ټولو قومونو، قبیلو او عشیرو سره د یو اصل، یو قوم او تېر ښاخونه او ځانگې دي، چې خپلې ژبې، لهجې، مذاهب، ادیان، قوانین، عادات، کلچر، تهذیب او تمدن لري...)) (۱۴:۱۰۲)

دا کتاب د پښتنو د تاریخي او ملي عظمت د روښانولو لپاره یو مهم اثر دی او د ځوانو څېړونکو لپاره ښه لارښود گڼل کېږي.

۴- **بایزید روښان:** دا د بایزید روښان په باب یو مهم اثر دی چې د هغه ژوند او کارنامې راسپړي. تر دې لیکنې وړاندې موږ په پښتو ادبیاتو کې داسې کومه تذکره نه ده لیدلې چې هغه دې د یو شخص د

ژوند او کارنامو په باب خپره شوې وي. دغه رساله پر (۱۳۳۲ل) کال شاوخوا خپره شوې ده، خو استاد پر (۱۳۲۳ل) کال لیکلې ده. دا نو داسې زمانه ده چې بایزید په داسې بشپړه توګه چې د هغه ژوند او کارنامې

خلکو ته وړاندې شوي وي، نه دی پېژندل شوی. تر دې وړاندې بایزید په سیمه کې د (پیر تاریک) په نوم شهرت لاره. استاد بختانی خدمتګار ددې کتاب په باب وايي: ((مولوي محمد امين خوګیاني به ویل چې ما تر خادم صاحب دمخه پر بایزید روښان باندې کار کړی دی او یوه رساله مې لیکلې ده، دا د هغه د خولې خبره ده، خو دغه رساله په خطي

یا چاپي بڼه ما (خدمتګار) نه ده لیدلې، په دې موضوع کې د استاد خادم بایزید روښان، لومړنۍ کتاب دی چې پر (۱۳۳۲ل) کال د پښتو ټولني له خوا چاپ شوی دی. پر کتاب د چاپ تاریخ نشته، مګر (د شریف سرگذشت) د چاپ نېټه (۱۳۳۲ل) کال د (جوزا) میاشت ښودل شوې ده او بیا د همدې کتاب په وروستۍ پښتۍ کې د استاد خادم د چاپ شوو کتابونو فهرست چاپ شوی دی. هلته دا کتاب داسې ښودل شوی دی:

((بایزید روښان (نږدې دی چې طبع شي) سوانح او مشاهیره)) نو ضرور همدغه کال (۱۳۳۲ل) کال کې چاپ شوی دی.

د استاد خادم د بایزید روښان د چاپي کتاب وروستۍ کرښه داسې ده:

((کابل- ۱۶ د لوه ۱۳۲۳ قیام الدین خادم)).

د خادم نړۍ لید

له دې کرښې څخه دا جوتېري چې ددې کتاب د لیکلو کار استاد خادم د هغه تر چاپ یوولس کاله دمخه پر (۱۳۲۳ل) کال پای ته رسولی دی. هغه مهال لا د روښان او روښانیانو پر حالاتو څوک نه پوهېدل. د (حالنامې) حال نه و معلوم، (خیرالبیان) د کوم افغاني پوه له نظره نه و تېر شوی او ختیځپوهانو لا پوره او سم نه و لوستی، (د علم رساله) لا د جهل په دوړو کې پټه وه، د روښان او روښاني شاعرانو اثار نه وو چاپ شوي او پیر روښان لا په (پیر تاریک) یا (تاریک پیر) مشهور و.

استاد خادم د روښان پیر د مخالف اخوند دروېزه د منفي لیکنو، د ځینو ختیځپوهانو د لنډو او مبهمو معلوماتو، د تاریخ د ځینو محدودو کتابونو د محدودو لیکنو او د ځینو روښاني شاعرانو د خطي نسخو له شعرونو څخه په خپل استخراج، پرتلنه او استناد دا کتاب ترتیب کړی دی، چې ضرور به له تاریخي تېروتنو څخه خالي نه وي او اوس بشپړونې ته اړتیا لري، خو تر ډېره حده پورې خصوصاً د کتاب د چاپ پر وخت گټوره، نوې او نوښتگره هڅه وه.

په هغه وخت کې چې روښان (تاریک) بلل کېده او د څلورو پېړیو د پرله پسې تبلیغاتو په نتیجه کې د چاپېریال عام ذهنیت په پوره ډول د هغه په مخالف سمت کې و، د داسې کتاب لیکل او خپرول د لیکوال په علمي شهامت او اخلاقي شجاعت دلالت کوي.)

د استاد خادم دا اثر ټولټال (۴۳) سرلیکونه او (۱۶۴) مخونه لري .

لکه څنگه چې مو دمخه یادونه وکړه د کتاب د چاپ کال نه دی ښودل شوی، د لومړۍ پښتۍ په دننه خوا لیکل شوي: ((دې کتاب په (۱۳۲۳ل) (۱۹۴۴م) کال کې د اقتصاد جایزه اخیستی ده)) د اثر په څلورو لومړیو مخونو کې نیولیک راغلی دی، وروسته د ښاغلي مولف

عکس، بیا د پښتو ټولنې د خپرونو په لړ کې (۱۰۵) نمبر ښودل شوی، وروسته د پوهاند صدیق الله رښتین له خوا یو لنډ تقریظ کښل شوی، چې د بایزید روښان مقام او شخصیت یې په ډېر لنډ ډول ستایلی او لوستونکي یې ددې ارزښتمن اثر لوستلو ته هڅولي دي.

بیا د ښاغلي مولف له خوا (لومړنۍ خبرې) شوي، په دې لومړنيو خبرو کې د دې اثر د تحقیق علت داسې ښودل شوی: ((یوه له دغو مسئلو څخه چې تحقیق یې غوښت د (بایزید روښان) او د ده د عصر او محیط د واقعاتو او حوادثو پلټنه او د دغو اصل او منشاء پیدا کول وو، چې په دې باب کې مختلف افکار او رنگارنگ نظریې په روایتی او کم و بېش ادبي ډول موجودې او د خلکو په منځ کې متداولې وې، اما په دې باب کې څومره چې د موضوع، وخت او مراجع په لاس راتلل او زما ناڅیزه قلم د جولان تقاضا وه، د پښتنو وروڼو او د علم او تحقیق د شایقینو څخه مې خپل زیار درېغ نه کړ...)) (۱۹: ۳)

د کتاب د په ځینو برخو کې د دولت لوانې او میرزاخان انصاري له دېوانونو څخه د روښان په اړه ځینې بیتونه او اشعار راغلي دي، دا کار په دې خاطر شوی چې د (روښان) په اړه د نوموړو شاعرانو نظریات څرگند شي. د دې اشعارو په لوستلو سره د دولت لوانې او میرزاخان انصاري علمي، ادبي، اخلاقي او مسلکي مقام ښه څرگندېږي او په دیني او مذهبي حیثیت هم دا دواړه شاعران پاڅه مسلمانان او پاک سنیان ثابتېږي. د دوی په اقوالو کې له دین، قران، مذهب او اخلاقو څخه پرته بل څه نشته. څرنگه چې د دوی مقام څرگند شو، د نوموړو په دېوانونو کې چې په زرگونو ابیات موجود دي، د روښان او د ده د کورنۍ په باب کوم بد لفظ یا له ادبه وتلې خبره سړی کتلی نه شي، د کفر او الحاد حکمونه خو لا څه

د خادم نړۍ لید

کوي، بلکې غوره شوو ادبیاتو کې (روښان) ته د نوموړو شاعرانو اخلاص او ارادت له ورايه معلومېږي.)

د یادونې وړ برېښي چې استاد خادم د بايزيد روښان تحقيقي اثر په داسې وخت کې لیکلی و، چې د استاد بختاني په قول: ((په هغه وخت کې لا د روښان او روښانيانو حالات دومره نه وو روښانه شوي، د حال نامې حال نه و معلوم، خیر البیان لا د کوم افغاني پوه له نظره نه و تېر شوی. په هغه وخت کې د داسې کتاب لیکل او خپرول د لیکوال په علمي شهادت او اخلاقي شجاعت دلالت کوي.)) (۲۸: ۴۲)

هر لیکوال ته په کار دي چې علمي شهادت او اخلاقي شهادت ولري، له نېکه مرغه دا بارز خصوصیات د استاد خادم په خپه کې اخیښل شوي دي، نو ځکه خو هره موضوع د علم په معیار او بنسټ خپري، نه پر ټولنه د واکمن چاپیریال په گټه او غوښتنه.

مؤلف په پایله کې په لنډ ډول د روښان د تحریک بنیاد په (۱۱۰) مادو کې خپري او بیا د روښان په باب لیکي:

((د ده په سر کې د پښتنو د لاسه تللي برم او د هغه د بېرته اعاده کولو، د مغولو د تخت اړولو او د پښتنو د ملي حکومت د جوړولو نقشه پرته وه، ده غوښتل دغه قوم چې پرته د وینې له رنگ نه بل هېڅ رنگ نه قبلوي، متحد کاندې او کار ترې واخلي، د مغولو حکومت چې کوم وخت دده په پلان پوه شو، نو په خپل ټول زور او قوت سره یې د پښتنو دغه لوی سیاسي مشر په خپل هدف کې ناکام کړ او د ده اولاده یې هم په آرامه پرېښوده.))

د پایلې په وروستی برخه کې ښاغلی مؤلف خپل تأسف داسې څرگندوي:

((په دې ناکامۍ کې پښتنو هم برخه واخیسته او خپله پښه یې په خپله په تسکوره ووهله، اه! که ویشتلې یم، خو بیا په خپل ټوپک یم.))

(۱۹: ۱۶۴)

۵- نوې رڼا: نوې رڼا د استاد خادم د (سلو) خورو ورو څېړنیزو او تحلیلي لیکنو ټولګه ده چې پر (۱۳۴۳ل) کال د هېواد ورځپاڼې له خوا خپره شوه. دغه لیکنې لومړی د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې خورې وړې خپرې شوې دي. وروسته استاد راټولې کړې او بیا یې کتابي بڼه ورکړه. په دې ټولګه کې په لوړ ادبي ذوق او هنري ګاڼه پېلول شوي یو شمېر داسې لیکنې هم ځای شوې دي چې هغه منشور شعر ګڼل کېدی شي. استاد بختانی بیا ددې کتاب په باب لږ شان تفصیلي معلومات ورکوي، هغه وایي:

((د استاد خادم د اجتماعي، سیاسي، ادبي، سلو مقالو یوه مجموعه ده، چې دا مقالې د کتاب د چاپ له وخته په تېرو څلورپښتو کلونو کې په خپل وخت د هېواد په خپرونو، زیاتره په اتحاد مشرقي، طلوع افغان، زېري، کابل، اصلاح او هېواد) کې خپرې شوي او ژورنالېستیک ارزښت یې زیات دی. په دې کتاب کې خو د لیکوال یو هدف دا هم و چې د پښتو د عادي نثر نمونه وړاندې کړي او رښتیا هم چې ډېره ښه او غوره نمونه یې وړاندې کړې ده، چې د هېواد ژورنالېستانو لپاره د مشق او تقلید وړ ده. د ټولنیزې مفاهمې د وسایلو ژبه باید دغسې ساده، روانه، خوږه او ښکلې وي چې که موضوع مبهمه او مغلقه هم وي د سواد د متوسطې سويې خاوند ورباندې ژر پوه شي.

د کتاب په سر کې مقالې سل ښودل شوې دي، خو په فهرست کې (۱۰۵) عنوانه درج دي. دا دواړه صحیح دي.

په دې ډول:

په اجتماع کې خپلچاري، په اجتماع کې ساده وگړي، په ټولنه کې سوداگران، نېکان او محسان تر څلورو عنوانونو لاندې ليکنې په حقيقت کې د يوې مقالې څلور برخې دي. (د کتاب له ۲۲۶ څخه تر ۲۴۲ مخه پورې).

- (پښتون د ملت نوم دی، د قام نوم نه دی)، تر عنوان لاندې مقاله د استاد الفت ليکنه ده، داسې ښکاري چې دا مقاله د مولف خوښه شوې ده او هغه يې راخيستې ده، په اخره کې يې تخلص (الفت) هم راوړی دی. (له ۳۸۹ څخه تر ۳۹۳ مخه پورې)

- ايا د وطن مينه غريزي ده؟ تر عنوان لاندې مقاله چې د مکالمې يا څو کسيز ډيالوگ شکل لري، ما (بختاني) ليکلې ده او د زېري په جريده کې مې خپره کړې ده. دا ليکنه هم د استاد خوښه شوې ده، هغه يې په خپل کتاب کې راخيستې ده او په پای کې يې ورته ليکلي دي: (زېري)، (۳۹۴ څخه ۴۰۴ مخه پورې).

په دې صورت په خپله د استاد په قلم (سل مقالې) پاتې کېږي او د کتاب د سر دا عبارت: (د قيام الدين خادم سل مقالې) سم دی.

لکه څنگه چې دمخه مو يادونه وکړه دا کتاب د هېواد ورځپاڼې له خوا پر (۱۳۴۳ل) کال په (۵۲۴) مخونو کې خپور شوی دی او وروسته بيا د خادم صيب د کورنۍ له خوا پر (۱۳۸۴م) کال يو ځل بيا په (۶۳۰) مخونو کې خپور شوی دی.

ددې کتاب په اړه ښاغلي (اسد الله غضنفر) يوه اوږده تحليلي ليکنه کړې چې د استاد خادم په باب دکورنيو ليکوالو په نظرونو کې په بشپړ ډول راغلي ده.

۶- افغاني موسيقي: استاد خادم د افغاني موسيقي په باب يو

ځانگړی اثر هم ليکلی و، د دې اثر څرک د ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل له هغې ليکنې څخه لگي چې د استاد خادم له خوا پر يوه ژباړل شوی علمي اثر (مکارم الاخلاق) يې ليکلې ده، استاد هېوادمل په دې ليکنه کې يادونه کوي چې: ((استاد خادم د افغاني موسيقي په باب هم يو مستقل اثر کښلی دی، چې متأسفانه تر اوسه چاپ نه دی. په دې رساله کې استاد د افغاني موسيقي په باب خبرې کړي او په افغاني موسيقي کې يې د ځينو سيمو د موسيقي د اصالت په باب په زړه پورې نظريې وړاندې کړې دي.)) سرمحقق زلمي هېوادمل زياتوي: ((د استاد دغه اثر ښاغلي محترم رفيع او ما ليدلی و، په خپله دوی موږ ته راوښود او د محتوياتو په باب يې خبرې راسره وکړې.)) (۴۴: ۵۰)

که څه هم د (افغاني موسيقي) ځانگړی کتاب تر اوسه زموږ لاس ته نه دی راغلی، خو د (ملي موسيقي) او (زموږ کومه موسيقي ملي رنگ لري؟) تر سرليکونو دوه ځانگړې ليکنې په (رڼه چينه) کې خوندي شوي دي، چې دا دواړه ليکنې زموږ د ملي موسيقي څرنگوالي په گوته کوي.

(۲۴: ۱۱۵۲-۱۱۵۴)

۷- شلمه پېړۍ او پښتانه: په دې نامه هم د استاد خادم به

ناچاپو اثارو کې د يوه اثر يادونه راغلې ده. دا يادونه هم په پښتانه شعراء پنځم ټوک کې شوې ده او ځينو نورو اثارو کې هم د هماغه بنسټ له مخې يو ځل بيا تکرار شوې ده. د دې کتاب د محتوياتو په باب تر دې دمه نور معلومات په لاس کې نه شته، چې څو مخه و او تر کومو سرليکونو لاندې په کې ليکنې راغلې دي. دا چې د دې اثر خطي نسخه به اوس چېرته وي، په دې باب هم کره معلومات په لاس کې نه شته.

۸- پښتني پور: پښتني پور هم د پښتانه شعراء په پنځم ټوک کې د يوه ناچاپ مستقل اثر په توگه ياد شوی، خو د ياد کتاب مولف بيا د دې اثر په باب بيا نور معلومات نه ورکوي. تر هغه وروسته چې استاد بختاني خدمتگار (د ملی ادب او ژورنالېزم خدمتگار) په نامه د استاد خادم د ژوند او اثارو په باب بل ځانگړی اثر وليکه او لومړی ځل يې پر (۱۳۶۸ ل) کال د استاد خادم د لسم تلين په مناسبت چاپ کړ، بيا هم د دې اثر شرح نه ده راغلې، نو ځکه خو دا معلومه نه شوه چې دا يو مستقل اثر دی او يا هم کومه لنډه يا اوږده ليکنه چې د خپل وخت په کومه خپرونه کې چاپ شوې ده. د ليکنې له عنوان څخه ښکاري چې د پښتني کلتور د يوه دود (غچ) په باب به ليکل شوې وي.

۹- د پښتنو قامولي: په دې نامه هم د استاد خادم په ناچاپه اثارو کې د يوه ځانگړي اثر نوم راغلی دی، دا يادونه په پښتانه شعرا پنځم ټوک کې هم شوې او بيا چې ښاغلي مطيع الله روهيال د استاد بېنوا د (اوسني ليکوال) درې واړه ټوکونه سره يو ځای چاپ کړل، هلته هم د استاد خادم د پېژندنې په برخه کې په لمن کې د استاد خادم د ناچاپه اثارو په توگه ددې اثر نوم راغلی دی، خو نوره زياته شرح يې نه ده ورکړې. په (رڼه چينه) دواړو ټوکو کې چې د استاد خادم د اکثرو نثرونو ټولگه ده، په هغه کې هم د (پښتنو قامولي) په نامه نه د کوم ځانگړي اثر او نه هم د کومې ليکنې متن راغلی دی. البته دې ته ورته نورې ډېرې زياتې ليکنې په کې خوندي شوې دي.

۱۰- غوره سندري: غوره سندري هم په بېلابېلو تذکرو او د خادم صيب په پېژندنه کې د يوه ځانگړي ناچاپ اثر په توگه ياد شوی دی، خو په دې اړه نور معلومات نه دي ورکړل شوي. (رڼه چينه) او

(خادم باد سبا یم) کې په دې نامه د کوم ځانگړي اثر یادونه نه ده شوې. تر دې دمه مور غوڅ حکم نه شو کولای چې (افغاني موسیقي) او (غوره سندرې) به یو اثر وي، یا بېلابېل او یو بل سره به څومره ارتباط لري؟ کېدی شي (غوره سندرې) د یو شمېر غوره سندرو ځانگړې ټولگه وي. (افغاني موسیقي) یو جلا اثر دی چې مخکې مو ورته یادونه وکړه. خو په ادبي تذکرو کې دا دواړه بېلابېل اثار گڼل شوي چې تر دې دمه لا چاپ شوي نه دي.

۱-۱ د پښتو مشاعرې: په (پښتانه شعراً) پنځم ټوک کې په دې

نامه د یوه ناچاپ اثر یادونه شوې ده او تر هغه وروسته نورو چاپ شویو تذکرو کې یې هم یوازې یادونه راغلې ده، نه دا چې دا اثر یې تشریح کړی وي.

په (رڼه چینه) او (خادم باد سبا یم) کې هم په دې باب په مشخص ډول څه یادونه نه ده راغلې، خو په (رڼه چینه) کې د شعر او شاعرۍ په باب نور گڼ مسایل راغلي دي، لکه: (د شعر او شاعرۍ په باب سوال او ځواب، د پښتو شاعرۍ معیار، د رحمان بابا مشاعره) او ځینې نورې لیکنې راغلي، خو تر پورته عنوان لاندې د یوه مستقل اثر یادونه نه ده شوې او نه کوم متن راورل شوی دی.

البته په (خادم باد سبا یم) کې د خادم صیب او ځینو نورو شاعرانو تر منځ د یو درېو مشاعرو یادونه راغلې او د هغو اړوند شعرونه یا نظمونه هم ورسره چاپ شوي دي. ددې احتمال هم شته چې (د پښتو مشاعرې) تر عنوان لاندې اثر کې استاد خادم د یو شمېر ترسره شویو مشاعرو شعرونه خوندي کړي وي.

د خادم نړۍ لید

۱۲- د تنقید حق: د تنقید حق هم د استاد خادم په ناچاپه مستقلو اثارو کې ګڼل شوی، لومړی ځل چې دا اثر پر (۱۳۶۷ل) کال په (پښتانه شعرا پنځم ټوک) کې د ناچاپ اثر په توګه یاد شوی، تر هغه وروسته چې نورو تذکره لیکونکو یا څېړونکو له دې اخځ څخه ګټه اخیستې، هغوی ټولو دا په هماغه شان راوړی چې په لومړي اخځ کې ښودل شوی دی، خو په یوه څېړنیز اثر کې هم ددې اثر په باب معلومات نه دي راغلي چې د دې اثر کمیت او څرنګوالی تشریح کړي.

۱۳- ساتلې خزانه: ساتلې خزانه هم د پورتنیو یادو اثارو په توګه یو بل ځانګړی اثر ښودل شوی دی. دا یې هم د استاد ناچاپ ځانګړی اثر ګڼلی دی، خو هېڅ تذکرې تشریح نه ده ورکړې، چې دا کومه ادبي تذکره ده، د پخوانیو شاعرانو د شعرونو غورچاڼ دی او که د پښتنو د تاریخ په باب ځانګړی اثر دی او یا هم کومه لیکنه ده. ادبي تذکرو یوازې د استاد خادم د ناچاپه اثارو په نوملړ کې راوړې ده.

۱۴- د پښتو ولسي ادب: د پښتو ولسي ادب هم د استاد خادم په ځانګړو ناچاپه اثارو کې شمېر شوی اثر ګڼل شوی، البته دې کې هېڅ شک نه شته چې خادم صیب د ولسي ادب په باب ګڼ شمېر متفرقه لیکنې پر خپل وخت په رسنیو کې خپرې کړې دي، کېدی شي دا د همغو لیکنو یوه ټولګه وي، خو تر دې وخته د کوم ځانګړي اثر په توګه چاپ شوي نه ده او یوازې د ناچاپه اثارو په نوملړ کې یې یادونه راغلي ده.

۱۵- افغاني حکومت: د (افغاني حکومت) تر نامه لاندې د (پښتانه شعرا) په پنځم ټوک کې د دې اثر یادونه راغلي او دا یې د خادم صیب یو ځانګړی چاپي اثر ګڼلی دی. د خادم صیب د اثارو د پلټنې په

بهر کې یاد اثر ما ته تر گوتو نه شو او نه هم د هغه په منثورو کلیاتو (رڼه چینه) کې په دې نامه د کوم ځانگړي اثر یا لیکنې متن موجود دی. په (رڼه چینه) دواړو ټوکونو کې د خادم صیب اکثره چاپي لیکنې په تېره بیا مستقل چاپي اثار خوندي شوي دي، خو تر پورته عنوان لاندې د کوم ځانگړي اثر یادونه په کې نه ده راغلې.

۱۶- ملیت او بین الملیت: د (پښتانه شعراء) پنځم ټوک کې نیشنلیم او انټرنیشنلیم (ملیت او بین الملیت) په نامه د یوه ځانگړي چاپي اثر یادونه راغلې او پورته عنوان یو چاپي اثر گڼل شوی دی، ما ته خو تر دې دمه د یو خپلواک اثر په توگه د دې اثر چاپي نسخه تر سترگو نه شوه، البته په دې نامه د استاد یوه ځانگړې لیکنه شته چې په (رڼه چینه) دویم ټوک کې په (۹۰۳-۹۰۵) مخونو کې چاپ شوې ده، دا لیکنه په دري ژبه ده او تر دې دمخه په اصلاح ورځپاڼه کې چاپ شوې وه. څرنگه چې خادم صیب پر ملت، ملیت، قومیت او نورو ملي مسایلو ډېرې زیاتې لیکنې کړي دي، نو د دې احتمال شته چې دا لیکنې یې تر پورته عنوان لاندې سره اوډلې وي، خو مخکې تر دې چې د یوه ځانگړي اثر په توگه چاپ شي، په متفرق ډول خپرې شوې دي.

۱۷- کوشانیان څوک وو؟: استاد بختانی (کوشانیان څوک وو؟) اثر د استاد خادم د چاپي اثارو په لړ کې (۲۱) شمېره اثر گڼلی، چې چاپ شوی دی، خو نور تفصیل یې نه دی ورکړی. البته په همدې نامه یوه ځانگړې لیکنه په (رڼه چینه) دویم ټوک کې چاپ شوې ده. (۲۳: ۴۶۳ - ۴۶۹)، خو د یوه مستقل کتاب په بڼه ما ته تر اوسه په لاس نه دی راغلی، په (رڼه چینه) کې هم دا لیکنه (د لرغوني پښتانه قومونه) څخه رااخیستل شوې ده.

د خادم نړۍ ليد

۱۸ - پارتيان څوک وو؟: دا هم په پښتانه شعراء پنځم ټوک

کې د استاد خادم يو ځانگړې اثر گنل شوی دی او د چاپي اثارو د لېست په لړ کې (۲۰)مه شمېره ورکړل شوې ده، خو په دې برخه کې نور توضيحات نه دي ورکړل شوي، کېدی شي دا هم د استاد خادم کومه ځانگړې ليکنه وي، چې استاد بختاني هغه د چاپي اثارو په لړ کې د يوه ځانگړي اثر په توگه گڼلې ده.

۱۹- د خوشال او رحمان موازنه: په دې نامه د استاد

خادم د يوه ځانگړي اثر يادونه شوې ده، خو تر اوسه پورې لا د ځانگړي اثر په توگه چاپ شوی نه دی. ځينې نور څېړونکي بيا په دې نظر دي چې استاد خادم د خوشال خان خټک او رحمان بابا د افکارو په باب يوه تفصيلي ليکنه کړې، په دې ليکنه کې يې د پښتو ادب دا دوه ستر شخصيتونه او د هغو افکار پرتله کړي دي. خادم صيب په دې نظر دی چې ((خوشال په ټولو معانيو سره شاعر دی، ولې رحمان د شاعر نه پورته مقام لري)) نو کومو تذکرو چې ((د خوشال او رحمان موازنه)) يو مستقل اثر بللی، غالباً موخه به يې د خادم صيب هغه تفصيلي ليکنه وي، چې استاد په همدې نامه ليکلې وه او يوه علمي سيمينار کې يې اورولې هم وه.

سرمحقق زلمی هېوادمل بيا د دغه اثر په باب وايي: ((دا د هغې رسالې نوم دی چې ده د خوشحال خټک (۱۰۲۲-۱۱۰۰هـ ق) د مړينې د (۲۸۶) تلين په بين المللي سيمينار کې اورولې ده او د ليکلو تاريخ يې ښايي پخوانی وي، ځکه د استاد د اثارو کوم لېست چې په اوسني ليکوال کې چاپ شوی دی، هورې هم د دې رسالې يادونه شته)) (۴۲: ۴۵)

۲۰ - د پښتو د تاریخ یوه زړهپاڼه: (د پښتو د تاریخ یوه

زړه پاڼه) په نامه د استاد خادم د یوه ځانگړي ناچاپ اثر یادونه شوې، دا هم په همغو چاپي تذکرو کې راغلې چې دمخه مو یادونه وکړه. د دې ځانگړي اثر یا لیکنې د څرنکوالي په باب نور زیات څه نه دي ویل شوي.

۲۱ - نوې لار: استاد سر محقق زلمي هېوادم ل په خپله هغه

لیکنه کې چې د استاد خادم (مکارم الاخلاق) پر ژباړل شوي اثر یې کړې او په هغې کې یې د استاد خادم پر ژوند او اثارو هم تفصیلي رڼا اچولې ده، د همدې لیکنې په پای کې د (نوې لار) اثر یادونه کوي، خو نور توضیحات یې نه دي ورکړي چې دا (نوې لار) کوم بېل ځانگړی اثر دی او که همغه (نوې رڼا) ده، چې د خادم صیب د هنري، نیمه هنري، څېړنیزو او تحلیلي لیکنو یوه ټولگه ده.

۲۲ - نوی ادب، شعر و ادب: په ځینو تذکرو کې (نوی

ادب) هم د خادم صیب یو ځانگړی اثر بلل شوی، خو په دې باب یې نور توضیحات نه دي ورکړي چې دا څه ډول اثر دی. البته د نوي ادب، شعر او شاعرۍ او په ټوله کې د ادبیاتو په باب استاد خادم بېلابېلې لیکنې کړي چې ځینې یې په ځانگړو اثارو او ځینې یې هم په بېلابېلو خپرونو کې خپرې شوې دي. په (رڼه چینه) منثورو کلیاتو کې هم دا ډول لیکنې راغلې دي، کېدی شي د همغو لیکنو ټولگې ته یې (نوی ادب) نوم غوره کړی وي، خو لا تر دې دمه د ځانگړي او مستقل اثر په توگه چاپ شوی نه دی. دغه راز د ((شعر و ادب)) په نامه د لیکنو یوه بله ځانگړې مجموعه چاپ شوې ده، سرمحقق زلمي هېوادم له دغې مجموعې سره د استاد خادم د لیکنو د ارتباط په باب وایي: ((په شعر و ادب) نومې مجموعه کې د استاد خادم دغه لاندې لیکنې: (د شعر غرض او غایه، ادب

د خادم نړۍ ليد

او حیات، د شعر او شاعرۍ په باب) او د ادبیاتو او شعر په باب په عمومياتو خبرې لري.)) (شعر او ادب) مجموعه عبدالله بختاني راټوله کړې او پر (۱۳۳۳ل) کال پښتو ټولني چاپ کړې ده.

۲۳- علمي پښتونولي: علمي پښتونولي هم د خادم صيب يو اثر گڼل شوی او هېوادمل صيب يې په پر (مکارم الاخلاق) باندې په خپله ليکنه کې يادونه کړې، د دې اثر په باب په نورو ځايونو کې مشخص معلومات نه شته چې د اثر څرنگوالی او څومره والی په گوته کړي.

۲۴- غريزه حب خير: په دې نامه د استاد خادم په ناچاپه اثارو کې د يوه اثر نوم راغلی دی. تر (پښتانه شعراء) پنځم ټوک وروسته په نورو ادبي تذکرو کې هم د دې اثر يادونه شوې، خو يوازې نوم يې ياد شوی دی، نور يې هېچا پر څرنگوالي او څومره والي بحث نه دی کړی.

۲۵- اسماني غږ: د استاد قدرمنې لور (ډاکټرې ثريا خادم) د (اسماني غږ) په نامه د استاد د يوه ځانگړي اثر يادونه کړې ده. دې د (نبوغ او عبقریت) اثر د دويم چاپ په پيل کې په (يادونه او مننه) کې ويلي دي: ((په نږدې راتلونکي کې به (اسماني غږ) او (د مرغلرو امېل) کتابونه چې د چاپ چارې يې روانې دي، ستاسو مطالعې ته وړاندې شي.)) (نبوغ او عبقریت، يادونه او مننه مخ). په (رڼه چينه) لومړي ټوک کې هم د (اسماني غږ) په نامه يو نثر شته چې د ياد کتاب په (۱۵۴-۱۵۵) مخونو کې چاپ شوی دی. (۲۳: ۱۵۴-۱۵۵) استاد خادم دا ليکنه په (کهي) کلي کې د (۱۳۳۷ل) کال د غبرگولي مياشتې پر (۲۳) مه نېټه کړې ده.

۲۶- د پښتون د ستې خانگي: پر (۱۳۶۷ل) کال چې (پښتانه شعرا پنځم ټوک) چاپ شو او د استاد خادم د اکثرو چاپي او

ناچاپه اثارو نوملړ یې خپور کړ، نو د (پښتون د سټې څانگې) په نامه په چاپي او ناچاپه اثارو کې د کوم اثر یادونه نه ده شوې، خو پر (۱۳۹۴ل) کال د (نبوغ او عبقریت د بیا چاپ پر مهال د ډاکټرې ټریا خادم د یادونې له مخې (د پښتون د سټې څانگې) اثر چاپ شوی دی، خو زما له هڅو سره سره د دې لیکنې تر مهاله ما د دې اثر چاپي بڼه ترلاسه نه کړای شوه.

۲۷- لرغوني افغانان: که څه هم په بېلابېلو ادبي تذکرو کې د (لرغوني افغانان) په نامه د استاد خادم د کوم ځانگړي اثر یادونه نه ده راغلې، خو ښاغلي لطیف یاد د استاد خادم د ژوند او اثارو په باب په یوه ځانگړې لیکنه کې دا (لرغوني افغانان) د استاد خادم یو ځانگړی ناچاپه اثر گڼلی دی. (لرغوني پښتانه قومونه) په نوم چې مو د مخه د کوم اثر یادونه وکړه، کېدی شي (لرغوني افغان) او لرغوني پښتانه قومونه) یو اثر وي.

۲۸ - د پښتونولۍ ادب: (د پښتونولۍ ادب) په نامه په نورو ادبي تذکرو کې د کوم ځانگړي اثر یادونه نه ده راغلې، خو ښاغلي لطیف یاد ورته په خپله یوه ځانگړې لیکنه کې نغوته کړې ده. څرنگه چې استاد خادم د پښتو او پښتونولۍ او دپته نورو موضوعاگانو په باب گڼ شمېر لیکنې کړي دي، د (پښتونولۍ روح) په نامه هم استاد خادم یوه ځانگړې لیکنه لري چې په (رڼه چینه) کې هم خپره شوې ده، خو د (پښتونولۍ ادب) په نامه لیکنې متن او یا هم د هغې د څرنگوالي په باب معلومات مې ترې دې دمه ترلاسه نه کړای شول.

د خادم نړۍ لید

۲۹- لوی سهاک: ښاغلي لطيف ياد د يوه ځانگړي اثر په توگه د (لوی سهاک) په نامه د يوه ناچاپه ځانگړي اثر يادونه کړې، خو نورو ځايونو کې د يوه ځانگړي اثر په توگه د دې اثر يادونه نه ده شوې.

۳۰- ټولنپال افغان مونوفيسټ: ښاغلي لطيف ياد د ټولنپال افغان مونوفيسټ په نامه د استاد خادم په اثارو کې د يوه چاپي اثر يادونه کړې ده. په نورو تذکرو کې د دې ځانگړي او يا هم چاپي اثر يادونه نه ده راغلې، خو خادم صيب همدې ته په ورته مفهوم ډېرې ليکنې کړي دي. له هغې جملې څخه يې يوه په (رڼه چينه، دويم ټوک) کې چاپ شوې ده. که د خادم صيب دا ډول ليکنې سره راټولې شي، نو حجم يې تر يوه ځانگړي اثر هم پورته کېږي.

د يادونې وړ ده چې د (ټولنپال افغان مونوفيسټ) په نامه د (افغان ملت) جريدې په لومړۍ گڼه کې هم ځينې مطالب خپاره شوي دي. سرمحقق زلمی هېوادمل هم د استاد خادم له خولې د دې اثر د شتوالي تائيد کوي.

۳۱- کنفرانسونه: په بېلابېلو ادبي تذکرو کې د استاد خادم د پېژندنې په برخه کې (کنفرانسونه) د استاد خادم يو ناچاپ اثر گڼل شوی دی، په دې اثر کې د خادم صيب هغه ويناوې او ليکنې شاملې دي چې ده د ملي شورا مشرانو جرگې ته کړي او يا هم په نورو علمي، ټولنيزو او سياسي غونډو کې يې اورولې دي. د دې ډلبندۍ ځينې ليکنې په متفرق ډول د هېواد په چاپي خپرونو کې خپرې شوې دي، خو د ځانگړي اثر په توگه لا تر دې دمه چاپ شوې نه دي.

ب- ادبي تذکرې او تاریخ لیکنه:

پر پورتنیو یادو نثري اثارو سربېره چې زیاتره ټولنیز مسایل په کې بیان شوي دي، استاد خادم په تذکره لیکنې کې هم لوی لاس درلود.

خادم صیب یو له هغو لومړنیو لیکوالو څخه دی، چې په پښتو کې یې د تذکره لیکنې لپاره اساسي هلې ځلې کړي دي. دده او له ده سره د نورو ملگرو لیکوالو د زیار او کار له برکته د پښتنو لیکوالو د پېژندنې په باب د (تذکره الشعرا) او (پښتانه شعرا) لړۍ توده شوه. ده نه یوازې دا چې په دې برخه کې پښتانه نثر لیکونکي او ناظران راپېژندلي، بلکې د تذکره لیکوال لپاره یې د تذکره لیکنې یوه تیوري او عملي بېلگه هم وړاندې کړې ده. دده په قلم لیکل شوې تذکرې دادی:

۱- د پښتو ننني لیکوال: دا د هغې زمانې د شاوخوا لیکوالو

یوه تذکره ده، چې خادم صیب په کې ژوند کاوه، په دې تذکره کې د هر شاعر او لیکوال لنډه پېژندنه راغلې ده.

دغه تذکره د کابل کالنۍ د (۱۳۱۷-۱۳۱۸ل) کال گڼو کې خپره شوې ده. په دې تذکره کې استاد په خپل خواره قلم د لیکوالو پېژندنه او د هغوی د اثارو بېلگې وړاندې کړې دي. استاد بختانی په دې باب وايي: ((هو! خادم صیب د هغه وخت د نورو لیکوالو بیوگرافي لیکلې وې، خو د کابل کالنۍ مسول مدیر (سید قاسم رښتیا) بیا د نوموړي لیکوال (قیام الدین خادم) بیوگرافي لیکلې ده او د هغه د کار په پای کې یې خپره کړې ده. زه فکر کوم چې دا د استاد خادم په شمول د پښتو د معاصرو لیکوالو لومړنۍ تذکره ده چې ابتکار یې استاد خادم ته راجع کېږي.))

(۲۹: ۳۲)

د خادم نړۍ ليد

(د پښتو نښي ليکوال) د تذکرې د چاپي قدامت له مخې د پښتو د لومړنيو چاپي تذکرو له جملې څخه ده. دلته د دې خبرې يادول هم په کار دي، کوم ليکوال چې په دې تذکره کې له استاد خادم څخه پاتې شوي و، وروسته ورپسې استاد رښتين معرفي کړل او په همدې نامه يې پر (۱۳۱۹ل) کال په (کابل کالنۍ) کې چاپ کړل.

۲- د پښتو نثر تاريخي تطورات او د نثر ليکونکو تذکره:

((د) د پښتو نثر يوه تاريخي پلټنه ده چې په هغې کې د پښتو د پخوانو نثر ليکونو پېژندنه هم شوې ده، د استاد خادم دغه رساله د کابل کالنۍ د (۱۳۱۹ل) او (۱۳۲۰ل) کال په گڼو کې خپره شوې ده.

په همدې زمانه کې د پښتو ټولني له خوا، د پښتو شاعرانو د تذکرې ليکلو کار هم روان و، (تذکره الشعراء) او د (پښتانه شعرا) لړۍ د هماغه کار نتيجه او ادامه ده. ځينې څېړونکي وايي: ((داسې معلومېږي هغه وخت داسې فکر و چې د شاعرانو او ناظمانو د تذکرو بېله لړۍ وي او د نثر ليکونکو بېله، ځکه نو دغه د نثر برخه استاد خادم ته رسېدلې وه. کاشکې له هماغه پيل نه د نظم او نثر د ليکوالو د تذکرې ليکلو گډه سلسله پيل شوې وای، ځکه چې د پښتو ادب او ليکوالۍ په دواړو خواوو کې زيات کار شوی دی او زموږ د پوهانو، شاعرانو، ليکوالو د فکر او هنر مرغلرې په دواړو لړيو کې پېيل شوې دي. که ددې دواړو خواوو تذکرې سره يو ځای وای، نو د ادب تاريخ د ليکوالو لپاره به کار اسان شوی وای.)) د استاد خادم له خوا ليکل شوې تذکره هم د لومړنيو چاپي تذکرو له جملې څخه گڼل کېږي.

۳- پښتانه شعراً: که څه هم دغه لړۍ تر پنځم ټوکه پورې خپره

شوې، شپږم او اووم ټوک يې هم د استاد بختاني په زيار ترتيب شوی

دی. استاد خادم د دغې لړۍ په لومړۍ کړۍ کې چې د استاد حبیبی په زیار او دویمه کړۍ کې چې د استاد ربښتین په زیار په ترتیب سره پر (۱۳۲۰ل) او (۱۳۲۱ل) کال د پښتو ټولني له خوا خپره شوې، خپله ونډه اخیستې ده. په لومړي ټوک کې مدون لیکلي چې: ((بناغلی قیام الدین خادم، چې تر ټولو لومړی حق لري او د کتاب ډېرې برخې یې لیکلي او په پلټنو کې یې زیار کښلی دی.)) د دویم ټوک مدون بیا استاد خادم په مرستندویانو کې راوستی دی. د پښتانه شعرا په دویم ټوک کې (میانیم، عبدالنبي، مراد علي، نورالدین، نعمت الله، ملا مقصود، نوروز، غلام محمد او میر احمد شاه) د استاد خادم په قلم معرفي شوي دي.

۴- مجلسي شاعران: دا کتاب هم یوه تذکره گڼل شوې ده، دا اثر د استاد خادم د ژوند پر مهال هغه په خپلو ناچاپو اثارو کې گڼلی او تر دې دمه (۱۳۹۶ل) کال پورې چاپ شوی نه دی، په غالب گومان په دې کې به پښتو ولسي شاعران معرفي شوي وي، خو څرنگه چې اوس ددې اثر کومه نسخه زموږ په واک کې نه شته، نو ځکه ډېر بحث پرې نه شو کولای، چې څومره او د کومو سیمو شاعران به په کې معرفي شوي وي. د یادونې وړ ده چې په همدې نامه (دردمند) صیب هم یو اثر لیکلی او په متفرق ډول یې کابل مجله کې چاپ کړی دی.

۵- روهي گلونه: روهي گلونه که څه هم بشپړه تذکره نه ده، خو د تذکره لیکنې یو څه تومنه لري او هغه دا چې په دې ټولگه کې استاد په خپل عالي ذوق له (بېټ نیکه) رانیولې ان د للمې تر (ملا احمد گله) د (پنځوسو شاعرانو) د شعرونو بېلگې غوره کړي او راټولې کړې دي. دغه اثر پر (۱۳۲۶ل) کال خپور شوی دی.

د خادم نړۍ ليد

دا اثر د پښتو د پنځوسو تنو شاعرانو د شعرونو انتخابي مجموعه ده چې خادم صاحب د پښتو شعر له دومره پراخې او بډايې ذخيرې څخه ضرور د ډېرې مودې په ترڅ کې انتخاب او د موضوع له مخه په شپږو بابونو کې ترتيب او تدوين کړې ده. هر باب يې څو فصلونه او هر څپرکي يې ځانله ځانله عنوانونه لري. د استاد خادم خبره: ((خومره چې دا مجموعه يوه ادبي مجموعه ده او د ادب او شعر د نزاکتونو او شهکاريو څخه ډکه ده، هغومره د ژوند او زندگۍ د اسرارو خزانه هم ده.)) استاد ددې ارزښتمن اثر متن پر (۱۳۲۵ل) کال بشپړ کړی او پر (۱۳۲۶ل) کال چاپ او خپور شوی دی.

استاد عبدالروف بېنوا ددې کتاب په باب وايي:

((دا بسکلي گلونه چې د ښاغلي خادم په زيار راغونډ شوي دي او د پښتو ادب مینانو ته د سوغات په توگه وړاندې کېږي، دا هغه گلونه دي چې د پښتو د پخوانيو شاعرانو د زړه په وينو روزلي شوي دي.

څنگه چې تر اوسه پورې د پښتو ژبې په ادبياتو کې داسې يو جامع منتخبات نه وو او ښاغلی خادم چې د پښتو يو پياوړی اديب دی په دې کار گوتې پورې کړي او بريالی شوی دی، نو پښتو ټولنه دا خپله وظيفه گڼي چې ددې فاضل د ستايلو وړ خدمت وستايي او په دې انتخاب ده ته تبریک ووايي او هم په دې گلونو سره د هغو پرديسانو روح ښاد او ياد کړي چې دوی به د خواره وطن په بېلتون کې ويل:

قاصدان له روهه نه راځي مدت شو

سلام باد رارسوي منت يې تم دی

او له خدايه غواړي چې داسې ډېر اثر پښتو ته وړاندې کړي.))

(۲۹: ۳۹-۴۱)

۶- په تذکرة الاولیا تبصره: استاد بختاني د استاد خادم د

اثارو د پېژندنې په لړ کې (په تذکرة اولیا تبصره) د هغه په چاپي اثارو کې یو اثر گڼلی، خو نور تفصیلات یې نه دي ورکړي.

ج- ژباړه:

استاد خادم په پښتو ادبي نثر لیکوالو کې یو له هغو معاصرو او لومړنیو لیکوالو څخه گڼلی شو چې منثوره ژباړه یې کړې ده. استاد پر پښتو او دري سربېره په اردو او عربي ژبو دومره برلاسی و چې کره ژباړه یې ترې کوله. اردو یې په هندوستان کې د پاتې کېدو پر مهال او عربي یې د دیني کتابونو له لیک لوست څخه زده کړې وه. انگلیسي ژبه یې هم تر هغه حده زده وه چې علمي گټه یې ورڅخه پورته کولای شوه. استاد خادم د ژباړې په برخه کې یو لړ اثار راپرېښي چې څه یې په کتابي بڼه خپاره شوي، ځینې په متفرقه ډول د خپل وخت په چاپي رسنیو کې او څه یې هم خواره واره دي او تر اوسه لا چاپ شوي هم نه دي.

۱- د کوچنیانو اخلاقي پالنه: استاد خادم دغه رساله چې اصلاً

(هر برت سپنسر) په انگرېزي ژبه لیکلې وه، له اردو څخه پښتو ته راژباړلې ده. د کتاب په باب یې خپل تحلیل او څرگندونې هم ځای پر ځای لیکلي. دغه ژباړه پر (۱۳۱۶ل) کال د پښتو ټولني له خوا خپره شوې ده. دا هم د پښتو ټولني د چاپ په لړۍ کې لومړنی اثر دی او هم د استاد خادم د چاپ شویو کتابونو لومړی نمبر اثر دی. تر دې وروسته بیا هم پښتو ټولني او هم خپله خادم صیب گڼ شمېر اثار ټولني ته وړاندې کړل.

۲- اصحاب کرام: دغه ژباړه پر (۱۳۱۴ل) کال بشپړه شوې او بیا

پر (۱۳۵۰ل) کال پېښور کې د (لوی اصحابان) په نوم خپره شوه. ددې

د خادم نړۍ ليد

کتاب خطي نسخه د استاد بختاني په وينا په دوو ټوکونو کې د افغانستان په ملي ارشيف کې تر (٦٢) او (٦٥) نومرو لاندې خوندي ده. دا د اسلام د ستر پيغمبر حضرت محمد (ص) د لويو اصحابانو سيرت او تاريخ دی استاد خادم په ډېر دقت او علمي صلاحيت په خوږه او روانه پښتو ترجمه کړی دی. دا کتاب دومره مهم دی چې زموږ ځينو عالمانو يې د اسلامي تحقيقاتو د مرکز له خوا د هغه د اکاډميک متن د بيا بيا چاپ غوښتنه کړې ده.

٣- د شريف سرگذشت: د شريف سرگذشت هغه ناول دی چې (نياز فتحپوري) په اردو ژبه ليکلی. استاد خادم دغه ناول په روان او سليس نثر پښتو ته راژباړلی، چې د ژباړې رنگ پرې نه ښکاري. دغه ناول پر (١٣٣٢ل) کال د (اصلاح ورځپاڼې) له خوا خپور شوی دی. ددې اثر په باب ويل کېږي چې پر (١٩٤٦م) کال يې د (استقلال) جايزه واخيسته، دغه راز دغه ژباړه پر (١٩٤٧-١٩٤٨م) کلونو کې د کندهار په (طلوع افغان) کې خپره شوه، تر دې وروسته په اصلاح کې او بيا پر (١٩٥٣م) کال د يوه مستقل اثر په توگه خپره شوه.

٤- د افغانستان پخوانی تاريخ: د سرمحقق زلمي هېوادم په وينا: ((د افغانستان د پخواني تاريخ د لومړي ټوک يوه برخه هم استاد خادم ژباړلې ده. دا ژباړه له دري څخه پښتو ته شوې ده او بيا د نورو برخو له ژباړې سره يو ځای پر (١٣٣٤ل) کال د تاريخ انجمن له خوا چاپ شوې ده.)) (٤٤: ٥٥)

٥- اريانا دايرة المعارف: استاد خادم د اريانا دايرة المعارف ځينې برخې هم پښتو ته ژباړلې دي، دا ژباړه له دري څخه پښتو ته شوې

ده، د دایرة المعارف ۱۵ برخه پر (۱۳۵۵ل) کال (د اریانا دایرة المعارف ټولنې) له خوا چاپ شوې ده.

۶- مکارم الاخلاق: دغه کتاب په عربي ژبه د (الشیخ عبدالقادر المغربي) له خوا د (الاخلاق والواجبات) په نوم لیکل شوی دی. استاد دغه کتاب په ډېره روانه ژبه په پښتو نثر د (مکارم الاخلاق) په نوم راژباړلی دی. استاد د دغه کتاب ژباړه پر (۱۳۱۸ل) کال د میزان پر (۱۳)مه بشپړه کړې ده. خو یاد اثر پر (۱۳۴۳ل) کال د هېواد ورځپاڼې ادارې له خوا خپور شوی دی. دغه کتاب په دویم ځل په پېښور کې یونیورسټي بک ایجنسۍ هم خپور کړی دی. د (مکارم الاخلاق) د ژباړې د څرنگوالي او د اثر د محتویاتو په باب ښاغلي سرمحقق زلمی هېوادم یوه بشپړه تحلیلي او څېړنیزه لیکنه کړې او د (امیرعلیشېر نوایي) په یاد د چاپ شویو مقالو په ټولګه کې چاپ شوې ده. په دې لیکنه کې نه یوازې د (مکارم الاخلاق) پر محتویاتو او ژباړې بحث شوی، بلکې د استاد خادم پر ژوند، اثارو او په تېره بیا د هغه د اثارو پر محتوي وېش هم تفصیلي بحث شوی دی. د دې لپاره چې د مکارم الاخلاق پر ټوله محتوا ښه خبر شو، نو ښه به وي چې ددې مقالې ځینې برخې دلته راننقل کړو:

سرمحقق زلمی هېوادم د خپلې لیکنې په دوام هغې پوښتنې ته ځواب وایي او په دې باب رڼا اچوي چې مور به خپله ژبه (پښتو) کې هم په دې باب کوم کتاب لرو که نه؟ سرمحقق زلمی هېوادم په دې باب وایي:

[له نېکه مرغه په دې نامه په پښتو کې هم یو کتاب شته، چې د خواندمیر د مکارم الاخلاق ترجمه نه، بلکې محتویات یې هم د خواندمیر له مکارم الاخلاقه توپیر لري!]

د خادم نړۍ لید

پښتو مکارم الاخلاق د الشيخ عبدالقادر مغربي د ((الاخلاق والواجبات)) پښتو ترجمه ده، چې مترجم دغې موضوع ته په خپله سریزه کې داسې اشاره کړې ده: ((دغه کتاب چې پورته مو ورته اشارت وکړ، په عربي ژبه د (اخلاق و الواجبات)) په نامه لیکل شوی دی، چې زه یې دې پښتو ترجمې ته مکارم الاخلاق وایم، مترجم به خپله څلور مخیزه سریزه کې چې د مکارم الاخلاق د ترجمې په پیل کې یې چاپ کړې، د دې ترجمې اصلي هدف داسې بیانوي: ((له ډېرې مودې څخه زما په زړه کې دا خبره گرځېده، چې د پښتنو د استفادې د پاره په پښتو ژبه څه داسې کتابونه ولیکل شي، چې د قران او حدیث په رڼا کې د اخلاقو فردي، عایلو، اجتماعي او مدني موضوعگانې په کې د زمانې د تغیراتو او د مدنیت د تطوراتو سره سم، د نن ورځې په اصطلاح او اسانه ژبه ښودل شوي وي او د حکمت ښکلا په کې هم موجوده وي.))

په پښتو مکارم الاخلاق کې دغه لاندې موضوعات راغلي دي:

د ((مکارم الاخلاق)) تر لوی سرلیک لاندې: پر عمومياتو سربېره، د اخلاقو موقعیت، اخلاق او ایمان، اخلاق او عبادات، دنیا او اخرت، خیر او واجب، تر کوچنیو عناوینو لاندې پر همدغو لوړو موضوعاتو بحث شوی دی.

پر دغو مقدماتي خبرو پسې د کتاب لومړی باب د ((شخصي واجبات)) تر سرلیک لاندې پیل کېږي او په دې باب کې دغه لاندې موضوعات څېړل شوي دي: جوړتیا او دارو، نظافت او طهارت، علم او عقل، صبر او شجاعت، غضب او اعتدال، رښتیا او دروغ، حیا او د سترگونو، امید او ناامیندگي، سعيه او عمل، کرنه او رغونه، کسب او تجارت، اقتصاد او اسراف.

په دوهم باب کې د ((کورني واجبات)) تر سرليک لاندې پر دغه لاندې موضوعاتو خبرې کېږي:

کور او کهول، د ښځې کرڼه او پرېښونه، نمسي او کړوسي، مور و پلار، ښځې او پلار مړي.

لوړ یاد شوي موضوعات د کتاب په لومړي جلد کې راغلي، په دوهم جلد کې د اجتماعي واجبات تر لوی سرليک لاندې پر دغو لاندې موضوعاتو بحث شوی دی:

گډوالی او بېلوالی، مرسته او محبت، زړه سوی او مهربانی، په حیواناتو باندې رحم، خیرات او زکوٰة، امانت او عهد، حق ویل، عدل او ظلم، کینه او حسد، غیبت او چغلي، نفاق یا ریا، مدني واجبات، حکومت او وطن، اطاعت او منیت، حرب او دفاع، دوهم جلد همدلته پای ته رسي او بیا د کتاب ((خاتمه)) ده، چې د (قران بحثونه) تر لوی سرليک لاندې یې پر دغو موضوعاتو مطالب بیان کړي دي:

د ایتونو او سورتونو ترتیب، د قران یادول او لیکل، د قران تعلیم او ښودنه، د قران اول وارغونډول، د قران دویم ځل غونډول، قران ته په ابتداء کې د مسلمانانو توجه، په ابتداء کې د قران په لوستلو کې اختلافات، بسوالی، د عثمان په یوه لهجه، قران د څه د پاره راغلی دی؟ د قران اساسي تعلیمونه، د قران اعجاز، د قران محکمت او متشابهات، د قران تفسیر او تاویل، د موول او متشابه لړوالی او ډېروالی، ناسخ او منسوخ په قران کې، د قران علوم، په قران باندې تفسیر لیکل، رومبني سړی چې تفسیر یې ولیکلو او په دې کې د سلفو طریقه، په منځنیو پېړیو کې د تفسیر حالت، په وروستیو پېړیو کې د تفسیر حال، د حدیثو بحث، د حدیثو علمونه، د حدیثو لیکل او غونډول، د حدیثو غونډولو او تصیح

د خادم نړۍ لید

ته اهتمام، د حدیثو مشهور علماء او کتابونه، په لومړي عصر کې د خپل پیغمبر د حدیثو یادولو ته د مسلمانانو د توجه نمونه، په منځینو پېړیو کې د حدیثو علم، د حدیثو علم، په وروستنیو پېړیو کې، د حدیثو پربښودنه ډېره زمانه کېدی شي.

د مکارم الاخلاق پښتو ترجمه د (۱۳۱۸ل) کال د میزان پر (۱۳مه) نېټه بشپړه شوې او مترجم پرې سریزه د همدغه کال د همدې میاشتې پر (۲۷مه) نېټه کښلې ده.

دغه ترجمه شوی متن لومړی ځل په کابل کې په (۱۳۴۳ل) کال (۳۱۶مخه) د هېواد د نشراتي موسسې له خوا چاپ شوی دی او دویم ځل (۳۰۳مخه) د یونیورسټي بک ایجنسي له خوا په پېښور کې چاپ شوی دی، چې وروستی چاپ یې د چاپ کال نه لري. د مکارم الاخلاق د پښتو ترجمې د معرفۍ په ترڅ کې دا ښکاره نه شوه، چې دغه ترجمه چا کړې ده؟

د مکارم الاخلاق مترجم د پښتو لوی خدمتگار او په پښتو او پښتونولۍ مین لیکوال او شاعر ارواښاد استاد قیام الدین خادم دی]. (۴۲: ۳۵-۳۹)

۷- یو مسلمان او ټوله اروپا: دا اثر هم د استاد خادم له خوا یو ژباړل شوی ډرام گڼل شوی دی، خو زموږ لیکوالو ددې ډرام په باب ډېر معلومات نه دي وړاندې کړي، چې لومړی ځل چېرته او څه وخت چاپ شوی دی.

۸- د مور مینه: دا د استاد خادم له خوا یو ژباړل شوی اثر دی، په دې اثر کې چې (د مور زړه، روسیې سنجیه، دا عصر د ملیتونو دی، د دنیا ټول انقلابونه کلتوري دي) موضوعگانې هم راغلې دي. (۱۵۹: ۲۳)

په خپله استاد خادم هم په دې هکله نظر ورکړی، هغه وايي: ((د ۱۵) قصه (م.گورکي) ليکلې ده، گورکي دروسي ادبياتو د اسمان ځلاند ستوری دی، چې شرق او غرب يې پېژني، د ډېر تعريف محتاج نه دی، د گورکي اثار هم بنکلي دي، دا کيسه هم شعر دی او هم حقيقت او هم خورا لوړ پند او عبرت.

د دې قصې د ترجمې په وخت کې ما د قضيې په ترتيب کې لږ شاني تغيير کړی دی؛ مگر د گورکي د نوم او ضمير احترام هېڅوک دېته نه پرېږدي چې د هغه په اسلوب کې گوتې ووهلی شي.)) (۲۳: ۱۶۱)

(د مور مينه) له ځينو نورو ليکنو سره يو ځل پخوا چاپ شوې وه او دويم ځل د خادم صيب دمنثورو کلياتو (رڼه چينه، لومړي ټوک) کې د (ژباړې) تر ډلبندۍ لاندې له (۱۶۲) څخه تر (۱۶۸) مخونو پورې يو ځل بيا چاپ شوې ده.

۹- د ريگويدا سرودونه: (د ريگويدا سرودونه) هم د استاد

خادم يو ځانگړی اثر گڼل شوی. که څه هم په زياترو ادبي تذکرو کې داستاد خادم د دې اثر يادونه نه ده شوې، خو بناغلي لطيف ياد چې داستاد خادم پر ژوند او اثارو کومه ليکنه کړې او هغه يې د انټرنېټ په څپو خپره کړې، د استادناچاپه اثارو په لړ کې يې ددې اثر يادونه هم کړې، خو نور تفصيلات يې نه دي ورکړي. په (رڼه چينه) کې بيا د يو ويدي سرود ژباړه خوندي شوې، دا ژباړه (ای ځمکې) نومېږي او په (۱۸۲) مخ کې چاپ شوې ده.

ه - هنري نثر ليکنه:

د استاد او دده د هممهالو ليکوالو يو لوی نوښت دا دی چې دوی

د خادم نړۍ لید

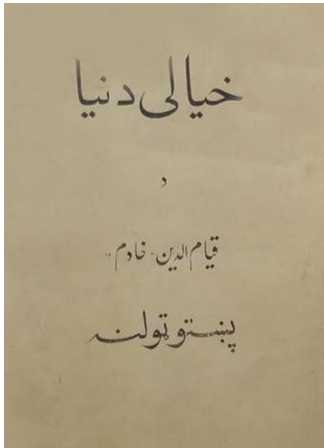
په پښتو کې د یو ډول داسې هنري نثري ټوټو وړ پرانیست چې ژور فکر یې په عالي ذوق او لوړ خیال وړاندې کاوه. ځینې لیکوال وايي: ((د دوی دغه نثري ټوټې چې د شعر په کچه هنري قوت لري، شعر گڼلی شو. له دغو نثرونو څخه د نثر لیکنې هنر زده کېږي. دغه نثرونه د تلپاتې خوند ځواک لري. په هر ځل لوستو او اورېدو نوی کېږي، لامل یې دادی چې د دغو نثرونو الفاظ پر یو داسې اهنګین مزي اوډل شوي دي چې یو ډول ځانګړې موسیقي لري. ژبه پرې ښه چلېږي. د ویلو پر مهال کوم ژبني درونوالی نه لري، چې لوستونکی ستړی کړي. مانا یې په داسې کلمو او جملو کې رانغاړلې چې سندریز شور یې د زړه رگونه په ترنگولو راولي او سړی یې په خوند نه مړېږي.)) (۱۲: ۳۱-۳۲) دلته غواړو د استاد خادم دې ډول اثارو ته هم نغوته وکړو:

۱- نوی ژوندون: دا د استاد خادم د لنډو ادبي نثرونو مجموعه

ده چې د استاد پوهاند حبیبی له لیکنې سره سم ((مضامین یې ډېر عصري او حیاتي او افکار یې د جدیدې تربیې له اساس سره سم دي.)) ددې مجموعه پر ځینو نثرونو باندې د (رابندرانات ټاګور) او (علامه اقبال) د هنر او فکر اغېز لیدل کېږي. د استاد خادم دغه مجموعه پر (۱۳۲۰ل) کال د پښتو ټولني له خوا چاپ او خپره شوه چې هغه وخت او اوس هم د پښتو ادب مینانو ته ښه تحفه وه او ده. په خپله استاد خادم ددې ټولګې په باب وايي: ((نوی ژوندون زما د ډېرو مودو د فکري او قلمي زیار نتیجه او د منثورو اشعارو، ادبي نثرونو او عصري مضامینو مجموعه ده، د خپل ننگیالي قام حضور ته یې وړاندې کوم. له څښتنه غواړم چې زما دا زحمت زما د قام د حساسو افرادو او ادبي ذوق والاوو په مینه د ملیت (پښتو او پښتونوالي) ته مفید زیار وبلل شي.)) (قیام الدین خادم، نوی ژوندون، پښتو

ټولنه، ۱۳۲۰ ل کال). د نوي ژوندون ټول نثرونه په (رڼه چینه ۱ ټوک) کې یو ځل بیا هم چاپ شوي دي

۲- خیالي دنیا: دا د استاد خادم د هنري نثر یا ادبي ټوټو یوه مجموعه ده چې ده ((منثور اشعار)) بللي دي. که سړی ورته ښه ځیر شي په دې ټوټو کې له زیات شعریت سره مخ کېږي. د الفاظو ښکلا، د معنا ژوروالی، ښکلي تصویرونه، د ژبې خوږوالی او فصاحت د دغو ټوټو هغه خصوصیتونه دي چې هغه د ښو شعرونو په قطار کې دروي. دا د استاد خادم د دغسې شعرونو دویمه چاپي مجموعه ده، د ځینو لیکوالو په نظر:

تر منظوم شعره ددې لیکنو یو شی کم دی چې هغه ریتم او اهنگ دی، هغه عروض دي. په نورو ژبو کې د (نوي شعر) یا (ازاد نظم) استازو لا عروضي قیدونه نه دي مات کړي، خو دلته دا قید هم مات شوی دی.

د استاد خادم په (خیالي دنیا)، د استاد الفت په (غوره نثرونو) او د خدمتگار په (مرغلرو) کې داسې ټوټې شته چې تر ډېرو منظومو شعرونو زیات شعریت لري. بېځایه نه ده چې خیالي دنیا، منثور اشعار بلل شوي دي.

خیالي دنیا د استاد خادم د (۵۶) ادبي پارچو یا منثورو شعرونو مجموعه ده چې پر (۱۳۳۹ل) کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوې ده او پر (۱۳۹۴) له کال، یو ځل بیا د خادم صیب د کورنۍ له خوا خپره شوې ده.

و- کیسه لیکنه:

استاد په خپل ادبي ژوند کې یو شمېر ولسي کیسې، ټوکې او ډرامې هم لیکلي چې د هېواد په خپرونو کې خورې ورې چاپ شوي، ځینې یې په کتابونو کې هم راغلي دي او ځینې یې لا ناچاپه پاتې دي، دلته یې یادونه کوو:

۱- سورگل: دا د استاد خادم له خوا لیکل شوی یو ډرام دی، چې دده د ژوند تر وروستیو کلونو پورې چاپ نه شو، استاد هم په خپلو ناچاپو اثارو کې یاد کړی دی. دا چې ددې ډرام خطي نسخه به اوس چپرته او چا سره وي، په دې باب معلومات نه شته او تر (۱۳۹۶ ل) کال پورې لا ورته د چاپ زمينه نه ده برابره شوې.

۲- ادبي قصې: دا هم د استاد د کیسو یوه ټولگه گڼل شوی، چې په مستقل ډول لا خپره شوې نه ده. د استاد خادم په ناچاپو اثارو کې یې یادونه شوې ده. د خادم صیب په ناچاپه اثارو کې (د داستانو مجموعه) په نامه هم د یوه ځانگړي اثر یادونه شوې ده، غالباً چې دا دواړه به یوه واحد ټولگه وي. د استاد ځینې کیسې خورې ورې خپرې شوې هم دي.

۳- سید کمال او بابو جانه: (سید کمال او بابو جانه) د استاد خادم په منثورو ناچاپه اثارو کې یو مستقل اثر گڼل شوی دی. خو حقیقت دا دی چې دایوه لنډې کیسې ته ورته یو اثر دی چې پخوا چاپ شوی او په (رڼه چینه) لومړي ټوک کې یو ځل بیا چاپ شوی دی. د سید کمال او ببوجانې کیسه د دوو ولسي مینانو په کرکترونو کې راغلې، د کیسې انجام تراژیک دی او د دواړو په مرگ تمامېږي. کیسه د یوې

رښتینې ولسي کيسې پر اساس ليکل شوی، خو ځينې برخې يې مبالغه ييز او افسانوي رنگ لري.

۴- د داستانونو مجموعه: (د داستانونو مجموعه) هم د استاد په ناچاپه اثارو کې يو ځانگړی اثر گڼل شوی، پښتانه شعرا پنځم ټوک او ځينې نورې تذکرې يې يادونه کوي، خو لکه څنگه چې مو ورته دمخه اشاره وکړه، کېدی شي دا او (ادبي قيصې) يو اثر وي.

۵- د پښتونخوا کيسې: (د پښتونخوا کيسې) هم په بېلابېلو تذکرو کې چې پورته مو ورته نغوته وکړه، د استاد خادم يو مستقل ناچاپه اثر گڼل شوی دی، د دې اثر د څرنگوالي په باب څېړونکو څه نه دي ويلي او تر (۱۳۹۶ل) کال پورې چاپ شوی هم نه دی.

۶- علمي سفرونه او يونليک: (په رڼه چينه لومړي ټوک) کې د استاد خادم د يونليک او علمي يادښتونو يادونه هم شوې ده. ((د استاد علمي سفر يادښتونه او يوه سفرنامه)) تر عنوان لاندې راغلي دي: ((په دې ټولگه کې د هېواد جنوبي برخو ته د استاد يو علمي سفر او د سفر پايله کې جغرافيوې او ژبني بحثونه د لوستو دي، همدارنگه يې يو سفري گزارش هم زيات شوی دی او هغه مور ته د هندوستان د روغتون او ډاکټرانو وضعیت رانښيي، استاد دلته ديوه ناروغ، ډاکټر او روغتون حالات په رښتینې ژبه وړاندې کوي، خپلو خبرو ته سپېړونې نه ورکوي، چې څه يې ليدلي، پرې تېر شوي او خوړلي يا څښلي، هغه يې کټ مټ رانقل کړي دي.)) (غ: ۲۳).

په داستاني يا کيسه ييزه برخه کې کېدی شي استاد خادم يو شمېر نورې کيسې هم ليکلې وي او يادو اثارو کې هم کېدی شي، ځينې اثار

د خادم نړۍ لید

یې یو بل سره ننوتې وي، خو مور یې د وضاحت لپاره د ټولو یادونه ضروري وبلله.

ز - درسي کتاب لیکنه:

استاد خادم پر هنري او تحلیلي نثر سربېره یو لړ ژبنۍ څېړنې او تحلیلي لیکنې هم کړې دي. دی په لومړي ځل هم پر یوې ژبنۍ موضوع د بڼې لیکنې له امله وپارل شوی او نمانځل شوی هم دی. پخپله وایي: ((زه، زما او څوک، چا)) مساله د محمد گل خان وزیر صاحب داخله له خوا په مسابقې کې کېښودل شوه چې ددې کلمو تفریق د گرامر په لحاظ هر څوک وکړي او د استعمال ځایونه یې وښيي، هغه به انعام وړي. په دې مسابقه کې ډېر پښتانه ادبا شامل شوه. مگر په اخره کې هغه څه چې ما لیکلي وو، قبول شول او یو اومېگا ساعت او پارکر قلم د وزیر صاحب له خوا ما ته په نمانځنه کې راکړی شول.))

استاد خادم په ژبنۍ برخه کې هم ډېرې څېړنې او لیکنې کړې دي، ځینې لیکنې یې په متفرق ډول خپرې شوې دي او د لیکدود په باب یې یو اثر په خپلواک ډول هم خپور شوی دی.

استاد خادم کلونه کلونه د یوه استاد په توگه پاتې شوی او یو مهال د پښتو کورسونو مدیر هم و او د کابل پوهنتون د استاد په توگه یې هم دنده ترسره کړې ده، نو د استادۍ او ښوونې په بهیر کې یې هم په مستقل ډول او هم یې له نورو سره د یو شمېر ښوونیزو اثارو په رامنځته کېدو کې ونډه اخیستې ده، چې دلته یې دې ډول اثارو ته نغوته کوو:

۱: پښتو پټۍ: دغه کتاب د لیکل دود په باب د استاد خپل تحلیل دی چې په پېښور کې خپور شوی دی. استاد خادم د پښتو

لیکدود په باب ځانگړی نظر درلود او اوسنی پښتو لیکدود یې د پښتو غرونو د پوره افادې لپاره کافي نه گانه، نو ځکه یې دغه اثر ولیکه.

۲- پښتو په عربي لیکدود: به دې نامه هم د استاد خادم به ناچاپ اثارو کې یو اثر موجود دی، چې تر اوسه لا چاپ شوی نه دی، لکه څنگه چې په (پښتو پټۍ) اثر کې مو یادونه وکړه چې استاد خادم عربي لیکدود د پښتو ژبې د غریز جوړښت دافادې لپاره سم نه گانه، نو ځکه یې په (پښتو پټۍ) اثر کې د هغې د نیمگرتیا یادونه کړې، دغه اثر چې (پښتو په عربي لیکدود)، نومېږي، په غالب گومان به دا دواړه یو اثر وي، ځکه چې دواړه یوه موضوع تعقیبوي.

۳- پښتو نحوه: دا هم یو ژبنی اثر دی چې د پښتو گرامر نحوي برخه رانغاړي، دا اثر هم د استاد خادم په ناچاپو اثارو کې گڼل شوی او د استاد بختاني په وینا دغه کتاب ده لیدلی و، خو تر دا مهاله لا خپور شوی نه دی.

۴: معلم پښتو: دا کتاب په کندهار کې خپور شوی دی، چې د پښتو زده کوونکو لپاره یو تدریسي اثر دی. پر هغه وخت چې دا کتاب چاپېده، پښتو تدریسي کتابونه د گوتو په شمار وو، په تېره بیا د پښتو د زده کړو په باب تدریسي اثار، نو پر دې مهال چې هر چا هر څه لیکلي، د خپل وخت د اړتیا له مخې د زیات ارزښت وړ گڼل کېږي. په دې اثر کې له استاد خادم سره د پښتو انجمن ځینو نورو غړو هم برخه اخیستې ده.

۵- پښتو کلي اول جز: دا هم د پښتو زده کوونکو لپاره یو درسي اثر دی. دا کتاب او نورې پاتې برخې یې د هغو زده کوونکو لپاره

د خادم نړۍ لید

لیکل کېدې چې نوې یې پښتو زده کوله، یانې یو ابتدایي تدریسي اثر گڼل کېدی شي.

۶- پښتو کلي دویم جز: دا هم د همدې لړۍ یوه بله کړۍ ده. یانې د ژبې لومړنی تدریسي کتاب دی.

۷- پښتو کلي درېیم جز: درېیم جز یې د همدې لړۍ یوه بله برخه ده. دا لړۍ په ترتیب سره لیکل شوې ده.

۸- پښتو کلي څلورم جز: (استاد خادم وایي په دې کتاب کې یې له خپلو ملگرو سره پوره برخه اخیستې ده). د پورته لړۍ بله کړۍ ده.

د پښتو کلي د دې ټولو برخو په باب باید وویل شي چې دا اثار ټول تدریسي او تعلیمي بڼه لري. د خپل وخت د اړتیا پر بنسټ لیکل شوي وو. البته یو شمېر لیکوال او کره کتونکي د دې اثارو په باب وایي چې دا اثار په پوره او کره ډول له تدریسي اصولو سره سم نه دي لیکل شوي او یو لړ نیمگړتیاوې په کې احساسېږي، دا خبره به تر یوه حده سمه وي، خو که د هغه وخت امکانات او اړتیاوې په پام کې ونیول شي، نو بیا هم دا یو خورا غنیمت کار دی. خو که موږ یې د اوسمهال له تدریسي اصولو سره ارزوو، طبیعي خبره ده چې په دې ټول پوره نه خپري.

۹- کره پښتو: کره پښتو لکه څنگه چې له نامه څخه یې ښکاري، د پښتو ژبې د معیاري کولو په برخه کې لیکل شوی اثر دی، بېلابېلو تذکره لیکوالو دغه اثر د استاد خادم په ناچاپه اثارو کې د دغه اثر نوم هم یاد کړی دی. دا اثر هم تر دې دمه (۱۳۹۶ل) کال پورې چاپ شوی نه دی. البته د کره پښتو او پښتو لیکني سمون په برخه کې د استاد بېلابېلي

لیکنې د خپل وخت په چاپي رسنیو کې خپرې شوې دي، چې د هغو ځینې برخې یې په (رڼه چینه) کې یو ځل بیا خوندي او چاپ شوې دي.

۱۰- پښتو قرائت د دویم ټولګي لپاره: دا یو تدریسي اثر

دی چې د وخت د پوهنې وزارت په تعلیمي نصاب کې شامل و او څو ځله د یاد وزارت له خوا چاپ شوی دی.

۱۱- پښتو قرائت د درېیم ټولګي لپاره: پښتو قرايت د

درېیم ټولګي لپاره هم یو تدریسي اثر دی او د همنې لړۍ یوه بله کړۍ ده چې پورته مو یادونه وکړه.

۱۲- پښتو قرائت د څلورم ټولګي لپاره: دا اثر هم یو

تدریسي اثر دی او د ښوونځیو څلورمو ټولګیو لپاره لیکل شوی دی، د یادونې وړ بولم هغه وخت چې زه (یون) د سردار محمد داودخان په جمهوریت کې د لومړني ښوونځي زده کوونکی وم، دا کتابونه مې لوستي وو، له هغه وخته دا دی څه باندې څلوېښت کاله تېر شوي، خو تر اوسه پورې د هغو کتابونو ځینې خوږې کیسې او پندونه زما په حافظه کې پاتې دي.

۱۳- پښتو زده کړه : (پښتو زده کړه) هم د هغو اثارو په ډله

کې شامل دی چې د استاد خادم ناچاپ اثار گڼل شوي دي. په (پښتانه شعرا پنځم ټوک) او نورو تذکرو کې دا اثر په ناچاپو اثارو کې شمېرل شوی دی، د اثر له عنوان څخه ښکاري چې دا هم د پښتو ژبې د زده کړې په باب لیکل شوی او تدریسي بڼه لري.

۱۴- معیاري پښتو: د (معیاري پښتو) په نامه اثر د استاد خادم یو ناچاپ اثر گڼل شوی دی او تر (۱۳۶۷ل) کال وروسته په یو شمېر نورو چاپ شویو تذکرو کې د (پښتانه شعرا پنځم ټوک) په استناد دا اثر د استاد خادم یو ناچاپ اثر گڼل شوی دی. که څه هم تر (۱۳۹۶ل) کال پورې په دې نامه کوم ځانگړی اثر نه دی چاپ شوی، خو په (رڼه چینه) اثر کې د استاد خادم گڼ شمېر داسې لیکنې شته چې همدې موضوع ته ځانگړې شوې او که ټولې سره راټولې شي نو د یوه ځانگړي اثر بڼه خپلولای شي.

۱۵- مکالمات: په بېلابېلو ادبي تذکرو کې د (مکالمات) په نامه د استاد خادم د یوه ناچاپ اثر یادونه شوې ده، د دې اثر په باب زموږ څېړونکو نور معلومات نه دي ورکړي. څرنگه چې مکالمات یا خبرې اترې یو ژبنی بحث دی، نو ځکه ما دلته د استاد د ژبنيو اثارو په ډلبندۍ کې شامل کړ.

ح- متفرقه اثار:

د استاد خادم یو شمېر نور اثار یا متفرقه لیکنې هم شته چې به مستقلو چاپي او ناچاپي اثارو کې یې ځانگړې یادونه نه ده راغلې، په تېره بیا د ده نثري لیکنې. دا لیکنې اکثره سیاسي، ټولنیزه، ژورنالېستیکه او دیني محتوا لري چې پر بېلابېلو وختونو یانې هغو وختونو کې چې استاد خادم د (هېواد، اصلاح، طلوع افغان او اتحاد مشرقي) خپرونو مسول مدیر و، خپرې شوې دي. استاد بختانی دې ډول لیکنو ته تقریباً همغه نومونه ورکړي دي چې دا لیکنې په کې خپرې شوې دي. د ساري په توگه په (طلوع افغان، افغان ولس، اتحاد مشرقي) او نورو خپرونو کې خپرې شوې لیکنې یې د همدغو خپرونو په نومونو یادې کړي دي. بساغلي سرمحقق

زلمي هېوادم ل بيا د استاد خادم اثار او ليکنې له محتوايي پلوه ډلبندي کړي دي. ښاغلي لال پاچا ازموڼ بيا په همدې خپرونو کې چاپ شوې ليکنې له محتوايي پلوه سره وېشلي او په (رڼه چينه) کې يې خوندي کړي دي. زما په نظر د خادم صيب د نورو اثارو محتوايي وېش ته په پام سره تر ډېره حده دا دويم محتوايي وېش منطقي برېښي، که څه هم ددې هرې برخې ليکنې د يوه ځانگړي اثر د کميت تر حدودو وځي، خو ښه به وي چې هره برخه يې لږ تر لږه د يوه مشخص اثر په چوکاټ کې راشي او د يوه ځانگړي اثر بڼه ورکړای شي. دلته غواړو دا ډله اثار هم په لنډيز سره دروېږنو:

۱- سياستپوهنه او ټولنپوهنه:

دا ليکنې د استاد خادم د ژوندانه په اوږدو کې په بېلابېلو وختونو کې، د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې چاپ شوي دي. د لاسته راغلو ليکنو شمېر يې تر (۵۰) عنوانو رسېږي، کېدای شي واقعي شمېر يې تر دې هم زيات وي. د دې ليکنو يوه برخه د خادم صيب په بېلابېلو مستقلو اثارو کې هم چاپ شوې ده او نورې يې په بېلابېلو مهالنيو خپرونو کې خپرې شوې دي او تر هغه وروسته بيا په (رڼه چينه) کې يو ځل بيا چاپ شوي دي: په دې ډلبندۍ کې دغه لاندې ليکنې شاملې دي:

• د ټولې نړۍ حکومت

• ايا د جنگ مخنيوی ممکن دی؟

• د کمال اتاتورک يو تقرير

• ديموکراسي څه شی دی؟

• د مليت حس

- د ملیت علمي تشریح
- افغان ملیت او پښتنې بشخې
- ملت او حکومت
- زموږ استقلال
- دا عصر د ملیتونو دی
- حزبي حکومت که بې طرفه
- په ولسي جرگه کې وینا
- په نولسمه پېړۍ کې د استعمار رول په منځني شرق کې
- د مهاتما گاندي د لویې سببونه
- د افغان ولس لنډ مرام
- وطن ونمانځو که خارج؟
- ملک حقيقي نهضت غواړي
- ملي منافقان
- نشنلېزم او فاشېزم
- افغان ملت او آینده دنیا
- خپلې عقیدې پټې وساتو که ښکاره یې کړو؟
- ناسیونال دیموکرات سوسیالېزم
- حزب او جمعیت

- حزب د څه لپاره جوړېږي؟
 - صالح ملي حکومت څه دی دی؟
 - ملت، دولت او حکومت
 - وران ویجاړ حال به څنگه سم شي؟
 - د لیډر حکومت
 - حزب حکومت جوړوي که حکومت حزب؟
 - مهم سوالونه او لنډ ځوابونه
 - نور خلک زموږ په مملکت کې څه کارونه کوي؟
- ددې لپاره چې ددې ډول لیکنو له څرنگوالي سره اشنا شو نو یوه لیکنه به یې د بېلگې په توګه راوړو:

نشنلېزم او فاشېزم او په دې باب د اشتباهاتو رفعه

((نشنلېزم یعنې ملیت او ملت پرستي، دا هغه مسلک دی چې نن په ټوله دنیا حاوي دی، د ملیت معنا د فردي سوداګانو، عایلوي ګټو، خانداني امتیازاتو، قبیلوي تعصباتو څخه تېرېدل او کوم خلک چې تاریخ سره یوکړي وي، د هغوی د مشترکې ګټې، ترقی، خوشالی، اتحاد او هماهنگۍ لپاره سعې او کوشش کول او د هغوی کلچر او عنعناتو په اصولو حکومت جوړول دي. یعنې فرد په دیموکراتیک ډول په جامعه کې مزج کول او د جامعې د رجحان تابع کول او بیا د ملي حکومت په ذریعه د ملت ټول عناصر تقویه کول، منکشف کول او په پښو درول او په دغه شان سره د نورو قومونو په مقابل کې خپل ملي، اجتماعي، سیاسي، کلتوري، اقتصادي، هنري استقلال او جامعې ته د پرمختګ وسایل تهیه کول، ظلم

د خادم نړۍ لید

زور، جهالت، انفرادیت، چټي تعصبات او خارج پرستی مخه نیول، ملت پرستی یعنې نیشنلېزم:

د خپل قام او ملت، د خپل وطن او خاورې، د خپل تاریخ او عنعناتو، د خپلې جامعې د فرهنگ او گټو، د خپل مملکت او د ټولنې سعادت، نېکبختي او خوشالي غوښتل دي. یو نیشنلست غواړي چې خپل ځان د خپل ملت عالي نمونه وښيي، دی غواړي چې دده وطن دې مور، پټ، په عزت، بډای او د سیالانو سره سم وي، دی غواړي چې دده ملت دې معنا او مادتا هغسې اندازې ته ورسېږي چې دده لپاره د فخر وړ وي، ابرو، عزت، شهامت او کرامت، د یوه نیشنلېست په نظر کې وي، دده ارزو دا وي چې قوم او وطن دې یې سر لوری وي، نیشنلېست اول خپل ځان او خپلې جامعې ته گوري، بیا نور جهان ته، د نورو د خوشالی لپاره خپل ملت ځملول، تباه کول کفر گڼي، دی د قوم او وطن خدمت کوي، نه چې ورته گټه کوي.

تاسو کولای شئ چې د دنیا ټول نني دولتونه وگورئ، غور په کې وکړئ؛ نو در معلومه به شي چې ټول د نیشنلېستی صبغه لري، جنگ کوي، که صلح، مرسته ورکوي، که هڅاتونه لېږي، متعلمین قبلوي او که مېلمان، کتابونه لېږي، که اخبارونه، رقاصان لېږي، سندرغاړي، مدعا یې خپل ملي شان او خپل ملي نفوذ قایموم وي.

یعنې د خپل وطن گټه یې د خپل ملت گټه یې د بل د فایده نه مقدمه په نظر کې وي. تاسو به هېڅ داسې ملت ونه گورئ چې د خپلې ژبې نه یې پردی خوښه وي، هېڅ قوم نه شئ پیدا کولای چې د خپل ځان مادي یا معنوي تاوان ددې لپاره ومني چې بل ملت خوشاله شي؛ نو معلومه شوه چې دنیا ټوله د نیشنلېزم دنیا ده، په ځان اتکا کول، په ځان

اعتماد کول، ځان ته په درنه سترګه کتل او خپله مستقله لاره او مستقل ملي هویت او ملي منافع ساتل ددې عصر له واجباتو څخه دي.

هو دا انټرنېشنل ایزم یعنې بین المللیت نوم په دنیا کې شته، خو عمر یې ډېر لږې دی، لکه د خوب دنیا.

هو له ځان سره د جهان فکر ساتل بله مسئله ده، چې په نښلېزم اړه لري، که ملي تمرکز ددې لپاره وي چې زه ابرومند، ساهو او د سیالانو په شان ژوند وکړم، د چا غلام، محکوم او د استثمار لاندې نه اوسم، د خلکو او قومونو سره مساوي او په سیالیانو کې سیال اوسم دا معقوله نظریه ده او که مدعا دا وي چې زه متمزکر، قوي او زورور شم؛ نو کمزوري به خورم، حکمراني به پرې کوم او د بادار په حیثیت به ژوند کوم، نو دلته نښلېزم فاشېزم ته رانږدې کېږي، دلته مسایل باید داسې تشخیص شي چې قوت د څه لپاره؟ قوت ددې لپاره چې یو قوم، یوه جامعه او یوه ټولنه ابرومنده وي، له ذلت، حقارت او غلامۍ څخه خلاصه وي، که ددې لپاره چې د تجاوز، تېري، تعدي او استثمار لاس نورو ته اوږد کړي، که مدعا اوله وي، نو نښلېزم او که دویمه وي، نو امپریالېزم او فاشېزم دی، خو د امپریالېزم او فاشېزم فرق دومره دی چې که څه امپریالېزم دواړه د ځان تفوق او د نورو استبداد او استثمار غواړي، خو امپریالېزم د قوت په ټولو وسایلو تثبیت کوي، مګر په ملیتارېزم او عسکري زور زیاته اتکا کوي، نورو قوتونو ته په دویمه درجه قایلېږي. البته د یوه ملت د ژبې، عنعناتو، ملي قدرت او په خپلو پښو درېدل غوښتل او دا چې دا ملت دې وپېژني او ځان ته دې په درانه نظر وګوري، د خاورې او ملیت د دښمنانو له دسایسو دې ځان خلاص کړي، که څوک دې ته فاشېزم وایي؛ نو دا یا جهل دی، یا د امپریالیستانو د دسایسو پر مخ بیول. هېڅ د غرض خاوند نه غواړي چې دده نښه کړی ښکار دې، هونښیار یا دومره د قوت خاوند شي چې دده

د خادم نړۍ لید

څخه دې والوځي، یا دې پر ده حمله وکړي. امپریالېزم او استعمار ځانته منطق او فلسفه لري چې اکثره په مغالطه بنا وي، دوی همېشه خلک خطا باسي او په غلطهمنۍ کې یې اچوي، که د کوم مخ پر انکشاف ملیت مقومات تقویه کول وغواړي، پنځه سره انجری ورنه راپه مخه کوي، مثلاً وایي، د ملت ژبه عامول تبعیض دی، ملي بڼه غوره کول نه مني او وایي، کومه بڼه؟ که د عنعناتو بحث دایر شي، دی وایي، دا قهقراپیډ دي.

که د ډیموکراسۍ موضوع راشي، وایي دا خو وخت راشي، که د حزب مسله دایره شي، وایي خلک یې سره کېږي، که د انتخاباتو مسله راشي، وایي چې په کمپاین کې پیسې ورکول جواز لري، که د رشوت صحبت دایر شي، وایي رشوت خو هر څوک خوري، که دې ویل چې مملکت په خپلو پښو درېدل ضرور دي، وایي واره مملکتونه په خپلو پښو نه شي درېدای، مدعا داده چې ملیت یو جایز دنیایي حق دی، ملیت د فاشېزم سره ملتیت کول، استعماري چال دی، موسولیني د فاشېزم موسس په خپل یوتقربیر کې وایي، د ټولو نه مهمه خبره دا ده چې که د وخت د سیاسي مصلحتونو څخه نظر واړوو، نو فاشېزم چې څومره د انسانیت مستقبل او دهغه پرمختګ په نظر کې نیسي، نو دغومره نه د عام ایمن فایده په فکر کې لري او نه په هغه باندې یقین، نو خبره داده چې فاشېزم دامن پرستی مذهب سبب رد کوي، ځکه دا د سعې د ترک کولو مسلک دی او د قربانۍ او ایثار په مقابله کې د ډار مظاهره، دا خو جنگ دی چې انساني قوت لوړو مدارجو ته رسولای شي، نو په قومونو کې چې دا صلاحیت وي، نو په دغو د شرافت مهر لکوي، پاتې نور ټول تجارب بدل او قایم مقام دي، چې د دغو په واسطه انسان هېڅکله دې ځای ته نه رسېږي چې عظیم الشانه فیصله وکړي چې هغه د مرګ او ژوند فیصله ده،

نو ځکه کوم مسلک چې د امن په دې مضره نظريه بنا وي، نو هغه د فاشېزم مخالف دی.

مسولينې وايي: (تاريخ نيسي چې کوم وخت د يوه محرک په واسطه قومي جذبې وپښه شي، محرک جذباتي وي، که خيالي وي او که عملي؛ نو بيا په مقابل کې ټول موانع لېرې کېږي او الوځي). مسولينې وايي: (فاشېست ژوند په نظر کې نيسي او له ژوند سره مينه لري، دا د ځان وژلو نوم نه دی، ژوند يوه فريضه ده، يو کشمکش دی او يوه فتح، د ځان لپاره هم ژوند کول په کار دی، خو ډېر د نورو لپاره، هغه نور چې وروسته راځي). (مجله جامعېه مليه دهلي) دا وو د مسولينې خپل عبارت، اوس نو زه د خپلو منورينو او ځوانانو څخه خواهش کوم چې د هر چا د خولې پروباگند دې نه خپروي، خپلې پښې دې نه وهي، ملیت يوه ډېره شريفه پاکه نظريه او مسلک دی، په ملیت کې نجات دی، په ملیت کې ترقي ده او په ملیت کې شرافت، د ملیت په برکت مور د ټولو بلاوو خولې بندولای شو، دا بلاوې رشوت خواره دي، که معرضين، پول پرستان، مستعمره چيان او استثمار کوونکي خارجي وي که داخلي. تاريخ ثابته کړې ده چې شريف پښتانه تل د نورو ورونو خدمتگاران وو او د نورو له اورو يې پېټي اخیستي دي، خلک د افغان د تاريخي عظمت څخه ډارېږي، انې بهانې راته جوړېږي او نه مو پرېږدي، خو دا زنجيرونه ماتول غواړي.))

(۶۶۷-۶۶۵:۲۴)

په دې ليکنو کې دې ته ورته نورې مهمې ليکنې هم راغلي دي، چې هره يوه يې خپل خپل ارزښت لري.

۲- علمي څېړنه او شننه :

په دې برخه کې هم د استاد خادم یو زیات شمېر داسې متفرقه لیکنې شته چې په مستقلاً اثارو کې نه دي راغلي او یا یې یوه برخه راغلي ده، دا لیکنې که ټولې محاسبه کړو، د یوه ځانگړي اثر تر کمیته هم پورته کېږي، هغه لیکنې چې په (رڼه چینه) کې راټولې شوي او د (بېلابېلو لیکنو) تر سرلیک لاندې ډلبندي شوي، ما ورته (علمي، څېړنه او شننه) نوم غوره وښه، په دې برخه کې دغه لاندې لیکنې شاملې دي:

• د ارتقا حس

• د انسان ضرورت او ترتیب یې

• د ازدواج د عمر په باب د علم ځواب

• حیات او مهات

• د نوو اکتشافاتو په رڼا کې قدیم حقیقت

• د نبوغ اساسي لارې

• اتفاق او اختلاف

• دیانت او روحانیت

• انسانیت او حیوانیت

• انسان او فاضل ملکات

• د هندوستان د ملیت بنیاد

• علما او نوابغ

• وطن مور

- ژوند څه شی دی؟
 - اختراعات څنگه وشول؟
 - علم او عقل
 - زموږ د تگ لار
 - ذهنیت او علمیت
 - سعادت په څه کې دی؟
 - استعداد
 - د زړښت او ځوانۍ په باب
- ددې لیکنو له جملې څخه به د (علما او نوابخ) په نامه یوه لنډه لیکنه چې په (زېږي) جریده کې خپره شوې ده، د بېلگې په توګه راوړو:
- علمیا او نوابخ
- ((شوپنهور مشهور فیلسوف د مطالعې او تفکر په باب وایي:
- څنگه چې ډېره مطالعه، فکر وسعت او ودې ته نه پرېږدي، ډېر لیکل او ډېر لوستل هم د حقایقو د معرفت مخه نیسي. د دنیا ډېره لویه کتابخانه چې بې نظمه او بې ترتیبه وي هغه ارزښت نه لري، لکه چې یوه کوچنۍ منظمه کتابخانه یې لري.
- همدغه راز ډېره زیاته پوهه چې په ذهن او دماغ کې ښه هضم شوې نه وي، له هغو لږو معلوماتو څخه لږ قیمت لري چې په جزیاتو کې یې ډېر غور او دقت شوی وي.

د خادم نړۍ لید

په حقایقو باندې سپړی هغه وخت پوهېدلی شي چې د علیت په قانون پوه شي او په جزیاتو کې یې مطالعه ولري.

څنگه چې انسان مطالعې ته ضرورت لري، تفکر ته یې هم لري، مطالعه او تفکر د انسان په ذهن کې دوه متضاد تاثیرونه لري چې که یو زیات شي، هغه بل کمېږي.

مطالعه د سپړي ذهن د هغو افکارو او عقایدو تر تاثیر لاندې راوړي چې ممکنه ده د انسان له ذاتي احتیاجاتو سره مخالفت ولري. ازاد تفکر یعنې د هغه طبیعي سیر او حرکت تعقیب چې محتط او ضروري مسایل یې د انسان په ذهن کې پیدا کوي، د مطالعې په شان څه خاص شی ذهن ته نه سپاري، بلکې د فکر کولو تومننه ذهن ته سپاري، همدغه سبب دی چې ډېره زیاته مطالعه د شخصي فکر د پرورش مخه نیسي او سپړی څه قدر سطحې او ناپوه کوي.

علما او پوهان هماغه کسان دي چې ډېر کتابونه یې لوستي وي، مگر نوابخ او د فکر خاوندان چې د انساني مدنیت لارښودونکي دي او د بشریت قافله د ترقۍ خوا ته بیایي، هغه کسان دي چې د جهان په کتاب کې یې غور کړی دی او د نورو په خبرو کې یې خپل فکر نه دی بایللی.)) (۲۴: ۷۱۱)

۳- ژورنالېستيکي لیکنې:

په دې لیکنو کې د استاد خادم هغه لیکنې شاملې دي چې د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې، لکه: (هېواد، اصلاح، زېږي، افغان ولس، افغان ملت) او نورو کې د سرلیکنو، خبري لیکنو او ځینو ژورنالېستيکي تحلیلي لیکنو په بڼه پر خپل وخت خپرې شوې دي. په دې لیکنو کې دا لاندې

لیکنې شاملې دي:

- افغان ملت جریده، مسلکي جریده ده
- د افغان ملت د لارې په باب یو څه توضیحات
- د ولایاتو د مملکت وېش: د راتلونکو اصلاحاتو لپاره لویه لار
- د قره قولیو ټیکس معاف کېږي
- د ژورنالېستانو سره مرسته په کار ده
- کلیو او دیهاتو ته د ډاگ انتظام
- د مشاعرې افتتاحیه وینا په کابل کې د پسرلنۍ پښتو مشاعره
- د پښتونستان په خاوره کې د دښمن د مداخلاتي رویې په ضد د ملي جرگو فیصلې
- د هېواد په شمال کې د قره قولیو د درېو نورو کوپراتیفونو تاسیس
- شوروي اتحاد ته د همایوني اعلیحضرت او علیا حضرتې معظمې ملکې سفر
- لېنیا او کابل
- هېڅ ډول زور او فشار د پښتونستان خلک د خپل ملي مرام څخه اړولی نه شي
- د ولایاتو د پوهنې مدیرانو ته د ښاغلي صدراعظم لارښوونې
- د خلکو د روغیتا او تندرستۍ او د ښار تنظیم د روغیتا د مقیدانو او د ښاروالۍ جدي څارنه غواړي

د خادم نړۍ لید

- په شوروي اتحاد کې د افغانستان د گران پاچا اعليحضرت او ملکې تاوده هرکلي
- د مطبوعاتو د نوي قانون په رڼا کې، د راډيو، اصلاح، او انيس په خپرونو کې نوی تحول
- په مملکت کې د يو قوي پارلمان د منځ ته راتلو د پاره د وکيلانو په انتخاب کې د زيات قدر څخه کار واخلي!
- د ټول افغانستان د صحيه چارو موظفينو لوی کانفرنس
- د دنيا اميدونه
- د لوی خدای په نامه
- د نومونو ايسودلو جرگه
- د بشر په حقوقو، قانون او عدالت پورې استهزا
- زموږ جامعه
- د مېرمنې او خاوند گډ گوزران
- مطبوعات څه خدمت کوي؟
- زموږ اينده نسل
- د مطبوعاتو ځان ځاني
- خير او نيکي
- ناحق دعوي او خلک ازارول
- د کراچي د دويمينيون کابينه ماته شوه

- د خپلواکۍ حق
- اجمل خټک ولې بندي شو؟
- حکومت او ملت
- د کراچۍ عمال پر پښتونستان څه لوبې وکړې؟
- وپره، شرم او علاج یې
- د کراچۍ پروپاګندي لهجه
- میلریا یا موسمي تېې
- د میلریا اهمیت او علاج یې
- د اخلاقو موقعیت
- د اختر په ورځ د افغانستان د گران پاچا وینا
- د کامیابۍ لپاره
- اخلاق او ایمان
- پښتونستان
- د غازي والا حضرت شفقت امیزه سلوک
- د خدای بنده المتوکل علی الله خلد الله ملکه
- د عمومي پور د ترویج لایحه
- د محکوم پښتونستان جمعیت العلماء مولانا سید گل بادشاه
- مونږ څوک یو؟

د خادم نړۍ لید

- ریشخوړ یاغازي اباد؟
- د مصر وضعیت وخیم دی
- د بلوچستان د وطن حزب مشر عبدالصمد خان له بند نه شفاخانې ته یوړل شو
- د خلکو نمانځه
- د چا غیبت مه کوئ
- د پونده وو د تعلیم انتظام
- د کوریا جگړه درې کاله وروسته خاتمه وموندله - د کوریا متارکه لاس لیکه شوه
- د اصلاح ورځپاڼې د ۲۵م کال په مناسبت
- د اصلاح ورځپاڼې د ۲۵م کال
- تنظیم او اطاعت
- تلافی کول او عفو غوښتل
- د پښتونستان لوی زعیمان د پاکستان په جېل کې د (بلوچستان) د زعیم، خان عبدالصمد حالت
- د نادر پښتون د جادې د دویمې برخې کار
- د لوی اختر ورځ
- حریت او ازادي
- افغانستان او پښتونستان

- زړه سوی او مهرباني
- رحم او عاطفه
- په محکوم پښتونستان کې د پښتنو په مشرانو ظلم
- په شمالي افریقا کې د ازادۍ تحریک
- د سردار محمد داود خان صدراعظم سیاست
- عهد او امانت
- د افغاني سرې میاشتي د مراسمو ورځې
- مسټر عبدالقیوم د خان عبدالغفار خان په خلاصون کې ځان ته ضرر ویني
- غنډینه او بده ستاینه
- چغلي او خبرې وړل
- دوه تاریخي ورځې سر په سر د میزان ۲۲م او ۲۳م
- زموږ د اخلاقو سلسله
- بین المللي منشور دې باید ترمیم شي
- د پاکستان د دویمینو یو بل ظالمانه اقدام
- د یهودو عسکري تعرض په عربي کلیو تصدیق شو
- د پاکستان د حکومت قادیانت پروري
- ولسي جامې
- د پښتونستان مجاهد

- تیاره دنیا
- افغاني ثقافت
- له عاشق شاه پاچا سره د یو اخباري نماینده مصاحبه
- په هېواد کې د ملکي هوايي سرویس پرانیستل
- د بریتانوي گیانا زعمیم ډاکتر جگن
- د تنګي غارو د سرک په باب نوی تصمیم
- د هندوستان د جمهوریت جشن
- د افغانستان د مالیې د وزیر او د اتحاد شوروي د لوی سفیر په منځ کې یوه موافقه
- بناغلی صدراعظم د خپل حکومت اقتصادي سیاست توضیح کړ
- د کابل د ښاروالۍ د (۱۳۳۳) کال پروګرام
- په تېر کال کې موږ څه وکړه؟
- نوی کال او نوي پلانونه
- ونې او نیالګي
- د شرقي بنگال انتخاباتو کې د مسلم لیګ ناکامي
- فساد مه کوئ
- صحت او تندرستي
- د بناغلي صدر اعظم ګرمه پذیرايي په جنوبي کې
- زمونږ قلمي همکارانو ته

- له طلوع افغانه څه غواړئ؟
- د پاکستان واکداران وارخطا دي
- دنيا څنگه ترقي کړې ده؟
- د قندهار د ښاروالۍ انتخابات
- د بلديې انتخابات شروع کېږي
- پروگرام او دستور العمل
- د ډېموکراسۍ تحکيم او ټينګول
- د ښار په لوی مجلس کې د ښاغلي نايب الحکومه بيانیه د ۵۰ ورځو د کار راپور
- په محکوم پښتونستان کې اغتشاش
- طلوع افغان د چا دی؟
- د ملي ورورګلوی ټينګار
- د اجتماعي سمون لياره
- ډېموکراسي څه شی دی؟
- د پښتونستان ګرانو ليدپرانو ستاسو وظيفه خورا درنه ده
- د پښتونستان د هيئت پذيرايي په قندهار کې
- د قومي ترقي اساس د فکر و بيان ازادي ده
- ازادي څه معنا؟
- اجتماعي حقوق

- ملت او ملي يووالی
 - د ننگرهار ادبي کلوب
 - ځوانانو! تاسو ته وايم
 - انگار راووت
 - تېر مطبوعاتي کال
 - په مملکت کې اصلاحي فعاليت
 - محترکين او متقلبين
 - نوی کال او نوی کار
 - د پاکستان د ازادۍ ورځ
 - په ۲۹ ولایتونو د مملکت وېش
 - شاگردانو ته د پوهنې د ښاغلي وزير گټور پيغام او غټ ټکي يې
 - بلاکونه او بې طرفه هېوادونه
 - د يوې ډلگۍ داړه مارو نيول
 - ددې وخت مهم مرضونه او علاج يې
 - معاشونه په کافي اندازه زيات شول
 - د نجونو د تعليماتو په لړ کې د کامې خلک د نجونو ښوونځی
- غواړي
- د هېواد شپاړسم نشراتي کال
 - د کامې د ولسوالۍ په باب نظريه

- د بلوچستان په يو کلي د پاکستان د الوتکو بمباري
 - ملي موسيقي
 - زموږ کومه موسيقي ملي رنگ لري
 - زموږ تر ټولو غټ احتياج د خوراكي موادو زياتول دي
 - په ډېموکراسۍ کې د عقيدې ازادي
 - ډېموکراسي او د عقايدو ازادي
 - د جلال اباد ښار بې اصوله دی
 - د مامورينو لپاره د شپې لېسه
 - د امام ابو حنيفه مدرسه پرانستل شوه
 - د وړو او غوړو نرخ پاملرنه غواړي
 - د ښاغلي خروسجف د زېږېدنې ۷۰م کال او په دغه مناسبت
- مراسم
- د هېواد لوی ښارونه به علمي مرکزونه شي
 - يو تشويشناک خبر:
 - د زراعتي کانگرس نتيجه چې تر اوسه لاس ته راغلې دي
 - د زراعتي کانگرس بحثونه او نتايج
 - خارجي پوږونه او قراردادونه بايد څنگه وي؟
 - د جلال اباد د ښاروالۍ انتخابات
 - په کابل کې د اقبال د يادگيرنې وينا:

- د اقبال د شاعرۍ محرکات
- د اقبال د شاعرۍ غټ عناوين
- د اقبالی د خودۍ د فلسفې مبدا
- د افغانستان او شوروي اتحاد همکاري په نوره هم ټينگه شي
- د زاړه ښار عفونتونه به تر څو پاتې وي؟
- پوهنه او کړنه
- ډيموکراسي او د خلکو روزنه
- د ډېموکراسۍ معيار
- د ښار په احاطه کې خشت مالي
- هغه خبرې چې لا حل شوې نه دي
- د دې وخت لوی قوت ملت دی
- د وطن د پاره لوی خدمت
- فرانسې ناجي او مجدد صدر دوگول د اعليحضرتينو کوربه
- د ښه وکیل افکار
- په ډېموکراسۍ کې گوزاره او اغماض
- په انتخاباتو کې د رایو برخه
- په انتخاباتو کې د اخبارونو برخه
- په سياسي مبارزو کې تقوا

- د یوه والي نېکه اراده: د اخلاقي جرأت غټه نمونه
 - د جلال اباد ښاروال انتخاب، د ښاریانو په مخکې دده تعهد
 - د خلکو اراء افکار او جراید
 - له انتخاباتو سره د خلکو دلچسپي
 - مور بڼه خلک څنگه پېژندی شو؟
 - فرانسه به له افغانستان سره په بېلو بېلو ساحو کې مرسته وکړي
 - د شورا لپاره څرنگه وکیل انتخاب کړو؟
 - معظم ټولواک د فرانسي کونښنونه د مخ په انکشاف روانو هېوادو
- ترقی کې وستایل
- د مختصرو پروژو له جملې څخه
 - چاته رایې ورکړو؟
 - له ژورنالستانو سره مرسته په کار ده
 - بلوڅ شاعر نصیر خان دې پرېښودل شي؟
 - د پښتو په باب د کمېشن مذاکرې
 - د انتخاباتو فلم جوړېږي
 - د ملگرو ملتونو موسسه
 - د بندیانو د حال پوښتنه او وارسي
 - د پښتو له خبرونو څخه د خلکو شکایات باید رفع شي
 - عصري ښارونه او ارزانه کورونه

- بنځې په انتخاباتو کې
- د پلان د وزير بناغلي عبدالله يفتلي بيانات، په مملکت کې د پلانېنگ وضعه
- امريکا د ازادۍ ورځ
- سيمه ييز انکشافې پلانونه
- کابل د څلورو بين المللي لارو په منځ کې
- د ننگرهار د کانال يوه برخه ځمکه به مستحقينو ته ورکړل شي
- د اقتصادي بحران د حل په باب د بناغلي زابلي مفکوره
- د اسلام پيغمبر او قران
- صحت او نظافت
- د عراق او فرانسې ملي ورځ
- د افغانستان انکشافې پلانونه او د دوستو مملکتونو مرسته
- زموږ د ملک طبيعي امکانات
- د عربي متحده جمهوريت د جوړېدو ديارلسم تلين
- په مملکت کې د معارف پوره تعميم له لارې، ناپوهۍ، لوږې او ناروغۍ پر ضد مجادله کېدې شي
- د انتخاباتو قانون نشر شو
- د مشاعرې افتتاحيه وينا: په کابل کې پسرلنۍ پښتو مشاعره
- په انتخاباتو کې تهديد او تطميع

- د مملکت په کارونو کې په ځان اعتماد په کار دی تعصب د ملي وحدت د بښمن دی
- موټرونه او ورکشاپونه
- کابل د خوشبویی په دریا کې لامبو وهي
- له ښاریانو نه ضرر رفع کول د ښاروالۍ وظیفه ده
- قانوني انتخابات
- د استقلال د استرداد یادگیرنه
- آیا جنگ د دنیا فیصله کولی شي؟
- د فرانسې ناجي د ډیموکراسۍ بله مرحله
- یوه خوږه خاطره میر نصیر خان او احمد شاه بابا
- د هنري نندارې موسسه پرانیستل شوه
- د ایران د شاهنشاه د جلوس پنځه ویشتم کال
- تورې به لالا وهي مړۍ به عبدالله وهي
- بنځې او سیاست
- په سیاسي میدان کې دروغ ویل
- د دارالبیضا کانفرانس
- محتکرین او متقلبین
- د ازادۍ د لاس ته راوړو لپاره د پښتونستان د خلکو مجاهده
- گډه اعلامیه

- په سوات کې موڅه وليدل
- د ټول افغانستان د صحيه چارو موظفينو لوی کانفرنس
- په انتخاباتو کې گډون وکړئ
- فداکاري او امانت داري
- پښتونستان ملي ورځ
- امریکا ته د معظم ټولواک او معظمې ملکې د ښه نيت مسافرت
- سور صليب او سره مياشت
- استقلال او ملي ارتقاء
- د ملاریا سره د مجادلې اهميت
- اساسي قانون ته انتظار
- د واشنگټن په سيمه کې دهمايونۍ اعليحضرت د مسافرت خاتمه
- د ملي شورا دتاسيس تقريب
- د سرې مياشتې هفته
- د افکارو تنوير
- متقابل احترام
- اصلاحي تحولات
- افغانی شهامت
- د کلیو دانکشاف نهضت

• دکابل د ښار تنظیمات

• د مامورینو حاضرې)) (۲۴: نیولیک)

دا لیکنې که څه هم د ژورنالېستیکو لیکنو په ډلبندی کې راغلي دي، خو په دې کې یو شمېر داسې لیکنې هم شته چې فرهنگي، تحلیلي، ټولنیز، ادبي او سیاسي وزن او کیفیت یې تر ژورنالېستیکو لیکنو زیات دی، خو څرنگه چې دا لیکنې د مناسبتې ورځو پر وخت په بېلابېلو خپرونو کې خپرې شوي، نو ځکه په دې ډلبندی کې راوړل شوي دي. که دا لیکنې بیا هم د محتوایي څرنگوالي له خوا ډلبندي کړو، نو بیا به هم پر ټولنیزو، سیاسي، علمي، ادبي او نورو ډول ډول لیکنو ووېشل شي.

دلته به ددې لیکنو له جملې څخه یوه لیکنه د بېلگې په توګه راوړو دا لیکنه د نادر پښتون واټ په باب لیکل شوې او د خپل وخت د ژورنالېزم او خبر جوړونې څرنگوالي ورڅخه په ښه ډول څرګندېږي:

د نادر پښتون د جادې د دویمې برخې کار

((د جادې د پاره مونږ د (واټ) کلمه منلې او ایښې ده، نو گویا د (نادر پښتون واټ) دویمه برخه کار، دا څلورمه ورځ ده چې د ښاروالۍ له خوا شروع شوی دی.

د نادر پښتون واټ دویمه برخه د پخواني (پل خستي) څخه چې اوس یې (د نادر پښتون پل) پورې شروع کېږي او د پخواني نغاره خانې حد ته چې اوس یې (د پښتونستان واټ) بولي، ور وځي.

د نادر پښتون (رح) د واټ د دویمې برخې د کار مسئله له څه مودې څخه د ښاروالۍ د ریاست په نظر کې وه، ترتیبات یې ورته نیول، نقشه یې جوړوله، ځمکې یې پیمایش کولې، قیمتونه یې تعقیبول، خلک

د خادم نړۍ لید

یې راضي کړل، د نوي فوري ودانۍ فکر یې سنجاوه. د اپارتمانو د جوړولو او د خرڅولو زمينه یې تهیه کوله چې دا ټول ترتیبات یې ونيول، د کورونو خاوندانو ته یې اعلان وکړ چې که خپله تعمیري مساله څوک په معینو ورځو کې وړی شي، یو دې سي، که نه نو په ټاکلې نېټه تخریب شروع کېږي.

هماغه و چې په ټاکلي تاریخ کار شروع شو، په دې څلورو ورځو کې دومره کار شوی دی چې سړی اوس د سیند په غاړه ودرېږي، د بانک ماڼۍ او د پښتونستان واټ په نظر راځي، یعنې د نقشي په منځ کې کورونه ونړول شوه، دلته د ورځې یو عالم هجوم، فعالیت کار او غلغله لیدل کېږي. بناغلي رییس او د بناړوالۍ نور غټ مامورین د ورځې له ابتداء تر نمر پرېواته پورې ولاړ وي، کار کوي، د ډول او سورنو غږونه راځي او دوږې او گردونه پورته کېږي.

مولانای بلخي ښه ویلي دي ((هره زړه بنا چې نوې ودانوی، نو ورومبی یې د بېخ او بنسټ څخه وړانوی)) په دغه شان سره د هر زوړ عمارت نوی تعمیر څه لږ و ډېر تخریب په ضمن کې لري. لېکن نتیجې ته کتل او اساسي فکر په کار دی چې فایده څومره ده او ضرر څومره؟ یو بدن چې مرض شي او خرابي پیدا کاندې، اکثره اړېشن غواړي، مگر دا هم یو همت او یو عزم غواړي چې سړی اړېشن ته تن کېږدي، نو خدای یې صحت په نصیب کاندې.

زموږ وطن ډېرو اصلاحاتو ته اړ دی، دا اصلاحات عزم، اراده او فداکاري او قیمت غواړي، گورئ دغه کارونه چې وشول او کېږي، له ډېر پخوا څخه د حکومت خوښ وو، غوښتل یې چې وشي، مگر سړی په کار و د کابل په اینده تاریخ کې به د ((فرهاد)) نوم یادوي.

ده د خلکو خبرو ته ونه کتل او اصل کار یې په نظر کې ونیوه، هغه کار چې افغانستان ته په کې فایده ده او ابرو یې په ځای کېږي. دی پوهېږي چې ددې وخت خبرې له وخت سره تېرېږي، مگر کار او اثار پاته کېږي. یوه ورځ ده په یو صحبت کې وویل:

((په جرمني کې یو متل دی چې لوی کارونه کوي نو وړو خبرو پسې مه ګرځه)). یعنې لویه غایه او لوی هدف باید په نظر کې ونیول شي.

هو، بد او وران کاري خلک چې یوازې په ځان یې نظر وي او کوم عالي نصب العین نه لري، په هره جامعه، هره ټولنه او هره طبقه کې وي.

دا بدبختان ځان هم شرموي او لوی خلک هم، د دوی علامې دا دي چې نهایت نرم، خوښ گفتماره، خنده رویه، بلې صاحب گویان وي او خورا مطبوع ځان ښکاره کوي. د لوی سړي په مخ کې په ناحقه ترورې ترورې منډې وهي، د خبرو سره فوراً پاڅېږي او په ملاقاتونو کې د لویو خلکو لاسونه ښکلوې. د یو او بل خبرې ورته راوړي، د لویانو په کورونو طواف کوي، په زېږدستانو همېشه (برو او بز) کوي چې لوی سړی ووایي خورا فعال سړی دی. مگر په حقیقت کې هغه کارونه کوي (چې له شرمه یې هېڅ غل او کاسیر نه کا) لویه علامه یې داده چې د وطن او مال مقابله راشي، مال اخلي او د وجدان په ځای ورباندې د وجدان زیات حاکمیت لري او د حضرت پیغامبر (ص) د وینا له قراره چې (د دنیا محبت د ټولو گناهونو سر دی).

د دوی د دنیا د شدید محبت له کله په هېڅ گناه او رزالت ډیل نه وي، ای خدایه! زموږ فداکار او نیکو کار مشران د دغو شیاطینو له افسونه خلاص کړه.

د خادم نړۍ ليد

موندې ټينگ يقين لرو چې زمونږ په وطن کې اوس ډېر بڼه خلک او دښو نيتونو خاوندان شته، مگر د استفاده جويانو او شخصي سياستمدارانو چالونه دومره عميق او د دوی دامونه دومره هم رنگه زمين دي چې هر قسم زيرکه مرغه هم ورنه ځان نه شي بچ کولی. دا خلک که په نرمۍ ونه شي، نو د گرمۍ چل هم ورځي. فوراً اسباب جوړوي، پروپاگند کوي، غال مغال سازوي او د يو نېک سړي پلان ناکام کوي. دا خلک د وطن لافې ډېرې وهي، مگر همېشه ((د سپرې د پاره پوستين اور ته اچوي))، موندې پوهېږو چې لوی خلک هم د دوی څخه جگر خون دي، خو څه ويلی نه شي چې په هر وطن کې دا خلک ډېر وي، په هغه وطن کې کار کوي، خورا مشکل دي.

ای پروردگاره! زموږ د وطن نېکو کسانو مل شي چې ستا د پرېوتو او ضعيفو بندگانو خدمت وکړي.)) (۲۴: ۹۳۲-۹۳۳)

۴- دري ليکنې:

استاد قيام الدين خادم نه يوازې د پښتو نوميالی ليکوال و، بلکې په دري ژبه يې هم بڼې ليکنې کولې او گڼ شمېر دري ليکنې يې هم د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې خپرې شوې دي. استاد په دري ژبه نظم او نثر دواړه ليکلي دي. که د ټولو دري نثرونو يا ليکنو ټولگه يې په يوه ځانگړي اثر کې چاپ شي، يو لوی اثر ترې جوړېږي. د ده دري ليکنې چې له بېلابېلو خپرونو راټولې شوي او په (رڼه چينه) کې خپرې شوې دي، دا دي:

• ايا افلاس سبب ارتشا است؟

• فرانسه و هند چين

- هدف اصلاحات اداری ما
- در اطراف بیانات خواجه شهاب الدین
- لذت توفیق در وظیفه
- تاسیس موسسه خدمات سیاسی؛ اقدام نیک حکومت
- وضعیت ارتزاقی مملکت
- وزارت مالیه بکار های اساسی دست زده است
- مطالبه پشتونستان بر روی حقایق روشن اتکاء دارد
- مجموعه چار کتاب نایاب
- نقاط مهم سیاست اقتصادی
- مبینات شرح منبهات
- انتقاد و نصیحت
- قابل توجه وزارت مالیه
- آیا تفتیش هم تفتیش دارد؟
- افغانستان امروز و سیاحین ما
- سرک گلپهار و سروبی
- توجه بداد خواهی مردم
- حقوق بشر و دنیای کنونی
- حقیقت پشتونستان قابل توجه دنیای حق پسند

- اهمیت موضوع پشتونستان توجه بناغلی نکسن راجلب نمود
- سالگرهٔ جلوس اعلیحضرت شاه
- ایا محصولات گمرکي بر اموال وارداتی اضافه گردیده است؟
- فوت شخصیت بزرگ افغانستان بعد از محمد نادر شاه کبیر
- در اطراف مقاله مصونیت و کلاء
- روز عاشورا
- علت کشیدگی اوضاع در مراکش
- سالگره تاسیس شورای ملی
- شخصیت والا حضرت سپه سالار غازي شاه محمود خان و خدمات شان
- استفسارات هیئت مطبوعات
- گزارشات مراسم شاندار
- پروپاگند ناحق پاکستان
- پادشاه ادب پرور ما
- نطق شاغلی مالنکوف و تبصره های دنیا بران
- پلانهای اصلاحی در افغانستان و پیشرفت ان
- مرستون یعنی چه؟
- طومار محبت
- مصر جهت تمامیت خاک خود می کوشد

- برادری و برابری
- هدایت تعمیر ((نوی بنار)) در لغمان
- به جرائد معاصر وطن
- سعادت نسل آینده بشر یا تربیه صحیح اطفال
- مصونیت و کلا
- اختتام جنگ کوریا
- مسله هند چین
- مصر و کانال سویز
- راه ها، معابر و سرک ها
- زندگانی به اسایش مولود کار است
- حس قدردانی
- حق ازادی
- طبع مجدد قران کریم
- ایا وضعیت مصر راجع به کانال سویز جدی تر شده است؟
- ملت پاکستان در آتش مظالم میسوزد، همدردی سایر مسلمانان با
مسلمین پاکستان
- پنجاه، سال بعد
- مادر وطن
- ملیت و بین المللیت

د خادم نړۍ لید

- تفقد حکومت مهربان ما بر حال رعیت
- جلسات شورای ملی آغاز خواهد شد
- مفکوره اقتصادی علیحضرت معظم همایونی
- قیام عمومی مسلمانان علیه قادیانیت پروری پاکستان در ایالت پښتونستان

- درام یتیم بی حامی
- انکشاف زراعتی در مملکت ما
- اعلیحضرت معظم همایونی ورود مسعود پادشاه محبوب ما به مرکز
- انصاف در وزن و ترازو
- بزرگترین نعمت های خداوندی
- فتنه قادیانیزم
- روشنی امید در افق سیاسی جهان
- به نویسندگان محترم این روزنامه
- او یو شمېر نورې لیکنې ...

دلته به یې د دري لیکنو له جملې څخه یوه لیکنه د بېلگې په توګه راوړو، دا لیکنه (مصونیت وکلا) نومېږي او په (اصلاح) ورځپاڼه کې چاپ شوې ده:

مصونیت وکلا

((چندی میشود گپ عجیب و غریبی اتفاقاً به میدان آمد

((مصونیت وکلاء)) هیچکس گفته نمیتواند که این گپ چطور آمد، کی آورد و چگونه نشر شد؟ هر کس میگوید: ((وکلاء مصونند))، بتصویب رسیده است؟ و اگر بگویند که از مسلمات دنیا است حاجت ندارد که نوشته و تصویب شود.

پس آیا از تمام مسلمات دنیا فقط ((مصونیت وکلاء)) رابصورت عنعنه قبول میکنند. حقیقت این است که یک قانون تا وقتی مورد استناد شده نمیتواند که مراحل خود را طی نکند و صورت عبارت صریحی بخود نگیرد. تعاملاًئیکه بعضیها نام آنرا میگیرد مخصوص قطعی شده نمیتواند.

میگویند شخصی تیمم رایاد گرفته بود، او در هر جا و هر وقت از ان کار میگرفت و فرقی بین با محل و بی محل بودن ان نمیگذاشت، اخیراً شخص مذکور گفت: ((تیمم نبود گنج خدا بود، اموخته شدم اسوده شدم)).

ایا ((مصونیت وکلاء)) راه هم میخواهند باینصورت استعمال کنند؟

این مصونیتکه بگوش مردم در حق وکلاء رسیده است، این مصونیت چه معنی دارد؟

ایا این مصونیت باین اندازه مطلق است که وکیل شوری هر چه بکند و یا هیچ نکند؟ اگر چنین مطلق باشد ایا این اطلاق در مرحله اول قابل صلاح و ترمیم نیست؟

بس کسانیکه چراغ راگرفته تمام روز به شوق اینکه در مملکت اصلاح کنند بالای هر کس و هر مقام گپ و سخن میزنند چرا در رفع و اصلاح این نقیصه بزرگ نمی کوشند؟ اگر وکیل شوری بطوری مصون باشد که هیچ مسؤلیتی از هیچ جا باو راجع نباشد، پس وکالت صورت یک تجارت

د خادم نړی لید

رابخود قبول نخواهد کرد؟ درین حالت مضیقه اقتصادی ایا کسی خواهد بود که این حساب رانداوند که از جمله سه ساله معاش و امتیازات شوری ده یا پانزده هزار انرا بصورت پیشکی صرف کند و خود را وکیل مصون شورای ملی بتراشد که تابستان از هوای صاف کابل واب پغمان استفاده کند و زمستان ۶ ماه بدون دغدغه درخانه بامور شخصی و احیاناً ملاقتها مصروف شود؟ خوب، وقتی وکالت شورای ملی این صورت رابخود اتخاذ نماید، عاقبت افغان و افغانستان درین دنیای پرشر و شور که ما محتاج کار و بصیرت اضافه ترهستیم چه خواهد شد؟

ایا زمان و وقت در حیات وممات ملل و اقوام قیمتی ندارد؟

در همین بازیها و ساعت تیربها فرصت بصورتی از دست ما نخواهد رفت که باز پشیمانی هیچ سودی نخواهد داشت؟

ایا نمیتوانند تحدید مصونیت وکلاء راجراید توضیح دهند؟ و ایا کسانیکه عمداً نمیخواهند در شوری کاری شود بس ایا مصونیت انها مانع است که نامهای شان به جراید نشر شود؟ و ایا یک وکیل مصون نمیتواند نام یک وکیل مصون دیگری راکه کشتی یک ملت رابه طوفان می کشاند، در اخبار نشر کند؟ و اگر وکلاء با هم متفق باشند و هیچ یک پرده را از اعمال دیگری بالا نمیکنند پس این وکلا حق اعتراض و انتقاد را هم بالای اراکین حکومت که تا یک اندازه کار می کنند، خواهند داشت؟

ایا وکلاء به حضور ملت مسؤلیت ندارند؟ و جرائد که نماینده احساسات حکومت و ملت اند نمیتواند از وکلاء بحث کند؟ وکلاء چرا باید این ملت را بی زبان تصور کنند کسانیکه می تواند بالای انهایکه حقیقتاً مورد فعالیت و کار در مملکت شده و حق خود راباثبات رسانیده اند انتقاد کنند. پس چگونه خوف مصونیت وکلاء از جرات انتقاد شان بالای

شوری خواهد کاست؟ متیقن است که در مملکت کسانی موجود اند که حق احترام مقام بادشاه و مملکت و قوم را از حقوق اشخاص بلند تر میدانند و برخورد واجب میدانند که ازین حقوق در مقابل هر گونه مشکلات دفاع کنند. ما ایمان داریم که در دنیا هیچ کار و عمل بدون پاداش موجود نیست وکالت شوری که یکی از وظایف مهم و کار های بس ضروری است چگونه بی مسؤولیت خواهد بود؟ وکلای منور شوری و مخصوصاً اصحاب قلم اولتر با صلاح شوری ملتفت شوند و برسوخ مصونیت خویش مصونیت دیگران را اصلاح کنند محبت حق و حقیقت باید در نزد اهل علم و قلم از همه چیز ها مقدم باشد چون وطن ناموس مشترکی است و زندگی بذات خود مسؤولیت است بنا بران از مسؤولیت این نوشته خویش شانه را خالی نه کرده نام خود را مخفف و با مرموز نوشته کرده نمی گذاریم و واضح ام خویش باید نوشته کنیم.) (۲۴: ۸۸۱-۸۸۲)

پر منثورو دري ليکنو سربېره استاد خادم يو شمېر دري شعرونه يا نظمونه هم ليکلي دي. هغه دري نظمونه دي چې د ده په منظومو کلياتو کې راغلي دي، دا نظمونه تر دې پخوا په متفرق ډول او ځينې يې له نورو پښتو شعرونو سره يو ځای چاپ شوي دي. دلته يې يو دري شعر يا نظم د بېلگې په توگه راوړو:

بهر ما روح و روان

ملتی دیدی که جای ما بمن پیچیده اند
 بی خبر از حزر جان اندر بدن پیچیده اند
 یوسف گم گشته را در طلب کس نیست نیست
 مصریان اندر هوای پیراهن پیچیده اند
 رمز عمق زندگی چیز و فقیه و محتسب
 من نمیدانم چرا اندر سخن پیچیده اند

قصه شيرين فرهاد نوين اغاز شد
بی جهت مردم چرا در کوهکن پیچیده اند
کشور ما پرزاهو نافه و مشک و غزال
شاعران بیهوده بر مشک ختن پیچیده اند
شاه ما سروروان بهر ماروح و روان
خلق بردورش چو شاخ نسترن پیچیده اند.
(۲۳۳:۱۲)

کله چې مور د استاد خادم داسې متون (نثر او نظم) مطالعه کوو، نو هغه راته په دري کې هم د ښه قلم خاوند ښکاري، دري لیکوالي یې هم د خپل وخت له نورو هغو لیکوالو سره چې دا مهال یې لیکوالي کوله، د انډول وړ برېښي، په تېره بیا د دري ژبې د منځنۍ کچې له لیکوالو سره. دا و د استاد خادم د منظمو او منثورو اثارو لنډه پېژندنه. پر تېرو یادو اثارو سربېره ځینو لیکوالو د استاد خادم په پېژندنه کې دهغه ځینو نورو چاپي اثارو ته هم نغوته کړې ده. خو د استاد خادم اثارو ته په کتنې سره دایادونه دقیقه نه وه، دا ډول پېژندنې له یو بل څخه په مسلسل ډول کاپي شوي او د بیا بیا خپراوي پر مهال ځینو کې تېروتنې هم شوي، ان د ثابتو چاپي اثارو د پېژندنې په برخه کې هم ورڅخه تېروتنې شوې دي. ځینو یې ځانگړې لیکنې هم د مستقلو اثارو په توگه پېژندلي، ځینو بیا چاپي اثار په ناچاپي اثارو کې شمېرلي، ما دا ټول سره پرتله کړل او له هغو څخه مې په خپل نظر سمه نتیجه راوویستله چې تاسومخکې ولوستله. دا د استاد خادم د اثارو شکلي ډلبندي او پېژندنه وه. البته پر محتوایي برخو به یې په نورو بحثونو کې هم رڼا واچول شي.

د استاد خادم د اثارو تر دې پېژندنې وروسته اوس راځو د استاد خادم د نظم او نثر نوښتگرو خواوو ته، دلته غواړو لومړی پر نظم او بیا پر نثر باندې بحث وکړو:

د استاد خادم د اثارو نوبستونه او ارزښتونه

په پښتو ادبیاتو کې تر (روښانتیایي) پړاو وروسته (ویښتیایي) پړاو پیلېږي. په (روښانتیایي) پړاو کې د کلاسیکې دورې د ادبیاتو تاثیرات څه نا څه محسوس وو، خو په (ویښتیایي) پړاو کې بیا دا تاثیرات بېخي کم شول او ځای یې نویو مفاهیمو ونيو. استاد خادم د پښتو ادبیاتو په (ویښتیایي) پړاو کې یوه مطرحه څېره ده. ده سره له دې چې د کلاسیکو ادبیاتو پوره مطالعه لرله، خو ددې پړاو شاعرانو او لیکوالو پوره هڅه وکړه چې د نظم او نثر په دواړو برخو کې نوې پنځونې وکړي، په تېره بیا دا چې د مانا او محتوا له پلوه نوبست رامنځته کړي. دوی پر دې بريالي شول چې د خپلې زمانې او خپل چاپېریال غوښتنې، انگېرنې، اړتیاوې او د خپل ژوند تصویر په ښه ډول په ادبیاتو کې انځور کړي. له مانیز پلوه د استاد خادم کلام د ژوند بېلابېل اړخونه رانغاړي؛ فلسفي، سیاسي، ټولنیز، انتقادي، اصلاحي، ملي، کلتوري، ژبني او نور ډول ډول مفاهیم یې په خپل کلام کې افاده کړي او تشریح کړي دي.

دا مسایل تر دې دمخه په (روښانتیایي) پړاو کې دومره مطرح نه وو او که وو هم کم وو. که هغه پړاو بیا له (ویښتیایي) پړاو سره د څومره والي او څرنگوالي دواړو اړخونو له پلوه، پرتله کړو، نو د ویښتیایي پړاو تله پرې ډېره درنه خېږي. دلته غواړم په دې برخه کې لومړی د استاد خادم دمنظوم کلام پر ځانگړنو، نوبستونو او ارزښتونو تبصره ولرم او بیا تر هغه

د خادم نړۍ لید

وروسته منثور کلام ته راحم، خو په دې دواړو برخو کې غواړم د محتوا په انډول پر شکل زیاته تبصره ولرم او دا حکه چې پر محتوا باندې یې مور په نورو ځایونو کې هم بحث لرلی او په نورو برخو کې به هم پرې بحث ولرو.

الف- د منظومو اثارو نوښتونه او ارزښتونه:

د استاد خادم اثار ځینې داسې مشخصات لري چې د پښتو معاصرې ادبي دورې د نورو پړاوونو له اثارو او همدارنگه د خپلې زمانې د ادبي اثارو له ځانگړنو سره توپیر لري، همدا ځانگړنې په حقیقت کې د لیکوال فردي تشخص څرگندوي او دی له نورو لیکوالو توپیریوي. دا ځانگړنې په شکلي او محتوایي دواړو برخو کې محسوسې دي. دلته غواړم لومړی په نظم کې دې ډول ځانگړنو ته نغوته وکړم.

۱- د ملي نظم فورمونه: کوم شعري یا نظمي فورمونه چې د

خادم صیب د زمانې تر مهاله دود وو او اکثره پښتنو شاعرانو هغه کارول، خادم صیب هم د خپل منظوم کلام لپاره له هماغو فورمونو څخه گټه پورته کوله، خو د خادم صیب د ژوند او زمانې ضرورتونه دومره زیات او ډول ډول وو، چې فکر او خیال یې نورو منظومو فورمونو ته هم اړتیا لرله. د بناغلي (عبدالهادي هدایت) په نظر، استاد خادم دا اړتیا محسوس کړه، نو حکه خو یې خپلې شعري ټولگې (بلکا) په سريزه کې ولیکل: (د پښتو په شاعرۍ کې دغه موجوده کلاسیک فورم چې ښه په عروج کې دی، د ښکارندوی، میرزا خان انصاري، خوشال او رحمان بابا نه راپاتې دی. مگر دغه کلاسیک فورم علاوه پر دې چې په پښتو کې مستعار او مهاجر دی او د اسلامي عصر له ابتدا څخه د ایران او عربو له خوا راگډ شوی دی. د

پښتانه ولس د ټولو افکارو، عقایدو، احساساتو ترجمان نه شي کېدای. ځکه چې ډېر تنگ، گنډلی او محدود دی.

تر دغو اقسامو څخه پرته یو بل قسم شعر هم شته چې ډېر لرغونی شکل لري. په دې شکل او فورم باندې د قدیم، باختر ادبیات، لکه ویدونه، ژند، اوستا، هخامنشي اثار، ساساني کتیبې، د لویکانو د عصر ځینې اثار چې کشف شوي دي. دا شکل د حضرت بابزید روښان خیرالبیان پورې رارسېدلی دی.

اوس مو زړه ته دا راځي چې پښتو بېرته خپل اصل ته وروگرځاوه او په مقفی نثر یا سپین شعر یې ولیکو. د دې کار تمهید ډېر پخوا ایښودل شوی دی او د مرغلرو امېل څخه د پښتو د شعر په کلاسیک فورم کې د توسعې پیدا کولو لاره پیدا شوې ده. په (څاروان) کې دغه رنگ نور هم ټینګ شو. په (بلکا) کې دې کار بله بڼه غوره کړه، چې هغه باید د پښتو د شعر د پاره د کلاسیک قیودو څخه د خلاصون دوره وپولو. تر (بلکا) وروسته خادم صاحب په دغه نوي قسم شعر چې ډېر دی، لاس پورې کړی دی. نمونې یې د خادم صاحب په خپله جریده (افغان ولس) کې موندل کېږي او په یوه نوي مجموعه کې د (نوي پوهېتانه) په نامه راټولېږي.)) هدايت صیب په خپله لیکنه کې دې مسلې ته اشاره کړې او د خادم صیب د نظم یو څو نمونې یې هم وړاندې کړي، چې دلته یې ډېر لنډیز ته نفوته کوو. (دا ځکه چې پښتون یم) د نظم یو بند به دلته د بېلګې په توګه وړاندې کړو)) (۱۲: ۶۰-۶۱)

دا ځکه چې پښتون یم

چوکۍ مېز دې د بل وي ما له توره دې وسپاره

دا ځکه چې پښتون یم

د خادم نړۍ ليد

توتې توتې مې تن دی تيار راله کفن دی
هېڅوک پر ما نه ژاړي پردی رانه وطن دی
زگېروي هم نه وباسم نه خبر يم له اسراره

دا ځکه چې پښتون يم

وگورئ! د خادم صيب دا نظم چې ده پر (۱۳۱۸ل) کال ویلی دی.
په دې نظم کې استاد خادم د پښتو پر کلتوري شاته پاتې والي،
تنگنظريو او ټولنيزو ستونزو سخت انتقاد کوي.

(د شاعر زړه) د استاد خادم بل نظم دی چې دا هم د ولسي يا ملي
نظم په وزن ويل شوی دی، ده دا نظم د (۱۳۴۶ل) کال د زمري پر (۸مه
نېټه ليکلی دی. خادم صيب د (شاعر زړه) په باب وايي:

ډک له اړانونو دی نه پوهېږم څه غواړي
راز د اسمانونو دی نه پوهېږم څه غواړي
سود يې په پيسو نه شي کاري يې په ټنگو نه شي
تېر له دې غمونو دی نه پوهېږم څه غواړي

دا نظم همداسې امتداد پيدا کوي، هدايت صيب د خادم صيب په
حواله دا په ولسي نظمونو کې حساب کړی دی او هدف يې دا دی چې دا
يې له کلاسيکو فورمونو څخه جلا په نوې ولسي بڼه يې ویلی دی.

سره له دې چې (خادم باد سبا يم) کلياتو کې دا پورتنی نظم د
(غزل) په برخه کې ډلبندي شوی، يانې د فورم له مخې غزل گڼل شوی،
خو پر دې (نظم) نه د فورم او نه هم د محتوا له پلوه د (غزل) فورم د
تطبيق وړ دی.

دا نظم د شاعر د فکر او زړه د ارمانونو انځور کاري او ټولني ته د شاعر ايډيال وړاندې کوي.

(ای د دې جهان خوانده) نظم يې هم په همدې ولسي نظمونو کې گڼلې دی.

لوی عذاب و دې نړۍ ته
استعمار دی استعمار دی
چې نړۍ نن په کې سوزي
دغه اوږدې دغه ناردي
له تېري د استعمار
زور زیاتې دی په جهان کې
استعمار شکېدلی کتې دی
ترمیمېري انگلستان کې

دا د اوږده نظم یوه برخه ده، نورې برخې هم همداسې امتداد پیدا کوي. خادم صیب په دې نظم کې د بنکېلاک انځور کاري او هغه ټولني ته یو اور او غضب گڼي. دی انگستان د دې مفکورې روزنځای او پالنځی گڼي او له هغه څخه سر ټکوي.

دغه راز (افغان ولس) نظم هم همنه ډول نظم گڼل شوی چې د خادم صیب او هدایت صیب په نظر له کلاسیکو دودیزو فورمونو څخه یې لاره جلا ده.

افغان ولس

مونږ افغانان او مسلمان یو په خپله سمه لار روان یو

د خادم نړۍ لید

نه تمه لرو نه ډار عقیده لرو په کار او په زیار

له حرص او بېکاری یو بېزار

تر شا مو لوی تاریخ او تر مخ مو لوی جهان دی

دا مو له نعمتونو ډک کوهستان دی

لرغونی مو دی ثقافت او ټینگ مو دی اقتصاد

نشته داسې بنیاد

دا جهان به کرو اباد په خپل کوشش او جهاد.

(نوې پوهېتانه)

دا نظم هم همداسې پسې غځېږي او نورې برخې هم لري. پر دې نظم کې پر خپل ملت او تاریخ ویاړي. شاعر په دې نظم کې له دیني او اخلاقي جرئت څخه کار اخیستی، پر ټولنه باندي د واکمن مذهبي جریان د مدعیانو ناخبري یې انځور کړې، پر هغو یې پر ظریفانه او کنایي ډول نیوکه کړې چې (واوا) په دې مسلماني چې له اسلامه خبر نه دي، خو د اسلام پر منصب او مسند ناست دي.

دا نظم پر خپل وخت یو محتوایي نوښت او اخلاقي جرئت گڼل کېږي، ځکه چې هغه وخت د داسې مسایلو مطرح کول او د سمون لپاره یې هڅه اسان کار نه و.

د هدایت صیب په نظر: ((په دغو ټولو نمونو کې بښکارېږي، چې له کلاسیکي قیودو څخه د پښتو د شعر د ازادۍ کوشش شوی دی. دا زیار په اخره کې پوره کامیاب گڼل کېږي.)) (۱۲: ۶۱-۶۶)

د خادم صیب لومړنۍ هڅې بريالۍ شوې او دا بېلگې نورې هم
پسې زیاتې او تر پخوانیو هغو یو څه پخې شوې. په ولسي فورم کې د دې
ډول نظمونو یوه دوه درې نورې بېلگې به هم راوړو، دا یوه بېلگه یې
(واوا مسلماني) نومېږي، چې پر (۱۳۲۰ل) کال لیکل شوی دی:

واوا مسلماني!

بلبل د گل د پاسه کړله داسې خوشخواني

واوا مسلماني!

د ږیرې د وېستو په دام کې نیسي برالا

طایر د بیت الله!

دانې ورته تسبیح کاندې ځان نه گڼي جاني

واوا مسلماني!

په سر د مظلومانو به پښې ږدي چې اوچت شي

خاوند د منزلت شي

په دې منبر به کېني، کړي به وعظ قراني

واوا مسلماني!

ځي تل به یې د ږیرې د تیرې لاندې کاروان

کچرې او اوبان!

د خادم نړۍ ليد

غريب چې په لاس ورشي پې بنکاره کا بنه ځواني

واوا مسلماني!

مرام د حکومت به وي يو څه دی به بل څه کا

مقصد به د خپل زړه کا

په سل قسمه نيرنگه به ساتي خپله خاني

واوا مسلماني

قانون او عدالت او وظيفې پورې به خاندي

عمل دغسې کاندي

مقصد يې وي په ژوند کې خپل هوس او کامراني

واوا مسلماني

تعبير به دملت او حکومت منح کې غلط کا

پاشانه جمعيت کا

دوستان سره دبنمن کا چې وي دا ترجماني

واوا مسلماني

شيشه به د آمالو د مسلم وهي په ځمکه

نه دار لري نه کرکه

راضي به په فساد وي، خوند به اخلي په وړاني

واوا مسلماني

د شل کالو خرمن به دې په يو تيلي ايره کا

ستا مېنه به سپېره کا

مغروړ به وي لا دی چې ومې کره مهرباني

واوا مسلماني

وجدان يې د جودان په نغوته درومي په هر لوري

ژورې لوړې گوري

قرآن چې په کې بود شي، وي هماغه قرآني

واوا مسلماني

له وينو د مظلوم څخه به جوړه کا غازه

خپل مخ لره تازه

په دې باندي به ځان کاندي عالم ته نوراني

واوا مسلماني

د خادم نړۍ ليد

دښمن دنوي علم او رڼا وي په يقين

خپل وهم گڼي دين

گمان کوي چې دا ده هغه وحې اسماني

واوا مسلماني

لا دا زاړه ماغزه به دعوه کاندي چې عالم يم

د قوم زه ((خادم)) يم

ولاړ وي په نمانځنه کا د غويو پاده واني

واوا مسلماني

نغمې د بلبانو به نه اوري په سبا

له مکر و له ریا

ضرر به مسلمان ته گڼي چاره ايماني

واوا مسلماني

په دې باغچې کې گرځي هسې شان زاغ و زغن

چې وړان کاندي چمن

د دوی له ډاره نه شي کړای بلبل نغمه خواني

واوا مسلماني

خادم صیب په دې نظم کې پر ټولني باندې د ناسم ذهنیت پر حاکمیت او له مذهب څخه پر ناسمو تعبیرونو انتقاد کوي او د هغوی د سمون غوښتونکی دی.

هغه وخت په دې ټولنه کې د داسې فکر، تبلیغ او ترویج او په ټوله کې د ټولني دسمون لپاره هر ډول فکري هڅه له سختو غبرگونونو سره مخامخېدله، خو خادم صیب دا نوبت او جرئت وکړ چې پښتو نظم یې د ملتپالنې او سمونپالنې لپاره د یوې اغېزمنې وسیلې په توګه وکاروه. په دې برخه کې یې بیا ولسي فورمونه هم په ښه ډول وکارول، د پورتنۍ نظم د محتوا لپاره هم ولسي فورم په کار و، په نورو فورمونو کې د دې ډول محتوا ځایول هم اسانه کار نه و، دې بل نظم ته به هم تم شو.

د تربګنۍ لعنت

تا ورکړمه د خدای او د رسول په دښمنۍ

ارمان دی تربګنۍ

اخته دې په بلا کړم له خپلو دې جلا کړم

د کوره وتی نه شم بې کارتوس او جرمنۍ

ارمان دی تربګنۍ

چندپال شومه له مال دا گوره بد مې حال

عالم راپورې کاندې مسخري او خندنۍ

ارمان دی تربګنۍ

جهان راله تورتم دی خوراک راباندې غم دی

دا وکړلې په ما د شیطانونو شیطانی

د خادم نړۍ ليد

ارمان دی برېگنی

د ورور سره دېنمن يم دېنمن ته لکه زن يم

هندو او نصاری ته وایم جار و قربانی.

ارمان دی ترېگنی

قاتل شومه خونکار شوم له ملک نه هم فرار شوم

له دین دنیا یې خلاص کړم حماقت او نادانی.

ارمان دی ترېگنی

ما ویلې چې غیرت دی غیرت نه و لعنت دی

په تېر عمر افسوس کومه ډېرې غمگینۍ

ارمان دی ترېگنی

(۱۲: ۴۶۶-۴۶۵)

پورتنی نظم په ولسي فورم کې ویل شوی، د افغاني په تېره بیا د پښتني ټولني یو لوی ټولنيز رنځ ته یې په انتقادي نظر کتلي او هغه یې په رانه ډول انځور کړی دی. څرنگه چې (ترېگنی) د پښتني ټولني یوه خاصه اړوند موضوع ده او یو ټولنيز رنځ گڼل کېږي، نو ددې رنځ د بیان او افادې لپاره رښتیا هم له ولسي نظمونو پرته بل فورم دغسې جوت او پوره کار نه شي ورکولی.

خادم صیب چې د کلاسیکو فورمونو ترڅنگ پر خاصو پښتو ولسي فورمونو ټینګار کاوه، یو اساسي علت یې دا و چې دلته د پیغام د افادې لپاره ساحه پراخه ده.

نو ځکه خو یې د پښتو کلاسیکې شاعرۍ پر نظمې فورمونو سربېره د پښتو په ځانگړو ملي اوازونو یا ملي نظمې فورمونو کې هم شعرونه وویل، په دې فورمونو کې د چاربيتې فورم هم شامل دی، چاربيته بیا د پښتو له خاصو شعري فورمونو څخه یو ځانگړی فورم.

((چاربيته د پښتو ملي شعري فورمونو هغه ډول دی، چې هر بند یې تر څلور مسرو څخه کم نه وي. زیاتره چاربيتې په ملي موسیقۍ کې ځانته په زړه پورې اهنگونه او خوږې نغمې لري او د دې لپاره چاربيتې بلل کېږي، چې بندونه یې یا له څلور بیتو او یا تر څلورو مسرو څخه بېخي کم نه دي. په چاربيته کې همېشه یوه اوږده موضوع چې اکثراً عشقي او حماسي وي (لکه د قصیدې او مثنوي په شان) افاده کېږي.

چاربيته د فورم له مخې په عمومي ډول پر دوو لویو برخو وېشل کېږي:

۱- ساده چاربيته

۲- زنځیري چاربيته

دغه دوه ډوله چاربيتې بیا په خپل وار سره د مسرو د شمېر د برابروالي اوږدوالي او لنډوالي له مخې پر ډېرو نورو ډولو وېشل کېږي؛ لکه: د څلورو، پینځو، شپږو، اتو، نهو او لسو مساوي، لنډو یا اوږدو مسرو زنځیري چاربيته.

له مانيز پلوه چاربيته پر عشقي، تاریخي، رزمي او نورو برخو وېشل کېږي. د ساده چاربيتې یوه بېلگه، دا چاربيته د نوبنار د محمد دین ده.

مطلع:

څوک به پیدا نه شي د فرهاد او شیرینۍ په شان
یوځای به څوک نه شي د ادم او درخانۍ په شان

بند:

یوځای به څوک نه شي لکه و عاشق فرهاد
تل به یې کولو په اشنا پسې فریاد
وه یې کړه خواري ځکه حاصل یې شه مراد
کړې به یې خبرې د طوطا د بنارونۍ په شان

او همداسې نور بندونه...

(۳۳:۳۰)

په دې ډول ساده چاربیته کې له ځینې استثنایي حالت پرته، د
ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د هر بند وروستی مسره په قافیه
کې د مطلعې له مسرو سره یو شان وي.

د پښتو ولسي شاعرۍ په باب ډېر ځله دا څرگندونه کېږي، چې په
دې فورمونو کې ویل شوي شعرونه اکثره د نالوستو شاعرانو زېږنده دي. دا
خبره مطلقه نه ده، په همدې فورمونو کې له پخوا دیوان لرونکو شاعرانو او
په اوسني دوران کې د هېواد ځینو نومیالیو لوستو شاعرانو هم شاعري
کړې ده، له هغې جملې نه د همدې چاربیته په فورم کې په ساده
چاربیته کې له پورتنی ډول پرته نور ډولونه هم راتلای شي. دلته به د
جرار صیب د ساده چاربیته د یو بل ډول د یوې بېلګې یوه برخه راوړو:

د سترگو مخ مې وسو یاره ستا د مخ په نور

تک تور لکه ماغوت

تاو کړې په ماغوت کې خپل اشنا ته وړم ضرور

د سرو او بنکو یا قوت
که وایم ستا په مخ مې دا جوړه کسي وریته دي
تاشیر به د لمبې وي
وېښته د مخ له تاوه تار په تار سره پراته دي
دا تاو به د شغلې وي
حبشو ته حیران یم په فرنگ یې ورخاته دي
دا زور به د حملې وي
سپین مخ دې معرکه شو امتحان به کړي ضرور
معلوم به شي مزبوت

(۲۷: ۵۹-۶۱)

په دې ډول فورم کې د سر لومړۍ او درېیمه مسره د خپو د شمېر له مخې په خپل منځ کې سره برابري دي او یو شان قافیه تعقیبوي. دویمه او څلورمه مسره بیا په خپل منځ کې د یو شان قافیې لرونکې او د خپو د شمېر له مخې سره برابري وي، د هر بند لویې مسرې په خپل منځ کې د خپو د شمېر له مخې سره برابري او په خپل منځ کې یو شان قافیه تعقیبوي او وړې مسرې یې په خپل منځ کې، خو د هر بند د پای لویه او وړه مسره بیا د مطلعې د لویې او وړې مسرې د قافیې او شکلي جوړښت تابع ده. په ټولیز ډول ټولې لویې مسرې له لویو او وړې مسرې له وړو سره د خپو د شمېر له مخې برابري وي.

د خادم نړۍ لید

زنځیري چاربيته: زنځیري چاربيتې ته اته مسريزه چاربيته

هم وايي، په دې باب يو لیکوال وايي:

((هغه چاربيتې چې اته مسرې لري هغې ته عوامي چاربيته ویلي شو، ځکه چې د عامو شاعرانو په اصطلاح کې چاربيته وايي همدې ته چې څلور بیته او اته مسرې وي، په دې ډول چاربيتو کې د سر دواړه مسرې په خپل منځ کې هم قافیه نه وي، بلکې اوله یې په یوه قافیه وي او دویمه یې په بله. او بیا د هر بند په پای کې چې کوم بیت راځي د هغه بیت د دواړو مسرو قافیه د مطلعې د دواړو مسرو له قافیې سره یوشان وي. عبدالحمید اثر هم همدا راز د ۸ مسرو چاربيته پر درې ډولونو باندې وېشي:

۱- یو قسم هغه ده، چې د هر بند اول درې بیتونه یانې شپږ مسرې یې په خپل کور کې سره په یوه قافیه وي او وروستی بیت د چاربيتې له مطلعې سره موافق وي. ددې بېلگه داده:

مطلع:

شاگرده اول نص د الهی پروردگار دی
استاده بل حدیث د محمد نبی حضرت دی

بند:

شاگرده په جهان کې جبرائیل نومی ملک دی
استاده خاص مقام د ده اووم اسمان فلک دی
شاگرده ټول وجود یې د زنځیر حدیده کلک دی
استاده سر تر پایه په وزرو باندې چک دی
شاگرده د رحمت په رب کې ډوب لکه سمک دی

استاده ما په دې خبره هم ویستلی شک دی
بې حده بنایسته د نور په شان شعله انگار دی
د باد په شان ته گرځي په هوا باندي اوچت دی))
(۸۱:۴۲)

په پورتنی فورم کې د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي دی. د سر لومړی بیت یا مطلع په خپل منځ کې د قافیې اختلاف لري. دواړو مسرو کې قافیه حتمي او ردیف اختیاري دی. د هر بند شپږ مسرې په خپل منځ کې یوه قافیه تعقیبوي؛ اومه او اتمه مسره یې په قافیه کې د مطلعې د لومړۍ او دویمې مسرې تابع ده.

۲- د اته مسریزې چاریتې دویم ډول:

په دې ډول چاریتې کې د سر یو بیت، چې د مطلعې په توګه راځي. لومړۍ مسره یې ځانته قافیه لري، د دویمې مسرې په منځ کې یې یوه قافیه راځي، چې د لومړۍ مسرې له قافیې سره سمون خوري، خو د دویمې مسرې وروستی قافیه ځانته جلا او د لومړۍ مسرې له قافیې سره سمون نه لري. د هر بند لومړۍ، درېیمه، پینځمه مسره، په خپل منځ کې هم قافیه وي او هم د دویمې، څلورمې او شپږمې مسرې په منځ کې راغلي قافیې هم د نوموړو مسرو د قافیو بڼه تعقیبوي، خو د دویمې، څلورمې او شپږمې مسرې په پای کې نورې قافیې راځي، چې دا بیا د نوموړو مسرو خپلمنځي قافیې ګڼل کېږي، د بند اوم او اتم بیت د مطلعې د شکلي سکینت تابع وي.

۳- د اته مسریزې زنجیرې چاریتې بل ډول دادی، چې ټوله مقفی وي او هر بیت او هره مسره یې په خپل منځ کې قافیې لري.

د خادم نړۍ ليد

په دې ډول چاربيته کې له ځينو مسرو پرته د نورو اکثرو مسرو د خپو شمېر سره مساوي وي. په مطلع کې د لومړي او دويم بيت د لومړيو مسرو قافيې سره يوشان وي او د دويمو مسرو قافيې په خپل منځ کې يو شان وي. د هر بند د درېو بيتونو د درېو لومړيو مسرو قافيه يو شان او درېو نورو مسرو قافيه بل شان وي، خو د څلورم بيت رغبت او بڼه د مطلع د بيت تابع وي.

په دې ډول چاربيته کې د سر لومړي بيت يا مطلع په لومړۍ مسره کې يو شان دوه قافيې موجودې وي. د دويمې مسرې تر نيمايي پورې بيا يو شان دوه قافيې چې د لومړۍ مسرې له قافيې سره يوشان وي، راځي او د مسرې په پای کې اهنګينه کلمه راځي چې له دې قافيو سره په جوړښت کې توپير لري.

د هر بند لومړۍ مسره ځانته يو شان دوه قافيه لري او د دويمې مسرې په پای کې يوه ځانګړې قافيه؛ درېيمه مسره له لومړۍ مسرې سره په قافيه کې يو شان وي څلورمه د دويمې په شان وي، پينځمه د لومړۍ او شپږمه د دويمې په شان وي او هم د څلورمې او شپږمې مسرې په منځ کې راغلي قافيې د بند د لومړۍ مسرې د قافيې تابع وي، اوومه مسره د لومړي بيت يا مطلع د لومړۍ مسرې په شان وي او اتمې مسرې د منځ قافيې د مطلعې د لومړۍ مسرې د قافيو تابع وي او پاتې برخه يې د مطلعې د دويمې مسرې پاتې برخه وي؛ د مطلعې د دويمې مسرې تکرار وي.

د خادم صيب په منظوم کلام کې (د ملک محمد عمر خان شهادت) په نامه يو نظم موجود دی. دا نظم استاد خادم د (۱۳۱۲ ل) کال د (تلې) مياشتې پر (۱۱)مه نېټه ليکلی دی.

زموږ ځينو ادبپوهانو دا نظم پښتو چاربيته گڼلې ده. که څه هم موږ په پښتو کې د ځينو معمولو چاربيتو هغه ځانگړنې چې موږ پورته ورته اشاره وکړه سل په سلو کې د چاربيتې په توگه پر دې نظم نه تطبیقېږي خو بيا هم د نورو فورمونو په انډول چاربيتې ته ډېره نږدې ده. د محتوا او تاريخي پېښو د بيان له پلوه د چاربيتې فورم خپلوي؛ که چېرې له مطلع پرته هر بند يې څلور څلور مسرې درلودې، نو بيا يې په پوره ډول د هغې چاربيتې بڼه خپلولای شوه، چې موږ د چاربيتې په پيل کې معرفي کړه، خو دلته ددې نظم هر بند د څلورو مسرو پر ځای درې مسرې لري، خو دې سره سره د بل هر فورم په انډول چاربيتې ته نږدې ده.

د ملک محمد عمر خان شهادت

د ډېره غمه مې د خولې آه و ارمان درومي
چې عمر خان غازي په کوچ له دې جهان درومي

زړه مې خفه و بې سببه چې خبر ولگېد
نن سخي ځوان له دې جهان په سفر ولگېد
په استقبال يې د جنت حوري غلمان درومي

په دې فاني دنيا کې هېڅ بشر بقانه لري
بې د الله (ج) نه چې باقي دی او فنا نه لري
ذايق الموت دی په زمين که په اسمان درومي

په سترگو نم، په زړه مې غم په خوله خندان يم ه زه
د فراقته د اشنا په شور فغان يم ه زه
شومه خورسند چې يار په لوري د جانان درومي

تاد اسلام په گټه توره را اوچته کړله
د خوانمردۍ لويه قوه دې هزيمته کړله
د تورې غر دې مشهور په ټول افغان درومي

دنيا کې خان وې، اخرت کې شوې سردار صاحبه
د شهيدانو په ټولگي کې شوې نامدار صاحبه
د داسې حال مومنان واره په ارمان درومي

په فاتحه کې دې تبریک او تهنيت وايمه
په ټول مومندو عزيزانو دې رحمت وايمه
ستاسو غيرت وو چې ناکامه انگرېزان درومي

خوک په غيرت د خپل مذهب په ډېر اخلاص وتلي
د خپله سرو ماله تېر دي بې وسواس وتلي
(خادمه)) گوره زورنند سر منافقان درومي.

خو د (مومندو غزا) په نامه د خادم صيب يو نظم هم شته چې هغه
د چاربيتې له هغو ځانگړنو سره چې مور ورته پورته نغوته وکړه، تر ډېره
حده سمون خوري. دې چاربيتې ته به هم تم شو:

د مومندو غذا

پرنګی راغی په کندهو کوي جنگونه
مخې ته یې درومي د سرحد واره فوجونه
نن د اسلام ختلی نمر، قریب دې لوبې
د زړونو شمع په سلګیو ده مړه کېږي
د بنمان شاوخوا زموږ نه خوشحالېږي
طمع یې کېږي د اسلام په وطنونه

مومنه وینې شه ته اعلی یې په جهان کې
سیاست وګوره په حدیث وقران کې
بیرغ د فتح دې بنکارېږي په اسمان کې
روګردان مه شه د قران له ایتونه

دا ټولې وریځې چې ژپېږي مسلمان دی
که وزیری که اړیدی دی، ټول افغان دی
په ملبزو او سلارزو کې نن سوران دی
چې ورته ګورم زړه مې سوځي په اورونه

هغه حشر دی چې جوړ شوی په افغان
پرنګی راغی په کندهو شوراعیان

غزاته درومي چې هر څوک وي مسلمان
گوره خاپښ باندي بنسکار پرې بيرغونه

حاجي صاحب په دې ضعيف صورت بهر شو
ماشين يې واخيستو په سر کې د لښکر شو
د ماسل خان (ماصل خان) او د بازو وان تېر خبر شو
صد افرين شه د غازيانو په صبرونه

د کوډا خېلو (کوډي) نه راضي يم
په خپل ځان شورا ولاړ په يوه چغه په يوه ان
خوازي په سر و مال اړ نه دي په هېڅ شان
د خپلو ورونو سره يې وکړه کومکونه

مجاهدين مهاجرين په ډېر اخلاص
شولو حاضر په ډېره مينه په وسواس
غيرت يې کړې دی، په دين د خيرالناس
د پاک الله (ج) نه دې، په دوی وي رحمتونه

بياد لاپورې غازيان راغله په حشمت
په وسله پوره قريب دوه سوه وولازيات
ډېر په اخلاص په دلسوزۍ کوي خدمت
هېڅ نه و پرېرې، د کافر له جهازونه

د حلیمزو ځوانان د شپې وژني کافر
دوی په دوستۍ کې د بنمني کره ورظاهر
هره ډاکه کې سل دوه سوه وي حاضر
کافران مري په هره شپه باندي زرگونه

له هر طرف ځني را جمع شوه غازيان
ورته راځي له خپله لاسه پتنگان
د چاريار نارې او چتې په اسمان
اوري کافر، شوه ورنه پاتې تدبيرونه

افسوس دی څه شوي بهادره پهلوانه
د چکنور مالا صاحبه ماسل خانه
نن د مردۍ ورځ ده حاضر شه په مېرانه
ستاسود قبر نه مو کېږي اميدونه

ظالم ته گوره توپ، ټانک لري بي شان
فوج يې په ځمکه، جهاز يې درومي په اسمان
که خدای (ج) کوي قوت هم ډېر دی د افغان
په خپل وطن باندي تېرېږي له سرونه

په ټول اسلام کې نن عجيبه غلغله ده
هر چا اخیستي د کافر پسې وسله ده

که کافر لار شي دغه چاره ورته بڼه ده
گوندې راځي د پښتنو واره قومونه

په داسې شان جنگونه وشوه په ډېرو
کافر په هره ورځ مړه کېږي بې شمار
د شهادت جامونه څکل شي په هر وار
ځوانان داخل شوه د جنت په محلونه

په سفر لار د کودا خېلو (کود يخېلو) عمر خان
ورسره نور هسې زلمي او بڼه ځوانان
زه به دعا ورته کومه په هر آن
واړه مغفوردې هسې وايي کتابونه

په شهيدانو مې تبریک د شهادت دی
په ټول غازیانو مبارک فتح نصرت دی
نن کافر واره په خپل کار کې خجالت دی
بياد پښتون نامه به نه اخلي په کلونه

د (خادم) بڼه دی دا بيان چې اوس اظهار شي
په اشتهاړد مجاهد کې انتشار شي
اميد مې دا دی چې پښتون ته به په کار شي
چې مسلمان وي پرې به وباسي شکر ونه

(۱۲: ۴۷۹-۴۸۳)

خادم صیب دا چاربیته (د مومندو غزا) د (۱۳۱۲ل) کال د تلې پر
(۱۵)مه نېټه لیکلې ده.

د چاربیته ترڅنگ د خادم صیب په منظوم کلام کې گڼ شمېر نور
دا ډول نظموه هم شته چې د پښتو په نورو ملي اوازونو کې ویلي شوي
او له عربي څخه پښتو ته له راغلو مروجو نظمي چوکاټونو څخه لرې دي.

لکه: (واړه افغانان یو) نظم

واړه افغانان یو

واړه افغانان یو - ټول مسلمانان یو

گران هېواد زموږ لکه گل افغانستان دی

جگ له کل جهان دی

څه ښایسته فضا لري - د جنت هوا لري

ډک له نعمتونو دی - حسن او ښکلا لري

څومره چې وطن ښایسته هومره یې انسان دی

جگ له کل جهان دی.

دا بل نظم به هم وگورو چې خادم صیب د (۱۳۴۳ل) کال د
سلواغې پر (۱۴)مه نېټه په جلال اباد کې لیکلی دی:

دا یوه ارزو لرو

واړه پښتانه یو، یو مرام د پښتنو لرو

دا یوه ارزو لرو!

د خادم نړۍ ليد

بنکلي پښتونخوا ته زړه کې مينه د پښتو لرو

دا يوه ارزو لرو!

څوک چې دلته اوسي واره وروڼه دي يو قام دی

يو شان يې مرام دی

خو د خپل هدف پر لوري تل هڅه د تلو لرو

دا يوه ارزو لرو!

يون د اباسين او د امو څوک ځنډولی شي؟

دا کله کېدلې شي؟

ټينگه اراده لکه د تېرو مېړنو لرو

دا يوه ارزو لرو!

دا د هر ملت ده وظيفه او دا يې کار دی

خه په دې کې ډار دی

مونږ وينی شوی قام يو مرامونه د ژوندو لرو

دا يوه ارزو لرو!

لوړ دې وي بيرغ او ډېر دي عمر د باچا وي

مخکې دې رڼا وي

کلک د پښتونخوا سره پيمان د وينی زلمو لرو

دا يوه ارزو لرو!

دغه راز د (پښتانيا ادبې، جام د نوي ژوند، سپين غر، بناغلی لېونتوب، اعليحضرت محمد نادر شاه، انگرېزه توبه، د استعمار زمزمه، د جرار جواب، ننگرهار، د کابل واوره، استقلال، د توري بربښ، سيد جمال الدين افغان ته، د ښکلاوو جهان، سينما ده سينما ده، مستقل افغان ته، ای ددې جهان خاونده) او گڼ شمېر نور داسې نظمونه شته چې هغه هم په ملي اوازونو کې ويل شوي دي، پر ځينو يې د چاربيتو قانون هم تطبيقېږي، خو اکثره يې داسې دي چې د وزن له پلوه ملي اوزانو کې ويل شوي، خو د پښتو د ولسي ادب مشخص فورمونه پرې سل په سلو کې د تطبيق وړ نه دي، يوه برخه يې د يوه فورم يوه برخه رانغاړي، بيا بله برخه يې له هغه څخه وځي، خو د ولسي اوزانو له چوکاټ څخه نه وځي.

خادم صيب په پښتو معاصره شاعرۍ په تېره بيا په ويښتيايي پړاو کې هغه شاعر دی چې په ليکنۍ او گړنۍ شاعرۍ يا ولسي نظمي فورمونو او همدارنگه له عربي ژبې څخه په راغليو نظمي فورمونو دواړو کې يې شعرونه يا نظمونه ويلي دي. د دې پړاو او نورو شاعرانو په کلام کې بيا ولسي فورمونه د هغو نورو په انډول کم دي او ځينو لا بېخي په هغو فورمونو کې شعرونه نه دي ويلي، ان د پښتو ادب په پنځو ستورو کې څلورو نورو هم د خادم صيب په انډول کمه ولسي شاعري کړې ده. د هغوی اکثره نظمونه په غزل، څلوريزو او نورو هغو فورمونو کې ويل شوي چې اکثره يې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي. نو په دې ډول ويلای شو؛ که د (پښتو ادب روښانتيايي) پړاو د کلاسيکې او معاصرې دورې تر منځ د وصل يوه کړۍ گڼل کېدی شي، نو خادم صيب هم د گړنۍ او ليکنۍ يا ولسي او ليکنۍ شاعرۍ د وصل کړۍ گڼلای شو.

گډ شعري فورمونه: پښتو ادبياتو ته له عربي ژبې څخه گڼ شمېر نظمي فورمونه راغي دي، لکه غزل، قصيده، رباعي، مخمس،

د خادم نړۍ ليد

مسدس، ترکیب بند، ترجیع بند، معشر، مسع او نور. له دې جملې څخه بیا (غزل، قصیده، قطعه، مثنوي، رباعي) او ځینې نور له پښتني چاپېریال سره داسې اوبدل شوي چې فکر نه کېږي، له بلې ژبې دې راغلي وي، په تېره بیا غزل، قطعه او رباعي، په دې کې بیا هم غزل. خادم صیب په دې فورمونو کې هم زیاته شاعري کړې ده.

لکه څنگه چې دمخه مو اشاره وکړه د خادم صیب د شاعری یوه برخه په ولسي فورمونو کې ځای شوې ده، نوره ډېره برخه یې بیا همغه نظمي فورمونه دي چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي، دلته غواړو، دې ډول فورمونو ته هم په لنډیز سره نغوته وکړو:

۱- قطعه: ((قطعه په هغو فورمونو کې راځي چې له عربي ژبې څخه راغلي او په پښتو شاعری کې باب شوي دي. قطعه لکه د څلوربیزې (رباعي) په شان څلور مسرې لري، خو له رباعي څخه یې توپیر دا دی چې په رباعي کې لومړی بیت مقفي وي، یانې دواړه مسرې یې سره قافیه لري، یانې یو شان قافیه تعقیبوي او د دویم بیت دویمه مسره ورسره همقافیه وي، خو په قطعه کې د لومړي بیت لومړۍ او د دویم بیت لومړۍ مسرې له قافيې څخه ازادې وي او د دواړو بیتونو دویمې مسرې په خپل منځ کې یو شان قافیه جوړوي. قطعه هم د ظاهري شکل له پلوه په دوه ډوله ده، یو هغه ډول قطعه ده چې تر قافيې وروسته ردیف لري او بله یې هغه ډول ده چې تر قافيې وروسته ردیف نه لري. په قطعه کې د مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. (۴۳:۵۰)

د استاد خادم په منظوم کلام کې یو شمېر قطعې شته او په قطعو کې هم د هغه دواړه بېلگې موجودې دي. دلته به یې یو څو قطعې د بېلگې په توګه راوړو.

د نړۍ دود او دستور

په خوله د قام اکثریت یادوي
خود خپل قام ژبه کلتور نه مني
زموږ لیدر ټولې نړۍ ته گوري
خود نړۍ دود و دستور نه مني.

د خلکو مینه

چې د بل د غم په اوبنکو تازه نه وي
داسې سترگې دې بینامه وای پندې وای
نا خبر چې د تودو اوبنکو له خوندي وي
د دې خلکو خولې د مرگ په سوک کږې وای.

صنعت او تجارت

په صنعتي دنیا کې زیاته نه ده
که تصنع په کې څه زیاته شي هم
تاجر له بنایي چې دی گټه وکړ
که د رښتیا خونه میراته شي هم.

ټولنيز اعلان

چې وطن ژبه، ملت درڅخه لار شي
نوبه شه شى درته پاتې شي افغانه
خلک په ژبه راټولېږي په وطن کې
بيا په دوى شي د ملت خونه ودانه.

تور دېو

د تور دېو په لاس يې ورکړه پښتو ژبه
ورته وگورئ په شه دباب کې بنوري
د پښتو په ټالونه يې ځان غټ کړ
بې غيرته قام لا اوس هم ورته گوري.

د خادم صيب په منظوم کلام کې د رديفوالو قطعو په انډول
نارديفوالې هغه کمې دي او په ټوليز ډول بيا د څلوريزو په انډول د قطعو
شمېر کم دی. خو د څلوريزو شمېر يې سوونو ته رسېږي. خادم صيب د
قطعو په جوړونه کې هڅه کړې د څلوريزو له وزن څخه گټه پورته کړي،
دا په داسې حال کې ده چې د څلوريزو لپاره وزن او د څپو شمېر تقريباً
قيد دی، نو ځکه خو کله چې د استاد خادم قطعې لولو، نو له يو لړ وزني
څنډې و څنډې سره مخامخېږو. مجبور يو هره قطعې څو څو ځله ولولو چې
اصلي وزن يې پيدا کړو. يو زيات شمېر شاعرانو او ناظمانو سره داسې يو
تصور دی چې گڼې دا دواړه فورمونه سره نږدې جوړښت لري او د مسرو
د شمېر له مخې هم سره مساوي دي، نو ځپييز خجيز جوړښت به يې هم

یو شان وي، په داسې حال کې چې د خپیز خجیز او اهنګیز جوړښت له مخې دا دواړه شعري فورمونه سره توپیر لري. خادم صیب هم هڅه کړې چې یو شمېر قطعي د څلوریزو له وزن سره برابرې کړي، نو ځکه خو دی هم له مشکل سره مخ شوی او لوستونکي ته یې قطعي هغه شان خوند نه ورکوي، لکه د ده څلوریزې چې روانې، خوږې او په خپل اصلي وزن کې دي.

د استاد خادم هغه قطعي چې سپری په کې د وزني ستړیا احساس کوي، لکه (دود او دستور) چې مخکې مو د بېلګې په توګه راوړه او دغه راز دغه لاندې یو څو نورې قطعي:

فرعون ته خطاب

عدالت ورته ښکارېږي، ستا ظلمونو ته چې ځیر شي
ای فرعون نه ناموره! دا مخلوق درپسې ژاړي
تا خدایي په خلکو کړله، خود دوی روزي رسان وې
دا خدایان هم خدایي کاندې هم روزي له نورو غواړي.

د غیرت چغه

زه دې مین شوم د غیرت په چغه
نه وم خبرد حقیقت نه ځنې
چې څوک پښتو او پښتانه نه مني
نو څه یې هیله کړې له ملته ځنې.

او يا دا هم بله قطعه:

که پښتو پښتون مو پرېښودو خو ځاده
په قيمامت به زمالاس ستاسو گرېوان وي
مونږ ته پاتې له نیکونو نه جهاد دی
تل قومونه په جهاد باندي ودان وي.

د خادم صيب په (قطعو) کې بېلابېل، ټولنيز، ملي، ديني، اخلاقي، انتقادي، اصلاحي، علمي، فلسفي، سياسي او د ژوندانه د ډگر گڼ شمېر نور مسايل بيان شوي دي. چې وروسته به يې په محتوايي برخه کې پرې بيا هم بحث وشي. په دې فورم کې د شکل له مخې کوم نوښت ممکن نه و، ځکه چې فورم ثابت او مقيد دی، خو د محتوا له پلوه استاد خادم په دې بريالی شوی چې دا فورم د بېلابېلو مسايلو د بيان او انځورونې جوگه کړي.

۲- څلوريزه يا رباعي: ((رباعي هم هغه ډول شعري فورم دی چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی، دا فورم څلور مسرې لري، له ځينو استثنايي حالاتو پرته چې په هغې کې کېدی شي، د درېيمې مسرې يوه څپه د قافيه والو مسرو تر څپو کمه يا زياته شي، په ټوليز ډول د ټولو څلور وارو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د رباعي لومړی بيت مقفي وي، درېيمه مسره يې قافيه نه لري او د څلورمې مسرې قافيه يې د مطلعې قافيه تعقيبوي. د غزل په شان په څلوريزه کې هم ردیف اختياري وي، خو کله چې د رباعي په مطلع کې ردیف راوړل شو، څلورمه مسره کې به ضرور بيا هماغه ردیف تکرارېږي.

په پښتو کې د بېلابېلو څپو په شمېر رباعي ويل شوي، خو لس څپيزې څلوريزې په کې زياتې دي. دا رباعي اکثره په تول تللې دي.

هغه رباعي چې لس خپيزې دي، هره مسره يې د اهنګ له مخې تقريباً پر دوو برخو وېش کېږي، پنځه خپې يې يوه خوا او پنځه يې بله خوا په ټول تللي وي.

د لوی خان (خوشال بابا) هغه رباعيات چې د يوه ځانګړي کتاب په بڼه د (خوشال رباعيات) په نوم د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوي او شمېر يې تقريباً (۱۵۰۰) رباعياتو ته رسېږي، تقريباً په سلو کې (۸۵) څلوريزې يې لس خپيزې دي. پر اوس وخت د څلوريزو بل پشپړ کتاب چې زموږ په لاس کې دی، هغه د (پسته اور) په نوم د هېواد د نوميالي شاعر محمد صديق پسرلي د څلوريزو مجموعه ده. به دې اثر کې څه کم (يو زر) څلوريزې راغلي چې ټولې يې لس خپيزې دي. د استاد قيامالدين خادم اکثره څلوريزې هم لس خپيزې دي. يوه بله خبره چې د رباعي يا څلوريزو په باب د يادولو وړ ده، هغه دا ده چې عام ولس او په ځانګړي ډول ځينې سندرغاړي رباعي هغه ډول شعر يا نظم ته وايي چې معمولاً د پند، نصيحت او اخلاقي مسايلو په باب ويل شوي وي او په موسيقۍ کې يې سندرغاړي تر غزل او يا کومې بلې سندري دمخه وايي او په همدې موقع کې د اورېدونکو د ذهن پاملرنه ځانته راجلبوي. دلته يوه تېروتنه رامنځته کېږي: هغه دا چې اکثره سندرغاړي تر غزل او يا کومې بلې سندري دمخه کوم شعر لولي، هغه اکثره د مانا د انتخاب له مخې وي، نه د فورم له مخې. څرنگه چې په رباعي کې هم ډېر زيات اخلاقي، ديني او نور مسايل راځي، نو دوی اکثره هغو شعرونو ته چې دا موضوعات په کې بيان شوي وي، رباعي وايي. سره له دې چې که د فورم له مخې هغه غزل هم وي. (د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۲۰۴ مخ)

څلوريزه دوه بڼې لري، رديفواله او بې رديفه، د خادم صيب په څلوريزو کې دواړه ډوله څلوريزې ليدل کېږي. د اهنګ له پلوه هم اکثره

د خادم نړۍ لید

همدا لس څپیزې څلوریزې دي. د خادم صیب د منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) په ډلبندی کې ځینې څلوریزې له قطعو او ځینې قطعې له څلوریزو سره ډلبندی شوي دي.

دلته به د خادم صیب یو څو څلوریزې د بېلگې په توګه راوړو:

ګډوډ ملت

ملت یو کېرې، چې یو کلتور شي
په ګډوډۍ کې خلک مجبور شي
که ملت واړه یو وجود نه شي
لمسه د نورو په کې ضرور شي.

د خدای غضب

د خلکو وقهر، د خدای غضب دی
ځمکه د خدای ده، مخلوق درب دی
څوک چې د خلکو د بښمنې اخلي
د پرزېدلو، همدا سبب دی

شیطاني تمدن

پناه په خدای ده، له شیطانونو
له ابلیسیانو، له مکارانو
لا چې واکداره، د تمدن شي
تبښته او ډاردی، له مفسدانو.

سپېڅلی قوم

له سپین تمانه، تر نن زمانه
په منع د ځمکې، تیت له اسمانه
محمدي او، احدي نه شته
سپېڅلی قوم، بې له افغانه

او همداسې نورې ډېرې څلوریزې چې له بېلابېلو مفاهیمو ډکې دي. یانې په دې مانا چې د خادم صیب په څلوریزو کې اخلاقي مسایل بیان شوي دي، فلسفي مسایل په کې راغلي دي، ټولنیز، انتقادي، اصلاحي او د ژوند د اکثرو برخو مسایل په کې افاده او انځور شوي دي.

۳- غزل: ((په پښتو شاعرۍ کې غزل هم یو له هغو شعري چوکاټونو څخه دی، چې ډېر عام مقبولیت لري. د پښتو اکثرو شاعرانو په غزل فورم کې زیات قلم چلولی دی. په همدې وجه خو غزل په پښتو کې د ځینو نورو شعري فورمونو په انډول زیات ظرافت او لطافت ته رسېدلی دی. د غزل بڼکلا او ظرافت په دې نور هم زیات شول، چې دې فورم ته د پښتني چاپېریال زیاتې انځورنې وردننه شوې، ځوانو پښتنو شاعرانو ته هم غزل داسې یو فورم دی، چې د دوی قلم په کې ښه ازموینه کولای شي. اکثره ځوان شاعران په همدې فورم کې خپل وزن ښه پوخ کړي، پر قافيې، ردیف، څپو او د نظم پر ځینو نورو توکو ځان واکمن کړي، نو بیا نورو شعري فورمونو ته مخه کړي. پخوا به په غزل فورم کې هغه مسایل راتلل، چې په ټولیز ډول یې غنايي او عشقي مسایل په خپله غېږه کې رانغاړل، وروسته بیا د غزل ځولۍ د ژوند له نورو رنگارنگ گلونو ډکه شوه

د خادم نړۍ ليد

او اوس غزل تر دې بريده رسېدلی چې په يوه مسره کې يې ناخوالې او په بله کې يې د ژوند د خوږو رنگارنگي بيانېدې شي.

په پښتو کې لومړنی شاعر چې دې شعري فورم ته يې پښتني شال ور په سر کړ، هغه لوی خان (خوشال بابا) و، چې د غزل په يوه مسره کې يې (توره) او بله کې (زلفې) وځلولې:

توره چې تېرېږي خو گوزار لره که نه
زلفې چې ول ول شي خو خپل يار لره کنه

د غزل د دومره عام مقبوليت او زيات استعمال يوه وجه شايد همدا وي، چې د يو مانيز پيوستون او تسلسل ترڅنگ د غزل هر بيت په اصطلاح ځانته پاچا دی او په ځانگړي او خپلواک ډول ډېر دروند مانيز بار پورته کولای شي.

غزل لکه چې له نامه څخه يې ښکاري عربي کلمه ده او له همدې ژبې څخه پښتو ته دا فورم راغلی دی. له مانيز پلوه نورو هغو شعرونو ته، چې غزليز، عشقي يا غنايي مانيز بار لېږدوي، هم غزل ويل کېدای شي، خو د فورم له پلوه بيا غزل ځانگړې بڼه او شکل لري.

غزل معمولاً هغه شعري چوکاټ ته وايي، چې مطلع ولري، يانې د سربيت يې اکثراً مقفی وي او د بل هر بيت دويمه مسره يې قافيه ولري او د مطلعې قافيه تعقيب کړي، د بيتونو شمېر يې له (۵-۱۵) بيتونو پورې وي. د څپو شمېر يې معمولاً سره برابر وي. په ځينو خاصو غزلو کې کېدای شي د غزل هغه مسرې چې قافيه نه لري، يوه څپه تر قافيه والو مسرو څخه زياتې شي. په پښتو کې له (۷) څپيز څخه نيولې بيا تر (۱۵) څپيزو پورې غزلونه شته. قافيه په غزل کې اساسي توک دی، خو رديف اختياري دی.

(۲۰۰۴۹:۱۹)

د خادم صیب په منظوم کلام کې د غزل فورم برخه خورا درنه ده، لکه د بل هر پښتون شاعر په شان خادم صیب هم په همدې فورم کې زیاته شاعري کړې ده. اکثره پښتانه شاعران په همدې فورم کې خپل وزن، فکر او استعداد وازمويي بیا د شاعرۍ نورو ډولونو ته مخه کړې. په همدې خاطر خو خادم صیب ته یوه خبره منسوبه هم ده او هغه دا چې خادم صیب وايي: ((پښتانه شاعري په غزل شروع کوي)) دده یو لومړنی شعر یا نظم چې په (اتحاد مشرقي) کې خپور شو (شه بيدار پښتونه!) هغه هم د غزل فورم کې دی، خو پیغام او محتوا یې ملي رنگ لري. خادم صیب د غزل فورم د غزل له محتوا سره په همغږي او مساویانه ډول نه دی کارولی. یانې په دودیزه مانا عشقي او غنایي مسایل یې په کې نه دي بیان کړي او که بیان کړي یې هم دي، نو ډېر کم دي. ده د غزل فورم، د ملي، ټولنیزو، دیني او اخلاقي پیغامونو د انتقال د یوې وسیلې په توګه کارولی، یانې دا چوکاټ یې د خپلې غایې لپاره کارولی دی. ډېرې کمې داسې غزلې به پیدا کړو چې د فورم او محتوا دواړو له نظره د غزل اطلاق پرې وشي. خادم صیب کې ملي ولوله او جذبې ډېره پیاوړې وه، نو ځکه خو یې دا فورم هم د خپل ملي هدف لپاره کارولی دی. دلته به یې یو غزل د بېلګې په توګه راوړو چې د ده د نورو غزلو په انډول یې د محتوا له مخې هم غزلیزه برخه یو څه جوته ده:

استاد دا غزل د (۱۳۴۰ل) کال د جدي پر (۷)مه نېټه په جلال اباد

کې لیکلی دی.

خوله مې ترخه ده زه په نورو خوږو څه پوهېږم
 په غم کې ډوب یم، د ساحل په مزو څه پوهېږم
 چې رقیبانو سره وځاندي په مینه هوس
 بیاراته وگوري په داسې کتو څه پوهېږم

که راته سر په سپینه خوله د غمازانو کړي فاش
سردرکولی شم په نورو قصو څه پوهېږم
خوراته ووايه چې ياريم نولا ډارد څه دی
د شونډو لاندې دې په (نه) او په (هو) څه پوهېږم
له دغه سم پښتونه څه شي په غمزو غواړې ته
چې سم نه وایې په وینا د پڼو څه پوهېږم
لکه د غشي سم په نښه لگېدلې شمه
په مدعا دی پت د وروځو کړو څه پوهېږم
لکه بلبیل سوری په خار د گل په مینه کې يم
په زخمي زړه خامه، بې له گلو څه پوهېږم.

۴- بولله (قصیده): ((قصیدې ته په پښتو کې (بولله) وایي.

خپله قصیده عربي کلمه ده. په لغت کې (قصد کړای شوي) ته وایي. په عربي اصطلاح کې هغه شعر و چې د بیتونو شمېر به یې تر (۱۶) یا (۱۷) کم نه و او دا نوم د قصد له مصدره جوړ شو، چې معنا یې استقامت او اتصال، سموالی، برابري او سوچه توب وو. (۶: ۱).

دا هغه شعري فورم دی، چې د غزل په شان د سر لومړی بیت یې مقفی وي. د نورو بیتونو د هر بیت دویمه مسره یې قافیه ولري او د مطلعې قافیه تعقیب کړي. قصیده په شکل او جوړښت کې له غزل سره چندان توپیر نه لري، توپیر یې دادی، چې د غزل د بیتونو شمېر له (پنځو څخه تر پنځه لسو) پورې وي او د قصیدې بیا له (شپاړسو څخه تر دوو سوو) یا تر دې هم زیاتو بیتونو پورې دی. پخوانۍ قصیدې له مانيز پلوه هره یوه اکثره پر درېو برخو وېشل شوې دي:

د قصیدې لومړۍ برخې ته تغزل یا تشبیب وايي چې په هغې کې شاعر تر اصلي موضوع دمخه د طبیعت ستاینه کوي. د قصیدې دویمه برخه د هغې اصلي موضوع ده. دا برخه تر تغزل یا تشبیب وروسته پیلېږي او په دې کې شاعر د خپل ممدوح ستاینه کوي. د قصیدې درېیمه برخه دعائیه بولي چې په هغې کې شاعر د خپل ممدوح لپاره د خدای (ج) له دربار نه د بښنې او هوساینې غوښتنه کوي.

په اوسنیو قصیدو کې پورتنی نورمونه چندان په پام کې نه نیول کېږي. د غزل او ځینو نورو شعري فورمونو په شان، په قصیده کې هم ردیف اختیاري دی، خو که مطلع کې راوړل شو، نو په نورو دویمو مسرو کې یې راوړل حتمي کېږي. قصیدې دوه شکونه لري، یو هغه ډول دی، چې ردیف نه لري او بل هغه ډول دی، چې ردیف ولري. د پښتو لومړۍ معلومه لاسته راغلې قصیده په همغه شکل کې راځي چې ردیف نه لري. د خادم صیب په منظوم کلام کې هم ځینې داسې نظمنه شته چې هغه د (قصیدې) په نامه د هغه په اثارو کې چاپ شوي دي. سره له دې چې د قصیدې له معمول تعریف سره سم د هغې ټول خصوصیات نه پوره کوي. (د خلکو خدمتگار) په نامه د خادم صیب یو نظم هم د (قصیدې) په ډلبندی کې راغلی، ده دا نظم (۱۳۴۰ل) کال د جدي پر (۲۶مه) نېټه د کابل ښار په (خادم مېنه) کې لیکلی دی. که څه هم یاد نظم د قصیدې د معمول تعریف ټولې ځانګړنې نه رانغاړي، خو د غزل فورم له قید شویو حدودو څخه هم وځي، یانې د بیتونو شمېر یې تر (۱۵) پورته کېږي، نو په دې ډول د بیتونو د کمیت له پلوه د قصیدې فورم ته ور داخلېږي.

دا نظم که څه هم د محتوا له مخې ځواکمن نظم ګڼل کېږي، هنري ښکلا یې هم د ده د نورو نظمونو په انډول قوي ده، خو د قصیدې

ټول خصوصیات په کې پوره نه ښکاري او یوازې د بیتونو د کمیت له مخې ورته قصیده ویلای شو.

د خلکو خدمتگار

زه څه ووایم چې څه او د څه کاریم
خود تللې قافلې د پښو غباریم
د فطرت باغوان کرلی یم په خپله
په دامان کې غورېدلی لاله زاریم
څانگې نه راماتوم چې خپله مېوه وخورم
چې مېوې نثاروي هغه شاخساریم
گلان اخلمه د گلو په بدل کې
سوداگر نه یم د گلو خریداریم
ماڼو نه یم چې د بل په اوږو سپور ځي
د کښتۍ غونډې د خلکو بار برداریم
زهیر نه یمه چې څوک رانه ازار شي
څه که خپله زه له خپلو نه ازاریم
عشق او مینې په یو هسې ځای قایم کړم
خوښ پتنګ او سمندر غونډې په ناریم
د سرو شونډو او سور مخ له ډېرې مینې
منت باره د گلشن او د انگاریم
چې له ښکلو ځنې طمع د وفا کا
ساده لوحه رو هیلې د تنګرهاریم
بې له عشقه مې څه عیب او څه گناه ده

معترف په دغه تورد توره داريم
 که په لارد عشق کې وژاړم وچاته
 په رښتيا به دروغجن په دې اقراريم
 د خودې او خود داری لسه برکته
 په گومان د ډېرو خلکو دنیا داريم
 توپانونو او جنگونو ته د هر چا
 چې سر نه ښکته کوي، هغه کهساريم
 مخ مينځی د گلو کرم په شان د پرځي
 ساتندويه د خپل بوتې لکه خاريم
 ازاده ييم لسه هممه وارو قيـدونو
 بې له دې چې ييم سړی او سړی چاريم
 که څوک مينه مرض بولي، نو بېشکه
 زه د مينې په مرض باندي بيماريم
 زړه مې پته خزانه ده د لعلونو
 پروت په خپله خزانه، لکه بناماريم
 يا مهتاب ييم يا افتاب تندر نیولی
 يا چې ځان ته سوزي شمعه د مزاريم
 کاروانونه قافلي لارې په مخکې
 په ايرو کې ترېنه پاتې سورانگاريم
 چې د تللي کاروان پل گوري په شپه کې
 وهغو ته لکه سترگه د سهاريم
 چې معراج د سریتوب ته ځان زينه کا
 زه خادم د هغو خلکو خدمتگاريم.

د خادم نړۍ ليد

پورتنی نظم د بسکلا او محتوا له مخې په اوچتو نظمونو کې راځي، د بيتونو د کمیت له پلوه د قصیدې چوکاټ ته ور داخلېږي، خو د قصیدې د پخوانيو معمولو تعريفونو ټولې ځانگړنې نه رانغاړي. د خادم صيب په منظوم کلام کې دا ډول نور نظموه هم شته چې د کمیت له پلوه د قصیدې بڼه خپلوي.

۵- دوه یزه (مثنوي): ((دوه یزه (مثنوي) هغه ډول شعري

فورم دی، چې هر بیت یې په خپل منځ کې گډه قافیه لري (مقفی وي)، د بيتونو شمېر یې ثابت نه دی. په ټولو قافیه والو شعري چوکاټونو کې مثنوي تر ټولو خلاص او لوی شعري فورم دی. شاعر کولای شي په دې شعري فورم کې خپل مقصد تر وروستي بریده بیان کړي، ځکه نو اکثره شاعران د لویو موضوعگانو د بیان په غرض دا فورم انتخابوي، لکه ابوالقاسم فردوسي چې د شاهنامه د لیکلو لپاره دا فورم وټاکه. په مثنوي کې که شاعر په یوه قافیه کې له ستونزې سره مخ شي، نو بلې ته تللای شي. په مثنوي کې هر بیت ځانته قافیه لري، کېدی شي ځینې بیتونه یې ردیفونه ولري او ځینې یې ونه لري، خو د ټولو بیتونو وزن مشترک وي او د څپو شمېر یې سره مساوي وي. مانا دا چې مثنوي مقفی، مشترک الوزنه او د مساوي څپو لرونکی فورم دی.)) (د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۵۹-۶۰ مخونه)

د خادم صيب په منظوم کلام کې په مثنوي فورم کې هم یو شمېر نظموه ویل شوي، چې دلته یې یوه مثنوي د بېلگې په توگه راوړو. دا مثنوي (بې اتفاقي) نومېږي، لوړ اخلاقي او ملي پیغام لري او استاد خادم د (۱۳۱۴ل) کال د لړم پر (۱۱)مه نېټه لیکلې ده.

بې اتفاقي

يووه ورځ چېرته په لاره تېرېدم زه
 ناڅاپي د ونې لاندې ودرېدم زه
 دوه مرغۍ شوې پاس په ونه کې په جنگ
 دواړه غوندې کلوله شوې په دا درنگ
 د غوندې سکې غوندې لاندې ولوېدلې
 پيشو توپ کرو دواړه يې غبرگې ونيولې
 چغ و پغ شور و فرياد يې وکړې پر
 مگر څه کېده چې وخت وځنې تېر
 نفاق دواړه د بلا په خوله کې ورکړې
 غليم دواړه رېزمرېزېر و زېرکړې
 د خلاف ونه گول نه نيسي سرداره
 نه به وڅکې مېوه ترې مزه داره
 اغزي نيسي چې پرې نه وي ترنجبين
 نېش لري هغه چې نه لري گبين
 ده قران په مذمت سره ستايلي
 لوی څښتن ورتنه خبيثه ده ويلې
 راشه مه کوه د چا سره جفا
 دوباره دې راتله نه شته په دنيا
 ((کرد گلو کره چې سيمه دې گلزار شي
 اغزي مه کره چې پښو کې به دې خار شي))

که څوک کاندې اختلاف له خپله وروره
له تربروره به پامال شي له ضروره
که تربرور چا سره نه وي ملا تړلی
له پردې به وي سرماتی غاښ وتلی
قام تېر که سره نه وي زړه ودان
نو فرصت گڼي هغه وخت د بنمنان
که اخته شي سره خپلو کې ملت
نو ضرور به ځنې درومي حریت
که څوک غواړي چې د ورور مړۍ په خوله کا
نو د بنمن ته به بېشکه گټه وکا
فرض کړه دا چې همپشه د بنمن تیار دی
د فرصت و د موقع په انتظار دی.

دې نظم ته چې گورو د شکل او محتوا له پلوه د مثنوي ټولې
ځانگړنې پوره کوي. دا نظم د بنوونځو له تعلیمي نصاب سره سم د (پښتو
قرائت) په مضمون کې ځای شوی و. زده کوونکو له دې مثنوي څخه
خورا اخلاقي پند اخیستی او د هغو د معنوي او اخلاقي روزنې سبب شوې
ده.

د خادم صیب د منظوم کلام په مثنوي فورم کې نور داسې نظمونه
هم ویل شوي دي.

ددې بحث په پای کې د نتیجې په توگه ویلای شو چې خادم
صیب د پښتو شاعرۍ په دواړو فورمونو گړني او لیکنې، ولسي او دېواني یا
هم په ملي فورمونو او له عربي څخه په راغلو نظمي فورمونو دواړو کې
شاعري کړې ده. که څه هم د شکل له پلوه په فورمونو کې څه نوښت نه

دی راغلی، یانې کوم نوی نظمي فورم نه دی رامنځته شوی، خو د محتوا له پلوه دا فورمونه له بېلابېلو په تېره بیا د ملتپالنې او ژبپالنې له پیغامونو ډک دي. شاعر تر خپل وروستي بریده فورم د محتوا د خدمت لپاره کارولی دی. د مانا بار یې ډېر دروند دی. د مانا او فورم دواړو تله برابره نه ده. محتوایي نوښتونه په کې ډېر دي، خو فورمونه پر خپل ځای پاتې دي. پر ملي پیغامونو سربېره په دې نظمي فورمونو کې زیات شمېر، ټولنیز، سیاسي، اخلاقي، دیني، فلسفي او نور ډول ډول پیغامونه هم ځای شوي دي.

ب- د منثورو اثارو نوښتونه او ارزښتونه:

د استاد خادم د منظومو اثارو ځینو ځانگړنو او معنوي ارزښتونو ته مو نغوته وکړه، ده تر خپله وسه دهغې زمانې دشرایطو په حدودو کې په نظم کې خپل خپل مانیز نوښتونه لرل. ده په پښتو کې د نظم مروج فورمونه د ملي افکارو د ځلونې لپاره په ښه ډول کارولي. د ده د خپلې زمانې د لیکوالو او شاعرانو په ډله کې دهېچا په اثارو کې هم د ملي فکر دومره تودوخه په دومره کچه او ولوله نه لیدل کېږي، لکه دخادم صیب په اثارو کې چې دا جذبه، ولوله او تودوخه محسوس ده. د استاد خادم د نثر په برخه کې هم گڼو پوهانو خپل نظرونه څرگند کړي دي. دی یې د پښتو د معاصرو نثر لیکونکو له مطرحو څېرو او مخکښانو څخه گڼلی دی. د روښانیانو او اخوند دروېزه او د دوی د کورنیو د غړو لیکوالو نظمو او نثرونه زیاتره د مذهبي افکارو انځورونکي وو، دواړو مشرانو او د هغو پلویانو مسجع نثر هم په پراخه کچه دود کړ، د روښاني غورځنگ په پیل کې پر مسجع نثر تمرکز زیات و، وروسته وروسته یې روان نثرونه هم ولیکل او تر هغو وروسته بیا خوشال او د هغه د کورنۍ غړو یو ځل بیا پښتو نثر د ژبې له عام گرامري جوړښت سره برابر کړ. (دستار نامه) او نور

د خادم نړۍ لید

پښتو منثور اثار ولیکل شول. د پښتو معاصرې ادبي دورې په لومړي پړاو کې بیا هم پښتو نثر خپل اصلي مسیر ته و نه لوېد، خو د همدې دورې دویم پړاو کې پښتو (پنځو ادبي ستورو) او نورو لیکوالو تر یوه اوږد زماني واټن وروسته یو ځل بیا پښتو ژبه د هغې له گړني جوړښت سره سمه د نثر لیکنې کالډ ته ورداخله کړه. خادم صیب په دې مسیر او بهیر کې خپل رول ولوباوه. ده گڼ شمېر منثور اثار ولیکل چې موږ په خپل ځای کې ورته اشاره کړې ده.

په دې اثارو کې، ژورنالیستیک، ساده، هنري او یو څه مسجع نثرونه شامل دي، خو ډېر کار، ساده او هنري نثرونو ته شوی دی. پښتو ادبپوهانو د خادم صیب نثرونه له لفظي ښکلا، کلتوري ارزښتونو، ژور تحلیل، گټورو پیغامونو، ملي افکارو او نورو ښکلاوو ډک گڼلي دي. له شکلي پلوه دا نثرونه اکثره په روانه گړني ژبه لیکل شوي دي، خو یو څو نثرونه په کې داسې هم شته چې ځینو برخو کې یې له سجعې څخه هم کار اخیستی دی. دلته به یې یو څو داسې نثرونه د بېلگې په توگه راوړو، دغه لنډ نثر یې د (۱۳۵۰ل) کال د تلې پر (۱۲)مه نېټه لیکلی دی، په دې نثر کې یې د سجعې له کارونې کار اخیستی دی:

هغه چې تر ټولو لوی دی!

هغه زموږ خلوی دی!

دلته دی په کایناتو کې یو وړوکی جهان!

دا دی کور د انسان!

هر څوک یادېږي په خپل توکم او تون!

موږ ته وایي پښتون!

زموږ ژبه ده پښتو یا افغاني!

دا یوه واقعه ده اسماني!

د پښتو روزل په موږ دی فرض د ژوندون!

بله په کې نه کا چې څوک وي پښتون! (۲۳: ۳۶)

دا نثر د روښانيانو دورې په تېره بیا د پير روښان د خيرالبيان نثر ته

د سجعي د کاروني له پلوه یو څه ورته دی. دا بل نثر يې هم وگورئ!

نمانځنه د هغه چا ده!

چې په لاس کې يې دنيا ده!

هغه چې د هر چا رب دی او د ژوندون سبب!

موږ ته يې رالېږلی نور او هدايت!

یاد يې کړو په افغان ملت!

بخدي يې وستایله په سپين تمان!

او پښتيانا يې رڼا کړه په سراج الدين روښان!

په اوستا يې وروزله اريانا!

او په خير البيان يې راټوله کړه پښتونخوا!

ملي ته يې ورکړ دفتر!

چې غرب ترې زده کړ د ژوند هنر!

راوېې ښوده و موږ ته دپښتون مسلمان لار!

رازده يې کړ د پښتو او خدمت شعار!

چې و ترټو هر ډول ظلم او استعمار!

او بیا بل کړو د مینې نور او نار! (۲۳: ۴۱)

ځينې نور نثرونه يې بیا داسې دي چې مسجع نه دي، خو ليکنې

بڼه يې د ازاد شعر ليکلې شکل غوره کوي، يو ډول مخصوص وزن او

د خادم نړۍ لید

اهنگ هم لري، خو نه هغه وزن او اهنگ چې په ازاد شعر کې کارېږي. پښتو ازاد شعر که څه هم د قافيې، ردیف او مقیدو څپو له قید څخه ازاد دی، خو دڅپیز خجیز جوړښت له مخې پرې هماغه قانون د تطبیق وړ دی چې پر نورو ټولو مقیدو فورمونو باندې د تطبیق وړ دی. په دې مانا چې پښتو ازاد نظم کې هم د فشار قاعده هماغه ده چې پر نورو ټولو نظمونو تطبیقېږي، یانې د نظم هره درېمه څپه بایدخجنه راشي. د خادم صیب دا ډول نثرونه نیمه وزن او اهنگ لري او لیکنۍ بڼه یې د ازاد نظم شکل غوره کوي، خو له ازاد نظم سره یې توپیر دا دی چې دلته پر څپو باندې د خج مسئله مطرح نه ده. یانې کوم مقید منظم یا تللی وزن نه تقیېوي، لکه:

ما کره مه راځه!

ما د خواږه ژوند ورځې او شپې دده په یاد تېرولې!

د حیات ستغ او سپور مې دده په تصور زغمل!

ټولې ناوړه او ناخوالې مې په سر اخیستې!

ما ویل داسې یوه ورځ به راشي، زه به دې وگورم.

لیدلې، اورېدلې، لوستلې او درک کړي به ټول ورته ووايم!

ما ویل ده به ماته غوږ نیولی وي او زه به ورته د زړه ټولې غوټې وسپرم!

راز و نیاز به ورسره وکړم

هو، دغه ورځ راغله، خو ده ما ته وویل:

((ما کره مه راځه))

ما سره ارزوگانې وې،

ما سره ارمانونه وو،

ما سره د کلونو کلونو سودا وه!

زما په ژبه ترانې او زما په رباب کې نغمې وې!

ما ویل دا به د ده په حضور عرض کړم!

زما په خولۍ کې گلان وو، زما په لاسونو کې هار و، دا ما د ده په یاد جوړ کړي وو.

خو چې زه ورغلم ده ویل:

((ما کره مه راځه))

زما خبرې، زما ارزوگانې، زما ارمانونه ټول پاته شوه!

اسرار، ونه ویل شول!

رازونه پټ پاته شول!

زما د امالو بښینه په تېزه ولگېده!

زما زړه د پاچ تیکری و چې دگل په بوتې غوړېدلې و، کوم وخت مې چې راغونډاوه، په اغزو کې تار تار شو او په لاس رانغی!

زما په سترگو کې اوبسکې وچې شوې!

کوم وخت چې ده وویل:

((ما کره مه راځه))

ده ما ته د پوښتنې فرصت رانه کړ!

ده زه ملامته کړم!

د خادم نړۍ لید

يو تر بله پوه نشو!
نه پوهېږم چا لمسولی و!
چا بد پوه کړی و!
يا زه په ادا بو پوه نه شوم!
لاسونه مې يې بنکل نه کړل!
ما ويل زړه په زړه اینه ده!
ما ويل ما سره اخلاص دی، تصنع څه په کار؟!
خو زما ستونۍ بند شو،
هغه وخت چې ده ويل:
(ما کره مه راحه)).

(۲۳: ۵۴-۵۵)

دا نثر نه يوازې د ليکنې بڼې له مخې نوی شکل لري او تر دې دمخه په پښتو ادب کې په دې بڼه څه خاص او ډېر نثرونه ننه دي ليدل شوي، بلکې د بنکلا او محتوا له نظره هم دا نثر خپل ځانگړی نوبت لري، د نثر خوږه ژبه، خیال او کیسه ييز بيان لوستونکی تر پایه ځان سره بيايي. يا هم د (هونسيار ماشوم) نثر چې دا هم د ازاد شعر ليکنې بڼه خپلوي:

هونسيار ماشوم

ادې جانې ولې ژاړې؟

هان، ادې جانې ولې ژاړې؟

بابا مې درسره جنگ کړی دی؟
وې وهلي و هان؟
نو ولې يې وهلي؟
هان، ادې جانې، په څه شي يې ووهلي؟
ادې جانې بابا مې نو ولې تا سره جنگ کوي؟
هان، ادې جانې بابا مې نو ولې تا سره جنگ کوي؟
هان، ادې جانې بيا دې، بيا دې په سبو کې مالگه ډېره اچولې وه؟
خير دی، ښه ادې جانې!
ته مه خپه کېږه!
ودرېږه چې بابا مې راشي، زه به يې هم ووهم!
ښه، ادې جانې مه خپه کېږه!
ته نوره مه ژاړه کنه!
ته مه خپه کېږه! چې بابا مې راشي، ښه، زه به ورته قار وکم، ښه!
پرون يې وهلي وې؟
دا پېره مې چې بابا جنگ کوي، زه به هم ورسره جنگ وکم ښه
ادې جانې!
ما چې رشيد وهي، نو زه يې هم ووهم!
چې بابا مې وهلي، ته يې هم ووهه!
ادې جانې بابا مې زورور دی هان؟

د خادم نړۍ ليد

ته يې نه شې وهلی؟

ته بنځه يې؟

هغه زورور دی؟

څنگه زورور دی هان؟

بل څوک نو ولې نه وهي؟

ادې جانې زورور خو حاکم دی کنه!

هغه څه و؟

هغه څه و، هغه حاکم چې راغلی و، هغه سړی يې چې ووهلو!

ودرېږه بڼه!

زه به ورته ووايم چې بابا مې هره ورځ تا وهي!

ادې جانې مه ژاړه زه خپه کېږم!!!)) (۲۳: ۶۳-۶۴)

دا نثر خورا ښکلي تصويرونه او هنري ښکلا لري، د افغاني ټولني د منفي کلتور يو رښتینی، يو ژوندی او دردوونکی انځور کاري، هر څوک چې يې په ژور نظر ولولي، نو د خپل کورني چاپېريال يو تصوير به يې ذهن کې تداعي شي. د مور تصوير په دې نثر کې په داسې هنري ژبه بيان شوی چې د سړي سترگو ته اوبسکې راوړي، د شاعر او هنرمند قوت، نوښت او هنري جوهر همدلته معلومېږي، چې د لوستونکي عواطف راپاروي.

د هنري نثرونو په لړ کې د خادم صيب په نثرونو کې نوی والی، خوږلني او فکري نوښتونه خورا زيات دي. دا نثرونه د خپل وخت معياري نثرونه گڼل کېدل، چې د ده د زمانې په ليکوالو کې له استاد

الفت، استاد رښتین او استاد بېنوا پرته د نورو لیکوالو په اثارو کې دومره ښکلا، فکري پانگه او پیغامیزه برخه په دومره قوت سره نه لیدل کېږي. دا په خپله زمانه کې د لیکوال یو ډېر غټ قوت او نوښت و چې فکر او هنر یې دواړه سره موازي روان کړي دي. فکر یې هم یو مسیر او پیغام لري، له لوستونکي څخه لاره نه ورکوي، لاره ورنښيي. ده چې هره موضوع ټاکلې، هغه یې په ډېر لنډیز سره په منسجمو کلمو کې افاده کړې ده. دی (د ژوندانه درې خوا) نثر کې د (علم، شعر او سیاست) تعریف کوي، د درېواړو پولې او برید ټاکي او عملاً چې له هغو څخه کوم کار اخیستل کېږي، هغه مشخصوي. که څه هم د دې درېواړو موضوعگانو په باب نورو پوهانو هم خپل خپل نظرونه څرگند کړي، خو اکثره یې په جلا جلا تعریفونو کې راغلي دي، ډېرو کمو یې یو بل سره ګډه رابطه شنلې او پر یو بل یې اغېز تشریح کړی دی. خادم صیب په خپل موجز کلام کې د دې نوښت کړی دی او دا درې موضوعگانې یې یوه له بلې سره په رابطه کې څېړلي دي:

د ژوندانه درې خوا

(علم، شعر، سیاست)

((علم: اکتشاف! شعر: احساس! او سیاست: کول دي!))

عالم فکر کوي. شاعر خبرې کوي او سیاست عملاً کار کوي!

عالم گوري، شاعر خاندي او ژاړي او سیاستدان لوبې کوي!

علم د مغز، شعر د زړه او سیاست د گېډې او غړيو پورې تعلق لري!

عالم قوانین، شاعر ملل (ملتونه) او سیاست دان ډلې جوړوي!

د خادم نړۍ لید

عالم تخم پیدا کوي، شاعر یې کړي او خړوبوي او سیاست دان یې
رېبې او حاصل یې اخلي!

زنده گي یو سرسبزه او ښېرازه ونه ده. علم یې بېخ، شعر یې تنه او
سیاست یې مېوه ده!) (۲۳: ۷۴)

((د ژوندانه طلسم)) نثر یې هم له قوي محتوا ډک دی. د ژوندانه
بېلابېل فصلونه تشریح کوي، د نسلونو تر منځ د طبیعي تضاد او توپیر
ماهیت بیانوي.

د ژوندانه طلسم

((بس! همدا و ژوندون؟))

زور سپری د ژوندانه په غاړه ناست د خپلو ارزوگانو بېرې یې
تلونکې لیده، سوړ اسویلی یې وایست او دا خبره د ده د زړه له عمق نه
داسې راووته، لکه په اوبو کې چې یو شی ډوب شي او د اوبو په سر یې
خو بېرې څرگندې شي! د ماښام وخت دی او دلته د ژوندانه ماښام دی!

په اسمان باندې د لږو ورځو سپورمۍ، خپله ښایستوکې رڼا خپره
کړېده، مرغۍ، په هله هله خپلو جالو او د شپې ځایونو ته ځان رسوي؛
لمر لوېدلې دی! دغه دی دا تنکی سپورمۍ چې د تیارو په لوړنیو
غورسکو باندې لږه شانې پازه غورځولو لپاره دنیا ته راغلې ده، پرې به
ووځي او په هر شي به تورتم شي!

د زاړه په زړه کې هم د یو لطیف احساس خلک تر څه وخته
وځلېد، د ده د ښکلي زلمیتوب ورځې تېرې دي، اوس به دا زوروالی او د
هغه احساس هم تېر شي او د ده روح به د خپلې وروستۍ استوگنې د

ځای و خوا ته وزرونه خپاره کړي، وا به لوزي! له ځان سره یې وویل: ای ژوندونه! ته همدا وې؟ ((ده بیا سر وخوزاوه وې ویل ته ټوکه یې او که نه! لېکن ځواني خو اړو مرو ټوکه ده!))

دا یې وویل زور سپری غلی شو، نور یې د خولې نه وانورېده شول، دی هغه اوبو ته په ځیر شو چې د بېړۍ په ډډو لگېدې؛ د ده رباب، د ده هغه خوشالي، ملگري چې درست عمر، هر ماښام به د ده د ارمانو سره په یو غږ غږېدو د ده له لاسه ولوېد!

بېړۍ، په تلو کې ده، زور خوار خفه! او غمجن دی، لیکن بېړۍ والا خوشال او په خدا دی!

دا صورتونه څوک دي؟ زور ولې خفه دی؟ ښه نو! دی د دوی د جلاکېدو په خیال غږند دی؟ نه! دی غواړي چې که خدای وکړي، زر تر زره د ده د سترگو نه پټ شي او د دوی یاد هم د ده د پاتې ژوندانه څخه د غلط توري غوندې لرې شي! ځکه چې دا هغه زړه غلوونکي شيان دي چې د زلمیتوب د نشې په ورځو کې هر وخت د ده د زړه نه چاپېره وو؛ د ده په زړه یې پرده غوړولې وه، ده دا گومان کاوه چې زما سترگې د حقیقت تصویر ویني، څه چې وینم هغه هماغسې دي هم! ده د دنیا په رنگونو کې خپل زړه رنگ کړو او له دغه رنگ ورکولو څخه یې د ژوند په بنایست سره تعبیر وکاوه؛ دنیا د خوشالیو یوه سلسله جوړه کړه: لومړی د بنایست سبا خپل جعلی نور خپور کړ، بیا رڼا شوه، نو د عشرت وریځ په فضا کې خپله چتری، وغوړوله، وریځ ورکه شوه، بیا نو د مستی رنگ د سرې زرغونې په شان په اسمان خپل ټال واچاوه؛ د ژوند ورځ په دغه ډول تېره شوه؛ اسمان شین شو، چې وې لیده ماښام نږدې دی، نو ورځرگنده شوه چې دغه زړه غلوونکي شیونه په اصل کې د ځوانۍ تېر ایستنې وې چې وو یو څه او ښکارېدل بل څه! کله د زړه د مجلس رنگ ورونق په دوی

د خادم نړۍ لید

سره و، طاقت، قوت، بډایي، عشرت خودي، ازادي، ترقي، بنايست، مينه، علم او باور د دې ټولو پټ بنکاره شول!

حيات زړه څه فرض کړی و او څه يې وميند؛ ليکن يو قوي روح ته د حقيقت په ليدو کله ضعف پيدا کېږي؟

ژوندون يې شکه يو طلسم دی چې ماتېږي، خو د يو زړور انسان لپاره څنگه بنکلی دی، دا طلسم او څنگه خوندور دي دا ماتېده!!

خبرېده د هوبنيار زړه لپاره لوی تسل دی او حقيقي ژوند لپاره مرگ هډو څه مرگ نه دی!!!)) (۲۳: ۷۶-۷۷)

د استاد هنري نثرونه اکثره همدومره بنکلا او ځلا لري. د (نوی ژوندون) او (خيالي دنيا) اکثره نثرونه همدا قوت لري. (نوې رڼا) کې هم يو شمېر هنري نثرونه خوندي دي او همدا راز په يو شمېر نورو ټولگو او متفرقه ليکنو کې د هنر قوي جوهر جوت دی.

په مجموعي ډول که موږ د استاد خادم په نظم او نثر کې د نوبتونو او ارزښتونو خبره کوو، نو د نظم په برخه کې ويلاى شو چې ده تر خپلې زمانې وړاندې ان تر روښانيانو پورې پر دوديزو نظمي فورمونو سربېره يو شمېر ولسي نظمي فورمونه هم وکارول، دا کار د ده د پراخو افکارو د بيان لپاره يو ضرورت و، ده په ولسي کالبونو کې هم ډېر نظمونه وليکل او هم ځينې شعرونه، د دې نظمونو پيغاميزه برخه بيا ډېره بډايه او له رنگارنگ مفاهيمو ډکه ده، زيات فکر يې پر ملتپالنې، ژبپالنې او پرمختگ، د خلکو پر سوکالی او هوساينې راڅرخي. په نثري برخه کې هم استاد خادم هم له شکلي پلوه او هم له هنري او محتوايي پلوه ځينې نوبستونه وکړل، هم يې مسجع نثر، چې تر روښانيانو او د خوشال خان تر کورنۍ راوروسته ډېر نه کارېده، يو ځل بيا وکاروه، نيمه اهنگين نثر يې

هم رامنځته کړ چې له شکلي پلوه یې د ازاد شعر لیکنۍ بڼه خپلوله او د هنري جوهر له پلوه داسې نثرونه رامنځته شول چې ځینو یې له شعر سره سیالي کوله؛ خیال، فکر، عاطفه او ژبني بیان یې دومره قوي و چې چا هم لوستل، نو د شعر تنده او مینه یې پرې ماتېدله، په همدې خاطر د استاد خادم دې ډول نثرونو ته ځینو ادیبوهانو د (منثور شعر) اصطلاح هم کارولې ده. یانې یوازې په مقید وزن، قافیه او ردیف کې تر منظوم کلامه کم وو، نوره هنري او تخیلي بنسټ یې د شعر کچې ته رسېدله، نو ځکه خو په وروستی جمله کې د یو ټولیز نظر په توګه ویلای شو چې استاد خادم په نثر کې د شکل او محتوا دواړو له پلوه نوښتونه کړي او نثرونه، په تېره بیا هنري نثرونه یې له زیاتې بنسټ ډک دي.

په ویبستیایي پړاو کې د استاد خادم د اثارو مقام

د پښتو معاصرو ادبیاتو د پیل او د هغو د بېلابېلو پړاوونو په باب د پښتو ادبپوهانو ترمنځ د نظر اختلاف شته. ځینو دا دوره د امیر شېرعلي خان د دویم ځل پاچاهۍ او په افغانستان کې د چاپي خپرونو له پیل سره تړلې، ځینو نورو بیا د امیر حبیب الله خا د پاچاهۍ تر نیمايي وروسته د (سراج الاخبار) له دویم ځل چاپ یا بیا خپرېدو سره تړلې ده. همدا مهال و چې پښتو شاعرۍ او په ټوله کې په ادبیاتو کې فکري، محتوایي او شکلي تحولات محسوس شول. لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبی د پښتو نوي شعر پیل له همدې زمانې او لږ نور هم په مشخصه توګه د استقلال تر ګټلو وروسته زمانې پورې تړلې بولي او په دې باب وايي:

((په افغانستان کې د استقلال له غورځنګه سره د ژوندانه نوی تحول په ښه توګه لیدل کېږي، ددې نوي حرکت تاداو تقریباً یو قرن پخوا د مرحوم امیر شېرعلي خان له زمانې څخه د ستر سیاسي مفکر سیدجمال الدین افغان په ظهور او په بالاحصار کې د نوي مکتب په تاسیس او د شمس النهار د تکنیو پلوشو په خپرېدنگ ایښودل شوی و، خو دویم جنگ او د استعمار هولناکو څپو دا ملي حرکت له فکري خوا څخه پرځای ودراره او زموږ ملت له استعمار سره په خونینه مبارزه لاس پورې کړ او تقریباً نیم قرن وروسته چې کامل سیاسي استقلال بیا موندنه شو، نو هغه فکري تجلاوې بیا زموږ د وطن پر کوډغلو چې له استعمار سره په اول او

دویم جنګ کې بالکل وړانې شوې وې، بیا وځلېدې. مور استقلال وگاټه، خو پنځوس کاله له فکري پرورښته او له نوي پېشرفته څخه تر شا پاتې شو. په اول او دویم جنګ کې زموږ ملت دا ثابتۀ کړه چې موږ دا وطن ساتلای شو او د خپل ملي موجودیت لپاره د دنیا له قویترین او غښتلي سازمانه سره هم ډغرې وهلاي شو او په هر حال کې خپل مرکزیت خوندي کوو.

مګر یو قوم چې د خپلې خاورې او خپل ملي موجودیت په دفاع کې یو قرن توره په لاس پر ډګر ولاړ وي او په سرو وینو کې رغړي، هغه خو د فکر او ادب او علم او پوهنې، روزنې ته ابداً فرصت نه مومي.

په پښتو ادب کې د شعر په شکل، نوي افکار او نوي محتویات په زاړه فورم او ډول، موږ لومړۍ پلا په سراج الاخبار کې وینو، چې (عبدالعلي مستغني او غلام محی الدین افغان او پرېشان او مولوي صالح محمد او ملا محمد افغاني نویس) ځینې اشعار نشر کړي دي، په دغو ادبي ټوټو کې د وطن خواهۍ نوی احساس، د افغانیت او ملیت نوی فکر او د عصري تجدد نوی حرکت ښکاري او دغه افکار وو چې د استقلال د نهضت لپاره یې ډېره ښه زمينه برابره کړه.)) استاد حبیبی په خپله لیکنه کې تر استقلال وروسته پړاو څېړي، تر هغه وروسته بیا د غازي محمد نادر خان د دورې په باب وايي: ((د اعليحضرت محمد نادر شاه غازي تر دورې وروسته چې د پښتو ادب کوم انکشاف او پرمختګ موندلی دی، دا تنکی نهال یې ښه روزلی دی. پخوانی انجمن ادبي او اوسنی پښتو ټولنه د پښتو شعر او ادب روزنتون شو او په هغه دوره کې موږ، لکه: (امین الله زمریالی، غلام جیلاني جلالی، قیام الدین خادم، صدیق الله رښتین، عبدالروف بېنوا، گل پاچا الفت، عبدالشکور رشاد او محمد ارسلان

د خادم نړۍ ليد

سليمي) غوندې شاعران لرو، چې په فكري لحاظ خو بالکل نوي دي، اما د فورم له پلوه د دوی په ځينو اثارو کې د نوي توب څرکونه وینو.))

(۲۵۶-۲۵۴:۷)

استاد حبيبي په خپل دې علمي او ادبي تحليل کې د پښتو د معاصر شعر د لومړي پړاو او همدارنگه د ويښتيايي پړاو يو عمومي تصوير او وېش وړاندې کوي. د ده په تعقيب بيا د هېواد يو بل ادبپوه (کانديد اکاډمېسن محمد صديق روهي) د پښتو معاصره ادبي دوره له هر پلوه څېړلې او لوستونکو ته يې د دې دورې د بېلابېلو پړاوونو په باب يو نسبتاً پراخ نظر وړاندې کړی دی. استاد روهي هم د دې دورې د پيل په باب تقريباً له استاد حبيبي سره ورته نظر لري، خو د دې دورې د همدې پړاوونو د وېش په باب يې نظر يو څه مشر دى.

استاد روهي بيا د پښتو ادب تاريخ معاصره دوره پر دريو پړاوونو (روښانتيا پړاو، ويښتيا پړاو او د اوښتون پړاو) وېشلې ده. استاد روهي د روښانتيا پړاو او د هغې د تاريخي پس منظر په باب وايي:

[د شلمې پېړۍ په رابردلو سره په افغانستان کې د معاصر ادب د پيلېدو لپاره عيني او ذهني شرايط برابر شوي وو. په همدې وخت کې د کلتور مادي توکونه، لکه فابريکې (د وړيو اوبدلو، بوټ جوړولو او د برېښنا د توليد چار ځايونه)؛ مطبعه، روغتون، عصري لوازم (لکه موټر، تېلفون، فوټوگرافي او نور)، د کار وسيلې (لکه سپرکونه، د فابريکو ودانۍ، پلونه، ويالې، د اوبو رسولو نلونه او نور) د عصري ژوند د ښکارندوی (مظهر) په توگه تر سترگو کېږي. په عنعوي ژوند کې د بدلون په راتللو سره نوې مفکورې هم پيدا کېږي او د معنوي فرهنگ په بڼ کې نوي گلبوتې تېغونه وهي.

د افغانستان د فرهنگي ژوند په لوړتيا کې يو بل عمده عامل د امير حبيب الله په دوره کې د هغو فراريانو راستنېدل وو چې د امير عبدالرحمن له خوا تبعيد شوي وو. هغوی هېواد ته له راستنېدو وروسته د اذهانو په روښانولو کې ستره ونډه واخيسته او د معاصرو ادبياتو په بنسټ اېښودلو کې يې مهم نقش درلود. د دغو کسانو په ډله کې د محمود طرزي او غلام محي الدين افغان نومونه په خاصه توگه د يادونې وړ دي. همدارنگه د عصري پوهنو د تدريس لپاره له هند څخه ځينې استادان راغونښتل شوي وو چې د نويو مفکورو په ترويج کې يې ډېر خدمت کړی دی.

د فرهنگ په ساحه کې دوه مهم کارونه ترسره شول. لومړی دا چې په کابل کې د حبيبيې ښوونځی او د حربيې ښوونځی او د سراج الاخبار د جريدې اداره د سياسي فعاليتونو په مرکزونو بدل شول.

په همدې وخت کې د مير غلام محمد غبار په قول: ((په کابل کې د بهرنيو هېوادونو جريدې لاس په لاس گرځېدې او د روښانفکرانو قشر چې په لومړي سر کې يې د ملي بورژوازي او ليبرال ملاکانو نماينده گي کوله وروسته يې د پاچا د بې سرحدو واک د محدودولو او د افغانستان د خپلواکۍ د گټلو او د اساسي قانون د جوړولو لپاره په مبارزه لاس پورې کړ.)) (۳۷: ۷۱۶)

د تجدد او روښانتيا دوران ادبيات د ملي ارمانونو د عراډې په توگه د فرهنگ پرمخ بيولو ته وقف شوي وو. په دې کې شک نه شته چې د معاصر ادب ترڅنگ، کلاسيک ادب او فوکلوري ادب دواړه په خپل قوت پاتې وو، خو معاصر ادب د محتوا او پيغام درلودلو له کبله نور ادبي جريانونه له خپل عنعنې يي اهميت څخه وغورځول. معاصر ادب د يوه متعهد او رسالتمن ادب په توگه د ټولني په خدمت کې په کار واچول شو.

د خادم نړۍ لید

په هېواد کې د مزمن فقر، بېسوادی، اداري فساد، اختناق او ټولنيزي بېعدالتۍ عمومي ټول هېواد پالونکي، ازادي خوښوونکي روښانفکران دي ته وهڅول چې د منځنيو پېړيو د عطالت او رکود د منځه وړلو لپاره سخته مبارزه پيل کړي. ادبيات د يوه معنوي مثال په توگه د خلکو د ذهنونو د روښانولو لپاره استخدام کړي او ولس د غفلت، بې خبرۍ، پرانده تقلید او بې تفاوتۍ له درانه خوبه راوښ کړي. ددغه وخت يو شمېر نامتو شاعرانو او ليکوالو د ادبي تخليقاتو له لارې د خان خانۍ، استعمار، خانخانۍ او استبداد پرضد گړندی مبارزه کوله او ځينو يې د خپلو لوړو ارمانونو د پوره کولو په لاره کې د قربانۍ ميدان ته هم ورودانگل او د شهادت جامونه يې وڅښل.

د سراج الاخبار د جريدې په خپرېدلو سره پښتو ژبې او ادبياتو ته هم د انکشاف زمينه برابره کړي. په همدې وخت کې ((په لره او بره پښتونخوا کې ډېر داسې ځوانان موجود وو چې د نويو علمونو او اروپايي ادب مطالعه يې کړې وه، نوي ادبي ژانرونه او فورمونه يې پېژندلي وو، د خپل خيال د اظهار لپاره يې نوې لارې په نښه کړې وې او د پښتو د لرغوني ادب پر پاڅه بنسټ يې د پښتو د نني ادب مانۍ پيل کړه.)) (۴۳:۵۷).

که څه هم انگرېزي استعمار پر (۱۸۹۳م) کال د ډيورنډ په تحميلي کرښې سره د افغانستان د خاورې يوه برخه له اصلي پيکر څخه بېله کړه، خو ويې نه شو کولای چې د پښتنو د گډو ارمانونو، گډو ارزښتونو او گډو وياړونو ترمنځ د بېلتانه کرښه راوباسي. د هنري فرهنگ په ډگر کې دلته او هلته په يوه وخت کې حرکت پيل شو. ددغه حرکت مخکښان د ټولني روښانفکران وو.

په افغانستان کې د (سراج الاخبار افغانستان) جریده د مولوي عبدالروف کندهاري له خوا د (۱۹۰۶م کال د جنورۍ په یوولسمه نېټه) له چاپ څخه راووتله، خو د همدغې لومړۍ گڼې له خپرېدلو وروسته جریده بنده شوه او دویم ځل لپاره د (سراج الاخبار افغانیه) په نامه پر (۱۹۱۱م) کال د محمود طرزي په مدیریت او مشرۍ خپره شوه. په همدې وختونو کې په لره پښتونخوا کې هم د پښتو د معاصر ادب د پراختیا په لاره کې گامونه پورته شوي وو. پر (۱۹۱۰م) کال د (افغان) جریدې په خپرېدلو سره په پښتو ادب کې نوي ژانرونه باب شول او د (راحت زاخېلي، فضل محمود مخفي، عبدالاکبر خان اکبر، عبدالملک فدا) غوندې نامتو شاعران او لیکوال ددغه نهضت سرلاري وو.

محمود طرزي او عبدالرحمن لودین په (سراج الاخبار افغانیه) کې د پښتو نظمونو او مقالو خپرولو ته په اگاهانه توگه پاملرنه اړولې وه. د پښتو لومړۍ شعر چې په نوموړې جریده کې خپور شو د مولوي صالح محمد کندهاري شعر دی:

دا څه عجب دوران دی
چې راغلی پر افغان دی
رنگارنگه ترقي ده
څه عجب محبوب عنوان دی

دا له کومه شو په موږ کې
چې ظاهراً او نمایان دی
دا څو عصرد سراج دی
چې افغان ټول پرې روښان دی

ته سراج الاخبار ته گوره
چې د ملک په تن کې ځان دی
اوس بیا نور علي نور شو
په پښتو چې دی گویان دی.

په دغه شعر کې د نوي دوران د پیلېدو زېری ورکړ شوی دی. له روښانتیا سره سراج او د ((نورعلي نور)) ارتباط مضمون ته ادبي رنگ هم ورکړی دی. که په دغه شعر کې د سراج عصر ستایل شوی دی، وجه یې داده چې د هېواد ترقۍ ته یې پاملرنه کړې ده.

د روښانتیا پړاو کې د پښتو د معاصر ادب سرلاري دغه کسان دي: مولوي صالح محمد کندهاري، غلام محی الدین افغان، مولوي عبدالواسع کندهاري، عبدالعلي مستغني او عبدالهادي داوي. د سراج الاخبار د نورو قلمي همکارانو په ډله کې چې په پښتو یې شعرونه ویلي دي. د سید محسن کندهاري، عبدالسلام کامه یي، ملا عبدالباقي کندهاري، عبدالرسول محمدزایي، میرزا عبدالرحیم رحيمي او ملا محمد خان عرض بیګي (افغانی نویس) نومونه د یادونې وړ دي. محمود طرزي په دې دوران کې د پښتو د عامېدلو او ودې لپاره کار کړی، خو دا کار یې په دري ژبه دی. عبدالرحمن لودین که څه هم پښتو ژبې ته ډېر خدمت کړی دی، خو د پښتو شعر یا داستان کومه نمونه یې لاس ته نه ده راغلې. [(۳۲: ۵۱-۵۶)

استاد روهي بیا د پښتو د معاصرو ادبیاتو دا پړاو چې دی یې (روښانتیا) پړاو بولي، ځانگړنې پر دې ډول په گوته کوي.

[د شلمې پېړۍ په پیل کې د افغانستان په ادبیاتو کې موډرنیزیشن په پراخه اندازه منعکس شوی دی. د هغه وخت ادبي نوښتګرو په شعوري توګه هڅه کوله چې له ادبیاتو څخه د ملي او دموکراتیکو هدفونو د تحقق لپاره د یوې اغېزناکې وسیلې په توګه کار واخلي. ددې وخت د ادبیاتو سوژه، هېوادپالنه، خپلواکي غوښتنه، د اختناق او فساد رتبه، د فاناتیزم (تعصب) او ارتجاع غندنه، د مثبتو علومو او ټکنالوژۍ او نوي فرهنگ خپرونه، د ملي وحدت ټینګونه، د عصري ژوند له غوښتنو سره د دودونو او انګېرنو سمونه، د مطلقیت او ستاټسکو (اوسني حالت ساتنې) پرضد د خلکو پارونه، د انګرېزي استعمار په مقابل کې د ختیځ په تېره د مسلمانو ملتونو پاڅونه او داسې نور ملي، اسلامي او بشري ارزښتونه او ارمانونه دي. پر دې اساس ددغه پړاو په ادبیاتو کې د پیغام او تعهد برخه ډېره پیاوړې ده او پر مضمون باندې د زیات ټینګار له امله ادبي فورم ته لازمه پاملرنه نه ده شوې. له ځینو لیکنو څخه څرګندېږي چې د روښانتیا پړاو د ادب مخکښانو په قصدي او عمدي توګه د کلاسیک ادب د بدیعي صنایعو د عنعنې له پیروی څخه ډډه کړې ده.

د مثال په توګه محمود طرزي په خپله مقاله (حسب حال مابین شعر طرز جدید و شعر طرز عتیق) کې د کلاسیک ادب پر تشبیهاتو باندې داسې ملنډې وهلې دي: ((در این عصر قد دراز سر و عرعر ماندی راکه ده پانزده برابر قامت طبیعی بشر باشد و ان سرود و لیمو یا دو انار بار آورده باشد و مار های سیاه پر زهر از دو طرف ان اویخته باشد... هیچ کس نمی پسندد.)) (۳۶: ۹۷۴). د پښتو د معاصر ادب د لومړي پړاو اکثر شعرونه هېواد پالنې ته وقف شوي دي او په اصطلاح ((وطنیه)) شعرونه دي، خو د فورم او بدیعي ځانګړتیاوو له پلوه په هغو کې نیمګړتیاوې لیدل کېږي. داسې ښکاري چې د مضمون په نوي کېدو سره د نوي هنري شکل د

د خادم نړۍ لید

ایجادولو لپاره هلې ځلې روانې وې. د ځینو ادیبوهانو په عقیده، ددې پړاو مخکښانو له عنعنې یې ادب څخه په لرې کېدو سره هڅه کوله چې د نوي ادب د بنسټ تیرې په خالي فضا کې کېږدي چې په نتیجه کې یې د محتوا او شکل یووالی او تناسب زیانمن شو.

په امانې عصر کې د پښتو معاصر ادب، د انتظار پر خلاف، مخ په ځوړه روان شو. ددغې دورې ډېر شعرونه په لاس کې نه شته او یوه دوې بېلگې یې چې لاس ته راغلې دي د عادي نظم سطحې ته هم نه رسېږي. د تعجب خبره ده چې ځینو ادیبوهانو دغو شعرونو(!) ته د نوي او ابتکاري شعر په نظر کتلي دي. داده لومړۍ بېلگه:

امیر امان الله خان

چې غازي دی بې مثال

و ملت د افغان

وبښل استقلال

قانون و ائین جوړ کئ له دوی د دین

لپاره د مسلمان

د نوي او ابتکاري شعر لپاره تر هر څه دمخه د ژبې سموالی حتمي دی؛ که ژبه له گرامري قواعدو سره سمون ونه لري، لکه ((و ملت د افغان وبښل استقلال)) یا ((قانون و ائین جوړ کئ له دوی د دین)) نو دغسې شعر(؟) اصلاً شعر نه گڼل کېږي. ابتکاري خو یې لا پرځای پرېږده.

په پورتنی شعر(!) کې له وزن څخه بې خبري او سکتې په ((نوي شعر)) تعبیر شوي دي، د شاعر احساس د قدر وړ دی، خو له بده مرغه نه

یې د نظم ژبه سمه ده، نه وزن لري، نه تصویر لري، نه تشبیهات یا نور شعري تلازمات او نه کومه نوې مفکوره.

اوس د همدغه وخت د شعر (!) یوه بله نمونه چې لاس ته راغلې ده، وگورئ:

شاه غازي امير امان الله خان

عادل، عاقل، عامل، کامل

ملک محکم او قوي دی افغانستان

متین، رصین، حصین، سنگین

دغه بېلگه چې له پورتنۍ بېلگې څخه کوم امتیاز لري هغه دادی چې ژبه یې څه سمه ښکاري.

ددغې پورتنۍ یادونې لومړی مقصد دادی چې په امانی عصر کې د معاصر ادب د پیلامې لپاره، لکه ځینو چې ادعا کړې ده، قناعت ښونکي دلیل نه شته او دغه عصر له سراجي عصر څخه په ادبي لحاظ وروسته پاتې کېږي. دویم مقصد دادی چې د شعر او ادب وده او ترقي په میخانیکي ډول ټولنیزې ترقي سره اړه نه لري. کېدی شي چې د هوسا او بسیا ټولنې د شرایطو پرځای په بحراني حالاتو کې ښه شاعران او لیکوال پیدا شي. [۳۲: ۵۶-۵۹].

استاد روهي وايي: ((مولوي صالح محمد هوتک، غلام محي الدين افغان، عبدالعلي مستغني، عبدالهادي داوي، عبدالواسع کندهاری او ملا عبدالباقي کاکړ) ددې پړاو نامتو لیکوال او شاعران دي.

استاد روهي بیا د پښتو ادبیاتو د معاصرې دورې د دویم پړاو چې دی یې د ((ویښتیا)) یا ویښتیایي پړاو بولي، په باب وايي:

د خادم نړۍ ليد

[د امير امان الله خان ټولنيز، اقتصادي او فرهنگي اصلاحات چې د ترقي غوښتونکو روشنفکرانو ارمانونه يې تمثيلول د روحانيونو، ملايانو، خانانو او محافظه کاره سردارانو له مخالفت سره مخامخ شول. که څه هم په وروستيو وختو کې امير امان الله خان څو گامه په شا ولاړ او پر خپلو ريفورمونو يې نوې کتنه وکړه، خو پاچا په عامه ذهنيت کې وهل شوی و او د ده پرضد فعاليتونه پيل شول. د (۱۹۲۹م) کال د جنوري (۱۳۰۷ ل جدي) په مياشت کې حبيب الله نومی (چې د سقاو زوی په نامه شهرت لري) پاچهي ته ورسېد. د اکثرو تاريخپوهانو په نظر د امير امان الله خان د ناکامۍ او زوال يو عمده علت د انگرېزانو تبليغات او تخريبي فعاليتونه وو چې نه يې غوښتل په هند کې د ازادۍ غوښتونکو لپاره پياوړې پښتوانه او تکيه گاه جوړه شي. انگرېزانو له شوروي اتحاد سره د امانې دولت د ښو مناسباتو ټينگول هم په خپله گټه نه بلل. سره له دې د امانې رژيم د زوال اساسي علت دا و، چې په افغاني ټولنه کې د نفوذ خاوندان د ريفورمونو مخالف وو او افغاني ټولنه د سايکالوجي له مخې د اصلاحاتو منلو ته چا نه وه آماده کړې.

د سقاو زوی يو بې سواده لار وهونکی و. د سياست او ادارې له پلوه د پاچهي د کارونو لپاره جوړ نه و. د غبار په قول، د مملکت اداره خو پرېرده د يوه کلي له ادارې څخه هم عاجز و. (۳۷: ۸۲۶) ده د خپلې پاچهي په لومړۍ ورځ اعلان وکړ چې زه به په راتلونکې کې د بيت المال پيسې په تعميرونو او مدرسو باندې ضايع نه کړم او هماغه و چې د معارف (ښوونې او روزنې) وزارت يې لغوه کړ او د ښوونځيو دروازې يې وتړلې. ده د څو اويا تنو ملايانو په لاسليک سره د امان الله خان د تکفير فتوا صادره کړه. د تکفير ځينې دلايل يې دا وو چې امان الله خان د پگړۍ پرځای خولی رواج کړه؛ د زيرې خريلو او دريشي اغوستلو رواج يې

وهڅاوه؛ د بنځو ښوونځي يې پرانيستل، قمري سنه يې په شمسي واړوله او داسې نور.

د (۱۹۲۹م) کال د اکتوبر پر (۱۰)مه (د ۱۳۰۸ش کال د ميزان ۲۳مه) نېټه د کورني اړودوړ په پای کې محمد نادرشاه پاچهي ته ورسېد. محمد نادرشاه د تدريجي اصلاحاتو پلوی و او کونښن يې وکړ چې له تېرو تجربو څخه په استفادې سره داسې زمينه برابره کړي چې په آرامۍ سره حکومت وکړي. دده لومړی کار دا و چې راډيکال مخالفان له صحنې څخه لرې کړي او د طبقاتي يا صنفی اتحاد له لارې د سوداگرانو، متنفذو روحانيونو، ديني علماوو او اعتدال خوښوونکو روشنفرانو ملاتړ ترلاسه کړي. د همدغه داخلي سياست په ادامه کې يې خارجي سياست هم داسې عيار کړ چې د پرديو د لاسوهنې لپاره بهانه برابره نه کړي، د بېطرفۍ او له ټولو هېوادو سره د برابري، د مناسباتو د ټينګولو تګلارې ته يې د (۱۹۳۱م) کال په اساسي قانون کې قانوني جنبه ورکړه.

محمد نادرشاه ددغه فارمول پر اساس چې ((سره ټول يې کړه، کنټرول يې کړه)) خپل احتمالي پلويان په بېلابېلو گروپونو کې تنظيم کړل. سوداگران يې دې ته وهڅول چې شرکتونه جوړ کړي او د فابريکو په جوړولو کې ونډه واخلي. د شلمې پېړۍ په دېرشمو کلونو کې پنځلس لوی شرکتونه تاسيس شول. پر (۱۹۳۲م) (بانک ملي افغان) پرانيستل شو چې په هغه کې په سلو کې (۹۴) پانګې په ملي سوداګرو پورې اړه درلوده. د روحانيونو او ديني علماوو د رضایت د جلبولو لپاره يې يو لړ اقدامات ترسره کړل. د ازادو ديني مدرسو جوړولو ته يې اجازه ورکړه، شرعي محکمو ته يې په کافي اندازه ازادي ورکړه، پر خپلو دولتي قوانينو باندې يې د شرعي مهر لگولو لپاره (جمعيت العلماء) تاسيس کړ؛ يو شمېر ديني عالمان په ښوونځيو کې په تدريس لگيا شول. د رسوخ خاوندان،

د خادم نړۍ لید

لکه روحاني شخصیتونه، ستر ملاکان او د سوداګرو د طبقې نماینده ګان یې د ملي شورا او اعیانو مجلس ته جذب کړل. اعتدال خوښوونکي روښانفکران او د (جوانان افغان) د ډلې پاتې کسان یې په ادبي او فرهنگي موسسو کې مقرر کړل؛ په کابل، کندهار او هرات کې ادبي انجمنونه جوړل شو. پر (۱۳۱۱ هـ. ش) (په کندهار کې) د پښتو انجمن په جوړېدو سره د (پښتو) مجلې په خپرېدو پیل وکړ.

پر (۱۹۳۳م) کال (د ۱۳۱۲ش د عقرب ۱۶) چې محمد ظاهر شاه د پاچهي پر تخت کېناست په عمده توګه یې د خپل پلار تګلاره تعقیب کړه. د ظاهرشاه د سلطنت په دوره کې ځینو نړیوالو پېښو پر افغاني فرهنگ په تېره پښتو ادبیاتو باندې خپل سیوری واچاوه چې هغه عبارت دی: د المان له نیشنلیزم، د هند د نیمې وچې وېش او د ګاونډي هېواد؛ شوروي اتحاد د کمونیستي ایډیالوژۍ له تبلیغ څخه. د جرمني فاشیستي افکارو په ټولو هېوادونو کې د افراطي یا معتدل نیشنلیزم د رامنځته کېدو امکانات برابر کړل. په افغانستان کې یو معتدل نیشنلیزم منځته راغی، چې عمده مضمون یې ملت پالنه، د تاریخي مواردو او عنعنو درناوی، حماسي ادب، پرځان وپسا او ملي غرور و.

د هند د نیمې وچې د وېش په وخت کې داسې مفکوره پیاوړې شوه، چې د ډیورنډ د تحميلي کرښې په واسطه له افغانستان نه بېله شوې برخه دې بېرته له خپل پلرني هېواد سره یوځای شي. هغه ریفرنډم چې د هند په نیمه وچه کې د انګریزانو له خوا ترسره شو د افغانانو لپاره د منلو وړ نه و.

د ظاهرشاه د سلطنت په دویمه لسیزه کې پښتو ادب له یوې خوا د پښتو ژبې د تعمیم او پیاوړتیا له جریان سره او له بلې خوا په هېواد کې د

دموکراسۍ او ریفورم غوښتنې له نهضت سره په ملګرتیا کې ډېر ژر نوي پړاو ته داخل شو، چې مور یې د (وینستیا پړاو) بولو.

د وینستیا پړاو تر زیاتې اندازې د وینس ځلمیانو له سیاسي غورځنگ سره اړه لري. د پښتو ژبې تقریباً ټول نامتو لیکوال او شاعران د وینس ځلمیانو له سیاسي غورځنگ سره اړه لري. د پښتو ژبې تقریباً ټول نامتو لیکوال او شاعران د وینس ځلمیانو په سیاسي سازمان کې شامل وو او له همدې لامله د وینستیا د دورې اکثر شعرونه او لیکنې اجتماعي-سیاسي رنگ لري. د وینس ځلمیانو په مرامنامه کې د (پښتو ژبې له ترقي ورکول) فقره هم شامله ده. که څه هم د وینس ځلمیانو له گوند نه وروسته ځینې نور سیاسي سازمانونه هم جوړ شول چې د (وطن) او (ندای خلق) په نامه نشراتي ارګانونه یې درلودل او سربېره پر دې ځینې نورې جریدې هم د ځینو سیاسي سازمانونو له خوا خپرېدې، خو په عامه ذهنیت کې د وینس ځلمیانو نوم نقش شوی و او هر تحول غوښتونکی شخص به یې وینس ځلمی باله. په واقعیت کې د سیاسي سازمانونو مرامنامې یو بل ته ورته وې، یوازې د تاکید ټکی د هغوی د تشخیص نښه ده. د مثال په توګه، د (وطن) گوند پر اقتصادي اصلاحاتو ټینګار کاوه، وینس ځلمیانو ملي مفکورو او د (ندای خلق) چلوونکو سیاسي تحول ته زیاته پاملرنه درلوده.

ښاغلی سرمحقق زلمی هېوادم له وینستیا پړاو په باب همدې ته ورته نظر لري. هغه وايي: ((د ادبپوهانو د دوره بندۍ له مخې په افغانستان کې د پښتو ادبیاتو ورشو او ودې له مخې دویم پړاو یې د ادبي اثارو خصوصیاتو ته په پاملرنه د وینستیا پړاو نومولی او د پیل تړښت یې ورته د وینس زلمیانو له ملي او مترقي غورځنگ سره کړی دی.)) سرمحقق زلمی هېوادم زیاتوي: ((د پښتو نثر د پرمختیایي مسیر په مطالعو کې دا

د خادم نړۍ لید

پړاو د ارواښاد محمد هاشم خان له استعفی (د ۱۳۲۵ هـ ش کال د جوزا ۲۵مه) او د ارواښاد سپه سالار شاه محمود خان غازي د صدارت له پيله شروع کېږي.)) (۴۵: ۷۸۳-۷۸۴)

استاد روحي ددې پړاو د محتوايي څرنگوالي په باب وايي: ((د ويښتيا د پړاو ادبي ميتود انتقادي رياليزم و چې په عمده توگه د اداري فساد، بيروکراتيزم، اختناق، اتوکراسي، ارتجاع، ظلم او استثمار (په تېره د خانانو او ملاکانو له خوا د بزگرانو د استثمار) پرضد مبارزه په کې منعکسه شوې ده. همدارنگه ددغې دورې په ادبياتو کې د پښتنو او بلوڅو دملي ازادۍ بښونکي نهضت، د ښځو د دموکراتيکو حقوقو، ټولنيزو سياسي ريفورمونو، د اقتصادي حالت د ښه والي لپاره مبارزه د يادونې وړ ده. د ويښتيا دورې په ادبياتو کې کله کله د سوسيالستي رياليزم بېلگې هم ليدل کېږي، خو دغه وخت مسلط ادبي ميتود انتقادي رياليزم دی چې د شعر، لنډې کيسې، ادبي ټوټو، ډرامې، طنز او ادبي مقالو په بېلابېلو ژانرونو کې يې ځان ښودلی دی.

د ويښتيا په ادبياتو کې د فورم له پلوه د روښانتيا د دورې په نسبت ډېر ښه والی راغلی دی. خو سره له دې پيغام او ايډيا ته د بديعې مختصاتو په نسبت زياته پاملرنه شوې ده، مفکورې زياتره ښځه په ښځه بيانېږي او له ادب څخه د تبليغاتو د وسيلې په توگه کار اخيستل کېږي.

په دغه وخت کې فورمالييزم او (هنر د هنر لپاره) مفکوره وغندل شوه. دا ټکی په اسانۍ سره د پوهېدو وړ دی ځکه چې افغاني ټولنه په اقتصادي او فرهنگي لحاظ دومره بېرته پاتې شوې وه، چې نړه هنر، فورمالييزم او فيشنې ادب د زغملو وړ نه و. په عمومي توگه ويلای شو چې د پښتو معاصر ادب له رياليزم پېچلې تکنیک نه لري، ساده دی او له بلې خوا د خپل ماهيت له مخې د تبليغاتو لپاره ښه کار ورکوي.))

(۳۲: ۸۲-۸۸)

استاد روحي د خپلې لیکنې په بهیر کې د پښتو ادبیاتو د معاصرې دورې د ویبپاڼې پر او د نامتو لیکوالو او شاعرانو په باب وایي:

((د ویبپاڼې دورې په ادبیاتو کې عام تمایل داسې دی چې ادبي څېړونکي هم د لیکوالو په ډله کې حسابېږي او له همدې امله، کله چې ادبي څېړنې معرفي کېږي، نو د هغو پر نومونو باندې سترگې پټول یو ډول بې انصافي ښکاري. ددغه تمایل د رامنځته کېدو یو علت دادی چې د ځینو روښانفکرانو په نظر کیسه لیکل یا شعر جوړول د څېړنې په نسبت ساده او ارزانه ښکاري، په تېره بیا چې د پښتو یو زیات شمېر شعرونه او کیسې د ابتدال په سطح کې واقع شوي دي. له بلې خوا په عنعنې لحاظ (ادبیات) د بدیعي ادب او همدارنگه د ادبپوهنې په مفهوم استعمالېږي، نو ځکه د بدیعي اثر هستوونکي او ادبي څېړونکي په هماغه یوه ساحه کې په کار بوخت دي.

پخوا له دې چې د ویبپاڼې نامتو لیکوال او شاعران معرفي کړو، ښايي یادونه وکړو، چې د ویبپاڼې لیکوال او شاعران د اوسنون په پړاو کې لایات فعال شول او زیات اثر یې په وروستني پړاو کې چاپ شول. له دې کبله باید په یاد ولرو چې د شاعر ژوند کله کله له پړاوونو سره سر نه خوري.

۱- شاعران: الف) ددغه پړاو نامتو شاعران دادی: گل پاچا الفت، عبدالروف بېنوا، سلیمان لایق، عبدالباري جهاني، بهاءالدین مجروح، محمد صدیق پسرلی، سعدالدین شپون، قیام الدین خادم، برکت الله کمین، نصرالله حافظ، عبدالله بختانی، مجاور احمد زیار، عبدالروف قتیل، کبرا مظھري، حبیب الله زړه سواند، عبدالله غمخور او سېلاب ساپی.

د خادم نړۍ ليد

ب) هغه شاعران چې د اشعارو كميت يې لږ او كيفيت يې زيات دى: عبدالحى حبيبي، عبدالشكور رشاد، صديق الله ربنتين، محمد موسى شفيق، عبدالرحمن پژواك، حبيب الله تړى، محمد جان فنا او طالب كندهارى.

ج) له متوسط نه پورته شاعران: ولي محمد مخلص، عبدالخالق اخلاص، سيد حسن حسن، شمس الدين مجروح، دوست شينواري، محمد عثمان نژند، مستوره شال، عبدالقدوس پرهېز، غلام رحمن جرار، عبدالمنان دردمند، حبيب الله رفيع، محمد عارف غروال، محمد ارسلان سليمي، غلام جيلاني جاللي، محمدشاه ارشاد، محمد صديق رازقي نړيوال، محمد دين ژواك، عبدالرزاق فراهي، غلام دستگير ږنگ، محمد ابراهيم عطايي، محمد رحيم الهام، عبدالكريم محب، محمد ظاهر بينا، عزيزالرحمن ممنون، عبدالمنان ملگري او امين الله زمريالى.

د) نور شاعران: محمد عمر بلبل افغان، محمد عثمان پښتون، نېك محمد پكتياني، محمد رفيق حبيبي، مېرمن حميده، محمد ابراهيم خواخوږى، خالد روښان، غلام محى الدين زرمتمى، سمسور ساپى، غلام حضرت روغمن، محمد اكبر پامير، پاينده محمد زهير، خواجه محمد زهير، محمد حسن ضمير ساپى، محمد سلام سليم، سيد حسين سيد، محمد گل عتيقي، عطاالله خان عطا، عبدالله نورزى، لعل محمد غريب، غلام حضرت فقيد، قاضي عبدالصمد اخوند، محمد رفيق قانع، سيد محمود كارگر، برهان الدين كشكى، سيداحمد گلزار، محمد گل للمه، داودشاه لېوال، محمد صفدر سالارزى، نوره الله ولسپال، محمد ظاهر رحيمي، محمد ظاهر بينا، محمد عارف رهين، عبدالروف مخلص، سيد مراد مين، محمد رسول مسلم، عبدالله مسيزى، محمد اكبر معتمد، عبداللطيف منت بار، يوسف مېړنى، جنت گل نثاري، عبدالقدوس نجيب،

عبدالحمید نحیف، نعیم جان، نظر محمد اڅک، محمد گلاب ننگرهاری، عبدالرحیم ننگیالی، محمد گل نوري، محمد گل مومند، محمد نسیم نوري، عبدالخالق واسعی، فضل محمد وکیل، محمد یوسف ویران، محمد ویس کاکړ، ظهورالله همدرد، غلام نبي هوتک، احسان الله هېر، حاجي الهداد، غلام سخي انتظار، انوارالدین انوار، عبدالغفار بریالی، عبدالرزاق پالوال، جان محمد پکتا، عبدالقادر تېر، جمعه گل، رحیم جان جوهر، پروانه حریق، ملا عبدالمنان حیرت، عبدالاحد خالېز، عبدالجلیل خوښمن، سلیمي کندهاری، سهارگل سهار، محمد نبي شاکر، عبدالحکیم شیدا، سید عبدالقیوم عسکر، محمد ظاهر قانت او په لسگونو نور شاعران چې په اوسني لیکوال (درې ټوکه)؛ (اوسني شاعران) نومي کتاب او د (۱۵) لیکوال او ۱۵ څېرې) کتاب کې معرفي شوي دي.

۱۵ باید وویل شي چې د پورتنیو شاعرانو ټول اثار نه دي، کتل شوي کېدی شي چې ځینې یې په لومړۍ یا دویمه کتگورۍ کې شامل شي.

۲- اوپرا جوړوونکي: په پښتو ژبه کې عبدالرحمن پژواک او محمد اکبر پامیر اوپرایي شعرونه ويلي دي.

۳- کیسه لیکونکي: سعدالدین شپون، موسی شفیق، نورمحمد تره کی، استاد حبیبی، غوث خیبری، احسان الله هېر، کبرا مظهری، قتیل خوریانی، یوسف ساپی، سلیمان لایق، عبدالله بختانی، گل محمد نورزی، محمد دین ژواک، حبیب الله تړی او نور.

۴- ناول لیکونکي: محمد رفیق قانع، برهان الدین کشکی، غوث خیبری، کبرا مظهری او ابراهیم عطایي.

د خادم نړۍ لید

پوهاند رښتین د محمد رفیق قانع (دوه سره مین وروڼه) او د برهان الدین کشکی (پټه مینه) ډرامې گڼلې دي اما د حبیب الله رفیع په قول دغه اثار د ناول په کتار کې درېږي. د برهان الدین کشکي یو اثر (په پټه د پتو پلټنې) چې ما کتلی دی هغه یو پولیسي ناول دی. همدارنگه د استاد حبیبی د (تورپکې) کیسه ځینو لیکوالو ډرامه بللې ده، په داسې حال کې چې نوموړې کیسه ډرامې ته ورته ده، کیدی شي چې ډرامه وزمه کیسه یې وبولو.

۵- ادبي څېړونکي: عبدالحی حبیبی، عبدالشکور رشاد، صدیق الله رښتین، غلام جیلاني جلايي، گل پاچا الفت، سعدالدین شپون، حبیب الله تری (نیازی)، عبدالروف بېنوا، محمد رحیم الهام، قیام الدین خادم، دوست شینواری، ابراهیم عطایي، امین الله زمريالی، عبدالله بختانی، حبیب الله رفیع، مجاور احمد زیار، معصومه عصمتي، معتمد شینواری، زلمی هېوادمل، مفتاح الدین ساپی، جاج پښتونزوی، زبورالدین زبور او نور.

۶- ژبپوهان: محمد گل مومند، محمد اعظم ایازي، عبدالحی حبیبی، عبدالشکور رشاد، صدیق الله رښتین، قیام الدین خادم او محمد شېرگل.

دغو ژبپوهانو عصري ژبپوهنه په بهرنیو هېوادو کې لوستي او اثار یې لیکلي دي.

حبیب الله تری (نیازی)، محمد رحیم الهام، مجاور احمد زیار، عبدالحکیم هاللي، دولت محمد لودین او سیدالشاه پولاد.

۷- هنري نثري او ادبي ټوټې: الفت، بېنوا، محمد جان فنا، ژواک، بختانی، زیار او نور.

۸- د ادبي طنز لیکونکي: الفت، شپون، بېنوا، عبدالاحد وحید او نور.

۹- فوکلوريستان: محمد گل نوري، ابراهيم عطايي، حبيب الله رفيع، علي محمد منگل، محمد عارف غروال، عبدالکريم پتنگ، حبيب الله جاج اونور. [۳۲: ۸۸-۹۳]

د پښتوادبياتو د معاصرې دورې د لومړي (روښانتيايي پړاو او دويم (وېښتيايي) پړاو له دومره تفصيلي بيان څخه مو هدف دا و چې د دې پړاوونو څرنگوالی او څومره والی تشریح او توضیح شي او په دې کې بيا د استاد قیام الدین خادم دريځ او مقام هم څرگند شي.

استاد روهي بيا ددې پړاو د يوه استازي ليكوال په توگه د استاد قیام الدین خادم یادونه کوي، هغه د دې پړاو او د ادبياتو په ټولو ډولونو او په هغو پورې په اړوندو علومو کې شریک گڼي او د دې برخې یو ښه استازی. استاد روهي، استاد قیام الدین خادم، ددې پړاو د یوه لیکوال، شاعر، څېړونکي او ژبپوه په توگه معرفي کوي او د هغه دريځ پیاوړی گڼي، ښاغلی سرمحقق زلمی هېوادم مل هم په وېښتيايي پړاو کې د استاد خادم یادونه کوي او هغه هم په ژباړه او په هنري نثر لیکنه کې د دې پړاو یو مخکښ لیکوال گڼي. استاد روهي بيا د هغه په باب په ځانگړي بحث کې وايي:

((کله چې د وینس ځلمیانو د وخت په ادبياتو باندې بحث کېږي، نو د لومړي ځل لپاره د حبیبی، الفت، بېنوا، خادم، رښتین او رشاد نومونه

د خادم نړۍ لید

په ذهن کې تداعي کېږي، ځکه چې دوی د پښتو د معیاري ژبې او لیکدود (املاء) او د ادبي سبک په پالنه کې ډېر ستر خدمتونه ترسره کړي او زیات شاگردان یې روزلي دي. لوی استاد حبیبی او فاضل استاد رشاد دواړه د ادبي او تاریخي څېړنو سرلاري او په خپله ساحه کې د تبحر په لحاظ یې ساري دي. محترم استاد پوهاند رښتین هم په گرامر او ادبي تاریخ کې لوی لاس لري. الفت، بېنوا او خادم که څه هم ادبي څېړنې ترسره کړي دي، خو هغوی زیاتره د ویستیا د دورې د نامتو شاعرانو په توگه شهرت لري.

که موږ په ادبي تاریخ کې د پوهاند رښتین او پوهاند رشاد نه مخکې د جهاني یادونه کوو، دلیل یې دادی چې په ادبیاتو کې هنر او بداعت له علم او تحقیق نه مخکې راځي. که څوک د ادبي څېړنو تاریخ لیکي هلته بنایي د ځینو نامتو شاعرانو او کیسه لیکونکو هېڅ یادونه ونه شي))

استاد روهي تر دغې لنډې یادونې وروسته د استاد قیام الدین خادم پر ژوند لیک رڼا اچوي او وایي:

[قیام الدین خادم د ملا حسام الدین زوی او د ملا علي گل اخونزاده لسمی دی. د (اوسني لیکوال) مولف لیکي چې: ((بناغلی قیام الدین خادم په اوسنیو پښتنو لیکوالو او شاعرانو کې د قدامت او مشرتوب حق لري او د افغاني پوهانو او ادیبانو په لومړۍ ډله کې درېږي.))

خادم صاحب د پښتو، پښتونولۍ او د هېواد له ترقۍ سره ډېره مینه درلوده، د ښو احساساتو خاوند و او د لهجې صراحت یې درلود.

استاد خادم په (اوسني لیکوال) کې خپل ژوند لیک خپور کړی دی، په یوه برخه کې یې د (زما په حیات انتقادات) ترسرلیک لاندې

داسې لیکلي دي: په ژوندانه کې هېڅوک له انتقاد نه دي خلاص هغه انتقادونه چې په ما یې خلک کوي دادی:

۱- وایي نه منونکی سپری دی. دا انتقاد په ما باندې زما والدې هم هر وخت کاوه، مگر زما جواب به دا و چې (که زه منونکی وای خو زه به هم د نورو خلکو غوندې وای). په ورکوټوالي به مې د مور سره تل په دې جنگ و، دې به ویل: (خلک داسې کوي او ته داسې). ما به ویل چې: (خلک راته مه یادوه خلک خو هر څه کوي!!!)

۲- وایي ډېر بحث کوي او نه قانع کېږي.... دا خبره نه شم فیصله کولای چې دا د خلکو قصور دی او که زما عیب؟ استادان به هم زما پوښتنو ته اریان وو، زه په خپله هم په دې قانع یم چې بحث مې خوښ دی، مگر په اساسي او اصولي خبرو. نه مطلق بحث...

۳- وایي ((سر شوخه دی)) مگر دوستان مې وایي ادبي شجاعت لري. په ورکوټوالي کې راته خلکو ویل چې ((کلان کار دی)) ولې په ازادۍ خو زه په خپله هم قایل یم او دا ځکه چې د طمعی بار زما په ورمېر نه شته.

۴- هو، په دې یو گناه زه په خپله هم قانع یم چې هغه حقیقت مینه باید وبولم.

خلک په امورو کې د نورو نورو ملاحظاتو مراعات کوي، مگر زه په حقیقت او واقعیت پښې نه شم اېښودلای، ما خپل دغه عادت په هغه نظم کې چې (د شاعر مسلک) یې نوم دی تصویر کړی دی.

زه دا ټولې خبرې اورم مگر د ځان سره وایم: ((ډېرې خولې ډېرې خبرې)).

د خادم نړۍ لید

دا پورته لیکنه د خادم صیب د نثر نمونه هم کېدای شي. دده په نثر کې ایجاز لیدل کېږي او د ځینو لیکوالو په شان د حق الزحمې لپاره خبره نه اوږدوي، بلکې نېغ په نېغه خپل مطلب بیانوي.))

استاد روحي بیا په خپله لیکنه کې داستاد خادم د اثارو یادونه هم کوي او (د شاعر مسلک) په نامه د هغه یو شعر دهغه د شاعرۍ د بېلگې په توګه راوړي. په دې شعر کې د خادم صیب د عمومي تفکر یو ټولیز جاج لیدل کېږي، شاعر په دې شعر کې د حقیقت د بیان لپاره پر خپل عزم ټینګار کوي، د حق له پاللو بل څه نه غواړي. دازادې مفکورې خاوند دی، د انسان بندګي نه مني، چاپلوسي او که څوک یې دمقام سپکه وکړي، نو دی یې دښمنۍ ته تیار دی. همداسې د دې شعر پیغامونه په بل پسې امتداد پیدا کوي. ښه به وي چې دلته دې شعر ته لږ تم شو.

د شاعر مسلک

صحيح لاره به بنایم که وم که نه وم که نه وم نه وم
رښتیا رښتیا به وایم که وم که نه وم که نه وم نه وم
د حق د پیروی نه مې بل څه په زړه کې نشته
چې څه یمه همدا یم که وم که نه وم که نه وم نه وم
آزاد یم زېږېدلې بندګي کولی نشم
بنده د خپل مولا یم که وم که نه وم که نه وم نه وم
په بدو خوشامندو مې څوک خوښ نه دی چې غټ شم
که غټ یم خو همدا یم که وم که نه وم که نه وم نه وم
چې څوک غواړي څه سپکه مې د قام د څه جهته
دښمن د هغه چا یم که وم که نه وم که نه وم نه وم

په ماته کښتۍ ناست یم طوفانونه می په مخ کې
په دغه لاریې بیایم که وموم که نه وم نه وم
خدمت د خپلې خاورې، قام، وطن زما مسلک دی
په دې مینه به پایم که وموم که نه وم نه وم
په ټینگ عهد و پیمان چې مې بیعت ورسره کړی
دده په تولا یم که وموم که نه وم نه وم
لرم ښکلې تخمونه چې گلزار شي پښتنو ته
په دغه تمنا یم که وموم که نه وم نه وم
د ناز په خوب ویدې غونچې به ورو ورو وینسومه
خادم باد د سبایم که وموم که نه وم نه وم.

استاد خادم که څه هم د روښانتیایي پړاو د وروستی وروستی
برخې او د وینتیایي پړاو په اساسي لیکوالو او شاعرانو کې حسابېږي، خو
ددې دورې تاثیرات بل پړاو ته هم انتقالېږي. د استاد خادم افکار او آثار
د دې بل پړاو پر لیکوالو او اثارو خپل خپل اغېز بندي او دا تاثیرات ان
تر ننه محسوس دي. زه چې دا اثر لیکم، دا په خپله د پښتو ادب پر اوسني
بهر د استاد خادم د فکر، هنر او کار اغېز څرگندوي.

استاد روحي د معاصرو ادبیاتو درېیم پړاو د (اوبستون پړاو) بولي
ځینې نور لیکوال بیا دې ته (اوبنتیایي) پړاو هم وايي. استاد روحي په
خپله لیکنه کې ددې پړاو نامتو لیکوال هم معرفي کړي دي.

(۱۵۹-۱۵۴:۳۲)

ددې تفصیلي لیکنې په سر کې موږ د یو شمېر لیکوالو او شاعرانو
نومونه واخیستل، چې هغوی په روښانتیایي پړاو پورې اړه درلوده، خو پر

د خادم نړۍ لید

وینستیایي پړاو یې خپل خپل تاثیرات درلودل. دغه راز د وینستیایي پړاو د لیکوالو تاثیرات بیا اوبستیایي پړاو ته راوړسېدل، له هغې جملې څخه د دې پړاو د یوه استازي لیکوال استاد قیام الدین خادم افکار پسې وغځېدل.

استاد خادم نه یوازې د وینستیایي پړاو د یوه مهم لیکوال او شاعر په توګه مطرح و، بلکې تاثیرات یې د اوبستیایي پړاو پر لیکوالو او شاعرانو هم څرګند وو. دده یو زیات شمېر آثار همدې اوبستیایي پړاو کې چاپ شوي او تر ننه پورې یې تاثیرات روان دي. په تېره بیا دا چې په همدې اوبستیا یې پړاو کې له ملي ارزښتونو، ملتپالنې افغانیت او پښتو ژبې سره ډېر زیات ناوړه چلندونه ترسره شول، نو دا مهال د خادم صیب د اثارو د محتوا ارزښت، لرلید او اهمیت لاپسې په ډاګه شو.

د ولس په ویستابه کې د استاد خادم د مفکورو اغېزه

شاعر یا لیکوال خپله یو وینې موجود دی، په ټولنه کې تر ټولو زیات حساس او دراک انسان دی، خپله هم تر ټولو لومړی وپېږي او هڅه کوي چې نور هم له درانه خوبه راوینس کړي. د خادم صیب د (شاعر مسلک شعر) زموږ ددې ادعا ښه ثبوت دی:

د ناز په خوب ویدې غونچې به ورو ورو وینسومه
خادم باد د سبا یم، که وم وم، که نه وم، نه وم

لکه څنگه چې مو د خادم صیب په پېژندنه او همدارنگه په یو بل ځانگړي بحث کې یادونه کړې چې خادم صیب د ویستایي پړاو یو شاعر او لیکوال دی، دی هم د یو چا له خوا راوینس شوی او پالل شوی، نو ده هم نور څوک راوینس کړي او خوځولي دي.

خادم صیب لا هغه وخت د نوي نسل پر ویستابه لاس پورې کړ چې په لوارگي کې یې په یوه دیني مدرسه کې پر تدریس لاس پورې کړ، دی خپله لیکي چې ما په درېو میاشتو کې زده کوونکي خواننده او په شپږو میاشتو کې ((خواننده او نویسنده)) کړل. د ښوونې او تدریس په بهیر کې یې فکر د ولس د نوي نسل په روزنه کې اغېزناک رول ولوباوه، پر ټولنه باندې د ده د فکر تاثیرات هغه وخت لا پسې زیات شول چې دی رسنیز ډگر ته داخل شو. په (طلوع افغان، زېري، هېواد، اصلاح، اتحاد مشرقي)

د خادم نړۍ لید

او نورو خپرنیزو، خپرنیزو او علمي مرکزونو کې د استاد خادم دندو او مسولیتونو هغه د دې جوگه کړ چې خپل افکار او نظریات خلکو ته ورسوي. هغه وخت د چاپي رسنیو لپاره د موثريت ښه زمينه برابره وه. غریزې رسني کمې وې او لیدنۍ رسنۍ (ټلوېزيونونه) بېخي رامنځته شوي نه وو، نو ځکه خو چاپي رسنیو د خلکو پر ذهنیت ډېر زیات تاثیر درلود، په ټول هېواد کې امن او سولې هم د رسنیو له لارې خلکو ته د لیکوالو د پیغامونو رسول اسانه کړي وو. یوې آرامې ذهني فضاء په خلکو کې د مطالعې شوق زیات کړی و. خادم صیب د خپل وخت تر ټولو معتبرو رسنیو کې د مسول چلوونکي په توگه کار کړی دی.

دا رسنۍ د هېواد گوټ گوټ ته رسېدلې او د خلکو د ذهنیت په روښانتیا کې یې خپله اغېزه بښدله، خادم صیب په مهالنيو خپرونو کې نه یوازې د خپلو شعرونو او متفرقه لیکنو له لارې د خلکو د اذهانو په روښانتیا کې خپله ونډه لرله، بلکې د خپلو مستقلو، علمي، ادبي او ټولنیزو اثارو له لارې یې هم د خلکو پر فکر او ذهن خپل اغېز درلود. هغه په ټولنه کې د سالمو اخلاقو د تبلیغ او ترویج په خاطر د (مکارم الاخلاق) مهم اثر وژباړه، دا اثر د دیني او اخلاقي روزنې لپاره مهم اثر دی.

په دې کې د اخلاقو موقعیت، اخلاق او ایمان، اخلاق او عبادات، دنیا او اخرت، خیر او واجب، جوړتیا او دارو، نظافت او طهارت، علم او عقل، صبر او شجاعت، غضب او اعتدال، رښتیا او دروغ، سنجیه او عمل، کرڼه او رغونه، اقتصاد او اسراف او گڼ شمېر نور مسایل خپرل شوي دي.

ده د پښتو د ادبي تاریخ په باب اثار ولیکل او دې اثارو د پښتو ژبې له ادبیاتو او تاریخ سره د هېواد ځوان نسل اشنا کړ، تر دې دمه د ادب تاریخ په باب ډېر کم اثار لیکل شوي وو، څرنگه چې دا اثر د لومړنیو اثارو له جملې څخه وو، نو ځکه خو یې پر لوستونکو او ځوانو لیکوالو خپل

خپل تاثیرات درلودل. نه یوازې د پښتو ادبیاتو د تاریخ په باب یې گټور اثار ولیکل، بلکې د دې ترڅنګ یې د ادب او په تېره بیا د پښتو ادب په باب هم تفصیلي او تحلیلي لیکنې او اثارو رامنځته کړل چې دې اثارو هم د ادبیاتو د بېلابېلو خواوو په پېژندنه او اروزنه کې خپل نقش درلود او ځوان نسل یې د خپلو ادبیاتو له بېلابېلو خواوو سره اشنا کړ.

استاد خادم دینپوهنه او اسلامپوهنه کې هم ګڼ شمېر اثار ولیکل او په دې ډول یې د دین له اصلي ماهیت سره خلک اشنا کړل، روزنیز یا تدریسي اثار یې هم ولیکل، د پښتو ژبې تدریسي اثار یې په ښوونځیو کې د نصاب یوه برخه شول او له دې لارې د میلیونونو زده کوونکو ذهن ته ورسېدل.

ما خپله شخصاً (۴۰) کاله دمخه د استاد خادم تعلیلي تدریسي اثار (د پښتو قرائت) په دویم، درېیم او څلورم ټولګیو کې لوستي و او څلوېښت کاله وروسته یې هم زما پر ذهن خپل مثبت، ملي او روزنیز اغېز پاتې دی. ان تر دې چې اوس یې زه د استاد خادم پر ژوند او بیا د افکارو پر نړۍ لید باندې د دوکتورا (PhD) دې اثر لیکلو ته وهڅولم.

اصلاحي او فلسفي اثارو یې د خلکو د ذهني کچې په اوچتیا کې خپل رول ولوباوه ژورنالیستيکي لیکنو یې وخت پر وخت خلکو ته مثبت پیغامونه او الهامونه ورسول، هېوادوال یې د هېواد له ورځنیو حالاتو باخبره وساتل، د ځوانو لیکوالو روزنې او پالنې ته یې لاره اواره کړه، د وینې زلمیانو د غورځنګ په جوړښت کې د ده له خوا لیکل شوې طرحې محوري رول ادا کړ، د دې علت ۱۵ و چې د ده طرحه پر ملي احساساتو او اساساتو ولاړه وه. د ولس او حکومت ترمنځ یې د ارتباطي پله حیثیت هم غوره کړی و. انتقادي افکارو او اثارو یې د ولس پر ذهنيیت مثبت تاثیر وکړ، په خلکو کې یې ملي مفکوره تزریق کړه، هېڅ لیکوال به د ملي تفکر

د خادم نړۍ ليد

او ملي ايډيالوژۍ تبليغ ته دومره وخت نه وي ورکړی، لکه استاد خادم چې ورته څومره پاملرنه کړې وه.

د پښتونستان داعيه د ده د ملي تفکر يوه اساسي برخه وه، پر پښتون ولس حاکم اغزن چاپېريال او تنگظري، له علم څخه لرېوالی يې په کلکو ټکو وغانده، ده د پيغام د مستقيم بيان لپاره اخلاقي جرئت درلود او د روحي صيب په وينا يې انتقادي ريالېزم په اثارو کې څرگند و، ژبه يې له تکلف او تصنع څخه پاکه وه، نو ځکه خو يې عوامو او خواصو دواړو د ده له افکارو او اثارو گټه پورته کولای شوه، لنډه دا چې د استاد خادم څه په وس کې وو، هغه يې له خپل ولسه ونه سپمول او د هغو د ذهنونو په روښانتيا کې يې اساسي نقش ولوبوه.

د خادم په اثارو کې فکري تاثر، تقلید او تولید

کله چې موږ د یوه لیکوال اثار مطالعه کوو؛ د هغه فکري او محتوایي تولید خپرو، نو هېڅکله هم دا حکم نه شو کولای چې ووايو، د دې لیکوال ټول فکري یا هنري تولید خپل دی او یا یې هم ټول په مطلق ډول له نورو رااخیستی دی. څرنگه چې په طبیعت کې هېڅ شی په مطلق ډول خالص نه دی او هر شی د یوه بل شي له امتزاجه رغېدلی، دغسې انسان هم د یوه ټولنیز موجود په توګه په خپله هم له ټولني تاثر اخلي او هم پر نورو خپل اغېز مني. په انسانانو کې بیا لیکوال او شاعران د ټولني یو داسې ځانګړی قشر دی چې پوټکی یې ډېر نازک دی، دا قشر ډېر حساس دی او د یو شي پر وړاندې ډېر ژر حساسیت نښي، دوی دا غبرګون د خپلو اثارو په وسیله څرګندوي. کله کله دا غبرګون داسې وي چې د شاعر او یا لیکوال د خپل فکر زېږدنده وي او کله کله یې د بل چا له فکر څخه د اغېزمنۍ له کبله د مستقیم او نا مستقیم اغېز په وسیله ترسره کوي. که چا د خپل فکر ترڅنګ له بل څخه هم اغېز اخیستی وي، د هغه فکر او خپل خیال یې هم ورسره ملګری کړی وي او په ډېر لطیف او رانه ډول د خپل پیغام په وسیله دا غبرګون څرګندوي، نو دا د قوي لیکوالو یوه ځانګړنه ده. په دې خاطر مشهور انګرېز لیکوال (فرانیس بېکن) شاعران پر درېو ګټوريو وېشلي دي: ((ځینې د مېړانو په شان ټول

د خادم نړۍ لید

وخت دانې راتولوي، ځینې د غڼو(عنکبوت) په څېر هر څه له گډې را وباسي او ځینې نور د مچيو په شان د گلانو شیره راغونډوي او په شاتويي بدلوي.)

(۱۳:۴۲)

د استاد قیام الدین خادم په باب هم د (فرانیس بیکن) دا وروستی خبره تر ډېره حده د تطبیق وړ ده. خادم صیب له کوچنیتوبه تر بوډاتوبه ټول عمر له قلم، کتاب او مطالعې سره تېر کړ، هغه د خپل وخت اکثره مروجہ علوم زده کړل، د سیمې درې غټې علمي ژبې: عربي، اردو او دري یې زده کړې او پښتو خو یې خپله مورنۍ ژبه وه، نو ده ته د مطالعې یوه پراخه ساحه او د اخځ مهمې سرچینې ممکنې شوې، دی لکه د شاتو د مچيو په شان پر رنگارنگ بڼونو وگرځېد، خپل فکر او خیال یې ښه پوخ کړ او د خپل فکر ثمر یې ټولنې ته وړاندې کړ. که خادم صیب تر لیکوالۍ دمخه پر یادو ژبو نه پوهېدلای او له انګلیسي څخه یې هم تر یوه حده گټه نه شواى پورته کولای، نو پوره باور دی چې داسې اثار یې نه شو پنځولای او نه یې د فکر او مطالعې ساحه دومره پراخېدلای شوه. دده په اثارو کې یوه پاموړ برخه د ژباړې هم ده، چې ده له عربي، فارسي او اردو څخه پښتو ته ترسره کړې ده. دا چې د خپلو تخلیقي اثارو په پنځونه کې یې د نورو ژبو له محتوایي پانګې څخه څومره گټه پورته کړې، د ده د اثارو له قوت او ظرفیت څخه په ښه ډول څرگندېږي. د خادم صیب له اثارو څخه په ډاګه جوتېږي، چې د سیمې او نړۍ د یو شمېر مطرحو لیکوالو، مفکرینو او مبارزینو له افکارو او اثارو څخه متاثر شوی دی. دی خپله وایي چې ما د علامه اقبال له اثارو څخه اغېز منلی دی. استاد بڼوا هم دې ټکي ته اشاره کوي، هغه وایي: ((د استاد خادم فلسفي افکارو کله د علامه اقبال د افکارو رنگ اخیستی دی او کله هم د رابندرناټ ټاګور، معنوي فلسفې ته ورته والی لري)).

په مجموعي ډول چې استاد خادم له کوم فکري او معنوي چاپیریال او د موثرو اشخاصو له افکارو څخه تاثر اخیستی هغه پر درېو کټگوریو وېشلی شو:

الف- خادم او خپله ټولنه

ب- کورني لیکوال او موثر شخصیتونه

ج- نړیوال لیکوال او مهم شخصیتونه

لومړی خپله ټولنه او پر هغې حاکم چاپیریال دی چې د ده د اثارو او افکارو د پنځونې اصلي سرچینه ده، دویم کورني شاعران، لیکوال او موثر شخصیتونه دي چې په یو نه یو ډول یې د ده پر افکارو او اثارو تاثر کړی. درېیم نړیوال لیکوال او مهم سیاسي او ټولنیز شخصیتونه دي چې استاد خادم د هغوی له افکارو، اثارو په مستقیم او نا مستقیم ډول الهام اخیستی او د ده د اثارو د پنځونې او یا هم هغو ته د لیدلورو او تگلورو د ورکولو سبب شوي دي.

دلته غواړو دغه درې واړه برخې په ترتیب سره وڅېړو؟ کومو برخو دده د اثارو له فکري تولید سره مرسته کړې، کومو پر ده اغېز کړی، د نورو له افکارو څخه خپله خادم څه ډول گټه پورته کړې ده او ولې یې هغو ته په خپلو اثارو کې نغوته کړې او یا یې ورته خپل څېړنیز اثار وقف کړي دي.

الف- خادم او خپله ټولنه:

د بل هر لیکوال په شان د خادم صیب د اثارو د پنځونې او فکري تولید لپاره تر ټولو لومړی او مهمه سرچینه خپله ټولنه ده. شاعر هم داسې دی، لکه کب. کب چې له اوبو لرې شي، نو ژوند یې ناممکن شي. شاعر

او لیکوال هم چې کله له خپلې ټولنې لرې شي، نو نه یې شخصیت جوړېدی شي او نه هم لیکوالي کولای شي.

شاعر باید خپل مخاطب ولري، شاعر له ټولنې یو څه اخلي، څه ترې زده کوي او څه بېرته ورته زده کوي. شاعر د ټولنې ناخوالې، تجربې، اندونه او پندونه ټول سره راټولوي، هغه له خپل خیال او فکر سره وصلوي، له ذهني فلتريه یې تېروي او بیا یو صیقل شوی نتیجه او یوه ثمره خپل ولس ته وړاندې کوي، نو د خادم صیب تر ټولو لومړی روزنیزه مدرسه د هغه خپله ټولنه ده. د دغه فکري تولید او روزنیزې مدرسې لومړني پړاوونه او درسونه د ده له خپلې کورنۍ څخه پیلېږي. که خادم صیب په یوه علمي او دینپاله کورنۍ کې نه وای زېږېدلی، نو طبیعي خبره ده چې قیام الدین خادم به اوسنی خادم نه و. پلار یې په کوچنیتوب کې د قران کریم زده کړو ته کېناوه، دیني علوم او لومړنۍ زده کړې یې پرې وکړې، همدا هڅې د ده د روښانه راتلونکي، فکري بلوغ او فکر تولید لپاره لومړني اساسات شول، تر دې زده کړو وروسته یې چې د پښتو او دري ژبو د نظم کتابونه ولوستل، نو ذهن یې نور هم پسې وغوړېد، کله چې له خپلې کورنۍ او خپل کلي لرې، (بودیالی، لږه مورې، کنډي باغ، اگام، حصارک، سرشاهي، ارغچ، کلیغو، کابل، پېښور، مکهد، ډهلي، لودیاني) او نورو سیمو ته یې په علم او نورو زده کړو پسې سفرونه وکړل، نو د ذهن او فکر ساحه یې نوره هم پراخه شوه، د خادم په ذهن کې پټ استعداد ورو ورو په راڅرگندېدو شو. په دې سیمو کې ده د وخت اکثره مروج علوم لکه صرف، نحو، منطق، حکمت، فقه، تفسیر، حدیث، مناظره، اصول، طب او نور علوم ولوستل، نو فکري پانگه یې نوره هم پسې زیاته شوه، دې سفرونو کې ده ډېرې ستریاوې او د روزگار ډېرې ناخوالې ولیدلې، د روزگار نوې تجربې او نوي عبرتونه یې ترلاسه کړل، د ژوند

کړلېچن مسیر ورته څرگند شو. دا سفرونه که له یوې خوا ده ته سترې کوونکې وو، نو له بلې خوا یې دی د دې جوگه کړ چې پارسي، اردو او عربي ژبې زده کړي او وروسته د خپل فکري تولید لپاره له دې سرچینو څخه د اساسي وسیلو په توگه کار واخلي، کله چې د علم له سفره راستنېږي، نو بیا په خپل کلي ولس کې ورته د عملي ژوندانه عملي دنده ورپه غاړه کېږي.

د معلمۍ یا ښوونکي دنده اخلي، دا نو هغه مرحله ده چې ده تر دې دمه څه په خپل ذهن کې راټول کړي وو، باید چې بل ته یې انتقال کړي، د فکري تولید او فکري وېش لړۍ پیلېږي، د روزگار ستونزو دی یو ځل بیا سفر ته اړ باسي، بیا د علم په لټې پسې هندوستان ته ځي، تر دې زده کړو وروسته بیا ښوونکی شو، تر دې دمه یې زده کړې او نورو ته د زده کړې څو تجربې پسې غبرگې کړې، تر ښوونې او نورو ته تر زده کړې وروسته بیا ورته په کندهار کې د دندې زمينه برابره کړي، د کندهار د ادبي انجمن په غړیتوب سره یې منظم ادبي کاروان پیلېږي، البته تر دې دمخه یې د تدریس او لیکوالۍ تجربه په لواړگي او نورو سیمو کې هم ترسره کړې وه، هم یې خپله لیکوالي او شاعري پیل کړې وه او هم یې نورو ته ور زده کړې وه. تر هغه وروسته د یوه بل ادبي خدمت لپاره وگومارل شو؛ د زېږي جريدې مسول شو، دا نو داسې یو مهال و چې خادم صیب مجبور و، هم خپله لیکنې وکړې او هم یې له نورو لیکوالو راټولې کړې، ایډېټ یې او جريدو کې یې چاپ کړي. د عملي او نظري لیکوالۍ او د هغې د پخولو لپاره ډېره ښه زمينه او تجربه ورته مساعده شوې وه. یو گام نور هم اوچت شو، د پښتو ټولني د تالیف او ترجمې د مدیر په توگه یې مسولیت او کار نور هم زیات شو، استاد خادم دلته لا پسې مجبور شو چې پر خپل ذوق سربېره د رسمي مکلفیت له مخې هم د اثارو په پنځونه او

د خادم نړۍ لید

ژباړه لاس پورې کړې، خادم صیب ته دا ځای د فکري تولید لپاره مناسب چاپیریال شو او یو شمېر مهم اثار یې همدلته ولیکل او ځینې یې وروسته بیا خپاره کړل.

د پښتو ټولني د مرستیال په توګه یې دندې، کاري مسولیت نور هم پسې لوړ کړ او فرهنگي کار ته یې ورته لا پسې زمينه برابره کړه، پر (۱۳۲۱ل) کال د (اتحاد مشرقي) مدیر شو، نو نه یوازې خپل اشعار او نثرونه یې په دې جریده کې خپاره کړل، بلکې د نورو لیکوالو او ځوانو شاعرانو د اثارو خپراوي ته یې هم لاره اواره کړه، دا هماغه جریده وه چې د ده لومړنی نظم یې خپور کړی و، طبیعي خبره ده چې په یوه خپرونه کې د کوم شاعر لومړی شعر خپور شوی وي، هغه یې د تلپاتې خاطرې په توګه په ذهن کې پاتې کېږي، د خادم صیب لومړی نظم په همدې جریده کې خپور شوی او بیا داسې وخت راورسېد چې دی خپله د همدې جریدې مسول مدیر شو او د نورو لیکوالو د اثارو خپرولو مسولیت ورپه غاړه شو. تر هغه وروسته په (دایرة المعارف) کې پر دنده وګومارل شو. دلته د ده علمي مسولیت او صلاحیت نور هم پسې زیات شو، دلته یې هم مهم فرهنگي کارونه ترسره کړل، د دایرة المعارف ځینې برخې یې هم پښتو ته وژباړلې، تر دې وروسته یو لړ نور اداري مسولیتونه ورپه غاړه شول، چې هغو هم د ده د فکري او ټولنیز بلوغ په لوړتیا کې خپل نقش ولوباوه. کله چې تر دې وروسته پر (۱۳۲۵ل) کال یو ځل بیا کندهار ته لاړ او هلته د (طلوع افغان) جریدې مسول مدیر شو، نو دا مهال یې هلته د موجوده چاپي وسایلو له لارې یو شمېر اثارو ته د چاپ زمينه برابره کړه. تر دې وروسته چې د کابل مجلې مسول مدیر شو، نو دې مجله کې یې هم خپلې ګڼ شمېر لیکنې چاپ کړې او د نورو لیکوالو اثارو د چاپ لپاره یې هم کارنده هڅه، هاند او کوشنونه وکړل. یو ځل بیا یې په نورو سیمو

کې له اداري مسولیت څخه نوې تجربې ترلاسه کړې. په (اصلاح) ورځپاڼه کې یې د مدیر په توګه لیکنې او تجربې لاپسې پخې شوې او هغه تجربې یې چې په (اتحاد مشرقي، طلوع افغان، زېري جريدې، کابل مجلې) او (پښتو ټولنه) کې ترلاسه کړې وې، یو ځل بیا یې د پخو تولیدي وسایلو په توګه وکارولې. اصلاح ورځپاڼه کې یې په سلګونو لیکنې خپرې کړې چې هم یې ژورنالېستیکه بڼه درلوده او د ځینو یې هنري جوهر هم ډېر پیاوړی و، د پښتو تدریساتو د غړي په توګه دده هغه تدریسي تجربه چې د ځوانۍ په پیل کې یې ترلاسه کړې وه، لاپسې پخه کړه. د پښتو ټولنې غړیتوب او بیا وروسته هلته د علمي رتبې ترلاسه کولو د استاد خادم فکري بلوغ نور هم پسې زیات کړ، تر دې وروسته یې د هېواد د ورځپاڼې د مدیر په توګه یو ځل بیا له ژورنالېستیکو کارونو سره مخ شو. د دې فرهنګي تجربو او کارونو ترڅنګ استاد خادم سیاسي فعالیتونو سره هم خاصه مینه لرله، یو ځل د ولسي جرګې لپاره په ټاکنو کې د هغه وخت د ناسمو سیاسي او ټولنیزو شرایطو له امله بریالیتوب ته پرېښودل شو، خو وروسته بیا د مشرانو جرګې انتصابي سناتور په توګه ورته زمینه برابره شوه. استاد پردې مهال ګڼ شمېر سیاسي او ټولنیزې لیکنې ټولنې ته وړاندې کړې، دا هم د ده د فکري تولید یوه خاصه دوره ګڼل کېدی شي. تر هغه وروسته کله چې پر کور کېناست بیا یې هم له لیک، فکر او تولید لاس وانخیست، هر وخت به پر لیکنو مصروف و، ان کله چې په زندان کې و، هم یې خپلې لیکوالۍ ته دوام ورکړ، تر هغه پورې چې د بلې نړۍ سفر یې پیلوه، استاد له قلم او کتاب سره ملګری پاتې شو. ډېر کم لیکوالان داسې پاتې کېږي چې د ټولنې او روزگار له ناخوالو سره سره یې په دومره منظم او سستمتایک ډول له علمي، کلتوري، روزنیزو، ښوونیزو او څېړنیزو موسسو سره کار کړی وي او په منظمه توګه یې خپل اثار لیکلي وي. د دې لیکنې د دې تفصیلي اړخ له بیان څخه زموږ هدف دا و، له هغې

د خادم نړۍ لید

ورځې چې استاد خادم قلم په گوتو کې نیولی، بیا تر هغې ورځې پورې چې گوتو یې کار کاوه، ده قلم له گوتو نه دی لرې کړی او په دې ټول عمر کې یې گڼ شمېر اثار پنځولي چې شمېر یې تر (۶۰) عنوانو بېلابېلو اوږي.

د دې برخې د نتیجې په توگه ویلای شو چې د خادم صیب د اثارو د پنځونې او فکري تولید لپاره تر ټولو لومړۍ، مهمه، هر اړخیزه او بډایه سرچینه خپله همغه ټولنه وه چې خادم صیب په کې خاپوړې کړې وې او بیا یې تر وروستۍ سلگۍ پورې همدلته په کې ژوند وکړ، له کوره تر گوره په خپله ټولنه کې پاتې شو او د ژوند (۷۲) کلونه یې په کې سترې خو هدمن سفر ترسره کړ. څرنگه چې انسان یو ټولنیز موجود دی، نو طبیعي خبره ده چې دی خپله هم له نورو تاثر اخلي او پر نورو هم خپل اغېز بښدي، خادم صیب هم له دې حالته مستثنی نه دی، له نورو یې هم فکري تاثر زغملی او نورو ته یې هم خپل فکر، هنر او پیغام انتقال کړی دی. پر خپله ټولنه سربېره، سیمه او نړۍ کې نور حالات، موثر اشخاص او داسې جریانونه او فکري بهیرونه هم شته چې د ټولنې پر بل هر مطرح شخص په تېره بیا پر لیکوال او شاعر خپل متقابل اغېز کوي.

ب- کورني لیکوال او مهم شخصیتونه:

استاد قیام الدین خادم سره په ټولنیز، سیاسي، اداري او کاري چاپېریال کې داسې موثر او فکري اشخاص، لیکوال، شاعران او مهم شخصیتونه وو چې د ټولنیزې راشې درشې له امله یې پر استاد خادم خپلې فکري او ادبي اغېزې پرې ایښې وې او یا هم استاد خادم پر هغو خپل تاثر بښدلی دی.

دا ډول تاثیرات خپله د همغو لیکوالو په هغو اثارو او لیکنو کې هم څرگندېږي چې هغوی د استاد خادم د فکر او هنر په باب لیکلي دي او خپله د استاد خادم په اثارو کې هم د دې څرک شته چې ده د نورو کورنیو لیکوالو او مهمو اشخاصو په باب لیکلي دي. له دې اشخاصو څخه استاد خادم له فکري پلوه په مستقیم او نا مستقیم ډول اغېزمن شوی، نو ځکه یې په خپل نظم او نثر کې د هغوی یادونه کړې ده. که هغوی پر ده خپل اغېز نه لرلی، نو طبیعي خبره ده چې د ده اثارو ته یې لاره نه کوله او خادم صیب ته یې د یادونې اړتیا نه پیدا کېدله په ځینو برخو کې استاد خادم ددې لیکوالو د اثارو له شکلي او په ځینو برخو کې له معنوي بڼې څخه اغېزمن شوی دی. د ساري په توګه که پیر روښان خیرالبیان په مسجع نثر نه وای لیکلی، نو کېدی شي خادم صیب مسجع نثر نه وای لیکلی، نو ځکه ویلای شو چې خادم صیب له مهمو کورنیو لیکوالو او شخصیتونو څخه تاجر اخیستی، ان په ځینو برخو کې د یو څه تقلید او څرګند پلویتوب څرګونه هم په کې لیدل کېږي. هغو لیکوالو چې د خادم صیب په باب خپل نظر څرګند کړی، هغو ته موږ په بله برخه کې ځای ورکړی، خو دلته غواړو د هغو لیکوالو، شاعرانو او مهمو شخصیتونو یادونه وکړو چې د خادم صیب پر فکر یې تاثیر پرې ایښی او دغه تاثیر خادم صیب په خپل کلام کې یاد کړی دی.

استاد قیام الدین خادم ددغه راز خپلمنځي تاثیراتو په باب وایي:

((د اسد په ۲۸-۱۳۴۵ل کال د خوشحال خان د سیمینار په جریان کې ما د ساعت تېرې د پاره یوه رباعي ولیکله او په پټه خوله مې نږدې ناستو ملګرو ته وړاندې کړه، هر یوه پرې یوه یوه رباعي زیاته کړه او مختصره مشاعره ترې جوړه شوه.

(۱)

په کوم یو مقام کې چې بې قدرې شي
اکثره خلک یې چور لېوني شي
د چالاکانو بڼه قدر کېږي
ځان ته حیران یې هونښیار سړي شي.
(خادم)

(۲)

په کوم یو مقام کې چې بې قدرې وي
عزیز لږه خپلو ورتنه پردې وي
هغه ځان هېڅ وخت نشي ساتلای
چې ځان سره یې تل دنښمني وي.
(الفت)

(۳)

نوای خادمه مه هونښیار بڼه
چې هونښیارې دې دلته خواري ده
چې ته هر څو نې نادان بڼکاره شي
هومره په برخه ستا باداري ده.
(حبیبې)

(۴)

په کوم یو مقام کې چې ځان ځاني شي!
د جمعیت یې پرېشاني شي

تړون يې لار شي، ژوندون يې شل شي
نه وړاندې تگ شي، نه رواني شي.
(حمزه شينواری)

(۵)

چې په ولس کې بې هنري وي
د هنرمنندو بېقه بېقـدرې وي
د هنر پوهه په هنر کېرې
د درو قدر په جوهرې وي.
(حمزه شينواری)

(۶)

چې را په ياد مې خوشحال خاني شي
ټول ارمانونه مې لېوني شي
د تش خبرو به څه پښتو وي
کاشکې خويونه مو پښتني شي.
(سېلاب ساپي)

(۷)

راشه مه گرځه خادمه په ويجاړه
چې څه شته په دنيا هغه ورنه غواړه
که خندا کړې ټوله ورځ درسره خاندم
که نه ژاړې، گوټ کې کپنه ژاړه ژاړه.
(ميا سيد رسول رسا)

د خادم نړۍ ليد

پورتنۍ گډه مشاعره که څه هم فی البدیحه وه، خو زموږ د نومياليو شاعرانو او ليکوال شعري قريحه او قوت ورڅخه له ورايه څرگندېږي، په تېره بيا مانيز قوت چې په ډېر لنډ او تنگ وخت کې يې خپل فطري او خدايي استعداد په څه ډول الفاظو کې څرگند کړی دی.

خادم صيب دغه راز د (طبع ازمايي) په نامه د يوې بلې مشاعرې يادونه هم کوي، هغه وايي: ((يو وخت زه د سيال ورور نه لږ مانيجن وم، ما ورته دا لاندې رباعي وليکله، سيال صاحب په جواب کې راته ورپسې رباعي راوولېږله، په دې باندې نورو ملگرو مشاعره جوړه کړه او د طبع ازمايي رنگينه پاڼه جوړه شوه.))

سيال ته

دوستان هغه وي چې لار پرانيزي دوستانو لره
د خوشبينۍ فضا پيدا کاندې يارانو لره
د خادمانو کار خدمت دی په رښتيا او صدق
د حقيقت پتول نه بنايي سيالانو لره.
کامه: ۴ د دلوې، ۱۳۲۸ کال، (خادم)

خادم ته

دوستان هغه وي چې باور لري دوستانو باندې
تل بنه گمان کړي ازموده خپلو يارانو باندې
سيالان خو هغه کړي چې بنايي له سيالانو سره
د بنو نظريې وي د قام په خادمانو باندې
جلال اباد، د لوه، ۱۰، ۱۳۲۸ کال، (سيال)

سيال، خادم ته

د سيالۍ ټينگ اميد کاوه شي له سيالانو ځنې
خلک خدمت غواړي له خپلو خادمانو ځنې
چې دوستۍ عهد و پيمان باندې وفا کوي څوک
دغسې سيال غواړم خادمه له زلميانو ځنې.
۱۳ د دلوې، ۱۳۲۸ کال، (بختانی)

دردمند وايي:

راشه ملگری په رښتيا شه له دوستانو سره
شخصي اغراض مناسب نه دي له سيالانو سره
زلمو ميندلي ترقي ده د وطن په مينه
طواف د شمعي چې کوي له پتنگانو سره
قام او وطن ته چې خدمت د زړه په وينو کوي
وکړئ گډون درومي په لار له خادمانو سره.

وحدت وايي:

د زړه آرزو مي کړه اعلام له شاعرانو سره
ټينگ په وفايم همپشه له صادقانو سره
نارې وهمه د وحدت قامې لورتيالتموم
زه يم ملگری له دردمندو خادمانو سره.

اخک وايي:

مينې ملگري کړم له پاکو مينانو سره
طواف د شمعي ته ورځم له پتنگانو سره
چې نيم بسمل يې په توپونو سلامۍ ته درومي
روح د اخک درومي مجلس ته له يارانو سره.

باور وايي:

اصلاحي فکر چې پيدا شي له زلميانو سره
دوستي اعلان کړي په محفل کې له پوهانو سره
لوی او واره د حق ملگري وي ذکر ونه کوي
باور طواف ته وي روان له اشنايانو سره.

طاهر ساپي وايي:

نه يم شاعر چې وکم بحث له ادبپانو سره
خو وایم دا پوهه لازم ده له ځوانانو سره
پښتونستان د هر پښتون د پښتو نښه بولم
دازه ساپي يمه ملگري له زلميانو سره.

دې مشاعرې ته چې لږ ځير شو، نو موضوع په ښه ډول تعقيب
شوې، د موضوع وحدت د شاعرانو تر منځ صميميت او يو بل ته درناوی
له ورايه په کې ځلېږي. موضوع له يوې شخصي خوا بدي څخه پيل شوې

او بیا تر پایله ملي رنگ خپلوي او پر ملي ارمان پای ته رسېږي. د شاعرانو خپلمنځي مشاعرې او تاثیراتو ته وروسته راځم، خو خپلې اصلي موضوع ته راگرځم؛ هغه شخصیتونه، لیکوال او شاعران درېږنو چې د خادم ذهن یې ترې په یو نه یو ډول اغېزمن شوی او د همدغې اغېزمنۍ له کبله یې ده په خپل منظوم او منثور کلام کې یادونه کړې ده. د لا وضاحت په خاطر یادونه او ټینګار کوم چې دا لاندې یادېدونکي شخصیتونه ځکه راوړم، چې د همدې شخصیتونو افکارو د استاد خادم پر افکارو اغېز کړی او هغه یې د دوی پر شخصیت او افکارو منثورو او منظومو لیکنو ته اړ کړی او هڅولی دی:

۱- سلطان شهاب الدین غوري: سلطان شهاب الدین غوري

د غوريانو د سلسلې یو وتلی او نامتو واکمن تېر شوی. ده د هند په نیمه وچه کې د اسلام مبین دین وځلاوه و او څو واره یې هند ته لښکر کشي وکړه. شهاب الدین غوري، د مېړانې، غیرت او شجاعت سمبول و، ده (۳۲) کاله حکومت وکړ او تر ده وروسته نسلونه دده پر کارنامو وویارېدل. د دې عظیم الشان

پاچا د اتلولۍ او سیرت په باب استاد خادم یوه لیکنه کړې چې د تاریخ یو باب دی او هم له دې شخصیته د استاد خادم تاثر څرګندوي، دا لیکنه په دې ډول ده:

د شهاب الدین غوري سیرت

وايي چې سلطان شهاب الدین غوري ۳۲ کاله حکومت کړی دی او دا ټول عمر يې په غزا، جهاد او د اسلام د نشر او اشاعت په لاره کې تېر شوی دی. یو ځل په ۵۸۷ هـ کې سلطان دهند لور ته د غزا په نیت لاړ.

د لاهور نه کوز بټهنډه نومي کلا يې په څو ورځو کې فتح کړه، د هغه ځای نایب الحکومه يې خپل یو افسر چې ضیاء الدین نومېده، مقرر کړ او خپله بېرته د غزني په خوا راستون شو. په دې وخت کې ورته خبر راغی چې د ډیلي راجاري پتورا او داجمیر راجا کهانډي رای د دوه لکه فوځ سره جنگ ته راغلل، سلطان د وطن د تگ عزم فسخ کړ او بېرته وروگرځېد. د تانیسر په ځمکه د سر سوتي سیند په غاړه دواړه فوځونه مخامخ شول. د وطن د خلکو تعداد زیات و، دسلطان دواړه خواوې فوځ چې پښتانه او ترک تاجک په کې وو، په جنگ کې وارخطا شول او ماتې يې وکړه. سلطان ته چا وویل چې اعلیحضرت لښکر وتښتېد، په سلطان دا خبره ډېره بده ولگېده او په خپله دجنگ میدان ته ورگډ شو. په سلطان له هرې خوا حملې شروع شوې. د ډیلي راجا کهانډي رای چې د متقابل ټولو متحده لښکرو سپه سالار هم و، کوم وخت يې چې نظر په سلطان ولگېد، هاتي يې ورپسې وروځغلاوه. د دواړو بادشاهانو په منځ کې لاس په لاس جنگ ونښت. د سلطان سره نېزه او د راجا سره توره وه، مخامخ يې یو پر بل گذارونه وکړل. دسلطان د نېزې په وار د راجا مخامخ دوه غاښونه ووتل او نېزه يې تالو ته ورسېده، همدارنگه د راجا دتورې په جوايي گذار د سلطان مټ زخمي او بې کاره شو. نیږدې و چې له اسه ولوېږي، په دې وخت کې یو غلجي زلمي ورتوپ کړل او سلطان پسې په اس سپور شو، سلطان يې ټینگ کړ او اس له يې داسې پونده ورکړه چې تا به ویل سیلی. ده او په تېزۍ يې شل میله لرې تښتیدلي فوځ ته زخمي بادشاه ور

ورسولو، دلته دوی غزني ته په ماتې راغلل او هلته دسلطان نایب الحکومه چې د مقاومت تاب یې نه درلود تسلیم شو.

دې واقعي د سلطان د غیرت اور داسې تازه کړو چې دا و چې جنگ نه تښتېدلي منصبداران، جرنیلان او سپه سالار یې راغونډ کړل، مخونه یې ورباندې تور کړل، د هېوکو امله یې ور په غاړه کړل او په خرو یې چپه سپاره کړل. د اوربشو توبرې یې ور په غاړه کړې او په بازار کې یې وگرځول. دا حکم یې هم کړی و چې که هر افسر د خره غونډې په توبره کې خوله دننه نه کړي او وربشې ونه خوري، سر یې غوڅ کړي، په دغه شان سلطان عملاً وروښوده چې دپښتونولۍ نه څوک انحراف وکړي، سزایې څه ده؟

د دې په دویم کال کې ناڅاپه سلطان له غزني نه روان شو، یو نیم لک پښتانه، ترک او تاجک لښکر ور سره و، دا لښکر چې پېښور ته ورسېد، نو دلته دېره شو، هېڅوک نه پوهېدل چې سلطان څه اراده لري او دوی چېرته ځي، آخر یو زړور سپاهي زړه کلک کړ، سلطان ته راغی ویل یې اعلیحضرت ستاسو اراده ده؟ او د دې لښکر مقصد څه دی؟ سلطان په موثره لهجه ورته وویل: ((ستا یاد دي چې په تېره غزا کې زما قوم اوملگرو زه یوازې په میدان پرېښودم او زموږ جنډه نسکوره او دښمن غالب شو. زموږ شان ډېر تیت شو او موږ د خلکو په نظر کې سپک ښکاره شوو. ده ویل زما د وجود زخم جوړ شوی دی، د زړه زخم مې نه دی جوړ شوی. بیا یې وویل، رانېرېدې شه، گوره، دا هماغه کمیښ دی چې په تېر جنگ کې مې اغوستی و، تر اوسه مې نه دی بدل کړی. ده ویل ما له هغه وخته راهیسې ښه خوراک نه دی خوړلی. په بستر نه یم ویده شوی، ما به تاسو سره په خندا خبرې کړې وي، خو په زړه کې مې تل ژړلي دي)). وایي چې سلطان په دغه موده کې د هر قسم عیش او خوشحالی

نه لاس اخيستی و، تر دې چې کور تير نه هم نه تلو، ده قسم خوړلی و چې خو د دين او ملت ناموس په ځای نه کړم عيش او آرام به ونه کړم.

چې د سلطان خبرې خلاصې شوې، سپين ږيري سپاهي ور وړاندې شو او په لمدو سترگو يې د ده لاسونه بنکل کړل، ويل يې بېشکه چې تاسو د دين او قوم د غيرت حق په ځای کړی دی او عرض يې وکړو چې دا جرنيلان اوسپه سالاران ډېر سپک شوو، ډېر وشرمېدل، نور يې وښی او موقع ورکړی چې د بدنامۍ داغ په خپله ووينځي! بادشاه دا مشوره قبوله کړه چې ملتان ته ورسېد، نو ټول جرنيلان او سپه سالار يې دربار ته حاضر کړل او دا يې ورته وفرمايل: ((مسلمانانو وروڼو! تاسو د جنگ له ميدانه وتښتېدئ او زه مو يوازې پرېښودم، ستاسو تښتې د اسلام په لمن او د پښتون په جامه تور داغ ولگاوه. زه، قوم او دين مو وشرمولو، اوس زه تاسو ښم، تاسو له خدايه ښنه وغواړئ. خداى به هلته تاسو وښي چې د ايتار او فداکارۍ له مخې په غيرت او ايماندارۍ سره خپل ناموس په ځای او خپله وظيفه اجرا کړئ!)) سلطان د لښکر سره لاهور ته ورسېد، رای پتور ته يې وليکل: ((اسلام ته اطاعت وکړه!!)). هغه سخت او مغرورانه ځواب ورکړ او بيا په هماغه ځای د سرسوتي سيند په غاړه د جنگ صفونه جوړ شول. سلطان خپل لښکر ته امر وکړ چې بې زما له حکمه قدم وانځلي او خپل لښکر يې په څلورو برخو ووېشلو، شپه په ناکرارۍ تېره شوه، سبا چې لمر پلوشو د نياز غفراني کړه، نو يو نيم لک پښتون د درې لکه مقابل خلکو سره نېزه په نېزه او توره په توره مخامخ شول. وايي چې په دې جنگ کې اوه نيم شلې راجگان، سپه سالار گهاندي راو، چواندارای او نور ډېر بېشماره خلک څه مړه شول اونور وتښتېدل. په اخره کې سلطان اجمير فتح کړ، هانسو سامانه، کهرام، بنارس، فوج، وار په وار فتح شو. بهار او بنگال ته لار بېرته شوه. سلطان د هندوستان د انتظام لپاره خپل غلام قطب الدين ايک پرېښود او په خپله غزني ته ولاړ، سلطان په اخري ځل پر ۶۰۲ هـ کال چې (۱۲۷۵ع) سره برابر دی، بيا هندوستان ته ولاړ، له جنگونو وروسته چې وطن ته تلو، په هسياک نومي ځای کې د کهکړ نومي

قبیلې هندوانو د شپې په فوځ حمله وکړه او سلطان شهید شو. دا واقعه د برات د میاشتي په درېیمه (۶۰۴هـ) کال کې وشوه، د حکومت موده یې (۳۲) کاله ده. د ده وزیر اعظم خواجه موید الملک د ده پور له خلکو واخیست او جنازه یې غزني ته راوړه.)) (۲۳: ۴۷۴-۴۷۵)

د استاد خادم له پورته لیکنې څخه موږ ته دا خبره جوتېږي چې د سلطان شهاب الدین غوري شخصیت، غیرت او استقامت پر استاد خادم تاثیر کړی او هغه بیا تر همدغه تاثیر لاندې دغه لیکنه کړې ده.

۲- بیت نیکه: بیت نیکه د پښتنو له سترو نیکونو څخه دی چې د کسي غرو په لمنو کې به اوسېده. بیت نیکه د لوی خدای (ج) له درباره د خپل کور کهول او پښتنو د زیاتون هیله وکړه او خدای پاک یې دا هیله پوره کړه. بیت نیکه وویل:

لویه خدایه لویه خدایه - ستا په مینه په هر ځایه
غرو لار دی درناوي کې - ټوله ژوي په زاري کې
دلته دي د غرو لمنې - زموږ کېږدی دي په کې پلنې
دا وگړي ډېر کړې خدایه - لویه خدایه لویه خدایه

دلته لږ زموږ او بل - وور کورگی دی وور بورجل دی
مېنه کې ستا موږ مېشته یو - بل د چاپه مله تله نه یو
هسک او محکه نغښته ستاده - د مړو وده له تاده
دا پالنه ستاده خدایه - لویه خدایه لویه خدایه
(۲۴: ۳۹)

د بېټ نیکه دا منظوم کلام د هر پښتون شاعر په ژبه خور دی او خپل نیکه لپاره د دعا لاسونه لپه کوي. خادم صیب د یوه ژور او مفکر څېړونکي په توگه د خپل نیکه د ژوندوني او دایمي استوگنځي په لټه کې

د خادم نړۍ لید

دی او په خپله یوه لیکنه کې یې ورته اشاره کړې ده. دا لیکنه (د بیت نیکه مزار) نومېږي چې دا دی دلته یې وړاندې کوو:

د بیت نیکه مزار

((بیت بابا د پښتنو مخکنی نیکه دی، چې تقریباً زر کاله دمخه یې زوند کاوه او د ځینو کتابونو او روایتونو څخه هم راملومېږي چې د کسي

یعنې د سلېمان په غره کې به اوسېده. لکه چې د پښتانه شعرا په لومړي جلد کې د ده په باب معلومات شته: اغلباً دا گومان کاوه شي چې د بیت بابا قبر به هم هلته د کسي یا قيس په غره کې چپړته وي،

لېکن اوس یوه خبره واضحه لاسته راغله چې د بیت نیکه قبر په (تور غر) کې دی.

تورغر هغه غر دی چې چیشنکي او جگدلي د حدودو څخه راجلا شوی دی او بنسکته یې پر درونته سر لگېدلی دی او په دغه شان سره یې لغمان د حصارک، خوگیاڼو او سره رود څخه بېل کړی دی. دا غر ښایسته لوړ غر دی او ځای په ځای په کې ابادی دي چې اکثره پښتانه او کوچي قبایل په کې اوسي او خورا خوش هوا او معمور غر یادېږي.

دلته په دغه غره کې تقریباً سرخ پل ته مخامخ یو زیارت دی چې د بیت بابا زیارت یې بولي. وايي چې دا ډېر پخوانی زیارت دی، د دې خبرې دلیل چې دا بیت هماغه بیت دی، دا دی چې شاوخوا خلک

مجاوران یې پښتانه دي او میاگان یې بولي. دا خلک یې زیارت ته په ډېر احترام گوري.

نو دا بیت په اصل کې هماغه بیت دی چې د (سړبن او غرغښت) ورور دی او په پښتو کې چې (بېټنی) یادېږي، دا خلک ده ته منسوبوي او دا هم ثابت شوه چې زر کاله دمخه لا دلته هم پښتانه اباد وو.)) (۲۳: ۳۴۲)

۳- شېرشاه سوري: شېر شاه

سوري د پښتنو د تاريخ او اسلامي نړۍ يو نوميالی اتل دی. ده پنځه کاله پر هندوستان حکومت وکړ، خو څلور سوه کاله يې پر هند خپل تاثيرات پرېښودل. دی يو عادل، مدبر، پرمخيال، باعفته او باعزته مشر و. د پښتنو يووالی يې ټينگ کړ او په هند کې يې د پښتنو تېر برم يو ځل بيا راتازه کړ. د شېر شاه سوري اخلاقي کيسې دومره زياتې او خوږې دي

چې ان د افسانوي اخلاقي کيسو حد ته رسېدلي دي. استاد خادم چې په خپله هم د شېرشاه سوري له اخلاقي ايډياله متاثر دی، په يوه ليکنه کې يې (د شېر شاه سوري اخلاق) خپرلي دي. دا دی دلته يې همدا ليکنه وړاندې کوو:

د شېرشاه سوري اخلاق

((د شېر شاه اصل نوم فرید خان و، ده په ۱۴۵۰ع کال د خپل پلار نيکه په جاگیر سهرام کې سترگې وغړولې، د پلار نوم يې حسن خان و.

د خادم نړۍ لید

حسن خان ډبرې اصیلې او وینځې بڼې لرلې، خو فرید او نظام د یوې پښتنې مور څخه زېږېدلې وو.

د شېر شاه نیکه ابراهیم خان سوري نومېده، سوري او غوري کورنۍ تقریباً سره یو شی دي. د غوریانو د عروج په وخت کې د غور د پښتني کهول ډېر مشهور خلک د افغانستان له غرنۍ ځمکې څخه راغلي، د اباسیند نه پورې راوړي، آن تر بنگاله مېشت وو. ابراهیم خان په پېښور کې اوسېدو، خو چې د غوریانو د بخت لمر پرېوت، نو ابراهیم خان سوري له پېښور نه هند ته لاړ او هلته د سلطان بهلول لودي سره نوکر شو. په لږه موده کې یې د بادشاه باور د ځان په باب پیدا کړو، نو بادشاه د ده د ښو خدمتونو په صله کې ده ته سهرام، بانډه، حاجي پور او خاص پور، پرگنې په جاگیر کې ورکړې.

دا هغه وخت و چې د هندوستان د سیاست د سطرنج په تخته په کشمیر کې سلطان زین العابدین، ملتان کې سلطان یوسف، مالوه کې علاوالدین، چونپور کې سلطان ابراهیم، د سلطنت لوبې کولې او سلطان بهلول لودي په ټولو کې اوچت و، خو له بده مرغه په دغه پښتنو بادشاهانو کې اختلاف و او بالاخره دا اختلاف په نفاق بدل شو او کورنۍ دښمني دې حد ته ورسېده چې له دغه مینځه یو نفر پښتون چې یوسف خېل یې باله او په خان خانان ملقب و، کابل ته په بابر پسې ولاړ او مغول بابر بادشاه ته یې په سلطان ابراهیم لودي باندې د یرغل کولو لارې چارې ور وښودې او ترغیب یې ورکړ، چې څو د دغه کورنۍ د نفاق او ملي خیانت په نتیجه کې د سلطان بهلول لودي نمسی او د سلطان سکندر لودي زوی، سلطان ابراهیم لودي د پاني پت په میدان کې په ډېره ځوانمردۍ او مېړانه د مغلو سره په جنگ کې په شهادت ورسېد.

اوس به بېرته د فرید خان یعنی شېرشاه د کوچنیتوب حال ته وروگرځو. شېرشاه کې له کوچنیوالي څخه د لویې نښې څرگندې وې، نو ځکه د میرې بدې راتلو. په دغه سبب له پلاره مرور شو او د جونپور حاکم جلال خان ته ورغی. هلته یې د نوکری سره له قاضي شهاب الدین څخه کافیه، د فقې کتابونه، تاریخ او فلسفه ولوستل، څه موده پس د ده پلار جونپور ته راغی او جلال خان دغه پلار او زوی سره پخلا کړل او فرید خپل جاگیر ته راغی او د ځمکو ډېر ښه انتظام یې وکړ. خلکو به د ده صفتونه کول او په میرې یې بد لگېدل چې څو بیا د ده اوقات ترخه شول او د خپل سکه ورور نظام سره د سلطان سکندر لودي یو حاکم دولت خان له بهار ته ورغی.

د حسن خان د مرگ نه وروسته د همدغه دولت خان په واسطه د فرید خان د پلار جايداد د ده په نامه شو. کوم وخت چې سلطان ابراهيم لودي د بابر له پلوه په پاني پت کې ووژل شو او هر ځای مغولي حاکمان مقرر شول، نو فرید خان کله د بهار د حاکم سلطان محمد او کله د مانکور د حاکم سلطان جنید برلاس سره نوکر و. یو وخت چې د ښکار په موقع یو زمري په سلطان محمد حمله وکړه او ده هغه په توره دوه نیمه کړ، نو سلطان محمد ورته شیرخان لقب ورکړ او بیا وروسته د برلاس په ذریعه د بابر شاه ملاقات ته ورسېد او بابر دی په شاهي فوځ کې داخل کړ. بابر سره یې ښه خدمت کاوه خو اخر په منځ کې بدگوماني پیدا شوه. وایي چې شېر خان کوم وخت ویلي وو: ((ای پښتنو که بخت ما سره یاري وکړي، نو لږه موده کې به مغول له هنده وشړم، ځکه چې په توره کې پښتانه له مغولو ډېر مېرني دي. پښتانه بې اتفاقی برباد کړي دي. ما مغول لیدلي دي چې په جنگ کې د ټینګېدو نه دي، دوی په مزو او چرچو کې ډوب

د خادم نړۍ لید

دي، ټول کارونه وزیران او امیران کوي، وزیران د امیرانو نه او امیران د سپایانو نه او سپایان د عام ولس نه رشوت اخلي.))

شېر شاه ویلي وو ژر به واورئ چې ((ما پښتانه راغونډ او په اتفاق کړي دي او سلطنت مې له مغولو اخیستی دی.))

شېر خان ولاړ او څه موده پس د بهار حاکم سلطان محمد سره نوکر شو چې سلطان محمد وفات شو، نو زوی یې چې جلال خان نومېده او پلار یې د شېرخان په تربیت کې ورکړی و او دی لا وړوکی و چې د پلار پر ځای کېناست، نو د حکومت کاروبار به ټول شېر خان کاوه.

د بنگال د بادشاه سلطان محمود یو حاکم چې په جیپور کې و او مخدوم عالم یې باله، د ده سره د شېر خان اشنایي پیدا شوه، په دې باندې سلطان محمود د بنگال بادشاه ته قهر ورغی او خپل بل یو حاکم دمونگیر حکمران قطب خان ته یې امر وکړ چې شېر خان او مخدوم عالم دواړه لاس تړلي ما ته راوړه، شېر خان ډېره سعيه او زاري وکړه چې جنگ واقع نه شي او پښتانه او بنگالیان تباه نه شي، خو ونه شوه اخر جنگ وشو قطب خان په کې مړ شو او د شېر خان په لاس د غنیمت ډېر مال ورغی. د دېنه وروسته سلطان محمود د بنگال بادشاه خپل زوی جنگ ته راوېږه چې هغه هم په کې مړ شو.

د چنارگر بادشاهي د سلطان سکندر لودي دکورنۍ دیو شاهزاده سره وه، چې نوم یې تاج خان و. تاج خان د کورنۍ په یوه اله گوله کې مړ شو. د تاج خان د بنځې لاډو یې بي ورور امیر احمد خان شېر خان ته وویل چې چنارگر واخله او دا کار وشو. له دې نه پس د چتور بادشاه سلطان محمود لودي د لوانیانو په لمسونه په شېر خان پسې د لښکر تیاری وکړ، خو چې د بهار پښتانه د شېر خان سره ملگري شول، نو شېر خان د

پښتنو په سلا د سلطان محمود لودي اطاعت ته غاړه کېښوده. په دغه وخت کې د سلطان محمود لودي او همایون په منځ کې جنگ وشو. سلطان محمود ماتې ورکړه، بیا همایون په شېرخان پسې خپل سپه سالار هندویيگ ته ولېږه چې چنارگر جنگ ته ولاړ او دغه ځمکه یې له شېرخانه ونيوه. اوس نو د شیرخان او همایون په منځ کې مخامخ زور ازمايي شروع شوه.

لومړی خو د شېر خان مطلب دا و چې د پښتنو او مغولو لاسونه یو د بل په وینو سره نه شي، خو چې دا کار نه کېدو، نو شېر خان پښتانه میدان ته راوايستل، شېر خان ۱۴۲۵ع کې د بنارس ښار واخيست، همایون د ډېرې پرېشانی په حال کې اګرې ته ولاړ، په دغه وخت کې د همایون له خوا د منگیر په ښار ملي خاین یوسف خېل خان خانان چې بابر پسې کابل ته تللی و، گورنر مقرر و. د شېر خان جرنیل خواص خان یوسف خېل خاین لاس تړلی، د شېر خان حضور ته حاضر کړ. شېر خان په هره خوا پښتانه جرنیلان مقرر کړل. مثلاً هیب خان نیازی او ده ته، جلال خان لکهنو ته، قطب خان چونپور ته، نصیب خان مانگهور او حاجي خان قنوج ته ولاړل. دغه ټول جرنیلان د فتحې د نغارو سره شېر خان ته راستانه شول، د رهناس په جگړه کې د همایون او شېر خان سخته مقابله وشوه، همایون فاحش شکست وخور، مغول داسې وتښتېدل لکه ماشې د باد نه. اسونه، پیلان د جنگ سامان هر څه یې په ځای پرېښودل. تر دې چې د همایون ښځې هم په میدان پاتې شوې. د شېر شاه چې په شاهي حرم سترګې ولگېدې، فوراً له اسه راکوز شو، هغوی ته یې ډاډ ورکړ، بیا یې دوه رکعته نفل وکړل او په حمد او ثنا کې یې سر په سجده کېښود او وېي ويل: ((ای خدایا! قوت او لویی تا لره ښايي. ته بې زواله بادشاه یې، تا زما عاجز سر جگ کړو. فتح دې زما په نصیب کړه، د همایون بادشاه لښکر،

د خادم نړۍ ليد

مال او عيال دې ما ته په لاس راكړل. خیر ستا په لاس كې دى او ته په هر څه قادر يې)) بيا يې حكم وكړو چې د مغولو كوچنيان او ښځې په احترام بېرته ور ورسوي، نو همدغسې يې وكړه او خپل زوړ جرنيل: حسين نامي په معرفت يې حرمسرای په ښه صورت همایون ته ورسولو. تر دغه وخته شېر خان ځان بادشاه نه گڼلو دغه فتحې نه وروسته يوه ورځ مسند عالي عيسى خان ټول جرنيلان راغونډ كړل او د شېر خان په حضور يې داسې عرض وكړ: ((اى زموږ مشره، موږ پوهېږو چې ستاسو نيت د بادشاهۍ نه دى، خو بادشاهي د خداى لوى نعمت دى او ستاسو په شخصيت كې د بادشاهۍ ټول صفتونه موجود دي، بې اتفاقه او تار په تار پښتانه ستاسو په برکت يوه لړۍ شوي دي.

دښمني او ترېگني لري شوې ده، اوس ټول پښتانه يو شوي دي په اتفاق كې لوى برکت دى، د سلطان ابراهيم د وخت د اختلاف او نفاق پېغورونه چې هر چا به پښتانه بد گڼل او هر ځاى ته به چې پښتانه ورتلل، خلكو به ورته ويل تاسو هغه خلك يې چې خپل حكومت مو برباد كړى، اوس موږ بربادوي، دا خبره له منځه ولاړه، اوس خلك پښتنو ته په درنه سترگه گوري او دا ټول ستاسو په سعې او كوښښ وشول، اوس بسم الله كړئ او د بادشاهۍ بار په خپلو اوږو واخلي! كوم قام چې بادشاه نه لري، نوم ښان نه لري، دا پښتانه چې تاسو بيداره كړي دي، په ټينگه به ستاسوملاتر وكړي!)) د دې تقرير نه وروسته عظيم خان شروانى پورته شو او دا يې وويل: ((زموږ مشره! مغولو خپل ډېر اوچت گڼلو، پښتانه يې هډو سړي نه گڼل، د دوى سترگې له پښتنو څخه نه سوې، تاسو د مغولو د سر نه دغه نشه كوزه كړه. په هر جنگ كې مغولو ماتې وكړه اوس دوى د جنگ توفيق نه لري. ملك د خداى دى، چې هر چا ته يې چې خوښه شي، وركوي يې، پښتانه به ستاسو د تخت نه ځانونه قربان كړي! د

سردارانو په ډېر اصرار شېر خان بادشاهي قبوله کړه او د شیر شاه لقب یې ځان ته غوره کړو، د عاشوری په لسم تاریخ د هجرت په (۹۴۷) کال د شېر شاه او همایون اخري لویه نښته وشوه. قنوج په ځمکه د گنگا په غاړه شېر شاه خپل لښکر داسې برابر کړو چې د لښکر په مخکې په خپله شیر شاه ولاړ و چې هیبت خان نیازی، عیسی خان شرواني، قطب خان لودي، حاجي خان جلواني، بلند خان، بجان خان او سرمست خان ورسره وو، ښی خوا ته یې شهزاده جلال خان، تاج خان، سلېمان خان، قطب خان، حسین خان او نور سرداران د امر منتظر وو، په دې وخت کې شېر شاه د فوځ په مخکې داسې وینا وکړه: ((زما وروڼو! ما په ډېر کوشش تاسو راغونډ کړي یی او ستاسو سرلوړی مې مطلب دی. نن ورځ ستاسو دازمېښت ده، نن ورځ که هر څوک په میدان کې بر شو، د هغه مرتبه به لوړه شي. داسې کوشش وکړئ چې د جنگ په میدان کې ټول پښتانه یو ځای او یو اواز اوسي. د پښتنو په لښکر کې که اتفاق وي، نو په توره کې هېڅوک د دوی مخه نه شي نیولای. زه تاسو عزیزانو ته دا خواست کوم چې کینه، حسد او اختلاف پرېږدئ. د سلطان ابراهیم په وخت کې هم د کور دښمنۍ او اختلاف پښتانه تباہ کړل. تاسو ښه سزا ومونده.

عزیزانو! ما اراده کړې ده چې یا به د دې جنگ له میدان د فتحې او نصرت بیرغ په لاس وځم او یا به زما سر د دښمن د اسونو د پښو لاندې شي. مرگ یو ځل دی، نو په کار دي چې په مېړانه او نېک نوم مړه شوو!

ای عزیزانو! وېره ونه کړئ، د جنگ میدان ته داسې لاړ شئ، لکه زمري، دیو سپاهي د پاره د دښنه بل لوی شرم نشته چې د هغه سالار مړ شي او سپاهي ژوندي راشي.

که په دې جنگ کې قدم کلک کړئ، نو هندوستان ستاسو دی. زه زور یم او په ډېر کوشش ما پښتانه راغونډ کړي دي، خدای مه کړه که په

د خادم نړۍ ليد

دې جنگ کې تاسو شکست وکړ، لښکر تار په تار شو، نو بيا راغونډېدل ناممکن دي.

هغه پانې چې له ځانگې پرېوزي، هغه بيا ځانگې سره يو ځای کېدای نه شي، جنگ و نښت او داسې سخت و چې اسمان او ځمکه ولړزېدل او د همایون فوځ د پښتنو له لاسه د مېړو او ملخو په شان بدل شو. پښتنو مغول په مخه کړل او همایون ساه نيولې اگری ته ورسېد. همایون ځان په مرگ ونيو اوڅومره قوت يې چې لرلو پر له پسې يې ميدان ته راوست او پرله پسې يې شکستونه وکړل. د جوسه ميدان کې همایون مات شو او سيند ته پرېوت. که سقه نظام راويستلی نه وای، نو گنگا به وړی و.

شير شاه پنځلس کاله په اميرۍ کې او پنځه کاله يې د هند په بادشاهۍ کې تېر کړل او دنيا ته يې وښوده چې پښتانه څنگه حکومت کوي!

په اخره کې چې په يوه کلا جنگ و، د اور پيپان به يې کلا ته غورځول، يو پيپ بېرته راغی او لاندې نورو پيپانو اور واخيست او په دې منځ کې اعليحضرت شېرشاه، شېخ جليل، شېخ نظام او درياخان سروانې په اور کې جليل شول. په دغه حال کې چې سوی سکور و، نو هم اخري وصيت يې دا و چې گورئ کلا پاتې نه شي، فتحه يې کړئ، هماغه و چې د ماښام نه مخکې ورته دفتحي زېري راغی او شېر شاه د ربیع الاول په ۱۲ تاريخ ۹۵۲ هـ کال د يکشنبې پر ورځ وفات شو. شېر شاه پنځه کاله حکومت وکړ، خو داسې حکومت چې نظير يې د هند په تاريخ کې نشته. د ده موضوعه قوانين او اصول د مغولو، انگرېزانو او نورو لپاره دلارې مثال وو او دي.

د ده عمراني او مدني اصلاحات په تواريخو کې کتل په کار دي.)

(۲۳: ۴۷۰-۴۷۳)

استاد خادم د شېر شاه سوري له دغسې سترو اخلاقي ايډيالونو تر اغېز لاندې راغلی و، نو ځکه يې پورتنی ليکنه پرې کړې ده.

۴- شېخ ملي: شېخ ملي د پښتنو يو بل مشهور نيکه د پوهې او تدبير خاوند شخص تېر شوی دی. ده د لومړي ځل لپاره د زمانې او جغرافيايي د حالاتو په پام کې نيولو سره د پښتنو د خپلمنځي شخړو د حل لپاره د پښتنو تر منځ پر سړي سر د ځمکو وېش مسله مطرح کړه، ددې کار لپاره يې قوانين وضع کړل، هر دولس کاله وروسته به د ولس پر هر ټبر ځمکه وېشل کېدله. ده دا قوانين په خپل يو کتاب کې چې د (شېخ ملي دفتر) په نامه مشهور شو، ځای پر ځای کړل، نږدې اووه پښته د ده دا قوانين وچلېدل. د شېخ ملي په باب په پښتو تاريخونو کې ډېر زيات معلومات نه دي راغلي، استاد خادم دې نيمگړتيا ته متوجه شوی او د شېخ ملي د نظر او فکر د روښانولو په خاطر يې پر هغه يوه ښه څېړنيزه او تحليلي ليکنه کړې. دا ليکنه په افغانستان کې د شېخ ملي په باب له لومړنيو تاريخي او تحليلي ليکنو څخه ده، نو ځکه خو غواړو د هغې متن دلته کې مټ راننقل کړو:

شېخ ملي

((شېخ ملي د پښتنو په تاريخ کې يو مشهور سړی دی، د پښتو د ادبياتو تاريخ، د پښتنو د مهاجرتونو تاريخ، د مشاهيرو او نوابغو تاريخ او بالاخره اجتماعي او د دنيا د اقتصادي سسټمونو فلسفه، د پښتون قام دغه لوی مفکر او د لوړ عقل خاوند روحاني شخص نه شي هېرولای. شېخ ملي

د خادم نړۍ لید

د پښتانه قام د نوي نهضت او نوي حرکت د لارښوونکو لپاره د غور او دقت ټکی دی. د دې وخت په څېړنو او تالیفاتو کې د ډېرو خواوو څخه شېخ ملي یادگیرنې او نوم اخیستلو ته اړتیا پېښېږي او ډېر هم یاد شوی دی. مگر تر اوسه لا د دغه مشهور او نامتو سړي، په باب کافي او پوره معلومات لاس ته نه دي راغلي، خو د امید خبره دا ده چې د شېخ ملي په باب هره ورځ زموږ د معلوماتو دایره ارتېږي.

پخوا موږ سره د شېخ ملي په باب د خوشحال خان د دېوان د یو بیت او د زړو تاریخونو د کوم مختصر ذکر او د قومي روایاتو څخه پرته چې هغه هم خورا مجمل وو، نور څه په لاس کې نه وو، خو اوس چې پښتانه لیکوال د خپل پښتني ثقافت د تازه کولو او رابرسېره کولو خوا ته متوجه شوي دي، نو په هره خوا کې گوتې وهي او د کار خبرې پیدا کوي. لس، شل کاله مخکې د پښتانه قام په ځینو ولسونو او سیمو کې څه عجیب او غریب رواجونه او قوانین موجود وو، دغه عجایب خو څه د نوي تمدن او تهذیب د راتگ او رواج او څه د پښتنو په ایالاتو د پردو او اجنبي وگړو د سلطې په واسطه له مینځه تللي او څه لا اوس هم په ځینو ځایونو کې موجود دي. یو له دغو ځانته او علیحده رواجونو څخه د ځمکو د وېش دود و چې په سوات، بونیر، باجوړ او د پښتنو په ځینو نورو ایالاتو کې یې رسوخ درلود. د دې قانون په مطابق به هر دولس کاله پس د یو اولس ټولې ځمکې د خلکو له لاسه ایستل کېدې او مشترکې به شوې او بیا به د نوي وېش او تقسیم په اساس په ټپو، کورونو او افرادو توزیع کېدلې. د یوې حوزې او ساحې د ځمکې مالک فقط هماغه قوم و چې دغلته به اوسېده.

دا فرادو او کورنیو او ټپو مالکیت او د استفادې حق موقتي او د څه وخت لپاره و، مدعا دا چې فرد د ځمکې مطلق مالک نه و، بلکې

موقتي او مشروط مالک و، البته قوم او ولس د خپلې سيمې مطلق مالک گڼل کېده. دا قسم وېش به دولس، دولس کاله پس يو ځل کېده. په دې اساس نه څوک بې ځمکې پاتې کېدی شو او نه د ډېرې ځمکې خاوند کېدی شو. د ځمکې د خرڅانه او پيرودلو حق هم هېچا ته حاصل نه و او لکه چې ځمکه په وراثت هم نقل کېدی شوه، نو هېڅ ضرورت هم نه و چې يو سړی بل يو په ځمکه او پوله پتې ووژني. يوه له عجایبو څخه دا هم ده چې دغو ولسونو له هغه وخته څخه چې په افغانستان او هند کې د پښتنو حکومتونه کمزوري شول او سقوط يې وکړ، خپل مرکزي حکومت نه درلود.

مگر له بلې خوا يې عجيبه قسم لا مرکزي حکومت درلود. چې ډېر قوي او نافذ الکلمه و. يعنې ((د موقتي شوری حکومت)) دا داسې و چې د وړو وړو حوزو خبرې او داخلي حوادث، خو به د هماغه ځای د محلي جرگو مشرانو فيصله کولې، خو چې غټه اولسي قضیه به پېښه شوه، د ټول قوم مشران به راغونډېدل او په جرگه به يې فيصله کوله، بيا نو د تصویب اجرا هر فرد خپله لومړنۍ فريضه گڼله.

جزاگانو او تعذيراتو هم عجيب شکل درلود. مثلاً: په غټو گناگانو کې چې قتل او مېړوبنې ښځې تښتول او يا بې ناموسي او داسې نور وو. که به مجرم په لاس راغی او د قوم جزا ته به يې غاړه کېښوده، نو د قوم په رواياتو او د جرگې د فيصلې په اساس به سزا ورکول کېده او که وبه تښتېد، نو د هغه جزا دا وه چې د قام د جملې څخه به ووت. له وېشه به يې پچه وغورځول شوه او که تښتېدونکی به داسې مجرم و چې بايد وژل شوی وای، نو جرگې به پرې د (کښنده) حکم کاوه، يعنې دا که چا مړ کړ پوښتنه يې نشته. خلاصه دا ده چې د دنيا ددې عجيب او ساوو قوم په منځ کې د دقت او ملاحظې ډېر څه وو او ډېر څه لاشته.

د خادم نړۍ لید

دا به ډېر لوی ظلم وي، که د دغسې تاریخي او قوي ثقافتونو خاوندانو قومونو پسې د شار، وحشي، قاتل او غارتگر يا بد اخلاقه په عبارتونو پروپاگند وشي، مگر افسوس چې د دغه قوم پسې د دوی قوي دښمنانو په ټوله دنيا کې دغسې پروپاگند کړی دی او دنيا يې خطا ايستې ده.

زما خپرنه په شېخ ملي بابا ده. شېخ ملي د خپل وخت لیدر، مفکر او لیکوال و. د ځمکو دغه قسم روايتي وېش چې تر اوسه هم لا د باجوړ په سيمه کې شته، د شېخ ملي د فکر نتيجه ده. شېخ ملي په دې باب يو کتاب هم ليکلی دی چې دغه قسم وېش ته يې قانوني شکل ورکړی دی، دا کتاب د شېخ ملي دفتر نومېږي، د کتاب د نامه په اساس اکثره پښتانه اوس هم ((پتي)) او د کروندې ځمکې ته ((دوتر)) وايي لکه طلا ته چې اوس هم ټول پښتانه ((اشرفی)) وايي او دا د شاه اشرف هوتک پاچا نامه ته منسوبه ده

يو وخت چې ما د دغو قومونو د ځمکو د دغسې وېش قصه واورېده، سخت په حيرت او تفکر کې ولوبدم، ما ويل په دې صورت خو به د ځمکې سره هېڅوک علاقه نه ساتي، وداني به نه کوي. کورونه به نه جوړوي او په عايداتو او محصولاتو کې به ډېر تاوان او نقص پېښېږي! مگر پنځه شپږ کاله مخکې چې ما ته د باجوړ د سفر موقع په لاس راغله او په چمرکنډ، ناوگي، چارمنگ، کوټگي، خلوزو او مروره باندې تېر شوم، ما ته معلومه شوه چې دغه خلک د پښتنو د ډېرو قومونو څخه ودان، ماره، روغ رمټ، خوشحاله، ازاده او مست وو. ما هغه ښځې وليدې چې نارينه و سره به يې يو ځای کارونه کول، دوی به د غاړې نه د لمنو پورې په سپينو روپيو کې پټې وې او د هر سړي په غاړه به اصیل ټوپک او تمانچه وه، نو حيرت مې لا پسې زيات شو.

ما واورېدل چې ۱۵ خلک د تقسیم په وخت کې خپلې ودانې
 ځمکې کورونه، باغونه او جايدادونه په ډېر خوشحالی پرېږدي او يو تر بله
 يې تبديلوي.

او راشی د حضرت شېخ ملي (رح) په باب لږ زيات معلومات چې په
 دوران مجله کې د ښاغلي نصرالله خان نصر په قلم خپاره شوي دي
 ولولئ، د شېخ ملي اصل نوم ((ادم)) دی. د پلار نوم يې يوسف او په قام
 يوسفزی دی، د پښتنو د ملاتړ له برکته چې سلطان محمود غزنوي ((کال
 ۴۱۵هـ څخه تر ۴۹۰هـ)) له هندوستان نه څومره ځمکې ونيولې، په دغو
 ځمکو کې دلازاګ قوم ودان شو. کوم وخت چې د ترکو او پښتنو خپلو
 کې زړونه بد شول او گزاره سخته شوه، د پښتنو يو څو قومونو له
 افغانستان نه د سرحد د صوبې لور ته هجرت وکړ، د ارغستان د سيمې د
 غورې مرغې يوسفزي چې د ننگرهار په لار د سرحد صوبې ته په کډه
 راتله د شېخ ملي نیکونه هم ورسره وو، پېښور ته چې راورسېدل، دلازاګو
 يې درناوی وکړ او په پېښور کې يې ځای ورکړ، خو کوم وخت چې د
 پښتنو او ترکانو ((مغولو)) اختلاف ډېر زيات شو او يو د بل غوښو ته
 کېناستل، دلازاګو د مغولو پره وکړه، مگر هغه وخت چې د يوسفزو کومک
 ته نور پښتانه قومونه راورسېدل.

نو اول يې د لازاکو سره د حساب سپيناوی وغوښت، دغه وخت
 دلازاګو او نورو قومونو په منځ کې ډېر خونړي جنگونه واقع شول چې
 همدغه د دښمنانو مدعا وه، په اخر کې د لازاکو ميدان بايلود او بری د
 يوسفزو په برخه شو. ملک يوسفزو واخيست او د سوات پورې ځمکه د
 يوسفزو لاس ته ورغله، څو موده وروسته بيا دوی هم يو بل ته بدنيته شول
 او په ځمکو يې جنگونه راواخيستل، په دغه وخت کې د شېخ ملي او شېخ
 احمد به برکت چې د پښتنو سياسي او روحاني مشران وو او په پوهه،

د خادم نړۍ لید

هونښیاری او د تورې او قلم په لرلو یې شهرت درلود، په پښتنو کې بیا اتفاق پیدا شو، شېخ ملي د پېښور نه د سوات پورې ملک په منډرو، لغمانو، ننگرهارو، اکوزو، عیسی زیو، خلیلو، مومندو، گگیانو، محمدزو او یوسفزو باندې د سر د شمېر په لحاظ وېشه. دغه وېش د شېخ ملي وېش په نامه شهرت وموند. د وېش په وخت کې د خټکو قام په وزیرستان کې ودان و. د پېښور نه اټک (اباسیند) پورې علاقه د خلیلو برخه شوه. د وېش نه وروسته شېخ ملي په یوه لویه جرگه کې وویل چې: ((دا ځمکه د خدای تعالی ده، موربه د هغه مخلوق یو، موربه ته په کار دي چې د خاوند د رضا سره سم په دې ځمکه واوسېږو. د دې ځمکې مثال داسې دی، لکه یوسرای چې یو ترې ځي او بل ورته راځي))

شېخ ملي د ځمکې د وېش لپاره قوانین کېښودل او لارې یې و ایستي، دا قوانین یې د کتاب په صورت وکښل چې د شېخ ملي دفتر یې بولي، لکه چې خوشحال خان وایي:

په سوات کې دي دوه څیزه یو جلي دی بل خفي
یو مخزن د دروېزه دی بل دفتر د شېخ ملي

اخون دروېزه د شېخ ملي د وېش په باب داسې لیکلي دي:

یوسفزو چې سوات مملکت ونيو، شېخ ملي دا مصلحت ولید چې د ټول ولس واړه، لوی، نر، بنځې حساب کاندې او سوات ورباندې تقسیم کړي. اکوزي د یوسفزو سره شپږ زره شول، منډر دولس زره شول، مگر ننگرهارې، لغمانې او کابلي چې دوی سره وو، ورسره یې حساب کړل، د شېخ ملي د دفتر د قوانینو یو څو مثالونه دا دي:

۱- ټول قومونه به دولس کاله پس خپلو کې د پچې په ذریعه ځمکې وېشي، یعنې د کوم قوم پچه چې د کومې ځمکې راووته، هغه قوم به په گډه هغه ځمکې ته د دولس کالو لپاره ځي.

۲- که چېرې د دوه قومونو مینځ کې غر وي، دهغه غر باراني اوبه چې کوم قوم پلو بهېږي، هغه ځمکه به هم د هغه قوم تصور کېږي.

تبصره: د ځمکو د گروپونو د جوړولو لپاره به خیال کېږي چې ودانې، شاپې، آوي، باراني، سمې او غریزې منطقي په عدالت سره برابري کړي شي او بیا به وروسته د قومونو د سر شمېر په حساب ورباندې پچه اچول شي.

شیخ ملي هم په هماغه وخت کې دا خیال ساتلی و. دغه وېش هغه وخت پښتنو ډېر خوښ کړ، نوې روح یې په کې پیدا کړ، د وېش قوانینو ته به یې په درانه نظر کتل. د وېش د قوانینو خلاف کار به یې لویه گناه گڼله.

کوم وخت چې د پښتنو ملک ته دانگریزانو حکومت راغی، د شېخ ملي د ځمکو د وېش څه مواد په خپله د انگریزانو حقوقونو او قانون پوهانو منل او حتی په بین المللي مسایلو کې ورته په اهمیت قایل شول، خپله ډیورنډ د غرونو په وېش کې د شېخ ملي د (ابریزۍ) ماده قانون وگاڼه او دغه شان یې چې څنگه خوښه وه، خپل منحوس خط یې د پښتونخوا په منځ کې کش کړ. د شېخ ملي وېش په پښتنو کې ډېره موده دوام وکړ، په ۱۸۳۹ع کال کې چې انگریزان د سرحد صوبې ته راغلل د سرحد په صوبه کې لا هماغسې ډېرو پښتنو د شېخ ملي د دفتر په اساس د ځمکې فیصلې کولې، د ۱۸۷۰ع په سرشته کې د قبایلي ایجنسیو څخه علاوه نورې څومره ځمکې چې چا سره وې، حکومت د هماغو په نامه

د خادم نړۍ ليد

ثبتي کړې. په ۱۹۲۶ع کې چې پرنگيانو عليجاه عبدالودود، گل شهزاده د سوات والي ومنلو، د ده د حکومت په دره کې د شېخ ملي د وېش رواج دوام درلود چې څو ده د وېش قانون منسوخ کړ. هغه وخت کې چې چا کومه ځمکه خوړله، هماغه پسې يې وليکله، د ملاکنډ ايجنسي د ((ټاڼې)) علاقې اوسېدونکي د ځمکو په باب د پخوا زمانې د وېش په ډېرو قوانينو عمل کوي.

دغه رنگ د هزارې ضلعي د وېشان (د ټکرې علاقه) سواتيانو د خپلو پخوانو مشرانو ياد تر اوسه پورې تازه ساتلی دی. دوی هم هغسې د شېخ ملي د زمانې په شان د ځمکو وېش کوي. نن سبا د دوی د وېش لار په لاندې ډول ده.

دولس کاله پس د(وېشان) علاقې اوسېدونکي په مقررہ ورځ باندې ټول راغونډېږي، د ټولو ټبرونو د مشرانو نومونه په بېله بېله پاڼه وليکي، بيا دا ټولې پاڼې ديو ماشوم (کوچني) په ځولۍ کې واچوي، د يوې ونې لاندې يې کېږي.

مشران ورته گرد چاپېره کېږي، اول يو کس د ځمکې ديوې برخې نوم واخلي، ورپسې ماشوم د ځولۍ نه يوه د کاغذ پاڼه راوباسي، په پاڼه کې چې د چا نوم راوخېږي، هغه ځمکه د دولس کالو لپاره د دغه قوم شي. منشي د هغه قوم نوم په کتاب کې وليکي، ځمکه ښه وي او که بده په خوشحالی يې قبلوي. دغه ځمکه بيا د قوم د مشر له خوا د کورنيو د افرادو په سر وېشل کېږي. ښځې او نر مساوي برخه اخلي کومه ښځه چې د قام نه د باندې واده شوې وي، د هغې برخه وسوزي د کورنيو له برخو څخه علاوه د معنوي خدماتو په عوض کې هم وگړو ته برخې ورکول کېږي. په پېښور کې اوس هم ټول مساجد برخې لري. دغو برخو ته

(سیرۍ) وایي. د (وېشان) وگړي د وېش ورځو ته که د دنیا په هر گوټ کې وي ځان رارسوي.

د وېش نه پس هر چا ته چې هره برخه ورسې، په خدا خوشحالی جرگه خپره شي. خلک د خوشحالی هوایي ډزې وکړي او هر څوک خپلو خپلو ځایونو ته لاړ شي.

د سرحد د صوبې په ځمکه چې د پرنګیانو قبضه ټینګه شوه، نو د هرې ژبې د علمي او ادبي اثارو قلمي نسخې یې راغونډې کړې، په دې اثارو کې د شېخ ملي دفتر د پښتو ژبې مشهور مستشرق میجر راوړتي ته په لاس ورغی. ډېر زیات پرې خوشاله او کتاب یې د بریتش موزیم کتابخاني ته وسپاره، چې هلته اوس هم خوندي دي.

په ۱۴۵۵ع کال کې چې راوړتي د پښتو ګرامر ولیکه، د دغه کتاب په مقدمه کې یې د شېخ د دفتر تاریخ (۱۴۱۷ع) لیکلی دی، بنایي چې دغه تاریخ دا ستسناخ نېټه وي، نه د تصنیف. اخون دروېزه وایي کوم وخت چې بناغلي شېخ ملي د مرګ په دروازه پښه کېښوده، نو عقیدتمندان یې ورته راغلل، ده هغو ته وویل: ((ما په خپل عمر کې دولس خدمته خاص د خدای لپاره کړي دي. په ټول عمر کې مې یو درهم یاد دی چې لاسته راغلی و. لېکن هغه مې په څه تمه او لالچ نه و اخیستی. که چېرې زه رښتینی یم، نو زه له خدایه هیله کوم چې زما د وېش په دود باندې به زما ولس تر اوو پښتو پورې عمل کوي. اوس معلومه شوه چې شېخ ملي رښتینی و، تاریخ ثابتته کړه چې د اوو پښتو څخه زیات د ده په قانون عمل وشو.

د پېښور په تاریخ کې د شېخ ملي د اولاد شجرې چاپ شوې دي، لیکن ماخذ نه لري. ځینې تاریخ پوهان وایي چې ملیزي قوم د ده اولاد

د خادم نړۍ لید

دی، خو د تیرا شېخ ملخیل قوم دعوی لري چې شېخ ملي د دوی نیکه دی. په تیرا کې د شېخ ملي په نامه زیارت هم شته چې متولیان یې همدغه خلک دي. دتیرا اړیدي چې د شېخ ملي په نامه منبسته وکړي، نو دغو خلکو ته یې ورکوي، نن په دغه کې ملک نیاز محمد مشر او سپین ریری دی، له بلې خوا د پېښور خلک وايي چې د شېخ ملي بابا زیارت په هشنغر کې د بولي بابا د ځنگله هدیره کې دی، د یوسفزو خلک دا عقیده لري چې د شېخ ملي بابا قبر په مردان کې دی او په ملي بابا مشهور دی، دغه شان په نورو علاکو کې هم د شېخ ملي د ناستې ځایونه دي چې وروسته پرې قبرونه جوړ شوي دي. نصر ملگری په اخره کې وايي ((د تیرا زیارت یې راته اصلي ښکاري!!)) [(۲۳: ۳۶۲-۳۶۶)]

د شېخ ملي د ژوند او فکر دا داستان خورا خوندور دی، هر څوک یې چې ولولي، جذبوي یې. پر خادم صیب هم د شېخ ملي افکارو خپل تاثیر کړی و، نو ځکه یې پورتنۍ لیکنه له هغه سره د خپلې لېوالتیا له مخې کړې ده.

۵- خوشال خان خټک: لوی

خان؛ خوشال خان خټک د پښتو ادب پلار گڼل کېږي، خوشال خان چې پر (۱۰۱۲هـ ق) کال زېږېدلی او پر (۱۱۰۰هـ ق) کال وفات شوی، ټول ژوند یې له مبارزو او کارنامو ډک دی. خوشال د خپل ژوند په اوږدو کې تر (۲۵۰) زیات بېلابېل اثار لیکلي، خو اکثره یې د زمانې ناخوالو له منځه وړي او یا هم تر دې دمه تر مور نه دي رارسېدلي، خوشال خان شاعر و،

لیکوال و، فلسفي و، فقهي و، جنرال و، مشر و، طبيب و، صوفي و، بنکاري و، سياستوال و، سياستپوه و، لنډه دا چې هر څه و، تر خوشال وروسته اکثره پښتانه شاعران په مستقيم او نا مستقيم ډول د بابا له پراخو افکارو الهام اخيستی دی. خادم صيب هم په دې ډلې ليکوالو کې دی، دا چې دی خپله وايي: ما له خوشال خانه څه زده کړي، نو ښه به وي چې همدا ليکنه يې ولولو:

ما له خوشحال خانه څه زده کړه؟

((د ښاغلي عارف عثمانوف ځواب:))

د زېري د جريدې په پرلپسې (۹۴۷مه) گڼه کې زما دوست او ملگري ښاغلي عثمانوف د (د محرمو افغاني منورينو ته يو سوال) د عنوان لاندې د شلو کسو افغاني ليکوالو په نامه يوه اقتراح خپره کړې او ځواب يې غوښتی دی، پوښتنه دا ده: (د لوی شاعر، اديب او عالم خوشحال خټک د افکارو له کومې خوا څخه تاسو متاثر شوي یی، يا په بل عبارت، د خوشال د افکارو کومې خواوې ستاسو ډېرې خوښې دي؟)

يو خلف چې د صلف د افکارو د کومې ډډې څخه ډېر متاثر شوی وي او دغه ډډه يې تر نورو زياته خوښه وي؛ نو معنا يې دا ده چې د دغې ډډې تعقيب به يې کړی وي او پر دغه لاره به تللی وي؛ نو ځکه د ښاغلي عارف عثمانوف پوښتنه مې په خپل باب کې داسې واپروله: (ما له خوشحال خانه څه زده کړه؟) او دغه سوال مې بې ځواب نه شو پرېښودای، ځکه عارف عثمانوف پر ما دوه حقه لري، په دغو کې يو شخص دی او بل ملي شخص، حق يې پر ما دا دی چې کوم وخت ده د کابل د پوهنتون د ادبياتو په فاکولته کې پښتو زده کوله؛ نو هغه وخت يې زما سره لږه پېژندگلوې لرله، خو چې کوم وخت زه د مسکو په سنترالي ناروغتون

کې پنځوس ورځې کټ لوزوی وم، دی او د ده استاد نیکوالی دورینکوف چې هغه هم زما خوږ دوست دی، دوی ما سره خورا ډېر کمک او مرسته کړې ده، چې زه یې نه شم هېرولای. دویم حق چې ملي دی او زه ورته په هېڅ شان سترگې نه شم پټولای، هغه د دوی د پښتو ژبې له لارې افغاني ثقافت ته خدمت دی. درېیم سبب چې ما ځواب ته لمسوي هغه دا دی چې لیکوالي زما مسلک دی او هر څوک چې د اخبار په خوله له ما کومه پوښتنه کوي؛ نو گویا ما خپل په زړه پورې مسلک ته ترغیبوي او خوشالوي مې، مخکې تر دې چې زه د دې سوال ځواب ولیکم چې ما له خوشحال خانه څه زده کړي دي، بده به نه وي که زه دلته په لنډ ډول دا یادگیرنه وکړم چې زه د پښتو د لیکوالۍ پر خوا څنگه وگرځېدم او زما لارښوونکی څوک و؟ نیمه پېړۍ مخکې چې ما سترگې غړولې وې او په ښه او بد پوهېدم: نو مې لیدل چې د پښتنو په دې لویه دنیا یعنی لویه پښتونخوا کې چې موږ یې اوس پښتیا نا هم بللی شو، د پښتونولۍ یو خوږ ژوند او ژوک موجود و، یعنې هر څه په پښتو وو خو خپله پښتو نه وه، د دې خبرې معنا دا ده چې دلته د هرې خوا یعنې رسمونه، رواجونه، پرېکړې، او فیصلې؛ جرگې او مرکې؛ قیصې او افسانې؛ ادب او موسیقي؛ گډا او نڅا؛ دیانت او نمانځنه؛ کالي او استوگنه؛ خبرې او شاعري؛ حجرې او ډبرې؛ صنعت او رغونه ... لنډه دا چې ټول ژوند د پښتو د کلچر د تاثیر لاندې و، یو ډېر ښاغلی او ښکلی قومیت او ملیت موجود و، خو شعوري نه و، یعنې دا چې پښتو د پښتنو لپاره د زده کړې، ژبه وه، خو په شفاهي ډول، نه د لیک په صورت. په پښتنو کې علم او لیک و، خو په پښتو نه و، په نورو ژبو و، دا کمی یوازې زموږ په عصر کې نه و. سوریان، غوریان، لودیان او ابدالیان هم د دې کمی په پوره کولو نه وو بریالي شوي، دوی به په کورونو او ولس کې پښتو ویله، خو چې د

د دفتر او کتاب خبره به راغله، نو دا حای به نورو ژبو نیولای و، ښه نو زما پښتو ته څنگه پام شو؟

څوک یې مني او که نه، خو ما پښتو لیکنه له ځانه زده کړې، زما د لیک، لوست او علم سره ډېر شوق و، ما به مور و پلار، ماماگانو او نورو استادانو څخه سبق وایه او هغه به مې لیکه، په ډکو به مې په ښویو دېوالونو او په رنگونو به مې د پلار د کتابونو په وقایو مشقونه کول.

یوه ورځ زما پلار ولیدل ما ته یې وویل: تا خو زما ټول کتابونه خراب کړل، دا ته څه کوي؟ بیا یې راته یو څه پتی ولیکلې او تخته یې په لاس راکړه، چې لږ الف و ب مې زده کړه، نو خپلې جملې به مې لیکلې، یوه ورځ مې یو ماما زما پلار ته راغی او هغه زما خط ولید او ما ته یې وویل: ((هلکه دا تا کړی دی؟)) ما ویل: هو. ده وویل: او هو دا خو ډېر ښه خط دی. تر دې وروسته به زما صفتونه کېدل، په ۱۳۱۰ هـ ش کې ما د خیبر په مرکز لواړگي کې یو ازاد مکتب جوړ کړ چې څلورېشت کسه هلکان او نجونې شاگردان په کې داخل وو، دغو ته مې پښتو اردو او فارسي لیک او لوست ښوده، تر ده وخته ما پښتو لیکله، خو چې څه به مې ویل هغه به مې لیکل، معیار راسره نه و، په ۱۳۱۲ هـ ش کې زه د قندهار پښتو ادبي انجمن کې مقرر شوم، دغلته ما ولیدل چې هر څوک بېله بېله پښتو لیکي، نو زه د معیار پیدا کولو فکر کې ولوېدم، زما زړه کې به راتلل چې په پښتو باید پښتانه راغونډ شي، نو ما د احمد شاه بابا، پیر محمد کاکړ، رحمان بابا او خوشحال خان قلمي دېوانونه وکتل چې ټول په یو ډول لیکدود او یو قسم پښتو لیکل شوي وو، بس نو دغه وخت ما معیار پیدا کړو، تر دې وروسته به زما او زما د قندهاریانو ملگرو تر منځ د پښتو په ادبي او خطي معیار باندې تل تاوده بحثونه کېدل، په ۱۳۱۴ ل چې مور کابل ته راغلو او دلته مو پښتو ټولنه تاسیس کړه، نو د پښتو د لیکدود او ادب په باب مو

د خادم نړۍ لید

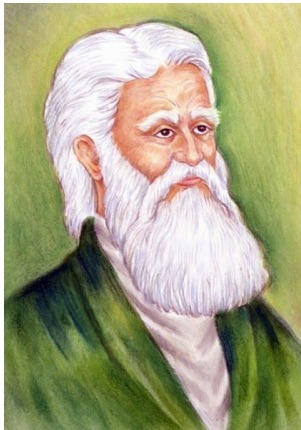
جرگې شروع کړې او د پښتو ادبي معیار تر یوه حده ټینګ شو، په دغه وخت کې د بناغلي محمد گل خان مومند د پښتو مبارزه هم په ننگرهار، قندهار، فراه او کابل کې جاري وه، خو غریب په یو سر لگیا و، د پښتو ټولني تاسیس نه وروسته مور ته لږ شانې د پښتو په باب د کوم اثر د مطالعه کولو فرصت په لاس راغی، تر دې دمخه مو د رحمان بابا، خوشحال خان دېوانونه، رشید البیان، د امیر حمزه او گل اندامې قصې او نور کتابونه لیدلي او اورېدلي وو، خو پښتو چا څه کوله، د دېرشو کلو وړاندې خبره ده، په کابل کې یو ځل د مرحوم سید حسین خان په کور کې، زه، حبیبی، مجروح، الفت، عبدالله افغاني نویس، خوگیانی، منشي میرغلام او دغسې نور ډېر کسان راغونډ وو. سید حسین خان او سراج الدین سعید هم حاضر وو، په دې موضوع مناظره شروع شوه چې رحمان بابا لوی شاعر و، که خوشحال، د خوشال طرفداران ډېر وو، خو زه او څو کسه نور د رحمان طرفداران وو، مور په خالص شعري لحاظ رحمان پورته ګڼه، د دغې مناظرې په ملاحظه لږ وروسته (د خوشحال او رحمان موازنه) ما کابل راډیو ته یو مضمون هم ولیکه چې نتیجه یې دا وه: (خوشال په ټوله معنا شاعر دی، خو رحمان د شاعر نه پورته مقام لري). همدغه موضوع د خوشحال په سیمینار کې بیا ما وڅېړله او تر یوه حده تکمیل شوه، مور لا په همدغو کلونو کې په پښتو او پښتونولۍ ادبي او ثقافتي بحثونه کول چې د پښتونستان مسله منځ ته راولوېده، دلته زموږ توجه دې خوا ته شوه چې افغان ملت باید په کومو اساساتو ودرول شي، دلته د خوشحال خان دېوان لوی قیمت پیدا کړ، د پښتنو د کلچر مناظرې خو لا اوس هم تمامې نه دي، چې د پښتنو دنیا دا خبره مني چې د پښتون ملیت لپاره د خوشحال خان شاعري داسې مثال لري، لکه، شیکسپیر، ګوېټي، پوشکین، ډینټي او فردوسي، د خپلو ملتونو لپاره، نو ما د خوشحال نه دا زده کړي دي:

- ۱- ټول افغان ته د واحد ملت په نظر کتل .
- ۲- پښتو ته د ټول ملت د ژبې په نظر کتل .
- ۳- لیکوال باید یوازې د خبرو نه، بلکې د عمل مرد هم وي .
- ۴- پښتون باید پښتونولي د یوه مسلک په حیث وپېژني .
- ۵- د پښتو ادب باید د پښتون پېژندلو او جهان بینی په اساس ودربړي .
- ۶- د پښتو ادب باید د پښتنو معایب اصلاح کړي او محاسن یې ټینگ کاندې .
- ۷- پښتون شاعر باید باز، زمري او عقاب زیات وستایي، نه بلبل او قمري (لکه چې ما د خوشحال او رحمان موازنه) کې دا خبره خپرلې ده چې خوشحال یو زبردست قوي شاعر دی، د ده شاعري د یوه واحد ملت د جوړولو د هدف لپاره جدوجهد دی، څومره چې خوشحال پښتون قوم پېژني، بل یې هېڅوک دومره نه پېژني، د ده په شاعری کې د پښتونولي یوه ښکلې دنیا تیاره موجوده ده، مبصرین وايي، د خوشحال دغه کوشش نتیجه هم ورکړه داسې چې زموږ بهادر نیکه میرویس خان د خوشحال خان په ایډیال حکومت تاسیس کړ او وروسته بیا په همدغه اساس احمدشاه بابا د افغان نیشنلېزم یو تعمیر ودراره، مگر تاسف دی چې د دنیا د حوادثو په مقابلو کې موږ دغه ملي اساسات ونه شو ساتلی . عمر له موږه د تاریخ تکرار غواړي، خوشال د پښتو په باب لوی ابتکار کړی دی، ده معیاري ژبه جوړه کړې ده، لغات یې د هر ځای استعمال کړي دي، د پښتو د نظم او نثر، لیکدود او لیکنې ته داونه یې پاخه کړي دي، د ده ژبه یوازې د خټکو ژبه نه ده، بلکې د پښتون قوم ژبه ده، د خوشحال خان

د خادم نړۍ لید

څخه مور دغه دستورونه زده کړي دي، چې پورته ورته په اجمال اشاره وشوه.)) (۲۳: ۳۲۸-۳۳۰)

۶- رحمان بابا: رحمان بابا د پښتو ژبې او سیمې یو ستر شاعر تېر

شوی، هېڅ پښتون شاعر به د پښتنو د عوامو او خواصو پر ذهنیت دومره تاثیر ونه لري، لکه رحمان بابا یې چې لري. د ده خوږ کلام د هر پښتون ذهن ته ورداخل شوی دی. دی خپله هم وايي: ((زه رحمان په پښتو ژبه عالمگیر یم)) هر پښتون شاعر له رحمان بابا سره مینه لري او د هغه له شاعرۍ څخه یې په یو نه یو ډول الهام اخیستی دی. استاد خادم هم د

رحمان بابا له مینوالو څخه دی. نه یوازې دا چې رحمان بابا ته یې ځانگړې نظمونه لیکلي، بلکې پر هغه یې خپرنیزې لیکنې هم کړي. ((د رحمان او خوشال موازنه)) د استاد خادم د مشهورو تحلیلي لیکنو له جملې څخه ده. دلته به یې دې نظم ته تم شو چې ده د رحمان بابا په یاد لیکي دی.

((یو نظریه په احوال د جهان وکړه
بیاد قام د ناجوریو درمان وکړه
هلته پاڅه چې فرصت درنه تېرېږي
تجسس په لارد تللي کاروان وکړه
که ختل غواړي معراج د ترقی ته
په ملت کې دې تعمیم د عرفان وکړه

که فلک دې گلشن ډاگ به په پیری کړ
په دې ډاگ د خپلو اوښکو باران وکړه
قلم واخلمه توره کېږدئ له لاسه
تگ په لاره د مېړه خوشحال خان وکړه
که ملنگ یې نور دې نه کېږي له وسې
د پښتو خدمت په شان د رحمان وکړه
ملنگ نه دی عالمگیر د خپل ادب دی
په دوه لاسه یې تعظیم د داستان وکړه
باغ وبنډ ملي ژبې نن غوړېږي
د خدمت نظر په دې گلستان وکړه
به میدان د حب د قوم کې ظاهر شه
په سر لوبې لکه فخر افغان وکړه
د ملي ادب ژوندون د قام ژوندون دی
ای (خادمه!) دا په زوره اعلان وکړه.))

(۱۲:۱۱۸)

خادم صیب دا نظم د (۱۳۱۷ل) کال د سلواغې میاشت کې لیکلی دی. په نظم کې یې د رحمان بابا تر څنګ د نورو شاعرانو او د پښتنو د سیخو ستو یادونه هم کړې ده. له دې نظم څخه د خادم نړۍ لید یو ځل بیا په ډاګه کېږي چې دی دغه ډول فکر لري او پښتون قام کومې لارې ته سیخوي.

استاد خادم، رحمان بابا ته د ځانګړې عقیدت ترڅنګ چې په منظوم کلام کې وړاندې شوی، پر رحمان بابا نورې لیکنې هم کړي، هغه

د خادم نړۍ ليد

د خوشال او رحمان موازنه هم کړې ده، خادم صيب وايي: ((خوشال په ټولو معانيو سره شاعر دی او رحمان بابا د شاعر نه پورته مقام لري.)) خادم صيب د رحمان بابا په ياد په يوه مشاعره کې يوه ليکنه هم کړې، ليکنه لنډه خو ډېره ارزښتمنه ده. دا مشاعره د پښتو ټولني له خوا په کابل کې جوړه شوې وه او خادم صيب د مشاعرې تر پيل دمخه دا ليکنه اورولې وه. دا ليکنه د (رحمان بابا مشاعره) نومېږي. خادم صيب په دې ليکنه کې د رحمان بابا پر ادبي شخصيت او د مشاعرې پر ضرورت رڼا اچولې ده:

د رحمان بابا مشاعره

((د نړۍ ټول ملتونه منلي شخصيتونه لري او هم دغسې پښتونخوا هم لوړ او منل شوي سړي خپلې غېږ کې پاللي او لوی کړي دي. په دغو سړو او اشخاصو کې رحمان بابا يو داسې ادبي او عرفاني ځای نيولی دی چې ډېر اوچت دی او د هر افغان سر ورته په درناوي ښکته کېږي.

رحمان بابا د خپل جگ استعداد، مشتعل طبيعت، قلبي مراقبو او افابي مشاهدو لحاظ د انساني حيات هغه رموز او اسرار پېژندلي وو چې له ده څخه يې کوږ دستار تړلی قلندر جوړ کړی و. دی عارف و، دی عاشق و، دی انسان و او د انسان په درد دردمن و، د ده کلام دومره خوږ کړی دی، لکه انگبين، دومره يې مستانه کړی دی، چې په شعر يې د پښتونخوا د باگرام ترکې هم نغمې وايي، هم رقص کا او هم خاندي او د هر بيت مصره يې دومره خوشبويه ده، لکه د خوبانو زلفې.

د رحمان بابا دشعر زور دومره دی چې يوه مصرع يې پوره ملت پاڅوي. خارجي استعمار له ملکه باسي او شاهان په تخت کېنوي، دغه دليل دی چې چې لويې پښتونخوا د خپل شعور او وينتوب په جال کې د يو

موکد سنت په حیث دا خبره په ځان گڼلې ده چې په هر پسرلي کې به ځای په ځای د رحمان بابا په نامه مشاعرې کوي.

د رحمان بابا د مشاعرې دا معنی نه ده چې ټول شعرونه به د رحمان بابا فضایلو ته راجع وي، مگر مدعا یې دا ده چې دغه اشعار باید تبرکاً د ده لوی نامه ته انتساب ومومي او په ادبي، ملي، انتباهي او عالي مضامینو مشتمل وي، چې څو د رحمان بابا د لوړ روحانیت په برکت د پښتو ژبه خپل ملي مرام او هدف ته ورسېږي.

په تېرو کالونو کې د هر حمل په میاشت په پښتونخوا کې درنې درنې مشاعرې شوې دي، چې د پښتنو زړونه یې د گلانو په شان تازه کړي دي. دغه اشعار په اکثره ځایونو کې د مشاعرې په وخت کې په لاوډ سپیکرونو کې خپاره شوي او په کتابي صورتونو چاپ شوي دي چې ذوقمندانو ترې ډېره استفاده کړې او د پښتو په ادب کې لویه اضافه گڼل شوې ده.

رښتیا چې د یوه قام د ژبې اوادب د روزلو او وده ورکولو دپاره دغسې لویې او قومي مشاعرې خورا سمه لار او لویه وسیله ده.

په عربو کې د اسلام نه مخکې همدغسې مشاعرې وې چې معلقې یې منځ ته راوستلې او عربي ژبه او ادب یې هغه مقام ته ورساوه چې داسماني وحې د نازلېدو استعداد په کې پیدا شو، په تېرو پنځه ویشو کالو کې چې ډېر لږ عمر او د یوې پېړۍ څلورمه برخه ده، د پښتو ادب له هغه گړنگونو څخه تېر شوی دی چې ولوېږي یا وغورځول شي، اوس دا د پښتنو د همت او غیرت ذمه واري ده چې په ټول قوت سره د پښتو بیرغ هسک کړي، نو په پښتو کې بیا دومره صلاحیت شته چې د پښتونخوا خاوره د اسمان د ستورو مقام ته ورسوي. ((۲۳: ۱۵۸-۱۵۹))

۷- احمد شاه بابا: لوی

احمد شاه بابا د معاصر افغانستان بنسټگر او د نړۍ له لویو امپراتورانو څخه دی. ده نه یوازې متفرق افغانستان سره راټول کړ، د یو قومي مرکزي حکومت بنسټ یې کېښود، بلکې د افغانستان حدود یې خپلو طبیعي پولو ته هم ورسول، ددې تر څنګ یې د افغانستان امپراتوري تر ډیلي، سمرقند او اصفهان

پورې هم ورسوله. احمد شاه بابا د لوړو اسلامي او افغاني اخلاقو خاوند و، یو ډېر حیاناګ او عزتمن سړی و. احمد شاه بابا نه یوازې یو ملي مشر او سر لښکر و، بلکې د پښتو ژبې ښه شاعر هم و. په پښتو ژبه ترې د شعرونو دېوان هم پاتې دی. د احمد شاه بابا نظریات، افکار او فتوحات نه یوازې د کورنیو لیکوالو د پاملرنې وړ ګرځېدلي دي، بلکې پر بهرنیو لیکوالو یې هم خپل خپل تاثیرات پرې ایښي دي. (ډاکټر ګنډا سنگه) یو سک هندی دی چې پر احمد شاه بابا یې د خپلې (PhD) تېزس لیکلې او د هغه د اخلاقو او ټولنیز شخصیت ستاینه یې کړې ده. استاد خادم هم د احمد شاه بابا له افکارو او اخلاقو متاثر دی او پر هغه یې یو شمېر لیکنې کړي دي. ده د احمد شاه بابا پښتونولي ستایلې او په دې باب یې یوه لیکنه کړې ده. دا دی دلته دا لیکنه د احمد شاه بابا په باب د خادم صیب د ذهنیت د یوه تصویر په توګه وړاندې کوو:

د احمد شاه بابا پښتونولي

((کوم وخت چې نادر شاه افشار په مشهد کې په خپله د ایرانیانو له لاسه په قتل ورسېد، نو احمد شاه بابا په فوځ کې لوی جرنیل و. د نادرشاه د وژلو په وخت کې پرته له احمدخانه نور نهه تنه پښتانه سرداران هم د نادر شاه په عسکرو کې په ایران کې موجود وو.

یو له دغو نهو څخه حاجي جمال خان د پاینده خان پلار او د وزیر فتح خان او د امیر دوست محمد خان نیکه او د مشهور مجاهد او وطن پرست غازي اکبر خان ورینکه و، فیریر فرانسوي د پښتنو د تاریخ په (٦٨)مخ کې لیکي چې دغو سردارانو ته تجربې ثابته کړې وه چې د پښتنو د محکومیت او غلامۍ اصلي سبب د دوی بې اتفاقي، اغراض او کورنۍ جگړې دي، نه د رقیب قومونو زور او قوت!

په دې وجه دغو سردارانو د نادرشاه له مرگه پس یوه جرگه وکړه او په هغې کې یې په قران قسم وکړ، مور به پس له دېنه په مینه محبت او اتفاق یو تر بله ژوند کوو.

دوی دغه جرگه د یوې میاشتي لپاره خپره کړه او ویې ویل چې په دغه موده کې باید مور په فکر سره د پښتنو د رواجونو او روایاتو سره سم څه اصول پیدا کړو چې د پښتني حکومت بنیاد او اساس وي. د پښتنو سردارانو د دې جرگې یو محرک هغه حمله هم بلل کېده چې ایرانیانو د نادر شاه له مرگه پس په دغو پښتنو باندې کړې وه او په دغه حمله کې ډېر پښتانه د ایرانیانو له لاسه مړه شوي وو، څه موده پس بیا پښتنو سردارانو یوه بله جرگه وکړه په دې جرگه کې په قطعي طور پرېکړه وشوه چې پښتانه باید نور د هېچا غلامۍ ته غاړه کېښې نږدي. دوی تصمیم ونيو چې باید د پښتنو په منځ کې د ورورولۍ، اتفاق او تنظیم اساسونه تقویه کاندې په

د خادم نړۍ لید

دغه وخت کې د دغو پښتنو په مغزو کې د پښتانه قوم تاریخي عظمت او د خپلواکۍ جذباتو چې وې وهلې او د پښتون قوم د جاه و جلال او شان و شوکت خوبونه به یې لیدل.

تر دې وروسته دغه سرداران او نور پښتانه کندهار ته راغلل، په کندهار کې بیا دغو مشرانو یوه جرگه وکړه او په دې جرگه کې یې په اتفاق نور محمد خان علي زی د فوځ له سپه سالاری موقوف کړ، ځکه چې دی د نادر افشار له لاسه ناست و. ددې نه پس دغو مشرانو د کندهار د ټولې علاقې یوه لویه جرگه راغونډه کړه چې په هغې کې د ابدالیانو، غلجو، بلوڅو، هزاره و مشران شامل وو.

دوی په اتفاق سره دا خبره فیصله کړه چې د ایران سره تعلق پرېکول په کار دي چې ایرانیان او پښتانه بېل بېل خواص لري او یو پر بل حکومت نه شي کولای او دا یې لازمه وبلله چې دا جرگه دې خپل بادشاه غوره کړي چې هغه د خپل ملک او ملت د انتظام واگی په لاس کې واخلي. وایي چې پرله پسې اته جرگې وشوې، مگر هر کله چې له هرې خوا قوي سړی کاندید شوی و او ډېر طرفداران یې لرل فیصله کول ډېر گران کار و. په دغو کاندیدانو کې ذکر شوی حاجي جمال الدین خان د محمد زو سردار او مشر موجود و.

وایي چې په دغو جرگو کې یو پښتون ملنگ چې ((صابر شاه)) نومېده هم شامل و، په اخره کې صابر شاه را پاڅېد ویې ویل: ((پښتنو! د خدای لپاره دا جرگې خپرې کړئ، دا څه شور او غوغا مو جوړه کړې ده؟ خدای تعالی په تاسو کې احمد خان یو لوی او دروند سړی پیدا کړی دی، هغه په ټولو پښتنو کې په هر څه بڼه دی او قابل دی.

نو که تاسو خدایي کار نه منئ، نو د خدای تعالی قهر به درباندي نازل شي!) دا يې وويل او د اوربشو يوه كوده يې راوشوكوله او د احمدخان په پگړۍ كې يې وټومبله.

ويل يې خدای دې دا ستا تاج كړي، تر دې وروسته حاجي جمال خان او نورو ټولو سردارانو تفریرونه وكړل او د احمد خان په لاس يې بيعت وكړ. احمد خان د ټولو قومونو په مخكې په بېغرضۍ د حكومت كولو او د ټول قوم مشترك مفاد لټولو لپاره عهد او لورپه وكړه، په ۱۷۴۷ع كال په يو مسجد كې د احمد خان باقاعده تاجپوشي وشوه او د بادشاه لقب ورکړ شو. په دغه وخت كې د احمد شاه بابا عمر ۲۳ كاله و، مگر په رښتيا، ايماندارۍ، تقوى، نېكۍ په قومي جرگو كې په درنه وضعه، په مشوره كې د رايې په پخوالۍ، د قوم د اخلاقو څخه په واقعيت هر چا پېژندلى و، نو ځكه يې په ټولو پښتنو مخصوصاً په ابداليانو كې ډېر رسوخ درلود.

احمد شاه بابا پنځه ويشت كاله حكومت وكړ، هغه حكومت چې له نشته، ده شته كړى و، دده د وفات پر وخت يې د شمالي له خوا سرحد د امو درياب و، د كافرستان د غرونو پورې رسېدلى و او د لمر خانه پلو ته يې تبت كوهستان، ستلج او اباسيند حد و، جنوب ته يې د عمان خليج و او غرب يې خراسان، ايران او كرمان ته لگېدلى و. دده د حكومت دوره د پښتنو او نورو خلكو لپاره د سعادت، خوښۍ، ودانۍ، امن او عدالت زمانه وه. په احمد شاه بابا باندي د ځينو خلكو اعتراض دا دى چې ده ملكونه ونيول او ويې نه شو ساتلاى. مگر اصل خبره دا ده چې احمد شاه د خپل پښتني خوى پر بنا د جهانگيرۍ وړى نه و. په حكومت كې د هغه مقصد استعمار نه و، بلكه د امن او عدالت، مساوات او د خدمت په اراده ده دا

د خادم نړۍ لید

کړاوونه په سر اخیستي وو او شک نشته چې دی د پښتون ملت باني او سم خادم و! او دا کار د ده د عشق درجې ته رسېدلی و.

په دې ځای کې موږ نه غواړو چې د احمد شاه بابا په جنگونو، فتوحاتو او مبارزو څخه بحث وکړو، بلکې زموږ په مخکې یو سوال پروت دی د هغه جواب لټوو.

هغه سوال دا دی چې د احمد شاه بابا د دې ټولو حیرانوونکو کامیابو علت العلل څه شی و؟ دې کې شک نشته چې احمد شاه فوق العاده شخصیت، نبوغ او لیاقت درلود.

مگر همدومره خبره د سوال جواب نه شي کېدای!

د سایل په زړه کې دا خدښه پاتې کېږي چې اخر دغه لوی انسان کومه لپاره غوره کړه چې دغې کامیابۍ ته ور باندې ورسېد؟ ځکه چې د لویو خلکو اصول او مقررات د ډېرو زمانو پورې د استفادې وړ وي. بله دا ده چې تاریخ یو تکرر خیز دی. که هغسې اسباب، علل، شرایط، اصول او مقررات بیا تکرار شي، ممکنه ده چې نتیجه ورکړي.

مخصوصاً د پښتنو د موجوده مشکلاتو په وخت کې د احمد شاه بابا د کامیابو اصولو په فلسفه غور کول، د هر مفکر پښتون او افغان وظیفه ده. اوس د تاریخ له پلوه دغه جواب غواړو! پښتون لیدر قاضي عطاء الله خان مرحوم په خپل کتاب د پښتنو په تاریخ کې لیکي چې کوم وخت احمدشاه درانی په تخت کېناست، نو د ده په مخ کې دوه لوی کارونه پراته وو. یو د پښتنو خپرې او تیت و پرک ځانگې، د یو ملیت او قامولۍ په دایره کې راغونډول او بل هغو کې د مشترک قومیت جذبات تازه کول او تینگول، بل د یو قوي او کلک حکومت ته دواو ایښودل. هر کله چې احمد شاه بابا د پښتنو د خوی خصلت او د هغوی د رواجونو او عاداتو

څخه بڼه واقف و او خدای تعالی ورته روڼ دماغ او صاف ضمیر ورکړی و، نو هغه د خپل حکومت لپاره یوه داسې طریقه غوره کړه چې هم فطري وه او هم د پښتنو په زرگونو کالو روایاتو برابره. داسې چې ده د ټولو پښتنو قومونو سرداران او مشران ځان سره د حکومت په ټولو معاملو کې شریک او شامل کړل. هغه ته دا معلومه وه چې څو پورې د پښتنو هر قام او هره قبيله د ازادۍ او خپل حکومت خوند وانه خلي او څو پورې چې زه دوی ته د حکومت په هره شعبه کې برخه ورنه کړم، تر هغې په دوی کې د قامولۍ جذبه او د قومي ژوندون احساس ټینګول مشکل کار دی، نو احمد شاه بابا د پښتنو د قومونو کورنۍ چارې لکه د مشرانو مقرول، داخلي امن، فیصلې کول، ماتې ګوډې د خپلو پښتني اصولو د شرایطو لاندې په جرګو سمول او داسې نور کارونه خپله قومونو ته ورپرېښودل او په لویو لویو خبرو کې لکه د نورو قومونو سره جنګ یا صلحه کول یا په ټول ملک کې د یو خاص نظام یا قانون جاري کول، یا په خلکو باندې غیر معمولي محصول یا مالیه لګول او په دغسې خبرو کې به یې د قومونو د مشرانو او سردارانو سره مشوره کوله او صلا به یې ورنه اخیسته. بیا به یې اقدام کاوه. احمد شاه بابا د پښتنو هر قوم ته په قومي اصولو د شاهي فوځ لپاره د لښکرو ورکولو تعداد معلوم کړی و، د احمد شاه بابا لوی قابلیت دا و چې هغه خپل هر کار ته قومي رنگ ورکاوه.

هغه ځان ته ((پښتون بادشاه)) وایه. ده به ویل زه پښتني قومیت او حکومت ټینګوم او د پښتنو د خیالاتو او د پښتو او پښتونولۍ د تهذیب او روایاتو په بنیاد حکومت غواړم. احمد شاه بابا به چې له پښتنو څخه هره غوښتنه او تقاضا کوله، نو د پښتو او پښتونولۍ له مخې به وه ((هغه به ویل پښتنو وروڼو! د پښتو په روی ما سره دا کومک وکړئ!)) یا به یې ویل: ((پښتنو عزیزانو د پښتو د سرلوړۍ لپاره راولاړ شئ دا کار وکړئ!))

د خادم نړۍ لید

احمدشاه بابا به هېڅکله کوم داسې کار ته لاس نه اچولو چې د ټول قام مشترکه فایده او گټه به په کې منظور نه وه.

د پورته اصولو په بنا هغه د پښتنو د لویو قومونو څخه نهو تنو مشرانو ته وزارت جوړ کړ او په ټولو معاملو کې به یې د دغه جرگې په فیصله عمل کاوه. د ټول قوم او سردارانو ژبه په جرگو کې او بهر له جرگو څخه پښتو وه.

فیصلې به د پښتو په رواج او قانون کېدې. هېڅ کار به د قام د مشرانو د منظوری نه بغیر نه کېده. رښتیا خبره دا ده چې لوی احمدشاه د لوی افغانستان لوی بادشاه نه، بلکې مهربان پلار و، ځکه نو خلکو ورته (بابا) لقب ورکړو، په پښتني تهذیب کې د دښه بل لوی او معنی دار لقب نشته. دا نه وه چې گوندې احمد شاه بابا یوازې د پښتو مشر، محبوب، بادشاه او پلار و، بلکې د افغانستان نورو قومونو هم ده ته د همدغه احترام په نظر کتل، ځکه چې احمد شاه بابا د حکومت کولو لپاره یو څه اصول لرل، دا اصول اگر چې پښتني وو، لېکن د حکومت فواید او ښېگڼې د کوم خاص قوم او خاص ټبر له پاره مخصوص نه وې، بلکه ټول مملکت په کې مساوي و.

پښتني اصول د نظم او انتظام، د حکومت د تحکیم، د خلکو د خوشالی، ازادۍ او مساواتو ساتلو او په یوه نقطه راغونډولو لپاره منل شوي وو. د دغو لوړو او عالي اصولو په بنا خلکو احمد شاه بابا یو بادشاه نه، بلکې یو ولي او د برخې خاوند گڼلو، کوم وخت چې احمد شاه بابا په تخت کېناست، نو دستي یې د قامونو ((لویه جرگه)) راوبلله. دې جرگې ته یې په خپل سلطنت کې د هغو ټولو علاکو د شاملولو تجویز وړاندې کړو چې هلته پښتانه اوسېدل. په دغو علاکو کې غزني، کابل، پېښور، هرات او د پښتنو ځینې نور غربي ولایات شامل وو، چې د ایران په لاس کې وو.

جرگې فیصله وکړه چې دا علاقې دې ازادې کړي شي. ولې عجالتاً د کابل، غزني او پېښور د ازادۍ لپاره اقدام لازم وبلل شو.

د کابل گورنر یو سپری و چې ناصر خان نومېدو، دی د مغولو له خوا مقرر شوی و، خو کوم وخت چې نادر شاه دی مات کړو، نو بېرته یې له خپلې خوا په همدغو علاقه مقرر کړو، احمد شاه بابا، ناصر خان ته ولیکل چې دغه علاقې د پښتنو دي. دا خوشې کړه، ناصر خان انکار وکړ. دا وخت د کابل په بالاحصار کې ۱۲زره قزلباش پراته وو، چې نادر شاه د ځان سره راوستي وو. دا خلک ناصر خان د جنگ لپاره تیار کړل. له بلې خوا یې کوشش شروع کړ چې هزاره او اوزبک په فوځ کې ونیسي، مگر ((هزاره او اوزبکو د احمد شاه سره د جنگ کولو نه انکار وکړ)) او ناصر خان ته یې چور پرېکړی جواب ورکړ. تر دې وروسته ناصر خان د یوې معمولي مقابلې نه وروسته میدان پرېښود او ونښتېد. په دغه شان سره د قومي او ملي قوت او اتفاق په مقابل کې هېچا د مقاومت تاب نه درلود. ناصر خان له اټکه پوربوت او ټول پښتني هېواد د احمد شاه د بیرغ لاندې د عزیزولۍ په رنگ کې متحد او متفق شو.

د احمد شاه بابا په لاس دراني، غلجي، یوسفزي، د اشغر محمدزي او مومندو نه راواخله تر سیستان او کاکړو پورې ټول پښتانه یو قام او یو ملت شو. ایلفستین وايي چې د احمد شاه د پښتنو سره دومره مینه او محبت و چې که چېرې به کومې قبیلې د ده نه بغاوت وکړ، نو هم ده به ورسره د جنگ کولو نه ډډه کوله. د ده دا نه پېرزو کېده چې د ده په لاس دې پښتنو ته د ځان یا مال نقصان ورسېږي، احمد شاه بابا په یوسفزو، ترکاڼو، گیگیانو، تخانخېلو، بر مومندو، د هشنگر شنگر محمدزو، خلیلو، مومندو، اپریدو، شینوارو، ورکزو، داودزو، خټکو او بنگینو ته (بر دراني) ویل او خپل نږدې قام یې گنلو.

د خادم نړۍ ليد

د جنوري په ۱۱-۱۷۴۸ع کال کې چې حيات الله خان د پنجاب مغلي گورنر په لاهور کې د احمد شاه بابا په مقابل کې ماتې وکړه او ډيلي ته وتبښېد، نو احمد شاه بابا د لږ توقف نه وروسته د ډيلي په خوا روان شو. د ډيلي شهشاه دوه لکه، لښکر د ده مقابلې ته را وايست او قمرالدين صدراعظم يې ورباندې سپه سالار مقرر کړ. په ۲۵ د فبرورۍ د مغلو فوځ سره هند ته راوړسېد. دوی ليدل چې علي محمد خان د سر هند گورنر چې يو پښتون سړی و، قلعه يې پرېښې ده او په خپله تللی دی. اوس نو دوی ته څرگنده شوه چې پښتون د پښتون ورور سره جنگ کول نه غواړي. د پاني پت په مشهور جنگ کې د احمدشاه سره پنځوس زره فوځ و. په دې پنځوس زرو کې لس زره هغه کسان وو چې نواب شجاع الدوله د حافظ رحمت خان د کورنۍ مشر، د خان سره د احمد شاه بابا د کومک لپاره د روهلکيندې نه راوستي وو او علاوه دېرش زره نور روھيلي هم د ابله ناچارۍ په طور د احمد شاه بابا تر څنگ حاضر وو. پښتانه چې هر ځای وو احمد شاه بابا ته يې د بادشاه په سترگه نه، بلکې د خپل مشر او ليدېر په سترگه کتل او د ده امر يې بې دليله منلو. په دغو دلایلو دی، په هر ځای کې کاميابېدو. د احمد شاه بابا شخصي اعمال بېخي پاک او صاف وو کومې وړانۍ چې د مشرق په سلاطینو کې دغه وخت موندل کېدې په ده کې نه وې. په معاملو کې بالکل سم، په لوظ قول کې ډېر پوخ و. پنځه وخته لمونځ به يې کولو، هېڅ نشه يې نه کوله. د هر قسم حرص، منافقت، لالچ او ظلم څخه پاک و. په قومي معاملو کې هغه په خپل قوم بلکل مين او شيدا و. فيريد وايي چې احمدشاه په خپل سلوک او محاوره کې ايماق، تايمني، بلوچ او نور چې د چا ژبه پښتو او نژاد پښتون نه و، پښتانه نه بلل.

احمد شاه بابا خپل ولیعهد ته نصیحت کې ويلي وو چې هېڅکله باید د چا غوږ، پوزه غوڅ نه کړی شي. د بنځو طلاق هغه ډېر بد گڼلو او د بادار نه یې د خپل مریي د وژلو اختیار سلب کړلو. بادشاه ته په دربار کې ټیټېدل او ځمکه بنکلول هغه شرک گڼلو، حکم یې کړی و چې د بادشاه د احترام په وخت کې دې سپری لاس په تندي رډي او سلام دې کوي. د علماو مجلس یې ډېر خوښ و او له هغوی څخه یې د دین او دنیا معلومات حاصلول او استفاده به یې کوله. د حکومت د انتظام لپاره هغه باقاعده قوانین منضبط کړي وو او لوی واړه ټولو د دغو قوانینو یوه پیسه نه اخستله. حتی الوسع به هغه خپل لوی مخالفین هم نه وژل، د پښتنو د قومونو په منځ کې به هغه د یو پښتون په حیث جرگې او روغې کولې. د پښتو په ادبیاتو کې هغه ډېر اوچت معلومات او علم لرلو او په خپله د پښتو شاعر هم و، د علماوو فضلاوو د رایې د ازادۍ احترام به یې ساتلو. هغه په هېڅ مصیبت او تکلیف کې له خپلې رایې څخه نه اووښتو. فیریر فرانسوي مورخ وايي د احمد شاه عهد د خلکو لپاره د ښېگڼو او خوشحالیو عهد و. احمد شاه په خپله ډېره ساده وضعه او سلوک د خلکو په زړونو کې ځای نیولی و. خلک ورته په ډېره اسانۍ سره رسېدی شول. خلکو سره یې سختې خبرې نه کولې. خلک به یې رضا ساتل او هېچا د هغه د فیصلو نه شکایت نه و کړی. میلسن هم د دغو ټولو خبرو تصدیق کړی دی، نو مورخین وايي: چې احمد شاه طبعاً نرمی او رحم ته مایل و. اگر چې په حکومت کې سپری سختی کولو ته اړ کېږي. د احمد شاه طبیعت بشاش او خوش خوښه و. په دربار کې خو به یې خپل وقار ساتلو. مگر عموماً د هغه طبیعت او سلوک د خلکو سره په سادگۍ او اخلاص بنا و. ده به کوشش کاوه چې ځان کې د بزرگانو خوی خصلت پیدا کړي.

د خادم نړۍ لید

د احمد شاه بابا په باب د ټولو مورخینو د اراو خلاصه ده: ((احمد شاه په اصلي معناوو کې پښتون او د پښتنو د قومیت باني و. د هغه زمانه کې غیرت او عزیزولی ته پښتو ویل کېده. دینداري، مېلمه پالنه او بهادري پښتو بلل کېده. هر یو نېک او ښه صفت د پښتو په تعریف کې داخل و او د ده د دربار ژبه پښتو وه او د ده د سردارانو ټول خصلتونه په پښتو بنا وو. د عزیزولی ټکی د ده د زمانې نه شروع شوی دی. د دغې عزیزولی په نوم ده ټول قام د خپل ځان نه راچاپېر کړی.))

(۲۳: ۴۸۸-۴۹۲)

پر پورتنیو شاعرانو او مطرحو شخصیتونو سربېره یو شمېر نور داسې شخصیتونه او لیکوال هم شته چې خادم صیب یې له اثارو او افکارو سره خواخوږي ښودلې، د هغوی اثار او افکار یې مطالعه کړي، پر هغوی یې لیکنې کړي، لکه خپله اعلیحضرت محمد ظاهر شاه، خان شهید عبدالصمد خان اخکزی، فقیر صاحب، سپه سالار شاه محمود خان، سردار محمد هاشم خان، عبید زابلی او گڼ شمېر نور چې دلته یې له تفصیلي بیان څخه تېرېږم، ددې ترڅنګ استاد خادم په خپلو ژورنالېستیکو لیکنو کې هغه مهال گڼ شمېر نور داسې شخصیتونه، لیکوال او مهم افراد یاد کړي چې ده د بېلابېلو خپرونو د مسول په توګه دنده ترسره کوله.

د استاد خادم په دې ډول لیکنو کې د سیمې او نړۍ له مطرحو لیکوالو او شخصیتونو سره د ده روحي او فکري پیوند څرګندېږي. پر هر چا چې هر ډول لیکنه شوې، یا ورته نظم ځانګړی شوی، نو په هغه کې بیا نور ډول ډول مثبت پیغامونه پراته دي، چې کله څوک دا لیکنې او نظموه لولي، نو د اصلي شخصیت د ځانګړنو او ښېګڼو د بیان ترڅنګ له گڼ شمېر نورو داسې مرتبطو، نویو او ښکلو موضوعاتو سره مخامخېږي چې د اصلي موضوع ترڅنګ دا نوې موضوعګانې لا پسې خوندورې دي.

که د خادم صيب د فکر پر همدې برخه هم تفصيلي کار وشي، نو د (PHD) د يو بل تېزس ليکنې ايجاب کوي.

۸- سيد جمال الدين افغان: سيد جمال الدين افغان د

افغانستان د معاصر تاريخ يوه ځلانده څېره ده. د ده له ليکنو او افکارو نه يوازې افغان ليکوال او پوهان متاثر شوي دي، بلکې ټول ختيځ او په مجموعه کې ټوله اسلامي نړۍ د ده له اسلامي افکارو و الهام اخلي. اسلامي ورورگلوې او اتحاد د سيد جمال الدين افغان د ايډيالوژۍ محور جوړوي. د خادم صيب له

خوا سيد جمال الدين افغان ته په دې ويل شوي نظم کې د هغه ټوله مفکوره او کره وړه په ډېر دقت سره بيان شوي دي. ښه به وي چې خپله دې نظم ته تم شو.

سيد جمال الدين افغان ته

ستا منتظره افغانستان دی
سیده راشه دا موارمان دی
سوری ځیگر دې لبرابنکاره کړه
سوی ټټردې لبرابنکاره کړه
بنکلی بشر دې لبرابنکاره کړه
عشق مضمردې لبرابنکاره کړه

محفل جوړ شوی ستا دبیان دی
سیدہ راشہ دا موارمان دی

په سفر لارې ولې لسه مونږه
مرور لارې ولې لسه مونږه
بې خبر لارې ولې لسه مونږه
لاس په سر لارې ولې لسه مونږه
واړه ملت دې نن قدر دان دی
سیدہ راشہ دا موارمان دی

لکه نسیم وې تل ناقراره
گلشن ویده ووتہ وې بیداره
ژوندون دې صرف کړو ملت د پاره
شرق دې خبر کړو لہ خپلہ کاره
غبر د (درا) کړہ تیار کاروان دی
سیدہ راشہ دا موارمان دی

مړ اور دې بل کړ مصر و ایران تہ
جگ په منبر شوې هند و افغان تہ
بې خانہ ترک دې راجع کړہ خان تہ
مسلم دې وویست بیا و میدان تہ

ستا په نغمو کې تاو د باران دی
سیدده راشه د اموار مان دی

بوټي د لاس ستا نن د ثمر شو
اگاه له حاله مصر و ازهر شو
جگ د اقبال لمر ستا په اثر شو
نن په توحید بیا اسلام خبر شو
شام کې د زړه غږ ستا ارسلان دی
سیدده راشه د اموار مان دی

په ډېره مینه ستا د دیدن کې
بلبلې وایي اوس په چمن کې
قدم مو کېږده بیا په گلشن کې
هغه حال شته نن په وطن کې
چې زړه خوږمن ستا ورتنه ستومان دی
سیدده راشه د اموار مان دی

تیاره ظلمت کې اعلام دې راوړ
لانسست نارا، پیغام دې راوړ
بې خوده قام ته انعام دې راوړ
د حریت بنه ډک جام دې راوړ

د خادم نړۍ ليد

څه گوټ د خونډ و ياد مو هر آن دی
سسيده راشه د اموار مان دی

بانگ د تعالو الی دی ووی
په بنار و د بنسټ و صحرا دی ووی
سردژونډون او عقبه دی ووی
څه بڼه په خونډ او رسا دی ووی
قام دی هر غر غر روح روان دی
سسيده راشه د اموار مان دی

غافلان جگ شو ستا له اذانه
مړی ژوندی شو ستا له بیانه
غرډ لیک شو له هرې خوانه
جومات جوړ شو چول و بیديانه
داغمو په زړه ستا لوست د قران دی
سسيده راشه، د اموار مان دی.

(۱۲: ۴۹۲-۴۹۸)

په پورتنی نظم کې هم د افغان سید جمال الدین، فکر، هیلې او
فکري نړۍ ليد انځور شوی او هم سید جمال الدین افغان ته د خادم
صیب د عقیدت، درناوي او اخلاص انځور ښکاره کېږي.

۹- توکل بابا: په پښتو ولسي شاعرۍ کې توکل بابا یو نامتو او
وتلی نوم دی. دی اصلاً د پخواني کوز کونړ او اوسني ننگرهار د ښېوې

ولسوالۍ اوسېدونکي و، د ده نوم د عوامو پر ژبه خور دی. خو څومره چې د ده نوم یادېږي، شعرونه یې هغومره عوامو ته نه دي رسېدلي. د دې علت دا دی چې موږ د خپلې ولسي شاعرۍ پر څېړنې زیات کار نه دی کړی. په ننگرهار کې یو متل دی: ((نن وي که سبا وي، توکل له ښېوې تلی)) توکل بابا مشهور و، خو شعرونه یې له ولسي سندرغاړو پرته د ډېرو خلکو لاسته نه وو ورغلي، تر هغه وخته چې خادم صیب دا لیکنه کړې، د توکل بابا په باب ډېر کم لیکلي معلومات موجود وو.

څرنگه چې خادم صیب هم په همدې سیمه کې لومړني ديني تعليمات کړي وو، نو دې سیمې سره ډېر اشنا و، نو ځکه یې پر توکل بابا دا لیکنه وکړه. اوس په ښېوې ولسوالۍ کې د (توکل بابا) په نامه یوه لېسه هم شته، د خلکو په منځ کې دتوکل بابا خاص احترام موجود دی. ښه به وي چې دزیاتو معلوماتو لپاره د خادم صیب لیکنې ته تم شو:

توکل د ښېوې

((ښېوه په کوز کونړ کې د شگې څخه څلور گروهه بره یو لوی کلی دی، د دې کلي څخه دسپین غره خوا ته د ((نور)) دره ده چې کوز سر ته یې بودیالی وایي، توکل په بودیالی کې د ملک سیدال د کلي دی، داسې برېښي چې په قام ساپی دی، اورېدلي مو دي چې توکل په اوله کې یو شوقي ځوان و او د ساز و سرود شوق یې درلود، اکثره به یې غزل سرايي کوله او د ساز و سرود په مجلسو کې به شریکېده، په اخره کې د ده وضعیت بېخي وگرځېد او یو بل کیفیت پر طاري شو، دا کیفیت د استغراق او محوه کېدو کیفیت و، په دې حالت کې د ده شعر هم جاري شو، دا جریان څنگه جریان و؟ دا یو بند دریاب و چې ناڅاپه یې بندونه یوړل او راخلاص شو، په داسې شان چې هېڅ شي یې مخه نه وه نیولې!

د خادم نړۍ لید

توکل سوونه او زرگونه بدلې جوړې کړې دي، د ده شعر هر څه چې دی ټول غزل دی، رباعي او چاربيته او نور اقسام نه لري.

او غزل يې هم ټول يو مخصوص اهنگ او وزن لري چې ډېر دلکش او خوندور دی، دی د نورو شعراوو غوندې په مختلفو زمينو او بحرو کې نه دی گډ شوی، د ده شعر ټول د عمیق او ژور عشق او محبت او سوز و گداز د يوې بلې دنيا څخه حکایت کوي.

د توکل ډېر ډېر غزل اوس هم د ننگرهار او پېښور د سازنده گانو په خولو جاري دي، سازندگان عادت لري او د توکل د غزلو لپاره د دوی په منځ کې يو مخصوص وخت ټاکل شوی دی چې هغه کراره شومه او د نيمې شپې پس وخت دی، په بل وخت کې د توکل غزل نه وايي.

په دغه وخت کې چې کاینات د شپې د سکوت په ژوره کې پراته وي.

او د ډېر لري لري نه هم بې چرگانو د وار په وار اذانونو او کېړو د خوړو ساندو څخه بل اواز نه اورېدل کېږي او عالم د خوب په شرابو مخمور وي، په دې وخت کې د توکل غزل د ساز او سرود سره دومره کيف پيدا کوي چې سړی د دې عالمه اوچتوي او يوې داسې دنيا ته چې د ستورو د دنيا څخه هم پورته ده، هلته يې بيایي او له خونده سړي ته ټالی ورکوي!

د توکل په غزلو کې چې کومه د عشق او محبت جذبه ليدل کېږي، هغه د نورو له هغو څخه سوا او بل رقم ده، له دې څخه د يو عالي او بې زواله مينې بوی راځي، په دغه معنوي خواصو کې د توکل غزل د رحمان بابا رباعي گانو ته ورته او تر نورو ټولو شاعرانو پورته دی.

که څه هم توکل ناخوانه سړی دی، مگر د شعر موهبه يوه لاهوتي موهبه ده، څومره چې په فطري استعداد او تناسب باندې اړه لري،

هغومره تعلم او زده کړه په کې دخل نه لري، همدا خبره ده چې د سړي دا رقم شعر محل د ډېرو تعجب او حیرت دی!

توکل د یوه ځانته اسلوب موجد دی، تر توکل وروسته نورو ډېرو شاعرانو د ده پیروي کړې ده، مگر په دې لاره کې د ده حد ته څوک نه دي رسېدلي، په تېرو شاعرانو کې یوازې (میرا) د ده په رنگ غزل ویلی شي، گومان کاوه شي چې دوی دواړه سره معاصر دي او تر (۱۲۵۰هـ) وروسته اوسېدل، دلته یوه خبره بله هم د یاد وړ ده، هغه دا ده چې دا میرا هغه میرا نه دی چې زموږ په تذکره (د پښتو شاعرانو تذکره چې موږ اوس لیکلي ده) کې د قلندر سره یو ځای ذکر شوی دی، د قلندر میرا شاعر نه دی، بلکې د قلندر شاعر معشوق دی.

قلندر یې د خپل نامه سره یادوي او دا میرا پیاوړی شاعر دی.

د توکل د سبک خواص دا دي:

۱- مخترع د یو مخصوص سر او اهنګ دی.

۲- د مجازي محبت د نړۍ پردې لاندې یوه بله دنیا او بې زواله محبت نښي.

۳- د ژبې استعمال په داسې طور سره کوي چې هېڅ رقم تکلیف په کې نه وي او سړی گومان کوي چې روان نثر دی، دی په کلام کې د تخیل د لوړوالي او د ژبې د محاورو او متلو په استعمال خوږوالی او جذابت پیدا کوي، په تخیل، تمثیل او استعاراتو کې د پښتانه له محیطه نه وځي.

په دې لحاظ چې د توکل غزلیات د کتاب په صورت نه دی ټول شوي چې موږ په کې انتخاب وکړی شو او د ادبي تبصرې لاندې یې

د خادم نړۍ ليد

راولو، نو هغه چې په لاس راځي، دلته يې د نمونې په ډول لیکو، که څه هم زموږ د پورته ادعاگانو اثبات ونه کړی شي.

غزل

(۱)

په گلشن کې د بلبلو شور ما شوردي
غمازان چې غمازي کا مخ يې توردي
د هغو چراغ بل نه شو تر سهاره
چا چې کړي په عاشقو ظلم زوردي
ما به دم کړي د وصال په منرونو
سور پېزوان دي او د دار په شونډو شوردي
درسته شپه انوار وړېږي تر سهاره
د سهار د وخت رحمت گوره لانوردي
د دنيا له عيشه وتی سراسردي
چې بل شوی د هغو د مينې اوردي
سردې نه پورته کوي د غم له تاله
توکلله! نن دې څه کاني په کوردي.

(۲)

پرېږده چې مې مې مې مې مې شاه ليلا په تېره توره
ستا ظلم و جفاده ياره ما و ته منظوره
زه که بېگناه د ستاله لاسه شادت موم
ته که رانه لاړې رب به راکه جنت حوره

ډېر دا ستا په شان زېر زمين شو بې شانه
پر پرېرېده کبر پر پرېرېده نوره مه گرځه مغروره
راغی په توکل پسې چپاود غمازانو
اوس به يې سرغوخ کا په چاره او يا په توره.

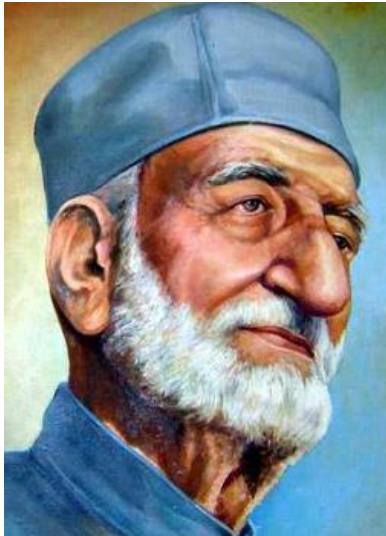
(۳)

شاليلاپه تور و ربل ايښي گلونه
اوس روانه ده په سيل کوي سيلونه
بال و پرمې دهجران په لمبو و سو
چاته نه و ايم د سوي زړه حالونه
توکل دې تل صفت د خال و خط کا
سپين دندان دې مرواريد شونډې لالونه ((
(۲۳: ۱۵۱-۱۵۳)

د توکل په باب معلومات که له يوې خوا له نومړي ولسي شاعر سره د
خادم صيب مينه او لېوالتيا څرگندوي، نو له بلې خوا د هغه شعرونه
خوندي کوي. د توکل پر کلام د استاد خادم دغه تبصره او تحليل موږ ته
هغه مهال د پښتو ولسي ادب د پېژندنې لپاره ښه وسيله کېدی شي. له بلې
خوا ادب تاريخ ته د دې موادو خوندي کول ډېر زيات گټور دي. پر
ولسي ادب باندې د استاد خادم د پوهې احاطه بل هغه ارزښت دی چې
موږ ته د دې ډول شاعرۍ تحليل او څېړنې ته ښه زمينه برابروي.

د خادم نړۍ ليد

۱۰ - باچا خان (فخر افغان): په شلمه پېړۍ کې د پښتنو او

سيمې يو ستر ملي او مبارز شخصيت دی. نږدې اويا کاله يې ملي مبارزه وکړه او نږدې (۳۰) کاله يې د انگرېزانو له خوا په زندانونو کې تېر کړل. ده د هند په ازادۍ کې فعاله ونډه واخيسته، خو د پښتونستان د ازادولو په لاره کې خپل ملي ارمان ته ونه رسېد، ده په سياست کې د سپړتوب لاره ونيوه، (عدم تشدد) يې اختيار کړ، جنگ جگړې ته يې لاس وانه

چاوه، د خدايي خدمتگارو تحريک يې جوړ کړ او د پښتنو د پرمختيا لپاره يې تعليم او سواد يوه اساسي لاره وگڼله. د باچا خان نظريات د سيمې پر ډېرو ليکوالو خپل تاثير کړی دی. خادم صيب هم په دې ډله کې شامل ليکوال دی. ده فخر افغان ته گڼ شمېر شعرونه او ليکنې ليکلي دي، چې دلته يې ځينې د بېلگو په توگه راوړو:

((راتگ دې پسرلی دی پې چمن فخر کوي
د ناز په تش کتلو دې گلشن فخر کوي
کولی شي په بڼه ژبه تعريف ستا د کمال
په ټول چمن کې نن ځکه سوسن فخر کوي
چې بڼکل يې شي نصيب د قدمونو داشنا
هغه خاوره په مشکو د ختن فخر کوي
د ميندو سرلورې دی د زمانو په نبوغ

د بنو زلمو په سرباندي وطن فخر کوي
په خیر راغلي وطن لره زموږ فخر افغانه
په یاد ستاد نامه شعر و سخن فخر کوي
(خادم) چې په اخلاص شي څوک د ملک و د ملت
وطن يې پس له مرگه په مدفن فخر کوي.))
(۱۲: ۱۲۱)

استاد خادم دا نظم فخر افغان ته د (۱۳۱۷ل) کال د کب پر (۱۳مه) نېټه لیکلی دی، دا هغه مهال و چې پاچا خان له محکوم افغانستان څخه ازاد افغانستان ته سفر وکړ، دلته يې د هېواد بېلابېلې سيمې وکتلې او له گڼو ولسونو سره يې ملاقاتونه وکړل.

خادم صیب چې د خپل وخت یو مفکر شاعر او د ملتپالنې د بنوونځي لېوال او مینوال وو، د پاچا خان افکارو پرې ډېر تاثیر کړی و، نه یوازې پورتنی نظم يې ورته ویلی، بلکې ډېر نور نظموه يې هم ورته ویلي دي، د بېلگې په توگه به يې دا بل نظم هم وگورو. دا نظم يې بیا تر هغه پخواني نظم، شپږويشت (۲۶) کاله وروسته ویلی دی. دا ددې مانا ورکوي چې د (۲۶) کلونو په بهیر کې له پاچا خان سره د خادم صیب مینه هماغسې توده پاتې شوې ده. استاد خادم دا نظم د (۱۳۴۳ل) کال د جدي پر (۱۰مه) نېټه په کابل کې لیکلی دی.

((د پښتو او پښتنو به لاشه حال و
که ته نه وای ای بابا فخر افغانه
د پښتون شان دې بیا وښودو دنیاته
تکلیفونه دې ډېر وگالل بې شانه

دا د چاپه نوم ويده پښتون راويښ شو
مارگلي نه ترهرات او بدخشانه
د تکل په لاره ډار له هېچا نشوي
اولوالعزمه و بهساده، پهلوانه
د همت تخم دي و کاره په ملک کې
پښتونخوا دي په بل رنگ کړله ودانه
په افغان کې دي د مينې مشال بل کړ
پلوشې يې پورته کېږي تر اسمانه
د پښتون توره د ورور په وينو رنگ وه
د خپل قام په تباهۍ يې وه مېرانه
کتاري يې وه تر ملا ټوپک په ولي
د تربرو د مرگ له پاره سرگردانه
تايي توره، ټوپک واخيستل له لاسه
د تربرو کور ته دي بوتللو پښېمانه
د ښمې دي په ورورۍ کړله بدل له
لارښوونکيه و راهنمايه مهربانه
د خدايي خدمتگاري پيغام دي راوړ
هدايت دي پښتنو ته له اسمانه
ته د ښمن د استعمار او استبداد يې
رحمتونه دي په تاوي له رحمانه
ته به مړ شې، مور به مړه شو، ټول به مړه شي
د پښتون نوم به ورک نه شي له جهانانه
اباسين به په مستۍ مستۍ بهېږي

غورځوي به سپين ځگونه له دهانه
 سپينې واورې به په لوړو غرو ورپرې
 له پاميره، تر خيبره او کاغانه
 کاروانونه به چلېږي تل تر تله
 له امون نه په خيبر تر هندوستانه
 په بل شان به تاريخونه ليکل کېږي
 وي هېر شوي به وختونه له هر چانه
 خوستانوم به د پښتون په خوله يادېږي
 خو چې وي د پښتنو خونه ودانه
 کاشکې نه وای کېږه شوې دغه لاره
 ای د ټولو پښتنو قومونو پلاره
 په جامه د پښتانه کې لوی انسان يې!
 ته افغان يې، خو خیر خواه د کل جهان يې!!
 (۱۲: ۴۰۲-۴۰۳)

پورتني نظم کې د باچا خان د مبارزو يو ډېر ښه تصوير وړاندې
 شوی دی، دا نظم په حقيقت کې د باچا خان د مبارزو يو مانيفسټ
 دی. د هغه ارمانونه تصويروي، د دې ترڅنگ له باچا خان سره د خادم
 صيب روحي پيوستون څرگندوي. د دې نظم له محتوا څخه دا خبره په
 ښه ډول څرگندېږي چې د خادم صيب پر روح و روان، فکر او نظر د باچا
 خان مبارزو او فکر څومره ژر تاثير پرې اېښی دی. خادم صيب نه يوازې
 په نظم کې د باچا خان د مبارزو تصوير کارلی، بلکې په نثر کې يې هم د
 هغه په باب گڼ شمېر ليکنې کړي دي. که د باچا خان په باب د استاد
 خادم منظوم او منثور کلام ټول سره راټول کړو، نو يو ځانگړی اثر به ترې

د خادم نړۍ لید

جوړ شي. دلته به یې د نثر یوه بېلگه هم وړاندې کړو:

د پښتونستان لوی زعیمان

((خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان به په جېلخانو کې تر

کومه مریضان پراته وي؟

پنځه کاله او شپږ کاله بامشخته قید د یو داسې شخص د پاره چې عمر یې د (۶۰) او (۷۰) کالو څخه تېر وي، څه اسانه کار نه دی او بیا د یو داسې شخص د پاره چې په عمر کې یې تحقیر، سپکوالی، خرابه غذا، بنده هوا او بدني مشقت نه وي لیدلی، انسان خو له غوښو جوړ دی، له تیرو خو جوړ نه دی.

خان عبدالغفار خان د محکوم پښتونستان د سرحد د صوبې لوی زعییم، د خدایي خدمتگارو د حزب موسس او رییس او خان عبدالصمد خان د بلوچستان لوی زعییم او د وطن د حزب موسس او رییس چې دواړه په اوه ملیونه پښتنو کې نافذ الکلمه او منلي لیډران دي. د پاکستان د تشکیل نه وروسته په دې گناه چې دوی پښتونستان او د خپل وطن او قام ازادي غواړي، یې محاکمې او بې گفتگو په کوم وخت چې د فرنگ له قیده خلاص شوه، د پاکستان په جېل کې ولوېدل.

ډېر کلونه تېر شول، ډېرې وعدې راغلې او پوره شوې، خو هر وار پاکستان د دوی د قید میعاد افزود کړ او پرې یې نه ښودل، اوس هېڅوک نه شي ویلی چې دا لوی زعیمان او دا اوه ملیونه پښتنو ازادي غوښتونکي به تر څه وخته بندیان وي؟ د دوی صحتونه خراب دي، د دوی زندگي تبا ده. ځینې پښتانه لیډران لکه قاضي عطاء الله په بندونو کې مړه شول. ایا پاکستان دا اراده کړې ده چې د دوی مړي دې له جېلخانو ووځي؟

که د وطن ازادې غوښتل دومره لویه گناه وای چې سزا یې مرگ وای، نو پرنګیان خو تر هر چا زیات د قوت خاوندان وو، نو خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان اڅکزی یې ولې په بندونو کې نه وژل چې هره دفعه به یې د غذا په نه خوړلو او د صحت په خرابېدو له بنده ایله کول.

قوي خبره دا ده چې که د سیاسي ازادۍ غوښتلو سزا مرگ وای، خو مسټر جناح، لیاقت علي خان او دا نور ټول به په بندونو کې مړه وو. بڼه، هر کله چې دا کار پرنګیانو نه کاوه، نو د اسلام مدعیان یې په کوم سند کوي؟

مخکې جرایدو ویلي وو چې د نهر، محمد علي له خبرو او مفاهمې نه ورومبې به خان عبدالغفار خان ایله کړې شي. په لندن کې بناغلی محمد علي د جرایدو نمایندگانو ته ویلي وو چې زه پاکستان ته ورشم، نو د خان عبدالغفار خان په بند به غور وکړم. مبصرینو ویل چې د نهر او محمد علي د ملاقات نه به ورومبې (خان) خلاص شي، مگر مونږ پوهېدو چې د پاکستان صدر اعظم دا کار نه کوي او دغه دی ویې نه کړ.

په دې ورځو کې محلي جرایدو د خان عبدالغفار خان یو دردناک تصویر نشر کړی دی. دا معزز سړی په یو ابتر حالت او مریضه قواره سره د بندیخانې د فولادي سیخونو هغه خوا ته ځادر اغوستی ښکاري، ناشر د فوټو په سر لیکلي دي:

((باچا خان د فرنگ له قیده وروسته د پاکستان په بند کې)) زه پوهېږم چې د دې تصویر په لیدو به هر پښتون وژاري، دا دی هغه تصویر موږ هم کاپي او نشر کړ.

د خادم نړۍ ليد

پاچا خان خو هر چا ته معلوم دی چې دا څلورم، پنځم ځل دی چې شفاخانه په شفاخانه يې گرځوي او پاکستاني ډاکټران يې اېرېشن کوي او خپل مشقونه ورباندې کوي او اوس په لاهور کې پروت دی، يوه بله د زړه خبره د خان عبدالصمد خان اڅکزي هغه ليک دی چې ده د خپل يو دوست په ځواب کې د روژې نه مخکې ليکلی او دا خط مونږ ته د دهلي د تيج اخبار په ذريعه راغلی دی.

تيج وايي چې دا خط د لاهور د (اټار) نومې اخبار نشر کړی دی او مونږ ته د ډاک په ذريعه رارسېدلی دی. دا خط د هند او پاکستان نورو جرايدو هم نشر کړی دی.)) (۲۳: ۹۲۴-۹۲۵)

۱۱- کامل مومند: دوست محمد خان کامل مومند د پښتو ژبې

يو لوی ليکوال تېر شوی، پښتو ادب ته يې نه هېرېدونکي خدمتونه کړي دي، په تېره بيا په څېړنيزه برخه او خوشال پېژندنه کې، دوست محمد خان مومند تر شلو زيات علمي اثار ليکلي، چې اکثره يې چاپ شوي دي. د کامل مومند شخصيت، اثارو او افکارو پر خادم صيب خپل خاص تاثير لرلی دی او هغه ته يې د (۱۳۴۸ل) د غبرگولي، پر (۲۸)مه نېټه

يو نظم ليکلی دی، ددې نظم له محتوا څه ښکاري چې انگرېزانو د کامل مومند د تعليم او کار مخه نيولې او دې کار د خادم صيب پر افکارو تاثير کړی دی:

کامل خان مومند

((د انگرېزانو مرام د تعلیمه!
پوه پښتون چې دې عاطل کړ
په غربي تعلیم لگیا شو
خو پښتو ادې فاضل کړ
له نړي رنځه ممنون ییم
غټ مومند یې چې کامل کړ
لوی کرم و له اسمانه
چې پښتون ته یې مایل کړ.))
(۱۲: ۱۹۴)

د پورتنی نظم محتوا ته په کتو سره خادم صیب د کامل مومند له سیاسي ملي او پښتني افکارو سره خواخوږي څرگندوي او دا د خدای لوی کرم گڼي چې د کامل په شان یو لوی انسان یې د پښتو او پښتنو خدمت ته وهڅاوه.

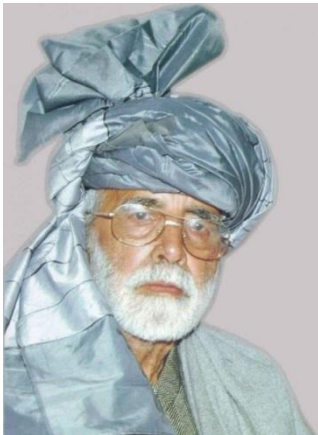
۱۲- جهان زېب: جهان زېب د پښتنو یو بل ادبي او ټولنیز شخصیت تېر شوی، د خادم صیب د ژوند له زمانې سره هممهاله و، د هغه افکارو د خادم پر فکر خپل تاثیر کړی او خادم صیب دې ته هڅېدلې چې د هغه کار، فکر او مبارزه وستایي او هغه ته د غزل په فورم کې یو ځانگړی نظم ولیکي، نظم ته یې هم د (جهان زېب په مینه) نوم ورکړی دی. استاد خادم دا نظم د (۱۳۴۰ل) کال د جدي پر (۸)مه نېټه لیکلی دی.

د جهان زېب په مينه

((زېبا گلونه جهان زيب په پښتونخوا کرلي
تازه بڼونه يې په مينه د بابا کرلي
ښکلی وطن، ښکلی پښتون، ښکلی پښتو ده په کې
يا په وربل ښکلي گلونه دي ليا کرلي
د عشق او مينې په هېواد او د مکېز په سيمه
گل خندانې دا گلونه په خدا کرلي
قربان دهغه پاکې خاورې د آدم نه شمه
چې درخانی په کې باغونه د وفا کرلي
توتیان به پورته د زيب سرد هغې ځمکې نه شي
چې يې تخمونه د نغمو په کې پخوا کرلي
د افغان زېبه، ته نواب وې چې گلشن دې که جوړ
(خادم) ته گوره چې گلان يې په بېديا کرلي.))
(۱۲: ۱۳۰)

پورني نظم کې خادم صيب د جهان زېب، پښتو او پښتونولي
ستايبې او په دې برخه کې د جهان زېب خدمت، د ستاينې وړ بولي، هغه
ته د افغان زېب خطا کوي، څرنگه چې جهان زېب هغه مهال يو ټولنيز
شخصيت و او خدمتونو يې څرگند وو، نو خادم ورته په خطاب کې وايي
چې تا په نوابي کې گلشن جوړ کړی، خو خادم په بېديا کې همدا فکر
پاللی او گلان يې په کې کرلي دي. ددې نظم محتوا دا ده چې جهان
زېب او خادم يوه لاره تعقيبوي او هغه پښتو او پښتنو ته خدمت کول دي.

۱۳- اجمل خټک: د پښتو په معاصرو ادبیاتو کې اجمل خټک

یوه ځلانده څېره ده. په نظم او نثر دواړو کې لوی لاس لري. د اجمل خټک افکار او شاعري د خپل وخت پر ځوان ادبي قشر خپل تاثیرات پرې ایښي دي. استاد خادم چې د اجمل خټک د زمانې هممهاله ادبي شخصیت دی، هم د اجمل خټک له نظریاتو سره یې نظریات ډېر نږدې دي او په ځینو برخو کې یې د هغه د افکارو رنگ هم اخیستی دی. د (غیرت

چغه) د اجمل خټک یو مشهور کتاب دی. د دې شعري ټولګې شعرونه دومره عام شوي وو چې خلکو به په مظاهرو او لوبو غونډو کې د شعارونو په توګه کارول، ان اوس هم د هغه له شاعرۍ څخه همدا ډول ګټه پورته کېږي. (د غیرت چغه) کتاب څخه یو غزل یو وخت د مشاعرې لپاره انتخاب شوی و، ګڼو مطرحو پښتنو شاعرانو ددې شعر په اقتفا شعرونه وویل او بیا دا مشاعره د یوه ځانګړي کتاب په بڼه هم چاپ شوه، استاد قیام الدین خادم هم د اجمل خټک د دې غزل په اقتفا یو شعر لیکلی دی. سربېره پر دې استاد خادم د اجمل خټک د زنداني کېدو او د هغه د مبارزو په باب نورې لیکنې هم کړي، دلته به یې لومړی دغه منظوم کلام ته نغوته کوو:

د اجمل په شعر

څېر د زمانې له انقلاب لري که نه؟
سباته به دغه ښکلی حساب لري که نه؟

د خادم نړۍ لید

له سرو سترگو خمارو نه دې څار شمه ساقی
د خم د ځنځولو هم څه تاب لري که نه؟
راواچوه نامردې دا وخت نه به وي سباله
لر نور هم چېرې وگوره شراب لري که نه؟
بهار د تازگۍ او رنگینۍ په تېرېدو دی
مطربه په تخرگ کې دې رباب لري که نه؟
قومونه درنه والوته د برق په وزرونو
افغانه ته هم فکر د شتاب لري که نه؟
بادشاه د قام په مینه جام د نوي ژوند اوچت کړ
خادمه کوم غزل دې انتخاب لري که نه؟ ((
(۱۲: ۱۴۲)

استاد خادم دا پورته غزل د (۱۳۴۲ل) کال د ثور پر (۳۰)مه نېټه په کابل کې لیکلی دی. دا شعر چې د اجمل خټک د شعر په اقتفا لیکلی شوی، د خادم صیب د فکري قوت او هنري جوهر څرگندونه کوي. په هغه زمانه کې چې چا هم د اجمل خټک د غزل په اقتفا شعرونه لیکلي، اکثره یې تقریباً یوه مشترکه موضوع تعقیبوي، یانې همغه موضوع چې اجمل خټک پنځولې وه، پر همدې اقتفا د نورو شاعرانو ټول لیکل شوي شعرونه بیا د همغې موضوع پر محور راڅرخي.

د اجمل خټک فکر او د مبارزو تاثیر خادم صیب له ذهني مسیر سره برابر دی او پر هغه خوږ لگي، په یوه بل ځانگړي نظم کې اجمل خټک ته وایي:

اجمل ته

ما پېژندلی په پښتو باندي
 اجمله وروره په نغمو باندي
 مسحور په چغه د غيرت دې شومه
 په افغاني ننگ و همت دې شومه
 دا دې لا بله څه نعره وکړله
 له پښتونوالي دې توبه وکړله

د اجمل خټک په باب يې نور نظموڼه او نثرونه هم ليکلي دي، دا يو نثر يې د هغه د زنداني کېدو په اړه دی چې ادبي رنگ هم لري.

اجمل خټک ولې بندي شو؟

((د يو متجسس شاگر پوښتنې

استاذه! هغه بله ورځ ما ويل چې زه يوه پوښتنه كوم، تاسو ويل چې اوس د پوښتنو وخت نشته، نو اوس غواړم چې همغه پوښتنه وکړم:

استاذ: ښه وايه کله هغه پوښتنه څه ده؟

شاگرد: ما دا پوښتنه کوله چې اجمل خټک ولې بندي شو؟

استاذ: کوم اجمل خان؟

شاگرد: ولې اجمل خټک د پېښور مشهور شاعر او اديب؟

استاذ: هو، پوه شوم اجمل خان د کومې ژبې شاعر او اديب دی؟

شاگرد: خو د پښتو ژبې شاعر او اديب دی کله.

د خادم نړۍ لید

استاذ: په پېښور کې گوندې د پاکستان د حکومت له لاسه یوازې
اجمل خان خټک بندي شوی دی، بل څوک نه دي بنديان شوي؟

شاگرد: هسې خو معلومه ده چې ۱۲ زره پښتانه بنديان دي، خو د
اجمل خان بندي کېدل یوه تازه پېښه ده.

استاذ: ولې د صنوبر حسین بندي کېدل گوندې تازه پېښه نه ده؟

شاگرد: صنوبر حسین غریب خو پخوا هم ډېر وخت بندي و، هغه
خو خبره جوړه ده وایي چې خدایي خدمتگار او د فخری افغان د گوند
سړی دی. پخوا یې هم سیاسي کارونه کړي دي او اوس هم د پښتونولۍ
په ننگ ولاړ دی. صنوبر حسین خو معلوم سړی دی او اوس خو یې ډېر
احتیاط کاوه، خو د اسلم په مجله کې چې په پښتو یې چلوله، له یوې خوا
یې پښتو ته خدمت کاوه او له بله پلوه یې د پښتنو په تدریل او غلامۍ
ژړل. ما اورېدلي دي چې صنوبر حسین خان د اسلم د مجلې د یوې گڼې
په سبب چې په هغه کې یې د (رحمان بابا) د سالگرۍ په باب مشاعره
شوې وه او په هغه کې د پښتنو حال ژړا وه، په هغه بندي شوی دی.

استاذ: ښه نو دغه مجله تا کتلې ده؟

شاگرد: نه، نه مې ده کتلې.

استاذ: دغه مجله پیدا کړه، ویې گوره، د اجمل خټک گناه به هم
درته معلومه شي!

شاگرد: ښه، استاده! تاسو به کتلې وي، هلته نو اجمل څه ویلي
دي؟

استاذ: هلته اجمل خان خټک یو ډېر دردناک شعر ویلی دی. په
هغه شعر کې نور څه نشته، یوازې د پښتنو عظمت، وقار، ددبده، اخلاقي

سجا په دغسې بلاغت بیان شوي دي، چې په لوستو یې پښتون اوبښکې نه شي ټینګولای، ما یو ځل دغه منظومه د خپل یو دوست په کور کې واورېدله، چې ده راته لوسته. دومره مې پرې وژړل چې د پلار پر مرګ مې دومره نه دي ژړلي.

شاگرد: اهو درېغه ما هم یو ځل دغه شهکار لیدلی وای.

استاد: هیله ده چې زه به یې دروښیم.

شاگرد: ښه، نو اجمل خان یوازې په هغه یو شعر چې هغه هم د پښتونولۍ په باب لیکل شوی بندي دی؟

استاد: نور نو څه؟

شاگرد: ښوونکيه! په محکوم پښتونستان کې د پښتونولۍ کنایې یادول هم گناه ده او سړی به د خپل عظمت په یاد ژړلی هم نه شي؟

استاد: ولې به ژاړي، د شاعر اوبښکې خو عروق تازه کوي او د قوم لپاره اوبه او ژوند دي. پاته شوه دا خبره چې ته وایې په محکوم پښتونستان کې د پښتونولۍ کنایې یادول هم گناه ده؟ دا خبره باید تا ته معلومه شي چې د پاکستان حکومت چې یو بې تاریخه حکومت دی، د پښتو او پښتونولۍ له اصطلاحاتو څخه دومره وېرېږي چې د توپ له گولې نه دومره نه وېرېږي. دوی تل کوښښ کړی دی چې د پښتو او پښتونولۍ سرچینې په محکوم پښتونستان کې وچې کړي.

شاگرد: ښه، نو سیاست د خلکو له تهذیب سره څه کار لري؟ ژبه او تهذیب خو د هر قوم ازاد دی او هر قوم که څه هم د بل محکوم وي، د خپل تهذیب په ساتلو کې ازاد دی، لکه دین چې ازاد دی.

د خادم نړۍ لید

استاد: ته د کوم ځای خبرې کوي؟ ته چې لگیا یې دا خو دنیایي قوانین او نړیوال اصول بیانوي. د پاکستان واکمن دا یو هم نه پېژني، په پاکستان کې نه دین ازاد دی، نه تهذیب او بل دا چې د دوی د ځانگړي سیاست نقشه غرب طرحه کړې ده.

شاگرد: نو دا خو ډېره بد اخلاقي ده چې د پاکستان سیاسيون یې کوي.

استاد: په (خندا شو) د سیاستوالو په اند اخلاق او سیاست بېل بېل څیزونه دي، په ځانگړي ډول هغه سیاستوال چې د دین غړوندي یې شلوي دي، هغوی هېڅکله نه متجسس کېږي او نه د قوانینو او مقرراتو پابندي کوي.

شاگرد: دا نو څه خبره ده چې سیاست له اخلاقو بېل شی دی؟

استاد: زه دا خبره اوس نه شم بیانولی، خو د (ماکیاولي) دغه نظریه ده او په دغه نظریه سره دین او سیاست سره بېل شوي دي او همدا لامل دی چې نن یې دنیا د بد اخلاقي په سیند کې لاهو کړې ده. مسلمانان باید دغه نظریه ونه مني، خو له بده مرغه د پاکستان حکومت د اسلام له دعوو سره بیا هم په بېله لاره روان دی.

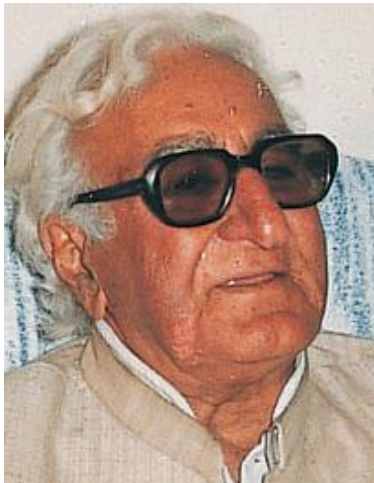
شاگرد: دا په زړه پورې بیان به کله واوړو؟

استاد: که خدای کول په یو فرصت کې به یې واوړو، خو اوس به پوه شوي یاست چې اجمل خان خټک او صنوبر حسین خان ولې بندیان شول او ۱۲ زره خدایي خدمتگاران ولې بندیان دي او پښتانه او پاکستان ولې له یو بل سره په ټکر کې دي؟ د پاکستان حکومت یوازې پښتانه نه دي، تنگ کړي، خپله د پاکستان مظلوم مسلمانان هم په بندونو کې

خوږېږي. الله دې رحم وکړي، نن ټول شرق وسطي خوږېږي او يوه قوه يې خوځوي. د پښتونستان مساله په دغو مسايلو کې يوه مساله ده.

دېره مهرباني، السلام عليكم ((. (۲۳: ۸۴۶-۸۴۷)

۱۴- خان عبدالولي خان: خان عبدالولي خان د پښتنو له

سترو سياسي مشرانو څخه و، ده په سياست کې د خپل پلار باچا خان لاره تعقيب کړه او د ژوند تر پايه يې خپلې مبارزې ته دوام ورکړ. خان عبدالولي خان پر سياسي فعالتونو سربېره ليکوالي هم کړې او يو شمېر کتابونه يې هم چاپ شوي دي. (رښتيا رښتيا دي) دده د نامتو اثارو له جملې څخه دی. د ده فکر او مبارزې د استاد خادم پر

فکر او مبارزې تاثير بنډلی او د همدې اغېز له امله يې هغه ته يو نظم ډالۍ کړی دی. په دې نظم کې يې هغه يو مشر او ليډر معرفي کړی دی:

عبدالولي خان ته

عبدالولي خان، مشر او ليډر دی
پښتون چې څه دی، ټول يو ټپردی
سل مودې ومري، يو مودې نه مري
ځينو ته لاس او زمونږه سردی

زمونږه ځانه، په مونږه گرانه
صاحب د عزم او لوی انسانه
که هر پښتون دې، د ملک ولي کړ
مشکلات واړه، به شي اسانه

قام خو مريض دی، مرض يې څه دی
مرض د سردی، د گپلې نه دی
سريې د بل دی، نور به يې څه کړو
که سريې بڼه شو، بدن يې بڼه دی

کولتور وهر قام ته لکه ساه ده
هو اقتصاد يې د ژوند بقا ده
قام دې ژوندی کړه، سياست دانه
له عمرو پاتې، دغه خلا ده

هر استعمار چې قومونه گپر کړي
ټول خپل دودونه ورځنې هپر کړي
ذهن يې غلام کړي، که وي ازاد هم
هپريې په هپراو تپريې په تپر کړي

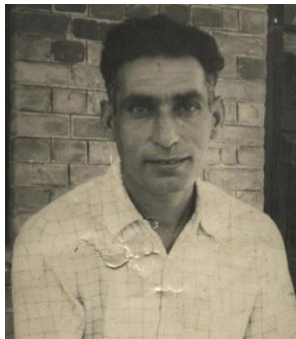
حسوده پر پرېده، خوشې سودا ده
دا دلې نه دي، دا پښتونخوا ده

بدې يې ماڅله، دوستي يې بڼه ده
دا نسـخه تاتـه، د مسـيحا ده

گولۍ باران شوې، درباندي ډير كې
تاثيري يې پرېښود، زموږ ضمير كې
د عشق د لارې، ترخه خو اړه وي
انسان ته رسي، چې وي تقدير كې.

دا نظم چې د اوو څلوريزو له جوړښته رغېدلې، د ولي خان سياسي او ملي شخصيت ته د استاد خادم د درناوي څرگندونه كوي. په دې څلوريزو كې نه يوازې د ولي خان شخصيت ارزول شوی، بلكې ډېر غټ حكمت هم په كې پروت دی. هغه په دې څلوريزو كې د خپل قام ناروغي په گوته كوي.

۱۵- ماسټر عبدالکريم: ماسټر عبدالکريم د پښتو معاصرو ادبياتو

يوه ځلانده څېره وه. دی د لنډو کيسو يو خورا پوخ ليکوال و. ده په لسگونو لنډې کيسې ليکلې دي او نثر يې خورا خوږ، سليس او روان و. د ده د نثر اغېزې نورو ځوانو ليکوالو ته هم وررسېدلې او ځينو يې د ده د نثري ليک پسې تعقيب کړی. استاد خادم له ماسټر عبدالکريم سره له

نږدې ليدلي او کتلي وو، د هغه ليکوالي يې خوښېدله، کله چې ماسټر عبدالکريم وفات شو، نو استاد خادم (د ماسټر کريم ادبي شخصيت) تر

د خادم نړۍ لید

نامه لاندې یو مضمون ولیکه او د ماسټر کریم د شخصیت په باب یې رڼا واچوله. دا دی دا لیکنه دلته وړاندې کوو:

د ماسټر کریم ادبي شخصیت

((د پېښور د اتمانزو ماسټر عبدالکریم چې ملگرو او همزولو به (ماسټر کریم) باله، په تېرو ورځو کې له دې دنیا څخه سترگې پټې کړې. د ده مرگ د پښتونخوا په لړ او برو سیمو کې یوه خواشینې او ژړوونکې حادثه وگڼل شوه.

هر څوک پوهېږي چې مرگ یوه طبیعي حادثه او په هر ژوندي هرو مرو راتلونکې ده. دا ترخه د هر چا له ستوني تېرېدونکې او په دې تورتېم کې هر څوک ورننوتونکی دی او چې خوږېږي او رڼا کېږي، نو په خپل عمل او بس.

ماسټر د عمر په لحاظ د مرگ نه و، خو مشکلاتو وواژه، مور سره نور هېڅ نشته، یوازې تاوده اهوڼه د ده سره ملگري کوو. ماسټر خو به مړ کېده، ځکه چې بې له دې بله چاره نشته، خو د ده په تلو د پښتو او پښتونستانیانو په ډله کې یو داسې درز پیدا شو چې په مشکل سره به ډکېږي او د ارمان خبره دا ده چې ارمانې گور ته ولاړ.

ماسټر کریم له یوې غریبې کورنۍ سر رااوچت کړ او د باچا خان په سیوري کې لوی شو، دومره لوی شو چې خپله کورنۍ، د ملگرو ډله او پښتنه دنیا یې درنه کړه. د خدایي خدمتکارانو په ملي ښوونځیو کې عالم او بیا هملته استاد شو. د قوم په تربیه، پوهولو، راپورته کولو کې یې تکالیف وگالل. بندونه یې تېر کړل، ستغې سپورې یې وزغملې، خو نه یې شکایت وکړ او نه یې چا ته سر ټیټ کړ.

د خدای رحمت شه د ده په زېږېدنه، دده په ځوانۍ... د ده مړینه او د ده په عزم او پښتونولۍ.

ماسټر کریم په درې ډېر جگ او ډېر ټیټ سپری نه و، منځنۍ ونه یې درلوده، نه نروچکی و او نه ډېر چاغ، غنمي رنگ، ښکلې قواره او جذابه بشره یې لرله، خبرې یې لږې په ورو ورو او خوږې وې، په زوره یې نه خندل، خو په شونډو یې تل یوه نړۍ مسکا لوبېده.

ارام، متین او مؤقر سپری و، څوک یې په ناسته او جرگه نه مېږدل، د ده له څهرې څخه راستي، صمیمیت او مینه برېښېده.

د سرې یا خړې خامتا کالي به یې اغوستل، د کالو په سکښتاو کې یې پښتني اسلوب نه پرېښود، یو خړ څادر به یې به ځان راتاواوه. خپلۍ به یې په پښو کولې، خو د مشر او خپلې ډلې په پل به لوڅ سر گرځېده. ماسټر کریم د پښتو زورور لیکوال و. ده په نثر کې یوه ځانته لاره ایستلې وه. هغه وخت چې (پښتون) مجله چاپېده، نو په روانو سیاسياتو باندې به تبصرې په کې د ده په قلم وې.

د ده نثر روان، خوږ او سیلس و. پښتو به یې په خاص پښتني اسلوب لیکله. د نورو ژبو تاثیر لاندې به نه راته.

دی په انگرېزي او نورو ژبو ښه پوهېده، ولې پښتو به یې نه گډوله، لغات پښتو، ترکیبونه پښتو، جمله تړل پښتو او تعبیرونه پښتو، چې د پښتو په محاورو، کنایو، امثالو او استعمارو به ډک وو، دا د ده د اسلوب خصوصیات وو.

دی زیات یو عملي سپری و، خو د عمل نه پس یې د قلم په ډگر کې هم ځان ستړی کړی و، ولې لکه په عمل یې چې قیود لگېدلې وو، د قلم نتیجه یې هم لکه چې د قام په نصیب نه شوه. د ده په مرگ د پښتنو

د خادم نړۍ ليد

ليکوالو له ډلې د پښتو د ميدان يو مزی پهلوان کم شو. د (۱۳۲۷هـ ق) کال په ژمي کې چې بېنوا او زه د پېښور موزيم ته د شاعري د گډون د پاره پېښور ته تللي وو، نو هلته د ښاغلي عبدالولي خان په مرسته په اتمازرو کې د باچا خان په ليدلو بختور شو، دغلته د پښتو ډېر ليکوال او شاعران رابلل شوي وو او له دې محفل څخه مو ډېر خوند واخيست، څو ورځې پس مو ماسټر کریم په پېښور کې ولید: بېنوا ورته وويل: ((ماسټره! ته چېرته وې چې دا څو ورځې مو هېڅ ونه ليدې؟)) ماسټر ورته په مسکا وويل: ((زه خو د حکومت نوکر يم او د حاضری په قيد کې يم)). ما ورته په ټوکه کې وويل: ((نو خدای دې موقوف کړه چې موږ دې ډېر ووينو!)).

بله ورځ چې ماسټر راغی له ورايه يې خندل. موږ وويل: ((وايه څه چل دی؟)) ده ويل: ((زه خو يې رښتيا موقوف کړم)). موږ وويل: ((ولې اخر په څه؟)) ده په خدا کې موږ دومره پوه کړو چې: ((موږ په خپل وطن کې د (ولې) حق نه لرو)).

ماسټر سره موږ په څو مجلسونو کې مخ شوي وو، خو ماسټر يې له سترگو او تبسم نه په بله ژبه ډېرې خبرې له مصلحته د باندې گڼلې!.

ماسټر کریم مړ شو، خو کوم وخت چې د پښتو او پښتون د هيلو غوتۍ گلونه وسپري، نو د پښتونخوا ځوانان او پېغلې به د پښتو دلارې د نورو شهيدانو په لړ کې هر کال د ده په مزار هم دگلونو گڼېږي او د پښتونخوا د ماليار په حيث به ورته دعا کوي، دکابل پښتو اکاډيمۍ دغه مړينه لويه ادبي ضايعه گڼي او د ده کورنۍ او ملگرو ته نېک اجر غواړي.)) (۲۳: ۲۶۹-۲۷۰)

لاندي د مرحوم ماسټر عبدالکريم له ادبي اثارو څخه د نثر يوه
نمونه رانقلوو:

پاکه پانه

((پانې په څو قسمه دي، د ونې پانې، د گل پانې، د قران پانې، د ژوند د کتاب پانې او د تماکو پانې، سره د دې چې هره پانه په خپل ځای ډېره درنه ده، خو په ټولو کې د قران پانه ډېره پاکه او مبارکه ده، مگر زيات کار نن سبا د تماکو له پانې څخه اخیستی شي....

يوازې کور، کوڅه، حجره، ډېره، پوله، پټی نه دی چې گنې د تماکو د پانې پيريان پرې ناست دي.

که سگرېټ په جامه کې سکول، کالج، دکان، دفتر او بنکلو ماڼو ته ورسېد؛ نو هغه ده د نسوارو په ډبلي کې د جماعت محراب کې ناسته ده او ان د ملا صاحب نه سرسايه اخلي، ولې ډېره موده کېږي چې د چين ماچين بنايپرو زموږ دې وطن ته يوه نوې پانه راوړې ده او دا وطن د دې پانې دومره خوښ شو چې خپل ټول قام قبيله يې ورپسې په کډه راوستلې او نوې پانه يې شا ته کړه، دا پانه د رنگه توره او د خوی نه ترخه ده؛ خو بيا هم د خلقو تن وجود دی او هر سړی ورته دومره ممتاز دی چې بې د دې د اجازې نه د کوره بهر ته نه شي وتی، بس د هر چا د کور مېرمن ده، دې ته د چايو پانه ويلی شي، پخوا به خلقو سحر سبا په جومات کې د قران په پانه سترگې غړولې، ولې اوس خو چې يې د چايو پانه بنکل کړې نه وي، د قران پانې ته کتلې قدرې نه شي.

که چای د خوی نه ترخه ده، نو خواږه يې هم شته، که ډپټي ته دې وړاندې کړه، نو مقدمه به وگټي، که په وکیل دې ووهله، نو رښتيا به درله دروغ کړي او دروغ به درله رښتيا کړي چې د تانې تحصيل د

د خادم نړۍ لید

واکدارو د چایو غم کوي، نو بیا سپین باز گرځه، خیر دی که بې لېسنه
ټوپک ساتې او که غلا غلطې او جواری کوي، که دعوه گټې قاضي
صاحب باندې يې نوش کړه. که مړی بښي، نو ملا صاحب ته يې هبه
کړه.)) (۲۳: ۲۶۹-۲۷۱)

خادم صیب پر ماسټر عبدالکریم باندې په تحلیلي نثر کې د ماسټر
عبدالکریم د نثر ځانگړنې، کمال او هنر هر څه په گوته کړي. دا کار له
مرحوم ماسټر عبدالکریم سره د استاد خادم مینه او خلوص هم څرگند وي
او له هغه يې تاثر هم.

۱۶- وزیر محمد گل خان مومند: وزیر محمد گل خان

مومند په شلمه پېړۍ کې د پښتنو د ستر
ادبي، سیاسي، ټولنیز، ملي او حکومتي
شخصیت دی. محمد گل خان مومند په
دې پېړۍ کې د افغاني نیشنلېزم او
ملتیالني له مخکښو څېرو څخه دی. ده
د پښتنو د سیاسي، ټولنیز، اقتصادي او
فرهنگي ودې لپاره نه هېرېدونکي کارونه
ترسره کړل. دی نه یوازې یو پوخ
سیاستوال او پوځي جنرال و، بلکې ښه لیکوال او شاعر هم و.

(پښتو لپاره، پښتو سیند، لنډۍ پښتو) يې مشهور اثار دي. ده په
وینتیایي پړاو کې د پښتو پنځه ستوري وهڅول چې خپلې ژبې ته يې
درېغه خدمت وکړي. که د ده سیاسي، اقتصادي او حکومتي ملاتړ نه
وای، نو نه به په کندهار کې (طلوع افغان) پښتو شوی وای، نه به کابل
مجله، نه به (پښتو ټولنه) جوړه شوې وای، نه به پښتو د پرمختگ جوگه

شوی وای. نه به د پښتو پنځه ادبي ستورو په زغرده کار کړی وای، نه به اساسي قانون کې پښتو ته خپل حق ورکړل شوی وای او نه به هم دا نور پرله پسې ادبي خدمتونه په دې ډول رامنځته شوي وای. د پښتو پر نورو گڼو خدمتگارانو او لیکوالو سربېره استاد خادم هم د مومند بابا له افکارو څخه سخت متاثر و. خادم صیب خو لومړی ځل په کندهار کې د همدې وزیر محمد گل خان مومند بابا له خوا په ډالی یا جایزې ونازول شو او خادم هم وروسته د بابا لاره تعقیب کړه. وزیر صیب یو وخت په مشاعره کې دغه لاندې شعر ووايه:

((پښتو مین په تا یم که وم که نه وم که نه وم نه وم
هر کله به دې ستا یم که وم که نه وم که نه وم
پښتو د بن چوڼی یم شور به کومه پښتنو ته
تل دوی ته په وینا یم، که وم که نه وم نه وم
د رب مخ مې دروړی پښتنو پښتو کړی تینگه
زه تا ته په ژړا یم، که وم که نه وم نه وم
د روغ مې هېڅ زده نه دي، هم ټگي نه شم کولای
پښتون یم په رښتیا یم که وم که نه وم نه وم
خبره د زلمو ده چې پښتو ته ځان تکره کړي
زه زور یم او بوډا یم که وم که نه وم نه وم
غلیمه ورځ به راشي چې له تا سره کتل شي
خرگنده درته وایم، که وم که نه وم نه وم
لیلا د مجنون نه کرم ژبه وینځه ستا په مخ کې
مجنون د ستا لیلی یم که وم که نه وم نه وم))

نړۍ ټولې بنايستي به له پښتو خپلې نه څار کړم
تر مړينې به همدا يم، که وم وم که نه وم نه وم
پښتو کوکيا نه بڼه ده په همدې درست گلستان کې
د دغه بڼې بورا يم، که وم وم که نه وم نه وم
که نه وه پښتونواله او اعمال اسلامي راکې
پيرنگ د اروپا يم، که وم وم که نه وم نه وم
که خوشې کړم پښتو بې پښتوگي کړم زه نن غوره
نن خوشې به بېرا يم، که وم وم که نه وم نه وم
که خوږ ژوندون مې پلورم او ځان وژن بل لپاره
نو پوهې کې سندا يم که وم وم که نه وم نه وم
په خټه سپين پښتون يم محمد گل د قام خادم يم
له سټې نه اريا يم که وم وم که نه وم نه وم ((
(۴: ۵۳-۵۴)

دا شعر وروسته نورو شاعرانو هم پسې تعقيب کړ، د خادم صيب
مشهور شعر (شاعر مسلک) هم د همدې شعر په پلوی ليکل شوی:

صحيح لاره به بنايم که وم وم که نه وم نه وم
رښتيا رښتيا به وايم که وم وم که نه وم نه وم
د حق د پيروي نه مې بل څه په زړه کې نشته
چې څه يم همد ا يم که وم وم که نه وم نه وم
ازاد يم زېږيدلی بندگي کولی نشم
بنده د خپل مولا يم که وم وم که نه وم نه وم

په بلو خوشامندو مې ځان خوښ نه دی چې غټ شم
که غټ یم خو همدایم که وموم که نه وم نه وم
چې څوک غواړي څه سپکه مې د قام له څه جهت
د بنمن د هغه چایم که وموم که نه وم نه وم
په ماته کشتۍ سپوریم طوفانونه دي په مخ کې
په دې لاره یې بیایم که وموم که نه وم نه وم
خدمت د خپلې ژبې قام وطن زما مسلک دی
په دې مینه به پایم که وموم که نه وم نه وم
د ناز په خوب ویدې غونچې ورو ورو راوینسومه
خادم باد د سبا یم که وموم، که نه وم نه وم

وروسته بیا خادم صیب په نورو برخو کې هم د وزیر صیب لاره
تعقیب کړه او د هغه په یاد یوه مشاعره کې یې دا نظم ووايه.

د محمد گل خان مومند په یاد د مشاعرې شعر

((عمر دې تېر کړلو په نره د پښتوله پاره
اروا دې لار له په بره د پښتوله پاره
خلکو په دې نیمگړې جوړې کړې مانۍ او چټې
تاد مېرونو لار کړه غوره د پښتوله پاره
په ملیونو سرونه خلکو ځان له پاره کړه تیت
ته په همت تېر شوي، له سره د پښتوله پاره
ارزودې دا وه چې په قام کې شي سرونه پیدا
هوډ دی پخپله کړو تر سره د پښتوله پاره

کله ورگډ شولې میدان ته چې پښتو وگتې
کله ورتېر شوې تر سنگره د پښتو له پاره
د پښتونخوا د باغ مالياره! شه اوچت له خوبه
بابا راغلی له خيبره د پښتو له پاره
چې د پامير څوکه يې غواړي ابا سيند ورسره
ورځ ده راغلي مقرره د پښتو له پاره
ځوانان راغونډ دي په مزار دې محمد گل مومنده!
مشاعره ده زوروره د پښتو له پاره
واړه پښتون ده ملا تړلې چې پښتو لوړه شي
ښه تقاضا ده زوروره د پښتو له پاره
تینگه وعده راسره کړېده ښاغلي صدر
کاشکې راياده يې شي غوره د پښتو له پاره
خادمه کله به جرگه د پښتونخوا جوړه شي
د پښتنو د زړه پرهار له به دوا جوړه شي))
(۱۲: ۴۱۰-۴۱۱)

په يوه بله څلوريزه کې د محمد گل خان مومند په باب وايي:

پښتو مينان

داسې څوک دی چې هر څه له پښتو څار کړي
محمد گل يا باچا خان يا صمد خان دی
بل يو کس که لټوئ په پښتنو کې
يو خادم دی چې ولاړ په دې میدان دی

۱۷- غازي محمد نادرخان: غازي محمد نادر خان د

افغانستان د خپلواکۍ د گټونکو له جملې څخه دی. د ده په مشري افغاني

لښکرو د جنوبي جبهې په (تل) چاونۍ کې انگرېزانو ته سخته ماتې ورکړه او همدا ماتې بيا د هغوی د نورو ماتو سبب شوه. غازي نادر خان نه يوازې د ازادۍ د بېرته گټلو يو سرلښکر و، بلکې کله چې پر افغانستان باندي د غازي امان الله خان د نظام تر سقوط وروسته، د انگرېزانو تر ښکېلاک يو بل بدتر

حالت (سقاوي اړو دوړ) حاکم او هېواد له يوه بحران سره مخامخ شو، نو نادر خان يو ځل بيا له همدې جنوبي څخه د هېواد او ولس د نجات لپاره مبارزه پيل کړه، سقاوي اړو دوړ يې ختم کړ او ملک بېرته نورمال حالت ته راوگرځېد. د نادر خان فکر او مبارزې د خادم پر فکر او خيال تاثير کړی او ده ورته په ولسي فورم کې يو نظم ليکلی دی.

اعليحضرت محمد نادر شاه ته

((پښتون دې خلاص کړو له زندانه - غازي شاه افغانه

اصيل ازاد وي، ته له فطرته خاص يو وجود وي، جوړ له غيرته

درياب د الطاف بې پايانه

بيرغ د افغان چې لوړ رپېري په کارنامو ستا باندي نازېري

عالي همته عالي شانه

اول دې خلاص کړو له کافرانو بيا دې د لاسه د نابوهانو

وطن شو ستا په مخ روښانه

د خادم نړۍ ليد

چا کړي داسې مشکل کارونه درته حيران دې ټول عالمونه

الله په تا شو مهربانه

حلقه به گوش وي د مصطفی ته مخلص بنده وي د پاک الله ته

شوه مشکلات درته اسانه

واړه دې کړلو غاړه په غاړه بدي د منځ زمونږه لاړه

خبر دې کړو له هرې خوانه

تهداو د ټولو کار و موسم شو له هرې خوا مو زړگی راجم شو

په ترقی کې شو کوشانه

(خادم) دعا درته د مغفرت کا سوال د نېښکنيې د ټول امت کا

خالي له تمې (طمع) له ریا نه)).

(۱۲: ۴۶۶)

خادم صيب دا ولسي نظم د (۱۳۱۳ل) كال د تلې پر (۷)مه نېټه

ليکلی دی. ده د اعليحضرت نادر خان په باب په نثر کې هم يو شمېر

ليکنې کړې دي، د هغه کارنامې يې ستايلي چې د دې بحث د اوږدوالي

له امله يې له راوړلو څخه ډډه کوم.

۱۸- سردار محمد داود خان:

سردار محمد داود خان د افغانستان په

معاصر تاريخ کې يوه ځلانده څېره ده، دی

دوه ځله د صدراعظم او يو ځل د جمهور

رييس په توگه دنده ترسره کړې ده. ده د

خپل حاکميت پر مهال افغانستان کې د

ابادی ډېر زيات کارونه ترسره کړي دي. په

افغانستان کې دی د يوه ستر معمار حيثيت لري. د ده لنډ مهالي او

اوږدمهالي پلانونه د افغانستان لپاره خورا گټور وو او ان درې څلور لسيزې

وروسته هم د ده له پلانونو څخه گټه پورته کېږي. داود خان پر (۱۳۵۲ل) کال د چنگاښ پر (۲۶)مه نېټه شاهي نظام ختم او پر ځای يې جمهوريت اعلان کړ. هغه وخت تر يوې اوږدې سلطني واکمنۍ وروسته د جمهوريت اعلانول د خلکو له هر کلي سره مخ شول. خادم صيب هم د جمهوريت هر کلي وکړ او دا يې د خلکو هيله وبلله. خادم صيب وايي:

داود خاني جمهوريت

جمهوريـــــــــــــــت و ارزو د خلکو
دا لـــــــــــــــوی نعمت و ارزو د خلکو
افغان به اوس شي، سيال د قومونو
ملـــــــــــــــي نهضت و، ارزو د خلکو.

خادم صيب په يوه بله څلوريزه کي بيا د جمهوريت ځانگړني

بيانوي او وايي:

جمهوري حکومت

جمهوريـــــــــــــــت دی، اختيـــــــــــــــار د خلکو
چې په کې نه وي، ازار د خلکو
چې خلک يې غواړي هماغه کېږي
حکومت نه وي، با د اړ د خلکو.

د جمهوريت وظيفه

وطن خراب دی، جوړول غواړي
ملت وران شوی، رغول غواړي

د خادم نړۍ ليد

دغه کاني کا، پردي لاسونه
پردي لاسونه، لنډول غواړي.

وروسته وروسته چې جمهوريت څخه هم خلک ناهيلي شول، نو
خادم صيب بيا يوه بله څلوريزه وليکله:

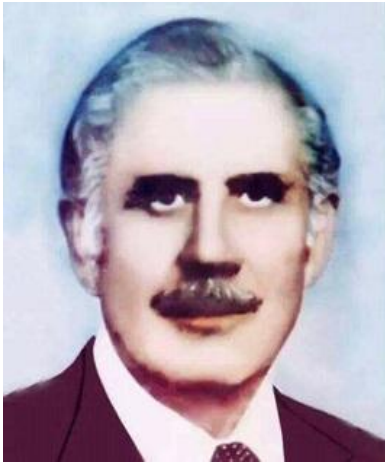
د جمهوريت ابتکار

د ايو ملت و، پردو ټوک ټوک کړ
يولوی کاروان و، غلو شوک په شوک کړ
همدايو کار دی، چې کول غواړي
مرد به هغه وي، که چا يو سوک کړ.

خادم صيب که څه هم د داود خان له افکارو او رغاونيزو ارمانونو
څخه متاثر و، خو وروسته يې بيا په جمهوريت کې د ديکتاتوري او په
دربار کې د غوره مالي له حالته خوښ نه و، خو پر خپل وخت يې د داود
خان د جمهوريت تائيد کړی دی.

۱۹ - نور محمد تره کی: نور محمد تره کی د افغانستان په
معاصرو ادبياتو کې يوه مطرحه څېره ده، به تېره بيا په نثر ليکنه يا ناول
ليکنه کې. تره کې په څلوربېستمو لمريزو کلونو کې (د افغانستان د خلکو
ديموکراتيک گوند) تاسيس کړ، تر هغه وړاندې يې پر (۱۳۲۶ل) کال د
ويښو زلميانو غورځنگ به جوړونه کې خپل نقش درلود. ددې غورځنگ
په جوړونه کې د تره کې، خادم او رښتين له طرحو گټه پورته شوه. د
خلکو ديموکراتيک گوند پر (۱۳۵۷ل) کال د سردار محمد داود خان

جمهوری نظام ږنگ کړ او پر ځای یې په خپله اصطلاح د افغانستان

دیموکراتیک جمهوریت جوړ کړ. دا مهال یو ډول ایډیالوژیک حکومت رامنځته شو چې د خپل مخالف زغمل ورته اسانه کار نه و، خادم صیب چې له نور محمد تره کي او حفیظ الله امین سره یې له کلونو کلونو راهیسې پېژندل، هغه یې هم د زندان تورو خونو ته وردننه کړ. اختناق تر دې

حده زیات شو چې د خادم صیب په شان لوی لیکوال هم د مرگ له گواښ سره مخامخ شو. خادم صیب د تره کي د واکمنۍ پر مهال هغه ته یو نظم لیکلی، دا نظم (د افغانستان د خلق رهبر په حضور) نومېږي. د دې نظم له متن او رواني حالته ښکاري چې خادم صیب تر سخت فشار لاندې دی، نو ځکه یې دا نظم لیکلی دی. دا نظم موږ ته دا پیغام راکوي چې ژوند لوړې ژورې لري، نه په کې واکمن په یو حال کې پاتې کېږي او نه په کې ولس، نه سیاستوال او نه هم لیکوال، نو خادم صیب هم د یوه لیکوال په توگه د زمانې ناخوالو خپلی او دې ډول نظم ته یې مجبور کړی دی. دا نظم په خپل ذات کې د یوې مشخصې دورې د واکمنۍ د زور انځورنه هم کوي.

د افغانستان د خلق د رهبر په حضور

((رهبره وروره زه خادم یمه بادار خونه یم
که گناگار یمه نو دومره گناگار خونه یم

که ستا خادم نه يم، نو ووايه د چا يمه زه
د مرتجع، سرمايه دار او استعمار خونه يم
شاعر ته تش د کړو سترگو سزا هم ډېره ده
د عتابونو او ناخوالو سزاوار خونه يم
زه عندليب يمه پر گلو مې نغمې ويلې
بدخواد گل او د باغوان او د گلزار خونه يم
پر دغه سمه لار به درو مو چې ويستلې ده تا
په زحمتونو کاميابۍ ته رسولې ده تا
دمو کراتيکه لاره غوره ده منلې ده مور
ده پر ضد هريو شعار زموږ شعار خونه دی
چې جوړولی هېڅ يو کار نه شي وړانې کوي تل
داسې سپرې زموږ نه خپل او زموږ بيار خونه دی
چې د وطن په غم کې نه وي بد امنې جوړوي
د وطن دوست او غم شريک او خدمتگار خونه دی
وخت دی چې ودرېږو په نره په رهبر پسې ټول
د بېلتانه او تشتت هم روزگار خونه دی
خلکو ځانونه په زحمت اسمان ته ورسول
چې ورنه پاتې وو هغه کاروان ته ورسول
(۱۲: ۴۰۶)

اوس نه تره کی شته او نه هم خادم، خو دا نظم د زماني د يوه
ترخه انځور په توگه زموږ سترگو ته پروت دی.

۲۰ - موسی شفیق: موسی شفیق د هېواد د نوميالي علمي

شخصیت او د پښتو معاصرو ادبیاتو د ویبستیایي بهیر له وتلو څېرو څخه

دی. موسی شفیق یو ژور لیکوال، شاعر او سیاستوال و. ده د هېواد د ابادولو لپاره ژور لرلید، لیدلوری او تگلوری درلود. دا تگلوری له ملي او اسلامي فکره رغېدلی و او پر اقتصادي اساساتو یې ډډه لگوله. موسی شفیق د خپل کفایت او درایت له مخې د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه له خوا د خپل لومړي وزیر په توگه غوره شو.

هغه د پښتونستان د ازادۍ لپاره

یو ښه دقیق او منظم پلان درلود چې د هېواد اقتصادي ودې ددې پلان زړی جوړاوه. موسی شفیق او خادم صیب دواړه د یوې لسوالۍ (کامې) اوسېدونکي هم وو. د یوه بل له نظره او فکره ښه خبر و او یو پر بل یې فکري اغېزې هم لرلې. استاد خادم د موسی شفیق په نظر حکومت او د هغه وخت حالات په څو څلوریزو کې په ښه ډول ارزولي دي:

د شفیق نظریه

توحید بهتـردی، لـه افتراقـه
تولـنه ښـه ده لـه انفلاقـه
پارلمان، حزب، دولت دې یو شي
کار به کاوه شي، بې له نفاقه

د شفیق حکومت

مدعا کار، که دیمو کراسی ده؟
مطلب ژوندون دی، که ازادي ده؟
دا گنګوسې وې، نن کابینه کې
څه کې فایده ده، څه کې بنادي ده؟

د شفیق پر حکومت تبصره

یو ویل دا خو کمونیسټي ده
بل ویل نه دا، بورو کراسی ده
حکومت هر رنگ، هر شان کېدای شي
خولې ماتې شوې، دي ازادي ده.
(۱۲: ۲۵۸-۲۵۹)

استاد خادم په یوه څلوریزه کې د موسی شفیق نظریه په ښه ډول
انځور کړې، هغه وایي چې موسی شفیق تر انفلاق او چاودنې د یووالي او
پیوستون حالت ډېر ښه گڼي، مخکې تر دې چې خبره انفلاق ته ورسې،
نو تر هغه مخکني حالت خو ځله ښه دی. شفیق په دې نظر دی که چېرې
په یوه دولت یا ټولنه کې گوندونه، دولت او پارلمان ټول سره لاسونه
ورکړي او له نفاقه لاس واخلي، نو د ټولني د پرمختګ لپاره به لاره اواره
شي. موسی شفیق پر داسې یو مهال دا نظریه وړاندې کړې وه چې اکثره
سیاسي ډلې ډېرې گرمې وې، افتراق او انفلاق ته یې لمن وهله، خو نږدې
پنځه لسيزې وروسته او نن مور عملاً گورو چې د موسی شفیق نظریه ډېره

گټوره وه. څرنگه چې شفیق پر یوې ولس خوښې اسلامي ولسواکۍ باور درلود، نو ځکه خو د هر چا له خوا یې پر حکومت ډول ډول تورونه پورې کېدل.

۲۱- غلام رحمن جرار: ښاغلی غلام رحمن جرار د پښتو د

معاصرو ادبیاتو له مطرحو شاعرانو څخه دی، ده د دېوانې شاعرۍ په انډول ولسي شاعرې زیاته کړې ده. په ولسي شاعرۍ کې یې هم د (چاربیتې) فورم زیات کارولی دی. د جرار صیب چاربیتي خورا مشهورې دي، پر هر چا اغېز ښندي. خادم صیب د جرار صیب

همعصره شاعر و، د ده چاربیتو پرې تاثیر کړی دی، نو ځکه یې د جرار صیب د یوې چاربیتې ځواب ویلی دی. خادم صیب په دې باب وايي:

د جرار جواب

((ښاغلی غلام رحمن (جرار) د کسبه وو په باب یو فکاهي نظم په اتحاد مشرقي کې نشر کړی و دا نظم د ده په جواب کې لیکلی شوی دی.)):

((جراره زما یاره!

شاعره نامداره!

بیان دی د کسبه و په قانون د شعر سم دی

د خوږ زړونو ملهم دی

د خادم نړۍ ليد

ليکن چې ورته گورم، لوستو باندې يې بنورم
په حقه درته لورم
پوهېرم چې تا کړۍ په دې شعر کې څه چل دی
زما زړه په تا غل دی

کسبه بې شانه ډېر دی له حدو شماره تېر دی
څه ياد او څه مې هېر دی
په دوی کې زورور عاجز غريب او معتبر شته
بينا او بې بصر شته

نيولۍ دې غريب دی هېر شوی دی رقيب دی
دا کار د ستا عجيب دی
د حق ځينې خبرې دې پرې ايښې دي له ډاره
شاعره نامداره

شاعر چې شاعري کا زرگر دې زرگري کا
ساحر دې ساحري کا
ورکړی رب قوت دی، د خوږو خوږو خبرو
د لعلو جواهرو

تاثير کوي په زړونو د ښکلو ښکلو نجونو
مغرورو کبرجنو
دا نور عالم خو څه کوي پرې لوبې شاعران کا
هر څوک پسې ارمان کا

حکمت چې په کې نه وي دقت چې به کې نه وي
رقت چې په کې نه وي
دا شعر نه دی یاره هسې خوشې کونې لال دی
بې فیضه قیل و قال دی

طامع اوریا کار حاسد او جفا کار
مداح او بې وقار
لایق د دروند لقب د شاعرۍ نه د ادب دی
مغضوب په دې سبب دی

د حق رښتیا بیان ښکاره ویل عیان
سموالی د جهان
دا کار د شاعرانو ادیبانو د عالم دی
د خوږ زړونو ملهم دی

چې څوک لیکي اخبار ادیب راځي په شمار
نور مه کوه گفتار
که نیت یې په دې کار کې وینول وي د ملت
د خدای دې وي رحمت

که تش گټه د ځان کا ناحقه پوچ بیان کا
نو خپل ایمان به زیان کا
په خپل ټیټ وضعیت باندې به ځان کاندې ښکته
رذیل به وي بیشکه

د خادم نړۍ ليد

قاضي صاحب ته گوره په خوا خوا کې يې نسوره
خبره نه کړې سپوره
بېخايه به په تول کې د املوکو چپرې دل شي
مصره به د غزل شي

هو، څه وکړې قاضي ترې زه يمه راضي
قضيه ده...
حاکم يې تحقيقات په دروغه کړي دا يې رايه
ليکلې ده څو خايه

حاکم وايي زه څه کړم چې دغه بندي نه کړم
نو کار به څنگه وکړم
اصلي جاني خو نشته يا ترې زه يمه بيزاره
شاعره نامداره

که ونيوې ما سل په حق وي که باطل
زه يې نسيم درته چل
چې ونه کړې خبرې د قانون دا يې قانون دی
ليکلې په مضمون دی

چې لار شي سرما مور ته يا قوماندان حضور ته
چې ونه گورې پورته
معقول ځان بنکاره نه کړې چې بيا ونه کړې ارمان
په منځ کې د زندان

ته ورمه شې دښمنه!
زندان و ته دننه
چې بيا نشته پوښتنه
اميد نشته چې دلته به څوک رحم په تا وکړي
شايد زرگي به ښه کړي

رښتيا رښتيا به وايو ښه، بد، به په کې ستايو
هر چا و ته يې نمايو
چې نن لا ښه دوره ده په وطن له هره حاله
خبر شه له احواله

چې څوک کوي خدمت په صاف ښکلي نيت
د قام و او د ملت

سلام په داسې وينې زلمو (خادمه) مقدم دی
د خوږ زړونو ملهم دی)) (۱۲: ۴۷۲-۴۷۶)

څرنگه چې د خادم صيب دا چاربيته د جرار صيب د چاربيتې په
ځواب کې ويل شوې، نو ځکه خو له شکلي پلوه د جرار صيب چاربيتو ته
ډېره ورته ده او د هغه شکلي اغېزې پرې محسوسې دي.

۲۲- نصير خان بلوخ: نصير بلوخ د بلوڅو يو ملتپال شاعر دی،
د پاکستان تر جوړېدو دمخه يې د انگرېزانو او تر هغه وروسته يې د
پاکستان د واکمنو پر وړاندې مبارزه کړې ده. استاد خادم د ده ادبي او
سياسي مبارزه تعقيب کړې او کله چې نصير بلوخ د پاکستاني چارواکو له
خوا بندي شو، نو استاد خادم پرې خپل تاثر څرگند کړی او دغه لاندې
ليکنه يې پرې کړې وه.

بلوخ شاعر نصير خان دې پرېښودل شي

((په دې ورځو کې جرايدو او راډيو گانو يو خبر خپور کړی چې د هېواد په ادبي محافلو کې يې اضطراب پېښ کړی دی. خبر وايي چې ښاغلی نصير خان بلوخ شاعر د کوتې اوسېدونکی د پاکستان د حکومت له خوا نيول شوی او بندي شوی دی. د ده د بندي کېدو سبب دا ښودل شوی دی چې د ده په شعرونو کې دازادۍ غوښتلو سپریت موجود دی او هم دا چې بلوخ او پښتانه يووالي او اتفاق ته رابولي. خبر وايي چې د دغې حادثې په نسبت د پېښور د مشهور شاعر اجمل خټک تر مشرۍ لاندې د پېښور د ادبي ټولني (ساهو مرکې) له خوا يوه غونډه شوې وه چې د دغې سيمې ادیبانو، شاعرانو او نورو خلکو په کې گډون کړی و، غونډې د بلوخ شاعر نصير خان په نيول کېدو سخته خواشيني څرگنده کړېده.

خبر دا هم وايي دغه ټولنه چې په يوه درنه مشاعره او د ښاغلي سليم راز، ښاغلي ايوب صابر، ښاغلي منتظر، ښاغلي قلندر مومند، ښاغلي اجمل خټک، د ټولو شاملينو په نماينده گي له حکومت څخه وغوښتل چې ښاغلی نصير خان دې سمدستي پرېښودل شي.

زموږ د هېواد ادبي ټولنه د (ساهو مرکې) د غوښتنې په تائيد هيله کوي چې ښاغلی نصير خان بلوخ شاعر دې فوراً ايله کړی شي. ځکه شاعران په قومونو کې داسې دي، لکه په مرغانو کې بلبلې، بلبلې خلک نه بندوي او نه يې په پنجره کې اچوي، بلبله يوه وړه او کمزورې مرغۍ ده، خو په لويو لويو او غټو غټو مرغانو غوتې کوي او په ټونگو يې وهي. ايا دغه غټ او قوي مرغان نه شي کولی چې په يو گوزار د بلبلې کار تمام کړي؟ وگورئ! توتکی ته هېڅ غوښه خوړونکی مرغۍ څه نه وايي، ښه نو

چې په وړو وړو مرغیو کې دغومره شرافت او ساهو توب شته نو انساني ټولني دې ولې ورڅخه خالي وي.

په بلبلو او توتکیو کې نور څه شی دي؟ بې له دې چې سحر خېزې دي او د سباوون په روح پروره هوا کې د کایناتو غوږو ته خپلې خوږې او شیرینې نغمې اهدا کوي، د ښکلا، ظرافت او جمال پرستی شعور د ژوند په ذره ذره کې رابنکل شوی دی، نو ایا حیف به نه وي چې د سیاست د زور سره او نا پایدازه لوبو لپاره روح نواز شاعر چې د کایناتو د زړه اواز منعکس کوي، بندي، محبوس او ازاد کړی شي. شاعر د حیات په ډگر کې خپله مستقله او جلا وظیفه لري، دی د ښکلا، حسن او ظرافت پسې گرځي. د ژوند بنایست او استحکام د خلکو خوشالي او ښکمرغي د جامعې سعادت او بهبود د شاعر هدف دی، نو ځکه کېږي که کله د شاعر نغمه د سیاست له ډول سره تصادم وکړي، ایا د رباب اواز ډول ماتولی شي؟ او یا د تنبور ټنگهار د ډول په درزهار غلبه موندلی شي؟ چې نه یې شي موندلی، نو وېره له څه ده؟ د دې نړۍ ټول قومونه او ملتونه د شاعر او ادیب احترام کوي او ناز یې اخلي. تاسو وگورئ اقبال، ټاگور او برنارد شا څه نه دي ویلي، د گورگي او تولستوی اقوال د گوندی په سیاست برابر وو څه؟ ادب هېڅکله په سیاست نه شي برابرېدی او چې برابر شي، هغه ادب نه دی، بې ادبي ده کوم شعر او ادب چې د حقیقت لاره پرېږدي او د سیاست په لاره روان شي، نو گمراه شي، شاعر پرېږدی او ايله یې کړی، دی ستاسو د ټولو دی، په ده ظلم مه کوئ، ځکه:

د هغوی چراغ بل نه شو تر سهاره

چا چې کړی پر عاشقو ظلم زور دی))

(۱۲۱۶:۲۴)

۲۳- سید حسن خان: سید حسن خان د پښتو معاصرو ادبیاتو یوه مطرح څېره وه. نه یوازې د شاعر او لیکوال په توګه مطرح و، بلکې، سیاسي او قومي شخصیت هم و، د دې شخصیت فکر او عمل د استاد خادم پر فکر او احساس تاثیر کړی او د هغه پر قبر یې یو نظم لیکلی دی. دا نظم په ټولیز ډول د سید حسن خان د کرکتر انځورګري کوي.

د سید حسن خان د قبر ډبره

په ادب باندې تېرېږه ای زلمیه درته وایم
د حرمت او شرف ځای دی، زه یې په ګوته درته ښایم
دا د خاورو ډبرې، ګوره په کې لعل د بدخشان دی
مرور ورته راغلي په کې پروت سید حسن خان دی
د وطن په هوډ کې مردی، لوی پښتون دی لوی سړی دی
لوی عالم دی، لوی شاعر دی، لوی پښتون دی، لوی سړی دی
خوله یې ډکه له خدا ده، خو په زړه یې دي غمونه
د وطن په غم غمجن دی چاته نه وایي حالونه
په محفل کې دیارانو د ډیوې غوندې بلېږي
په هېڅ وخت یوازې نه دی، پتنگان پرې راټولېږي
په خدا خدا په ټوکو د علم درسونه وایي
د ادب، د سیاست او د تاریخ بابونه ستایي
لوی جنرال دی لوی قاید دی، نیشنلېست دی وطنپال دی
نه یې کور شته نه یې اور شته مسافر دی دا یې حال دی
د وطن په مینه مست دی له هر څه نه بې پروا دی
په دې مینه له سر تېر دی، دغه کار له پیدا دی

د خوږې ژبې خاوند دی، بڼه ملگری بڼه اشنا دی
ټوله مینه محبت دی، مهربانه په هر چا دی

نه سید دی نه پاچا دی نه د کوم بابا اولاد دی
کلک پښتون دی، مپړنی دی، نر فرزند د پښتونخوا دی
نه منت مني نه عذر، نه یې څوک شي اړولی
دا ولس یو فدایي دی څوک یې نه شي اړولی
اشنایانو دی ټگلای خپلو وروڼو تېرا پستلی
بې ارزی خوابدی کړی څوک یې شي پخلا کولی
په زندان کې یې ساه ورکړه نه یې عذر نه فریاد کړ
د همت هېر شوی درس یې دوباره مونږ ته رایاد کړ
وايي خښ مې په ډېران کړی چې میدان کې شهید نه شوم
څه پروا کېده له مرگه خو افسوس چې سعید نه شوم
ځی چې غوندې یې شو په قبر ورته ښکته کړو سرونه
لاس یې ښکل کړو پښې یې ښکل کړو ورته و کاندو عذرونه. ((
(۱۲: ۲۲۳-۲۲۴)

استاد خادم دا پورته نظم د (۱۳۴۷ ل کال د کب پر (۳) مه نېټه
لیکلی دی. په دې مثنوي نظم کې یې سید حسن خان ته د خپل عقیدت
ترڅنگ د هغه د شخصیت څرنگوالي ته هم نغوته کړې ده.

۲۴- استاد عبدالروف بېنوا: استاد عبدالروف بېنوا هم د پښتو
معاصرو ادبیاتو یو مخکښ لیکوال دی. د پښتو پنځو ادبي ستورو له جملې
څخه یوه ځلنده څېره ده. په نظم او نثر دواړو کې یې پښتو ادب ته نه

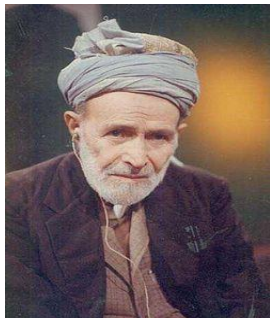
هېرېدونکي خدمتونه کړي. د ادب تاریخ په برخه کې یې هم خورا غنیمت کارونه ترسره کړي دي او په لسگونو عنوانه اثار یې لیکلي دي. (اوسني لیکوال) درې ټوکه یې خوار مهم اثر دی. د استاد بېنوا نظم او نثر دواړه دومره خواږه دي چې

څوک یې په لوستلو نه مېرېږي. استاد خادم ته هم د استاد بېنوا لیکنو خوند ورکړی، دی د هغه لیکنې د سپرلي سره گلونه گڼي او د هغه د پښتو په باب وايي:

د بېنوا پښتو

چې رایاده مې پښتو د بېنوا شي
سره گلونه د بهار سترگو له راشي
د ادب په بې قدرۍ داسې خفه شم
خورین زړگۍ مې په سلگو کې په ژړا شي

۲۵ - حمزه شینواری: امیر حمزه

شینواری د پښتو معاصرو ادبیاتو له سترو لیکوالو او شاعرانو څخه دی، په نظم او نثر دواړو کې یې په لسگونو اثار لیکلي دي. په تېره بیا په نظم کې د نظم په برخه کې یې هم دغزل فورم کې زیاته شاعري کړې ده. ده غزل ته بېخي پښتني رنگ ورکړ او زیات

نوبستونه یې په کې راوستل، نو ځکه خو پښتو لیکوالو ده ته (د غزل بابا) لقب ورکړی دی، ده خپله هم دې ټکي ته اشاره کړې ده:

ستا په اننگو کې د حمزه د وینو سره دي
ته شوي د پښتو غزله خوان زه دي بابا کرم

خادم صیب د حمزه بابا کار او هنر ستایلی او دی یې په خپل
وخت کې د خیر د ادب پلار گڼلی دی. خادم صیب وايي:

امیر حمزه شینواری

چې مین په پښتو ژبه او مسلک دی
چې رښتیا په پښتنواله باندي کلک دی
د خيبر د ادب پلار امیر حمزه دی
چې یې هر تالیف ددې لارې محک دی

حمزه شینواري هم په خپل وار د استاد خادم، پښتو او پښتونواله
ستایلي چې پر خپل ځای ورته اشاره شوې. پښتو، پښتونولي، افغانيت،
ملتپالنه او هېوادپالنه د دواړو سترو لیکوالو او شاعرانو د افکارو مشترک
ټکي دي.

۲۶- استاد گل پاچا الفت: استاد

گل پاچا الفت د پښتو ادب په پنځو ستورو کې
يو بل ځلنده ستوری دی. په نثر او نظم دواړو
کې یې تر (۵۰) عنوانو بېلابېل مهم او مغنم
اثر لیکلي دي. د الفت شاعري او نثر په
معاصره ادبي دوره کې د هر چا ذهن ته
وررسېدلي، د ده د اثارو او افکارو په نتیجه

کې یو ملایم فکري خوځون رامنځته شوی دی. استاد خادم هم د استاد

د خادم نړۍ ليد

الفت رول ستايي، خو د دې ترڅنگ خواشيني هم څرگندوي چې الفت ولې پر سياست اخته شوی دی. استاد خادم وايي:

د الفت شاعري

چې پيدا مو پښتو ژبه کې الفت شو
د پښتو د بنکلا خوب مو حقيقت شو
چا نا مراد کړو د خپل قوم په خدمت کې؟
چې شاعر رانه اخته په سياست شو.

۲۷- پوهاند عبدالحي حبيبي: پوهاند عبدالحي حبيبي د

پښتو معاصرو ادبياتو يوه مطرح څېره او د پښتو ادب له پنځو ځلانده ستورو څخه يو ځلانده ستوری دی. ده په نظم او نثر دواړو کې گڼ شمېر اثار ليکلي دي.

په تېره بيا په تاريخ ليکنه، ژبپوهنه او ادبپوهنه کې د ده اثار د زياتې يادونې وړ دي. استاد حبيبي تر (۱۳۵) عنوانو زيات،

علمي، څېړنيز او تاريخي اثار ليکلي دي. د پښتو ادب د لرغونې پانگې يوه برخه د همدې استاد د زيار او پلټنې په نتيجه کې ترلاسه شوې ده. (پته خزانه) او (تذکره اوليا) او ځينې نور ادبي او تاريخي اثار دده د څېړنو او پلټنو په نتيجه کې رابرسېره شوي دي. استاد حبيبي پر پښتون ولس او پښتو ژبې ډېر حق لري، خو پښتون داسې يو قام دی، هر څومره خدمت يې چې کوي، له ستونزو سره به مخامخېږي. استاد حبيبي هم يو

وخت له ډول ډول ستونزو سره مخامخ شوی. استاد خادم دې ډول ستونزو ته متوجه شوی، نو ځکه یې د استاد حبیبې په باب لیکلي دي:

حبیبې او پښتو

حبیبې په پښتو ژبه نامور شو
خو اخیر له خپله کاره لاس په سر شو
خدای زده کوم ظالم ستومانه په خپل کار کړ
د پښتو قلم یې کېښود مرور شو.

خو استاد خادم د استاد حبیبې خدمتونه نه هېروي او وايي چې همدی و چې د پښتو ژبې تاریخ یې عیان کړ.

حبیبې او د پښتو تاریخ

ورک تاریخ د پښتو ژبې یې عیان کړ
حبیبې په پښتو ژبه لوی احسان کړ
په دې کار تر هغه وخته ځورېدلو
چې په کړو خدمتونو یې پښېمان کړ

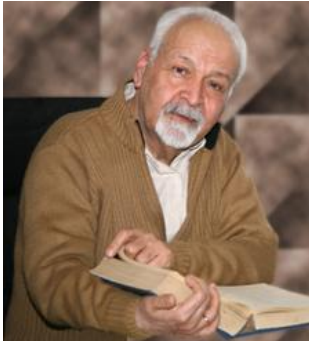
او ورپسې ددې کار په مقابل کې د جهاني د خبرو په باب وايي:

جهاني وايي

راته وایي دا جهان دې ولې جوړ کړ؟
د پښتو ژبې کاروان دې ولې جوړ کړ؟
چې ویل مو هم هغه به دې کولای
دې کاروان لره څاروان دې ولې جوړ کړ؟

د خادم نړۍ لید

۲۸- سلېمان لایق: ښاغلی سلېمان لایق هم د پښتو معاصرو

ادبیاتو کې یوه مخکښه او سرکښه څېره ده. ده د پښتو معاصر شعر محتوا ته نوی رنگ ورکړ، هم د فورم او هم یې د مانا له مخې د شعر رنگونه بدل کړل. لایق گڼ شمېر اثار ولیکل، په تېره بیا په نظم کې د ده اثارو پر ټولني ژور اغېز وکړ، د لایق انقلابي شاعری له ټکر او پرمختګ سره

ګام پر ګام حرکت وکړ او نویو شاعرانو ته یې ذهني فضا خلاصه کړه. استاد خادم، سلېمان لایق هغه وخت د پښتو د خدمت یو لایق زلمی گڼي او د هغه په باب وايي:

سلیمان لایق

لاندې ځمکه پاس اسمان دی
منځ کې پروت د پښت جهان دی
د پښتو لایق ان د پردی
ښه زلمی یې سلېمان دی.
د افسوس ده دا خبره
په پښتو ناسمه مهربان دی

تر لایق وروسته خادم د خپل ځان په باب هم قضاوت کوي او وايي:

خادم څه دی؟

څه پوښتنه د خادم کوئ چې څه دی
په پنجره کې بندي شوی یو مرغه دی

د پښتو په کبیره گناه کې گیر شو
خوک خبر نه شو چې څنگه دی او څه دی؟

تر دې وروسته بیا د پښتو او پښتنو په باب نظر څرگندوي او د هغو
پښتنو یادونه کوي چې له پښتو سره مخالفت نښي، په دې باب وايي:

پښتانه او د پښتو مخالفت

خوک ناپوه شو خوک محتاط او خوک بدبین شو
د پښتو بیاض چې سپین پاته و سپین شو
پښتانه د پښتو ژبې مخالف شول
سرنوشت د پښتو د غسې تعین شو

استاد خادم د پښتو د خدمتگارانو وروستی نتیجه هم په گوته کوي
او وايي چې خوک پښتو ته کار کوي، نو نتیجه به یې څه وي؟

د پښتو نتیجه

نه پوهاند، نه به رییس، نه به وزیر شي
هر پښتون چې د پښتو طرفداري کا
هو! دا ټول ترې جوړېدای شي خو شرط دا دی
چې څرگنده د پښتو نه بېزاري کا.

استاد خادم که څه هم ۱۵ قطعه له نن (۱۳۹۶ل) کال څخه نږدې
پنځوس - شپېته کاله دمخه ویلې، خو که اوس یې هم د خپلې ټولني پر
عيني واقعیتونو تطبیق کړو، نو سل په سلو کې پرې د تطبیق وړ ده.

د خادم نړۍ ليد

۲۹ - سيد رسول رسا : سيد رسول رسا هم په لسگونو اثار پښتو ژبې

ته پرې ايښي دي. (ارمغان خوشال) يې د اثارو يوه بېلگه ده چې د خوشال بابا د ژوند، فن او اثارو په باب په کې هر اړخيز معلومات وړاندې شوي دي. استاد خادم سيد رسول او همېش خليل دواړه په يوه قطعه کې ياد کړي چې وروسته به ورته اشاره وشي.

۳۰ - همېش خليل : همېش خليل د پښتو ژبې د دې معاصرې

دورې اوچت شاعر، ليکوال او څېړونکی دی. ده په لسگونو علمي، څېړنيز او ادبي اثار ليکلي او د شعرونو څو ټولگې يې هم چاپ شوې دي. په تذکره ليکنه او د تاريخي متونو په راټولونه کې ده ډېر زيات زيار گاللی دی. دده د چاپ شويو اثارو شمېر لسگونو ته رسېږي. (ورکه خزانه) د ده د نامتو تذکرو له جملې څخه و.

موتی خاوره د وطن به پرې ورنه کړم
که په سرد ځمکې هر وطن ختن شي
که غلیم له ما بری یو ور محبوبې
ستا پرونی دې زما د تن کفن شي

دا او دې ته ورته نور شعرونه د همېش خليل د هغو شعرونو له جملې څخه دي چې د عوامو او خواصو پر ژبه خواره دي.

خادم صیب د دې دواړو لیکوالو او شاعرانو (رسا او همېش) شاعري او لیکوالي په یوه قطعه کې ارزولې ده:

رسا او همېش

د رسا په شاعري او لیکوالي کې
چې مې وکتل هم ډار هم ابتکار شته
خو همېش د پښتو ژبې فداکار دی
که رښتیا چېرته پښتو ته فداکار شته.

۳۱- محمد عمر سیماب: محمد عمر سیماب هم په پښتو معاصره ادبي دوره کې یو مطرح شاعر تېر شوی دی. د ده کلام پر استاد خادم خاص تاثیر کړی دی. کله چې هغه د ناروغۍ پر بستر پروت و، نو خادم صیب ورته ډېر خوږېدلې او دغه څلوریزه یې ورته لیکلې ده:

محمد عمر سیماب

په سیماب محمد عمر مې زړه زهیردی
د خوږې ژبې شاعر مرض کې گیردی
قومیت عالی احساس د پښتونوالي
دا شعري نغمه او ازیې د ضمیر دی.

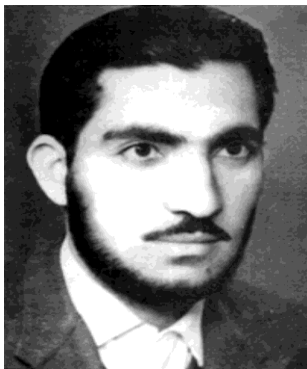
۳۲- مراد شینواری: مراد شینواری بیا د پښتو ژبې د معاصرې دورې بل مطرح شاعر دی، چې شاعري یې نه یوازې پر خیر ادبي حوزې خپله اثر بندلې و، بلکې ټولې پښتونخوا ته یې اغېز رسېدلی و. د مراد شینواري شاعري پر خادم

د خادم نړۍ ليد

صیب هم خپل خاص تاثیر کړی و، خادم صیب هغه ان له (دقیقي بلخي) سره چې د غزنویانو په عصر کې د فارسي ژبې یو نومیالی شاعر تېر شوی و، پرتله کړی او وایي، که دقیقې بیا راژوندی شي، نو هم د مراد شعر به وستایي. خادم د مراد شینواري په باب دا څلوریزه پر (۱۳۴۱ل) کال لیکلي ده.

مراد شینواری

بنايسته گلونه و اشول په خيبر کې
کاشکې داسې گلان شنه شوای په شپېر کې
د مراد د تاتري شعربه ستايي
دقیقي که بیا ژوندی شي په باختر کې.

۳۳- سېلاب ساپي: سېلاب
ساپي بيا د پښتو معاصره شاعری کې یو بل
نامتو شاعر تېر شوی، د خادم صیب
سیموال هم دی او خوږه شاعري يې هم
کړې ده. د سېلاب کوم شعرونه چې د
هنرمندانو له خولې ویل شوي، هغه د
ټولو افغانانو د خوښې وړ گرځېدلي دي:

لېونۍ مینې دې اشنا کړم له بیابانه سره
پرېرېده چې گرځم لېونۍ په غرونو

د سېلاب شعرونه د زړه تل ته لاره پیدا کوي، د ده شاعري د خادم
صیب هم خوښه شوې، نو ځکه خو هغه د ښې قریحې خاوند گڼي:

سېلاب او پښتو

خومره ښه قریحه خدای ورکړه سېلاب ته
خو قدمه یې هم واخیستل په لار کې
رډې سترگې دښمنان د پښتو ژبې
چې یې ولیدل سرگومه شو په چار کې.

۳۴- قاضي عطاء الله: قاضي عطا الله خان د مرحوم نصرالله
خان دویم زوی و، د عطاء الله خان پلار د پېښور د (تاکال) په کلي کې
اوسېده او (قاضي) یې کورنی لقب و .

قاضي عطاء الله خان شرعي متداول علوم له خپل پلار څخه لوستي
وو او ورسره ورسره یې په ښوونځیو کې زده کړه کړې وه، د (۱۹۱۸ع) کال
په شاوخوا کې یې دعلیګر له پوهنتون څخه د وکالت (حقوقو) په څانګه
کې بری لیک واخیست او تر دې وروسته یې په مردان سیمه کې پر
وکالت لاس پورې کړ، خو د وکالت یې لایونیم کال تیر شوی نه و، چې په
مغزو کې یې دسیاست افکارو وده وموندله.

قاضي عطاء الله خان د پښتنو دازادۍ د حق دغوښتلو او ګټلو په لاره
کې خورا زیات رېږونه، تکلیفونه، زیانونه او جېلونه وګالل، خو دانګرېزانو
ځای ناستو ته یې د تسلیم سر د یو نرپښتون په شان ښکته نه کړ، د (۱۹۴۸ع)
کال پر جون میاشت د وروستی ځل له پاره بیا د حیدر آباد سنده
سنټرل جېل ته بوتلل شو او تر څلور کاله بند وروسته په داسې حال کې له
جېله دلاهور یو روغتون ته یو وړل شو، چې په ژوند کې یې څه پاتې نه و
او دوې درې ورځې وروسته د (۱۹۵۱ع) کال د فبروري پر (۱۹) مه د

د خادم نړۍ لید

(۱۳۳۰ هجري شمسي) کال د سلواغې میاشتي په پای کې د نامرادی په حال کې وفات شو او د حق غېږې ته ولاړ .

قاضي عطاء الله (د پښتنو تاریخ) مهم اثر هم لیکلی، په جبل کې یې ډېر کتابونه ولیکل، دا کتاب څو ځله چاپ شوی دی. استاد خادم د دغه نومیالي پښتانه له افکارو متاثر شوی او (د شهید قاضي عطاء الله په یاد) په نامه یې دغه لاندې لیکنه پرې کړې ده:

د شهید قاضي عطاء الله په یاد

((د خلقت او پیدایښت په سلسله کې ډېر خلک پیدا کېږي، مگر د خلکو حقيقي خدمتگاران کله کله پیدا کېږي!

په درياب کې زرگونه او کروړونه څاڅکي لوېږي، مگر کوم یوه په کې شهواره مرغلره شي .

ډېرې مېنډې کېني او زامن راوړي، مگر داسې کله کله پېښېږي چې مور نابغه زوی وزېږوي .

مکتبونو ته ډېر هلکان ځي او علم زده کوي، مگر د علم سره سریتوب د هر چا نه په برخه کېږي!

دا صحیح ده چې ټول سرونه ماغزه لري، مگر په مغزو کې کامل استعداد د هر چا نه روزي کېږي .

سیندونه او غرونه له کابو ډک دي، مگر لعل په بدخشان کې او هغه هم د ځینو کابو په سینه کې وي!

هر قوم او هر ملت ډېر سړي لري، مگر د سړو سر یو یا دوه کسه وي، په کاروان او قافله کې لکونه عالم روان وي، ځي، مگر د قافلې سالار هر کس نه شي کېدای!

د سړیتوب دعوې هر سړی کوي، مگر هغه سړی چې خلک یې په سړیتوب قانع او قایل شي، هر څوک نه وي!

قاضي عطاء الله مرحوم خو یو سړی و، مگر څنگه سړی؟

یقیناً قاضي صاحب مرحوم د پښتون ملت صحیح رهنما او خدمتگار و.

دې کې شک نه شته چې د افغان د لوی تېر او لویې جامې په منځ کې یې داسې حیثیت درلود، لکه شهواره مرغله یوه امېل کې!

رښتیا ده چې شهید قاضي د پښتو بابا او پښتني انا رشید او ننگیالی زوی و.

د قاضي صاحب سره علم او عمل، همت او مردانگي، عزم او اراده، قوم پروري او قوم پرستي د کمال په درجه کې موجود وو.

دا لوی شخص، لوی پښتون، د کره مغزو خاوند، د پښتنو سر او د حریت خواهانو د قافلې مشر و.

دده سره پولادي اراده او نه ماتېدونکی عزم او د پښتونولۍ په شرافت کامل ایمان موجود و.

د پښتونستان او خدایي خدمتگارانو په لیدرانو کې د خان بابا مټ بازو او دده د ښه اعتماد ځای و.

افسوس دی چې دښمنانو د ده شخصیت ونه شو زغملای. ((۲۳: ۱۴۴)

۳۵ - نصر الله حافظ: نصر الله حافظ د پښتو ادبیاتو د وېښتیايي

او اوبښتیايي دواړو پړاوونو شاعر دی او خوږه شاعري لري. تر (۱۲) زیاتي شعري ټولگې لري، چې اکثره یې چاپ شوي دي او همدارنگه نور گڼ

د خادم نړۍ لید

ادبي او څېړنيز اثار. د (شمشاد له هسکې څوکې) د نصر الله حافظ د شعرونو هغه ټولگه ده چې خورا مشهوره ده. نصر الله حافظ او خادم د نړدې يوې زمانې شاعران وو، يو بل سره يې له نړدې پېژندل، پر يو بل يې شاعري خپله خپله اغېزه هم کړې ده. خادم صيب د حافظ شعر ((په غره کې

يوه رڼه چينه)) گڼي او شاعري يې يوه ((ازاده توتکۍ)) چې پر څانگه ناسته وي او ترانې وايي:

د حافظ نصر الله پښتو

د حافظ نصر الله خان شعر مې خوښ دی
 لکه پاکه چې چينه غره کې بهېږي
 توتکۍ ده بې ازاره بنایستوکې
 چې په څانگه باندي ناسته ده ويېږي.

۳۶- ولي محمد مخلص: بناغلی مخلص هم د پښتو معاصرو

ادبیاتو د وینستیايي پېر شاعر تېر شوی، د خادم صیب د ژوند له زمانې سره یې ژوند هممهاله و، پر (۱۳۵۲ل) کال د زمري پر (۱۴)مه نېټه، استاد خادم د هغه په یاد یوه مرثیه ویلې. په دې مرثیه کې په ښه ډول د ولي محمد خان مخلص د شخصیت انځورونه شوي دي. دا مرثیه په مثنوي فورم کې ویل شوې ده:

د ولي محمد خان مخلص په ياد

((شاعره ستا بڼکلی صورت مې شو ياد
 ستاد مزې بڼايسته صحبت مې شو ياد
 د کندهار د سيمې ستوری وې ته
 په خوارو خلکو باندې سيوری وې ته
 رښتيا زه يروې په ملت باندې
 مين د خلکو په خدمت باندې
 خومره ازاد و ستا فطرت شاعره
 مولادرکړې و قدرت شاعره
 طمع او ډار دې طبيعت کې نه و
 سازشي کار دې په فطرت کې نه و
 وې آيينه د پښتني ټولني
 تل به دې کړې د ارتقا څېرني
 کله ولاړ به محافلو کې وې
 مصروف د خلکو په روزلو کې وې
 کله به گير په کار او بار کې شوې
 کله ورگډ به په دربار کې شوې
 حرص دې وژلۍ و ازاد شاعره
 ځکه د خلکو يې په ياد شاعره
 هر څه دې کړل، خود ملت په مينه
 نه د پيسې نه د دولت په مينه
 په زړه مې گرځي ستا خوږې خبرې
 له مينې ډکې د مزې خبرې
 ځان به دې وور که د کوچنيانو سره
 دروند لکه غروې د لويانو سره

ډیووه د جمعې د یارانو وې ته
تندرپه سرد مغرضانو وې ته
ستا په بنکنځاو کې حکمت پوښلی
وتولو خلکو ته عبرت پوښلی
وې د مومند او د داود ملگری
د قام د گټې او د سود ملگری
راته ییادې ستاروان شعرونه
د محافلو قهرمان شعرونه
بالفعل شعرپه محفل کې ویل
لوړ مطالب نظم و غزل کې ویل
و ستاد طبیعي لوړ مثال شاعره
چې پکې زور و هم جمال شاعره
د خدای رحمت ستاپه مدفن دې وي
ستاپه اروا په کفن دې وي
واخله سلام دې د خادم مخلصه
نوم دې ژوندی اوسه دا یم مخلصه))
(۱۲: ۲۳۰-۲۳۳)

۳۷- سرمحقق عبدالله بختانی خدمتگار: استاد سرمحقق

عبدالله بختانی خدمتگار د پښتو معاصرو ادبیاتو یوه ځلانده او مخکښه څېره ده. ده په نظم او نثر دواړو کې په لسگونو عنوانه مستقل اثار لیکلي دي. د استاد بختانی د ټولو لیکلو اثارو شمېر تر (۷۰) اثارو پورې رسېږي. شاعري یې هم کړې، خو ډېر کار یې په څېړنه

او ادب تاریخ لیکنه یا تذکره لیکنه کې ترسره کړې دی. د پښتو ژبې یو رښتینی خدمتگار دی. د استاد خادم په باب یې هم (د ملي ادب او ژورنالېزم خدمتگار) په نامه یو اثر لیکلی دی. استاد خادم د استاد بختانی کار او زحمت او له پښتو ژبې سره د هغه مینه تشخیص کړې او د هغه په باب وایي:

بختانی او پښتو

بختانی په کار د ژبې ښه پوهېږي
چې دا بد حال د پښتو گوري خورېږي
زړه یې غواړي چې راگډ شي په میدان کې
د اسلافو حال چې وگوري ډارېږي

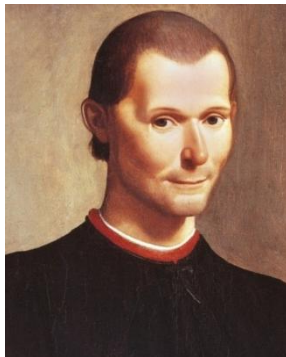
پښتو ته د خدمت په برخه کې د هر لیکوال په باب د استاد خادم نظر ځکه دقیق دی چې استاد خادم خپله هم د روزگار دا تجربې تېرې کړي، نو ځکه د استاد حبیبی، استاد بختانی او یا هم کوم بل لیکوال په باب چې څه وایي، له حقیقت او واقعیت سره بشپړ سمون خوري. له استاد بختانی سره د استاد خادم یو شمېر ادبي لیکونه هم تبادله شوي، هم استاد خادم او هم استاد بختانی په ډېرو ځایونو کې د یوه بل یادونه کړې او هغه لیکونه یې هم په خپلو اثارو کې خپاره کړي چې دوی یو بل ته لیکلي دي، خو د دې لیکنې د زیات اوږدوالي له امله ورڅخه تېرېږم، خو د استاد خادم په باب به د بختانی نظریات په خپله برخه کې راوړم.

ج- نړیوال لیکوال او موثر شخصیتونه:

ددې لیکنې په مخکنۍ برخه کې مو د هغو کورنیو لیکوالو، شاعرانو او موثرو، ټولنیزو، سیاسي او ملي شخصیتونو یادونه وکړه چې خپله افغانان وو او په یو نه یو ډول یې استاد خادم له اثارو، افکارو، ټولنیزو او سیاسي کړو څخه متاثر شوی و او هغو ته یې د همدغه تاثر له مخې شعرونه او نظموه لیکلي او یا یې دهغو پر فکر، شخصیت، اثارو او کړنو لیکنې کړي دي. د دې لیکنې په دې برخه کې غواړو هغه نړیوال لیکوال او موثر شخصیتونه دروپېژنو چې استاد خادم یې اثار او افکار لوستي او پر ده یې خپل تاثیر پرې ایښی، ان یو نیم پرې منفي اغېز هم کړی دی. همدغو اغېزو ته شعر، نظم او لیکنې په غبرگون ښودلې چې دا دی دلته یې په ترتیب سره وړاندې کوو:

۱- ماکیاولي: (نیکولو ډي برناردو د ماکیاولي) د ایتالیا ډېر نامتو

فیلسوف، سیاسي شخصیت، شاعر او لیکوال و، د (۱۴۴۹م) کال د می پر

(۳)مه نېټه په فلورانس کې وزېږېد او د (۱۵۲۷م) کال په جون کې ومړ. ماکیاولي، د سیاست، فلسفې او ادبیاتو په برخه کې ډېر کتابونه لیکلي دي. سلطان یا (ټولواک) په نامه یې یو نامتو اثر دی چې د واک د نیونې او ساتنې لارې چارې په گوته کوي. دا اثر د نړۍ په اکثرو ژبو ژباړل شوی، پښتو

ته هم (محمد داود حبیبزي) ژباړلی او چاپ شوی دی. د ماکیاولي نظریات په ټوله نړۍ کې خپل پلویان او مخالفان لري. خادم صیب هم د

ماکیاولي له نظریاتو خبر دی، خو دی یې نړی ته په ګټه نه بولي، نو ځکه یې د هغو پر وړاندې غبرګون شودلی دی. خادم صیب وايي:

ماکیاوليېزم

د وخت وباد ده، ماکیاوليېزم
توره بـلاده، ماکیاوليېزم
مشري و قـام ته پیغمبري ده
لویـه اغـوا ده، ماکیاوليېزم

ماکیاوليست

چې وايي یو څه، عمل بل څه کا
په سمه لار باندې، هم تله نه کا
پرې خطا نوځې ماکیاوليست دی
په دروغو دربو، خطا ایسته کا.

۲- ماکسیم ګورکي: ماکسیم ګورکي د شلمې پېړۍ په پیل کې

د روسیې ستر شاعر و. نه یوازې د روسیې، بلکې د ټولې نړۍ په کچه یو ستر شاعر او لیکوال و. د هغه اثار د نړۍ تر (۵۰) زیاتو ژبو ته ترجمه شوي او د نړۍ په گوټ گوټ کې لیکوال او عام خلک ترې متاثر شوي دي. (مور) د ماکسیم ګورکي هغه ناول دی چې نړیوال شهکار ګنل کېږي او په نړۍ

د خادم نړۍ ليد

کې خورا مشهور دی. گورکي د لوړ اخلاقي ايډيال په لټه کې و او ستر انساني ارزښتونه يې پالل. استاد خادم د گورکي له اثارو الهام اخيستی، د هغه شخصيت پرې تاثير کړی او هغه يې په يو لوړ او خواږه نظم کې ترسيم کړی دی:

ماکيسم گورکي

ای د نوي ادب پلاره، ای ازاده قلندره !
ای د روس د خاوری زویه، ای انسانه منوره
هغه خاوره وه لا جگه چې يې تا غوندې پيدا کړ
تا بيرغ د قام او چت کې، له دې خاورې نه تر نمره
فکر جگ له اقتصاد شي، حکيمانو وو ويلي
تا وطن ثروتمن کېد خپل فکر له ثمره
د دې ځمکې په ټيټوالي د رحمت باران په کارو
د انسان له انحطاطه ژر بدلې به شيبه
د هوس په دام کې گيرو، د ادب مارغه اسيرو
تا پنجره کړه ورته بېرته چې ترې والوزي په بره
د ساقی لاس کې شراب وود مظلوم د زړه د وینو
دا پيالې به هر چا څښلی بې له خوف او له خطر
غريب ډوب و په خولو کې هېڅ خبر نه و له ځانه
نه خبر و له جهان، نه له خیر او نه له شره
د شرف قبایې گرو و په دکان د سوداگرو
د يوې مړې د پاره تېرېدلو به له سره
د حسد په ويرانه کې لاره وره که و له عشقه

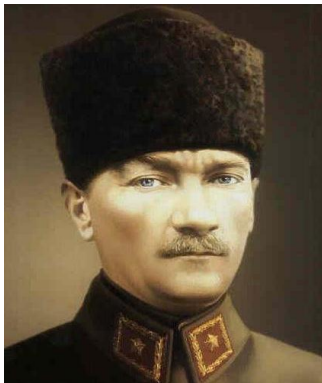
لکه وره کې چې چینه شي په ترخه ځمکه بنجره
په صهبا د زندگۍ کې سره شراب د دښمنۍ وو
په صحنه د دې جهان کې نيکي نه وه بې له شره
فلسفه وه نا امیده له نېکۍ او سعادت
په نهاد د دې بشر کې يې بدې لیده مضمهره
دا خوته وې چې انسان دې د معشوق په صورت ولید
د دوستۍ د طفل پلاره په لیکوالو کې بهتره
زه څه ووایم چې څه وې خودا وایم چې انسان وې
په انسان باندي مين شوې، دغه مينه دې کره غوره
ته د مينې راهنما وې، ته د دې تيارې رڼا وې
ای د روس د خاورې زويه ای د نوي ژوند رهبره
د گورکي خاورې ته يوسه د خادم سلام د مينې
ای سبا سبک خرامه ای د مينې پیغامبره.
(۱۲: ۱۳۲-۱۳۷)

استاد خادم پورتنی نظم د (۱۳۵۵ل) کال، د کب پر (۲۲)مه نېټه
لیکلی دی. خادم صیب پر پورتنی نظم سربره د گورکي ځینې منثور اثار
هم ژباړلي او د دې ترڅنگ يې د هغه په باب ځینې لیکنې هم کړې دي،
چې د لیکنې د زیات غځېدو له کبله ورڅخه تېرېږو.

۳- مصطفی کمال اتاترک: مصطفی کمال پاشا د (۱۸۸۱م) د
می پر (۱۸)مه نېټه زېږېدلی او د (۱۹۳۸م) کال د نومبر پر (۱۰)مه نېټه
وفات شوی دی. ده د ترکیې د استقلال لپاره مبارزه وکړه او د ترکیې
جمهوریت اساس يې کېښود، ترکانو د ده خدمتونه، مبارزې او هلې ځلې

د خادم نړۍ لید

وستایلي او ده ته يې اتاتورک (د ترکانو پلار) لقب ورکړ. مصطفی کمال اتا

ترک پر ترکیې باندې د (۱۵) کلنې واکمنۍ په بهیر کې ترکیې ته ډېر خدمتونه وکړل، د هغه مبارزې، فکر او د حکومتولۍ طرز د یو زیات شمېر نړیوالو پر اذهانو تاثیر وکړ او هغه د یو نړیوال مبارز په توګه مطرح شو. مصطفی کمال له افغانستان سره ځانګړې مینه درلودله او غازي امان الله خان ته یې د ملګرتیا او

دوستۍ لاس ورکړی و. دواړو مشرانو له انګرېزي ښکېلاکه د خپلو هېوادونو د ژغورنې بریمنه تجربه لرله. د اتا تورک افکارو او نظریاتو د استاد خادم پر فکر هم خپل تاثیر پرې ایښی و. استاد خادم د اتا تورک د افکارو له جملې څخه د هغه یو تقریر ته اشاره کوي. ده دې وینا ته ده (د کمال اتا تورک یو تقریر) نوم ورکړی او دا یې په خپلو اثارو کې خوندي کړې ده.

د کمال اتاتورک یو تقریر

((کمال اتا تورک په خپله یوه وینا کې وویل: یوه زمانه وه چې ما به ډېر کتابونه لوستل، غرض مې دا و چې د دنیا لوی لوی مفکرین او فلسفیان د ژوند متعلق څه وايي؟

بعضې فلسفیان چې په ژوند کې په هر لور تیاره ویني وايي چې زموږ هستي نیست ده، زموږ له پاره د دنیا په عارض ژوند کې هېڅ قسمه خوشحالی نشته، خو ځینې نورو هوشیارانو خلکو د ژوند متعلق په بل شان اظهار کړی دی.

هنوی وایي، که د ژوند انجام نشته دی، نو دا د نا امله خبره نه ده، څومره پورې چې مور ژوندي یو خپل ژوند په خوشحالی او په خندا تېرول په کار دي.

زه په خپله د ژوند دا وروستی مفهوم خوښوم، البته د ژوند د تېرولو طریقه زما خپله ده.

زما خیال دی چې هغه سړی ډېر بد قسمت دی، څوک چې خیال کوي چې د انسان د ټول ژوند دارومدار په ما موقوف دی یعنې نور خلق دي ما د پاره ژوند وکړي.

دا ظاهره ده چې د دې سړي انفرادي ژوند به ډېر ژر تباه شي، خپل ځان هېرول او د موجوده او د راتلونکي نسل د پاره تعمیري کار کول په اصلي معنی کې د خوشالی د حصول لومړی راز دی.

د عقل او هوش خاوند په مدعا پوهېدی شي چې په ژوند کې د پوره پوره خوشالی د حاصلولو بېشک او بېشک چې بس یوه طریقه ده او هغه دا چې سړی د راتلونکي نسل د عزت او خوشالی حاصلولو د پاره ژوند تېر کړي.

کوم سړی چې په ژوند کې له دې قسمه رویه اختیار کړي، نو هغه دې هېچرې د ځان نه دا نه پوښتي چې آیا هغه راتلونکي نسلونه چې د چا د بېگنې د پاره ما په ځان شپه او ورځ یوه کړې ده، زما په ښو به قایل وي او که نه زما د کار قدر به ونه کړي؟ زما خیال دی چې ټولو کې خوش قسمته خلق هغه دي چې خپله زرینه کارنامه او ښه اعمال د راتلونکي نسل د نظر نه پټ ساتي، ځکه چې د خپل نوم ناموس لپاره د قوم او د وطن خدمت کول د خوشحالی سبب نه شي جوړېدای. البته هر سړي ته د څه کار په کولو کې خوشالي حاصلېږي، ځینې خلکو ته باغباني خوند

د خادم نړۍ لید

ورکوي، ځینې نورو ته مالیاري او گلونه کرل او پالل مزه ورکوي او ځینې خلک داسې هم شته چې هغوی ته د خلکو پالل، ساتل او لویول د خوشحالی باعث وي. کوم سړی چې د شوق او خوشحالی لپاره گلونه کړي او پالي یې، هغه ته گلونه نور څه ورکوي؟ خو صرف گلونه کرل او پالل او هغو ته کتل د هغه د خوشالی سبب وي. دغه شان چې کوم خلک د خلکو د پاللو مالیاري په سر اخلي، نو هغو ته په کار دي چې د گلونو د مالیار د ذهنیت په مطابق خپل کار وکړي، صرف دغه قسم خلک د خپل وطن او قوم په اصلي معنی کې خدمت کولی شي، د نامه او شهرت او د مالي مفاد او د ذاتي عهدو خواهشمند خود غرضه دي. د قوم خادم نه دی، څوک چې خپلې خوشالی او خپل مفاد ته د قوم او د وطن په خوشالی ترجیح ورکوي او خپله خوشالی ورله د قوم د خوشالی نه زیاته مرغوبه بنکاري، نو داسې خلک که هېو د قوم خانان هم شي، نو هېڅ د کار خلک نه وي.

او داسې خلک هم څوک چې ځان ته ډېر قیمت ورکوي او د هغو خیال وي چې د وطن او د قوم د مفاد او د خوشالی مکان د هغوی په سر ټینګ دی، په حقیقي معنی کې د قوم او وطن د مفاد سبب نه شي جوړېدای، صرف هغه خلک څوک چې خپل ژوند د راتلونکو نسلونو، مفاد او خوشالی لپاره وقف کړي او ځان په لیس بشی شمار کړي په اصلي معنی کې د خپل نسل خدمت کولی شي.

دا یوه لویه غلطی ده، که یو قومي کارکن خیال کوي چې د قوم د ترقی او مفاد بوتی چې د هغه په لاس زرغون شوي دي، د هغه د ژوند نه پسته به بې خصمانې پاتې شي او وچ به شي، د روغ نیټي سړي د لاسه لگېدلي بوتی د زمانې د حوادثو باد بارانونه او طوفانونه نه شي بادولی، هغه همېش او همېش شنه ولاړ وي.

تر اوسه پورې ما په یو نسل کې د یو فرد د اوسېدو په طریقه بحث کولو، خو نن ورځ د دنیا د ترقۍ او د اتحاد رخ نه معلومېږي چې د ځمکې د مختلفو ټپو اوسېدونکي ټول کونښن کوي چې یو بل سره د ورورولۍ او د اتحاد خپلوي وساتي، په دې سبب سړي ته په کار دي چې د خپل قوم د ترقۍ او د مفاد د خیال سره د نورې دنیا د ترقۍ او د امن خیال هم ولري، نن ورځ د دنیا د ټولو هوښیارو خلکو دا خیال دی چې د دنیا د ټولو اقوامو د امن او خوشحالی ساتل یو مبارک خیال دی او په حقیقت کې دا د خپل وطن د خلکو د خدمت یوه بله طریقه ده. که د دنیا د مختلفو قومونو تر منځ د امن، اتحاد او ښه سلوک رشته او خپلوي قایمه نه وي، نو یو قوم ځان ته امن او خوشحالی نه شي حاصلولی، د دې لپاره د خپل قوم د محبت په خاطر زه د دنیا د نورو قومونو سره هم د اتحاد او اتفاق رشته ساتم.

د یو قوم رښتینی مشر همېشه هیله لري چې د خپل قوم د تعمیر په خیال کې یوه نمایانه حصه واخلي، خو هغه هېچرې دا نه غواړي چې د نورو قومونو په تعمیرې کار کې خلل انداز شي، د دنیا د واقعاتو نه ظاهره ده چې یو افت یا بلا چې په یو قوم نازله شي، اکثره نور قومونه هم په مصیبت کې واچوي. د انسان ژوند لکه د یو جسم غوندې دی، د دنیا قومونه د یو جسم اندامونه دي چې د جسم یو اندام نقصاني شي، نو ټول جسم نقصاني شي.

(ترک) او د هغوی دوستان نن د خدای (ج) په فضل سره په طاقت کې دي او په خپلو پښو درېدای شي، مور له هېچا نه هېڅ قسمه طمع نه لرو، په دې وجه مور ته موقع ده چې د دنیا په واقعاتو سره سینه غور وکړو. مور په هغه خلکو کې نه یو چې په ډکه خوله وایي چې د دنیا په

د خادم نړۍ لید

هنې حصې کې یا دغې حصه کې که بې قراري ده، یا جنگ دی، یا جگړه ده، نو زموږ پرې څه؟

د دنیا په هره حصه کې چې بد امنی پیدا شي، نو هنې ته دومره توجه کول په کار دي، لکه څنگه چې د سړي په خپل وطن کې گږ پر وي، دا یو داسې اصول دي چې د دنیا قومونه او د دنیا حکومتونه د خود غرضی نه خلاصولی شي.

د سړي اول فرض خپل کور جوړول دي، چې خپل کور جوړ شي، نو بیا د ټولې نړۍ د کور جوړولو فکر په کار دی. ((۲۴: ۶۳۱-۶۳۲))

د کمال انا تورک افکارو او کرکتر د استاد خادم پر افکارو دومره تاثیر کړی و چې کله هم مصطفی کمال وفات شو، نو استاد خادم یې پر مرگ مرثیه وویل، دا مرثیه دا ده:

د مصطفی کمال مرثیه

خدای په مشرق باندي بېشکه امتحان کړلو
داسې صورت یې د بلا ورته عیان کړلو
نمر پرېواته له خوا یې وازه خوله مشرق ته کړله
لکۍ یې تاوه په کې گیر یې ټول جهان کړلو
یوه په محکه بله شونډه یې وه تر غرونو جگه
یوه مړۍ به یې مملکت په یوه آن کړلو
دوزخ د نس یې و له تیرو او قومونو نه ډک
له مصیبتو به هر یو شور فغان کړلو
شپاړس مړیو باندي، کله تسلي کېدله
په اشتهای یې نیت د ستورو د اسمان کړلو

د نمر خاته لور ته راتلله په بندرد سوز
 وچې لنډې به طاعت یې په ښه شان کړلو
 مشرق له ځانه بېخبره و د مړي په شان
 غم یې د دین او د دنیا او نه د ځان کړلو
 توتې توتې د جهالت او د نفاق په توره
 نه یې زگبروي نه د جوړوالي یې ارمان کړلو
 د شخصیاتو، خرافاتو، په زنخیر ترلې
 نه یې د ژوند وینې رگونو کې دوران کړلو
 مریض پر کاله و توره شپه بلا یې راغله په سر
 نجات هر گوره له قدرته و د عقل بهر

په پورته غاړه ناڅاپي سپینه رڼا شوله
 ورسره سمه د محشر غونډې غوغا شوله
 دوړې، گردونه، برېښناگانې د زهار کې
 یوه یوه په کې رمباره د بلا شوله
 ښکاره په دې منځ کې یو ځوان شو ملا ترلی ولاړ
 چې په لیدو یې په حیرت واړه دنیا شوله
 وپستلې توره په ښي لاس کې یې بلکونه کوي
 گس کې یې ښکلې سیاسي رنگې همسا شوله
 په دې همسا باندي عجب ډول کارونه کوي
 گویا دغه یې هرې خوا سره وینا شوله
 کله به، یې منځ کړلو بلا ته په څه ډول سره
 چې ترېنه پورته به زورونه واویلا شوله

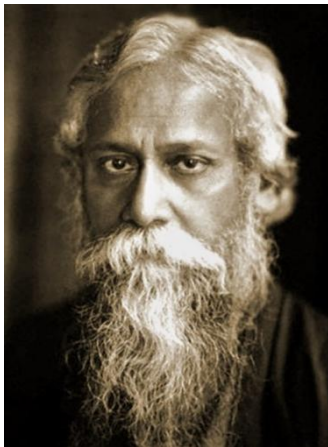
ده به ځواب په خپله توره د حملې کولو
بيا به يې زر مخه مشرق ته په خندا شوله
وی به يې پورته شه چې د بود استعمار راغی
چاره کوه زندگي سخته نن سبا شوله
لمن يې لويه ترپنه لاندې د زمريانو بچي
په دوی يې ډېره خواخوږي مينه رښتيا شوله
د شرق کمال د تورکو پلار و مصطفی دا ځوان
په کاميابۍ ځي نن په لوري د عقبی دا ځوان

ښه عمارت د شرق و غرب منځ کې ودان که تا
په بل رقم دې نوی دور د آسمان که تا
تالا والا مشرق مثال د قربانی غوښتلو
په ښه مېرانه سره پاس دا امتحان که تا
د ملیت اساس دې وښودو مشرق ته خپله
نورو ته تگ د دغه لارې ښه اسان که تا
د لوی عفريتته سره مخ شوې په لرگي او توره
په څه حکمت سره ترلاس ترپنه میدان که تا
خدمت دې وکړ لو د قوم په مېرانه سره
ملت د ترکو گروهه د خپل احسان که تا
څاروي يو يو و و ترهېدلي له لېوانو څخه
په کوښښونو سره جوړ ترپنه کاروان که تا
سم دې ملت کې د سيالانو له عالمه سره
تر سر په توره د زخمي زړگي ارمان که تا

تیاره د جهل دې بهر کره له وطنه څخه
 وطن په علم و معرفت سره روښان که تا
 فدا کاري دا هسې ښايي له مردانو سره
 خپل خاصیت په ملیت باندې قربان که تا
 د ترکو پلاره ستا په غم مو سترگې سرې دي نن
 په بېلتانه دې د مشرق نارې سوړې دي نن))
 (۱۲: ۵۰۳-۵۰۵)

استاد خادم دا نظم د (۱۳۱۷ل) کال په لیندۍ میاشت کې لیکلې
 دی. پر همدې کال اتاتورک له نړۍ سترگې پټې کړې. استاد خادم په
 پورتني نظم کې د مصطفی کمال اتاتورک، فکر، مبارزه او پر نورې نړۍ،
 په تېره بیا پر اسلامي ټولني د هغه تاثیرات په ښه ډول انځور کړي دي.

۴- رابندرناټ ټاگور: د هند د

نیمې وچې لوی لیکوال او شاعر دی. نه
 یوازې د لوی هند لوی شاعر گڼل
 کېږي، بلکې د ختیځې نړۍ د شاعرۍ
 یو لوی استازی هم دی.

ټاگور گڼ شمېر اثار لیکلي چې د
 نړۍ په ډېرو معتبرو ژبو ژباړل شوي
 دي. په پښتو کې هم د ټاگور اثار ژباړل
 شوي. (تاج) او (گیتانجلي) د ټاگور دوه

مهم اثار دي چې پښتو ته ژباړل شوي. د (تاج) اثر مهم کرکټرونه پښتانه
 افغانان دي، چې ټاگور د خپلو اثارو لپاره غوره کړي دي. د ټاگور اثار نه
 یوازې د شرقي ټولني غوره اثار دي، بلکې نړیوال ادبي میراث هم گڼل

د خادم نړۍ لید

کېږي. (گیتانجلي) د ټاگور مشهور اثر د نوبل نړیواله ادبي جایزه اخیستې ده. د ټاگور له اشعارو او اثارو څخه اکثره افغان لیکوال اشنا دي او ځینې ترې په مستقیم او نا مستقیم ډول متاثره هم دي. استاد خادم هم یو له هغو لیکوالو څخه و چې د خپلې لیکوالۍ او مطالعې له پیله یې د ټاگور او علامه اقبال له اثارو تاثر اخیستی دی استاد بېنوا، خپله استاد خادم او ځینو نورو لیکوالو هم دې تاثر ته اشاره کړې ده. استاد خادم د ټاگور ځینې لنډې لیکنې راژباړلي چې د ټاگور افکار د یوه عمومي تصویر په توګه یې یو څو بېلګې دلته وړاندې کوو:

زما نغمې!

((ما په ټول ژوند کې ستا د موندلو کوبښی په نغمو سره وکړ، دغه نغمې وې چې زه یې در په در وگرځولم او دغه نغمې وې چې د دوی په مدد ما د خپلې دنیا په تلاش او احساس کې ته، خپل څلور واړه خوا موندلې!

هغه څه چې کله ما زده کړل هغه دغه نغمې وې چې دوی ما ته دا راوبودل! دوی پټې ليارې راته بېرته کړې، دوی د زړه په افق کې راته ډېر ستوري راوخېژول، دوی ټوله ورځ ما ته د مسرت او غم د رازونو په طرف لارښودنه کوله او ماښام یې د سفر د ختم په وخت کې زه دا د کوم محل درشايي ته راوستم؟

د سفر تیاری

ما ته رخصت راکړی شوی دی ای وروڼو! ما ته په مخه ښه ووايئ، زه تاسو ټولو ته سلام کوم او روانېږم! دغه دی د دروازو ټولې کنجیګانې

درکوم او د خپل مکان، د ټولو اینده دعوو نه ابرا کوم، اوس زه له تاسې
څخه تش د مهربانۍ د وروستیو الفاظو د اورېدو په امید یم!

مونږ او تاسې ډېره موده همسایه وو، لېکن ما ته همېشه د هغې نه
زیات عوض راورسېد څومره چې ما ورکړل. اوس ورځ تمامه شوه او هغه
ډیوه چې زما تیاره گوټ به یې رڼا کاوه مړه شوه، د طلب پیغام راغلی دی
او اوس زه سفر ته تیار یم.

یوه پوښتنه

د دنیا په دې لوی جشن کې ما ته هم زېری رارسېدلې دی، ځکه
زه خوشاله یم، زما سترگو ولیدل، زما غوږونو واورېدل.

په دې جشن کې ساز غږول ما ته سپارل شوي دي، هغه څه چې ما
کولی شوه، ومې کړل!

زه اوس دا پوښتنه کوم چې تر اوسه گوندې هغه وخت په دې
راغلی چې زه دننه درشم، ستا صورت وگورم او خپل غلی سلام ستا په
حضور کې تقدیم کړم!!!

وروستۍ ورځې

زه پوهېږم ورځ به راشي چې د دې دنیا نظاره ما لپاره تمامه شي او
ژوند به زما په سترگو وروستۍ پرده واچوي او غلی به رخصت شي!

لېکن ستوری به هماغسې د شپې ځلېږي، سبا به هغه شان لمر
راخېږي او ساعتونه به د درياب د چپو غونډې د غم او بنادۍ حساب
کوي او موجونه به وهي!

د خادم نړۍ لید

زه چې کوم وخت د خپلو لمحو د دغه انجام فکر کوم، نو د دغه لمحو پرده وشلېږي او زه د مرگ په رڼا کې ستا دنیا او د هغسې بې انتها خزانو ته گورم، د هغې یو ډېر حقیر خیز هم بېمثله او د هغې ډېر ذلیل ژوند هم بې بها دی!

هغه شیونه چې د هغو بېکاره ارزو ما کوله او هغه شیونه چې ما ته ورسېدل هغه ټول پرېږده! ما ته یوازې په هغه حقیقي خیزونو قبضه راکړه چې هغه ما تل پرېښي او غورځولي مې دي!

د ژوندون مبارزه

هر کله چې محاربین رومی ځل د خپل څښتن له ځایه راغلل، نو هغوی خپل قوت چېرې پټ کړی و؟ د هغوی زغرې چېرته وې؟ د هغوی وسلې کوم ځای وې؟

هغوی غریب او بېکسه ښکارېدل، کوم وخت چې د خپل بادار له ځایه راوواته، نو د غشو باران پرې وشو! هر کله چې د خپل بادار کور ته بیا لاړل، نو هغوی خپل قوت چېرې پټ کړ؟ هغوی تورې وغورځولې، غشي او لیندی یې کېښودل، صلح د هغو په وچولو کې ځلېده، هغوی د خپل ژوندانه نحوې تر شا پرېښودې، څه وخت چې د خپل بادار ځای ته بېرته لاړل!

زما دعا

ای زما خاونده، زه له تا څخه دا غواړم چې زما له زړه څخه د افلاس بنیاد وباسه! ما ته دا قوت راکړه چې د ژوند د ترخو او خوږو برداشت اسانۍ سره وکړی شم!

ما ته دا قوت راکړه چې بې وزلي له زړه ونه باسم او خپل سر د کوم
گستاخ قوت په مخکې تیب نه کړم!

ما ته دا قوت راکړه چې خپل ځان له روزمره رذایلو څخه پورته
وساتم! او ما ته دا قوت راکړه چې خپل قوت له مینې سره ستا رضا ته
وسپارم!

زه شرمېږم

د ملاقات ټاکلي ځای ته د تلو لپاره ما ټوله لپاره یوازې قطع کړه،
لېکن دا څوک دی چې په دې چوپه تیاره کې ما سره روان دی؟

زه ورنه د بچ کېدو لپاره لاره پرېږدم، خو نه یې شم پرېښودای!

هغه په خپل متکبرانه رفتار کې خاورې الوزوي، ځي. هغه خپل
جگ اواز زما د هر یو لفظ سره یو ځای کوي! ای باداره! دا زما خپل
مختصر وجود دی، دی خو نه شرمېږي، لېکن له ده سره ستا دربار ته په
رسېدلو زه شرمېږم!

شاه جهان

ای د تاج و تخت خاوند شاه جهان!

تا ته معلومه ده چې د زمانې تېز توپان جاري دی، حسن، زنده
گي، عزت، شهرت او دولت هر څه له ځانه سره وړي!

لېکن ستا د زړه درد؟

آه، شهنشاه! ستا دا ارمان و چې ستا د زړه درد تل باقي پاتې شي!

د خادم نړۍ لید

ستا سلطنت چې په خپل استحکام کې د فولادو نه هم زیات محکم و، که چېرې دغه سلطنت د لمر د لوېدو د منظرې غونډې د فراموشۍ د دروند خوب د تیارې سره یو ځای ولاړ شي، نو لاړ دې شي کنه.

مگر ای شهنشاها! ستا دا ارزو وه چې ستا د زړه درد همېشه د یوې لوړې نور افشانې شغلې په شان اسمان د خپل درد په لمبه روښانه او دردمن کړي!

ستا دا ارمان و!

ستا جبه جلال، ستا عظیم الشان سلطنت، ستا د لوبې د پادشاهۍ، ددبده چې ددې دنیا په اسمان په لعل، زمرد، عقیق او الماسو باندې دجراو شوي محیر العقولې قوس فرح غونډې خپره شوې وه، که هغه شان او شوکت د عدم په ویرانه کې ورک او فناء شي، نو شي دې کنه!

آه! پاتې دې شي.

د زمانې په مخ ستا له سترگو لوېدلې

د اوبسکې مرغلره مجلا او روښانه تاج محل.

های د انسان بې واکه زړه!

په وارو وارو د ورمېر اړولو کتلو فرصت چېرته دی؟

وخت یو رنگ د ژوندانه په تېز سپلاب کې بهېږي!

ددې دنیا له ډېرو دمه ځایونو څخه ته تېرېږي!

له یوه ځایه ته پټې اخلې، په بل ځای کې یې ږدې!

له بنکته چې کوم وخت د پسرلي باد په شرنگهار رادرومي، ستا د باغ

پر هر کونج گرځي، ناڅي او نغمې وايي!

پسرلی چې هر کله ستا باغ ته د گلانو د یو سېلاب په شان راشي، بیا کوم وخت چې په ماښام کې شپون خپلې رمې کلي ته راوړي، نو د مال له پښو نه پورته شوی گرد د ماښام له تیارې سره یو ځای کېږي، نو گوره!
د پسرلي ټوله حسن افریني هم ورو ورو له ځنورو سره گډېږي!

گلان مړاوي شي، ورژېږي!

د وخت او زمانې ډیل نه شته؟

بیا پرځي ته د ډکو شپو وخت راځي

نو ستا په باغ کې پسرلی خپل کمال ته رسېدلی دی او بیا هر کله چې د ورېځو ټوکری د سپینو سپینو پاغونډو په شان په اسمان کې سرگردانه گرځي، نو بښايي چې د دغه وخت دا د اوبسکو ډکې ډکې لمنې د چا په مزار د نذر د مرغلرو په شان نثار کړي وي!

های! د انسان بېواکه زړه!

های! ستا انتخاب!

دا هر څه به د ورځې په تمامېدو، دلته د لارې په غاړه پاتې شي!
وخت نشته، فرصت نه شته، د زمانې مهلت نه شته،

ای د بادشاهۍ د تاج خاونده!

کوم وخت چې تا په خپل ناقاره زړه کې فکر کړی و او تا دا ارزو کړی وه چې له زمانې زړه ته د حسن نذرانه ورکړم او خپل یې کړم!
واه تا دغه نذر او دغه تحفه څومره بڼکلي تیاره کړه، مرگ چې د شکل او صورت نه مېرا دی، تا هغه ته یې زواله مجسم بڼایست ور وښه.

واه! تا دا څومره دلفرېب وگرځاوه

د خادم نړۍ لید

لیکن آه! د اوبنکو تویولو لپاره زما فرست ورکوې، د ژړا لپاره مهلت
نه شته!

نو ځکه تا خپلې نه ټینګېدونکې اوبنکې د مرمین سکوت په جال
کې بندې کړې، کېدې بنودلې!

د دې اسمان نه لاندې، د سپوږمۍ په غلې عبادت گاه کې،
چې تا خپله محبوبا په کوم نامه ورو ورو په خپل زړه کې یادوله
هغه نوم او د هغې انگازه نن د هر چا په غوږو کې انعکاس کوي!
ای لویه بادشاه، ای شاعره، هغه ستا د زړه د ارزو تصویر د چا د
دلربا حسن یادوي؟

په دې عظیم الشان، تمام اطمینان
مرمرینه مجسمې باقی پاتې دی
دا ستا استازی،
دا بې مثله شعر
دا بې نظیره وزن او لا جوابه ترنم د اسمان په لورې تل پرواز کوي،
هلته چې ستا د معشوقې د آرام ځای دی!
هغه د سبا د رنگین منظر په انعکاس کې دی!
د ماښام په ستړي ستومان ژور تنفس چې د مغرب پر غاړه خپور
دی!

د څوارلسمې سپوږمۍ په رڼا کې د شبو گلانو په بې انتهای
خوشبویي او ملاحظت کې دی!

هغه په هغه نا لیدونکی د بیان نه یا هر فردوس کې دی!
چې له هغه ځایه د دیدار وړې سترگې په وارو وارو په ناکامۍ بېرته
راگرځي.

ستا دا بې زبانه استازی د بنایست غمې تاج محل په هره زمانه کې
چې د پوره دار سترگې څاري، ستا پیغام رسوي، هېر مې نه یې، زما د
روح له یاده وتلی نه یې!

ای شهنشاها! ته نن په دې دنیا کې نه یې
ستا سلطنت د خواره خوب په شان والوت
ستا تخت نن وجود نه لري!

ستا لښکرې چې د هغوی د قدمونو له هیبته دنیا رپېده
نن د دغه ټول جاه و جلال یاد، د ډیلي د سرکونو په دوږو او
گردونو کې الوزي!

ستا درباریان، مصاحبان او ستا د حضور شاعران نن ستا د مدحې
قصیدې نه وایي!

د جمنا د چپو اواز ستا د ماڼۍ د نوبت د ساز سره نه گډېږي.
ستا د ماڼۍ د پیمخې ډمې د پایزپونو شرنګهار د وړانو ماڼیو په
گوټونو کې غلی پروت دی او نن هلته د کیرپو سخت اواز اورېدل کېږي.

تیارې شپې، تیاره اسمان په خپل قسمت په سرو سترگو ژاړي
ستا قاصد هغه چې ستوماني یې هېڅکله له خپل خدمت نه زړه
بدی کوي

د پادشاهانو د سلطنتونو د جوړېدو او وړاندېدو سره کار نه لري

د خادم نړۍ لید

هغه چې د زمانې د تعمیر او تخریب تصویر خیال ته نه راوړي.
هغه چې د ژوند او مرگ له لاس وهلو څخه ازاد دی، په خپله دل
گدازه نغمه یې عالم په غم کې محوه کړی دی.
ستا د دې قاصد پیغام د تاج محل فریاد!
د ابدی فراق وهلی شهنشاه پیغام دی:
هېر مې نه یې، زما د روح نه هېر نه یې!
غلطه ده، څوک وایي چې هېر شوی نه یې!
دا څوک وایي چې د محبوبې د یاد کفس دې بېرته کړ او د یاد
مرغه دې پرېښود چې والوزي
تا د محبوبې د یاد مرغه پرېښود چې والوزي!
د تېرې زمانې د مغرب غاړه چې همېشه یو تیاره عالم دی، ستا زړه
اوس هم د هغې د تورو زلفو په ول کې نښتی دی.
د فراموشۍ په همېشه خلاصه لاره هغه نه دی...
مزار مزار، خو تل په یو ځای ولاړ دی
د قبر په غلیظو تیارو کې پټ دی
او قبر مرگ د خپل کفن په پرده کې پټ ساتي
لېکن ژوند؟ څوک یې منع کولی شي؟ څوک یې درولی شي؟
د اسمان هر ستوری هغه خپلې خوا ته رابولي، راشه په ټول عالم د
زنده گۍ بلنه ده، د ژوندانه د هر سبا په طلوع کې د هغې بلنه ده، د یاد

غوټه پرانیستل کېږي او له لاسه وځي، د فراموشۍ په خلاصه لاره کې ورکېږي.

ای شهنشاہ! ته د دنیا تاج و تخت په خپلې غېږ کې ټینگ ونه شوې ساتلی،

دریابونو لره په غېږ کې پالونکې دا زمکه، ای باد شاه! ستا د ژوندانه لپاره ناکافي ثابته شوه، نو ځکه تا د ژوندانه له دې رنگین محفل څخه پښې سپکې کړې، پاڅېدې. ته د خپلو اعمالو له لویې څخه خورا لوی وې، نو ځکه ستا د ژوندانه تېز گامه اس هر وارې ستا اعمال او د هغې نتایج وروسته پرېښي، مخکې درومي. له دې سببه ستا نښې دلته باقي پاتې دي او ته په خپله دلته نه یې، هغه دلېستگي چې نه پاتې کېده، پاتې نه شوه، هغه عشق چې خپل تخت یې د ليارې په سر ایښی وي، هغه عشق چې په کوم لطف او عشرت سره یې ستا استقبال وکړ، هغه د ليارې د دورو غوندې ستا په پښو پورې نښتی و، تا هغه د خپلو پښو د گرد غوندې وڅنډه او ليارې ته وسپاره، مگر د تا نه وروسته د ليارې په گرد کې ستا د ژوند یوه ټوټه خدای خبر څه وخت لوېدلې وه، هغه گوره د ژوندانه د هار یوه دانه وه چې بېله شوې لوېدلې وه!

ته ډېر وړاندې تللی یې، لېکن هغه دانه د یو همېشه گل په صورت غورېدلې د اسمان په خورې یې مخ کړی ولاړه ده.

د دې نغمې راگ په زوره وایي: هر څومره چې لرې گورم، هغه مسافر هېچرې نه شته،

د هغه معشوق دې راستون نه کړای شو، تخت و تاج د هغه لياره بنده نه کړه او مانع یې نه شوه، غرونه او دریابونه له مخې لرې شول

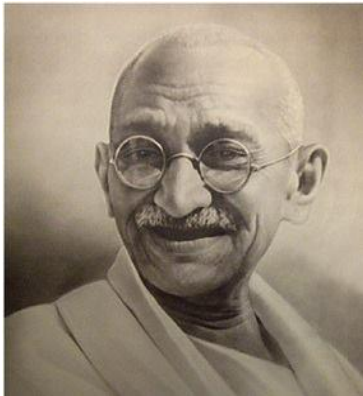
د خادم نړۍ لید

نن د هغه د سپرلۍ اس د تیارې شپې له غلې انگازې نه د ستورو په نغمه الوزي، د سبا د ختو خوا ته یې مخ کړی درومي، ځکه زه اوس دلته د محبوبې دیاد د باد لاندې پروت یم

او هغه چې له باره ازاد دی، دلته نه شته.)) (۲۳: ۱۸۰-۱۸۶)

استاد خادم د ټاگور نورې نثري ټوټې، لکه (د سحر باد، ورورکۍ، نارکو، ای ژوندونه، د زړه درد، خوب او حقیقت، زما پېشکش، یوه ارزو، بدبخت خوب، د ودې چم، خوشحالي، له مرگ سره محبت، د خپل لاس زولانه، د ازادۍ جنت، عبادت) او نور هم ژباړلي چې خورا هنري قوت په کې پروت دی. په دې اثارو کې نه یوازې د ټاگور روح ځلېږي، بلکې د ژباړن هنري قوت، له ټاگور سره اخلاص او د هغه ټول تاثیر هم په کې له ورايه ځلېږي.

۵- مهاتما گاندي: موهنداس کرم چند گاندي پر (۱۸۴۹م) کال

په یوه منځنۍ سوداگریزه کورنۍ کې زېږېدلی دی، گاندي خپلې لومړنۍ زده کړې په خپل استوګنځي کې ترسره کړې او بیا د نورو زده کړو لپاره (راجکوټ) ته لاړ ، وروسته بیا د نورو زده کړو لپاره لندن ته لاړ. لندن کې له نوي ژوند او همدارنګه له بېلابېلو افکارو سره

اشنا شو، بېلابېل ادیان یې مطالعه کړل، وروسته بیا جنوبي افریقا ته لاړ او هلته څو ځله زنداني شو، تر هغه وروسته هند ته راغی او پر لویې سیاسي مبارزې یې لاس پورې کړ. (۲۹) کاله یې مبارزه وکړه، ده د هند د ازادۍ

لپاره سوله ییزه مبارزه پیل کړه او په پای کې ۱۵ مبارزه د هند د ازادۍ سبب شوه. گاندي که خپله د (عدم تشدد) د نظریې له مخکښانو څخه و، خو خپله د یوه تشدد ښکار او پر (۱۹۴۸م) کال د (ناتورام گودسه) په نوم د یو شخص له خوا وویشتل شو او ووژل شو. د گاندي فکر، نظر او مبارزه د نړۍ گوټ گوټ ته خپره شوه او په نړۍ کې یې له تشدد پرته د یوې سوله ییزې مبارزې له لارې د سیاست وړ پرانیست. په همدې خاطر د نړۍ ستر شاعر رابندرناټ ټاگور او وروسته بیا هندي ملت هغه ته د مهاتما (لویې ارواح) لقب ورکړ. د گاندي نظریات رښتیا هم انساني او له نفرت څخه لرې وو، نو ځکه خویې نظریقه پر ټولې نړۍ خوره شوه.. استاد خادم هم له دې نظریې څخه متاثر شوی او د هغه نظریاتو ته یې یوه کتنه کړې ده.

د مهاتما گاندي افکار

((...د رښتیاوو په عمل کې رښتیني تسکین دی، صداقت پخپله د صداقت انعام دی، له قیمتو څخه قیمتته څیز خرڅوونکي لپاره لکه څنگه چې د هغې نه بل قیمتته څیز لاس ته نه راځي، دغه شان، رښتیا ویونکی به د رښتیا نه زیات نور څه شی وغواړي؟ ... رښتیا چې کوم ځای ته د لمر غوندې گرمي ورکوي، هلته ژوندون هم ختم کوي...))

((... هغه انسان چې خپله ژبه په واک کې نه شي ساتلی، هغه د حق مدعي نه شي کېدی))

((د رښتیاوو نه وروسته په اصل کې عدم تشدد په دنیا کې تر ټولو لوی طاقت دی. هغه هېڅکله عبث نه ځي، تشدد تش د پاسه کامیاب ښکاري.))

په توره او په خدای باندي اعتقاد لرل، دوه متضاد شیونه دي.

د خادم نړۍ لید

که چېرې عدم تشدد یا د محبت مذهب زموږ د ژوندانه نه وای، نو په دې فاني دنیا کې زموږ ژوند مشکل کېدو، ژوند خو په مرگ باندې د ظاهري او پخواني فتح علامه ده.

... که چېرې د انسان او د حیوان په منځ کې کوم اساسي او لوی فرق شته، نو هغه دا دی چې انسان خپل فرض پېژندلی شي. د تېرې او اوس زمانې ښه خلک دخپل توفیق او طاقت په اندازه د ژوند دغه ډېر ضروري قرض روښانه مثالونه وو. په دې کې شک نه شته چې په مونږ کې حیوانیت کله کله حاضرېږي. مگر د ډېنه دا نه ثابتېږي چې دا فریضه غلطه ده. له ډېنه تش دا ثابتېږي چې په دې باندې عمل مشکل کار دی.

د تورې په ذریعه چې کوم شی حاصلېږي هغه په توره بېرته هم اخیستل کېږي.)) (۲۳: ۸۵)

خادم صیب د دغه لوی انسان د لویې سببونه په یوه لیکنه کې په گوته کړي دي، دا لیکنه د گاندي د لسم تلین په مناسبت شوې وه. استاد خادم دې لیکنې ته د ((مهاتما گاندي د لویې سببونه)) نوم ورکړی دی:

د مهاتما گاندي د لویې سببونه

((دی فطرتاً د تفکر او تجسس خاوند و، تفکر یې د علم پوهې، هندوستان او جهان پېژندنې لپاره په کار واچاوه. د نفس په ضبط او په نفس باندې د حاکمیت لپاره یې جهاد شروع کړ، په هوا و هوس، حظوظو او لذایذو خود خواهي او نورو کامیاب شو.

دی وایي غذا باید د دوا په صورت وخورل شي، په جنسیاتو کې پام په کار دی، دا مسخره او لوبه نه ده، د ملت د زړونو په لاسته راوړلو لگیا شو، دا کار یې په خدمت، ایسار، قربانی، ادب او احترام چې مشرانو او کشرانو ته یې لاره وکړه او لوی اعتماد یې وگاټه، د ملت د خدمت د مینې

سره یې بله مینه گډه نه کړه. ده د مخالفت عنوان ترک کړ، د صبر استقامت او زغم روحیه یې ټینګه کړه، ده ویل زه د هېچا مخالف نه یم، حتی د انگرېز هم، ده ویل زه فقد ازادي غواړم!

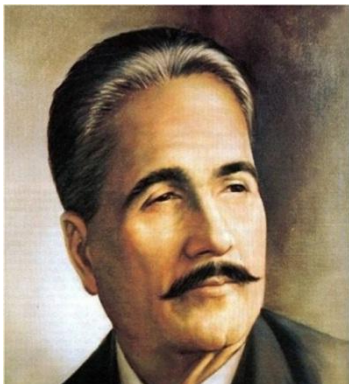
ده ویل زه هندو یم، خو د هېڅ مذهب او مسلک مخالف نه یم، په خدای ایمان لرم، خدای د هر چا دی، خو هندي کلچر د هندوستان لپاره له بل هر تهذیب نه بهتر دی. ده ویل له نفرت نه نفرت او له تشدد نه تشدد پیدا کېږي. موږ باید د هر انسان څه چې د هرې زړې روح سره مینه وکړو. ده ویل زه نوی مذهب، نوی حزب او نوې ډله نه جوړوم، هندیت مې مذهب او ډله مې د هند خلک دي. په دغه شان د خلوص، صمیمیت، کار او عمل فکر او ذکر مجسمه شوه.

دی په خپلو مجاهدو کې په وېره، تمه، غمونو، دردونو او مرګ غالب او بیا فاتح شو. سره د دې چې مهاتما گاندي په یقیني تور خدای نمانځونکی و، خو حکومت یې لا مذهبي جوړ کړ، چې مذهبي اختلافات له منځه لاړ شي، د ټول هند د وفاق او اقتصادي مساوات د پاره یې د سوشل ډیموکرات جمهوریت ومانه.

یقیناً مهاتما گاندي د ډېرې ستاینې وړ انسان و، خو دلته د انگرېز ډیموکراسۍ هم بې ستاینې نه پاتې کېږي، چې په دغه حکومت کې د گاندي، نیهرو، پټیل، را ډا کرشنن، راجا گوپال، ابوالکلام غوندي خلکو د نشو نما امکانات موجود وو.)) (۲۴: ۶۵۵)

۶- علامه اقبال: علامه اقبال د اسلامي نړۍ یو ستر مفکر و، دی پر (۱۲۵۶ل) کال د سیالکوټ په ښار کې چې هغه وخت د هندوستان اړوند یو ښار و، وزېږېد، هغه لومړی دیني علوم ولوستل، بیا یې شاعرۍ ته مخه کړه، دري ژبه یې هم زده کړه او په دې ژبه یې زیات شعرونه ولیکل.

د خادم نړۍ لید

له (کیمیرج) پوهنتون څخه یې د حقوقو په څانګه کې د دوکتورا سند ترلاسه کړ. علامه اقبال، په اردو، دري، انګلیسي، الماني او عربي ژبو پوهېده، د اسلامي معارفو ژوره مطالعه یې وکړه او په پای کې ترې یو لوی عارف، شاعر او فیلسوف جوړ شو، چې پر ټوله اسلامي نړۍ یې افکارو تاثیر وکړ. علامه

اقبال بیا په خپله له افغان ملت او په تېره د هغه له ستر حکیم (خوشحال خټک) څخه زیات متاثر و، د خوشال شعرونه یې لوستي وو او پر هغه یې ژوره اغېزه کړې وه.

استاد خادم بیا پر خپل وار د علامه اقبال د شاعرۍ او فکر تر اغېز لاندې راغلی و، پر ده یې زور تاثیر بندلی و، ځکه نو څومره چې استاد خادم د فکري او ادبي بلوغ لوړو مدارجو ته رسېده، له علامه اقبال سره یې نوره مینه هم زیاتېدله. د ژوند تر پایه یې له علامه اقبال سره خپله مینه وپاللله، د هغه پر ژوند، فکر او اثارو یې ګڼ شمېر لیکنې وکړې. (خوډي در نظر اقبال، د اقبال د شاعرۍ محرکات) او ځینې نورې لیکنې یې غوره مثالونه دي. دلته یې یوه لیکنه (د اقبال د شاعرۍ محرکات) د بېلګې په توګه راوړو:

د اقبال د شاعرۍ محرکات

((مخکې تر دې چې مونږ د علامه اقبال د شاعرۍ اساس او بنیاد ته ځان ورورسوو، باید د ده د شاعرۍ محرکات او ماحول وپېژنو. اقبال څنګه د شاعرۍ دې معیار ته ورسېد او څنګه یې دغه قسم شاعري غوره

کړه؟ د دې سوال د ځواب د پاره باید اتیا کاله شاته وگرځو او وگورو چې دغه وخت د هند و پاکستان د قارې څه حال و؟ ایشیایي ملتونو کوم مراحل طی کول؟ د غرب او شرق مناسبات په څه ډول وو؟

اقبال د شپېتو کالو په عمر مړ دی. (۲۷) کاله یې د مرگ نه تېر دي، مونږ به د ده د زېږېدنې شاوخوا محیط په نظر کې ونیسو او اتیا کاله به تر شا ولاړ شو. په دې وخت کې د هند الې گولې لږې کرارې دي، د هند د قارې د استیلاء رقیبان غلي دي. د هند د حکومت واگې د انگلستان د سلطنت په لاس کې دي، د انگلستان مدبرین فکر کوي چې هېڅ قوم هېڅکله تر ډېره پورې د بل قوم واگی کاملاً په خپل لاس کې ساتلی نه شي او که ساتي یې فایده نه لري، نو څه به کار دي؟ په کار دا دي چې ورو ورو هنديانو ته د نوي تعلیم او تربیت سره د ادب او سیاست دروازه بېرته کړی شي چې څو په څه وخت کې د خپل ځان د ادارې په خپله توان پیدا کړي، نو د کانگرس د بنیادونو د ایښودلو د پاره یې په زمينه برابرولو غور شروع کړ.

هند چې د دنیا د تهذيبنو او کلچرونو د موزیم حیثیت لري، بیا هم دوه ثقافته په کې د نورو نه غټ او اوچت سترگو ته راتلل. یو هندو تهذیب و چې له ډېرو مودو څخه په دغه قاره کې پیدا شوی، روزل شوی او پاتې و.

بل د اسلام تهذیب و چې له لس سوو کالو څخه دغلته راغلی او مستحکم شوی وو. د هندو تهذیب حامله د سنسکريت ژبه وه او د اسلامي تهذیب خزانه عربي او فارسي ژبه وه. د سنسکريت ژبه همدغلته پیدا شوه، لویه او بېرته ورکه شوه چې نورې ژبې یې وزېږولې، د فارسي او هندي له اختلاطه اردو پیدا شوه.

هنديان چې د هند بومي خلک وو په خپل کلچر ډېر ټينگ ولاړ وو او سخته پا فشار ي پرې لرله. انگرېزي ژبې، غربي تعليم او تربيت او غربي ادارې هند ته نوي رجحانات راوړل. کانگرس په خلکو کې سياسي شعور او فعاليت پيدا کړ. هندوانو د غربي تعليم سره په خپله ژبه، دين او ثقافت اصرار لاره. په مسلمانانو کې هم د غربي رنگ د منلو سره په اسلاميزم او عربي شعایرو د رد العمل په ډول ټينگار پيدا شو. د دې حرکت او رقابت ته په دواړو خواوو کې لوی علماء، سياستدان، ادبا او شعرا منځ ته راغلل چې د شعراوو په ډله کې ټېگور او اقبال داسې ادب او شاعري وړاندې کړه چې د حيرت او استعجاب وړ ده. ټېگور سل په سلو کې هندو او اقبال سل په سلو کې مسلمان و، خو دا دواړه د انسانيت د پاره مهم او مفيد غړي وو.

په دغسې ماحول کې اقبال او د ده شاعري وزېږېده، نو ځکه د ده په شاعري کې غربي جهان بيني، اسلامي تصوف او د هندي تفکر گډ ليدل کېږي. په سياسي لحاظ اقبال مجبور و چې د هندي نېشنليزم په مقابل کې چې په ډېرو پخو تهداوونو ولاړ و، د انکاء او تمرکز کوم بل ټکی پيدا کړي. دا ټکی يې له مذهبه د هندي مسلمان د پاره بل هېڅ شی نه شو کېدای. ځکه هلته نژاد، تاريخ، ژبه او د مليت نور مقومات نه وو، نو ځکه په هندوستان کې مسلمانانو زيات په مذهب او ورپسې په اردو ژبه د خپلې سياسي مانۍ تهداو کېښود، خو اردو ژبه هم د بناغلي نېرو په قول هغه ژبه ده چې په هند کې زېږېدلې ده او د هندي کلچر جز دی. همدا وجه ده چې هندي مسلمان د پاره يې له اسلامي رواياتو د انکاء او تمرکز ثابته نقطه بله نه وه، نو د شاه ولي الله صاحب د تحريک پسې د سر سيد او شبلي شاگردان او په اخره کې د اقبال شاعري راپيدا شوه چې په هند کې يې اسلامي حرکت د فلسفې او تصوف په عالمگيرۍ کې نغښتی د

فارسي شاعری په اب و تاب کې مصور کړ. دا و په هندوستان کې د مسلم لیگ او پاکستان د تاسیس محرکات.

د اقبال د شاعرۍ غټ عناوین

د اقبال شخصیت له تېز ذکاوت، وسیعې مطالعې، سوزان عشق، فلسفي تفکر او شاعرانه بیان څخه جوړ شوی و، ده غوښتل چې په ژوند کې نوې مفکوره او لپاره پیدا کړي. د ده کوشش دا و چې د عقل او دین علم او عقیدې، فلسفې او شعر نه یو گډ جوهر وباسي او مخلوط معجون ترې جوړ کړي. د اقبال په شاعرۍ کې د متداولې او غلطې پیړۍ، مالایې، پیر پرستی او هوا و هوس سخت مذمت موجود دی. په مقابل کې یې مومن، فقیر، بې نیاز، مسلمان او رند ډېر یادوي.

دی په مخلصانه جدوجهد، بې لوثه خدمت او انساني کرامت معتقد دی. د ده په شاعرۍ کې د سوشلېزم ډېر مواد پیدا کېږي. د شخصیت پرستی او استعمار سخت مخالف دی، د غرب د استعمار اسرار او رموز په ډېر ښه شان ښکاره کوي. یو روغ مسلمان او سم انسان د تربیت د پاره د ده شعر ډېره ښه لاره ښيي، نو ځکه یې د ځوانانو د پاره مطالعه ډېره ضروري ده. سره د دې چې خپله مفکوره او نوې لپاره په خپلې شاعرۍ کې نه پرېږدي او تعقیبوي یې. په شاعرۍ کې هم نوي ابتکارات کوي، نوې کلمې، نوي تراکیب او نوي مصطلحات او تعبیرات په خوندور ډول پیدا کوي. په منظرنگارۍ او تصویر ایستلو کې دومره ماهر دی چې په یو څو جملو او تعبیرونو کې یوه وسیعه، ښکلې تابلو د انسان مخې ته ږدي. د اسلامي عباداتو او روایاتو د پاره نوي استدلالونه پیدا کوي. د غرب او شرق د افکارو خلص او ماحصل په شاعرانه تعبیراتو کې مجسم کوي. په اسلامي دنیا کې د ده ډېره توقع له افغانانو او عربو څخه کېږي. د اروپا او

د خادم نړۍ لید

غرب څخه مایوس دی، نوې روسیې ته هیله من دی، نو ځکه ورته پېشنهادونه کوي. د ایشیا په حال ژاړې او د هندوستان په غربت اوبسکې تویوي. دی غواړي چې خلک اسلام ومني او په نوي او حقيقي شان داسې اسلامي دولت جوړ شي چې د مادي او معنوي حریت او مساوات په بنیادونو ولاړ وي.

د دې د پاره چې دی خپلو اهدافو ته په ښه شان ځان ورسوي او نوی نسل په یوه مبدا معتقد او تربیه کړي، نو د ((خودی)) په مبدا ډېر ټینګار کوي، خودي په پخوانۍ اصطلاح د غرور او تکبر په معنا راغلې ده، خو دی یې په نوې معنا استعمالوي او نوې اصطلاح ورڅخه جوړوي، خودي د ده په نزد ځان شعور، ځان پېژندنه او له ځان څخه یو صالح عنصر جوړول دي. خودي د ځان د تربیت، د نفس تکمیل او د اخلاقي مراتبو او مراحلو طی کول دي. دی داسې فکر کوي چې د مسلمانانو د انحطاط لوی سبب د تصوف هغه تلقینات دي چې انسان نفس وژلو، بېځایه تواضع، انکسار، له ځانه تېرېدلو او فنا ته سوق کوي. دی فکر کوي چې په دې شان په انسان کې په ځان اعتماد، د حیات د پاره مجادله او د حق د پاره د جهاد روحیه کمزورې کېږي او مري. بیا نو انسان هر څه قضا و قدر گڼي او په یو غیر اسلامي جبر عقیده پیدا کوي.

نو ځکه علامه اقبال د خودۍ په تعلیم او تشریح زور لگوي او په خپلو ټولو کتابونو کې له مختلفو خواو د (خودۍ) شرحه او تفسیر وړاندې کوي. که څه هم د ده په ټولو اشعارو کې د خودۍ ذکر شته، خو یو مستقل مثنوي یې هم ورباندې د ((اسراسر خودی او رموز بېخودی)) په نامه لیکلی دی. په (اسراسر خودی) کې د شخص د تکامل مراتب ښيي او په (رموز بېخودی) کې شخص ته په جامعه او ملت کې د انضمام او محوه کېدو لارې چارې ښيي. د خودۍ دغسې تعبیر او تبلیغ د علامه اقبال

ذهن ته د افغاني اخلاقو د مطالعې او د افغان ملت د سایکالوجي د شرحې او معرفت نه راغلی دی. ۱۵ هغه شی دی چې په خپله افغانان ورته په افغانیت او پښتونولۍ تعبیر کوي او افغاني روح یې گڼي.)) (۲۴: ۱۱۷۹- (۱۱۸۱)

له علامه اقبال او د هغه له اشارو او افکارو سره استاد خادم دومره مینه لرله او دومره ترې متاثر و چې کله علامه اقبال د ابدی نړۍ د سفر لمنه ونيوه، نو استاد خادم پرې زیات متاثر شو او دغه نظم یې ورته ولیکه.

د اقبال په مرگ

((څنگه په مشرق نن د رڼا او تیرې جنگ دی؟
ولې د فلک گړپوان په وینو باندي رنګ دی؟
غلی په طلسم د تیري دی هر بلبل د باغ
زړه د هر انسان لکه غوټۍ له غمه تنګ دی
نشته دی نغمې د زرکو چپرت په راغونو کې
نه د چا په غوږ کې د نسیم د رباب شرنګ دی
لکه بې اسرې چې هر یو ژاري پټ له ځان سره
ستورود مشرق هر یو پرېښي د بل څنگ دی
ډوب په آه و او ه کې نمر خاته دی سر تر پایه اوس
هر زړه باندي پروت د بدبختۍ د تیري زنگ دی
ځکه چې لوېدی د مشرق نمر د اقبال دی
خپ اسمان د علم او د ادب او د کمال دی
ای اقباله ستا په غم کې ژاري مسلمان ټول
چین تر شام و رومه، ترکیه، هندو افغان ټول

ته تمامي عمر ژر پدلی د ملت په غم
ځکه دي قومونه ستا په تلو باندې گريان ټول
مړاوی لاله زار دی د خلیل تازه په اوبسکو کړو
مه وچوه سترگې چېرې وچ نه شي گلان ټول
بیا دې هېر سبق مسلم ته یاد په زبر و زور کړلو
ودې بنوده دوی ته محکومات د بنه قران ټول
پېټي وو درانه او منزلگاه لري بېحده وه
ستا سوو نغمو بنه دمه لودی که کاروان ټول
پاتې چې سید ، شبلي حالي نه وو په لار کې
تا هغه بارونه کړل او چت په یوه ځان ټول

مخکې لږ مزل دی چې یې پرې نه ږدې په لار کې
داسې لار بلدي هېڅوک نه شته په قطار کې
تا چې مخ کړو پټ او په خندا لارې مولالره
اوس به نور هېر د خودی، څوک شي ایشیا لره
پورته د کوشش په تمه سترې د تقدیر کړه
دا قدرت در کړی دی خاوند یوازې تالره
نن د بغاوت له عقله وېره چې حرم کې ده
جگ د ولایت له عشقه فوج که دې بلالره
شعر و فلسفه تاریخ دې گډ کړه په حکمت سره
جوړه دې نسخه کړه ترېنه ملت بیضا لره
ای د ژوند حکیمه زړه دې ډک و د بشر په غم
تا پیام راوړی همگي واړه دنیا لره

شرق و غرب دې مخکې د یوې منډې میدان و
ځکه دې نظر تل په حصار د کهکشان و (!)
(۱۲): (۴۰۷-۴۰۸)

استاد خادم له علامه اقبال سره ډېره مینه لرله، د اقبال افکارو، اثارو او شخصیت د استاد خادم پر ذهن ژور اغېز کړی و، نو ځکه یې به خپله منظوم او منثور کلام کې د علامه اقبال زیاته یادونه کړې ده، هم یې نظموه پرې لیکلي او هم گڼې لیکنې. که دا ټول منظوم او منثور کلام سره راټول شي، نو د علامه اقبال په باب یو غټ او ځانگړی اثر ترې جوړېدی شي. موږ یې دلته په لنډیز سره یادونه وکړه.

په پای کې غواړم د یوې ټولیزې نتیجې په توگه یادونه وکړم چې خادم صیب د یو متحرک انسان او لیکوال په توگه مجبور و چې له خپلې ټولنې، چاپیریال او د خپل مسلک له نور مطرحو څېرو سره تماس او اړیکې ولري، له هغو څخه اغېز ومني او پر هغو هم خپلې متقابلې اغېزې وښدي. دا اغېزې داسې وي چې له تېرې زمانې څخه اوسمهالی شخص متاثر کوي او له اوسمهالی شخص څخه د خپلې زمانې او راتلونکې زمانې اشخاص متاثر کېږي. خادم صیب هم همدغسې اغېز زغملی او نورو ته یې هم خپل تاثیرات وررسولي دي. پر خادم صیب چې کومو پخوانیو کورنیو او بهرنیو لیکوالو، مطرح څېرو او هم د ده د خپلې زمانې مطرحو ادبي او ټولنیزو شخصیتونو کوم اغېز پرې ایښی، د هغو شمېر زیات وو، خو موږ پورته یاد کړي اشخاص د ډېرو مطرحو څېرو په توگه یاد کړل. دا لړۍ تر دې زیاته غځېدلای شوه، خو موږ د دې بحث د نور زیات اوږدوالي له امله پر همدغو اشخاصو بسنه وکړه.

درېیمه برخه

د خادم نړۍ لید

د استاد خادم د نړۍ لید د پېژندنې لپاره تر ټولو غوره سرچینه د هغه خپل اثار دي. کله چې موږ غواړو د استاد خادم فکري نړۍ لید وپېژنو، نو په کار ده چې دده ټول اثار په ژور ډول له نظره تېر کړو. خادم صیب د ژوند ډېرو لوړو ژورو ته په ژور ډول متوجه شوی، په هره برخه کې یې خپل فکر ځغلولی او موږ ته یې گڼ شمېر اثار پرې ایښي دي. دلته غواړو د استاد اثار لومړی له فکري پلوه ډلبندي کړو او تر هغه وروسته به د ملتپالنې، دینپالنې، سمونپالنې، کره کتنې، ټولنپالنې او نورو مسایلو په باب د استاد خادم نړۍ لید راوڅېړو:

ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادم ل د استاد خادم د ژوند او فن په باب یوه مفصله لیکنه کړې، دا لیکنه یې پر (۱۳۶۰ل) کال د (امیر علي شېر نوايي) په نامه په یوه ځانگړي اثر کې خپره کړې ده. د استاد نړۍ لید یې د هغه د اثارو د محتوایي وېش له مخې پر بېلابېلو برخو وېشلی دی. په دې لیکنه کې یې د استاد خادم اثار د فکري څرنگوالي له پلوه په ډېر ښه ډول ډلبندي کړي دي. همدا لیکنه په حقیقت کې د استاد د فکري جغرافیې بېلابېلې برخې څرگندوي.

زه غواړم د همدې لیکنې د ډلبندي زیاته برخه د موضوع د څرگندتیا لپاره دلته راننقل کړم او ددې ترڅنګ د ضرورت تر کچې په هغې کې څه زیاتونې او کمونې هم وکړم. هېوادم صیب په خپله لیکنه

کې د خادم صیب کتابونه هم په لنډیز سره معرفي کړي، خو څرنگه چې موږ د کتابونو پر پېژندنې په بله برخه کې بحث کړی، نو ځکه یې دلته د کتابونو د پېژندنې له برخې څخه تېرېږم. استاد سرمحقق زلمی هېوادم له خپله لیکنه کې وايي:

[استاد عبدالروف بېنوا په اوسني لیکوال کې کښلي دي: ((بناغلی قیام الدین خادم، په اوسنیو پښتو لیکوالو او شاعرانو کې د قدامت او مشرتوب حق لري او د افغاني پوهانو او ادیبانو په لومړۍ ډله کې درېږي.

بناغلی خادم د علمي شخصیت خاوند او د فلسفي افکارو څښتن دی. دده د ژوند زیاته برخه په لوستلو او لیکلو کې تېره شوې ده او دده د لوستلو او لیکلو مهم مقصد پښتو ژبې ته خدمت کول او د خپل قوم راویښول دي، چې په دې لاره کې یې زیار ایستلی دی او اوس هم لگیا دی زیار باسي.

دده فلسفي افکارو کله د علامه اقبال د افکارو رنگ اخیستی دی او کله د رابندرناث ټاگور معنوي فلسفې ته ورته وي. خو په دواړو لارو کې د افغاني تفکر طرز هم نه هېروي.))

د استاد بېنوا پورته نظر چې د استاد خادم فلسفي افکار کله د (علامه اقبال او کله د (رابندرناث ټاگور) له معنوي فلسفې رنگ اخیستی دی، دې موضوع ته مو په یو بل ځانگړي بحث کې هم نغوته کړې او د بېلگې په توگه مو د خادم صیب د منظوم او منثور کلام ځینې داسې بېلگې راوړي چې دې لویو شاعرانو ته یې لیکلي دي. دا په دې مانا ده چې: که خادم صیب دې لویو نړیوالو لیکوالو سره فکري لېوالتیا نه درلودله، نو دا لیکنې نه رامنځته کېدلې.

د خادم نړۍ لید

د هېوادمل صیب په نظر د استاد خادم په اثارو کې د نورو فکري خواوو ترڅنګ د فلسفې رنګارنګي هم څرګنده او جوته ده، استاد هېوادمل دې ټکي ته اشاره کوي چې:

[په خپله استاد خادم هم د خپل ژوند په قصه کې په دې باب یو ځای لیکلي دي: ((... دغسې به زه کائناتو او د هغې نظام ته هم ملتفت کېدم. د حیات شاوخوا او د اجتماع ادارې ته هغه وخت زما فکر پیدا شو چې د اخبارونو سره اشنا شوم. دغه وخت د قومیت، ملیت او په اخر کې د انسانیت معناګانو ته ملتفت شوم او هغه حیرت او تحیر چې په ما کې طبیعي پروت و اوس ورسره درد او خوږ هم ملګری شو، دا درد مجمل و او زه یې په تفسیر قارد نه وم. خو هغه وخت چې ما د اقبال اثار ولوستل زما د مبهم زړه ترجماني یې راته څه څه وکړه.))

استاد هېوادمل زیاتوي: ((دده د فکر په باب تاسې د پښتو د یوه نومیالي لیکوال او په خپله د استاد خادم نظر ولوست. دغه لوړې خبرې پر خپل ځای د مننې وړ دي. مګر که چېرې سړی د استاد خادم د خپرو شویو اثارو مطالعه وکړي او له پيله یې تر پایه پسې وڅېړي په کلي ډول دغه لاندې ټکي ترې راوځي:

۱- د استاد لومړنۍ لیکنې او کتابونه او حتی ځینې ادبي اثار دیني رنګ لري. دین ته زیات تمایل ښيي او د اسلام د مبارک دین اساساتو ته په پاملرنه د جامعي او خلکو د رفاه او آرامۍ لار لټوي او د اسلامي نصوصو د مقدسو ارشاداتو په رڼا کې د خلکو د اخلاقي او اجتماعي روزنې لپاره اثار لیکي او د اسلام په ننگه شعرونه وايي. د اسلامي علومو د علماوو، مشاهيرو او رجالو او سیالانو په باب مقالې کارې.))

د هېوادم صیب نظر دا دی چې د نورو افکارو تر څنګ د استاد خادم د لومړنیو اثارو د فکر یوه درنه او پام وړ برخه دیني مسایلو ته وقف شوې ده. څرنګه چې خادم صیب په خپله یو لوی دیني عالم و، نو طبیعي خبره ده چې دا ډول افکار یې په کلام کې جوت او ثابت دي. د هېوادم صیب په نظر د دیني افکارو تر څنګ پښتني افکار هم دده د کلام یوه اساسي برخه ده. سرمحقق زلمی هېوادم په دویمه برخه کې دې افکارو ته اشاه کوي، او وایي:

[۲- ورپسې استاد پښتو، پښتنو، د پښتنو تاریخ او پښتني کولتور ته متوجه کېږي او دا ورته ښه ایسي چې د خپل نوميالي قوم د ملي کولتور او ملي تاریخ د ځلولو هڅه وکړي. د پښتو ژبې او پښتو اثارو په باب تحقیقات وکړي او د شعرونو او نورو ادبي ایجاداتو مخه یې هم په دغه وخت کې د پښتنو د تاریخي او ملي عظمت د څرګندولو خواته اړولې ده.

۳- په یوه بله مرحله کې د استاد په اثارو کې د یوه ملي فکر پلوشې ځلېږي. دغه مهال دده هڅه داده چې خپلې دغه فکري اندېښنې د وطن د ابادۍ، د اجتماعي اصلاح او د یوه پیاوړي او متحد ملت د جوړولو په لپاره کې استخدام کړي

ده په دې لاره کې ډېرې هڅې کړي او ددغو هڅو ازانګې یې په اثارو کې هم ښکاري. د استاد فکر وطني او ملي فکر دی، د استاد فکر اجتماعي عدالت غواړي، خو په افغانستان کې د ټولو اوسېدونکو وروڼو قومونو د ملي دیني او نورو سنتي دودونو ته په کلکه پاملرنه. د استاد فکر ظالم غندي او د مظلوم پر خوا دی. د استاد فکر د هر ډول ملي او اجتماعي ستم پرضد دی. دده په فکر د نړۍ له ټولو ولسونو سره دوستي او په سوله او آرامۍ کې ژوند کول، د خپل هېواد د ابادۍ لپاره د نورو له تجربو او مرستو څخه استفاده کول. د وطن او خلکو په ګټه کار دی. مګر

د خادم نړۍ لید

تر هغه حده چې د وطن ملي مصالح یې غوښتنه وکړي. دده فکر هر ډول استعمار، استثمار، تېري او تجاوز غندي. د انگرېزي متجاوزينو پرضد د استاد چاربيتې زموږ د ملي ادب ښه باب جوړوي. دده فکر پر خپلو خلکو او وطن د نورو بلوسېدل نه مني او په خپله هم په چا نه بلوسېږي، خو خپل حق چاته نه پرېږدي.

دا وه د استاد فکر لنډيز چې ما يې د اثارو له مطالعې څخه څرک ايستلی دی. دده زياتره مقالې، ليکنې او اشعار او ادبي پارچې ددغه فکر مولود دي.

۴- په وروستيو مرحلو کې استاد د پښتو او پښتني تاريخ اساسي ستونزو ته متوجه شوی دی. د پښتو د ليک او د پښتنو د تاريخ ځينې مهم مسايل يې څېړلي دي.

استاد سرمحقق زلمی هېوادم ل بيا د همدغه فکر د څرنگوالي له مخې د هغه اثار هم ډلبندي کړي دي. د عمومي ډلبندي ترڅنګ يې اثار هم په لنډيز سره معرفي کړي دي. خو زه يې دلته د اثارو د معرفي له برخې تېرېږم او يوازې فکري ډلبندي ته يې په لنډيز نغوته کوم:

استاد هېوادم ل بيا د موضوعي يا فکري وېش له مخې د استاد خادم اثار په دې ډول ډلبندي کوي:

د پښتو د ادبي تاريخ په باب ليکي:

استاد هېوادم ل وايي: ((که څه هم استاد د ادبي تاريخ او يا د ادبي تاريخ په څانګو پورې مربوط کوم مستقل کتاب نه دی کښلی. خو دده ځينې متفرق کارونه زموږ د ادبي تاريخ د ځينو برخو په روښانو کې بې ونډې نه دي، نو ځکه زه دلې هغه کارونه يادوم چې استاد په دې

خصوص کې ترسره کړې دي.)) په دې برخه کې بیا (۱- د پښتو د قدیمو شاعرانو شرح حال، ۲- بایزید روښان، ۳- د پښتو د نثر تاریخي تطورات او د نثر لیکونکو تذکره، ۴- د پښتو ننني لیکوال) اثارو یادونه کوي او په لنډیز سره یې معرفي کوي چې استاد خادم په دې برخه کې لیکلي دي.

د ادب او پښتو ادب په باب تحلیلي څېړنې:

استاد هېوادم د استاد خادم د اثارو د موضوعي وېش په لړ کې وايي: ((د استاد قیام الدین خادم په اثارو کې ځینې داسې لیکنې هم موندل کېږي چې هغه د ادب په باب عمومي بحثونه کوي او ځینې وختونه د پښتو ادب د ځینو برخو په باب تحلیلي څېړنې هم وړاندې کوي. په دې خصوص کې د دوی له ډېرو زیاتو لیکنو څخه څو مقالې او څېړنې د یادونې وړ دي: ۱- د خوشال او رحمان موازنه، ۲- د خوشال دستار نامې ته یوه کتنه، ۳- د پټې خزانې په باب توضیحات، ۴- شعر و ادب.))

د پښتو ژبې او پښتنو د تاریخي قدامت په باب لیکنې:

د استاد هېوادم په وینا: ((د استاد خادم په کښلو اثارو کې ځینې داسې کښنې هم شته چې په هغو کې د پښتو ژبې او پښتون قوم د تاریخي قدامت په باب خبرې او بحثونه شوي دي. د دوی دغه ډول لیکنې دده د هغې مینې ښکارندويي کوي، چې ده له خپلې مورنۍ ژبې او خپل قوم سره درلوده. دلته دغه یادونه هم ضروري ده چې د استاد دغه ډول لیکنې تر یوه حده پر احساساتو ولاړې دي.)) د ښاغلي زلمي هېوادم په نظر ((د استاد دا ډول لیکنې تر زیاته حده د احساساتو تر اغېز لاندې راځي. دده په نظر دا سمه ده چې پښتانه او پښتو ژبه لرغونې تاریخ لري،

د خادم نړۍ لید

خو دا ډول تاریخي واقعیتونه باید له احساساتو لرې، د علمي پرنسپونو پر اصولو برابر وڅېړل شي.))

له لرغونو متونو سره مینه:

د هېوادم صیب په نظر: ((استاد خادم د پښتو پر کوم لرغوني متن مستقل کار نه دی کړی، خو د (روهې گلونه) په نامه د لرغونو متونو یو منتخب یې ترتیب کړی دی.))

د پښتني کلتور او فولکلور په باب لیکنې:

استاد خادم د پښتني کلتور او فولکلور د څلولو په لاره کې هم د قدر وړ کار کړی دی، ده چې د (۱۳۱۶ل) کال په کالني کې د (پښتونولي) (۲۵: ۵۶۸-۶۴۷) په نامه کومه رساله خپره کړه. داسې وخت و چې په پښتنو لیکوالو کې له لوی استاد پوهاند حبيبي پرته بل پښتون په دې خصوص کې په پښتو ژبه څه نه وو کښلي. استاد خادم په دې رساله کې د پښتني کلتور پر یوه ډېر مهم ټوک (پښتونواله) رڼا اچولې او د کلتور دغه برخه یې معرفي کړې وه. وروسته یې خپلې دغه څېړنې لږ څه بشپړې کړې. د پښتنو قبيلوي حقوقي او جزایي لپارې، د احمدزو جرگې او د دغو لارو او جرگو ځینې خاص اصطلاحات یې هم په کې شرح کړل او د پښتونولي د رسالې له نشر څخه پنځلس کال وروسته یې بیا دغه بشپړ متن چاپ ته وړاندې کړ.

پر (۱۳۵۴ل) کال د پښتنو ټولني له خوا د پښتو څېړنو د نړیوال مرکز د پرانیستلو بین المللي سیمینار په کابل کې جوړ شو، په دغه سیمینار کې استاد خادم ته د پښتونولي موضوع د تحقیق او څېړنې لپاره ټاکل شوې وه. استاد خادم په دغه مقاله کې د پښتونولي په باب عمومي څېړنه کړې، خو پر ځینې داسې موضوعاتو یې هم خبرې په کې کړې دي، چې

هغه باید په ډېره دقیقه توګه د فاللوزۍ د اساساتو له مخې وڅېړل شي، مګر زموږ استاد د خپل فکر په زور څېړلي دي، خو بیا هم د مقالې محتویات، د پښتونولۍ په باب عمومي معلومات د لوستونکو زړه ترلاسه کوي او له موضوع سره د استاد مینه ترې څرګندېږي.)) (۲۲: ۹۹-۱۱۶)

استاد هېوادمل د خپلې لیکنې په ترڅ کې وایي: ((د پښتني کلتور د ځینو مهمو خواوو د څرګندولو په ترڅ کې استاد د پښتني فولکلور په باب هم کله ناکله څېړنې او لیکنې کړي دي، چې زه یې له دغه ډول خدمتونو څخه درې بېلګې لوستونکو ته واندې کوم:

۱- استاد خادم د سید کمال او بیوجانې نکل لومړی ځل له ولس څخه ثبت او بیا یې لومړی ځل په (ورمه) (۹: ۵۶-۶۲) او بیا په نوې رڼا کې خپور کړ.

۲- د پښتو حیاتي فلسفه د متلونو په ملاحظه، په دې برخه کې د دوی له تحلیلي څېړنو څخه یوه څېړنه ده، چې په وروستیو کې د پښتو د چاپي اثارو د بین المللي سیمینار په مناسبت کښل شوې، په یاد سیمینار کې اورول شوې او بیا په (پښتو چاپي اثار) نومي مجموعه کې چاپ شوې. ۵۵. (۲۱: ۲۳۶-۲۴۴)

۳- استاد خادم د افغاني موسیقۍ په باب هم یو مستقل اثر کښلی دی، چې متأسفانه تر اوسه چاپ نه دی.)) هېوادمل صیب زیاتوي: ((د استاد دغه اثر ښاغلي محترم رفیع او ما لیدلی و، په خپله دوی موږ ته راوښود او د محتویاتو په باب یې خبرې راسره وکړې)) په دې رساله کې استاد د افغاني موسیقۍ په باب خبرې کړې دي او افغاني موسیقۍ کې یې د ځینو سیمو د موسیقۍ د اصالت په باب په زړه پورې نظریې وړاندې کړې دي.))

د پښتنو د تاریخ په باب لیکنې:

((د استاد خادم په متفرقه لیکنو کې د پښتني تاریخ پر ځینو خواوو کښې موندلې کېږي، د پښتني تاریخ د ځینو قهرمانانو په باب یې هم خاص څه کښلي دي، خو په دې خصوص کې یې مرتب لیکونه لاندې ښییم:

۱- بایزید روښان، ۲- لرغوني پښتانه قومونه، ۳- د روښانیانو مبارزې

پورتني لیکونه یې له دې ډول اثارو او لیکنو څخه دي.))

دیني لیکنې:

استاد هېوادم ل وایي: ((دمخه مې دا یادونه کړې وه، چې د استاد خادم لومړني اثار دیني رنگ لري، ددې موضوع د روښانولو لپاره غواړم، چې د استاد له ډېرو دیني لیکنو او اثارو څخه چې زیاتره یې په (هېواد، اصلاح، طلوع او ننگرهار، اتحاد مشرقي) کې خپاره شوي، د څو لیکنو او کتابونو یادونه وکړم:

۱- استاد چې د کندهار د پښتو ادبي انجمن غړی شو، نو د انجمن د نشراتي ارگان لپاره یې ځینې تربیتي او اخلاقي مضامین له داسې منابعو څخه ترجمه کول او یا لیکل چې دیني جنبه به یې درلوده او کله یې د اسلامي نړۍ د مشرانو شرح حال هم کښه، لکه د پښتو مجلې د (څلورم) کال په (۶-۷) گڼه کې د ((حضرت سعد ابن وقاص)) مقاله، د څلورم کال په (۱۴مه) گڼه کې د ((د اولاد پالنې اسلامي طریقه)) مقاله او نور...

۲- استاد خادم د (اصحاب کرام) پښتو ترجمه په (۱۳۱۴ل) کال کې بشپړه کړه او پښتو متن یې په دوو جلدونو کې ترتیب کړ، چې خطي نسخې یې په ملي ارشيف کې د اصحاب کرام (پښتو) په نامه ضبط دي.))

اخلاقي لیکنې:

((لکه چې د مقالې په پیل کې تاسې ولوستل د اخلاقو په باب استاد د (مکارم الاخلاق) په نامه یو غنیمت کتاب پښتو ته ترجمه کړی دی، خو ددې ترڅنګ ده د ماشومانو د اخلاقي روزنې لپاره هم کار کړی او د کوچنیانو اخلاقي پالنه) په نامه یوه کوچنۍ رساله یې د (هرېټ سپنسر) د یوې رسالې له اردو ترجمې څخه پښتو کړې او ځای پر ځای یې خپلې خبرې او لارښوونې هم ورزیاتې کړې دي، پر دې سربېره د اخلاقو په باب یې متفرقي مقالې هم لیکلې دي، چې د هېواد موقوتو نشراتو، په بېلابېلو کلونو کې خپرې کړې دي.))

فلسفي لیکنې:

((استاد قیام الدین خادم، د (نبوغ او عبقریت) په موضوع کې په همدې نامه یو کتاب لیکلی دی.))

درسي لیکنې:

((استاد خادم د خپلو اثارو په فهرست کې راوړي دي، چې : د پښتو کلي لومړي، دویم، درېیم او څلورم جزونه ده کښلي دي، خو د پښتو کلي گانو د دویم جلد پر لومړي او دویم جز دواړو له ښاغلي زمريالي سره یو ځای د قیام الدین خادم نوم هم راغلی دی. (وگورئ! پښتو کتابونه، د ښاغلي وینس، ۵-۶ مخونه، د ۱۳۳۷ کال چاپ، کابل، پښتو ټولنه) چې د دویم ټوک دغه دوې جزوې دوی دواړو په گډه تالیف کړې دي او پر (۱۳۱۹) کال د پښتو ټولنې له خوا نشر شوي دي.))

اجتماعي او اصلاحي لیکنې:

((که چا د استاد لیکنې لوستې وي، د دوی اجتماعي او اصلاحي لیکنې تر (۱۳۲۶ل) کال پخوا د اخلاقي پرنسپونو تابع او د (بڼه کوئ، بد مه کوئ)، پر اصولو برابرې دي. تر دغې نېټې وروسته دده اجتماعي او اصلاحي لیکنې دوه مشخصې لارې تعقیبوي.

الف: هغه لیکنې چې د یوې مشخصې ملي او مترقي مفکورې په رڼا کې لیکل شوې دي.

ب: هغه لیکنې چې د وخت د دولتونو د پالیسیو په رڼا کې یې کښلې دي، استاد له (۱۳۲۶ل) کال راپدېخوا د (طلوع افغان، اصلاح او هېواد) ورځپاڼو د چلوونکي په توګه کار کړی دی. دغه ورځپاڼې دولتي ورځپاڼې وې او خپرونې یې د دولت له پالیسی سره سمې عیارېدلې، نو ده هم د وخت د دولت له نشراتي پالیسیو سره سمې اجتماعي، اصلاحي او سیاسي مقالې او سرمقالې په کې کښلې دي.))

له نورو ژبو څخه ترجمې:

((د مخه مو وښودل چې استاد خادم (مکارم الاخلاق)، (لوی اصحابان) او د (کوچنیانو اخلاقي پالنه) زیاته برخه له نورو ژبو څخه ترجمه کړې دي، د دغو اثارو تر څنګ د دوی دا لاندې ترجمې هم د یادونې وړ دي:

۱- د شریف سرگذشت: استاد دغه داستان له اردو څخه پښتو کړی او پر (۱۳۳۲ل) کال په (۱۰۸) مخونو کې د اصلاح ورځپاڼې له خوا خپور شوی دی.

۲- د افغانستان د پخواني تاريخ د لومړي ټوك د يوې برخې ترجمه؛
(۸: ۴۹۰-۵۳۵) دوی دغه ترجمه له پارسي څخه كړې ده.

۳- د اريانا دايرة المعارف د ځينو برخو ترجمه: (۱: سريزه) دغه
ترجمه هم له پارسي ژبې څخه شوې ده. سربېره پر دې استاد ډېرې مقالې
له عربي، اردو او پارسي ژبو څخه پښتو ته ژباړلې دي او د هېواد په
بېلابېلو خپرونو كې خپرې شوې دي. د استاد د ترجمو مهمه خاصه داده
چې مطالب د پښتو ژبې په چوكاټ كې ترجمه كوي او د بلې ژبې تر تائير
لاندي نه وي، نو ځكه يې په ترجمو كې رواني او سلاست ليدل كېږي.

پښتو رسم الخط او خادم:

((استاد خادم د پښتو له موجوده رسم الخط سره پوره موافقت نه
ښود او په دې برخه كې د فونيميكي الفبا تابع هم نه و، ده غوښتل چې د
كوشاني دورې له رسم الخط سره سم پښتو رسم الخط جوړ شي او زموږ د
ژبې رسم الخط خپل ملي او تاريخي حيثيت ولري، پر همدې اساس
استاد د خپل ژوند وروستي كلونه د كوشاني رسم الخط په رڼا كې پښتو ته
د يوه خاص رسم الخط پر جوړولو تېر كړي او د خپل زيار او هڅو نتيجه
يې د يوه كتاب په بڼه پښتنو ته وړاندې كړه.

د استاد دغه كتاب (پښتو پټۍ) نومېږي او په دې وروستيو كلونو
كې له پېښور چاپ او خپور شوی دی.)) (۴۴: ۴۱-۵۵)

که څه هم د سرمحقق زلمي هېوادم له خوا په دې فكري وېش
كې د استاد خادم د فكر بېلابېلو خواوو ته په لنډيز سره نغوته شوې، خو
بيا هم د استاد خادم د اثارو فكري خواوې د ژوند نور ډېر زيات ډگرونه

د خادم نړۍ لید

هم رانغاړي چې هغو ته هم اشاره په کار ده. د هېوادمل صیب د لیکنې محتوایي لنډیز دا دی چې استاد خادم په فلسفي، تاریخي، ژبنيو، سیاسي، ټولنيزې، اصلاحي، ديني، اخلاقي او ځینې نورو برخو کې لیکنې کړي او فکري محتوا یې پر همدې محور راڅرخي. دلته غواړو د همدې مسایلو ځینې برخې او همدارنگه یو لړ نور اساسي مسایل چې د استاد خادم د فکر محور جوړوي او هغه ورته خپل پنځوس کلن فرهنگي ژوند وقف کړی و، د ده د خپلو اثارو په رڼا کې څه نا څه په تفصیل سره وڅېړو.

ملتپالنه

ملتپالنه د استاد خادم د اثارو د فکري محتوا محور جوړوي، د ده په اثارو کې هېڅ بله برخه دومره زیاته محوري نه ده، لکه ملتپالنه، ملي فکر او ملي ايډيالوژي. د استاد خادم په مستقلو چاپي او ناچاپه اثارو کې، (پښتونولي، نښلېزم او انټر نښلېزم، افغاني حکومت، لرغوني پښتانه قومونه، اينده پښتنو ته، پښتني پور، د پښتنو د تاريخ زړه پاڼه) هغه اثار دي چې په مستقيم ډول له ملتپالنې سره تړاو لري او د ملت د مفاهيمو توضیح او تشریح ته ځانگړي شوي دي. د دې ترڅنگ (نوي ژوندون، مرغلو امېل، نوې رڼا، د پښتو شاعري، د پښتو ولسي ادب) او ځينې نور هغه اثار دي چې په مستقيم، نامستقيم او په يو نه يو ډول له ملتپالنې سره اړيکي لري. د مستقلو اثارو ترڅنگ استاد خادم د پنځوسو کلونو په بهير کې گڼ شمېر داسې ليکنې کړې دي چې هغه هم په مستقيمه او نا مستقيمه توگه ملتپالنې ته وقف شوي؛ د ملت مفهوم تشریح کوي او د هغه پر پالنه ټينگار کوي.

په مجموعي ډول د استاد خادم په ټولو منظومو او منثورو اثارو کې ډېر داسې نظموه او ليکنې شته چې د ملت، ملتپالنې او ملت ځلونې پر محور راڅرخي. په دې کې دغه لاندې ليکنې او نظموه شامل دي:

((په محشر کې، د پښتونولۍ روح، افغان ولس، افغاني ثقافت، پښتو او پښتونولي، پښتانه په قران کې، کالي، د پښتنو مقابل له سکندر سره، پښتانه څوک دي؟، د افغانستان ملي ثقافت، مور څوک يو؟، د پښتو په تاريخ کې يوه رڼا، د مليت حس، د مليت علمي تشریح، افغان مليت او پښتني بنځې، ملت او حکومت، زموږ استقلال، دا عصر د مليتونو دی، نښليزم او فاشيزم، افغان ملت او اينده دنيا، ناسيونال ديموکراتيک

د خادم نړۍ لید

سوسیالست، ملت، دولت او حکومت، د هندوستان د ملت بنیاد، د پښتونستان په خاوره کې د دښمن د مداخلاتي رویې په ضد د ملي جرگو فیصلې، مادر وطن، د خپلواکۍ حق، حکومت او ملت، د کراچۍ عمالو پر پښتونستان څه لوبې وکړې؟، پښتونستان، د محکوم پښتونستان جمعیت العلماء مولانا سید گل بادشاه، د بلوچستان د وطن حزب مشر خان عبدالصمد خان، ملیت و بین المللیت، د پښتونستان لوی زعیمان، د پاکستان په جېل کې د بلوچستان زعیم عبدالصمد خان، حریت او ازادې، افغانستان او پښتونستان، په محکوم پښتونستان کې په پښتنو مشرانو ظلم، افغان در مرض امتحان، اعترافات به حقیقت پښتونستان در نشرات پاکستان، د پښتونستان مجاهد، ولسي جامې، افغاني ثقافت، حقیقت پښتونستان قابل توجه دنیای حق پسند، اهمیت موضوع پښتونستان توجه بناغلی نکسن راجلب کرد، مطالعه پښتونستان بر روی حقایق روشن اتکا دارد، په محکوم پښتونستان کې اغتشاش، د ملي ورورگلوۍ ټینگار، د پښتونستان د لیډرانو وظیفه خورا درنه ده، د پښتونستان د هیئت پذیرایی په قندهار کې، د قومي ترقۍ اساس د فکر و بیان ازادې ده، ازادې څه مانا؟، ملت او ملي یووالی، ملي موسیقي، زموږ کومه موسیقي ملي رنگ لري؟، ددې وخت لوی قوت ملت دی، تعصب د ملي وحدت دښمن دی، د استقلال د استرداد یادگیرنه، د ازادۍ د لاس ته راوړلو لپاره د پښتونستان د خلکو مجاهده، د پښتونستان ملي ورځ، استقلال او ملي ارتقاء)) دا هغه لیکنې دي چې استاد خادم په بېلابېلو وختونو کې لیکلي دي، ځینې یې د هغه په ځانگړو اثارو او ځینې نورې یې په بېلابېلو چاپي خپرونو کې پر خپل وخت چاپ شوي دي. د دې ترڅنگ په منظمو اثارو کې استاد خادم په بېلابېلو نظمي فورمونو کې داسې نظموونه لیکلي چې ملي فکر او ملي روحیه لري. لکه:

((دعا، شه بيدار پښتونه، د ملي شهيد حضور ته، د استقلال جشن، نارينتوب، قومي ژوندون، فخر افغان ته، د وطن بهبود، قام ته خطاب، د جهان زېب په مينه، د شاعر مسلک، وطن غواړي خدمت، حجره، فخر افغان ته، څه شوه يارانه، ځوانان راټولوم، افسوس مې په ځان، خوږ جهان، ملي ارشاد، سياسي مشاعره، روښان به شم، ستا يمه، ته يې وينې که نه؟، د قهر تاثير، ذلت، افغانيت، ملي انتقام، په ملت شبخون، ملي حاسد ته، ملي کاروان، د وحدت فکر، ملي هسته، د توحيد شعار، وطن او خلک، د استعمار نسخه، وړانكاري، ملت او حكومت، د پښتونخوا مجادله، معمور افغان، د انگرېز ماته، د پښتو دښمني، افغانيزم، ملي هويت، د ملت شرطونه، ملي افكار، ملي كلتور او اقتصاد، افغان ملت، ملت او قومونه، ابدالي، افغان او پښتون، قومي تفرقه، د استعمار فساد، د هند پښتانه، د ايران پښتانه، امتحان، د افغان تاريخ، وړان ملت، ملي وحدت، د انحطاط سبب، بې لارې مشر، بې سري، ملت بې سره كول، مړ ملت، سپی او سړی، مغرض مشر، افغان عيب، قام او قبيله. پښتون ليدېر، انگرېز او پښتون، وطن ته، د قام تباهي، بلا وهلي پښتانه، د افغانستان بدلون، خوار افغان، خادم وايي، مذهب او قام، استعمار او پښتون، د پښتون تاريخ، افغانيزم، وړ شوم، د افغان گمراهي، د پښتون مال، ملي هويت، ملتونه، ناسيوناليزم، د ملت دنيا، د فرد قوت، د افغان نوم، قومي مرگ، وپښ مرگ دی، گډ وډ ملت، سم انسان، سپېڅلي قومونه، د حق اول غېر، د ظلم منكر، سړی قام، ملت سازول، پښتون او استعمار، د انگرېز ماته، پښتون دښمني، پس له انگرېزه، افغان او ازادي، د دښمنۍ ثبوت، ساك او پښتون، پښتانه قومونه، پښتون په اسلاميزم كې، شپږ سوه كاله، له انگرېز سره جنگ، د ناکامۍ علت، د ناکامۍ علاج، ملي حكومت، افغاني محك په كار دی، دا افغاني محك دی، پر محك سم، طفلانه كارونه، ملت ساتنه، د وروسته والي علت، افغان مشر غواړي، منلی حق، افغاني شعار، قوي

د خادم نړۍ لید

افغاني حکومتونه، پردي لاسونه، دین او ملت، بې مارکه افغان، مسلطه بلا، بې دستوره افغان، د افغان مړی، چې افغان یاد کړم، مکتب او د فساد پلان، ملي تخریب، بېکسه افغان، خان خوري، بدبخته افغان، ایزمونه ټینگ شول، بد استعمار، د پښتون قیمت، د قتل حکم، ملي تخریب، د ملت قاتلان، پلان، دوه نیم زره کاله مبارزه، مشوره، ټیټ شو پښتون. د شلم قرن پښتون، شاعر او قوم، مات قلم، افغان وطن، غوره لاره، له پښتونه گيله، پښتون ته خط، لارې قافلې، نوي نسل ته پیغام، واړه افغانان یو، دا یوه ارزو لرو، پښتانيا ادې، افغاني ترانه، د استعمار زمزمه، لوی جهان، خوان ته بلنه، مستقل افغان ته، سپین سترگي، یو نظر کړه، اینده پښتنو ته پیغام.) او خینې نور نظموونه ټول ملي ایډیالوژي او ملتپالنه تبلیغوي او پر هغو ټینگار کوي. په دې نظمونو کې د فورم له مخې قصیدې، غزلې، قطعې، څلوریزې، ولسي فورمونه او نور شامل دي. په دې مانا چې دا نظموونه په یادو فورمونو کې ویل شوي دي.

دلته غواړو د همدې نثري لیکنو او نظمونو د خینو برخو څېړنې او شننې ته تم شو. دا ټولې لیکنې چې تحلیل او تجزیه کړو، نو په ټوله کې د ملتپالنې پر محور راڅرخي، په ملتپالنه کې بیا هم درې غټ محورونه لري: پښتانه او پښتونولي، پښتانه او پښتونستان او افغان او افغانیت، چې دا درې واړه بیا په خپل وار سره د افغاني نشنلیزم یا افغان ملتپالنې زړی جوړوي، دلته غواړو پر همدغو درېو محورونو لږ په تفصیل سره رڼا واچوو:

الف- پښتانه او پښتونولي:

د افغان ملت او افغانیت د لویې بدنې د یو اساسي او رغوونکي رکن په توګه پښتانه او پښتونولي د استاد خادم په اثارو کې ډېر زیات

مطرح دي، لکه څنگه چې دمخه مو اشاره وکړه، دا برخه په کې محوري نقش لري، دی په خپلو اثارو کې پښتانه هم خپلې ټولنې او هم نورې نړۍ ته ورپېژني، د هغوی ځانگړې پېژندنه کوي، اتلولۍ يې څرگندوي او له نورو سره يې مقابله او مبارزه تشریح کوي. استاد خادم په يوه ځانگړې لیکنه کې چې ((پښتانه څوک دي؟)) د هغوی تاریخ تشریح کوي، د هغوی جغرافیایي موقعیت په گوته کوي، له دې ډول لیکنو څخه د استاد یو هدف دا دی چې پښتانه له خپل تاریخ څخه خبر کړي او بل یو شمېر پردیپالو عناصرو ته دا په ډاگه کړي چې پښتانه د دې ځای اصلي اوسېدونکي دي او له بل ځایه راغلي نه دي. استاد په دې لیکنه کې دې ټکي ته هم اشاره کوي چې د پښتنو په باب اکثره تاریخونه د پردیو له خوا لیکل شوي او هر کله چې د یو چا تاریخ د بل چا له خوا ولیکل شي، نو طبعاً به له غرضه او مرضه خالي نه وي. استاد خادم په دې لیکنه کې د یو شمېر لیکوالو له خوا د پښتنو د بني اسرائیليت خبره هم ردوي او دا د پردیو یوه توطیه گڼي. هغه په دې لیکنه کې وايي:

((پښتون په قومي لحاظ د یو توکم او نسل نوم دی، په پښتو ژبه خبرې کوي. دا قوم د زرگونو کالو څخه د امو او اباسیند، پامیر او بحر هند د منځ په غرنیو علاکو کې اوسېدلی او اوسېږي.

د زر دولس سوو کالو څخه مخکې د دې قوم تاریخ څه ډېر روڼ او روښان نه دی، د اسلام د دورې نه رادې پلو دا قوم په زیات تعداد د بلخ، غزني، غور، ملتان، پکتیا، کابل او ننگرهار په سیمو کې د مالدار او زمیندار په حیث لیدل کېږي. د شل دېرش کالو مخکې پورې ددې قوم تاریخ نورو خلکو لیکلی دی. پخپله د پښتنو په لاس نه دی لیکل شوی، د اسلام نه مخکې اثار اوس یو یو له ځمکې د لیکل شویو ډبرو په شکل راوځي، مگر هغه هم لا په ښه شان تر اوسه نه دي لوستل شوي او څه زمانه غواړي

د خادم نړۍ لید

چې دغه تاریخي خبرې سپینې شي. د اسلام نه وروسته زمانه هم په دغه قوم باندې اکثره د داخلي او خارجي جگړو او جنگونو په صورت تېره شوې ده، نو په دغه لحاظونو موږ سره خپله د دغه قوم په لاس لیکل شوي، تاریخي مثنایق ډېر لږ دي، چې هغه هم بل چا لیکلي دي او د سهوو، غلطیو سیاسي او استعماري اغراضو څخه خالي نه دي.

د اسیا او اروپا غیر پښتون لیکوالو پښتنو ته هر څه ویلي دي، خو هغه چې تر اوسه یې د یو لوی روایت شکل غوره کړی و، هغه دا خبره ده چې پښتانه بني اسرائیل دي. د دې خبرې سر پوره نه معلومېږي چې لومړی ځل دا خبره چا او د څه مدعا لپاره لیکلې ده، مگر دا خبره ډېر ځله ډېرو خلکو یو تر بله نقل کړې ده، داسې معلومېږي چې دا خبره هغو خلکو عمداً جعل کړې ده چې هغوی غوښتل چې پښتانه یو مهاجر، منفور او مغضوب قوم معرفي کړي. او په دغه شان سره د دغه غیور او بهادر قوم رسوخ او قیمت هم د دنیا او هم د دوی په خپلو نظرونو کې ټیټ کړي، خو دوی په خپله نفساتي ضعف اخته شي او د دوی په ښکلې ځمکه به دغه مغرضین تسلط وکړي، دې کې هېڅ شک نه شته چې خلک د پښتنو د زندانه جرأت، بېباک اقدام او ملي حمایت څخه سخت په ډار کې وو او دي.

له دغه کبله خلکو او مخصوصاً اروپایي استعمارچیانو چې په مشرق کې هر ځای د قوت مبدا لیدلې ده، علم، سیاست، توپ او توره یې هغه ټکي ته متوجه کړي دي، چې څو یې منحلې کړې ده، نو په پښتنو باندې د اسراییلېت اطلاق خالص د غرض کار دی چې د پښتنو ژبه، ادبیات، عتیقه اثار او ملي عنعنات ټول یې په وضاحت سره تردید کوي.

دلته یوه بله خبره هم شته چې د اولې نه کمه نامعقوله نه ده او هغه دا ده چې پښتانه عرب او د خالد بن ولید اولاد دی. د پکت او پښت مبدا

چې د پښتون د کلمې اصل حسابېږي او د دغه قوم نوم دی او دغه شان د پښتو ژبې د لغاتو او کلماتو څرک دومره مخکې لگي چې هغه وخت لا تقريباً حضرت اسماعيل او حضرت يعقوب هم نه وو پيدا شوي، نو معلومېږي چې پښتانه او پښتو ژبه د عربو او يهودو، عربي او سرياني ژبو څخه مخکې موجود وو.

دلته يوه غټه خبره د پښتو ژبې ده. پښتو ژبه خو د موثوقو دلايلو له مخې يوه لرغونې او پخوانۍ ژبه ده چې سنسکرت او ژوند او اوستا سره خوا په خوا او يا د دغو دوو ژبو نه مخکې هم موجوده وه، نو هر کله چې پښتو ژبه څو زره کاله مخکې ژوندۍ وه، نو د پښت او پکھت د ريشې او همدارنگه د بلخ د کلمې د شهادت په اساس چې په اصل کې بخدي و او د بخد، بخت، پخت او پکت کلمې ته راجع کېږي، نو دا هم دلالت کوي چې پښتو ژبه او پښتو ويونکي زرگونه کاله مخکې موجود وو، نو دغه پښتو ويونکي زرگونه کاله مخکې هم دمخه پښتون قوم دی چې د يو ملت په حيث د امو او اباسيند په منځ کې اوس هم اوسېږي.

همدارنگه د فردوس کلمه چې په قران شريف کې راغلې ده او په اروپايي لهجو کې په پيرا ډايز گرځېدلې ده، په اصل کې (براديس) يعنې اوچته هېواد او د استوگنې جگ ځای په معنی ده.

فردوس جنت هم په اسمان کې دي، داسې برېښي چې دا تخيل د پښتون له تخيل څخه معرب شوی دی، قران کریم چې د خلکو په اصطلاح نازل شوی دی، دغه کلمه يې اخيستې ده او دغه فکر يې تصحيح کړی دی. د اعليحضرت نادر شاه د عصر نه دې پلو چې په وطن کې رسماً ادبي او تاريخي تحقيقات او انجمنونه جاري شول، اوس په ډېرو دلايلو او شواهدو دا خبره ثابته شوه چې پښتانه اړين او پښتو ژبه د اريايي ژبو له جملې څخه يوه ډېره پخوانۍ او متينه ژبه ده، چې د زمانې د

د خادم نړۍ لید

حوادثو له لاسه تر اوسه د پښتیا نا یعنې پښتونخوا د غرونو په منځ کې د پښتو په وینا او لهجه باندې د نن ورځې پورې پاته ده او څوک چې دغه ژبه وایي طبعاً هغوی پښتانه او د دې خاورې بومي او لرغوني خلک دي.

په افغانستان کې یهود ځای پر ځای، تر اوسه موجود وو چې هغوی په خپلو کې په سریاني ژبو گږېدل، هر کله چې پښتو ژبه او پښتون قوم بل هېڅ ټاټوبی یې له افغانستانه نه لري، نو په یقین سره د پښتنو له څټ څخه داسرائیلیت شرمناک اتهام چور لري کېږي!!)) (۲۳: ۴۸۶- ۴۸۷) د استاد خادم پورتنۍ لیکنه ځکه ضروري وه چې یو شمېر کورنیو او بهرنیو لیکوالو د پښتنو د اسرائیلیت موضوع ته ډېره لمن وهلې، ولف کایرو انگرېز چې د پټانز (پښتانه) په نامه یې غټ اثر لیکلی دی، هغه هم دې موضوع ته اشاره کړې ده. دخادم صیب په شان یو شمېر نورو لیکوالو هم دې ډول پوښتنو او گومانونو ته منطقي او ژبنی ځواب ویلی دی او هغه دا چې ټول ژبپوهان په دې متفق دي چې پښتو یوه مطرح اریایي ژبه ده، نو دا ژبه دلته چا ویلې چې له اسرائیلو څخه یوه قبيله راغله، دلته یې دا ژبه زده کړه، په دې کې حل شوه، نو ځکه د دوی په اصطلاح دا ورکه قبيله پښتانه دي، مخکې تر دې چې کوم یهود زموږ هېواد ته راشي او دا ژبه زده کړي، نو دا ژبه (پښتو) دلته چا ویله، ویونکي یې څوک وو؟ دا خو باید دلته یو لوی قوم او مدنیت موجود وای چې د وړو او نورو مهاجرو قبیلو د جذب او حذف ظرفیت یې درلودلای. خادم صیب هم دې موضوع ته په خپله لیکنه کې منطقي ځواب ویلای دی.

استاد خادم د پښتو ژبې او پښتنو له تاریخ سره د زیاتې مینې او پر هغوی باندې د گڼو لیکنو ترڅنګ، د پښتونولۍ پر فلسفې هم خورا سخت مین دی. دی د پښتونولۍ پر ماهیت پوه دی او غواړي نورو ته هم دا

ماهیت ورسوي. دی (د پښتونولۍ روح) په ادبي طرز او نوي ډول تشریح کوي او په همدې نامه یوه لیکنه کې وایي:

((انسان یو عجیب مخلوق دی، د عالم اسرار خو تر یوې اندازې پورې معلوم شوه، مگر دا پټه خزانه لا همغښې سرمهړه پرته ده.

دده د حالاتو څخه بیداري، خوب، مرگ دی، د بیداری او خوب په منځ کې یو بل حال هم شته چې له ما سره تر اوسه د هغه لپاره نوم نه شته.

په داسې حال کې ناست، د حس مشترک په مینمایي پرده رنکارنگ صورتونه متحرک وینم، ناڅاپه پرده لوپړي، یو داسې ښکلی او بې عیبه روغ، صورت گورم چې په ښایسته مخ کې یې رعب، وقار، شجاعت، دیانت، توره، نارینتوب... بلقېړي، زه د ده مفتون شوم، نو د پېژندگلوی خواهش وکړم، نو زما او دده دا گفتگوی شروع شي:

دی ووايي: ته ما نه پېژنې...؟ شک نه شته چې ته به ما نه پېژنې! په دې سبب چې ته خو که ویده نه یې، نو وینس هم نه یې!

زه البته همداسې به وي، مگر زه ستاسې د تعارف ارزو لرم!

زه ورته وایم، خو په دې شرط چې زما وینا لکه د گنبدې غږ همدلته ورکه نه شي، بلکې لکه د سبا د شمال غونډې د وطن په فضا کې نشر شي، چې زما متعلقین پوه شي، چې زه څه وایم!

-په دواړو سترگو! دا خو بېخي اسانه فرمایش دی، مهرباني وکړئ.

-زه هغه څوک یم چې په تاسې، ستاسې په پلرونو، نیکونو، د افغان په تاریخ، تر دې چې د آراین په نسل زه حقونه لرم.

د خادم نړۍ ليد

-منم صحيح ده، مهرباني!... معاف مو کړې، که په خوب کې مو څه
هېر شوي وي، نو تاسې!...

د پښتونخوا ښاغلي ما ډېر ښه پېژني!!...

- په دې کې هېڅ شک نه شته! مگر ستاسې املا؟!...

-((د پښتون ژوندون!))

-اوه! اوس پوه شوم!

د پښتو د نهضت څخه خبر يې؟...

-په خدا، خو همدې زموږ احساسات راوخوځول!

-زه تاسې خپلو ملگرو ته په خپل نامه ښودلی شم؟

- ارو مرو! اوس خو دې وپېژندم، زه يم ((د پښتونولۍ روح))! چې

لکه د لاله د تخم غوندي د وطن د خاورو د لاندې پوره جلوي ته د

رحمت د باران انتظار باسم!)) ((۲۳: ۱۲۸)

خادم صيب پښتو او پښتونولي داسې يو عنصر گڼي چې د پښتنو

روح او روان ته داخلېږي، هر پښتون چې دا عنصر ونه لري، هغه په پښتنو

کې نه حسابېږي. شاعران بيا په دې برخه کې ډېر حساس دي او تر هر چا

زيات په کې دا عنصر ښکاره کېږي. استاد خادم (په محشر کې) په نامه يو

نثر لري، په دې نثر کې استاد خادم د يو شاعر روحي حالت انځور وي

چې پښتو او پښتونولۍ يې روح و روان ته لاره پيدا کړې ده او په خوب

کې هم د پښتو، پښتو او پښتونولۍ غم ورسره دی، هغه وايي:

((را حاضر کړئ)) دغه سپری چې په دنیا کې یې ډېر ژرلې او اوبسکې یې توبې کړې دي، ما د دغو اوبسکو له برکته دی وبابنه، څه، زما جنت ابدې نعمتونو، حورو قصورو ته!

پښتون شاعر: ای زما خاونده! ای د کایناتو خالقه! ما په ډېر عجز او نیاز ستا رحم او مهربانی، ستا داد او نعمتونه غوښتي دي، مگر نه یوازې د ځان لپاره ای زما مهربانه باداره! زما ناپوه، خوار او مظلوم قام ستا د رحم وړ دي!

لوی څښتن: څه، قام دې هم درسره بوزه!

پښتون شاعر: ای زما ربه! زما قام یوازې همدا نه دي، زما قام د خيبر نه کښته پورته، د سلیمان غره نه لر و بر پروت دی. ظالمانو دوه نیمه کړې دی. که اذان وي چې غونډ او متحد یې ووينم، دغه دی زما سوال ای زما اقا.

لوی څښتن (په مسېدو) څه، همدغسې زما خوښه ده - ای زما د غریب مخلوق محب او خدمتکاره!

پښتون شاعر: (د قام د وحدت ترانه وايي) روان شو!

د شاعر مېرمن: پاڅه، پاڅه، ای سپړه په خوب کې هم ستا سندري دي، پاڅه سبا دی! لمونځ قضا کېږي!... پاڅه!! (۲۶: ۵)

خادم صیب د ځینو تاریخي اثارو له مخې د یوه ژبني او تاریخي تحلیل په ترڅ کې (پښتو او پښتونولي) تشریح کوي او هغه څوک چې له دې محتوا څخه زیات معلومات نه لري، هغو ته گټور معلومات وړاندې کوي، پښتو او پښتونولي، د پښتون د پېژندگلوی نښه گڼي او د پښتنو د ژوند لار. استاد په دې لیکنه کې د ژبپوهنې او فلاوژۍ د علم له مخې د

د خادم نړۍ لید

پښتو، پښت او پکت تاریخي ریښه هم خپرې او هغه مورخان چې دا کلمه یې په خپلو اثارو کې کارولې، د هغو یادونه هم کوي او تر هغه وروسته پښتونولي معرفي کوي. هغه په دې باب وايي:

((د پښتو او پښتونولي کلمه اوسنۍ نه ده، له زرگونو کلو څخه چې پښتون ځان د پښتون په حیث پېژندلی دی، نو پښتو او پښتونولي ورسره ده. هر شی علامه لري او د هر شي د شناخت او پېژندگلوی لپاره نښې نښانې پیدا شوې دي او د پښتون د پېژندگلوی نښه او مارک پښتو او پښتونولي ده.

پښتونولي د پښتو د ګرامر او د ژبې د ليارې په اصطلاح فعلي مصدر يعنې د معنی اسم دی، پښتونولي د پښتون د کلمې نه جوړ شوی لفظ دی. پښتونولي يعنې افغانيت يا د فارسي په تعبیر افغان بودن! پښتون په ګرامري اساس سره صفتي اسم دی.

دا اسم د پښتو له کلمې څخه ساز شوی دی، نو د پښتون معنی شوه (هغه شخص چې پښتو لري او د پښتو خاوند وي) پښتو خو که یو پلو پښتو د ملي ژبې نوم دی، خو له بلې خوا یو جامع لفظ دی او ډېرې معناوې لري چې د غیرت (همت) شرافت او اصالت د عناوینو لاندې راغونډېدای شي. پښتو د ګرامر اصولو په قرار منسوب اسم دی، نو اصل کلمه (پښت) پاته شوه (پښت) د شاه، توکم، نژاد، اصل او قوم په معنی دی.

په قدیمو تاریخي روایاتو کې چې د هیون تانګ چيني زوار او یوناني مورخینو څخه منقول دی، پښت: پکت هم قید شوی دی چې د یو قوم نوم و. همدارنگه پکتین او پښتین هم پخوانو مورخینو د دغه قوم نوم یاد کړی دی. زموږ د اوسنۍ پښتو په لهجو کې هم چې ځینې و او په

(پې) بدلوي، پښتون ته پښتن وايي او همدغه شان د پکتون تلفظ بايد پکتين وکړي، خو داسې معلومېږي چې اصل کلمه (پښت) ده.

پکت د يوناني لهجې په اساس د (پښت) د کلمې متحرف تلفظ يا تحرير ته راجع دی.

د پښت او پکت څخه (پکتيا، پکتياڼه او پښتياڼا) ظرفي کلمې جوړېږي، نو د پکتيا او پښتياڼا معنی شوه، د پښت او پکت قوم د اوسېدو ځای يا وطن او هېواد. د پکت څخه پکتيا کېت مېت په هغه شان جوړېدای شي، لکه د (ار) څخه چې اريانا جوړ شوی. پښت نه هم پښتي پښتیه، پښتيا، پښتياڼه او پښتياڼا اصولاً او اساساً جوړېدای شي، وگورئ له لودي څخه لوديان د ظرف اسم جوړ شوی دی او همدارنگه خوگياڼی چې خوگياڼه ته منسوب دی، يعنې د خوگياڼي اوسېدونکی.

اوس مو چې د پښتو او پښتونولۍ په اشتقاق د گرامر او فالولوجي خواوو څخه مجمل بحث وکړ، نو رابه شو دې ته چې پښتونولي په موجوده اصطلاح څه شي ته وايي: لکه د پښتنو ټول کولتور او ثقافت چې تر اوسه پټ او د خاورو لاندې پاته دی.

نو په پښتونولۍ باندې هم تر اوسه په کتابي صورت چا بحث نه و کړی، لومړی کتاب چې په دې باب وليکل شو، هغه د پښتونولۍ په نامه د دې کتاب د ليکونکي لخوا په (۱۲۳۱هـ ش) کال کې چاپ شوی دی.

ښاغلي عبدالصمد خان اڅکزي د ورور پښتون رييس د پښتو مياشتنۍ مجلې په ۹-۱۰ گڼه کې چې د مارچ اپريل (۱۹۵۴ع) کال له بابته له گلستان څخه نشر شوې ده، د پښتونولۍ له کتابه اقتباسات کړي دي او خپله اڅکزي خان د پښتونولۍ په باب خورا مدلل او قوي بيان په دغه مجله کې نشر کړی دی. راځئ! چې د ده له خولې د پښتونولۍ

د خادم نړۍ لید

شرحہ او معنی واورو: (پښتو یا پښتونواله د یو بېل ژواک او ژوند لپاره ده د الیار سریتوب، روغې، امن، نېکۍ، ازادۍ او مسلمانی ته تر اوسنۍ انگرېزي یا یورويي ژواک یا ژوند تر لار او دود چې خپله دغه خلک یې قانون بولي، زیاته ورته او نژدې ده. پښتنو هر کله د خپل دین په شان په خپل دغه ژوند او ژواک او دغه دود او قانون سرونه ورکړي دي. همدغه شی د اوسني افغانستان د خپلواکۍ سبب دی. د کابل دویم جنگ چې د غازي اکبر خان، غازي عبدالله خان او غازي محمد جانخان په مشرۍ شوی دی، په همدغه پښتونولي شوی دی. ښاغلي عبدالصمد خان اشکزی وايي: د پښتنو جرگه په رښتیا د خلکو له خوا او د خلکو لپاره وه او ده. پښتانه بې له جرگې چې د پښتونولي پر اساسونو جوړه شوې وي، نه چلیدلي دي او نه به وچلېږي.

خان وایي:

لنډه دا چې پښتانه او بلوڅ له نورو خلکو څخه جلا او بېل خلک دي، ځکه دوی ځانته ژوند او د ژوند علیحده دود او قانون لري چې نور یې نه لري، ځکه خو پخوانی هند چې پاکستان او بلوڅو ونه مانه، تر دې وروسته هم پښتانه بې پښتو او پښتونولي په بل څیز نه شي چلېدلای او نه ورته غاړه ږدي او دا ځکه چې پښتونولي که نور هېڅ هم نه وي د پښتون لپاره تر بل هر دود او قانون ښه ده.

د ښاغلي عبدالصمد خان د وینا خلاصه دا ده چې په پښتونولي کې د پښتنو د ژوند ټولې خواوې لکه اخلاق، عادات، اجتماعیات، جزایي اصول، د جنگ قوانین، عدلي مسایل، حتی اقتصادیات هم ښودل شوي او فیصله شوي دي.

د پښتنو ولس د پښتونولۍ د قوانینو د تطبیق لپاره ځانته متخصصین او جرگې لري، د پښتونولۍ عموميات هر پښتون نر او ښځې ته معلوم دي. نو پښتونولي د پښتنو لپاره د ژوند ضابطه او قانون دی. البته دا قانون تر اوسه د پښتنو په منځ کې په روایتی او تعاملی صورت موجود دی او په کتابي رنگ کې یې بابونه او فصول نه دي پیدا کړي، خو د پښتنو د روح سره اغېز شوي دي.)) (۲۳: ۲۲۴-۲۲۵)

ددې ډول لیکنو لیکل خورا ضروري دي، دا لیکنې که له یوې خوا یو ټولنیز قانون تشریح کوي، نو له بلې خوا یو شېر هغو شکاکانو ته ځواب دی چې پښتو او پښتونولۍ یوه ((شیونیستي)) پدیده گڼي. په داسې حال کې چې پښتونولي یو ټولنیز قانون دی، چې اساس یې پر جرگې، معرکې او مشورې ولاړ دی او پرېکړې یې د اکثریت په خوښه کېږي، د استاد خادم له خوا د داسې مقالو لیکل نه یوازې د خپل وخت یوه اړتیا وه، بلکې د نن او سبا اړتیا هم ده، ځکه زموږ نننی او راتلونکی نسل هم باید د خپل تېر او اوسني ټولنیز قانون له څرنگوالي ښه خبر شي.

خادم صیب تر دې وروسته یو گام نور هم پورته اخلي او (پښتانه په قران) کې په نوم یوه ځانگړې لیکنه کوي، سره له دې چې دا ټولې لیکنې زیاتې څېړنې او دقت ته اړتیا لري، خو په دې برخه کې د استاد احساس او ملي روحیه د ستاینې وړ ده. هغه په دې لیکنه کې وایي:

((مولانا ابوالکلام آزاد په خپل یو مشهور تحقیق کې دا خبره په ښه شان سره ثابته کړې ده چې ذوالقرنین هغه چې په قران کې یاد شوی دی (کوروش) دی چې په (۵۱۹-۵۵۹ق م) کې تېر شوی دی. وایي چې د یاجوج او ماجوج (سد) چې په قفقاز کې دی او یاجوج او ماجوج هماغه قوم دی چې د قفقاز د تنگي نه هغه پلو ته پراته وو او هر کله یې چې هېڅ مدنیت نه درلود، قران په (لایکادون یفقهون حدیثا) سره یاد کړی

د خادم نړۍ لید

دی. دی وایي: ماجوج، ماگوگ منگول او مغول سره نژدې لغات دی چې په دوه نیم زره کالو کې لاندې باندې شوي دي. (کوروش) هخامنشي شاهنشاه دی چې په تورات کې د (دوه بڼکري قوچ) په نامه یاد شوی دی.

یشعيا پیغمبر، دی د مشرق د عقاب په صورت ښودلی دی، مولانا وایي: په همدغه دوه لحاظونو سره د کوروش کومه مجسمه چې په پاسارگاد یعنی (مشهد مرغاب) کې پیدا شوې ده، دوه بڼکرونه او د عقاب وزرونه لري.

مولانا په دغه تحقیق کې لیکي: د ذوالقرنین دوهم قدم په مشرق الشمس یعنی په هغه ځای کې و چې لمر راخپري.

هیروډوت اکتزیاس وایي: کوروش د (لیدي) او (بابل) د فتح نه مخکې دغه ځمکې ته مخه وکړه. ځکه دغه ځای کې اغتشاش موجود و. وایي: چې دا خبره د قران سره مطابقت لري (حتی ادا بلغ مطلع الشمس و جداها تطلع علی قوم لم نجعل لهم من دونها سترا) یعنی کوم وخت چې د مشرق انتها ته ورسېد وې لیدل چې لمر په یو داسې قوم خپري چې د خپلو ځانونو د ساتلو لپاره د لمر د گرمۍ څخه وسایل نه لري. وایي چې دا قوم کوچي قبایل وو چې په ښارونو کې نه اوسېدل او طبعاً کورونه او ځایونه یې نه درلودل.

مولانا لیکي: چې ښه! دا قبایل څوک او دا ځمکه کومه ده؟ دی وایي: د یونان د مورخینو له لیکنو څخه معلومېږي چې ښایي دا هماغه د (باکتریا) یا د بلخ قبایل وي.

کوم وخت چې مور نقشي ته گورو، وینو چې بلخ نسبت ایران ته لرې شرق دی، ځکه چې له دغه ځایه غرونه یو وار ارتفاع مومي او لاره بندوي، وايي چې کوروش شرق ته مخه کړه او تر بلخه ورسېد.

ښاغلی کهزاد په خپل تاریخ کې لیکي چې پخوا پخوا په بلخ کې د آرين د نورو اقوامو څخه یو قوي او لوی قوم د پښت او پکتین په نامه هم په بلخ کې اوسېدل او دا هماغه پښتانه دي چې د وطن د حمایت او حفاظت لپاره یې دوه نیم زره کاله مخکې د ذوالقرنین سره مقابلې کړې دي چې د قران کریم د نص په اساس هغه وخت هم کوچیان او مالدار وو او د هغو اولاده اوس هم هماغسې وطن دوسته او حیرت پسنده پوونده دي.

تاریخ دا هم ثابتوي چې عقاب د لوی کوروش نښه او د هغه د سترې واکمنۍ د برم علامه ده. وايي چې: کوروش خورا نېک خصاله ستر واکمن و. ((۲۳: ۴۲۶-۴۲۷))

د استاد خادم او نورو لیکوالو دا ډول لیکنې که څه هم د تامل وړ دي، خو دنورو تاریخي پلټنو لپاره زمينه برابروي. استاد خادم کوروش یو خورا نېک خصاله ستر واکمن معرفي کړی دی. خو زموږ ځینې نور لیکوال له هغې جملې څخه پوهاند رشاد بیا د ځینو تاریخي اسنادو له مخې (کوروش) یو ظالم او وینې څښونکی واکمن معرفي کوي او وايي چې مرگ یې هم د یوې پښتنې مېرمنې په لاس ترسره شوی دی. استاد رشاد د (کوروش خوناشام) په نامه یوه وړوکی منظومه هم لري چې د او یایمو لمړیزو کلونو پر مهال په پېښور کې چاپ شوې ده.

د خادم نړۍ ليد

پورتنۍ منظومه ليکنه که څه هم د يو لړ تاريخي رواياتو پر بنسټ ليکل شوې او يو څه تخيلي رنگ هم لري، خو بيا هم په دې برخه کې نورو تاريخي ليکنو ته د پلټنو او څېړنو انگېزه ورکوي.

استاد خادم په خپلو گڼو ليکنو کې د تاريخ په بهير کې د پښتنو اتلولي څېرې او د تاريخي اسنادو له مخې يې د هغو مبارزې ثبت کړي دي، په يوه ليکنه کې يې له سکندر سره د پښتنو مبارزه هم ياده کړې ده. دا ليکنه د تاريخ يوه پاڼه ده چې موږ ته تر ميلاد وړاندې په سيمه کې د پښتنو د ثابت موجوديت او د سکندر په شان له يو ستر زورواکي سره د پښتنو مقاومت په گوته کوي. د پرديو پر وړاندې د پښتنو مقاومت يو تاريخي تسلسل لري او دا تسلسل تر ننه رارسېدلی دی. په دې ليکنه کې دا پيغام په ښه ډول افاده شوی دی. خادم صيب په دې ليکنه کې وايي:

((د حضرت مسيح عليه السلام تر ميلاد تخميناً ۳۲۷) کاله پخوا د هخامنشيانو تر زوال وروسته يوناني سکندر د هندوستان د نيولو په غرض د پښتنو په ځمکه حمله وکړه، خو دمخه تر دې چې هندوستان ته ورشي، افغانستان او پښتونستان کې د داسې سختو مقاومتو سره مخامخ شو چې څو کاله د ده ټول لښکر د پښتنو په غرو او رغو کې حصار و او دی پخپله دوه واړه د پښتنو له لاسه تپي شو.

د (۳۲۷ قبل الميلاذ) په پسرلي؛ هغه وخت چې سکندر د هندوکش د شمال له خوا د هندوکش جنوبي خوا ته حرکت کاوه د ده عکسر يو سل او شل زره پلي او پنځلس زره سپاره وو.

د خاواک د کوتل له لارې په لسو ورځو کې د پروان هغې نظامي کلا ته راوړسېد چې دوه کاله يې دمخه جوړه کړې وه. د هغه ځای حاکم يې معزول کړ او له خپلې خوا يې حاکم وټاکه او هم يې خپل څه سترې

عسکر هلته پرېښودل او پخپله د ((نيکايا)) د ښار خوا ته روان شو. د نیکایا د ښار اصلي موقعیت ښه معلوم نه دی، خو پروفیسر (ولسن) هغه د بگرام په شاوخوا کې بولي او (ونسټ سمت) یې د جلال اباد د لمر لوېدو خوا ته د کابل او هند په لاره کې گڼي. کوم وخت چې سکندر د نیکایا ښار ته ورسېد، هلته یې واورېدل چې ځینې آریایي قبایل د کونړ، اسمار، باجوړ سوات او نورو غرونو په غرنیو کلاگانو کې اوسېږي.

سکندر ته دا هم وویل شول چې دا خلک تر اوسه د هېچا او هېڅ قوت تابع شوي نه دي او ازاد ژوندون کوي، ځکه نو سکندر دا عزم وکړ چې دا غرونه فتح کړي.

خپل لښکر یې په دوه برخو ووېشه، یوه برخه لښکر یې د ځان سره وساته او بله برخه لښکر یې د دوه لویو او مشهورو یوناني مشرانو (هفستیون) او (پرديگاس) تر قوماندانۍ لاندې وټاکل چې د (تکسیلا) د شهزاده په لارښوونه د (پوکي لاوتیس) د منطقي خوا ته لاړ شي چې هلته پر اباسین باندې د لښکرو د تېرېدو د پاره پل جوړ کړي.

دی په خپله د خپل لښکر سره د لغمان او کونړونو د نیولو په غرض هغې خوا ته وخوځېد، خو څومره چې دی پر مخ تلو په هماغه اندازه د پښتنو له مقاومت سره مخ کېده.

د کونړ د سیند پر غاړه یې ډېر تلفات ورکړل او سره د دې چې له سکندر سره د ټول یونان او نورو مفتوحه ملکونو مجهز لښکر بېخي ډېر و، خو بیا هم د هغه ځای ننگیالیو پښتنو ډېر وځنډاوه او ډېر مشکلات یې ورته پیدا کړل، حتی چې د یوې کلا د محاصرې په وخت کې پخپله سکندر په اوږه باندې ټپي شو چې دا د سکندر بطليموس د لاکوس زوی، اولو ناتوس د سکندر دوه لوی منصبداران هم ټپیان شول، سکندر د سخت

سرو پښتنو له دې مقاومت څخه سخت عصبي او په غضب شو، امر يې وکړ چې د پښتنو ټول بنديان چې د يونانيانو په لاس کېوتې دي، هغه دې ټول تر تبغ تېر کړي چې په دې امر يې د پښتنو ټول بېگناه بنديان په ډېر وحشت سره ووژل، خو بيا يې هم ونشو کولای چې د پښتنو جنگي کلا ونيسي خو په پای کې سکندر خپل ټول قوت سره يو ځای کړ او کلا يې محاصره کړه او ډېر سخت خونړی جنگ يې شروع کړ. هر کله چې د پښتنو جنگيالو شمېر بېخي لږ و او هم محاصره ورباندې ډېره تنگه شوې وه، دوی مجبور شول هغه کلا يې تخلیه کړه خو بيا يې هم ځانونه متجاوزينو ته تسليم نه کړل او د غرو سرونو ته وختل، مگر سکندر دومره په غضب شوی و چې د هغې کلا يوه تيره يې هم پر ځای پرې نه بنودله، له بېخه يې ونړوله او لوټې لوټې يې کړه او هم هر څوک چې يې پښتون لیده که بوډا و که ماشوم که نر او که ښځه، ټول يې په ډېر بې رحمۍ او ظالمانه ډول وژل. له دې نه وروسته سکندر خپل څه لښکر د (کراسروس) په قوماندانۍ د کونړ په دره کې پرېښود او پخپله د (سوات) د سيند په غاړه رهي شو، د هغه ځای پښتنو چې د سکندر د راتگ او اورېدل خپل ښار ته يې اور واچاوه او پخپله په دې غرض چې د دښمن په لاس ورته شي غرونو ته وختل. تر هغه وروسته سکندر د اسمار له لارې د باجوړ او جندول د پښتنو سره لاس او گرېوان شو.

سره د دې چې د سکندر عسکري قوت ډېر زيات وو، خو بيا هم پښتنو د خپلې ازادۍ ساتلو لپاره لاس په لاس خورا سخت جنگونه ورسره وکړل چې په دې جنگو کې د پښتنو يو ننگيالی مشر هم مړ شو.

مؤرخين ليکي چې سکندر په دې جنگونو کې څلوېښت زره سړي بنديان کړل او دوه لکه او دېرش زره غوايي يې په غنيمت ونيول او څنگه چې هغه وخت پښتونستان ډېر ښه څاروي درلودل، خصوصاً غواوې، نو

سکندر امر وکړ چې څو غواوې دې د نسلگیری لپاره یونان ته واستولې شي.

سکندر تر ډېرو جنگونو وروسته باجوړ قبضه کړ او د پسرلي په وخت د (کوریوس) تر رودخانې چې اوس یې (پنجکوړه) بولي پوریوت او د کوز سوات په دره کې بیا د هغه ځای د غښتلو او ننگیالیو اوسېدونکو د سختو مقاومتو سره مخامخ شو.

(آرین) مورخ لیکي چې د هغه ځای اوسېدونکو دوه زره سپاره او تر دېرشو زرو زیات پلي جنگیالي مېړونه او دېرش پیلان د جگړې ډگر ته حاضر کړي وو.) (۲۳: ۴۷۸-۴۷۹)

پورتنۍ لیکنه له تاریخي شواهدو، اسنادو، روایاتو، حکایاتو او ملي احساساتو جوړه یوه لیکنه ده، خو په دې کې گڼ شمېر پیغامونه پراته دي. په سیمه کې د پښتنو دایمي شتوالی، له سکندر سره د جگړو رښتینوالی او د پښتنو سایکالوجیک جوړښت چې تر ننه پورې په کې د پردیو پر وړاندې کوم تغیر نه دی راغلی. دا لیکنه پر دې سیمه د پښتنو تاریخي وراثت او حاکمیت ثابتوي او هغو کسانو ته چې پر پښتنو ډول ډول تورونه پورې کوي، هغو ته هم یو تاریخي او منطقي ځواب گڼل کېدی شي.

(د پښتو د لرغوني تاریخ یو فصل) په نامه په یوه بله لیکنه کې هم د پښتنو پر لرغوني تاریخ، د هغوی پر سیاسي جغرافیا او اتلولیو رڼا اچوي. دا لیکنه هم د کورنیو او بهرنیو سرچینو پر بنسټ لیکل شوې ده.

خادم صیب په یوه بله تحلیلي او تاریخي لیکنه کې پښتانه او د هغوی تاریخي ټاټوبی معرفي کوي، خادم صیب په (مور څوک یو؟!) لیکنه کې هم دا ډول مسایل تشریح کوي، استاد خادم په دې لیکنه د

د خادم نړۍ لید

پښتنو د استوګنې پر جغرافیایي موقعیتونو، تاریخي نومونو او بېلابېلو دودونو رڼا اچوي.

هغه په دې لیکنه کې وایي:

((موږ هغه قوم او نژاد یو چې د ایشیا په منځ کې ژوند کوو، زموږ وطن له امو تر اباسینده او له چتراله تر بلوچستانه او د عربو د دریا ګوتي پورې وسعت لري، په دې وطن کې زموږ پلرونه او اسلاف زرګونه کلونه کېږي چې تولد شوي، لوی شوي او خاورې شوي دي.

دا ځمکه چې بهترینه هوا او رنگارنگ مېوې، نعمتونه او هر قسم پیدا وار او معادن لري؛ دلته چې خروشان سیندونه، قوي اېشارونه، لوړ غرونه، شنې جلګې او مزارع موجود دي او د قدرت په شاهکار یو بڼایسته ده، (لویه پښتونخوا)، (اریانا، پښتیانه) یا (طبیعي افغانستان) بولي.

د زرګونو کلو څخه دا وطن زموږ دی او په دې ځمکه کې زموږ تاریخ، زموږ روایات او مفاخر او زموږ ابدات چې زموږ د قومي حیات اسناد او زموږ د اجتماعي ژوند د بناء ستنې بلل کېږي؛ پراته دي، د دې ځمکې موږ وارثان یو؛ دا ځمکه موږ ته خدای (ج) راکړې ده او موږ په کې د استوګنې او واک حق لرو، زموږ تربیه او مورثي اخلاق موږ ته دا وایي چې دا ځمکه اباده کړو، په خپله خوښه مو څنګه چې رضا وي؛ هغسې ادارې او قوانین په کې قایم او جاري کړو، دا زموږ وظیفه ده چې دا ځمکه د هر متعرض له یرغله او د هر ډاږه مار له چپاوه وساتو، موږ په دې ځمکه کې مختلفې دورې تېرې کړي دي، مختلف تهذیبونه مو پاللي او زاړه کړي دي، ډېر خلک راغلي او موږ سره یې کور-کلی شروع کړی او وروړګلوي یې راسره منلې او په موږ کې پاتې شوي او له موږ سره یو شوي دي، موږ په پښتو او فارسي خبرې کوو او دپښتونولۍ او افغانیت

وینه مو په رگونو کې زغلي، مور د دنیا ټولو قومونو مخصوصاً د همسایه گانو سره خاص بیا په دې مدني عصر کې په صلح او ارامۍ ژوند کول غواړو، زموږ د بابا ادم له اولاد سره وړانه نه شته.

ټول راباندې گران دي؛ خو خپل قوم او عزیزان راباندې تر هر چا دمخه حق لري چې په مینه او محبت ورسره ژوند وکړو او د حق د راگرځولو او اثباتولو لپاره ورسره د هر ظالم او متجاوز په مقابل کې د دوی په خوا ودرېږو او د حیات په قیمت یې وگټو او خاص بیا په هغه وخت کې چې زموږ قوم او عزیزان د ظالمانو له ظلمه څخه چنې او سورې وهي او له مونږه کومک غواړي؛ ځکه که دا ونه کړو؛ نو ژوندی قوم نه حسابېږو.

نو موږ څوک یو؟! حقیقت دا دی چې موږ (پښتانه) یو، که څه هم اوس موږ ځان ته (افغانان) وایو او خلکو په موږ د (پټان) یا نورو نومونو اطلاق کړی دی او زموږ طبیعي ملک او خاوره دغه ده چې پورته وښودل شوه، پښتانه د خپل طبیعي وطن په یوه څنډه کې د ازاد پښتونستان جوړول غواړي، د دنیا هېڅ قوت به ونه کړای شي چې پښتانه د پښتونستان له جوړولو منصرف کاندې؛ ځکه دا هېڅ امکان نه لري چې پښتانه د خپل وطن خاوره بل چا ته پرېږدئ؛ یا په خپله خاوره یې له پښتونستان نه بل نوم ومنې.

پښتانه که په خپلو دننه معاملو کې هر قسم ژوند او اداره خوښوي؛ دا د دوی خپل کار دی؛ مگر د دنیا په سیاسیاتو کې دا ټول شل میلیونه یو (پښتون) دی، د دغه (لوی پښتون) د ازادۍ، استقلال حریت او حق لپاره مجادله د هر فرد وظیفه ده.

د دغې ارزو لپاره د هر پښتون زړه ناکراره دی، که څه هم په امریکا، هند، روسیه، اروپا او جاپان کې اوسېږي دا هغه کېدونکی کار دی

د خادم نړۍ لید

چې د دنیا لوی لوی سیاست دانان ور نه غافل پاتې شوي دي او دې غفلت د دوی په سیاست کې لویه خامي پیدا کړې ده او کېدونکي کار (اخر کېږي.) (۲۳: ۴۹۹ - ۵۰۰)

پر تاريخي وياړونو او دودونو د وياړ ترڅنگ د دې ليکنې بل اصلي پيغام پر اينده باندې پوره باور دی. ليکوال دا په ډاگه کوي چې که اوس هر څومره ستونزې شته، خو پښتانه د خپل لوی ارمان (لوی پښتونستان) له جوړېدو څخه تېرېدونکي نه دي او اخر به دې ارمان ته رسېږي.

د پښتنو او پښتونولۍ په باب د استاد خادم پر پورتنیو ليکنو سربېره نورې ليکنې هم شته چې پر همدې موضوع راڅرخي، چې د دې بحث د زيات اوږدوالي له امله ورڅخه تېرېږم، خو پر نثري ليکنو سربېره د استاد خادم په نظمي کلام کې هم گڼ شمېر داسې نظمنه شته چې پر يادې موضوع راڅرخي دی د (دعا) په نظم کې د خدای (ج) له درباره هيله کوي چې خدایه پښتانه د نظام خاوندان او ښه نظام ورته په برخه کړي.

خدایه پښتنو لره ورکړې، ښه نظام
دغه دعا زما - کرم يې صبح و شام
يا حق د پښتون نه شته يا نه شته پښتون چپرې
دی په ازادۍ کې اوس څله دی غلام.

په (اتحاد مشرقي) کې د استاد خادم صيب لومړی چاپ شوی نظم هم پښتنو ته وقف شوی، دا نظم (شه بيدار پښتونه!) نومېږي، د سر بيت يې دا دی:

نن د غفلت د خوبه پاڅه شه بيدار پښتونه
د ترقي په لار روان شه مه کړه وار پښتونه

د (نارینتوب) په نامه نظم کې هم خادم صیب د پښتنو ځانگړنو ته نغوته کوي، د هغوی غیرت او ممیزات ستایي، پر هغو ویاړ کوي. دا نظم د خادم صیب د ډېرو نامتو او مطرحو نظمونو له جملې څخه دی چې د تعلیمي نصاب په پښتو قرائت کتاب کې هم خپور شوی و. خادم صیب په دې نظم کې وايي:

((زه پښتون یم، زما کار دی نارینتوب
 رابښودلی مور و پلار دی نارینتوب
 توره، سپر، توپ و توپک زما گانه ده
 بس زما ډول سینگار دی نارینتوب
 نریم زه نرمې بابا نرمې دا دا وو
 نارینه لره په کار دی نارینتوب
 چې د ظلم زغري وړي له یو گذاره
 هغه تېغ جوهر دار دی نارینتوب
 پرې تېر شوی یم، همېش له مال و سره
 میراثه زما د پلار دی نارینتوب
 په فیشن و په خبروڅه کار نه شي
 چې د چاشي ورنه ډار دی نارینتوب
 قلم ښه دی هنر ښه دی علم ښه دی
 خو په ټولو کې سردار دی نارینتوب
 چې اسانه ورتنه فتحه د خيبر ده
 خدا یرو هغه ذوالفقار دی نارینتوب
 قلم هله کړي خبرې چې خبر شي
 چې تر شایې مددگار دی نارینتوب

د وطن گل چې ساتي له هر خزانه
خدايه څه بنايسته بهار دی نارينتوب
اخسته واره حقوق په نارينتوب شي
دغه شانې پراسرار دی نارينتوب
پرې بنايسته باغ د شرف و د ايمان دی
د دښمن د سترگو خار دی نارينتوب
هېڅ سر سرد استبداد پرې اثر نه کا
همېشه تازه گلزار دی نارينتوب
وربه يې نه کړمه له لاسه چې ژوندی يم
ماگتلی ډپر په زیاردی نارينتوب
د (خادم) دغه سبق د نارينتوب دی
بڼه يې زده کړه مزه دار دی نارينتوب.))
(۱۲: ۱۰۶)

استاد خادم په خپله يوه څلوريزه کې د انگرېزانو ماتې ته اشاره
کوي، سره له دې چې پر ماتې خوښ برېښي خو وايي چې دا ماته هم
پښتنو ته په يو فساد او غټ زيان بدله شوه.

انگرېز غمجن شو، چې دلته مات شو - دافتحه نه وه، مونږ ته پسات شو
په مغولو له کي قام ژوندی و - چې انگرېز لاړو پښتون ميرات شو.

بيا د انگرېز چل ول ته نغوته کوي، وايي چې کله انگرېزانو پر پښتنو
باندي يرغل کاوه، نو دا مهال د پښتنو پر ژبه، کلتور او کمزوريو نه و خبر،
نو ځکه يې ماته هم وخوړه، خو کله چې د پښتنو پر ژبه او کلتور پوه
شول، نو بيا يې پښتنو ته چلوټه جوړه کړه:

پرنگي چې په پښتون باندې يرغل كړ
خپل عسكريي د پښتون په سيمه دل كړ
دی هغه وخت په پښتو ژبه نادان و
خو چې پوه شو، نو پښتون ته يې ساز چل كړ.

په يوه بله څلوريزه كې بيا له انگرېزانو سره د پښتنو د دښمنۍ په
باب وايي، چې دا د څو كسو دښمني نه ده، د ټول قوم او ټولې پښتونخوا
دښمني ده.

له انگرېز پاتې، د پښتنو دښمني
د لوی تېر د پرگنډو دښمني
اوس يو څو كسو، په ذمه اخيستې
د پښتونخوا د مېرنيو دښمني.

خادم د نورو پښتنو شاعرانو په شان د پښتنو يوې دايمي ناروغۍ
(قومي تفرقي) ته هم نغوته كړې، دا هغه ناروغي ده چې د نړي رنځ
حيثيت لري او پښتانه يې ټول كړولي او شا ته پرې ايښي دي. هغه وايي:

پښتون چې بېل شو، افغان چې بېل شو
جوړ په وطن كې يو تېل ماتېل شو
امرياليزم، همدا غوښتله
ازاد افغان په اسانه نېكېل شو

استاد خادم نه يوازې هېواد مېشتو پښتنو ته غمجن دی، د هغوی
پر حال ژاړي، د هند د پښتنو غم هم ځورولی او كړولی دی، استاد خادم

د خادم نړۍ ليد

يو قوم په ژبه ژوندی گڼي او چې ژبه يې ختمه شوه، قوم خپله ختمېږي.
هغه د هند پښتنو په باب وايي:

په هندوستان کې پنځوس ميليونه
پښتانه محوه شول پس له يونه
نومونه يې شته دي، پښتانه نه شته
پښتو چې لاره، ورک شوه قومونه.

چېرته چې پښتون پروت دی او د محوه کېدو له خطر سره مخامخ
دی، نو استاد خادم ورته ځورېدلی او هغه حالت يې په نظم کې انځور
کړی دی، هغه په خپله يوه څلوريزه کې (د ايران پښتانه) هم يادوي،
وايي:

کورډ او بلوڅ او پارتيان خه شول؟
چې هضم نه شول هوتکيان خه شول؟
لرڅه خو فکر، دخراسان کره
سوچه قومونه، افغانان خه شول؟

بيا له پښتنو مشر څخه هم گيله کوي چې په پښتنو سوداگري کوي،
دلته يې د کوزې پښتونخوا کوم پښتون مشر ته نغوته ده، هغه دې ډول
(پښتون ليدېر ته!) په خطاب کوي او ورته وايي:

اول دې ومانه، قانون ليدېره
بيادې ورته پل واهه پښتون ليدېره
پښتو دې پرېښوده، بوتو د پاره
اوس راشه څه کوي لمسون ليدېره.

استاد خادم د انگرېزانو او پښتنو د تاریخي دښمنۍ پر بنسټ یو ځل بیا (انگرېز او پښتون) سره پرتله کوي او تر دې عنوان لاندې په یوه څلوریزه کې وایي:

چې انگرېز په جهان وي پښتون به نه وي
تښتېدلی دا بنده دی لسه سرکاره
پرې یې بندې ټولې لارې د ژوندون کړې
په هر خوا چې غغلي نشته چېرې لاره.

خادم صیب د (بلا وهلي پښتانه) په نامه یوه څلوریزه کې له پښتنو څخه هم گيله کوي چې څه بلا وهلي یاست چې ځای پر ځای ناست یاست، نورې نړۍ پرمختگ وکړ، تاسې نه ځان پېژنئ او نه نړۍ، نورې نړۍ ځان او ورپسې جهان وپېژندل، خو تاسې نه ځان پېژنئ او نه نړۍ.

هر څوک په ځان پسې جهان پېژني
په ژوندانه کې سود او زیان پېژني
دا څه بلا شوه په پښتون نازله
چې نه خپل ځان او نه جهان پېژني.

بیا (د پښتون تاریخ) ته نهیلی دی، پر هغه ځورېږي، د دښمنانو له چل ول څخه خفه دی او د پښتنو راتلونکي ته فکر وړی دی:

اوس ښه پوه شوم د پښتون تاریخ ورکېږي
ای پښتونه ستا په حال مې زړه ځورېږي
دښمنانو راته خپل هم دښمنان کړل
لا به څنگه په دې کار څوک نه پوهېږي.

د خادم نړۍ لید

استاد خادم د پښتنو سرو مال ته هم فکر وړی او وایي چې کله یې مشران (ماکیاولي) ځانگړنې ولري، نو د دوی سر او مال ته خطر دی، له لویه خدایه هیله کوي چې په داسې یو حالت کې د (پښتون مال) ته خیر پېښ کړي.

ماکیاولیست چې لیدر، واکوال شي
ژوند و ملت ته واړه و بال شي
الهي خیر کړې قام د پښتون ته
پرې نه پوهېږو څه به یې مال شي.

استاد خادم د (پلان) په نامه یوه څلوریزه کې هغه رنځ ته اشاره کوي، چې پښتون هم کله کابل ته راشي، نو د کابل په چاپېریال کې خپله ژبه پرېږدي، ژبه یې هېره او تېره شي او په ژبني لحاظ محوه شي، خادم دا یو پلان گڼي او په دې خبره ډېر ځورېږي.

که څه هم څو لسيزې پخوا کابل په همداسې یو حالت کې و، خو اوس کابل نه یوازې د پښتنو د قبرستان حیثیت نه لري، بلکې کابل د پښتو ژبې او ادبیاتو د ودې یوه حوزه هم گڼل کېدی شي.

رښتیا چې مړ شو، پښتون کابل کې
دا جوړه شوې وه پسه اول کې
یو بدل نوم هم چا ورپرې نه بنود
پلان تکمیل شو، اوس سل په سل کې.

خادم د (تیت شو پښتون) په نامه یوه څلوریزه کې، د پښتنو یو بل رنځ ته نغوته کوي او هغه رنځ دا دی چې پښتون مشر نه مني، د پښتنو دا

مرض د خادم صیب تر زمانې پخوا هم و، د هغه په زمانه کې هم، اوس هم دی او گانده کې هم د دې اټکل شته.

تیت شو پښتون او لا ټیټېږي به نور
بنکته لوېدلی دی او لوېږي به نور
نه مشر پېژني، نه ځي ورپسې
چې داسې وي، نو داسې کېږي به نور.

خادم صیب که له یوې خوا له پښتنو څخه ماښجن دی چې مشري نه مني، نو له بلې خوا (د پښتنو مشر) څخه هم خپلې گیلې لري او وایي چې زموږ مشران د عزت پر ځای دولت غواړي:

خلک مشري کوي عزت غواړي
زموږ چې مشر شي دولت غواړي
ای چې سودا ده د مشري درسره
قام دې له تا ځنې خدمت غواړي.

د پښتنو د گڼو نیمگړتیاوو تر څنګ خادم صیب د (شلم قرن پښتون) ته یو ځانگړی او مثبت پیغام لري چې په هغه کې د وطن سوکالي او ښېرازي نغښتې ده، هغه (د شلم قرن پښتون) له لیدلوري غږېږي او وایي:

((که زه پښتون ومه، وطن به کرم بیدار یو ځلې
قام به مې پوه کړمه، د خیر و شر په چار یو ځلې
رهبرد او ښکو چې کوم راز په نیمه شپه را وښود
د عشق له فیضه به یې، اخر کړمه اظهار یو ځلې

نه به دا توره شپه ظلمت وي، نه ژړا د شمعي مات به دا سحر کاندې، سترگه د سهار يو ځلې خلاص به له جاله کړمه، دا طوطيان د لوړو څوکو شورد بلبلو به شى جوړ، په دې گلزار يو ځلې پښتون به يو په ورور ولى، او محبت سره شي په پښتونخوا باندې به، بياراشي بهار يو ځلې نفاق به نه وي، زور به نه وي، ناداني ورسره لکه د ناوې به وطن کړمه، سينگار يو ځلې آمو به بياراشي معترف، له ابا سينده سره په (لوى پښتون) باندې به، وکاندي اقرار يو ځلې د طمعي طوق به د زلمو، له غاړې وشلومه بېړۍ به ماتې، د زلمو نه کړم د ډار يو ځلې آزاد يخواه يم زه، د بد رسمونو جيل نه يم له غلامۍ ځنې مې، کړې دى انکار يو ځلې پخته کار شوى، د شلم قرن پښتون يمه زه بڼه رسېدلې په رازونو، د ژوندون يمه زه))
(۱۲: ۳۹۹)

خادم صيب (د پښتنو تاريخ) پر حال افسوس کوي او وايي چې سياست او سياستوالو مسخه کړې دى:

چې مې وکتو تاريخ واره غلط و
خپل پردي ورباندې کړې تجارت و
د پښتون د معاصرو لوى تاريخ ټول
ارولسى مسخ کړې سياست و

ډېر افسوس چې په خپل ځان او قلم راغی
چې د علم په نوم شوی پرې غارت و.
بيا له پښتنو څخه گيله كوي:

ای پښتو نه خدا یرو چې گيله مې شي له تانه
دا گيله مې شه ده چې گيله مې ده له ځانه
لاړې قافلې پرله پسې او لا ویده یې ته
نه اورې نغمې نه د جرس نه له څاروانه
خوب دی، که غفلت دی که دا مرگ دی نه پوهېږمه
هېڅ هم خبر نه یې نه له ځانه له جهانه.

او دې سره یو ځل بیا پښتون ته خطاب کوي او هغه ته بلنه ورکوي
چې د غفلت له خوبه راویښ شه او دغه راز (اینده پښتنو ته) په پیغام کې
وايي:

د اســـــــــتعمار عـــــــــلاج
د اســـــــــتثمار عـــــــــلاج
فقط دا کاردی بس
دامـــــــــي اظهـــــــــاردی بس
نـــــــــوردی ســـــــــلام زما
دا دی پیغام زما.

د پښتنو او پښتونولۍ په باب د استاد خادم په نثر او نظم کې ډېر
زیات مطالب بیان شوي، چې موږ ددې بحث په پیل کې ددې ډول
نثرونو او نظمونو نومونه یاد کړل. دلته د هغو ټولو لیکل او شنل ددې

د خادم نړۍ لید

لیکنې د زیات اوږدوالي سبب گرځي، نو ځکه مو دلته پر همدې یو څو بېلگو بسنه غوره وبلله.

ب- پښتانه او پښتونستان:

لکه څنگه چې مې دمخه په خپل بحث کې وویل؛ د افغان ملتپالنې د یوې اساسي برخې په توګه پښتانه او پښتونولي د استاد خادم د افکارو یو مهم عنصر ګڼل کېږي او په دې برخه کې محوري نقش لري، دغسې پښتانه او پښتونستان، هم د افغان ملت د لویې داعیې او د ملتپالنې د یوې اساسي برخې په توګه مطرح دي. خادم صیب د خپلو اثارو او افکارو یوه درنه برخه، پښتو، پښتونولي، پښتنو او پښتونستان ته وقف کړې ده. زموږ ځینې مطرح لیکوال هم د خادم صیب د فکر او اثارو په باب همدا نظر لري. پوهاند صدیق الله رښتین د استاد خادم په باب وایي: ((خادم د پښتو ژبې یو نومیالی لیکوال او په زړه دردمن شاعر دی، دده ټول درد د پښتو او پښتون له غمه و. په ده کې یې نږدې (اویا) کاله ډېرې چنې او سورې ووهلې. د خادم په اشعارو کې د بیدارۍ، د پښتو او پښتونولۍ، چنې، قومي ترانې، د ژوند پیغامونه، انتقادي سکونډاري، د عشق بلبلي او داسې نور مطالب په ښه شان بیان شوي دي.)) (۴۰: ۱۵۱)

رښتیا هم خادم د خپلې لیکوالۍ یوه درنه برخه همدي ارزښتونو ته وقف کړې وه. په پښتو معاصره شاعرۍ کې مرحوم ملنگ جان او بیا استاد قیام الدین خادم هغه شاعران دي چې پښتانه او پښتونستان یې په شاعرۍ کې ډېر زیات ځلیدلي دي. استاد خادم د پښتونستان د خپلواکۍ لپاره ګڼ شمېر لیکنې کړي دي، د پښتنو د حقه حقوقو ملاتړ یې کړی او د پښتنو پر خاوره یې وخت پر وخت د پاکستان مظالم غندلي دي. ده ((د پښتونستان په خاوره کې د دښمن د مداخلاتي رویې پر ضد د ملي جرګې

فیصلې)) په نامه په یوه ژورنالېستیکه او تحلیلي لیکنه کې، استاد په دې لیکنه کې د بهرنیو مداخلو په باب د پښتنو د جرگو درول په باب رڼا اچولې او د پاکستان دمظالمو په باب یې د پښتنو دیووالي څرنگوالی تشریح کړی دی، هغه په دې لیکنه کې وایي:

((له دې ښکاره او څرگند حقیقت څخه هېڅوک حتی هېڅ ولس او قام انکار نه شي کولی چې یو ځل په یوه ملت کې د خپلواکۍ او ازادۍ غوښتلو روحیه او جذبه راژوندۍ شوه او احساسات یې راوپارېدل، هرو مرو د خطر په مقابل کې لکه د زمري په شان مقاومت کوي، تر څو چې په خپلو ارزوگانو بریالي شي. خو دغه بریالیتوب او موفقیت په ملي یووالي او وحدت سره لاس ته راتلی شي او په نړۍ کې چې څومره محکوم ولسونه تر اوسه پورې ازادۍ ته رسېدلي او د خودارادیت د حق په اخیستلو موفق شوي دي، د ملي یووالي، اتحاد او اتفاق په رڼا کې دغه مقصد ته رسېدلي دي. د پښتونستان توریالی ولس تقریباً د اتلسو کالو راپه دې خوا د خپلې ازادۍ او د خودارادیت حق د لاس ته راوړلو د پاره په مجاهده او مبارزه لگیا دی. که څه هم په دې لار کې یې ډېر فشارونه او کړاوونه، زحمتونه او تکلیفونه قیدوبند، مرگ او ژوبله او داسې نور ډول ډول جبرونه لیدلي دي او لایني یې، خو د خپل دغه مشروع حق او د خاورې د تمامیت د دفاع د پاره یې خپله ملي مجاهده او مبارزه جاري ساتلې ده. په تېره بیا کوم وخت چې د دښمن له خوا د دوی په حقوقو تېری او چارو کې د هغه له خوا مداخله شوې ده، د پښتونستان د بېلو بېلو سیمو عالمان، مشران او نور خلک سره راغونډ شوي او د دښمن د دغې مداخلاتي رویې په مقابل کې یې د قومي او ولسي جرگو او مرکو جوړولو ته اقدام کړی او د رایو په اتفاق یې مفید او گټور تصمیمونه نیولي دي او دښمن یې دېته نه دی پرې ایښی چې خپل متجاوزانه پلانونه او نقشې د

د خادم نړۍ ليد

پښتونستان په خاوره کې عملي کاندې. د دغو جرگو په سلسله کې لا د شمالي ازاد پښتونستان نه په رارسېدلو خبرونو کې ويل شوي دي چې په دې وختو کې يوه ستره ملي جرگه د عيسی خېلو، برهانخېلو او ترکزو د قبيلو له خوا په (ماين) نومي ځای کې او بله جرگه د شينوارو او صافيو د عالمانو او مشرانو له خوا د گوردامي ورسک به سيمه کې جوړې شوې وې چې په هغو کې د نوموړو قامونو د عالمانو مشرانو او قومي نمايندگانو له خوا د پښتونستان ازادۍ څخه د دفاع په باب ډېرې مهمې او جذابې ويناوې وشوې او په دې ترڅ کې د گټورو تصميمونو په نيولو علاوه د رايو په اتفاق د پښتونستان د خلکو په مقابل کې دپاکستان د حکومت تېری کوونکی سياست وغندل شو او دغه حکومت ته اخطار ورکړی شو چې له خپلې دغې روپې څخه لاس واخلي او که نه د هغې د ناوړو نتيجو مسوليت به د پاکستان د حکومت په غاړه وي. د پښتونستان خلک چې کوم وخت له خطر سره مخامخ شي او دوی د خپلې خاورې په کومې سيموي باندې د تېري او تجاوز احساس وکړي د پښتونستان د بېلو بېلو سيمو ولسونه، قامونه او قبيلې سره راغونډېږي او ټول سره يو لاس کېږي، جرگه او مرکې جوړوي او د تېري کوونکي او دښمن په مقابل کې ملي او قومي فيصلې صادروي او د دغو فيصلو په رڼا کې مفيد او گټور تجويزونه نيسي. دغه جرگې د پېړيو پېړيو نه راپه دې د پښتونستان په خلکو کې چې د پښتونستان خلک او خاوره دښمنانو له خوا د تېري او تجاوز مورد گرزېدلې د دغو ملي جرگو او مرکو په رڼا کې يې د غليمانو شومې نقشې او پلانونه شنې کړي دي او هېڅوک يې نه دي پرې ايښي چې د دوی په خاوره او کورنيو چارو کې لاس ووهي.

نو اوس چې د ازادۍ او خپلواکۍ، د عدالت او مساوات عصر دی او د دنيا اکثر ولسونه او قامونه د خوداراديت مشروع حق ته رسېدلي،

بايد چې د پښتونستان خلک هم دغه حق ته ورسېږي. ښه به دا وي چې د پاکستان حکومت د پښتونستان د خلکو د خود اراديت په حق اعتراف وکړي او هغه گړي او هغه گړپر ته خاتمه وکړي چې له دغې ناحيې څخه موجود دي.)) (۲۴: ۷۶۰-۷۶۱)

دا ليکنه که څه هم هغه وخت د يوه ژورناليسټيکې خبرې ليکنې په توگه نشر شوې، خو اوس يې تر ژورناليسټيک اړخه تاريخي ارزښت زيات مطرح دی. اوس چې کله هم څوک دلته د پښتونستان يا د لوی افغانستان د جوړېدو خبره او داعيه مطرح کوي، نو يو شمېر کسان وايي چې لرو پښتنو دپاکستان پر وړاندې نه پخوا مقاومت کړی او نه يې اوس کوي، خو د خادم صيب دا ليکنه موږ ته د خپل وخت يو تاريخي تصوير راتداعي کوي. لکه څنگه چې دمخه مو اشاره وکړه دا ليکنه که څه هم يوه ژورناليسټيکه خبرې ليکنه ده، خو د خپل وخت حقايق او د پښتونستان د خلکو مبارزه ترې په ښه ډول څرگندېدلای شي. خادم صيب که په بېلابېلو چاپي رسنيو کې د مسول چلوونکي په توگه دنده تر سره کړې، نو خپل ملي مسوليت يې هم له يا ده نه دی ايستلای. له پښتنو، پښتونستان او نورو ملي مسايلو سره د ده ځانگړې لېوالتيا دی، دېته هڅولی چې له دا ډول ملي او وطني افکارو ډکې ليکنې وکړي او د خپل وخت په چاپي رسنيو کې يې خبرې کړي.

استاد خادم خپلو دې ډول ليکنو ته دوام ورکوي، د پاکستان تر جوړېدو وروسته چې کله هم پاکستان له (کراچي) څخه اداره کېده او په اصطلاح هغه يې اداري مرکز و، نو د دې سياسي مرکز له خوا چې په پښتونستان کې څومره ناوړه مداخلې کېدلې او پښتانه په کې څومره کړېدل، خادم صيب د هغه وخت د حالاتو تصوير کارلی دی. ((د کراچي عمال پر پښتونستان څه لوبې کوي؟)) په نامه يوه ليکنه کې هم دی پر

د خادم نړۍ ليد

پښتنو باندې د پاکستان د حکومت د مظلومو تصوير کاري، دی په دې ليکنه کې وايي:

((پښتنو چې کوم وخت په محکوم پښتونستان کې خپل پښتني او افغاني حکومت له لاسه ورکړ، په قسم قسم عذابونو مبتلا شول. دوی عاجزانو په خپل وطن او سيمه کې دکراری ژوند ونه کړ. زموږ په یاد دي چې په لکونو پښتانه د پردو اجانبو د حکومت له لاسه تنگ شول او په يو مخ يې کډې وکړې او خپل کور افغانستان ته راغلل چې له هغوی څخه اوس هم په افغانستان کې اباد فاميلونه پراته دي. په قصه خانه کې پر گوليو وويشتل شول، مارشالاکاني ورباندې جوړې شوې او مغربي قوانين ورباندې اجباري کړي شول. دا قيصه ډېره زړه او خورا تيرايحيدي ډرام لري. پردو دا کارونه دڅه لپاره کول؟ د دې لپاره چې پښتانه دوی ته اورمېر تيت کاندې. مگر پښتون دا کار نه شواي کولای او تر ابده يې هم نه شي کولی، مگر په زور هر څه کېږي.

کراچيوال چې وايي پښتنو پښتونستان پخوا ولې نه غوښت، چې اوس يې غواړي، نو دوی دې پخپله ووايي چې دغه جدوجهد د څه لپاره و؟ د دې لپاره چې د مغرب د سياست شاگردانو ته څوکي پيدا شي. د پاکستان له تشکيل نه وروسته پر پښتونستان همداسې ځمکه توده ده، لکه پخوا چې وه، اوس هم همغه لوبه کېږي، لکه پخوا چې کولی شوه، پخوا هم د پښتنو پر ځمکه پردو خلکو اجباري حکومت کاوه او اوس هم همغه د مغرب توپ او توپک په زور حکومت کوي. پښتانه د پښتون اسلامي حکومت غواړي او خپلې جرگې، دودونه، خپله ژبه او خپلې حجرې د مغرب له دروغجنې ډيموکراسۍ نه ښې گڼي، سره د دې چې کراچيوال بيا هغه دروغجنه ډيموکراسي هم نه لري.

د پرنگیانو په وخت کې سرحد چې نن پښتونستان بلل کېږي، په دوو برخو وېشل شوی و، لومړۍ یې تصفیه شوی او دویم یې نا تصفیه شوی و. کومې برخې چې د پرنگیانو په لاس کې وې او خپل قانون یې ورباندې چلولی و، دا یې تصفیه شوی بللې، مگر کوم چې د دوی په لاس کې نه وې، هغه یې نا تصفیه بللې، اوس کراچیوال غواړي چې نا تصفیه شوې برخې تصفیه کاندې او رسماً یې ډومینو کې داخلې کاندې، د دې مطلب لپاره بلا پیسې لگېږي چې حساب یې خدای ته معلوم دی. سیاست دانان چې وایي د سرحد صوبه خپل مصارف نه پوره کوي، خو وجه یې همدا ده.

کوم خلک چې له حوادثو سره دلچسپي لري، هغوی پوهېږي چې پاکستان پر پښتونستان څه لوبې کوي او د څه لپاره؟ هر ځای د مکتبونو او شفاخانو اعلانونه کوي، وایي چې په جم کې مکتب جوړ شو، مصارف یې د حکومت پر غاړه دي. ډېر خلک پوښتنه کوي چې گوندې په پاکستان کې د افغانستان په څېر تعلیم وړیا او مجاني دی، مونږ وایو نه، نو بیا څنگه په پښتونستان کې دمجاني تعلیماتو اعلان کېږي.

مگر خلک په دې خبر وو، اوس خلک پوه شوي دي چې دا همغه دام دی چې دا نه یې بېله ده، د پاکستان مدعا همدا ده چې نا تصفیه شوي مناطق د مکتبونو او شفاخانو په زور تصفیه کاندې. یعنې څه؟ مدعا دا چې له پښتونولۍ یې وباسي او د اغیار په حکومت راضي شي. په دې کې کراچیوالو سهوه کړې ده، دوی نه دي پوه شوي، همغه خدای چې عبدالغفار خان، ډاکټر خان صاحب، عبدالصمد خان، مرحوم گاندي او اقبال لاهوري یې پیدا کړي چې د استعمار طنابونه یې وشلول. سره له دې چې دوی ټولو انگرېزي مکتبونه لوستي وو، همغه خدای او همغه د

د خادم نړۍ ليد

پښتونولۍ روح او د ازادۍ خواهش اوس هم په انسانانو او پښتنو کې نه دی مړ.

په دې مکتبونو کې به نور کسان هم پیدا شي چې د استعمار جرړې وباسي، نو دغه وخت کې به د پښتنو ځمکې خالص پښتنو ته پاته شي. کراچيوال نه شي کولای چې د قوم روح ووژني، بلکې دوی به په خپله مړه شي او پښتونستان به ازاد شي. که غربي استعمار اوس په جامعه کې لوبه کوي، نو پښتانه هم په بله لوبه پوه شوي دي او د ازادۍ بله ترانه وايي. ۲۰ ميليونه پښتانه پښتونستان غواړي، نو دا به څنگه قوه وي چې دا ارزو ما ته کړي. نن ۲۰ ميليونه پښتانه او افغانان دا ترانه وايي:

چې مانع نن بيرغ د لوړولو د افغان وي
مونږ ته يو شان دی، خارجي که پاکستان وي

کراچيوال نن مغروانه لگيا دي او پښتونستان تصفيه کوي. يعنې څه؟ د غلامۍ په زنجیرونو کې به يې راگيروي. لږ پخوا يې هم د دربند رياست په پاکستان کې دا خل کړي و او اوس يې اعلان وکړ چې د امب نواب غټ گورنر صاحب ته عربضه کړې وه او د هغه په امر دامب رياست په پاکستان کې وتړل شو. اوس نو په اصطلاح تصفيه شو، خو د پاکستان حکومت په دې اړه هېڅ اظهارات نه کوي چې دا څنگه داسې وشول چې د دربند او امب نوابانو خپله ځمکه پاکستان ته ورکړه او د خير پر غونډۍ کېناستل، دروغو ته خو لږ پرتوگ په کار وي، خو اوس د دوی خبرې پرتوگ څه شی دی؟

مونږ پوهېږو هغه لوبه چې له دربند او امب سره يې وکړه، د سوات، دير، چترال او نورو سره يې هم په زړه کې ده. مگر نه پوهېږي چې:

((بنده وتړل بارونه، خدای وکړل خپل کارونه)). دا د کراچی عمال دي او د پښتنو زړونه وگورئ چې په زړونو کې یې څه شی دی؟ دوی ته هغه بادار او دا بادار هېڅ فرق نه کوي، دوی له سره بادار نه غواړي. د هغې ازادۍ باد غواړي چې په ایران، مصر او بنکته یشیا کې لگېدلی دی. حتماً به پښتانه هم خپل وطن کامل ازاد کاندې، مگر دوی د پښتنو ځمکه بل چا ته ورکوي، نو دغه ضعیف عنصر دغه قوي لقمه نه شي تېرولی، ازاد دې وي ۲۰ میلیونه افغانان.)) (۲۴: ۸۵۰-۸۵۱)

دا لیکنه که څه هم دخپل وخت یوه خبري او ژورنالېستیکه لیکنه گڼل کېږي، خو لیکوال ورسره خپل سیاسي تحلیل او تبصره هم ملگري کړي. اوس دې لیکنې د یو تاریخي سند بڼه خپله کړې، که څوک غواړي د پاکستان له خوا په چل او فریب او د یوه سستماتیک پلان له لارې د پښتنو سیمو د لاندې کولو مسیر مطالعه کړي، نو دا او دېته ورته لیکنې ورته د یو تاریخي تصویر او سند په توگه کار ورکولای شي. استاد خادم د یوه ژورنالېست په توگه په دې بريالی شوی چې د خپل وخت حساسې ملي موضوعگانې ثبت کړي او راتلونکي نسل ته یې ولېږدوي.

استاد خادم د پاکستان د حکومت له خوا د پښتنو د ځمکو د غصب تر څنگ د پښتنو شخصیتونو د حذف او ځورولو لړۍ هم له یاده نه ده ایستلې، د پښتونستان د خپلواکۍ د مبارزینو په لړ کې د یوې مطرح څېرې (اجمل خټک) د بندي کېدو یادونه کوي، دی د اجمل خټک پر بندي کېدو خواشینی څرگندوي، (اجمل خټک ولې بندي شو؟! په نامه یوه لیکنه کوي او په دې لیکنه کې د پوښتنې او ځواب په بڼه، چې د یوه زده کوونکي او ښوونکي تر منځ تبادله کېږي، د هغه شخصیت، تفکر او د پاکستان د حکومت مظالم انځورېږي. دې لیکنې ته موږ د اجمل خټک په باب د استاد خادم د نظریاتو په برخه کې اشاره کړې ده، نه غواړو بیا

د خادم نړۍ ليد

تکرار شي. استاد خادم د (پښتونستان) په نامه يوه بله ځانگړې ليکنه هم لري چې دا ليکنه يې هم پر خپل وخت په (اصلاح) ورځپاڼه کې خپره شوې ده. استاد په دې ليکنه کې د پښتونستان موضوع، د پښتونستان مشران او نور مسايل په ښه ډول تشریح کړي دي.

د ليکنې په پيل کې د افغانستان تاريخي موقعيت تشریح کوي او دلته قومي او تاريخي واقعيتونو ته اشاره کوي، بيا د خپلو نیکونو مبارزو ته نغوته کوي، وروسته دمحکوم پښتونستان دمبارزينو حالات څرگندوي، د خان عبدالغفار خان او اجمل خټک د زندانونو داستان بيانوي او د پاکستان دحکومت توطيې برېښوي، استاد په دې ليکنه کې وايي:

((ځکه خو مونږ نن د دنيا دلويو لويو قوتونو دحسد، غبطني او انتقام هدف واقع شوي يو، نو توکل په خدای: د پښتنو د لويو لويو امپراطوريو او د افغانانو د لويو لويو شهنشاهيو د دوران له تېرېدلو نه وروسته چې غوريان، سوريایان، خلجيان، لوديان، له تختونو پرېوتل او سرونه يې په کفانه کړل، دپښتون پر خاوره د مغولو يرغلونه، د سکانو پتنه او د غربيانو حملې راغلې او د اوبو او پسرلي د تنا په شان تېر شول. په دې عصر کې چې انسان د خپل دماغ د انکشاف او دعلم دتوسيع په واسطه د امن خوا ته مایل ليدل کېږي، نو انسانان په خپلو هغو حقونو چې په پېړيو پېړيو سلب شوي او خوړل شوي وو، نایل کېږي او د حق او ازادۍ نارې په شرق او مغرب کې ډنگول کېږي، د پاکستان ځينې مشران په دې سودا کې دي چې د پښتون بابا د زامنو هغه ميراث چې روښان، رحمان بابا، خوشحال خان، جلال الدين، شيخ عمر، عبدالقادر، اعليحضرت محمد ظاهر شاه، شاه محمود خان غازي او سردار محمد داود خان او داسې نور په دغه ننگ باندې ولاړ وو او خان عبدالغفار خان، خان عبدالصمد خان او زرگونه پښتانه ورباندې بندونه او محرومیتونه تېروي او جناب ميرزا علي

خان د تیرا اړیدي، د خيبر ځوانان، د مهمندو او باجوړ زلمیان، د دیر، سوات او چترال ننگیالي ورباندې جنگېږي، غواړي چې دا ځمکه تر خپلې خټې لاندې کړي او د پښتنو د خانانو پر ځای د دوی خانان پرې باندې واکمن پاتې شي.

ایا دا ممکنه ده؟ فرض کړو چې د غرب سیاست هم د خپلو اغراضو لپاره د دوی پخوا ورغړي او د دوی ملا تینگه کړي؟ فرض کړو چې کشمیر مساله حل شي او د کوریا جگړه په سوله بدله شي، هندوچین هم خپلې ستونزې حل کړي، د سویز د کانال په شاوخوا کې هم ډاډ حاصل شي، له ایرانه غربي طنابونه وشلېږي او د پښتونستان ادعا همدغسې د بلې راتلونکې ورځې د وړاندوینې لپاره وساتله شي او فرض کړو چې د پښتنو ډېر سپین ږيري په بندونو کې مړه شي او ځینې نور دلته او هلته مسافر او در په در پاتې شي او فرض کړو چې پښتانه په لویو لویو مظاهرو، غال مغالونو او په هر ځای او هر محل کې په نطقونو او د دنیا د سیاحینو په راوستلو او د حقیقت په بنودلو موفق نشي؛ نو ایا بیا به هم د پښتنو ځمکه د پاکستان شي؟

نه دا کار کېدونکی نه دی، دا خبره رښتیا ده چې غریبانو ډېره موده پر اسیا حکومت کړی دی او بنایي چې یو څه موده نور هم په مشکله سره دلته پاتې شي، اسیا د اسیاوالو ده، پښتانه به ضرور خپله ځمکه په خپله ولکه کې راوړي، دا یوه د افسوس خبره ده چې غریبان په اسیا د حکومت کولو په اسلوب کې له هر چا سره یو قسم گوزاره وکړي، مگر تر هر چا یې له پښتون سره ډېره سختي غوره کړه. شاید چې دا زمونږ د سختۍ د ردالعمل په نتیجه کې وه، خو بیا هم له پښتنو سره د غریبانو دومره سختي ښه نه وه، لکه د پاکستان حکومت چې خپل لاسونه له گربوانونو ایستلي دي.

د خادم نړۍ ليد

حبس، تعرضونه، بمبارۍ، په ژبه مذهب، تهذيب، اديبانو قيود ايشودل، دا ټول کارونه د پاکستان د واکوالانو له لاسه پر پښتنو وشول، مگر د ۲۰ ميليونو پښتنو همدا ناره ده چې دا ازاد پښتونستان دی.

له پاکستانه مخکې چې په پښتنو دغو کسانو د زور حکومت کاوه، ځانونو ته يې مسلمانان هم ويل، په دغه وخت هم دپښتنو مشران بنديان وو، خو هېڅکله داسې نه دي شوي چې پنځه يا شپږ کاله دې بنديان شوي وي. اوس دا شپږم کال دی چې دپښتنو لوی مشر خان عبدالغفار خان په پاکستان کې بندي دی. د دنيا د ټولو حکومتونو لويو کسانو د خان عبدالغفار خان خلاصون وغوښت او د ده بې گناه او بې محاکمې بند يې يو ظلم وباله، مگر تر اوسه د پاکستان د واکوالانو په زړونو کې په دې اړه د رحم اوبه نه دي تويې شوي. اوس خان عبدالغفار خان د لاهور په شفاخانه کې مريض پروت دی.

مستیر سهروردي چې د پاکستان د عوامي ليک موسس دی، څو ځلې يې د خان عبدالغفار خان د خلاصون تقاضا وکړه او ويې ويل چې ژر تر ژره دې نوموړی خوشې شي. دی وايي چې زه هېڅ نه يم خبر چې خان ولې بندي شوی دی، ده دا هم وويل: هغه کسان چې مدني ازادي محترمه گڼي، د خان بې محاکمې بند ته په ډېر نفرت گوري. ښاغلي سهروردي اضافه کړه: د پاکستان دولت بايد پوه شي چې که چېرې بد اتفاق خان عبدالغفار خان ته پېښ شي، نو ممکنه ده چې د پاکستان د حکومت بر عليه عمومي قهر او خواشيني خطرناک صورت غوره کاندې.

همدارنگه د ډهلي د راډيو د وينا له مخې د جناح عوامي ليگ حزب د سرحد د سياسي کارکوونکو په توقيف او د هغو پر بندي کېدو نيکه کړې ده. د دغه حزب عامه کومېټې تصويب کړې ده او ويلي يې

دي چې د سرحد حکومت له بنديانو سره بد سلوک کوي او غوښتنه يې کړې ده چې د دغه حزب ټول سياسي بنديان دې خوشې کړي.

همدارنگه دې کومېټې ويلي دي چې د دغو کسانو د باز خواست په اړه عريضې او حکمونه نه دي لېږل شوي يا د دې عريضو لېږل تر نامعلومې نېټې پورې ځنډېدلي دي. له پېښوره رارسېدلو اطلاعاتو وويل چې د ارباب عبدالغفور خان د خلف هغه عريضې چې دوی غوښتې وې چې له دوی نه دې په محکمه کې بازخواست وشي، رد شوې دي او وويل شول چې دوی د امنيت عامه قانون په اساس توقيف دي. پاکستان ټايمز چې په لاهور کې چاپېږي، فوراً يې د عبدالغفور خان خلاصون وغوښت او ويې ويل: ((خان عبدالغفار خان هند د نيمې قارې د ازادۍ له پېش روانو څخه دی چې اوس په بند کې دی. دغه ورځپاڼې وويل: د خان له لاسه کوم بد کار نه دی شوی چې دی پرې بندي شي، خو د نوموړي کړنو د پاکستان حکومت ته شکونه پيدا کړي وو)).

د جوزا پر (۲۷)مه مسټر غلام محمد خان (اف لوند خور) د سرحد د ايالت د عوامي ليگ زعيم وويل چې خان اوس د خپل بند په شپږم کال کې دننه شو او ويې ويل چې دا لومړۍ سړی دی چې له محاکمې پرته په بند کې ساتل کېږي او بندي کېږي. د دې ترڅنگ يې دا خواهش وکړ چې خان عبدالغفار خان دې ژر تر ژره خوشې شي او دا به هند او پاکستان په ډېرو شخړو کې دحل لاره پيدا شي چې له هغو څخه يوه هم د کشمير مساله ده.

نوموړي وويل چې ما له خان عبدالغفار خان سره ډېرې شپې او ورځې تېرې کړې دي، خان يو وطنپرسته شخص دی او د غدار په حيث د ده بند يو مضحک کار دی. ترجمان د سرحد جريدې د سرحد د ټولو سياسي بنديانو خلاصون، چې خان هم په کې دی غوښتی دی. دې

د خادم نړۍ ليد

ورځپاڼې ويلي دي: ((د حيرانتيا ځای دی چې هغه کسان چې ټول عمر يې د ازادۍ په لاره کې تېر کړی، نن بنديان دي. د جون د دويمې نېټې اطلاع ده چې په سرحد کې د خان د خلاصون لپاره کار پيل شوی دی.))

د پېښور په عمرزو کې ډېرو خلکو عريضې تيارې کړې چې د پاکستان مشر محمد علي له سفره بېرته راشي، نو دوی به دا عريضې ورته وړاندې کوي. په دې عريضو کې د خان عبدالغفار خان د خلاصون غوښتنه شوې ده. همدارنگه دمصر، عراق، ترکيې، ايران او هند او د نړۍ له نورو هېوادونو څخه د خان د خلاصون لپاره اوازونه پورته شوي دي، خو د پاکستان مشران يې نه مني. خير دی، هغه وخت چې د مومندو پښتنو د ځينو منصبدارانو برتمه شروع کړې وه، بيا يې په بدل کې ۱۲ تنه بنديان ازاد کړل، اوس هم لري نه ده چې دا کار بيا پيل کړي چې پښتانه له بندونو څخه پرې را ازاد کړي. پښتنو د پرنګيانو په وخت کې پر دې لوبه ډېر کار کړی دی او اوس هم ورباندې ډېر کار کېږي.

لنډه دا چې کوم لاس چې د پښتونستان مسالې ته نورې غوټې هم ور اچوي، هغه لاس پټ نه دی، بلکې ټول يې ويني. مغرب به د پښتونستان په مساله کې کوم سياست په نظر کې نيولی وي، خو دا يې هېره شوې ده چې د پښتنو دوستي د منځني شرق په مسایلو کې ډېر دخل لري او د پښتنو ياس به د شرق وسطي پر سياسياتو يو داسې تاثير وکاندي چې بيا به يې تلافي ډېرو خلکو ته ناممکنه وي!!)) (۲۴: ۸۸۳-۸۸۵)

پورته ليکنه چې څوک يو ځل په دقت سره له نظره تېره کړي، د پښتنو دداعیې يو غمجن داستان تداعي کوي. د دې لويې داعیې لپاره خلکو ډېرې قربانې ورکړې، خو اوس چې حالت د پاکستان د نظاميانو په گټه انګېرل کېږي، دا به بې انصافي وي چې د پښتونستان د مبارزينو اتلولي هېره شي.

ددې لیکنې د پوره متن له راوړلو څخه زما هدف دا و چې لوستونکي د پښتونستان د هغه وخت د حالاتو پر څرنگوالي ښه خبر شي او هم د خادم صیب له ملي افکارو څخه چې څنگه دې ملي موضوع ته متوجه و. که خادم صیب په خپل قلم د هغه وخت حالات نه وای ثبت کړي، نو اوس به موږ ته هم دهغو حالاتو څرنگوالی څرگند نه و.

استاد په یوه بله لیکنه کې چې (د پښتونستان نوي زعیمان) نومېږي، د پښتنو دوه ستر مشران (خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان اڅکزی) معرفي کوي، په زندان کې د هغوی پر حالاتو خواشینی څرگندوي او د پاکستان له حکومت څخه غواړي چې هغوی باید ژر تر ژره له زندان څخه راخلاص شي، دې لیکنې ته مو په یو بل بحث کې هم اشاره کړې ده. دغه راز استاد خادم په یوه بله ځانگړې لیکنه کې یو ځل بیا د خان عبدالصمد خان یادونه کوي چې دا مهال دپاکستان په جېل کې شپې تېروي. د دې لیکنې نوم دی: (د پاکستان په جېل کې د بلوچستان د زعیم، خان عبدالصمد خان حالت). په دې لیکنه کې د عبدالصمد خان اڅکزي دهغه لیک متن هم راغلی چې ده له زندانه رسنیو ته لېږلی و او هغه وخت په (اټار) اخبار کې خپور شوی و، لیک کې عبدالصمد خان د خپلې ناروغۍ په باب لیکلي، خو د پاکستان حکومت د هغه له ناروغۍ سره سره هغه په زندان کې ساتلی و. استاد قیام‌الدین خادم نه یوازې د پښتونستان د لویو مشرانو زنداني کېدل غندلي، بلکې د باچا خان د نورو ملگرو او د لارې د لارویانو او نورو دیني او ملي شخصیتونو بندي کېدل یې هم غندلي دي. ده (د محکوم پښتونستان جمعیت العلماء مولانا سید گل پادشاه)) په نامه یوه لیکنه کړې ده او د دغه عالم نیول کېدل یې محکوم کړي دي. استاد خادم لیکلي:

د خادم نړۍ لید

((مولانا سید گل پاچا د محکوم پښتونستان د پېښور دضلعې مشهور او فاضل عالم دی او د هغه ځای د جمعیت العلماء د ډلې مشر دی. دا لوی او فاضل شخصیت د خان عبدالغفار له بندي کېدو سره سم په بنديخانه کې اچول شوی دی. د خان عبدالغفار خان د بند د شپږم کال پوره شو او د پاکستان او هند ټولو سیاسي حزبونو دا خبره په تاسف سره یاده کړه او وې ویل: ((خان)) کله چې له پېښور څخه د کوهات خوا ته روان و، په لاره کې ونیول شو او په بنديخانه کې واچول شو، پلمه یې دا وه چې له فقیر صاحب سره یې لیدل، نوځکه ونیول شو.

د هند او پاکستان ملي او سیاسي کسانو دا وویل چې د خان عبدالغفار خان یې محاکمې بند او پر ده باندي د خاین تور د خندا وړ خبره ده. خان عبدالغفار لومړی سړی دی چې د هند او پاکستان د ازادۍ لپاره یې ډېره فداکاري وړ کړه او دا ډېره د افسوز خبره ده چې نور خلک ازادۍ ته ورسېدل او دی دې په بنديخانه کې پاتې شي، باید ژر تر ژره خوشې شي او له ده سره نور سیاسي بندیان هم باید ایله کړای شي. ځینې منابع وايي چې خان به تر محمد علي کتنګ نه وړاندي خوشې شي، خو ځینو مطبوعاتو دا وویل چې عبدالقيوم د ده له ایله کېدو سره ډېر مخالف دی.

دی وایي چې خان له فقیر صاحب سره جوړ دی، نو کوم وخت به نوموړي ته ضرر ورسوي، خو ښاغلي عبدالقيوم دا خبره نه ده کړې چې خان دې شکمن سړی وي، بلکې د دې لپاره چې که دا خلک له بنده خلاص شي؛ نو د هغه ته به ضرر ورسوي. دا ځکه چې عبدالقيوم د پښتونستان له پښتنو سره ډېر بد سلوک کړی دی او دی له خپلو بدو عملونو څخه وپرېږي. دا چې د خان عبدالغفار خان بندي کېدل د عبدالقيوم له وېرې نه دي، خو دا نور علماء چې د هغوی ابدیال او

مقصد د اسلام له حمایته نه بل هېڅ نه دي، دوی ولې بندیان دي؟ دا پوښتنه خو د سړي فکر ته راځي، خو چې لږ فکر په کې وشي، نو په اصلي خبره پوهېدل څه مشکل کار نه دی.

اصلي خبره دا ده چې پښتانه، سیاسيون او عوام ټول ديني او ټولنيزه ازادي غواړي او دا د پاکستان د واکوالانو لپاره لويه گناه ده. مولانا سيد شاه د پېښور يو مشهور عالم دی، نوموړی له يوې خوا د پښتونولۍ پر اساسونو ټينگه عقیده لري او له بلې د پاکستان د ځمکوالو پر هغو چلونو بڼه پوه شوی دی چې باید پاکستان او محکوم پښتونستان يوازې د پاکستان دواممنانو له اسلامي چغو سره ډېره موده نور هم د غلامۍ او اسارت دوره تېره کړي. نو پر همدې اساس د پښتنو خوشې کېدل د الله تعالی په کړو پورې تعلق لري او په اسانه يې پاکستان نه خوشې کوي او دا ډېر لوی ظلم دی.)) (۲۴: ۹۰۲)

لکه څنگه چې مو دمخه يادونه وکړه عبدالصمد خان اڅکزی د پاکستان د حکومت په جېل کې و او سخت ناروغه و، نو کله چې د پاکستان پر حکومت زيات فشار راغی، نو حکومت مجبور شو هغه له زندان څخه روغتون ته انتقال کړي، استاد خادم په يوه بله ليکنه کې دا حالات هم ثبت کړي دي، د دې ليکنې نوم دی: ((د بلوچستان د وطن حزب مشر عبدالصمد خان له بند نه شفاخانې ته يوړل شو)). خادم صيب په دې ليکنه کې وايي:

((په پښتنو کې خان عبدالغفار خان، خان عبدالصمد خان او حاجي ميرزا علی خان لومړني او لوی مشران دي. د دغو مشرانو پروگرام د پښتنو او پښتونخوا ازادي او د اسلامي شريعت نظام قايمول دي. د دغه مقصد د ترلاسه کولو لپاره دې لويو مشرانو جهاد او کوبښونه کړي دي او دوی له پرنگيانو څخه د مذهب، قوم او خپل وطن ازادي غوښتله او مشکلات يې

د خادم نړۍ لید

گالل. کله چې پاکستان جوړ شو، دا مشران یې په بندیخانو او قیدونو کې واچول، هېڅوک پر دې نه پوهېږي چې دا وطنپال انسانان د بشریت دوستۍ په جرم بنديان دي، نو دوی به خلاص شي او که به د قاضي عطاءالله په څېر د قوم او وطن د ازادۍ په مینه کې خپل سرونه ورکړي.

دا درې مشران غیر معروف کسان نه دي، هر څوک یې پېژني. د نړۍ سیاسي خلک به چې راتلل، نو له دوی سره به یې لیدل او هم د دنیا له لرې لرې ځایو څخه وزیرستان ته د فقیر صاحب لیدو ته راځي. فقیر صاحب او خان عبدالصمد خان دواړه باچا خان ته عقیده لري او د وطن د ازادۍ په جهاد کې د دوی پروگرام پلان یو دی او ډېره موده دا لویان په همدې مفاهمه روان وو. خان عبدالغفار خان پر همدې پلمه نیول شوی چې له فقیر صاحب سره یې د ملاقات اراده درلوده. په همدې کال چې خان عبدالغفار خان ونیول شو، نو په کوپټه کې خان عبدالصمد خان او د ده ملگري هم ونیول شول.

دا شپږم کال دی چې خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان په بند کې پراته دي او د دوی پر جایدادونو او اولادونو د ظالمانو له خوا ظلم کېږي او له دغو مذهبي مشرانو سره بې انصافي او بد سلوک کېږي. په ټوله دنیا کې به له خلکو سره دومره ظلم نه وي شوی، لکه دوی چې له دې مشرانو سره وکړ. د دغو درې لویو مشرانو رسوخ له چتراله تر بلوچستانه په پښتونستان پورې غورږدلی دی. د دوی فیصله د پښتنو په نزد د قطعیت حکم لري. د دنیا هېڅ قانون او هېڅ خوا کې به چا داسې نه وي کړي چې دومره لوی او دومره ډېر کسان بې حرمته کړي. خان عبدالغفار خان خو څو څو ځلې شفاخانو ته یوړل شو او تر عملیاتو پورې ورسېد. اطلاعات وايي چې خان عبدالصمد خان د ډېر بند له امله ناروغ شوی او روغتون ته وړل شوی دی. دې درې ملگرو یو ځای د وطن

حزب بنیاد کېښود. له دغو درې کسانو څخه یو هم محمد ایوب خان دی چې نن د پښتونستان د ازادۍ په هیله په افغانستان کې ژوند کوي. پر پښتنو د دغو مشرانو ډېر احترام حق دی چې دوی باید دې کسانو ته ډېر مرحمت ولري.

د دنیا په یو ډېر ردیل قوم باندې به هم د دنیا یو ډېر زورور او جابر قوم هم داسې لوبې ونه کړي، لکه نن یې چې پاکستانی مشران په شریفو پښتنو کوي او له ټولو څخه خندا او استهزا دا ده چې د پاکستان پروپاگنده منابع بیا لا هم د پښتنو دوستی او محبت ته تمه لري. تل نارې وهي چې پښتانه او پاکستانیان سره وروڼه دي او د دوی تهذیب، مذهب او ثقافت سره شریک دي، که وروري د دوی په قول صحیح وي، نو په وروڼو خلک داسې کوي چې د کافرو زړه هم ورباندې خوږ شي او ورباندې وژاري؟ مگر اصله خبره دا ده چې پښتو مذهب سوچه مسلماني ده او د پاکستان واکوالان په ژبه ټینگ ولاړ نه دي؛ ژبه او مذهب خو یې سره دومره لرې دي چې هر څوک پرې پوهېدای شي او پاکستان د نن پښتنو ژبه او تهذیب محوه کول هم غواړي او دغه کونښن کوي چې ښه نو څنگه به شي (د دوستي؟) (۲۴:۹۰۲)

پورتنۍ لیکنه کې موږ ته د پښتنو د سترو مشرانو اوږده مبارزه انځورېږي. موږ گورو چې په دې ملي مبارزه کې د ټولني بېلابېل اقشار، سیاستوال، مذهبي مشران او لیکوال ټول سره همغږي دي او د خپل ملي ارمان لپاره په گډه مبارزه کوي. دا لیکنه په پښتونستان کې د تاریخي پېښو یو ښه تابلو ده چې تاریخ لیکونکو ته پاخه مواد په لاس ورکوي او هر څوک چې د پښتونستان منظم او تفصیلي تاریخ لیکي او د پښتونستان د پېښو کروڼولوژي جوړوي، نو دا ډول لیکنې ورته ځکه ډېرې ضروري دي

د خادم نړۍ لید

چې دا لیکنې پر خپل وخت لیکل شوي او هره هغه لیکنه چې پر خپل وخت ولیکل شي، د دقیقې ځکه وي چې حوادثو ته نږدې لیکل شوي وي.

پر پورتنیو لیکنو سربېره استاد خادم د (افغانستان او پښتونستان) په نامه په یوه لیکنه کې د پښتون ولس ځانگړنې تشریح کوي او دا دواړه د یوه وجود دوه غړي گڼي. د دې ترڅنګ د (گذارشات مراسم شاندار) په نامه په یو بل خبري راپور کې په ارګ کې د پښتونستان د ورځې د نمائځنې جریان بیانوي. په دې مراسمو کې د وخت د حکومت پر افغان چارواکو سربېره د پښتونستان مشران هم حاضر وو، وروسته په پښتونستان واټ کې دا ورځ په شاندارو مراسمو سره ونمانځل شوه. استاد خادم دغه راز د پاکستان د بېلابېلو اخبارونو په استناد پر پښتنو مشرانو له شوي ظلم څخه پرده پورته کوي. په دې لړ کې د یوې لیکنې نوم دی ((محکوم پښتونستان کې د پښتنو په مشرانو ظلم)). دا لیکنه هم په اصلاح ورځپاڼه کې چاپ شوې ده. په دې لیکنه هغه مظلوم بیان شوي چې د پاکستان د حکومتي چارواکو له خوا پر پښتنو مشرانو ترسره شوي دي.

استاد خادم د پښتونستان داعیه په خپلو لیکنو کې تر دې حده تعقیب کړې چې ان پاکستانی نشرات هم ورڅخه پاتې شوي نه دي، هغه یې هم گام پر گام تعقیب کړي، له هغې جملې څخه یې یوه لیکنه ده: ((اعترافات به حقیقت پښتونستان در نشرات پاکستان)) په دې لیکنه کې چې په دري ژبه ده، په پاکستان کې دکراچۍ رادیو او نورو رسنیو په استناد ویل شوي چې د پاکستان حکومت د پښتونستان او همدارنگه بنگالي ژبې له داعیې څخه په وېره کې دی. دوی دا داسې داعیې گڼي چې دوی به یې یو وخت په کنترول کې پاتې راشي.

استاد خادم په یوه بله لیکنه کې چې هغه هم په اصلاح ورځپاڼه کې خپره شوې ده، (حقیقت پښتونستان قابل توجه دنیای حق پسند)

نومېرې. استاد خادم په دې لیکنه د پښتونستان د داعیې پر حقانیت رڼا اچولې، هغه یې تشریح کړې ده او هدف یې دا دی چې دنیا باید دې برحقه داعیې ته پاملرنه وکړي.

په یوه بله لیکنه کې بیا وايي: (اهمیت موضع پښتونستان توجه شاغلی نکسن را جلب نموده)). د امریکا متحده ایالتونو نوموړي لوړپوړي چارواکي افغانستان ته سفر درلود، د وخت صدر اعظم (سردار محمد داود خان) سره تر ملاقات وروسته چې هغه ورته د پښتونستان موضوع تشریح کړه، نو د هغه پاملرنه یې ځان ته را جلب کړه. په دې لیکنه کې هم دې موضوع ته اشاره شوې ده. د پورته لیکنو ترڅنګ، استاد خادم د (مطالعه پښتونستان بر روی حقایق روشن اتکا دارد، په محکوم پښتونستان کې اغتشاش، د پښتونستان د لیدپرانو وظیفه درنه ده، د پښتونستان د هیئت پذیرایی په کندهار کې، د ازادی لاس ته راوړلو لپاره د پښتونستان د خلکو مجاهده، د پښتونستان ملي ورځ) او ځینې نورې لیکنې هم لري، په دې ټولو لیکنو کې استاد خادم د پښتونستان داعیه شنلې او واضح کړې ده.

د دغو یادو منشورو لیکنو ترڅنګ استاد خادم د خپل منظوم کلام یوه درنه برخه هم د پښتونستان او پښتنو موضوع ته وقف کړې ده. (فخر افغان ته، د جهان زبې په مینه، ولي خان ته، اجمل خټک ته، حمزه شینواري ته) نظمونه یې هم دې موضوع ته وقف شوي چې موږ ورته په خپل ځای اشاره کړې ده. پر دې یادو نظمونو سربېره استاد خادم دې موضوع ته ځینې څلوریزې او قطعې هم ځانګړې کړې دي:

(د پښتونخوا مجادله) په نامه یوه څلوریزه کې د پښتونخوا د خلکو مبارزې او راتلونکې هیله منتیا ته نغوته کوي:

د خادم نړۍ ليد

په پښتونخوا کې مجادل ه ده
د هريو و ظلم او تېري سره ده
فتح په خوا به د لوی افغان وي
سباراتلونکی دی، نن توره شپه ده.

په يوه بله څلوريزه (پښتون په اسلاميزم او نشنليزم کې) د پښتو
دریخ ته اشاره کوي او وايي:

په اسلاميزم کې پښتون برو
په اشيا کې لکه رهبرو
چې نشنليزم بيرغ او چت کر
دی له جهانسه، نه ناخبرو.

استاد خادم د پښتو د ناکامۍ بېلابېلي علتونه څېړل دي، په يوه بله
څلوريزه کې بيا هم يو علت ته اشاره کوي:

انگرېز جوړ کړی قوی ملت و
مظبوط په نظم، د خپل دولت و
پښتون غافل و، له نوي عصره
د ناکامۍ مودغه علت و.

او همدارنگه گڼ شمېر نورې څلوريزې او نظمونه چې همدې
موضوع ته وقف شوي او ددې ليکنې د زيات اوږدوالي له امله ورڅخه
تېرېږو او يوازې پر همغو نومونو يې بسنه کوو چې د دې ليکنې په پيل
کې مو ورته نغوته کړې ده.

ج- افغان او افغانیت:

افغان او افغانیت د استاد خادم د فکر اساسي او تر ټولو مرکزي محتوا جوړوي. د دې موضوع دوه برخې مو دمخه يادې کړې. پښتانه او پښتونولي، پښتانه او پښتونستان، د پښتون نښليزم او په ټوله کې د افغان نښليزم يا ملتپالنې دوه اساسي برخې جوړوي. پښتو او پښتونپاله يا ژبپالنه چې د اکثرو ټولنپوهانو په نظر د دې ملتپالنې بله برخه ده، مور به په خپل ځای کې پرې بحث وکړو، خو اوس راځو، د همدې ملتپالنې دې بلې اساسي برخې ته:

افغاني ملتپالنه که څه هم د پېړيو په اوږدو کې يانې د افغانستان د څو زره کلن تاريخ په بهير کې په طبيعي ډول زموږ د ولس په ذهن او شعور کې موجوده وه او د همدې عنصر په وسيله يې بهرني خطرونه رفع کول، د افغانستان تېر تاريخ د دې پېښو شاهد دی. له سکندر مقدوني، مغولو، عربو، صفويانو او نورو سره د افغانانو جگړې د دې ادعاوو ثبوت دی. د لاسته راغلو اسنادو له مخې د پښتنو په اکثرو سياسي مشرانو او فرهنگيانو کې تر بل هر عنصر زياته د نښليزم او ملتپالنې روحیه زياته مطرح وه. د امير کروړ وياړنه د ملتپالنې او ټبرپالنې رنگ لري. د شېخ اسعد سوري په ویرنه کې له محمد سوري سره د خواخوږۍ تر ټولو غټ عنصر، ملتپالنه ده. د ښکارندوی غوري قصیده هم پر هند باندې د يوه افغان شاهنشاه (سلطان شهاب الدين غوري) د بريد او فتوحاتو په ترڅ کې د دينپالنې او ملتپالنې تصوير کارې. د خليل خان نيازي رباعي هم له خپل مشر سره د ملتپالنې د روحيې رنگ لري. د مغلو پر وړاندې د بابا هوتک سندرې پر ملي احساساتو ولاړه ده، د شېرشاه سوري د مبارزې نيت د خپلو نيکونو د تاريخ بيا راژوندي کول، پښتونولي او افغانيت و. د روښانيانو غورځنگ که څه هم مذهبي رنگ پرې ډېر غالب و، خو د

پرډیو پر وړاندې د هغو پرله پسې مبارزه، پر پښتو ژبه د گڼو اثارو لیکل د ملتپالنې روحیه څرگندوي. خوشال بابا خو بیا په منظم او سستمتیک ډول د افغاني نښلیزم بڼغلی وکاره. د افغان په ننگ یې توره وتړله، له کندهاره تر اټکه یې د ټولو پښتنو د یووالي غږ پورته کړ او د پښتنو یووالی یې داسې یو ارمان وگاڼه چې دی پرې بیا ځوانېدلای شو، خوشال د پښتنو د تېر شان و شوکت د بیا احیا هیله څرگنده کړه او تر پایه پورې د پښتونولۍ او افغانیت پر اساساتو ټینگ ودرېده. خوشال په حقیقت کې په منظم او ستراتیژیک ډول د افغاني نښلیزم اساسات ورغول او ادبیات یې ددې مفکورې د تبلیغ لپاره د یوې کارنده وسیلې په توگه وکارول، د خوشال د هیلو زړې د میرویس نیکه او د هوتکیانو د ملي دولت په جوړېدو سره زرغون شول او میرویس نیکه پر دې بریالی شو چې د افغانستان په یوه برخه کې د ملي حکومت اساسات ټینگ کړي. احمد شاه بابا دې اساساتو ته لا پراختیا ورکړه او د معاصر افغانستان په جوړېدو سره یې د افغانانو له خوا په سیمه کې د یوې لویې امپراتورۍ زړی زرغون کړ. دې سره نو په ولس کې د ملت او ملتپالنې روحیه پیاوړې شوه او تر هغه وروسته نورو اکثرو افغان شاهانو هم تر خپله وسه دا روحیه وپاله. خو نښلیزم یا د ملتپالنې مفکوره په نړیواله کچه د یوه منظم او سیستماتیک ښوونځي په توگه د نولسمې پېړۍ په بهیر او د شلمې پېړۍ په پیل کې زیاته مطرح شوه. زموږ په هېواد کې هم انگرېزي ښکېلاک ته په دريو پوځي جبهو کې تر ماتې او د خپلواکۍ تر گټلو وروسته دا روحیه ډېره پیاوړې شوه. غازي امان الله خان د یو ملي او مترقي دولت بنسټونه جوړ کړل او په لسو کلونو کې په دې برخه کې د پاموړ پرمختگ وشو، که څه هم د حبیب الله کلکاني (سقاو زوی) له خوا په نهه میاشتني اړو دوږو سره دا پرمختگ او ثبات متزلزل شو، خو غازي اعليحضرت محمد نادر خان او د هغه ملگرو، هېواد بېرته نورمال حالت ته ستون کړ. د

اعلیحضرت ظاهر شاه او سردار داود خان په حاکمیت کې ملي افکار په ښه ډول وځلېدل او وروسته بیا هېواد له یو نوي بحران سره مخ شو، چې تر دې دمخه لا دوام لري. په دې دومره بهیر کې د ملتپالنې روحیې سره سره مذهبپالنه هم په قوت کې روانه وه، ان تر ملتپالنې هم په ډېر قوت کې وه. ځینې ټولنپوهان په دې نظر دي چې افغان ولس د بهرنیو خطرونو د دفعې لپاره دوه ایډیالوژیک بېزونه لري: یو اسلامیت دی او بل ملتپالنه. د اسلامیت اساس پر عقیدې (دین) ولاړ دی او د ملتپالنې اساس پر (افغانیت) او ملي احساس. هر کله چې دا دواړه بنسټونه یا عناصر په همهانگ ډول کارول شوي، نو افغانانو په ښه ډول افغانستان ساتلای دی. خو کله که له دغو دوو اساسي وسیلو څخه یوه کارېدلې، افغانانو جنگ گټلې، خو په ډېر قیمت ورته تمام شوی دی. ځینې نور بیا په دې نظر دي چې اسلامیت یا د خادم صیب په اصطلاح (اسلامیزم) زیاتو افغانانو ته تر افغانیت زیات د یوې اساسي دفاعي وسیلې په توگه کار ورکړی دی. دوی د یوې محاسبې له مخې وايي، افغانانو ټول هغه جنگونه چې د اسلام تر راتگ وروسته یې له نامسلمو یرغلگرو سره کړي، تقریباً ټول یې گټلي او نږدې اکثره هغه جنگونه یې بایللي چې دوی له مسلمانانو سره کړي دي. د انگرېز او روس جگړې یې له نامسلمو سره غوره مثالونه دي او له مغولو سره جگړې یې له مسلمانانو سره د جگړې څرگند مثالونه. خادم صیب که څه هم د یوه دیني عالم په توگه تر یوه حده پر اسلامیت ټینگار کړی، خو څومره تودوخه چې د افغانیت په باب د ده په افکارو کې موجوده ده، د بلې هېڅ موضوع په باب دا تودوخه هغه حالت ته نه رسېږي. د اسلامیت په باب د خادم صیب نظریه به په بل عنوان (خادم او دینپالنه) کې وڅېړو، خو اوس راځو خپلې اصلي موضوع؛ خادم او ملتپالنې ته او په هغې کې هم افغانیت ته!

د خادم نړۍ لید

د ملیت، افغان، افغانیت او ملي کلتور په باب خادم صیب په لسگونو لیکنې کړي او هم یې په منظوم کلام کې په دې باب ډېر څه ویلي دي، دلته غواړم په ترتیب سره د ده د ځینو مهمو لیکنو پر بنسټ د خادم د ملي افکارو یادونه وکړم، خو مخکې تر هغه غواړم دې ټکي ته اشاره وکړم چې (ملیت) د خادم صیب په اثارو او افکارو کې، په هغه مفهوم نه دی کارول شوی چې پر افغانستان باندې د روسانو تر یرغل وروسته هغوی او د هغو کورنیو پلویانو دلته استعمال کړ. دلته دوی (ملیت) د یوه قومي تشکل په توګه وکاروه، یانې د (قوم) او (ملت) تر منځ یو بل جوړښت. په داسې حال کې چې (ملیت) د (ملت) تشریح ده، لکه (انسانیت) چې د (انسان) تشریح ده. یا هم په انګلیسي کې چې (Nationalism) د (Nation) څرنگوالی تشریح کوي، خو روسانو د خپلو کورنیو لاسپوڅو د خوشالی لپاره د هغو اړوندو قومونو ته د (ملیت) اصطلاح وکاروه، خو استاد خادم (ملت) او (ملیت) دواړه پر خپلې اصلي مانا کارولي دي.

استاد خادم د ملي مسایلو د تشریح په ترڅ کې تر ټولو لومړی ملي احساسات تشریح کوي، ملي ولوله او احساس څه ته وایي او څه وخت رامنځته کېږي. هغه (د ملیت حس) په نامه په یوه لیکنه کې دا موضوع ډېره ښه تشریح کوي، خادم ملتپالنه یو طبیعي احساس ګڼي چې په طبیعي او خدایي ډول په انسان کې موجود وي. هغه په دې باب وایي:

((د شلم قرن په اوایلو کې دانسان فکر د یوې داسې دنیا په جوړولو کې بوخت شو چې په هغې کې د جنگ او نا ارامۍ اثار او علایم ونه لیدل شي. یعنې بشر په داسې ډول سره متحد او یګانه شی چې د دوی اتحاد او یووالی د نړۍ دصلحې او امنیت ضمانت وکړي او دنزاع او اختلاف مخه بنده شي.

د همدې مفکورې په اساس د امریکایي (ویلسن) او افریقایي (سمتس) د نظریو له مخې د ملتونو جامعه منځ ته راغله، دې جامعي د دې د پاره چې له یوې خوا په نړۍ کې صلح او امن ټینګ شي او له بې خوا خلک وکولی شي چې په سرعت او اسانۍ سره د لویو قوتونو د علمي پانګو او پرمختګ څخه ګټه واخلي، نو د دولتونو د اتحاد طرفداري یې په کلکه سره کوله.

مګر دا جهاني موسسه د داسې مشکلاتو او موانعو سره مخامخ او مواجهه شوه چې له هغو ټولو پیشرفتونو او بنو نظریو څخه چې په نظر کې وو پس پاتې شوه. حتی داسې حوادث او واقعات چې د دولتو د اتحاد او د صلحې د استقرار سره یې مخالفت و، د دې موسسې درنګېدو او بېخي شکست اسباب وګرځېدل.

د دویم لوی جنګ نه وروسته ځینو عواملو د نشنلیزم (ملیت) مفکوره په ډېر شدت او مختلفو ډولو سره منځ ته راوړه.

د دوهم لوی جنګ دننایجو او د ملیت د مفکورې د موثراتو څخه یو د برتانیې د لویې امپراطورۍ شکست او د ډېرو داسې ملتونو او جوامعو ازادې وه چې څو قرنه یې په اسارت کې تېر کړي وو او دازادۍ مخ یې نه و لیدلی چې د دغسې ممالکو یومثال هندوستان دی، هندوستان د ازادۍ ګټلو نه وروسته د ملیت د نظریې په اساس په درې برخو هندوستان او پاکستان او کشمیر ووېشل شو چې کشمیر په همدې اساس سره د هندوستان او پاکستان تر منځ د نزاع او جګړې مورد وګرځېد.

پاکستان هم دنشنلیزم (ملیت) نظریې په درې حصو تقسیم کړ چې عبادت له شرقي پاکستان اومغربي پاکستان او (پښتونستان) څخه دي چې ددغې وروسته منطقي په سر اوس هم مناقشه موجوده ده!

د خادم نړۍ لید

په شمالي افریقا کې د ملیت خواهي نهضت ورځ په ورځ زیاتېدونکی او مخ په انکشاف دی چې دهمدې انکشاف له امله د فرانسې تسلط او اقتدار په دغه منطقه کې مخ په ضعف او انحطاط روان دی. بلکې د اروپا مدنیت هم په دغه ځای کې دملیت او نشنلیزم د تقویت دپاره خدمت کوي.

ملیت په امریکا کې:

د ملیت مفکوره په امریکا کې نه یوازې دهسپانوي زبانو سره شته، بلکې په ټوله امریکا کې دغه مفکوره په ډېر شدت سره د نشوو نما په حال کې لیدل کېږي. د کاناډا ملیت چې اوس د ملي رشد مرحلې ته رسېدلی دی.

غواړي چې کاناډا د لویې برتانیې له پنځو څخه وباسي او همدارنگه په خیال کې لري چې د امریکې هغه اقتصادي سطره چې د خپلو اقتصادي چارو د ازادۍ مخالفه یې گڼي، ختمه کاندې. په هر حال دا کار په لاتیني امریکا او کاناډا کې یوه مهمه واقعه او تاریخي حادثه ده.

که څه هم ځینې مؤرخان او فلاسفه د ملیت او نشنلیزم مفکورې سره مخالف دي او په امحا کې یې زیار باسي. خو سره د دې دیو نه شي موفق کېدلی چې د ملیت حس له منځه یوسي. ځکه چې دا کار د افرادو په ذاتي تمایلاتو متکي دی او لکه څنگه چې خلک دخپل موروثي هېواد (مقط الرأس) سره بې دلیلې محبت او علاقه لري. همدارنگه یې دخپل ملیت سره هم لري، نو په دې لحاظ ویلی شو چې د دې مفکورې په ضد هر رنگ مقابله کوم تاثیر نه شي کولی.

دا طبیعي ده چې د بشر یو فرد هغې ژبې سره علاقه او محبت لري چې هغه یې مورنۍ ژبه وي او همدا ژبه له ټولو ژبو څخه مرجحه گڼي او

هغه وخت ځان مسعود او نېکبخت ویني چې خپل ملي افتخارات او قومي غرور د تاریخ په پاڼو کې ملاحظه کړي. ملیت په هر نسل کې خپل موجودیت ساتي او په یوه ځلانده څېره سره ظهور کوي.))

(۶۳۶-۶۳۵:۲۴)

خادم صیب (د ملیت حس) تر توضیح وروسته د (ملیت علمي تشریح) ته راځي او تر دې عنوان لاندې په تفصیل سره ملت، ملیت او نور اړوند مفاهیم تشریح کوي، د استاد دا ډول لیکنې ځکه ډېرې گټورې دي چې ځینې خلک د (ملیت) یا (ملت) له اصطلاحاتو سره ډېر حساس دي، له هغو څخه ناوړه تعبیر کوي او هغه په توکم پالنه یا نژاد پالنې تفسیروي او تعبیروي، نو ځکه یې (د ملیت علمي تشریح) ته پام وکړ، دې ډول لیکنو سره دا ډول ناسم تعبیرونه له منځه ځي. خادم همدغه ډول ناوړه تعبیرونو ته د سم ځواب او رڼاوي لپاره په (اصلاح) ورځپاڼه کې د همدې موضوع اقتراح خپره کړه او څو پرله پسې یادښتونه یې ورپسې خپاره کړل، په دې اقتراح کې یې (ملیت) او (بین الملیت) تشریح کړل، د شکاکانو او د ملتپالنې مخالفینو ته یې منطقي ځواب ووايه. په دې ترڅ کې یې په پښتني او په ټوله کې په افغاني ټولني کې د ملتپالنې د مخالفینو دريځ هم څرگند کړ، خادم دا موضوع واضح کړه چې په نوي عصر کې حکومتونه د همدې ملتپالنې په احساس راجور شوي، افغانانو چې په نولسمه او شلمه پېړۍ کې انگرېزانو ته ماتې ورکړه، دی یې یو اساسي علت د ملتپالنې د شعور وپښتیا بولي. له دې ډول لیکنو څخه د خادم صیب هدف دا و، لکه چې اوس د (افغاني نیشنلیزم) پر وړاندې بېلابېل خطرونه موجود دي، شپږ اوه لسیزې دمخه هم دا ډول گواښونه او خطرونه وو، خو خادم صیب د خپلو علمي او تحلیلي لیکنو له لارې دې ډول گواښونو ته

د خادم نړۍ لید

خپل غبرگون ښودلی دی. هغه په ولس کې د ملي شعور غورږېدا ته هيله من او خوشاله دی، په دې باب وايي:

((که په غور خپل ولس ته خیر شو، نو دا به راته څرگنده شي چې په دې څو وروستيو کلوکې يو لوی فکري تحول پکې پېښ شوی دی، هر چېرې چې څو کسه سره پېښ شي، معلم وي، که متعلم، مامور وي که دوکاندار، سم د لاسه خپل يا د جهان اجتماعي اوضاع د بحث میدان ته راغورځوي. خپل او پردی حال سره څېرې، د جهان په لویو اشخاصو، رهبرانو او ليکوالو تبصرې کوي. يو يې ښه يادوي بل يې بد وايي. يو يې د حق د لارې پيرو بولي، بل يې د نفس خواهشانو مريد. يو يې اجتماعي خدمات شمېرې بل يې خبط او خطاوي، يو بل په دلایلو او براهينو سره قانع کوي او له خپله بحثه نتیجه سره اخلي. مقصد دا دی چې نن ورځ لکه پخوا سره او توده هوا، يا د فلاڼي اس او گاډۍ د بسمندان سپی او پيشی یا د هابل ننگر اوږوږی د بحث موضوع نه ده. بلکې د انسان بشري صفات د اجتماعي او ملي خدماتو په مقياس د مباحثې ډگر ته راوتلي دي، هېڅ يو مطلع سړی د يو ملت د مادي ترقی له مزایاو څخه انکار نه شي کولی، هېڅ يو د عقل او شعور خاوند به پیدا نه شي چې د ښکلو ښارو، د لویو فابریکو د منظمو هوسا لارو او سړکو، د لوړې ملي حياتي او اقتصادي سويې ارزو نه لري. مگر زه فکر کوم چې تر دې ټولو نه لومړی هغه فکري تحول او هغه اجتماعي حالت ډېر د خوشالی وړ دی چې سړی وويني ولس يې د جامعې سره علاقه او مينه لري. د ملت په خیر او شر په هسکه او ټيټه کې ځان شریک بولي او د ولسي او ملي رهبرانو او ليکوالو کره وړه څېرې، نه غواړم چې د دې اوضاع د نتایجو او اجتماعي مفادو په وینا مو سر وخوروم، مگر صرف د خپلې ادعا د اثبات لپاره دومره وایم چې ډېرو جوامعو ته د مادي ترقی وسایل میسر شو. د اوسپنې

خطوط په کې ځغېدل، لوړې مایې، بنایسته بناړونه په کې جوړ شول، فابریکې پرانیستلې شوې، خو چې ولس کې یې اجتماعي حس نه و، ملي مفاد یې نه شواى پېژاندی، د هر چا نظر فقط په خپله گډه او خپل کور کهول و، نو نتیجه یې هغه شوه چې د وسپنې له پټلیو او د فابریکو له فولادو څخه یې بېلونه او سپارونه او یا د تشاب نلونه جوړ شول، شته او هستي یې تالا شوه او ملي جواهر یې په شخصي هوسو ولاړل.

خو ورځې پخوا په یوه مجلس کې د اصلاح اقتراح (ملیت او بین المللیت) دا د بحث موضوع وه، له یوې خوا دا اقتراح یوه ډېره د ستایش وړ او هغه بل د یوه غټ سړي، د وینا په استناد یې موجب بلله. یوه ویل چې رښتیا دا لومړی پلاده چې په (اصلاح) کې داسې یو مضمون د بحث او اقتراح میدان ته راوړي، بل ویل دې موضوع کې علماوو ډېر کتابونه لیکلي....

موږ فطرتاً ملت پرست یو...، نو د دې مضمون لیکل یې مورده دي. دا بل ورته راسم شو، ویې ویل رښتیا چې علماوو په دې موضوع کې او ډېرو نورو موضوعاتو کې کتابونه لیکلي دي، که موږ د جهان کتابونه پسې را وپلټو داسې یوه معمولي خبره به هم پیدا نه شي چې په امریکا یا اروپا او یا د جهان په بل گوټ کې په هغې څه نه وي لیکل شوي، په دې اساس موږ باید هېڅ ونه لیکو چې مبادا د نړۍ دکوم مولف پر حق تجاوز ونه شي.

همدارنگه دا یقیني خبره ده چې د ملت او بین المللیت موضوع په درستو وینو ممالکو کې خپرل شوې. کتابونه پرې لیکل شوي او یا لږ تر لږه ترجمه شوي دي او جامعه په دې مهمو موضوعاتو پوهول شوې ده، مگر زموږ په مملکت کې چې تر اوسه په دې خبره تالیف لا څه چې کومه وړه رساله هم نه ده ترجمه شوې، په سلو کې مو یو سړی هم په دې

د خادم نړۍ لید

موضوع ښه نه پوهېږي، نو ځنګه اجازه ورکوي چې یو خادم راپیدا شي او کومه کوچنۍ مقاله د اولس تر غوږو ورسوي دا چې وایي مور فطرتاً ملت پرست یو نو بین المللي موضوع کې ګرېدل خدای مکره زموږ دې حس ته ضرر پېښوي، ډېره د تعجب خبره ده!

اول خو بین المللیت (اینټر ناسیو نالستی) او ضد ملیت (اینټی ناسیو نالستی) دوه بېل موضوعات دي یعنې بین المللیت د ملیت د ضد معنی نه لري.

بله دا چې له بلا څخه ژغور لاره دا نه ده چې د خپل خواخوږي لاس او پښې سترګې او غوږونه وروټړئ.

بلکې د ګمراهۍ نه یګانه ناجي علم او پوهه، تحقیق او مطالعه ده او بس. د جهان په بیدیا کې هغه څوک جل وهي او تباه کېږي چې د سراب له خواصو خبر نه وي، په هر تقدیر دا مباحثه او ایراد که د شخصي نقاضت په اساس و او که بې له کومه غرضه و، د فکر وړ و ځکه چې د ایراد او انتقاد اسرار امیزه خاصه دا ده چې یوې ډېرې کوچنۍ او بې اهمیتته موضوع ته هم دخلکو وړپام کوي او بې له انتقاد ډېرې لویې او مهمې خبرې ته سپری نه متوجه کېږي!

نو دا مسلمه کلمه ده چې انتقاد که پر ځای وي، یا بېخایه په دواړو صورتونو د جامعي په خیر تمامېږي. په اول مورد کې انتقاد د سهوې او خطا د خبط او خیانت مقتدر راګرځوونکی دی او په دوهم مورد کې لومړی د یوه فرد خیر خواهۍ ته یو څه صدمه رسوي، مګر له بلې خوا چې د خلکو توجه موضوع ته جلب شوه، حقیقت ښکاره کېږي او ډلې ته د هغه فرد قدر او احترام لایاتوي.

همدا خبره ده چې د جهان یوه پیاوړې شخص ویلي دي چې که په فرض د محال څوک د اجتماعي خدمت په ډگر کې مخالفه ډله ونه لري، نو نیایي چې دا جنبه له تېرې او لرگي څخه جوړه کړي.

په اوله کې چې د ملیت او بین المللیت موضوع اقتراح ته راووته زما قصد دا نه و چې زه دې همدا بحث وڅېرم، مگر دې پورته مباحثې اړ کړم چې یو څو کرښې ولیکم.

ملیت اوبین المللیت:

ملیت په هغه مفهوم چې نن ورځ یې دنیا پېژني، کومه زړه خبره نه ده او خصوصاً د دې کلماتو شیوع زموږ په وطن کې ډېره تازه گي لري. مقصد دا نه دی چې منظم اجتماعي ټولگی چې په معیني خاورې کې زېست کوي تر یوه بیرغ لاندې راټولېږي، دولتي منظم تشکیلات لري دا کوم نوي شیان دي، د پښتون قوم څو زره کاله پخوا (د استرابون اوهرودت په قول سره چې په خپل عصر کې دجهان پیاوړي علمي شخصیتونه وو) په همدې خاوره کې ژوند کاوه، د خپلې زمانې سره سم یې منظم تشکیلات لرل منته د افغانستان نوم آریانا و، سیاسي حدود یې دومره نه وو رانغښتل شوي، یوې خوا ته اباسین بلې خوا ته یې پارس پاپرزیس و. شمال ته یې جیحون (آمو) او جنوب کې یې بحر پروت و. د افغان اوسنی جامعي وجود درلود، خو اساس د تشکل یې ملت نه و، یعنې د ملت پرستی په محور نه و راټول شوي، بلکې په هغه زمانو کې اوس بیا حتی تر څو کلو راپه دې خوا د دې خاورې بشري کتله د یوې کورنۍ او یا د یوه مطلق شهنشاه تر قیادت لاندې راټوله وه او یا د یوه جهانگشا تر بیرغ لاندې درېدلې وه دا اجتماعي سره وضعه یوازې زموږ د جامعي په برخه شوې نه وه، بلکې د جهان د درستو اوسنیو مللو خاصه هغه ورځ

د خادم نړۍ لید

همدا وه. د بلخ امپراطورۍ او د بگرام تر ټولواکي د کابل شاهیانو، غزنویانو او غوریانو، هرې یوې کورنۍ تر هغه د خوند شهنشاهي چلوله چې اهل او لایق کسان یې درلودل. په مجرد د دې چې به یو بې کفایه ټولواک په تخت کېناست یو د لاس لاندې حکمدار یا همسایه پادشاه به پرې یرغل راوړ هغه به یې ورک کړ او اول به په رضا او رغبت د دې نوي د قدرت خاوند فرمان بردار و.

فداکاری اکثراً د شخصي اغراضو یا د یوه فرد لپاره وه نه د یوې سپېڅلې مفکورې (ملیت) په خاطر!

بابر له فرغانې راغی پښتنو په کابل کې د هند د امپراطورۍ اساس ورته کېښود، لري به نه خو په ۱۸ او ۱۹ع پېړۍ کې ورور د ورور، پلار د زوی، زوی د پلار، تره د وراره او وراره د تره په مخ کې تورې راوايستې، د کابل، کندهار، فراه، هرات، بلخ او مزار میدانونه یې د یو بل په وینو گلگون کړل دا ځکه چې زموږ د اجتماع محور فردیت او قدرت پرستي وه، نه وطن دوستي او ملت پرستي.

د ملوک الطوافي، یا خان پرستي لمن د ۱۹ پېړۍ په اخرو کلو کې په ډېر شدت سره ورتوله شوه، درست قوتونه قلعه او قمع شول او مرکزي قوت په ټول مملکت کې سلطه ټینګه کړه.

د شلمې پېړۍ په ابتدا کې لومړی ځل د ملت پرستي پلوشې وطن ته راولوېدې دملت پرستي رڼا د افکارو تنویر د وطن میدان ته راووت. تعلیم او تربیه، نشریات او تبلیغات ورو ورو شروع شول، د قوم پرستي بنا د ملت پرستي خوا ته توسعه ومیندله، تر څو چې لومړی ځل د ملت پروری عالي او مقدس روح د استقلال په جنگ کې مجسم تبارز وکړ، د دې خاورې زمريو رومبې د لوی تاریخ په ادوارو کې ډېرې مجاهدې

کړې دي، ډېرې وینې یې تویې کړې او د ډېرو وینې تویې شوې دي، پردی خاورې یې په خپلو وینو گلگونې کړې او خپله خاوره یې د دښمنو په وینه رنگینه کړې. مگر د استقلال مقدسه مجاهده د معنی په لحاظ له هېڅ یوې بلې جگړې سره مقایسه کېدای نه شي. ځکه چې دا هغه وخت و چې دښمن ظاهراً د پښتنو په خاوره تېری نه و کړی، د پښتنو پادشاه، امر او مامور درست پښتانه وو، له پښتنو کوم پردي باج او خراج نه غوښت، دوی آرام او اسوده په خپلو کورو کې له خپل کلي کور سره ژوند کاوه، مگر یو ناڅاپه هیجان او شور ورته پېښ شو، توره او ټوپک، تېر او چارپه یې سره راواخیستل دوطن په جنوبي او شرقي سرحدو کې ددښمن د توپو او طیارو ماشینګڼو او بمو په مقابل کې ودرېدل. دوی څه غوښتل؟ ایا د غوریانو او غزنویانو برم او جلال یې په زړه شوي وو؟ ایا د احمدشاه او زمان شاه هوا یې په خاطر کې گرځېدلې وه، نه نه، د دوی غایه له دې واړو څخه ډېره لوړه وه، د دوی مقصد ډېر مقدس او سپېڅلی و، دوی د ملي حریت او سیاسي ازادۍ په معنی پوهېدلي وو، دوی استقلال او خپلواکي غوښته، له نر او ښځې، له قلم او کاغذ، له تورې او ټوپکه د حریت او ازادۍ نارې خټې، هغه څوک چې ملت پرستي زموږ فطري خاصه بولي، گومان کوم چې یا سهوه کوي او یا د خلکو خوشحالمو غواړي، یو لیکوال چې دجامعې د طبابت سمت لري، نو د یو پوه اوصادق طبیب غوندې اول د ناروغ رنځ کشفوي او بیا یې علاج ته ملا تړي، ترڅه دوا ورکوي او کله، کله یې پیچ کاري او اېرېشن کوي هم، له دې هېڅوک انکار نه شي کولی چې پښتانه که څه هم اساسي تعلیم او تربیه نه لري افق نظر یې هم نه دی وسیع شوی، خو بیا هم قومي حس پکې دومره قوي دی چې کله کله هر یو فرد د خپل قوم په مخ کې له سر او مال نه تېر شي او بیا همدا حس دخارجي خطر په مقابل کې په یوه ملي حس بدل شي چې د تاریخ پانې یې له مثالو ډکې دي.

د خادم نړۍ ليد

په پښتنو کې يو متل دی چې: تر بور نه دې خدای يې وروړه مه کړه، وروړ ته بې زويه، مگر هغه پښتانه چې يو وار پوه شول يو ځل يې افق نظر وسيع شو او د جهان په حال او په خپله ورځ خبر شول، يو پلاد مليت حس ورته پيدا شو، د حق په مقابل کې پر هغوی د تربره او وروړ، د وروړ او زوی فرق نه کېږي، هغوی ته ټول وطن خپل کور او درست وطنداران وروڼه او زامن ښکاري، قومي، نژادي، طبقاتي او نور درست غټ واړه اختلافات د مليت تر نامه قربانوي. په کراره کې خو د وطن د شپږو خواوو خلک يو د بل له اجتماعي حال څخه خبر وي، يو د بل په بنادۍ بناد او په غم يې غمجن وي، اساس يې د ټولني او اجتماع يې محور د بحث او څېړنې وي، مگر کله چې يې د ملي احساساتو سيند په څپو شي، زړه يې له شوق او محبته جوش وکړي، د وطن او مليت له پاکو کلماتو خبر اخلي، نو يو روحي عالم يې احاطه کړي، په خپلې اجتماع کې فقط يو شی وينې، يو شی اوري او هغه يو شی څه وي؟ (ملت) د لويو ملي اشخاصو او باعظمته سلسلو دکارنامو په يادونه يې زړه باغ شي، د وطن د بدبختيو د عاملينو، د خارجي او داخلي غاصبانو او ظالمانو په ياد يې د څېرې رنگ بدل شي، وينې يې په جوش راشي او د نفرت طوفان يې څپې ووهي، له ښو دورو سر مشق او له تياره او غمجنو شپو ورځو د عبرت درس اخلي او د ملت پخوا پورې لا نږدې کېږي.

ملت پرور د ملي سعادت او لوړتيا په مخه کې دوطن د ارتقا او برم په لار کې له کور، کلي او قوم څخه تېر وي، ملي گټې ته له هرې يوې بلې گټې نه ترجيح ورکوي.

دا حس چا کې نه شي پيدا کېدای، تر څو چې پوه نه شي، سترگې يې خلاصې نه شي په خپل او د جهان په احوال خبر نه شي، ملت پرستان په نړۍ کې بې معارضې نه دي پاتې، يوه ډله مخالفين لري چې هغوی ته

انټي ناسیونالستان وایي او د دوی د نظریاتو په اساس دولتونه هم جوړ شوي دي، دوی ملت پرستي، خودخواهي گڼي او وایي چې له ملي احساساتو تفوق ملي او له تفوق ملي څخه لوی مخالفتونه د مللو تر منځ پیدا کېږي او په نتیجه کې دا حس بشري جامعه د خونړیو جگړو خوا ته راکاږي، نو ښایي چې د جهان ملل له دې تنگ نظری څخه صرف نظر وکړي او یو کوچني ټولگي په ځای چې ملت یې بولي د درست بشریت لمنې ته ځان ورواچوي.

مگر ناسیونالستان وایي: په دې کې شک نشته چې بشر یو دی د انسانیت په لحاظ د بشر تر منځ زښت ډېر اختلافات موجود دي چې له دې څوک منکرېدای نه شي.

مثلاً په ظاهري شکل او د ژوند په سویه کې د اروپا متمدن ملتونه لکه جرمن، انګلیس او فرانسه به چندان توپیر نه لري، مگر که عادات، اخلاق، شئون، دود دستور، طرز تفکر او روحیاتو ته یې ورننوزو، نو فاحش لري والی او جدایی به یې تر منځ ولیده شي.

بل دا چې ملت په عالم بشریت کې د یوه فامیل حکم لري، نو که چېرې څوک له خپل فامیل سره مینه کوي، دا معنی نه لري چې له همسایه سره دې رخه او حسد ولري او که څوک دخپلې کورنۍ اسایش او شرافتمندانه ژوند د سمون په لار کې هڅه کوي، دخپلې کورنۍ د غړو د حیاتي، اقتصادي، صحي او علمي سویې په لوړتیا کې زیار باسي، معنی یې دا نه ده چې هرو مرو د خپلو گاونډیانو د حقوقو غصبول غواړي، بلکې یو مهذب فامیل د یوې ښې تربیې خاونده کورنۍ یو پوه او باحسه فامیل څومره چې د ملت لپاره خدمت کوي، یو د لوړو صفاتو خاوند ملت هم په جامعه بشري کې هماغومره عالم بشریت ته لوی خدمات کوي.

د خادم نړۍ لید

برجسته ملت ضمناً د نورو مللو د رقابت حس راپاخوي چې د دې مسابقي نتیجه کې دمدنیت د کاروان سرعت ګړندی کېږي.

بین المللیت (انټر ناسیونالیستی):

بین المللیت داسې یوه مفکوره ده چې د ملیت تر منځ واقع شوي ده، له یوې خوا ملت ته قایله او د ملت د وجود احترام کوي، له بلې خوا غواړي چې د مللو د تصادماتو جلوگیری وکړي.

په هغه وخت کې چې ملتونو وجود نه درلود یعنې بشري جوامعو قبیلوي او قومي ژوند کاوه یا یې د کوم جهان کشا په قلمرو کې شپې تېرولې په هغه وخت کې هم دا د بین المللیت اوصافو او خواصو وجود درلود.

مثلاً څو زره کاله پخوا د بودا او زردشت په زمانې کې ځینې داسې اوصاف او ممیزات، داسې دودونه او رواجونه، اخلاق او اداب د اریانا، فارس، هند او چین تر منځ موجود وو چې دوی یې لږ او ډېر یو بل ته سره نږدې کول.

په نوي عصر کې کوم وخت چې ملي حس تقویه او ملي حکومتونه جوړ شول، د بین المللیت مفکوره په عمومي ډول سره میدان ته راووته، ویې غوښتل چې د مللو د زیاده روی مخه ونیسي او دوی سره نږدې کړي، نو منازعاتو او دعوو د دفع لپاره یې بین المللي محکمې او بین المللي جوامع جوړې کړې او د دوی د نږدې والي لپاره یې موسسات او مجالس لکه د پوستې او تلگراف او د وسپنې د لارې او د امراضو د مجادلې بین المللي موسسات، د مللو د اجتماعي، علمي او اقتصادي سویې د لوړتیا مجالس پرانیستل.

د بین المللیت عناصر یا په بل عبارت د بین المللیت د بنا خپه ملت دی. بین المللیت بې د ملت له وجوده معنی نه لري.

حقیقي ملت بې د ملي حس له روزنې تشکیلېدای نه شي او ملي حس پرته د تعلیم او تربیې، د نشریاتو او تبلیغاتو له لارې په بله لار پیدا کېدای نه شي، هغه څوک چې وایي فالانی قوم فطرتاً (بې له تعلیم او تربیې) ملیت پرست دی، دوی یا د ملیت او قومیت تر منځ فرق نه شي کولی او یا د ځان یا د جهان غولول غواړي.)) (۲۴: ۶۳۷-۶۴۱)

د خادم صیب په پورته لیکنه کې د ملتپالنې ډېر درسونه، عبرتونه او پندونه پراته دي. هغه دلایل چې اوس هم د ملتپالنې پر وړاندې لویه ننگونه ده، ده یو په یو څېړلي دي او د مغرضو کړیو پوښتنو، انگېرنو او پلمو ته یې ځواب ویلای دی. د خادم صیب دا لیکنې مو ځکه په تفصیل سره راوړې چې گڼ موضوعات یې په کې په تفصیل سره څېړلي دي، هغه پوښتنې او گروپړنې، ابهامات او شکونه چې له هر چا سره د ملت، ملتپالنې او افغانیت د پاللو په باب موجود وي، هغه ټول په دې لیکنو او بحثونو کې واضح شوي دي.

خادم په افغاني ټولنه او ملت جوړونه کې د بنځو نقش ډېر مهم گڼي، هغه په دې باب یوه ځانگړې لیکنه کوي او په دې لیکنه کې د ژوند په ټولو چارو کې د بنځو د فعال گډون غوښتونکی دی. (افغان ملیت او پښتني بنځې) د دې لیکنې نوم دی او په ټولنیز، سیاسي او مدني ژوندانه کې د بنځو د گډون اړتیا تشریح کوي. خادم صیب د همدې لیکنې په پای کې وایي: ((نن افغاني شعور او د پښتونولۍ غریزه په ټوله جامعه کې په سرعت سره په انکشاف روان دي، بنځې او نر په یوه شان د ژوند نویو غوښتنو او د ملیت د نوو مبارزو لپاره په عصري ډول ځانونه آماده کول خپله وظیفه گڼي. اوس بنځې ته عاجزه، صنف نازک، مستوره، مخجوبه او

د خادم نړۍ لید

څه څه ویل عیب گڼل کېږي، خو افغاني جامعه بنځه ملعبه، لوبونې او د نارینه وو د خوشوقتی شی نه گڼي، ځکه د پښتنو په مصطلحاتو کې بنځه (مېرمن واکداره) او د پوره انساني حق حقداره ده.

استاد خادم ملت د حکومت او حکومت د ملت لپاره ضروري گڼي. ځینې ټولنپوهان په دې نظر دي کله کله ملتونه وي، چې حکومت جوړوي او کله کله حکومتونه وي چې د ملت دساتنې، هوساینې او پرمختگ سبب گرځي، که د یوه حکومت تر شا ملت ولاړ نه وي، حکومت خپله له منځه ځي او که یو ملت حکومت ونه لري، نو له انارشی او گډوډۍ سره مخامخېږي او د پرمختگ لاره یې ډب کېږي. خادم صیب د (ملت او حکومت) تر عنوان لاندې په یوه لیکنه کې دا موضوع خپرلې ده، هغه په دې باب وايي:

((حکومت هغه منظم صاحب اقتدار جماعت ته وايي چې د یو وطن د ادارې واگي د هغه په لاس کې وي او ملت هغه مجموعه افراد دي چې د دغسې یو ټولگي تر ادارې لاندې په یو وطن کې ژوند کوي.

که د حکومت افراد خپله د ملت څخه منتخب شوي او د حکومت ډله یې تشکیل کړې وي، نو په دې صورت کې حکومت او ملت یې له یو اعتباري فرق څخه کوم حقيقي فرق نه لري.

بلکې په دې صورت کې چې د قوم اداره د اجنبي افرادو په لاس کې نه وي او د قوم د خپلو اجزاوو په لاس کې وي، حکومت د ملت تنظیمه قوه بللی کېږي، په دې صورت کې چې د حکومت او ملت په مینځ کې کوم فرق دی، صرف اعتباري دي، مثلاً هماغه یوه ونه ده، لاندې حصې ته یې بېخ وايي او پاس ته یې ډډ یا بناخونه یا مثلاً هماغه یو

درياب دی، هغه حصې ته يې چې له نور درياب څخه پورته او په حرکت کې شي موج يا چپه وايي.

يا مثلاً يو فرد راواخله چې د مختلفو اندامو څخه جوړ شوی دی، هر اندام يې بېله بېله وظيفه اجرا کوي، دماغ، زړه، سږې، معده پښتورگي، ټول بېله بېله وظيفه لري او په عين زمان کې د همدغه فرد حيات په همدغه وخت کې د ځان لپاره خدمت کوي.

نو وگورئ ونه او بېخ، درياب او چپه، شخص او اعضا يې کوم بېل شخصيت لري؟ نه: نه يې لري، بلکې کوم فرق چې لري فقط د کل او جز فرق دی او دا معلومه ده چې جز يې کله او کل يې جزه مستقل وجود او حيات نه شي لرلی. دغه رنگه حکومت هم چې د خپله ملت څخه وي، د ملت څخه حسابېږي، همدغه افراد دي چې لږ شاني برجستگي په کې پيدا شي او د ملت اداره په لاس کې واخلي، نو حکومت شي، حکومت د ملت اداره او تنظيم کوي او د اعتلا خوا ته يې سوق کوي.

په عين حال کې چې حکومت د ملت خدمت کوي او د ملت زنده گي ساتي، د ځان لپاره هم همدغه کار کوي، ځکه چې د حکومت او ملت زنده گي ځانته متمايز وجود نه لري چې ملت نه وي، حکومت به هم نه وي او چې حکومت يانې تنظيم نه وي، ممکنه ده چې ملت هم ملت پاتې نه شي. مدعا دا ده چې زموږ په ژوند کې حکومت او ملت کومه متمايزه معنی نه لري، زموږ حکومت د خپل ملت د افرادو له خوا دی او په داسې حکومت کې ملت او حکومت په اصل کې يو شی وي.

هو؛ يو بل ډول حکومت هم شته چې هغه دا دی چې د يو قوم اداره د بل يو اجنبي په لاس کې وي، دلته نو د حاکم او محکوم ملت او حکومت په مينځ کې ډېر لوی فرق وي، په دې صورت کې حکومت قهار

د خادم نړۍ لید

او ملت مقهور گڼل کېږي او حکومت د ملت د فایده په غم کې نه وي، بلکې په دې فکر کې وي چې څنگه به د دې لاس لاندې خلکو څخه گټه وکړي، گویا حاکم انسان وي او محکوم حیوان، تېبسته دې وي، خدای ته دې وي، خدای ته مه یې وینې دغسې ساعت؟)) (۲۴: ۶۲۵)

استاد خادم خپلواکي او استقلال هم دیوه ملت د بقا او سوکالیې لپاره یو ضروري عنصر گڼي چې له هغه پرته یو ملت له زوال سره مخامخېږي، استقلال په حقیقت کې دیوه ملت د شتوالي یوه اساسي نښه ده. استاد خادم ((زموږ استقلال)) په نامه یوه لیکنه کې دا موضوع څېړلې ده او استقلال یې داسې یو خیز گڼلی چې هېڅ شی ورسره په ټول کې برابر نه دی. هغه په دې باب وايي: ((استقلال یو لوی نعمت دی او د خدای یوه لویه عطیه ده، دا نعمت د نورو ټولو نعمتونو سرچشمه ده، په دې کې هر څه شته، ولې هېڅ شی په ټول کې دده سره برابر نه دی)) نو ځکه خو یې استقلال د یوه ملت لپاره ډېر ضروري گڼلی دی. خادم صیب خپله زمانه د ملتپالنې عصر گڼي، حکومتونه او ملتونه دوه بېلابېل مفاهیم او جوړښتونه دي، خو یو بل سره ارتباط لري، دی وايي: ((دا عصر د ملیتونو دی)) په دې باب دی خپله تشریح لري:

((حکومتونه ډېر پخوا پیدا شوي دي، خو ملیتونه دغومره زمانه عمر نه لري، ځینې کسان متشکل حکومت ته ملیت وايي، مگر خبره داسې نه ده، حکومت بېل شی دی او ملیت بېل شی دی، حکومتونه په زمامدار او اداره چې اړه لري، د زمامدارۍ او مملکت چلولو شکل زرگونو کاله مخکې منځته راغلی او ډېر تحولات یې کړي چې څو یې د ((ملي حکومت)) شکل غوره کړی دی.

ملي حکومت یعنې هغه حکومت چې په ملي قوه متکي وي او د ملت د ارزوگانو او غوښتنو ممثل او پوره کوونکی وي، موږ په دې عصر

کې حکومت د ملت منظمه، اجتماعي قوه بللی شو او نور ټول تعریفونه چې پخوا شوي دي باطل دي، حکومت د ملت اجتماعي قوه وي، نو طبعاً د ټولو تر مخه د ملت د بقا او ارتقا وظیفه باید پر مخ بوځي.

متاسفانه زموږ ځینې کسان لا اوس هم نه ملت پېژني او نه ملیت، دوی فکر کوي چې اوسنی عصر د بین المللي توب پر خوا روان دی، نو د ملیت شعار بېځایه دی او ځینې یې حکومت هر څه گڼي او د دې فکر نه غفلت کوي چې که د حکومت سره د ملت مفکوره نه وي، نو د منځنیو پېړیو حکومتونه د سړي فکر ته راولي.

د بین المللي توب د پاره د نن ورځې سوسیالستي او کاپیتالستي دواړه ډوله حکومتونه پروپاگند کوي، خو باید سړی وپوهېږي چې بین المللي توب هغه وخت منځته راځي چې ملتونه موجود وي، نو د دغسې اوازو څخه زموږ د ځینو کسانو فکر ته د ملیت نفې راځي؟

بله لا دا ده چې په دې عصر کې د بین المللیت نمایندگي د (یونو) پر غاړه ده چې تر اوسه هېڅ قوت نه لري، بعضې توصیې کوي او هغه یې هم څوک نه مني، بلکې پخپله (یونو) د قوي ملیتونو د لاس اله ده.

د (هیگل) د اضاډو د فلسفې پر اساس ((هر شی خپل ضد پیدا کوي، بیا ضدین سره مجادله کوي او د دواړو د گډون نه نتیجه راوځي چې په هغې کې د دواړو ضدینو اثار او علایم موجود وي.))

نو کوم وخت چې سر ایله حکومتونه منځته راغلل، په خپل مقابل کې یې د مشروطه حکومتونو نظریه راپیدا کړه، خو کوم وخت چې مشروط ملي او قانوني حکومتونه چې که څه هم د خپل ملت د پاره ښه وو، د نورو په مقابل کې متجاوز ثابت شول، نو د انټرناسیونالېزم مفکوره پیدا شوه، خو په ټولو هغو حکومتونو کې چې د انټرناسیونالېزم نغاړه

د خادم نړۍ لید

ډنگوي، د ملت صبغه په وضاحت سره څرگنده ده او دنیا لا د انټرناسیونالېزم له مرحلې ډېره لرې ده.

نو د پښتنو دنیا کې چې څوک پردې لاندې یا بې پردې د ملت مخالفت کوي، نو یا غرض لري یا نه پوهېږي، زموږ منورین لا ځینې داسې هم دي چې په ملت خو ټینګ دي، دلایل هم وایي، مګر د ملت د ځینو یا ټولو مقاماتو پابندي او تحقیق نه مني، یعنې ملت مني، خو شرایط یې نه مني.

په دې عصر کې چې که د ملت د تحکیم او قوام فکر ونه شي، نو ملت ورو ورو خپل تاریخي او کولتوري هویت بايلي او په پای کې د عربو غوندې په بلا اخته کېږي.

که په استعماري دوره کې عربو خپل کولتور له لاسه نه وای ورکړی، نو اسراییلو دغلته حکومت نه شو جوړولای او له بلې خوا که یهودو د درېدري په وخت کې خپل یهودي ملت بایلودی وای او د ملت مقاومت روحیه یې مړه شوې وای، دوی د عربو په مقابل کې خپل وجود نه شو څرګندولای.

همدغه شان که هند هندیت له لاسه ورکړی وای، هېڅکله به یې خپل هندي حکومت نه و جوړ کړی او که هند په یوه برخه کې پاکستانی کولتور نه وای پیدا شوی، نو هېڅکله به هم پاکستان نه وای جوړ شوی.

همدارنگه که پښتنو له خپل کولتوره غفلت نه وای کړی او له ځانه سره یې هند ته خپله ژبه او خپل کولتور وړی وای، اوس به د پاکستان پر ځای هلته پښتني حکومت موجود و، سوونه ملیونه پښتانه به په هند، ایران او پاکستان کې نه وو هضم شوي.

همدغه پښتانه وو چې ژبه او کولتور یې و نه ساته، په خپل ملک کې ترې نور څه جوړ شول او که پام نه کوي، د پاتې هغو هم دغه حال وگنئ.

که ایران ایرانیزم او فارسي ژبه نه وای روزلې، نو په دغومره اوږد تاریخ کې به د دغو ټولو تهاجمونو او خطراتو په مقابل کې ژوندی نه و پاتې او وخته به تجزیه او د نورو ضمیمه شوی و.

نو دا خبره رښتیا ده چې ((ملیت یوه صبغه ده، نه د نسب سلسله)) او دا هم باید ومنو چې ((د عصر د ملیتونو دی نه د حکومتونو)).

(۶۴۸-۶۴۷:۲۴)

استاد خادم بیا د خپل پورتنی بحث او تحلیل د نتیجې او توصیې په توگه وايي:

((اوس لازمه ده چې پښتانه خپل ملي جوړښت ته جدي توجه وکړي او د هر قسم استعمار نه ورته نجات ورکړي)).

ځینې خلک له نشنلیزم یا ملتپالنې څخه ناوړه تعبیر کوي او هغه په نژاد پالنې او قومپالنې تعبیروي چې د نورو حقوق تخریبوي، خو خادم صیب دې ډول اندېښنو او ناوړه تعبیرونو ته د (نشنلیزم او فاشیزم او په دې باب د اشتباهاتو رفع) په نامه یوه لیکنه کې څرگند ځواب ویلای دی. خادم صیب په دې لیکنه کې د دې دواړو موضوعاتو حدود ټاکلي او نشنلیزم یې نه یوازې یو روا عمل بللی، بلکې پر هغه یې زیات ټینگار هم کړی دی. په یوه بله لیکنه کې د وطنپالنې یادونه کوي او وايي چې ((وطن ولمانځو که خارج؟))، د خادم صیب هدف دا دی چې وطن نمانځنه کوم عیب نه دی، دی وایي چې (د وطن مینه غریزي ده) په طبیعي ډول په خلکو کې موجوده وي. خادم صیب د خپلو لیکنو په ترڅ

د خادم نړۍ لید

کې یوې بلې جالبې موضوع ته هم نغوته کوي، هغه اشخاص چې د ملي فکر په باب د خلکو په زړونو کې خلل اچوي. استاد خادم دا ډول اشخاص په یوه لیکنه کې تشریح کوي، دوی ته (ملي منافقان) وايي. خادم صیب په دې لیکنه کې د ټولني داسې یو اساسي رنځ ته متوجه شوی، چې د ټولني له داخل څخه د ټولني او ملتپالنې د تباهي سبب گرځي. خادم صیب په دې نظر دی لکه څنگه چې په اسلام کې منافقان غندل شوي او خطرناک گڼل شوي، دغسې په ملي مسايلو کې هم دا کته گوري خلک ځکه ډېر خطرناک دي چې تشخیص یې گران او خطر یې زیات دی. د خادم صیب د دې لیکنې ارزښت هغو خلکو ته ډېر ښه معلومېږي چې عملاً همدا اوس د پردیپالو، خان ساتو پښتنو افغانانو او ناوړه احتیاط کارو پر وړاندې پر مبارزه بوخت دي. منافقان او مضر احتیاط کاري په دې پلمه چې دمقابل لوري حساسیت راونه پارېږي، له غټو ملي داعیو څخه تېرېږي او هغه څوک چې د ملي هویت او ملتپالنې ملاتړ کوي، هغوی هم د توکم پالو او افراطیانو په نامه مشهوروي او په دې ډول یې په ټولنه کې د کار مخه نیسي. مقابل لوری چې د ملي هویت او جوړښت د کمزوري کولو لپاره شعوري هڅې کوي، نو بیا ورته دا ډول اشخاص د ښې وسیلې په توگه کارېږي او د ملتپالو افغانانو پر وړاندې یې په اسانۍ سره استعمالوي.

خادم صیب وايي: ((د هر مذهب، هر دین او هر مسلک په مقابل کې خلک په درې قسمه دي: مومنان، کافران او منافقان. مومنان خو منونکي، کافران نه منونکي او منافقان هغه دي چې هم منونکي دي او هم نه منونکي دي. یعنې منافقان د هر مذهب او مسلک سره خو ظاهراً د منلو وضع څرگندوي، مگر په باطن کې د نه منونکو رول لوبوي او ملک ړنگوي. د مذاهبو او مسالکو په نزد دغه ډول خلک (منافقان) له کافرانو

ډېر بد او مضر دي او دا ځکه چې کافر يعنې مخالف خو خپل مخالفت بنکاره کوي، خپل دليل او منطق وايي؛ نو که په مناظره يا مبارزه کې پر شو، ډېره هيله شته چې وگرځي او ايمان راوړي، بله دا چې مخالف پېژندل کېږي او سرې ورنه ځان ساتلی شي، مگر منافق د وينې دننه خوراک کوي او لويه بنا سر د لاندې راغورځوي.

ناسونيا ليزم د دې عصر عالم شموله مسلک او د استعمار او استعمار د مخنيوي ازمايل شوې وسله ده، استعمارچيان او امپريالستان هم تل د دغې خطرناکې الې څخه کار اخلي چې نفاق يې بولي، دغه اله د هغې ملي وسلې په مقابل کې استعمالوي. استعمار وايي: (اختلاف واچوه، نو حکومت کوه) استعمار چې په هر ځای کې وغواړي خپل مرام پر مخ بوځي، منافقان پيدا کوي، منافقان تقويه کوي.

ور سترگي، بې غبرته، خپل چاري او ټيټ فطرته خلک خو په هره جامعه کې وي، مگر که د دغو ټيټو اوصافو سره زرنګ، چالباز، دوه مخي او پل غلطي هم وي، نو د استعمار د لاس لپاره بڼه اله کېدای شي. استعمار دغو اخلاقو ته کېسپېټي، هونبيري، موقع شناسي او سياست داني وايي او دغسې کسان په خپل لاس کې نيسي او په خپل ملت يې استعمالوي.

ای ځوانانو او منورينو، ای وطن پالونکو افغانانو، د استعمار د لاس وسلې، د استعمار د کورنۍ بچي او د امپرياليزم غلامان وپېژنئ. که تاسې دوه مخي منافقان وپېژندل؛ نو بيا مو يو مخيزه کافران نه شي تېر ايستلی، دلته د افغان ملت ډيوه بله شوې ده، ای ملي پتنگانو پرې راغونډ شئ او د دې ډيوې په رڼا کې د ملي منافقانو منحوسې څېرې وپېژنئ، دا هغه کسان دي چې د افغان، افغانيزم، افغاني او افغانستان له کليمو څخه په چل ول ډډه کوي او کله په بنکاره هم ورته سپکې سپورې وايي؛ نو راځئ

د خادم نړۍ لید

چې په گټه دا ترانه ووايو: (واړه افغانان يو، ټول مسلمانان يو، گران هېواد زموږه، لکه گل افغانستان دی، جگ له کل جهان دی.) (۲۴: ۶۶۴)

خادم صیب د پورته یادو موضوعگانو تر تحلیل او ارزونې وروسته په اینده نړۍ کې د افغان ملت رول ته پاملرنه کوي او له افغانانو څخه هیله کوي چې له راتلونکې نړۍ سره ځان اعیار کړي، هغه ((افغان ملت او اینده دنیا)) په لیکنه کې دا موضوع تشریح کوي، استاد خادم په دې لیکنه کې، د نړۍ د راتلونکي وړاندوینه کوي چې تل د تغیر په حال کې ده او په دې برخه کې د قران کریم مبارک ایت د دلیل په توگه راوړي.

حکومتونه او ایډیالوژي هم د تغیر په حال کې گڼي، نو ځکه خو دی توصیه کوي چې د حکومت او ملت د بقا لپاره باید ملي اساسات ټینګ شي او حکومتونه د ملي مفکورو پر بنسټ جوړ شي، ددې لیکنې محتوا دا ده چې ملت دایمي ژوند لري، حکومتونه او ایډیالوژۍ د بدلون په حال کې دي. د ختیځ او لویدیځ بلاک د تغیر په باب چې په دې لیکنه کې د استاد خادم له خوا څه وړاندوینه شوې وه. نیمه پېړۍ وروسته هغه پر واقعیت بدله شوه. ختیځ او لویدیځ ایډیالوژیکو سستمونو خپل رنګ او جوړښت بدل کړ، سوسیالیستي بلاک خو لا بېخي له منځه لاړ، نړۍ د دوه زبرځواکیز بلاک پر ځای په یو قطبي ځواک بدله شوه، حکومتونه رنګ شول، خو ملتونه لا ژوندي دي، نو ځکه خو خادم صیب پر ملتپالنې او ملي حکومت ټینګار کوي، هغه وایي:

((د سبا نړۍ د نن د دنیا په شان نه ده، نن دنیا د ایډیالوژیکي مفکورو او اختلافاتو په بنا روانه ده، په سرعت کومې خوا ته درومي، ځینې کسان داسې فکر کوي چې په دنیا کې به خلاف توقع حوادث پېښ شي او د دنیا نقشه به بدله شي، مگر دغسې غیر مترقب خو احتمالات دي، همدغه رنګه اتومي جنگ هم د احتمال نه زیات شی نه دی، البته د دغو

احتمالاتو په څنګ کې واقعات هم شته، واقعات دا دي چې دنیا د سوسیالیستي او کاپیټالیستي بلاکونو تر منځ تقریباً وېشل شوې ده، بې طرفان شته، خو د دوه خوا جاذبه قوتونو د توازن له کبله په منځ کې ولاړ دي، هر کله چې په دنیا کې ثابت شی هېڅ وجود نه لري، نو څنګه باور کېدای شي چې دغه قوتونه دې تل په یوه توازن پاتې شي، قران کریم رښتیا ویلي دي چې: ((إِنَّ الْأِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَ كَفِرٌ)) (په دې نړۍ کې انسان خپل لاس کې منکشف دولتونه هېڅکله باید په هغه توازن چې د دوی په خپل لاس کې نه وي اتکا ونه کړي، بلکې په خپل ځان دې اتکا وکړي).

ځینې سیاست دانان داسې فکر کوي چې کوچني دولتونه د لویو په مقابل کې هېڅ کله متکي به خود سیاست نه شي غوره کولای، خو دوی باید سویدن، ناروې، هالنډ، ډنمارک، البانیا، کیوبا، ایرلینډ او دغسې نورو دولتونو ته وګوري، ښه به دا وي چې افغانستان د شرق او غرب د سیاسیاتو د یو طرفه کېدو نه لومړی د یو ملي، ثابت او غیر منزله سیاست خطوط تعین کړي، یعنې د یو واحد، متمرکز، ارادي او په خپلو پښو ولاړ ملت اساسات ومني.

ملي پرابلمونه باید د خپل ملت د سرانو او طبقاتو د باهمې تفاهم، تساند، استدلال هلته چې د ډیموکراتیکو شرایطو لاندې وي پرېښودل شي.

په دې کار کې د افغانستان د دولت او ملت دواړو خیر دی، دستي د دولت د اوږو بار کمېږي، ملت په خپلو پښو د ودرېدلو چل زده کوي، بدګومانه کېږي، د فعالیت او مشغولیت زمينه برابروي او تخریبي افکار تعمیر ته متوجې کېږي، کوم وخت چې ملت متمرکز شي؛ نو که په دنیا کې هر څه حوادث پېښ شي افغان ملت به د یو واحد افغان په حیث په کې رول ولوبوي، که نن افغان ملت ته خپل لاس او اراده د ځان د

د خادم نړۍ لید

انکشاف چانس نه برابرېږي، نو د سبا په تیاره کې ډېر مشکلات د مخاوف او مهالک په مخ کې دي، رښتیا دا ده چې ملت سازول تر ټولو لومړی کار دی او تر ټولو وروسته پاتې دی، خو چې دا کار ونه شي، بل هېڅ پلان به ترسره نه شي او زموږ اصلي دردونه به دوا شي.)) (۲۴: ۶۶۸)

استاد خادم د ملتپالنې په باب چا نه هېڅ ډول شک او شبه نه پرېږدي، یوه مسئله چې د اکثرو په ذهن کې گرځي، لکه څنگه چې (د نشنلېزم او فاشېزم) ترمنځ توپیر نه کوي، دغسې (د نشنلېزم او انټرنشنلېزم) ترمنځ هم توپیر نه شي کولای، خادم صیب دا موضوع هم په ښه ډول تشریح کړې ده. ده په دې باب په دري ژبه یوه لیکنه کړې ده، دا لیکنه ((ملیت و بین الملیت)) نومېږي، استاد خادم په دې لیکنه کې د دې دواړو موضوعگانو بریدونه په څرگند ډول مشخص کړي دي.

استاد خادم (ملي یووالی) د یو ملت د بقا لپاره ضروري بولي، په دې برخه کې یې (ملت او ملي یووالی) په نامه یوه ځانگړې لیکنه لري، خادم صیب په دې لیکنه کې د ملت د یووالي ارکان تشریح کړي، په دې برخه کې یې د نورو پوهانو نظریات هم راوړي دي، ملي یووالی یې تعریف کړی، د ژبې، دین او نژاد یووالي ته یې اشاره کړې چې ایا دا د ملي یووالي اساسي عناصر دي که نه؟ په پای کې یې بیا د نتیجې په توگه ملي یووالی تعریف کړی دی. هغه په دې باب وايي:

((د ملت او ملي یووالي په شاوخوا کې علماوو او پوهانو مختلفې نظریې ورکړي دي چې زه د مثال په ډول د (ارنست رومان) د فرانس د یوه مشهور مورخ نظریه لاندې ډول سره بیانوم. ارنست رومان ملت یو قدیمي او پخوانی شکل بولي چې په اوسني عصر کې ټولې جوامع په دې نامه و میدان ته راوتلي دي.

که موږ ملت یوه درخته فرض کړو، رېښه به یې په تېر وخت او تنه به یې په اینده نصب العین کې پیدا کوو، نو په واضح ډول سره ملت عبارت له هغو افرادو څخه دی چې د گډ تاریخ، یوې مفکورې او د یوه مرام او مقصد خاوندان وي او د یوه قوي (حکومت) تر ادارې لاندې په یوه جامعه او مفیده خاوره (مملکت) کې ژوند کوي.

ملي یووالی عبارت د اتفاق او اتحاد څخه دی چې د یوه ملت د افرادو په منځ کې چې نفع او ضرر کې یو د بله شریکان، خیر او شر یې یو وي. ملي یووالی په یوه جامعه او خاوره کې هغه وخت موندنه شي چې د هغې خاورې په ټولو افرادو کې ملیت او ملت پرستي پیدا او موجود شي.

ایا د ملت او ملي یووالي اساس څه شی دی؟

پر اساس او بنسټ باندې هم د علماوو په منځ کې اختلاف نظر موجود دی.

ځینې پخواني علما او پوهان د ژبې وحدت، دین، نژاد د ملي یووالي او ملیت اساس بولي.

لېکن د ننني عصر علماء یوازې د پورتنیو عناصرو وحدت د ملت او ملي یووالي اساس نه، بلکې بعضې نور عناصر او عوامل په دې جمله کې داخل او شریک بولي او د هغو اثبات په لاندې ډول سره کوي:

۱- د ژبې یووالی ، څرنگه چې معلومه ده چې د یوې ژبې خاوندان کولای شي چې خپل افکار او نظریات په صحیح ډول سره یو د بله اظهار او بیان کړي او د ژبې د یووالي په توسط سره اختلافات د منځه ورک او خپل مقصد په انساني صورت سره حاصلولای شي چې دا د ژبې یووالی د ملي یووالي د پاره کومک او معاونت کوي.

د خادم نړۍ ليد

خو بيا هم ژبه په مطلق صورت سره د ملي يووالي اساس نه بلل کېږي او ځنې ممالک لکه امريکا او انگلستان چې ژبه يې سره يوه ده او دغه رنگه جرمني او سويس چې په يوه ژبه خبرې کوي، مگر ملتونه يې جلا او بېل دي، نو دا معلومه شوه چې د ژبې وحدت د ملي يووالي او مليت مطلق اساس نه دي.

۲- د دين يووالي هم د ملي يووالي د پاره ضرور او حتمي شمېرل شوی دی، مگر څرنگه چې ژبه د مليت اساس نه ده، دغه رنگه د دين وحدت هم د مليت اساس نه بلل کېږي، د مثال په ډول سره ټول عربي او اسلامي ممالک چې د يوه دين خاوندان دي، بيا هم د بېلو ملتو درلودونکي دي، لکه مصر، عربستان، افغانستان، ايران او نور... دغه رنگه د عيسوي دين پيروانو هم بېل ملتونه تاسيس کړي دي.

۳- د نژاد يووالي د ملي يووالي دپاره مفيد گڼل کېږي، مگر د ملت او يووالي اساس کېدای نه شي او ډېر هم نژاده ممالک سته چې بېل او جلا ملتونه يې تشکيل کړي دي.

څرنگه چې معلومه شوه چې د پورتنیو عناصرو وحدت د ملي يووالي اساس نه دی، نو ايا کوم شيان د مليت اساس او بنسټ شمېرل کېږي؟

د ننيو علماوو په عقیده مشترک تاريخي مفاخر، گډ منفعت، يوه مفکوره او ايده آل يو مرام او مقصد مليت او د ملي يووالي اساس بلل کېږي.

زموږ په مملکت کې چې مختلف اقوام ژوند کوي، ټوله پښتانه د يوه تاريخ او د يوه مرام خاوندان که څه هم د هغوی ژبه، عنعنه او نژاد بېل دی، خو بيا هم د ټولو ارزو يوه، مقصد او مرام يې يو دی او د دې

خاورې د ساتلو او حفاظت دپاره هر قوم په خپل نوبت او وار قربانۍ ورکړي او دملیت مهم شواهد یې څرگند کړي دي، محض زموږ د ملیت دښمنانو د خپلې استفادې د پاره دا مترادف نومونه بېل کړي دي.

نو د افغانستان هر فرد یو پښتون او هر پښتون د هر قوم او نژاده څخه چې وي، د مساوي حقوقو لرونکی د افغان او پښتانه له مفهوم څخه کوم اساسي بېلتون نه لري.

موږ لره لازمه ده چې دا بېځایه قومي او نژادي تعصبات او تفریق زموږ د بربادۍ سبب و نه گرځي او ټوله په یوه لاس او اتفاق سره د دې وطن د استقلال د ساتلو د پاره په سر او مال امداده او تیار اوسو. د پردو او دښمنانو په اغراضو او پوڅو افکارو ونه غولېږو. ((۲۴: ۱۱۲۶-۱۱۲۷))

استاد خادم کینه او تعصب د ملي یووالي دښمن گڼي او هغه له هر اړخه څېړي، تعصب تعریفوي، یانې پر وینه او نژاد باندې دومره ټینګېدل چې حق او حقیقت هم له یاده وباسي. استاد په دې لیکنه کې د تعصب عزم، ارادې او ثبات ترمنځ بریدونه هم مشخصوي. زموږ په ټولنه کې اوسمهال د دې ډول موضوعگانو څېړل خورا مهم ځکه دي، چې یو شمېر داسې متعصبین شته چې په خپله تعصب ته لمن هي او هغه څوک چې د دې تعصب پر وړاندې ودرېږي، پر هغوی د تعصب تور پورې کوي، یانې هم تعصب کوي، هم ځان سپینوي او هم پر نورو تور پورې کوي، په دې توګه ددې ډول متعصبینو پر وړاندې مبارزه گرانېږي. خادم صیب د دې موضوع د تشریح ضرورت شپږ اوه لسیزې وړاندې احساس کړی و او دا لیکنه یې کړې ده، خو اوس یې تشریح او تفسیر د وخت یو بل مهم ضرورت دی. خادم صیب وايي:

د خادم نړۍ لید

((هر څوک وايي تعصب بد دی، مگر دا چې تعصب څه شی دی او ولې بد وي؟ په دې باب هېڅوک څه نه وايي، دلیل یې دا دی چې یا خو اکثره خلک د خبرو په عمق نه پوهېږي، خو چې څه خبره چا په خوله کې ورکړه شخوند ورباندې وهي. یا دا چې ځینې خلک خو پوهېږي، مگر په رډو سترگو اوبه خړوي چې کبان په کې ونیسي.

پروپاگند په شرقي اصطلاح کې دېته وايي چې ثابت دلایل په کړه لاره د خپلې مدعا د پاره په کار واچول شي. د ارسطو د منطق په اصطلاح دغسې دلایلو ته مغالطه وايي چې پښتانه یې خطا ایستل بولي. تعصب دعصب ځینې ماخذ دی، یعنې په وینه او نژاد باندې دومره ټینګېدل چې په حق او حقیقت هم سړی سترګې پټې کړي. د عربو په جاهلیت کې خلک په قبایلي او عشایري افتخاراتو ډېر ټینګ ولاړ وو، هرې قبیلې به ځان بر تر او پورته ګاڼه او داسې د یو واحد ملت او لویې جامعې دجوړولو بالغ و، نو ځکه داسلام په راتګ سره دغه حس ته تعصب وویل شو او دا کار وغندل شو. زموږ ستایلي استازي وویل: ((لیس منا من دعی الی عصبیته: څوک چې د عصبیت بلنه کوي زموږ نه دي)).

نو پورته څېړنې څخه دا خبره معلومه شوه چې کوم شی چې د واحد ملت، جامعې او ټولنې دتشکیل مانع وي، کوم شی چې ځانځانۍ پیداکوي، کوم شی چې تفرق او تشتت پیدا کوي، کوم شی چې د شخصي اوځاندانۍ تفوق لپاره دعوت ګیل کېږي؛ دغه تعصب دی. وروسته بیا په دغه مفهوم کې لږه توسع پیدا شوېده او هر هغه کس چې په شخصي آر او افکارو اونظریاتو زیات ټینګار کوي، دومره ټینګار چې د نورو خلکو دلایلو ته هډو غوړ نږدي، نو دغه هم متعصب ګیل کېږي. په اصل کې تعصب هغه حس دی چې سړی په یوه نکتې او نقطه دومره مرکوز اومنهمک کړي چې بس هماغه شی، هر څه ګني او د موضوع نور اطراف

او حواشي نه سنجوي، نو په دې لحاظ چې هېڅ ځانله په يوازيني صورت نه شي مطالعه کېدای، نو ځکه دغسې حس د شعور يو قسم ړوندوالی گڼل کېږي او د نظر د وسعت منافي دي، نوځکه بد دی، خو په هېڅ صورت هغه جهد او ايمان، اذعان او عقیده چې د يوه نېک، اجتماعي او ملي کار لپاره يې څوک لري او ور باندې ټينگار کوي، دغسې ټينگار ته تعصب نه وايي، بلکې دغه ته عزم، ثبات او استقامت وايي. د پيغمبرانو لوی صفت چې په قران کې راغلي دا دی چې ځينو ته ((اولالعزم من الرسل)) ويل شوي دي اود ځينو نورو په حق کې راغلي دي: ((فلم نجدله عرفا)) يعني ځينې پيغمبران چې په ځينې نورو فضيلت لري او دا فضيل د ((عزم)) پورې ډېر دخل لري، نو گویا عزم، اراده ثبات او استقامت چې په نېک او مهذب صورت وي او د خلکو ملت او جامعي گټه مضمهره وي، دا تعصب نه دی. بلکې دا د سړيتوب لوی معيار دی، ځکه چې د بوالهوس، بې ايمانه او ابن الوقت انسان د لاسه هېڅ وخت لوی کار او لويه نامه نه کېږي.

نو په دې منطق او تحقيق سره ليدپران، مشران او رهنمايان چې د يوې مدعا د اثبات لپاره ټينگار کوي، لکه؛ لينن، گاندي او واشنگټن يا لکه جمال خان او داسې نور دغو ته متعصبان ويل لوی ظلم دی. ځينې کسان د اوبو خړولو او د خپلو معايبو د پټولو لپاره لوی کسان په تعصب متهم کوي، خو دا د خلکو کار دی چې غور وکړي په خبرو ځان پوه کړي او د خپل چارو کسانو د پروپاگند لاندې لاړ نه شي.

په اسلامي رواياتو کې ((ليس منا من ادعى لي عصبته)) يې په ((عصبته لجاهليت)) باندې مقيد کړی دی. مدعا يې دا ده چې څوک د جاهليت د زمانې په شان تعصب لري، نو هغه بد دی. يعني هغه تعصب چې د اسلام، ايمان او مسلمان ورور لپاره کېږي، بد نه دی، بلکې دغه شی تعصب نه حسابېږي. د پښتنو په رواياتو کې د ورور، تر بور او قوم مرسته او

د خادم نړۍ لید

طرفدار شته، خو هغه تعصب نه دی. ځکه پښتانه وايي: ((کوټک وهه د ورور لپاره خبره کوه د خدای لپاره)). ددې مثل معنی دا ده چې په پښتونولۍ کې له ورور څخه دفاع لازمه ده، خو داسې دفاع نه ده چې ورور د گټې لپاره به سپری په حق پښې ږدي، نو هغه کسان چې په یوه لویه جامعه، تاریخ او ملت کې د خپلو گټو لپاره تشتت پیدا کوي او زهر په کې شیندي یا دا چې د نورو وروڼو په ثابتو اجتماعي حقوقو سترگې پټوي. یا دا چې موقع نه ورکوي، نو دا تعصب دی. د غندلو وړ دی، د دې عصر په تشخیص سره تعصبات په څلور ډوله دي: مذهبي تعصب، نژادي تعصب، لساني تعصب او ایالتي تعصب.

خو که څوک د خپل مذهب، نژاد، لسان او ایالت لپاره داسې خدمت کوي چې د نورو حقوقو ته په کې سپکاوی نه وي. اتلاف او تحقیر نه وي، دا تعصب نه دی او که څوک وايي چې ((میم زور ما ټوله زما)) نو بېشکه دا تعصب دی او مذموم دی. ځکه دا مفکوره د یو لوی ملت د تشکیل مانع ده او په دې صورت د انفرادیت او شخصیاتو پر خوا هڅه او ټینگار دی.)) (۲۴: ۱۲۴۴-۱۲۴۵)

استاد خادم پر یادو لیکنو سربېره (د استقلال او ملي ارتقا، د استقلال د استرداد یادگیرنه، ملي موسیقي، ملي ثقافت، افغان در معرض امتحان، مادر وطن، ولسي جامې) او گڼ شمېر نورې لیکنې هم لري چې پر ټولو تبصره یې دا لیکنه ډېره اوږدوي، خو د ده د نثري لیکنو د یوې نتیجه په توگه وایو چې استاد خادم تر ټولو لوی قوت د ملت قوه گڼي او وايي چې په ټولنه کې تر دې بل زیات ځواکمن ځواک نه شته. خادم لیدرشیپ د ملت د قوت لپاره مهم گڼي، خو دا مشرتوب باید تصنيي او جعلي نه وي، ملت ته دروغ ونه وايي، ځینې خلک داسې فکر کوي چې دلته افغان ملت ساده دی او پر څه نه پوهېږي، د خادم صیب په نظر دا د

دوی خپله ساده گي ده، د ده په نظر ملت ته سپینه او ساده لاره ښودل په کار دي، دې کار سره ملت په خپلو پښو ودرېږي او کله چې ملت دې حالت ته ورسېد، نو یو غټ قوت ورڅخه جوړېږي، هغه په دې باب وايي:

((د دې وخت لوی قوت ملت دی. دا جمله کومه ابتکاري معنا نه لري، هر منور شخص پوهېږي چې د اجتماعي قوت منبع یوازې ملت دی او بس. مگر څنگه ملت؟ هغه ملت چې منظم او متمرکز شي او دا کار په شعوري صورت وي. یعنې په ملت کې د یووالي، گډو موافقو او واحد ایډیال روحیه تقویه او وروزل شي او دا کار بیا څنگه کېږي؟ دا کار داسې کېږي چې په یوه ملت کې د اختلاف او تشتت پیدا کېدو ټول پرابلمونه ولټول شي او یو یو د دنیا د مسلماتو او مقرراتو په رڼا کې سپین او حل شي. حل هم باید د عقل، منطق او برهاني اقلع په صورت وي، نه د چال، فریب او رضا نمایه زور په ډول.

ښه نو که څوک غواړي چې د یوه ملت ټول اختلافي پرابلمونه په همدغه شان حل شي، نو طبیعي لاره یې څه ده؟ طبیعي لاره یې څنگه تر اوسه دنیا کشف کړې ده، د یو سم، روغ او حقیقي لیډر شپ د روزلو په سېوري کې موندل کېدی شي. هغه وخت چې یو ملت سیاسي او اجتماعي مشق او تمرین نه وي کړی، نو هره طبقه عجیبې او غریبې سوداگانې لري، نو دا سوداگانې چې کوم وخت د عمل په میدان کې وازمایل شي، نو دغسې واقعیت نه لري، لکه څنگه چې طبقاتو فکر او سنجش کړی وي. لکه چې وایي د کور حساب په بازار کې سم نه راوځي، همدا رنگه تصوري او تخیلي خبرې د سیاست او اجتماع په عملي میدان کې اکثرأ بل شان خپري. مثلاً خلکو گومان کاوه چې افغانان ساده او بېسواده او خیال پرست او احساساتي خلک دي، دوی د دنیا د حالاتو

د خادم نړۍ لید

سره سم د ځان فیصله نه شي کولای، خو په عملي میدان کې د ډېرو هوبنیارو خلکو دا گومان پوچ ثابت شو او افغانانو په تېرو دوه لویو جرگو کې پوره لیاقت او عاقبت بینی و سیاسي رشد وښود. لوی اجتماعي تحولات او سیاسي موافقو ته د دنیا له رجحاناتو سره سم درک کړی شول او ویې منل.

د افغانستان همدا طبقات چې سم نیم تخمونه په کې شیندل کېږي، دا خلک گومان کوي چې د ځان په فایده به ورنه گټه وکړي، هېڅ لري نه ده چې ملت د عاقبت بینی او تاریخي رشد له کبله په اصل حقایقو پوه شي او بده استفاده ورنه ونشي کېدای، نو ځکه زما عقیده دا ده چې هېڅ هوبنیار باید د ملت د غولولو د پاره اقدام ونه کړي، ځکه دا ملت دغومره ساده او نارسیده نه دی، لکه چې گومان کېږي، نو دوی ته له سمې او سپینې لارې رامخکې کېدل په کار دي او لازمه ده چې ملت خپلې خوښې ته پرېښودل شي چې خپل پرابلمونه په کوم شان حل کول غواړي، حل یې کړي. نو چې ملت پخپله خپل مشران پیدا کړي او هغوی په خپل منځ کې کېني او یو د بل خبرو او منطق ته غوړ کېږدي، نو انجری به ټولې حل شي.

هو! لږ وخت به وغواړي، خیر دی که وخت تېر شي، خو چې د طبقاتو د زړونو عقدې سمې او وسپړل شي او حل شي. هغه وخت چې ملت په دغه شان خپل مسایل حل کړي او د لفظ او معنا له مخې یوه خوله شي، نو بیا فکر وکړئ چې کومه وړانه به سمه نه کړي؟ او تر څو چې دغه کار نه وي شوی او ملت خپل ځان په خپله نه وي سنبال کړی او خپله لاره یې پخپله نه وي ایستلې، نو نور ټول کونښنونه چې هغه د اپلاتون او ارسطو په لاس ولې نه وي، بېځایه شوي او هېڅ هم نه شي کېدای، باید

مونږ ایمان ولرو چې په دې وخت کې لوی قوت ملت دی او باید چې ملت په خپلو پښو ودرېږي.)) (۱۱۹۱:۲۴)

د خادم صیب پر منثور کلام سربېره د هغه په منظوم کلام کې هم ملت، ملتپاڼه؛ افغانیت او پښتونولي په پراخه کچه منعکس شوي دي. که ووايو چې د ده د نظم (اویا سلنه) همدې موضوعگانو ته وقف شوې، نو مبالغه به مو نه وي کړې. په دې کې د ده لنډ او اوږده نظموڼه، څلوریزې، قصیدې، چاربيتې او قطعې ټولې شاملې دي. د (ملي شهید حضورته) نظم یې هم ملي پیغام لري، (د استقلال جشن) نظم کې هم، هېوادپالنه، ملي ولوله او ملتپالنه ځلېږي:

بلبله د زړه پورته شه بهار راغلی دی
د سوزو د جذبې وخت د چغار راغلی دی
هغه باغ چې خړوب کړو ملي شهید په وینو
نن بڼه په تازه گۍ او برگ و بار راغلی دی.

(قومي ژوندون) نظم کې هم قومي او ملي روحیه انځور شوې ده. (د وطن بهبود) نظم هم ملي او وطني روحیه رانغاړي. (قام ته خطاب) نظم یې هم د ملتپالنې جذبه لري. (د شاعر مسلک) خو د خادم صیب هغه مشهور شعر دی چې د ده د شاعرۍ مانیفیسټ (مرام) گڼل کېږي. (وطن غواړي خدمت) نظم یې هم د وطن د ابادولو روحیه لري. (حجره) نظم د افغاني په تېره بیا د پښتني ټولني د کلتور انځور کاري، (څه شوه یارانته) او (ځوانان راټولوم) دواړه نظموڼه کلتوري او ملي ارزښتونه پالي، (خور جهان او ملي ارشاد) نظموڼو کې د پښتنو او افغانانو درد او غم انځور شوی دی. (سیاسي مشاعره) هم ملي پیغام لري، (روښان

د خادم نړۍ لید

به شم) نظم هم افغاني فکر رانغاړي، (ستا يمه، لوی استعمار، ته يې وينې که نه؟) او نور نظموونه ټول يې ملي، پښتني او هېوادنی فکر انځوروي.

د دې نظمونو ترڅنگ د استاد خادم په څلوريزو او قطعو کې هم د ملتپالنې افکار په ډېره څرگنده بڼه انځور شوي او بيان شوي دي:

دی په يوه څلوريزه کې د اولاد د روزنې لپاره قومي چاپېريال ډېر مهم گڼي دده په نظر هر هغه ماشوم چې له خپل کلي، کور او ولسه لرې شي، د همغوی خوی بوی او رنگ اخلي، نو ځکه خو خادم په خپل قومي او ملي چاپېريال کې د اولاد پر روزنه ټينگار کوي.

که بېل قومونه دې، زوی ولور شي
د نورو خلکو سره محشور شي
دوی به هغه شي چې چېرې اوسي
په رنگ د نورو، به رنگ ضرور شي.

دی د افغانانو پر بد حالت ژاړي او خپل دا درد په يوه څلوريزه کې انځوروي:

افغان راټيټ شو، دومره ذليل شو
چې سپک يې خلکو ته هريو دليل شو
نورې خبرې لسه منځه لاړې
په شرافت کې يې قال و قيل شو.

لکه څنگه چې د استاد خادم په نثر کې مو يادونه وکړه، افغان او افغانيت د ده د افکارو او نظرياتو محور جوړوي او ده پرې لسگونو ليکنې

کړي، دغسې يې نظم کې هم دا موضوع په لسگونو ځايه ياده کړې ده، د افغانيت پر اوسني حالت چې ده ته ښه نه ښکاري افسوس کوي او وايي چې موږ بايد پرې ټول راتول وای او له لاسه مو نه وای ورکړی، دی وايي:

کاشکې غيرت مو مړ شوی نه وای
کاشکې همت مو مړی شوی نه وای
په پښتو نواله واړه راغونډ وای
افغانيت مو، مړ شوی نه وای.

استاد خادم په خپله يوه بله څلوريزه کې مشر ته خطاب کوي چې ملت مه ټيټيوه، دهغه په ټيټاوي کې خپل لوړاوی مه گوره او هر چا چې دا کار کړی، په پای کې د ملت له ملي انتقام سره مخ شوی دی.

که ملت ټيټ کړې چې ته پرې برشي
خلک رانده کړې چې ته رهبر شي
بې غمه نه شي له انتقامه
ژر به له حاله ځني خبر شي.

خادم صيب د ملت دښمنانو ته خطاب کوي، هغوی ته گوتځنډنه کوي چې د ملت له تجزيې لاس واخلي او افغانان د يو واحد ملت په توگه ارام پرېږدي:

د خادم نړۍ ليد

ټول يو افغان دی، ټول يو پښتون دی
تا چې کوم فکر کړي زبون دی
ټول يو وحدت دی، تا تجزيه کړ
په لوی ملت دې کړي شېخون دی.

دې پسې بيا ملي حاسد او کينه گر ته چې د هېڅ ډول اصولو او
قوانينو تابع نه دی، گواښ کوي . خادم صيب حاسد ته دا خبره په ډاگه
کوي چې که دلته د قانون منگولو ته ونه سپارل شوې، نو د قيامت ورځ
خو شته له هغې څخه به څنگه خلاصی مومي:

په قوانينو را ايسار نه شوې
له لويه قامه، څخه ډار نه شوې
په ورځ د حشر، به څه ځواب کړي
فرض کړو چې دلته که سنگسار نه شوې.

دادم صيب بيا افغان ته خطاب کوي چې له خپل کاروان سره يو
ځای روان شه، د بل کاروان په تمه مه کېنه، د خپل کاروان لمنه ونيسه:

دنياروانه، که ته روان يې
په فکر او تمه، د کوم کاروان يې
بې ملیته، بل کاروان نه شته
باوري يې وکړه که ته افغان يې.

دې پسرې خادم صیب خپل ملت ته (د وحدت فکر) ورکوي او دا
ملي يووالي د هېواد د نجات لاره گڼي، نو ځکه خو پرې ټينگار کوي:

راځئ چې فکر، د ملت کړو
په دې وطن کې د يو وحدت کړو
په نوم د قوم، که بيرغ غواړو
د چاپه لاس يې بايد اوچت کړو.

خادم صیب قام او ولس له ځانځانې څخه يووالي ته رابولي او دا د
بدمرغۍ يوه علامه او اسماني ټکه گڼي چې هر يو دې ځانته ډنگوي او
وړوکی کلی دې هم ځان ته د ملت په سترگه گوري:

تل يې د قوم بيرغ اوچت کړو
دا يو افغان و چې يې همت کړ
نن داڅه ټکه، شوله رابښکته
چې هريو کلي، خپل ځان ملت کړ.

د ملت يووالي دده ستر ارمان دی، نو ځکه خو يې هر وخت ورته
(د توحيد شعار) ورکړی او پر يووالي يې ټينگار کړی دی:

دا يو وطن دی، افغانستان دی
يو يې ملت دی، نوم يې افغان دی
د ملت ژبه خوره پښتو ده
د دين له مخې ټول مسلمان دی.

د خادم نړۍ ليد

خادم صيب په يوه بله څلوريزه کې د ولس او لارښود تر منځ اړيکي بيانوي، پر يووالي ټينگار کوي او دا کار مدعا ته د رسېدو لپاره ښه وسيله گڼي:

عوام محتاج دي وراهنما ته
خواص تنوير او، علم ورنهاته
وطن د دواړو تر منځ کړۍ ده
په دې شان رسي، دوی مدعا ته.

استاد خادم د استعمار هغې نسخې ته هم په يوه څلوريزه کې نغوته کوي چې وايي: ((بل يې کره ايل يې کره)). دا د استعمار يو فورمول و چې تر ننه هم له همدې فورمول څخه کار اخلي، استاد خادم د استعمار دې نسخې ته داسې اشاره کوي:

د استعمار دا، پخه نسه ده
ازمايل شوې، او تجربه ده
اختلاف جوړ کړه، بيا حکومت کړه
که دې په زړه کې استفاده ده.

استاد خادم د ځينو اشخاصو پر هغو وړانکارو عملونو خواشيني څرگندوي چې د هېواد د وړانولو سبب گرځي:

هر يو لگيادی، په وړانولو
د لوی افغان، په را پرزولو

دود او دستور او، دین پاتې نه شو
کار یې مشکل شو، د جوړولو.

استاد د ملت او حکومت بېلوالی د گډوډۍ ستر عامل گڼي او بیا
همدا کار په یوه ټولنه کې د ټول نظام د ړنگونې سبب گرځي:

که ملت بېل شي، حکومت بېل شي
له دې بېلتونه جوړ تېل ما تېل شي
نظام پخپله، نور خرابېږي
چې ملت خوار شي، حکومت فېل شي.

استاد، په یوه څلوریزه کې په پښتونخوا کې ملي مبارزو ته اشاره
کوي، هلته د روان ظلم یادونه کوي، خو په پای کې دې نتیجې ته رسي
چې دا توره شپه به تېرېږي او بری به د لوی افغان په نصیب کېږي:

په پښتونخوا کې، مجادلله ده
د هر یو ظلم او تېرې سره ده
فتح په خوا به، د لوی افغان وي
سبارا تلونکې، دی تېره شپه ده.

خادم په خپله یوه بله څلوریزه کې د دې خبرې وضاحت کوي
چې که مبارزه شعوري وي، نو نتیجه ورکوي، دی د روښان، خوشال بابا او

د خادم نړۍ ليد

رحمان بابا د مبارزو يادونه کوي چې مبارزو يې نتيجه ورکړې او دی هم همدغه شان افغان معمور کړی دی .

جهاد خای ونيو، د ميارو بڼبان
ملت يو کپړي، د خوشحال خان
عطر پاشي چې، پرې رحمان وکړه
خادم معمور کړ، هغه افغان

بيا د هوبنيارو افغانانو په توگه، د خان عبدالغفار خان او وزير محمدگل خان مومند يادونه کوي او وايي چې ويده خلک يې راوښ کړل:

خلک ويده وو، بابا بيدار کړل
روان پسه لاره، عبدالغفار کړل
تا ژبه ورکړه، محمد گل خانه!
خادم ته گوره، خومره يې هوبنيار کړل

استاد خادم پر افغانيزم (افغانيت) ټينگار کوي او وايي چې همدا زموږ د خلاصون لاره ده، هغه مشر ته وايي چې نه همنه کار خپل کړه چې ملت يې غواړي:

د قام ليدره، ابتکار وکړه
چې خلک يې غواړي، هغه کار وکړه
افغان يو کپړي، پسه افغانيزم
له چور تقليده څخه ډار وکړه.

استاد خادم له افغانیت سره موازي د ملي هويت په ساتنه ټينگار
کوي او د ځان پېژندنې د فکر تبليغ ضروري گڼي:

ملي هويت مو، ساتل په کار دی
ځان پېژندنه، روزل په کار دي
څه به اخلو له نورو خلکو
دې کې لږ غوراو څېړل په کار دي.

استاد خادم نه يوازې په خپلو نثري ليکنو کې د (مليت) او (ملت)
علمي تشریح کړې، بلکې په نظم کې يې هم په ډېر موثر ډول دا مفهوم
څو څو ځله سپړلی دی، هغه د (مليت) د پېژندنې لپاره اته شرطونه په
گوته کړي دي:

د مليت دي، اته شرطونه
قام، وطن، ژبه خپل عادتونه
دين، حکومت او تاريخ ثروت دی
جوړ دي په دغو، ټول ملتونه

استاد خادم د (مليت) د اتو شرطونو ترڅنګ، د هغه د استحکام او
ملاټې لپاره نور اته شرايط هم په گوته کوي، په دې کې اقتصاد، کلتور او
معنويات مهم گڼي:

اته شرطونه، مقومات دي
همدا کولتور او معنويات دي

د خادم نړۍ لید

ملت چې ټینګ شي، اقتصاد سم شي
چې تشکیل سست وي، ډېر مشکلات دي.

بیا د ملي کلتور او اقتصاد تر منځ اړیکې خپري او د ملت لپاره یې
ګټه او همدا دوه څیزونه د ملت د ژوند د دوام سبب ګڼي:

کولتوري سادګۍ، ثروت غزا ده
عصر منلې دانن سباده
ملت په دغه، دوه توکله ژوند کا
یوه ماده ده، بله معنی ده.

استاد خادم د افغان ملت د رغنده توکونو یادونه کوي، دی
(کوردان او بلوڅان) هم د دې ملت برخه ګڼي، چې تر اوسه لا له خپلي
اصلي سرچینې سره یو ځای شوي نه دي.

ملت جوړنه دی، ملت جوړنه دی
که چېرې جوړ شي، دومره وورنه دی
کورد او بلوڅ او پښتانه یو دي
دا مضمون نوی، دی لا زور نه دی.

بیا د افغان ملت د ترکیب یادونه کوي، کورد، بلوڅ او دارديان د
دې ملت برخه او پښتون یې مشر ورور ګڼي:

پښت مشر ورور دی، له ابتدا نه
ان له باختره او بلهیکانه

کورډ او بلوڅ او دارديان واپه
ټول يو ټبردی، له ډېر پخوانه.

استاد خادم د يو شمېر هغو تاريخ ليکونکو له نظرونو سره مخالف
دی چې افغان ملت يې په بېلابېلو نومونو سره وپشلی دی، دده له فکره دا
تاريخي وېش غلط اساس لري:

له ابدالي يې، يفتلي جوړ کړ
له يفتلي يې، بيا چيني جوړ کړ
ټولې پلمې وې، د مفسدانو
په دې پلمو يې، افغان را وور کړ.

همده اندېشنه بيا په يوه بله څلوريزه کې يو ځل بيا يادوي:

غلجی خلج شو، خلجيان ترکان شول
منگل مغول شول، خلک حيران شول
غوري پښتون يې، راته تاجک کړ
بيا له پښتونه، بېل افغانان شول.

استاد خادم په يوه بله څلوريزه کې د استعمار فساد، چل او نيرنگ
ته نغوته کوي او وايي چې استعمار د دې توان لري چې بدرنگه سړی هم
د علم په رنگ کړي او واک ته يې ورسوي. د خادم صيب دا
وړاندوينه په تېرو څلوېښتو کلونو کې په هېواد کې په واضح ډول او څو
څو ځله تجربه شوې ده:

د استعمار دي، هزار نيرنگه
خلاصی مشکل دی، دده له چنگه

د خادم نړۍ لید

چې مسلط شي، سحر او افسون يې
په علم رنگ کړي، خلک بد رنگه.

خادم صیب پرافغانانو باندې د سختې ورځې ازموينې ته هم اشاره
کوي او وايي چې سختې ته هر څوک نه شي ټينگېدلې او نن د امتحان
ورځ ده، معلومه به شي چې څوک له دې امتحانه برېمن راوځي:

نوبت راغلی، د امتحان دی
نن په افغان او افغانستان دی
بې پښتو کله، ورته ټينگېږي
نن به معلوم شي، چې څوک افغان دی.

خادم صیب په خپله يوه څلوريزه کې د افغان تاريخ ته اشاره کوي
چې فارسيانو په خپل هنر او چل د ځان په نامه تمام کړ، دی دا حال د
افسوس وړ گڼي:

تاريخ زمونږه، خلکو د ځان کړ
اريانان، يې جوړ ايران کړ
دې تريجيدی، ته په خندا گوري
زمانې دغه، حال د افغان کړ.

خادم صیب د ژبې يووالی د يو ملت د ارمان د بريا لپاره ضروري
گڼي او له ژبني وحدت پرته ملي ارمان ته رسېدل ناشوني گڼي.

وران ملت، کله شي مړېدلای
بې ژبې نه شي، څوک يو کېدلای

چې څو یو نشي، ولور مرام ته
قامونه کله، شي رسېدلای.

استاد خادم ملي وحدت د یوه ملت او قام لپاره لوی نعمت گڼي او
نشتوالی یې د خدای لعنت بولي. ملي یووالی د ملت د لوړتیا اساسي
عامل گڼي:

وحدت په قام کې یو لوی نعمت دی
چې وحدت نه وي، د خدای (ج) لعنت دی
چې څه لوړتیا ده، په دې دنیا کې
لومړی سبب یې، ملي وحدت دی.

استاد خادم نفاق د یوه ملت د پرزېدلو او تباهی اساسي وسیله گڼي، خو
پر دې هم افسوس کوي چې پر دې خبره د ملت پوهول گران کار دی:

د ملتونو، د غورځېدلو
د پرزېدلو، دور کېدلو
بې له نفاقه، بل سبب نشته
خو کار مشکل دی، د پوهېدلو.

استاد خادم په خپل کلام کې څو ځایه له مشرانو غوښتي چې له
خپل قام سره په رښتیني ډول ملگرتیا وکړي، ملت یووالي ته راوبولي، خو
کله چې دی په خپله د ملت د بې اتفاقی سبب گرځي دا نو بیا یو بل لوی
عذاب او لوی ازار دی:

مشر، لیدلای او که سر کار دی
چې ملت یو کا، دغه یې کار دی

د خادم نړۍ ليد

خو کله خپله دوی نفاق راوړي
د الوی عذاب دی او الوی ازار دی.

يو خُل بيا پر بې سره ملت او بې سره مشر نیوکه کوي، دا د خدای
(ج) لوی عذاب گڼي او کله چې پر یوه ملت داسې یو حالت واکمن شي،
نو پر ملک باندي بې حساب او بې کتابه محشر جوړ شي:

ملت بې سره، مال د قصاب دی
مشر بې سره، د خدای (ج) عذاب دی
چې بې سري شي، په ملک راگډه
دغه محشر دی، خو بې حساب دی.

په یوه بله څلوریزه کې یو خُل بیا له بې سرۍ څخه سر ټکوي، خو
د ولسواکۍ یادونه هم کوي چې که هغه په منځ کې نه وي، نو واکوال یا
زورواکی چې پر ملت هر څه غواړي، کولای یې شي:

ملت بې سره، ساتل کېدی شي
چې سر هېڅ نه وي، دا هم کېدی شي
دیموکراسي، چې په منځ کې نه وي
واکوال چې غواړي، هغه کوی شي.

خادم صیب رسی او گوندونه د یوه ملت د وینتابه لپاره ډېر مهم
گڼي او له هغو پرته یو ملت مړ گڼل کېږي:

چې پریس او حزب، د ملت نه وي
دا ملت مړ دی، نور چې هر څه وي

د مړو واک وي، د بل په لاس کې
پرې نه پوهېږي، بد او که بڼه وي.

استاد خادم په ټولنه کې افراد پر دوو کتگوريو وېشي: يو چې ځان
د قام لپاره قربانوي او بل چې قام د ځان لپاره کاروي. دی لومړۍ ډله
افراد د سړیتوب په معیار برابر گڼي او دویمه ډله د دې معیار مخالفه گڼي:

ځینې قام وژني، د ځان د پاره
ځینې ځان وژني، د قام د پاره
څوک په مېړانه، سړیتوب ژوند کا
څوک کا سپیتانه، د ځان د پاره

استاد خادم د زړه له تله پر افغانانو غږ کوي چې ستاسو د سوکالی
او پرمختگ لاره قلم او کتاب دی، نور عیبونه نه لری، که همدغه یو مشکل
مو حل کړ، نو د سوکالی پورۍ ته به ورسېږی، پر دې یوه څلوریزه باندې
هم خورا لوی بحث کېدی شي، ځکه د افغانانو اصلي مشکل همدا
فرهنگي فقر دی، کله چې دوی له قلم او کتاب سره روږدي شول، د دوی
د ژوند ډېر مشکلات پرې حلېدلای شي:

قسم په لوح او بیا په قلم خورم
افغانه ستا، د اعتلا غم خورم
قلم را پورته، کتاب کړه مچې
بل عیب دې نشته، اوس بیا قسم خورم.

پر پورتنیو سربزو او قطعو سربېره د استاد خادم یو شمېر نور نظمونه
هم شته چې په هغو کې هم پښتونولي، پښتانه، افغانیت او ملتپالنه منعکس
شوې ده.

د (شاعر او قوم) په نامه نظم کې یو قوم ته د شاعر اړتیا انځور شوې ده:

هر ملت چې شاعر نه لري ناداردی
د شاعر چې قوم ونه لري نو خواردی
په خپل سربه څوک عالي مرام سر نه کا
چې روان د قام په سر کې شي سرداردی.

په (مات قلم) نظم کې هم د ملت او ملتپالنې بېلابېلې برخې راغلې دي.
په (افغاني وطن) نظم کې هم له هېواد سره مینه څرگنده شوې ده:
بنګلی دی او بردي افغاني وطن
هر ځای نه بهتر دی افغاني وطن
ډک دی لسه لعلونو جو اهر ونه
څه وشو که غردی افغاني وطن.

(غوره لاره، له پښتنو نه گيله، پښتون ته خطاب، لارې قافلې، نوي
نسل ته پيغام، واپه افغانان يو، دا يوه ارزو لرو، پښتانيا ادې، افغاني ترانه، د
استعمار زمزمه، نوی جهان، ځوانانو ته بلنه، مستقل افغان ته، يو نظر کړه په
ما) او ځينې نور نظمونه ټول د ملت، ملتپالنې او افغانيت پيغامونه لري. د
ملت، ملتپالنې، ملي احساس او ملي روحيې په باب د استاد خادم نورې
ليکنې او نظمونه هم شته، خو موږ د ده د ليکنو او نظمونو د مهمو بېلگو په
توگه د پورته نثرونو او نظمونو يادونه وکړه. د وروستۍ جملې په توگه
ويلای شو چې ملي فکر يا ملتپالنه د خادم د اثارو اساسي برخه ده او د ده
د فکر محور جوړوي. کوم ملي اصطلاحات، مفاهيم او مسايل چې استاد
خادم په خپلو ليکنو کې څېړلي او يا يې په نظمونو کې ياد کړي دي. د
هغه تر مړينې نږدې څلور لسيزې وروسته موږ په خپل ټولنيز او سياسي
ژوند کې محسوس کړل او عملاً ورسره مخامخ شو.

دینپالنه

دیني اعتقاد، دینپالنه، اسلامپالنه، د استاد خادم د افکارو او باورونو اساسي برخه ده. خادم اساساً یو دیني عالم او دینپال شخصیت و. ده خپلې لومړنۍ زده کړې له مسجد او مدرسې څخه پیل کړې وې، ان مخکې تر دې چې د مسجد او مدرسې په وره داخل شي، کور کلي کې یې پر دیني زده کړو پیل کړی و. د ده ټوله کورنۍ، له پلاره نیولې، بیا تر نیکه او غور نیکه پورې ټول دیني عالمان وو. دیني زده کړې د استاد د نورو ټولو زده کړو او په را وروسته کې د ټولو کارونو اساسات جوړوي. په کومه زمانه کې چې استاد خادم ژوند کاوه، زموږ په هېواد کې له دیني زده کړو پرته په واقعیت کې نورې زده کړې په اساسي مانا هېڅو وې نه او که وې هم نو په ډېره ابتدایي بڼه وې. نه یوازې د استاد خادم د علم او تجربې اساس پر دیني زده کړو ولاړ دی، بلکې د پښتو ادب نور پاتې څلور ستوري، لکه استاد علامه عبدالحی حبیبي، پوهاند صدیق الله ربښتین، استاد گل پاچا الفت او استاد عبدالروف بڼوا د ټولو د زده کړو اساسات همدا دیني زده کړې وې. پر یادو پنځو ادبي ستورو سربېره د دې عصر او ان تر دې دوه درې لسيزې وروسته هم د پښتنو لیکوالو زده کړې پر دیني علومو ولاړې دي. ورو ورو بیا په هېواد کې عصري زده کړې پیل شوې، د دې عصر شاعرانو او لیکوالو هم د خپلو دیني زده کړو تر څنګ نه یوازې دا چې د نویو علومو مخالفت یې ونه کړ، بلکې په خپله یې هم ځان ورسره اعیار کړ، د هغو یوه برخه یې هم راخپله کړه او د دې ترڅنګ یې د هغو په دودونه کې خپل کارنده نقش ولوباوه. د پښتو ادب پنځه ځلانده ستوري او ورسره نور هممهاله لیکوال په هېواد کې په عملي

د خادم نړۍ لید

ډول د دودیزو دیني علومو او عصري علومو تر منځ د وصل کړۍ هم گڼل کېدی شي. د دې کټه گورۍ د لیکوالو بل ستر خدمت دا و چې د خپل دیني منطق او علمي قوت په زور یې د یو شمېر هغو ارتجاعی عناصرو، چې د مذهب تر چټ لاندې په ټولنه کې د هرې نوې پدیدې مخالفت کوي، د تخریب مخه هم ونیوله. که چېرې دوی د دین عالمان نه وای، نو بیا یې د دین په نامه له دنیا څخه د ناخبرو په اصطلاح عالمانو مخه هېڅکله نه شوای نیولای شو او په دې ډول به تر ډېره وخته په ټولنه کې له دین او مذهب څخه د ترقۍ او تمدن پر وړاندې ناوړه گټه پورته کېدله. نو زموږ د ویستیايي پیر دې ډول لیکوالو ستر تاریخي مسولیت او رسالت تر سره کړی دی. د خادم صیب د دیني علومو د زده کړې کیسه مو د هغه له خپلې خولې او د نورو لیکوالو له نظره مخکې تېره کړه. نه غواړم، هغه خبرې بیا تکرار کړم.

خو دلته غواړم په پیل کې د دینپالنې په برخه کې د خادم صیب د ځینو ځانگړو اثارو او لیکنو یادونه وکړم: د ځانگړو اثارو له جملې څخه (مکارم الاخلاق) او (اصحاب کرام، یا لوی اصحابان) د استاد هغه اثار دي چې پر دیني مسایلو لیکل شوي دي او استاد خادم پښتو ته ژباړلي دي. موږ ورته د همدې څپرکي په پیل کې اشاره کړې ده. سربېره پر دې: (دیانت او روحانیت بزرگترین نعمت خداوندی، فتنه قادیانیزم، قیام عمومی مسلمانان علیه قادیانیت پروری پاکستان در ایالت پښتونستان، خیر او نیکی، د اخلاقو موقعیت، اخلاق او ایمان، زړه سوی او مهرباني، رحم او عاطفه، روز عاشورا، غنډینه او بده ستاینه، چغلي او خبرې وړل، انتقاد و نصیحت، مبینات شر منہات، فساد مه کوئ، ایا افلاس سبب ارتشا است؟، د اسلام پیغمبر او قران) او ځینې نورې هغه لیکنې چې په بېلابېلو خپرونو کې چاپ شوې دي. دغه راز د نظم په برخه کې: (دعا، اسلامي ترانه، د

قران ساتونکی، د اسلام ارکان، اسلام او عبادت، توکل، سردار عالم وفاداري، د اسلام پیغام، ای د دې جهان خاونده، یوه مثنوي، یوه عریضه، د اسلام د علماوو په حضور، دین غریب دی) او ځینې نور نظمونه. د استاد خادم د دیني افکارو څرگندونه کوي. په دې مانا چې خادم صیب دا لیکنې، ژباړې او نظموونه د بېلابېلو دیني مسایلو په باب لیکلي دي. غواړو دلته د همدغو لیکنو او نظمونو له جملې څخه پر ځینو یې لنډه لنډه تبصره ولرو، خو تر تبصرې وړاندې غواړو ووايو چې د خادم صیب په دیني اثارو کې دوه سترې محتواوې او ارزښتونه زیات ځلېږي:

الف- د دین اصلي ماهیت

ب- د دین اخلاقي ایډیالونه

دلته غواړو پر همدغو مسایلو لنډه رڼا واچوو:

الف- د دین اصلي ماهیت:

استاد خادم په یوه لیکنه کې چې (بزرگترین نعمت های خداوندی) نومېږي او پر (۱۳۳۲ل) کال په (اصلاح) کې هم نشر شوې، د انسان په وجود کې خدای ورکړي نعمتونو ته نغوته کوي. له هغې جملې څخه صحت یا روغتیا نه اشاره کوي او پر هغې ټینګار کوي.

استاد په دې لیکنه کې وايي چې انسان باید د خپل خدای (ج) له خوا د وضع کړیو قوانینو او اصولو له مخې خپل صحت ته پام وکړي، که هغه قوانین یې عملي کړل، نو صحت به یې هم خوندي شي او که تر هغو یې سر غړاوی وکړ، نو طبعاً چې خپل صحت ته یې زیان اړولی دی. دی وايي انسان باید د خپلې روغتیا ساتنې لپاره خپل دین ته ډېر ژمن وي، ډېر کار وکړي او له کار څخه ونه ډار شي، بېل بېل کارونه ترسره کړي، پر

د خادم نړۍ لید

خپل وخت غذا وخورې او ساده ژوند غوره کړې، جایزه تفریح او ساعتیري وکړې، په دنیا پورې ډېر زړه ونه تړې، په وړو خبرو او ناروغيو ډاکټر ته ډېره مراجعه ونه کړې، دلته د استاد هدف دا دی چې په وړو خبرو ډاکټر ته تگ د ناروغ اندېښنې لا پسې زیاتوي، په تېره بیا هغه ډاکټران چې په ډېر لنډ او تنگ وخت کې گڼ شمېر مریضان هسې سرسري گوري، نسخه ورکوي، خپل فیس اخلي او له طبابت څخه یې د تجارت یوه وسیله جوړه کړې ده. استاد په دې لیکنه کې نه یوازې د اسلام د مبارک دین د اصولو له مخې روغتیا یا (صحت) تشریح کوي، بلکې د خپل روزگار تجربې او توصیې هم ورسره ملگرې کوي، هغه وايي:

((انسان در نعمای خداوندی از سر تا پا پوشیده شده و بخشش های بی پایان او بر وی احتوا نموده است، ولی بزرگترین نعمت های او بعد از نعمت حیات و زندگی که در ان انسان هیچ دخل ندارد و تنها مرهون به قدرت میباشد، نعمت صحت و تندرستی است که کم و بیش اراده انسان در ان ذیدخل شمرده میشود، یعنی اگر انسان مطابق قوانین فطرت رفتار کند و کوشش نماید تا اندازه زیادی میتواند از لذایذ و حظوظ صحت بهرمند و مستفید شود، بالعکس اگر انسان از اصول، قوانین و نوامیس افرینش غفلت و یا سرتابی روا دارد، قدرت در مقابل ان سزا داده و نعمت تندرستی را از انسان میگیرد و با مراض دچار میشود، البته مرض تا مرض فرق دارد، که بعضی قابل تحمل و علاج بوده و برخی دیگر از توان و تحمل انسان ضعیف بیرون میباشد.

اکثراً نصایح و وصایای ادیان و مذاهب و مقررات حکما، و فلاسفه، راجع به صحت و تندرستی انسان باید هیچ وقت به این توصیه ها و مقررات طلایی پشت پا نزنند و به ان بی اعتنایی را قابل نشود، که لطمه ها و

صدمه های سختی در قبال دارد و اغلباً در آخر پشیمانی هم فایده نمی کند.

مخصوصاً احکام و فرمایشات اسلام سراسر به فایده صحتی انسان تمام می شود، اول دین اسلام به ایمان به خدا هدایت می کند، و با اثبات رسیده است انهاییکه طویل ترین اعمار داشته زهاد و اصحاب عقاید محکم می باشند و اصحاب اعمار قلیل کسانی هستند که عقاید راسخ و اتکای محکمی نداشته قلباً شکاک و وهمی میباشند. و همیشه از خوراک و جراثیم وغیره می ترسند.

دوم اسلام جداً توصیه عفت و ضبط نفس داشته است که مانع نشر امراض زهرویی است و امراض زهرویی مدهشترین و خطرناکترین مرض ها می باشد.

سوم اسلام هدایت می نماید که باید انسان با امراض نفسی چون حسد، رقابت بیجا، کینه، تکبر، غرور، ایذا رسانی وغیره مجادله نموده بر ان غلبه حاصل کند، و حقیقتاً وقتی انسان نفس خود را ازین بلاها پاک کند، از امراض عصبی نجات می یابد.

چهارم اسلام فرمایش به نظافت و پاکی فرموده و کار و فعالیت را برای انسان لازم دانسته و از عطالت منع نموده است و کار و فعالیت قوی ترین مؤید صحت و قوام دهنده بدن می باشد. ان هائیکه عقب غذا های خوب و دواهای مقوی می گردند و کار و فعالیت رافراموش می کنند و استراحت طلبی را خوش داشته چند قدمی هم بدون موتر نمی بردارند مرتکب مخالفت از قوانین فطرت شده و به امراض خون و عروق و مفاصل دچار می گردند و از نعمت عظیم خداوندی محروم می شوند.

د خادم نړۍ لید

من مختصراً چند یادداشت ارایه می کنم، هر چند که شاید راجع به صحت کتابهای ضخیمی خوانده باشید:

۱- به دین حنیف خویش پابند باشید.

۲- کار کنید و از زحمت کشی نترسید، ولی یکنواخت نه، نوع کار باید متنوع باشد.

۳- غذا بر وقت مقرر بخورید و بسادگی گزینید.

۴- تفریح های، و ساعت تیری های جایز را فراموش نکنید، و بدنیا انقدر دلبستگی نداشته باشید.

۵- در امراض عادی و خفیف که خود بخود و یا به پرهیز و یا تبدیل غذا خوب میشود، به داکتر مراجعه نکنید.

۶- و اگر مجبور مراجعه به داکتر شدید از کسانی که به صحت مردم علاقه ندارند و پیش از تشخیص، نسخه نوشته می کنند، و در نیم ساعت ۲۰ نفر را معاینه می نمایند خود داری فرمائید. انشاء الله تعالی صحت و خوشی نصیب تان میشود.)) (۲۴: ۷۸۲)

استاد خادم په اسلام کې د بېلابېلو مذهبي فرقې رامنځته کېدل د اسلام په گټه نه بولي او ځينو دا ډول مذهبي فرقو ته چې د سياسي غرضونو پر بنسټ رامنځته شوي او غواړي د سني حنفي اسلام پر وړاندې ودرېږي، له هغې جملې څخه، (قاديانت) يادوي چې د هند او پاکستان تر وېش وروسته ورته دده په نظر د سياسي اهدافو له مخې د ودې زمينه برابره شوه. استاد خادم دا په اسلامي امت کې يوه فتنه گنې او په دې باب په يوه ليکنه کې چې (فتنه قاديانيزم در پاکستان) نومېږي، د دې مذهبي فرقې سياسي ماهيت څرگندوي. دا ليکنه د استاد دهغو ليکنو له

جملې څخه ده چې په یو نه یو ډول سیاسي اسلام تشریح کوي. دی په دې لیکنه کې دې ټکي ته اشاره کوي چې د اسلام اکثره علما ان د علامه اقبال په گډون او د پاکستان اکثریت علما په دې نظر وو چې (قادیانیزم) د اسلام برخه نه ده، خو د پاکستان د کراچی واکمنو دا ډله د اسلام د مشرانو او ممثلینو په توگه په واک کې وساتله او پر نورو مسلمانانو یې تحمیل کړه. استاد خادم په دې لیکنه کې وايي:

((در نصف قرن گذشته تغییرات مهمی در جهان رخ داد، آسیای خرابیده نیز ازین تحولات بی نصیب نبوده، و مخصوصاً از قاره هند که در زیر سلطه استعمار بود نصت های عجیب و غریبی بروز نمود.

دیپلوماتهای دور اندیش استعمار وقتی از رقباء و اقوامیکه بطرف هند بچشم طمع میدیدند میدان را ربود و تسلط شان بر خاک هند محکمر گردیده و تمام مقاومت ها را از بین بردند، و نه می خواستند در دنیائیکه سرعت پیش می رود، قاره هند عقب بماند.

بنا بر ان بر اساس دیموکراسی غرب دروازه های فعالیت اجتماعی را بر روی مردم باز نموده. و ملت هند را که بواسطه تعلیم بیدار نموده بود در ساحه مشق و تمرین سیاسی داخل ساخت. استعمار یون می فهمیدند که هیچ چیز دنیا به یک حال و یک و تیر نمی ماند، و هندیکه فردا بدست دیگران بیدار میشود چرا بدست خود شان بیدار نشود؟ در صورتیکه معنی استعمار در اصل ادعای عمران و ابادی است. پس خواستند هند بیدار شود، ولی رجحانات و تمایلات او را در نظر داشته مطابق تقاضای عصر و زمان استفاده رانیز مدنظر بگیرند.

طوریکه مطالعه نموده احساس دین و مذهب را در هند بر تمام شعایر اجتماعی دیگر قویتر یافتند و این احساس را تحریک دادند، از

مذاهب و ادیان مختلفی که در هند وجود داشت قویترین آنها را که هندویزم و اسلام بود انتخاب نموده یکی را بدیگری برقابت انداختند، اکثریت هند که هندوها بودند اولتر به نهضت شروع نموده و در صد چاره کار خویش برآمدند اما مسلمین که بحیث اقلیت در هند امرار حیات داشتند چندی بعد متوجه حال و احوال خود شان شدند، چنانچه در نهضت مسلمین هند مساعی سر سید احمد خان و رفقای او، و حضرت شا ولی الله صاحب و تلامیذ شان و حضرت مولانا شېخ الھند (رح) و حلقه شاگردان او تا حالی و شبلی و سید سلیمان ندوی و مولانا محمد علی و مولانا محمد قاسم بانی دارالعلوم دیوبند وغیره تا ابد قابل یادگار است، خلص اینکه اساس نهضت هند بر بنیاد مذهب گذاشته شد و هر دو طبقه هند که هندو و مسلمان باشد محور تمام فعالیت های ادبی، اجتماعی و سیاسی خود را مذهب قرار دادند. شکی نیست که دین از قویترین عناصر زندگی بوده و اگر انسان طبق قوانین خداوندی بر ان کار پابند شود، تمام وسایل مادی در مقابل ان مات و مبهوت میماند، اما طبقه حاکم که می خواستند، هند بزودی از دست شان نرود. در صدد پیدا کردن انشعابات دیگری در هر دو طبقه بودند و بر ان کامیاب شدند. چنانچه در نتیجه بزرگترین شخصیت هندوستان، مهاتما گاندی از دست یکنفر هندوی متعصب بقتل رسید، و در بین دین حنیف اسلام فتنه قادیانیزم را پیدا نموده تقویت بخشیدند. سیاسیون مغرب در هند توانستند که هند متحده را بدو حصه تقسیم کنند، ولی هند و پاکستان بذات خود قوتی بود که اگر به پای خویش ایستاده می شدند احتمال می رفت که بزودی سر از اطاعت اقایون. بنا بر ان از یکطرف، بریاست هند اختیار داده شد که در هند متحد، شرکت ورزند ویا استقلال خود را اعلان کنند، و از طرف دیگر لیدران مسلم لیگ را وادار ساختند که فرقه قادیانی را در شمار مسلمین محسوب نمایند، در مدت چند سال گذشته سر ان هندو بر تمام موانع

غالب امدند، و ریاسات هند را در اتحادیه هند، داخل ساخته جمهوریت ازاد هند را تاسیس نمودند.

ولی روسای مسلم لیگ که جز از جاه طلبی و استفاده سوء مرامی نداشتند نه تنها ملت پاکستان را از غلامی نجات ندادند، بلکه فتنه قادیانیزم را نیز بر دین و ائین شان، مسلط ساختند، بیچاره مسلمان پاکستان، که میخواست، در اغوش حریت اسلام حیات ازاد و مرفهی داشته باشد در جنگ دو بلاگیر امد اکنون داد و فغان مسلمان پاکستان را هر شب تمام دنیا می شنود. از مطالعه حقایق فوق انسان درک کرده میتواند، که سیاسیون غرب از تاسیس حکومت اسلام، در پاکستان چه مرامی داشتند.

فتنه قادیانیزم که در مهد غلامی و استعمار پرورش یافته است، نه تنهای خطری برای پاکستان، بشمار می رود، بلکه از ان خطری بعالم اسلام نیز متصور است که تشتت و افتراق را، در ملیت اسلامی خواهد انداخت. تمامی علمای متبحر پاکستان که مفکوره پاکستان زاده دماغ های شان است، و پاکستان بفدا کاری انها به حد دومینیون، رسیده است اتفاق دارند که قادیانیه، خارج از اسلام میباشد، علامه اقبال قادیانیزم را خطر اسلام گفته بود مگر اولیای امور کراچی زمام اختیار تمام مسلمانان پاکستان را در دست اش می دهند، ایا فیصله سیاست کراچی بر فیصله علمای دین در پاکستان در امور دینی تفوق دارد.

اگر مبنای پاکستان بر چنین سخایی نمیبود، مسئله پښتونستان که از روی قضاوت دین اسلام و سیاست عادلانه بخوبی فیصله شده میتواند، به صورت برادری حل می گردید، و پاکستان یقیناً به پشتیبانی عالم اسلام که در پهلوی ان وقوع دارد دولت قوی پاکستان محسوب میگردد. قادیانیزم معتقدات عجیبی دارد، که یکی از ان انکار مطلق از جهاد باسیف میباشد که به عقده ایشان به هیچگونه جایز نیست. سیاست غرب که از اسلام و

د خادم نړۍ لید

قران به لحاظ مسئله جهاد همواره در هراس مییاشد قادیانیزم را غنیمت شمرده تا حد توان از سر پاکستان دور نخواهد نمود.

زیرا اگر همچو غنیمت ها در بین مییاشد پان اسلامیزم در انتظار غرب کمتر از خطر زرد و خطر کمونیزم نمی باشد!!!

ولی ما مسلمان در مقابل تمام این دسایس و قوای قاهره باین ایه کریمه ایمان داریم که (انا نحن نزلنا الذکر و انا له لحافظون) و برین وعده زندگی مینماییم که (ولا تنهوا و لا تحزنوا و انتم الاعلونه ان کنتم مومنین))

(۷۸۴:۲۴)

د خادم صیب له اندېښنې سره سم وروسته له دې فرقي څخه په خلکو بې اتفاقي رامنځته کېږي او خلک يې پر وړاندې ودرېږي، دا مسایل او پېښې هم د استاد خادم په اثارو کې خپرل شوې دي. استاد خادم په ((قيام عمومي مسلمانان عليه قاديانيت پروري پاکستان در ايالت پښتونستان)) کې دې پېښو ته اشاره کوي او پر (۱۳۳۲ل) کال يې په (اصلاح) کې په دې باب يوه ليکنه هم خپره کړې ده. په دې ليکنه کې په پاکستان کې د دې فرقي پر وړاندې د نورو ولسونو د خلکو احساسات هم څرگند شوي او د پښتنو هم.

ب- د دين اخلاقي ايډيالونه:

استاد خادم د خپلو ديني ليکنو او ژباړو په لړ کې يو شمېر اخلاقي مسایل ژباړلي او خپرلي، له هغې جملې څخه (خير ښېگڼې، خلکو ته گټه رسول، ښه اخلاق او ښه سرپيتوب) ليکنې دي. دده له خوا په يوه ژباړل شوې ليکنه کې چې (خير ښېگڼې) نومېږي، د اسلام له نظره د خير ښېگڼې پيغام خپرل شوی، د خير او شر تعريف شوی، د خير او ښېگڼې

پورې تشخیص شوي او د خیر گټې بیان شوي دي. په دې لیکنه کې راغلي دي:

((د خیر اطلاق کله کله په عمل صالح او نیکۍ باندې کېږي، لیکن خپله خیر بله خاصه لغوي معنا هم لري، لکه حال صله عطیه، بیا یې په کې توسع کېږي ده، نو یې په هر صالح عمل احسان، ښېگڼې او ښو باندې اطلاق کېږي دی چې یو انسان یې د خپل انسان ورور سره، بلکې د هر ژوندي حیوان سره کوي، تر دې چې حسن بصري ویلي: ((البر من لا یوذی الذر)) ښه سپری هغه دی چې مېړتون هم ازار نه کړي او د خیر ضد شری او د شر خاوند ته شری او فاجر وایي، یعنې هغه څوک چې ظلمونه او فسادونه کوي او بل چا په ضرر او بدیې نه ډیل کېږي او هر کله چې د خیر فعل او د نیکو عملو ممارست د انساني ټولني د راحت اطمینان او د سلامتیا سبب ګرځي او هر کامل انسان چې د انسانیت معنا پېژني پوهېږي چې د خیر د فعل نه د خلاصون چاره نشته، نو له دې کبله یې خیر ته واجب ویلي دي، یعنې هغه خیر چې په انسان واجب دی او اخلاق فاضله په انسان کې د خیر له هغې عاطفې څخه صادرېږي چې د ده په نفس کې راسخه شوي وي، نو ځکه مولفینو ویلي دي:

د علم اخلاق موضوع صرف ((د خیر فکر)) دی. دا هغه شی دی چې د تربیت علماوو ډېر اهمیت ورکړی دی او دا فکر باید په ورکوټوالي په زړونو کې پیدا او کلک کړی شي او له ورکوټوالي او صغارت څخه کوچنیو ته د خیر رسولو عادت ورکړی شي.

خلک د دې فکر په درلودلو او استحکام کې یو برابر نه دي، بلکې نسبت دې فکر ته په درجو او مراتبو وېشل شويدي چې حضرت نبي کریم (ص) ورته قانون او میزان ایښی دی او خداپرې چې دا له هغو ادبي قوانینو څخه ډېر باریک او رښتني قانون دی چې سپری ورباندې له ځان

سره محاکمه کوي، دا دی د رسول الله (ص) قول ((کارونه ټول په نیت سره دي)) یعنی د هر کار او عمل د قبول او اعتبار مرتبه د دغه عمل د خاوند د نیت او قصد په لحاظ او د ده د ارادې د حسن او اعتدال په اندازه ده، مثلاً څوک چې د خپل پوروري حق د حاکم د حکم نه وروسته ادا کړي، ده هم گویا یو اندازه ښه وکړل، لیکن نه هغومره چې یو سړی به له غوښتنې او حکم څخه د خپل پوروري حق ادا کړي، مثلاً هغه څوک چې په خپله ځان ښه ساتي، خوري، څښي، راغونډوي، خپل حاجتونه پوره کوي، دی ښه کوي، لیکن نه هغومره لکه څوک چې له اهل، عیال او خپلوانو سره ښېگنې کوي او دا سړی بیا د هغه سړي د فضل او ښه والي اندازې ته نه شي رسېدای چې له پردو او اجنبي خلکو سره چې هېڅ په ده حق نه لري، ښېگنې کوي، همدا رنگه هغه څوک چې شر پرېږدي او ښه کار کوي، لېکن د خلکو له کبله او د هغو له وېرې دی پدې فضیلت کې له هغه چا سره نه شي سمېدای چې دی د ثواب د گټلو او د خدای د وېرې له کبله ښه کارونه کوي او دا وروستنی سړی بیا په فضل او نېکۍ کې د هغه چا غوندې نه دی چې ښه کارونه کوي. تش د ښه والي د پاره او یوازې په دې سبب چې دی د ښو سره شوق او مینه لري، به د یو د باندي موثر او محرک څخه نور دغه داخلي سابق چې سړی ښو ته راکاږي، د دې نه کله په ضمیر او وجدان سره او کله په شعور بالواجب سره تعبیر کاوه شي او د اخلاقو ځینې علماوو دې ته ((قانون ذاتي)) ویلی دی او دغه نفسي سابق په بشر کې هغه وخت کلکېږي او غالبېږي چې دی په ((دیني)) او اجتماعي تربیت او پالنه کې کامل شي، لکه چې د دیندارانو خواص او د صدیقینو او ابرارو طبقه ښه کار تش په دې لحاظ کوي چې دا ښه دی، لکه چې د خپل رب سبحانه تعالی عبادت خاص د ده د ذات د پاره او د دې د پاره کوي چې دی د عبادت مستحق دی، نه د جنت په طمع او نه د اور له وېرې، لکه چې ډېرو کاملینو په دې تصریح

کړېده، یو له دوی نه ویلي دي: ((زه د خدای (ج) عبادت محض د تعظیم او تجلیل د پاره کوم او د ثواب طمع نه لرم)) او د دیني او نفسي تربیت همدغسې لویې درجې ته زموږ سردار حضرت عمر (رض) اشارت کړی دی او زموږ د سردار ((صهیب رض)) په حق کې یې فرمایلي دي، نعم العبد صهیب: ((لولم بخف الله لم يعصه)) یعنې صهیب خورا ښه سړی دی، که له خدای (ج) نه نه وپېرېدای، هم گناه به یې نه کولی، مطلب دا دی چې د ده نفس او فطرت دومره ښو ته راجع دی چې که فرض کړو چې دی له خدای نه وپېرېږي او له عذابه ونه ډارېږي هم گناه نه کوي او هغه چې په ده واجب دي، نه یې پرېږدي، نو خصوصاً په داسې حال کې چې دی (رض) له خدایه وپېرېږي او له قهره او عذابه یې ځان ساتي، څومره به له عصیانه وړاندې گرځي، نو صهیب (رض) د حضرت عم (رض) په شاهدي سره د هغه نیکانو او ښو خلکو سردار دی چې ښه محض د ښه والي په نیت او د ضمیر او وجدان په غریزه او د واجب د پېژندگلوي په لحاظ ادا کوي.

د خیر او شر پېژندگلوي او تمیز د بشر په فطرت کې پرته ده، بلکې فطرت سلیم او مزاج مستقیم وي، نو ده ته تقریباً بدیهي وي.

هر څه چې د ښو ممارست او مشق وي، نو دا په نفس مشکل او سخت تمامېږي او د ورکوټوالي نه تربیت روزنې، پالنې او عادت کولو ته احتیاج لري، په ټولو کې یو ښه شی چې نفس ورباندې د ښو کولو او د بدو نه منع کېدلو ته تیارېږي، هغه دغه قاعده ده چې امتونو پر له پسې او د هر دین متدینینو منلې ده، هغه دا ده چې ((په بل هغه مه کوه چې په ځان دی نه وي خوښ)) او د همدې زرینې قاعدې په معنا ډېر نبوي احادیث راغلي دي چې هغه له دې نه ښه فصیح او خواږه دي له هغو څخه دا لاندې حدیثونه دي:

د خادم نړۍ لید

((ښه کوه او له بدو ځان ساته، هغه کارونه کوه چې ته یې ښه گڼې، کوم وخت چې ته پاڅېږې او خلق یې درپسې وایي، نو کوه یې او مه گوره هغو ته چې ته یې بد گڼې کوم وخت چې ته پاڅېږې او قوم یې درپسې وایي، نو له دېنه ځان ساته)) ((کوم وخت چې ته د بل چا د عیبو د یادولو اراده وکړې، نو خپل عیبونه په یاد کړه.)) ((په خلکو هغه پېرزو کوه چې په ځان دې پېرزو وي.)) ((هغه چې ته نه غواړې چې خلک یې درڅخه وویني، نو چې یوازې اوسې هم مه یې کوه.)) له دې قسمه په دې باب کې ډېر حدیثونه او ایتونه راغلي دي چې استقصا یې دلته نه ده ممکنه، نو په همدغو مو کفایت وکړ.)) ((۲۴: ۸۳۴))

ټولنیز او فردي اخلاق بله موضوع ده چې په ټولنه کې د عدالت د تامین سبب گرځي او عامه نظم ټینګوي، استاد په خپلو ژباړل شویو دیني لیکنو کې د اخلاقو څېړنې ته ډېر پام کړی او په څو لیکنو کې یې دا موضوع څېړلې ده. په یوه ژباړل شوې لیکنه کې یې چې (د اخلاقو موقعیت) نومېږي، د اخلاقو موضوع څېړلې ده، په دې لیکنه کې، ښه اخلاق تعریف شوي او د دیني اساساتو پر بنسټ ښه خوی د دین نیمه برخه گڼل شوې ده. په دې لیکنه کې دښو اخلاقو د ترویج په خاطر په خپله د رسول الله مبارک دا مبارک حدیث د قوي دلیل په توګه راوړل شوی چې ویلي یې دي: ((زه د دې لپاره راېږل شوی یم چې ښه خوښه تمام او پورته کړم)) الله تعالی هم د خپل استازي ستاینه په (حسن خلق) سره کړې ده. په دې لیکنه کې راغلي دي:

((مکارم الاخلاق (ښه خوښه) هغه ادبي روح او الفاظ دي چې لوی څښتن د بشر په نفسونو کې اېښي دي او د دوی سعادت او شقاوت یې پر دې پورې تړلي دي او د بشر د ډلو د پورته والي او کښته والي د مقایسې لپاره یې دغه اخلاق دغسې تله مقررې کړي دي چې خورا واړه باریک او

نري فرقونه په دې سره سنجول کېږي. لکه ځینې علماوو چې ویلي دي: امتونه په ابتدایي حالت کې په بدني قوت سره یو پر بل زیاتېږي، نو چې څه پورته شي، بیا د علم پر اساس یو بل ته درناوی کوي، کله چې تر دې هم پورته شي، نو بیا د اخلاقو پر بنسټ یو بل ته درناوی کوي.

هو، لوی څښتن اسماني دینونه د دې لپاره چې انسان ته د سعادت لاره نښي او د مدنیت او تهذیب مقام ته یې رسوي. ځکه چې لوی خاوند دا اراده کړې ده چې اخلاق او واجبات دې د دې شرایعو او دینونو د ظهور لپاره کلک رکن او لوی سبب وي، لکه حضرت انس (رض) روایت کړی دی:

((ان حسن الخلق نصف الدين))

ژباړه: ښه خوی نیم دین دی.

همدارنگه په صحیح حدیث کې د انس (رض) په روایت راغلي دي: ((ان الخلق وعاء الدين)). یعنې ښه خوی د دین لوبڼی (ظرف) دی. معنا یې داسې ده چې ښه خوی نسبت دین ته داسې دی، لکه د لوبڼي نسبت هغه شي ته چې په کې پروت وي. د مثال په ډول: لکه اوبه چې په خپله یې له یو داسې لوبڼي نه چې راغونډې کړو او له ضایع کېدو نه یې وژغورو، نشي ټینګېدی، دا رنگه تعلیمونه هم په خپل حال نه پاته کېږي او قوت یې نه ساتل کېږي، تر څو په مدینو کې داسې کلک او قابت اخلاق نه وي چې د دین د تعلیمونو څخه چاپېره شي او له ضایع څخه یې وساتي. لکه رسول کریم (ص) چې فرمایلي دي: (ان الله حف الاسم مكارم الاخلاق و محاسن اعمال) یعنې: ((لوی څښتن اسلام په نېکو خوینو او ښو عملونو سره ساتلی دی)).

د خادم نړۍ لید

خپله رسول کریم (ص) د بعثت غرض دا بنودلی دی چې ښه خوبونه خپاره کړم، لکه چې ویلي یې دي: ((زه د دې لپاره رالېږل شوی یم چې ښه خوبونه تمام او پورته کړم)). کوم وخت چې خدای تعالیٰ وغوښتل چې د خپل نبی ستاینه وکړي، نو د نوموړي ستاینه یې په حسن خلق سره وکړه او ویې فرمایل:

(انک لعلی خلق عظیم)

دا ډېره رښتیا خبره ده چې ته په لویو خوبونو باندې متخلق یې. همدارنگه حضرت علی کرام الله وجهه ویلي دي: ((لا فرین کحسن الخلق ولا تجارة کالعمل الصالح. د ښه خوی په شان ملگري او د ښه عمل غوندې سوداگري هچېرې نشته)). د یو حکیم وینا ده هېڅ قوم د علم زیاتوالي ته دومره اړتیا نه لري، لکه د ښو خوبونو ډېروالي ته یې چې لري)). ((۲۴: ۸۶۵))

استاد خادم د اخلاقو موضوع ډېره مهمه گڼي او په دې باب د (اخلاق او ایمان) په نامه یوه لیکنه ژباړي، ددې ژباړې هدف همدا دی چې (اخلاق او ایمان) خلکو ته په ښه ډول معلوم شي. په دې لیکنه کې د (ایمان) تعریف کېږي، د ایمان ډولونه او ځانگې په گوته کېږي، د ایمان او اخلاقو تر منځ رابطه معرفي کېږي. هر څوک چې دا لیکنه لولي د ایمان د پیاوړتیا سبب یې گرځي. په دې لیکنه کې راځي:

((ایمان په لغت کې کلک یقین او د شرعي په ژبه د اسلام په تعلیمو او صحیحو عقایدو باندې ټینګ باور کولو ته وايي. مکارم الاخلاق د اسلام غټ غټ تعلیمونه په غېږ کې نیسي او په حدیث شریف کې راغلي دي: ایمان څه د پاسه او یا ځانگې لري، خو خورا ښه یې کلمه طیبه ده او ادنا یې له لارې نه ضرري شی لري کول دي. وگورئ ضرري شی لکه کانی،

اغزی او بل داسې شی چې لاروي ته ضرر رسوي، له لارې نه لرې کول یې د اسلام له خصلتونو څخه وبلل او دا یې له دې نه چې د اجتماعي واجباتو څخه یو واجب دی، بل نو څه شی دی؟ نو ښه چې د ضرري شي لرې کول د ایمان له شعبو څخه وبلل شو، نو د ایمان شعبي او خصال چې د شخصي او اجتماعي واجباتو سره تعلق لري، څومره ډېر شول او دا چې (څه د پاسه اويا) یې ویلي دي؛ دلته مراد حصر او تعین نه دی، بلکې مراد د مطلق ډېروالي او کثرت دی. په عربي او پښتو دواړو کې دا یو اسلوب دی چې له کثر څخه د اويا په لفظ تعبیر کوي.

لکه وایي چې اويا وارې درغلم، مانا دا چې ډېر وارې درغلم. دلته ډېر داسې حدیثونه شته دي چې د ایمان د شعبو، اخلاقو او ادبي خصایلو نمونې دي. لکه: اشرف د ایمانونو دا دی چې خلک دې امین وگڼي او اشرف اسلام دا دی چې خلک ستا له ژبې څخه سلامت اوسي. مومن هغه دی چې خلک ورباندې د خپلو مالونو او ځانونو له خوا ډاډه وي او مهاجر هغه دی چې له گناهونو او بدو کارونو څخه بېزار وي.

هجرت پر مسلمانانو هغه وخت واجب و او ښه کار گڼل کېده چې کوم وخت چې مکه مکرمه د شرک او کفارو ځای و، خو هغه وخت چې مکه فتحه شوه او د اسلام او توحید بنا شو، نو د هجرت لپاره دغه ښه والی پاتې نه شو، نو په دغه وخت کې له گناهونو او بدو کارونو څخه بېزاري د هجرت پر ځای ودرېدل. په حدیث شریف کې راغلي دي:

((زبنت ښه ایمان دا دی چې ته په خلقو هغه شی پېرزو کړې چې په ځان یې پېرزو کوي او په دوی پېرزو نه کړې کوم چې په ځان یې نه پېرزو کوي او ښې خبرې وکړي، یا غلی اوسي. (څوک چې پخپله ښکې خوشحاله او خپله بدې یې خفه کړي، نو دغه مومن دی) معنی یې دا ده چې داسې زړه او وجدان چې سړی په بد کار باندې خپه او په ښه یې

د خادم نړۍ لید

خوشحاله کړي، نو دغه سړی مسلمان دی. حضرت علی کرم الله وجهه فرمایلي دي چې: ایمان دا دی چې په هغه ځای کې رښتیا غوره کړې چې ضرر در رسوي. په حدیث شریف کې هم راغلي دي: (هېڅوک تر هغه مسلمان نه بلل کېږي، تر هغه چې د خپل ورور لپاره هغه شی خوښ نه کړي کوم چې د ځان لپاره یې خوښوي، په تاسو کې ښه ایمانوال هغه دی چې اخلاق یې ښه وي).

(ښه ایمان له کاملونکیو څخه دی، همدارنگه لوړ همتي د ایمان له ارکانو څخه ده. لوړ همتي د لویو کارونو د کولو سعيه او د زړه غټوالی دی. دین معامله ده، یعنې هغه څوک دیندار دی چې معامله یې ښه وي. په دې باب ډېر حدیثونه راغلي دي، خو مونږ به په همدې کفایت وکړو. دا ټول حدیثونه په دې دلالت کوي چې کوم شي ته چې مونږ مکارم الاخلاق وایو، هغه که شخصي وي او که اجتماعي، هغه د ایمان پوره کوونکي بلل کېږي، نو په چا کې چې دغه اخلاق زیات وي، نو د هغه ایمان ډېر بشپړ دی. له دې نه ښه معلومېږي چې اخلاق له ایمان سره څه اړیکه لري.

د حاتم طایي لور (سفانه) وایي: ((کوم وخت چې مونږ د رسول الله صلی الله علیه وسلم ملگرو ونيولو، نو ما ورته وویل چې که تاسو دا مناسبه بولئ، نو ما پرېږدئ، د قبایلو دوستان راباندې خفه او دښمنان راباندې مه خوشالوئ. ځکه زه د هغه چا لور یم چې د خپل قوم مشر و، بندیان به یې خلاصول، بدکاران به یې وژل، گاونډیان به یې ساتل، د خپل قوم حمایت به یې کاوه او له نورو سره به یې کمک کاوه. همدارنگه څوک یې نه نا امیده کول، د هغه نوم حاتم طایي دی.

رسول اکرم صلی الله علیه وسلم ورته وویل: ((ای نجلی! دا په رښتیا د اسلام صفتونه دي، نو حکم یې وکړ چې دا نجلی پرېږدئ، ځکه

چې د دې پلار مکارم الاخلاق خوښول)) کله چې دوی خوشې شول، نو دا نجلۍ او ورور یې عدي بن حاتم مسلمانان شول.)) (۲۴: ۸۷۹)

د یادونې وړ ده چې دا پورته درې لیکنې د (مکارم الاخلاق) د اثر یوه برخه ده چې په اصلاح ورځپاڼه کې د مستقلو لیکنو په بڼه هم خپرې شوې دي. (مکارم الاخلاق) که څه هم د استاد له خوا ژباړل شوی اثر دی، خو په دې ژباړه کې له محتوا سره سم د وضاحت په خاطر ده خپل فکر هم ورسره ملگری کړی او د موضوع د څرگندتیا په خاطر یې زموږ په ټولنه او ژبه کې ورته مثالونه ورکړي دي.

استاد خادم د خپلو دیني لیکنو او ژباړو په لړ کې د فساد موضوع هم خپرلې ده. فساد چې هم د دین او هم د دنیا له نظره یو مردود عمل دی او د ډېرو زیاتو ټولنیزو ناروغیو سبب کېږي، استاد یادې موضوع ته نغوته کړې، هغه د (فساد مه کوئ!) تر عنوان لاندې په یوه امریه عنوان کې دا موضوع ارزولې ده، په دې لیکنه کې د فساد او فسادگر پر څرنگوالي په لنډو ټکو کې، خو په ډېر دقت سره بحث شوی، فساد داسې یوه مضره پدیده گڼل شوې چې د ټولې ټولنې د تباهی سبب گرځي. دا ډول لیکنې زموږ د ټولنې د پرون ضرورت هم و، د نن هم دی او د سبا به هم وي. په لیکنه کې راغلي:

((دا امر په قرانکریم کې په تکرار راغلی دی او په تکرار سره مسلمانان له فساد څخه منع شوي دي، قرانکریم د بشر د لارښوونې او هدایت لپاره نازل شوی دی او اکثره پکې ده ((یا ایها الناس)) ای خلکو په کلمه سره منع شوي دي، نو په دغه صورت سره انسانان د اسماني شرایعو پر اساس اصلاح ته رابلل شوي او له فساد څخه منع شوي دي.)) (لا تبغ فی الارض الفساد))

د خادم نړۍ ليد

ژباړه: په حُمکه کې فساد مه جوړوئ

همدارنگه الله سبحانه و تعالی فرمایي: ((ان الله لا يحب الفساد))

ژباړه: بې له شکه چې الله سبحانه و تعالی فساد نه خوښوي.

همدارنگه ډېر رنگونه، عبارات او کلمات د فساد د مخنوي لپاره د قرانکریم په ایتونو کې راغلي دي. زنا او داسې نور کارونه الله سبحانه و تعالی فحشا بللي دي، غلا او رشوت یې ظلم او بد اخلاقي گڼلې ده. اوس نو پوښتنه دا ده چې فساد څه شی دی؟

فساد شر انگېزي، د دښمنۍ پيدا کول او د دوو کسانو په منځ کې تېرو ټکولو او جگړې کولو ته وايي. د قرانکریم وروستی سوره د ناس سوره چې په دغه سوره کې د دغو مفسدانو او حاسدانو له شر څخه د ژغورنې لپاره د لوی څښتن په مرسته حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم ته امر شوی دی. فساد خلک د خولې او ژبې په اور باندې دومره تباہ کولای شي چې یو عسکر یې پخپله تخریبي قوه نه شي تباہ کولای. هغه کسان چې ځانونه مسلمانان گڼي دوی باید خپل ځانونه له فساد څخه وساتي. د فساد دغه ډولونه د دروغو او دسیسو له ډولونو څخه دي. د شر خبرې جوړول او د خلکو په منځ کې د هغوی خپرول چې د دوستانو په منځ کې اختلاف پیدا شي، دا د هغو خلکو کار دی چې اخلاقي جرات نه لري، په دروغو نه شرمېږي او دسیسه عیب نه گڼي.

نو دوی ټوله ورځ خبرې جوړوي او په همدې ډول یې په خلکو کې خپروي چې هېڅوک پر دې نه پوهېږي چې دا کار چا کړی. د دې کسانو پېژندل خورا گران کار دی، دوی ماسکونه لري او پر خپلو مخونو یې اچوي، په ښکاره یو ډول او په پټه بل ډول وي، مخامخ خوښي کوي او په پټه خلکو ته کوهي کني او خلک په کې ور غورځوي او په دې سره

خپلې موخې ترلاسه کوي. دا چې د دغو کسانو له شر او دسیسو نه خلاصون خورا گران کار دی، نو قران کریم په ډېر اهمیت ورته قایل شوی دی او په سورة فلق او سورة ناس دواړو کې یې د دغو مفسدانو له شر څخه مونږ ته د پناه غوښتلو امر کړی دی.

هغه کسان چې په صراحت خبرې نه شي کولای او هغه کسان چې دروغ وایي او پر ثابت شي او هغه کسان چې دسیسه کول روا گڼي، بې له شکه چې دغه کسان مفسدان دي. دوی د اوبو غوندې په نرمۍ سره کورنۍ او ملتونه له منځه وړي او دوی د خپلې موخې د ترلاسه کولو لپاره په هېڅ ردالت نه شرمېږي او په نرمه لهجه د خلکو ورمېرونه ماتوي.

دوی د وینو غوندې یو قوم او یو ملت خوري، تر هغه وخت یې خوري چې له منځه یې نه وي وړی. هر کله چې په یو قوم او ملت کې دا ډول کسان ولیدل شي چې په بدبو نه شرمېږي او عیب یې نه گڼي، نو په دې ډول فساد، دروغ او دسیسې خپله رېښه ټینګوي. که څوک مفسدان نه شي پېژندای، نو په عمومي صفاتو به وپېژندل شي، خو ځینې د زکاوت څښتن بیا دا ډول کسان په اسانۍ سره پېژندلای شي، گڼې دوی ډېر چالاک وي او د خپل بام واوړي د بل پر بام وراچوي، هو رزایل پسندي د مفسدانو لویه علامه ده، مسلمانانو! له مفسدانو ځان وساتئ. په تا پورې پناه غواړو ای زمونږ خدایه!!!)) (۲۴: ۱۰۸۱)

د استاد د دا ډول دیني لیکنو او ژباړو شمېر زیات دی چې موږ یې پورته یوازې څو بېلګې راوړې او د لیکنو عنوانونه مو ورته یاد کړل. پر پورته لیکنو او ځانگړو اثارو (ژباړو) سربېره استاد خادم په خپلو منظمو تخلیقي اثارو کې هم ځینې دیني مسایل یاد کړي او یا یې هم خپل کلام هغو ته وقف کړی دی.

د خادم نړۍ ليد

د نظم په برخه کې د (دعا او اسلامي ترانه) نظمونه ديني اسلامي رنگ لري، د (قران ساتونکي) په نامه په يوه څلوريزه کې وايي:

له مخ د ځمکې چې ايمان والوت
د احمد روح چې له جهان والوت
په غر کې چې چا و اول نيولی
چا دی ساتلی چې قران والوت.

په يوه څلوريزه (توکل) کې بيا پر خداى (ج) توکل کوي په مسلمان کې قوت او قران کې توري پاتې بولي او وايي، نهيلي کېږئ مه:

قوت لاشته دی په مسلمان کې
توري لا پاتې دي، په پاک قران کې
مايوسه نه شئ د خداى ج له رحمه
ای افغانانو په لوى جهان کې.

استاد خادم په خپل منظوم کلام کې يو حمد لري، د سر بيت يې دا دی:

د امت لپاره محمد مصطفى دی
حبيب يې خدا دی حبيب يې خدا دی

په دې نظم کې چې ټول (۱۵) بيته دی، د حضرت محمد (ص) اوصاف بيان شوي دي.

(د اسلام پيغام) په نامه يو نظم کې چې ټول (۵۹) بيته دی، پر مسلمان باندې غږ کوي چې د اسلام اصلي پيغام ته غاړه کېږدئ او له ناوړه کارونو لاس واخلي!

(ای د دې جهان خاونده) نظم کې د کایناتو له رب څخه هیله کوي چې په دې دنیا کې هر څه ستا په واک کې دي، نو د استعمار له ظلم او ستمه یې وژغوره او نړۍ له ظلم څخه پاکه کړه.

ددې ترڅنگ (یوه مثنوي، یوه عریضه، د اسلام د علماوو په حضور، دین غریب دی) او ځینې نور نظمونه هم دیني پیغامونه لري. د دې بحث په پای کې غواړو د (مکارم الاخلاق) له اثر څخه د استاد خادم یوه ژباړه چې (چغلي او غیبت) نومېږي او په (اصلاح) ورځپاڼه کې د (چغلي او خبرې وړل) په نامه هم خپره شوې ده. د دې بحث د وورستي مطلب په توګه راوړم:

په دې لیکنه کې چغلي یا خبرې وړل او غیبت د اسلام له نظره خپرل شوي دي.

((چغلي او غیبت ورور او خور دي او اکثره سره یو ځای ذکر کېږي. چغلي چې په عربي ورته نعیمه وايي، دا ده چې سړی د چا داسې خبرې، احوال او واقعات خلکو ته یوسي چې سړي ته ضرر لري یا پرې شرمېږي یا د ده یو اینده کار ورځرايوې، دا معلومه خبره ده چې د دغه بد خوی له خپرېدو څخه په خلکو کې څومره شر او فساد پیدا کېږي او د دوستانو په منځ کې دښمني اچوي او د ښو یارانو تر منځ پرېکړه کوي، نو چغلي د اسلام له منافي اخلاقو څخه شمېرل شوې ده. رسو الله ویلي دي:

((د چغلي او حسد خاوند زموږ څخه نه دی)). ((له تاسو څخه د خدای په نزد ډېر د قهر وړ هغه څوک دی چې چغلي کوي، هغه چې د وروڼو په منځ کې بېلتون راولي)).

قران شریف په هغه چا عیب ویلي دي چې دغه خوی یې لرلو، لکه چې وايي:

د خادم نړۍ لید

((دی بد ستایونکی او چغلگر دی)).

چغلگري نیمه د یو نه بل ته خبرې وړل دي، مگر جاسوسي دخلکو خبرې د واک او اختیار خاوندانو او هغه کسانو ته وړل دي چې د هغو قهر دپرو تاوانونو سبب گرځي. دا قسم چغلگري دپره بده ده، قران شریف د دې نه منع کړې ده، لکه چې وايي:

((ولا تجسسوا؛ جاسوسي مه کوئ)).

جاسوس د خلکو په پټو اسرارو کې لاس وهي او د خلکو پټ رازونه او دسینې خبرې دواک خاوندانو ته وړي او هغوی مشتبه کوي او په خلکو یې په قهر وي او په دغه شان د پاس لاس او لاندې لاس خلکو په منځ کې بدگوماني، بدنيتي، حسد او کینه پیدا کوي. غټه خبره دا ده چې د خلکو د سینو اوزرونو په کوايفو کې گوتې وهل شرعاً منع شوي دي، بلکې واکداران باید ظاهر او عمل ته وگوري.

قران کریم مونږ ته امر کړی دی چې د دغو جاسوسانو په خوله باور ونه کړو، تر څو چې پټه پلټنه وکړی شي او معامله ثبوت ته ورسېږي، خدای تعالی وايي:

((که تاسې ته کوم فاسق څه خبر راوړي، نو ښه یې ځان ته معلوم

کړئ)).

یعنې: استیضاح یې وکړئ.

وگورئ جاسوس ته یې فاسق ووايه او همدغه شرم یې بس دی. هو! لکه څه رنگه چې غیبت په ځینې مواردو کې جواز لري، نو دغسې جاسوسي هم ده. که سړی وويني چې زید د عمرو د پاره یو څه پسات جوړوي او غواړي چې ویې وژني، ویې شرموي یا یې حق تلف کاندې،

په دې وخت کې نو دا عدل نه دی چې مونږ چپ کېنو او د واک خاوندان پرې خبر نه کړو. دا خو شخصي معاملات شو، راغلو اجتماعي مسایلو ته، د عام امنیت د ساتلو، د جنگونو، غزاگانو او فتنو په وخت کې د واک خاوندان مضطر دي، چې داسې کسان وساتي چې احوالات ورته راوړي، د خلفاوو په وخت کې یې داسې خلکو ته (اصحاب الاخبار) ویل: اوس ورته (پټ پولیس)، (رپوټ چیان) یا (مخبران) وایي.

اوس نو مدعا دلته دا ده چې کوم وخت دغسې غیبت او جاسوسي روا شوه، نو دا بیا هېڅکله روا نه ده چې دغه کار دې دغسې خلکو ته وسپارل شي چې په خلکو کې په بې وجدانۍ، اغراضو، حسد، بول پرستي او خباثت سره مشهور وي. بلکې واجب ده چې خبرې رسوونکي دې حر، پاک زړي، مخلصان او د داسې وجدان خاوندان وي چې هېڅکله د حق نه نه تېرېږي او د واک خاوندانو ته شخصي خبرې نه وړي او همېشه یې د ضرر رفع او د خبر رسول مراد وي.

خبره دا ده چې داستخباراتو په واسطه د خلکو اسرار او پټ رازونه معلومول په هغه خاص وختونو کې موجود وي چې که هوښیاري و نه شي، نو فساد به پېښ شي او مملکت به خراب شي، مگر په عادي او معمولي حالاتو او حوادثو کې د خلکو په پټو کارو او موهومو اسرارو کې لاسونه وهل د خلکو زړونه بدوي او په مخالفت یې ټینګوي. پیغمبر صلعم ویلي دي:

((کوم وخت چې د واک خاوند په خلکو کې شک لټوي، نو فاسد به یې کړي)).

د چغلي او خبر وړلو، لوی نقصان دا دی چې چغلگران او خبرې وړونکي اکثره په خبرو کې خپل اغراض، مقاصد او مطالب وړاندې بیايي، دوی گوري چې کومې خبرې ښې خرڅېږي او له چا سره د دوی

د خادم نړۍ لید

کینه ده او چا ته باید ضرر ورسوي او په څه صورت باید خپل مورې ټینګ کاندې. اکثراً د عام نظام او ملي منفعت سره د دوی دل جمعي نه وي، نو ځکه د دوی د فایده په ځای ضرر ډېر وي. دا ضرر د دوی له لاسه دواړو خواوو ته متوجه دی، هم حکومت او هم ملت ته، ای خدایه! مونږ په تا پورې له ټولو شیطانانو څخه پناه غواړو.)) (۲۴: ۹۹۱)

په پای کې یو ځل بیا یادونه کوم چې په اسلامپالنه یا دینپالنه کې د استاد خادم لیکنې، ژباړنې او نظموه تر دې زیات دي چې مور یې پورته یادونه وکړه، خو مور یې دلته دا څو لیکنې د بېلګې په توګه یادې کړې او د ځینو متن مو راانتقال کړ.

په مجموعي ډول که په دیني برخه کې مور د استاد خادم، کار، زیار، فکر او اثار ارزوو، نو اکثره یې پر ټولنیزو اخلاقو او ټولنیز سمون راڅرخي، ده که په دیني برخه کې ژباړې کړي او یا یې خپلې ځانګړې لیکنې دي، اکثره یې د ټولنیز سمون او د یوه ایډیال مسلمان د جوړولو لپاره هڅه ده. خادم د یوه دیني عالم په توګه په دې برخه کې خپل مسولیت ترسره کړی دی.

ټولنپالنه

استاد خادم د خپلې ټولنې د پرمختګ، سوکالی، او سمون لپاره د خپلې وسې تر وروستي بریده هلې ځلې کړي، د ده د اثارو یوه درنه برخه پر همدې ټولنپالنې راڅرخي، دی که کله هم د پښتو، پښتون، پښتونولۍ، افغان او افغانیت بحث کوي، نو هدف یې همدا دی چې همدا د افغاني ټولنې رغنده بشري او معنوي توکونه دي. د ده په نظر، ده چې کوم څلور کتابه لیکلي، هغه یې د همدغې ټولنې سوکالی، د سمون او پرمخون لپاره لیکلي دي:

سپینتمن راورد ژوند کتاب
کلي رایج کر، د خوند کتاب
خیرالبیان شو، الهام روښان ته
خادم ته راغی د ژوند کتاب.

بیا څلورو اسماني کتابونو ته اشاره کوي او پر پښتون غږ کوي چې
د حق لاره مونده کړه او د مرګ له خوبه راویښ شه!

څلور استاځي، څلور کتابه
درته راګوز شول، له لور جنابه
پښتونه لار دې، حق ته مونده کړه
که لا وېښ نه یې د مرګ له خوابه.

د خادم نړۍ لید

استاد خادم د ټولني د پرمختګ لپاره سياسي او خپرنيز حرکتونه پيل کړل، د وینې زلميانو غورځنگ کې ده فعال حضور درلود او هلته يې پر ټولنپالنې او ملتپالنې زيات ټينګار کاوه، د افغان ملت گوند په جوړښت کې يې هم فعال ګډون درلود، د هغوی تگلاره هم پر ټولنپالنې ولاړه وه، (افغان ولس، طلوع افغان) او نورو گڼو خپرونو کې د ده زيات شمېر ليکنې د همدې ټولنپالنې پر محور راڅرخېدې. منظوم او منثور کلام دواړو کې يې په دې اړه گڼې ليکنې شته چې دلته يې ځينو ته نغوته کوو: (زموږ په وطن کې تر ټولو لوی سوال د کلچر سوال دی، د اجتماع جراثيم، په ټولنه کې سوداگران، اجتماعي اخلاق، مشر او کشر، زموږ جامعه، ښځې په انتخاباتو کې) او ځينې نورې ليکنې يې پر همدې محور راڅرخي. په نظم کې: (عالم او ټولنه، اعتدال، نوې لاره، گډوډي او استفاده، څلور کتابه، خپلواک پښتون او ټولنپالنه، ټولنيز اعلان) او داسې نور نظموه يې د ټولنپالنې د فکر انځورونه کوي.

استاد خادم يو ټولنپال ليکوال او سياسي فعال و، د ده ټولنپالنه په نظري او علمي ډگر کې څرګنده وه، په نظري ډگر کې خود د دې خبرې د سپيناوي لپاره د ده ليکنې پوره وضاحت ورکوي. دی په يوه ليکنه کې چې (د اجتماع جراثيم) نومېږي، له خپلې ټولنې سره خپله مينه په ډاګه کوي، دی په ټولنه کې ناروغي پر دوو ډولونو وېشي، يوه طبي يا شخصي او بله ټولنيزه ناروغي. دی په دې نظر دی چې د شخصي ناروغي درملنه اسانه ده، خو د ټولنيزې هغې ډېره سخته ده. دی رشوت، رشوت خواره، د ټولنيزې ناروغي جراثيم گڼي، دی وايي که موږ غواړو خپله ټولنه ورغوو، نو په کار ده، چې د دې جراثيمو درملنه وکړو، دی وايي:

((څرنگه چې د طب د نوو تحقيقاتو څخه ثابته شوې ده، اکثره بدني مهلك امراض له جراثيمو څخه پيدا کېږي؛ دا رنگه د اجتماع د

پخوانو تدقیقاتو څخه دا راپاته ده چې انساني اجتماع هم مهلك امراض لري او دا مهلك امراض هم د یو نوع مخصوصو جراثیمو په واسطه پیدا کېږي او نشرېږي. دومره قدرې خبره ده چې د بدني امراضو جراثیم یې له ذره بینه څخه نه لیدل کېږي. مگر د اجتماع جراثیم غټ غټ د هر چا په مخکې گرځي او هر څوک یې ویني او گوري یې. د بدني امراضو د جراثیمو څخه ځان ساتل په لږ کونښن سره هر څوک کولای شي؛ لیکن د اجتماع د جراثیمو په غېږ کې هر څوک، په خپله ځان غورځوي او نه پوهېږي چې دا وضعیت دوی او د دوی ټولو هم صغانو ته مهلك اثر لري!

ښه نو دا د جمعیت جراثیم څه شی دي؛ دا بډې خواړه دي چې د مهلكو جراثیمو غوندې د اجتماع حیاتي منابع مسموم کوي او فنا ته یې سوق کوي. د دې خبرې دلیل دا دی چې په هر ملک کې چې بډې خواړه پیدا شي، د هغوی په واسطه حق او باطل؛ رښتیا او درواغ سره گډوډ شي. بیا نو نه په حق او رښتیاوو خپله ثمره مرتبېږي او نه په باطل او دروغو باندې څوک ترتل کېږي. بلکې کله دا هم وشي چې حق او رښتیا ویونکي د باطل او دروغ پالونکو له خوا داسې غوبل شي، لکه بوس د خرو د پښو لاندې. په دغه شان سره بډې خواړه په هر اجتماعي مقصد کې خپلو شخصیاتو ته دخل ورکوي او له دغه پلوه څخه د ظلم په ترویج کې کومک او کونښن کوي.

او دا خو صحیح حدیث دی؛ ((الملك يبقی مع الکفر ولا یبقی مع الظم)).

((الظم)).

نو په اخره کې د یوې اجتماع دېوال له بېخه رالوېږي او یو ملت

تباه شي. ((۲۳: ۵۵۸))

د خادم نړۍ لید

د استاد خادم پورتنۍ لیکنه که څه هم ډېره لنډه وه، خو د یوې اساسي ټولنیزې ناروغۍ د عاملانو د رشوت خورو څېره او د هغه د ضررونو کچه یې په ښه ډول ټولنې ته وړاندې کړې ده.

استاد خادم د ټولنې د سوکالۍ او پرمختګ لپاره پر مینه او محبت، ټولنیز توازن ټینګار کوي، دی (مشر او کشر) د ټولنې ده انډولیزې برخې ګڼي، په همدې نامه په یوه نثر کې د دواړو مکلفیتونه څرګندوي. استاد خادم په دې نظر دی که چېرې دا دواړه قشره خپل مسولیتونه ترسره نه کړي، نو په ټولنه کې عدالت، ثبات او پرمختګ نه رامنځته کېږي. دی وايي مینه او محبت د ژوندانه د پیاوړتیا اساسي عناصر دي، کوم کارونه چې په مینه او محبت ترسره کېږي، په بل هېڅ نه شي ترسره کېدلای، خادم د (مشر او کشر) په لیکنه کې وايي:

((دا دوه درجې دي چې ټول انساني افراد د قدرت له خوا په دې وېش وېشل شوي دي.

که د یوې ټولنې ټول افراد د دې وېش په لحاظ، هر یو خپله خپله وظیفه وپېژني او اجرا یې کړي، نو ډېر ډېر مشکلات به حل شي او ډېر زړه بدوالی به په خوشحالی سره بدل شي.

مشري په درې قسمه ده: د رتبې، علم او د عمر په لحاظ نو کسروالی هم، دغسې په درې قسمه وېشل کېږي.

په جامعه او ټولنه کې لکه څرنگه چې مشر په کشر حق لري، دا رنگه کشر هم په مشر حق لري.

د مشر حق په کشر باندې دا دی چې باید د خپل مشر خبرو ته غوږ کېږدي، ویې مني او په در نه سترګه ورته وګوري.

او د کشر حق په مشر باندې دا دی چې مشر باید له ده سره زړی سوی، خواخوږي او مهرباني څرگنده کا.

نو مشران باید د کشرانو د نښکنيې لپاره سعيه وکړي: ويې روزي او تربيه يې کاندې او کشران د خپلو مشرانو منښت وکړي او په عزت ورته وگوري.

که په يوه جامعه کې پر دغه اساس عمل وشي، نو رښتيا خبره دا ده چې تر ډېره حده پورې به جگړې او نښتې ورکې شي!

حکله چې د دې قسم گذران څخه مينه او محبت پيدا کېږي، مينه او محبت د گډون، بلکې د ژوندانه لپاره قوام بلل کېږي، هغه کارونه چې په مينه او محبت باندې کېږي، په بل هېڅ شان نه شي کېدای!! (۲۳: ۵۹۷)

استاد خادم په ټولنه کې د عدالت د تامين، ثبات، نظم او امن لپاره (اجتماعي اخلاق) ډېر ضروري گڼي او په دې نامه يوه ځانگړې ليکنه لري. استاد په دې ليکنه کې د ټولنيې د افراد ترمنځ د دندو بريدونه ټاکي او پر اخلاقي اصولو ټينگار کوي.

((په يوه ټولنه کې متفاوت افراد او متعدد اشخاص موجود وي. نر، بنځې، واره، غټ، مشران، کشران، مور وپلار، اولاد، قوي، ضعيف، امر، مامور، حاکم، محکوم او داسې نور.

اجتماعي حقونه چې اديانو، فلسفې او اخلاقو تعين کړي دي، له دغو څخه مراد دا دی چې انسانان خپل خپل حدود وپېژني، پر خپلو حدودو ودرېږي او هر فرد هره ډله خپله وظيفه د نورو په نسبت اجرا کاندې. نو انسانان به خوشحاله، مسعود او نېکبخت شي او نزاع گانې، جنجالونه او تصادمات به لرې شي.

د خادم نړۍ لید

په کلي صورت سره که سپری نظر وکاندي، اجتماعي حقوق هغه شیان دي چې د جامعي د افرادو په منځ کې د یو بل د قرضونو په صورت تثبیت شوي دي او د هرې ډلې د اړتیا او طبیعت سره سم د هغو حقوق منل شوي دي.

مثلاً بنځه او مینزه چې په یو کور کې اوسي، دوی مجبور دي چې یو تر بله ښه گذران وکاندي. نارینه چې نسبتاً کلک پیدا شوي دي. باید د باندې کار او گټه وکړي او بنځه حمل، رضاعت د اولاد پالنه، دکور سامانول چې د دې په غاړه ایښودل شوي دي، باید د کور ریسه وگڼل شي، نو ځکه خاوند د کور نه د باندې رییس او مېرمن د کور دننه چارو ریسه ده. کوم وخت چې سپری د کور په کارو کې مداخله کوي، نو د بنځې احترام به ساتي او که بنځه له کوره وځي، نو د څښتن په صلا او مشوره به وي. دواړه به یو تر بله مینه کوي او یو د بل زړه به ساتي. د همدغه متقابلو حقوقو په اساس په پښتو کې مېړه ته خاوند او بنځې ته مېرمن ویل شوي ده.

معنی یې دا ده چې یو د بل خاوند نه دی، بلکې دواړه د خپل حق خاوندان دي او مکلف به ښه گذران.

سپری چې له بنځې نه دا غواړي چې دا دې د مېړه پت وساتي او خپل ځان دې د حیا په پورني کې ونغاړي. دغه رنگ بنځه هم دا حق لري چې د مېړه نه د خپلو حقوقو د مراعات انتظار وکړي.

مدعا دا ده چې اجتماعي حقوق هېڅکله یو طرفه نه دي. دا د خلکو ناقص تصور دی چې دوی د څښتن، مشر، معلم، امر، حاکم او مور و پلار په حق قایلېږي او د مېرمنې، کشر، شاگرد، مامور محکوم او اولاد حق ته اعتنا نه کوي. اجتماعي حقونه دوه جانبه دي. زموږ لوی استازی چې

وايي: ((چا چې زموږ پر کوچني رحم ونه کړ او چا چې زموږ د مشر عزت ونه کړ. هغه زموږ له ډلې نه دی.)) يعنې مسلمان نه دی، همدغه معنی لري، وگورئ، د کشر حق يې په مشر باندې رحم، مهرباني او مينه ونبودله او کشر ته يې وويل چې د مشر عزت او احترام وساتي. دلته مراد له رحم څخه يوازې لساني او د ژبې د سر رحم نه دی، بلکې مراد دا دی چې مشر دې د کشر د تربيت، وړاندې تگ او انکشاف لارې ورته سمې کړي. چې سریتوب او تکامل ته ورسېږي. ځکه چې د مشر تجربه او پوهه زیاته ده، نو له دغه لارې څخه دې دکشر سره کومک او مرسته وکړي او کشر دې مشر ته د احترام سر تپت کاندې. خبره دې يې ومني او غاړه دې ورته کېږدي چې څو نظام قايم شي او له مشر څخه پوره گټه او فايده واخلي. دغه رنگ اولاد او مور و پلار هم دي. مور و پلار په اولاد او اولاد په مور و پلار حق لري. له نکاح څخه مراد يوازې د جنسي ميل تقاضا نه ده. بلکې صالح اولاد پيدا کول هم دي او د صالح اولاد روزنه او لويونه د مور و پلار وظيفه ده. له دغه حديث څخه مراد چې ويلي يې دي: ((مور و پلار له اولاد څخه يهودي، نصراني او مجوسي جوړوي)) دا دی چې د مور و پلار لاس د اولاد په تربيه کې ډېر زيات تاثير لري، تر دې چې د اولاد بد اخلاقي او کفر هم مور و پلار ته راجع کېږي، نو که مور و پلار تش اولاد زېږوي او د سمې روزنې فکر يې نه کوي، نو لويه اجتماعي او ديني گناه کوي.

دغه شان ټول اجتماعي حقوق دوه مخيزه دي. دا چې په حديث کې راغلي دي: ((ستاسو هر يو د رعيت خاوند دی او د خپل رعيت په باب به ورڅخه پوښتنه کېږي.))

دا معنی لري چې هر يو فرد او هره طبقه بنايي چې خپله وظيفه په ښه شان اجرا کړي، که نه وي اجتماعي سعادت لاس ته نه راځي. ((۲۳: ۵۸۲))

د خادم نړۍ ليد

استاد خادم د خپلو ټولنپالو ليکنو په لړ کې په ټولنه کې يو بل اساسي مضمون ته هم اشاره کوي، سره له دې چې دا خبره اوس د يوې کليشې حد ته رسېدلې چې بنځه د ټولني نيمه برخه ده او د هر يو په ژبه دا خبره خوره ده، خو کله چې عملي ډگر ته داخلېږو، هېڅکله هم بنځو په ټولنه کې د ټولني د نيم بدن رول نه دی ترسره کړی او نه چا دې رول ته پرې ايښي دي. په ټولنيز ژوند کې د بنځو د فعال گډون يوه برخه هم انتخاباتي پروسه ده، چې اوس هم ډېری افغانان حاضر نه دي، خپلې خویندې او ميندې يې په ازادانه توگه په ټاکنو کې گډون وکړي. استاد خادم له نن څخه شپږ اووه لسيزې وړاندې دې نقطې ته متوجه شوی و او دا نيمگړتيا لا نيمه پېړۍ وروسته هم هماغه شان محسوس ده.

استاد خادم په ټاکنو کې د بنځو پر گډون ټينگار کوي او په دې برخه کې دخپل وخت اساسي قانون ته اشاره کوي، هغه په دې باب وايي:

((نوي اساسي قانون بنځو ته پوره حقوق ورکړي دي، د اساسي قانون د پاس کېدلو په وخت کې په لويه جرگه کې هم د بنځو نماينده گانې موجودې وې او اوس هم بنځې د پارلمان د عضويت لپاره د کانديدېدلو او رایه ورکولو حق لري، خو دغومره ده چې بنځې تر اوسه د سرشماری په اساس د نفوسو تذکره نه لري، نو بايد چې د خپل هويت د بنودلو او شخصيت د اثبات لپاره انتخاباتي حوزو ته ورشي او د هويت ورځه واخلي، د دې لپاره چې د انتخاباتو د مراقبت جرگه بنځه وپېژني، بايد خپل کوم محرم شخص چې تذکره لري له ځانه سره بوځي. دا مسله څه ډېر مشکلات نه لري، خو په هر صورت اوس چې په بنځو کې د سواد او پوهې خاوندانې ډېرې دي، بايد خپلو قانوني حقونو ته ملتفتې واوسي او د دې فرصت نه پوره استفاده وکړي.

په رایه ورکولو کې د ښځو دلچسپي اخیستل ضروري خبره ده، د ښځو حقونه مودې مودې خوړل شويدي، نو اوس چې قانون ښځو ته حق ورکړی دی، نو که ښځې د دې حق نه استفاده نه کوي، نو گویا معنا به یې دا وي چې ښځې خپل حق نه غواړي، یا دا چې ښځه په سیاسي او اجتماعي مسلو کې د حق او برخې اخیستلو استعداد نه لري، زموږ په عقیده خو ښځه هم لکه نر انسان دی، دې ته هم خدای (ج) عقل، فکر او دانش ورکړی دی. ښځه کولی شي چې علم او مطالعه وکړي. ښځه کولی شي چې د انسانیت لپاره خدمت وکړي. ښځه کولی شي چې لوی شهرت حاصل کاندې.

یوازې دا دنده چې ښځه گوندې د ښکلو هنرونو، اړت او صنعت استعداد لري او د علومو، فنونو، سیاسیاتو او اجتماعیاتو استعداد نه لري، بلکې ښځې ټول انساني استعدادونه لري، څه زمانې داسې تېرې شوې چې ښځې حیثیت نه لاره، بلکې د غلامۍ دوره په ښځه او نر دواړو تېره شوېده اوس باید ښځې په پوره حریت سره د قوم، وطن او مملکت په چارو کې داخلې وي، خو دا کار په قانوني ډول نه و. اوس زموږ قوانینو صراحت وکړ او دا مسله په ښه صورت حل شوه.

د افغاني ښځو شهامت او مېړانه د افغانستان په تېر تاریخ کې د نارینه وو نه کمه نه وه او اوس هم دافغانانو د ازادو قومونو په ټولو واقعاتو او حوادثو کې ښځې له نارینه وو سره اوږه په اوږه ولاړې وې. به جرگو کې شاملې وې، په جنگونو، سنگرونو او دفاعي چارو کې موثر رول لري، د کرکيلې، مالدارۍ او د کور د پخلي او مېلمه پالنې زیاته برخه د ښځو په ذمه ده. اوس موږ د افغانانو د ښارونو ښځو ته دا غږ کوو چې خپلو نورو خویندو ته دې وگوري، یوازې په فیشن او غربي تقلید پسې دې نه

د خادم نړۍ لید

گرځي. د علم، کمال کار کسب او په اجتماع کې د پوره برخې اخیستلو امتحان دې ورکړي.

دغه دی د امتحان ورکولو یو میدان په انتخاباتو کې برخه اخیستل دي، دا مخه د بنځو لپاره کومه ازادې ده.)) (۲۴: ۱۲۲۳)

په پورتنۍ لیکنه کې نه یوازې په ټاکنو کې د بنځو پر گډون ټینګار شوی، بلکې هغه حقوق چې اساسي قانون بنځو ته ورکړي، له هغو څخه پر گټې اخیستنې هم ټینګار شوی، نن هم زموږ نوي اساسي قانون (د استاد خادم د زمانې له اساسي قانون څخه پوره شپږ لسیزې وروسته) په ټاکنو کې بنځو ته د گډون پوره حق ورکړی، خو نه بنځو له دې حق څخه پوره گټه پورته کړې او نه ورته حالاتو او نامناسب چاپیریال له دې حق څخه د کار اخیستلو پوره مجال ورکړی دی. د استاد خادم لیکنه موږ ته له نن څخه د شپږو لسیزو وړاندې تصویر راکوي، خو دا تصویر لا اوس هم په همغه شکل ژوندی دی او څه ډېر بدلون په کې نه دی راغلی.

د خادم صیب پر نثري لیکنو سربېره د هغه په نظم کې هم ټولنپالنې ته پاملرنه شوې او ډېر ځایه د ټولنې سمون، پرمختګ، تعادل او ثبات ته نغوته شوې ده. هغه په ټولنه کې د عالم رول ته اشاره کوي او وایي:

عمل هم کار دی، په حقیقت کې
عالم عامل دی، په جماعت کې
ځینې بنسودل کا، ځینې کول کا
دا تقسیم شوی، دی په فکرت کې.

خادم په ټولنه او د ژوند په چارو کې پر (اعتدال) ټینګار کوي او وایي هر کله چې په ټولنه کې تعادل نه وي، سوکالي له منځه ځي:

دنيا ودانه، په اعتدال ده
داد ژوند لاره، او د کمال ده
ژوند که د فرد وي، که د ټولني
بي توازنه، بنيادي محال ده.

خادم د ټولنپالنې او ټولنپوهنې په باب ځانگړي اثار ليکلي او (نوی ژوندون) د ژوند (نوي لاره) گڼي، په يوه څلوريزه کې پر هېوادوالو غږ کوي چې همدا لاره تعقيب کړي:

خادم ايستلې ده، نوي لاره
نوي ژوندن ته، سمه هواره
ټولنپالنه، نوي رڼاده
پاخه روان شه، بي خوف وډاره

دی گډوډي د ټولني او ځوان نسل تباهي بولي، ټوله کې يې د قام تباهي گڼي او وايي چې ډېرې بدمرغۍ له همدې گډوډۍ څخه زېږي:

محيط گډوډ کړه، ځوان به گډوډ شي
چې ځوان گډوډ شو، قام به گډوډ شي
په گډوډۍ کې هر څه کېدی شي
هر څه به کړی شي شان به گډوډ شي.

استاد د (خپلواک پښتون او ټولنپالنه) په نامه په يوه څلوريزه کې يو حل بيا خپلو هغو کتابونو ته نغوته کوي چې ده، د پښتون او په ټوله کې د افغان ولس د ويښتابه لپاره ليکلي دي:

د خادم نړۍ ليد

نوی ژوندون دی، نوی رڼاده
په نوی لار کې، د ژوند بقاده
خپلواک پښتون ته، چې پرې رسېږي
ټولنیالنه، مومدعاده.

او په پای کې د یوه (ټولنیز اعلان) په توګه پر خپلو هېوادوالو غږ
کوي چې د ټولنې، وطن او ملت د بقا په خاطر څو شیان ضروري دي
چې هغه باید خوندي وساتل شي:

چې وطن، ژبه، ملت درڅخه لار شي
نوبه څه شی، درته پاتې شي افغانه
خلک په ژبه راټولېږي، په وطن کې
بیا په دوی شي، د ملت خونه ودانه.

ددې بحث په پای کې غواړو یادونه وکړو چې د ټولنې د استحکام،
جوړښت، رغښت، پرمختګ او سوکالی په برخه کې د خادم صیب په اثارو
کې نورې لیکنې او نظموڼه هم وو، خو موږ یې دا یو څو د بېلګې په توګه
راوړل.

سمونپالنه

لکه څنگه چې مو په تېرو برخو کې یادونه وکړه، استاد خادم یو ملتپال، دینپال او ټولنپال لیکوال و، دغسې یو سمونپال لیکوال او شاعر هم و. ده د ټولني دسمون او پرمختګ لپاره چې څه کولای شول هغه یې تر سره کړل. د لیکوال په وس کې له قلم او لیکنې پرته نور څه نه شته، خادم هم د خپل وس تر وروستي بریده د ټولني د اصلاح لپاره خپل قلم وکاراوه او په دې برخه کې یې په لسګونو لیکنې وکړې، خادم هم په نظم او هم په نثر کې د ټولني د اصلاح لپاره ژور مفاهیم وړاندې کړل او ټولني ته یې د خپلې اصلاح لارې په ګوته کړې. کومې لیکنې یا نظموه چې خادم صیب یوازې په مشخص ډول د ټولني او ولس دسمون لپاره لیکلي، هغه په دې ډول دي: ((د اصلاح لاره، د خپل هر فعل اجر، نجات په څه کې دی؟، د انصاف دارای یوه نمونه، بڼه د پښتنو په جامعه کې، نېکان او محسنان، تشدد او سختي، متقابل اخلاق، ګډون، رښتیا او دروغ، انصاف در وزن و ترازو، د مېرمنې او خاوند ګډ گوزران، د چا غیبت مه کوئ، زړه سوی او مهرباني، د اجتماعي سمون لپاره، اجتماعي حقوق، په سیاسي مبارزه کې تقوا، متقابل احترام، په مملکت کې اصلاحي فعالیت، قوت او نېکي، سمه لار، د ځان تربیت، د سړیتوب لار، سپینتمن وایي، غم او زغم، اعتدال، بڼه انسان دی، د وطن اصلاح)) او ځینې نورې لیکنې او نظموه چې دلته به یې ځینې د بېلګې په توګه راوړو او خپل لنډ لنډ تحلیل به هم ورسره ملګری کړو. د سمونپالنې په برخه کې د استاد خادم لیکنې پر درېو محورونو راڅرخي. الف- فردي سمون، ب- ټولنيز سمون،

د خادم نړۍ ليد

ج- هېوادني سمون. چې دلته يې همدې درېو برخو ته په لنډيز سره اشاره کوو:

الف- فردي سمون:

استاد خادم په يوله ليکنه کې چې (د اصلاح لاره) نومېږي، د يوې ټولني اصلاح په يوه ساده مثال سره توضيح کوي. دی په دې ليکنه کې دا واضح کوي چې پر يوه نارامه شخص متواتر فشار، شکنجه او زور کارول د اصلاح لاره نه ده، تشويق، هڅونه او يو شخص ته د ښو کارونو د چانس ورکول هم کولای شي، يو منفي شخص پر يو مثبت شخص بدل کړي. دی په دې برخه کې د انگلستان د يوه چارواکي مثال راوړي چې څنگه يې يو منفي کړکتر په خپل تدبير او هڅونه پر يوه مثبت شخص بدل کړ. زموږ په ټولنه کې هم د سمونپالنې داسې بېلگې وې. محمد گل خان مومند چې کله په کندهار کې تنظيم رييس و، نو له ډېرو هغه سرزورو اشخاصو يې په ډېر تدبير او هڅونه د قانون د حاکميت لپاره کار اخيسته چې پخوا يې قانون ته غاړه نه اېښوده. د استاد خادم د دې ليکنې هدف دا دی چې د زور او فشار د کارونو په انډول کله کله تشويق او هڅونه د زياتې اصلاح سبب گرځي. استاد خادم وايي:

((اورېدلي مو دي چې د انگلستان پادشاه پنځم جارج د تخت د کېناستلو مخکې يو وخت امير البحر مقرر شو، د هغه ځای قاعده ده چې هر نوی امر کومې ادارې ته ورشي، نو رومي څو ورځې خاص د دغه ادارې دفترونه گوري، علم راولي او وروسته په کار شروع کوي.

پنځم جارج په دې سلسله کې کوم وخت چې د مامورينو د سوانحو دفتر گوري، د يو سړي د سوانحو پاڼې يې ولوستلې چې پخوا څومره

امران په هغه تېر شوي وو، ټولو په سرو قلمونو په دغه پاڼو کې د دغه شخص بېکاري او بد اخلاقي لیکلې وه.

امیر البحر (جارج) دغه سړی راوغوښت او د ده د سوانحو پاڼې یې وربنکاره کړې چې دغه دی ستا امرینو ستا په باب دا، دا یاداشتونه پرېښي دي، مگر زه نه غواړم چې ستا د سوانحو پاڼې په بدعملۍ ډکې وي، زه غواړم چې ته یو کاري او اخلاقي سړی شې! دغه دی زه ستا په مخکې ستا د سوانحو پخوانۍ لایحه شکوم، د ده د سوانحو لایحه یې وشکوله، دریاب ته یې واچوله، د دې ورځې نه وروسته سوانح بیا د سره څخه لیکل کېږي، اوس ته پوره اختیار لرې چې دخپلو سوانحو په لایحه کې د هر شي په لیکلو راضي اوسې، هغه به ولیکل شي!!

وايي چې د دې واقعي څخه د دغه سړي په حیات داسې عمیق اثر ولوبد چې تر دې وروسته هغه بېخي بل سړی شو او ښه ښه خدمتونه یې د لاسه وشوه.)) (۲۳: ۱۷)

دا له فشار او قوې کارولو پرته د فردي سمون یوه بېلگه وه.

استاد خادم په ټولنه کې افراد پر څلورو کته گوريو وېشي: (خپل چاري، سادگان، تاجران او نېکان)

استاد ددې هرې کته گوري ځانگړنې بيانوي، په دې ترڅ کې نيکي هم تعريفوي او صالح اشخاص هم په گوته کوي. دا ډول ليکنې د استاد په اثارو کې د فردي او ټولنيزې سمونپالنې څرگندې بېلگې دي. د موضوع د لا څرگندتيا په خاطر به ښه وي چې د (نېکان او محسان) په نامه د استاد خادم خپله ليکنه دلته راوړوو:

((وگړي په اجتماعي لحاظ مور په څلورو گروپو ويشلي وو. خپل چاري، سادگان، تاجران او نېکان يعنې محسان. د درې اولو ډلو څخه په

د خادم نړۍ لید

درېو مخکې مقالو کې څېړنه وشوه او د دوی خواص ممیزات او نښې وښودل شوي. اوس غواړو چې نېکان او محسان وښیو: وگړي گومان کوي چې نېکان بس هغه خلک دي چې دوی پټه خوله، بېغرضه، بې ازاره او مظلومان وي.

مگر نه! بې ازاره خلک، خو هغه خلک دي چې مور په ساده گانو کې گڼلي دي. نېکان او محسان هغه کسان دي چې په منفي صفتونو او عباراتو د دوی تعريف کېږي. نېکان او محسان د بابا ادم د اولاد پوره او مالگه ده. که دا ډله خلک په انساني جامعه کې نه وای او نه پیدا کېدای، نو ژوند به سراسر تريخ، ستخ او د زهرو گوت و، بیا به نو ددغسې ژوند څخه مرگ ډېر خوندور او مستريح و.

زموږ خالق جهان پیدا کړو په دې جهان کې ډېر ښه او بد، سپين او تور، مضر او مفيد، خواږه او ترخه څيرونه پیدا شول او د ده قدرت وغوښتل چې د جهان ترکیب له متضادو شيانو څخه وکاندي. په دې عالم کې انسان هم پیدا شو، انسان یوه جامعه نسخه ده، هر هغه څه چې په ټول عالم کې وو، تقریباً هغه ټول د ده په ذات کې راغونډ شول، نو ځکه په خپله د انسان په خټه کې زميني او اسماني، ملکي او شیطاني، نفساني او روحاني گټې، منفعت او مادي خوند څخه یې نور هدف نشته، نو په عين زمان کې په همدې نوعه کې د داسې کسانو پیدا کېدل هم یوه طبيعي خبره ده چې هغوی د خیر، افادې، د عالم د تعمیر او خوشحالی لپاره ځانونه وقف کړي وي، زه پوهېږم چې ډېر خلک دا خبره نه مني او هغوی وايي چې انسان هم د نورو حیواناتو غوندې پوه او زمانې دومره لوی علما او فلاسفه د دې خبرې قایل او معتقد دي چې سړی یې د نوم په اورېدو د تاثیر لاندې راځي او بیا نو خپل فکر نه کوي. مگر دغسې ډېر قرون او اعصار په دې انسان تېر شوي دي او دغسې ډېرې د علم په رنگ کې

عقیدې باطلې او مزخرفې ثابتې شوې دي چې یوه له هغو څخه د انسان د شلم قرن دغه سوچه مادي نظریه ده چې انسان یو خالص لذت پرست او منفعت خوښوونکی حیوان گڼي او دغه لذت او نفع هم هغه لذت او نفع گڼي چې خاص وده ته راجع وي. د دغه نظریې خاوندان د انسان د تاریخ ټول رجال، حوادث او مسلکونه په همدغه تله تلي او په همدغه شان یې تحلیل کوي، دوی نه مني چې انسان څنگه د نورو د پاره لاغرضه ایثار او فداکاري کولی شي؟! دا ډېر اوږد بحث دی، د دې موضوع ټول دلایل او اسناد دلته راغونډول گران او مشکل کار دی.

دا موضوع دومره مبسوطه او وسیعه ده چې لوی کتاب لیکل غواړي، خو سره د دې ټولو خبرو بیا هم دومره ویل په کار دي چې که د انسان طبیعت همدغسې مادي او خپل چاري وای او د دنیا د تاریخ ټولې انساني واقعي فریبونه، دروغ او مزخرفات وای، نو د انسان په فلسفه او ادبیاتو کې به د خیر، فضیلت، ایثار، فداکاري، عشق، محبت، مینې او فایده رسنۍ لغات او کلمات څنگه موجود شوي وای!

که څوک ووایي چې د انسان په ژبه او لغت کې خو د شیطان او شریک الباري لغت هم شته او ناممکن هم یو لغت دی، مگر دلته فکر په کار دی چې د شریک الباري او ناممکن لغات منفي تعبیرونه دي، نه مثبت حقایق. خیر، نیکی او خوبی خو د انسان په لغت کې د یو مثبت حقیقت په صورت راگډ شوي دي. بله خبره دا ده چې هر کله ومنو چې د انسان په نوعه کې شیطاني طبیعتونه او هغه چې سراسر ځان غواړي او د بل په هېڅ ضرر رسولو پر نه وي، موجودېدای شي، نو څه مانع موجود دي چې یو خالص منور، منافع او فیاض انسان دې هم پیدا شي؟ اگر چې له هرې خوا د نفې او اثبات د پاره دلایل پیدا کېدی شي، خو چې انسان خپل ضمیر ته رجوع وکړي هېڅکله د خیر، نیکی، عشق او ښکلا څخه ابا نه

د خادم نړۍ لید

کوي، بلکې دغه حقیقت ته په سجده پرېوځي، دغه حقیقت چې کوم وخت جسماني جامه واغوندي او د انسان په صورت رابنکاره شي، نو نېک او محسن سړی ورته ویل کېږي. نیکي او احسان هغه ښېگنې ته ویل کېږي چې د غرض په ناولتیا ککړه نه وي:

د نیک او محسن لپاره دا لازمه نه ده چې په سر به یې جوغه ولاړه وي. دا یو طبیعت دی او یو فطرت دی. دغسې یو شخص خوند او مزه اخلي چې خلک مسعود خوشحاله، مرفه او مطمئن وگوري او د همدغه عشق او خوند لپاره د ده حیات او ژوند وقف وي. په خپلو ناکامیو، الامو او مصایبو کې چې د نورو د سعادت لپاره وي، ډوب وي، خو دی غواړي چې لږ نور عذاب هم په خپل سر واخلي، خو چې په خلکو هوسایي راشي.

دغه کار مکر، فریب او ریا نه وي، بلکې دغه د ده طبیعت شوق او اراده او جبلي ذوق وي، دی کله د ځانه سره ډېر ژاړي، خو د نورو د پاره او کله هېڅ نه ژاړي. ځکه چې په عمل کې دومره مهمک وي، چې ژړا د پاره وخت نه لري. دغه انسان د نورو غوندې ښکاره ظاهره خو څه د بزرگۍ ښکرونه نه لري، خو حقیقتاً د ده زړه د ورېښمو د یو نري وینسته نه هم ډېر نرم، ولې قوت او اراده یې د فولادو او الماسو څخه کلکه وي. یو مرگ کولی شي چې د ده د فعالیت مخه ونیسي، بل هېڅوک نه!

مگر دا نېک او ښاغلی انسان مرگ یوه طبیعي او پېښېدونکې واقعه گڼي، له مرگه دومره نه وېرېږي چې خپل وظایف او انساني ذوق او انسان پرستي د هغه له پاره پرېږدي، یا پکې اهمال وکړي، دښمني په دغه سرشت کې نه وي هغه هر څه د نېکۍ لپاره کوي.

دا یې هم نه ده چې دغه سړی گناه نه کوي. داسې هم نه ده چې په ده باندې خلک اعتراضونه او انتقادونه نه لري. داسې هم نه ده چې دی دښمنان نه لري. داسې هم نه ده چې دی د انسان د طبیعي خواهشاتو څخه خلاص وي. دغه بناغلی سړی خوري، څښي، اغوندي د نورو په شان کور کهول هم لري، قهر او محبت هم لري. خلک ورسره دښمني او دوستي هم کوي، خو د ده معیار د نور انسانانو له معیار څخه ډېر لوړ وي. د ده دښمنان دغومره سر سخت وي، لکه دوستان یې چې وي. قهر او مینه یې د نورو خلکو سره ډېر فرق لري، خو چې ورته په غور وکتل شي، د ده ښه او بد هم د خلکو د کلاسیکي معیارونو سره ډېر فرق لري. ډېر کرته دغسې یو انسان دې دنیا ته راشي او بېرته لاړ شي او څوک یې ونه پېژني او دی هم موفق نه شي چې په خلکو ځان وپېژني. داسې هم کېږي چې تمهیدونه کېږدي او نتیجه ورته کړي.

داسې هم کېږي چې انسانانو ته داسې کامیابی او ارمغانونه راوړي چې تر ډېرو نسلونو یادېږي او د ده د کېنولو ونو لاندې خلک کېني او مېوې یې خوري.

دنیا کې تغیر راغلی دی او نور به هم په کې راشي، مگر په دنیا کې به دغه څلور طبقې خلک موجود وي، هو، د انسانانو په سویه کې به فرق راشي. داسې به وشي چې له انسانانو څخه به خود غرضي کمه شي، خو په عمرونو به خود غرضي ورکه نه شي او چې څو پورې خود غرضي موجوده وي، دغه خیر خواهان به هم پیدا کېږي، دنیا به د دغه فعل او انفعال په واسطه وړاندې ځي. دغه نېکان په کومه طبقه، نژاد او مسلک پورې اړه نه لري. دغه یو انساني طبیعت دی، په انسان تعلق لري، دا هم وایم چې دنیا کاپتیا لیزم ته لاړه شي او که دغسې خلک ډېر نادر او نایاب دي. منم چې د دوی نظریات په سلو کې سل نه عملي کېږي، ولې د دوی په رنگ کې

د خادم نړۍ لید

عالمونه رنگ کېدای شي. دغسې خلکو ته نوابخ هم وایي او لکه څنگه چې د دنیا هر څیز قسمونه او مدارج لري، همدغسې نبوغ هم قسمونه او درجې لري، چې دنیا ورته خالي نه شي پاتې کېدای.)) (۲۳: ۵۷۷)

ب- ټولنیز سمون:

استاد خادم تر فردي سمون وروسته ټولنیز سمون ته راځي، په دې باب خپل نظر څرگندوي او د اجتماعي سمون لاره ښيي. استاد په یوه لیکنه کې چې (د اجتماعي سمون لپاره) نومېږي، د سمون بېلابېلو لارو ته نغوته کوي، دی وایي دا د پوهانو دنده ده چې د خپلو ویناوو او لیکنو له لارې ناپوهانو ته د ژوند لاره وښيي، سم تبلیغات د سمون بله لاره ده. استاد د الهي ارشاد له مخې د سمون لاره ښيي؛ (د بدو رفع او اصلاح دې په ښه خبره او سلوک وشي). دی د اجتماعي سمون لاره په دې ډول بیانوي:

((ویل او لیکل د پوهانو له خوا، د ناپوهانو د اصلاح او سمون د پاره زرینه لپاره ده. په دغه اساس ښه فکرونه تصمیم کېږي، ښه نظریات منځ ته راځي او په ناسته ولاړه، نشست و برخاست، جلسو او کنفرانسو بې تربیې خلک تربیه کېږي، په دغه لپاره ټوله دنیا تللې ده، پس له معارفه ښه او موثره چاره همدغه ده.

صحيح تبلیغات په لږه موده کې زیات تاثیرونه بڅښي (ښو ته ښه ویل او بدو ته بد) چې اغراض په کې مداخله ونه کاندې، د اصلاح بهترینه ذریعه ده او که په کومه جامعه کې سړی دځینې موجباتو له کبله بدو ته بد نه شي ویلی، نو ښو ته خو دې ښه وایي. زه په دغه اسانه او سهله طریقه خورا زیاته عقیده لرم. هو! لومړی لازم دی چې د اصلاحاتو شوقمن خپل اغراض له پښو لاندې کړي.

ویل او لیکل چې د اصلاح د پاره وي، ځان ته اصول لري. قران کریم دغه اصول داسې ښودلي: ((وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ)) او ((ادفع بالتي هي احسن السيئه)) د دې دا معنا ده چې د بدو دفع او اصلاح دې په ښه خبره او سلوک وشي. داسې نه چې د بدو ځواب دې په بدو ورکړي شي، ځکه چې د دغه صورت نه عداوت او دښمني زېږي او د هاغه بل څخه دوستي او محبت پیدا کېږي.

زموږ نوجوان لیکوال په ښه نظریه ښه شیوه لیکي، زما سره د دغو لیکنو قدر موجود دی، که دغسې ښې لیکنې ادامه شي، په دغو کې وطن، قندهار او طلوع افغان او خپله لیکونکو ته فایده ده. دا یو شی باید هر لیکونکی په خپل فکر کې ښه وتلي چې زما دا عبارات او کلمات به کوم رنجش او ازردگي پیدا کاندې، که پوهېده چې د چا د خپګان سبب ګرځي او د یو چا حیثیت خرابوي، لازمه ده چې نور هم کوشش وشي چې دغه جنبه یې اصلاح شي. د یو سړي ازرده کول او خپه کول د هغه د اصلاح سبب نه ګرځي، بلکې هغه سړی انتقام ته لا پسې آماده کوي. دغه سلسله دوام کوي او یو عالم شرونه پیدا کېږي. اگر چې ردې چا ته د هغه عیوب ویل، د ادب طریقه نه ده او دغسې مضامین مور نشر کړي او اخستي هم نه دي، په کنایه او اشاره یو سړی خپه کول هم ښه کار نه دی، وګورئ سترګونه او تمسخر کول قران کریم منع کړي دي او شریعت ورباندې تعزیر ویلی دی.

د یو لیکونکي او مبلغ وظیفه ډېره درنه او باریکه ده. دا د ((کج دار و مریز))

پا درمیان قمر دریا تخته بندم کرده
باز میگویي که دامن تر مکن هشیار باش

د خادم نړۍ ليد

مثال لري پيغمبران او مصلحين په دغسې باريکه ليار تللي دي. که موږ د ځان څخه څوک خفه کوو، گويا خپله پښه په تېر وهو، ځکه چې زموږ د همدغو خلکو سره گذران لرو، که څه هم د نن عصر ازادي د جامعي د حق په مقابل کې د شخص ولوکه هر څوک وي، پروا نه کوي، مگر اوس موږ په دغه ليار کې مبتديان يو.

هوا! دومره شی بل هم شته چې د قلم حق بايد هر څوک ومني. عام الفاظ او عام اصطلاحات بايد په خاصه معنا محمول نکرې شي. که څوک داسې کوي عاملي کلمې ځان ته رااړوي او ځان خپه کوي دا به د قلم حق نه منل وي. دغسې تنقيد ته چې د عامو کلمو په ذريعه شوي دي، غير مستقيم تنقيد وايي. په دې پسې څوک نه گرځي او نه دا دومره قابل د خپگان شی دی.) (۲۳: ۵۷۷-۵۵۸)

استاد خادم متقابل احترام او درناوی د ټولنيز سمون يوه بله اساسي لار گڼي، دی وايي، متقابل احترام د متقابل چلند پر بنسټ ولاړ دی، ته بايد يو چا سره ښه وکړې چې بل هم درسره ښه وکړي، داسې نه چې ته تر بله ځان په پوهه، مال او ټولنيز موقف کې لوړ وگڼې او له بله بيا هيله وکړې، څه چې ته غواړې بل يې بايد هماغه شان درسره ومني. استاد خادم په دې برخه کې د اسلام دين پر لارښوونو هم ټينگار کوي، چې ټول خلک يې په ښه وضع، ښه تخاطب او متقابل احترام مکلف کړي دي.

هغه د (متقابل احترام) په نامه ليکنه کې وايي:

((د متقابل احترام معنا دا ده چې زه به تاته په درنه سترگه گورم او ته ماته. زه به زه به ونکړې؛ زه به تا سره په سلام او خوږو عباراتو مخامخ کېږم او ته هم بايد له ما سره همدغسې وکړې؛ هېڅوک دا نه شي ويلاى

چې زه عالم فاضل، منصبدار، سپین ریري، مشر پلانکی او پلانکی یم او دا بل ناپوه، بېسواده، بې منصبه، کشر، دا او دا دی- نو ځکه زه ورنه زیات حق، وجدان او شرافت لرم او په دې لحاظ ما که هر قسم وضع او کار کاوه، دی به زما لحاظ کوي.

د اسلام دین ټول خلک په ښه وضع، ښه تخاطب او متقابل احترام مکلف کړي دي. بد عبارات، بد نومونه اخیستل، چا پورې خدا، پوسخند، کنایه او اشارت، تردې چې د سترگو کړول او داسې لفظ یا وضع کول چې په کې د بل تحقیر یا سپکاوی وي، حرام او ممنوع گڼلي دي.

په دې باب کې صریح ایتونه موجود دي او ډېر حدیثونه هم په دې معنا کې راغلي دي چې د لا ضررو لا ضررفي الاسلام، که د دنیا قوانینو ته مراجعه وکړو، نو د (یونو) انسانی حقوق وايي چې هر شخص د ضمیر، وجدان او شرافت او حیثیت خاوند دی، معنا یې دا ده چې هېڅوک دا حق نه لري چې د وجدان او شرافت په لحاظ ځان ته په زیات او بل ته په لږ حق قایل شي. د شعراوو او حکیمانو اقوال وايي، ادمیت احترام ادمی است.

د افغانانو او پښتنو په دنیا کې که څه هم دهمخولتیا او ملگرتیا په عالم کې د خوشطبعۍ لپاره ډېرې ټوکې ټکالې شته، خو په عامو محاورو، مجلسونو او معاشرت کې د ورور، عزیز، ملگري مېرمن، خور، ادې، بابا، کاکا، ماما، لالا، رورکي، کوکۍ، لالی، گل، خان، د زړه سر، سردار، اغا او ښاغلي خطابونه موجود دي چې ډېر خواږه، درانده او مینه ناک دي، څوک چې د بل چا احترام نه کوي، په لفظ، وضع یا په زړه کې د خلکو کموالی کوي، داسې چې خلک غولوي، مستعمولي یې یا یې تېرباسي، نو پښتانه وايي چې ډېر سپک سړی دی.

د خادم نړۍ لید

نن چې د خدای په فضل زموږ په وطن کې سواد او علم خپرېږي،
بنځې ازادۍ ته ورسېدې، پوهه او تهذیب عامېږي، حقوق او قوانین
خپل ځای نیسي. د کار او فعالیت ساحه پراخېږي، افغانستان په بین المللي
ژوند کې داخل شوی دی، خلک موږ ته راځي او موږ دنیا ته ځو، نو
باید خپل د ژوند محترمانه او نجیبانه کرکټر بنکاره کړو. بنځې، ماشومان،
سپین ږيري، مشران، عالمان او استاذان، د افغانانو په سوسایتي کې په
درنه سترگه کتل کېږي.)) (۲۳: ۵۹)

ج- هېوادنی سمون:

استاد خادم، تر فردي او ټولنيز سمون وروسته پر هېوادني سمون
بحث کوي او هغو ټکو ته اشاره کوي چې د ټول هېواد په کچه د سمون
او اصلاح سبب گرځي. دی هېوادني اصلاحات د وخت او چاپېريال تابع
بولي. اول باید اصلاحاتو ته زمينه برابره شي او بيا د اصلاحاتو پلان
وړاندې شي، کله چې ټولنې کې د اصلاحاتو د هضم ظرفيت نه وي او
اصلاحات پرې عملي کېږي، د داسې طعام مانا نه لري چې يو
ضعيف المعده انسان ته په زوره ورکول کېږي. استاد خادم په دې ليکنه
کې د هېواد په کچه سمون په ښه ډول توضیح کړی دی، هغه د سمون
لپاره، اعتدال، کورني او بهرني حالت ډېر ضروري گڼي او پر فشاري او بې
وخته اصلاحاتو ټينگار نه کوي، ځکه چې داسې يو ډول اصلاحات د غازي
امان الله خان په وخت کې تجربه شوي وو.

استاد خادم (په مملکت کې اصلاحي فعاليت) تر عنوان لاندې
ليکنه کې ليکي:

((خومره چې يو لوی لوبښی د يو لوی ځایه څخه راولوېږي،
هماغومره درې وړې کېږي، دا تمثيل زموږ په مملکت صادق دی چې له

ډېرې مودې څخه د څه اسبابو او عواملو له امله چې اکثره یې خارجي وو انحطاط وکړ.

مگر یو مملکت چې یو وار انحطاط وکاندي، د هغه پورته کول په یو مخ نه کېږي، که څوک دا فکر لري، هغوی کله کله داسې خسارې هم ویني چې د دوی نه، بلکې د مملکت په ضرر هم تمامېږي. لکه چې داسې مثالونه د دنیا په ټولو اقوامو او زموږ د وطن په تاریخ کې هم لیدل کېږي.

اجتماعي اصلاحات د قوم د فکر اصلاح پورې اړه لري، کوم وخت چې یو قوم د یو فکر او یو اصلاحي پلان د منلو د پاره تیار نه وي او په زوره ورباندې تطبیق کېږي، نو هغه د هغه طعام مثال لري چې یو ضعیف المعده انسان ته په زوره ورکړی شي او په پای کې په هغه قی او دستونه ولگوي.

د یوې جامعې د فکر اصلاح کولو که ډېر فعالیت هم په کې ونښي، وخت او زمان او د داخلي او خارجي اوضاعو په مساعدت پورې اړه لري.

سره د ټولو خبرو اوس باید دا ووايو چې د څو وروستيو کلو په ظرف کې زموږ په مملکت کې یو اصلاحي فعالیت جاري دی، ځینې کسان عادت لري دوی حال ته گوري او له ماضي سره یې نه تطبیقوي. که رښتیا ووايو د شل کالو راهیسې په مملکت کې خورا ډېر اصلاحات شوي دي. هغه کسان چې انتقاد مفید شي گڼي هغوی باید په دې هم پوه شي چې تحسین او تمجید او شکر هم د نعمتونو په زیاتوالي کې مهم عامل دی. دا نننۍ اوضاع که د مملکت د شل کالو مخکې اوضاعو سره مقابله کړو، نو هغه وخت به موږ ته یو متمایز فرق معلوم شي چې د مملکت په

د خادم نړۍ لید

اصلاحي لياره کې شوی دی. موږ بايد د دغه اصلاحاتو او د هغو د عاملينو تقدير او تمجيد وکړو.

د دې وخت او هغه وخت لوی فرق دا دی چې هغه وخت خلک کاملاً بېخبره وو، هغوی په دې فکر کې ډېر کم لوېدل چې زموږ حيات هم د دې نه بهتر کېدی شي او د دې د پاره بايد څه وکړو؟

اوس خلک دومره هوښيار شوي دي چې تقريباً د دنيا د هوښيارو خلکو غوندې ښه او بد سنجولی او د اصلاحاتو ليارې ورته هم لټولی او پيدا کولی شي. البته د دغو افکارو عملي کول د زمان او مکان د تقاضو پورې ضرور اړه لري چې هوښيار خلک ورباندې پخپله پوهېږي.

اوس که ځينې شکوې او شکايتونه اورېدل کېږي، د دې لوی عامل دا دی چې خلک پوه شوي دي، د حيات معيار سنجوي او کوشش کوي چې هغه حاصل کاندې چې دا پخپله د ترقۍ او اصلاحاتو لوی سبب دی. هغه امنيت او آرامي چې نن روی کار ده، يقيناً شل کاله دمخه نه وه، د حيات کوم معيار چې نن ثابت شوی دی، په هغه د شل کاله مخکې وضعیت سره د سره مقایسه کېږي نه. دغسې مهم د مملکت په هره خوا او هره ډډه کې محسوس تحول او تطور راغلی او اوضاع د پخوا په نسبت په اصلاحي صورت اميد افزا دی.

هغه ځوانان چې غواړي مملکت په سرعت ترقي وکاندي، هغوی ته لازم دي چې د خپل حکومت سره د موافقت په صورت د اصلاحاتو د پاره د افکارو د تنوير په ليار کې کومک وکاندي او زمينه تياره کړي، ځکه موږ نه شو کولی چې کوم کارونه چې قوم د هغو منلو ته تيار نه دی، قوم باندې يې په اجبار اجرا کړو، سره د دې چې ځوانان بايد د اجبار څخه مخالف اوسي.

موږ باید د مملکت د اصلاحي اوضاعو څخه مطمئن اوسو او هغه بدبیني چې مملکت ته ضرر لري، له ځانه لېرې کړو.

په اخره کې وایم ژوندی دې وي اعليحضرت محمد شاهر شاه اصلاح غوښتونکی پادشاه او مترقي دې وي افغان او افغانستان.)

(۲۴: ۱۲۸۲-۱۲۸۳)

پر پورتنیو یادو لیکنو سربېره استاد خادم (د خپل هر فعل اجر، نجات په څه کې دی؟، د انصاف داری یوه نمونه، بنځه د پښتنو په جامعه کې، تشدد او سختي، اجتماعي اخلاق، گډون، رښتیا او دروغ، انصاف در وزن ترازو، د مېرمن او خاوند گډ گوزران، د چا غیبت مه کوی!، زړه سوی او مهرباني، اجتماعي حقوق، په سیاسي مبارزه کې تقوا) او ځینو نورو لیکنو کې هم په فردي، ټولنیزو او هېوادنیو سمونونو او د هغو پر لارو چارو بڼه رڼا اچولې ده چې موږ د دې لیکنې د زیات اوږدوالي له امله مجبور شو، پر هغو لیکنو له تبصرې څخه تېر شو، خو که په مجموعي ډول په سمونپالنه کې د استاد ټولې لیکنې سره راټولې کړو، نو یو ځانگړی اثر ترې جوړېدی شي. پر نثري لیکنو سربېره استاد خادم په نظم کې هم سمون او سمونپالنې ته ځای ځای اشاره کړې ده. په یوه څلوریزه کې چې (سمه لار) نومېږي د سم او بڼه سړي ځانگړنې ته اشاره کوي او وایي چې د (هوما) خوی لري او ځان له ناولو کارونو څخه لرې ساتي.

سم سړی نه ځي، په کږو لارو
لمن را نغاړي، له بدو چارو
له چل فریب او، د غانه څنگ کا
ساتي هوماتل، ځان له مردارو.

د خادم نړۍ لید

بیا د (خان تربیت) په باب وایي چې هر څوک غواړي د ښه خوی تربیت او انسانیت خاوند شي، نو خان ته باید یولارښود او مشر پیدا کړي:

د ښووعاداتو، نوم تربیت دی
ښه خوی هماغه، د ښووعادت دی
استاذ مرشد او، لیدل پيدا کړه
که خوښ دې خان ته، انسانیت دی.

بیا (د سپرتوب لار) په گوته کوي او وایي چې د سپرتوب لار او معیار همدا دی چې یو څوک ښه لارښوونکی ولري او د هغو خبرو ته غور کېږي:

د لارښوونکو، صحبت اختیار کړه
د دوی په نغوته، برابر کار کړه
دا سمه لار ده، و سپرتوب ته
که رسېدل غواړي، و کوم معیار ته.

تر هغه وروسته د شخصیت جوړونې لپاره د مشرانو (سپینتمن) نظر راوړي او په هغه کې (نیت) (الفاظو) او (ښه عمل) ته اشاره کوي چې د یوه شخصیت د لوړاوي او د نړۍ د فتحې سبب ګرځي:

سپینتمن وایي نیت دې سم کړه
وینا دې ښه کړه، الفاظ دې کم کړه
کار او کړه بویه، چې بې ازار وي
په دې درې توګه، فتحه عالم کړه.

استاد خادم په خپله یوه څلوریزه کې (غم او زغم) ته نغوته کوي او وایي چې یو څوک د (زغم او غم) ظرفیت ونه لري، هغه به لویو پوړیو ته ونه رسېږي، دی دا څیزونه په ژوند کې حتمي گڼي او د دنیا ځانگړنې یې بولي، نو که څوک غواړي د ژوند لوړو مدارجو ته ورسېږي، نو د غم د زغملو روحیه باید ولري:

چې ته سم نه شي. کار به سم نه شي
پېټې د غم به، درنه کم نه شي
د دنیا گۍ دي ډېر کر او ونه
قوي روح بویه، بې له زغم نه شي.

استاد خادم په ژوند کې پر (اعتدال) ټینګار کوي او اعتدال په خپله د ژوند په مانا انگېږي، دی د فرد او ټولني او د ژوند په هر ډگر کې (اعتدال) لوی کمال گڼي:

ژوندون پخپله، یو اعتدال دی
چې نا انډول شي، ژوندون محال دی
د جامعې، وي که دا د فرد وي
انډول په هر خوا کې لوی کمال دی.

استاد خادم وایي بنځه انسان دی، باید قدر یې وشي، دی د ټولنیز سمون لپاره د بنځو پر حقوقو او د زوی او مور پر برابری او د هغوی پر تعلیم ټینګار کوي او همدا سمون او اصلاح یوه لاره گڼي.

بنځه انسان دی، انسان یې بوله
زوی دی که لورده، یو شان یې بوله
غیرت و دوی ته، زده کول بنایي
دوی پښتانه دي، افغان یې بوله.

استاد خادم بیا په ملي کچه د وطن د اصلاح لپاره وايي، کله چې یو هېواد له ستونزو او دسیسو سره مخامخ شي، نو د اصلاح یوازینی لاره یې دا ده چې علم او اخلاقو ته کار وشي او دا عناصر پیاوړي شي، نو بیا کېدای شي، دسیسې، توطیې او اندېښنې کنترول کړی شي.

وطن چې وران شي، په دسایسو
خلک اخته شي په خبایثو
قوت د علم او، اخلاقو بنایي
چې بریالی شي، په وسوسو.

د استاد خادم په ځینو نورو منظومو اثارو کې هم د سمونپالنې په برخه کې نورې یادونې هم شته، خو موږ یې دلته دا څو څلوریزې د بېلگو په توګه یادې کړې. په ټولیز ډول استاد خادم د بل هر لیکوال په شان یو سمونپال شخصیت دی، خو دی په ټولنه کې د سمون او اصلاحاتو د راوستلو په برخه کې پر اعتدال ټینګار کوي او وايي چې افراطي اصلاحات د ګټې پر ځای په تاوان تمامېږي، نو لومړی باید چاپېریال مساعد او بیا اصلاحات پلي شي.

کره کتنه

د استاد خادم په منظومو او منثورو اثارو کې یوه پاموړ برخه کره کتنه ده. دی کره کتنه د ژوند په ټولو برخو کې د پرمختګ او سمون یوه اساسي وسیله ګڼي او له هغې پرته د فرد، ټولني او نظام اصلاح ناشوني ګڼي. د خادم صیب د کره کتنې ژبه، مستقیمه، ساده او تېزه ده، په همدې خاطر خو یو شمېر اشخاص د ده د کره کتنې د صراحت او تېزوالي له میتود سره زیات موافق نه دي. د استاد په اثارو کې ګڼ شمېر داسې لیکنې او نظرونه شته چې په مستقیم ډول پر کره کتنې راڅرخي او ځینې یې بیا داسې دي چې په نا مستقیم ډول د کره کتنې نومنه او عناصر په کې موجود دي.

دلته غواړو لومړی د هغو لیکنو او نظمونو سرلیکونو ته اشاره وکړو چې په مستقیم او نا مستقیم ډول د کره کتنې جوهر او عناصر په کې پراته دي او بیا غواړو په بېلابېلو برخو کې د استاد خادم له خوا شویو کره کتنو ته نغوته وکړو، یانې ډلبندي یې کړو. دکره کتنې په برخه کې د خادم په اثارو کې شو ډوله کره کتنه لیدل کېږي: الف- ژبپوهنیزه کره کتنه، ب- ادبي کره کتنه، ج- سیاسي او ټولنیزه کره کتنه. هغه لیکنې چې د کره کتنې په باب دي، ځینې یې په دې ډول دي:

(ادبي قاچاق، د پښتو شاعرۍ معیار، پښتو سمونه، پښتو لیکل او لولول، کور-لره، د غلطو شویو کلمو تصحیح، پښتو تصفیه غواړي، بډې، ملي منافقان، ایا افلاس سبب ارتشا است؟، ازادي څه مانا؟، د جلال اباد ښار بې اصوله دی، د پښتو ادبي معیار، په انتخاباتو کې تهدید او نظم او ځینې نور نثرونه.

د خادم نړۍ لید

په نظم کې: (د ځان علاج، بې تهدابه چې تعمیر کا، سیاست، فاسد حکومت، بد عملو ته، د استعمار وسیله، فحش او شراب، بدنیتي، چل جوړول، د قام تباهي، واوا مسلماني، د تربگنۍ لعنت، سپین سترگي، دنیا واړه ټگي ده، مغربي فیشن او ځینې نور نظموونه.

الف- ژبپوهنیزه کره کتنه:

د کره کتنیزو لیکنو په لړ کې، استاد خادم د ژبې او ژبپوهنې په برخه کې هم یو شمېر داسې لیکنې لري چې دکره کتنې مالگه اوعناصر په کې څرگند دی. (پښتو سمونه، پښتو لیکل او لولول، د غلطو شویو کلیمو تصحیح، پښتو تصفیه غواړي) او ځینې نورې لیکنې د دې ډول لیکنو له جملې څخه دي. (پښتو سمونه) او پښتو لیکل اولولول) د استاد هغه دوه وړې لیکنې دي چې د لیکونو په بڼه لوستونکو ته د ځواب په توگه لیکل شوي دي. په دې دواړو لیکونو کې د پښتو دلیکني څرنگوالي په باب بحث شوی دی. لومړی راځم (پښتو سمونه)لیکنې ته!

((گرانه! د پښتو د گرامري اصولو لپاره قاعده داسې ده چې کوم وخت له اسم عام څخه اسم معنی جوړول مراد وي؛ نو د اسم معنی الحاقیه توری (سفکس) د اسم عام پورې یو ځای کوي؛ نو اسم معنی شي. مثلاً: ورور، تربور او پښتون عام اسمونه دي، گلوي، ولي او واله؛ الحاقیه یا د سفکس توري دي، ورور؛ یعنې برادر، تربور؛ یعنې عموزاده، پښتون؛ یعنې دارنده پښتو؛ یعنې د غیرت او همت خاوند؛ نو کوم وخت چې ورور، تربور او پښتون څخه د برادری، عمزادگی او افغانیت په معنی اسم جوړوي؛ نو الحاقیه توری ورپورې کوي؛ نو ورورولي، تربورولي، پښتون ولي؛ یا ورورگلوي، تربورگلوي ترې جوړه شي.

پښتون ګلوي صحیح نه ده؛ همدارنگه کله او د ځینې محاورو په لحاظ د پښتون (واو) لوېږي؛ نو پښتونولي یې وایي او د (واله) په الحاق سره له پښتون څخه پښتونواله جوړېږي؛ مګر ورور واله ا تربور واله نه ده صحیح او دلیل یې محاوره او استقراء ده؛ نو په دې اساس پښتونواله له پښتونواله څخه ضعیف دی او ضعیف صحت لري.)) (۲۳: ۲۶۷)

(پښتو لیکل او لولول) هم د همدغو لیکنو له جملې څخه ده، په دې لیکنه کې استاد، د نړه پښتو کلمو او همدارنگه له نورو ژبو څخه د راغلو مروجو کلمو د کارونې پر څرنگوالي بحث کوي. دی د دې پلوی دی چې کومې کلمې ساده، اسانه او عام فهمه وي، هغه دې کارول شي، نظر دې ته چې پر سوچه پښتو کلمو ټینګار وشي، خو د ګرامر په برخه کې د پښتو ژبې د خپل ګرامري جوړښت پر کارونې ټینګار کوي.

((اوس هغه وخت راغلی دی چې هم پښتو ولیکو او هم یې ولولو، یعنې په تدریساتو کې یې ننباسو، مګر د پښتو د لیکلو او لولولو لپاره بېلې بېلې مرحلې او مقامونه موجود دي، د هرې مرحلې او مقام تقاضا بېله ده او باید دغه تقاضاګانې یو تر بله ګډې نه شي، ځکه که ګډې شي، نو اصلي هدف چې د پښتو تعمیم او عملي کول دي؛ هغه پاتې او موانع او مشکلات به پیدا شي.

په شعر او شاعری او ادبي مضامینو کې د روزمره محاورې څخه لږ شاني سړی ووځي، دومره ډېر عیب نه حسابېږي، ځکه د شعر او ادب ژبه د عوامو او حجرو له ژبې څخه لږ ډېر فرق کوي، که څه هم خورا ښه شعر او ادب هغه دی چې د فصاحت او بلاغت په اصولو برابر وي او دلته هم ثقیل، غریب او متعجب لغات او کلمات راوړل ادبي عیب ګڼل کېږي، راغلو د تدریس او معارف ژبې ته، دلته اوس زمینه په ډېره ساده، بسیطه او اسانه محاوره قایل یم، هغه عربي، فارسي او هندي لغات او کلمات چې د

د خادم نړۍ ليد

پښتو په روزمره محاوره کې راځي شوي او رايچ شوي وي او په ژبه او محاوره کې روان خولې ته راځي، د دغو استعمال او اخيستل زه له هغو پښتو لغاتو او محاورو څخه چې تش په قاموسونو کې وجود لري؛ بهتر گڼم، ځکه چې په دغه مرحله کې چې موږ غواړو چې پښتو عامه، رايجه او مانوسه کړو بايد په سهل، اسان او خوزرنګ کې وښودل شي. ولې که د يوې معما په شکل کې وښودل شي، نو نفرت او مقاومت به د پښتو د تامين مخه ونيسي او مخصوصاً په دې حال کې چې بره او کوزه پښتونخوا کې فارسي او اردو ژبې له پښتو سره د رقابت کولو په ميدان کې ولاړې دي، ليکن په هېڅ صورت سره زما د خبرې معنا دا نه ده چې د پښتو اصلي بڼه او لهجه او گرامري حدود او مزایا دې پرېښودی شي، د دغو ساتل او تصفيه کول لازم او ضروري دي.

هو د پښتو خاص لغت او لوړې محاورې او ادبي اصطلاحات بايد متدرجاً د معارف لوړو صنوفو او عالي کورسونو ته د تخصيص او اقتدا په لومړي سر کې له ډېرې ساده گۍ، بساطت او له مشترکو لغاتو او روزمره محاورې شروع وشي.

زه پوهېږم چې زما د دې نظريې سره به د پښتو ځينې هواخان موافق نه وي، ځکه دوی به وايي چې له ابتدا څخه د خلکو ژبې بايد د پښتو په اصلي لغاتو او محاورو وځوځول شي، دوی وايي: طفل ته چې هر څه وروښودل شي، هغه زده کوي، نو ولې لياره اوږده کړو، مگر دلته يوه خبره موجوده ده، هغه دا ده چې دا کار د فطرت له اصولو څخه مخالف دی، وگورئ هر طفل چې اول په خبرو راځي، څومره ماته گوډه، لنډه او کوتاه محاوره او ژبه استعمالوي. مور هم چې د ژبې اصلي معلمه ده، الفاظ او کلمات نرموي، پستوي او په خوله کې يې ورکوي، وگورئ د

ډوډۍ نه ورته (دودۍ)، د مړۍ څخه ورته (پپه) او د سترگې نه ورته (تگه) جوړه کړي او علی هذا القیاس...

زه دا خبره بیا کول غواړم چې زما مدعا ژبه کړول نه دي، بلکې په اول سر کې ژبه نرمول او پستول او اسانول، وروسته په تدریج سره خپل اصلي معیار ته رسول دي. یقین لرم چې دا د ژبې د تعلیم او ښودلو اساسي ليار ده. د ژبې سوچه کول او په ژبه کې خپشاهه کول، دا هم یو گډ کار دی، مگر دا د تعمیم له مرحلې څخه وروسته دی، هر کله چې ژبه په مکتوبونو، مکتبونو، اخبار، تبلیغ، تدریس، تالیف، تصنیف، شعر او شاعرۍ کې په عام صورت داخله شوه، ورو ورو به خپله د شاعر او ادیب او منتقد په قلم او ژبه، خپل مراحل طی کوي او ساده کېږي، هر کله چې خلک او علما پوه شي چې د قلم اصل کلمه دی، نو په خپله ورو ورو قلم پرېږدي او کلمه به لیکي، مگر په اوله مرحله کې د قلم په ځای لیکانی څه ضرورت لري، زه نه وایم چې دا کار بد دی، دا یو کار دی، دا دې هم وي، مگر په تعلیمي او تدریسي کتابونو کې دې دستي نه وي، څه لازم دی چې د کاغذ کلیمه وي، موږ د دې پر ځای چغزی ولیکو، په دې مرحله کې چې د پوهنې وزارت د پښتو په تعلیمي پروگرام کې اوس له سره غوره کوي باید دا نظریه چې ما په اختصار سره ولیکله، له نظره ونه غورځوي.)) (۲۳: ۲۵۹) د استاد خادم پورتنۍ لیکنه که څه هم له نن څخه نیمه پېړۍ وړاندې لیکل شوې، خو ژبپوهنیز او کره کتنیز ارزښت یې اوس هم پر خپل ځای دی، اوس هم موږ له هماغې وېرې او ستونزې سره مخامخ یو، لکه نیمه پېړۍ وړاندې چې مخ وو، اوس هم د نړه پښتو کلمو په کارونه کې له افراطه او تفریط څخه کار اخلو، نو یوازې له ژبني پلوه، بلکې له لیکنې پلوه یې هم په لیکلو کې ستونزې لرو، د خادم صیب

د خادم نړۍ لید

نظر تر ډېره بریده منځلاری دریځ لري او د پښتو موقعیت یې هم له سیالو ژبو سره په پام کې نیولی دی.

ب- ادبي کره کتنه:

استاد خادم هغه ادبي اثر د ارزښت وړ گڼي چې د کره کتنې یا انتقاد له فلتره تېر شوی وي، که په ټولنه کې پر یوه اثر نقد نه وي شوی، لیکوال یې خپل اثر ته په لوړ ارزښت قایل وي، یا هم له ناقدینو څخه غواړي چې د ده اثر د ده د خوښې مطابق وارزوي او د خپل اثر عیب په دې ډول له خلکو پټ کړي، نو دا یو ادبي قاچاق دی. دی وایي چې (قاچاق) یوه ترکي کلمه ده چې مانا یې په پټه د شيانو تېرول دي، لکه ځینې سوداگر چې د گمرک له محصولاتو پټ خپل مال تېروي، یانې قاچاق کوي یې، دغسې په دې برخه کې د یوه اثر عیب پټونه هم قاچاق گڼل کېږي، نو ځکه استاد خادم خپلې لیکنې ته (ادبي قاچاق) نوم ورکړی دی، په دې لیکنه کې وایي:

((قاچاق یو ترکي لفظ دی د گریزی او پټو تېرولو په معنی، یو تاجر چې وغواړي په خپل تجارتي مال باندې د گمرک قانوني محصول ورنه کړي او خپل مال د گمرک له موظفو مامورینو نه پټ وارد کړي، یا یې صادر کاندې، دغې ته قاچاق وایي.

قاچاق یوه اقتصادي او گمرکي اصطلاح ده، خاص په اقتصادیاتو او گمرکي چارو کې مستعملېږي، مگر موږ په یو مناسبت سره غواړو چې په ادبیاتو کې هم دا کلمه مستعمله شي، دغه مناسبت دا دی:

لکه څنګه چې یو تاجر خپل مال په غیر قانوني صورت سره، خلاف د مقرراتو، په غلا تېروي او د خپل شخصي مفاد لپاره قانون او د جماعت ښېگڼه تر پښو لاندې کوي، ځینې لیکوال هم کټ مټ دغه شان دي.

مثلاً؛ هغه کسان چې غواړي چې خپل قلمي زحمت کښې باندې ځان ته شهرت او دولت حاصل کړي، نو دوی باید لږ شانيې دا فداکاري هم وکړي چې په سره سینه سره ځان ته معلومه کړي چې د دوی دا لیکنې، جماعت او ټولنې ته څومره مفیدې دي؟ او د اجتماع متوسط ذوق تر څه حده د دوی د لیکنو طرفدار او تر څه حده ورنه بېزار دي.

دغه طرفداري او بېزاري څه معمولي خبره نه ده، د حسن او قبح، ظرافت او ښه والي، بابیزتوب او بدوالي معیار فقط همدغه شی دی، کوم شیونه او صنایع چې د اجتماع متوسط ذوق ورته ښه ووايي، هغه ښه دی او چې بد ورته ووايي، هغه بد دی او چې هېڅ په کې و نه وایي، هغه هېڅ نه دی.

د اجتماع د متوسط ذوق د معلومولو تله صحیح او اساسي انتقاد دی، هغه وخت چې د یو لیکونکي کوم اثر د انتقاد په تله وتلل شي، نو بیا د هغه د قیمت اندازه معلومېږي، ناقدین چې د صحیح ذوق او کاملو معلوماتو خاوندان وي او په صاف ضمیر سره د جماعت د فایدې لپاره ټول کوي، هغوی حق لري چې د جماعت له متوسط ذوق څخه نمایندګي وکړي.

اوس نو هغه کسان چې په خپل کوم اثر یې د صحیح انتقاد ټول ته په نورو ذرایعو ډبل قیمت غواړي او هېڅکله نه راضي کېږي چې د دوی متاع دې د انصاف په تله د انتقاد په میدان کې وتلل شي، فقط مقصد یې دا دی چې د څو کسو سترګې وټړي او خپل مال گران خرڅ کړي، ټولنې ته په کې نقص وي او که فایده، ایا دا کسان یو قسم قاچاق نه تېروي؟ نو که داسې کارونه په ادبیاتو کې وي، نو بې له (ادبي قاچاق) یې نور څه بللی شو؟ (۲۳: ۲۳۴)

د ادبي کره کتنیزو لیکنو په لړ کې استاد خادم د پښتو ادبي لیکنو معیار ته کتنه کړې، په دې برخه کې مخکې تر دې چې خبره یوه ادبي متن لیکلو ته ورسېږي، استاد د ژبې پر معیاري کولو او معیاري لیکلو ټینګار کوي. دی وایي که حکومتونه موږ ته هر څومره د ژبې د ودې ټولني جوړې کړي، خو چې موږ خپله کار و نه کړو، نو ژبه نه معیاري کېږي. دی د ژبې پر سمې املا او انشاء هم ټینګار کوي او دا کار بیا په خپل وار سره د ادبي معیار د رامنځته کېدو سبب ګڼي، استاد خادم (د پښتو ادبي معیار) په نامه لیکنه کې وایي:

((پښتو یوه ژبه ده چې ډېر خلک پرې ګږېږي، لوی تاریخ او لویه سابقه لري، خواره ادبیات او رنگینه موسیقي لري، د ګریمر او فلاولوجی د تحقیقاتو په واسطه سره یې ډېرې تاریخي او اجتماعي غوټې پرانیستل کېدی شي. د ډېر لږې لږې نه خلک راځي او دلته پښتو زده کوي او ځي. اوس په چین، جاپان، اتحاد شوروي، امریکا او اروپا کې د پښتو ژبې په واسطه زموږ ډېر شاگردان دوستان او اشنایان شته.

د دنیا ډېر لوی علماء نن په اتحاد شوروي، امریکا، انگلستان، ناروې، جرمني، فرانس، چین، هندوستان او ډېرو نورو ممالکو کې د پښتو په زده کړه او تحقیقاتو بوخت دي او په شوق سره یې سپړي او لولي یې. ډېر کتابونه پرې لیکل شوي دي او لیکل کېږي ورباندې. د دنیا د ډېرو ممالکو راډیوګانې د پښتو ژبې منظم سرویسونه لري او په پښتو نشریات کوي. د دنیا ډېر ممالک له افغانستانه د پښتو استادان غواړي او په ډېرو کې اوس هم د پښتو استادان شته، ما ته معلومه ده چې په دنیا کې پښتو ډېر قیمت او اهمیت لري.

زموږ په وطن کې د هرې دورې د حکومت په پروګرام کې د پښتو روزل، لوړول، معیاري کول او علمي او ادبي سټنډرډ ته رسول داخل وو.

شهید اعلیحضرت غازی محمد نادر شاه رحمة الله علیه چې د هېواد هرې خوا ته یې پام و، تر ټولو دمخه یې پښتو ته توجه وکړه او انجمنونه او موسسې یې ورته جوړې کړې. اعلیحضرت محمد ظاهر شاه ورته مخصوصه پاملرنه مبدوله کړه، کورسونه، اخبارونه، مکتبونه، دارالتالیفونه، اکاډیمي او د پښتو د تالیفاتو امتیاز یې منح ته راوړ.

رښتیا خبره دا ده چې پښتو د نشت نه ډېر لوړ مقام ته ورسېده، خو یو ټکی لا پاتې دی. هغه دا چې د پښتو ادبي معیار سټنډرډ او میزان لا تر اوسه نه دی ټینګ شوی. که څوک ووايي چې معیار نشته، خو معیار شته، مگر دا چې د معیار پروا نه کېږي او د معیار د لوړولو کوښښ نه کېږي، دا یوه موضوع او مسئله ده چې د غور وړ ده.

جوړ شوی معیار ولې ګډ وډ شو؟ د معیار ساتنه او حفاظت د چا کار دی؟

لوحې غلطې، عناوین غلط، د مختلفو نثرياتو مختلف ډول لیکنې، یوه کلمه په څو شکله کښل، د یو ترکیب د پاره څو ډوله ګریمر، خام او اوسه سبکونه، ناسره او ناکره املګانې او انشاګانې، غلطه تالیفات، بدرنگ راګونه او اشعار دا ټول د پښتو د پاره عیب دی.

که پښتانه خپله پښتو نه شي سمولای، رغولای او معیاري کولای، نو دوی د څه کار دي؟ د دې نه لوی، غټ، مهم او ضروري کار څه شی دی؟ زه نه شم کولای چې د دې نه زیات څه ووايم، دا د ټول قام، وطن او ملت وظیفه ده. علل اسباب او نقایص دې پیدا او رفع کړي. زموږ د ژوند، تاریخ او ثقافت د پاره پښتو مالګه ده. فکر په کار دی، جرګې په کار دي او ژبه سمول ضروري دي، که دا کار سم نه شو، ډېر کارونه به وران پاتې شي (۲۳: ۱۱۶۵)

د خادم نړۍ لید

پورته لیکنه کې که څه هم تر ادبي معیاره پر ژبني سمون او معیار ډېر ټینګار شوی، خو اصلي هدف دا دی، تر هغه چې ژبني معیار او کره والی رامنځته نه شي، نو ادبي معیار خو هېڅکله نه رامنځته کېږي. د دې کار علت دا دی چې ادبیات یو ژبني هنر دی؛ د یوې معیاري ادبي لیکنې رامنځته کېدل په معیاري ژبې پورې اړه لري.

ج- سیاسي او ټولنیزه کره کتنه:

په سیاسي او ټولنیزه برخه کې استاد ډېرې داسې لیکنې لري چې د کره کتنې، نیوکې او ګوتنبونې نومنه لري، مور یې په تېرو برخو کې د ځینو یادونه کړې ده. په دې برخه کې د استاد نورې لیکنې چې تحلیلي بڼه لري، په هغو کې هم د کره کتنې عنصر موجود دی. په سیاسي، ملي او ټولنیزه برخه کې استاد خادم زموږ په ټولنه کې له ډېرو واقعیتونو څخه پرده پورته کړې، له هغې جملې څخه دی د (منافقانو) یادونه هم کوي چې په څو څو ډوله ځان بنودلای شي، دی دې ډول اشخاصو ته ((ملي منافقان)) وایي چې مور یې په به یوه بل بحث کې یادونه کړې، له تکرار څخه یې ډډه کوو.

خو د ملي منافقانو تر څنګ دی پر یوه بله ملي موضوع هم کره کتنه کوي، انتخابات او انتخاباتي موضوعګانې د هېواد په کچه یوه ملي، ټولنیزه او سیاسي پروسه ګڼل کېږي، خو دا پروسه د رڼاوي او عدالت د نشتوالي له امله هر وخت له سختو نیوکو سره مخ وي، تهدید او تطمیع یا زور او رشوت په کې زیاتره وخت مطرح وي، استاد خادم چې عملاً هم په یوه انتخاباتي دوره کې له دې ستونزو سره مخ شوی و، نو دې موضوع ته سخت متوجه و او پر دې موضوع یې (په انتخاباتو کې تهدید او تطمیع) په نامه یوه لیکنه کړې ده، په دې لیکنه کې استاد پر ټاکنو کره

کتنه کړې، او ویلي یې دي چې په ټاکنو کې د تهدید مخه نیول کېدی شي، خو د تطمیح مخه نیول اسانه کار نه دی، په دې ډول ټاکنو کې هغه څوک بریالی کېږي چې پیسې لري او دا خو څرگنده خبره ده چې پیسې خو پوهو کسانو سره نه شته، نو په دې ډول په اصطلاح ډیموکراسۍ ته لاره اوارېږي. استاد په دې لیکنه کې وایي:

((د ټولو قوانینو او مقرراتو هدف او فایده دا ده چې د خلکو لپاره سپینه لاره جوړه کړي او د خلکو د فعالیت او اجتماعي حرکت لپاره چې د ارتقا پر خوا کېږي لار پرانيزي او مشکلات کم کړي. ځکه که قانون نه وي، سړی نه شي ویلای چې بڼه څه دي او بد څه دي؟ دا خو قانون دی چې بڼه او بد بېلوي. د بدو مخه نیسي او د ښو لپاره لار خلاصوي.

که قوانین دغه صبغه او نتیجه ونه لري، نو ارتقايي قوانین به نه وي امتناعي به وي. امتناعي قوانین هغه دي چې نواهي په کې ډېر وي او ترغیبي جنبه یې لږه وي.

زمونږ مدعا په انتخاباتو کې ده، د انتخاباتو قانون تازه له تصویبه راوتلی دی، دې قانون ښځو او نرو ته په انتخاباتو کې د شمول حق ورکړی دی. موږ دا خبره خو ځله خپرلې ده چې د انتخاباتو مطلب او فلسفه څه ده؟ او ویلي مو دي چې له انتخاباتو څخه مقصد دا دی چې منور، فعال، پوه او وطن پرست خلک وچونل شي او د امورو زمام دغه شان خلکو ته په لاس ورشي، ضمناً په انتخاباتو کې خلک هم ژر تربیه کېږي، نو په انتخاباتو کې دوه څیزه ډېر ضروري دي، یو دا چې تهدید دې په کې نه وي، بل دا چې تطمیح دې په کې نه وي. خلک دې کاندید کېدو او رایه ورکولو کې کاملاً ازاد وي. زه یقین لرم چې زموږ حکومت به د تهدید مخه ونیسي او څوک به پرې نږدې چې بل وډار کړي او په دې شان یې د کاندید کېدو او یا چا ته د رایې ورکولو مخه ونیسي،

مگر د دې بل شي نه چې هغه ((تطمیع)) ده، زه پخپله په ډار کې یم. زموږ په بخوانو قوانینو کې په صراحت سره دا ټکي ذکر و چې په انتخاباتو کې تهدید او تطمیع منع دي. یعنې دا چې که چا بل د انتخاباتو په وخت کې په ضرر وډاروه یعنې دا چې چا بل ته وویل که ته داسې کوي، یا داسې نه کوي، نو زه به تاسره وگورم، نو بس دا جرم دی او سزا به لري. اوس هم یقین دی چې تهدید به منع شي، خو د تطمیع په باب یعنې دا چې که ته داسې وکړې، دومره پیسې به درکړم، یا دا چې دومره پیسې واخله او رایه په دې ما ته او یا هغو کسانو په لاس ورشي، چې ډېرې پیسې لري، نو په دې حال کې دیموکراسي به وي، خو په نتیجه کې به ارسطو کراسي د دیموکراسي ځای ونیسي، بل لوی ضرر یې دا دی چې خلک به ټول پیسو ته مخه وکړي او په هر شان چې وي حلالې وي، که حرامې خو پیسې به گټي اخلاق او فضیلت به کډه وکړي او چې په کوم ملک کې اخلاق او فضیلت نه وي، نو که هلته هر څومره دولت زیات هم وي، مگر انسان بدحاله او پرېشان وي. د تطمیع او تهدید په صورت کې حق حقدار ته نه رسېږي. عالم، دیندار او اخلاقي کسان هېڅکله ډېرې پیسې نه لري، نو دوی به تل ناکام وي او کامیاب به هغه څوک وي چې د ډېرو کورونه یې وران کړي وي او خپل یې ودان کړي وي. نه پوهېږم چې په دې مساله چا فکر کړی دی که نه؟)) (۲۴: ۱۲۴۲)

استاد خادم په یوه بله لیکنه کې پر هغو خلکو نیوکه کوي چې د (ازادۍ) له نامه څخه غلطه گټه پورته کوي، هغه د بېباکۍ او لاقیدۍ په مانا اخلي او هر څه یې چې زړه غواړي هغه ترسره کوي. د دوی په فکر ازادي داسې یو شی دی چې سړی د هېڅ اخلاقي، قانوني او مذهبي شرایطو پابند نه وي، خو د استاد خادم په نظر ازادي دا مانا نه لري، د هغه په نظر بېباکي، لاقیدي او بې مسلکي بېل شی دی او ازادي بېل شی

دی، ازادې د انسان د طبیعي او حقه حقوقو په مقابل کې د موانعو رفع کولو ته وایي. خادم په دې لیکنه کې ازادې تشریح کوي:

نن ورځ د ازادۍ کلمې د انسانانو په نزد خورا زیات قیمت پیدا کړې دی. څوک په یو مسلک کې ازادې ډېره ویني او هغې خوا ته زغلي او څوک په بل مسلک کې د ازادۍ تکامل ویني او دغه خوا ته اوړي. نن انساني جوامع د ازادۍ د کلمې د تاثیر لاندې په غټو غټو بحرانو مبتلا دي او د ازادۍ د کلمې د اورېدو او د ازادۍ د معشوقې د میندلو او غېږې ته راوستلو په مقابل کې هر قسم فداکاری ته تیار دي.

((مگر دلته ډېر داسې کسان شته چې د ازادۍ په صحیح معنا لا تر اوسه نه دي خبر، ډېر کرته ما داسې خلک لیدلي او په داسې مجلسو کې محشور شوی یم چې له ازادۍ څخه یوه عجیب و غریبه معنا د دوی مغزو ته راځي، دوی چې دا لفظ اوړي فوراً د دوی فکر د بېباکۍ او لا قیدۍ خوا ته درومي.

د دوی په فکر ازادې داسې یو شی دی چې سړی د هېڅ اخلاقي، قانوني او مذهبي شرایطو پابند نه وي. دا کسان چې ازادې په دغه معنا اخلي، هم ملامت نه دي، ځکه چې ځینې بېباکان ازادې په همدغه معنا خلکو ته ورمجسمه کوي او دا مقدسه کلمه په خپلو ناپاکو اعمالو ملوټه کوي. تمرد، بد اخلاقي او بېباکي باید د ازادۍ په ډېل کې ونه ښوول شي.

بېباکي، لاقیدي او بې مسلکي بېل شی دی او ازادې بېل شی دی. ازادې د انسان د طبیعي او حقه حقوقو په مقابل کې د موانعو ارتفاع ته وایي. مثلاً هر انسان طبعاً حر او اصیل دی، کوم وخت چې یو انسان

اجباراً په مريي توب ونيول شي او د ده حق سلب شي کوم وخت چې دغه موانع رفع شي، نو وايي چې فلانی ازاد شو.

دغه رنگه کوم وخت چې يو قوم او ملت د خپلواکۍ او استقلال حق لري او څوک دا حق اجباراً سلب کاندې، نو دغه وخت دغه توده غلامه وي، مگر کوم وخت چې خپلې واگې پخپله لاس کې واخلي، نو خلک وايي فلاني قوم ازادي حاصله کړه.

دغه رنگه که يو قام او ملت د ناورو دودونو، تعصباتو او جهل په دام کې گير وي، يا يو انسان د يو طبعي اختيار په ځای کې له خپل اختيار او ازادۍ څخه کار نشي اخيستی او څه موانع موجود وي، نو دغلته سپری ويلي شي چې ازادي نشته. يو عالم يو نويسنده د يو غير شرعي يا غير اخلاقي کار په مقابل کې بايد عليحده وينا وکولى شي، کوم وخت چې داسې نشي کېدای، ازادي ناقصه وي. په قانوني او انتخابي مسايلو کې رايه د هر انسان حق دی، که دا نه اجرا کېږي، نو په دغه وخت کې سپری ويلي شي چې ازادي نشته. په ځينې شخصي کارونو کې سپری ازاد دی، مگر که څوک د چا په شخصي کارو کې مداخله کوي، نو دغه وخت ويل کېږي ((دغلته شخصي ازادي نشته)). انسان په تعليم، کسب، خوراک او څښلو کې ازاد دی، د تحرير او تقرير ازادي د ازادۍ د مهمو اقسامو څخه حسابېږي چې دا د هر انسان حق دی، په ازادۍ پورې د انسان ټول مادي او معنوي پېشرفتونه تړلي دي، چېرته چې ازادي نه وي انسان د حيواناتو له درجې نه هم ټيټېږي. علوم، فنون، اختراعات دا ټول د ازادۍ په برکت لاس ته راغلي دي، که ازادي نه وي د انسان څخه يو جامد شي جوړېږي.

هو، ازادي يو محترم شی دی انسانان بايد يو د بل د ازادۍ احترام په زړه کې وساتي او د چا د ازادۍ د سلبولو کوشش ونه کاندې. دازادۍ

فورمول ۱۵ دی چې ((انسان تر هغو پورې ازاد دی چې بل ته یې ضرر نه وي)).

مباش درپي ازار و هرچه خواهی کن
که در طریقت ماغیر ازین گناهی نیست.

هر وخت چې مور د ازادۍ کلمه استعمالوو، نو هلته زموږ اخلاقي قانون او مذهبي حدود په نظر کې وي. ازادي د اخلاقي او قانوني حدودو سره مخالفت نه لري، بلکې د ازادۍ د پاره دا شیان ضروري دي. آزاد انسان هغه دی چې خپل جایز اعمال یې له ممانعته اجرا کاندې، جایز او ناجایز د قانون، شریعت او اخلاقو په اساس معلومېږي، نو گویا قانون او شریعت له ازادۍ سره کومک کوي او د قانون په ذریعه ازادي حاصلېږي.

اوس نو که څوک چې د قانون، شریعت او اخلاقو په دایره دننه د بل چا حق نه مني او موانع پیدا کوي، لکه مور چې د بنځو د میراث، ازدواج، تعلیم او حکومت ته په حاضرېدو کې موانع پیدا کوو، یا دغسې نور نو دا ظلم دی او په قران شریف کې راغلي دي چې (الا لمنه الله علی الظالمین)) (ای خدایه مور ستا له لعنته خلاص کړې). (۲۴: ۱۱۲۲)

د خادم صیب پر نثري لیکنو سربېره د هغه په منظوم کلام کې هم ځینې داسې نظموونه او شعرونه شته چې په هغو کې دکره کتنې څرک لیدل کېږي، هغه په یوه نظم کې چې (د ځان علاج) نومېږي، پر خپل ځان نیوکه کوي، هغه وايي چې ما کله خپل ځان او جهان سره پرتله کړل، نو تر بهرنۍ نړۍ پر خپل ځان انتقاد ډېر ضروري دی. زما داخلي نړۍ تر هغه ډېره ارته ده چې ما فکر کاوه، هدف یې دا دی چې د هر چا

د خادم نړۍ ليد

په وجود کې دومره نيمگړتياوې وي چې دی د بل په وجود کې هغو ته گوته نيسي، دی وايي، په حقيقت کې دا ټولې نيمگړتياوې زما په خپل ځان کې دي. بيا د خپل ځان درملنې ته هم گوته نيسي، له هغې جملې څخه په خپل وجود کې د حسد او کينې کمولو ته گوته نيسي. د خادم صيب دا نظم، د ده د نورو نظمونو په انډول له هنري پلوه هم قوي دی او مهمه محتوا هم لېږدوي. دا پر خپل ځان باندې د کره کتنې ښه بېلگه ده:

د ځان علاج

((ماد ځان ايینه کې وکاته و ځان ته
بيا مې واوړلې سترگې کل جهان ته
د خارج د انتقاد نه دا ضرور وه
چې داخل شم طلسمي ښار پنهان ته
سرمې کېښودو په دوه زنگنو باندې
شوم داخله بلې ځمکې بل اسمان ته
مجرده حقايق په ژبه راغله
قوت هومره کله شته زما لسان ته
د ايینې د صفایې لکه برکته
وواته سر و نه پټه راله عيان ته
چې په بل کې مې ليدو عکس د ځان و
تعجب مې راغی نفس د انسان ته
د ژوندون کنډو کپر چې لیده کېږي
تخييل و چې مې وکاته ښه شان ته

ما د ځان له پاره ځان کې علاج وموند
محتاج نه وم د طیب دارو درمان ته
د هر رنځ علاج په کې مسیحا یې و
مگر نه د حاسد غشی و کمان ته
ای خادمه په خدمت نه راضي کېږي
ورنه تېر شه ځان دې وسپاره سبحان ته))
(۱۴۴:۱۲)

خادم صیب په یو بل نظم کې پر هغو خلکو نیوکه کوي چې بې
بنسټه تعمیرونه جوړوي، مانا دا چې یو شی چې هېڅ اساس ونه لري، پر
هغو باندې زړه تړل د خپل وخت ضایع کول دي. دی پر ټولو هغو خلکو
کره کتنه او نیوکه کوي چې په خوشې خوشې خبرو او کارونو خپل وخت
تېروي.

دی وایي چې د یوه مرض درملنه د هغه تر شدته دمخه په کار ده،
کله چې ناروغي د یو چا پر مرگ بدله شي، نو بیا پرې ماتمونه په کار نه
دي او دا کار هسې د وخت ضایع کول دي، دا نظم ټول پر همدې نیوکو
او نصیحتونو پایته رسېږي، دلته به ټول نظم ته مراجعه وکړو:

((بې تهدابه چې تعمیر کا، کړي کارونه خوشې خوشې
د ورانۍ د پاره کاري، زحمتونه خوشې خوشې
په خو ورځې ژوندانه کې، هونبیار زېرمه د محشر کا
غافل تېر په هغه دغه، کړي عمرونه خوشې خوشې
بلبل جوړه کړله جاله، بڼه مامونه د گل خوا کې
تېر په سم او کور کړه چتي، موسمونه خوشې خوشې

جوړ شي لعل له هغو اوبنکو، چې توييږي و گوگل ته
چپ شه ای آبشاره مکره، دا شورونه خوشې خوشې
چې ژوندون لري مړ کيږي، بڼه هغه چې با شرف مري
که سپی زر کاله وپايي، وي کالونه خوشې خوشې
لوړ همت په دام د طمعي، کې خوګ کله شي نیولی
د هماد پاره مه رده، دا دامونه خوشې خوشې
د مرض علاج په کار دی، څه لا مخکې له شدة
پس له مرګه څه په کار دي، ماتمونه خوشې خوشې
زه د عشق په پیاله مست یم، محتاج نه یم د شرابو
ساقی، مه ډکوه مال، دا جامونه خوشې خوشې
چې حاصله خپل مرام کړ، په قوت د خپلو متو
خوګ دی ناست، کوي په زړه کې ارمانونه خوشې خوشې
په شهباز سره د شعر به، تازه د ژوند نغمه کړو
دا رباب د زړه غږیږي، ډېر عمر ونه خوشې خوشې
د فرهاد تېشه په لاس کړه، که شپږینه معنی غواړي
پراته کله وي ایرو کې، سره لعلونه خوشې خوشې
چې روان تر اوبو نه وي، او ژور هم له دریابه
نه پوهېږم څله وایي دا شعرونه خوشې خوشې
دا نقصان د شعر نه دی، له خپل ذوقه سراغ وکړه
په (خادم) باندي مه وایه، تهمتونه خوشې خوشې))
(۱۵۳:۱۲)

استاد خادم زموږ په ټولنه کې د (سیاست) په عملي څېړې نیوکه کوي او هغه داسې یو کار گڼي چې په رمز او اشارې ترسره کېږي، خبره یې پټ په پټه وي:

چې په خوله نه شي، ویل کېدلای
کاری یې په رمزاو په اشارت وي
موری یې پټ ساتي له زوی او لوره
دا سیاست دی، دا سیاست دی.

خادم صیب پر (فاسد حکومت) هم نیوکه لري، دی وايي چې حکومت د قوم زړه او مرکز دی، باید له فساد پاک وي، کله چې زړه فاسد او ناروغ شي نو ټول وجود ورسره له منځه ځي یانې دا چې په فاسد حکومت سره ټول قام له هلاکت سره مخامخېږي:

حکومت زړه دی، د قام مرکز دی
فساد د دې زړه، شخصي غرض دی
چې زړه فاسد شي، بدن مریض شي
هلاک قوم، له دې مرض شي.

استاد خادم پر (بدنیته خلکو) او (بدنیتي) هم نیوکه لري، دی وايي هر څوک چې بل ته بدنیت لري، په پای کې خپله په خپل دام کې گیر کېږي.

په څه سختیو، دې زنجیر جوړ کړ
چې ما به تل، ساتې اسیر په کې

د خادم نړۍ ليد

د بد نېتۍ دا نتيجه وي كنه
اوس ته خپله شوې، راگيرپه كې

استاد خادم (چل جوړول) او چا ته فريب وركول هم غندي، كه
خه هم دا يو مشكل كار نه گني، خو نتيجه ډېره منفي ده. دى وايي:

چل جوړول، خه ډېر مشكل خونه دي
دا مو كول چې، دا مو حال شولو
افغان د شرم او پېغور شو
د عزت ژوند، ورته محال شولو.

استاد خادم (بدعملونه) لكه، د (چرسو، شرابو او اپينو) كارول،
بدعملونه او د استعمار نېټې گني. او دا په پاى كې د يوه قوم د اسارت
لامل گني، هغه وايي:

دبسمن چې غواړي، يوقام محصور كا
چې خه يې زړه وي، پرې يې مجبور كا
چرس او اپين او، شراب ورسر كا
استعمار دغه، كاني ضرور كا.

استاد خادم وايي (د قام تباهي) هغه وخت رامنځته كېږي، چې د
دولت مشران او د واک ځواک خاوندان يې بې لارې شي، د دوى د دغو
فاسقو عملونو په نتيجه كې ټول قام د تباهي خوا ته لار شي:

هلاکت د کوم يو قوم چې خه وخت راشي
د دولت او قوت خلک يې گمراه شي
د گناه فسق و فجور شرم ترې ورک شي
نو د دوی په شاميت ټول قوم تباه شي.

د استاد خادم انتقادي او کره کتنيزې ليکنې زياتې دي، خو مور
يې دلته دا څو ليکنې او نظموونه د نورو ليکنو او نظمونو د بېلگو په توگه
ياد کړل اولنډه لنډه تبصره مو پرې وکړه.

ښار پالنه

استاد خادم که څه هم په کلي او ولس کې زېږېدلی او رالوی شوی و، لومړنۍ زده کړې یې هم په خپل کلي او ولسي سیمو کې ترسره کړې وې، د کلیوالي ژوند ډېرې خوږې او ترخې تجربې یې درلودلې، خو بیا یې هم له ښاره، ښاري ژوند او عصري ژوند او سمون سره زیاته مینه درلودله. استاد چې کله هم په بېلابېلو کلیوالي سیمو کې زده کړې وکړې، سفرونه یې وکړل او د عمر یوه اوږده برخه یې هلته تېره کړه، نو دکلیوالي او وروسته پاتې سیمو د ژوند کړاوونه او ستونزې ورته ښې معلومې شوې، نو ځکه خو د یوه متمدن ژوندون په لټه کې شو، د خادم فکر او هنر هم دومره په جوش او فوران کې و چې کلیوالي چاپېریال یې د انتشار ظرفیت نه درلود. څومره چې د خادم صیب علم زیاتېده او لیکوالي یې پخېدله، نو له ښار، ښاري ژوند او هلته له کار او روزگار سره د ده اړتیا او لېوالتیا زیاتېدله، کله چې له خپل کلي او ولسوالۍ څخه (جلال اباد ښار) ته راغی او دلته یې د ښوونکي دنده واخیسته نو دلته د ښاري ژوند له لومړیو اړتیاوو او ځانګړتیاوو سره اشنا شو. پېښور او هندوستان ته په تعلیم پسې د سفر پر مهال هم له ښاري ژوند سره اشنا شوی و.

کله چې یې د کندهار په ادبي انجمن کې دنده واخیسته او بیا د (طلوع افغان) مسول مدیر شو، نور نو د وظیفوي مکلفیت له مخې مجبور شو چې په ښار کې ژوند اختیار کړي او کله چې له کندهاره کابل ته راغی، نو دلته یې دایمي دنده شوه، نو بیا له جلال اباده کابل ته په کډه شو او دلته یې دایمي ژوند اختیار کړ. خادم په کابل کې ځان ته کور اور جوړ کړ او هغه سیمه چې دی په کې اوسېده هغه یې په (خادم مېنه)

ونوموله. خادم صیب دا مهال د ښار وړتیاوې لاپسې تشخیص کړې او په ښار کې د ملکیت، کور او ځای ځایګي له دایمي اخیستلو سره یې لېوالتیا وښودله.

نه یوازې خپله یې د دې کار لپاره هڅه وکړه، بلکې نور یې هم وهڅول چې کابل کې کور، هټی او ځمکې واخلي. له دې کار څخه د خادم یو هدف دا و چې پښتانه به له کلیوالي ژوند څخه ښار ته راشي، دلته به متمدن شي او ددې ترڅنګ به د ملکیت خاوندان هم شي.

ښار کې ژوند کول د وخت په تېرېدو سره خادم ته پر یوې اړتیا بدل شول او نور یې هم دېته وهڅول چې کابل کې مېشته شي، سره له دې چې له ژبني پلوه د کابل چاپېریال یو شمېر پښتنو ته په زیان تمامېده؛ هغوی په کې خپله ژبه هېروله او خادم هم پر دې حالت اندېښنه ښودله، خو ددې ترڅنګ د ښار ګټې تر زیانونو زیاتې وې. خادم صیب چې کله هم په کندهار، کابل او ننگرهار کې دېلابېلو خپرونو مسول مدیر و، نو دا مهال یې د دې ښارونو په باب ګڼ شمېر لیکنې خپرې کړې دي. دا لیکنې اکثره خبري او ژورنالېستیکه بڼه لري چې د هغه وخت د ښارونو د رغونې، نوې جوړونې او بیا جوړونې، ستونزې او پرمختیاوې انځوروي. د دې ترڅنګ خادم صیب د ښاري ژوند په هکله نورې لیکنې هم کړې دي چې د ښاري ژوند اړتیا په ګوته کوي. دلته به لومړی ددې ډول لیکنو عنوانونه یاد کړو او بیا به یې د ځینو پر څرنگوالي هم لږه رڼا واچوو: ((ننگرهار، د ننگرهار منظره، لوګر، د گردېز جغرافیه، مدنیت او مور، د ولایاتو د مملکت وېش: د راتلونکو اصلاحاتو لپاره لویه لار، کلیو او دیهاتو ته د ډاک نظام، راه ها، معابر و سرک ها، هدایت تعمیر (نوی ښار) در لغمان، ریشخور یا غازي اباد، د نادر پښتون د جادې د دویمې برخې کار، سرک گلپهار و سروبی، د تنګي غارو د سرک په باب نوی تصمیم، جلال

د خادم نړۍ لید

آباد و موضوع برق ان، د کابل د ښاروالۍ د (۱۳۳۳ل) کال پروگرام، د قندهار د ښاروالۍ انتخابات، د بلدیې انتخابات شروع کېږي، د ښار په لوی مجلس کې د ښاغلي نایب الحکومه بیانیه، د ۵۰ ورځو د کار راپور، په ۲۹ ولایتونو کې د مملکت وېش، د جلال آباد ښار بې اصوله دی، د جلال آباد ښاروالۍ انتخابات، د زاره ښار عفونتونه به تر څو پاتې وي؟، د ښار په احاطه کې خشت مالي، د جلال آباد ښاروال انتخاب، د ښاریانو په مخکې د ده تعهد، عصري ښارونه او ارزانه کورونه، کابل د څلورو بین المللي لارو په منځ کې، کابل د خوشبویۍ په دریاب کې لامبو وهي، له ښاریانو ضرر رفع کول د ښاروالۍ وظیفه ده، د کابل د ښار نتظیفات)) او ځینې نورې لیکنې.

په نظم کې (تهذیب، تمدن، ننگرهار) او ځینې نور نظمونه

دلته غواړو د خادم صیب پر دې ډول لیکنو چې ښار، ښار جوړونې او ښارپالنې ته ځانگړې شوي، یو څو یې د بېلگې په توگه راوړو او لنډه لنډه تبصره هم پرې ولرو:

خادم صیب د (مدنیت او مور) په نامه یوه لیکنه لري، په دې لیکنه کې یې مدنیت، مدینه یا ښار له لغوي پلوه هم شنلي او له محتوایي پلوه هم دی په دې نظر دی چې هر څومره چې یو فرد له خپل فردي ژوند څخه ټولنیز او ښاري ژوند ته لاره پیدا کړي، تجربه او پوهه یې زیاتېږي. دی د ساري په توگه یو کلیوالي او ښاري شخص سره پرتله کوي چې طبعاً یې په علم او مهارت کې ډېر توپیر لیدل کېږي، خو که همدا کلیوال شخص څه موده وروسته ښار ته لاړ شي او هلته وخت تېر کړي، نو علم یې بروز کوي او ډېره نوره پوهه زده کوي، دی وايي چې دا ټول د مدنیت او ښاروالۍ برکت دی، دی په دې نظر دی چې په ښار کې ځکه علم زیات دی، چې دلته د کلونو په اوږدو کې د گڼو انسانانو تجربې

راتولې شوي دي. نو خادم ځکه ښاري ژوند گټور بولي، خو د مدنیت او مدني له نامه څخه ناوړه گټه اخیستونکي هم ښه نه گڼي، خادم صیب په دې لیکنه کې وایي:

((د مدنیت کلمې نن ورځ په دنیا کې له حده زیات اهمیت موندلی دی، د دنیا ټول افراد، جوامع او ملل همدا کوښښ کوي چې مدني وبلل شي، هېڅ فرد او هېڅ جامعه دې ته تیاره نه ده چې د غیر مدني (شار) نوم په ځان قبول کړي!

نن ورځ چا ته شار (غیر مدني) ویل دومره زور ورکوي، لکه لږه موده مخکې به چې کافر یا د بې دینه کرغېرن لقب خلکو بد منلو، که څه هم شکر دی، نن هم په دنیا کې د دین او خصوصاً د اسلام د دین پیروان او عقیدتمندان شته دي، لېکن زما وینا ډاکثریت او نورې دنیا په لحاظ ده!

هو؛ د مدنیت، کلمې د نن ورځې وگړو په زړه او دماغ داسې طلسم کړی دی چې دوی هر څه د لاسه ورکولی شي، مگر دغه ښکلې معشوقه له لاسه نه شي ورکولی!

لکه د تېرو ورځو انسان به چې د نورو قسم قسم اشیاوو او مفوماتو په مینه کې سر ورکولو او د زړه په شوق سره به یې د حیات قرباني کوله، دغه رنگ ننی انسان د دغه مفهوم په مینه او محبت کې داسې فاني دی چې اډو پته یې نه لگي او د دغه دلفرېبه مفهوم په حمایت کې د ځان، مال او هر څه نه تېر دی!

دا خو د دې کلمې عام مقبولیت او محبوبیت دی چې که یو قوي جماعت یا ملت وغواړي چې ځان ته د اغا لقب حاصل کړي او خپل تسلط او اقتدار په بل چا ومني او په دغه شان سره د بل وطن د اقتصادي ثروتي منابعو څخه استفاده وکړي او ور یا غلامان ځان ته پیدا کړي، نو

د خادم نړۍ لید

پرتله له دې هېڅ چاره نه شته چې ووايي موږ مدني یو او دغه قام غیر مدني یا شار دی او موږ غواړو چې دوی ته مدنیت وښیو!!!

نن ورځ د دنیا لویې لویې هنګامې او ډېر ډېر نهضتونه د دغه کلمې د نفسي اثر په واسطه سره تړلي دي چې د ټولو بیان زه دلته نه شم کولی، البته بې مبالغې به وي، که ووايم چې د انساني ټولنې د سمندر مد و جزر د دې بسیطې کلمې د جذب او راښکودنې په ذریعه دی!!!

نو راحی چې دغه کلمه لږ شاني سره وشیندو او ویې سپرو وګورو چې په دې کې څه دي او ولې یې دومره ډېر اهمیت موندلی دی؟!

یو شاعر وايي:

((د خلکو خولې د خدای نغاره ده))

هر شی چې دومره عمومیت او محبوبیت ومومي، هغې ته په معمولي سترګه کتل د انسان په خپل حماقت او ناپوهۍ محمولېږي، نو ښه مدنیت، یعنی څه؟

مدنیت: شهریت، ښاروالي دا درې واړه کلمې یوه معنی لري، یعنی ښار ته منسوبېدل، مدینه او شهر وايي ښار ته. مدني، شهري، یعنی د ښار سړی.

دلته یوه بله کلمه هم شته چې اکثره د مدنیت سره یو ځای خولې ته راحی، څه؟

(تهذیب) د تهذیب معنی ده، شایستګي او (ښکلیتوب).

اکثره ویلی شي، مدني او مهذب سړی دی، یا هېڅ تهذیب او مدنیت نه لري، یا مثلاً: د اروپا تهذیب او مدنیت، اوسنی تهذیب او مدنیت دی.

دا دواړه کلمې سره په معنی کې بېخي نږدې دي، مگر څه لږ فرق چې لري، هغه دا دی چې مدنیت په عمراني، معاشرتي او اجتماعي امورو ډېر اطلاق کېږي او تهذیب په علمي اخلاقي او ادبي شیانو زیات اطلاق کېدی شي!

کله داسې هم کېږي چې یوه کلمه د بلې په ځای مستعمله شي! او یوه د دواړو معنی ورکړي، ځکه چې کوم فرق چې موږ بیان کړو، دا اعتباري فرق دی، په خارج او د ذهن نه د باندې دنیا کې مدنیت او تهذیب لازم او ملزوم لیدل کېږي، د ښار خلک مهذوب وي، یا مهذب خلک په ښار کې وي!

اوس نو خبره دا ده چې د تهذیب او مدنیت په کلماتو انسان څنگه شیدا دی؟

د حکماوو او پوهانو رایه ده چې ((د انساني فرد ټوله پوهه او کمالات د جماعت د احسان مرهون دی، که دی د جماعت او ماحول نه زده کړه ونه کړي، نو دی هم د نورو حیواناتو په شان یو حیوان دی.))

هونښیارانو تحقیق ته رسولې ده چې انسان په اول سر کې د کور کهول، کلي او ښار نه نا اشنا و، نو ځکه دی د علم فن، اخلاقو او شایستگی نه عار و او ژوند یې کټ مټ د نورو حیواناتو په شان و، د قرونو او د عمرو په تېرېدو او د ډېرو پېړیو د اووښتو راووښتو په سبب یې د خپل همجنس سره وپېژندل او د یو تر بله فعل و انفعال او کسب د اکتساب په برکت د نن ورځې طلايي عصر ته راووت.

وايي چې د انسان د هغه حال نه دې حال ته انتقال په همدومره موده کې شوی دی، لکه په څومره کې چې د همالیه دا ایورسټ څوکه چې د ځمکې د سطحې سره برابره وه او معمولي باد و باران په ذریعه ترې

د خادم نړۍ لید

نوره ځمکه وبهول او یورلی شوه او دغه غر په دغه عظمت او لویۍ سره تشکیل شو.

وايي چې که انسان اوس هم د جماعت نه وایستل شي او د انسانانو نه لرې په کوم ځنگل کې لوی شي، نو بیا به هم د حیواناتو څخه یو حیوان وي.

دا خبره موږ ته ډېره بعیده معلومېږي، لېکن د دې تجربه زموږ په مخ کې پرته ده، راځئ یو د ښار او یو د لېرو او ځانته کلو یو سړی به سره کېنو او وبه گورو چې د دوی په افکارو، احساساتو او تعلاتو کې سره څومره فرق دی، د دېنه موږ هغه حالت قیاسولی شو چې انسان بېخي د انساني ټولني نه وتلی لوی شوی وي!

هو؛ دا هم موږوینو چې د کلو او اطرافو سړی لږه موده په ښار او ټولنه کې واوسېږي، د هغه ټول استعدادونه بروز کوي او د کم استعداده ښاریانو نه وړاندې پل ږدي!

نو گویا د نن ورځې ټول هغه څه چې انسان ورباندې دا فخر کوي چې:

برخیز که ادم راهنگام نمود امد
این مشتم غباری را انجم بسجود امد

د مدنیت، گډون او ښاروالي په برکت سره دی.

د نن ورځې ټول علوم، فنون، حکمت، فلسفه محیر العقول ایجادونه او اختراعات، لوی جمعیتونه او تشکیلات، حسن او شایستگی، ادبیات او مستظرفه صنایع دا واړه د دغه چینې نه راوتلی دی چې (مدنیت) یې بولي، نو د مدنیت کلمه د انسانیت ټول محتویات په غېږ کې

نیسي او دا معلومه ده چې سپری رومی انسان کېږي او وروسته متمدن کېدی شي .

پخوا که هر څه وو هغه به وو، لېکن نن ورځ د مدنیت دا معنی نه ده چې سپری دې ضرور په تنگو، تېرو کوټو او متعفنو کوڅو کې اوسي، د فطرت د ټولو مظاهرو د تماشې نه دې بې نصیبه وي، اشیاو ته دې گوري، که څه هم بې ونه ویني، خبرې دې اوري، که څه هم فکر پرې ونه کړي، بلکې د مدنیت معنی دا ده، لکه څه رنگ چې په ښار کې د کتلو، لیدلو، اورېدلو او غوږ باسلو ذریعې ډېرې وي، سپری کولی شي چې په لږه موده کې ډېرې تجربې وکړي او ډېر څه زده کړي، عالم، صنعت کار، کتاب، اخبار او نور د زده کړې اسباب مهیا وي، هر رقم شی او هر رقم خلک موجود وي، دا نه کېږي چې یو معمولي شي ته د سپري لوی کار بند پاتې شي او په دې واسطه سره هر استعداد او فطرت چې سپری یې لري ښکاره کولی یې شي! دغه رنگ که یو سپری په کلو کې اوسېږي او هغه ته دغه ټول وسایل ورسېږي او په لاس ورشي، نو دا سپری مدني دی او دغه کلی، کلی نه دی، بلکې ښار دی .

نن ورځ د مدنیت د تعمیم او انتشار لپاره ښه ښه اسبابونه او ډېر ډېر ذرایع پیدا شوي:

سرکونه، موټرونه، گاډي، رېلونه، ټېلفونونه، تلگرافونه راډیو گاني، ډاگخاني، برق، اخبارونه، مجلې، کتابخانې، ښارونه، هوټلونه، مسجدونه، شفاخانې، مکتبونه، دارالعلومونه، انجمنونه، بانکونه، شرکتونه، صنعت گاهونه، مېلې، سینماگانې، تفریح گاهونه او داسې نور ...

دا ټول د مدنیت لوازم او د انسان د استعداد د بروز او عقلي انکشاف لپاره ممد او معاون شیان دي. د دغه ذرایعو په واسطه د خلکو په

د خادم نړۍ لید

منځ کې د ناستې ولاړې او د افکارو د تبادلې موقعه پیدا کېږي، سوء تفاهم او تباعد په میل او اشنایي بدلېږي، خلکو ته د تجربو، زده کړې او معلوماتو حاصلولو زمینه تیارېږي او په اخره کې په ټولو اذهانو کې یوه نظریه او په ټولو طبایعو کې یو کولتور محکمېږي.

جگړې، جنګونه په اتفاق او مشوره تبدیلېږي او د توحید ملي نقطه لاس ته راځي.

د ټولو حکومتونو اوله وظیفه دا ده چې په مملکت کې مدنیت عام او ملت مدني کاندې، خکه چې تهذیب او مدنیت د ټولو خوبو سر دی او شاروالی او یاغیتوب د ټولو معایبو بیخ دی!!!

دلته نورې ډېر خبرې د مدنیت په اقسامو او وېش (لکه مادي او روحاني) او د ده په انتقالاتو او تحولاتو او ځینې معایبو کې شته چې د بحث د اوږدېدلو له وېرې یې نه شو لیکلی.

زموږ گران وطن هم پخوا ډېر مدنیتونه لیدلي دي: بلخ، بامیان، هډه، گندارا، بۇست، هرات، غور، غزني په منځنیو پېړیو کې د ایشیا د منځ تجارتي، صنعتي او علمي مرکزونه وو، مدنیت زموږ د پلرونو پاتې میراث دی.)) (۲۳: ۴۴۹-۴۵۰)

په تېره لیکنه کې استاد خادم د ښار، مدنیت او تهذیب پر تعریف او څرنگوالي بحث کړی و، د هغه گټې یې مشخصې کړې وې، خو خادم صیب خپلو ښارونو ته هم فکر وړی دی، دکابل ښار پر وضعیت اندېښنه څرگندوي او وایي چې دا د ډېر افسوس ځای دی چې د کابل ښار په بېلابېلو برخو کې (خشت مالي) کېږي. دې کار د کابل ښار ښکلا ته ډېر زیان اړولی دی. دی په دې اړه یوه لیکنه لري، د لیکنې نوم دی (د ښار

په احاطه کې خشت مالي). دی په دې لیکنه کې د کابل ښار عیني واقعیتونو ته اشاره کوي؛ هغه ځایونه په گوته کوي چې خښتې په کې وهل کېږي، ځمکې یې ژورې کړي او ښار یې سخت بدرنگه کړی دی. دی د مثال په توګه دکابل دهمزنگ سیمه او ځینې نورې سیمې یادوي، چې خشت مالانو سختې بدرنگه کړي دي. دی نه یوازې دکابل ښار پر حال افسوس ښکاره کوي او وایي چې د هېواد په ځینو نورو ښارونو کې هم دا حال دی، خادم صیب هغه مینه چې له ښار او ښار پالنې سره لري، دڅښتو دجوړولو، پخولو او د ښار د صفایې لپاره موثر وړاندیزونه لري چې په دې لیکنه کې یې ورته اشاره کړې ده. ښه به وي چې دا لیکنه د ښار او ښار پالنې په باب د خادم د یوه نظر په توګه تر پایه ولولو:

((خښتې د هر ښار ضرورت دی. ښارونه خښتو ته اړتیا لري، خو دلته کومه خبره چې ډېره مهمه او د یاد وړ ده، هغه دا ده چې باید خښتې چېرته او څنګه واچول شي؟ ایا په هر ځای کې چې د هر چا خوښه شوه خښتې به اچوي، داش به دروي او خپل کار به کوي؟ او که نه ځینې ځایونه د خښتو اچولو د پاره مساعد نه وي او خښتې اچول د ښار په ضرر تمامېږي؟

په کوم ځای کې چې خښتې اچول کېږي، نو ایا دا هم اصول او اسلوب باید ولري او که نه، یوه ځمکه چې د خښت مالانو لاس ته ورغله، نو چې څومره یې ګنده کولای او خرابولای شي، نو اختیار لري؟

زمونږ د پایتخت کابل په حال افسوس په کار دی، علاوه له نورو ډېرو خبرو څخه چې د سړي ورباندې افسوس راځي، د بېځایه او هر ځای خښتو اچولو څخه کابل ته سخت تاوان رسېدلی او متوجه دی، یوازې د کابل ښار نه دی څومره ښارونه چې ما لیدلي دي، لکه جلال اباد، کندهار، پروان، هرات او داسې نور دا ټول خشت مالانو بد وضعه کړي

د خادم نړۍ لید

دي. د ښارونو په نږدې احاطه او هغسې ځایونو کې چې د ښار د نقشې لاندې وي، باید قطعاً خښتې وانه چول شي او که څوک خښتې اچوي چې خاوره یې زیاته وي او کمول غواړي او بیا هم چې خښتې اچول کېږي، باید د مهندس د اجازې او نگرانی لاندې وي چې ځمکه هغومره ژوره او کنده نشي چې د سبا له استفادې ووحې.

مثلاً په سیاه سنگ (توره تیره) کې چې اوس د ښار نقشه روانه ده تطبیقېږي، خشت مالانو دومره لویې لویې کندی ایستلي دي چې که ښاروالي وغواړي چې ډکې یې کړي، نو څنگه به یې ډکوي؟ او که نه یې ډکوي نو د ښار په منځ کې به کندی جوړې وي چې مردارې اوبه، غلاظتونه او ناولتیاوې به په کې پرتې وي او بدبویی به یې پورته کېږي. که په اوله کې دا فکر شوی وای چې دلته خشت مالي نه وای پرېښودل شوې، یا چا دا مراقبت کړی وای چې جگه ځمکه دومره ټیټه کړی شوې وای چې د نورې سره برابره شوې وای او بېځایه کندی نه وای پرېښودل شوې، نو اوس به د ښار په نقشه کې گاټه او خرڅ نه پېښېدای.

همدغه شان بېځایه او بې ترتیبه خشت مالي د کابل د ښار په هره خوا کې روانه ده، اجرا کېږي، مگر هېڅوک د دې بد کار مخه نه نیسي. خشت مالي باید په داسې ځای کې وشي چې یا کومه غونډۍ وي، هوارول غواړي، لکه د بلخه تپه یا جگه ځمکه وي ټیټول غواړي، لکه د پوستین د وزانو شا ته ځمکې، خو په هېڅ صورت باید د ښار په احاطه کې داسې کندی او چقوري گان جوړ نه شي چې ډکول یې مشکل وي او د غلاظتونو مرکزونه شي.

پخوا چې هر څه شوي دي، هغه خو شوي دي، لېکن اوس که دې کار ته پام نه کېږي، زموږ ټول ښارونه به بد وضعه او بد قواره شي. بله خبره دا ده چې د خښتو مراقبت دې هم وشي، کومې خښتې چې پخې

نه وي او نیم پخته وي، باید بناوالي یې مخه ونیسي او په تعمیرونو کې دې یې لگول بند کړی شي، چې څو بڼې او پخې خښتې رواج شي. پخې خښتې داسې وي لکه د پېښور د بناړ، که څوک ورشي وگوري ورمعلومه به شي چې پخې خښتې څنگه وي؟ په دې باب باید مؤلف اشخاص توجه وکړي.)) (۱۱۸۹:۲۴)

خادم صیب دا لیکنه له نن څخه نږدې شپږ لسيزې وړاندې کړې ده، خو د افسوس ځای دا دی چې نن هم د هېواد بناورونه له هغې جملې کابل هغه ایډیال حالت ته نه دی رسېدلی چې د خادم صیب او د دې وطن د نورو خادمانو هیله وه. کابل یو وخت تنظیمي جگړو پسې خراب کړ، هر ځای کې کنډو کپړې جوړې شوې او د بناړ اکثره واټونه د خاورو ډبرو ونیو. د (۱۳۷۲ل) کال په بهیر کې چې د کابل میوند واټ له خاورو سره برابر شوی و، د همدې خاورو له ډبرو څخه خلکو د خښتو جوړولو لپاره کار اخیسته او د میوند واټ په عمومي سړک یې ایښودلې، تر (۱۳۸۱ل) کال وروسته د کابل بناړ پر بیا جوړونې پیل وشو، بناړ کې ډېره ابادي وشوه، خو بې پلانه ابادي هم تر حده زیاته ترسره شوه. بناړ بې نقشې وده وکړه. اوس کابل بناړ د هوا د خرابوالي له خطر سره مخ دی، اوونۍ کې یوه ورځ رخصتي د هوا د ککړتیا له امله زیاته شوه، اوس کابل د نړۍ په هغو لسو بناورونو کې راځي چې ډېره چټله هوا لري.

استاد خادم صیب بیا په کابل بناړ کې د خښتو وهلو تر اندېښنې پورته د عصري بناورونو او ارزانه کورونو ایډیال حالت فکر هم کوي، ښکلي او ایډیال بناورونه تعریفوي او د ارزانه او صحي کورونو ضرورت تشریح کوي. (عصري بناورونه او ارزانه کورونه) په نوم لیکنه کوي، په لومړۍ برخه کې خپل ایډیال بناورونه تشریح کوي او بیا هغې پروژې ته گوته نیسي

د خادم نړۍ لید

چې د وخت حکومت په کابل ښار کې د عصري او صحي کورونو لپاره په نظر کې نیولې ده. خادم صیب په دې لیکنه کې وایي:

((ښار د کورونو داسې مجموعې ته وایي چې د خلکو اکثر حوايج په کې پوره کېږي، کلی هم د کورونو مجموعه وي، خو هلته زیات حوايج نه پوره کېږي او خلک د خپلو اړتیاوو د پوره کولو لپاره ښارونو ته ځي، خو د نن ورځې په ښارونو کې یو څو شرطونه نور هم زیات شوي دي، نو سړی باید د ښار تعریف داسې وکړي: ښار د کورونو هغې مجموعې ته وایي چې په مشترکو اجتماعي سیستمونو یو پر بل تړل شوی وي، مثلاً د دوی تر منځ د اوبو د رسولو سیستم، د تسخین او تبرید سیستم، د تنویر سیستم، د تنظیفاتو سیستم، د سپورت د میدانونو سیستم، د عمومي باغونو او تفریح گانو سیستم، د دوکانونو منډیې گانو او صنایعو انتظام، د خوراکي موادو، شفاخانو، مکتبونو، مساجدو او داسې نورو انتظامونه یې یو تر بله شریک وي، نو بس دا ښار دی.

او که کورونه په داسې ترتیب وي چې هر کور ځانته احاطه ولري. ځانته باغچه ولري ځانته کوهي یا نل ولري، د سرو او تودو اوبو په خپله ذمه وار وي. اوبه په صحي توګه برابرول د ده خپل کار وي. کوچنیان او ځوانان یې که په خپل کور او صحرا کې لوبې ونه کړي، بل ځای نه لري. یو کور وي او ښه بده یې په خپله ذمه وي. که په خپله غوا ونه ساتي د شودو درک نه وي. که وي هغه د صحت لپاره برابرې نه وي. که کور او کور شاوخوا په خپله پاکه او ستره نه کړي، کوم انتظام نه وي چې غم یې وخورې، نو بس داسې کورونه که څه هم زرګونه سره خوا په خوا پراته وي، دغه ښار نه دی او نه پرې د عصري ښار اطلاق کېدی شي، لکه زموږ د نوي ښار کورونه، کارتې او داسې نور دا دیهات دي. له یو څه مودې څخه دولت ته دا فکر پیدا شوی دی چې په منظم او عصري ډول ښاري

یونټونه جوړ کړي. دغسې یونټونه لږ ځای نیسي. کورونه یې کمصرفه اقتصادي، مجتمع او د ټولو عصري ضروریاتو له لحاظه مکمل وي. لومړنۍ نقشه واچول شوه او دغه دی دوه درې ورځې مخکې په دغه احاطه کې یو سلو څلوېښت کسانو ته د کورونو ځمکې وسپارل شوې. وایي چې دولت پس له فکر او تدبیر څخه د کم مصرفه عصري کورونو یو زرو سل لمبرونه د سیاستګ په سیمه کې وټاکل او څه برخه یې خلکو ته ورکړی شوه او نور هم مستحقینو ته ورکول کېږي. د کورونو نقشه داسې جوړه شوې ده چې ټولو کورونو ته د څښلو اوبه ورسول شي او هر کور باید پوره لمر او رڼا ولري.

دولت دا خبره فیصله کړې ده چې د خلکو سره د کورونو په جوړولو کې مرسته او کومک وکړي. په همدغه لحاظ په نظر کې دي چې په دغه ځای کې د نجاری یوه فابریکه ودرول شي چې د ودانیو سامانونه خلکو ته تهیه کړي. همدارنګه دغلته یوه تعمیراتي کومپټه هم موظفه شوېده چې خلکو ته لارښوونه وکړي. وایي چې دغه سیمه سینما، د کوچنیانو پارکونه، غذایی مارکېټونه، ښوونځی، جوماتونه او داسې نور لري. د کور یوه لمبر قیمت چې (۱۳۴) مربع متره کېږي (۱۷۱۵۰ افغانۍ) ټاکل شوی دی. مور داسې فکر کوو چې دغه سیستم د عصري کورونو او عصري ښارونو لپاره خورا ښه سیستم دی. باید تعمیم شي او په دغه شان د بې کورۍ او غیر صحي کورونو خاتمه وشي. ((۲۴: ۱۲۲۲

استاد خادم پر نثري لیکنو سربېره په نظم کې هم د تمدن، کلتور او ښاروالۍ ګټې تشریح کړي او د (تهذیب) په نامه یوه څلوریزه کې خپل زوی ته نصیحت کوي: د تمدن لمن ونیسه چې همدا د سړیتوب لاره ده:

د خادم نړۍ لید

تهذيب کولتور او تمدن بوييه
سړۍ، سړۍ شي له خپله خوييه
همدا هڅوب دی، په پښتو ژبه
چې پرې يې نږدې ښاغليه زوييه.

په يوه بله څلوريزه کې تمدن ته هم اشاره کوي، يوازې فزيکي
ابادي تمدن نه گڼي تمدن لږ نور هم تشریح کوي سپېڅلی روح او پاک
کارونه، د فزيکي تمدن ترڅنگ د معنوي تمدن ارکان گڼي، اوسنيو
پوهانو هم تمدن او کلتور د انسان د مادي او معنوي پانگې مجموعه
گڼلې، خادم صيب هم د (تمدن) په نامه څلوريزه کې دې موضوع ته
نغوته کړې ده:

تمدن کله د ښار کوڅې دي
ساز او سامان او مال او پيسې دي
ښاغلی روح او سپېڅلې چارې
په دې دوه توکسه د ژوند نقشي دي.

پر پورتنیو ليکنو سربېره چې مور پر لنډه لنډه تبصره وکړه، خادم
صيب نورې دا ډول ليکنې هم لري چې د ځينو نومونه مو د دې ليکنې
په پيل کې ياد کړل، خو د هغوی تر څنگ د تمدن، ښارپالنې او کلتور
پالنې په باب د خادم صيب نورې ليکنې هم شته چې پر ټولو بحث ددې
ليکنې له زغمه پورته کېږي. په وروستۍ جمله کې ويلای شو چې خادم
په پښتنو ليکوالو کې داسې يو ليکوال و چې ښار، تمدن او ترقۍ سره يې
زياته مينه وه او په ليکنو کې يې د دې مينې ځلا له ورايه ښکاره کېږي.

د فلسفي افکارو روزنه

استاد خادم له کوچنیتوبه یو متجسس انسان و، ده د طبیعت په هره برخه کې پلټنه کوله، د انسان په لاس جوړ شویو شیانو، لکه موټر، اورگاږی، توپک او نورو ته به هم ډېر ځیر و، په کور، کلي کې به له لویانو او مدرسه کې به یې له استاد څخه ډول ډول پوښتنې کولې، ان له پوښتنو څخه به یې هم خلک په تنگ وو. د بېلابېلو مسایلو په باب پوښتنې او د طبیعت پر رازونو باندې د ځان پوهول د فلسفې یوه برخه ده. خادم صیب کې دا فلسفي ماده په طبیعي ډول پرته وه. څومره چې دی فکري بلوغ ته رسېده، دې مادې خپل ځان ښوده. کله چې استاد خادم د لیکوالۍ لومړي گامونه پورته کړل او د مطالعې ساحه یې پراخه شوه، نو د (رابندرانات ټاگور او علامه اقبال) آثار یې ولوستل له هغو څخه سخت متاثره شوه، د اقبال انساني او اسلامي فلسفې پرې سخت تاثیر وکړ. د وخت په تېرېدو سره استاد خادم گڼ شمېر فلسفي افکار راخپل کړل او خپله طبیعي فلسفي تومنه یې هم ورسره ملگرې کړه. په نتیجه کې یې گڼ شمېر لیکنې وکړې او همدارنگه د (نبوغ او عبقریت) په نامه یې یو مستقل فلسفي اثر هم ولیکه. پر دې اثر زموږ د هېواد نامتو لیکوالو خپل نظریات لیکلي او دا یې په پښتو کې په ټولیز ډول یو غوره فلسفي اثر بللی دی. د دې فلسفي اثر یوه ځانگړنه په دې کې ده چې تر ډېره حده په خپله د استاد خادم د افکارو زېږنده ده. ښاغلو (محمد قدیر تره کي، غلام جېلاني جاللي، دوکتور حفیظ الله ناصري او سید بهاو الدین مجروح) پر دې اثر سريزې او یادښتونه لیکلي دي. په دې اثر کې (ایا له نبوغه انکار کېدی شي؟ نبوغ څه شی دی؟ د استعدادونو او صلاحیتونو تفاوت، د اجتماع

د خادم نړۍ لید

عصر او نبوغ، یوه لویه اشتباه، فلسفه او ساینس، ایا چنگېز خان نابغه و، د جنون او نبوغ فرق، د نبوغ اقسام، د نبوغ نښې، د نبوغ د انکشاف موجبات او موانع، د نبوغ پېژندل او پالل، له نبوغ څخه کار اخیستنه، یو نابغه هلک، ملاحظات، د شلمې پېړۍ نابغه او د نبوغ مخالفت) بېلابېلې لیکنې خوندي شوي دي. په (نوې ژوندون، خیالي دنیا او نوې رڼا) کې هم په ځینو برخو کې فلسفي ماده لیدل کېږي. پر (نبوغ او عبقریت) سربېره استاد خادم گڼ شمېر داسې لیکنې او ځینې ژباړې هم کړي چې هغه هم فلسفي افکار یا فلسفي رنگ لري. چې دلته یې د سرلیکونو یادونه کوو: (د ژوندانه درې لارې، د ستورو دنیا، طلسمي ښار، د ژوندانه مقصد، د ارتقا حس، حیات او مهات، د نویو انکشافاتو په رڼا کې قدیم حقیقت، د نبوغ اساسي لارې، اتفاق او اختلاف، دیانت او روحانیت، انسانیت او حیوانیت، انسان او فاضل ملکات، ژوند څه شی دی؟، سعادت په څه کې دی، د اقبال د خودۍ فلسفې مبدا) او ځینې نورې لیکنې چې ځینې دا ډول لیکنې یې په ځانگړو اثارو او ځینې نورې یې په جلا جلا ډول خپرې کړې دي.

نظم کې یې (د عروج رمز، انسان او کاینات) او ځینې نور نظمونه فلسفي مفاهیم لري.

د نبوغ او فلسفې په برخه کې د خادم راټول او منسجم اثر همغه د (نبوغ او عبقریت) اثر دی چې همدا فلسفي افکار په کې راټول شوي. په دې کتاب کې لکه څنگه چې دمخه مو یادونه وکړه، بېلابېل فلسفي موضوعات شل شوي او ارزول شوي دي، لوستونکو ته یوه نتیجه هم په لاس ورکوي. د دې اثر په یوه برخه کې استاد خادم (فلسفه او ساینس) یو بل سره پرتله کړې، ځانگړنې یې په گوته کړي او په دې برخه کې یې د بېلابېلو پوهانو نظریات وړاندې کړي دي. دی ساینس پر تجربې ولاړ یو

علم گڼي، وايي ساينس نظر له فلسفې نه يو شتمنه مجموعه ده چې وحدت نه لري، يا په بل عبارت يو جسم دی چې روح نه لري او فلسفه بيا زيار باسي چې د پوهې حقيقت او د پېژندنې وړ شيانو قيمت تعين کړي. ساينس وايي، کوم شيان حقايق دي، لېکن فلسفه وايي، حقيقت څه شی دی؟ په دې ليکنه کې استاد د ساينس او فلسفې تر منځ رابطه او توپيرونه مطالعه کوي. هغه وايي:

((دلته بايد د دې څېړنو مطالعه کوونکي په دقت او بې طرفۍ سره لاندې نظريات چې لويو پوهانو ته راجع دي، ولولي او په خپله يوه فيصله وکړي:

خرنگه چې د پستمولوجي پوهان وايي د علمي تحقيقاتو موضوع خپله طبيعت دی، علمي تحقيقات له هغو کتنو او تجربو څخه عبارت دي چې د طبيعت پر تحولونو باندې وشي او دا تحولات د قوانينو په توگه تعبير او په مختلفو علمي جدولونو ووبشل شي. بشر غواړي چې پرله پسې د نوو شيانو په اختراع خپله پوهه لا زياته او ددې علمي معرفت د صحت درجه پورته کړي. دغه کتنې او تجربې د طبيعت جزئيات مور ته په روښانه ډول نښي او ورځ په ورځ د حوادثو تر منځ اېهام لږوي. ځکه چې که څه هم (دا علمي قوانين عيني حقايق نه دي) او د انسان فکري ساختمان په کې دخل لري. اما بيا هم د حقيقت يو نسبي دقيق تصوير گڼل کېږي. په کلي ډول سره د علمي نظرياتو مطلب دا نه دی چې پر جزيي مجهولاتو باندې ودرېږي، بلکې غير له دې چې جزيي مجهولات په نظر کې ونيسي، غواړي چې تر کلي عناوينو لاندې د طبيعت اهميت روښانه کړي او دا نظريات بايد له تجربې نتايجو سره تضاد ونه لري. که څه هم د فلسفې تاريخ د متضادو فلسفي نظرياتو مجموعه ده او يو واحد

د خادم نړۍ لید

تعریف موندل یې اسانه کار نه دی، خو دلته یو بل حقیقت ته هم ملتفت کېدل په کار دي چې په ساینس کې هم پخه او کلکه هماهنگي نه شته.

(مانکس بلانک د کوانتم د تیوري کاشف) وايي: ((په ننني عصر کې داسې یوه علمي تیوري چې څوک ورسره مخالفت ونه کړي، ډېره نادره ده. دقیقو قواعدو خپل پخوانی حتمیت او قیمت له لاسه ورکړی دی. ننني فزیک پوهانو د نوو علمي قواعدو د کشفولو له پاره تر ډېره حده پورې د فیلسوفانو شکل غوره کړی دی.

د ب، م د لسمې پېړۍ په سر کې نامتو انګلیس فیلسوف (بیکن) د فلسفې د تعریف او مقصد خوا ته د اشارې په باب کې وویل: ((مور د خپلې پوهې په اندازه د عمل قدرت لرو، یعنې علم یې پر طبیعت باندې د قدرت په حیث وګڼلو او هدف یې د طبیعت تسخیر و. د بیکن د وینا خلاصه دا ده چې (علم قدرت دی).

مارکس وايي: ((دا چې د یو افاقي واقعیت تصویر زموږ په مغزو کې انعکاس کوي د تیوري خبره نه ده، بلکې کاملاً عملي جنبه لري)). جان دیوي وايي: ((پوهنه باید د عمل له پاره یوه اله شي)). دا د علم او ساینس په باب نظریات وو. راغلو فلسفي ته: ساینس غیر له فلسفي نه یوه شتمنه مجموعه ده چې وحدت نه لري. یا په بل عبارت: یو جسم دی چې روح نه لري. اما فلسفه غیر له ساینسه دغسې یو وحدت دی چې اجزا یې معلوم نه دي او داسې یو روح دی چې جسم نه لري. ځکه چې د ساینس هر شق د طبیعت جلا جلا برخو سره په ازاد ډول تعلق لري. د عمل د ساحې وېشل په ساینس کې یوه میتودولوژیکه اړتیا ده. نو بناء پر دې په کار دي چې د ساینس بېلې بېلې او ځانته ځانته څانګې په یوه واحده (ایډیا) سره یو کړي. فلسفه زیار باسي چې د پوهې حقیقت او د پېژندنې وړ شیانو قیمت تعین کړي، نو په دغه لحاظ د فلسفې ډګر یې له دې نه

چې د ساینس مینځه وي، هم ډېر وسعت مومي. ټول طبیعي علوم چې په خپلو تحقیقاتو کې ډول ډول نتيجه لاس ته راوړي. مگر د ساینس کومه داسې څانګه نه شته چې خپله د حقیقت پر مفهوم وغږېږي، دا کار د فلسفې دی. ساینس وایي کوم شیان حقایق دي، لیکن فلسفه وایي حقیقت څه شی دی؟ ساینس کوبښ کوي چې پر طبیعي قوانینو پوه شي، مگر فلسفه څېړنه کوي چې څه رنگه یو متفکر شخص د قواعدو کشفولو ته رسېږي.

نن د هر وخت نه زیات د ساینس اخري سوالونه فلسفې ته ځان اړ بولي. البرټ انشټاین لیکي: د ساینس پوهه عجیب شی دی، خو د لارښوونې قدرت یې ډېر لږ دی. دی وایي: ((فلسفه سربېره پر دې چې د ساینسي مفاهیمو تدقیق کوي. دا هم کولی شي چې د انساني ژوند مختلفې خواوې، لکه مستظرفه صنایع، ادبیات، اقتصادیات، اخلاقیات، قانون، مذهب، ټولنه، تصوف، ژبه او تاریخ وڅېړي.))

تر دې ما د یو علمي بحث څه برخه راواخیسته، له دې څخه معلومېږي، چې ساینس انسان له فکر او تدبر څخه نه دی مستغني کړی. ساینس انسان ته ذرایع او وسایل په لاس ورکوي، مگر ذرایع په یواځېتوب سره سعادت نه شي تامینولای. د تفکر خاوندان پوهېږي چې نن سبا انسان تجسس او کومې سمې لارې پیدا کولو له پاره چې امن، ډاډ او آرامش ته ورغلی وي، له پخوا نه ډېر اړ او محتاج دی. که څوک د یو ملت له پاره په بې الایشۍ سره د نجات لاره لټوي، دا هم د انسان له پاره خدمت دی. علاوه فن او ادب ساینس نه دی، خو حیات او ژوند ته زیاته ګټه رسوي. وګورئ دنیا هنرمندانو ته څومره اړتیا حس کوي. څومره تقدیر یې کوي.

فن او ادب د زنده ګۍ تصویر دی. شاعر او ادیب جمال او کمال لټوي او دا په خپله یو حقیقت دی او د حقیقت تصویر، مگر ښکلی ظریف

د خادم نړۍ لید

او قشنگ. اوس پرې پوه شوی چې نبوغ ته ترڅو پورې چې دنیا ودانه وي او انساني حیات وجود ولري اړتیا شته او خورا ډېرې ارتې زمينې ورته په مخ کې پرانیستي پرتې دي چې دی په کې ظهور، بروز او پېشرفت وکړي. بله دا چې د نبوغ له پاره ډگر د انسان زنده گي ده. د نابغه له خورا بارزو او غټو نښو څخه تېز ذکاوت، لوی عقل، توده مينه، ډاينامیک او فعال طبيعت، ځان هېروونکی او د خلکو د الامو او مصايبو له پاره لار لټوونکی مزاج او د فطرت د اسرارو او حقایقو د انکشاف عشق دی، نو په دې حساب چې هر چېرته او په هر وخت کې او له هرې خوا انسان په عذاب وي، خدای پاک څوک پیدا کوي چې هغه څه داسې لارې راوباسي چې د خلکو مشکلات اسان شي او کرغېړن حالات په نوو خوشگوارو اوضاعو بدل شي.

په موجوده دنیا کې عبدالغفار خان، گاندي، نهرو، ابو الکلام، اقبال، ټاگور، ماووتسي تونگ، چوین لای، خروشچف، سردار محمد داود، برنارډشو، جمال ناصر، ډاکټر سوکارنو، هوچيمن، شکرى القوتلى او داسې نورو کونښن کاوه او وې يې چې محروم ملتونه د ازادۍ نعمت حاصل کاندې، ناکام قومونه کامياب شي او بدبخت انسانان د نښې ورځې مخ وگوري. له استعمار سره مجادله او د محرومو انسانانو د صلاح او بهبود له پاره د زورورانو سره پنجه ورکول د لویو خلکو کار دی. که دغسې جرأت او کارنامو ته چې چا کړی دی او څوک يې په لاره کې روان ښکاري نبوغ او د نبوغ آثار ونه وایو، نو څه نوم ورته اخیستی شو؟ حال دا چې دا کارونه، نه فن حسابېږي او نه ساینس چې ځینو خلکو ورپورې نبوغ منحصر او تړلی بللی دی. البته یوه فلسفه خو ده، مگر هغه فلسفه هم نه ده چې د ساینس په اطرافو او محصولاتو کې وي. اقبال، ټاگور، گاندي، نهرو، جمال عبدالناصر، ډاکټر سوکارنو، د یوې نوې حیاتي لارې کشف

کړی دی. د چا نظریات ډېر لوړ او عالي دي او د چا په یوه اندازه مهم دي، نو معلومه شوه چې نبوغ یواځې په فن، ساینس او اختراعاتو پورې اړه نه لري، بلکې د نبوغ د ظهور او تکامل له پاره ډېر فلسفي میدانونه او ډگرونه شته او وي به. ښه نو فلسفي څنگه افلاس وکړ؟ او د نبوغ دروازه څنگه علماً او عملاً وتړل شوه؟)) (۱۵: ۲۸-۳۳)

زموږ په ټولنه او په ټوله کې ختیزه ټولنه کې دا یوه خبره عامه ده چې عوام کله کله یوه (نابغه) ته (لېونۍ) وایي او کله کله بیا پر یوه لېونۍ د نابغه گومان کوي، د دې لپاره چې دا موضوع عوامو او خواصو ته ښه څرگنده شي، نو استاد خادم د دې دواړو اصطلاحاتو په باب یو تحلیلي بحث کړی او د (مجنون او نبوغ تر منځ فرق) یې تشریح کړی دی. هغه وایي، که لږ دقت وشي، نو د نابغه او لېونۍ تر منځ توپیر اسانه کېږي، دی وایي د نابغه کارونه اعتدایي او ارتقايي وي او په فکر او کردار کې یې همغږي او انتظام موجود وي، مغرض نه وي او د خلکو د طبعې مطابق حرکت نه کوي، د عقل له جادې منحرف شوی نه وي او په ځان غوښتنه کې غرق نه وي، خو د مجانیو په اعمالو کې دا انتظام نه لیدل کېږي، ژوروالی او لرلید نه لري او که یې لري هم نو له خپلو رزیلو ارزوگانو سره یې لري، دده سره د خلکو توده مینه موجوده نه وي. هغه په دې اړه خپله لیکنه کې وایي:

((مجنون او لېونۍ یوازې هغه ته نه وایي چې خپل کالي څیرې کوي او خلک په لوټو او گټو ولي. بلکې جنون د دماغ خرابي ده، د عقل عدم توازن دی. د سنجش او دوربینۍ فقدان دی. د انساني اخلاقو له مستوي نه چې هر څوک په هره خوا کې ولوېږي، د هغه عقل سلیم نه گڼل کېږي، نو ځکه جنون په ډېرو قسمونو وېشل شوی دی. د مال او دولت لېونۍ، د عیش او استلذاذ لېونۍ، د اقتدار او جاه طلبۍ لېونۍ، د

د خادم نړۍ لید

غرور او خودخواهي لېونۍ، د اغراضو لېونۍ او داسې نور. البته د عشق او مينې لېونۍ، د علم د فضيلت او حق لېونۍ هم خلک وايي، خو رښتيا دا ده چې دا جنون ذوفنون دی او کاشکې چې په هر ملت کې د اعلي مينې او عالي محبت لېونيان ډېر پيدا شي، نو هر کله چې انسان د ډېرو متضادو غرايزو او خواهشونو په منځ کې راگير دی وسط پيدا کول يې خورا مشکل دی، نو په هره خوا چې ډېر ميلان وکړي د هماغه شي لېونۍ بلل کېږي.

البته د علم، فضيلت، عدالت، د نوعې، قوم او انسانيت د محبت په خوا کې زيات ميلان هم وشي، افراط نه بلل کېږي. بلکې حسن او خدمت يې بولي، نو هغه ټول فعاليتونه او برياليتوبونه چې د انساني سطحې د سمې سويې له معيار نه د ټيټ کوم خواهش په اثر کې حاصل شي، نبوغ نه شي ثابتولای، ډاروين ويلي دي: ((انسان چې په خپل ارتقايي سير کې د رحم او عاطفې کوم معيار ته رسېدلی دی، د ده مقام يې خورا جگ بيولی دی او په دغه څېز دی، د انسانيت د لقب گټلو مستحق گرځېدلی دی)). نو هغه ټول لوی کارونه چې يې د خدمت او نوع پروری او د انسانيت له اعتلا او ارتقاء نه به غير د بل کوم هدف او مرام له پاره اجراء شي، هغه د نبوغ نښې نه دي، يعنې ټول تخريبي او شخصي کارونه چې سم عقل يې تثبيت ونه کړي، هغه د نبوغ له ډايرې وتلي دي. البته نابغه هم له عامې سويې او مفکورې څخه وتلي کارونه او فکرونه کوي، ځکه نو خلک ورته حيرانېږي او کله ورته په غصه کېږي هم. دغه شی دی چې د نابغه او لېوني په منځ کې عادي خلکو ته اشتباه پېښېږي او همدغه خبره ده چې په ډېرو لويو کسانو باندې ځينو خلکو د لېونو گومانونه کړي دي. مگر په لږ دقت سره نابغه او عبقری له دغه تهمته خلاصېږي. ځکه چې د ده کارونه اعتلايي او ارتقايي وي او د ده په فکر او کردار کې هماهنگي او

انتظام وي. دی هېڅکله خود غرض او دنی الطبع او د خلکو بدخواه نه وي. په مقابل کې د عقل له جادې منحرف شوي کسان په اغراضو او خودخواهی کې غرق وي.

دوی په دني خواهشانو پسې پری شکوي، دوی وایي یو څه او کوي بل څه. د مجانیو په اعمالو کې انتظام نه لیدل کېږي. عمق او دوربیني په کې نه وي، مینه او محبت نه لري. که لري یې فقط د ځان او د خپلو رذیلو ارزوگانو سره یې لري. په دوی کې د وگړو او جامعې توده مینه نه حس کېږي. که څه هم د عقلي نقص او عدم تدبیر له کبله کله داسې اقدامات کوي چې هغه د هر چا د کولو نه وي او سړی گومان کوي چې دا لطونی سړی دی، خو په هر صورت په نبوغ کې د عقل او انسانیت تکامل لیدل کېږي. هو! دا خبرې موږ د عام او لوی اجتماعي نابغه په حق کې کوو. ممکنه ده چې فني نابغه غیر له خپل فن څخه په نورو خواوو کې ډېر نقصانونه ولري.)) (۱۵: ۳۸-۴۰)

استاد خادم د (حیات او ممات) په نامه په یوه لیکنه کې یو ژور فلسفي مفهوم رانغاړي او د ژوند او مرگ دا دوه متضاد مفهومونه په ښه ډول تشریح کوي. دی وایي زموږ د ماښام او سهار خوب او بیداري د حیات او ممات اسرار امېز حقیقت نمونه ده. دی په دې لیکنه کې د ژوند فلسفه څېړي. فلسفه رښتیا هم د حقیقت پېژندنې په لټه کې ده، خو استاد وایي چې هر څومره پلټنه کوي، سړی پر دې حقیقت نه پوهېږي چې موږ له کومه راغلي یو او کومې خوا ته ځو. دی حیات او ممات دواړه یوه معما گڼي چې څوک یې پر حل نه پوهېږي. لیکوال د وروستی نتيجې په توگه وایي ژوند او مرگ دواړه داسې معماوې دي چې تر پایه زموږ سر پرې نه خلاصېږي، خو څومره چې موږ ته ژوند مجال راکوي، باید له هغو

د خادم نړۍ ليد

څخه ډېره گټه پورته كړو، د انسانيت دنده اجرا كړو او له ځانه كامل انسان جوړ كړو، هغه وايي:

((د بشر يو ميليارډ او پينځه سوه ميليونه نفوس پر دې خاورينه كره ژوند كوي او هره ورځ يو بل ته گوري او يو د بل په احوالو كې دقيق كېږي او لږ لږ يو د بل سره كومك كوي! څه موده لا تېره نه وي چې ټول د حيات د صحنې څخه د باندې وځي او خپل ځای راتلونكو خلكو ته پرېږدي!

د بشر د دې بې شماره افرادو او د دې مليونونو انسانانو څخه چې سپين، تور او ژرړ نژادونه لري او نن د بشر جامعه تشكيلوي تر بلې پېرې پورې يو زر هم په دې خاورينه ځمكه نه پاتې كېږي.

په هره لحظه كې په زرگونو اشخاص زموږ د هم جنسانو له ډلې څخه له دې نړۍ ځنې سترگې پټوي او د هغوی پر ځای په زرگونو نور اشخاص د وجود په ميدان كې پښه ږدي!

په همدې گړۍ كې چې تاسو دا كرښې لولئ، څومره خلك د ژوند اخريڼۍ سلگۍ وهي او ساه يې له قابله وځي او څومره كوچنيان زېږي او لومړۍ وار په دې نړۍ كې د هوا تنفس كوي. د نوو زېږېدونكو كوچنيانو فريادونه او د محتضرينو او غمجنو زگېروي پرله پسې اسمان خوا ته متصاعد كېږي.

رومبۍ ځل چې موږ له مرگه سره اشنا كېږو، په رنځ او اندوه اخته كېږو او په تحير او ابهاماتو كې ډوبېږو هغه كوچنۍ چې د نور تابوت په اړخ كې درېږي او په تعجب ورته گوري او د خپلو خپلوانو څخه سوالونه كوي، نو كه دی خپلو سوالونو ته جواب نه شي ويلای ډېر پوه او دانا سړي هم نه شي كولی چې هغه قانع كاندي او تسلي يې راولي!

موږ سره د دې علومو او پیشرفتونو او لوړ فرهنگ تر اوسه پورې یوه کوچنۍ اطلاع د مرگ او حیات له اسرارو څخه نه لرو.

موږ نه پوهېږو چې له کومه ځایه راغلي یو او کوم ځای ته څو؟ او زموږ د راتلو اصل علت او زموږ د افرینش راز څه و.

مذهبي عقیده او دیانت کولی شي چې افکار او عقل د شک او تردید له کوڅې څخه خارج کاندې او د دغه بې ځوابه سوالونو په مقابل کې تر یو حده پورې ځواب ووايي. بشر تر اوسه پورې د خپل ټول قوت او علومو د نوو لیاړو په واسطه د دې معما دحل کولو کوښښ کړی دی او بری یې نه دی موندلی.

زموږ د ماښام او سهار خوب او بیداري د حیات او ممات د اسرار امیز حقیقت نمونه ده. شکسپیر د خپل رسا فکر او قوي روح له لیاړې څخه د ژوند په اسرارو کې یو خوږ او ژور بحث کړی دی: هغه وخت چې (مارگینت) ته وویل شول چې ستا ښځه مړه شوه، دی د خپل ژوند نه مایوس شو او خپل ټول کوششونه او مساعې یې خوشې او بهوده وبلل او په ډېره ناکامۍ یې وویل: ((په دې ورځې پسې بله ورځ! او د هغې پسې هم نورې ورځې دي؛ تر هغه ورځې پورې چې دا محدود ژوندون خاتمه ومومي او زموږ د مقدورو ورځو حساب پای ته ورسېږي.))

دا دی د ژوند تعبیر د هغو اشخاصو په نظر چې له خپله حیاته څخه مایوس او ناراض دی. زما یو دوست چې ژوندون ته په همدې سترگه گوري، په دې اواخرو کې یې یو مکتوب رالېږلی دی او د هغه په ضمن کې وایي:

((تاسې د ژوندانه او د هغه د روزانه وظیفې په باب ډېر څه لیکلي او پرله پسې خلکو ته نصیحت او هدایت کوی چې د ژوندانه رم او رواج او

د خادم نړۍ لید

دود او دستور زده کړئ، ولې تر اوسه پورې مو یوه کلمه هم نه ده لیکلې چې اصلاً ژوند څه شی دی؟ خلک پوه کړئ چې د دوی وجودونه لکه هغه حشرات دي چې د مسافرو په شاوخوا څو ثانيې پرواز کوي او بیا ژر ورک کېږي. هغوی متوجه کړئ چې فقط یوه لحظه ژوند لري او وروسته د نېستۍ په درياب کې الی الابد معدوم کېږي ولې خلک خوشې او بېهوده په رنځ او زحمت اخته کوي او د دوه ورځو ژوند لپاره دومره پند او نصیحت اوروئ. د دېنه وروسته باید چې د خپل لیک طرز ته تغیر ورکړئ او د نصیحت کولو پر ځای ځینې مقالې د ژوند د بې فایده والي او پوچ توب په خصوص کې ولیکئ.))

دا زما دوست چې د ده د مفصل لیک څخه مو په پورتنیو کړنو کې څو مختصرې جملې ذکر کړې، ډېر فهیم او هوښیار سړی دی. ولې د ده د زلمیتوب دوره پای ته رسېدلې ده.

او بې له دېنه چې په خپله متوجه شي د ده په عاقله او ادراکه قوه کې لږ اختلال راغلی دی، ځکه که د ده د وینا له قراره د فکر له تربیته څخه غفلت وکړو، موږ ته لکه د وړانو شوو شیدو حالت راپېښېږي او په نتیجه کې به خلک تېبل او مهمل تربیه شي او همدا سبب دی چې ټول هغه اشخاص چې ژوندون ته د بدبینۍ په سترگه گوري احوال یې په دغه شان دی.

موږ ټول اعتراف کوو چې د حیات او ممات د معما له تفسیره عاجز یو او هېڅ راز اطلاع نه لرو چې موږ دې دنیا ته څنگه راغلي یو او څنگه څو؟ لېکن په عین حال کې نور اطلاعات او مطالب زموږ په فکر کې راځي او لاس په کې لرو.

مور پوهېږو چې زموږ په وجود کې تمایلات او احساسات شته او په ودیعت کېښودل شوي دي چې دهغو په هدايت او رهنمايي مو ژوندون اداره کېږي.

پوهېږو چې ممکن دي چې په خپل وجود یو د بل استفادې او نورو موجوداتو ته د فایده ی رسولو لپاره چې زموږ نه وروسته دې نړۍ ته راځي آماده کړو.

زموږ ژوند لنډ دی او حیات زموږ په نظر کې یوه معما او ممات بله معما ده. ډېر ښه مور منو، ولې که ژوند یو مهم او نافع شی وي، نو لازمه ده چې انتفاع او فایده ورڅخه واخلو او که یوه لنډه او فراري شبحه وي، نو بیا هم د ده د څو دقیقې وجود څخه کامله استفاده وکړو. د حیات ظهور نه مخکې او وروسته هر څه چې وي، مگر دا مسلم او ناقابل انکار امر دی چې هر څه مو له لاسه پوره وي د هغه په باره کې استحضاريت حاصل کړو چې دهرې اشتباه او خطا څخه مصون پاته شو.

نور هم ځینې داسې مشکلات شته دي چې زموږ د هر یوه عقل د هغوی په ایضاح او حل کولو قادر نه دی. احمق سړی د لاینحلو او خوشې مسئلو په مقابل کې په ځمکه زنگنونه وهي او خپل عمر د هغو په شاوخوا کې صرف کوي او عاقبت هېڅ ځای ته نه رسېږي. لېکن پوه او هوښیار سړی هر کله چې په داسې مشکلاتو اخته شي او حل یې د خپل توانه څخه لرې وويني، د هغه څخه صرف نظر کوي او خپلو مفیدو کارونو پسې گرځي چې انجام یې کړي. مثلاً یو لوی منصبدار د دښمن په خاوره کې په جگړو مصروف دی او د ده په لپاره کې یوه ټینګه مستحکمه کلا پر جگ ځای ولاړه ده چې نه یې دحملې او نه یې د محاصرې په اثر فتح کولای شي.

د خادم نړۍ لید

نو دغه سپری که تجربه کار او ازموډه منصبدار وي، نو د دغه کلا نه صرف نظر کوي او هېڅکله خپل وخت د داسې کلا په نیولو خوشې او بهوده نه صرفوي، بلکې وړاندې ځي او بنايي چې یوه ضعیفه او بې دفاع کلا پیدا او هغه تسخیر کاندې او په داسې نظریو او اقداماتو کې ممکن دي چې د دښمن پر ټوله خاوره یې لاس بر شي او ټول ځایونه یې فتح کړي او هېڅکله هغې ټینګې کلا ته اهمیت ور نه کاندې.

پوه او خردمند سپری هم د ژوند په عرصه کې لکه هغه تجربه کار منصبدار دی چې هر کله وربښکاره شي چې یوه موضوع د هغه د حوصلې او ادراک څخه خارج ده. د هغې د مقابلې څخه ډډه کوي او نورو مفیدو کارونو پسې ګرځي. که ته نه پوهېږې چې ژوند څه دی او مرګ څه دی بیا هم د سعې په اثر کولای شي چې ددې لاینحلي موضوع له پاره یو ځواب پیدا کړي او یوې ښې نتیجې ته ورسېږي.

او خپل ژوند د ځان او د نورو له پاره مفید او نافع وګرځوي. نو ته کولی شي چې د خپل ژوند په اخرو دقیقو کې په ډېره نام نېکۍ او ابرومندی سترګې پټې کړې، په اخیږنه لحظه کې چې د رحلت خبرې کوي، نو هغه وخت ممکن دي د ځان سره ووايي:

((زه نه پوهېدم چې له کومه ځایه څخه راغلم او نه پوهېږم چې کوم ځای ته ځم، ولې د دې نړۍ اقامت په وخت کې چې هر څومره قوه ما درلوده کوبښي مې وکړ چې یو کامل انسان شم او د خپل انسانیت وظیفه انجام کړم.)) نو هغه وخت ځان ته سعادت مند سپری ویلی شي او ممکنه ده چې د دوی دوو لویو او لاینحلو معماوو له فکره چې مرګ او ژوند دی هم بې نیاز شي!)) (۲۴: ۶۹۵-۶۹۶)

(د ارتقا حس) کې هم د ژوندانه د طبعي ودې او انساني غريزې راز تشریح کوي، دی ترقي د انساني نفس يوه اړتيا گڼي او سعادت د ارتقا شعور، دا ارتقا که په هر څه کې وي، په مال، په صحت، په رتبه او بل هر څه کې او کله چې موږ پر ځای ودرېدو او نوره ارتقا نه کوو، نو دغه زموږ د شقاوت (بدمرغۍ) لومړۍ مرحله ده. استاد وايي، انسان فکر کوي، تر هغه دی مسعود دی چې د ارتقا په لار روان وي او دغه طبيعت په فرد او جماعت کې فرق نه کوي. استاد په دې ليکنه کې د انسان نفسي خواهشات او نورې ډول ډول غوښتنې تشریح کوي، خو د خبرو او محتوا اصلي محور د ارتقا پر حس راڅرخي. هغه وايي:

((د انسان د نفس له پاره مهم او خورا ضروري شی (ترقي) ده يعنې دا چې له يوه حاله بل ته د ښه نه خورا ښه ته او له جگ نه خورا جگ وڅېږي، دی دغه شی غواړي که څه هم په دې کې ځان بايلي.

نو انسان يو شريف مخلوق دی چې باالطبع ترقي غوښتونکی او د لورتيا طالب دی، په دې خبره باندې د ده تېرو زمانو تطورات واضح دلالت کوي، بلکې د انسان د عقل او جنون، احلامو او خواطرو ټولو څخه دا معلومېږي چې دی دايماً اعتلايي او ترقي غواړي، نو د تصور نظريه په حقيقت کې ((د نشو او ارتقايي)) نظريه ده. د انسان تېر تاريخ رانښيي چې انسان په خپل تصور او حرکت کې ترقي کړې ده او له يوه حاله بل حال ته پورته شوی دی، نو دا چې د انسان پخوانی تاريخ ترې ډک دی، هېڅ امکان نه لري چې دا به د ده دنفس سره اخښلی شوی شی نه وي او د غريزې په حيث به په ده باندې په اينده کې حکومت و نه کړي، لکه د ده په پلرونو يې چې کړی دی. پخوانو خلکو ډېر ځله د سعادت او خوشبختۍ څخه بحث کړی دی.

د خادم نړۍ لید

لیکن نن مور نږدې ده چې په دې خبره اتفاق وکړو چې سعادت فقط د ارتقا شعور دی دغه ارتقا په صحت وي که په مال او که په رتبې او علم، نو تر څو چې مور پورته ځو او (ارتقا) کوو، نو مور ((مسعود)) یو او دا له دې کبله چې ((د ارتقا حس)) زموږ په طبیعت او خټه کې ایښودل شوی دی، نو کوم وخت چې مور د احس کړو چې مور په ځای ودرېدو او ((ارتقا) نه کوو، نو دغه زموږ د (شقاوت) او (بدبختۍ) رومبۍ مرحله ده.

ممکنه ده چې دغه غریزه مور له هغه حالت څخه په ښه صورت وپېژنو چې کوم وخت مور له ځانه جدیت کم کړو او خوږو خواطرو ته ځان تسلیم کړو، لکه دا چې مور اعتقاد وکړو چې مور لوړو منزلو ته ختلي یو، امر و نهې زموږ په لاسونو کې ده او د حل او عقد خاوندان شوي یو، نو کوم وخت چې مور دا تصورات کوو، نو هم مور د سعادت احساس کوو او دا ځکه چې دغه خواطرات او تصورات د ارتقا هغه شهوت چې زموږ په نفسونو کې پروت دی مړ کوي، په دغه شان سره هر سړی د ارتقا په طلب کې دی، څوک یې په قیمار کې لټوي، هغه گومان کوي چې ډېرې روپۍ به وگټم او د خلکو بادار به شم. مامور کوشش کوي چې لوړې رتبې ته به وڅېرم او معزز به شم، طالب العلم وايي چې علم زده کړم، نو دولت او جاه دواړه به راپسې منډې وهي، بیا په همدغو خواطرو کې وسعت او ارتقا پیدا کېږي.

ځینې کسان داسې دي چې لېونیان شي، نو گومان کوي چې بادشاه او بادشاهي د ده حق دی، نو د بادشاهانو په لهجه امر او نهې کوي، نو دی گویا په خپل جنون کې هم د ارتقا خوا ته ساعي دی او غواړي چې د خپل ذلیل حالت نه هغه حال ته تحول وکاندي چې ده یې مخکې تخیل کاوه تر څو چې د ده د ذهن یو مرض شو.

راشئ! هغه سړی وگورئ چې انتحار کوي، چې دی څنگه د ځان په قتل راضي کېږي؟ ځکه چې دی گوري چې محیط د ده د ارتقا غوښتلو د رغبت سره توافق نه لري، نو که انسان طبعاً منحط او ټیت وای ارتقا او صعود یې نه غوښتای، نو هېڅکله به په مرگ نه وای راضي شوی. هو کله انتحار کوونکی او مجنون خطا کېږي او د ارتقا معنی نه پېژني، لېکن اعتبار دغه غریزه لري، هر څه چې معنی ده هغه خو سړی له محیط څخه اخلي.

د ژوندانه زړه دغه ارتقا ده او زموږ د نفسونو په اعماقو کې دغه ارمان پروت دی، تر دې چې که موږ بنسکلی شی خوښوو او شوق لرو چې وایې خلو، نو گویا موږ په دغه ارتقايي حس سره کوښښ کوو چې دغه جمیل ذات پورې ځان وصل کړو، لېکن په دې کې هم کله کله سړی غلطېږي.

نو انسان طبعاً ((ارتقا)) غوښتونکی دی او صالتاً ترقي او خیر غواړي، تر هغه دی مسعود دی، تر څو چې د ارتقا په لار روان وي او دغه طبیعت په فرد او جماعت کې فرق نه کوي او همدغه مهم شی دی چې د ده هموم د جنون، بلکې کله دانتحار سبب کېږي، نو د علم النفس د تحقیقاتو له رویه ((هغه جامعه مسعوده گڼل کېږي، چې د ارتقا لاره یې بېرته وي)).

(۲۴: ۶۸۸-۶۸۹)

(ژوند څه شی دی؟) لیکنه هم د ژوند مانا او مفهوم تشریح کوي:

لکه څنگه چې دمخه مو یادونه کړه چې د ژوند او مرگ څېړنه د فلسفې یوه اساسي موضوع ده، فلسفه په حقیقت کې د ژوند د مانا پېژندنه ده، په دې پېژندنه کې له فرد (ځان) څخه نیولې بیا تر لوی او اصلي خالق پورې ټول مسیر شامل دی. (ژوند څه شی دی) لیکنه کې خادم

د خادم نړۍ لید

صیب وایي که موږ هر څومره ژوند ته متوجه شو او د ژوندانه بېلابېل پړاوونه وپېژنو، نو موږ ته به ژوند اسان شي، هدفمن ژوند به ترسره کړو او زموږ د ژوند ونه به مېوه ونیسي. دی وایي چې د ازل باغوان د ژوندانه زړي بې هدفه او بې مرامه نه دي کړلي. دی غواړي چې د حیات بڼې دې تازه، د ژوندانه صحنه دې ښکلې او د زندگی هنگامه دې توده وي. جمال او کمال د حیات غایه ده. خادم صیب په دې لیکنه کې وایي:

((که موږ رومي له حیات او ژوندانه صحیح معلومات ولرو او د حیات په معنی پوه شو او هدف یې وپېژنو، نو موږ به مقصود خوا ته سم روان اوسو او هغه کوروالی او اعوجاج چې یا منزل اوږدوي او یا مطلوب ته د رسېدو مانع گرځي کم به مخې ته راشي او په ژوندانه کې به زموږ د سیر او حرکت فعالیت کامیاب وي او زموږ د ژوندانه ونه به مېوه داره اوسي.

زموږ خلقت او افرینش عبث چټي او بې مقصده نه دی، د ازل باغوان د ژوندانه زړي او تخم یې ارادې نه دي کړلي او زموږ د حیات اراده یې بې له مرامه نه ده کړې، دی غواړي چې د حیات بڼې تازه او د ژوندانه صحنه دې ښکلې او د زندگی هنگامه دې توده وي، جمال او کمال د حیات غایه ده، دنیا په همدغه طرف روانه ده او دغې خوا ته درومي.

د کایناتو د ډېرو حقایقو په شان د ژوندانه مسئله چې له خورا مهمو مسایلو څخه ده، تر اوسه غامضه او پټه پاته ده، د ژوندانه اسرار چا نه دي کشف کړي، لېکن بیا هم نه ویل کېږي چې موږ د همدغه مسایلو په باب چې زموږ د تعمق لاندې دی، معلومات نه لرو، یا زموږ دغه معلومات بې نتیجې دي.

مور ډېر شیونه پېژنو او د هغو له پېژندګلوی او معرفت څخه مو فایده اخیستې ده، لېکن زموږ اکثره علم د اشیاوو او د هغو د خواصو او ممیزانو له مخه دی.

کوم وخت چې مور د ژوندانه او ژوندو له موضوع څخه بحث کوو، ګورو چې ټول ژوندي اجسام له مړو اجسامو څخه په خپلو دغو خواصو متمایز دي چې ژوندي اجسام حرکت لري، نمو کوي او غذا خوري، د نبات او حیوان حیات د ارادې په لحاظ یو تر بله جدا کېږي.

حیوان اراده لري او نبات یې نه لري، مګر د ژوندانه مبحث چې کوم وخت انسان ته رسېږي، نورې معناګانې پیدا کوي او مخصوصاً هغه علاقه مندي چې ادب او اجتماعیات یې له حیات سره لري، پرته له هغو شیانو څخه ده چې ساینس او طبیعي علوم ورڅخه بحث کوي.

که څه هم د حیات ارتقاء د انسان په درجه درېږي، خو ترې پورته هم د هغه د کمال ډېرې درجې موجودې دي. ادب په دې چې ژوند تنفس، تغذیه، اراده او حرکت دی، قناعت نه کوي، دا وایي حیات قوت او اقتدار دی.

زنده ګي زور او اختیار دی، د حیات په تعریف کې د ادب نصب العین له ساینس او طبیعیاتو څخه جدا دی، ځکه د ادب موضوع چې حیات دی، په دې لحاظ دی چې حیات د احساس د خاصې او د احتیاج د ممیزې له کبله چې لري یې، د خپل خواو شا سره په تماس کې دی او د کمال په طلب کې ادب ژوندون د تاثیر او اثر، فعل او انفعال او د خیر و شر، جمال او کمال د مدارجو له رویه مطالعه کوي، هغه جرثومه چې له یوې خلیبې یا سیل څخه متشکله ده، هغه هم قوت او اقتدار لري،

د خادم نړۍ ليد

ځکه نو زموږ د ژوندانه معرفت له دغه ځايه شروع کېږي او له نبات او حيوان څخه تېرېږي، انسان ته رسي.

دلته د هغو مدارجو په لحاظ چې قطعه کړي يې وي، د حيات خاصه چې قوت او اقتدار، يا په بل عبارت زور او اختيار دی، خو پورېيو ته ختلی اوسي، تر دې پورته هم هر څومره چې قوه او اقتدار زور او اختيار زياتېږي او کاملېږي، حيات او زندگي هم هماغومره د ارتقاء او اعتلاء مدارج طی کوي، تر څو چې حيات د خپل کمال اعلى درجې ته ورسېږي چې هلته پرې زوال او ضعف تسلط نه شي کولای.

انسان د ضعف او قوت، اقتدار او بې اختيارۍ، احتياج او استغنا، انحطاط او کمال د مدارجو په مينځ کې ولاړ دی، حيات د دغه پل او مرصاد او د دغه معبر او ممر څخه عبور کوي، کوم وخت چې د ارتقا مدارج او د تنزل لارې لنډې وي، دا خبره ده چې انسان له سجينه تر اعلى عليينه مکان او قرارگاه لري، دی کولی شي او اختيار لري چې په يو ناپايawe درياب او لايتناهي فضا کې د خپلې ارتقاء او تکامل لپاره هرې خوا ته چې وغواړي لامبو ووهي او والوځي، يا ټيټوالی او د نایت په ځان قبول کړي او د حيواناتو نه لاندې درجه ځان ته ومني.

د حيات دغه معنی له معاصرو ادباوو څخه يوه په يوه وجيزه کې ځای کړې ده چې ذکر يې بې موده نه دی.

حيات قـــوده او اقتـــدار دی
زنده گي زور او واکې اختيار دی
چې دا دوه څيزه په کې کامل دي
هغه واجب دی پروردگار دی.

انسان یعنې دغه یو موتی خاورې چې له یوې خوا کمزوری او له بلې خوا قوي دی، یوه ډډه یې ظلماني او بله یې نوراني ده، د سر د پاسه یې د عشق هما سیوری غورځولی او د پښو لاندې یې د عقل ساحر زرین فرش غورولی.

د علم په وزر په هوا کې الوحي او د فلسفې په تعمق د دریا بونو تل ویني، دین دی تجرد او روحانیت یې مجرداتو ته راکاږي، ښي لاس یې (حسب خیر) او کین یې (حسب نفس) کلک نیولی دی.

هنه چې رحمان غواړي دی دې ښاغلی وي او شیطان غواړي چې مشغول یې کاندې، هر څومره چې قوي او مقتدر وي، په هماغه اندازه له حیات او ژوندانه څخه مستفید او فیضیابه دی.

د قوه مدارج او د اقتدار مراتب لا محدود دي، هنه زور او اقتدار چې انسان ته ورکړی شوی دی، په اندازه کې نه دی راغلی، هنه قوه او استعداد چې یوه فرد ته اعطا شوی دی، د هنې په ذریعه هم انسان له نورو مخلوقاتو لوړ دی، لېکن هنه وخت چې یو شخص خپل قوت له بل سره مجتمع کړي، هنه قوت یو په دوه کېږي او درې هغومره کېږي، کوم وخت چې درې کسه سره متحد شي او څلور هغومره کېږي، کوم وخت چې څلور کسه سره موافقت وکاندې او همدغه شان تر اخره پورې.

ددې اجتماع اتحاد او موافقت معنی دا ده: لکه څرنگه چې فرد په جماعت کې موثر دی، دی باید اختیاراً تاثر او انفعال هم ومني، لکه څرنگه چې دی غواړي، د ده خبره دې واورېدل شي، دی دې هم د نورو خبرې واورې او څنگه چې دی استفاده کوي مفید دې هم واقع شي.

تر ټولو رومی نن چې افراد مجتمع کوي او جمعیت ازادوي، فعالیت او قوت ورکوي قانون او انتظام دی، قانون که د (حب خیر) د

د خادم نړۍ لید

غریزې د تاثیر لاندې وضع او اجرا شي، نو د عمران او خوشحالی نتایج ورکوي، د دغه دوه شیونو فقدان یا سوء استعمال غم او خرابي راولي.

هغه غم چې عام او عالمگیر وي، هغه ضمیر چې د خیر او اینار تخم په کې شین کېږي، د سم معارف په ذریعه ایجاد کېږي، هغه معارف چې عام وي او د ملت درد پرې دوا شي، د ثروت او اقتصاد له ځمکې زرغونېږي.

لېکن د شجاعت او بېغرضۍ په اوبو خړوبه کېږي، هو؛ که زنده کي قوت او اقتدار وي او هغه چې ښه قوي او مقتدر وي، ښه ژوندی حسابېږي، نو د قوت او اقتدار اسباب باید وپلټو، شخصي قوت او اقتدار ددې وخت یو مفکر په څلورو شیونو منحصر گڼلی دی او په لاندې طور یې په یوه وجیزه کې ځای کړی دی:

زور او قوت دی په څلور څیزه
درته یې وایم زمما غریزه
صحت دولت او علم و شهرت دی
ښه یې په یاد کړه اهل تمیزه

یقیناً صحت، علم، دولت او شهرت شخص ته قوت او اقتدار ښيي، لېکن شخصي قوت او اقتدار کوم وخت چې له بل سره ضم نه شي او د خیر لپاره نه وي ضعیف او ناخیزه گڼل کېږي.

هغه صحت چې کار ترې نه اخیستل کېږي، هغه علم چې د گمراهو رهنما نه شي، هغه دولت چې د خیر په کارو کې استعمال نه شي وجود او عدم یې مساوي وي او که ضرر رسوي، نو عدم یې اولی دی.

هغه عقل او معرفت چې خدای انسان ته بښلی دی، د هغه په برکت انسان کولی شي، خپل صحت، علم، دولت او شهرت ته ترقي ورکړي. نوي عصر د دې هر یو لپاره سپینه لاره جوړه کړې ده، که انسان د فطرت د قوانینو په تقاضا تگ کوي، نه کمزوری کېږي او که کمزوری او ضعیف وي، قوه یې اعاده کېږي.

مکاتب، جراید او کتابخانې د علم لپاره عمده وسیلې دي، کار او د جمع و خرڅ توازن انسان مالدار کوي، ښه نیت او ښه عمل انسان ښه شهرت ته رسوي او که څوک دا شیونه د نارواوو لارو څخه طلبوي، نو پوه دې شي چې کور بار تر مزله نه رسېږي، لکه چې مخکې مو وویل، شخص باید خپل ځان د صحت، علم، دولت او شهرت په واسطه قوي کاندې او بیا دې دغه قوت د نورو افرادو له قوت سره ضم کاندې او اجتماعي قوه د فطرت په ذخیرو او محازونو لاس ومومي او ښه لوی قوه ترې تشکیل شي او دا چې دغه قوت د بشر په خیر او صلاح کې صرفوي، انسان ته وجداني حظ او باطني استراحت بښي، چې دا عین سعادت او ښکېختي ده، زندگی همدغه شی لټوي او بس.) (۲۴: ۷۱۳)

پر پورتنیو څو لیکنو سربېره چې موږ یې په تفصیل سره متن راوړو، استاد په فلسفي برخه کې نورې لیکنې هم لري چې د دې بحث په پیل کې مو له هغو څخه د ځینو عنوانونه یاد کړل، نه غواړم دلته یې بیا تکرار کړم، دا هره یوه لیکنه د ژوندانه د فلسفې یو اړخ تشریح کوي. په نظم کې هم ځینې فلسفي مفاهیم افاده شوي دي. (د عروج رمز) له دې ډول نظمونو څخه دی. دی په دې نظم کې د ارتقا یا عروج رمز ته اشاره کوي، دی وايي دا لاره له خطرې او ابهامه ډکه ده، څومره چې په کې وړاندې ځي، کارونه یې سختېږي او زیاتېږي، خو زما زړه غوښتل چې همدا لاره وڅېرم، دا راته د یو طلسمي ښار په بڼه ښکاره شوه، ما غوښتل چې له دې

د خادم نړۍ ليد

ښار او بازاره څه واخلم، دلته تورتېم و، خو ما د رڼا لپاره تلاش کاوه، خو هلته لري يوه کارخونه وه چې واک او اختيار يې د بل چا په لاس کې و او هلته تپت او پاس ځمکې او اسمانونه نه وو. (د عروج رمز) نظم په لومړۍ برخه کې همدا محتوا رانغاړي:

مبدلـه، لـه خطـرو شـوم
ورکـه شـوه راځـنـې لاره
که هر څو مې مخکې لا ډېرو و
کار بې حده بې شماره
زړه مې ډېر پیه تلوسه وو
مگر نه کېدلـه چاره
ما قلم به کړه راپورته
شوم به ځير په خوځو واره
لاړ به شوم طلسمي ښار ته
چې څه راوړم د بازاره
کوڅې بندي په هر خوا وې
په تورتېم به شوم دوچاره
ما زاری قلم ته وکړې
ده قسم کاوه له کاره
ويل که څه لاره ده سپينه
زه يې نه ويـنم با داره
وې منفي هغه رڼاده
چې راتله ماله، له ښاره

ما تلاش محزن د برق کړ
د خپل ځان د کار د پاره
د پوره لمرې کارخانه وه
واک اختیار د بل پهلې لاس و
نه دا ځمکه دا اسمان و
نه دا کوزو و نه دا پاس و.

د نظم په دویمه برخه کې د ژوند له مبهمو او کړلیچنو لارو څخه راوځي او په حیرانتیا سره شاوخوا گوري، خپله اراده کاروي او شاوخوا د غرونو پر راختلي لمر يې سترگې لگي، د قدرت ننداره کوي، بل څه نه وخت نه پیدا کوي، د غورېدلي سپرلي تازه هوا ته گوري، د قدرت پنځول شوې بسکلا ته گوري، پر دبتې يې نظر لگي، چې باغوان په کې څه کرلي دي. رنگارنگ گلونو ته يې پام کېږي، داسې ډول ډول گلونه چې ده ته يې لا نومونه هم نه ورځي. د گلونو منځ کې يې سيسيو او زرکو ته پام کېږي چې ځغلي راځغلي او پر شنبلیو باندې خپل بڼایسته بڼایسته پلونه ږدي. په همدې ننداره کې کله یوه او کله بل بوتې ته کېږي او د زرکو په شان په ملي نغمو پیل کوي، تر دې ځایه بحث ټول فلسفي رنگ لري، خو د وروستي بیت په وروستی سره کې بیا خبره یو څه سیاسي رنگ خپلوي:

په حیرت سره ولاړشوم
غم مې وغورځاوه شاته
اراده پهلې درومم
گورم وړاندې کله خواته

نمر جگ شوی دی د غرونو
د اسمان بڼکلي فضات ته
د قدرت په تماشه يم
وزگار نه يم بل چاته
غوړېدلې پسرلۍ دی
تازه گي ده ډېره زياته
قدرت کړې گلکاري ده
چې خو گورمه بيديا ته
د فطرت باغوان کرلې
دي گلونه په خو ذاته
سپين وزېر بانجانې سره دي
نوم يې نه راځي و ماته
غوړسکې غوړسکې د گلانو
ټيټ و پاس کېږي سباته
سيسۍ زرکې په کې خغلي
کله پورته شي هواته
پل په فرش د شينيلوږدم
د گلونو خوا ووشاته
کله دې بوټي ته کېنم
کله هغې ته روان شم
په نشاط لکه د زرکو
په ملي نغمه گويان شم

د نظم په درېیمه او وروستی برخه کې د غره له لمنې څخه د غره سر ته خپري او د نړۍ ننداره کوي، دی وايي هلته گوري چې په اسمان کې ورپخې نه شته، بارانونه تازه اورېدلي، هوا صافه او پاکه ده، ټول ملکونه شنه ښکاري، له یوه لور ځایه د اوبو شرشې دي، نو په همدې لور ځای کې دی کېناست، لاندې د ښارونو ننداره کوي. شورماشور او غالمغال نه و، یو خدایي او فطري حسن خپور و، نو ځکه له ده څخه غمونو کډه وکړه، پر دې وخت طبیعت ورته لاره ورکړه، خیالونو ته لار او هغه ټول مشکلات دلته حل شول چې په زور رامنځته شوي وو، نو دلته دی پوهېږي چې په زور کلي نه کېږي، خو یوازې په قلم هم کار نه کېږي او د خیر او برکت په لار کې پر مزاج او خیال باندې جبر هم نه کېږي، همدغه نکته که څه هم ډېره ساده ده، خو له ډېرو رازونو او د ارتقا له ډېرو رمزونو ډکه ده.

د لمن د غره نه خپرم
چې پاس و کمه سیلونه
په اسمان کې خپه نه شته
تازه شوي بارانونه
هوا صافه ده هر خواته
راته ښکاري شنه ملکونه
پورته جگ په یو مقام کې
شرشري کره او ازونه
هلته کېناستم بې غمه
لاندې گورمه ښارونه

د فطرت سره همرازوم
نه غوغاوه نه شورونه
د فطري حسن اثر و
راننه لار لسه غموننه
طبيعت لار راتسه را کړه
زړه ته راغلله خيالونه
هغه واړه دلته حل شوو
چې چې شوي وو زورونه
دلته پوه شوم چې په زوره
په قلم نه شي کارونه
نه د فيض په لار کې کېږي
په مزاج باندي جبرونه
دې ساده نکتې شته دي
د عروج واړه رمزوننه
(۱۲: ۵۲۷ ۵۲۲)

(انسان او کاینات) بیا بل نظم دی چې په هغه کې هم فلسفي مفاهیم او پیغامونه انځور شوي دي، دا هم یو اوږد نظم دی چې درې برخې لري. په لومړۍ برخه کې د ځمکې او اسمان پیدایښت یادوي چې څنگه پیدا شول او بیا انسان په کې څنگه پیدا شو؟ په دې برخه کې په سلگونو زره خبرې وشوې، خو بیا هم د انسان د پیدایښت راز څرگند نه شو. که څه هم د ځمکې د جاذبې قوت ښکاره شو، خو د خلقت سر لا تر اوسه عیان شوی نه دی. دی وایي تر اټوم پورې خو برق کشف شو، خو پر دې کشف د انسان سر خلاص نه شو، خو زه چې کله مېگنېت ته گورم

او دهغه کشش مطالعه کوم، نو ورته حیرانېږم، دا منم چې زړی او دانه زرغونېږي، خو د دې زرغونېدا اصلي کیفیت لا هم له مورې پټ دی، پر دې هم پوهېږم چې له چرگې څخه هگی پیدا کېږي، نو له دې هگی څخه بیا ولې ژوندی ځان جوړ شي، نو دا سلسله څنگه شروع شوله. دې خبرې ته فکر وړی يم، که مور څه ژوندي موجودات گورو، نو بیا خو به مړه نه وي، که مړه وي، نو بیا ژوندي څنگه؟ نو ما ته د ازلي او ابدې خطاب مه کوه، ځکه چې زه دې مسلې ته حیران يم. دی بیا وايي، څوک چې د یو شي په میکانیکي جوړښت باور لري، زما یې پر ایمان شک راځي، نو دا میکانیکي عمل څنگه راپیدا شو؟ میکانیکي عمل یوه فلسفي نظریه ده، ځینې فلسفيان وايي چې په طبیعت کې هر شی د تغیر په حال کې دی، خو دا تغیر د یو قوت په ذریعه ترسره کېږي، له کومې قوې او فشار پرته ممکن نه دی، دا چې ټول کاینات د تغیر او دوران په حالت کې دي، د دې تر شا د لایزال ذات (خدای ج) لاس دی، نو دلته هم دې ټکې ته اشاره ده چې میکانیکي عمل خو په خپل سر نه رامنځته کېږي، نو هغه څوک دی چې یو ساکن شي ته تغیر ورکوي او په هغه کې بدلون راولي.

دی وايي کله چې د طبیعت رازونو ته متوجه کېږي، نو د دې راز په انډول ورته لوی لوی عالمان او فلاسفه هم د ماشومانو په څېر ښکاري. دی وايي دا دنیا روانه ده، خو تر کله؟ ځواب یې گران دی، دا د طلسم داسې یوه کارخونه ده چې د انسان طلسم او عقل ورته کار نه کوي:

څنگه راپیدا ځمکه اسمان شو؟
 بیا پکې پیدا څنگه انسان شو؟
 سل زره خبرې هر چا وکړلې
 دا راز چې وپتې په هغه شان شو؟

سرد جاذبې خوڅه بنسکاره شولو
سرهم د خلقت گوندي عيان شو؟
برق خود اټومه پورې كشف شو
كشف يې سر كله په انسان شو؟
وينمه ميگنيت ورتته حيران يممه
دا كشش له كومه نمايان شو؟
زړې وي، دانه وي، بيا زرغونه شي
اصل كيف له مور وولي پنهان شو؟
چرگې نه هگۍ، څنگه پيدا شوله؟
بيا پيدا هگۍ كې څنگه ځان شو؟
دا سلسله څنگه او له كله ده؟
ډوب مې ورتته عقل او گومان شو
هرڅه كه ژوندي وي، يوبه مړ نه وي
او كه وي، نومې، څنگه حيوان شو؟
ماته ازلي ابدى مه وايه
ترهه مې په زړه راغله حيران شو
څوك چې ميكانيك باندي ايمان لري
سست يې رابنكاره دغه ايمان شو
دا ميكانيكي عمل له كومه شو؟
څنگه ترې پيدا دغه دوران شو؟
څومره عالمان فلاسفه چې دي
هر يو لكه طفل را عيان شو!

دا دنیا روانه ده، روانه ده،
څنگه؟ او تر کله؟ بېخي گران شو
لویسه د طلسم کارخانه ده دا
گیر په دې طلسم کې انسان شو.

د دې نظم په دویمه برخه کې بیا وايي: دا دنیا یوه تیاره کوټه ده،
لیدل کېږي نه، خو دې پوښتنې ته ځواب هم موږ ته په کار دی. په دې
تیارې کې سفر زما په برخه دی، داسې تیاره ده چې عقل هم ورته
تېرېږي، خو دې تیارې سره سره ما په کې یو څه ولیدل او هغه ژوند دی.
دا چې اسان دی که سخت، خو ژوند په کې دی. ټوله لاره یې راته
څرگنده نه ده، د یوه ناپایه بحر مثال لري. علم او عقل دواړه ورته حیران
دي، خو له تېرو تجربو څخه دا نتیجه تر لاسه کولای شو چې پلټنه موږ ته
یو څه راڅرگندوي:

دا تیاره کوټه خو د لیدو نه ده
بیا هم را په سر دا امتحان شو
برخه په تیاره کې دی سفر زما
عقل تېرېږي سرگردان شو
څه خو مې په دې تیاره کې وموندل
ژوند پرې شو مشکل او که اسان شو
لاره په یقین راته بنکاره نه ده
ژوند لکه یو بحربې پایان شو
علم او عقل دواړه دارې وایستې
یو طرف که سم شو بل مو وړان شو

د خادم نړۍ ليد

هو، له تېرو ټولو تجربو ځنې
دومره ټكې مور ته نمايان شو.

د نظم په درېيمه برخه كې بيا د فطرت غوتو پر سپړلو بحث كوي او
وايي كه ځينې رازونه يې نه شو حلولاى، خو ځينې يې د حل وړ دي. بيا
وايي چې انسان د مصايبو په منځ كې گير دى، چاره يې نه شته يانې دا
چې په غاړه كې يې د ژوند زنجير پروت دى.

دى دا خبره ردوي چې انسان له بديو جوړ دى، دا خبره سمه نه
ده، دى ژوند د بنو او بدو كارونو يو بهير گڼي، په دې ډول د نظم په دې
درېيمه برخه كې بېلابېل فلسفي مفاهيم يو پر بل پسې سپړي. د همدې
برخې په پاى كې پر ځان ټينگار كوي او وايي چې: كه موږ دا فطرت
اړولاى نه شو نو تغير او تحول خو راوستلاى شو. دا نظم تر دې برخې
پورې ډېر زيات فلسفي رنگ لري، خو په څلورمه برخه كې فلسفي رنگ
ورو ورو كمېږي او سياسي رنگ غالبېږي.

غوتې د فطرت د سپړو د لودې
شه كه نه دى شه د حل كېدلودې
خوار انسان د غنم په دام كې گيردى
پوه دى، كه فقير او كه اميردى
هر خوا بلاگانې ورته وازې خولې
ډېر په غم لرلى يې تقديردى
څومره مصايب ترينه چاپيره دي
دا كمبخت په منځكې يې اسيردى
شه و كړي اخر د ژوند چاره شه ده؟
ژوند د ده په غاړه كې زنجيردى

غورزي، پرزي، درومي، تلوسه کوي
 تل لکه آبشار د خان په ویردی
 وگوره خندا به لږه وویښې
 چغې دي، سللگې دي او نښې
 نه پوهېږم څله په رسمي خندا
 تېرله خپله خانه او ضمیردی
 هېڅ حق په ناحق حاصلېدی نه شي
 نه پوهېږم کوم پلوت ته ځیردی
 څوک که څوک بدبخت کي نو خوشبخت به شي
 دا ټکي په زړه مې لکه تیردی
 څوک وایي انسان جوړ له بدیو دی
 بد دده فطرت او هم خمیردی
 څنگه له نېکۍ ځنې انکار کوي
 وینو ژوند د نښو بدو بهیردی
 ښه وینو چې ځنې خرابې کوي
 مخ د چاد ځمکې په تعمیردی
 مونږ که دا فطرت چور اړوی نشو
 گوندې تحول هم څه کوی نه شو؟

په څلورمه یا وروستۍ برخه کې که څه هم په پیل کې بحث پر
 فلسفي موضوعاتو پیلېږي، خو وروسته وروسته سیاسي رنگ هم اخلي. په
 پیل کې د انسان د خوشبختۍ راوړنه یادوي، د زور کارونه د انسان کار نه
 بولي او د انسان د نېکمرغۍ او خوشالۍ اصلي عامل د هغه روحي
 خوشالي گڼي او همدارنگه ځینې نور فلسفي مسائل رااخلي، په پای کې
 بیا د قام او حکومت پر یووالي ټینګار کوي او وایي یو ملت هغه وخت
 خوشالېدلای شي چې خپل واک او خپل اختیار ولري:

څه سودا چې خامه د انسان ده
دغه ((خوشبختي تنهاد خان)) ده
چاته خوشبختي چې څه ممکنه ده
دا يوازې نه ده د انسان ده
هر څه زور او رکولی شي مگر
د الار د انسان که د حيوان ده؟
څوک چې ژوند يوازې خور د و خواب گڼي
دغه نقيصه يې د گومان ده
ژوند د خوشالي سره معنی لري
بڼه خوښي د روح او د وجدان ده
روح که معذب وي، خوښي نشته دی
دا معنی واضحه نمايان ده
هو، بديايي بڼه ده ضروري ده
نه، مگر هغه، چې د کوم خان ده
خوښ وي هر انسان خپله ټولنه کې
دا څه پته نه ده! بڼه عيان ده
بڼه جامعه څنگه جوړېدلې شي؟
دا کښاله مخکې د افغان ده
لوييه معضله ده د خپرلو ده
هو، زمونږ د فکر او د توان ده
بڼه شي جامعه چې حکومت بڼه شي
پرېکړه دا د عصر او زمان ده
شان د حکومت او قام که يونه وي
ورانه مسئله بوله، بل شان ده

هله يو ملت خوشحالېدلی شي
واک که د خپل ځان خپله کولی شي.))
(۵۰۷-۵۰۲:۱۲)

(د اقبال د خودۍ فلسفې مبدا) کې بيا د علامه اقبال لاهوري پر فلسفې هر اړخيزه رڼا اچوي. څرنگه چې خادم صيب په خپله د اقبال له فلسفې افکار څخه ډېره متاثر و، نو ده د اقبال پر فلسفې ډېر کار کړی دی او هغه يې له هره پلوه ارزولې ده. چې د دې بحث د زيات اوږدوالي له امله ورڅخه تېرېږو او همدارنگه يو شمېر نورې ليکنې چې موږ د دې بحث په پيل کې ورته اشاره وکړه، په اکثر وکې يې فلسفي مسايل څېړل شوي دي.

د سیمې او نړۍ په باب انگېرنې

استاد خادم یو حساس او د ژور فکر خاوند لیکوال او شاعر و، هغه نه یوازې د خپلې سیمې او چاپېریال د حوادثو پر وړاندې حساس و؛ د هغو په باب یې پر خپل وخت غبرگون څرگند کړی او هر غبرگون یې په نثر او نظم کې انځور شوی، بلکې د سیمې او نړیوالو مسایلو، شخصیتونو او حوادثو په باب هم بې تفاوته نه دی پاتې شوی. د سیمې او نړۍ له ځینو شخصیتونو سره یې خو روحي او رواني پیوند دومره ټینګ و چې د هغو شخصیتونو او یا پېښو په باب یې د زړه د درد انځور د هغه په لیکنو او نظمونو کې په ښه توګه څرګند شوی دی. د مصطفی کمال اتاتورک، مهاتما ګاندي، علامه اقبال، ماکسیم ګورکي او ځینو نورو په باب مو په مخکیني څپرکي کې د استاد خادم د تاثر یادونه وکړه چې اکثره ته ده په خپلو ادبي پنځونو کې اشاره کړې وه، خو استاد د سیمې او نړۍ د حوادثو په باب هم داسې ګڼ شمېر ژورنالیستيکي، خبري او تحلیلي لیکنې لري چې هره یوه د سیمې او نړۍ د خپل وخت مهم حوادث بیانوي، دلته د دې ډول ځینو لیکنو نومونه اخلو او بیا به وروسته پرې لږه لنډه لنډه رڼا هم واچوو: د مهاتما ګاندي افکار، د ټاګور له افکارو، د هندوستان په شخصي شفاخانو کې د علاج عبرتناک داستان، د ماوڅي تونګ د ژوند یوه صحنه، خودی در نظر اقبال، د کمال اتاترک یو تقریر، د مهاتما ګاندي د لویې سېبونه، د هندوستان د ملیت بنیاد، فتنه قادیانیزم، ملت پاکستان در آتش مظالم میسوزد، همدردی سایر مسلمانان با مسلمین پاکستان، ایا وضعیت مصر راجع به کانال سویز جدی تر شده

است؟، د کراچۍ ډومنیون کابینه ماته شوه، د کراچۍ پروپاگنډي لهجه، اختتام جنگ کوریا، مسله هندو چین، مصر و کانال سویز، د مصر وضعیت وخیم دی، مصر جهت تمامیت خواهی می کوشد، د کوریا جگړې درې کاله وروسته خاتمه وموندله، د کوریا متارکه لاسلیک شوه، دوستی صمیمانه دولتین ترک و افغانستان، پروپاگنډ ناحق پاکستان، په شمالي افریقا کې د ازادۍ تحریک، علت کشیدگی اوضاع در مراکش، موانع جنگ سوم جهانی، بین المللي منشور دې باید ترمیم شي، مجلس نام نهاد موسسان پاکستان، د پاکستان د ډومینیون یو بل ظالمانه اقدام، د یهودو عسکري تعرض پر عربي کلیو تصدیق شو، د پاکستان د حکومت قادیان ت پروړي، د بریتانوي گیانا زعییم ډاکټر جگن، د هندوستان د جمهوریت جشن، فرانسه و هند و چین، د پاکستان واکداران وارخطا دي، د پاکستان د ازادۍ ورځ، د بناغلي خروسچف د زېږېدنې د (۷۰)م کال او په دغه مناسبت مراسم، په کابل کې د اقبال د یادگیرنې وینا، د اقبال د شاعرۍ محرکات، د اقبال د شاعرۍ غټ عناوین، د اقبال د خودۍ فلسفې مېدا، د افغانستان او شوروي اتحاد همکاري به نوره هم ټینګه شي، د فرانسې ناجي او مجدد صدر گوګول د اعليحضرت کوربه، فرانسه به له افغانستان سره په بېلابېلو ساحو کې مرسته وکړي، معظم ټولواک د فرانسې کونښونه د مخ په انکشاف روانو هېوادونو ترقۍ کې وستایل، د ملګرو ملتونو موسسه، د امریکا د ازادۍ ورځ، د عراق او فرانسې ملي ورځ، د عربي متحده جمهوریت د جوړېدو د پارلسم تلین، د فرانسې ناجي د ډیموکراسۍ بله مرحله، د ایران د شاهنشاه د جلوس پنځه ویشتم کال، امریکا ته د معظم ټولواک او معظمې ملکې د ښه نیت مسافرت، د واشنگټن په سیمه کې د همایون اعليحضرت د مسافرت خاتمه) او ځینې نورې لیکنې.

د خادم نړۍ لید

نظم کې: (ماکسیم گورکي، ماکیاولیزم، ماکیاولیست، د شیطان لار، د افغان گمراهي، د اقبال په مرگ، د مصطفی کمال مرثیه او حینې نور نظموه).

د نړیوالو حوادثو او شخصیتونو په باب د خادم صیب انګېرنې کولای شو، پر دوو برخو ووېشو: الف په سیمه یزه کچه انګېرنې، ب- په نړیواله کچه انګېرنې.

په پورته متن کې چې موږ د کومو لیکنو او نظمونو یادونه وکړه، په هغې کې دا دواړه کتګورۍ انګېرنې شاملې دي، هم د سیمې د هېوادونو او شخصیتونو په کچه او هم په نړیواله کچه دپام وړ شمېر هېوادونه او شخصیتونو په باب د خادم صیب فکر، نظر او انګېرنې مطرح دي: دلته غواړو پر همدې دوو کته گوریو او اړوندو لیکنو لنډه لنډه تبصره ولرو:

الف - په سیمه ییزه کچه انګېرنې:

استاد خادم د یو لیکوال، یوه ټولنیز او حساس موجود په توګه هر څه چې په خپل چاپېریال کې گوري، د هغو پر وړاندې غبرګون ښيي، هغه ثبتي او خپل تاثیر پرې څرګندوي. ده چې په کومه زمانه کې ژوند کاوه، نو پر هغه مهال چې زموږ شاوخوا او ځینو نورو ګاونډیو هېوادونو کې څه پېښېدل، نو ده هغه ثبت کړي دي. خپل فکر او انګېرنې یې ورسره یو ځای کړي او د یوې نتیجې په توګه یې بېرته ټولنې ته وړاندې کړي. په سیمه ییزه کچه استاد خادم د خپلو ګاونډیو هېوادونو د هغه وخت حالات څېړلي، د هغو پر ځینو مهمو شخصیتونو یې خپل نظر څرګند کړی او د نظم او نثر په بڼه یې خپلې ټولنې ته وړاندې کړي دي. د هند، پاکستان، پخواني شوروي اتحاد، چین او ځینو نورو هېوادونو د هغه وخت ځینې حالات یې څېړلي او د هغو د شخصیتونو په باب یې

خپله انگېرنه او یادونه لیکلې ده. د دې ډول لیکنو عنوانونه مو د همدې لیکنې په پیل کې یاد کړل، اوس د سیمه ییزو انگېرنو په توګه غواړو چې د استاد خادم یوې لیکنې ته نغوته وکړو چې ده د خپل ګاونډي (هندوستان) هېواد د ملت د بنسټونو په باب لیکلې ده. دا لیکنه (د هندوستان د ملت بنیاد) نومېږي. استاد په دې لیکنه کې په هند کې د متفرقو فرقو د یووالي راز او هغه روح ته اشاره کوي چې دا ملت یې سره ساتلی دی. دی د هند لرغوني کلتور ته ګوته نیسي چې د هندي ملت معنوي پانګه ګڼل کېږي، دی په دې باب وايي:

((بېشکه د خندا حای دی که چېرې څوک د هندوستان او یا د کوم بل مملکت موجودیت د یو انسان د موجودیت په شان متصور کړي، زه په خپله داسې فکر نه کوم. زه په هغه اختلاف او مغایرت چې د هنديانو په حیات کې وجود لري پوره پوه یم. په طبقاتو، فرقو، مذاهبدو، انساني نژادونو او د هندي کولتور په تفاوت په عمومي ډول خبر یم. سره د دې هم فکر کوم چې دا مملکت په اوږدو کولتوري سوابقو او د زندګۍ په یوې عمومي نظریې سره هڅه کوي هغسې روحیې ته چې دغه مملکت پورې اختصاص لري، ترقي ورکړي او هغه روحیه په یو بڼه ډول سره د هند په وړو کې پوه کړي!

ایا څوک کولی شي چې په چین کې د همدغسې قضیې د وقوع نه انکار وکړي، دا یو روح دی چې زه یې په هندوستان کې لټوم او دا لټونه ډېره تېزه ده او زه هم په خپل کار کې پوره کفایت خرڅوم. سبب دا دی چې زه تصور کوم چې دا کار به داسې کلی ما ته په لاس کې راکاندي چې بڼایي په هغې سره به د خپل حکومت او ملت په منځ کې د مفاهمې او همدارنګه د هند په وسیع ساحه کې د فکر او علم د لارښودنې جذره پرانیزم!

د خادم نړۍ لید

پالیټکس او انتخابات د روزانه کارو څخه دي او موږ هره ورځ د جاري موضوعاتو له مخې متهیج کېږو. که چېرې زه وغواړم په آینده کې د هند د پاره داسې کور جوړ کړم چې محکم، مامون او قشنگ وي، باید چې له اوسه یې بنیاد داسې محکم کښېږدم چې د زمانې باد ورباندې کوم تاثیر ونه کړي. په لږه زمانه کې د هند لویې ترقۍ ته خلک حیران دي، مگر په کومه فلسفه باندې چې د هند د حکومت بنیاد د هند زعمواوو ایښی دی، هغې ته نه ملتفت کېږي.

په پورته څو کرښو کې چې د بناغلي نهرود ((ډسکوري اف انډیا)) کتاب څخه اقتباس شوی دی، د دغه فلسفې د تهداو تیرې نظر ته راځي. د هند د حکومت د اساس تیره د هند په ملیت او نشنالیزم ایښودل شوې ده او دغه ملیت او نشنالیزم د هند زرگونو کالو په تهذیب او ثقافت ولاړ دی. نو هغه بنا چې ببخ یې دومره پوخ وي، بېشکه چې ډېره ټینګه او مستحکمه وي!.

نو که د هر ملت زعماء دغومره عمیق او ژور فکر وکړي، په دغومره پوخ او متین کار باندې موفق کېدای شي. ((۲۴: ۷۱۰))
له دې لیکنې څخه د استاد خادم هدف دا دی چې د خپل ملت د یووالي لپاره هم له همداسې نظریې او موډل څخه ګټه پورته شي.

ب- په نړیواله کچه انګېرنې:

د خادم صیب په اثارو کې نه یوازې د خپلې ټولنې، هېواد او سیمې په باب زیاتې انګېرنې او افکار لیدل کېږي، بلکې په نړۍ کې په بل کوم بل لري او نږدې هېواد کې چې څه پېښ شوي او پر ده یې تاثیر کړی، هغه یې هم په خپلو لیکنو کې انځور کړي دي. یانې هغه لیکنې چې خادم صیب د کامې له (زرشوی) کلي څخه پیل کړې وې، په پای

کې یې سر (کوریا او شمالي افریقا) ته ورسېد. مور د دې بحث په پیل کې د هغو لیکنو عنوانونه یاد کړل چې خادم صیب د سیمې او نړۍ د بېلابېلو هېوادونو د حالاتو او شخصیتونو په باب لیکلي دي. د هغو بیا یادونه دلته ضروري نه برېښي، خو یوازې دا یو څو لیکنې چې د خپل وخت خبري، ژورنالیستيکي او تحلیلي محتوا لري، په نړیواله کچه د ده د انګېرنو په توګه یادوم:

لومړۍ لیکنه یې د کوریا د جګړې په باب ده، دې جګړې درې کاله دوام وکړ او په پای کې د اوربند په لاسلیک سره پایته ورسېده. په دې لیکنه کې استاد خادم د جګړې پر ناخوالو خواشینی څرګندوي او وايي چې انسانان ولې دخپلې تباهی پر اسبابو نه پوهېږي. دی وايي تر جګړې وروسته حالت سوله ده. په دې لیکنه کې راځي چې کاشکې ټولې شخړې د ولسواکۍ د نظریې پر بنسټ اوارې شي. ځکه ولسواکۍ کې پرېکړې د اکثریت له مخې ترسره کېږي. په دې لیکنه کې په کوریا کې د جګړې پر متارکې هم رڼا اچول شوې ده:

((پس له ډېرې مودې انتظار او لسګونو انسانانو د تباهی او وینو توپیدلو، اخر د کوریا جګړه بس او متارکه لاسلیک شوه. ډېره د افسوس خبره ده چې انسانان ولې پر دې نه پوهېږي چې د ټولو اختلافونو او جګړو پای صلحه ده. کاشکې چې دغه متارکه پخوا لاسلیک شوې وای او د دومره انسانانو د وژلو سبب نه وای ګرځېدلې. اوس دې هم د ځمکې د کرې امنیت غوښتونکي انسانان د هغو کسانو، ټولنو، دولتونو له زحمتونو څخه متشکر وسي چې په دې لاره کې یې ګاللي دي. که د نړۍ انسانان په رښتیا سره د ډیموکراسۍ اصول ومني او انحرافات ورڅخه ونه کړي، نو شک نشته چې جنګ به اډو واقع نه شي.

د خادم نړۍ لید

د ډیموکراسۍ د اصولو پر اساس اکثریت نظریه او رایه سند ده، نو په هره ټولنه کې چې د انسانانو او انساني ټولنو اختلافونه پیدا کېږي، باید رایه گیری او عمومي ریفرنډم ته په کې مراجعه وشي. له رایې وروسته باید زور گويي بس کړي، هو، د داسې غټو مسایلو او لویو خبرو د پرېکړې او فیصلې لپاره د قوي کسانو، ټولنو او دولتونو منځگړي کېدل ضروري دي. واقعات داسې ښيي چې نن سبا دا ډول نېک خلک، د لوی همت خاوندان او داسې دولتونه نوي راپیدا شوي چې دغه روحیه به تقویه کړي.

لکه څنګه چې لویو لویو کسانو ویلي چې په شرق کې به هم د قومونو ټولنه تاسیس شي او هغه وخت به نو د لویو قضیو د ضمانت لپاره ښه لاره موجوده وي. په دې ډول د شرق او غرب شخړې له زورگویی او د قوت له کارولو نه پرته د خبرو له لارې حل کړي. په هر صورت د کوریا په متارکې باندې مونږ د خوشحالی اظهار کوو، چې د کوریا جگړه په درېیم جنګ منجره نشوه. اوس غواړو چې د متارکې د څرنگوالي په اړه لوستونکو او علاقمندانو ته معلومات وړاندې کړو.

مونږ خبر یو چې د جولای پر (۲۷)مه، د اسد پر څلورمه او د ذولقعدې پر ۱۵مه د کوریا پر وخت د سهار پر لسو بجو چې د کابل پر وخت د سهار پنځه بجې وې؛ په دار الصلح کې د کوریا د متارکې قرارداد لاسلیک شو او وروسته له هغه جنرال مارک کلارک په کوریا کې د ملګرو ملتونو عمومي قومندان او جنرال کمیل سونک، د شمالي کوریا د ټولو لښکرو قومندان هم دغه تړون لاسلیک کړ. د دغه تړون د لاسلیک مراسمو ته په (پانمونجام) کې د هغو (۱۶) گونو ملګرو دولتو لوی لوی منصبداران ورغلي وو چې د کوریا په جگړه کې د دوی نظامي قواو ګډون کړی و. راغلي اطلاعات وايي چې پرون به د کابل په وخت هغه نظامي عملیات

بس شوي وي چې د ۱۹۵۰ م کال د جون په ۲۵مه په جنوبي کوريا باندې د شمالي کوريا يو لک تنو عسکرو په تعرض شروع شوي وو.

د کوريا جگړه درې کاله او دوې ورځې جاري وه او په هغه کې دملگرو ملتونو د عسکرو تلفات دونيم لکه حساب شوي دي او د کمونستانو د عسکرو مرگ ژوبله د هغوی پر څلورمه وه. د جنوبي کوريا د ملي دفاع وزارت وزير تاي پينگ وويل که چېرته د متارکې د تړون تر لاسليک ۹۰ ورځې وروسته چې د کوريا د سياسي قضايا د حل کولو لپاره کېږي، ونه کړای شي چې په درې مياشتو کې دغه قضايا حل کاندې، نو د کوريا نظامي عمليات به بيا شروع کړي. ټاکل شوې ده چې په مخکې پنځو ورځو کې به د متحدو دولتو قواوې او د شمالي کوريا او کمونستي چين عسکر د کوريا هغه ټولې جزيرې خوشې کړي چې د يوه او بل د نيوليو علاقه په شاوخوا کې يې لاس ته راوستې وې.

د پاریس سياسي ټولنو د کوريا د متارکې په لاسليک کېدو باندې اندېښنه ښکاره کړې ده او وايي چې وروسته له دې به د کمونستي چين دولت د ويټمن له ميليونو سره ډېره مرسته وکړي او په دې سره به هندوچين کې د فرانسې مشکلات زيات کاندې. دوکتور (هانگ کي) د جنوبي کوريا د اطلاعاتو وزير وويل چې د کوريا ولسمشر به د متارکې په لاسليک کېدو باندې هېڅ تبصره ونه کړي او د هغې په باره کې به څه ونه وايي. جان فاستر دالس د اتازوني خارجه وزير وويل تر څو چې اتازوني لازمه ونه گڼي، په کوريا کې به خپلې قواوې لږې نه کړي. د يونو له واکمن مقام اعلان شوی دی چې سړ کال د اگسټ د مياشتې په ۱۷مه به د متحدو عمومي اسمبله جرگه وکړي او په هغې کې به د کوريا قضيو باندې خبرې وکړي.

د خادم نړۍ ليد

دا هغه خبرونه دي چې تر اوسه په دغه موضوع کې لاس ته راغلي دي. هيله ده چې دا صلحه به د دايمي متارکې او صلحې صورت غوره کاندې او لکه د دنيا ځينې لويو کسانو چې عقیده بنکاره کړېده، د دنيا د دوو بلاکو د قواوو توازن او د دهشتناکو وسلو اختراع به د درېيمې عمومي جگړې مخه ونيسي او زيات گمان دا دی چې بل جنگ به نږدې نه وي.)) (۲۴: ۹۱۵-۹۱۶)

د استاد خادم پورتنۍ ليکنه کې نه يوازې د دواړو کوريا وو، د جنگ څرنگوالي او اوربند تشریح شوی، بلکې د جگړې پر ناوړه عواقبو هم بحث شوی او خلکو ته له جگړې څخه نفرت تداعي کوي او سوله ييز پيغام وړاندې کوي.

خادم صيب د نړۍ گډوډو حالتو ته په کتو سره په نړۍ کې پر يو درېيم سوله ييز قوت او جوړښت ټينگار کوي. دی د دې کار لپاره (د ملگرو ملتونو موسسه) تر ټولو يو ښه ارگان گڼي، په همدې نامه يوه ليکنه کوي، په دې ليکنه کې نه يوازې د هغې موسسې جوړښت تشریح کوي، بلکې رول يې هم گټور ارزوي. په دې سازمان کې د افغانستان رول او غړيتوب ته هم نغوته کوي او په نړۍ کې پر سوله او امن ټينگار کوي، دی د اتومي جنگ د مخنيوي لپاره پر بشر غږ کوي او دا هم وايي چې که چېرې ذروي جنگ پيل شي، نو د بشر ژوند به ورسره ختم شي. استاد خادم وايي:

((د) موسسه چې شل کاله مخکې د دنيا د يوه اضطراري حالت په وخت کې تاسيس شوې وه، په دنيا کې يې کامياب رول بازي کړی دی، په ډېرو مغشوشو او گډو وډو وختونو کې د يوین موسسې د دنيا د امن او سلامتی لپاره ښه خدمتونه کړي دي، د امنيت له ساتلو نه علاوه چې د دنيا د ملتونو او جوامعو لپاره تر ټولو لومړی سوال دی، يوین په صحي،

اقتصادي او اجتماعي ساحو کې د دنیا او مخصوصاً د نامنکشفو ممالکو لپاره خپل وجود محتاج الیه ثابت کړی دی.

افغانستان چې له ابتدا څخه د دې موسسې غړی دی او خپل تعهدات یې د دغسې موسسې په نسبت په وفاداری سره ادا کړي دي او تل دغسې موسسې ته ارزوگانې او ښه تمنيات لري. غواړي چې د ملگرو ملتونو موسسه ورځ په ورځ قوي او فعاله شي. اوس چې د عصري وسایلو او تخنیک په ذریعه دنیا یو تر بله ډېره نږدې شوېده، نو ډېره ضروري ده چې د یونو غونډې یوه موسسه موجوده وي. د پنجشنبې په ورځ د دغسې موسسې د شلمې کلیزې په نسبت په کابل کې د درناوي لپاره د یادگیرنې یو محفل جوړ شوی و چې په هغه کې د پایتخت مشهورو خلکو او ځینې محترمو مېرمنو گډون کړی و، د ملگرو ملتو د موسسې د خدمتونو او تاریخ په مناسبت د ښاغلي صدراعظم، د صدارت د ښاغلي معاون او د ښاغلي صدقي له پلوه دلچسپ نظریات حاضرینو ته واورول شول او د افغانستان د حکومت او خلکو له خوا ښه علاقه مندي وښودل شوه. مور داسې فکر کوو چې د نیشنلایزم په دې عصر کې چې نړۍ په ملتونو وېشل شوې ده او په دغو کې قوي او ضعیف، منکشف او نا منکشف، د ذروي قوت خاوند دولتونه او ذروي قوت نه فاقد دولتونه، په وسله، لور او تش لاسي ملتونه موجود دي، نو که دملگرو ملتونو په شان یوه بېطرفه بین المللي موسسه موجوده نه وي، قوي احتمال شته چې په نړۍ کې د جنگ اتش فشان افلاق وکړي، مور عقیده لرو چې په جنگ کې به د دنیا موجوده شرایطو په نظر کې نیولو سره هېچا ته گټه نه وي، د دنیا عقل داسې فکر کوي چې ذروي جنگ به د دنیا خاتمه وکړي، نو لازمه ده چې انسانان او انساني ملتونه یو تر بله موافقه او گذشت وکړي او پرېږدي چې د تاریخ جریان دنیا کوم پلو وړي. ((۲۴: ۱۲۱۹))

د خادم نړۍ لید

شاعر او لیکوال فطرتاً آزادي غوښتونکی شخصیت وي. د دنیا په هر گوټ کې چې د آزادی تحریک سر پورته کړي، نو شاعر یا لیکوال ورته دنړۍ په بل گوټ کې خوشاله وي. خادم صیب هم (په شمالي افریقا کې د آزادی تحریک) په نامه یوه لیکنه کړې او د یاد تحریک د فعالیتونو څرنگوالی یې تشریح کړی، د هغو تنگ موقعیت ته یې اشاره کړې او د استعماري ځواکونو، چل، فریب، د زر او زور کارونه یې بیان کړي دي. په مصر، لیبیا، مراکش، تونس او د شمالي افریقا په ځینو نورو سیمو کې یې د امریکا، فرانسې، بریتانیې، ایټالیې او نورو غټو قومونو توطیې، پلانونه او رقابتونه تشریح کړي دي. استاد وايي:

((د شمالي افریقا ټول ممالک له مراکش څخه د مصر پورې د استعماري طاقتونو د اقتصادي او سیاسي تاثیراتو لاندې واقع دي. د فرانسې، هسپانیې او نورو غربي دولتو مستعمراتي او جنګي مفاد د دې متقاضي دي چې په دغه مملکتونو کې د حریت او استقلال تحریکونه ځان ونه نیسي.

په تیونس او الجزایر کې زرګونه وطن دوستان محض د دې ګناه په سزا کې د قید او بند سختۍ تېروي چې هغوی د زورورو قوتونو څخه د هغو حقوقو مطالبه کړې ده چې د متحده اقوامو په منشور کې د هغو ضمانت شوی دی.

د مراکش مسئله چې کوم وخت مصر او نورو عربي مملکتونو وغوښتله چې مجلس امنیه ته یې وړاندې کاندې، نو د مغرب ځینې لویو دولتونو چې مفاد یې د فرانس سره شریک دي، کوشش وکړ چې فرانس له هغه رسوایی څخه وژغوري چې د دغه بحث په نتیجه کې فرانس ته په برخه کېده. د مراکش او تیونس مسئله اوس هم په هغه مرحله کې ده چې کوم وخت لا متحده اقوام منځ ته نه وو راغلي. دا پېښ ګویی سړی نه

شي کولی چې د دنیا زورور قومونه به د شمالي افریقا په کمزورو مسلمانو قومونو څه وخت رحم او مهرباني وکاندي.

د شمالي افریقا ملکونو لا د ازادۍ خوب لیدلو چې د دوی د غلامۍ د دورې د اوږدېدلو د پاره نوی سامان تیار شو. مراکش امریکې ته د فضايي قواوو د میدانونو جوړولو اجازه ورکړه او لیبیا دغه قسم مراعات برطانیې ته ومانه.

د شلمې پېړۍ د اوایلو پورې به چې مغربي قوتونه په کوم کمزور ملک قابض کېدل، نو په اقتصادي اخذ و جر باندي به یې قناعت کاوه، په دغه وخت د استعماریت لویه فایده دا گڼل کېده چې غالب قوم د ارزانه خامو موادو او کم مصرفه مزدورانو په ذریعه خپل صنعت او حرفت ته ترقي ورکړي او د تمول او تجمل په منډه کې د نورو اقوامو څخه مخکې شي.

لېکن د دویم لوی جنگ نه وروسته چې په دنیا کې کوم نور تغیرونه راغله، نو ورسره د استعمار په نصب العین کې هم فرق پیدا شو او په محکوم او مغلوب مملکتونو کې هوایي میدانونه جوړول د خپلې غلبې د دوام د پاره یو داسې ضروري او لازمي شی وگڼل شو، لکه مخکې د جنگ نه به چې د غلام مملکتونو په تجارتي بازارونو باندي قبضه کول، دوی ضروري بلل.

برطانیه په دغه رقابت کې له نورو مغربي قوتونو څخه وړاندي ولاړه او په جبل الطارق، مالټا، نهر سویز، عدن او سینکاپور کې یې خپل فوجي مراکز جوړ او ځان یې په کې تقویه کړ. ورپسې امریکا هم د یورپ او ایشیا په مختلفو ملکونو کې فضايي و بحري مراکز تاسیس کړل. د دویم جنگ نه وروسته د دغه دوه قوتونو په منځ کې یو قسم رقابت شروع شوی و، برطانیې په سیاسي او اقتصادي میدان کې که څه هم د امریکا سره رقابت

د خادم نړۍ لید

ونه شو کولی، لېکن په عسکری تیاریو کې د امریکا څخه پاته نه شوه. دغه وجهه وه چې کم وخت امریکا په مراکش کې پښې ټینګې کړې، نو برطانیې په لیبیا کې د ځان د پاره د هوايي میدانونو جوړولو اجازه حاصله کړه.

د برطانیې په واسطه لیبیا د ایټالیا له لاسه خلاصه شوه او برطانیې ورسره ډېر مالي او عسکری کومکونه وکړه او د لیبیا په ټولو پلانونو او پېشرفت کې یې ورسره مرسته وکړه. مګر په عوض کې یې ورته هغه مراعات حاصل کړ چې د مصر څخه یې حاصل کړی دی.

دغه رنگ کومک او پر دغه اساس امتیاز د پسمانده ملکونو د پاره مفید نه ثابتېږي. ((۲۴: ۹۶۲-۹۶۳))

استاد پر نثري لیکنو سربېره په نظم کې هم د ځینو نړیوالو لیکوالو او تیوریستانو نظریې او افکار یا تائید کړي او یا یې رد کړي دي. دی د (ګاندي، اتانورک، اقبال، ټاګور) او نورو نظریات تائیدوي، خو د (ماکیاولي) له نظریاتو سره حساسیت ښيي، دی ماکیاولیستي نظر ردوي او هغه څوک چې دا نظریات تعقیبوي هغه غندي، په یوه څلوریزه کې وايي:

چې وایي یوڅه، عمل بل څه کا
په سمه لار باندې، هم تله نه کا
پرې خطا نه شې ماکیاولیست دی
په دروغو درېو، خطا ایسته کا.

دی د ماکیاولي لاره د شیطان لاره ګني چې زور او فریب د دي لاري مهم عناصر بولي، په یوه څلوریزه کې وايي:

ماکیا ولیم لار د شیطان ده
چې حاوی شوې، په ټول انسان ده
زور او فریب، چې سره یو ځای شي
پناه و ذات ته د لوی سبحان ده.

دی بیا په افغاني ټولنه کې هم د ماکیاولي له نظریاتو اندېښنه لري،
هغه ردوي او ایې چې افغانان همدې نظریاتو تباه کړي او لاره یې ورڅخه
ورکه کړې ده. په یوه څلوریزه کې دې نظریې ته داسې نغوته کوي:

جهان تباه کړ، ماکیا ولیم
عالم گمراه کړ، ماکیا ولیم
ادم یې وایستو لکه جنته
افغان بد راه کړ، ماکیا ولیم.

د سیمې او نړۍ په باب د استاد خادم د اثارو، افکارو او انګېرنو
لړۍ تر دې زیاته غځېدلای شي، خو د دې لیکنې د زیات اوږدوالي د
مخنیوي په خاطر پر همدې بسنه کوو.

ژبپالنه او نور افکار

تر ملتپالنې وروسته چې کومه موضوع د استاد خادم په اثارو کې تر ټولو زیاته مطرح شوې ده، هغه همدغه ژبپالنه یا پښتو پالنه ده. ملتپالنه او ژبپالنه د خادم صیب د ټولې لیکوالۍ اصلي محور دی. دا موضوعگانې تر دې حده زیاتې مطرح شوي چې ان په یو شمېر دیني نظمونو او لیکنو کې هم په یو نه یو ډول دا موضوعگانې تائید شوي دي. دلته به لومړی د استاد منشورو او منظومو اثارو کې د ژبپالنې یا پښتو پالنې په باب سرلیکنې راوړم او بیا به یې وروسته پر ځینو رڼا هم واچوم. هغه لیکنې او نظموونه چې دې موضوع ته وقف شوي دي په دې ډول دي: (پښتو کوم ډول ژبه ده؟، د پښتو ادبیاتو لومړي اثار، د پښتو شاعرۍ معیار، د پښتو پخواني نومونه، د پښتو ترقی، پښتو تصفیه غواړي، په جنوبي ولایاتو کې د پښتو لغت، پښتو باید تقویه شي، د پښتو دویمه منشاء، ملي ژبه او مشرق، د پښتو لرغوني تاریخ یو فصل، د پښتو په تاریخ کې یوه رڼا، د پښتو ادبي معیار، د پښتو په باب د کمېشن مذاکرې، د پښتو له خبرونو څخه د خلکو شکایات باید رفع شي.)

په نظم کې: (زور د استعمار، پښتو دلته او هلته، پښتون او پښتو، د پښتو دښمني، د انگرېز چل، د پښتون مقام، له قامه وتلي پښتانه، ملت په ژبه جوړېږي، نور به خیر غواړو، په پښتو شهیدان، استعماري معنویت، د وطن محبت، پښتو ته لغتې ورکول، له پښتو انحراف، قیامت، امتحان، ژبنی استعمار، د قام ژبه، د قام رسول، پښتني انقلاب، کابل او پښتو، پښتو او دربار، پښتو او اکثریت، په پښتو ژبه لوبې، دوه ژبې، بې دستوره افغان، د ژبې وحدت، د ملي ژبې قانون، د پښتون توهین، یونو او پښتو، په پښتو

لوېې ، پښتانه او د پښتو مخالفت، د پښتو نتیجه، د بار گلی پښتو سیمینار) او ځینې نور نظموڼه.

دلته غواړو له همدغو لیکنو څخه پر ځینو یې لنډه لنډه تبصره ولرو، خو مخکې تر دې چې خپلو تبصرو ته لار شو، یو ټکی په وضاحت سره یادوو او هغه دا چې خپله ژبه ویل او پالل نه کوم تعصب دی او نه کومه گناه، بلکې نه ویل یې گناه او تعصب کې حسابېږي، خو زموږ په ټولنه کې خبره سرچپه ده، څوک چې پښتانه له پښتو منع کوي، هغو سره دتعصب ټاپه هم شته، پر هر هغه چا دا د تعصب ټاپه وهي چې د خپلې ژبې له خدایي حق څخه گټه اخلي، خو دوی چې خپله ژبه پالي او د بل مخه هم نیسي، ځان ته متعصب نه وایي، د خادم صیب په گډون هېڅ پښتانه لیکوال د چا د ژبې مخالفت نه دی کړی، په خپله ژبه گږېدل یې هم خپل حق گڼلی، خو دې سره سره په عملي ډگر کې په هر پښتانه لیکوال باندې د تعصب تور پورې شوی او هېڅوک له دې توره سپن پاتې شوی نه دی. دا زموږ دټولني منفي واقعیتونه دي، خادم صیب هم په دغسې یو اغزن چاپېریال کې له منفي توروونو سره مقابله کړې او د پښتو ژبې د ترقۍ لپاره یې خپلې مبارزې ته دوام ورکړی دی. (د پښتو ترقی) په نامه یوه لیکنه لري، هغه په دې لیکنه کې وایي: هر قوم په خپله ژبه کې ترقی کوي، ادب هم په ژبې پرې اړه لري او د یوه قوم د ترقۍ درجه دهغه قوم د ادب دترقی په درجې پورې تړلې ده. استاد خادم دا هم وایي چې افغان بې پښتو او پښتو بې افغانه ترقی نه شي کولای. استاد په دې لیکنه کې په هېواد کې دپښتو او پارسي ژبې دواړو واقعیتونو ته اشاره کړې ده. استاد په دې لیکنه کې د پښتنو د پرمختگ لپاره پښتو لیکنې سمون ته هم اشاره کوي، هغه وایي:

د خادم نړۍ لید

((پښتو د هغې ژبې نوم دی چې پښتون قام او د افغانستان مملکت او هېواد په هغې سره دنیا پېژندلې دی. د افغان، افغانستان او پښتون نوم چې د دنیا په هر ځای کې یاد شي؛ نو د هغه ځای خلک فوراً دا فکر کوي چې دا د هغه قوم او وطن نوم دی چې خلک یې پښتو یعنې افغاني ژبه لري. دنیا ته په دغه خیال او مفکوره حاصلولو کې هېڅ پروپاګند او انساني ارادې کار نه دی کړی. بلکې په قدرتي صورت چې د دې قوم او وطن ژبه پښتو ده، په همدغه ډول افغانستان او پښتو لازم اوملزوم شپونډه پېژندل شوي دي؛ نو دا خبره لاس ته راغله چې پښتو هر څنگه چې ده زموږ ژبه ده او هر کله چې هېڅ قوم په پردۍ ژبه ترقي نه ده کړې او له بلې خوا د یو قوم د ترقي اندازه د همدغه قوم د خپلې ژبې د ادب په ایینه کې لیدل کېږي.

نو د یو قوم د ترقي درجه همېشه د دغه قوم د ادب د درجې په اندازه وي؛ نو که د چا ژبې یا ادب پوره ترقي کړې نه وي، نو دا د قوم گناه گڼل کېږي، نه د ژبې، په هر صورت نه افغان یې پښتو او نه پښتو یې افغانه ترقي کولی شي.

دا خبره باید په خوله کې ونه ژویل شي چې په افغانستان کې ډېر خلک په پارسي هم گږېږي، لکه په پښتو چې خبرې کوي. وطنوالو او قومونو په وچو او تشو تعصباتو گټه نه ده کړې، په قدرتي صورت سره دواړه ژبې په دې وطن کې شته او پاته شوې دي. دابه ډېر حيف او افسوس وي او هېڅکله به له همدې فروگذاشته خالي نه وي چې سپری د افغان او افغانستان له پخوانو اوضاعو څخه بحث وکړي او د پښتو له اهميت سترگې پټې کړي، یا له پارسي منکر شي، مور باید په هغه شي فخر وکړو چې مور پخپله د ځان د پاره کړی وي.

که څه هم د بل چا کارونه چې زموږ په فایده وي. د انکار او بې قدرۍ وړ نه دي، خو په دې باید پوه شو چې زموږ فایده یقیناً په هغه شي کې ده چې زموږ اجتماعي روابط ټینګ او د علم او رڼا خوا ته مو سوق کاندې!

زه په دې ځای کې نورې خبرې پرېږدم، راځم د (نسيمې) صاحب هغه مقالې ته چې ليکلي يې وو (زموږ د ملي ژبې رسم الخط د توجه وړ دی) نسيمې صاحب د يو افغان او د اصلاح روزنامې د مدير په حيث مکلف دی چې د پښتو له اوضاعو غلې پاته نه شي. ده په خپله مقاله کې د ژبې په باب د استفادې وړ خبرې کړي دي. دوی دا هم اعتراف کړی دی چې په دغو تېرو کلونو کې د پښتو د ادب او گريمرې قواعدو په باب ډېر پرمختګ او انکشاف شوی دی، مګر د رسم الخط په باب وايي: چې تر اوسه پورې يې دغه خوا نيمگړې ده او يوه کلمه د ليکوالو لخوا په راز راز اشکالو ليکل کېږي. تر دې وروسته بيا نهه مثالې راوړي او په اخر کې له پښتو ټولني او پښتو ليکوالو څخه خواهش کوي چې د دغه نقايصو په لرې کولو کې کوشش وکړي.

زه د يو افغان ليکونکي په حيث ځان مکلف بولم چې په دغه موضوع کې وغږېږم: (پښتو ليکوالو په تېرو کلونو کې له کوم وخت څخه چې دا عليحضرت نادر شاه په توجه په هېواد کې د پښتو ادبي انجمن او پښتو ټولنه تاسيس شوي دي د پښتو د نورو ادبي خواوو د څېړلو سره د پښتو د رسم الخط مسئله هم له نظره نه ده غورزولې او کافي بحثونه په دې موضوع کې شوي او نتايجو ته رسېدلي هم دي، پښتو ژبه د يو لوی ژوندي قوم د ژبې په حيث په منځ کې اچول شوې او د ادبي مسلماتو په رڼا کې د کلماتو صورت منل شوی دی، لکه دا چې: (۱) کلمه دې مکمله وي. (۲) دا چې مطرده دې وي. (۳) د گريمر د مسلم قانون څخه مخالف

د خادم نړۍ لید

صورت دې ونه لري. (۴) تر ممکن حده پورې دې د قداموو د اسلوب مراعات په کې مد نظر وي. (۵) حروفی اعجامو ته دې له حرکتی څخه زیات اهمیت ورکړی شي. (۶) غیر ملتبس صورت دې په ملتبس صورت مرجح وگڼل شي، د دغسې مقرراتو په ملحوظ (کښې) په کې او کښ، زه، زما او زموږ په څه، ځما، او ځموږ، چې په چه، کوچنی په کچني، پښه په پخه، خپه، زوی په ځوی، زلمی په ځلمی، پاته په پاتې مرجح گڼلی شوی دی. پاته شوه دا چې ځینې یې ولې په بل صورت لیکي، دا خبر هغه وخت فیصله کېدای شي چې ادبي فیصلې د جزایي فیصلو په شان قطعیت ولري. یا دا چې په لیکونکو کې هېڅ مبتدي نه اوسي. یا دا چې قلمي او طباعتي سهوې بېخي له منځه ووهي. په هر صورت د پښتو درسم الخط چاڼ شوی او فیصله شوی صورت لري. جزبي فرقونه د هرې ژبې د نویسنده گانو په منځ کې موجود وي، لکه د پارسي، اردو، عربي او حتی مغربي ژبو د لیکونکو په منځ کې چې شته چې ذکر یې طوالت پیدا کوي.

په هر صورت که د پښتو د مستندو مؤلفینو تالیفات په زیات تعداد نشر شي، نو دغه نقیصه که وي هم له منځه ځي اودلته د پښتو ډېر مهم کتابونه موجود دي چې طبع یې د پښتو د پاره خورا قیمت لري.))

(۲۳: ۳۰۹ - ۳۱۰)

استاد خادم په یوه بله لیکنه (پښتو دې تقویه شي) کې د پښتو د پیاوړتیا او پرمختگ لارې چارې په گوته کوي، دی وايي چې پښتو ټولنه دې پر رښتیني مانا د یو علمي اکاډمۍ حد ته پورته شي، د لغتونو د راټولو لپاره دې بېلابېلو سیمو ته هیئتونه ولېږل شي. ټول اثار دې د یوه واحد علمي مرکز له نظره تېر شي، متفرقه مرکزونه دې پر یوه واحد خو لوی مرکز بدل شي. دناوړه تبلیغاتو د مخنیوي لپاره دې هڅه وشي. پښتو

دې د تعلیم، تعلیم او مکاتبې ژبه شي، د پښتو د تالیفاتو څانګه دې رامنځته شي، د ادبي معیار لپاره دې کونښن وشي.

((په دې خبره به اوس زموږ د وطن واړه او زاړه پوه شوي وي چې پښتو د افغانستان مهمه ژبه ده، د افغانستان د بهبود او د دې وطن تنویر او معارف د پرمخ بیولو د پاره لازمه هم ده چې د وطن د نورو شتونانو د انکشاف او مترقي کولو سره پښتو ته هم بشپړه توجه وشي.

ادبي انکشاف او ژبه تقویه کول د نورو بیدارو شوو اقوامو او مللو د نهضت په سرنامه کې ځای لري. موږ د حیات په ټولو خواوو کې تجدد او پېش قدمی ته اړ یو او تر یو څه حده په هره لپاره کې ان زموږ په وطن کې حرکت هم پیدا شوی او د تقدم اثار لیدل کېږي. مگر اجتماعي کارونه همېشه په یوه سوبه پر مخ نه درومي کله اجتماعي حرکت تېزېږي او کله سخته پیدا کوي. مد و جزر د زندگی د جریان خاصه ده او په همدغه مد و جزر کې حیات یا صعود کوي یا نزول.

پښتو څه زمانه ښه پېشرفت وکړ، بیا دا هنګامه یو ناڅاپه سره او غلې شوه. د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د عصر نه مخکې په نږدې اعصارو کې پښتو یوازې د کلیو ژبه وه چې یوازې قدیم دېوانونه او ځینې دیني مسایل په کې د نظم په صورت خوندي شوي وو.

به دې دوره کې د اخبار، مکتب، تالیف او ترجمې د راډیو او خط او کتابت ژبه وګرزېده، د پښتو اکاډیمۍ ورته د پښتو ټولنې په نامه سازه شوه او هر څوک پوه شول چې افغانستان د خپلې ژبې (پښتو) خوا ته پوره توجه لري.

دغه وجهه ده چې د دنیا تبلیغاتي او نشراتي سرویسونه هم چې کوم وخت غواړی خپل اواز دې خاورې ته ورسوي، نو په پښتو خبرې کوي.

د خادم نړۍ لید

په مورنۍ ژبه کې خط او کتابت او په مورنۍ ژبه کې تعلیم او تعلم او په مورنۍ ژبه افهام او تفهیم چې د دې عصر د احتیاجاتو او مسلماتو څخه حسابېږي، یو بل شی هم دی چې موږ د پښتو تقویه کولو ته مجبوروي، چې هغه د پښتونستان اواز دی.

ټول پښتانه په یو اواز پښتونستان غواړي او د پښتونستان ژبه پښتو ده، اگر چې اعلیحضرت شهید محمد نادر شاه رحمة الله د خپل جلوس سره سم په کابل کې انجمن ادبي کابل او په قندهار کې د پښتو ادبي انجمن تاسیس کړ. مگر څومره چې د وطن په نورو شئونانو کې قدم لیدل کېږي، نسبتاً زموږ ادبي خوا هغومره وړاندې تگ نه دی کړی. موږ پخپله په ادبي خوا کې نه په پارسي او نه په پښتو څومره چې ضرورت او د وخت تقاضا ده ادبي بروز نه دی کړی. مگر دومره چې پارسي بل څوک هم لري او پښتو بل هېڅ د امید ځای نه لري، بې افغانستانه دا خبره باید زه بیا تکرار کړم چې دا عصر د پښتو د پاره خورا غنیمت عصر دی او د پښتو د تقویه کولو زیات امید او هیله ورڅخه کېدلی شي.

په دې ځای کې چې کومه خبره زه کول غواړم، هغه دا ده چې پښتو باید تقویه شي. یعنې ښه ترا - د تقویه کولو ليارې يې د پښتو ټولني تقویه کول دي.

پښتو ټولنه باید د حقيقي اکاډيمي حد ته ورسولی شي، زه عقیده لرم چې حکومت په دې باب کې د هر پېشنهاد منلو ته تیار دی اوس باید پښتو ټولنه د پښتو د پالو مرکز وبلل شي. دغه متفرق کوششونه چې د پښتو په نامه په وزارت حریبه یا معارف کې کېږي. دا باید د توحید مساعي رنگ قبول کاندې. د ټولو کورسونو انتظام باید له یوه ځایه وشي. د پښتو په باب هر قسم تالیف او تصنیف باید د یو قوي مرکز د نظر نه تېر شي د پښتو

د لغاتو د راغونډولو له پاره باید سیار هئیتونه چې په عین زمان کې جغرافیایي او تاریخي تحقیقات هم وکولی شي باید جریان ومومي .

د نورو اصطلاحاتو او عصري لغاتو د پاره یو کمپسیون لازم دی چې د ژبې د فاللوزۍ د اصولو سره سم مجوزه لغات ترتیب او نشر یې کاندې او بیا د دغه ترتیباتو پر اساس د پښتو د دايرة المعارف اساس کېښودل شي د پښتو دايرة المعارف پس له دې محض د ترجمې په صورت وړاندې بیول گران کار دی .

د پښتو تالیفات چې تر اوسه منځ ته راغلي دي . اگر چې زیات اهمیت لري ولې د ادب په ناقدانه تله نه دي تللی شوي ، ډېره ضروري ده چې د پښتو معیاري ادب خلک وپېژني .

زموږ په وطن کې هر شي یو مرکز لري . مگر بدبختانه د پښتو په باب دغه مرکزیت تر اوسه عملاً لاس ته ندی راغلی زه نه وایم چې دغه مرکز دې څوک او چېرته وي مگر دا وایم چې د پښتو د تقویه کولو د پاره دغه تمرکز ضروري شي دی . دا خبرې چې دلته ما ولیکلې د یوې نظریې په صورت مې اظهار کړې ، هیله ده که د قبلولو او د تائید وړ وي ، متفکرین او عاملین به یې له نظره ونه غورځوي .!!! (۲۳ : ۳۴۰ - ۳۴۱)

استاد خادم د یوې ژبې ، له هغې جملې څخه د پښتو د لغوي زېرمې د بډاینې یوه لاره دا گڼي چې پخواني لغتونه ، متروکې کلمې او یا هم تغیر شوې کلمې بېرته راژوندۍ او ورغول شي او د ژبې ورځنۍ محاورې ته داخلې شي . اوسني ژبپوهان هم د استاد خادم له دې نظر سره موافق دي ، هغوی هم وایي چې د یوې ژبې د بډاینې او خونديتابه لپاره څلور نړیوال معیارونه ټاکل شوي دي ، یو دا چې د یوې ژبې پخواني متروک لغتونه باید بیا له سره راژوندي او د ورځنۍ محاورې برخه شي . دویم

د خادم نړۍ لید

گړدودونو ته باید مراجعه وشي او له هغو څخه لغوي زېرمه راټوله شي، درېیم نوي لغتونه باید جوړ شي او څلورم له نورو ژبو څخه باید ضروري لغتونه پور شي. دوی د دې هر یوه لپاره (۲۵) سلنه ونډه ټاکلې. که څه هم دا د ریاضي د فورمول په شان د تطبیق وړ نه ده، ځینې برخې به یې زیاتېږي او کمېږي، خو په دې برخه کې یو معیار گڼل کېږي، خادم صیب هم د لومړي معیار یادونه کوي. هغه د ژبې د پخوانیو لغتونو د بیا ژوندی کولو په ترڅ کې د ځینو هغو پښتو لغتونو ریښې ته متوجه شوی چې دی ورسره په جنوبي ولایاتو کې د سفر پر مهال مخامخ شوی و، د دې لغتونو بڼه اوس اووښتې، خو ده یې د خپل تحلیل له مخې ریښه پیدا کړې چې له اړه پښتو لغتونه دي. خادم صیب په (پښتو پخواني نومونه) لیکنه کې وایي:

(چې سړی د افغانستان کاني بوتی، غر او درو ته گوري، نو لږ شاني فکر او تعمق وکاندي، د دې ملک هره تیره او لوټه پښتو پښتو نارې وهي، د دې ملک تقدیر د پښتو او پښتونولۍ سره اخیستل شوی دی، مگر متاسفانه پښتانه غافل دي او دپښتو او پښتونولۍ په ښکلي مخ خاورې او ایرې اچول شوي دي او اچول کېږي، دپښتو سپېڅلي نومونه عمداً یا سهواً او غفلتاً بدل شوي او بدلېږي، په دې باب کې باید پښتانه ادباء محتاط اوسي، زه دلته یو څو مثالونه راوړم چې د جنوبي ولایت د سفر په څو ورځې فراغت کې مې ورته پام شو او په دې باب کې صداقت د خوست قاضي هم ما سره برخه لري.

۱- لوگر: ښکاره نارې وهي چې (لوی غر) دی، غورځېدلې ده او (غ) په (گ) بدل شوی دی او دا تغیر دومره متعارف دی چې هېڅ ثبوت ته حاجت نه لري او مشاهدات هم دلالت کي چې دغه ځمکه د لویو غرونو منځ کې راگیر ده.

۲- تېره: د (ر) په زورواکي او زور د (تېز) په معنا اول مذکر او دویم مونث صفت دی، د (تېرې کنډو) په معنا د (تېرې څوکې کنډو) دی او دا یو غاښی دی چې غریې ډېر ښخ دی، یا (تېره کنډو) دی، غیر اهل لسانو (تېرې کنډو) کړی دی، دا د هغه غره کنډو دی چې لوگر له گردېزه بېلوي.

۳- گردېز: په یقیني صورت سره (غردیس) دی، یعنې (غرنی) دیس د ملک په معنا پخوانی پښتو کلیمه ده، لکه پردیس یعنې (پردیس دیس) پردی ملک او دغلته چې سپری ورشي، نو معلومه شي چې شاوخوا د لوړو غرونو او ځنگلونو سلسلې موجودې دي، معلومېږي چې زموږ پخواني پوونده پلرونه د زرگونو کالو څخه د خپلو مالونو سره دلته راتله او اوسېدل، د هغو اثار اوس هم دلته شته.

۴- خوست: په پښتو کې اوس د خوبت لغت د لوند په معنا موجود دی او (خیشت) د لوند په معنا ژوندی دی. (خېست) یوه لهجه ده، په خوشت او خیشت کې او دا ځمکه چې د غرونو په لمن او منځ کې پرته ده ډېرو بارانو او برساتو او د لوړو غرونو د زیم په واسطه همېشه لمده وي او اوس هم په خپل زیم اباده ده، که نه نو کوم سیند او جاري اوبه نه لري.

۵- هېرمند: غلط تلفظ دی، سهي یې هلمند دی، چې د ایلبند څخه جوړ شوی دی، ایلبند په پښتو کې د مال د پرېښودو ځمکې ته وايي، چې پرته له پیوونکي پکې مال څري، یقیناً دغه لوړې ځمکې چې د هلمند ناوه ترې راغلې ده، د ډېرو پخوانو زمانو څخه د مسلسلو او دایمي بارانو او واورو او ډېرو وښو په واسطه زموږ د مالدارانو نیکونو، د هستوګنې ځای و چې ژمی به په تودو ځمکو او اوږی به دغو ځمکو ته لکه نن چې هم لیدل کېږي راتله.

د خادم نړۍ ليد

۶- کونډ: په اصل کې (کنډ) دی، چې اوس هم دا نوم او دا لهجه د ننگرهار په پښتو کې موجوده ده، کنډ دغه غره ته وايي چې ننگرهار له شمالي ولاياتو بېلوي، چې لږ سر ته يې پنجشير او کوز سر ته يې نورستان او چترال پراته دي، پامير د دغه غره لورځه ده او خلک دا غر هندوکش بولي پښتانه ورته کنډ وايي، ځکه کنډ سرپرې کړي شي ته وايي، کونډه بنځه هم سر پرېکړې غوندې ده او دا غر هم د ډېرو او مسلسلو واورو په واسطه په پورته حساب باندې ونې او بوټي نه لري، لکه سر پرې کړی دغسې دی، نو ځکه يې کونډ بولي.

۷- زړلمه: زر خو معلوم (هزار) ته وايي او (مله) د مېله يوه لهجه ده، مېله او مېنه يو شی دی او (زړلمه) د (زر مېنو) او (زر کورو) په معنا ده، نو منسوب اسم يې (زړمتی) غلط دی. (زړملی) صحيح دی.

۸- گرشک: په اصل کې (غر او رسک) دی او دا معلومه خبره ده چې دغه ځای د غرونو په لمن کې او پوزه کې واقع کې دی، په دغه مناسبت سره دا نوم بېلکل صحيح دی.

۹- تگاو: په اصل کې له (تگ او) نه جوړ دی، (تگ) او (او) اوبو ته وايي، دلته هم ډېرې درې او شېلې راوتلي دي، نو څوک يې چې تگاب ليکي ظلم دی.

۱۰- ارغنداو: په (ارغنداب) ليکل غلط دی، په اصل کې (ارغنداو) دی، د (اصيلي اوبه) په معنا دی.

په لږ وخت کې چې زه اوزگار وم، د دغو کليمو په اصالت پوه شوم، هيله ده چې ملي نويسنده گان دا کليمې غلطې نه کړي او رسمي مقامات يې په رسميت وپېژني. په دغه شان د دې ملک غر او سمه پښتو پښتو نارې وهي)) (۲۴: ۲۷۹-۲۸۰)

د ژبې، ژبپالنې او پښتو ژبې د پرمختګ او ترقۍ په برخه کې خادم صیب ډېرې زیاتې لیکنې کړي دي چې موږ یې د څو لیکنو متن د بېلګې په توګه راوړ او د ځینو نورو مو یوازې عنوان ته نغوته وکړه، خو ددې ډول لیکنو شمېر ډېر زیات دی. د خادم صیب په منصور کلام کې د ژبپالنې پر ګڼو لیکنو سربېره د هغه په منظوم کلام کې هم ګڼ شمېر داسې نظموونه شته چې ټول او یا یې یوه زیاته برخه همدې پښتوپالنې او ژبپالنې ته ځانګړې شوې ده. د (زور د استعمار) په نامه یوه نظم کې په پښتو ژبه د استعمار ظلم او انحصار ته اشاره کوي او هغه له پښتو ژبې سره سخت مخالف ګڼي:

زور د استعمار په پښتو ژبه دی
ځکه چې ټول کار په پښتو ژبه دی
هر څه شو ازاد او پښتو بنده شوه
دومره انحصار په پښتو ژبه دی
دا کاروان به ځي یا به ولاړوي تل
ولې؟ چې یې بار په پښتو ژبه دی
نه شته ازادي بې له پښتو ځنې
دغه مو شعار په پښتو ژبه دی
وګوره خادمه دا دې شاعر دی
او که سور انګار په پښتو ژبه دی))
(۱۲: ۱۹۳)

استاد په یو بل نظم کې په بره او لره پښتونخوا کې د پښتو حالت ته اشاره کوي، هغه د اندېښنې وړ بولي، دی دې نظم ته د (پښتو دلته او

د خادم نړۍ ليد

هلته) نوم ورکوي او په دواړو ځايونو کې د پښتو پر حال ځورېږي. دی په دې نظم کې وايي:

((روغه پښتو ماته شوه، دلته هم او هلته هم
خونه مو میراته شوه، دلته هم او هلته هم
چېرته چې پښتو نه وي، څه به ترې امید کوو
دا آرزو مو پاته شوه، دلته هم او هلته هم
دلته مو پارسي وهي، هلته مو هنکو وهي
ژبه مو وفاته شوه، دلته هم او هلته هم
گرځو په حکومت پسې، درو مو په دولت پسې
نن چار مو سباته شوه، دلته هم او هلته هم
زور په ثقافت کې دی، نه چې په حکومت کې دی
لاره مو بل خواته شوه، دلته هم او هلته هم
وايي پښتو شاپره ده، دا ژبه ويجاړه ده
دا ملنډه زیاته شوه، دلته هم او هلته هم
ځوان کول مو غویمې کوي، زور را کې پلمې کوي
هیله مو مولا ته شوه، دلته هم او هلته هم
شرم رانه لارلو، مړ شولو غیرت زمونږ
مخه ناروا ته شوه، دلته هم او هلته هم
مړ محمد گل خان شولو، زور فخر افغان شولو
مخکې پښتو شاته شوه، دلته هم او هلته هم))
(۱۹۷:۱۲)

په یوه څلوریزه کې چې (پښتون او پښتو) نومېږي، پښتو ژبه د پښتون قام ساه گڼي چې له هغې پرته ورته ژوند ناشونی دی او همدارنگه په هر ډگر کې بیا د سیاست لپاره د ساه حیثیت لري:

پښتون او پښتو

پښتو ژبه د پښتون د تېر ساه ده
په میدان د سیاست کې یې امساده
اوس گير شوی هم د ژبې په گناه دی
(خپله ژبه هم کلا ده هم بلا ده).

په یوه بله څلوریزه کې (د انگرېز چل) ته اشاره کوي چې تر هغه پورې دلته ناکام و چې پښتو یې زده نه وه، کله چې یې پښتو زده کړه او د پښتنو په کلتور پوه شو، نو بیا یې پښتنو ته چل جوړ کړ.

د انگرېز چل

پرنګي چې په پښتون باندې یرغل کړ
خپل عکسري یې د پښتون په سیمه دل کړ
دی هغه وخت په پښتو ژبه نادان و
خو چې پوه شو، نو پښتو ته یې ساز چل کړ.

استاد خادم د پښتون مقام په پښتو کې گڼي او چې پښتو له چا څخه تللي، هغوی په مړو کې حساب شوي دي.

پښتو مو ژبه، پښتو مو ساه ده
افغانه پوه شه، دا مدعا ده

د خادم نړۍ لید

چې چانه لاره، هغوی خو مړه شول
اوس مودې پاتې، قام ته سودا ده.

استاد خادم هغو پښتنو ته هم نغوته کړې چې پښتو یې هېره شوې
او د هېواد په بېلابېلو سیمو کې اوسي. دی دا ډول پښتانه له (قامه وتلي
پښتانه) بللي دي:

کابل هرات دی، که کوه د امان دی
بلخ او تخار او که کهستان دی
زیات پښتانه دي، ان تر بادغیسه
خو کار د ژبې، تر پنه لېروان دی.

استاد خادم د یو ملت په جوړښت کې د ژبې ارزښت ته اشاره
کوي، دی وايي له ژبې پرته ملت نه جوړېږي، خو پښتون لا پر دې
حقیقت تر اوسه هم خبر نه دی:

ملت په ژبه باندي جوړېږي
دا کار بې ژبې بېخي نه کېږي
ټوله دنيا ده، په دې خبره
پښتون لا اوس هم، پرې نه پوهېږي.

استاد خادم د پښتنو پر غفلت خوږېږي او وايي چې (نور به خیر
غواړو)، يانې کېدی شي، حالات تر دې هم خراب شي:

که دا غفلت وي، پښتو ورکېږي
چې پښتو لاره، پښتون ډوبېږي
تللی خو تللي دي، خیر به غواړو
په پاتې قام مې اوس زړه رپېږي.

خادم صیب د پښتو ژبې د خدمت په لار کې د هغو اتلانو یادونه
هم کوي چې د پښتو لپاره یې بې شانه قرباني ورکړې ده. دی د (محمد
گل خان مومند، صمد خان اخکزي، صادق کاسي او قاضي عطاء الله)
نومونه یادوي او وايي:

چې زړه یې وچاود محمدگل خان دی
چې بم پرې پرېوت، دا صمد خان دی
صادق کاسي هم، په پښتو مړ شو
د قاضي مرگ مو په زړه ارمان دی.

استاد وايي کومو پښتنو چې پښتو پرې ایښې، نو هغو ته یو ډول
(استعماري مصونیت) حاصل دی. دی وايي چې فارسي ته تمایل پیدا
کړه او یا هم اردو ته قایل شه، نو بیا دې هر څه خوندي دي. که څه هم
دا ډول مسایل بیانول به ځینو ته د زغم وړ نه وي او اتومات به پر استاد او
نورو ورته اشخاصو باندې د تعصب ټاپه لگوي، خو له دې واقعیت څخه
هم سترگې پټېدلای نه شي:

یادې فارسي ته، زړه کې مایل وي
یادې اردو ته په خوله قایل وي
پښتو دې پرېږدي، نور چې هر څه کا
مصونیت به، ورته حاصل وي.

د خادم نړۍ ليد

خادم صيب له يو بل حقيقت څخه هم پرده پورته کوي، هغه پښتانه چې پښتو خرڅوي او د ده په اصطلاح (پښتو ته لغتې ورکوي) نو هغه ډېر ژر لوړتيا او منصب ته رسېږي:

اوس هر چا زده کړه د لوړتيا چاره
ولورم مقام ته د ختولاره
يو څو لغتې پښتو ته ورکړه
چار به دې ښه شي بې له څه زياره.

دی په دې لړ کې يو بل حقيقت ته هم متوجه کېږي، تر هغه چې پښتانه (له پښتو انحراف) و نه کړي، که څومره لوړه پوهه ولري، نو بيا به هم لوړ مقام نه ونه رسېږي:

نه به پوهاند شي، نه به وزير شي
نه به ليدلر شي، نه به امير شي
څو چې له خپلې، پښتو وانورې
پښتون که هر څو په علم مير شي.

استاد خادم دا ډول حالت پر پښتنو يو قيامت بولي او عوامل يې په گوته کوي:

نن په پښتون او پښتو قيامت دی
وخت د ذلت او د حقارت دی
له استعمار، دا حکم شوی
پښتون جاهل دی، پښتو بدعت دی.

خادم صیب په یوه بله څلوریزه کې د الله تعالی قانون ته اشاره کوي چې خپل رسول یو قام ته د همنغه قام په ژبه لېږي او دا کار خدای ته مقبول هم دی، نو افغانه ته بیا د بل په ژبه ولې فخر کوي او دا ناوړه کار ترسره کوي؟

د قام په ژبه، هر یو رسول دی
خدای (ج) ته په دې کار، هر یو مقبول دی
د بل په ژبه، فخر به څه کړي
افغانه دا کار، دې پر فضول دی.

بیا (د قام رسول) په نامه په یوه بله څلوریزه کې د اسلام له نظره، موږ ته د ژبې اهمیت واضح کوي او وايي:

لسان قوم، مونږ ته ارشاد دی
رسول د قام دی، دایې مراد دی
چې په اسلام کې له قام منکروي
پوه شوی نه دی، غریب برباد دی.

خادم صیب په کابل کې د پښتو ژبې له حالت ډېر ځورېږي او بیا یې ورته (کابل او پښتو) په نامه یو نظم لیکلی دی، په دې نظم کې یې هغه ناخوالې یادې کړي چې په کابل کې پښتو او پښتانه ورسره مخ وو. دلته یې څو بندونه رااڅلو:

چې پښتو نه لري افغانان به څه وي؟
لا بې غیرته مسلمان به څه وي؟
ځکه مین زه په پښتو شولمه
چې خودي نه لري انسان به څه وي؟

کابله زړه د کوم هېواد يې ته
د چاله فيضه نه اباد يې ته
لږخو دې ځان او بيا پښتون وگوره
دا چا ازاد کړې، که ازاد يې ته؟

پښتو ددې هېواد ملي ژبه ده
لا ورسره هم بيا رسمي ژبه ده
مخالفت د پښتون نه دی روا
چې دا ددې خاورې بومي ژبه ده

کله دې و خورو په زور کابله
اوس را نه شو که کړې په شور کابله
د تعصب او د فاشست په چغو
ځان دې کړو سپين او مونږ دې تور کابله.
(۳۱۱:۱۲)

استاد خادم د پښتو پر هغه حالت اندېښنه څرگندوي چې وخت پر
وخت پرې تجارت کېږي، که څه هم پښتو ډاکټریت ژبه ده، خو هېڅکله
هم خپل حق نه ده رسېدلې:

پښتو لسان د اکثریت دی
ټينگ په دې ټکي، افغان ملت دی
خو په عمل کې چې ورته گورو
په پښتو شوی تل تجارت دی.

په بله څلوریزه کې بیا پر پښتو ژبه لوبې غندي او پر دې خواشینی څرگندوي چې پښتون پوه نه شو چې څنگه یې پر ژبه لوبې کېږي:

اکثريت چې تل تکرارېږي
افغان ملت چې، مونږ ته یادېږي
مراد یې څه دی، پښتون پوه نه شو
په پښتو ژبه چې لوبې کېږي.

استاد (د ملي ژبې قانون) ته هم اشاره کوي، خو په خواشینی سره باید ووايو چې که څه هم قانون کې همېش پښتو ته د ملي او لومړۍ ژبې مقام ورکړل شوی، خو په واقعیت کې پښتو خپل دې حق او مقام ته نه ده رسېدلې:

د ډېرو خلکو ژبه ملي وي
معنا یې داده، چې دولتي وي
دنيا منلی، دغه قانون دی
په دې پوهېږي، چې څوک سړي وي.

خادم صیب د یوې ژبې توهین د هغې د قام توهین گڼي او نمانځل یې د هغه قوم نمانځه گڼي:

توهین د ژبې توهین د قام دی
نمانځل د ژبې یو لوی مرام دی
پښتو ملي وه، ولې شوه ټیټه
دا سوال په مینه او احترام دی.

د خادم نړۍ لید

استاد خادم یو ځل بیا پر پښتو ژبه کېدونکې متواترې لوبې یادوي
او د علت پوښتنه یې کوي:

پښتو جگېرې بېرته تیتېرې
دا کوم کسات دی چې نه خلاصېرې
له میرویس خانې، تر نن زمانې
په پښتو ژبې دا لوبې کېرې.

خادم صیب پښتو ژبې سره د کېدونکي ظلم په برخه کې تر هر چا
زیات د پښتو خپل پښتانه مخالفین د ملامتې وړ بولي، په دې برخه کې
وايي:

څوک ناپوه شو، څوک محتاط او څوک بدبین شو
د پښتو بیاض چې سپین پاته و سپین شو
پښتانه د پښتو ژبې مخالف شول
سرنوشت د پښتو دغسې تعین شو.

نو د یو شمېر پښتنو د همدغې بې تفاوتۍ او بې کفایتۍ له امله د
پښتو او پښتون نتیجه ښه نه گڼي او په پای کې وايي:

نه پوهاند نه به رییس نه په وزیر شي
هر پښتون چې د پښتو طرفداري کا
هو! دا ټول ترې جوړېدای شي خو شرط دا دی
چې څرگنده د پښتو نه بېزاري کا.

د پښتو ژبې د پرمختګ او پیاوړتیا لپاره د خادم صیب یو ارمان دا و چې علمي مرکزونه دې جوړ شي، سیمینارونه دې جوړ شي، ژبه دې معیاري شي او لیکدود دې اصلاح شي. خادم صیب که څه هم د پښتو د پرمختګ په برخه کې له پښتنو څخه ناراضه و او دې نارضايتی ته موږ دمخه اشارې وکړې، خو د (بارګلی سیمینار) چې د پښتو ژبې د لیکدود د سمون لپاره جوړ شوی و او دا یې لومړی سیمینار و، د خادم صیب ګډون په کې ده ته د خوښۍ سبب ځکه و چې د ده د ارمان لپاره یې کار کاوه. په دې سیمینار کې ګڼ شمېر پښتو پوهانو ګډون کړی و او خادم صیب هم د دې سیمینار برخوال و. د بارګلی ښایسته سیمې او د سیمینار چاپېریال د خادم صیب پر ذهن مثبت تاثیر کړی و، نو ځکه یې دا یو نظم ورته لیکلی دی. نظم پر محتوایي بډاینې سربېره لفظي او هنري ښکلا هم لري. دلته به دې نظم ته تم شو:

راتول د پښتو ژبې شول پوهان باره ګلۍ کې
 هوالګي سپېڅلې د پغمان باره ګلۍ کې
 شنه غرونه جګ سرونه لوړې ځوړې ځنگلونه
 شین پوښه دي درې، لکه اسمان باره ګلۍ کې
 ناوونه، ګرنگونه، سختې تړې هلې دلې
 ځای ځای ښایسته کورونه نمایان باره ګلۍ کې
 نه ښار شته او نه کلی نه باغونه نه مېوه شته
 نه گل شته، نه بلبل او نه څبان باره ګلۍ کې
 چې شته نو څو کوټې دي، یو سرک ورته راغلی
 یو څو دي ترهېدلي اشنایان باره ګلۍ کې

دلبر چې چېرته نه وي، نور قيب به هلته څه کا
نو ځکه دلته نشته غمازان باړه گلۍ کې
بلبله، نه کوتره، نه مې زرکه په نظر شوه
شاديانې په کې گرځي او کارغان باړه گلۍ کې
مري لره وردرومه که د سترگو او به غواړي
تش لري دي، څه ورپځي او باران باړه گلۍ کې
د ځمکې مخ لا وچ نه وي چې بيا پرې څاڅکې اوري
سړي وي په ارزو د شنه اسمان باړه گلۍ کې
چې (بره گلۍ) گورم او بيا (کوزه گلۍ) هم شته
نو (کلۍ) د پښتو شي راعيان باړه گلۍ کې
رقيب به زهره چاودی شي له گرومه که خبر شي
چې څنگه سيمينارو عاليشان باړه گلۍ کې
پښتو زموږه پت دی بي له دي به ژوندون څه وي
لگيا ورباندې ځکه دي ځوانان باړه گلۍ کې
قربان د پښتونخوا د بنکلي قام له ژبې شمه
چې لوړه پرې شمله شوه د افغان باړه گلۍ کې

رسا! طرحه دي کېښوده، ته لار لې کابل ته
نو کېرې به په تا پسې ارمان باړه گلۍ کې
ښې ورځې، ښه ساعت و، پښتانه لکه گلونه
يو گل د دي باغچې و (پرېشان) باړه گلۍ کې
هر څه که رانه هېر شي (مولانا) به مې هېر نه شي
خوښۍ پسې زموږ به و روان باړه گلۍ کې

خادم په توده مینه د پښتو او پښتونوالي
شل ورځې کړلې تېرې په ښه شان باره گلۍ کې.

لکه څنگه چې دمخه مو یادونه وکړه پر یادو نظمونو او نثرونو سربېره
د خادم صیب په منثور او منظوم کلام دواړو کې گڼې نورې داسې بېلگې
هم شته چې پښتو، پښتو پالنې او ژبپالنې ته ځانگړې شوي، خو پر ټولو
بحث د یوه بل ځانگړې اثر یا کتابگوټي ایجاب کوي، دا څو بېلگې مو
دده د گڼو اثارو له څرنگوالي سره د اشنایۍ او بېلگو په توگه راوړې.

د دې درېیمې برخې یا څپرکي په پای کې چې ټول د استاد خادم
افکار یا نړۍ لید ته ځانگړی شوی او تر (۹) بېلابېلو سرلیکونو لاندې مور د
خادم صیب افکار او نړۍ لید وڅېړه، دا په دې مانا نه ده چې د خادم د
فکر وړانگې د ژوندانه نورو برخو ته نه دي وررسېدلې، خادم صیب پر
نورو برخو، لکه: کلتوري، ادبي، سیاسي او نورو برخو هم گڼ شمېر لیکنې
کړې دي چې ځینو ته یې په ضمني ډول په همدې بحثونو کې اشاره
وشوه، خو په ځانگړي ډول د هغو د هرې یوې څېړنه همدغسې جلا جلا
بحثونو ته اړتیا لري، خو ما له خپلو مفرداتو سره سم هغو موضوعگانو ته
زیاته پاملرنه وکړه او څه نا څه رڼا مو پرې واچوله چې مخکې تر مخکې
مشخص شوي وو.

ددې خبرې یادول هم په کار دي، ما چې د دې اثر د لیکنې په
نیت د خادم صیب بېلابېل اثار وپلټل، نو دا خبره راته لا ښه څرگنده شوه
چې د خادم صیب د ټولو اثارو شننه د دوکتورا دورې په یوه اثر کې
شونې نه ده، نو زه هم مجبور شوم په ټولو برخو کې له لنډیز څخه کار
واخلم. هیله ده د درنو لوستونکو دې ټکي ته پام وي. اوس راځم د دې
درېیمې برخې نچوړ ته:

د خادم نړۍ لید

په دې برخه کې موږ د خادم د نړۍ لید (۹) بېلابېلو برخو ته نغوته وکړه، په دې کې د خادم د فکر تر ټولو زیاته او درنه برخه همغه ده چې په لومړي گام کې ملت او ملتپالنې او په دویم گام کې ژبې او ژبپالنې ته وقف شوې ده.

نورې برخې هم په کې مطرح دي، خو په هغه کچه نه دي چې له دې یادو دوو برخو سره پرتله شي. که څه هم د ریاضي د ارقامو له مخې د افکارو سلنه معلومول اسانه کار نه دی او نه هم په دقیق ډول محاسبه کېدلای شي، خو بیا هم که له ریاضي څخه د یوې اټکلي محاسبې په توگه کار واخلو او د استاد خادم د افکارو د موضوعي وېش له مخې د هغه د افکارو سلنه معلومه کړو، نو داسې یوه بڼه به غوره کړي:

ملتپالنه: ۴۰٪

دینپالنه: ۴٪

ټولنپالنه: ۷٪

سمونپالنه: ۶٪

کره کتنه: ۸٪

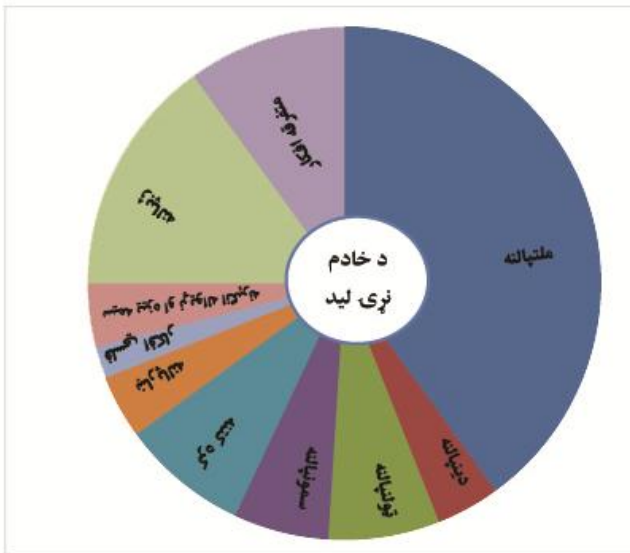
ښارپالنه: ۲٪

د فلسفي افکارو روزنه: ۳٪

سیمه ییزه او نړیواله انګېرنه: ۴٪

ژبپالنه: ۱۵٪

متفرقه افکار: ۱۱٪

که څه هم دا وېش سل په سلو کې دقیق نه دی، خو موږ ته د موضوعي وېش له پلوه د خادم د افکارو یو ټولیز تصویر څرگندولای شي.

څلورمه برخه

خادم د نورو لیکوالو له نظره

لکه څنگه چې څو ځله مو دمخه یادونه وکړه استاد قیام الدین خادم په شلمه پېړۍ کې د پښتو ادب یو ځلاند ستوری او پخه سټه گڼل کېږي او د فکر وړانگو یې د ژوند بېلابېلې خواوې روښانه کړي دي. دغسې د خادم د زمانې ډېرو لویو لیکوالو د خادم خدماتو ته په درنه سترگه کتلي، هغه یې ستایلی او منلي دي. د هغه د ژوند او په تېره بیا پر فکري نړۍ لید یې پر خپل وخت څرگندونې کړي دي. د خادم تر ژوند وروسته هم گڼو لیکوالو د هغه د فکر پر لیدلوریو او اثارو څرگندونې کړې دي. یو شمېر بهرنیو ادبپوهانو او د افغاني ادب متخصصینو هم خادم د خپلې زمانې یو لوی او ریالستیک لیکوال بللی دی. دلته غواړم د خادم د شخصیت او فکري نړۍ لید په باب ددې پوهانو او لیکوالو نظریات څرگند کړم او ددې ترڅنګ یو شمېر نور لیکوال چې اوس لا هم ژوندي دي او د خادم مینه وال او لېوال دي او د هغه له فکره یې الهام او تاثر اخیستی، د هغو نظریات هم دلته راوړم، دا نظریات د خادم صیب د ځانگړو لیکنو او مستقلو اثارو په باب د مشخصو لیکنو، تبصرو، سریزو او ټولیز جاج په بڼه مطرح شوي دي، دلته غواړم د لیکوالو همدا ډول نظریات په ترتیب سره راوړم، خو مخکې تر دې چې د لیکوالو نظریات راوړم، لازمه گڼم د دې ټکي یادونه وکړم چې د دې لیکوالو له ځینو نظرونو څخه ددې کتاب په درېو تېرو برخو او همدارنګه دوو نورو برخو کې هم د ضرورت له مخې گټه اخیستل شوې ده. په دې نظریاتو کې به کوبښ وکړو چې د تکرار د

مخنيوي لپاره هغه برخې بيا غبرگې نه شي، د دې ترڅنگ د ليكوالو په دې ليكنو كې چې د استاد خادم كوم نظموه او يا نثرونه د بېلگو په توگه راوړل شوي، هغه بېلگې به هم د تکرار د مخنيوي لپاره نه راوړل کېږي او ددې تر څنګ ځينې ليکنې چې ډېره تفصيلي بڼه لري، کونښن به وکړو چې د هغو هغه غوښنه برخه دلته راانتقال کړو، نو که دلته د ليكوالو ليکنې يا نظريات په کټ مټ او پوره ډول نه راوړل کېږي، نو علتونه به يې همدا وي چې ما ورته نغوته وکړه، دلته لومړی غواړم د کورنيو ليكوالو او پوهانو نظرونه راوړم:

الف- کورني ليکوال:

په کورنيو ليكوالو او پوهانو كې تر ټولو لومړی، د پښتو ادب له پنځو ستورو څخه څلور ستوري راځي چې دوی د خادم د زماني خلک وو، د پښتو ادب ستر پوهان وو، پنځم ستوری خپله خادم و. دا ستوري له لوی استاد پوهاند عبدالحی حبيبي، استاد گل پاچا الفت، استاد عبدالروف بېنوا او استاد پوهاند صديق الله رښتين څخه عبارت دي. پر دې ستورو سربېره د خادم نورو هممهاله ليكوالو او د هغه تر نسل څخه يو پښت يا دوه پښته وروسته ليكوالو هم د استاد خادم د افكارو په باب خپل نظريات څرگند كړي دي. دلته غواړم ددې ليكوالو د نظرياتو يوه زياته برخه او يا هم يې د نظرياتو غورچاڼ وړاندې كړم:

۱- استاد پوهاند عبدالحی حبيبي: ارواښاد پوهاند عبدالحی

حبيبي د پښتو او دري ژبو پوخ ليكوال دی، په دواړو ژبو كې مهم او پاخه اثار لري، په تېره بيا دده ادبي، تاريخي او علمي څېړنې ډېرې گټورې او د قدر وړ دي، ارواښاد علامه حبيبي د استاد قيام الدين خادم او دده د دوران دنورو شاعرانو او ليكوالو د فكر او فورم د نوي والي په اړه

د خادم نړۍ لید

خپل نظر داسې څرگندوي: ((په هغه دوره کې مور، لکه امین الله

زمريالی، غلام جېلاني جلالی، قیام الدین خادم... شاعران لرو چې په فکري لحاظ خو بالکل نوي دي اما د فورم له پلوه هم د دوی په ځينو اثارو کې د نوي توب څرکونه وینو.

د پښتو ادب په تاریخ کې دغه درنه ډله د پخواني کلاسیک مکتب او نوي مکتب تر منځ

د منځگرو حیثیت لري، دوی د گذشته گانو د ادبي روایاتو حامل دي او هغه زوړ ادبي میراث یې نوی نسل ته رانقل کړی دی او د پښتو ادب تاریخ هېڅکله د دوی مشکوره سعيه نه هېروي، دوی له خپل عصر او زمان سره مطابق په پښتو شعر کې نوي افکار داخل کړل.

دوی نوی نسل له وطني او ملي حقایقو سره اشنا کړ، دوی د پښتو شعر تنکی نهال وپاله، په ادبي روایاتو کې چې کومه وظیفه د دوی پر غاړه وه، هغه یې په لکه غاړه اجراء کړه او د پیش قدمۍ عالي مقام یې وگاټه.)) (۵: ۲۵-۲۶)

پوهاند عبدالحي حبيبي د خپل پورتنی نظر له مخې استاد خادم د هغو شاعرانو په ډله کې دروي، چې پښتو شعر یې د موضوع په لحاظ داسې یوې مرحلې ته ورساوه، چې د مینې پر موضوعاتو سربېره یې ټولنیز، سیاسي، اصلاحي او انتقادي مضامین په کې راوښول، په رښتیا هم چې دا درنه ډله د مخکښۍ د عالي مقام خاوندان وو.

استاد عبدالحي حبيبي د استاد خادم د اثارو او افکارو په باب په نورو کتابونو کې هم یادونه کړې، چې مور ورته پر خپل ځای اشاره کړې، نه غواړو همغه خبرې یو ځل بیا دلته تکرار شي.

۲- استاد عبدالرووف بېنوا: استاد عبدالروف بېنوا، د پښتو ژبې

لوی لیکوال دی او د دې ژبې په پرمختیا کې یې د قدر وړ کارونه ترسره کړي دي. د خپلې یوې لیکنې په ترڅ کې د استاد خادم د فلسفي افکارو په اړه لیکي: ((ښاغلی خادم د علمي شخصیت خاوند او د فلسفي افکارو څښتن دی، دده د ژوندانه زیاته برخه په لوستلو او

لیکلو کې تېره شوې ده او دده د لیکلو او لوستلو مهم مقصد پښتو ژبې ته خدمت کول او د خپل قام راوښول دي، چې په دې لاره کې یې زیار ویستلی دی او اوس هم لگیا دی زیار باسي، دده فلسفي افکار کله د علامه اقبال د افکارو رنگ اخیستی او کله درابندرناټ ټاگور معنوي فلسفي ته ورته دی، خو په دواړو لارو کې د افغاني تفکر طرز هم نه هېروي.))

(۲: ۲۹۱)

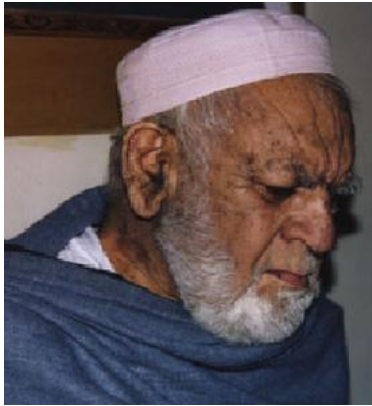
د یادونې وړ ده چې استاد عبدالروف بېنوا د (اوسني لیکوال) په لومړي ټوک کې د استاد خادم پر خپل قلم د هغه پېژندنه خپره کړې ده. د دې اثر په گډون اکثره لیکوالو د استاد خادم د پېژندنې لپاره یاد اثر د یو مهم اخځ په توگه کارولی دی.

۳- پوهاند صدیق الله رښتین: د پښتو ژبې له پنځو ادبي

ستورو څخه دی، دی د پښتو ژبې په گرامر او لغتپوهنه کې لوی لاس لري او د استادۍ مرتبې ته رسېدلی دی.

د خادم نړۍ ليد

يوهاند رښتين د استاد خادم پر نورو افكارو سربېره د هغه د يوه

کتاب (پښتونولي) په هکله هم نظر ورکړی دی، هغه په دې باب وايي: ((ددې کتاب اهميت په خپله د کتاب په نامه کې په داسې ډول ښکاره دی، لکه بوی، رنگ او ښايست چې دگلونو په غونچه کې يو ځای هم چاته ځان ښيي او پښتون د پښتنو تاريخي قوم نوم

دی، پښتو د دوی خوږه او درنه ژبه ده، پښتونخوا د دوی د اوسېدو او زېږېدنې ټاټوبی دی... له بلې خوا چې دا مهمه موضوع د پښتو د يو قوي او پوخ ليکوال، ښاغلي خادم په قلم ليکل شوې ده، نو زموږ په نظر د کتاب اهميت لا زياتوي او موږ ته جرئت راکوي، چې دا کتاب هم د کابل په مجله کې او هم ځانله نشر کړو.)) (۱۰: سريزه) پر پورته نظر سربېره استاد رښتين د استاد خادم په باب په نورو برخو کې هم نظرونه څرگند کړي چې هغو ته موږ په خپل ځای کې اشاره کړې ده.

۴- کانديد اکاډميسن محمد

صديق روهي: استاد روهي د پښتو ادبياتو يو مسلکي څېړونکی او لوی ادبپوه دی، له استاد خادم سره يې له نږدې پېژندل، د هغه اثار او افکار يې ښه تحليل کړي دي. ارواښاد کانديد اکاډميسن سر محقق محمد صديق روهي دده او د ده د نورو همعصره ليکوالو په اړه په خپل

کتاب (د پښتو د ادبیاتو تاریخ معاصره دوره) کې لیکي. ((کله چې د وینښ زلمیانو پر ادبیاتو باندې بحث کېږي، د نو لومړي ځل لپاره د حبیبی، الفت، بېنوا، خادم، رښتین او رشاد نومونه په ذهن کې تداعي کېږي، ځکه چې د پښتو د معیاري ژبې، لیکدود (املا) او ادبي سبک په پالنه کې یې ډېر ستر خدمتونه تر سره کړي او زیات شاگردان یې روزلي دي.

لوی استاد (حبیبی) او فاضل استاد (رشاد) دواړه د ادبي او تاریخي څېړنو سرلاري او په خپله برخه کې د تبحر په لحاظ یې ساري دي، محترم استاد پوهاند رښتین هم په ګرامر او ادبي تاریخ کې لوی لاس لري. الفت، بېنوا او خادم که څه هم ادبي څېړنې ترسره کړي، خو هغوی زیاتره د ویښتیا د دورې د نامتو شاعرانو په توګه شهرت لري.)) روحي صاحب دا هم زیاتوي چې ((خادم صاحب د پښتو او پښتونولۍ او د هېواد له ترقۍ سره ډېره مینه درلوده، هغه د ښو احساساتو خاوند او د لهجې صراحت یې درلود.))

استاد روحي د پښتو ادبیاتو تاریخ (معاصره دوره) کې د استاد خادم په باب بحث کړی چې هغه ته مو پله بله برخه کې ځای ورکړی، نو ځکه نه غواړو، هغه خبرې یو ځل بیا دلته تکراري بڼه خپله کړي.

۵- استاد سعد الدین شپون:

استاد شپون چې تر استاد خادم وروسته پښت کې د پښتو ژبې یو تکړه لیکوال او نقاد دی، د استاد خادم اثار یې پر خپل وخت هم تحلیل کړي او هم ارزولي دي، د استاد خادم کلام یې د پرمختګ له پلوه پر درې تکاملي پړاوونو وېشلی، هغه وايي: ((لومړۍ

د خادم نړۍ ليد

برخه يې دده د شاعرۍ ابتداء ده، چې د مذهبي تبليغاتو او اسلامي وحدت وخت دی او نمونه يې اسلامي ترانه ده.

په دغه مرحله کې يعنې له (۱۳۱۲) څخه تر (۱۹-۱۸) پورې ډېر مذهبي اشعار لري. دوهمه برخه له (۱۳۲۰) نه راپدېخوا پيل کېږي، چې د وېښو زلميانو نهضت په کې ليدل کېږي، لکه د (شاعر مسلک) او (د شلم قرن پښتون زلميان) يې ددې وخت لمنه راغاري او ورسره د خادم د بدبيني حس شروع کېږي او هغه دنياگۍ چې ده په خوب کې ليدلې و، له بنسټه خرابېږي، (ځوان) او (ترقي) يې د بدبيني اخري مرحله ښيي او (بدبخت قوم) يې سرباری دی، د (کابل سيند) چې په (۱۳۳۰ل) کال کې يې ليکلې دی دغه بدبيني نه استثنا دی او په دې شانې نشي تفسيرېدای تر څو سپری وانه وايي، چې ددې شعر په ليکلو کې د خادم په روحيه کې يو انقلابي توپير راغلی دی او د يوې شېبې لپاره خوشبين شوی دی.)) (۳۵:۳۸)

۶- عبدالرحمن پژواک: عبدالرحمن پژواک په هېواد کې

دپښتو او دري ژبې مطرح ليکوال او يو وتلی سياستوال د استاد خادم په باب د ده نظر د هغه پر يو اثر (نوي ژوندون) باندې د تقريظ په توگه څرگندېږي، استاد پژواک د دې کتاب په باب وايي: ((لوی خدای لره شکرونه دي چې د هېواد د رفاه او آرامۍ تر سيوري لاندې پښتو ټولنه موفقه شوه چې د نوي

ژوندون کتاب طبع او خپور کړي. دا کتاب د هغو هيلو پر اساس طبع شوی دی چې پښتو ټولنه يې د منثور ادب د خدمت په لاره کې لري، څرنگه چې واضح ده، زموږ په اثارو کې منظوم اثار ډېر زيات دي او

مخصوصاً د پښتو د نهضت په دوره کې منثور اثارو ته ډېر زیات احتیاج لرو، ځکه چې هغه کسان چې په کورسو کې یا په مکاتبو کې یې پښتو ویلې او درسي کتابونه یې لوستي دي او په پښتو کې یې د مطالعې استعداد پیدا کړی دی، داسې اثارو ته خورا ډېر محتاج دی. نو ځکه پښتو ټولني د بلې ډيوې د کتاب پر اساس چې مخکې طبع او خپور شو، د نوي ژوندون کتاب ترتیب او سره د ډېرو مشکلاتو یې چاپ کړ.

په دې کتاب کې برسېره په هغه ملاحظاتو چې د ادب له خوا نظر لاندې نیول شوی دی، دا هم سنجول شوې ده چې مضامین ډېر عصري او حیاتي افکار د جدیدې تربیې له اساس سره سم وي.

څرنګه چې له لوستلو نه وروسته معلومېږي، د قیام الدین خان (خادم) د دې کتاب مولف زیار او زحمت ډېر زیات دی، زه د دې لپاره یو دلیل لرم چې هغه د مولف لوی موفقیت دی او څرګنده ده چې دغومره موفقیت یې له ډېر زیار او زحمت څخه لاس ته نه راځي، نو پښتو ټولنه دې اثر ته د قدر په سترګه ګوري او مولف ته تبریک وايي.

موږ له ښاغلو لوستونکو هیله کوو چې له دې اثر نه استفاده وکړي او د پښتو ټولني زیار او زحمت تقدیر د کتاب په لوستو او استفاده کولو وکړي، ځکه چې زموږ بې له مفید خدمته څخه بله هیله نه شته.

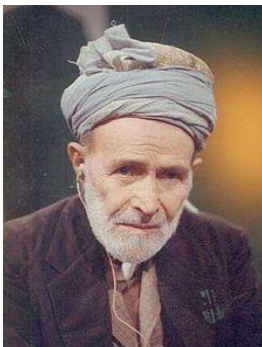
په پای کې دومره زیاتوو چې د دې کتاب انشاء او اسلوب او سبک ډېر جدید او تازه او د دې د نامه او مضامینو سره سم دی، نو لوستونکو ته به برسېره په دې چې په پښتو ادب کې یو لوی سرمشق ګڼل کېږي، د فکري او دماغی استفادې په لاره کې هم مفید لارښوونکی او مفید اثر شمېرل کېږي.)) (۱۸: یادښت)

۷- سید قاسم رښتیا: د هېواد پېژندل شوی لیکوال او مؤرخ

ښاغلی سید قاسم رښتیا د استاد خادم په باب وايي: ((مولوي قيام الدين خان ذاتاً يو حساس او متفکر سړی دی چې د هر شي پر ماهيت باندې فکر کوي او سره له دې يو دقت نظر هم لري چې د هغه په ذريعه ډېرو نازکو شيانو ته ملتفت کېږي او د يوې لويې او پېچيده موضوع له منځه د دقت قابل قسمتونه استخراج کولی شي.

هو! دا خصوصیت د يو اديب لپاره چې په اجتماعي مسایلو کې بوخت وي، خورا اهميت لري، له بلې خوا مولينا د ابتکاري افکارو خاوند دی او ښه ښه نوي نوي مضمونونه پيدا کوي، اقای خادم په ادبياتو کې ښه پوره دسترسي لري او هر کله چې پخپله يو ازاد سړی دی، اشعار يې هم اکثراً مؤثر او د ازادۍ د روح او د شور او فعاليت له جذباتو څخه ډک دي، خادم صاحب د پښتو په نهضت کې ښه برخه اخیستې ده، او قيمتي نظريات يې وړاندې کړي دي...)) (۳۰: ۳۳۹)

۸- حمزه شينواری: د پښتو ژبې

نامتو لیکوال او د پښتو غزل پلار امير حمزه شينواری د خادم له افکارو او اثارو سره آشنا و، ده له استاد خادم سره په يوه گډه مشاعره کې چې نورو لیکوالو هم په کې گډون کړی و، برخه درلوده او هر يوه د يوه مقيدبيت په

اقتضا شعرونه لیکلي وو. استاد حمزه هلته هم یو لنډ شعر لیکلی و چې مور پر خپل ځای ورته اشاره کړې ده. سربره پر هغه حمزه بابا په خپل یو منظوم یونلیک کې، چې د کابل د سفر په اړه یې کښلی دی، د نورو لیکوالو ترڅنګ د خادم د علم ستاینه کوي او د هغه په اړه داسې وايي:

بحث چې په (ی) و لړ او برته یې ما خیال وکړ
 یو محد نور او بل رښتین په کې کمال وکړ
 کله به خادم په دعوه خپله استدلال وکړ
 کله پکتیاني به په بل اړخ کې جنجال وکړ
 کله به الفت په اختلاف کې منځګړی شو
 ولونه به یې دواړه سره یو کړه جوړه پری شو
 ما چې د خادم او د رښتین علم ته پام وکړ
 زړه مې د پښتون و پاکی خاورې ته سلام وکړ.

۹- محمد قدیر تره کی: ښاغلی

محمد قدیر تره کی د هېواد له نامتو لیکوالو او پوهانو څخه ګڼل کېږي، د ژوند زمانه یې هم له خادم صیب سره هممهاله ده. د خادم په باب دده د نظریاتو یوه برخه په هغه لیکنه کې څرګندېږي چې د (نبوغ او عبقریت) په نامه پر کتاب یې د تقریظ په بڼه کړې ده.

محمد قدیر تره کی خپله دا لیکنه په کابل کې د (۱۳۳۷ل) کال د عقرب پر اوولسمه نېټه کړې ده او استاد خادم یې یو ژور او مفکر لیکوال ګڼلی دی. د هغه اثر یې د خپل وخت یو مهمه اړتیا ګڼلې. ده، خادم داسې یو لیکوال ګڼلی چې د خط او څال له دودیزو بندیزو راوتلی، ژور

د خادم نړۍ لید

تفکر او فلسفې نړۍ ته یې مخه کړې او داسې څه یې لیکلي چې د خپل وخت او خپل نسل یوه مهمه اړتیا ده. دده په نظر استاد خادم په خپل فکر د شرق او غرب علوم سره نږدې کړي دي.

ښاغلی تره کې د نبوغ او عبقریت په باب وایي: ((رساله مختصر و پرمعنی و عمیق معنون به ((نبوغ و عبقریت)) نویسنده محقق و متعمق جناب ښاغلی ((خادم)) را خواندم و بدون مبالغه باید عرض کرد که زیادتر حظ بردم و به آینده محیط علمی و ادبی خود امیدوار شدم و فهمیدم که هنوز هستند مردمیکه در محیط ما هم در مباحث مهم که از مشغله عقول متفکره جهان متمدن امروزه است، قلم و قدم می زنند و اثری بیرون می دهند.

درین کتاب یا رساله از شعر و شاعری چیزی نیست، از زلف و کاکل بحثی به میان نیامده و از سیمای زیبای معشوقه های فتان حکایتی نیست، ولی آنچه هست از موضوعات و مباحثی است که هنوز در محیط ما نیامده، ولی دنیای امروزه در آن بارها مدرسه و مسالک علمی و فلسفی داشته و دارند و از آن حظی می برند که مردم از زلف و کاکل و یا معاشقه های جوانان شیک و شنگ حاصل می کنند.

سالمها است در همین موضوعات فکر و مطالعه می کردم و آرزو داشتم دران باره اثری بنویسم، ولی هنوز عطالت ها و تنبلی های که مولود بیکاری دائمی من است، به من مجال تحریر چنین اثری نه داده بود که دیدم خوشبختانه آن آرزوی دیرینم از دماغ و قلم ورزیده تر از من، بیرون آمد.

من این اثر را قابل هرگونه تقدیر می دانم و علم آن هم این است که این اثر و امثال آن اثری است که مارا هم با دنیای تفکر غرب آشنا می

کند و نیز هوس و ذوق می بخشد قدری جدی تر و عمیق تر بحث کنیم. بنا بر ان این اثر باید در درجه اول قدر شود و به سرعت ممکنه طبع گردد و مورد استفاده واقع شود. امید ما به تکثیر امثال این گونه آثار همیشه بدرقه همت و ذوق ارباب فضل خواهد بود.)) (۱۶: ج-۵)

۱۰- غلام جیلانی جلالی:

ښاغلی غلام جیلانی د هېواد یو نامتو لیکوال او د استاد خادم همعصره سړی تېر شوی، ده مخکې تر دې چې د استاد قیام الدین خادم فلسفي اثر (نبوغ او عبقریت) چاپ شي، پر هغه یې د دویم تقریظ په توگه یوه لیکنه کړې ده، په دې لیکنه کې د استاد خادم پریاد اثر او د هغه پر فکر رڼا اچوي، غلام جیلانی جلالی لیکي:

((نبوغ او عبقریت د یو ښکلي کتاب نوم دی. دا کتاب که څه هم د حجم په لحاظ وړوکی برېښي، اما د موضوع په باب خورا ستر او مهم اهمیت ورته ټاکلی شو. لکه له عنوان څخه یې چې څرگندېږي، ددې کتاب محتویات پر یوه بغرنجه بشري فلسفه راڅرخېدلي او له شروع تر اخره پورې د نبوغ او عبقریت په شاوخوا کې علمي څېړنه کوي.

د نوموړي اثر لیکوال، مشهور لیکونکی ښاغلی قیام الدین خادم دی. ما په خپل نیمگړي ژوند کې دې موضوع ته راجع، ډېر مختلف مضمونونه لوستي او لیکلي مې هم دي. سربېره پر دې مې د نړۍ د سترو پوهانو نسبتاً زیاتې نظریې او مقالې ترجمه کړي دي، مگر تراوسه پورې ماته د کتاب په ډول په دې باره کې کوم اثر په نظر نه دی راغلی چې

د خادم نړۍ لید

یواځې په دې موضوع مشتمل وي. رښتیا خبره داده چې ښاغلی مولانا خادم د نبوغ او عبقریت د کراړې فلسفې موضوع ښه تعقیب کړې او د قدر وړ زحمت یې په کې گاللی دی. زما په عقیده دا رساله د پښتو د نوي ادبي نهضت لومړی اثر دی چې تر اوسه د پښتو ټولني له خوا لیکل شوی او د لوست ډگر ته راوتلی دی. ځکه دا کتاب د علمي اسلوب پر بنسټ سم لیکل شوی او د مخصوصې او ټاکلې بڼې او سبک خاوند دی. پوهان پوهېږي چې د پښتو د نوي ادبي رجحاناتو د تلې پله بې له کوم قید او شرط نه په ډېرو پاڼو او حجم لرونکو اثارو نه درنېږي، بلکې یو متین او د موضوع په لحاظ پوخ اثر که وړوکی هم وي، د ژبې هغه حقیقي پانگه گڼل کېدی شي چې د ولس اړه وړپورې تړلې شوې وي.

که موږ غواړو چې د خپلې مورنۍ ژبې (پښتو) اهمیت په نا اشنا وگړو باندې ومنو، نو لومړۍ پلار دا لازمېږي چې دا مهمه او باقاعده ژبه په دغسې علمي او ادبي اثارو مجهزه کړو چې د هغو په لوستلو د هر چا ادبي تنده ماته او اړتیاوې یې بشپړې شي. د نبوغ او عبقریت کتاب یې له مبالغې د هغو اثارو له جملې څخه یو اثر دی چې لوست یې هر چا ته گټور ثابتېږي. سربېره پر دې هر کله چې په دې ډول اثارو کې د متکامل انسان، عادي او تر عادي ټیټ انسان په فطري استعدادونو علمي څېړنه کېږي، نو د ادب په نړۍ کې هم ښه گرانښت لري.

ښاغلي مولانا خادم په دې کتاب کې دا لاندې مهم عناوین تر څېړنې لاندې نیولي دي: ایا له نبوغه انکار کېدای شي؟ نبوغ څه شی دی؟ د استعدادونو او صلاحیتونو تفاوت، ایا چنگېزخان هم نابغه و؟ د جنون او نبوغ فرق، د نبوغ اقسام، د نوابغو نښې، د نبوغ د انکشاف موجبات او موانع، نوابغ عصر پیدا کوي او که عصر نوابغ؟ د نبوغ پېژندل او پالل، له نبوغ څخه کار اخیستل.

د خادم صاحب دا لیکنه له دې کبله د قدر وړ ده چې دی هر ځای خپله مدعا او موضوع په منطقي، تمثیلي او حسي مثالونو څرگندول او ثابتول غواړي او له نظر سره یې عمل یوځای ملگری دی.

شک نه شته چې فلسفه او بیا تطبیقي فلسفه خورا گران کار دی، خو خادم صاحب موفق شوی دی چې په دې تنگ ډگر کې اړتیا گامونه اوچت کړي. که څه هم دده د بحث موضوع (نبوغ او عبقریت) دی خو دی د خپلې څېړنې د اسانه کولو لپاره د ځینو نورو پوهنو مقدمات او ځینې مظاهر هم یادوي او له بلې خوا یې په تضمیني ډول ځینې پېښې، علمي شخصیتونه او د نورو مثبتو حقایقو مجمله څېړنه هم تر کتنې لاندې نیولې ده چې د نبوغ پر موضوع له هرې خوا نه رڼا واچول شي او مطلب غامض پاتې نه شي.

خادم صاحب که څه هم د گریزي (روباة فطرت) په بلاخته انسانان د ځان لپاره فوق العاده گڼي چې شهرت پیدا کولی شي، نوابغ نه دي بللي او د ارستو په شان یې هغه بنیادمان انانیت پسند، نفع دوست او د فردي گټې مریان گڼلي دي. له دې خبرې څخه د خادم صاحب اوږده څېړنه او وسیع معلومات څرگندېږي.

دومره اجازه غواړم او ویلی شم چې خادم صاحب د (جنون او نبوغ) له موضوع څخه لنډ تېر شوی دی. یعنې ډېر بحث یې نه دی باندې کړی. خادم صاحب نوابغ پر دوه ډلو وېشي چې یو ته یې علمي او فني او بل ته یې اجتماعي او اصلاحي نوابغ وايي او ددې ادعا د اثبات لپاره یوناني او منطقي دلائل او څه نور عقلي مثالونه بیانوي. ده د سترو متصوفینو نظریات هم یاد کړي دي او د (لا ادري) طایفې له افکارو سره یې هم تماس کړی دی. دی شهرت د نبوغ پرچم بولي او داسې نوابغ هم مني چې شهرت یې د ځینو عواملو په وجه پټ پاتې شي دا خبره رښتیا

د خادم نړۍ لید

ده. په مجموعي ډول د خادم صاحب دا کتاب دده د ستر استعداد
نماینده دی زه ده ته تبریک وایم او اوږد عمر ورته غواړم.)) (۱۵: هـ - ز)

۱- دوکتور حفیظ الله ناصري: دوکتور حفیظ الله هم د

دري ژبې له پیاوړو لیکوالو څخه دی. ده د استاد قیام الدین خادم (نبوغ
او عبقریت) اثر لوستی او د (۱۳۳۷ل) کال د حمل میاشتې پر (۱۰مه)
نېټه یې د هغه له مخې د استاد خادم فکر ارزولی دی.

استاد خادم ته په خطاب کې وایي: ((جناب محترم مولانا خادم

صاحب!

کتاب شما را تحت عنوان ((نبوغ و عبقریت)) مطالعه کردم. با آنکه
لسان پشتوی بنده چندان قوی نیست، لیکن انسجام معانی و جملات،
مشکل را مرفوع می ساخت. گذشته از همه معانی بزرگ و تحلیلات علمی
که در این کتاب به عمل آمده، هر محصل و طالب علم و معرفت اجتماعی
را به خود می کشاند. مطالب پخته و قوی در این کتاب با اندک نقائص که
شاید در تجدید نظر ثاني مرفوع شود مرموز گشته که از نقطه نظر
کاوشهای علمی در بعضی گوشه های علوم اجتماعی و روحیاتی خیلی با
ارزش است.

این کتاب از نقطه نظر عموم برای جمیع ذوقمندان دانش و از نقطه
نظر خصوص برای محصلین فاکولته های حقوق و ادبیات و غیره خیلی
مفید و چیز خواندنی و دانستنی می باشد. اگر که هم مطالب این کتاب
از کدام ماخذ قوی اخذ شده باشد باز هم امثله ان محیطی و ادراک
خواننده را به اصل مطلب روز رهبری کرده تعقیدات ذهنی را از بین می
بردارد و هضم آن چندان ثقیل نیست و فعلاً برای مردمان ما مفید می
باشد.))

د ښاغلي ناصري د ((اندک نقائص)) په باب بيا استاد قيام الدين خادم خپله يوه توضیح ورکړې ده. هغه په دې باب وايي: ((ما له ښاغلي دوکتور ناصري څخه پوښتنه وکړه چې مراد په (اندک نقائص) سره مثلاً څه شی دی؟ ده راته وويل چې ((لکه په لومړۍ برخه کې الکترون ذکر شوی دی. دلته بايد پوزيټرونونه چې د ايتيم اجزاء دي، هم ذکر شوي وای)) ما ورته په خندا وويل: دا خبره خو په اندک نقائص کې نه راځي، ځکه چې د الکترون ذکر دغلته ضمني او تمثيلي دی او د ايتيم د نورو اجزاوو ذکر نه لازمي او په اصل مفهوم او مضمون کې فرق نه راولي.)) (۱۵:ح)

۱۲- سيد بهاولدين مجروح:

استاد دوکتور سيد بهاولدين مجروح چې په خپله د نبوغ او فلسفي ذهن خاوند ليکوال تېر شوی او په دې باب يې د (ځانځاني ښامار) په شان مهم اثر هم ليکلی دی، د استاد خادم د (نبوغ او عبقریت) په باب يې د (۱۳۳۹ل) کال د

جوزا میاشتي پر (۲۸) مه نېټه يو تقریظ ليکلی، ښاغلی مجروح دا مهال د ادبياتو پوهنځي رييس و، هغه په دې تقریظ کې ددې اثر په اړه وايي: ((ما د خادم صاحب (نبوغ او عبقریت) کتاب ولوست. دا موضوع يوه ډېره مهمه موضوع ده او ښاغلي خادم چې کوم زيار او زحمت ددې موضوع په شرح او تحليل کې ایستلی دی، د ډېر قدر وړ دی.

زه د نبوغ او عبقریت له لوستلو څخه وروسته د خادم صاحب په خپل نبوغ قايل شوم. ځکه چې ده يوازې له خپل شخصي فکر څخه کار اخیستی او د نبوغ په باره کې يې د خپلو شخصي افکارو او د خپل ژوند د تجاربو نتيجه په دې کتاب کې ځای کړي دي. ښاغلي خادم صاحب

د خادم نړۍ لید

په دې کتاب کې ډېرو مهمو موضوعاتو ته اشاره کوي. شک نه شته چې په دې موضوعاتو بل شان خبرې هم کېدی شي او د خادم صاحب په نظریاتو بعضې انتقادات وارېدې شي. مگر دا هم د (نبوغ او عبقریت) یو بل صفت دی چې د علمي بحثونو او فلسفي نقادۍ لپاره لار پرانیزي. هر څوک دې باید دا کتاب ولولي. ددې لپاره ښايي چې پښتو ټولنه ددې پښتو اثر چاپولو ته توجه وکړي.)) (۱۵: ی)

ددې تقریظ تر لوستنې وروسته استاد خادم له استاد مجروح څخه په دې باب یوه پوښتنه مطرح کوي او هغه ته لیکي:

((ښاغلی محترم سیدبهاوالدین مجروح د ادبیاتو د فاکولتې رئیس!

ستاسو په تبصره کې چې زما په کتاب ((نبوغ او عبقریت)) باندې مو لیکلې ده د ((یواځې د خپل شخصي فکر (او) د خپلو شخصي افکارو، د خپل ژوند د تجارو نتیجې)) عبارات راغلي دي. لطفاً ددې پوښتنې اجازه او ځواب راکړئ چې د ((یواځې)) او ((شخصي)) کلماتو خو به گوندې دا معنی نه وي چې ددې کتاب مندرجات عندي دي او څه علمي او فلسفي قیمت نه لري؟ ستا کلمې قیمتې دي، نو ځکه مو صراحت وغوښت. په احترام. قیام الدین خادم))

د استاد خادم د دې غوښتنې په تعقیب بیا ښاغلی مجروح څلور ورځې وروسته ورته بېرته (ځواب) ورکوي او وایي:

((ښاغلی خادم! تاسې ته او ټولو خلکو ته به معلومه وي چې د فلسفې او علم الاجتماع په ساحه کې هر څه لکه په طبیعي علومو (ساینس) کې مثبت او بدیهی نه وي. په انساني علومو مثبتیت او په طبیعي علومو کې مثبتیت یو ډېر عمیق فرق لري. پر دې اساس په طبیعي علومو کې باید هېڅکله عندي او نفسي ملاحظات داخل نه شي. مگر برعکس په انساني

علومو کې له خپلو شخصي ملاحظاتو څخه کار اخیستل او د خپل شخصي فکر په وسیله تحقیقات کول ضروري او لازمي شی دی او په ذات خود علمي او فلسفي ارزش لري، نو گومان کوم چې اوس به زما د کلماتو مفهوم بنکاره شوی وي. ستاسې کتاب له هر نقطه نظر څخه ارزش لري. ښه مطالب په کې پراته دي. پر مختلفو موضوعاتو ښه ښه بحثونه شوي دي او په لوستلو کې یې د هر چا فایده وینم. سید بهاوالدین مجروح))

(۱۵: ی - ط)

۱۳- عبدالهادي هدايت: عبدالهادي هدايت، ليكوال، ټولنيز،

قومي شخصيت او د ولسي جرگې غړی و. له استاد خادم سره له نږدې پاتې شوی، د خادم له افکارو او اثارو ډېر ښه خبر و. هدايت صيب د خادم پر (څاروان) نومي اثر ليکنه كړې او ددې اثر له زاويې څخه يې د خادم افكار ارزولي دي. هدايت صيب خپله دا ليكنه د (۱۹۶۹م) كال د نومبر پر (۹)مه نېټه كړې ده، هغه وايي: ((ما د استاد خادم ټول تاليفات كتلي دي. د پښتني نړۍ لپاره د اب حيات په شان دي، خو ((څاروان)) چې شعر دی، دلته د لفظ او معنا دوه ډوله خوږوالي يوځای شوی دی او قند مکرر ترې جوړ شوی دی.)) هغه زیاتوي:

((زه د بختاني صاحب له دې جملې سره پوره موافقه لرم چې: (خادم صاحب په خوشې خبرو خوشې نه دي ليكلي، بلکې د قوم د وينولو، پوهولو او لوړوالي لپاره يې سندرې ويلي دي.))

د خادم صاحب فضل په دې کې دی، چې د معاصرې دورې په علمي ډله کې دمخه د پښتو د خدمت لپاره میدان ته راگډ شوی دی او تر اخره په کې لگیا دی او د اجتماع له پرمختگ سره سم پښتو ادب پرمخ بيايي.

د خادم نړۍ ليد

خادم صاحب پښتو ملي ژبه د تعليم او ښوونې له دورې څخه د ادب او د ادب له دورې څخه د علم او د علم له دورې څخه د فلسفې، تحقيقاتو او سياست دورې ته راوړسوله.

په هر حالت او هر وخت کې دده په قلم يې نوې ارتقايي بڼه غوره کړه.

د امان الله خان له زمانې نه پس د پښتو د خدمت دروازه اعليحضرت شهيد محمد نادرشاه افغان د محمدگل خان مومند په لاس بېرته کړه. محمدگل خان مومند په پښتو مين و. دده پر خوا پورې ډېر ځوانان او زاړه راغونډ شول. خو څلوېښت کاله په يوه لاره ښځ او سم تگ يوازې د ښاغلي استاد قيام الدين خادم په برخه ليکلې و او بس.

په دې لاره کې داسې نه چې مشکلات نه وو. لوی لوی غرونه او گړنگونه په کې وو. خو په ټولو تېر شو. ډېر شاگردان يې وروزل. له ډېرو مخالفونو سره مخامخ شو. زجرونه او ناخوالې يې وزغملې، خو اخر يې خپله دا خبره ترسره کړه چې:

ټولې سوبې د چا نه دي روزي شوې
ځان به خاورې کړمه دا کور به اباد کړم.

استاد اوس د ډېرو تاليفاتو، تصنيفاتو چې په نظم او نثر مشتمل دي، خاوند دی. ډېر جرايد يې چلولي، ډلې يې جوړې کړي او بنيادونه يې ايښي دي.

خو په ټولو کې يو ټکی مشترک دی. خپل وطن او خپل ولس، بڼوا صاحب په ((اوسني ليکوال)) کې ويلي دي: ښاغلی قيام الدين خادم په اوسنيو ليکوالو او شاعرانو کې د قدامت او مشرتوب حق لري.)) رښتيا داده چې په ډېرو د استادۍ حق لري.

ښاغلي قابل صادقوف لیکلي دي: ((د ښاغلي استاد خادم شاعري او تالیفات په شوروي اتحاد کې ورځ په ورځ شهرت پیدا کوي او په ټولو ژبو ورباندې تبصرې کېږي)). په مسکو کې ویل کېږي، چې (خادم) په افغانستان کې هغه لار نیولې ده چې ((پوشکین)) په لویه روسیه کې ورباندې روان و. د خادم صاحب اشعارو په افغاني دنیا کې هم لوی شهرت پیدا کړی دی. دا ځای ددې نه دی، چې دده په ټولو اثارو او کردار مبسوط بحث وکړو، خو دومره به ووايو چې خادم صاحب په ډېر مشکل او نامساعد وخت کې افغان ملت په ټولو مقوماتو داسې ټینګې منګولې لګولي دي چې څلوېښت کاله یې هېڅ مانع مخه ونه شوه نیولای. دده کار ته باید کار او ده ته باید د لوی عزم خاوند ووايو.

استاد خادم د خپل شعر او ادب هدف ته د (څاروان) په مقدمه کې داسې اشاره کړې ده، وايي: ((د پښتو شاعري له زرګونو کالو څخه په روان ډول سره په قومي او اجتماعي بڼه راغلې ده)). بیا وايي: ((پښتون شاعر نه شي کولای چې خپل اس بې له ملي لارې په بله لاره وځغوي. دی وايي: ما شعر د باطني شعور او تجسس له مخې ویلی دی او چې په بله ژبه مې څه ویلی شول، نو د شعر شپېلۍ مې نه غږولې.

یعنې شعر یې د ډېرو نازکو اداګانو ژبه ګرځولې او نور مفاهیم یې په نثر ادا کړي دي. دستي ورپسې وايي: ((لکه څنګه چې شعر ته په لوی ضرورت قایل یم، له شعري ضرورته چور منکر یم، نو ځکه هیله لرم چې د پښتو د ادب حقيقي نقادان به په دې مجموعه کې د ژبې سم استعمال د سلاست، فصاحت او بلاغت په قالب کې ومومي)).

ښاغلي ډاکتر دوریانکوف دده د شعر په باب ویلي دي: ((خادم صاحب په خپل سبک او اسلوب کې د پښتو د لرغوني عنعنوي شفاهي ادبیاتو ولسي فولکلور له منابعو ډېره زیاته استفاده کړې ده او معاصر مسايل

د خادم نړۍ لید

یې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بیان کړي دي. د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنعنو د پیروۍ یوه عصري نمونه ده چې ددې عصر یو ځلاند ممتاز سبک یې گڼلی شو.

دغه پورته مطلب ښاغلي بختاني هم نقل کړی او زیاته کړې یې ده: ((شک نه شته چې خادم صاحب د پراخې مطالعې خاوند دی، ځکه یې د شعر معنوي خوا بډایه ده.))

خو څه چې ما په ((څاروان)) کې موندلي او د خادم صاحب د کلاسیکو اشعارو درېیمه مجموعه چې (بلکا) نومېږي او لا نشر شوې نه ده. ددغې مجموعې له کتلو چې څه لاس ته راغلي دلته یې لیکم.

۱- د خادم صاحب شعر یو اجتماعي او ولسي شعر دی، دلته د شعري نزاکتونو له مهارتونو سره یو بل شی چې دی له نورو معاصرو شاعرانو ممتازوي هغه دادی چې دده د شعر افاقیت ډېر پراخه دی. دده په شعر کې دده ماحول، دده معاصرین، د افغاني دنیا نهضتونه او د دنیا معاصر سیاست ښه اوترا او چې څومره په کې تعمق کېږي، نور نکات ترې راوځي.

۲- خادم صاحب شعر د ژوند او حیات لپاره ویلی دی. که څوک په کې ځیر شي لکه د شرق او غرب ددغسې شاعرانو په شان به دده په شعر کې د ژوند د درياب ډېرې ملغلرې پیدا کړي.

۳- د خادم شخصیت، دوستان او مخالفین، دده د عصر روحیه د افغان او افغانستان غوښتنې او د افغان حقيقي پېژندنه دده په شعر کې منعکسه شوې ده.

۴- دده د شعر له لوستلو څخه څرگندېږي، چې د عصر په پېژندلو کې د خادم صاحب مطالعه څومره ژوره او نظر یې څومره صائب دی.

۵- خادم صاحب د (بلکا) په مقدمه کې لیکلي دي؛ د پښتو په شاعرۍ کې دغه موجوده کلاسیک فورم چې ښه په عروج کې دی، له ښکارندوی، میرزاخان انصاري، خوشال او رحمان بابا نه راپاتې دی، مگر دغه کلاسیک فورم علاوه پر دې چې په پښتو کې مستعار او مهاجر دی او د اسلامي عصر له ابتدا څخه د ایران او عربو له خوا راگډ شوی دی. د پښتانه ولس د ټولو افکارو، عقایدو، احساساتو ترجمان نه شي کېدای. ځکه چې ډېر تنگ، گندلې او محدود دی.

دغو اقسامو څخه پرته یو بل قسم شعر هم شته چې ډېر لرغونی شکل لري. په دې شکل او فورم باندې د قدیم، باختر ادبیات لکه ویدونه، ژند، اوستا، هخامنشي اثار، ساساني کتیبې، د لویکانو د عصر ځینې اثار چې کشف شوي دي دا شکل د حضرت بایزید روښان د خیرالبیان پورې رارسېدلی دی.

اوس مو زړه ته دا راځي چې پښتو بېرته خپل اصل وروگرځاوه او په مقفی نثر یا سپین شعر یې ولیکو. ددې کار تمهید ډېر پخوا ایښودل شوی دی او د (ملغلرو امېل) څخه د پښتو د شعر په کلاسیک فورم کې د توسیعي پیداکولو لاره پیدا شوې ده. په (څاروان) کې دغه رنگ نور هم ټینګ شو. په (بلکا) کې دې کار بله بڼه غوره کړه، چې هغه باید د پښتو د شعر لپاره د کلاسیک قیودو څخه د خلاصون دوره وبولو. تر (بلکا) وروسته خادم صاحب په دغه نوي قسم شعر چې ډېر دی لاس پورې کړی دی. نمونې یې د خادم صاحب په خپله جریده (افغان ولس) کې موندل کېږي او په یوه نوي مجموعه کې د (نوي پوهېتانه) په نامه راټولېږي.

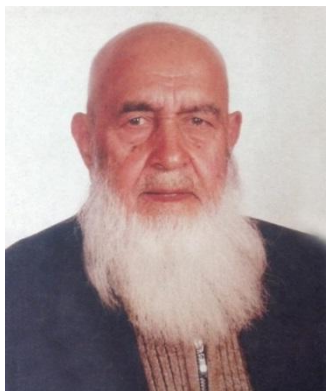
تر دې وروسته بیا هدایت صیب د استاد د اړوند کلام څو بېلګې راوړي چې هغو ته موږ په ځینو برخو کې هم اشاره کړې ده، نو ځکه یې د تکرار د مخنیوي لپاره له راوړلو څخه تېرېږم.

د خادم نړۍ لید

او تر بېلگو وروسته بیا دیوه یادښت په توګه وایي: ((په دغو ټولو نمونو کې ښکارېږي، چې له کلاسیکي قیودو څخه د پښتو شعر د ازادۍ کوشش شوی دی. دا زیار په اخره کې پوره کامیاب ګڼل کېږي.))

(۱۲: ۵۶-۶۶)

۱۴- سر محقق عبدالله بختانی خدمتګار: سرمحقق عبدالله

بختانی خدمتګار د هېواد یو پیاوړی څېړونکی او لوی لیکوال دی. په لسګونو عنوانه مستقل اثار یې لیکلي دي، له استاد خادم سره له نږدې پاتې شوی، ((د ملي ادب او ژورنالېزم خادم)) په نامه یې د استاد خادم پر ژوند او اثارو یو مستقل اثر هم لیکلی دی. هغه وخت چې سرمحقق استاد بختانی لا د

(څېړنمل) علمي رتبه درلودله او استاد خادم د شپېتو کلونو عمر ته رسېدلی و، نو د استاد خادم پر (څاروان) یې یو تقریظ هم لیکلی دی، دغه راز یې د استاد پر نورو اثارو هم تفصیلي لیکنې کړې دي، زه نه غواړم هغه ټولې لیکنې دلته راوړم، خو غواړم یوازې هغه لیکنه دلته د بېلګې په توګه راوړم چې استاد خدمتګار د خادم پر (څاروان) اثر لیکلی ده. خدمتګار د استاد خادم د علمي شخصیت او (څاروان) شعري ټولګې په باب وایي: ((د ښاغلي مولانا قیام الدین خادم د اشعارو مجموعه ماته وسپارل شوه چې څه پرې ولیکم. ښاغلی خادم د پښتو ژبې او ادب د معاصرو لیکوالو د لومړي صف یو لوی سړی دی. چې پښتو ژبې او ادب ته یې ښایسته د قدر وړ خدمتونه کړي دي. زموږ ددې پاڅه لیکوال او شاعر عمر له شپېتو کلونو اوښتی دی. د پنځه دېرش کلونو راهیسې قلم چلوي،

مطبوعاتي او ثقافتي خدمت کوي. دده لومړنی رسمي کار د کامې لومړني ښوونځي معلمې وه. د هغه وخت نه تر اوسه څلوېښت کاله تېر دي او اوس د مشرانو په جرگه کې انتصابي سناټور دی. د پښتو ټولني غړيتوب او د اتحاد مشرقي (ننگرهار)، طلوع افغان، زېږی، اصلاح او هېواد اخبارونو مدیريتونه يې کړي دي. دده ادبي اجتماعي او سياسي مقالې د هېواد په اخبارونو کې سلهاوو ځله چاپ شوي دي او يو شمېر ځانله کتابونه يې هم چاپ شوي دي. هند، پاکستان او شوروي اتحاد يې ليدلي دي.

په دې مجموعه (څاروان) کې د ښاغلي خادم (۱۳۱۳ - ۱۳۴۶ هـ ش) يعنې د دري دېرش کلونو د اشعارو نمونې شته. کېدای شي چې دا به د خادم صاحب ټول اشعار نه وي. مگر د هغه ډېره او غوره برخه به وي. که موږ د سرعت او حرکت په دغه عصر کې د خپل هېواد تحولات او د هغه د تحول او ترقي شرايط او عوامل د هېواد او ولس د فکر، عمل او موقعيت مبهم خصوصيات تر نظر لاندې ولرو او بيا په دې هم اعتراف وکړو چې شعر د محيط هېنداره ده، نو د خادم صاحب د مختلفو دورو او اوسونو په اشعارو کې دا خبره څرگندېږي، چې هره پارچه يې د خپل خپل وخت د جرياناتو او رجحاناتو نمايندگي کوي.

خادم صاحب د هر وخت او زمان د ضرورت او د شرايطو او ظروفو په مساعدت د خپل تشخيص او قضاوت له مخه يو څه ويلې دي او کوبښنې يې کړې دي چې د خپل هېواد خلک د خپل زړه په خبره پوه کړي. همدغه سبب دی چې کله ځينې نقادان چې د خادم صاحب د عمر ټول شعرونه په يوه ورځ کې لولي، نو د ټولو تر متضادو تاثيراتو لاندې وايي چې د خادم صاحب په فکر يا وينا کې تضاد موجود دی.

که موږ دغه انتقاد ونه منو او يا د محيط تر تاثير لاندې خادم صاحب مجبور وټولو او ترې تېر شو، نو بيا دده په شعر کې د افغان ولس د

د خادم نړۍ لید

یووالي او پرمختګ او بیداری یوه ډېره عمیقه مفکوره پرته ده، چې کله په یو رنگ او کله په بل رنگ ځان نښي.

سربېره پر ملي اشعارو دده یو څه غزلیات هم شته چې د هغو په عمق کې یو سوز او درد موجود دی. چې د کلاسیک هنر په ژبه یې په ډېر مهارت ادا کوي. تر دې حده چې کله کله یې کنایې لا د صراحت نه ډېر بلاغت پیدا کوي. د خادم صاحب اکثر شعرونه سلیس، ساده او خواږه دي او د پښتو ژبې محاورات او اصطلاحات یې په ښه شان په کې ځای کړي دي. خادم صاحب په خپل سبک او اهنګ کې د پښتو د لرغونو تحریري عنعنوي او هم د شفاهي ادبیاتو او ولسي فولکلور له منابعو نه ډېره زیاته استفاده کړې ده او معاصر مسایل یې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بیان کړي دي.

د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنعنو د پیروۍ یوه عصري نمونه ده چې ددې عصر یو ځانله ممتاز سبک یې بللی شو. شک نه شته چې خادم صاحب د پراخې مطالعې خاوند دی، نو ځکه د شعر معنوي خوا یې بډایه ده. دی وايي:

چې روان تر او بو نه وي او ژور هم له دریابه

نه پوهېږم څله وايي دا شعرونه خوشې خوشې

نو ځکه یې په خوشې خبرو خوشې خبرې نه دي لیکلي، بلکې د قوم د وینولو، پوهولو او لوړوالي لپاره یې سندرې ویلي دي. مور په خپل وار هم ښاغلي خادم ته او هم د کتاب چاپولو موسسې ته ددغه خوندور اثر په خپرولو تبریک وایو. دا اثر د ملي احساس په پالو او روزلو کې ډېر اغېزناک اثر او د پښتو معاصر شعر ډېره غوره نمونه ده.

تاسې به یې ولولئ او استفاده به ترې وکړئ. نور قضاوت ستاسې په لاس(!!)(۱۲:۴۸-۵۰)

۱۵- قتیل خوریانی: قتیل خوریانی د افغانستان د مطرح

لیکوالو او شاعرانو له جملې څخه دی. نه یوازې خپله یې پښتو ادب ته د یادونې وړ خدمتونه کړي؛ په لسگونو، علمي، څېړنیز او ادبي اثار یې پنځولي او لیکلي دي، بلکې ټولې کورنۍ یې هم د پښتو ادب لپاره نه هېرېدونکي خدمتونه کړي دي. قتیل صیب پر (۱۳۸۰ل) کال په پېښور کې د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز کې

کار کاوه، نو د استاد خادم پر شعري ټولگې (بلکا) یې یوه لیکنه کړې ده چې دادی دلته یې لوستونکو ته وړاندې کوو، قتیل صیب دا لیکنه د (۱۳۸۰ل) کال د وږي پر (۱۹)مه نېټه په پېښور کې لیکلې ده.

(له ما نه د استاد خادم زوی گران بشیرجان خادم هیله څرگنده کړه چې د علامه خادم صاحب په (بلکا) نومي شعري ټولگه څه ولیکم. استاد چې د پښتو ادب په ځلانده اسمان کې د یوه ځلانده ستوري په شان، چې وړانگې او پلوشې یې یوازې په خپل هېواد کې منحصرې نه دي پاتې شوي، بلکې پر گاونډیو هېوادونو سربېره په اروپایي هېوادونو کې یې هم علمي او ادبي غونډې روښانه کړي. په پښتو ادب کې ځانته مقام لري. دده شعر او نثر دواړه زیات اوچت ځکه دي، چې دده له هغه فکر او دماغ څخه سرچینه اخلي، چې له لوی خدای (ج) پرته یې د هېچا سجدې نه دي کړي. دی د ملحوظاتو په دایره کې دومره محصور شوی نه دی، چې د پښتو او پښتونولۍ په باره کې د چا د بې حیایۍ په مقابل کې

د خادم نړۍ ليد

غلی پاتې شي او يا يې د کومې ډالۍ په انتظار کې په خبره سترگې پټې کړي.

علامه خادم حتی د درباري نازولو د بې ځايه شوخيو پر وړاندې خپله زړورتيا په مېړانه ښودلې او بې ادبان يې تاديې کړي دي. دده خبرې، دده ليکنې، دده شعر او نثر دومره جذابيت درلود چې زړونه ورماتېدل او ځای يې ورکاوه.

((کاروان او څاروان)) د ارواښاد استاد د کلاسيکو اشعارو هغه دوه ټولگې دي چې دده په ژوند چاپ شوي او دا ده (بلکا) دده د همدغه راز اشعارو درېيمه مجموعه ده چې دده د نېکو فرزندانو له خوا چې د (صدقه جاريه) حکم لري چاپېږي. د (بلکا) د سريزې په پيل کې په خپله استاد خادم ليکي:

چې د نړۍ رڼا په څه ده

ښکلا هم له همدې ده

او بلکاهم په ده ده

خادم صاحب لکه څومره چې په شاعرۍ کې د استادۍ هسک مقام ته رسېدلی دی، دغه راز په نثر کې هم دده مقام ډېر هسک دی. دی که تکړه شاعر او ليکوال دی، نو ورسره جوخت تکړه ژوررناليست او نامه نگار هم دی. دی چې کوم وخت د هېواد ورځپاڼې مسوول چلوونکی و، نو دده سرمقالې، مقالې او سياسي تبصرې به نورو ورځپاڼو يعنې انيس او اصلاح کې د اقتراح په توگه تعقيبولې او دده په نقش قدم به يې گام پورته کاوه. (د وخت سرکار) دده ليکنو ته د شک او ترديد په نظر کتل، نو ځکه دده د ځور او کړاو سبب کېدل او لوړ مقام يې نه ورکاوه. حتی چې د پښتو ټولني د رياست مقام ته د رسېدو په لار کې يې هم خنډونه ورته پيدا کول، ځکه چې دی له دغو اوصافو سره سره سياسي شخصيت هم و،

داسې سیاسي شخصیت چې په خپله لاره په ټینگ عزم روان و او یو قدم ترې په شاګډل یې بې ایماني ګڼله.

خادم صاحب سره له دې چې یو فلسفي شاعر و، انتقادي شاعر هم و او په خپل انتقاد کې یې نه د ملاحظانو خیال ساتلی او نه یې قلم ټکنی شوی دی، نو ځکه یو شمېر تطمیع شویو زلمیانو ته داسې ګوته نیسي:

ټول شوي په بښانک وو د حلوا په تمه باندي
ګوله چې په لاس ورغله خپاره غوندي بښکارېږي

دا چې تمدن اول له بلخه شروع شوی، خادم صاحب دغه ټکي ته په (افغاني ترانه) نومي شعر کې داسې اشاره کوي:

دنيا شوه منوره زماله کوهسانه
نړۍ شوه بهروره له دې باغ و بوستانه
او چت له ټولې ځمکې په بام ددې جهان یم
افغان یمه افغان یم- افغان یمه افغان یم

ارواښاد استاد خادم (د قام سره مینه) تر سرلیک لاندې شعر کې وايي:

بې تاثیرې چې ترې څوک خلاصېدی نه شي
یوه ژبه، بل مکتب، بل سینما ده
که پردي وي، په پردي رنګ کې راغلي
خپل لباس او خپل اساس درته په کاردی
که دې مینه له خپل قام سره رښتیا ده

قتیل صیب د خپلې لیکنې په ترڅ کې د استاد خادم د ځینو نورو
نظمونه یادونه هم کوي او په پای کې د استاد خادم په باب وايي:

د خادم نړۍ لید

دی په شعر کې د استادۍ مقام لري او زه یې د شاگردۍ ویاړ لرم او خپله لیکنه ځوانانو ته د استاد خادم په دغې بلنې پای ته رسوم.

یا څاروان د قافلې شه
یا روان شه په کاروان کې
اخر ته هم یو انسان یې
کار په مثل د انسان کره
په دې لوی جهان کې اوسې
لږ څه غم د خپل جهان کره
په شخصي سودا کې گیره
تگ په لاره د کاروان کره
همېش لافې د ځوانۍ کرې
لږ خو کار هم لکه ځوان کره
یاد بل پسې روان شه
یا نور ځان پسې روان کره
نبه پوهېر مه هونب یار یې
سرپیتوب غواړې جهان کې
یا څاروان د قافلې شه
یا روان شه په کاروان کې))
(۱۲: ۵۲-۵۵)

۱۶- حبیب الله رفیع: استاد حبیب الله رفیع د هېواد د پیاوړو لیکوالو او څېړونکو له جملې څخه دی، ده تر اوسه پورې په لسگونو علمي، څېړنیز او ادبي اثار چاپ کړي دي. نور هغه اثار چې استاد حبیب

الله رفیع یې د ترتیب، اوډون او سمون چارې پر مخ وړې دي، تر (سلو عنوانو) هم اوږې، استاد رفیع له استاد خادم سره نږدې پېژندل، د هغه له فکر او ادبي فعالیتونو سره زیات اشنا و، هغه یې یو (پښتون مفکر) باله او د (پښتون مفکر) په نامه یې د استاد خادم د فکر په باب یوه هر اړخیزه لیکنه کړې، د استاد رفیع دا لیکنه د استاد خادم پر یو

منظوم اثر (نصوص الحکم) راڅرخي او هغه وخت یې کړې وه چې یاد اثر لا چاپ شوی نه و، دادی دلته یې وړاندې کوو:

تانه قربان شم زما قلمه
 زما ملگریه زما همدمه
 ملگری واره پسه بله ولاړه
 ته مې همراهِ یې لا تردې دمه

استاد رفیع وايي: ((ارواښاد استاد قیام الدین خادم (۱۹۰۷-۱۹۷۹)

د یوې علمي کورنۍ غړی و او د خپل وخت له شرایطو سره سم یې په هېواد کې دننه او بهر دیني زده کړې وکړې او د دیني زده کړو ترڅنګ یې د ادب ژوره مطالعه او زده کړه وکړه او ددې ترڅنګ یې د فلسفې، سیاست او ټولنپوهنې په برخه کې پرله پسې اوږدو مطالعاتو ته دوام ورکړ او ورسره یې د خپلې افغاني ټولنې، چې دی یې پښتني ټولنه بولي د غرونو او رغونو له خاطر او پندونو ډکې پانې ولوستې او د خپلې ټولنې د ویده کتاب ژورو ته وردننه شو او همدا و چې خپلې نظریې او علمي مطالعې نه یې د افغاني ټولنې په کچ مېچ برابر خاص او ځانګړي نظریات رامنځته کړل او د خپلې ټولنې د اقتصادي، کولتوري، سیاسي او

د خادم نړۍ ليد

اجتماعي جوړښت لپاره يې نظريې او تېزسونه وړاندې کړل او په دې هره ساحه کې يې د خپل نظر پر بنسټ تېرې کېښودې او لارې يې ورته جوړې کړې.

استاد خادم د خپل پياوړي قلم له لارې وکړای شو، چې د نظم او نثر په ژبه خپل نظريات پاخه کړي او خپلې ټولنې ته يې ورسوي.

د استاد خادم د خپلو ټولو اثارو له جملې نه (نصوص الحكم) د ده يو داسې اثر دی چې د قطعو او څلوريزو په بڼه يې ليکلی دا اثر تر ډېره حده کروئولوژيکي بڼه لري او سره له دې يې چې دده ځانگړي افکار څرگندوي دده د فکري تکامل او وده هم رابښي او گام پرگام دده له افکارو نه دوږې او گردونه پورته کوي او په پای کې يې د غوښتنو او تيورۍ واضح بڼه راڅرگندوي.)

استاد رفيع په خپله ليکنه کې د همدې قلمي کتاب په رڼا کې دده د فکر ځينې اړخونه په لنډيز سره څېړلي او دې څېړنې ته يې د محتوا له پلوه کروئولوژيکه بڼه ورکړې ده. دی وايي:

استاد لومړی د فرد په جوړښت کې څلور څيزونه ضروري گڼي:

زور او قوت دی په څلور څيزه
درته يې واييم زما عزيزه
صحت، دولت او علم و شهرت دی
بڼه يې په ياد کړه اهل تميزه.

دی دا څلور څيزه په نورو قطعو کې يو بل پسې تشریح کوي، ترتيب يې لازم بولي او خپل دلايل ورسره راوړي، ورپسې واک او ازادي مهم بولي، د علماوو عمل، روزنه يې، اخلاقو، دنارينه و بنحو مساوي والی تر بحث وروسته قوم او ټولني ته رارسېږي او د قوم تاثير او اغېز ډېر ژور بولي.

او همدا ځای دی چې (ټولنپالنه) په نامه کتاب کې لیکي؛ پښتون د ژوند نوې لارې ته سیده کوي.

ورپسې له غربي تعلیم او غربي فلسفې سره له دې کبله، چې زموږ خودي وژنې مخالفت ښيي او پښتانه په پښتونواله باندې راټولېدو ته رابولي.

خادم صیب په دې پسې د شخصي فکر پرځای د ملي فکر تلقین کوي او دا ارتقا او بره تگ لارو ته ځوانان رابولي، وحدت ته بلنه ورکوي او تشتت غندي.

او ځوانان د ښکېلاک هغې دسیسې ته چې پر (بېل یې کړه، اېل یې کړه) ولاړه ده ملتفت کوي.

استاد د ملي وحدت د ټینګښت لپاره پر واحد ملي، کولتوري او واحده ملي ژبه ټینګار کوي او دا د یوه ملت په وحدت کې د بنسټ ډبره ګڼي او وړانګاري غندي.

ورپسې فاسد حکومتونه د ملت د هلاکولو مرض ګڼي، دی پر کولتور او اقتصاد زور راوړي او د ملي سیاست بریالیتوب په همدې کې ګڼي.

دی د ملیت په فلسفه کې عمل کول او دا لاره پالل د وخت د واک بریالی بڼه بولي.

دا هم باید یاده کړم چې (ملیت) په هغه مانا نه دی چې کمونستانو رایج کړی و او د افغانستان قومونه یې ((ملیتونه)) بلل او د یو واحد ملیت د سره بېلولو هڅه یې کوله، چې اوس ځینې نور غرضیان هم همدا کار کوي او په افغانستان کې د ملیتونو په نامه نفاق ته لمن وهي، بلکې ملیت

د خادم نړۍ لید

د یو ملت د جوهر په معنا دی او ملت او ملیت داسې تړون سره لري، لکه انسان او انسانیت، شخص او شخصیت او داسې نور.

ارواښاد خادم همدا د افغاني ټولني د اډانې د جوړولو په فکرونو کې ډوب و چې په هېواد کې د داود خان له د خوا جمهوریت اعلان وشو او خادم صیب یې داسې هرکلی وکړ:

جمهورییت و، ارزو د خلکو
د لوی نعمت و ارزو د خلکو
افغان به اوس شي، سیال د قومونو
ملی نهضت و، ارزو د خلکو.

خو ده ته په دې خطرناکو نړیوالو حالاتو کې د جمهوریت یوه لاره هم ډېره باریکه ښکاري:

د بلاکونو ترمنځ تلل بویه
لاس په رسی ده پرې ختل بویه
منځ ددې ټولو خپل ملیت دی
په دې مرام بڼه پوهېدل بویه.

همدا وخت دی چې خادم صاحب په خپلو تیوریو کې اجتهادي پوښو ته رسېږي او د ملیت لپاره بنيادي شرطونه ټاکي.

او بیا د هغو پښتنو نمونې ورکوي چې په نورو لري او نږدې قومونو کې ورک شوي، ژبه ترې هېره شوې او تش په نامه ځان ته پښتانه وایي.

ارواښاد خادم د قوم او ژبې د اهمیت لپاره د پاک قران محکمې رسی ته لاس غځوي او ددې مبارک آیات په رڼا کې ((و جعلنا کم شعوبا و قبایل لتعارفوا)) داسې وایي:

هر يو انسان چې کوم ځای کې زېږېږي
په قام قبيل خپل پېژندل کېږي
ددې خدايي کار چې دا حکمت دی
نفسې او نهې يې نه بڼايېږي.

او د ژبې په برخه کې د قران کریم د ارشاد ((و ما ارسلنا من رسول
الا بلسان قومه) يو علمي سبق بولي، وايي:

لسان قومه، مور ته ارشاد دی
رسول د قام دی دا يې مراد دی
چې په اسلام کې له قام منکروي
پوه شوی نه دی غريب برباد دی.

او د همدې تيورۍ په رڼا کې پښتون قام ته پښتانه استازي داسې شمېري:

سپين تمن راوړه د ژوند کتاب
ملي رایج کړه د خوندي کتاب
خير البيان شو الهام روښان ته
خادم ته راغی د ژوند کتاب.

او بيا د ځان په برخه کې نور وضاحت هم ورکوي:

خادم راوړي څلور کتابه
په پښتو ژبه له لوړ جنابه
څلور اندامه د يو وجودي
خپلواک پښتون شو جوړ په څو بابو

د خادم نړۍ ليد

نوی ژوندون دی، نوی رڼاده
په نوی لار کې د ژوند بقاده
خپلواک پښتون ته چې پرې رسېږو
ټولنپالنه مومدعا ده.

دده له نظره د ژبې قوت ډېر زیات دی او استعمار هڅه کوي چې
لومړی له ملتونو نه ژبې واخلي:

استعمار غواړي چې پښتون مړ شي
له ځمکې ورک شي په خاورو خړ شي
دا کار د ژبې په مرگ کېدای شي
چې پښتو مړه شوه د بنمن به وړ شي.

دی مشر او لیدر هغه بولي چې د ملي وحدت سمبول وي:

مشر لیدر دی او که سرکار دی
چې ملت یو کا دغه یې کار دی
خو کله خپله دوی نفاق راوړي
د لوی عذاب دی او لوی ازار دی.

استاد خادم ټول هغه رژیمونه چې ملي واک په کې نه وي که په هر

نامه وي بد گڼي:

شاهي عذاب دی دیکتاتورې هم
انارشي غم دی بوروکراسي هم
د ملک مرگ ته بڼه وسیله ده
د غیر له لاسه سوسیالستي هم.

په هر عنوان کې واکوالي وي
مدعا داده چې واک ملي وي
چې بې ملته واکوال هر څوک وي
د خدای لعنت دی خپل که پردي وي.

دی په یو ملي حکومت کې د مطبوعاتو ازادې او د احزابو ازادې
یو ضروري شرط بولي:

چې پر نسیپ او حزب د ملت نه وي
دا ملت مړدی نو چې هر څه وي
د مړیو واک وي د بل په لاس کې
پرې نه پوهېږي بد او که بڼه وي.

استاد خادم چې د جمهوریت هرکلی کړی و، ویې لیدل چې د ده
وضع کړي شرایط یې نه درلودل او واک ملي نشو، نو ویې ویل:

جمهورییت او قانون مو ولید
حال د بدبخته پښتون مو ولید
د مړي حال او عذاب د قبر
د سر پر سترگو مضمون مو ولید.

دی خپل زوزاد ته د پښتو او پښتون ساتلو او په دې لاره کې د
جهاد د کولو وصیت کوي.

که پښتو پښتون مو پرېښوده زوزاده
په قیامت به زما لاس ستاسې گربوان وي

مورته پاتې له نیکونو نه جهاد دی
تل قومونه په جهاد باندې ودان وي.

په دې ترتیب استاد خادم د نړیوال سیاست او فلسفې په رڼا کې
پښتون سیاست او فلسفه وړاندې کوي او له پښتني او اسلامي غوښتنو سره
سم د یوه ملي حکومت د جوړېدو هیله من و، خو لیدل یې چې له هرې
خوا دده ملت ته دسیسې جوړې دي، خو ددې دسیسو د افشا کولو په
خاطر یې په نړیوالو غږ وکړ:

چاپه یونوم وخورم مات کړم
چاپه بل اسم تباه میرات کړم
ای نړیوالو د خدای لپاره
له کومې لارې پیدا نجات کړم))
(۱۲: ۲۷-۷۷)

د استاد رفیع په دې لیکنه کې د استاد خادم د منظوم کلام پر پورته
راوړل شویو بېلگو، ځینې نورې څلوریزې هم راوړل شوې وې، خو
څرنګه چې همغه څلوریزې په ورته مفهوم او شرح نورو ځایونو کې هم
راوړل شوې وې، نو د تکرار د مخنیوي لپاره له دې متن څخه حذف
شوې.

۱۷- زرین انځور: زرین انځور د هېواد پیاوړی لیکوال،

ژورنالېست، کره کتونکی اوپه تېره بیا یو ښه کیسه لیکوال دی. تر اوسه
پورې د زرین انځور نږدې شل عنوانه بېلابېل اثار چاپ شوي دي. ده د
(۱۳۹۳ل) کال د دلوې پر (۱۲) مه نېټه د استاد خادم پر منظومو کلیاتو
(خادم باد سبايم) یوه سریزه لیکلې ده. په دې سریزه کې یې دخادم

صیب پر فکر اوکارونو هم لنډه رڼاچولې ده، چې دادی دلته یې وړاندې کوو:

((ارواښاد استاد قیام الدین خادم د پښتو معاصرو ادبیاتو هغه نومیالی ستوری دی چې په خپلو شعرونو او نثرونو یې خپل نوم تلپاتې کړی دی. استاد د گڼ شمېر منظمو او منثورو اثارو خاوند دی او په څېړنیزه برخه کې یې هم مهم اثار لیکلي دي.

د هغه منظوم اثار د معاصر پښتو ادب د مهمې دورې له اثارو څخه دي. په دغه دوره کې په تېره بیا د موضوع او محتوا له پلوه ډېر نوي مفاهیم، فکري مسايل، اجتماعي، اخلاقي او حتی فلسفي موضوعگانې زموږ شاعرۍ ته راداخلېږي. که د فورم او یا هنري ارزښتونو له پلوه په دغه ډول ځینو شعرونو کې ډېر نوي څه ونه مومو، د موضوع او محتوا له اړخه دغه منظومه شاعري د پوره پاموړ ده. په حقیقت کې ددغې دورې د نظمونو په مطالعه کې موږ ددغه دوران د فکري بدلونونو، سیاسي اندونو، اجتماعي نظرونو او پر وړاندې یې د دريځونو پوره جاج اخیستلای شو. له همدې کبله ددغې دورې نظموونه ددغې دورې د سیاسي او اجتماعي دريځونو او اندونو غوره بېلگې شمېرلای شو.

استاد قیام الدین خادم هم د شلمې پېړۍ د پیل له غوره لیکوالو او شاعرانو څخه و او شعرونه او نظموونه یې د اجتماعي نظریاتو له پلوه پوره غني دي او له مطالعې او څېړنې سره یې دغه ډول شاعرۍ د منځپانگې او محتوا په باب موږ ته غوره ټکي برجسته کېږي.

په دغو نظمونو او شعرونو کې به زموږ ځوان ادیب او ادبپال نسل او

د خادم نړۍ لید

دغه راز د فکري ودې د پرمختگ څېړونکي ډېر نوي څه پيدا کړای شي او و به توانېږي چې په افغاني ټولنه کې په ځانگړې مرحله کې په شعرونو او نظمونو کې د فکري، سياسي او اجتماعي دريځونو بڼه مطالعه وکړي.))
(۱۲: ۴۶-۴۷)

۱۸- پوهاند ډاکتر زېور الدین زېور: ډاکتر زېورالدین زېور

د پښتو ادیبوهانو له جملې څخه دی، چې ډېر کلونه یې په کابل، ننگرهار او نورو پوهنتونونو کې (د پښتو ادبیاتو تاریخ) مضمون تدریس کړی دی. ده (د پښتو ادبیاتو تاریخ معاصره دوره) تدریسي اثر هم لیکلی دی چې د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانگه کې ترې د تدریسي اثر په توگه گټه اخیستل کېږي. پوهاند زېور په دغه او ځینو نورو اثارو کې د استاد خادم د ژوند او هنري کلام په برخه کې خپل نظر څرگند کړی دی، چې دا دی دلته یې لنډیز وړاندې کوو، دی د استاد خادم په باب وايي:

((د بري پښتونخوا د پښتو په اوسنۍ ادبي نړۍ کې پنځه ادبي ستوري (خادم، الفت، حبيبي، رښتين، بېنوا) دي چې ډېر شهرت لري او د استاذۍ درجې ته رسيدلي دي. دوی نه يوازې ادبي، تاريخي، اجتماعي، اقتصادي، ژبني، فولکلوري او نور علمي مسايل څېړلي، ليکلي او چاپ کړي دي، بلکې بېخي ډېر پښتانه ځوانان يې په دې لار کې هڅولي او روزلي دي. له دغو پخو استاذانو څخه يو هم استاذ (خادم) د پښتو ژبې ريښتيني خدمتگار، يو پوخ ليکوال، ښه شاعر، نوميالی اديب او د فلسفي افکارو خاوند دی.))

ډاکټر زبور د استاد خادم د ژوند او اثارو د پېژندنې په لړ کې د هغه نثري اثارو ته اشاره کوي او وايي:

((د استاذ خادم په دغو کتابونو کې لومړني اثرونه تدریسي دي (پښتونولي) او (بازید روښان) د پښتني روح د خوځولو لپاره ډېر ښه شيان لري.

(د مرغلرو املې) یې هم له مرغلرو ډک دی او دغه نور کتابونه یې هم د موضوع او مقصد له مخې ډېر ګټور اثرونه ګڼل کېږي، په تېره بیا (پښتنو د تاریخ سټه) چې یوه برخه یې په وږمې مجلې کې خپره شوې ده. په نثر کې د مرحوم خادم تر ټولو سپېڅلي، خواږه او خوندور اثرونه یو (نوی ژوندون) او بل (خیالي دنیا) ده. دا دواړه د ده ادبي شاهکارونه دي.

د استاذ خادم په لیکنو کې د پښتو او پښتونولۍ مینه په پوره ډول ځلېږي او په دې برخه کې د یوې پخې عقیدې خاوند او د (مومند) د سبک کلک پیرو دی.)) (۳۴: ۱۸۱-۱۸۲)

پوهاند ډاکټر زبور د استاد خادم د نثر او نظم بېلګې هم یادې کړي چې موږ د لیکنې د اوږدوالي او د نورو لیکوالو له لیکنو او یادونو سره د تکرار له امله د هغو له راوړلو ډډه کوو.

۱۹- پوهنوال لال پاچا ازمون: پوهنوال لال پاچا ازمون

تر دې دمه (۱۳۹۶ل) کال پورې نږدې دوه لسيزې کېږي د کابل پوهنتون په پښتو څانګه کې تدریس کوي، په لسګونو اثار یې لیکلي، تدوین کړي او چاپ کړي دي، په پښتو څانګه کې، ادبي کره کتنه، د پښتو ادبیاتو معاصره دوره او ځینې نور مضامین تدریسوي. د خادم په باب

د خادم نړۍ لید

یې ډېره مطالعه، څېړنه او پلټنه کړې ده. د خادم منظوم کلیات (خادم باد

سبا یم) او منشور کلیات (رڼه چینه)، دواړه ده راټول کړي دي. رڼه چینه په دوو ټوکونو او (۱۲۸۸) مخونو کې په بنکلي کچه او صحافت د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا پر (۱۳۹۴ل) کال چاپ شوې ده. به دې ډول د خادم صیب د نظم او نثر د څرنگوالي او څومره والي په باب زیات معلومات

لري. دلته دده هغه تفصیلي لیکنه راوړو چې د خادم پر نثر یې لیکلې او په (رڼه چینه) اثر لومړي ټوک کې یې چاپ کړې ده.

((استاد خادم په افغانستان کې د پښتو منشور شعر د لومړۍ لیکې یو بنسټگر او مخکښ لیکوال دی. دده لومړنۍ شاعرانه نثر له (۱۳۱۲ل) کال راهیسې د طلوع افغان په لمن کې خپرېږي، دا نو داسې زمانه ده چې دغه ډول نثر لا دود شوی څه چې لیکل شوی هم نه و، استاد په لومړیو کې، هغه مهال چې دی د دودیزو او عربي علومو زده کړې و، له عربي ژبې اغېزمن نثر یې لیکه، په نثر کې یې د عربي ژبې د وینو او ترکیبونو اغېز وینو. بیا یې د سلېمان ماکو نه په اغېز یو څه ساده نثر ولیکه، خپل شپل کلي او شپلې ژبې ته شو، دلته دده د نثر سبک بدل شو، خو علمي منطق یې لا پوخ شو، پر علمي منطق یې پښتني احساس هم سیوری وکړ، خادم د یو پښتون مفکر په توګه راڅرګند شو.

په پښتو او پښتونوالي دومره سټي شو چې پښتون یې ملت وباله او په همدې تفکر یې په وروستیو کې بیا د پیر روښان لاره ونيوه، په مسجع نثر یې لاس پورې کړ، خو هغه نثر چې هنري ارزښت لري، هغه یې بیا په

روانه او خوږه ژبه لیکلی دی. هغه یې د پښتانه کلیوال او لوستي په ژبه لیکلی دی.

استاد د داسې زمانې منشور شاعر دی چې د پښتو نثر یې له کړلېچونو او پیچومو وژغوره، د نثر ژبه یې روانه، ساده، رڼه او پخه کړه. د کلمو، ترکیبونو او جملو په اوډلو کې یې د نورو ژبو له اغېزه ځان وژغوره.

د پښتو په محاورو او اصطلاحاتو یې خپله وینا رنگینه کړه. دی د نثر په روح پوهېده. شاعرانه ذهن یې د کلمو په اوډلو کې د یو شاعر او مفکر انسان په توګه ځان راڅرګند کړ. هغه کومې ځانګړنې چې د منشور شعر لپاره وړاندې شوې، د استاد لیکنې پر دغه تله تلل کېږي.

استاد د هغو اوسنیو نثر لیکونکو په څېر نه و چې د پردۍ تیورۍ تر اغېز لاندې راغلی وای. دده او دده د زمانې د وتلو ستو هنري نثر یو ځانګړی پښتني جوړښت لاره. که مور د استاد ځینې نثرونه راواخلو، په جملو او فقرو یې ووېشو، نو د سپین شعر بهترینې بېلګې دي.

بېلګه یې:

((ګله تر څو به دې دا نگهت، دا خوشبويي او دا خوږه وږمه په خپلو نازکو نازکو پاڼو کې رابنده کړې وي، پرېږده چې له گلشنه غېږ راچاپېره کړي!...))

اوس همدا نثر کولای شو، د سپین نظم یا سپین شعر په بڼه ولیکو:

ګله!!!

تر څو به دې

دا نگهت،

د خادم نړۍ لید

دا خوشبويي

او دا خوږه وږمه

په خپلو نازکو نازکو پاڼو کې

رابنده کړې وي.

پرېږده!

چې له گلشنه غږېږ

راچاپېره کړي!...

استاد دغه نثرونه په داسې زمانه کې ليکلي دي چې د شعر سفید څرک نه و، خو استاد په خپله خپل نثر ته منثور شعر ویلی دی. د دغې ادعا ثبوت یې همدغه شاعرانه نثرونه دي چې ددې ټولگې په لومړۍ برخه کې ځای شوي دي.

د استاد خادم د منثور شعر کمال دادی چې دی د نثر داخلي او معنوي موسیقي سره ښه غاړه کوي، ځکه خو یې د نثر ژبه هم تصویري، مجازي او نا مستقیم بیان کوي. د استاد په نثر کې ذهنیت او عینیت شاعرانه چاپېریال برابرې چې همدغې ځانگړنې یې پر لوستونکو اغېز ښندلی دی. د کلمو په غوراوي او شاعرانه ترکیبونو جوړولو کې حساس دی. ژبه یې د حسي کلمو د عواطفو په رنگ کې یو عیني انځور وړاندې کوي. دلته یې همدا ځانگړنې راسپړو:

پخې خبرې په شاعرانه نثر کې: خادم استاد شاعر دی، مفکر دی، فکر یې د شعر په وږمو د نظم او نثر پر ځمکه کرلی دی، له رنگونو سره خبرې کوي، گلونه تخنوي، وږمې پېي، په لفظونو کې مانا

رانغاړي، د ژوند ښکلا او ښایست په لفظونو کې ویني، هیله او غوښتنه د ژور فکر او لوړ خیال په مزي د انسانیت کور ته رسوي.

له واړه کلي راوځي، هېوادنی کېږي او بیا پر نړیواله دایره ورننوځي، خادم د سباد باد په څېر به مړاوو غوښیو تېرېږي، د ناز په خوب ویدې غونچې ورو ورو راویښوي، د شعر له ملکې سره خبرې کوي، تصویر جوړوي، تصویر یې ژبه لري، د هر چا سره غږېږي، غږېدا یې مینه، خپلواکي او ښایست وېشي.

تفکر یې شاعرانه دی، مفکوره یوازې د علم په دایره کې نه پرېږدي، د خیال پر څڼو یې زنگوي.

د خادم وینا له نازکیو، ښایستونو، پاخه منطق او فلسفي افکارو نه ډکه ده، خوږلني یې لکه د گل رنگ چې خوشبويي وېشي.

د خادم ذهن خپل فکر او خیال یوازې او یوازې د لنډ مهال او د لنډې زمانې په مزو کې نه تړي، خادم ژوند یو سفر بولي، خپل خیال او فکر د دغه سفر ملگری کوي.

د خادم لفظونه د هرې زمانې اوبه ځیني، هرې زمانې ته رنگ او خوند ورکوي، په هره زمانه کې تازه کېږي، د هرې زمانې لپاره یو نوی پیغام لري او په زړه جامه کې نوی رنگ او خوند ځلوي، په زړه پیمانه کې د ژوند شراب وېشي او د هرې زمانې په زړه کې ځای نیسي.

ژوند انتها نه لري، ژوند یو بې انتها سفر دی، هنر د ژوند له سفر سره موازي روان دی، هنرمند لفظونه او د خادم په څېر عالي ذوق او عالي افکار هم په دې سفر کې گډ دي، خو چې دا دنیا وي، خو چې د ژوند سفر وي، همدا تصویري نقشونه به یې د ښایست او خوږلني بېلگې وي.

د خادم نړۍ لید

تاسې دغو ویناوو ته په عادي سترګه مه ګورئ، دا ویناوې د هغه ذهن او زړه هغه ګډ مترنم او خوږ امتزاج دی چې د ښکلا په سفر روان دی.

په دې تورو کې هغه تصویرونه ځلېږي چې رڼايي او ښکلا وېشي، د دغو تورو تر شا د دنیا او ژوند تر منځ یو تړون نغښتی دی، ژوند یې له دې تورو نه کېږي، ژوند یې د خوند او رنگ له تصویره نیمګړی دی، تصویر د ژوند تفسیر او رنگین تعبیر دی، خادم په دې مانا پوهېدلی دی، د خادم ذهن، د خادم ژبه، د خادم فکر، د خادم خیال او بالاخره د خادم قلم د ژوند د ښکلا په انځور پسې راوتی دی.

دا زمانه ورته رباب ښکاري، دی یې د ناز په ګوتو ترنګوي، د رباب له تارونو د ژوند د نغو وزرونه پرانیزي، د خپل ذهن له طلايي قفسه زړین انځورونه ازادوي، د زړه له رګونو سندريزې ولولې راوباسي او بالاخره د ژوند رنگین تعریف کاږي. ژوند حرکت بولي او ښکلا یې رنگ او سوکالي.

ژوند نه راستنېږي، ژوند پر مخ ځي، ژوند هدف لري، ژوند د ښکلا او ذوق په مزاج پوهېږي، ژوند شېبه ده، ژوند لمحده ده، ژوند ورځ ده، ژوند شپه ده، ژوند کال دی، پېړۍ ده اوږي، له ځانه سره همداسې شاعرانه افکار په تصویري ژبه زمزمه کوي او د لوړو غرو مزل کوي. په سر یې واوړې او په لمنو یې ګلونه بویوي. د زلفو تار اخلي او د حرکت ملا تړي، سبا د تورو غرو مزل دی.

د خادم وینا له بیاني او وچې معنوي ژبې نه خپله ازادي اخیستې، له ځان سره غږېږي، له ځان سره بوږنېږي، څه وايي، څه زمزمه کوي، اخر له دې وینا تصویر راوباسي.

د خادم لفظونه له تنگ چوکاټه ځان راوباسي، په یوه لویه دنیا او یوه لوی ارمان ورگډېږي، انساني افکار پالي، د انساني عواطفو رنگ اخلي او د بشریت احساس پالي.

د هر چا له نظره ژوند یو تعریف لري، ژوند سفر بلل کېږي، ژوند د زهرو پیاله گڼل کېږي، ژوند د یوې چينې خوږې اوبه دي، ژوند لوبه ده، ژوند زیان دی او ستړیا ده، سکون یې په ستړیا کې دی.

خادم د ژوند ستنې علم، شعر او سیاست گڼي، دده شاعرانه مزاج، دده فکر له همدې درېو ستونو جوړ دی.

په علم ذهن بوخت ساتي، څه کشفوي، په شعر احساس پالي او په سیاست کې عملي ډگر ته راوځي، ځان نبوغ او عبقریت ته رسوي، په شاعرانه تفکر خیالي دنیا جوړوي او سیاست د ملت د سرلوړۍ او پرمختګ یو اساس گڼي.

د ژوند له تجربو گټه اخلي، په دې قافله ورگډېږي، خادم په شاعرانه لفظونو کې سکون کټ مټ مرګ گڼلی، د ژوند برکت او سکون یې په حرکت کې موندلی، خادم په زړه او ذهن کې له دنیا څه پټ نه پرېږدي، ازادي د ژوند گانه بولي.

خادم له ولسه رنگ اخیستی، د خپلې سیمې هوا پرې چلېدلې، له خپلو خلکو او خپلو تجربو نه راولاړ شوی، نو داسې وینا چې د یوه حساس ذهن، پاک زړه، د ولس په رنگ رنګېدلې او پښتني ماحول نه راپورته شوې، په خپلو تجربو رنګېدلې وي، هغه به څنگه شاعرانه نه وي، داسې وینا چې د سپین غره باد پرې لگېدلای وي، د شمشاد د هسکې څوکې تر سیوري لاندې دمه شوی وي، د څېړیو، نمځو شور پرې

د خادم نړۍ ليد

لگېدلای وي، د تنزرو غږ او د هوسيو مندو او تريکو تخنولای وي، نو ځنگه به د خيال پر ځمکه نه ورگډېږي.

دده وينا لکه د متل په څېر د ژوند له تجربو راوتې، لنډه، گنډه، رڼه او په شمېر شمارلو لفظونو کې حساسه وينا ده، چې خوند، کيف او مانا وېشي.

دغه وينا د ژوند بنيست او ملت ته له پنده ډک پيغام لري، دده دغه ويناوې زما له انده ژوند ته ساه ورکوي او ملت ته لوری وربښي، چې نور يې هېڅ نه وای ليکلی همدا لنډې ويناوې به دده نوم ژوندی ساتي او دی به د ژوند په ورگډ وي.

(کوم ملت چې اتفاق نه لري، گویا هغوی سپری نه لري)

دا داسې يوه وينا ده چې زموږ د ملت بنسټونه راژوندي کوي او ځوان نسل ته د ژوند مفهوم وربښي، اوس مهال موږ له دغې ستونزې سره مخامخ يو چې هغه د سپړو نشتوالی دی، بېټ نيکه دعا وکړه، وگړي ډېر شول؛ خو سپري ورک شول، ځکه چې خبره يوه نه شوه، خولې ډېرې شوې، خو له خولو يوه خبره راونه وته، ځکه خو د پښتانه بخت کوټه دی.

د استاد د نثر يو لړ ځانگړنې: استاد پر عربي او اردو ژبو پوهېده او له انگرېزۍ سره هم بلد و، دده مطالعې او علمي استعداد دده پر نثر اغېز کړی دی، کله نا کله داسې زير پښتون شي چې په ليکنه کې کره پښتو محاورې، اصطلاحات، پښتني ترکيبونه او د غرو رغو شپله او زېره ژبه کاروي، خو کله بيا د مطالعې، زده کړې او پوهې اس زین کړي او د غرور په نيولي داسې مست ټوپونه وهي چې د عربي او دري ژبې کړلېچونو ته مخه کړي او هغه سخت ترکيبونه او ميرزايي لغات راوړي چې تحليل او مانا يې غور غواړي. دلته يې بيا يوه بله څېره رابښکاره شي.

د خادم کلتوري، سیاسي، ژورنالېستیک او ټولنیز نثرونه دده د ځانگړي استعداد، پوهې، منطق او استدلال داسې رنگیني لري چې دی په ټولنه کې د یو سترگور، خوله ور او نقاد لیکوال په توگه راڅرگندوي. کمه نه وایي، د کمې نه ویلو لاملونه یې ځانگړې پوهه، استدلال، ځانگړی لیدلوری، منطق او پښتون جرات دی، نو باید دې چې په تفکر او نثر کې د پېغمبرۍ دعوه هم وکړي. باید چې خپل صفت خپله وکړي، ځکه نورو یې صفت ته الفاظ هم نه لرل.

د یوه ښه نثر د پېژندنې لپاره د هر چا لیدلوری جلا دی، زما له انده د استاد خادم د نثر د سپړنې لپاره د لوستونکي ذهن ته یو څو ټکي ورځي، همدغه لاملونه او خوږلني به وي چې د استاد د نثر لوستونکي او مینه وال یې زیات کړي دي.

د یوه ښه نثر د پېژندنې په برخه کې لومړی لغوي زېرمه، معنوي او ښکلاييز اړخونه دي. معنا او ښکلا د جملو، ترکیبونو او فقرو په اوډون کې نغښتي. ددې ترڅنگ د کلام موسیقي هم د جملو، فقرو، ترکیبونو، پاراگرافونو او په ځانگړې توگه د غږونو په تکرار او اوډون کې نغښتي.

اهنگ د کلمې، جملې او پاراگراف د معنوي او لفظي ښکلا او بدلون یو بنسټي توکی دی. د غږونو تکرار او همغږي د کلام موسیقیت برابروي، همدارنگه په یوه نثر کې د کلمو او ترکیبونو معنوي تسلسل هم د کلام د ښکلا او اهنگین تړښت لامل کېږي.

په نثر کې د مترادفاتو، اضافت، تشبیهي او استعاري ترکیبونو کارول د انځورونو د رامخته کېدو لامل کېږي، مستقیمه او نامستقیمه وینا هم د نثر یوه ځانگړنه ده. د نثر معنوي او لفظي ښکلا د مخامخ لوري اورېدونکي یا لوستونکي د حواسو په پارولو کې هم ځانگړې ونډه لري.

د خادم نړۍ لید

هنري نثر هم دې ته وایه شي چې د جادوگرو لفظونو په اهنګین تړون خیال اوفکر وړاندې کړي او پر خپل اغېز د مخامخ لوري حواس او تخیل راپاروي او له ځانه سره یې ملګری کوي.

د ښه نثر یوه ځانګړنه داده چې لیکوال خپله موخه او هیله په داسې شمېرلو او رڼو لفظونو کې وړاندې کړي، چې لفظي او معنوي ښکلا ولري او کلمې یې زیاتره حسي وي، ځکه حسي کلمې زموږ حواس فعالوي، ذهني او عیني انځورونه په حرکت راولي، متضادې کلمې او جملي او همدارنګه په نثر کې ایجاز او اطناب یې ښکلا لا زیاتوي او یو معجز نثر رامنځته کېږي.

د استاد خادم نثر په پورته څرګندونو برابر دی، استاد خادم د ناز په ګوتو ورو ورو غونچې تخنوي، له غونچو سره دده د ګوتو تړاو او بیا تخنول هغه څه دي چې زموږ شاعرانه حواس فعالوي، ترڅنګ یې وړمو ته ژبه ورکوي او هغه بیا په خبرو راولي، وړمو ته جسم ورکوي او بیا په خبرو راوستل دا د یوه شاعرانه ذهن تخلیق دی. خادم هڅه کوي چې دی د یوه شاعر نثر لیکونکي په توګه د مخامخ لوري یا لوستونکي ذهن او زړه په حرکت راولي او هغه له ځانه سره بوخت او ملګری وساتي، بوختیا یې په لفظونو، ترکیبونو، جملو او عباراتو کې ده. دی خپل لوستونکی له ځانه لېرې نه پرېږدي، د شاعرانه ذهن له ټکو سره یې غاړه کوي.

د خادم د نثر سترګه خبرې کوي، خبرې کول د ژبې کار دی، خو خادم حس امېزي کوي، بې ساه او بې ژبې څیزونو ته ژبه ورکوي او له هغوی سره غږېږي، گل او لمر مخاطبوي، په هغوی خپل پیغام رسوي.

انځوريزې نندارې: استاد د خپل نثر په لمن او مرغلين هار کې په خوږو او رڼو لفظونو انځوريزې نندارې وړاندې کوي، د لوستونکو

ذهن يوه حالت، يوه ځانگړي شاعرانه چاپېريال، بېلابېلو اشخاصو او بنسټونو ته بيايي، دا د يوې ادبي ليکنې ستره ځانگړنه هم ده، استاد په دې برخه کې د پياوړي شاعرانه استعداد او حساس ذهن څښتن دی، هم ورسره علمي ځواک شته او هم تخيلي. د ده زياتره هنري نثرونه له دغو خوږو مالامال دي، غوراوی په کې گران دی، ځکه د رحمان تمام غزل دی انتخاب، د ده زياتره انځوريز نثرونه د غوراوي دي، په دې برخه کې يې دا څو بېلگې ولولئ چې په يوه شاعرانه جام کې د ژوند خواږه وېشي:

((گله تر څو به دې دا نگهت، دا خوشبويي او دا خوږه وږمه په خپلو نازکو نازکو پاڼو کې رابنده کړې وي، پرېږده چې له گلشنه غږ راچاپېره کړي!

ای د رباب نرو تارونو، دا خوږ اواز، دا ملکوتی سرود چې له جنته راوتلې حوره ده، پرېږدئ چې نوره ونه ژاري او خپل اصلي وطن ته لاړه شي.

(۵)

کوم وخت چې امېدونه په ياس بدل شي!
هغه وخت چې شرافت د ننگ جامه واغوندي!
هغه مهال چې افتخار ذلت ته سر تپت کړي!
هغه ورځ چې عشق او محب خپل د بوډۍ ټال د حیات له اسمانه وشلوي!

او په هغه نوبت کې چې حیات د زهر هلاهل گوت شي!

(۶)

د خادم نړۍ ليد

هو، دا مرگ دی!

نو ولې له ده دومره وېرېږئ؟

مور چې اولاد له يو تي جلا کوي، نو ژاړي؛ مگر دستي يې بل تي ته اچوي او کراروي يې!

ناوې چې د پلار له کوره بيایي، نو جيگر خونه او خواشینی وي؛ مگر دا ټولې خواشینی هغه وخت هېرې شي چې د خاوند د مینې په غېږ کې سر کېږدي او ویده شي.)

استاد د گل په پاڼو کې وږمې تخنوي، د گل له پاڼو د عطار په توگه عطر نه جوړوي؛ بلکې دی په لفظونو کې د گل خوشبويي د لوستونکي تر حواسو رسوي. دی د عطر و خور بويي په خبرو راولي او له گل سره د زړه خواله کوي.

په خوشبو کې درمل وېشي او رنځور ژوند په خپلو پښو دروي. استاد خادم په خپل نثر کې د ژوند لپاره خوند ظرف يا پيکر گرځوي، ژوند د خوند په پیمانې کې وړاندې کوي. د يوه امريکايي پوه له قوله د ژوند بنايست او د عمر اوږدوالی د کار په درې حرفي کلمه کې دی، استاد د نثر ښکلا او پاېښت د شعر په درېو توريو کې ويني.

شاعرانه مفکوره: د استاد د نثر بله ځانگړنه داده چې دی د خپل پاخه سياسي فکر او بصيرت له مخې ژوندنی چارې ترسره کوي، يوازې ځان په علم پورې نه تړي، علم د ټولنې د پرمختگ او ادب د بنايست لپاره کاروي، وايي: د دنيا ماشين په تش علم نه چلېږي. د (يو ځنگلي بنيادم) په نثر کې دی د مدني ټولنو د وگړو تر منځ اړيکه ښيي، دغه اړيکه او مدنيت د انسان ژوند، ذوق، خوند او رنگ وړاندې کوي.

یو متل دی چې یو یې گټي او سل یې خټي، همدا متل راسپړي، په دې متل کې د ټولني د وگړيو تر منځ کاري اړیکه، مسوولیت او صلاحیت وړاندې کوي، نو کیسه کوي، لنډیز دا راباسي چې هغه چې د مسوولیت احساس کوي او مشري ورپه غاړه کېږي، هغه تر ټولو لولنگر وي، هغه باید گټه وټه وکړي، د رهبرۍ مسوولیت باید وپېژني.

دده د مبارزې یو بل شاعرانه رنگ دادی چې (... د احسان په زور په زړونو حکومت کاوه شی او دا قوت په توره کې نشته) دلته استاد د یوه مفکر لیکوال په توگه د حساس ذهن له مخې غږېږي. د حکومت او ملت تر منځ اړیکه په لنډه وینا کې څرگندوي. پر ذهن حاکمیت عمر نه لري، خو پر زړونو حکومت تلپاتې وي.

استاد دلته د ټولني د رهبرۍ لپاره خپله پخه مفکوره وړاندې کوي، دی دلته د یو مفکر ناثر په توگه خپل لفظونه څرگندوي.

د استاد نثر یوه بله ځانگړنه داده چې دی د شکلا په پیمانې کې د نثر معنوي قوت ته پاملرنه کوي، معنوي اړخ یې په حکیمانې فلسفي فکر ولاړ دی. دی همدغه حکیمانې او فلسفي خبرې شاعرانه کوي، دی غواړي چې خپل خبرې په زړونو کېږي او زړونو ته لاره پیدا کړي، دا کار دیوه شاعر دی، خو کوم شاعر؟ هغه شاعر چې د خپلې ټولني په نبض پوه وي او د خپلو خلکو په خبرو مین وي، دی د خپلې ټولني له زړه څخه غږېږي.

د استاد د نثر بل معنوي قوت دا دی چې د یوې ټولني د وگړو تر منځ ټولنیز تړښت، یو بل ته درناوی، له ظلم او تېري څخه لاس اخیستل او بالاخره یو بشري او انساني ژوند ته خلک رابولي. (د چا کچرې مه ترهوی) په دغه نثر کې یې همدا فلسفه نغښتې ده.

د خادم نړۍ لید

استاد په خپل نثر کې دا هڅه کړې ده چې په خوږو لفظونو او ترکیبونو کې شاعرانه خبرې وکړي او په دغو خبرو کې د ټولني د پرمختګ او هوساینې لپاره یوه نسخه وړاندې کړي.

بله هڅه دا کوي چې په ټولنه کې د هرې طبقې ارزښت او فعالیت څرګند کړي، وایي: (عالم فکر کوي، شاعر خبرې کوي او سیاست عملاً کار کوي) پایله دا راوباسي: (زندګي یوه سرسبزه او ښېرازه ونه ده، علم یې بېخ، شعر یې تنه او سیاست یې مېوه ده). داسې خبرې د ژوند فلسفه وړاندې کوي. د هر چا مخ ته هېنداره نیسي، هر سړی په دې هېنداره کې خپله خېره ویني او ځانته ځای پیدا کوي.

د استاد نثر یوازې او یوازې لفاظي نه ده او نه د لفظونو په ځل و بل لوستونکي تېرباسي؛ بلکې دی په لفظونو کې یوه مفکوره وړاندې کوي، د سبک په ځانګړنه کې یوه مهمه خبره دا ده چې سبک مفکوره او د لیکوال احساس او عواطف رابښي. د استاد په لیکنه کې مفکوره او دده احساسات او عواطف څرګند دي، مفکوره یوازې په وچو لفظونو کې هم نه وړاندې کوي؛ بلکې ددې چارې لپاره له خپلو احساساتو، عواطفو او تخيله هم کار اخلي، لکه په پورته جملو کې مو چې دده مفکوره د یوه شاعر له لید لوري ولوستله.

د استاد لیکنی ژبه، محاورې، اصطلاحات او ترکیبونه خپل دي. دی له ولس سره پاتې شوی دی. د ولس په ژبه پوهېږي. د ولس اخلاق او پوهه ورته معلومه ده. د طبیعت مطالعه یې کړې ده، خو پر دغه لوست مطالعې او اورېدو سربېره یې خپل ذهن او فکر هم په کار اچولی دی، پایله یې یوه رنگینه مفکوره ده. دده په لیکنه کې شخصي عقیده، علمي-ادبي قوت، استدلال او منطق څپي وهي. په خپل نثر کې دژوند معنا،

ښکلا، مفهوم او روح څرگندوي، په تخيلي او تصويري ځواک خپله خبره وړاندې کوي.

حسي کلمې: د استاد هڅه دا ده چې لوستونکي په يو څه بوخت او ذهن يې فعال او متحرک وساتي، نو د همدې موخې په پار په خپلې وينا کې حسي کلمې ډېرې کاروي، په تصويري ژبه غږېږي.

د حسي کلمو يو ارزښت دا دی چې موږ ته مانا د ښکلا او هنر په جامه کې وړاندې کوي.

د استاد د نثر يو کمال دا هم دی چې دی هڅه کوي، خپله خبره او وينا په لنډو او غوڅو غوڅو جملو کې وړاندې کړي، په لوی لاس جملې نه اوږدوي او نه د زړه خبره په مصنوعي خبرو او جملو کې کوي، ځکه خو وايي چې: ((کېدای شي چې نور کارونه په زور وچلېږي، مگر قلم نازکه شی دی، په ده چې زور راشي ماتېږي.))

دلته دی د قلم ارزښت د شمېرلو او رڼو لفظونو په يوه پاراگراف کې وړاندې کوي، د تورې او قلم خبره د هغه شخصيت څېره راڅرگندوي چې هغه هم ليکوال وي او هم تورزن، دا خبره د خوشال لپاره کليشه شوې ده، گرانه ده چې قلم او توره سره ملګري شي، د قلم او تورې پخلاينه استاد په خپل تفکر په څومره خوږ انداز کې وړاندې کوي.

قلم زور نه مني، قلم زنجیرونه شلوي، قلم د ټوپک ملا ماتوي، قلم د خبرو شی دی، خبرې انځوروي او ذهن تخنوي. د نورو د سترگو کسي پرې ګډوي، سترگو ته اوبه ورکوي، تورو ته ساه ورکوي، نو له قلم او قلموال سره چلن هره زمانه بايد تعبير او تفسير کړي.

د خادم نړۍ ليد

((توره به خپل ځای کې دیکتاتورې ده او قلم په خپل ځای کې وړاندې والی، هغه وخت کېږي چې دا دواړه احترامانه اتفاق وکړي.))

دا د نننۍ زمانې نسل ته یو پیغام دی، توره په نره گټې، خو د تورې د ساتلو هنر نه زده کوي، خادم د خپل ملت په مزاج پوه و، ځکه خو یې دا وینا له خولې راوويسته.

د شعر تعریف د خپل مفکر او شاعرانه ذهن له مخې داسې کوي چې شعر د خوند او کیف مجموعه گڼي، خوشال په ټولو معناوو سره شاعر گڼي، خو رحمان بابا ته د شاعر نه پورته مقام په سترگه گوري، دغه او دې ته ورته خبرې د استاد ذهن پراخوالی، تفکر او د خبرو روح څرگندوي.

خادم یو سترگور نقاد دی، له چا یې سترگه نه سوځي، خو د لفظونو جادوگر دی، دی په ادبي او تصویري ژبه پوهېږي، یو شی وچ په وچه نه وړاندې کوي، خبره ښکاره او برېښه نه کوي، خبره په پرده کې نغاړي، خو خپل جرات ساتي، دلته دده تصویري ژبه هم څرگندېږي، وايي:

((خوشال په ټوله معنا یو سره شاعر دی، ولې رحمان د شاعر نه پورته مقام لري.))

خوشال ته قایل دی او لکه زموږ ادیبان او شعر پېژندونکي چې وايي خوشال خان شاعر دی، خو د رحمان بابا نوم ته بیا د شعر له سترگیو ډېر قایل نه دي، دا خبره اوس څوک په ولس کې نه شي کولای چې رحمان بابا کمزوری دی، ان تر دې چې د ادب نقادان هم د رحمان بابا د منظوم کلام په باب دا خبره په جرات نه کوي چې د خوشال په پرتله یې په منظومه وینا کې شعري ارزښتونه او ښېگڼې تپي دي.

خادم دا خبره لوڅه او برېښه نه کوي چې رحمان شاعر نه دی او خوشال بابا شاعر دی، همدا مفهوم او مانا د ادب په ژبه کوي. رحمان بابا

ته په یوه بل څه قایلېږي، دا چې له شاعر نه پورته مقام څه دی، د رحمان بابا په څېر شاعر یو روحانیت لري، عاطفي رنگ یې پر نورو رنگونو غالب وي، له همدې امله په ټولنه کې یو اعزاز او درنښت لري.

به یوه نثر کې دی تېره او بښینه په خبرو راولي او یو له بله سره خبرې اترې کوي، د دوی دواړو تر منځ خبرې یوه شاعرانه فضا رامنځته کوي.

د استاد د نثر یوه بله بڼه ګڼه داده چې دی د هر علت لپاره معلول او د هر دال لپاره یو مدلول کاروي.

په شاعرانه کلام کې یوه ښکلا دا ده چې شاعر د خپلې ادعا لپاره یو دلیل او ثبوت راوړي، استاد هم د خپلې خبرې لپاره یو هنري منطق کاروي، هڅه کوي چې د کلام د خوړلنې په برخه کې متناسبې کلمې ډېرې وکاروي، (د ګودر پېژندل، نیکی او سړیتوب) هغه لنډې ویناوې دي چې په رڼو ملغلو کې د یوې پراخې دنیا تصویر جوړوي، د ژوند لپاره د علم، شعر او سیاست تعریف کوي، وایي:

((علم اکتشاف! شعر احساس! او سیاست کول دي، عالم فکر کوي، شاعر خبرې کوي او سیاست عملاً کار کوي.

عالم گوري، شاعر خاندي او ژاري او سیاستدان لويي کوي، علم د مغز، شعر د زړه او سیاست د گېډې او غړو پورې تعلق لري...))

د استدلال ځواک: د استاد د نثر یوه بله ځانګړنه دا ده چې

دی د خپل تحلیل او نظر د پخلي لپاره بېلابېل روایات راوړي، د خپلې ټولنې او ولس خبرې را اخلي، په دې نظر دی چې له سوچه پرته باید پر یوه چا د ښو او بدو اطلاق ونه شي، د ښه سړیتوب لپاره هم دا معیار ټاکي:

د خادم نړۍ لید

هغه څوک چې په خپل مسلک کې ماهر او ژمن وي ټولنې ته ګټه رسوي، دا لوړ ځای لري.

دده نثر د ژوند د فلسفې یو رنگین تعبیر او تفسیر دی، په دې نثرونو کې د ولس ځوان نسل روزنه، وطن پالنه، ملت پالنه، دین پالنه او بشر پالنه په ترتیب نغښتي، د فکر او نظر د دایرې د پراخولو توصیه کوي، د یوه مفکر له لیده غږېږي، په (زه) کې ځان نه قیدوي، خلکو ته غوږ نیسي، خپلې خبرې ته د منطق اوبه ورکوي.

په دې برخه کې یوه ځانګړنه دا ده چې دی یوه واحده مانا په خپل شاعرانه استعداد په بېلابېلو بڼو او لارو داسې رسوي، چې تر منځ یې اړیکه تخیلي او تعقلي وي، یعنې هم د بیان او هم د معاني علم پالي.

په دې ټولګه کې دی د یوه افغان له لیده غږېږي.

موسیقې: د استاد خادم په منثور شعر کې د لفظي موسیقیت او د معنا د بشپړولو لپاره د منظوم شعر په څېر کله نا کله یوه نیمه جمله یا فقره تکرارېږي، لکه واخې، په (طلسمي بناړ) کې (بېرته شه د خدای په فضل) همدا موزونه وینا د نثري وینا معنوي لفظي ښکلا ساتي.

که دا جمله لرې شي، نو بیا به په دغه منثوره شاعرانه ټوټه کې هغه خوند او کیف نه وي.

شاعرانه نثر د منطق له مخې هغه نثر ته وایه شي چې شعري ځانګړنې او ارزښتونه په کې وي، شعر د خبرو هنر دی، مخیل کلام دی او د فکر و خیال عاطفي تړون دی، دې ته یې ورته نور تعریفونه هم شوي دي، په شعر کې بنسټي توکي خیال، عاطفه، فکر او اهنگ دی. په هره وینا کې چې دغه توکي موجود وي، هغه شعر نومېږي، یوه ادبي یا

شاعرانه لیکنه له نورو لیکنو سره دا توپیر لري چې شاعرانه یا ادبي لیکنه تخیل پاروونکې وي، پر لوستونکي یا اورېدونکي اغېز کوي او د هغه احساسات، عواطف او تخیل راپاروي، د استاد خادم په دغو نثرونو کې همدغه ځانگړنې موجودې دي، همدغه نېغې په کې تر سترگو او غوړ کېږي، نو ویلای شو چې د استاد نثر یو شاعرانه نثر دی.

د استاد د ادبي نثر په باب ډېرې خبرې کېدای شي، دده هر نثر ځانته سپړنه غواړي، خو ښه خبره دا ده چې له دغه شاعرانه نثر نه خوند او پند واخلو، د استاد خادم په دغه ټولگه (رڼه چینه) کې زیاتره ادبي نثرونه ځای شوي دي، ادبي نثر (تشبیه، استعاده، کنایه، مجاز، پاراډاکس، سمبول، اسطوره او ... رغېدلی دی).

ادبي یا هنري نثر یو ځانگړی موسیقیت او اهنگ هم لري، د لفظونو ترمنځ اوډون، تکرار او هماهنگي یې موسیقیت جوړوي.

استاد په شمېرلو لفظونو، پرېوللو جملو او لنډو لنډو پاراگرافونو کې خپله خبره کوي، دی غواړي چې خپله خبره د داسې غږونو په اهنگین مزي کې وپيې چې مخامخ لوری تر خپل اغېزې لاندې راولي او د هغه حواس او تخیل راوپاروي، ددې موخې لپاره د لفظونو په تړنست کې استادانه چلند کوي.

هر لفظ ځانته اهنگ لري، د توریو د زیر و بېم جگوالی او ټیټوالی، د غږونو تکرار، لفظي او معنوي تسلسل او اهنگین تړاو د نثر موسیقي جوړوي، د استاد په نثر کې دغه خوړلني زیاته وینو، د لفظونو او غږونو تکرار غوڅې غوڅې جملې او د کلام زیروېم دده د نثر موسیقي ده.

د ده د نثر په لفظي او معنوي کلمو او جملو کې داسې یو اغېز نغښتی چې لوستونکی ځان ته رابولي، دی نه وایي چې پانې رپېږي،

د خادم نړۍ لید

حکۀ د پانې د ریږدو خبره عامه او عادي ده؛ بلکې دی له پانې سره د خاندني فعل یو ځای کوي. پانې خاندني، په دې شاعرانه ترکیب کې د پانې (پا) او د خاندني (خا) د غږونو یو اهنګي تړنست دی او هم د خاندني فعل د پاڼو لفظ حسي کړی دی او خندا ته یې جسم ورکړی دی، ژبه یې له عادي حالته اړولې چې دغه حالت یې هم تصویر او هم موسیقي برابره کړې ده.

د استاد د نثر یوه خوږلني دا هم ده چې دی د ترکیبونو، فقرو، جملو او پاراګرافونو تړنست د غږونو په منسجم تکرار سندریز کوي، استاد لیکي:

ای خدایه زه یوازې یم!

زه پرېشانه او بې مرستې یم.

وړې وړې مرغۍ چې جوړه او سیلونه سیلونه گرځي ماته ژړا راځي.

په دې نثر کې د (یم، ې، آ، ه) غږونو تکرار (وړې وړې او سیلونه سیلونه) لفظونو تکرار وینا سندریزه کړې ده چې دغه ښکلا یې د لوستونکي د زړه تارونه ترنگوي. دلته د استاد معنوي ځواک په تشبیهي جامه کې وړاندې شوی دی. دعا یې سندریزه او تشبیهي ده، (په زړه کې د وینې لارې کېدل) د ترحم خبره ده چې د دوو غوایانو په جنگ سره زړه ته راځي، نو په دې نثر کې مفکوره، ترحم، یووالی او محبت دی، ټولني ته دا درس ورکوي چې انساني ژوند په مینه او محبت پایي.

د موسیقیت بله خوږلني یې په دې کې ده چې دی په انځوریزه ژبه غږېږي، دا ژبه یې له فصاحت او بلاغت نه ډکه ده، په دې (زما زړه پاچ ټیکری و، چې د گل په بوتې غوړېدلې و، کوم وخت مې چې راغونډاوه،

په اغزو کې تار تار شو او په لاس رانغی) شاعرانه پاراگراف کې زړه او پاچ یوه تصویري ژبه او حالت رامنځته کړی دی. زړه یو چا ته ورکول او بېرته ترې اخیستل هماغه د پاچ او د اغزي تر منځ رابطه جوړول دي، دی دلته د خپلې خبرې لپاره حسي کلمې راوړي.

په بل ځای کې لیکي چې (مصنوعي خوشالي د پوکنۍ غوندې چوي) لیکوال یا د قلم خاوند ته خبره رالندوي او په لنډيز ورته وايي: ((د تروړمۍ د نیمې شپې په سکوت کې د غټو غټو ستورو نه ورهاغه پلو، د هغه ورو ورو سپرغیو په خفیفو اشارو کې ماته دا راز څرگندېږي، هلته وگورئ.))

د غږونو تکرار یې د کلمو تر منځ معنوي تړنست په تصویري ژبه وړاندې کړی دی.

((... شپه په ټوکو او مسخرو او ساز و سرود اخر ته ورسېده، شمعي ددې مجلس د انحلال او خوړېدو له غمه ټوله شپه په سرو سترگو وژړل، ستوري د لویې شپې په بیدارۍ او کتلو کتلو سترې شول او وار په وار لاپړل، د افق په لمن کې یې ځانونه وغورځول، نازنینانې د خوب په شراب مخمورې شوې، ځینې یوه یوه ځانگې وانگې پرېتې او ځینې لارې کورو ته، ببوجانه یوازې په میدان پاتې شوه، سید کمال چې ببو جانې ته مخامخ ناست و او تمامه شپه یې د شمعي د ژړا هم اهنګي کړې او دننه دننه سوی و، اوس چې د سبا سترگې د مشرق له خوا سر راپورته کړې و او په یوه یوه جلوه یې د نورو ستورو سره خبره کولې، په ورو ورو د ببوجانې خوا ته ور وړاندې شو او په زنانه لهجه یې ورته وویل: (خوړې، څه چې موږ هم کور ته ځو)، دواړه راروان شول، سید کمال له سره پوړنی وغورځاوه او خپل چنگ چنگ برېتونه یې ښکاره کړل...))

د خادم نړۍ لید

په دې نثري ټوټه کې د (س، ش او ... غرونو تکرار او همدارنگه د یو شمېر نومونو او فعلونو بیا بیا تکرار د جملو تر منځ یو اهنګین تړون رامنځته کړی او تصویر یې لا ښکلی کړی دی.

((... په خبرو خبرو... له مجلسه لارل، د سیند غاړې ته ورسېدل، د سیند پر غاړه په یوه لویه تیره سید کمال او بیوجانه دواړه مخامخ سره دوه په دوه کېناستل.

د اسمان ستوري د سیند په اوبو کې ځلېدل، په دې ځای کې یې ددې دوه سترگو څخه چې غړېدې، نورې غړېدلې سترګې نه وې، د سبا سترګه وار په وار رانږدې کېده او په غټو غټو یې دې مینو ته کتل.

سید کمال بیوجانې ته وویل، ببو جانې، ته خبر کوه او زه به درته گورم، دا راز او نیاز د هغې پورې و، چې څو ملا الله اکبر وکړ او سپینوالی په افق کې خپور شو، اوس دا دواړه مین نیمربې او نیمه خوا بېل شول.

کوم وخت چې دوی دواړه راوتل، یوې زړې ښځې چې هغه وخت ویښه وه، دوی یې لیدلي او څارلي وو، سبا یې دا زړه چغول گره په منډه لارې او د ببو مشر ورور ته یې واقعه وویل، مشر ورور کشرانو څلور وروڼو ته واقعه بیان کړه او هر کله چې دوی ددې دوه مینو په مینه څه د بدو اشتباه نه لرله، نو تجویز یې دا وکړ، چې ببو جانه دې په مېړه شي...))

په دویمه ټوټه کې د خبرو خبرو؛ نري نري؛ د (س، ش او یو شمېر نورو تورو) تکرار او همدارنگه د سید کمال او بیوجانې مخامېدو او یو د بل حالت څرگندول ددې نثري ټوټې موسیقي او تصویر لا رنگین کړی دی.

لفظي ښېگڼې: استاد په نثر کې یو پښتون ملا دی، کله پرې عربي دومره زوروره شي چې د یوه ويي بېلابېلو بڼې وړاندې کوي، هغه بڼه زیاته کاروي چې لوستي پښتانه یې هم ډېر نه کاروي او زما په خبر خو ترې ځینې ناخبره دي، خو کله داسې هم شي چې د کلیو او بانډو شپله ژبه کاروي، دا نو هغه خادم دی چې کلي ته یې تگ راتگ زیات دی او له کلیوالو اوري، خپله هم یوه نیمه کلمه جوړوي.

د استاد په نثر کې لفظي یا بدیعي اړخونه ډېر بارز دي، دی د یوه شاعرانه ذهن په وړمو تصویر جوړوي، حرکت او هڅونه کوي، په تصویري جملو کې د زړه خبره او پیغام وړاندې کوي، لوستونکي له ځانه سره بیایي، د ژوند روح وربښي، دی په وچه علمي او ګرامري ژبه مصنوعي خبرې نه کوي، بلکې د یوه شاعر په ژبه غږېږي او په هنري نثر کې ورته دا ارزښت لري چې څنگه پر لفظونو د ژوند ماهیت او حرکت وړاندې کړي: (پاڅی سبا دی، وګورئ سترګه جګه راغلي ده) دلته دی غږ کوي، د غږ کولو فعل سر ته راوړي، (سبا دی) دومره په زړه پورې جمله نه ده، (سبا دی) جملې ته حرکت (پاڅی) فعل ورکړی دی، د (پاڅی) له غږ سره زموږ ذهن هغه چا ته ورګرځي چې د ژوند حرکت او خوږلنې ته باید راوبلل شي، (سبا دی) د یوه حرکت سبب کېږي، ورپسې بیا (وګورئ) له (پاڅی) سره همغږې کلمه ده چې د کلام موسیقي یې برابره کړې او هم یې (سترګه جګه راغلي ده) حالت ته د یوه چا پام ور اړولی، (سبا او سترګه جګه راغلي) له (پاڅی او وګورئ) سره د ژوند د حرکت لپاره دي. دلته (سترګه) د لمر لپاره استعاره ده. همداسې خپله خبره په تصویري ژبه را اخلې: (اوه، دا څومره تیاره ده، څومره توره ورېځ ده، په دې ټکنده غرمه کې دومره تیاره، ته به وایې چې د ترورمې ماښام دی!!!) دلته (څومره) استفهام (تیاره، توره) نومونه او همدارنګه (ټکنده غرمه، ترورمې او ماښام)

د خادم نړۍ لید

د ژوند بېلابېل هنرونه تفسیروي او په معنوي تسلسل سره هم د کلام موسیقي او هم یې لفظي او معنوي بنایست برابروي.

((اوه، دا څومره تیاره ده! څومره توره وریځ ده په دې ټکنده غرمه کې دومره تیاره! ته به وایې چې د ترورمۍ ماښام دی!!!))

د لمر خاته او لمر پرېوانه له خوا توري توري غونډۍ غونډۍ ورپېڅې! اوه څومره په سرعت حرکت کوي، رڼا هېڅ نشته!!!

اوهو، غره‌هار، ډزه‌هار سړی به وایې گوندې کوم لوی ښار بمبار کېږي! اوه، برېښناگانې، داسې ښکاري، لکه د اور متروکې! یا لکه اتشي ښیښې چې په کوم ځای وړول کېږي!

سخت حال دی، بده ورځ ده او اوضاع ډېره خرابه ده، ددې ورپېڅې د شان سره باران، رلی، تندر او سېلاب لازم برېښي!

آه د سېلاب مخه او دغه کلی! دا څوک دي؟ دا ولې داسې بېخبره دي؟ دلته هېڅوک خوځېدونکی نه ښکاري، اوازونه نه اورېدل کېږي؛ دا ولې؟ د خدای لپاره دوی ویده دي او که مړه؟!!!

دغه دی سېلاب راځي، دغه یې مخه ده، ټوب به یوسي، آه په دوی کې به ماشومان وي، ښځې به وي، ښکلې ښکلې نازنینان به وي، د ارمانونو او ارزوگانو ډک زړونه به وي، ټول به یوسي، آه، برباد به شي!!!

هلې وینس یې کړئ، ورغږ کړئ چې څه چاره وکړي، دومره غفلت! دا غرمه او او دا دروند خوب!! آه، دا ټول ویده دي، دا ټول ویده دي؟!!!

فرض کړو چې څومره غږېږي، هغومره نه ورېږي، توره وېرول کوي او سپینه وړول کوي، څومره چې وایې هغومره نه خېژي، مگر بیا هم په

لوړو غرونو خو باران کېږي! او ددې نتیجه سېلاب وي، هر کله چې وي،
دا سېلاب به راشي او ټول به یوسي!!!

دا چې ((د سېلاب مخه چا نیولې ده، سیندونه چا بند کړي، بل
ځای هم نشته او نه د تېښتې لار چې څه به وي)) بې همتي ده!

سېلاب خود کلکو گټانو او تړو سره لگېږي، مگر ډډه ترې کوي!

د انسان عزم، همت او اراده د زمانې د سېلاب مخه لا هم گرځوي،
پاتې لا د باران سېلاب! او اسمان تل د همتناکو د ارادې په موافق حرکت
کوي!!!)

په دې نثري ټوټه کې په تصویري یا انځوریزه ژبه د یوه متحرک
ژوند بېلابېل اړخونه څرگند شوي دي، د نثر په رنگینه پایله کې د سېلاب
یوه کیسه کوي.

((... بېړۍ، په تلو کې ده، زور خوار خفه! او غمجن دی لیکن
بېړۍ، والا خوشال او په خدا دی!

دا صورتونه څوک دي؟ زور ولې خفه دی؟ ښه نو! دی د دوی د
جلا کېدو په خیال غړند دی؟ نه! دی غواړي چې که خدای وکړي زر تر
زره دده د سترگو نه پټ شي او د دوی یاد هم دده د پاتې ژوندانه څخه د
غلط توري غوندې لرې شي! ځکه چې دا هغه زړه غلوونکي شیان دي
چې د زلمیتوب د نشې په ورځو کې هر وخت دده زړه نه چاپېره وو؛ دده
په زړه یې پرده غوړولې وه، ده دا گومان کاوه چې زما سترگې د حقیقت
تصویر ویني، څه چې وینم هغه هماغسې دي هم! ده د دنیا په رنگونو کې
خپل زړه رنگ کړو او له دغه رنگ ورکولو څخه یې د ژوند په ښایست سره
تعبیر وکاوه؛ دنیا د خوشالیو یوه سلسله جوړه کړه: لومړی د ښایست سبا
خپل جعلی نور خپور کړ، بیا رڼا شوه، نو د عشرت وربخ په فضا کې خپله

د خادم نړۍ ليد

چترۍ وغورځوله، وربخ ورکه شوه، بيا نو د مستۍ، رنگ د سرې زرغونې په شان په اسمان خپل ټال واچاوه؛ د ژوند ورځ په دغه ډول تېره شوه؛ اسمان شين شو چې وې لیده ماښام نږدې دی، نو ورڅرگنده شوه چې دغه زړه غلوونکي شيوه په اصل کې د ځوانۍ تېر ايستني وې چې وو يو څه او ښکارېدل بل څه! کله د زړه د مجلس رنگ و رونق په دوی سره و، طاقت، قوت، بډايي، عشرت، خودي، ازادي، ترقي، بنايست، مينهو علم او باور ددې ټولو پټ ښکاره شول!...))

په دې نثري ټوټو کې استاد شاعري کړې ده، دغه نثري ټوټې د منشور شعر لوړې بېلگې دي، ځکه له ژوند سره دده د خبرو انداز، هغه مخاطب کول، ژوند ته ژبه او جسم ورکول، د ژوند يو شاعرانه تعريف دی. (ای ژونده ته همدا وې؟ ده بيا سر و خوځاوه، ويې ويل: ته ټوکه يې او که نه! ليکن ځواني خو هرو مرو ټوکه ده.)

د استاد د نثر يوه بله ځانگړنه دا ده چې دی په کيسه يي بڼه خپل نظر وړاندې کوي، د ټولني د يوې برخې وجود کې خپل تفکر وړاندې کوي: (زور باغوان)

((... دا ځل يې تسکوره ډېره پورته کړه او چې په پوره طاقت يې د يوه زوز په سټه وار کړه، نو تسکوره يې په خاورو کې ډوبه پرېښوده او کړوبه ملا يې لږه سمه کړه.

ښۍ خپره يې د تسکورې په لاستي راچاپېره کړه، کيڼه منگوله يې پرې د پاسه کېښوده، سر يې لږ گسې خوا ته واړاوه.

د لمر پلو ته يې وکاته چې په چرو وربخو کې پټ و او زېر بخنو وړانگو يې د ورځيو د نړيو نړيو درزونو څخه اوږده تنابونه په ځمکه راخپرول او لکه چې په ده يې خندل.

ده چې خپلو سپینو وېستو ته وکتل، نو دده هم وېسکي څه لږ
غوندې سره وتبتهدل.

او چې په کین لاس یې د تندي خوله پاکه کړه، نو په ورو ورو یې
ووویل:

آخر مازیگر شو، زما ټوله ورځ د زوزانو په وهلو تېره شوه.

گلان به څه وخت کرم؟

ځمکه لا بنجره پاتې ده

دا یې وویل او بېرته لگیا شو، د زوزانو په وهلو، دده په زړه کې تېره
شوه، زوزان ایستل خو هم کار دی، زه به خپله وظیفه سر ته ورسوم...))

دی په دې نثر کې د زاړه باغوان کړه وړه، کردار یا کرکټر په داسې
تصویري ژبه وړاندې کوي، چې د ټولني نبض او حالت ترې څرگندېږي،
په ټولنه کې د یوه مسول شخص ارزښت ښيي، سکون او خوشالي د
خدمت په جذبې کې وړاندې کوي.

د استاد په یوې بلې تصویري نثري ټوټه کې چې خوندور خوب
نومېږي، د مور او ماشوم تر منځ خبرې اترې دي، ماشوم په ژبه غږېدل، د
دوی تر منځ د مینې او عاطفې تړاو یو تصویري شعر دی، په دې شاعرانه
نثر انسان خودي او ازادي داسې تمثیل شوې، لکه د ماشوم ژوند او
خوب.

استاد په یوې بلې نثري ټوټه (وروستۍ ورځې) کې وايي: ((... زه
پوهېږم هغه ورځ به راشي چې ددې دنیا نظاره ما لپاره تماشه شي او ژوند
به زما په سترگو وروستنی پرده واچوي او غلی به رخصت شي!

د خادم نړۍ لید

لیکن ستوری به هماغسې د شپې څلېرې، سبا به هغه شان لمر راخېزي او ساعتونه به د دریاب د چپو غونډې د غم او بنادۍ حساب کوي او موجونه به وي!...))

په دې پاراگراف کې ژوند په خپله مرگ ته سپاري، دی په شاعرانه لهجه د مرگ خبره نه کوي، بلکې ژوند قاتل بولي، پرده اچول او غلی تگ د مرگ حالت دی.

د استاد په نثر کې مور لکه وړاندې چې وویل حسې کلمې یو شاعرانه منظر کاري، دی وايي: (هوا ساړه اسويلي کوي) دا جمله یو ځانگړی حالت نسي، هوا مشخص شکل نه لري او د حواسو په واسطه یې بڼه وړاندې کېږي، دا حواس هم د یوه شاعر حواس دي. ((... غوتۍ نه دي غورېدلې، یوازې هوا ساړه اوسېلي کوي، نه ما د هغه صورت وکوت او نه مې د هغه اواز؛ واورېد! ما، تش د هغه دورو قدمونو اواز له هغه سرک څخه اورېدلی دی چې زما د کاله په مخکې دي! یوه لویه ورځ د فرض په غورولو تېره شوه او ډیوه تر دغه وخته ونه لگېده؛ زه دې کور ته نه شم غوښتلی، زه د ده د وصال په ارزو ژوند کوم؛ لیکن دا ساعت تر اوسه نه دی راغلی!...))

تصویري ژبه: استاد خادم په دې برخه کې بیا د یوه استاد نثار په توگه خپل فکر او خیال کارولی دی. دده دغه نثرونه په بیاني ژبه نه؛ بلکې په بدیعي او تصویری ژبه وړاندې شوي دي، تر څنګ یې د ادبي نثر ټولې نښګنې او ښکلاوې هم ساتلې دي، یوازې یې فکر نه دی وړاندې کړی او نه یې یوازې د خیال پروا ساتلې ده. خیال او فکر دواړه یې په یوه اهنګین مزي پېيلې دي.

خپلو لیکنو ته یې خیال خوند او فکر ژوند گڼلی دی. له غره سره خبرې کوي، غره ته ژبه ورکوي، غر مخاطبوي، غر په خبرو راوړي، په همدغو خبرو او تصویرونو سره دی خپل فکر پالي.

دی وايي: ((ای د خيبر غرونو! بس کړئ دا د بېلتانه وظيفه پرېږدئ، پرېږدئ چې د یوې مور او پلار زامن سره په دیدار ماړه شي، په یوه کور په یوه انگر کې دننه تاسو د کوه قاف مثال څه له جوړ کړی دی؟ راتپت شئ! او په خپله سینه ليار ورکړئ، هغه میندو ته چې زامن یې تاسو یو تر بله فنا کړي او هغو خویندو ته چې وروڼه یې د هغه په بې ابۍ په خپلو سروڼو او وروڼه بلوي.

بس کړئ! د مینانو او عاشقانو په منځ کې رقیبانه سیاست تر کومه...))

اوس په همدغه نثر کې کړئ، پرېږدئ، شی او ورکړئ هماهنګې کلمې او د دغو کلمو تکرار او همدارنګه لنډې او غوڅې غوڅې جملې او شاعرانه ترکیبونه د نثر موسیقي برابروي.

په همدې اهنګ په نثر کې نور زیات فعلونه هم تکرار شوي دي، بله ښکېله په کې دا ده چې دی دخيبر غرونه ځانته مخاطبوي، د بېلتانه پرې پرې وراچوي، له دغې پرې نه دده موخه یو سیاسي غرض دی، ده هغه غرض په بیاني ژبه نه؛ بلکې په تصویري یا ادبي ژبه وړاندې کړی دی.

دې ته ورته نورې نثري بېلګې هم لولو، په دې ټولګه کې چې د منشور شعر او یا ادبي نثر نوم پرې ایښودل کېږي، زیاتره همداسې نثرونه راټول شوي دي، معیار هم ورته همدا په پام کې نیول شوی چې دا نثرونه به د خادم له هغو نثرونو چې یوازې او یوازې په معني رنگ رنګېدلي یا یې مانا پر رنگینۍ زوروره وي، توپیر ولري.

د خادم نړۍ لید

هسې خو خادم په خپل ژوند کې ډېرې زیاتې لیکنې کړي، خو دلته مور له هغو نورو خبري او ژورنالېستیکو، سیاسي او... لیکنو تېر شو، یوازې مو دده همدغه شاعرانه خبرې او د ژور فکر تحلیلي لیکنې چې ادبي مالګه هم لري، راواخیستي.

د خادم صیب په دغو نثرونو کې یو کمال دا دی چې کیسه یې طرحې وړاندې کوي او لوستونکي ته تلوسه په کې رانغاړي، همدارنګه خپله خبره د کیسې یا نکل په بڼه راسپړي او یوه لنډه، ګنډه او شاعرانه پایله یې راوباسي.

دغه ښېګڼې مور په (نوی اکتشاف، نوې لیاره او...) کې لولو.

د نثر بله ښېګڼه یې دا ده چې تصویري جملې را اخلي، دغه تصویري جملې دده د خیال زېږنده دي، بېلګه یې (زما زړه داسې دی، لکه د سبا باد چې په لاله زار ګډ وي)

د استاد کمال په دې کې دی چې تصویري ژبه په لوی لاس مصنوعی کوي نه، طبیعي هنر یې به مصنوعی وزرونو نه الوځي، بلکې طبیعي مناظر په طبیعي او تصویري ژبه وړاندې کوي، په لوی لاس د خیال په وزرونو نه الوځي. دلته یې یو څو بېلګې راوړو چې یوه طبیعي منظره یې په ډېرو طبیعي لفظونو او تصویري ژبه کې وړاندې کړې چې هم خوند او هم رنگ وېشي.

((مازیګر لمر په غږ غږه دی، د انګړ په منځ کې د ګلانو د کیاریو په غاړه وړوکی ماشوم په لوبو بوخت دی، په لمن کې خاورې اخلي له یوه ځایه یې بل ته وړي او هلته غونډوي!))

مور د کاله په کار اخته ده، په ډېره بېره لګیا ده کالي کوندي سنبالوي، ځکه چې ماښام دی او وخت ناوخته دی، د کار په منځ کې یې

چې پام شي، نو غږ کړي چې (زړگيه) څه کوي؟ ماشوم په خپله نيمکله او خوږه ژبه وايي (دودۍ پکه کم!).

مور: څه کوي؟

ماشوم: دودۍ پکه کم، يانې ډوډۍ پخوم

مور د کاله په کار بوخته او ماشوم په خپلو لوبو بوخت دی، وړې وړې مرغۍ چې په کياريو کې يې ټوپونه وهل خوشحاله خوشحاله او جلتې جلتې گرځېدې، يوه يوه والوته او ټولې خپلو بچيو او ځالو ته لارې.

وخت تېرېږي، لمر ولوېد، له بنکته تياره راپورته او د ځمکې په مخ راخوږه شوه، د اسمان په شنه او نامحدوده فضا کې ځای په ځای ستوري رابنکاره شول.

مور چې د کاله د بيړې نه خلاصه شوه، نو ځان سره يې وويل: آه! ماښام دی ژرغونې شوه، بچۍ مې هلته لوبې کړي، آه زما هېر شوی دی!!!

ورغله، څه گوري، ماشوم د خاورو نه وړې وړې او پلنې پلنې ډوپکۍ جوړې کړي دي، جر پر پروت دی، چې ستړی شوی دی، په خاورو کې يې سر ايښی دی او د خوب د قاصدانو لاس ته يې ځان سپارلی دی.

د ماښام په خړه تياره کې مور د خپل ماشوم سر ته ولاړه ده، زړه يې د يو عالم ترحم او رقت نه ډک دی او چرت وړې ده.

هو د ژوندانه مثال همدا دی.

د خادم نړۍ ليد

مور په خپل ژوند کې همدغسې په خاورو لوبې کوو، په دغه لوبو اخته اوسو چې د مرگ دروند خوب په مور خپله چپه راوړي او بل عالم ته مو بوځي .

مگر آه، څومره خوږې دي دا لوبې!

او څومره خوندور دی دا خوب چې په خپله خوښه او ازادۍ سره وي!!!))

ددې ترڅنگ يو بشپړ انځور هم وړاندې کوي، مکالمې او ډيالوگونو يې ډېر خواږه دي، دی نه وايي چې يو ماشوم خبرې کوي د ماشوم په ژبه د ماشوم له ذهنه غږېږي، دمور او ماشوم تر منځ عاطفه نښي، د بشپړ انځور په برخه کې هغه بهترينه منثوره شاعرانه ټوټه ده چې مور ته د شعر په ژبه فکر را کوي .

دلته تاسې وگورئ (مازيگر نمر به غږ غږه دی) دی نه وايي چې لمر په لوېدو دی، ځکه لوېده کلمه د هر چا په خوله کې وي، خو غږ غږه يو داسې انځور جوړوي، چې هم غږ لري، هم يو حالت وړاندې کوي او د لوېدو مانا بندي .

په دغه نثر کې دی د يوه ماشوم ټول حرکات، هيلې او غوښتنې را اخلي، د مور مينه له ماشوم سره نښي، د ماشوم په ژبه غږېږي، دا د نثر يوه نښگڼه ده چې ته په هغه کې شخصيتونه او سبکونه څرگند کړي، د ماشوم نيمکۍ ژبه داسې رانښي (دودۍ پکه کم) که دی هېڅ ماشوم ونه وايي او همدا لفظونه وکاروي، نو د دغو لفظونو تر شا د ماشوم څېره انځورېږي .

ښه ماشوم په لوبو سترې کېږي، بالاخره ((په خاورو کې يې سر ايښی دی او د خوب د قاصدانو لاس ته يې ځان سپارلی دی))

دلته اوس دی نه وايي چې ماشوم ویده دی، ځکه هغه یوازې یوه بیاني او خبري جمله گرځي، د خوب دقاصدانو لاس ته ځان سپارل تصویر او هنري جمله ده، دی د همدغې نثري ټوټې پایله راباسي او وايي ((هو د ژوندانه مثال همدا دی، مور په خپل ژوند کې همدغسې په خاورو لوبې کوو، په دغو لوبو اخته اوسو چې د مرگ دروند خوب په مور خپل چپاو راوړي او بل عالم ته مو بوځي، مگر آه څومره خوږې دي دا لوبې او څومره خوندور دی دا خوب چې په خپله خوښه او ازادۍ سره وي.))

ددې نثر ډېر لفظ د پای په ټکو کې دا دی چې په وینه کار اوفعالیت او بیا خوب هلته خوندور بولي چې له ازادۍ سره وي.

دا یوه بېلگه وه چې مور دلته وړاندې کړه، په دې ټولگه کې همداسې نورې ډېرې بېلگې هم مور لوستلای شو، زه نه غواړم چې نور د استاد خادم په شاعرانه وینا وغږېږم، دده د منثور شعر راسپړنه وخت او پوهه غواړي، همدومره ده چې لږ تر لږه ددې ټولگې (رڼه چینه) په تخنیکي اړخ یو څو جملې لیکم.

همدې نثر ته ورته خواږه مور دده په یو شمېر نورو نثرونو، لکه د کوترو کور او ... کې هم موندلای شو، دا هغه نثرونه دي چې د فورم یاچوگات له مخې یې نثر بولو، خو د کیفیت له مخې د شعر خواږه او جوهر لري، نو دمنثور شعر ښې بېلگې یې گڼلای شو.

د استاد مسجع نثر یا منثور نظم: استاد عادي نثر ترڅنګ د مسجع نثر په لیکلو کې هم خپل قلم ازمیلی دی، هڅه یې کړې ده چې خپلې تصویري ژبې ته یو موسیقیت وروبښي، دده له انده د لفظونو په

د خادم نړۍ لید

موسیقیت او اهنګ کې پیغام او د ژوند تفسیر ډېر ښه وړاندې کېدای شي.

د مخامخ لوري د حواسو د پارونې لپاره اهنګینه تصویري ژبه تر عادي ژبې او وچو لفظونو غوره ګڼي. ((...لوی افغانستان که کوچنی شوی وي، دا به ملي قصور نه وي، خو که جوړ نه شي او قهر به مو هم ورته سوړ نه شي.

وروري او دوستي په حساب ده، دا مسئله د پښتو د مقدس کتاب ده، غریبي به ومنو او مرګ، خو نه د تپسوری ساز و برگ، دا زه نه وایم، دا وایي افغان، هغه چې بولي یې پښتون مسلمان، هغه چې نا دار دی، خو دارا دی د ایمان.

استعمار او استثمار دواړه لعنت دی، مفت خوري له ټولو بد عادت دی، چل ول کول د شیطانانو خصلت دی، مور ټګان نه یو او خونښ مو نه دي ټګان، لعنت شه په هر شیطان.

دلته په دې ملک کې سپرغی دي او لمبې، پټې په ایرو کې پرتې دي او ویدې، په دې غرونو کې اورتونونه دي.

سلام ای پامیر او سپین غره!

درناوی ای امو او خیبره!

درخار شم ای د تاترې او تیرا سره!

ای مارګلی او هراته!

ای گوادر او سواته!

ای د لوړو څوکو گوربته سلام!

ای لرغونیه غور او باختره احترام!!))

استاد هڅه کوي چې په سمبولیکه ژبه هم وغږېږي، د یوه وفادار ملگري او سپي کیسه کوي. په دې نثر کې دی د خپلې ټولنې ټولنیز او سیاسي حالت وړاندې کوي.

د استاد د علمي سفر یادښتونه او یوه سفرنامه: په دې ټولګه کې داستاد یو شمېر تحلیلي لیکنې هم ځای شوې دي. په دغو تحلیلي لیکنو کې ټولنیز، سیاسي او کولتوري مسایل نغښتي دي.

په دې لیکنو کې داستاد لوی کمال او هنر دا دی چې ده ټولنه، خلک او بېلابېلو خواووې مطالعه کړي، اورېدلي او لیدلي یې دي، وروسته یې پر خپلو مشاهدو ذهني فعالیت ترسره کړی دی، تر ذهني فعالیت وروسته یې دغه مشاهدې د خپلې مفکورې او نظر په لوبې کې د لفظونو په اهنګین اوډون وړاندې کړې دي، په دې لیکنو کې د استاد ذکاوت، نظر او پخه علمي مطالعه او ادبي ځواک له ورايه ښکاري، د ده د دغو لیکنو پله هم درنه ده.

د استاد کیسه یې نثر: استاد یو شمېر تخیلي، رومانتيکي او فولکلوري کیسې هم لیکلې دي، په دغو کیسو کې یې طبعي منظرې او رومانتيک اړخونه څرګند دي. خپله مفکوره یا تحلیل په لومړیو او یا په اخر کې راوړي، د خپلې خبرې د پخې دزبات او خوړلنۍ لپاره یوه کیسه یا نکل کوي، عجیبه دا ده چې دده د کیسو کرکټرونه په تېره هغه چې په ټولنه کې منفي تصویر لري، هغه مثبت انځور شوي دي، لکه درواخلې د سید کمال او بېوجاني په رومانتيکه کیسه کې.

ددې ټولګې په هنري نثري برخه کې دده یو شمېر داسې کیسه یې نثرونه هم ځای شوي دي چې د لنډو کیسو غوښتنې بشپړوي)). (۲۳: و-ظ)

۲۰- اسدالله غضنفر: اسدالله غضنفر د هېواد له نامتو

لیکوالو، کیسه لیکونکو او کره کتونکو څخه دی، ده د نثر پر جوړښت او هنري خواوو ډېرې لیکنې کړې دي، غضنفر د استاد قیام الدین خادم (نوي رڼا) اثر کتلی او په یوه ځانگړې لیکنه کې یې د دغه اثر خصوصیات ارزولي دي. دا لیکنه (له نوي رڼا څه راواخلو او څه راواڼه خلو؟) تر نامه

لاندي لیکل شوې ده. ښه به وي چې د استاد خادم له نثر سره د زیاتې اشنایۍ په خاطر یې درنو لوستونکو ته وړاندې کړو:

((د افغانستان د شلمې پېړۍ په ادبیاتو کې د مقالو یوه مهمه ټولگه د استاد قیام الدین خادم (نوي رڼا) ده. نوي رڼا په درېیم ځل په (۱۳۸۴ل) کال کې په لویه کچه په پنځه سوه شپږ دېرش مخونو کې چاپ شوې ده.

اووه څلوېښت کاله پخوا په (۱۳۴۰ل) کې د (نوي رڼا) په لومړي چاپ باندې په خپله مقدمه کې استاد خادم لیکلي دي چې: ما د خپلو تېرو څلوېښتو کالو له مقالو، کانفرانسونو، ادبي ټوټو، ځینې تحقیقي مضامینو او قصو څخه په کتابي صورت یوه داسې مجموعه تیاره کړه چې ادبي اوفادې اهمیت ولري او د پښتو نثر نمونه وي.

ددې کتاب لویه برخه د مقالو ده. مقاله نثري ژانر دی. معمولاً لنډه وي، لکه لنډه کیسه. لنډه کیسه د یو چا په ټول ژوند رڼا نه اچوي، بلکې

خاصو پېښو او د یو چا خاصو خوښوونو ته اشاره کوي. مقاله هم غالباً د موضوع له ځینو اړخونو راجورلي. په مقاله کې لیکوال معمولاً د یوې پېښې، موضوع یا مفکورې په اړه خپل نظر څرگندوي. ځینې مقالې د خاصو علمي او فني ساحو د کسانو لپاره لیکل کېږي، خو اکثره یې د عام لوستونکي لپاره وي او د لیکوال هڅه په کې دا وي چې صریحې، واضحې او جذابې خبرې وکړي چې په لوستونکي باندې خپله لیکنه ولولي.

له (کنفرانسونو) د استاد منظور هغه لیکنې ښکاري چې خلکو ته یې اورولې دي. دغسې ویناوې چې ولیکل شي، مقالې یې بللی شو او هغه څه ته چې استاد (تحقیقي مضامین) وايي هغه هم د مقالې د ژانر برخه ده.

مقاله د استدلال او معلوماتو په مټ لیکل کېږي، تخیلي ژانر نه دی، خو ادبي یې د شعر په څېر ډېر ځله مجازي معناوې لري، د شعر غوندې یې لوی مقصد د احساس پارول دي او بیا هم د شعر غوندې د ژوند واقعي مسایلو ته واقعي حل لارې لټول خپل کار نه گڼي. په ذکر شوې مقدمه کې د استاد خادم دا خبرې د هغه په ذهن کې د مقالې او ادبي ټوټې د توپیر څرنگوالی رابښي: زما د منثورو ادبي اثارو دوې مجموعې پخوا تر دې د نوي ادبیت پر خوا میلان ښودل شوی دی. مگر په نوې رڼا کې دا کوشش شوی دی چې د پښتو په نثر کې یو داسې اسلوب ایجاد کړی شي چې د ټولو علمي، فني او افایي معلوماتو د افادې لپاره مساعد وي.

(قصه) هم چې په نوې رڼا کې یې څو مثال شته، د تخیل یا تخییل او واقعیت مشترک پیداوار دی او د ادبي ټوټې په څېر یې له مقالې په اسانه بېلولای شو، خو که یوه لیکنه د قصې غوندې پلاټ ولري، مگر پېښه او موضع یې ټوله واقعي وي، هغه بیا کیسه نه بولو. په نوې رڼا کې ځینې

د خادم نړۍ لید

لیکنې د قصو غوندې پلاټ لري، خو واقعي حوادث دي، لکه د وزیر محمد گل خان موند مرحوم په لاس د جنایت کارو د نیولو یوه حادثه چې د یو پولیسي ابتکار، تر عنوان لاندې لیکل شوې ده. دغسې لیکنې ادبي او هنري رپورټ بللی شو، خو ایا په خپله استاد به په نوې رڼا کې خپلو داسې لیکنو ته چې د کیسو غوندې مضبوط پلاټ لري، یا یې نه لري مگر واقع شوی حالت بیانوي، مثلاً:

د یوې خاطرې یا د سفر د مشاهدو (لکه د بحر اباد سمخې) بیان یې په کې کړی دی، کوم نوم ورکاوه؟ زه بهتره بولم چې د (بحر اباد سمخې) د یوه سفر راپورتاژ وبولم او په هغو ژانرونو کې یې شامل نه کړم چې استاد یې نومونه اخیستي دي.

په نوې رڼا کې دسوال و ځواب په بڼه یوه نیمه لیکنه هم شته چې واقعي هغې ته یې (لکه ایا د وطن مینه غریزي ده؟) رپورټ ویلی شو او خیالي هغې ته یې تر دې چې مقاله یې وبولو ممکن دمکالمې یا داسې بل نوم ورکول مناسب وي.

په دې کې شک نه شته چې مقاله ډېر مهم ژانر دی، مگر په دې کې هم شته نه شته چې دې ته که هر شکل اوتعریف وټاکې، دا په کې نه ایسارېږي. همدا وجه ده چې د ژانر په توګه په مقالې باندې ډېرې لږې خبرې کوو، خو په دې کې موږ تاوان کړی دی، مقاله د فکر د لېږدولو ډېر مهم او ممکن تر ټولو مهم ژانر وي.

د استاد خادم لیکنې هم ددې پخواني میراث له اثراتو پوره پاکې نه دي، د مثال لپاره د نوې رڼا د ادب او حیات په نوم مقالې داچملې ولولئ:

((په ایتم کې له هستې نه چاپېره الکترونونه او په افلاکو کې اقمار له شمسو او بیا شمس له خپلو ټولو اقمارو سره دیو بل شمس نه گرد چاپېره گرځي او مرکز د جاذبې په قوت سره خپله سلسله ساتي. هلته هېڅ زورور کمزوری نه خوري او نه یې هلاکت ته ورکوي، بلکې که احياناً داسلسله خطا شي، نو هلاکت او تباهي طاري کېږي، نو ایا انسان له دې نظامه کوم وتلی شی دی چې دلته به اجتماعي مرکز چې شاه وي، که حکومت، بې له تنظیم او ادارې نه بله خوا ته چې تخریب ته منجر کېږي، نیسي؟ او که دا ليار ونيول شي، نو د کایناتو د دغه حاوي قانون نه به پرته بله نتیجه ورکاندي؟ بلکې د کایناتو نظام د ارتقا او تکامل خوا ته هدايت او رهبري کوي، نه د تخریب اوتباهي لور ته.))

استاد خادم په خپلو ځینو جدي مقالو کې هم له تشبیهي استدلاله استفاده کړې ده.

۱- په تشبیه باندې د واقعیت گومان کول: په خیال باندې د واقعیت گومان کول دي. په خیال باندې د واقعیت گومان ضرور نه دي چې خامخا د تشبیه په اساس وي. نور ډولونه هم لرلای شي. استاد خادم (د شهاب الدین غوري سیرت) په نوم مقاله کې لیکي: ((د دېنه پس په دویم کال ناڅاپه سلطان له غزني نه روان شو، یو نیم لک پښتانه، ترک او تاجیک لښکر ورسره وو، دا لښکر چې پېښور ته ورسېد، نو دلته دېره شو. هېڅوک نه پوهېدل چې سلطان څه اراده لري او دوی چېرته ځي. اخر یو زور سپاهي زړه کلک کړ، سلطان ته راغی، ویې ویل: اعلحضرتا، ستاسو اراده څه ده؟ او ددې لښکر مقصد څه دی؟ سلطان په موثره لهجه ورته وویل...)) دلته مونږ وینو چې واقعیت او تخیل سره ګډ شوي دي. په تاریخي ناولونو کې تاریخ هم وي، خو څرنگه چې لیکوال تاریخ نه، بلکې ناول لیکي، نو د خپلې لیکنې د اغېز د زیاتولو لپاره بلا خیالي جزئیات

د خادم نړۍ لید

ورسره یو ځای کوي. خو یوه مقاله چې دتاریخ او واقعیت په نوم ثبتوو، هلته بیا تخیل که ښکلا هم پیدا کوي، د لیکنې اهمیت کموي. د استاد په لیکنو کې یو نیم بل ځای هم دخیال او واقعیت دغسې گډول وینو.

۲- **بې طرفه سبک:** د (شېر شاه سوري اخلاق) په نوم مقاله

کې لولو: ((... له دغه مینځه یو نفر پښتون چې یوسف خېل یې باله او په خان خانان ملقب و، کابل ته په بابر پسې لاړ او مغول بابر پادشاه ته یې په سلطان ابراهیم لودي باندې د یرغل کولو لارې چارې وروښودې او ترغیب یې ورکړ چې څو د دغه کورني نفاق او ملي خیانت په نتیجه کې د سلطان بهلول لودي نمسی او د سلطان سکندر لودي زوی، سلطان ابراهیم لودي د پاني پت په میدان کې په ډېره ځوانمردۍ او مېړانه دمغلو سره په جنگ کې په شهادت ورسېد.))

ایا که بابر په دې جگړه کې وژل شوی وای، بیا به هم لیکوال ورته لیکلي و چې په مېړانه شهید شو؟ په دې کې شک نه شته چې تاریخ ډېر ځله د زورورو ملاتړ کړی او بلکې د زورورو په خوښه لیکل شوی دی، نو کله چې د مغلوب لوري لیکوال ته قلم په گوتو ورغلی، د تاریخ د بې انصافی د ازالې لپاره یې د مغلوب ننگه کړې ده، مگر له بې انصافی سره ورته مقابله پخوانۍ بې انصافی نه ختموي، بلکې صرف یوه نوې بې انصافی زېږوي او بله دا چې که غواړو تاریخ زموږ خلکو ته خیر ورسوي، نو دلیکلو په وخت یې باید خپلې ملي، نظریاتي، منطقي، یا نورې خواخوږۍ هېرې کړو. یوازې په علم او تاریخ کې نه بلکې ان په بلکل تبلیغاتي لیکنو کې هم د سبک بې طرفي په گټه ده.

۳- **د تېرو زمانو له خلکو د خپلې زمانې د خلکو د**

ارزښتونو توقع لرل: په همدې پاسني مثال کې یوسف خېل په ملي

خیانت تورن شوی دی، خو ایا په هغه زمانه کې د ملي خیانت هغه مفهوم وو، لکه اوس چې شته؟ د استاد په لیکنه کې د افغانستان د ځینو نورو لیکوالو په څېر کله کله د تېرو زمانو د خلکو کړنې د اوسنیو ارزښتونو په تله تلل کېږي او یا پخوانیو خلکو ته اوسني ارزښتونه منسوبېږي.

۴- په نوې رڼا کې (د غزني ساحه) په نوم مقاله داسې پیل شوې ده: ((دغه ځمکه چې د امو او اباسین او پامیر او بحیره عرب په منځ کې پرته ده، د طبیعت او جغرافیایي وضعیت په لحاظ یو هویت او ځانته تشخص لري. دغه هېواد چې نن د افغانستان او پښتونخوا په نومو بېل یادېږي، په پخوانو اعصارو کې کله په اریانا او کله په پښتونخوا یاد شوی او نن ورته مونږ پښتیا ويلي شو.

دا ځمکه یوه جگه سطحه ده چې داسې لوړو غرونو، اوچتو څوکو احاطه کړې ده چې تېرېدل ورته په اسانۍ سره ممکن نه دي...)) لیکوال اصلي موضوع ته چې دغزني ساحه ده، ډېر وروسته راځي.

۵- د غزني د ساحې په مقاله کې یو ځای لولو: ((د غزني د ښار نه مخامخ د کندهار په لور د سړک دواړو غاړو ته یو څو کلي دي. دلته عنایت الله خان او د مهجور ډله زموږ اشنایان دي. حاکم عبدالوهاب د دغو کلیو سپین رېری دی. دلته ځینې خلک په دې خبره سخت ټینګ دي چې مونږ خلیج یوو...))

د مقالې یو لیکوال ممکن دغسې خصوصي موارد د مطلب د وضوح، د تصویري کولو او یا لوستونکي ته د زړه ورګډولو اود صمیمي حالت د پیدا کولو په خاطر ذکر کړي، خو که دغه کار د لیکنې د انسجام د ښکېلو په بیه وي، بیا نو تاوان پېښوي. مقالې له لویه سره په جدي او

د خادم نړۍ لید

غیر جدي ډولونو وېشل کېږي. لوستونکی د یوې مقالې د لومړیو جملو په لوستلو سره پربکړه کوي چې له څومره جدي یا غیر جدي متن سره مخامخ دی. د غزني په اړه د مقالې پیل د پوره جدي او بلکل غیر شخصي طرز احساس راکوي، خو پاسنی خبرې بیا زموږ له لومړي احساس سره اړخ نه لگوي. دنوې رڼا په ځینو مقالو کې دغه ناهماهنگي شته.

۶- شاعرانه تاکید: د شعر ژبه د مبالغې ژبه ده، خو مقاله که ان د تشو تبلیغاتو لپاره هم لیکل کېږي، د مبالغې په وجه تاوان کوي، استاد په یوه نیمه مقاله کې له شاعرانه تاکیده کار اخلي چې د لیکنې د معنا قوت ته تاوان رسوي. په (ادب او حیات) نومې مقاله کې لولو: ((زما په فکر په وروستیو قرونو کې د پښتنو ناکامي د حیات په ساحه کې فقط او فقط دې ته راجع ده چې زموږ د مشرانو عمل له ادبه خالي وو...)) استاد دلته د ادب په اهمیت شاعرانه تاکید کړی دی.

۷- د موضوعاتو تداخل: د استاد په ځینو مقالو کې د موضوع وحدت ته پام نه دی شوی، کله کله خو ان په یوه جمله کې هم وحدت نه وي. مثلاً: (د گردېز جغرافیه) په نوم مقاله کې لولو: (خلاصه دا چې گردېز مهم مرکز اوله کابله ډېر پورته او یخ دی.) دا جمله د مقالې د تېرو کړنو خلاصه نه، بلکې د تیت و پرک خبرو مجموعه ده.

۸- د کلمو د اصلي شکل او معنا تصور: د نوې رڼا لیکوال د شلمې پېړۍ د افغانستان د ځینو نورو لیکوالو غوندې د کلمو د اصلي شکل او معنا په اړه خپل تصورات لري او کله کله خو د همدې شخصي اتمولوژي او فقه الغت په مټ تاریخ او واقعیتونه تفسیروي. د غزني د ساحې په نوم ذکر شوې مقاله کې یو ځای لولو: ((ډېر کرته به زما خاطرې ته راتله چې مقور څه معنا؟ مگر کوم وخت چې زه مقور ته لارم او د دغه

ځای وضعیت مې په یو عام نظر مطالعه کړ، نو پوه شوم چې دا ځمکه یوه چراگاه ده، په دې ځای باندې د کوچیانو او مالدارو د کډو د تگ لاره ده. دا خلک به په اوږې د غور ایلبندو ته تلل او ژمی به د اباسین غاړو ته کوزېدل.

کوچیان په خپل حرکت کې معلوم ځایونه لري چې هلته اړوي، دغه ځای ته مېنه او کور وايي، نو مقور د مکور، مور کور او زموږ کور په لاره مقور شوی دی، د مکور په لاره سپری جاغوري ته ځي چې په اصل کې جای غوري یعنې د غوریانو ځای دی او د دې نه معلومېږي چې په دې ځای کې د غوریانو حکومت او دارالسلطنه تېره شوې ده.

د کلمو د اصلی شک د تصورولو په مټ د تاریخ بیان د افغانستان د شلمې پېړۍ په څېړنه او لیکوالۍ کې نور گڼ مثالونه هم لري.

د استاد خادم په ادبي میراث کې غور مونږ ته ډېر څه رازده کولی شي. د استاد نوې رڼا یوازې د خپل وخت لپاره نوې نه وه، د اوسنو لپاره هم د لارې د یو مثال حیثیت لري، په دې ټولگه کې د عالی فکرونو خزانې او د بڼې لیکوالۍ گڼې باریکۍ پیدا کولای شو. زما په خیال ځینې هغه مهم ټکي چې مونږ یې باید په نوې رڼا کې له استاد زده کړو او په هغو کې د استاد پیروي وکړو، دا دي:

۱- په افعالو کې تنوع: اسم او فعل د جملې اصلي اجزا دي.

جمله بې ستاینومه او بې قیده راتلای شي، مگر بې اسمه او بې فعله نه جوړېږي. کله چې وایم: راغی! که څه هم په دې جمله کې د چا نوم نه دی اخیستل شوی، خو د نوم مفهوم په کې شته. دلته یو چاته اشاره شوې ده، که چا ته په کې اشاره نه وای، بیا نو خبره نامفهومه وه.

د خادم نړۍ لید

په ژبه کې اسمونه یې شمېره وي، خو فعلونه خورا محدود وي او په دې محدودو کې هم ځینې افعال ډېر تکرارېږي او یا خو که د ډېر تکرار د مخنیوي امکان موجود هم وي، لیکونکي د لټون له زحمته د ځان د بچولو په خاطر یوازې هغه افعال استعمالوي چې سمدستي وریادېږي. همدا وجه ده چې د معنا د دقت او د بدرنگ تکرار د مخنیوي لپاره په افعالو کې تنوع له لیکواله پوره زیار غواړي. موږ په دې برخه کې له استاده ډېر څه زده کولای شو.

استاد لیکي: ((ځینو خلکو ته باغباني خوند ورکوي، ځینو نورو ته مالیاري کول او گلونه کرل او پالل مزه ورکوي او ځینې خلک داسې هم شته چې هغوی ته د خلکو پالل، ساتل او لویول د خوشالی باعث وي.)) د نوې ریڼا د درېیم چاپ ۱۹۷ مخ.

دا متن که یې تجربې لیکونکي لیکلای، نو شاید په درې واړو جملو کې یې یو فعل تکرار کړی وای.

یو بل مثال: ((د فرد او اجتماع حوايج او ضروریات یو تر بله سره فرق کوي، که نه؟ د فرد او جماعت روح سره تفاوت لري او که نه؟ د فرد او ډلې د پاره اصول او قوانین یو دي او که بېل بېل؟)) ۱۹۴ مخ

د استاد خادم په نثرونو کې دا رنگه ډېرې بېلگې وینو چې افعال د نثر د روانۍ، د موسیقي د قوت او د معنا د دقت درې واړه مقصدونه ترسره کوي. دلته که مثلاً د لومړۍ جملې فعل تکرار کړو، په معنا کې فرق نه راځي خو نثر به یې خونده شي او که د دغو مترادفو فعلونو ځایونه هم سره بدل کړو، د کلام رواني، موسیقي او د معنا رسایي به ورسره کمه شي.

استاد په خپله یوه مقاله کې چې دملگرو ملتونو د تاسیس د لسم کال په مناسبت یې کښلې، لیکلي دي: ((د ملگرو ملتو ټولني وکولي شول

چې د اروپا د جنگ د پېښېدو مخه ونیسي. په کوریا کې جگړه محدوده او په متارکه یې بدله کاندې. د هند-چین جگړه بس او ترک کړې. د یونان، ایټالیا او شرقي اروپا په اوروڼو اوبه واچوي، دجرمني خبره د حل خواته نږدې کړې. د چین او فارموسا معضله کې د وساطت او صلحې لاسونه کار کوي. د کشمیر مسله غلې ده. ایران کې نن سبا آرامي ده. مصر، سوډان لږ و ډېر په آرام شول. دا خبرې د دنیا غټې غټې واقعي وې چې د ملګرو ملتو انجمن په کې موفق دی.)) ۱۶۲ او ۱۶۳ مخونه.

دلته وینو چې استاد د متنوع فعلونو په برکت د هغه وخت د نړۍ د بېلو بېلو ملکونو د امن و ثبات د وضعیت تر منځ ظریف توپيرونه راښودلي دي.

۲- نثر کې موسیقي: خپرونکو پخواني نثرونه له لویه سره د مسجع او مرسل په دوو ډلو وېشلي دي. په تېره زمانه کې اکثره لیکونکو د معنا رسولو ته دومره اهمیت نه ورکاوه، لکه د نثر هغه موسیقي ته چې د تسجیع په مټ پیدا کېدله، خو ځینو نورو لیکوالو د جملو تر داخلي قافیو او د کلمو تر مشترکې موسیقي د کلام معنا مهمه بلله. هغه لومړی تمایل د مسجع نثرونو او دا دویم تمایل د مرسل نثرونو له غورږېدو سره مرسته وکړه. زموږ په زمانه کې د مسجع نثرونو دود بې موده شو او ورسره ځینو ته د سجعي او د کلام د موسیقي نور صنعتونه بې ارزشه وایسېدل. حال دا چې د سجعي صنعتونه او د کلام د موسیقي نور صنعتونه که په طبیعي ډول راشي او د معنا په رسولو کې خنډ ونه ګرځي، د کلام له ښکلا سره مرسته کوي. استاد خادم چې دیني علم لوستی او د بلاغت له پخواني علمه خبر و، د نثر و نظم په ښکلا کې د لفظي بدیع په اهمیت پوه و. دی د سلمې پېړۍ په هغو لیکوالو کې شامل دی چې له لفظي بدیع یې خورا کامیابه استفاده کړې ده. مثال:

د خادم نړۍ لید

((ومي کاته، چې د اسمان دروازي او د حُمکې خزاني ماته ټولې بېرته دي، له هرې خوا دولتونه او نعمتونه راروان دي، يوه مې دوه کېږي او دوه مې لس کېږي او لس مې په سلو بدلېږي، بخت مې ويښ دی او چې په چپه يې اچوم راسته لوبېږي.)) ۱۷۸ او ۱۷۹ مخونه.

دلته خزاني او دروازي، دولتونه او نعمتونه او يا مثلاً چپه و راسته له يو بل سره د موسيقي ارتباط لري چې دغسې موارد د تسجیح په صنعتونو کې مطالعه کېږي. يو بل مثال:

((په ټولنه کې متفاوت افراد او متعدد اشخاص موجود دي.)) ۲۵۶ مخ

په دې جمله کې د (افراد، اشخاص او موجود) تر منځ متوازي سجعې او په افراد او اشخاص کې د (ا) د اوږد واول شتون، د (متفاوت او متعدد) د لومړيو څپو يوشانوالی او دغه راز په يوه مشترک توري (ميم) باندې د څو کلمو پيل، يو بل ته لاسونه ورکړي، په جمله کې يې استحکام او لفظي بنکلا پيدا کړې ده.

۳- کاميابه تصويري ژبه: مونږ دمخه د استدلال په کمزورۍ

کې د تخييل خطر ته اشاره وکړه، خو تصويري ژبه د مطلب د واضح کولو، د محسوسولو او بنکلي کولو لويه وسيله ده. د استاد خادم په نثر کې د تصويري ژبې کامياب مثالونه مومو. استاد د نگرهار د اب و هوا په اړه ليکي: ((د کونډ او سپين غره دامني داسې يخې دي چې اوږی هم په کې پرستن اغوستل کېږي، مگر د کابل د سيند غاړې دومره تودې دي چې ژمی هم څوک لمر ته نه شي ټينگېدای.)) ۹۹مخ

دلته يوازې د يخنی او تودوخې مفهوم نه لولو، بلکې يخې او تودې سيمې وينو، متل دی چې: شنیده کی بود مانند دیده.

استاد په یوه بله مقاله کې د سوري شېرشاه د نیکه ابراهیم خان سوري د وختونو د هندوستان د سیاسي وضعیت بیان د تصویري ژبې په مرسته په دومره رسا انداز کړی دی:

((۱۵ هغه وخت وو چې د هندوستان د سیاست د سطرنج په تخته په کشمیر کې سلطان زین العابدین، ملتان کې سلطان یوسف، مالوه کې علاؤ الدین، جونپور کې سلطان ابراهیم، د سطرنج لوبې کولې او سلطان بهلول لودي په ټولو کې اوچت و.)) ۲۰۱ مخ

دغه جملې د سطرنج د خانو غوندې وپشل شوي، هندوستان او په هغه کې د سیاسيونو کشمکش او د دغه کشمکش شاته شخصي از وهوس په یوه وار او په وضوح سره رابښي.

۴- سلاست و رواني: د استاد نثر په سلاست او رواني کې هم اوچت مقام لري. سلیس نثر هغه دی چې د ویلو په وخت مو ژبه تکلیف احساس نه کړي او روان یې ولولو. استاد لیکي: ((... په جهان کې داسې وحشي انسانان هم شته چې د بل غوښه خوري، غلام یې نیسي او د خپل مفاد د پاره یې داسې قربانوي، لکه باز چې مرغۍ نیسي او په مزه مزه یې خوري او د هغې په چغو او فریاد یې زړه نه سوزي. تاسې خپلو زړونو ته متوجه شئ، دغه کسان چې یوازې د جاه او جلال، عظمت او استبکار پسې گرځي او د دغه شي په حصول کې په روا او ناروا باندې اړ نه وي، خوشامندې کوي، دروغ وايي، دسیسه او چل جوړوي، خلک غولوي، پیسې جمع کوي او ایمان او شرافت ورباندې خرڅوي، نور ازاروي او خپله خپټه یا د اولاد بدن غټوي یا خپلې مانۍ اوچتوي او د بل انسان، اهل وطن، همنوعه او ورور په حال یې زړه نه سوزي، هېڅکله د یتیم، یسیر، مظلوم او کونډې، غریب او مسافر په حال یې سترگې نه

د خادم نړۍ لید

لمدېرې. خندا د غرض لپاره، خبرې د غرض لپاره، ورکړه راکړه د غرض لپاره، د پښتنو په اصطلاح بې مزده کار مې نه زده، چې مزد راکړې کار مې ښه زده، دا کسان چې پیر، استاد، پلار و مور، مشر و حقدار ورته د خپل غرض او مفاد په مقابل کې په کسیره نه ارزې او د گونگت غوندې خپل مردار غونډاري ټولوي او تل یې په همدغه جیفه نظر وي، که ډېر دولتمن شي او د ډېرو شتو او رتبو خاوندان شي او ناز او نعمت یې له کوره بېرون وڅوټېږي، تاسو ورته انسان ویلی شئ؟)) ۲۷۰ او ۲۷۱ مخونه

په دې جملو کې داسې مترادفې یا غیر مترادفې کلمې او عبارتونه شته چې که یې وروسته وړاندې کړئ د جملو معنا ورسره نه بدلېږي. تاسې دا کار وکړئ او بیا وگورئ چې ایا بیا هم متن روان ویل کېږي؟ مثلاً: که د (جاه و جلال) یا (عظمت او استبکار) د کلمو ځایونه سره بدل کړو، نو وینو چې کلام د اصلي حالت غوندې روان نه پاتېږي. استاد په خپلو اکثر و لیکنو کې د کلام سلاست او موسیقي ته پام کړی او ډېر ځله یې د کلمو مترادفات د دې لپاره راوړي چې د متن اهنګ، موسیقي او رواني ورباندې وساتي.

۵- خطابي کیفیت: د نوې رڼا لیکوال په داسې طرز نثر لیکي

لکه چاته چې خبرې کوي، دې ځانگړنې د استاد په نثر کې د صمیمیت و صراحت خصوصیت زیات کړی دی او د ده لیکنو ته یې د یو ژوندي انسان د خبرو کیفیت وربښلی دی. لکه څوک چې مخامخ درته ناست وي، بحث درسره کوي او د ساه گرمي یې احساسوي. استاد لیکي:

((تاسو پخپله فکر وکړئ که سړی ضرور یو فرضي او لژومي کار چې درجه یې له نورو نه مخکې وي، پرېږدي او په وروستي، متاخر او غیر مهم باندې مشغول شي، نو دا کار سره ددې چې بې ثمره به وي، مضر به

ګوندې نه وي؟ مثال وایم: اودس یې پرېښود او په لمانځه لگیا شو، ښه نو لمونځ یې وشو؟ او که وروسته اودس کوي، نو څله یې کوي؟ او دغه وخت چې په بې اودسه لمانځنه تېر شو، دا ګوندې کوم ضرر نه و؟

د ژوندانه ټولې چارې همدغسې دي. که سړی د علم د تحصیل دپاره ماغزه بایلي یا گټلې دولت د شهرت د پاره په یو او بل، خبرو او ساعتېریو، هغه او دغه د ښې شپې د خوب په شان له لاسه وباسي، نو چې وینس شي، زړه به یې په ډاگ ونه لگېږي؟)) ۷ مخ.

د استاد په نثر کې د مناظرې او مباحثې روحیه د هغوی د لیکنو د خطابې طرز یوه نتیجه بللی شو، تاسې په لاندې جملو کې هغه ژوندي حالت ته پام وکړئ چې د مباحثې د انداز په برکت پیدا شوی دی:

((اروپا، امریکا، روسیه، چین، هندوستان ټولو کې د ښځو حق منل شوی دی. اوس نو ممکنه ده چې زموږ خلک ووايي دا خلک خو ټول کافر دي او مونږ مسلمانان یو، نو زه ویلی شم چې عرب، ترک، ایران او پاکستان خو هم مسلمانان دي، وبه گورو چې د هغه ځای د ښځو او ځینو پسماندو ممالکو په حقونو کې فرق شته او که نه؟ په دې وخت کې زموږ ځینې خلک دا ویلی شي چې مونږ د نورو خلکو په تقلید او پیروی څه مجبور یوو.

زموږ دین او مذهب چې څه وایي په هغې مکلف یوو. دلته خبره حقیقت ته نږدې کېږي. که دا خلک مونږ سره په قران او شریعت فیصله کوي، مونږ خوشاله یوو، اسلام ښځو ته د تعلیم، تملک، کار و کسب، میراث، نکاح، تجارت، حج، غزا، محکمې ته د حاضرېدو، دعوي، شهادت، جمعې ته د حاضرېدو، خطبه اورېدو حقوق ورکړي دي او مونږ هم له دېنه څه زیات څه نه وایو او نه نوره دنیا له دېنه زیات څه حقوق ښځو ته ورکولی شي. د ستر په باب لمانځه کې لا هم مخ، قدمونه، لاسونه ښکار کېدل ممنوع نه دي او د نورو ځایونو لوڅول بېباکي

د خادم نړۍ لید

ده. گومان کوم چې زموږ په جامعه کې به کوم معقول څوک د بېباکۍ طرفدار نه وي.)) ۵۵ مخ

د تخاطب کیفیت د استاد په نثر کې د سوالیه جملو مقدار زیات کړی دی او ژوندۍ گړنۍ ژبې ته یې د نږدې کېدو په برکت د ده د نثر ژبه د لیکنۍ ژبې له کلیشو خوندي کړې ده. د ده د جملو طرز لکه کب چې په اوبو کې وي، همېشه تازه احساسوو او دا ځکه چې د استاد د جمله بندۍ طرز ژوندی او بې تکلفه ژبې ته بېخي ورنږدې دی. د ده د مقالو په نثر کې د گړنۍ ژبې اصطلاحات، مثالونه او متکلم ته تر یوې خبرې پورې ورباندې شوې خاطرې لولو. ځینو نورو لیکوالو هم کوشش کړی چې خپل نثر ژوندۍ گړنۍ ژبې ته نږدې کړي، خو دهنو د ځینو هڅه ناکامه ده، ځکه متل، اصطلاح یا د شفاهي ژبې بل توکی یې داسې را اخیستی وي، لکه څوک چې په لوی لاس په خپله لیکنه کې دغه توکی داخلوي، ما د استاد په نثر کې د شفاهي ژبې د مصنوعي استعمال هېڅ نښه ونه لیده.

۶- صراحت: مقاله چې معمولاً د لیکوال نظر څرگندوي، صریح نثر غواړي. که یو څوک په خپله خبره باور نه لري، یا د سپینې خبرې د کولو جرأت نه کوي، د هغه مجلس د چا نه خوښېږي، د مقالې لیکوال هم چې صریح خبره نه کوي، لوستونکي ورنه ممکن خواتوري شي. مقاله لیکونکی خو په دې خاطر هم صریح نثر او واضح طرز ته اړتیا لري چې له تخصصي لیکنو پرته نورې مقالې د هر لوستونکي لپاره لیکل کېږي او د هرې سويې لوستونکي شاید په هغو خبرو پوه نه شي چې پوره واضح نه وي او هغه خبرې یې ستړی کړي چې صراحت ورکې نه وي. د استاد خادم په څېر صریح اللهجه لیکوال شاید په افغانستان کې بل ډېر کم وي.

د مثال لپاره به د استاد یوه څلوریزه راوړم چې د نوې رڼا په کتاب کې یې دوه ځله په دوو بېلو مقالو کې راوړې ده. استاد فرمایي:

اول صحت دی بیا ثروت دی
ورپسې علم و معرفت دی
تردې نه وروسته چې خطا نه وځي
لازم انسان ته صحیح شهرت دی.

دغه څلوریزه که بل چا ویلی، نو دا امکان ډېر و چې د انسان په اول درجه ضروریاتو کې یې ثروت نه وای یاد کړی او که یې یادولی، نو دا بعیده وه چې تر علم یې وړاندې راوستی وای، شهرت یې هم شاید له لېسته ایستلی وای، ده به دا کار یا د اجتماعي تبلیغاتو تر اغېز لاندې کاوه، یا به یې خپل عزت په دې کې لیده چې ځان ډېر معنوي وښيي. خو خادم صاحب د خپل زړه د خبرې په کولو کې تر نورو اکثر و لیکوالو زړه ور دی او دې ځانگړنې د ده د نثر په محبوبیت کې لویه برخه لرلې ده.

که زه راولاړ شم، د سمندرونو د اوبو د جریان په اړه څېړنه وکړم او د دې څېړنې لپاره ډېر کتابونه وگورم دا به مې په افغانستان کې نادر تحقیق کړی وي. زما لوستونکي شاید ووايي چې لیکوال ډېر زحمت ایستلی، ډېر کتابونه یې پسې کتلي او د تحقیق حق یې ادا کړی دی. مگر دا هغه نتیجه وه چې گټه یې ما ته ورسېده. ځینې لیکوال یوازې په خپل ځان او په خپل شهرت مین وي، دوی غالباً داسې څه نه شي لیکلی چې د لوستونکي د ژوند، فکر یا مهارت په بهتری کې په کار راشي، خو هغه لیکوال چې له خپلو لوستونکو سره مینه لري، هغه غالباً داسې څه لیکي چې لوستونکي ته یې گټه رسېږي. استاد خادم د هغو لیکوالو په ډله کې

دی چې د ټولنې غم ورسره دی او اکثره وخت ددې لپاره لیکنه کوي چې فرد یا ټولنې ته خیر ورسوي.

د نوې رڼا د مقالو یوه لویه برخه د موضوع په لحاظ له اخلاقي فلسفې سره تعلق لري. استاد خادم د اخلاقي فلسفې په موضوعاتو کې هغه څه د بحث لپاره غوره کړي چې زموږ د ټولنې له اخلاقیاتو سره یې ارتباط دی. زموږ په دودیزه او پخوانۍ اخلاقي نظریه کې چې په کلاسیکو دېوانونو کې یې پوره ذکر راغلی دی، د فرد په ژغورنه خبرې کېږي، د ټولنې ژغورنې ته پام نه کېږي. استاد همدې کمزوري پاینت ته پام شوی او په څو مقالو کې یې له بېلو بېلو اړخونو بحث ورباندې کړی دی. په یوه مقاله کې یې د اجتماعي اخلاقو په اهمیت باندې د تاکید لپاره د اسلام د دویم خلیفه دا کیسه راوړې ده: ((وايي د حضرت عمر (رض) په حضور یو صحابي دیو سړي تذکيه او سفارش وکړ او ويې ويل، دانبه سړی دی. حضرت فاروق ورڅخه پوښتنه وکړه چې تا د دغه سړي سره چې توصیف یې کوې، کله معامله یعنی راکړه ورکړه کړېده؟ صحابي وويل: نه. حضرت فاروق وويل، سفر دې ورسره کړی دی؟ صحابي وويل، نه. ويل یې نو د څه له مخې وايې چې ښه سړی دی؟ صحابي وويل، لمونځونه اودسونه او د قران تلاوت او نور عبادات مې یې لیدلي دي. حضرت فاروق وويل چې څو یو سړی د دغه اجتماعي امتحان لاندې رانه شي، تر هغه موږ ورته ښه سړی نه شو ویلای.

نو زهد و عبادت یقیناً دښه سړیتوب لویې علامې دي، خو دا شیونه د خدای او بنده تر منځ شیونه دي، موږ څه پوهېږو چې د یوه سړي دغه عبادات خدای پاک ته منظور دي او د نیت په صفایي او خلوص بنا دي او که نه؟ نو ځکه مونږ یو سړي ته د ښه سړیتوب د شهادتنامې ورکولو د پاره چې څو د عمل په میدان کې امتحان ورنه کړي، په تش دهد نه شو

متسلي کېدی، ځکه په حدیث شریف کې راغلي دي چې (الدین المعامله، یعنی دین معامله ده او قدسي حدیث کې راغلي دي چې خلک زما عیال دی چې څوک زما د عیال سره ښه سلوک او ښېگڼه کوي، هغه پر ما گران دی)) (۳۳ او ۳۴ مخ).

استاد خادم د دین عالم دی، ده په خپلو گڼو مقالو کې له خپلې دیني پوهې استفاده کړې ده، خو د استفادې منظور یې دا نه وي چې د خپل علم زور راوښيي، بلکې دغه معلومات د ټولني د بهتری او ترقۍ لپاره راوړي. استاد خادم په خپلو کابو گډو مقالو کې د لوستونکي د حال بهتره کولو او په لوستونکي کې تحول راوستلو ته توجه کړې ده.

۸- مشاهدې: د بشر یو ډېر پخوانی تصور دا دی چې قدیم خلک تر مونږ ډېر پوهېدل او چې هر څومره لرغوني وخت ته ورشي هغومره به د لوی حقیقت په خزانه واوړي. د دغه ناسم تصور یوه نتیجه دا راوتې ده چې گڼو پوهانو د خپل وخت، خپلو تجربو، خپلو مشاهدو او خپل چاپیریال په اړه څه نه دي ویلي، دا یې ښه گڼلې ده چې راتلونکو خلکو ته د پخوانو کتابونو په مرسته د هغې زمانې په اړه معلومات ورکړي چې دی هم د راتلونکو خلکو غوندې ورنه لرې و. دغه تصور تر اوسه پورې ډېر اغېزمن دی. زموږ گڼو اوسنو لیکوالو دا غوره بللې ده چې دخپلو تجربو او مشاهدو په اړه څه ونه وايي، خو استاد خادم له هغو لیکوالو څخه دی چې په خپلو مقالو کې خپلو خاطر او مشاهدو ته بیا بیا مراجعه کوي او د خپل وخت په باره کې غږېدل ورته ضروري ښکاري.

استاد اووه پنځوس کاله پخوا (په ۱۳۳۰ ل) کې د (ملي کالي) په نوم یوه مقاله لیکلې او هلته یې کښلې دي:

د خادم نړۍ ليد

((د کابل خلک که قره قلي ترې ترې کړې، کوم عليحده طرز نه لري، خو که په عمومي او پراخ نظر وکتل شي، دلويې پښتونخوا ملي لباس وطني خولۍ، کميس پرتوگ، خادر يا کورتۍ خپلۍ يابوټ د نرو او پورنۍ، کميس چې تر زنگنو لنډ نه وي، پرتوگ، بوټونه د بنځو جامه تشکيلوي.

د کميس لستونې پوره وي او گرېوان يې تڼۍ لري او په عمومي صورت سره کميسونه کمرچين وي. پښتنې بنځې وېسته نه لندويي او اکثراً يې اوبې. د اوبدلو طريقي د هر ځای بېلې دي، نارينه په اس او وسله افتخار کوي او بنځې په گانه. دې کې هم اختلاف شته. په مناطقو اړه لري. مگر چارگل، غوروالی، غارکی، پاولی، چکن دوزي، په لاسونو کې بنگرې يا وښي او گوتې عموميت لري. د دې نه چې زيات شي، نو افراط يې بولي. پښتانه نارينه ورېښمينه او رنگينه جامه نه اغوندي)) ۳۵۹ مخ

د دغسې معلوماتو امتياز په اصیل والي او اول لاس والي کې دی. د استاد اکثره ليکنې دهغه د زمانې په باره کې يو احساس او تصور راکوي چې دا د کاميابې ليکوالۍ لويه نښه ده. د يوه ليکوال ليکنه که د راتلونکو زمانو لوستونکي لولي، نو لويه وجه به يې دا وي چې هغه ليکوال به د خپلې زمانې په اړه خبرې ورته کړې وي. بنيادم د بل هر ژوندي ساري په څېر يوازې په يوه زمانه کې ژوند کولای شي، خو زړه يې غواړي چې مختلفې زمانې احساس کړي. دی په دغه لټون کې طبعاً د اول لاس معلوماتو ته ترجيح ورکوي.

۹- د نورو ژبو د لغتونو استعمال: استاد خادم د نورو ژبو د

کلمو په راخيستلو کې د پراخ نظر څښتن دی، دی چې له دري، اردو او عربي سره بلد دی، د دغو ژبو هغه لغتونه چې پښتو يې خپلولای شي او د

ده په لیکنه کې له رواني، د معنا له دقت یا د نثر د موسیقي له پیاوړتیا سره مرسته کوي، په خلاص مټ را اخیستي دي. په نوې رڼا کې چې اکثره یې د شاوخوا پنځوس کاله پخوا مقالې دي، د نورو ژبو داسې لغتونه هم موندلای شو چې اوس یې مونږ نه استعمالوو او نا اشنا راښکاري. ددې شي وجه دا نه ده چې استاد علم نمایی کوله او د نا اشنا لغتونو د راوړلو پلوی وو، وجه یې دا ده چې ژبه بدلېږي. استاد د کتاب د دویم چاپ په سريزه کې په نوې رڼا کې د خپلو تېرو لسيزو په نثر کې راوړل شویو کلمو باندې داسې تبصره کوي: ((که څه هم د هغه وخت رایج لغات او ترکیبونه چې اوس ورته ضرورت نه شته په کې راغلي دي، خو هغه وخت ناچاري وه، زموږ مدعا افاده وه.))

استاد په همدې سريزه کې چې په (۱۳۵۶ل) کال کې لیکل شوې ده، د ژبې د خپلو کلمو په استعمال کې افراط په تاوان بولي، لیکي:

((... د ژبې تصفيه په ناڅاپي ډول ژبه له ترويجه غورځوي. ضرر یې له فايدي زیات دی.))

د استاد له دغو خبرو دا نتیجه اخلو چې دی د ژبې په تحول باوري وو، خو په دې کار کې یې د افراط ملگرتیا نه کوله.

که د نوې رڼا مقالې د موضوعاتو په لحاظ وگورو اکثره یې هغه خبرې دي چې اوس هم زموږ لپاره ضروري بحثونه دي. مثلاً وطنپالنه، دموکراسي، له رشوت او نورو اجتماعي مفاسدو سره مبارزه، د ښځو حقونو ته توجه، د ملت په ماهیت او جوړولو باندې غور، د شعر و ادب د ماهیت او اهمیت په باره کې خبرې، د مطبوعاتو د ارزښت په اړه یادونې، د شخصي ژوند د کامیابۍ لپاره لارښوونې، هڅې او زیار ته د وگړیو وربلل، د ژبې اهمیت ته توجه او ځینې نور مسایل. که د نوې رڼا موضوعات د

د خادم نړۍ لید

هغه وخت د مقالو د موضوعاتو یوه بېلگه ومنو، نو ویلی شو تر اوسنو مقاله لیکونکو له هغو تېرو لیکوالو سره د وطن او خلکو غم ډېر وو. پخواني په خپل تېر تاریخ او هویت تر اوسنو ډېر ډاډه ښکارېدل چې دا کار که گټې لري تاوان یې هم شته، ځکه ډېر ځله د مصنوعي ډاډ د پیدا کېدو سبب کېږي.

دغسې ډاډ مو ممکن تېرباسي او د ډېرې هڅې ضرورت ته مو متوجه نه کړي، خو اکثره اوسني مقاله لیکونکي سره له دې چې ډاډ نه لري داسې خبرې ډېرې نه کوي چې د لوستونکي اوسني مقاله لیکونکي له بیدارۍ او پرمختگ سره مرسته وکړي. دوی اکثره یا د اوبو وړیو غوندې وارخطا دي او یا گومان کوي چې د دوی د وطن او ټولنې د سمون کار باید بل څوک وکړي. که په خپل تېر تاریخ او هویت باندې بېځایه تکیه د تېر نسل د لیکوالو عیب وپولو، نو اوسني چې په پردو ملکونو خیالي تکیه کوي، دا شاید لا لوی عیب وي.

زموږ په ټولنه کې له تېرو درېو لسيزو د تشدد اوربل دی. مونږ کابو هره ورځ د ظلمونو او قتلونو خبرونه اورو، خو ما په اوسنیو مطبوعاتو کې د خشونت په خلاف دومره پیاوړی مطلب نه دی لوستی، لکه استاد خادم چې اته پنځوس کاله پخوا (د ۱۳۲۹ ل د دلوې په ۲۷مه نېټه) لیکلی و. دا لیکنه (تشدد او سختي) نومېږي، کاشکې د معارف د نصاب په کتابونو کې شامله شي.

د افغانستان د وروستیو درېو لسيزو تحقيقي مقالو ته چې سپړي گوري په ځینو کې یې د بې ضرورته مآخذ ورکولو تمایل ویني. لکه د مقالې د اعتبار چې د مآخذونو په اړونده لېست پورې غوټه شوی وي. که زه لیکم چې کابل د افغانستان مرکز دی، دا خو ښکاره خبره ده، دلته ماخذ ته اړتیا نه شته. مگر په ځینو مقالو کې یې صرفه نه ده کړې، خو

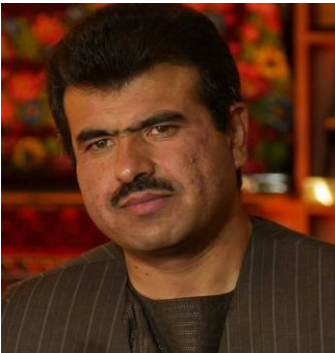
استاد خادم بیا په نوې رڼا کې په ځینو خورا ضروري ځایونو کې هم د منابعو یادونه هېره کړې ده. په دې کتاب کې ځینې داسې ژباړې شته چې لیکوال او منبع یې نه دي ذکر شوي. مثلاً: (د انسان معرفت) په نوم مقاله ماته د خپل سکینت او جوړښت له مخې داسې ښکاري چې ژباړه به وي. استاد په نوې رڼا کې د خپلو معاصرینو یوه نیمه لیکنه هم را اخیستې ده. استاد خادم له وفاته کال دوه دمخه د نوې رڼا د دویم چاپ لپاره په سریزه کې کښلي دي چې: په (۱۳۵۶) کال کې ما د نوې رڼا کتاب تصحیح کړ. نوټونه مې پرې ولیکل او چاپ ته مې تیار کړ. استاد دا ځل تر وږه وږه لیکلي چې پلانی لیکنه ژباړه ده، خو گومان کوم تېر عمر او ناروغۍ ورته دا اجازه نه ده ورکړې چې دغه نوټونه تکمیل کړي. بهتره ده چې د استاد بختاني په څېر خادم شناسه عالم په لارښوونه څوک زلمی څېړونکی په نوې رڼا کې د استاد خپلې لیکنې د نورو له لیکنو بېلې کړي. د نوې رڼا درېیم چاپ چې د دې مقالې د لیکلو پر وخت له ما سره و، د اول چاپ په څېر چې پخوا مې لوستی و او نوي زلمیتوب د وخت د شیرین ژوند خاطرې مې ورسره غوټه وې، له چاپي تېروتنو مالامال دی. بهتره ده دې خوا ته هم توجه وشي. د درېیم چاپ په دوټنې باندې د سل مقالې عبارت راغلی دی، خو په فهرست کې عناوین تر دې زیات دي چې دا ولې؟ دغسې نورې وړې وړې خبرې هم شته چې د نوې رڼا په راتلونکو چاپونو کې پام ورته په کار دی.

په تلو تلو کې مې زړه غواړي د (نوې رڼا) داستاني اړخ ته هم اشاره وکړم. په دې کتاب کې د (سنة غوا) او (د پلار مرگ) په نوم داستاني لیکنې د نثر د قوت، د انساني عواطفو د اثرناک بیان او روښانه انځورونو له جهته، لوستونکي ته د اروپا د نولسمې پېړۍ د داستاني ادب کلاسیک استادان وریادولی شي. زما وړاندیز دی چې که څوک په پښتو کې د

د خادم نړۍ لید

معاصر داستاني ادب په پیل او انکشاف څېړنه کوي، دا دوی لیکني دې خامخا ولولي. په نوې رڼا کې استاد خادم (سید کمال او ابو جانی) د ولسي داستان یو روایت هم خوندي کړی دی. دغه روایت د پښتو د اکثرو ولسي نکلونو په خلاف، چې قتل او خشونت په کې ډېر وي، له تشدده خالي انساني داستان دی. کاشکې په دې نکل کې د زغم، لوربینې، عدم تشدد او پاکې مینې عالي ارزښتونه په فلم کې خلک وویني. دغسې فلم به د ولس د ذوق او فکر په تلطیف کې برخه واخلي.)

۲۱- عبدالغفور لېوال: څېړندوی عبدالغفور لېوال د هېواد

د اوسمهالو پیاوړو، لیکوالو، شاعرانو او کره کتونکو له جملې څخه دی، تر اوسه یې گڼ شمېر ادبي، علمي او څېړنیز اثار چاپ شوي دي. ښاغلي لېوال په یوه ځانگړې لیکنه کې د استاد خادم ملي فکر یا ملتپالنه (نشنلیزم) څېړلی دی. ده په دې لیکنه کې استاد خادم د ملتپالنې

عملي او نظري مبارز گڼلی او په دې لاره کې یې د مخکښ شخص په توگه یاد کړی دی. د څېړندوی لېوال لیکنه (مولانا خادم او نشنلیزم) نومېږي، متن یې په دې ډول دی:

((نشنلیزم Nationalism یا ملت پالنه د یوې سیاسي مفکورې په توگه د یوه ملت د تشخیص، پرمختگ او پر ځان متکي کېدو لپاره د یوه سیاسي تمایل ترڅنګ یو فردي او رواني تمایل هم دی، یعنې دا یوازې سیاسي مفکوره نه، بلکې یوه رواني غریزه هم ده. دغه رواني غریزه هغه مهال د یوې سیاسي مفکورې په بڼه را څرگندېږي چې د سیاست پوهنې،

ټولنپوهنې او ولسپوهنې له معیارونو سره سم په ځانگړو چوکاټونو، کړنلارو او منظمو خوځښتونو کې ځای شي. فرد له ځانه سره مینه لري له کورنۍ سره د تړلو مزي ټینګوي ځکه د ځان تر ټولو نږدې اړیکي یې له دوی سره وي، د روحي تړون دغه اړیکه په مخروطي بڼه له ځانه پیل بیا کورنۍ، قوم او بلاخره ملت ته پراخېږي، زه غواړم ووايم چې له خپل ملت او ولس سره مینه سیاسي نه، بلکې رواني تنده ده. د تېرو دېرشو کلونو په اوږدو کې سرو- شنو انقلابونو د ډېرو افغاني او ملي ارزښتونو ترڅنګ د افغانانو دغه روحي تنده او غریزه هم وځپله او زموږ د افغاني نیشنلیزم هغه محرکه قوه چې د هېواد د ودانۍ او د ملت د سوکالی د حل لاره کېدای شوه په دې او هغه نامه تر برید لاندې راغله. انقلابونو ډېر بڼه او محبوب نومونه او اصطلاحات وسولول او بدنامه یې کړل، انقلاب، گوند، آزادي، سوله، پوهاند، پروفیسور، رهبر، دیموکراسي، تنظیم او بېلابېل ایزمونه ځینې هغه اصطلاحات وو چې تر سیورو لاندې یې جنایتونه وشول او اوس یې حتی یادول زموږ د بېچاره خلکو خوا راگرځوي. یو له همداسې بدقسمته اصطلاحاتو څخه نیشنلیزم یا ملتپالنه هم وه، چې کله ارتجاعی او کپیټالیستي تمایل او کله د کفر او غیر اسلامي تمایل په نامه وځپل شوه حال دا چې له خپل ملت او خلکو سره مینه او د ملت د سوکالی او هوساینې لپاره هلې ځلې نه ارتجاعی عمل و او نه هم کفري او غیر اسلامي کار. د خپل هېواد، ملت او خلکو قدر هغه وخت زیات شو چې افغان سرگردانه مهاجر په هر اسلامي او غیر اسلامي هېواد کې روحاً وځپل شول، وشړل شول، خوار او فقیر د پردیو په دروازو کې ودرېدل او ایله په دې وپوهېدل چې خپل هویت څومره ارزښت لري، ددې وطن هر اوسېدونکی له ملکه بهر اول افغان دی بیا احمد یا محمود او د کلي یا مقصود زوی. بڼه نو چې داسې ده، د ملت پالنې غریزه هغه څه ده چې د ملت جوړونې او هېواد جوړونې لومړۍ څښتنه یې گڼلی شو او دا هغه څه

ده چې ترسرو او شنو انقلابونو ډېر پخوا زموږ یو سترگور، وینې او متبحر دیني عالم ارواښاد مولانا قیام الدین خادم ورته متوجه شوی و. عجیبه دا ده، چې پر ملتپالنې معتقد ډېر افغان مشران له آره دیني عالمان وو، له پینځو ستورو یې راوښه تر استاد عبدالله خدمتگار بختاني پورې چې لوی خدای «ج» دې تر ډېره راته ژوندی لري. زموږ په مشرانو کې استاد خادم هغه څوک دی چې نه یوازې پخپله یو عملي ملت پال شخصیت و، بلکې د ملتپالنې یا نیشنلیزم پر تیوري او علمي اړخونو، پېژندنه او څېړنه یې کار هم کړی او دغه تمایل یې افغانانو ته ور معرفي کړی هم و. ارواښاد استاد خادم په خپله یوه لیکنه «د ملت علمي تشریح» کې پر ملت او بین المللیت باندې بحث کوي او د هغه مهال په فکري چاپېریال کې ددغو اصطلاحاتو تعریف لټوي، استاد یو ځای لیکي: ((د شلمې پېړۍ په ابتدا کې لومړی ځل د ملت پرستی پلوشې وطن ته راولوېدې. د ملت پرستی رڼا د افکارو تنویر د وطن میدان ته راووت. تعلیم او تربیه، نشریات او تبلیغات ورو ورو شروع شول. . . . د قوم پرستی بنا د ملت پرستی خواته توسعه ومیندله تر څو چې لومړی ځل د ملت پروری عالی او مقدس روح د استقلال په جنگ کې مجسم تبارز وکړ)). په پورته کړنو کې هغه باور له ورايه لیدای شو چې استاد خادم یې پر افغاني نیشنلیزم او د هغه پر نتایجو لري. استاد د نیشنلیزم یا ملتپالنې پر اغېز غږېږي او نتیجه اخلي چې که د افغان ولس د افغانیت مینه او حب نه وای دغه ملت به څنگه تر نورو ولسونو وړاندې خپل استقلال گټلای وای. بل ځای د یوه نیشنلیست انسان ځانگړنې داسې شماری: ((ملت پرور د ملي سعادت او لوړتیا په مخه کې د وطن د ارتقا او برم په لار کې له کور، کلي او قوم څخه تېر وي، ملي گټې ته له هرې یوې بلې گټې نه ترجیح ورکوي. دا حس چا کې نه شي پیدا کېدای، تر څو چې پوه نه شي، سترگې یې خلاصې نه شي په خپل او د جهان په احوال خبر نه شي.)) او دا کټ مټ

هماغه حس دی چې نن ورته د آب حیات په څېر اړتیا شته، د سرو او شنو انقلابونو په بهیر کې شخصي، گوندي او ډله ییزې گټې دومره مهمې وې چې افغانستان خو پرېږده حتی د انسانیت او اسلامیت آرونه هم هېر شول د وطن چور او وړانول ځکه مباح گڼل کېدل چې په سیاستبانو کې د ملت او وطن د مینې حس نه و. هر چا خپله گټه لټوله او ددې لپاره یې د افغان وینه داسې اسانه بهوله لکه د خوږ اوبه. ددې لیکنې هدف دادی چې د نشنلیزم په اړه د مولانا خادم نسخه همدا نن هم او سبا ته هم ددې ملت رنځ دوا کولای شي. اول دا چې که خدای مکره نشنلیزم د کفر معادل وای نو ولې د مولانا خادم په څېر گڼ دیني عالمان او روحانیون پرې معتقد وو؟ دوهم دا چې د استاد خادم په څېر افغانستان دوسته او افغان دوسته شخصیتونو کې د نشنلیزم د حس قوت ډېر طبیعي و، نه سیاسي. هغه مهال د ایډیولوژیو دیکته او تحمیل لا رواج نه و، د استاد خادم د سیاسي مفکورې او تمایل روزنه هغه پخپله کړې وه، هغه ډېر فکر کړی و چې د وطن او ملت د ژغورنې لاره کومه ده؟ او بلاخره دې باور ته رسېدلی و چې اول دې له وطن او ملت سره مینه تعریف کړي او بیا دې په ټولو افغانانو کې وروزي. ښايي استاد خادم او د هغه همزولي روڼ انده نسل د لومړي ځل لپاره متوجه شول چې یوازې په ادبیاتو او سندرو کې د وطن دوستۍ او وطن پرستۍ چينې سورې کفایت نه کوي، بلکې افغانان باید عملاً خپله وطن پالنه او ملتپالنه زبات کړي. په اوسنۍ نړۍ کې په دې اړه د قضاوت معیار بدل شوی دی، تاسو نړیوالو ته یوازې په شعرونو او ترانو کې ځان ملتپال او وطن دوست نه شی ثابتولی، بلکې اوس د هر ملت لپاره د وطن دوستۍ معیار د هغه ملت د آبادۍ، پرمختگ، رفاه او نړیوال اعتبار سطح ده که یو هېواد ډېر آباد او پرمختللی وي، نو ملت یې وطن دوسته دی او که یو هېواد وړان، ویجاړ وروسته پاتې او فقیر وي، نو ملت یې وطن دوست نه شي گڼل کېدای،

ولاو که هر څومره یې په شعرونو او سندرو کې د وطن دوستۍ ډېرې پر سینه وهلې وي. لوی کار د همدغې مفکورې تعمیم دی. پنځه واړه ستوري په تېره بیا استاد خادم، استاد الفت او استاد بېنوا هغه مشران دي چې پخپلو خوږو نثرونو او لیکنو کې یې دې اصل ته پام کړی دی. د شلمې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې که څه هم د افغانستان سیاسي وضعیت ثبات درلوده خو عامه شعور او اجتماعي پوهه خوار ټیټ وو، د بې سوادۍ کچه لوړه وه، اقتصاد کمزوری و او خلک له سیاسي - ټولنیز فرهنگ سره ډېر نه وو اشنا. له همدې امله د نیشنلیزم په څېر اصطلاحات خلکو ته ناآشنا وو. د استاد خادم په څېر منلو پوهانو او لیکوالو ته ډېر کار په کار و چې دغه اجتماعي ارزښتونه معرفي کړي، استاد خادم او د هغو همزولو لیکوالو یو امکان درلوده او هغه دا چې د خپل اجتماعي موقف، دیني پوهې او ولسي شخصیتونو له برکته په عامو خلکو کې منلي وو او د هېڅ ډول بهرني سیاسي ایزم ټاپه نه وه پرې لگېدلې او خلکو پرې باور کاوه. استاد خادم څنگه نیشنلیزم خلکو ته ورپېژانده؟ عجیبه ده، د اجتماعي اصطلاحاتو پېژندنه ځانگړي میتودونه لري او استاد خادم هغه مهال پردې میتودونو پوهېده. په نړۍ کې د نورو موډلونو معرفي او بېلگه یې شننه ددغه کار یوه برخه ده. استاد خادم پخپله یوه لیکنه کې چې (د ملیت حس) نومېږي د نیشنلیزم موډلونه معرفي کوي. استاد د امریکا، هندوستان، پښتونستان او نورو ملتونو مثالونه معرفي کوي او د خپلې لیکنې په پای کې داسې نتیجه اخلي: «دا طبیعي ده چې د بشر یو فرد هغې ژبې سره علاقه او محبت لري چې هغه یې مورنۍ ژبه وي او همدا ژبه له ټولو ژبو څخه مرجحه گڼي او هغه وخت ځان مسعود او نیک بخت ویني چې خپل قومي غرور د تاریخ په پاڼو کې ملاحظه کړي. ملیت په هر نسل کې خپل موجودیت ساتي او په یوه ځلانده څېره سره ظهور کوي.» په نوې ارواپوهنه کې له فردي ارواپوهنې ورها خوا یوه اصطلاح

شته چې قومي ارواپوهنه یې بولي، قومي ارواپوهنه د هغو گډو ارکیتيپونو مجموعه ده چې له ارثي پلوه له یوه نسل څخه بل ته لېږدي او آن په فردي تحت الشعور کې یوه لویه برخه جوړوي، فردي شخصیت د ودې په بهیر کې په کلکه د لاشعور له دغو رسوبي خاطراتو څخه اغېز مني. له کورنۍ، مورنۍ ژبې، قومي جوړښت، نژاد، ملت او هېواد سره مینه مخامخ په همدغو ارثي اخیستنو پورې اړه لري. تاسو د (کارل گوستاو یونگ) په بحثونو کې د کلتوري او قومي ارزښتونو د انتقال او د قومي تمایل د رواني اړخونو گڼ شمېر مثالونه کتلای شئ، ځکه خو مور ددې کړنو په پیل کې یاده کړه چې نشنلیستي تمایل غریزي او رواني بنسټ لري. زموږ استاد خادم کلونه کلونه پخوا دې ته متوجه شوی و، د استاد دغه کړنې ولولئ. «که څه هم ځینې مورخان او فلاسفه د ملیت او نشانلیزم مفکورې سره مخالف دي او په امحا کې یې زیار باسي خو سره ددې دوی نه شي موفق کېدلی چې د ملیت حس له منځه یوسي. ځکه چې دا کار د افرادو په ذاتي تمایلاتو متکي دی او لکه څنګه چې خلک د خپل موروثي هېواد «مسقط الرءس» سره یې دلیلې محبت او علاقه لري. همدارنګه یې د خپل ملیت سره هم لري، نو په دې لحاظ ویلی شو چې ددې مفکورې په ضد هر رنگ مقابله کول تاثیر نه شي کولای». هېره دې نه وي چې له خپل ملت سره مینه او خپل ولس او هېواد ته کار هېڅکله د بل ملت او هېواد یا قوم پر ضد گام اخیستل نه دي. د نړیوال کېدو یا (Globalization) په عصر کې هم ملتونو خپل جوړښت ساتلی، د اروپا په لویه وچه کې چې اوس د یوه هېواد په څېر سره یو ځای شوې ده، فرانسوی پر خپل فرانسوي توب نازېږي او جرمن پر خپل جرمنوالي ویاړي، ملت ملت دی، له ملت سره همدا لېونۍ مینه وه چې له نړیوالې جگړې څخه را وتلې ټوټه ټوټه او ویجاړه جرمني یې ډېر ژر د اروپا په لومړي اقتصادي ځواک بدله کړه. افغانستان هم له جگړې څخه راوتلی، د

نړیوالې ټولنې د مرستو د میلیونونو ډالرو بهیر هم ورته را روان دی، خو لا هم نه جوړېږي، ځکه مور له خپل ملت سره مینه نه لرو او د نشنلیم حس مو کمزوری دی. که څوک دا بهانه کوي چې مور خو بهرنیان نه پرېږدي چې جوړ شو، دا ((عذر بدتر از گناه)) ده ځکه ولې بهرنیانو ته اجازه ورکوو چې مور له ابادۍ څخه منع کړي او یو بل را باندې ووژني، مور که پر هېواد او ملت مین وای او د هر سیاسي حرکت هدف مو د افغانستان او افغان هوساینه او آبادي وای بیا خو بهرنیو دا لوبې نه شوې را باندې کولای. نشنلیم له بل سره دښمني نه، بلکې د ځان آبادي ده. د نشنلیم بل منطق دادی چې تر هغو ټول قوم نېکمرغه نه شي فردي نېکمرغي ناممکنه ده. تاسو به ښکلی کور ولری، په ښکلي موټر کې به گرځئ، په بانک کې به ډېرې پیسې ولری، خو همدا چې ښار ته راووځئ او د سوالگرو کتار وگورئ، نو وجدان به مو وځورېږي چې د ښار سړک ویجاړ وي، نو ستاسو ښکلي موټر ته به تاوان ورسوي او ستاسو ښکلي جامې به په خټو شي، خاورې به تنفس کړئ او په یوه ویجاړ روغتون کې به مو علاج ونه شي. دا په دې مانا چې فردي نېکمرغي هم په ملی نېکمرغي کې نغښتې ده او د ملي نېکمرغي د رامنځته کېدو لپاره هاند او هڅې د نشنلیم او ملت پالنې د روحې پر اساس رامنځته کېږي. هغوی چې په سرو شتو انقلابونو کې ځانونه وپرسول او نړیوال بانکونه یې له خپلو پیسو ډک کړل دغه اصل ته نه دي متوجه شوي، چې تر څو یې خلک نه وي نېکمرغه شوي دوی او کورنۍ یې نه شي نېکمرغه کېدای او دادی د افغاني نشنلیم حکم. له پورتني بحث څخه داسې پایله اخلو: استاد خادم د یوه متبحر دیني عالم په توگه نشنلیم را پېژنده او د ملتونو د نېکمرغي او رفاه لپاره یې د هڅو معنوي سرچینه گڼله، استاد باور درلوده چې هېوادونه یوازې د دوستۍ په شعارونو نه، بلکې له ملت او هېواد سره د کلک محبت او مینې پر اساس د عملي هلو ځلو په پایله کې ودانېږي.

ملتپالنه کومه را تپل شوې سياسي ايډيولوژي نه، بلکې په افرادو کې يو ذاتي تمايل او رواني ځواک دی. ځکه خو انسان فطري ملتپال او هېواد دوست وي. اوس چې افغانستان له ملي پلوه ډېرې ستونزې لري او خدای مکړه بېړۍ يې ډوبه ده، يو ځل بيا ډېرو ملي مرشدانو ته اړتيا لرو چې د استاد خادم په څېر را پاڅېږي، په قلم، قدم او درهم ملت راوېښ کړي، رالويدونکي نسل په دې وپوهوي، چې دوی هم يو هېواد لري چې افغانستان نومېږي، دوی هم يو ملت لري چې افغان ورته وايي او دوی بايد د افغاني نښليزم پر گاڼه سينگار د ودانۍ معرکې ته ور گډ شي. افغان نسل ته په تېر تاريخ تش وياړونه روزي نه ورکوي او په ادبياتو او سندرو کې د ملتپالنې او هېواد دوستۍ شعارونه کافي نه دي، بلکې د افغاني ملتپالنې پر روحیه سمبال نسل بايد يو شمېر داسې عملي ميکانيزمونه رامنځ ته کړي چې د هغو پر اساس وران افغانستان ودان او ځوريدلی ملت هوسا شي.

۲۲- احمد جاوېد نوري: د گڼو نورو پښتنو ليکوالو تر

څنگ ښاغلي احمد جاوېد نوري هم د استاد قيام الدين خادم د ليکوالۍ، په تېره بيا د نثري برخې په باب يوه ليکنه کړې ده. جاوېد نوري په دې ليکنه کې د استاد د نثر پر ښکلايي برخې بحث کړی، خو تر اصلي موضوع دمخه يې د هغه ډېرې لنډې پېژندنې ته هم اشاره کړې ده.

په دې ليکنه کې جاوېد نوري د استاد د نثر بېلابېل اړخونه څېړلي دي. نوري خپلې ليکنې ته (د استاد قيام الدين خادم په نثر کې ښکلا) نوم ورکړی دی، د ده ليکنه په دې ډول ده:

((استاد قيام الدين خادم د ملا حسام الدين زوی پر (۱۲۸۶ل) کال

د ننگرهار ولايت په کامې ولسوالۍ کې زېږېدلی دی.

د خادم نړۍ ليد

استاد خادم افغان سياستپوه، د مشرانو جرگې سناټور، د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي استاد، پياوړی ليکوال، وینې شاعر، اديب او د فلسفي اندونو يو پوه عالم و؛ نوموړی د پښتو ادب له ځلانده ستورو څخه يو ستوری گڼل کېږي .

خادم پښتو ژبې او ادب ته کابو (۵۰) په زړه پورې منظوم او منثور اثار ليکلي دي، چې ډېری برخه يې چاپ او لږ برخه يې لا ناچاپه پاتې ده، هيله مو دا ده چې هغه هم په لنډو وختو کې د چاپ په گاڼه سمبال شي .

استاد قيام الدين خادم په نثر کې د ځانگړي سبک خاوند تېر شوی؛ چې په دې برخه کې د استادۍ تر درجې رسېدلی دی .

د يوه نثر ښکلا د هغه په هنريت پورې اړه لري، هر څومره چې يو نثر هنري وي په هماغه کچه يې ښکلا هم زياته وي؛ خو ځينې نثرونه په عين ساده گۍ کې هم يو هنري نثر گڼل کېدای شي، هغه داسې چې ليکوال په کې ښکلي الفاظ په پوره استادۍ اوډلي وي، لکه د رحمان بابا شاعري، چې شعر يې ډېر ساده خو په عين ساده گۍ کې هنري هم دی، استاد خادم هم په خپلو نثرونو کې دغه هنريت ته پام کړی .

قيام الدين خادم د سياسي او اقتصادي نثرونو ترڅنگ خورا زيات هنري نثرونه هم ليکلي دي، د هغه هنري نثرونه ډېر ښکلي، لطيف او په گټورو کليمو او مفاهيمو سمبال دي؛ کومې لفظي او ښکلې معناوې چې ده په خپلو نثرونو کې ځای کړي دي، هغه شعرونو ته ورته دي. دده لومړۍ مقاله چې له اردو ژبې څخه ژباړه وه په (اتحاد مشرقي) کې چاپ شوې ده .

په پیل کې غواړم د ارواښاد خادم د نثر یوه ټوټه د خپلې خپرنې لپاره را واخلم، چې دا ټوټه د ده د لیکوالۍ له لومړنیو لیکنو څخه ده او د کندهار د پښتو مجلې د دویم کال په نهمه گڼه کې خپره شوې ده.

((اورېدلي مې دي چې یو پادشاه د خپل زوی د تعلیم لپاره یو متدین او تجربه کاره عالم پیدا کړو او دده د آرام او راحت ټول اسباب یې راغونډ کړل او په مال او دولت یې ښه خوشاله کړ، نو د خپلو سترگو تور گران ځوی یې د هغه د خپرې لاندې کېښود او ورته یې وویل: جناب دا زما ځوی دی، اوس یې ستا په شاگردۍ کې درکوم چې دې د سلطنت د ارزو نیالگي ته د علم او ادب په باغ کې داسې پرورش ورکړې چې وروسته د عالم د راحت او اسودگۍ لپاره د مېوې ډکه سایه داره ونه شي)).

دا بېلگه په نثر کې د دې لیکوال د استادۍ ښکارندويي کوي، نو ځکه روحي صاحب د خادم د نثر په هکله لیکي: ((د ده په نثر کې ایجاز لیدل کېږي او د ځینو لیکوالو په شان د حق الزحمې لپاره خبره نه اوږدوي، بلکې ښځ په ښه خپل مطلب بیانوي)). خادم صاحب د خپلې لیکوالۍ په لومړیو پوړیو کې د پښتو لرغوني او خپل وخت نثر ژوره او انتقادي مطالعه وکړه، پر (۱۳۱۹ل) کال یې د پښتو د نثر پر تطوراتو او بدلونونو څېړنه وکړه او تر دې وخته یې د پښتو نثارانو تذکره او پېژندگلوي وکښله، چې د (۱۳۱۹ ل) کال په کابل کلنۍ مجله کې یې خپره کړه، تر دې وروسته د پښتو نور زاړه متنونه لکه (خیرالبیان او پته خزانه) هم رابرسېره شول، چې ده ولوستل او په خپلو لیکنو کې یې یاد او زیات کړل؛ دې لیکنو په خپل وار سره دده پر لیکوالۍ اثر وکړ او څرنگه چې ټول یې په غور لوستي او د کره کتنې په مرسته یې سنجولي وو، نو

د خادم نړۍ لید

په پایله کې ده د یوه روان، خواره او سلیس نثر د لیکلو لپاره خپله لار وټاکله او د بېلابېلو موخو لپاره یې درې ډوله نثرونه ولیکل :

۱- عادي نثرونه

۲- عالي یا هنري نثرونه

۳- لارښودي، ارشادي یا استاذيانه نثرونه

۱- عادي نثرونه : خادم صاحب تر ډېر زیار او ریاضت وروسته

په نثر لیکلو کې د یوه ځانگړي سبک خښتن شو.

د لیکوالۍ په هره برخه کې لکه: کلتوري، علمي، ټولنیز او ان اقتصادي برخو کې یې سلیسې لیکنې وکړې او په دغو ټولو برخو کې یې فصیح، بلیغ او روانه ژبه کارولې ده؛ لوی مطالب یې په لنډو جملو کې ځای کړي، له بې ځایه اوږدوالي، گونگتیا او اطناب څخه یې ځان ژغورلی، چې همدا دده د نثر یوه مهمه ځانگړنه گڼل کېږي.

۲- عالي یا هنري نثرونه: په لره او بره پښتونخوا کې د ادبي

ټوټو یا منثورو اشعارو له دودېدو سره استاد هم په دې لاره کې په بریالیتوب گامونه پورته کړل او گڼې ادبي ټوټې یې ولیکلې؛ چې د دې ډول ټوټو لومړۍ ټولگه یې پر (۱۳۲۰ل) کال د (نوي ژوندون) په نامه خپره شوه، بیا یې د (خیالې دنیا) په نامه بل اثر پر (۱۳۳۹ل) کال خپور کړ، نورې پارچې یې خورې وړې په اخبارونو کې خپرې شوې دي، یو شمېر هغه ټوټې چې په (نوي رڼا) کې هم راغلي په یوه نثر کې وایي: ((کېدای شي چې نور خیزونه په زور وچلېږي مگر قلم نازک شی دی، په ده چې زور راشي ماتېږي)).

همدارنگه د خوشال او رحمان بابا په هکله یې داسې نظر درلود:
(خوشال په ټولو معناو سره شاعر دی خو رحمان بابا له شاعر نه پورته مقام لري)).

د استاد خادم په ادبي ژبه او ټوټو کې د فلسفې او منطق قوت، خوږوالی او د الفاظو او کلمو عذوبت داسې سره اغېز شوی، لکه د گل رنگ او بوی .

۳- لارښودی یا استاذیانه نثر: استاد خادم ته په لارښودی پښتو نثر لیکنه کې یو بل خیال پیدا شو او د بایزید روښان په څېر یې الهامي مسجع نثر پیل کړ .

ده په خپل دغه ډول نثر کې پندونه او نصیحتونه راوړل چې نمونې یې په (افغان ولس) اخبار او دده په ځینو وروستیو کتابونو لکه: (د پښتو پټۍ) او (لرغوني پښتانه قومونه) کې راغلي دي .

دده د درېیم ډول نثر یوه نمونه دا ده:

((ایمان لوی نعمت دی، اخلاق ستر قدرت دی، پوهنه برکت دی، بیووالی دی، زور او قدرت، ازادي ده ژوند، بې پروایي ده خوند.))

د استاد خادم د عادي نثر، هنري نثر او لارښودي نثر لیکلارې سره بېلې دي؛ خو سلاست، صلابت، متانت، فصاحت، بلاغت، صراحت او ژبني قوت یې سره یو دی؛ په همدې توگه د خادم بابا نثر د پښتو یو خوږ، پوخ، معیاري او داسې نثر دی چې د روانې او سلیسې پښتو لیکنې لارښوونې کوي او زموږ په پښتو لیکنه کې یو ځانگړی او د ستاینې وړ ځای لري. د خادم په اثارو کې (خیالي دنیا) او (نوی ژوندون) چې مخکې مو یې هم یادونه وکړه، د ده د نثر په دویمه ډله (هنري نثرونو)

د خادم نړۍ ليد

کې گڼل کېږي، نوموړي اثر د استاد خادم د اوچت فکر، پراخ نړۍ ليد، له خپل ولس، هېواد او قوم سره د لانتها مينې درلودلو ښکارندويي کوي.

ښاغلی عبدالوکيل اټک د خيالي دنيا په سريزه کې ليکي:

((خيالي دنيا په رښتيا هم چې خيالي دنيا ده، ډېرې د خوند او مينې خبرې په کې دي. لارښوونې لري، د پند او عبرت درسونه لري، د رنگ او رباب دنيا لري...)) او زياتوي چې د دې کتاب نثرونه دومره خواږه دي چې هر يو يې لولې، نو خوند او عبرت به ترې اخلي.

خو ډاکټره ثريا خادم بيا دغه نثري ټوټې شعر بولي او وايي:

((د استاد دغه اثر هنري ارزښت لري او د خيالي دنيا په هره نثري پارچه کې د ژبې فصاحت، بلاغت، خوږوالی، ښکلا، ژوروالی او خوند له ورايه ځلېږي؛ که لوستونکي يې په دقت ولولي وبه گوري چې دا ژورې نثري ټوټې يې تر ډېرو منظومو اشعارو زيات شعريت او خوږوالی لري، نو که د خيالي دنيا دا نثري ټوټې اشعار وبولو پرځای خبره به وي)).

استاد خادم په خپل (خيالي دنيا) اثر کې د ژوند درې خواوې (علم، شعر او سياست) داسې بيانوي:

((علم اکتشاف، شعر احساس او سياست کول دي.

عالم فکر کوي، شاعر خبرې کوي او سياستدان عملاً کار کوي.

عالم گوري، شاعر خاندې او ژاړي او سياستدان لوبې کوي.

علم په مغزو، شعر په زړه او سياست په گېډه او غړو پورې اړه لري.

عالم قوانين، شاعر ملل او سياستدان ډلې جوړوي.))

هېواد پالنه او ملتپالنه دده په ټولو منشورو او منظومو لیکنو کې
ښکاره رول لري، دی تل خپل خلک یووالي او اتفاق ته رابولي او د یوه
ملت ښېرازي، خپلواکي، کامیابي د هغه ملت په یووالي کې بولي.

دی وایي: ((ټولې قومي او ملي کامیابي د اتفاق مرهونې دي مگر
اتفاق د پسرلي باران نه دی چې په خپله ورېږي، بلکې د هر ملت د اتفاق
تهدا بونه خواخوږي حکیمان او فلاسفه ږدي)).

تورې او قلم ته زیات ارزښت ورکوي او د یوه ملت د بقا لپاره د
دې دواړو څیزونو شتون حتمي گڼي او وایي: ((توره په خپل ځای
دېکتاتوره ده او قلم په خپل ځای، وړاندېوالی هغه وخت کېږي چې دا
دواړه احترامانه اتفاق وکړي))!

د ده له نظره ملیت د ملت د جوهر په معنا دی او ملت له ملیت سره
داسې تړون لري لکه انسان او انسانیت او شخص او شخصیت ... او داسې
نور

دی د ژوند سعادت او خوشبختي، د مادیاتو په زیاتوالي نه، بلکې په
خپلواکۍ پورې تړلې بولي او وایي: ((د ژوند سعادت او خوښي د مادیاتو
په زیاتوالي او ډېروالي پورې دومره اړه نه لري، لکه د ضمیر په ازادۍ او
د روح په خوشالۍ پورې)).

۲۳- سرمحقق عبدالواجد واجد: سر محقق عبدالواحد
واجد د افغانستان د علومو اکاډمۍ غړی دی. د ژبو او ادبیاتو په برخه کې
یې یو شمېر لیکنې او څېړنې کړې دي. د استاد خادم په باب چې مېرمن
هوسا یوسفزی د ماسټرۍ کوم ځانگړی اثر لیکلی دی. په هغه کې د
استاد خادم په باب د سرمحقق واجد یو لنډ نظر هم راغلی دی. هغه د
خادم صیب په باب وایي: ((استاد خادم د ملي مفکورې خاوند و. ملي

د خادم نړۍ لید

مشران او ملي شخصیتونه یې ښه گڼل او ورباندې ډېر گران وو، خو د ادبي انتقاد ژبه یې ډېره تېره وه او کله کله یې پر خپلو دوستانو هم چلولې ده.

په همدې ترتیب د نړیوال سیاست او فلسفې په رڼا کې پښتون سیاست او فلسفه وړاندې کوي او له پښتني او اسلامي غوښتنو سره سم د یوه ملي حکومت د جوړېدو هیله من و.

۲۴- استاد محمد اصف صمیم: استاد محمد اصف صمیم د

هېواد یو نومبالی، لیکوال، څېړونکی او ژبپوه دی، تر اوسه یې په لسگونو عنوانه بېلابېل اثار لیکلي او یو زیات شمېر یې چاپ کړي دي. دی د استاد خادم سیمه وال او د فکر لېوال یې هم دی. ما ورڅخه داستاد خادم په باب خپل نظر غوښتی و، ده راته خپل نظر په لنډو ټکو کې داسې څرگند کړ:

د کامې د یونان یو اپلاتون

څه پوښتنه د خادم کوې چې څه دی!
په پنجره کې بندي شوی یو مرغه دی
د پښتو په کبیره گناه کې گیر شو
څوک خبر نه شو چې څنگه دی او څه دی!

دا سرلیک د ځان او خپل علمي مقام په باب د هېواد د یوه وتلي عالم، ادیب، شاعر، فلسفي، ستر ملتپال (نېشنلسټ) او د پښتو ادب د

اسمان د ځلاندي ستوري استاد مولينا قيام الدين خادم دعوا ده، چې کامه يې ځان ته د خپل انتساب له امله يونان بللې او ځان يې له اپلاتون سره د خپل فکري او فلسفي تړاو له امله اپلاتون گڼلی دی.

د استاد خادم دې علمي تعلي ته له ناکامه دعوا وويل شوه، ځکه بل تعبير راسره نه و، گڼې د استاد فکري نبوغ او د خپلې ټولنې د ملي، سياسي او کولتوري بشکلا او ځلا لپاره عبقریت ښه بېلگه ده او د نورو ثبوتونو او د لاييلو اړتيا ورته نه شته.

استاد خادم د خپل ولس او ټولنې د ځوانانو په فکري روزنه کې د يوه ناستومان مبلغ او مبارز په توگه خپله استادانه ژمنه ښه په زړه ترسره کړه. هغه په رومبي ځل په خپله افغاني ټولنه کې چې دوه نيمې پېړۍ په کې پر افغاني نیشنلزم د سياسي چارواکيو د ټولنيزو بې عدالتيو دوړې پرتې وې. د يوې رغنده او منصفانه ملتپالنې نظام متعارف کړ. پښتو او پښتونواله د استاد افغاني پېژند و، په خپلو څېړنو يې د پښتنو ساکيواله جوته کړه. بايزيد روښان يې د ملي مشرتابه ايډيال او ارمانيال و.

استاد خادم د خپل فکر د مصداق او انځورنې لپاره خپل سباني کهول ته د خپل اغېزمن قلم په ژبه دومره څه پرېښودل چې که ځوان کهول يې د زړه په سترگو ولولي، هېڅکله به هم د بېنومۍ او نومورکۍ په دوړو کې ډوب نه شي.

ددې تنگ کاغذ په تنگه سينه کې د استاد خادم غوندي د سمندر فکر خاوند افکار او د ارمان و سعتونه ځايول به ډېره لويه دعوا وي او زه ځان هېڅکله ددې دعوي جوگه نه گڼم.

د خادم نړۍ ليد

زموږ گران منلی استاد پوهاند محمد اسمعيل يون په بختوره ورځ
 پيدا دی چې د خپلې دوکتورا د پایليک لپاره يې د يوې داسې علمي او
 ملي ستې د ځلوني ژمنه وکړه. مبارک دې وي
 محمد آصف صميم
 ۱۰/۱۱/۱۳۹۶

۲۵- حفيظ الله غبستلي: ښاغلی حفيظ الله غبستلي د پښتو

ژبې او ادبياتو يو ښه ځوان
 څېړونکی او شنونکی دی، ده د نورو
 ليکوالو گڼ شمېر اثار کره کړي او
 چاپ ته يې تيار کړي دي، خپله هم
 د ښه قلم خاوند دی، د خادم په باب
 د ده يوه لنډه ليکنه په (هيله) مجله
 کې چاپ شوې ده. حفيظ الله
 غبستلي په خپله ليکنه کې استاد

خادم (د پرون، نن او سبا خادم) گڼلی دی، د هغه پر ژوند يې هم لنډه
 رڼا اچولې ده. چې دلته يې د ليکنې متن وړاندې کوو:

((ارواښاد استاد قيام الدين خادم د هېواد او ولس هغه خادم و چې
 خپل ولس او هېواد ته يې له (روهې گلونو) څخه د (مرغلرو امبل) وپېيه
 او ور ترغاړې يې کړ، د هېوادوالو لپاره يې (مکارم الاخلاق) سره (نوی
 ژوندون) غوښت او په مينه يې د خپل ولس خدمت کاوه. داسې خدمت
 چې د تېر، اوس او راتلونکي خادم پاتې شو او په خپله يې وويل:

خدمت د خپل ژبې قام وطن زما مسلک دی

په دې مينه به پاييم، که وم وم، که نه وم نه وم

ارواښاد استاد قیام الدین خادم پر (۱۲۸۶ل) کال د ننگرهار ولایت د کامې په یوه پوهه پالونکې کورنۍ کې دنیا ته سترگې پرانیستې، پلار یې ملا حسام الدین او نیکه یې ملا علي گل اخونزاده، د خپل وخت نامتو پوهان وو، چې په سیمه کې یې د پوهې رڼا خوره کړې وه.

ارواښاد خادم لومړنۍ او منځنۍ زده کړې په کور و کلي کې ترسره کړې او بیا وروسته پېښور، ډیلي او لودیاني ته لاړ او هلته یې هم څه مهال په زده کړو تېر کړ او د وخت دودو علومو زده کړه یې ترسره کړه.

خادم د فلسفې اند او علمي شخصیت خاوند و، د خپل اند او شخصیت په رڼا کې یې هېواد، ولس مخ روڼی او سور مخی غوښت او په رښتیني بڼه یې د خپل ولس خدمت کاوه او دا خدمت یې لومړی په خپل کلي کې د ښوونکي په توگه پیل کړ.

ارواښاد استاد قیام الدین خادم د افغانستان د معاصرو ادبیاتو له هغو پنځو ستوریو څخه و چې پښتو ادب او کلتور یې ځلولي دي او په یوه داسې ویني زلمي احساس یې د پښتو ادب چوپړ کړی چې د نن زلمیان به یې درناوی کوي.

ارواښاد خادم د ویني زلمیانو یو پیاوړی غړی و، چې له خپلو نورو ملگريو سره یې اوږه پر اوږه د ولس د بيدارولو او وینولو گړندی هڅې پر مخ بیولې.

ارواښاد استاد خادم، پر (۱۳۵۸ ل) کال له دې فاني دنیا څخه سترگې پټې کړې.)) (۲:۴۷)

۲۶- سرمحقق سید محی الدین هاشمي: ښاغلی سرمحقق سید محی الدین هاشمي د افغانستان د علومو اکاډمۍ غړی او د هېواد یو

د خادم نړۍ ليد

وتلی نوميالی ليکوال او څېړونکی دی. هاشمي تر اوسه پورې په لسگونو

عنوانه بېلابېل علمي اثار چاپ او خپاره کړي دي. د استاد خادم له ژوند او اثارو سره له نږدې اشنایي لري. کله چې د استاد خادم د نثرونو ټولگه (رڼه چینه) د علومو اکاډمۍ له خوا چاپېدله، نو سرمحقق هاشمي پر دې ټولگې د نظر د څرگندولو ترڅنگ د استاد خادم د اثارو او افکارو په باب هم خپل نظر

څرگند کړی دی. ده دا لیکنه د (۱۳۹۶ل) کال د وري پر لومړۍ نېټه لیکلې ده چې دا دی دلته یې همدا برخه دلته وړاندې کوو.

((استاد قیام الدین خادم زموږ د هېواد د معاصرې دورې نوميالی علمي، فرهنګي او سیاسي مفکر شخصیت دی، چې څه د پاسه پنځه لسيزې یې د پوهې، فرهنګ او ټولنیزو خدمتونو په ډگر کې د ستاینې وړ خدمتونه، علمي او عملي هلې ځلې کړي دي.

پیاوړی عالم او معلم و، په مدرسه، ښوونځي او د کابل پوهنتون د ادبیاتو په پوهنځي کې یې د مدرس، ښوونکي او استاد په توګه دنده ترسره کړې وه، تکړه ژورنالېست و، د زېري، اتحاد مشرقي، کابل مجلې، طلوع افغان، هېواد، اصلاح او افغان ولس خپرونو د مسوول مدیر او چلوونکي چارې یې سمبال کړې وې. ښه شاعر، ليکوال او څېړونکی و، په لسگونو د نظم او نثر ځانګړي چاپ او ناچاپ اثار او په چاپي خپرونو کې په سلګونو خپرې شوي علمي، ادبي، سیاسي او نورو ټولنیزو مسایلو پورې اړوندې څېړنيزې او تحلیلي لیکنې یې ددې لامل شوې چې زموږ د

معاصر ادب په پنځو ځلنده ادبي ستورو کې شمېر او د پښتو ادب په اسمان کې وځلېږي.

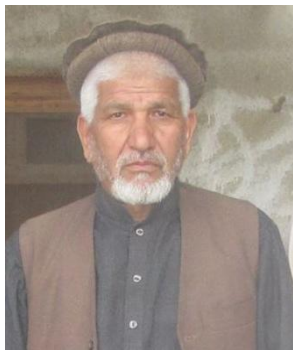
په عامه توګه د استاد خادم د نثري لیکنو زیاته برخه دیني، علمي، ادبي، تاریخي او ژبنۍ څېړنې او د عامو ټولنیزو، ملي، سیاسي مسایلو په اړه ژور تحلیلونه او کره کتنې دي، چې هره یوه یې پر خپل ځای زموږ د علمي-فرهنگي شتمنۍ او زېرمې په بډاینه کې ځانګړې اهمیت او ارزښت لري، خو تر څنګ یې د منثور تخلیقي ادب ډېره ستره پانګه هم پنځولې ده، چې په هغو کې د هنري نثر ډېرې مهمې ځانګړنې، لوړ تخیل، د خبرې زړه راښکون، ساده ګي او رواني، د لفظ او معنا برابري او نورې ښې جوتې دي.

د منځپانګې له مخې که څه هم ددې هنري او ادبي لیکنو ځینې برخې ظاهراً په خپله لمنه کې د مینې د راز او ناز خبرې، د گل او بلبل، شمعي او پتنگ د زړه خوالې، د طبیعت د ښکلو نندارو او کیفیتونو منظرونه او داسې نور په عاطفي بڼه په الفاظو کې رانغاړي، خو تر څنګ یې د ټولنیز ژوند ډېر واقعیتونه، علمي، فلسفي، ملي، سیاسي او نور عام ټولنیز مسائل په ډېره خوږه، ساده، روانه، خو رنگینه ادبي، هنري ژبه په داسې په زړه پورې بڼه بیانوي چې هره برخه یې د لیکوال د علمي او ادبي پیاوړتیا، بشرپالنې او هېوادپالنې د ویښې جذبې د لوړتیا استازیتوب کوي. ((۲۳: یادښت

۲۷- څېړنوال ذکرېا ملاتړ: څېړنوال ذکرېا ملاتړ، د هېواد

یو نامتو لیکوال او څېړونکی دی او د افغانستان د علومو اکاډمۍ غړی، ده ګڼ شمېر اثار لیکلي، چاپ کړي او ایډېټ کړي دي. ملاتړ استاد خادم له نږدې لیدلی و، د هغه په باب خپل نظر داسې څرګندوي:

((ارواښاد قیام الدین خادم نامتو پښتون مفکر، ملا، لیکوال او شاعر

دی. هغه تر مرحوم علامه حبیبی وروسته د پښتون ژبې او ادب په اسمان کې راوخوت، د خدای بخښلي خیالات ډېر اوچت وو، ځان یې تر بل چا ټیټ نه باله، زما ورسره په لومړي ځل پر (۱۳۵۳ل) کال په ابن سینا کتاب پلورنځي کې، چې پل باغ عمومي ته مخامخ د مندوي کوڅې په خوله کې یې موقعیت درلود، ملاقات وشو.

همغه وخت د سرحدونو چارو وزارت هم په همدې کوڅه کې و، په دې کتاب پلورنځي کې پښتو کتابونه خرڅېدل.

خادم صاحب به وخت ناوخت دغه کتابپلورنځي ته تگ راتگ کاوه، یوه ورځ زه په دې کتاب پلورنځي کې وم، استاد خادم له یو بل کس سره چې د ده په عمر و داسې کیسه کوله، چې زه یو ورځ سردار محمد داود خان وروغوښتم، ډېر ښه روغېر یې راسره وکړ او داسې یې راته وویل: خادم صیب څه کول په کار دي؟ تاسو له ما نه کومه غوښتنه لرئ؟ خادم صیب وايي چې ما ورته په ځواب کې وویل، هو! غوښتنه مې دا ده، چې که لوگر، میدان او پروان ولایتونه له کابل ولایت سره یو ځای شي، ښه به وي. زه ډېر وروسته په دې پوه شوم چې د خادم صیب په دې خبره کې لوی حکمت و.))

ذکریا ملاتړ په خپله لیکنه کې یادونه کوي چې: ((کله چې سردار محمد داود خان پر (۱۳۳۲ل) کال د صدارت واگې په لاس کې واخیستي، نو دا وخت ځینو اشخاصو سره چې یو نیم په کې دولتي چارواکی هم و، یو نظر و، غوښتل یې چې د افغانستان تاریخي نوم پر

(اریانا) بدل کړي، دې چارواکو د دې کار د عملي کولو لپاره د غلام حسن خان ساپي په خوله د وخت مشهور او پوه کسان، لکه (سراج الدین سعید، سید شمس الدین مجروح، محمد امین خوریانی، استاد قیام الدین خادم، جلالی، عبدالروف بېنوا، مولانا ارشاد، محمد موسی شفیق، ارسلان سلیمی، پکتیانی، عبدالقدوس پرهیز، محمد ظاهر ساپی، صدیق دالله ربنتین) او ځینې نور، چې شمېر یې (۶۰) تنو ته رسېده د یوې مېلمستیا په پلمه کور ته راوبلل، خو د غلام حسن خان ساپي په گډون یو هم د مېلمستیا په علت پوه نه وو. په دې وخت کې یو چارواکي مېلمنو ته وویل څه کېږي، چې د افغانستان نوم بدل کړو او پر ځای یې د اریانا خوږه کلمه غوره کړو، ټول رابلل شوي کسان چې له اصلي موضوع څخه خبر نه وو، چوپه خوله ناست وو، یوازې خادم او ربنتین اوچت شول او ویې ویل دا به سمه وي، خو که دا د غرو پښتانه چې د افغانستان نوم ورته ډېر خوږ او د اسلام مترادف ایسي، خدای خبر که هغوی په دې نزاکت پوه شي. ډېره وېره ده چې له دې کار به څومره غم او فساد جوړ شي. داود خان چې دې حساسیت ته متوجه شو، چې خبره رسوایي او بحث ته وځي، ژر یې د دې خبرې د مطرح کوونکي پر خوله لاس کېښود او ویې ویل چې دا د لوی احمد شاه بابا ستر میراث دی، پر دې بحث نه کوو.

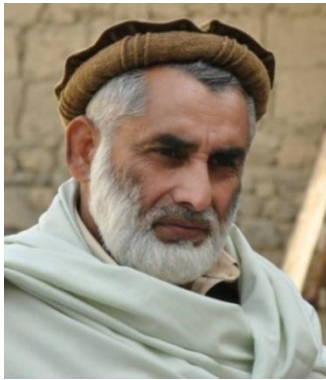
لنډه دا چې پر پښتنو او پښتو ژبه باندي د استاد خادم مرحوم ډېر احسان دی، پښتانه یې باید قدر وکړي.

خادم صیب او د هغه ملگرو پښتو ویله، پښتو یې لیکله او پښتو یې کوله. الله پاک دې هغوی ټول وبخښي.))

۲۸- څېړنوال وجیه الله شپون: څېړنوال وجیه الله شپون د

علومو اکاډمۍ غړی او دا مهال د پښتو څېړنپو د نړیوال مرکز رییس دی،

په دې وروستيو کې يې د استاد خادم يو شمېر اثار ايډېټ کړي او د

هغوی د کورنۍ په مرسته يې چاپ کړي دي. دی په يو يادښت کې د استاد خادم د ټولنيزو خدمتونو په باب وايي:

((مرحوم استاد خادم د هېواد نوميالی ليکوال، شاعر، مؤرخ، ژورناليسټ او عالم شخصيت دی چې نوم به يې تل د علم او فرهنگ په تاريخ کې ژوندی وي. دا طبيعي خبره ده چې

شاعر او ليکوال په خپله ټولنه کې سر راپورته کوي، په ټولنه کې اوسېږي او ليکنې يې د ټولنې لپاره وي. په هره برخه کې د فکر او قلم هره زېږنده يې په يو ډول نه يو ډول له ټولنې او اجتماع سره تړاو او سر و کار لري. پر دې بنسټ مرحوم استاد خادم هم خپلې ټولنې ته ډېر علمي او فرهنگي آثار پريښي چې تر اوسه ورڅخه د علم، پوهې او فرهنگ مينه وال د خپل فکر، ذهن او قلم په پياوړتيا کې گټه اخلي. پر ليکنې او قلم سربېره نور ټولنيز کارونه يې هم د خپل ژوند په موده کې سرته رسولي چې په مستقيم يا نا مستقيم ډول يې خیر او ښېگڼه ټولنې ته رسېدلې او د ټولنې په تنوير، سپېڅلتيا او پياوړتيا کې يې نقش درلودلی دی. مثلاً هغه د وينو زلميانو د غورځنگ مؤسس غړی و، دې غورځنگ ته يې ډېر زلميان جذب او دعوت کړي او په دغه غورځنگ کې يې تنظيم کړي وو چې د وخت د موجود جبر، اختناق او مطلق العنانيت په مقابل کې مبارزه وکړي او ټولنه له ستونزو خلاصه کړي. خلک خپلې غوښتنې، پوښتنې، ستونزې او نظريات په واز کومي پرته له ډاره له حکومت او مسولينو سره شريکي کړي.

همدارنگه مرحوم استاد خادم د خپلې ټولنې په داسې شرایطو کې چې بنځینه قشر ته د زده کړې زمینه نه وه برابره او پر خپلې خور او لور باندې درس او ښوونځی لوستل خلکو ته عار او ننگ ښکارېده، په خپلو اولادونو باندې زده کړې وکړلې او ټولنې ته یې د خدمت جوگه کړل. حتمي ده چې د دوی دغه کار به په ټولنه کې ډېرو خلکو ته د الهام سبب شوی وي. په خپله هم ډېر کلونه ښوونکی و او د ډېرو خلکو اولادونه یې روزلي دي چې دا هم د مرحوم د ټولنیزو خدمتونو یوه بله بېلگه کېدی شي.

مرحوم استاد خادم پر (۱۳۴۴ل) کال په مشرانو جرگه کې د انتصابي سناتور په توگه دنده تر سره کړې چې له دې لارې یې له خپل ولس سره د هغوی د استازي په توگه نږدې اړیکي درلودلي او د هغوی ستونزې یې د حکومت غورځونو ته رسولي، د هغوی له حقوقو څخه یې دفاع کړې او د هغوی خادم پاتې شوی دی. دا ټول هغه څه دي چې د استاد خادم د ټولنیزو خدمتونو بېلابېلې بېلگې وړاندې کوي او د هغه پر ټولنیز شخصیت باندې د تائید مهر لگوي.)

پر یادو لیکوالو او څېړونکو سربېره ځینو نورو لیکوالو هم د استاد خادم د فکر او نړۍ لید په باب خپل خپل نظرونه څرگند کړي وو، خو د دې برخې د زیات اوږدوالي له امله مو د هغوی له راوړلو ډډه وکړه.

ب- بهرني لیکوال:

د استاد خادم د ژوند، کار او افکارو په باب د کورنیو ادبپوهانو او لیکوالو تر څنګ یو شمېر بهرنيو لیکوالو او ادبپوهانو هم خپل نظرونه څرګند کړي دي او په دې برخه کې یې ځینې لیکنې کړې دي. د دې خبرې یادول ضروري دي چې کومه زمانه کې خادم ژوند کاوه، هغه وخت نړۍ تر ډېره حده دوه قطبي وه، پر ختیځ او لویدیځ بلاک وېشل شو وه، د افغانستان نړیوال اړیکي هم ډېر نه و، نړۍ لکه د اوس په شان ازاده نه وه او نه هم تخنیکي، سیاسي او ټولنیز اړیکي دومره پراخ وو، لکه اوس چې دي. ادبي اثار هم دومره نه چاپېدل چې د نړۍ بېلابېلو برخو ته په ښه ډول ورسېږي، له شوروي پوهانو پرته د نورې نړۍ ډېر کم ختیځپوهان افغانستان ته راتلل، خو دا مهال شوروي پوهانو د افغاني ادب مطالعې او شننې ته دوام ورکاوه. دوی د افغانستان د ادبیاتو په باب بېلابېل اثار ولیکل. (د افغانستان ملي ژبه او ادب) په نامه یو کتاب هم د شوروي پوهانو له خوا ولیکل شو. شوروي ادبپوهانو او ځینو نورو بهرنيو لیکوالو دنورو افغان لیکوالو په ګډون د استاد خادم په باب هم خپل نظر څرګند کړی دی، چې دلته یې د ځینو یادونه کوو:

۱- ګراسیموا: مېرمن ګراسیموا د پخواني شوروي اتحاد پیاوړې

لیکواله ده، چې د مسکو د ختیځ پېژندنې په انستیتوت کې یې کار کاوه او د افغاني ادب په باب یې یو زیات شمېر مقالې لیکلي دي. مېرمن ګراسیموا د استاد خادم د ادبي شخصیت او مقام باب وايي: ((په اوسني پښتو ادب کې قیام الدین خادم هم څرګند مقام لري، دی هم لکه

بېنوا او الفت یوازې شاعر نه دی، بلکې لیکوال، ادب پېژندونکی او بشر پېژندونکی هم دی، ده د خپل سفر مشاهدات (څو ورځې په شمال کې) پر (۱۹۴۱م) کال په اصلاح کې په مسلسل ډول خپاره کړل، په دغو مشاهداتو کې په رېښتیني ډول سره افغاني ژوند تمثیل شوی دی. پر هماغه کال دده یوه مجموعه (نوی ژوندون) چاپ شوه، په دې مجموعې کې مضامین او منثور اشعار ځای شوي دي، دده د اثارو وروستی مجموعه (خیالي دنیا) پر (۱۹۶۰م) کال چاپ شوې ده. د خادم په اثارو کې وطن دوستی او پر فرهنګي موضوعاتو سربېره اجتماعي موضوعات هم لیدل کېږي.

۲- گ.ف. گیرس: د پخواني شوروي اتحاد د ختیځ

پېژندنې د انستیتیوت یو پېژندل شوی غړی دی، چې د پښتو ژبې او پښتنو لیکوالو په باب زیاته مطالعه لري. ده ((د پښتو هنري نثر)) په نامه یو ځانګړی کتاب لیکلی دی. دا اثر چې د سرمحقق معتمد شینواري له خوا پښتو ته ژباړل شوی دی. په دې اثر کې لیکوال د استاد خادم په باب ډېر څه لیکلي دي.

په دې اثر کې راغلي دي: ((پر (۱۹۴۱م) کال د دوه مجموعو (نوی ژوندون د قیام الدین خادم تصنیف او بله ډیوه د گل پاچا الفت تصنیف) چاپېدل د هغه وخت په ادبي ژوند کې یوه مهمه پېښه وګڼل شوه.

قیام الدین خادم د نویو معاصرو پښتنو لیکوالو څخه دی، دی پر (۱۹۱۲م) کال د ننگرهار د کامې په سیمه کې زېږېدلی دی او په قوم زاخېل دی، ده ډېر کلونه په هند کې تېر کړي دي او هلته یې خپل مذهبي تحصیلات او علوم تکمیل کړل. کوم وخت چې ده خپل هېواد ته مراجعه وکړه، نو د معلم په حیث په کامه او جلال اباد کې مقرر شو، په

د خادم نړۍ لید

عین حال کې ده د ننگرهار په ورځپاڼه کې هم کار کاوه او هلته یې شرکت درلود.

پر (۱۹۳۴م) کال خادم د کندهار په ادبي ټولنه کې داخل شو، په دې ځای کې دده فعالیت په ادبي کارونو کې ښکاره شو او وسعت او انکشاف یې پیدا کړ، ده یو گرامري کتاب (د پښتو معلم) تصنیف کړ او پر (۱۹۳۵م) کال یې د سپینسر سر کتاب (د اطفالو اخلاقي تربیه) ترجمه کړ، په هماغو کلونو کې د خادم ډېر اشعار د کندهار په اخبار (طلوع افغان) کې چاپېدل او دا سلسله ورکې جاري وه.

خادم یو له هغو مبتکرینو څخه دی چې غوښتل یې پښتو تصفیه کړي او پردي لغات ورڅخه وباسي.

پر (۱۹۳۷م) کال چې د پښتو اکاډمۍ تشکیل شوه، نو خادم کابل ته راوغوښتل شو او په اکاډمۍ کې د یوې څانگې د مدیر په حیث مقرر شو او هم یې د (زېري) چارې په غاړه واخیستې.

د څلورو کلونو په موده کې چې خادم په مرکز کې تېر کړل دغه لاندې کارونه ورڅخه صادر شول:

د معاصرو پښتنو لیکوالو سوانح یې ولیکلې او چاپ یې کړې، یو ډرام یې (یو مسلمان او ټوله اروپا) په پښتو ترجمه کړ، یو کتاب یې (په پښتو نثر کې تاریخي تطورات او د نثر لیکونکي په باره کې معلومات) د چاپ لپاره تیار کړ. د (پښتانه شعرا) نومي کتاب په جوړولو او ترتیبولو کې یې برخه واخیسته، د امین الله زمريالي په گډون د حکومتي مامورینو د تدریس لپاره یې دوه ټوکه پښتو کلی ولیکلې، ملي قصو او مضامینو ته یې ادبي رنگ ورکړ د اشعارو یوه مجموعه یې (د مرغلو امېل) د چاپ لپاره تیاره کړه او هم یې د (نوی ژوندون) کتاب چاپ کړ، په دې کتاب کې

سربېره پر دې قصو او مضامینو لوستونکی له وړو وړو اشعارو سره هم مخامخ کېږي. په دې کتاب کې د خادم ډېر اثار او مضامین ځای شوي دي، هغه مضامین چې پخوا په طلوع افغان، زېږي، په کابل مجلې او نورو نشراتي څانگو کې چاپ شوي او نشر شوي وو.

د خادم په دې مجموعه (نوی ژوندون) کې چې کوم نثري اثار ځای شوي دي، هغه په درې گروپو وېشل کېږي:

الف- مذاقي، عبرتي او اجتماعي قصې چې دا د شرقي ادبیاتو یو مشهور سبک دی.

ب- د مولف خپل اصلي او ابتکاري نثري اثار.

ج- اجتماعي مضامین.

له دغو قصو څخه په زړه پورې قصې (پردی خط لوستل او د تیرې خال) دی ((د ثروت چل)) قصه د ټوکو او ټکالو په روح لیکل شوې ده، ددې قصې مضمون داسې دی:

یو وخت یو سړي په اخبارونو کې اعلان وکړ چې زما د دولت د گټنې چل زده دی، زه دا چل وړیا د هېواد او وطن د استفادې لپاره بنییم، هر څوک چې غواړي دې موقع څخه گټه واخلي، په کار دی چې د خپلې سمې پټې سره د ځواب لپاره دوه (آنی) او یا د دوه انو د ډاگ ټکسو نه راولېږي، نو ده ته به داسې چل ور وښودل شي چې په کاله کې ناست وي او معقوله گټه وکړای شي.

په داسې وخت کې چې ډېر عالم د بې کارۍ او بې روزگارۍ نه سر ټکولو، دا اعلان زرگونو کسانو په ډېر شوق سره ولوست او د هر یوه په زړه کې دا راغله چې څه بابا دوه (انې) څه شی دي گوندې خدای مهربان

د خادم نړۍ ليد

شي او په دوه اتو راته پوره دولت لاس ته راشي، نو د هرې خوا څخه د سړي په نامه کاغذونه راروسېدل، څو ورځې وروسته سړي په اخبارونو کې دا بيان خپور کړ.

((د جنورۍ په پنځمه نېټه چې ما د دولت گټلو د چل د بنودلو په باب اخبارونو کې اعلان کړی و د هغې په اثر ماته سپاړس زره خطونه راغلل هر کله چې زه دې ټولو ته په انفرادي ډول ځواب نه شم ورکولای، نو حسب الوعده خپل ځواب د اخبارونو په خولو خپلو منتظرينو ته ورکوم، دا سپاړس زره خطونه چې ماته راغلي دي د هر يوه سره دوه دوه انې هم دي چې ټولې دوه زره کلدارې شوي، زه خو د تمام عمر لپاره د مفلسۍ له بار څخه خلاص شوم، د دولت د گټنې لپاره ددې نه بهتر چل بل چېرې دی. دغه دی تاسې ته مې وړيا ونبود.))

د خادم ځينې عجب نثرونه چې په نوموړې مجموعې کې چاپ شوي دي په سوچه پښتو ليکل شوي دي. ددې جملې نه يو مضمون د (توتکۍ ځاله) او بل (د کوټرو کور) دی لکه چې مخکې مو وويل خادم يو له هغو لومړنيو اشخاصو څخه دی چې د پښتو د سوچه والي د جريان طرفدار دی، نو ځکه کونښن کوي چې خپل اثار د سوچه پښتو په سبک وليکي او همدا سبک دده په اثارو کې ليدل کېږي.

د خادم دغه قصه (د کوټرو کور) د (۱۹۳۹م) کال د کانکور لپاره وړاندې شوې وه او لوړ مفهوم لري.

په دې مجموعې (نوی ژوندون) کې ځينې اثار د طبيعت د ستاينې لپاره وقف شوي دي او د حيواناتو د ژوند او د دوی له څرنگوالي څخه بحث په کې شوی دی او د خادم بديعي او هنر اثار چې په نوموړې مجموعې کې چاپ شوي دي، لوستونکو ته ډېر په زړه پورې شيان

وړاندې کوي او د دلچسپۍ وړ دي، دا اثار د محاورې په ژبه لیکل شوي دي، له متلونو نه ډک دي او اصطلاحات لري.

ددې مجموعې ټول مضامین د یوازې پښتو په سبک او ستایل لیکل شوي دي او په دې موضوع کې یو تر بله سره کوم فرق او توپیر نه لري.

د خادم کوم اجتماعي مضامین چې دننه چاپ شوي دي هغه ډېر په زړه پورې دي او دلچسپي لري، دا مضامین په خپله د لیکوال ایډیال او مفکوره ښيي او هم دده د اثارو متضاد خاصیت ورته څرگندېږي.

خادم د نوموړې مجموعې په یوه مضمون کې (استعداد) پر هغو خلکو چې وایي د ټولې نړۍ علوم او تخنیک د لقمان له معلوماتو څخه اخیستل شوي دي او دده په برکت خلکو کمال حاصل کړیدی، سخت انتقاد کړی دی او دا انتقاد یې په ډېره رښتینۍ لهجه لیکلی دی، په یو بل مضمون (تنگ نظري) کې دی د پان افغانیت پر نظریې ټینگ دی.

په هغه مضمون کې (د غمجنو سره) دی له بېوزلو او مظلومو سره خپله خواله کوي او دوی ته توصیه کوي چې عفو کوی، صبر او تحمل کوی، خبره تېروی، وروسته بیا دی هغو اشخاصو ته چې سخت سړي دي، سر زښ ورکوي او رتي یې او هم هغه وگړي دده د تنقید او فشار لاندې دي چې نه غواړي له خپل خواش او ارزو څخه په لږه اندازه هم تېر شي، د خادم دا مضمون یوه دیني محتاطه نظریه ده او د پښتنو د مذهبي ټولنو افکار په کې منعکس شوي دي، دومره خبره باید وویل شي چې خادم داسې نه دی چې گوندې یوازې ددغو محتاطو او محافظه کارو ټولنو په زړه پورې او د علاقې وړ شیان ښکاره کوي، بلکې دده په اثارو کې متضاد تمایل لیدل کېږي او دده د جهان بینۍ مهم تحولات ښيي.

د خادم نړۍ لید

پر (۱۹۴۱م) کال اصلاح ورځپاڼې د خادم د سفر سلسله (څو ورځې په شمالي کې) خپروله، دغه د سفر او سیاحت د کتنو لیکل او دغه ډول مضامین له ډېرې مودې راهیسې په پښتو نثر کې نه وو، خادم یو له هغه مبتکرینو نه دی چې دا سلسله یې شروع کړه او خپلې سفرنامې لیکي.

باید ښکاره او مستقیماً ووايو چې دده مضامینو هم د موضوع له حیثه او هم د خپل بدیعي مزیت له حیثه د معاصرو لیکوالو لپاره تراوسه پورې د سر مشق او نمونې په رنگ خدمت کړی دی.

د خادم د مضامینو ژبه بېخي د ننگرهار محاورې ته نږدې ده او د دغو خلکو په محاوره لیکل شوې ده.

په هغه دوره کې چې خادم په کابل کې کار کاوه دده دلچسپې دایرې وسعت او انکشاف پیدا کاوه، ده د اوسنیو عصري علومو په باره کې مقالې ترجمه کولې، د اتومي انرجی او فضايي وړانگو په خصوص کې یې ژباړې کولې او د ټاگور اثار یې په پښتو ژبه چاپول.

پر (۱۹۴۵م) کال خادم یوه کیسه د (تقدیر لاس) په کابل مجله کې چاپ کړه، ددې کیسې مضمون داسې دی:

((په یوه وخت کې دوه د وړکتوب دوستان سره مخامخ شول، پخوا دوی یوځای سره سبق ویلو، یوځای به یې لوبې کولې، بیا د مکتب نه فارغ شول او سره جلا شول، وروسته له ډېرو کلونو دا دی دوی بیا سره دوباره ولیدل. دغه یوه دوست بل دوست ته بلنه ورکړه چې بېگانه زما مېلمه یې، دا کوربه ډېر د ثروت څښتن و، ډېر ښه کور یې درلود، ډېر اعلیٰ باغ یې درلود، مگر دغو شیانو نه خوشالاهه او غمگین معلومېدلو، بالاخره دغه کوربه خپل حال ورسره شریک کړ او د خپل ژوند سرگذشت یې ورته داسې بیان کړ:

د تحصیل نه وروسته ډېر کارونه چې لازم وو، ما وکړل، ډېرې چوکۍ مې اشغال کړې او حتی د گور تر رتبې ته دادی راورسېدم، پیسې ډېرې دي، عزت ډېر دی، لویه دارایی لرم، ډېر کورونه مې وران کړل او خپل مې اباد کړل، یوه پېغله مې ځانته انتخاب کړه، مگر د واده په اوله ورځ زما په لاس او پښو گوزن ولگېد او چې هر څومره ډاکترانو باندې وگرځېدم تراوسه پورې لا هماغسې دی او نه ښه کېږي او د زړه داغ مې ورځ په ورځ تازه کېږي)).

په دې کیسه کې خادم د مامورینو پر حرص انتقاد کوي، هغه مامورین چې د خپلې هوسایۍ لپاره یې ډېر کورونه وران کړي دي او ډېر یې غریبان کړي دي. د مولف په عقیده نوموړي مامور خپله سزا ولیدله او حتی خپله گناه یې په خپله حس کړه او خپل وجدان ته خجالت وباسي.

د خادم ډېرې مقالې د کورني ژوند لپاره وقف شوي دي، د ازدواج او د ښځو اوضاعو په باره کې ده لیکنې کړي دي، ده په یوه کیسه کې (په ماشومانو پام کوي) هغه عوارض چې د ماشومانو د هلاکت سبب ګرځي بیان کړي دي، هغه خبرې چې دده نه یې اختیاره او د نورو موضوعاتو په ضمن کې وځي هغه ډېرې په زړه پورې وي، دی ضمناً لیکي: ((د پښتنو په یوه غریبه کورنۍ کې د یوه هلک د تلین مراسم نیول کېږي، ډېره مړۍ یې پخه کړه، سېرلکۍ یې حلال کړ او یوه ښه مېلمستیا یې ترتیب کړه، ددې مړۍ اکثره برخه یې ملا ته وروپه)) مولف دا واقعه په دې جمله ختموي:

((اخ! په پښتنو کې داسې دستورونه دي.))

د خادم نړۍ لید

پر (۱۹۴۶م) کال قیام الدین خادم د استقلال جایزه واخیسته، دا جایزه ده ته له دې کبله ورکړی شوه چې ده د هند د یو معاصر لیکوال (نیاز فتح پوري) اثر (د شریف سرگذشت) له اردو نه ترجمه کړ. د خادم دغه ترجمه لومړی په (۴۸-۱۹۴۷) کلونو کې د کندهار په ورځپاڼه (طلوع افغان) کې چاپ شوه، وروسته بیا په اصلاح کې نشر شوه او بالاخره بیا پر (۱۹۵۳م) کال د یوه مستقل اثر په حیث مینځته راووته.

(موضوعاتو د وسعت له کبله د خادم ترجمه په پښتو کې یو لوی اثر گڼل کېږي. پښتانه دا ترجمه په خپلې ملي ژبې کې د لومړي رومان په حیث شمېري. په هغو تقریظونو کې چې پر دې ترجمه باندې لیکل شوی دی په اتفاق سره دا لیکي:

((چې د مطلب د وضاحت نه، د کلام د روانۍ نه. محاورې ته د نږدېوالي نه، د جملو د ساخت او تاثیر نه او د عنعنوي اصطلاحاتو نه دا معلومېږي چې (د شریف سرگذشت) ترجمه نه، بلکې د خادم خپل اثر دی.)) پر (۱۹۴۷م) کال خادم یوه مقاله (پښتانه او پښتونستان) نشر کړې ده، په دې مقاله کې ده په ښکاره سره ویلي دي او ټینګار یې کړی دی چې نور اریایي خلک چې اوس په ایران، هند او اروپا کې اوسېږي له پښتنو نه تللي او جدا شوي دي او اصلي ټاټوبی یې دلته و.

قیام الدین خادم یوه مسلکي مخصوصه مقاله د ښځو د احوال لپاره وقف کړه، دا مقاله پر (۱۹۴۸م) کال هغه وخت چې په کابل مجلې کې دا اقتراح (ښځه د پښتنو په نظر کې) شروع شوې وه نشر کړه، په دې مقاله کې خادم وايي چې په افغانستان کې ښځې هم په ټولنه او هم په کورنۍ کې له ټولو حقوقو نه بې برخې دي حتی خرڅولی یې شي او بې له کومې سزا چې قاتل ته یې راجع شي وژلی یې شي. خادم د خپلې دې مدعا لپاره چې ښځې د حقوقو نه محرومې دي، ښکاره حقایق او روښانه دلایل

راوړي دي. خادم په هغه عادت (چې کونډه د لېوره ده) سخت انتقاد کړی دی او دا خوی او دا عادت يې ناموزون ښودلی دی.

په ډېرو مواردو کې مور او پلار له خپلې لور سره موافقه نه کوي چې په خپله خوښه مېړه وکړي، بلکې تر ټولو لومړی دوی دا فکر کوي چې په څه شان او په کومو امکاناتو به وکړی شي چې ډېر (ولور) لاس ته راوړي، خادم پښتنو ته بلنه ورکړې ده چې دا درانه او بد عادتونه له منځه یوسي او ښځې ته د یوې کورنۍ او د یوې جامعې د غړي په حيث حقوق ورکړي او دې کار ته متوجه شي.

خادم د مېرمنو د خیریه ټولني موسسې ته ډېرې هیلې لري او هم ده په ځلمیانو پورې هیلې تړلې دي.

د خادم په عقیده دا لومړی ځل دی چې زموږ په هېواد او زموږ په ټولنو کې د ښځو پر حقوقو باندې بحث او غور کېږي، تر اوسه پورې نه اخبارونو او نه مجلو په دې باره کې خپرونې کړي دي او که چاپه دې باره کې څه لیکلي وي، نو هغوی به له ډار نه د تبجن غوندې لږزېدلی وي.

خادم د بدبختیو رینې په دې کې ویني چې پښتنو د پیغمبر(ص) له اوامرو نه سرغړولی دی او د شریعت هغه احکام يې پرېښي دي چې د ښځو حقوق په کې ذکر شوي دي.

لکه چې وینو د خادم مذهبي او محیطي محدودیت دده د تنقید لهجه په دې په زړه پورې موضوع کې ډېره راتپته کړې ده او مضمون يې پوره نه دی رسولی.

خادم له ابتدا څخه د وینس ځلمیانو په ډله کې شریک و، ده په یوې مقالې کې چې د ځلمیانو لپاره يې لیکلې ده داسې ویلي دي: مور له متمدنې نړۍ څخه وروسته پاتې یو، هم د سواد له حیثه وروسته یو او

د خادم نړۍ لید

هم د صنعت له حیثه تجارتي چارې مو نورو سره نه دي برابرې او هم مو د ژوند شرایط ټیټ دي. هغه مواد چې د خادم له خوا د افغانستان اوسنیو ځلمیانو ته وړاندې شوي دي، د توجه وړ دي، ځکه له هغو نه د خادم د نظریاتو بې ترتیبي او عدم موازنه ثابتېږي، دی نوموړي مواد داسې وړاندې کوي:

۱- باید هر یو خپل ځان په خپله ورسوي او هم دې نورو سره کومک کوي.

۲- دروغ او هغه خبرې چې حقیقت نه لري، نه دې وایي.

۳- له هغو پېښو نه چې په نړۍ کې واقع کېږي، ځان دې وړ نه بې خبره نه اچوي.

۴- د شخصي غرض له خاطرې له چا سره کینه نه کوي او هم دې د جامعي مفاد د شخصي مفادو نه وړاندې گڼي.

۵- تملق او چاپلوسي به نه کوي او نه به چاپسې د طمعې له کبله گرځي.

۶- خلکو ته به ضرر نه رسوي.

۷- خپل مذهب، هېواد، خپل ملیت او حکومت سره به مینه او عشق لري.

۸- د حقایقو نه به نه وېرېږي.

۹- رشوت به نه اخلي او پر هېچا به ظلم او تېری نه کوي.

لکه څنگه چې وینو په پورتنی پروگرام کې قیام الدین خادم په څو مراحلو سره د ښځو له اوضاعو نه لرې شوی دی، په هغه مقاله کې چې دښځو په باره کې یې لېکلې ده، څومره یې د ښځو موضوع ته پاملرنه کړې ده او څومره یې خلک دښځو حقوقو ته وربللي دي، مگر دلته بیا

چې ځلمیانو ته کوم مواد وړاندې کوي هغه یوازې په ترانو پورې اړه لري او د بنځو کوم ذکر په کې نشته.

په (۱۹۵۰ ع) کال د یو کال د پاره خادم له کابل نه کندهار ته ولاړ، دی هلته د هغه ځای محلي اخبار (طلوع افغان) د مدیر په حیث تللی و، په راتلونکي کال کې دی بېرته کابل ته راغی او دلته د پښتو اکاډیمۍ د معاون په حیث وټاکل شو. پر (۱۹۵۱ ع) کال د ده یوه مقاله (ملي کالي) چاپ شوه، په دې مقاله کې ده د خپل هېواد د لاسي صنعت طرفداري کړې ده او خلک یې له هغو زړو مالونو نه چې د سېلاب غوندې له خارج نه راځي د خپل هېواد لاسي محصول ته ورترغیب کړي دي او هم یې په عین حال کې هغه بډایان چې د دوی فوق العاده خرڅونو او بې اندازې مصرفونو د مملکت اقتصاد متاثره کړی دی، تر تنقید لاندې نیولي دي.

پر (۱۹۵۲ ع) کال خادم یو کتاب (پښتونولي) چاپ کړ، په دې کتاب کې د پښتنو عادات او نوامیس بیان شوي دي، د خادم دې کتاب نه ممکنه ده چې ښه په زړه پورې شيان چې پښتون ملت په کلچر پورې اړه لري راوايستل شي، یو کال وروسته پښتو ټولني د خادم یو تاریخي کتاب (بایزید روښان) چاپ کړ، دا کتاب د روښانیانو د نهضت مشر بایزیدانصاري ته چې یې فعال دیني لار ښوونکی دی وقف شوی دی.

د خادم د وینا له مخې تر (۱۹۵۰ ع) کال پورې د ده اثار (تالیف او ترجمې) تر پنځه ویشو پورې رسېږي. مگر له دغه وخته راهیسې د ده ادبي فعالیت لږ شو او د دې علت دا دی چې د ده نور کارونه ډېر شول، یعنې د اصلاح مدیر شو او د تالیف وخت یې له مینځه لاړ، بیا د پوهنې په وزارت کې د کورسونو مدیر شو او په عین حال کې د زېري مدیر هم و. د قیام الدین خادم د لیکنې سبک او لار رنگا رنگ او پېچلې ده او له مختلفو موضوعاتو نه بحث کوي.

هو! د پښتنو د لویو معاصرو و لیکوالو په اثارو کې تضاد واقع کېدل کومه تصادفي خبره نه ده. ((۴۱:۳۸-۵۰))

د خادم نړۍ لید

۳- قابل صادقوف: د پورتنیو بهرنیو لیکوالو تر څنګ نورو شوروي لیکوالو هم د استاد خادم په باب نظرونه څرګند کړي دي. ښاغلی قابل صادقوف وايي: ((د ښاغلي استاد خادم شاعري او تالیفات په شوروي اتحاد کې ورځ په ورځ شهرت پیدا کوي او په ټولو ژبو ورباندې تبصرې کېږي)). په مسکو کې ویل کېږي، چې (خادم) په افغانستان کې هغه لار نیولې ده چې ((پوشکین)) په لویه روسیه کې ورباندې روان و. د خادم صاحب اشعارو په افغاني دنیا کې هم لوی شهرت پیدا کړی دی. دا ځای ددې نه دی، چې دده په ټولو اثارو او کردار مېسوط بحث وکړو، خو دومره به ووايو چې خادم صاحب په ډېر مشکل او نامساعد وخت کې افغان ملت په ټولو مقوماتو داسې ټینګې منګولې لګولي دي چې څلوېښت کاله یې هېڅ مانع مخه ونه شوه نیولای. دده کار ته باید کار او ده ته باید د لوی عزم خاوند ووايو.))

۴- دوریانکوف: ددې ترڅنګ شوروي ختیځپوه دوریانکوف د استاد خادم په باب وايي: ((خادم صاحب په خپل سبک او اسلوب کې د پښتو د لرغوني عنوني شفاهي ادبیاتو ولسي فولکلور له منابعو ډېره زیاته استفاده کړې ده او معاصر مسایل یې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بیان کړي دي. د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنونو د پیروي یوه عصري نمونه ده چې ددې عصر یو ځلانده ممتاز سبک یې گڼلی شو.))

د یادو بهرنیو لیکوالو تر څنګ یو شمېر نورو پوهانو هم د خادم په باب نظرونه څرګند کړي چې موږ د بېلګې په توګه د دې څو تنو یادونه وکړه. د نورو زیاتو معلوماتو لپاره (استاد خادم د شوروي پوهانو په نظر کې) د ښاغلي سرمحقق متعمد شینواري څېړنه هم لوستلای شئ!

پنځمه برخه

د خادم د خدمتونو ارزونه

د یوه لیکوال یا شاعر د خدمتونو ارزونه هغه وخت شونې شي چې د هغه د ژوند ټول بهیر له نظره تېر شي، اثار یې مطالعه شي، سیاسي، ټولنیز فردي او فرهنګي ژوند او ډله ییز فعالیتونه یې یو یو له نظره تېر شي، کوم شخص، اشخاصو یا چاپېریال سره چې ده اړیکې درلودل، له هغو څخه دده په باب وپوښتل شي او د هغوی نظرونه وشل شي. دوه اړخیز اړیکې او تاثیرات مطالعه شي او ان د تېر نسل د اثارو او افکارو اغېزې پر ده او دده پر بل نسل وڅېړل شي. تر دغه پړاو وروسته سړی کولای شي، د یوه لیکوال یا خدمتګار د خدمتونو ارزونه وکړای شي. موږ د دې اثر په تېرو څلورو برخو کې دا بهیر تقریباً بشپړ کړ، په لومړي برخه کې مو د استاد خادم ژوند ته کتنه وکړه. له زوکړې بیا تر مړینې پورې (۷۲) کلن بهیر مو له نظره تېر کړ. په دې کې مو د خادم لومړني ټاټوبي یا استوګنځي ته نغوته وکړه، د هغه د زده کړو بهیر مو وڅېړه، دولتي او رسنیزې دندې مو وڅېړلې، د استاد سیاسي فعالیتونو، وکالت، وینې زلمیانو غورځنګ او نورو ته مو نغوته وکړه او د ده ټولنیز او سیاسي ژوند مو له نظره تېر کړ، ورپسې مو د ده منظوم او منثور اثار له نظره تېر کړل، یو یو مو په لنډیز سره معرفي کړ، د هغو نوښتونو او پر هغوی د نورو د لیکوالو د اثارو تاثیراتو ته مو هم اشاره وکړه، سربېره پر دې مو هغو کورنیو او بهرنیو لیکوالو، شاعرانو او موثرو شخصیتونو ته مو هم نغوته وکړه چې د استاد خادم پر افکارو او اثارو یې خپل اغېز ښودلی او دی یې دې ته اړ

د خادم نړۍ لید

کړی یا هڅولی چې د نظم او نثر په مروجو فورمونو کې د هغوی پر وړاندې خپل غبرگون څرگند کړي، دا ډول تاثیرات موږ ته د خادم د ټول علمي او ادبي شخصیت په باب یو مجموعي تصویر راپه گوته کوي. د دې ترڅنگ موږ د خادم د نړۍ لید پر بېلابېلو خواوو بحث وکړ، لکه: ملتپالنه، دینپالنه، ټولنپالنه، سمونپالنه، کره کتنه، ښارپالنه، د فلسفي افکارو ارزونه، د سیمې او نړۍ په باب د هغه انګېرنه او همدارنګه ژبپالنه مو وڅېړل. ورپسې موږ د نږدې (۴۳) تنو بېلابېلو کورنیو او یو شمېر بهرنیو لیکوالو نظرونه هم راوړل او پر هغو مو هم لنډ بحث وکړ چې د استاد خادم پر فکر، ژوند او اثارو یې بحث کړی و. د دغو بحثونو مجموعې ته په پام سره اوس موږ ته دا خبره اسانه کېږي چې په ټولیز ډول د خادم د خدمتونو ارزونه وکړو، کېدی شي څوک ووايي چې خادم د ژوند بېلابېلو برخو کې افغاني ټولني ته خدمتونه کړي دي، د هغو ډلبندي به څنګه کېږي؟ په دې برخه کې باید ووايو چې موږ دا ډول ډول خدمتونه راټول کړي او تر دوو غټو عنوانو لاندې مو سره ډلبندي کړي: ۱- فرهنگي برخه، ۲- ټولنيزه برخه.

دلته غواړو دا هره برخه او هغې سره نورې تړلې برخې په لږ تفصیل

سره وڅېړو:

فرهنگي برخه کې د استاد خادم خدمتونه

ټولني او هېواد ته د استاد قیام الدین خادم د اساسي خدمتونو له جملې څخه تر ټولو اساسي خدمت همدا فرهنگي ډگر و، ده په دې برخه کې نږدې پنځوس کاله یا نیمه پېړۍ متواتره مبارزه وکړه او د دې مبارزې ټوله نتیجه یې نږدې (اویا) عنوانه بېلابېل اثار شول چې اکثره یې چاپ شوي او ځینې یې لا تر دې دمه ناچاپه پاتې دي. که د استاد خادم فرهنگي کارونه له هرې بلې برخې سره پرتله کړو، نو دا برخه یې ډېره درنه ده. په حقیقت کې استاد خادم اساساً یو فرهنگي شخصیت و، د وخت اړتیاوو ټولنیزو، سیاسي او نورو خدماتي کارونو ته هم مجبور کړی او هڅولی دی. هغه کارونه یې په واقعیت کې فرعي یا ځنګزني کارونه دي، اساسي او بنسټیز کار یې په همدې درېو فرهنگي برخو کې چې دی پرې ژوندی دی او تر ډېره به لا ژوندی وي. که ځینې سیاسي او ټولنیز کارونه که یې هم ترسره کړي، نو د همدې فرهنگي کار په زور او واسطه یې ترسره کړي دي. د ده فرهنگي کارونه کولای شو په دې ډول وڅېړو:

الف- لیکنیز خدمتونه ب- رسنیز خدمتونه، ج- دیني خدمتونه، دلته غواړو پر هرې برخې باندې یې لږه لږه رڼا واچوو:

الف- لیکنیز خدمتونه:

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه، استاد خادم (۷۲) کاله په دې نړۍ کې مزل وکړ ددې مزل تر (۵۰) زیات کلونه یې پر لیکوالي او

د خادم نړۍ ليد

شاعری تېر کړل، کله چې يې ليک لوست زده کړ، نو پر شاعری او ليکوالۍ يې لاس پورې کړ، د خپل وخت په مطرحو جریدو؛ طلوع افغان، اتحاد مشرقي، اصلاح، زېري او نورو کې يې شعرونه چاپ شول، په (۵۰) کلونو کې يې په لسگونو بېلابېل اثار وليکل، په تېره بيا ادبي اثار، زموږ ځينې ادبپوهان له هغې جملې څخه استاد (عبدالله بختانی خدمتگار) په دې نظر دی چې: ((استاد خادم پښتو ژبې او ادبياتو ته ډېر کار کړی دی او د دې ژبې ادبياتو په ځيره کې يې قدر وړ اثرونه زيات کړي دي، قيام الدين خادم پښتو ادبي ژبې ته د يو ښه معيار ورکولو په کار کې ډېر زيار ايستلی دی، له هغو ليکوالو څخه دی چې د گوتو په شمېر دي، د پښتو د اوسني ساده، عام فهم او خوندي ستايل د هغه هلو ځلو او فعاليتونو پورې اړه او زموږ پر نسل د پښتو ادب او ليکوالۍ د استاذۍ حق لري)). استاد بختانی زياتوي:

((استاد قيام الدين خادم پر عربي او اردو ژبو ښه پوهېده، په پښتو او دري ژبې يې نظم او نثر ليکل او ترجمه کول، هغه به په نظم او نثر کې هڅه کوله چې يو څه ووايي او خلک بيدار کړي، خپل خير او شر ته يې متوجه کړي، علم او کمال ته يې راوبولي او د ترقۍ او پرمختگ يووالي او يو راز والي خوا ته يې وهڅوي، نور نو هغه به په غزل کې هم کوبښن کاوه چې د خپل عصر پيغام خپلو خلکو ته وړاندې کړي، د هغه د افادې لهجه به کله تونده، کله نرمه، کله به علمي او مستدلله او کله به شاعرانه او احساساتي وه، مگر تل يې نقادانه نظر درلود)). (۲: ۱۱۷۳)

د استاد بختانی د دې ليکنې محتوا او پيغام دا دی چې خادم د خپلې ليکوالۍ او بېلابېلو اثارو له لارې خپلې ژبې، قوم او ولس ته د زياتو فرهنگي خدمتونو جوگه شوی دی.

دا خو په ادبي برخه کې دده د اثارو یوه ځانگړنه وه، استاد خادم د پښتو ادبیاتو د تاریخ په باب هم لیکنې کړې او اثار یې پنځولي دي. د یوې ژبې ادبیات هغه وخت ښه وده کولای شي چې لیکوال یې د خپلو تېرو ادبیاتو له تاریخ سره ښه اشنا شي، ځوان لیکوال د همدغې مطالعې او تجربې پر بنسټ کولای شي، په حال او راتلونکي کې د خپلو ادبیاتو دودې لپاره گټه پورته کړي، لکه څنگه چې په یوه ټولنه یا هېواد کې سیاسي تاریخ د ځوان نسل لپاره ډېر ضروري دی او د ولس د حال حافظه د هغه له ماضي سره وصلوي، دغسې ادبي تاریخ هم له خپل ارزښت څخه برخمن دی. د ادب تاریخ تسلسل او تینگښت ان تر سیاسي تاریخه هم زیات استحکام لري. سیاسي تاریخ کله کله لوستل کېږي او کله کله تکرارېږي، خو ادبي تاریخ له حال سره خپل تسلسل نه شلوي او هر مهال ورڅخه په تکراري ډول هم گټه پورته کېږي.

د ساري په توگه د پښتو ادب کلاسیکه دوره کې چې خوشحال بابا، رحمان بابا او حمید بابا له کومو نظمي فورمونو څخه گټه پورته کړې او شعر ته یې کومه ښکلا ورکړې، اوسني شاعران هم هماغه فورمونه کاروي او یو زیات شمېر د همدغو لویو شاعرانو له تجربو څخه په تکراري ډول هم گټه پورته کوي. استاد خادم دغه مهم ضرورت ته پام کړی، په پښتو ادب کې یې هم ادبي تذکرې لیکلي، هم بې ولسي شاعري راټوله کړې، هم یې پر پښتو لرغونې شاعرۍ څېړنه کړې او هم یې د هغو غورچاڼ راټول کړې دي. لکه پښتانه شعرا، د پیر روښان په باب ځانگړی اثر، روحي گلونه او نور. په دې خاطر چې د خپلې زمانې د لیکوالو حال بلې زمانې ته انتقال کړي، نو (ننني لیکوال) اثر یې هم لیکلی، یانې د تېرې زمانې د ادیبانو حال یې خپلې زمانې او د خپلې زمانې یې راتلونکې زمانې ته انتقال کړی دی. د دې ترڅنگ یې په دې خاطر چې زموږ فرهنګي حوزه او دایره

د خادم نړۍ ليد

لايسې روښانه شي، نو استاد خادم په ټوليز ډول د ادب او په ځانگړي ډول د پښتو ادب په باب ځانگړي تحليلي اثار هم ليكلي او متفرقه ليکنې يې هم کړې دي. د ساري په توگه د رحمان بابا او خوشال بابا په باب که هر څومره څېړنې وشي، بيا هم کمې دي، بيا به هم د دې سترو شاعرانو د فکر او کلام ډېرې خواوې ناسپړلې او نا ويلې پاتې شي، نو خادم دا اړتيا حس کړې ده او هڅه يې کړې چې (د خوشال او رحمان موازنه) کې دې اړتيا ته تر خپله وسه ځواب ووايي.

د خوشال (دستار نامه) چې د هېواد او سيمې په کچه يو ښه روزنيز، ښوونيز، ټولنيز او سياسي اثر دی، ټولنې ته يې شننه او ارزونه خورا ضروري ده، استاد خادم دې اثر ته يوه کتنه کړې او هغه يې ارزولې ده.

(پټه خزانه) چې د پښتو ادبياتو يوه مهمه تذکره ده، پښتو لرغوني او کلاسيک ادبيات يې خوندي کړي، پر دې مهم اثر يې هم ليکنه کړې، د هغې ځانگړنې يې تحليل او توضيح کړي. د دې لپاره چې د (شعر ادب) په باب زموږ ځوانو ليکوالو او شاعرانو ته هدفمن مواد په لاس ورشي، نو د (شعر او ادب) په نامه يې يو ځانگړی کتابگوټی برابر کړی او په دې کې يې هغه ليکنې خوندي کړې چې د شعر له غايې سره اړيکي لري.

د هرې ژبې د تاريخي لرغونيت په باب نه يوازې د هغې ژبې له ويونکو سره لېوالتيا موجوده وي، بلکې د هغې ژبې د سيالانو او مخالفينو د پوښتنو ځوابولو لپاره هم کار په کار دي. د يوې ژبې ويونکي بايد د خپلې ژبې له تېر حال، تاريخ او د تغيراتو له بېلابېلو پړاوونو څخه خبر شي. په تېره بيا په هغه حالت کې چې ژبه نه يوازې د يوې ژبې، بلکې د يوې سياسي وسيلې په توگه وکارول شي او سياسي مخالفين يې هم هر ډول پوښتنې، شک او ترديد يوازې او يوازې د سياسي غرضونو او

مرضونو له مخې مطرح کړي. له هغې ورځې چې پښتو ژبې، په حکومت، قانون په تېره بیا اساسي قوانینو کې د لومړۍ، ملي او رسمي ژبې په توګه خپل مقام تثبیت کړی، نو د یو شمېر ډلو او ډلګیو له خوا د پښتو او پښتنو د تاریخ په باب هم ډول ډول پوښتنې مطرح شوي. دا ډول پوښتنې او ګروپونې کله کله د سیاسي او قومي کینې وروستي برید ته هم رسېدلي دي. په پښتو ژبه د تاریخي اثارو کمی او په دې برخه کې د زیاتو معلوماتو نشتوالی، د پښتنو کمسوادې او وروسته پاتې والي، کلیوالي ژوند او نورو نیمګړتیاوو هم د مخالفینو تېر ته لاستي برابر کړي دي. په دغسې یو حالت کې مطرح پښتانه لیکوال مجبور وو چې د خپل ادب، تاریخ او ژبې د تاریخي شالید په باب لیکنې وکړي، دا ډول لیکنې که څه هم سل په سلو کې د ژبپوهنې، تاریخپوهنې او لرغونپوهنې له عصري میتودولوژۍ، اصولو او پرنسپونو سره برابرې او همغاړې نه وې، تر یوه حده یې د احساسې او عکس العملې لیکنو بڼه درلوده، خو بیا یې هم د خپل وخت اړتیاوې تر یوه حده پوره کولې. دا لیکنې په دې مانا هم نه وې چې هېڅ تاریخي حقایق یې نه دي بیان کړي، واقعیتونه یې بیان کړي، خو د احساس مالګه هم ورسره ملګرې ده. په پښتنو کې یو شمېر شاعرانو او د هنري نثر پنځوونکو لیکوالو هم په جبري یا ضروري ډول تاریخي لیکنو، تاریخي متن څېړنې او تاریخي ژبپوهنې ته خپل قلم او فکر وقف کړی دی. د پښتو ماصرو ادبیاتو پنځه ځلانده ستوري ټول په دې تاریخي جبر او غیرګونونو کې راټاله شوي، خو په دوی کې بیا لوی استاد علامه عبدالحي حبيبي خپل زیات پام تاریخ لیکنې او تاریخ څېړنې ته ځانګړی کړی، د علمي او تاریخي برخې په انډول یې احساساتي برخه کمه ده او که کله عکس العملې ځواب ویلو ته هم اړ شوی دی، نو بیا یې هم خپل علمي استقامت ساتلی او د هر شکاک پوښتنو ته یې د تاریخي اسنادو له مخې ځواب ویلای دی. لکه د پټې خزانې په باب د ځینو

شکاکانو پر وړاندې د لوی استاد حبیبی، تاریخي، علمي او مستند دلایل چې د تاریخي لاسوندونو پر بنسټ وړاندې شوي دي، خو د استاد خادم په ګډون زموږ د یو شمېر لیکوالو په تاریخي ژبپوهنیزو اثارو کې د تاریخي حقایقو او واقعیتونو د بیان ترڅنګ د ملتپالنې انګېزه او احساسی مالګه هم څه نا څه څرګنده ده.

استاد خادم د وخت ناخوالو په غبرګون کې او د خپل ځوان پښت د وپښتابه لپاره د پښتو ژبې او پښتنو د تاریخي لرغونوالي په باب لیکنې کړې دي، د ساري په توګه (د پښتو د تاریخ په باب)، (پښتو کوم ډول ژبه ده؟) (پښتون او پښتونولي) او ځینې نور اثار. استاد لرغونۍ متون هم څېړلي او د پښتني کلتور او فولکلور په باب یې هم لیکنې کړې، (لرغونې پښتانه قومونه) یې هم تشریح کړې، دا ډول اکثره لیکنې او اثار د ملي احساس تر چتر لاندې لیکل شوي. خو دې لیکنو پر خپل وخت د حقایقو په رڼاوي او د ځوان نسل په وپښتابه کې خپل رول ولوباوه، پښتانه یې دې ته وهڅول چې په دې برخه کې نورې څېړنې او پلټنې وکړي او د خپل تاریخ تیاره ګوټونه لا پسې روښانه کړي. که استاد خادم او د ده په شان نور لیکوال نه وای، نو هغه فرهنګي او تاریخي تشیال چې په دې برخه کې محسوس و، هغه به تر ډېره وخته هم پر خپل ځای پاتې وای، خو د استاد خادم او د ده په شان د وخت د نورو لیکوالو د فرهنګي کار او زیار برکت و چې هغه زماني خلا یې تر ډېره حده ډکه کړه او نوي نسل ته یې د لا دقیقو تاریخي پلټنو بنسټونه کېښودل. په مجموعي ډول د استاد خادم د لیکوالۍ برخه د هغه د فرهنګي کارونو او خدمتونو اساسي برخه جوړوي، ده نور فرهنګي کارونه هم تر سره کړي، چې هغه هم د همدغې لیکوالۍ پر محور راڅرخي.

ب- رسنيز خدمتونه:

لکه څنگه چې مو پورته يادونه وکړه، په فرهنگي ډگر کې د خادم صيب د خدمتونو ډېره درنه برخه د هغه پر خپلې ليکوالۍ راڅرخي. په دې برخه کې هغه په زغرده خپل کارونه ترسره کړي دي، خو د خپلې ليکوالۍ تر څنگ نورې داسې برخې يا ډگرونه هم شته چې استاد په کې هلته نه يوازې د خپلو فرهنگي هڅو د پرمخبيولو جوگه شوی، بلکې له دې لارې يې نورو گڼو ليکوالو ته هم د فرهنگي کار د سر ته رسولو زمينه برابره کړې ده. دا ډگرونه د خپل وخت مطرح رسنۍ دي. دې رسنيو کې چې کله هم استاد خادم د مسول مدير چارې ترسره کړي، نو هلته يې نه يوازې د خپلو اثارو او افکارو خپرولو ته لاره اواره کړې، بلکې د نورو ليکوالو اثار يې هم د خپلې لېوالتيا او هم د وظيفوي مکلفيت له امله خپاره کړي دي. دا کار بيا په پايله کې د هېواد د علمي او فرهنگي شتمنۍ د بډاينې سبب شوی دی. استاد په دې رسنيو کې د ژبې او فرهنگ د بډاينې لپاره کله کله يوه نيمه علمي اقتراح هم خپروله، نورو ليکوالو به بيا دا اقتراح پسې شاربله، شنله او خپل نظريات، معلومات او وړانديزونه به يې ورسره يو ځای کول او په نتيجه کې به ټاکلې موضوع په ښه ډول توضيح کېدله. دې ډول اقتراحگانو ته مور په ځينو برخو کې نغوته کړې ده، خو اوس راځو، هغو رسنيو ته چې استاد خادم په کې د مسؤل چارواکي په توگه کار کړی او د هېواد په فرهنگي بډاينه کې يې رول لوبولی دی:

۱- اتحاد مشرقي: ((اتحاد مشرقي، زمونږ د هېواد يوه پخوانۍ

جريده ده چې د هېواد د استقلال پر لومړي (۱۲۹۸ل) کال په (هېده) کې د ننگرهار او هغه پورې د نښتو سيمو د خلکو، قومونو او قبایلو د

د خادم نړۍ لید

مشرانو استازو د یوې لویې جرگې په موقع، تاسیس شوې او په همدې نوم په (اتحاد مشرقي) نومول شوې ده، ډېر وروسته بیا دا نوم په (ننگرهار) واوښت.

استاد قیام الدین خادم پر (۱۳۲۱ل) کال د دغې جریدې مسؤل مدیر وټاکل شو او تر (۱۳۲۴ ل) کال پورې یې دې وظيفې ته دوام ورکړ.

دا جریده دمخه په پښتو او دري ژبو په ډبریزماشین خپرېدله. د استاد د مدیریت پر وخت یوازې په پښتو ژبه په حروفې ماشین خپره شوه، په جریده کې د شعر او ادب خپرونه زیاته شوه او په ساده ژبه پخو مضامینو ته په کې ځای ورکړی شو. په ډېر ظریفانه ډول په کې کله نا کله انتقادي لیکنې هم خپرېدلې او دا لیکنې زیاتره د طنز په توگه پخپله د استاد خادم په قلم دي. لکه د (بډې) تر عنوان لاندې لیکنه او ځینې نورې...

د استاد خادم د (اتحاد مشرقي) د مدیریت وخت د دویمې نړیوالې جگړې دوران و. زموږ په هېواد کې راډیوگانې بېخي کمې وې او د کابل راډیو د خپرونو وخت هم په شپه ورځ کې دوه درې ساعته و، جریدو او ورځپاڼو ته د لوستونکو کسانو ډېره تلوسه وه. د مرکز ورځپاڼې (اصلاح او انیس) په وړه قطع چاپېدلې او ولایتونو ته وروسته رسېدلې، نو د ولایتونو د جریدو بازار نسبتاً تود و او د نړیوالې جگړې د پېښو د اجمال او په جریده کې د ادبي طنزي لیکنو د خپرېدو په برکت د (اتحاد مشرقي) جریدې ښه مقبولیت درلود. (((۳۶:۲۹-۳۸)

(اتحاد مشرقي) جریدې پر خپل وخت نه یوازې د پخو لیکوالو لیکوالي لاپسې وغورځوله، بلکې د ځوانو لیکوالو د استعدادونو غوړېدو ته یې هم لاره اواره کړه.

د هغه وخت ځوانو لیکوالو له جملې څخه یو هم (عبدالله بختانی) و چې وروسته د پښتو ادب په یو کارنده خدمتگار بدل شو. هغه په دې باب وايي: ((زه پخپله په دغه وخت کې یو نوی ځوان طالب علم وم چې د خپرونو لوستو ته مې مخه شوې وه. زه د استاد قیام الدین خادم له نامه، د هغه له شعرونو او لیکنو سره د (اتحاد مشرقی) د لوستو په واسطه د لومړي ځل لپاره اشنا شوم.)) (۲۹:۳۸)

د استاد بختانی په شان نورو گڼو ځوانو لیکوالو هم دا جریده لوستله، د خپل کلام بېلگې یې ورلېږلې او د هغوی د استعدادونو د غورونې سبب گرځېدله.

۲- د طلوع افغان: (استاد خادم ((پر (۱۳۲۹ل) کال کې له هرات څخه کندهار ته تبدیل او د (طلوع افغان) ورځپاڼې مسؤل مدیر شو. (طلوع افغان) هم د (اتحاد مشرقی) په شان د پښتنو د یو بل ستر او مهم ولایت د مرکز دولتي ورځپاڼه وه. استاد خادم دغې ورځپاڼې ته، هم د چاپ او صحافت، هم د اطلاعاتو د نوي والي او جدت او هم د ادبي او انتقادي مضامینو د خپرولو له لارې ښه ښه ورکړه. استاد خادم په دغه ورځپاڼه کې هم د وینې زلمیانو د مرام تبلیغ کاوه.)) (۲۹:۴۵-۶۴)

استاد خادم د طلوع افغان د کیفیت د لوړوالي له لارې په دې بریالی شو چې یو زیات شمېر لیکوال دې جریدې سره همکارۍ ته مایل کړي او له دې لارې د هغو د لیکنو خپراوي ته لاره اواره کړي. استاد خادم د قام د وینتابه لپاره په جریده کې ځینې اقتراحگانې هم خپرې کړې چې خلکو، په تېره بیا لیکوالو ورسره لېوالتیا وښوده.

۳- کابل مجله: استاد خادم ((پر (۱۳۳۰ل) کال د کابل مجلې چلوونکی و، د مجلې د مسؤل مدیر چارې یې ترسره کولې، خو د پښتو

د خادم نړۍ لید

ټولنې د لوی مدیریت او د مطبوعاتو د مستقل ریاست د مرستې د نشتوالي له امله یې نوم د مجلې په سر کې د مسؤل مدیر په حیث نه چاپېده. سره له دې یې هم خپله وظیفه په ډېر دقت، شوق او علاقه مندی ترسره کوله.

کابل خو د سیاست او مطبوعاتو او پښتو ټولنه د سیاست او ثقافت مرکز و، خو د ثقافت خادم پکې نه ځایېده او ځورول کېده، له همدې کبله مجبور شو مطبوعات پرېږدي او پر اداري چارو بوخت شي. هماغه و چې استاد خادم پر (۱۳۳۱ل) کال د سروبي د برېښنا فابریکې دکویراتیف د لوی مدیر په حیث وگومارل شي.)) (۲۹:۴۶-۴۷)

له پورته ستونزو سره سره، هغه مهال چې استاد خادم د کابل مجلې مسول مدیر و او کومې گڼې چې د ده تر لارښوونې لاندې خپرې شوي، په هغو کې د مجلې کیفیت پورته شوی او گڼو لیکوالو ته د دې زمینه برابره شوې چې په یاده مجله کې خپلې علمي او ادبي لیکنې خپرې کړي.

۴- اصلاح ورځپاڼه: د استاد بختاني د څېړنو له مخې ((پر (۱۳۳۲ل) کال، د مطبوعاتو د مستقل ریاست په مشرتابه کادر کې تغيرات راغلل. استاد خلیل الله خلیلي د مطبوعاتو مستقل رییس شو. د هغه په وړاندیز استاد خادم د (اصلاح) ورځپاڼې د مسول مدیر په حیث مقرر شو. (اصلاح) دولتي اورگان او د ټول هېواد سراسري ورځپاڼه وه. د دولت مامورین تر پنځمې رتبې (مدیر) پورې مکلف و چې په هغې کې اشتراک وکړي. د اهمیت له مخې یې نور مشترکین هم زیات وو. دا ورځپاڼه په پښتو او دري ژبو چاپېده. کله د دواړو ژبو تناسب او تعادل پکې ساتل کېده او کله نه.

خو د استاد خادم په وړاندیز (اصلاح) ورځپاڼه په سلو کې (پنځه اويا) پښتو او (پنځه ويشت) دري او مقابل کې (انيس) ورځپاڼه په سلو کې (پنځه اويا) دري او (پنځه ويشت) پښتو شوه.

د ورځپاڼې د ژبې سبک او ستايل ښه شو. پښتو او دري برخې يې په خوږه، روانه، ساده، عام فهمه، ژورناليسټيکه ژبه خپرېدلې. دې کار ته د استاد خادم خاصه توجه وه.

استاد خادم به په (اصلاح) کې د ورځې مهم مسايل طرح کول. د (مليت او بين الملليت) په باره کې د دې ورځپاڼې يوه په زړه پورې اقتراح وه، چې استاد خادم طرح کړې وه. پخپله يې په کې هم ښه مقاله ليکلې وه)) استاد بختانی وايي: ((ما هم يو څه ليکلي وو. د هغه وخت مشرانو، پوهانو او ځوانو لیکوالو په کې برخه اخیستې وه. زما په فکر دا مقاله او دا ډول څېړنې اوس هم زموږ د ځوانانو په درد خوري.))
(۲۹: ۴۷-۴۸)

اصلاح ورځپاڼه کې د خادم صيب گڼې ليکنې خپرې شوي دي، نه يوازې دده ليکنې په کې راغلي، بلکې دنورو گڼو لیکوالو ليکنې او شعرونه هم په کې خپاره شوي، (اصلاح) په واقعي مانا (اصلاحي کارونه) ترسره کړي دي.

۵- زېږی: استاد بختانی وايي: ((کله چې استاد خادم په سروبي کې و او بيا د اصلاح د ورځپاڼې مسول مدير شو، خپلې مقالې او شعرونه به يې د مهربانۍ له مخې زېږي ته استول او هلته به خپرېدل. د زېږي د اقتراحگانو: ((نېکي هدف دی که واسطه؟)) لپاره يې خپلې درنې مقالې استولې وې. په دغه وخت کې د شعر او ادب په باره کې يو کتاب چاپ شو او د استاد خادم دا مقالې هم پکې ځای لري: (۱- د شعر غرض او

د خادم نړۍ لید

غایه. ۲- ادب او حیات ۳- د شعر او شاعرۍ په باب. ۱۵ کتاب (شعر او ادب) نومېږي او پر (۱۳۳۳ل) کال د پښتو ټولنې له خوا د امریکې د سافرانسکو د اوسېدونکو پښتنو؛ (محمد خالد خان، ملا حیات خان، پیر محمد خان او امیر محمد خان) د اعانې په پیسو چاپ شو او تر چاپ وروسته د شوروي اتحاد د علومو اکاډمۍ د افغان پېژندونکو د توجه او استفادې وړ هم وگرځېد.)) (۲۹: ۵۶-۵۷) استاد بختانی وايي: ((په دغه وخت کې زه (خدمتگار) د زېږي د جریدې مسؤل مدیر وم او د شعر او ادب کتاب هم زما ټولونه ده چې زما په اهتمام د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی دی.)) (۲۹: ۵۷)

استاد خادم بیا یو وخت د (زېږي) د چلوونکي په توګه هم وګومارل شو. د ده په مسوول مدیریت کې د زېږي جریدې کیفیت پورته شو. د ګڼو لیکوالو لیکنې په کې خپرې شوې، ځینې افتراګانې هم په کې نشر شوې، د ځوانو لیکوالو د لیکنو خپراوي ته هم په کې لاره اواره شوه.

۶- هېواد: د سرمحقق عبدالله بختاني خدمتگار په وینا: ((د ۱۳۴۱ل) کال په وروستیو کې د افغانستان د حکومت په چوکاټ کې تغیر پېښ شو، ډاکټر محمد یوسف د سردار محمد داود پر ځای صدراعظم شو. په نوې کابینه کې استاد گل پاچا الفت د قبایلو مستقل رییس وټاکلی شو. د پښتو ټولنې د ریاست په مقام د ده د دغه مقام سلف پوهاند صدیق الله رښتین د ده خلف شو. استاد خادم ته په پښتو ټولنه کې د پاته کېدو ځای پاته نه شو. کار یې پرېښود. تر څه لنډې مودې اوزګارتیا نه وروسته د (۱۳۴۲ل) کال په لومړنیو میاشتو کې د هېواد ورځپاڼې د مسؤل مدیر په حیث وټاکل شو.

هېواد جریده پر (۱۳۲۸ل) کال په پښتو ژبه د نشر ډګر ته راووتله. وروسته بیا ورځپاڼه شوه، سربېره پر (اصلاح) د بلې دولتي ورځپاڼې په

توگه په پښتو خپرېدله. استاد خادم تر (۱۳۴۴ل) کال پورې د دې ورځپاڼې مسؤل مدیر و. هغه یې په ډېره ښه سويه چلوله او له خپل عادت سره سم د نورو موضوعاتو په خوا کې ادبیاتو او د ورځپاڼې د ژبې سمولو ته یې هم ډېره زیاته توجه کوله. وخت په وخت یې مشاعرې هم په کې خپرولې.)) گڼو شاعرانو به په مشاعرو کې برخه اخیستله او همدارنگه په نورو برخو کې یې لیکنې خپرولې استاد بختانی وايي: ((زما په یاد دي چې ما ان له مسکو نه د (هېواد) له یوې مشاعرې سره ملگرتیا کړې وه.))

(۲۹: ۶۶-۶۷)

هېواد ورځپاڼې کې د پخو لیکوالو تر څنگ ځوانو لیکوالو ته هم زمينه برابره شوه چې خپل استعدادونه وغوروي او خپلې لیکنې تجربې په کې پخې کړي.

۷- افغان ولس: ((کله چې افغان ملت گوند يا ډله کې انشعاب

راغی او استاد خادم خواشینی شو، نو د خپلو افکارو، نظریاتو او اثارو د خپرولو لپاره یې پر (۱۳۴۸ل) کال کې د (افغان ولس) په نامه خپله جریده وایستله، د دې جریدې د امتیاز خاوند او چلوونکی په خپله استاد و، هغه غوښتل چې د دې جریدې په شاوخوا کې یوه ملي ډله جوړه کړي، خو ونه شوه. استاد ډېره درنه او عمیقه سیاسي جریده خپروله چې فرهنگي رنگ ورباندې غالب و. د پېژندل شوو سیاسي مکتبونو او فلسفو پیروي یا شدید مخالفت په کې نه و، له ورځنیو چارو سره یې ډېر تماس نه نیوه او د توندې لهجې انتقادونه په کې دومره نه خپرېدل.

استاد سره د جریدې د خپرولو او چاپ څارنې په چارو کې ښاغلو مسافر خان صادق (پخوانی وینې زلمی) او ځوان (اباسین کونړي) مرسته کوله.)) استاد بختانی وايي: ((استاد په همدې بنسټ ما ته د ډلې د

د خادم نړۍ لید

جوړولو وویل، مگر ما استاد ته احترام درلود، خو د ډلې د انکشاف امکانات راته ستونزمن بنکارېده، نوزه غلی شوم.

ډله نه وه او استاد یوازې و، د جریدې د چاپ او خرڅلاو مرستیالان نه وو، یا کم وو. د استاد مالي طاقت هم کم و، د حکومت فشار هم راغی او جریده تر یوولسو گڼو خپرېدو وروسته بنده شوه. دا تبه هم وشلېده.)) (۲۹: ۷۹-۸۱)

له دې سره سره چې (افغان ولس) جریده د خپل وخت له سیاسي فشارونو او همدارنگه اقتصادي مشکلاتو سره مخ وه، خو څومره گڼې چې یې خپرې شوي، په هغوی کې لیکنی او ژبنی معیار ساتل شوی او د وخت د یو شمېر مطرحو لیکوالو او شاعرانو کلام په کې خوندي شوی دی.

پورته چې موږ د کومو رسنیو یادونه وکړه، دا په حقیقت او واقعیت کې فرهنګي خدماتي وسیلې وې، خادم صیب د دې وسیلو چلوونکی و، نه یوازې له لیکوالو څخه یې د دې رسنیو د چلولو لپاره لیکنې را اخیستلې، بلکې هغوی یې دې ته هم هڅول چې ښې لیکنې وکړي او ډېرې لیکنې وکړي، د یوې رسنۍ تکړه چلوونکی همغه دی چې هم خپله رسنۍ پر خپل وخت خپره کړي، هم ښه پیغام ولري، هم نوی مطالب ولري، هم دایمي ملګري او همکاران ولري او هم خپل نوي لیکوال او مینوال زیات کړي. خادم د دې وړتیا لرله چې په خپلو چاپي رسنیو کې داسې نوې علمي اقتراحګانې وړاندې کړي چې هم لوستونکي جذب کړي او هم لیکوال وهڅوي چې هغه موضوع ښه تحلیل او تجزیه کړي. د خادم له خوا به په مطرح شویو اقتراحګانو کې گڼ شمېر لیکوالو برخه اخیسته او تر هغه پورې به موضوع تعقیبېدله چې روښانتیا ته یې اړتیا

لیدل کېدله، چې د دې ډول اقتراحگانو ځینې بېلگې مو په بېلابېلو برخو کې یادې کړې.

پر اقتراحگانو سربېره استاد خادم د لیکونو له لارې هم یو زیات شمېر مطرح لیکوال دې ته هڅولي چې یوه ادبي، یا ژبنی موضوع لا پسې ښه وسپړي، ده به د لیکوالو ځینې هغه شخصي لیکونه او سوالونه هم ځوابول چې دیوې ژبنی موضوع په باب یې له ده څخه پوښتلی وو. استاد بختانی چې له استاد خادم سره ډېر کلونه له نږدې پاتې شوی، د پښتو د یوې (یې) په باب چې دوی ورته د همدې ثقیلې (ی) نوم ورکړی، په یوه لیکنه کې د ثقیلې (یې) د شکل په باب له استاد خادم څخه پوښتلی:

((ښاغلی پوه مولانا خادم!))

نور لیکوال ثقیله یې که د مؤنث اسم په اخره کې وي، داسې لیکي:

(ی) لکه کړکی، څپلی، نجلی او که د جمع مخاطب فعل په اخره کې وي، نو داسې یې لیکي: (ئ) لکه: لیکئ، وایئ، لولئ.

تاسو په دواړو مواردو کې یو شکل غوره کړی دی او: (ډوډی)، خورئ) لیکئ، نو که د دواړو صورتونو په شکل کې فرق موجود وي، دا به ښه نه وي؟ (بختانی)

ځواب: نه! دا به ښه نه وي، ځکه چې دغه (یې) ته تاسو پخپله ثقیله (یې) ویلې ده، نو د دې نه پخپله معلومه شوه چې ثقیله (یې) که په اسم کې وي او که په فعل کې هماغه یوه ثقیله (یې) ده. یعنې تلفظ، صوت او اواز یې یو شی دی، نو څه ضرورت دی چې مونږ بلا ضرورت د ابجد خوان کوچنی دپاره د (پټی) د تورو اشکال نومونه او صورتونه ډېر کړو؟

د خادم نړۍ لید

زما مدعا دا ده چې ثقیله (یې) د پښتو د پتیی (الف یې) په جمله کې یو حرف دی، چې ځانله اواز لري. د دې د پاره چې زموږ رسم خط اسان او خوانا شي، نو موږ ورله یو ځانته صورت او شکل غوره کړ چې له معروفې، مجهولې او ملینه (یې) څخه وپېژندل شي او صوت یې په خپل اهنگ اداء او ملتبه نه شي. دا خبره یوازې په ثقیلې (یې) پورې منحصر نه ده، بلکې د ابجد خوانۍ د ټولو حروفو اشکال د دې د پاره وضع شوي دي چې وپېژندل شي او هم هغسې په خپل اواز ادا کړی شي.

دا خبره چې ځینې خلک یې کوي چې دا صورت: (ی) د تانیث د ثقیلې (یې) او دا صورت (ئ) د فعل د ثقیلې (یې) د پاره ټاکل شوي دي، یوه خبره ده چې په خپله باطله ده. ځکه چې د ابجد خوانۍ د تورو اشکال خالصه په صوتي بنیاد ولاړ دي، نه په گرامري فلسفه. ځکه که گرامري فلسفه مد نظر ونیسو، نو یوازې ثقیله (یې) گنهاره نه ده، بلکې معروفه، مجهوله او ملینه (یې) خو هم په اسم، فعل، مفرد او جمعي، مذکر او مؤنث کې راځي، نو هلته ولې متعدد صورتونه نه غوره کېږي؟ او که څوک وغواړي چې هلته هم متعدد اشکال د گرامر په اساس وټراشي، هغه به هم دغسې غلطی وي، لکه د ثقیلې (یې) په مسئله کې چې پېښه شوې ((۰۵)) (۱۴۳-۱۴۱:۲۹)

خادم صیب دا ډول لیکونه نه یوازې له بختاني صیب سره تبادلې کړي، بلکې له نورو گڼو لیکوالو، لکه صدیق الله رښتین، عبدالروف بېنوا او ځینو نورو سره یې هم دا ډول لیکونه تبادلې کړي دي.

دا لیکونه په ټوله کې د لیکوالو تر منځ د یوې فرهنگي بوختیا سبب هم کېدل، لیکوال هم تشویقېدل، موضوع هم لا پسې روښانېدلې او په ټوله کې د فرهنگي غنا سبب گرځېدل.

ج- دیني خدمتونه:

د استاد قیام الدین خادم په پېژندنه کې مو د خادم دیني زده کړو او د هغو بهیر ته اشاره وکړه، ده خپلې لومړنۍ دیني زده کړې له خپل پلاره راپیل کړې، بیا ورپسې له کوره بهر شو، بودیالی ته لاړ، پېښور، هندوستان او نورو ځایونو ته یې په علم پسې سفرونه وکړل، تر دې چې د خپل وخت دیني زده کړې یې ترسره کړې او د (مولوي) علمي پورې ته ورسېد. په همدې خاطر خو د استاد په ځینو لیکنو کې هغه د مولانا، مولینا او مولوي په دیني علمي پوړیو هم یاد شوی چې د ده تر اصلي نامه دمخه ورسره لیکل کېږي. دده په منظومو او منثورو کلیاتو کې هم ددې اصطلاح له کارونې څخه کار اخیستل شوی دی. کله چې استاد خادم دیني زده کړې بشپړې کړې، نو بیا یې پر دیني خدماتو هم لاس پورې کړ، دلته به دې ډول خدماتو ته په لنډیز سره نغوته کړو:

۱- تدریسي برخه: کله چې استاد خادم خپلې دیني زده کړې بشپړې کړې، نو عملاً یې پر دیني تدریس لاس پورې کړ، په لواړگي، ننگرهار او ځینو نورو سیمو کې یې پر تدریس پیل وکړ او گڼ شمېر زده کوونکي یې ورزول. خادم زده کوونکو یا طالبانو ته پر دیني تدریس سربېره، د لیکوالۍ، املا او انشاء زده کړه هم وربښودله، ده خپله څو ځایه د دې یادونه کړې چې په څو میاشتو کې یې زده کوونکي لیک و لوست ته چمتو کړل او په شپږو میاشتو کې یې لیکوالۍ ته تیار کړل. د استاد خادم د دیني تدریس بڼې له دودیز تدریس سره توپیر درلود، ده له دیني زده کړو څخه د دودیزې تنگنظرۍ جال پورته کړ، پر دودیز سیستم سربېره د عصري زده کړو د تدریس له میتود څخه یې هم کار واخیست. یانې یو

د خادم نړۍ لید

طالب العلم داسې فکر نه کاوه چې یوازې د مدرسې په چاپیریال کې درس لولي، بلکې فکر یې کاوه چې یو عصري ښوونځی هم ورسره لولي. د تدریسي میتود له مخې ده هڅه وکړه چې ښوونځی او مدرسه او همدارنگه طالب او زده کوونکي سره نږدې کړي، دا هغه واټن وو چې له سوونو کلونو راهیسې زموږ په ټولنه او تعلیمي نصاب کې موجود و. ان دا واټن تر اوسه هم په څرگند ډول محسوس دی. په تېره نیمه لسيزه کې گڼو سیاستوالو د خپلو ټاکنیزو کمپاینونو په بهیر کې د دې واټن د راکمولو او له منځه وړلو ژمنې وکړې. خادم او زموږ ځینو نورو لیکوالو که څه هم دا واټن ختم نه کړای شو او نه یې هم په کې کمی راوستلای شو، خو لږ تر لږه یې په دې برخه کې خپله شخصي هڅه وکړه. البته دا یو داسې تشیال او واټن دی چې د کوم لیکوال او گڼو لیکوالو د وس خبره هم نه ده، خو تر هغه پورې چې حکومتونه او لوی سستمونه په دې برخه کې اساسي کارونه ونه کړي، ددې خلا، واټن او تضاد له منځه وړل اسانه کار نه دی، خو که په دې برخه کې د استاد خادم په شان یو شخص شخصي او فکري هڅه هم کړې وي، هغه د ستاینې وړ ده. خادم صیب چې په هر ځای کې دیني تدریس کړی، نو عصري علم ته یې د زده کوونکو د هڅونې لپاره هم کونښن کړی دی. د دین اصلي جوهر او ماهیت همدا دی چې خادم ورته عملاً کار کاوه.

۲- دیني اثار :د استاد خادم د دیني اثارو او خدمتونو په باب مو مخکې هم یادونه کړې ده، اثار مو ورته معرفي کړي دي. (مکارم الاخلاق او لوی اصحابان) او ځینې نورې لویې وړې لیکنې د استاد د دیني اثارو له جملې څخه دي.

(مکارم الاخلاق) یې ځانگړی ژباړل شوی اثر دی. په (لوی اصحابان) ژباړل شوي اثر کې ستر صحابه معرفي شوي او د هغوی سرښندنې بيان شوي دي. پر (مکارم الاخلاق) مو دمخه هم رڼا اچولې، چې اکثره برخې یې پر اخلاقي محور راڅرخي، دغه راز د ماشومانو د اخلاقي روزنې لپاره (د کوچنیانو اخلاقي پالنه) په نوم یو بل ځانگړی اثر یې هم ژباړلی دی، دې ژباړې سره یې خپلې خبرې او لارښوونې هم یو ځای کړې دي.

پر دې اثارو سربېره استاد خادم د یو دیني مبلغ، ملا او معلم په توگه هم خپل دیني مسولیت ادا کړی، محراب، ممبر، مسجد، دږه، ښوونځی او مدرسه یې ټول سره نږدې کړي وو او د دین متعده نظریه یې خلکو ته وړاندې کړې وه. به ټولیز ډول که د خادم فرهنگي خدمتونه یادوو، نو دیني برخه یې هم د پاموړ برخې په توگه د یادونې او ستاینې وړ ده.

ټولنيزه برخه کې د استاد خادم خدمتونه

انسان يو ټولنيز موجود دی، د ژوند په هر ډگر کې چې کوم کار او فعاليت کوي، که يوه برخه يې شخصاً په ده پورې اړه لري، نو بله برخه يې ضرور په ټولنې پورې تړلې ده. د هر انسان مخاطب، بل فرد، افراد او په مجموع کې خپله ټولنه ده. له ټولنې جلا د انسان ژوند ستونزمن او ناممکن دی، نو ځکه چې موږ کله انسان مطالعه کوو، نو ټولنه يې ورسره حتمي تر څېړنې لاندې نيول کېږي. ليکوال او شاعر چې په انسانانو کې تر ټولو حساس قشر دی، د ټولنې د هرې پېښې پر وړاندې غبرگون ښيي، نو شاعر يا ليکوال چې هره پنځونه کوي، په هغې کې يو ټولنيز ارمان او درد پروت وي. خادم د يو ليکوال په توگه خپل ټولنيز مسوليتونه په ښه ډول ترسره کړي، د ده په ليکنو کې ټولنپوهنه، سياستپوهنه، ټولنپالنه، پر ټولنې ځورېدنه او کړېدنه، د هغې لپاره د خلاصون لارې چارې او دا ډول ډېر مسایل ليدل کېږي، چې موږ د ده افکارو د څېړنې په برخه کې دې ډول مسایلو ته اشاره کړې، نه غواړو هغه مسایل يو ځل بيا دلته تکرار شي، خو دلته غواړو ديوه ښوونکي او ټولنيز خدمتگار په توگه د استاد خادم د خدمتونو يو لنډ جاج واخلو او د هغو ارزونه وکړو. زموږ په نظر په دوو برخو کې: الف- کورني او سيمه ييز چاپېريال او ب- عامه ټولنه کې د خادم د ټولنيزو خدمتونو يادونه ضروري برېښي، موږ غواړو دلته پر همدغو دوو برخو لنډه لنډه رڼا واچوو:

الف- کورنۍ او سیمه ییز چاپیریال:

لکه څنگه چې مو د استاد قیام الدین خادم په پېژندنه کې وویل؛ دی په یوه عالمه دیني کورنۍ کې زېږېدلی او رالوی شوی، نو طبیعي خبره ده چې دین د ټولني د اساسي ستنې په توګه تر بل هر فکر او جریان څخه دخلکو په ټولنيز ژوند کې زیات اغېز لري. د دین عالم چې د دین د مبلغ، لارښود، ساتندوی او پالندوی په توګه کار کوي، زموږ په شان په یوه ټولنه کې تر هر چا زیات مطرح او اغېزناک شخص وي. استاد خادم د خپلې کورنۍ د مشرانو غړو په تعقیب او تسلسل دیني علوم زده کړل او دې زده کړې دی د یوه دیني عالم په توګه د ټولني د خدمت لپاره په یوه پیاوړي دریځ کې ودرواوه. که خادم صیب دیني علوم نه وای لوستي، نو نه د ده د ټولنيزې سمونپالنې مفکورې د تبلیغ لپاره داسې زمینه برابره او نه هم ده په ټولنه کې د ارتجاعي ذهنیت د حاکمیت له امله داسې په زغرده اصلاحي انتقادونه کولای شول. دیني زده کړه د خادم د ټولنيزو خدمتونو لپاره د ملاتړ ښه وسیله شوه.

خادم د همدغه دیني علم او منطق په زور، ټولنيز ريفورمونه پیل کړل. دا سمون لومړی د یوه فکري جریان په توګه د ده په منظوم او منشور کلام کې څرګند شو. وروسته یې کورني چاپیریال ته غځونې وکړې.

خادم پر خپلو اولادونو عصري علوم زده کړل، پر لویو یې زده کړې وکړې. هغه وخت پر نجونو زده کړې دعامة ټولنيز ذهنیت له مزاج سره برابر کار نه و، خو خادم صیب دا ټولنيز او اخلاقي جرئت ترسره کړ، تر هغه وروسته بیا د ده په چاپیریال کې نورو خلکو هم دا جرئت پیدا کړ چې پر خپلو لویو زده کړې وکړي، نو په دې ډول سړی ویلای شي چې

د خادم نړۍ لید

استاد ټولنیز خدمت په خپل کورني چاپیریال کې له ریفورم څخه پیل کړی دی.

ب- عامه ټولنه:

د استاد قیام الدین خادم ټولنیز خدمتونه هغه وخت زیات محسوس شول چې دی له خپل کورني چاپیریال څخه لرې شو، په لوارگي او د ننگرهار په بېلابېلو سیمو کې یې د ښوونکي دنده واخیسته، سره له دې چې ښوونه او روزنه یوه فرهنګي پروسه ده، خو د فرهنګي کار تر څنګ یو ټولنیز کار هم ګڼل کېږي. استاد خادم دا بهیر له ډېرو سختیو او کړاوونو سره سره، په ښه ډول ترسره کړ، یوه غټه ټولنیزه تجربه یې هم تر لاسه کړه او د راتلونکو لویو ټولنیزو کارونو د سر ته رسولې لپاره یې د پخو بنسټونو په توګه کار وکړ.

استاد خادم د (۱۳۱۲ل) کال په پای کې په کندهار کې (د پښتو ادبي انجمن) غړی شو. دا مهال دی هلته له بېلابېلو لیکوالو سره اشنا شو. په دې ادبي انجمن کې به د شاعرانو ترمنځ له لیکدود څخه نیولې تر نورو علمي او ادبي مسایلو پورې پر ټولو باندې بحث کېده، بحثونه که څه هم علمي او ادبي وو، خو د شاعرانو او لیکوالو راټولېدنه په خپله یو ټولنیز حرکت و، خادم صیب په دې ټولنیز فرهنګي حرکت کې خپله خاصه اغېزه درلودله، دی خپله په دې هکله لیکي: ((زه د دلوې په ۲۴-۱۳۱۱هـ (۱۹۳۲م) د (کوټې) او (چمن) له لارې (کندهار) ته ورسېدم، د کندهار پښتنو ما ته په ډېر ښه نظر کتل، په ډېرو محفلو او مجلسو کې به شاملېدم او ښه موقع به راکول کېده)). (۲۹: ۲۸)

استاد خادم پر (۱۳۱۸ل) کال د پښتو ټولنې د تالیف او ترجمې مدیر په توګه مقررېږي او بیا د (۱۳۲۰ل) کال د اسد په پیل کې د پښتو

ټولنې د مرستیال په توګه او ۱۰ کار تر (۱۳۲۱ل) کال پورې دوام کوي. خادم په دې دوره کې پر خپلو کلتوري کارونو سربېره یو شمېر ټولنیز کارونه هم ترسره کړل، له لیکوالو سره یې راشه درشه زیاته شوه، هغوی یې علمي کارونو ته وهڅول او له هغوی سره یې د اثارو په چاپ او خپراوي کې تر خپلې وسې مرسته وکړه.

د (۱۳۲۵ل) کال د دلوې پر (۲۵) نېټه د جلال اباد ښار په پېښورۍ دروازي؛ د استاد خادم په کور کې د وېښ زلمیانو بنسټ کېښودل شو، استاد خادم او استاد الفت یې له موسسانو څخه وو، د یوه کال په بهیر کې دغه غورځنګ د هېواد په کچه مطرح شو. د هند او پاکستان تر وېش وروسته د وېښ زلمیانو غورځنګ د پښتونخوا د ولسونو د خپلواکۍ غوښتنه کوله، په لومړي سر کې دغه سیمه د هند په خپرونو کې د (پټانستان) په نامه یادېده، د افغانستان په خپرونو کې هم دې نوم ځای ونیو. مګر د ننگرهار وېښ زلمیانو تر یوې جلسې وروسته د خوګیاڼو د کړې له دروازي سره استاد قیام الدین خادم وینا وکړه او ویې ویل: ((د ۱۰ سیمه دې نور (پټانستان) نه، بلکې (پښتونستان) وبلل شي.

تر دې وروسته د افغانستان په جرایدو او خپرونو کې د پښتونستان ۱۰ نوم رواج شو او بیا په پښتونخوا او نړۍ کې هم عام شو.)) (۲۹: ۴۳-۴۵)

استاد خادم د ټولنې د سمون او ټولنیزو خدمتونو لپاره د سیاسي حرکتونو جوړول او دنشراتي اورګانو رامنځته کول ډېر ضروري ګڼل. د استاد بختاني په وینا: ((۱۳۴۱ نه تر ۱۳۵۲ هـ ش کال پورې زموږ د هېواد روښانفکران په ډلو او ګروپونو کې تنظیم شوي وو. یوه هم د افغان ملت ډله وه چې دملیت پر اساس جوړه شوې وه.

د خادم نړۍ لید

په دغه وخت کې د ملت روښانفکرانو په هر ځای، په هر کور، په هره دېره او حجره کې، څومره چې کېدای شوی یو تر بله د نزدې کېدو او گډو سیاسي فعالیتونو د تنظیمولو، د حزبونو د جوړولو لپاره مشورې، مشاورې او مفاهمې کولې.

یوه ورځ زه د میوند واټ په کوزه برخه (خادم مېنه) کې له استاد سره ناست وم او خبرې مو کولې، خبرې دې ځای ته ورسېدې چې څنگه حزب او څه لپاره جوړ شي؟ نو خبره دې ته ورسېده: (کمونست حزب خو نشي جوړېدای، ځکه چې زموږ دینداره ټولنه یې هم نه مني او د خارجیانو د مداخلې امکان هم په کې شته، اسلامي حزب خو عام خلک به یې ومني، مگر د خارج د مداخلې لپاره ورته لار بېرته ده او هم د ریاکارو مغرضانو د لاس د اله کېدو امکانات په کې زیات دي، ځکه چې د عامو طبقانو دیني جذبات خو د قدر وړ دي، مگر د دوی د بې علمۍ په وجه د مغرضانو له خوا د دوی د بې ځایه استعمالېدو امکانات زیات دي، نو څه وشي؟

زما وړاندیز دا و چې باید داسې حزب جوړ شي چې ملي، اولسي او دیموکرات وي، نوم به یې څه وي؟ (افغان سوسیال دیموکرات)، استاد په ډېره مینه دا نوم تائید کړ، ویې ویل: مبارک، ډېر مبارک نوم دی.

ما وویل: استاده د دې نوم د کلماتو د سر توریو نه د هغه مخفف شکل (اسد) کېږي.

استاد وویل: دا خو لا ښه شو، اسد زمري ته وايي او افغانان خو په شجاعت کې زمريان دي.

ډېره موده وروسته په همدغه نامه او مفکوره د افغان ملت د حزب لومړنۍ کنگره یا د موسسانو جرگه په کابل کې د استاد خادم په کور کې دایره شوه.

د خادم صاحب فکر، منطق او دلایل په کې د جرگې د ليارې مثال وو، زه دې جرگې ته چا نه وم خبر کړی. استاد خادم د دې ډلې په موسسانو کې شامل و، د هغه ډېرې زياتې مقالې د دې ډلې په نشراتي اورگان (افغان ملت) جريده کې خپرې شوي. د دې جريدې د چاپولو په چارو کې يې هم پوره مرسته کوله او د جريدې چلوونکو د استاد خادم له سياسي افکارو، ټولنيزو نظرياتو او ژورناليستي تجربو نه زياته گټه اخيستله.)) (٢٩: ٧٧-٧٩)

نو په دې ډول استاد تر خپله وسه پورې د ټولنيزو خدمتونو لپاره د سياسي بهيرونو او حرکتونو په جوړونه کې برخه اخيستې او فعال رول يې لوبولی دی.

ده د ټولنيزو خدمتونو د سر ته رسونې لپاره د سياست او وکالت ميدان ته ودانگل، د سياست عملي ډگر يې هماغه د وینې زلميانو حرکت وچې مورځو څو څو ځله د هغه يادونه وکړه.

دی يو ځل له کامې ولسوالۍ څخه ولسي جرگې ته نوماند شو، خو د وخت ناخوالو برياليتوب ته پرې نښود، نو بيا په مشرانو جرگه کې د انتصابي وکیل په توگه د دې جوگه شو چې هېوادوالو ته يو شمېر سياسي او ټولنيز خدمتونه ترسره کړي.

که څه هم د استاد خادم ټولنيز خدمتونه د اوسمهال په شان د ټولني پر فزيکي جوړونې او رغونې زيات راټول نه دي او نه هغه وخت د داسې کارونو د سر ته رسونې امکانات وو، خو ده په دې برخه کې تر ډېره بريده په ټولنه کې فکري خدمتونو ته کار کړی دی. فکري توليد يې په دې برخه کې زيات محسوس دی.

شپږمه برخه

وروستی یادونې

لکه څنگه چې مې د دې اثر په پیل کې یادونه کړې وه چې د استاد خادم د افکارو او اثارو په باب ځینو لیکوالو متفرقه لیکنې کړې دي او یوازې یو مستقل اثر پرې چاپ شوی، د ماستری دورې یو تېزس پرې لیکل شوی او هغه لا هم تر اوسه چاپ شوی نه دی. نور نو د استاد خادم په اثارو او افکارو کوم منظم او منسجم اثر نه دی لیکل شوی. ما چې د دوکتورا پروگرام د (ډېزرتیشن) د لیکلو کار پیل کړ، نو فکر مې کاوه چې د خادم د اثارو او افکارو شنل او سپړل به ځکه اسانه وي چې دی یو ریالیستیک شاعر او لیکوال دی، ددې ډول شاعرانو او لیکوالو کلام کې ډېره پېچلتیا موجوده نه وي، پیغام ساده او په مستقیم ډول لېږدول کېږي او د هنر التزام ته هم لکه د سمبولیزم او نورو بڼوونځیو په شان ډېر پام نه کېږي. د استاد خادم ذهني نړۍ لید هم راته دومره پراخ نه ښکارېده او په تېره بیا دا چې له وروستیو لیکنو څخه یې نیمه پېړۍ تېرېږي. ما ویل ځینې مطالب، مفاهیم او پیغامونه به یې زاړه وي او ځینې به یې د خپل وخت یو ضرورت و او هغه اړتیا به اوس ډېره نه احساسېږي، خو کله چې مې د استاد خادم اکثره اثار یو یو له نظره تېر کړل، د خادم نړۍ لید راته د یوې لویې فکري او ارمانی نړۍ په توګه راڅرګند شو. څومره چې دې په دې سفر کې د نظر سفر کاوه، مزل لا پسې اوږدېده او د سفر په هر پړاو

کې نوې څېرې راپیدا کېدلې. پر ټولو اثارو او افکارو بحث او تبصره هم د هغه چوکاټ تر بریده وتله چې ددې ډیزرتیشن یا پابلیک لپاره ټاکل شوی و. د ده د نړۍ لید وېش هم تر هغو مباحثو یا برخو زیات او پراخ و چې مخکې تر مخکې د څېړنې لپاره ټاکل شوي وو. د اثارو تنوع بله موضوع وه چې موږ یې لا نورې څېړنې او پلټنې ته هڅولو. په انصاف سره د یوه لیکوال د پنځوس کلن متواتر کار څېړنه او ارزونه هم اسانه کار نه و، نو په دې خاطر دې وروستی یادونې ته اړ شوم چې زما د (PhD) ډیزرتیشن د استاد خادم پنځوس کلن کار او د هغه د نړۍ لید د ځینو مهمو برخو یادونه او شننه ده، خو دا شننه په ټوله مانا کره او پوره نه ده او نه هم داسې ده چې د خادم د ټولو کارونو د رنګارنګ افکارو د هرې برخې سل په سلو کې تلنه، ارزونه او شننه. البته په دې برخه کې یو مهم ګام ګڼل کېدی شي. د خادم د کار او فکر د څېړنې او همدارنګه د هغه د لیکنې او ژبنۍ برخې په ثبت او رالېږد کې هم د ځینو خبرو یادول ضروري دي چې زه یې د وروستی بشپړونې د ځانګړي عنوان په توګه دلته یادونه کوم:

وروستی بشپړونې

د هر سخت کار په جریان کې سپری له یو لړ ستونزو سره مخامخېږي. د دې اثر د لیکلو په بهیر کې هم په طبیعي ډول ستونزې وې، ما غوښتل چې د استاد خادم ټول چاپ شوي اثار، یو په یو له نظره تېر کړم او هم یې ناچاپه اثار تر شونې بریده ترلاسه کړم، د چاپي اثارو په برخه کې تقریباً هدف ته ورسېدم، د خادم صاحب اکثره اثار مې ترلاسه او وکتل، خو نه ټول اثار، خو د خادم د چاپي او متفرقه اثارو ترلاسه کول راته هغه وخت اسانه شول چې د استاد خادم منظوم او منثور کلیات مې ترلاسه کړل. که څه هم د استاد خادم منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) مې پر (۱۳۹۱ل) کال (تر چاپ وروسته) ترلاسه کړي او څو ځله مې له نظره تېر کړي وو، د خپل هدف اړوند مواد مې په کې په نښه کړي وو. د دې کلیاتو نښگڼه په دې کې وه چې د استاد خادم پر پخوانیو چاپي شعري ټولگو سربېره یو شمېر متفرقه شعرونه هم په کې خوندي شوي وو. دې ټولگې (کلیاتو) کې د استاد خادم منظوم کلام د فورم له مخې ډلبندي شوی او چاپ شوی دی. که څه هم په دې برخه کې یو څو ځایه تېروتنې هم لري او یو څو نظموه په کې په تکراري ډول هم چاپ شوي، خو په مجموعي ډول، د هغه چا لپاره چې د فورم او محتوا له پلوه د خادم منظوم کلام خپري، د دې اثر کتنه ډېره دمه ورولي. د دې اثر د کتنې تر څنګ ما ته ډېره مهمه برخه د استاد خادم منثور اثار وو. د ده دا اثار ځکه ما ته ډېر مهم وو چې د کمیت له پلوه د خادم د اثارو دا برخه د خادم منظومو اثارو په پرتله نږدې (۱۷) ځله زیات وو، د خادم د افکارو یوه ډېره درنه برخه هم په همدې منثوره برخه کې خوندي ده. د هنري ښکلا له

پلوه هم په منثوره برخه کې ډېره تودوخه، خوند او لذت پروت دی. په تېره بیا د استاد خادم دوه هنري اثار (نوی ژوندون او خیالي دنیا) یې ان له هنري پلوه د ده تر منظوم کلامه هم زیات شعریت لري. په نورو منثورو اثارو په تېره بیا په ځینو ژباړو کې هم هنري قوت او جوهر لیدل کېږي.

مال له (۱۳۹۳ل) کال راهیسې هڅه کوله چې د استاد خادم ټول چاپي او تر ممکنه حده ناچاپه اثار له نظره تېر کړم، چاپي اثار یې اکثره پیدا شول، هغه مې یو په بل پسې له نظره تېر کړل، د ناچاپه اثارو په باب مې د استاد خادم له اولادونو سره چې اکثره یې په بهر کې مېشت دي، خو څو ځله په تماس کې شوم، هغوی د مرستې او همکارۍ ژمنه وکړه، خو عملاً مې څه ترلاسه نه کړای شول. له نېکه مرغه چې د (۱۳۹۶ل) کال په بهیر کې د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا په دوو ټوکونو کې د استاد خادم (منثور کلیات) هم چاپ شول. پر دې کتاب لیکل شوي دي: ((د مولینا قیام الدین خادم د نثري لیکنو ټولگه، رڼه چینه)). (خادم باد سبا یم) او (رڼه چینه) دواړه د پوهنوال لال پاچا ازموون په زیار راټول شوي دي. په (رڼه چینه) کې د استاد خادم ټول پخواني چاپي مستقل اثار او په بېلابېلو اخبارونو کې د هغه متفرقه لیکنې راټولې شوي او له محتوایي پلوه ډلبندي شوي دي. د دې کلیاتو په ترلاسه کولو سره ما ته ډېره دمه راغله، د دې اثر (رڼه چینه) ښه والی په دې کې دی چې تر دې دمه د خادم د کومو منثورو اثارو پیدا کېدل شوني وو، هغه په کې خوندي شوي دي.

د استاد خادم د منظومو او منثورو اثارو په پخوانیو چاپي بڼو کې چې کومې تېروتنې وې، هغه تر یوه حده په دې دواړو منظومو او منثورو کلیاتو کې اصلاح شوې وې، خو په دې دواړو کلیاتو کې هم ځینې چاپي تېروتنې شوې دي او هم په شکلي او محتوایي ډلبندی کې یو څه

د خادم نړۍ ليد

تېروتنې لري، خو دا ډلبندي داسې نه ده چې د خادم د اثارو پر شکل او محتوا کوم تاثير ولري.

د مننې ترڅنگ مې د دې پورته اثارو يادونه ځکه ضروري وگڼله چې زما کار، قلم او طرحه يې په يوه قوي دريځ کې راوستل. يانې دا مهال ما له کمې پلوه د خادم د اثارو د نشتوالي کومه ستونزه نه احساسوله. نو ځکه مې په زغرده خپل کار چټک کړ. د پخواني کار په تعقيب مې د نږدې شپږو مياشتو په بهير کې شپه او ورځ کار وکړ، نور ټول، ټولنيز، فرهنگي او سياسي کارونه مې ځنډې ته کړل او د عوامو په اصطلاح همدې يوه کار ته اړم شوم. په شپه ورځ کې مې اتلس ساعته پر همدې موضوع کار وکړ، کاري مواد دومره زيات وو چې هر څومره مې د لنډون هڅه کوله بيا هم موضوع غځېدله، خو پر دې وخت راسره د انتخاب، غورچاڼ او تخليص مفکوره پيدا شوه. د يوې اړوندې موضوع په برخه کې مې هڅه وکړه چې د خادم تر ټولو غوره (نظم) او (نثر) انتخاب او بيا يې وشم. لومړی مې د ټولو هغو اړوندو ليکنو نومونه راوړي او بيا مې ځينې ترې غوره کړي دي. د منظوم او منثور متن په انتخاب کې هم يو لړ ستونزې وې، ستونزې په دې ډول وې چې د خادم له زمانې څخه بيا تر دې دمه پښتو ليکني متن کې يو لړ بدلونونه او سمونونه پېښ شوي دي، دلته ستونزه دا وه که چېرې ليکنی متن دې له اوسني کارېدونکي ليکني متن سره همغاړی کاوه، د متن اصالت ته زيان رسېده، په تېره بيا د متن هغه برخه چې يو لړ گرامري تېروتنې هم په کې ښکارېدې، د ساري په توگه، د (له) پر ځای د (د) کارونه، د (پر) پر ځای د (په) کارونه او ځينې نور سربلونه او اوستربلونه چې پر خپل ځای نه دي کارېدلي.

د دې ډول گرامري تېروتنو سمون ته مو ځکه لاس ورته وړ چې د متن پخواني اصالت ته زيان رسېده. ځينو برخو کې په سربلونو کې هم

بدلون راوړل شوی و، خو په هغو ځایونو کې چې متن کې یې سمون ته زیاته اړتیا وه.

زما په نظر دا ډول سمونونه یوې درنې ژبپوهنیزې کمېټې ته اړتیا لري چې لیکنې سمون یې مسلک وي او د استاد خادم په گډون زموږ د نورو غړو لیکوالو لیکنې متن په داسې ډول کره کړي چې هم له اوسنیو لیکنو معیارونو سره برابر شي او هم د متن محتوایي اصالت ته زیان ونه رسېږي. په دې اثر کې چې د استاد خادم د منظوم او منثور کلام بېلگې راوړل شوي، که څه هم تر ډېره حده په اوسني پښتو لیکنې معیار برابري دي، خو په ځینو ځایونو کې لیکنې سمون ته اړتیا لیدل کېږي، دا په دې مانا نه ده چې د پښتو پنځو ادبي ستورو او د دوی د مهال نورو لیکوالو په لیکنې متن کې ځینې گرامري تېروتنې دي، بلکې هغه وخت دوی سره په لیکنې بڼه کې همدا معیارونه وو. څرنگه چې ژبه یوه متحوله پدیده ده او لیک کې هم د وخت په تېرېدو سره اړتیا وړ بدلون او سمون راځي، نو ځکه موږ باید د هغوی د اصلي محتوا د سمې افادې په خاطر په لیکنې بڼه کې سمون راولو چې د هغوی د پیغام د افادې جوگه شي، خپله استاد خادم او نور لیکوال هغه وخت هم د لیکنې او ژبپوهنې ډېرو حساسو مسایلو ته متوجه وو. د ساري په توگه خادم د پښتو زورکي واله (ی) او حمزه واله (ئ) دواړو لپاره یوازې یو شکل (ی) غوره باله او پر دې یې ټینگار هم کاوه. د استاد خادم په نظر څرنگه چې دا دواړه یو غږ دی، نو د یوه اواز د افادې لپاره ولې دوه بېلابېل شکونه ولرو؟ استاد خادم، استاد بختاني ته د هغو خلکو د شکونو، گومانونو او پوښتنو د ځواب لپاره چې (ی) گنې په نومونو او (ئ) په فعلونو کې راځي، نو ځکه یې باید په دوو بېلابېلو بڼو ولیکو، خو خادم دې ډول ناسمو انګېرنو ته غوڅ ځواب ورکړی دی. هغه وایي که خبره د (فعل) او (نوم) وي، نو بیا خو دا درې

د خادم نړۍ لید

نورې یاگانې (ې، ی، ی) هم په فعل او نوم دواړو کې راځي، نو ولې هغه پر دوو بېلابېلو بڼو نه لیکو او که یوازې همدا یوه زورکي (ی) گناهکاره ده. که پښتو لیکوالو او علمي مرکزونو هغه وخت د زورکي واله (ی) د واحد شکل په باب د استاد خادم علمي او ژبپوهنیزه منطق منلای وای، نو نن به د حمزه والې (ئ) له ناضرورته کارونې څخه بې غمه شوي وو. له پورته خبرو څخه مې هدف دا دی چې په لیکدود کې باید وخت پر وخت سمون راشي. څو کاله وړاندې جرمني د خپلې الفبې په دوو تورو کې بدلون راوست او همدا یو لیکنی بدلون هغو ته په ملیاردونو یورو لگښت ځکه تمام شو، چې دوی په تعلیمي او تحصیلي کتابونو کې د دې نویو تورو له امله بدلون راوست. په لیکدود کې که پر وخت تغیر راشي، نو د دغسې احتمالي لگښتونو مخه نیول کېدی شي.

زما له ډېرې هڅې سره سره بیا هم زه په دې اثر کې ټولو هغو هیلو ته ونه رسېدلې چې ما یې هیله درلوده، په تېره بیا د خادم د ناچاپه اثارو تر لاسه کول. دا یو مهم ضرورت و، خو تر اوسه پورې لا داسې مهم ادرس پیدا نه شو چې د استاد خادم د ناچاپه اثارو ډاډ ورکړي چې له دوی سره خوندي دي. د ده کورنۍ د دې اثارو لپاره تر اوسه هم یو ښه احتمالي ادرس کېدی شي، خو څرنگه چې د هغه اولادونه اوس له هېواده بهر په بېلابېلو هېوادونو کې اوسي، د هغوی له ځینو سره زما له پرله پسې تماسونو سره سره بیا هم د ناچاپه اثارو پر ترلاسه کولو بریالی نه شوم. البته د استاد خادم یوې قدرمنې لور (ډاکټر ثریا خادم) یوه هڅه پیل کړې چې د استاد خادم ناچاپه اثار او هم ځینې هغه پخواني اثار چې اوس یې پیدا کول اسانه کار نه دی، د بیا چاپ لړۍ پیل کړي. خدای (ج) دې وکړي چې دا لړۍ چټکه شي او په دې ډول په لومړي گام کې د استاد خادم

پاتې ناچاپ اثار چاپ او په دویمه پوړۍ کې د هغه پخواني کم پیدا اثار له سره چاپ شي .

څرنگه چې هېواد کې د چاپي اثارو تیراژ ډېر کم دی، یانې (تر زر ټوکو نه پورته کېږي) نو ټولو هېواد مېشتو او بهر مېشتو افغانانو ته یې رسونه ممکنه نه ده. نو د دې یوه حل لاره دا ده چې د استاد خادم اثار د انټرنېټ له لارې د برېښنایي کتابتونونو په واسطه خوندي او هېوادوالو ته ورسول شي .

د دې لپاره له ټولو هغو اشخاصو، علمي او نشراتي بښتونو څخه هیله کوو چې د استاد خادم اثار تر چاپ وروسته د انټرنېټ په څپو هم د دنیا گوټ گوټ ته ورسوي . په تېره بیا د افغانستان له علومو اکاډمۍ او دانش کتابتون څخه چې د استاد خادم منثور او منظوم کلیات یې چاپ کړي دي. زه خپله کونښن کوم چې دا اثر تر قانوني پراوونو او چاپ وروسته د انټرنېټ په ذریعه او هم په (سي ډي) بڼه هېوادوالو ته د مطالعې لپاره ورسوم .

د پورته یادونو ترڅنګ په دې اثر کې کېدی شي یو شمېر نورې نیمګړتیاوې هم موجودې وي، خو دا نیمګړتیاوې هغه وخت په ښه ډول محسوسېدې شي چې کتاب چاپ او د لوستونکو لاس ته ورشي. د هغو تر کتنې وروسته کېدی شي هغه تېروتنې په گوته او د سمون لپاره یې بیا کار وشي. خو اوس چې څومره زما وس و، د وخت او حالاتو د کاري ساحې څومره ظرفیت و، له هغو ټولو امکاناتو مې کار واخیست او دغه اثر مې تر دې ځایه راوړسوه .

لنډیز او پایله

دا اثر (د خادم نړۍ لید) زما د دوکتورا دورې پایلیک دی. کله چې د کابل پوهنتون پښتو څانګه کې د دوکتورا کورس پیلېده، نو تر هغه لږه موده وروسته په کورس کې شامل هر غړي د (پایلیک) یا (ډیزرتیشن) لپاره یوه موضوع ټاکله. موضوع د لارښود استاد په مشوره او موافقه غوره کېدله او تائیدېدله، زما په ذهن کې هم څو موضوعګانې ګرځېدلې، ما ویل داسې یوه موضوع باید غوره کړم چې تر څېړنې او چاپ وروسته زموږ عام ولس او ځوانانو ته ګټوره وي؛ ژر زړه نه شي او ډېر وخت ترې خلک ګټه پورته کړي، ملي او فرهنګي مسایلو سره زما له پخوا څخه ډېره زیاته مینه ده. نو داسې یوه موضوع راته په کار وه چې دا دواړه عناصر په کې خوندي او راټول وي. په دې فکر کې وم چې ذهن ته مې د پښتو ادب پنځه ځلانده ستوري راغلل. زما زړه و چې د دې دورې پنځه تنه ملګري به یو یو ستوری انتخاب کړو، د هغو اثار او افکار به وڅېړو، هم به د دې حقوالو او خدمتګارو لیکوالو حق ادا شي او هم به د دوی د کار او زیار د شمېر نچوړ ولس ته وړاندې کړو. په دې کې مې هدف دا و چې دوی پښتو ادبیاتو لپاره اساسي کارونه ترسره کړي او ترڅنګ یې د ملي فکر د تبلیغ او ترویج لپاره یې شانه مبارزې کړي دي. هغه هدف چې زما په ذهن کې و، هغه په دې پنځه واړو ستورو کې محسوس وو. استاد بریالي باجوړي تر ما دمخه استاد الفت په نښه کړی و، استاد محمد رفیق رفیق پوهاند رښتین انتخاب کړی و، ځینو نورو انډیوالانو نورې موضوعګانې په نښه کړې وې.

نو ما خادم صیب خوښ کړ او خپل ډیزرتیشن ته مې (د خادم نړۍ لید) نوم غوره کړ. (د خادم نړۍ لید) نوم مې ځکه انتخاب کړ چې د خادم له افکارو او ذهني ډایرې یا نړۍ لید سره زما ډېره لېوالتیا وه. لارښود استاد هم دا موضوع خوښه او د موضوعاتو اوټ لاین مو ورته جوړ کړ. په شپږو برخو کې مو د یادې موضوع د څېړنې لپاره مفردات غوره کړل او د همدغو ټاکلو مفرداتو له مخې مې پر خپل وخت د اثر د لیکلو تکل وکړ. کله چې د پایلیک د لیکلو لپاره ټاکل شوی وخت راورسېد، نو کارونه مې سره پیل کړل، څه موده د اثارو پر راټولولو، انتظام او له فکري پلوه د هغو پر ډلبندی ولگېد. خو اساسي کار مې په وروستي یو کال او په تېره بیا په وروستيو شپږو میاشتو کې تر سره کړ. به وروستيو شپږو میاشتو کې بیا وروستی درې میاشتې داسې وې چې نور ټول کارونه مې یوې خوا ته کړل، شپه او ورځ دې کار ته اړم شوم، په نتیجه کې دغه اثر له سريزې پرته په شپږو برخو کې منظم، راټول او ترتیب شو. د سريزې په پیل کې د دغه اثر د لیکلو اړتیا په گوته شوې او تر هغه وروسته د استاد خادم په باب د څېړنو شالید ته اشاره شوې او هغه چاپ او ناچاپ ځانگړي اثار او همدارنگه ځینې نورې مهمې لیکنې په گوته شوي چې د دغه اثر تر لیکلو دمخه لیکل شوي وو.

وروسته بیا د دې اثر گټورتیا او ترجیحات په گوته شوي او همدارنگه د دغه اثر لیکنې میتودولوژی ته گوته نیول شوې ده چې په دې کې ساحوي، کتابتوني او مشاهداتي میتود ته اشاره شوې چې په دې اثر کې ورڅخه گټه پورته شوې ده.

د اثر په لومړۍ برخه کې (خادم څوک و؟) پوښتنې ته د خادم پېژندنې له لارې ځواب ویل شوی دی، د خادم زوکړه او زده کړه څېړل شوي، بیا یې لیکوالۍ ته گوته نیول شوې او د لیکلو اثارو نومونه یې

اخیستل شوي دي. تر هغه وروسته ټولو هغو دندو ته اشاره شوې چې خادم له پيله بيا د ژوند تر وروستيو شپو پورې تر سره کړي دي. بيا يې اثار په لنډيز سره معرفي شوي، يوازې نومونه يې اخیستل شوي دي. بيا يې سياسي فکر تشریح شوی، سياسي ژوند يې بيان شوی او سياسي فعاليتونه يې تشریح شوي دي. د دې ترڅنگ يې پر کورني او ټولنيز ژوند بحث شوی او بيا يې د ژوند پر وروستيو کلونو، بند او مړيني خبرې شوي دي.

استاد خادم چې کله وفات شو تر هغه وروسته بيا د ده په باب چې کومې غونډې، يادونې او نماخنې شوي، د هغو يادونه هم راغلې ده. دويمه برخه خادم څه کړي؟ موضوع ته وقف شوې، يانې د خادم اثار په کې خپرل شوي دي. د خادم اثار په کې پر دوو برخو وېشل شوي، منظوم اثار او منثور اثار. په منظومو اثارو کې ((د مرغلرو امېل، څاروان، بلکا، نصوص الحکم، د بابا نصيحت، د شعرونو درېيمه مجموعه، اينده پښتنو ته، نوي پوهيتابه، خادم باد سبا يم)) ته نغوته شوې او په منثورو اثارو کې ((پښتونولي، نبوغ او عبقریت، لرغوني پښتانه قومونه، بايزيد روښان، نوې رڼا، افغاني موسيقي، شلمه پېړۍ او پښتانه، پښتني پور، د پښتنو قامولي، غوره سندري، د پښتو مشاعرې، د تنقيد حق، د پښتو ولسي ادب، افغاني حکومت، مليت او بين المليت، کوشانيان څوک وو؟، پارتیان څوک وو؟، د خوشال او رحمان موازنه، د پښتو د تاريخ يوه زړه پاڼه، نوې لار، نوی ادب، علمي پښتونولي، غريزه حب خیر، اسماني غږ، د پښتون د سټې خانگې، لرغوني افغانان، د پښتونولۍ ادب، لوی سهاک، ټولنپال افغان مونوفيسټ، کنفرانسونه، د پښتو ننني ليکوال، د پښتو نثر تاريخي تطورات او د نثر ليکونکو تذکره، پښتانه شعراً، مجلسي شاعران، روحي گلونه، په تذکره الاوليا تبصره، د کوچنيانو اخلاقي پالنه، اصحاب کرام، د شريف

سرگذشت، د افغانستان پخوانی تاریخ، اریانا دایرة المعارف، مکارم الاخلاق، یو مسلمان او ټوله اروپا، د مور مینه، د ریگویدا سرودونه، نوی ژوندون، خیالي دنیا، سورگل، ادبي قصې، سید کمال او بابو جانه، د داستانونو مجموعه، د پښتونخوا کیسې، علمي سفرونه او یونلیک، پښتو پټی، پښتو په عربي لیکدود، پښتو نحوه، معلم پښتو، پښتو کلي اول جز، پښتو کلي دویم جز، پښتو کلي دریم جز، پښتو کلي څلورم جز، کره پښتو، پښتو قرائت د دویم ټولګي لپاره، پښتو قرائت د درېیم ټولګي لپاره، پښتو قرائت د څلورم ټولګي لپاره، پښتو زده کړه، معیاري پښتو، مکالمات، سیاستپوهنه او ټولنپوهنه، علمي څېړنه او شننه، ژورنالېستیکي لیکنې، دري لیکنې)) اثار معرفي شوي دي.

د اثارو تر معرفۍ وروسته په ټولیز ډول د دې اثارو ارزښتونو، ماهیت او نوښتونو ته اشاره شوې او هغه بیا د ډلبندی له مخې پر منظوم او منثور کلام وېشل شوي او د هر یوه پر ځانګړنو بحث شوی دی. تر هغه وروسته بیا د پښتو ادبیاتو په ویبښتیايي پړاو کې د خادم د اثارو مقام څېړل شوی، هم پر دې پړاو بحث شوی او د ده د اثارو رول ته ګوته نیول شوې ده او بیا وروسته له نورو کورنیو او بهرنیو لیکوالو څخه د خادم ناثر څېړل شوی او په دې کې لومړی د خپلې ټولنې اغېز، شاوخوا (۴۳) داسې کورني او یو شمېر بهرني لیکوال څېړل شوي چې په یو نه یو ډول یې د خادم پر فکر او ذهن اغېز کړی دی، دا لیکوال او موثر شخصیتونه په دې ډول دي: ((سلطان شهاب الدین غوري، بېټ نیکه، شېرشاه سوري، شېخ ملي، خوشال خان خټک، رحمان بابا، احمد شاه بابا، سید جمال الدین افغان، توکل، باچا خان (فخر افغان)، کامل مومند، جهان زېب، اجمل خټک، خان عبدالولي خان، ماسټر عبدالکریم، وزیر محمد گل خان مومند، غازي محمد نادرخان، سردار محمد داود خان، نور محمد

د خادم نړۍ لید

تره کی، موسی شفیق، غلام رحمن جرار، نصیر خان بلوڅ، سید حسن خان، استاد عبدالروف بېنوا، حمزه شینواری، استاد گل پاچا الفت، پوهاند عبدالحی حبیبی، سلېمان لایق، سید رسول رسا، همېش خلیل، محمد عمر سیماب، مراد شینواری، سېلاب ساپی، قاضي عطاء الله، نصر الله حافظ، ولي محمد مخلص، سرمحقق عبدالله بختانی خدمتگار، ماکسیم گورکي، مصطفی کمال اتاتورک، رابندرناټ ټاگور، مهاتما گاندي، علامه اقبال)) او ځینې نور...

د اثر په درېیمه برخه کې د دې اثر مرکزي او اساسي موضوع پیلېږي، په دې کې د خادم نړۍ څېړل شوې، په دې کې نېه برخې څېړل شوي دي: ۱- ملتپالنه ده چې د خادم د فکر محور جوړوي. دا برخه تر درېو جلال جلا عنوانو لاندې څېړل شوې ده. الف- پښتانه او پښتونولي. ب- پښتانه او پښتونستان، ج- افغان او افغانیت. بیا د خادم د نړۍ لید دویمه برخه پیلېږي. په دې برخه کې د خادم دینپالنه یا اسلامپالنه څېړل شوې، دا هم پر دوو جلا برخو کې څېړل شوې ده. (الف) برخه کې یې د دین اصلي ماهیت او په (ب) برخه کې یې د دین اخلاقي ایډیالونه څېړل شوي دي، دا دواړه د خادم په اثارو کې ډېر جوت دي. د خادم د نړۍ لید درېیمه برخه (ټولنپالنه) تشکیلوي، سمونپالنه د خادم له نظره څېړل شوې او په دې کې بیا هم په درې برخو کې پرې بحث شوی دی: (فردی سمون، ټولنیز سمون او هېوادنی سمون)، د خادم د فکر یا نړۍ لید بله برخه کره کتنه ده. په دې برخه کې چې د ده انتقادي او اصلاحی فکر پر کومه برخه زیات تمرکز لري پر هغو برخو بحث شوی دی، لکه (ژبپوهنیزه کره کتنه، ادبي کره کتنه، سیاسي کره کتنه او ټولنیزه کره کتنه). د خادم د نړۍ شپږمه برخه (ښارپالنه) ده. دی د ښاري ژوند او تمدن سخت پلوی و او په دې برخه کې یې گڼ شمېر لیکنې کړي دي. په دې برخه کې

د خادم لیکل شوي لیکنو ته کتنه شوې ده. فلسفه او فلسفي افکار هم د خادم د فکر یوه مهمه موضوع جوړوي، په دې برخه کې د خادم لیکل شویو اثارو او متفرقه لیکنو ته نغوته شوې ده. خادم نه یوازې د خپلې ټولنې او هېواد په باب لیکنې کړي، بلکې د فکر دایره یې د سیمې او نړۍ په کچه هم پراخه وه، نو د سیمې او نړۍ په کچه او یا هم د سیمه ییزو او نړیوالو پېښو او شخصیتونو په باب چې ده کومې لیکنې کړي هغه هم خپرل شوي دي. ژبه، ژبپالنه او پښتو پالنه هم د استاد خادم د افکارو یوه مهمه برخه جوړوي، د خادم نړۍ لید په نهمه برخه کې دا موضع په تفصیل سره خپرل شوي او استاد خادم چې د خپل عمر په اوږدو کې، ژبې، ژبپالنې، پښتو او پښتوپالنې ته څه کړي، هغه په تفصیل سره دلته خپرل شوي دي. د دې اثر په څلورمه برخه کې د کورنیو او بهرنیو لیکوالو له نظره د خادم ژوند، فکر او آثار خپرل شوي دي. په دې کې د دغو لاندې کورنیو او بهرنیو لیکوالو نظریات راغلي دي: ((استاد پوهاند عبدالحي حبيبي، استاد عبدالرووف بېنوا، پوهاند صدیق الله رښتین، کانديد اکاډميسن محمد صدیق روهي، استاد سعد الدين شپون، عبدالرحمن پژواک، سيد قاسم رښتيا، حمزه شينواری، محمد قدیر تره کی، غلام جیلاني جلالی، دوکتور حفیظ الله ناصري، سيد بهاوالدين مجروح، عبدالهادي هدايت، سر محقق عبدالله بختانی خدمتگار، قتيل خوږیانی، حبيب الله رفيع، زرین انځور، پوهاند ډاکتر زبور الدين زبور، پوهنوال لال پاچا ازمون، اسدالله غضنفر، عبدالغفور لېوال، احمد جاوېد نوري، سرمحقق عبدالواجد واجد، حفیظ الله غښتلی، سرمحقق سيد محی الدین هاشمي، محمد اصف صمیم، خپرنوال ذکر یا ملاتړ، خپرنوال وجیه الله شپون، گراسیموا، دوریانکوف او ف. گ. گیرس)) او ځینې نور..

د اثر په پنځمه برخه کې د خادم فرهنگي او ټولنیز خدمتونه ارزول

د خادم نړۍ ليد

شوي دي. په فرهنگي برخه کې د ده خدمتونه، په ليکنيزه، رسنيزه او ديني برخه کې تلل شوي او ارزول شوي دي او ټولنيز خدمتونه يې بيا پر کورني او سيمه ييز چاپېريال او همدارنگه د عامې ټولنې په کچه ارزول شوي دي.

شپږمه برخه د کتاب وروستۍ يادونې او بشپړونې دي چې د دې اثر پر ليکني بهير او ستونزو باندې بحث کوي او بله برخه يې لنډيز يا پايله ده چې همدا اوس مو له نظره تېره کړه. دا د دې اثر څرنگوالي او څومره والی و چې موږ يې لنډيز دلته وړاندې کړ.

په پای کې يو ځل بيا غواړم له قدرمنو استادانو؛ سرمحقق زلمي هېوادمل، پوهنوال دوکتور محمداجان حقيال، پوهاند دوکتور عبدالخالق رشيد، سرمحقق دوکتور سيد محی الدين هاشمي او نورو دوستانو څخه ډېره مننه وکړم چې ددې اثر د بشپړاوي لپاره يې راته خپلې گټورې مشورې راکړې او د دې اثر په سمون او تکميل کې يې راسره مرسته وکړه.

له گرانو ورونو؛ فياض حميد او ضياء الرحمن ضياء څخه هم ډېره مننه کوم چې د دې اثر په کمپوز، سمون او تخنيکي چارو په بشپړاوي کې يې خپله خپله مرسته وکړه، د ټولو دې کور ودان وي.

په هېواد کې د علمي څېړنو د پرمختيا په هيله

په درنښت

محمد اسمعيل يون

اخځونه

۱. اريانا دايرة المعارف، ۷ ټوک، سريزه ، د اريانا دايرة المعارف ټولنه ، ۱۳۵۵ ل کال.
۲. بېنوا، عبدالروف ، اوسني ليکوال (بشپړ متن) د مطيح الله روهيال ترتيب او راټولونه، علامه رشاد خپرندويه ټولنه، ۱۳۹۱ ل کال.
۳. بېنوا، عبدالروف بېنوا، اوسني ليکوال، لومړی ټوک، د مطبوعاتو مستقل رياست، دولتي چاپخونه، کابل، ۱۳۴۰ ل کال.
۴. جبارخېل، قاضي حفيظ الله بناد، حکومت پوهنه، د افغانستان ملي تحريک، ۱۳۹۳ ل کال .
۵. حبيبي، پوهاند عبدالحی ، په اوسني پښتو شعر کې د ژوندخپې، د افغانستان علومو اکاډمي، دولتي چاپخونه، ۱۳۶۰ ل کال.
۶. حبيبي، پوهاند عبدالحی ، په پښتو ادب تاريخ کې قصيده، کابل، ۱۳۵۷ ل کال.
۷. حبيبي، پوهاند عبدالحی ، د پښتو ادب لنډ تاريخ، علامه رشاد خپرندويه ټولنه، کندهار، ۱۳۸۷ ل کال.
۸. خادم قيام الدين، د افغانستان تاريخ، لومړي ټوک د يوې برخې ترجمه، انجمن تاريخ، ۱۳۳۴ ل کال.
۹. خادم قيام الدين، ورمه، لومړۍ گڼه، د سيد کمال او بيو جانې نکل، ۱۳۳۹ ل کال .

د خادم نړۍ لید

۱۰. خادم، قیام الدین، پښتونولي، پښتو ټولنه، دولتي چاپخونه، ۱۳۳۱ل کال.
۱۱. خادم، قیام الدین، څاروان، د کتاب چاپولو موسسه، کابل، ۱۳۴۶ل کال.
۱۲. خادم، قیام الدین، خادم باد سبا یم (د استاد قیام الدین خادم منظوم کلیات)، د لال پاچا ازموڼ په زیار، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۹۱ل کال.
۱۳. خادم، قیام الدین، د مرغلرو امېل، د اصلاح د نشراتو مرکز، کابل، ۱۳۳۲ل کال.
۱۴. خادم، قیام الدین، لرغوني پښتانه قومونه، پېښور، ۱۳۵۶ل کال.
۱۵. خادم، قیام الدین، نبوغ او عبقریت، د استاد خادم د اثارو د چاپ علمي بورډ، دویم چاپ، ۱۳۹۴ل کال.
۱۶. خادم، قیام الدین، نبوغ او عبقریت، دویم چاپ، محمد قدیر تره کي تقریظ، د استاد خادم د اثارو د چاپ علمي بورډ، ۱۳۹۴ل کال.
۱۷. خادم، قیام الدین، نصوص الحکم، خادم ډاینستي، ۱۳۷۹ل کال.
۱۸. خادم، قیام الدین، نوی ژوندون، پښتو ټولنه، ۱۳۲۰ل کال.
۱۹. خادم، قیام الدین، بایزید روښان، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۳۲ل کال.
۲۰. خادم، قیام الدین، بلکا، خادم ډاینستي، ۱۳۸۰ل کال.
۲۱. خادم، قیام الدین، پښتو چاپي اثار، د اطلاعاتو او کلتور وزارت، کابل، ۱۳۵۷ل کال.
۲۲. خادم، قیام الدین، پښتو څېړنې، پښتو ټولنه، کابل ۱۳۵۶ل کال.

۲۳. خادم، قیام الدین، رڼه چینه، لومړی ټوک، د لال پاچا ازموون راپولونه، د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳۹۶ ل کال.
۲۴. خادم قیام الدین، رڼه چینه، دویم ټوک، د لال پاچا ازموون راپولونه، د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳۹۶ ل کال.
۲۵. خادم، قیام الدین، کابل کالنی، ۱۳۱۶ کال گڼه.
۲۶. خادم، قیام الدین، خیالي دنیا، د خادم د اثارو د چاپ علمي بورډ، القدس چاپخونه، کابل، ۱۳۹۴ ل کال.
۲۷. خاورې، غوثی د پښتو شفاهي ادبیاتو شکل او مضمون، د افغانستان علومو اکاډمي، ۱۳۶۱ ل کال.
۲۸. خدمتگار، عبدالله بختانی، ژوندون مجله، ۶ گڼه، د لیکوالو انجمن، کابل، ۱۳۶۸ ل کال.
۲۹. خدمتگار، عبدالله بختانی سرمحقق، د ملي ادب او ژورنالیزم خادم، (دویم چاپ)، د افغانستان د قلم ټولنه او گویته انسټیټیوټ، افغان مسلکي چاپخونه، کابل، ۱۳۸۹ ل کال.
۳۰. رښتیا، سید قاسم، سالنامه کابل، ادبي انجمن، دولتي چاپخونه، کابل، ۱۳۱۷ ل کال.
۳۱. رفیع، حبیب الله، پښتو پانگه، ۲ ټوک، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۵۶ ل کال.
۳۲. روهي، محمد صدیق کاندید اکاډمېسن سرمحقق، د پښتو ادبیاتو تاریخ، معاصره دوره، د محمد صدیق روهي فرهنگي ټولنه، ۱۳۷۸ ل کال.

د خادم نړۍ ليد

۳۳. زغم، احمد شاه، پښتو چاربيته، د پوهنملي تېزس، ناچاپ
۳۴. زبور، پوهاند ډاکټر زبور الدين، د پښتو ادبياتو تاريخ اوسنی دوره، مومند کتاب خپرندويه ټولنه، ۱۳۹۴ کال .
۳۵. شپون، سعد الدين، کابل مجله، ۷مه گڼه، ۱۳۴۱ ل کال.
۳۶. طرزي محمود، د افغانستان کالني، ۴۵-۴۶ گڼه، ۱۳۵۸-۱۳۵۹ کال .
۳۷. غبار، مير غلام محمد، افغانستان در مسير تاريخ، څلورم چاپ، ۱۳۶۸ ل کال.
۳۸. گ، ف، گيرس، پښتو هنري نثر، د محمد اکبر معتمد ژباړه، د چاپ او نشر دولتي کمېټه، ۱۳۶۵ ل کال.
۳۹. ماکو، سلېمان، تذکرة الوليا، د پوهاند عبدلاحي حبيبي سريزه او تعليقات، د علامه حبيبي د خپرونو مرکز، ۱۳۷۹ ل کال،
۴۰. هاشمي، پروفيسور ډاکټر سيد محي الدين، د پوهاند صديق الله رښتين د ادبي، فرهنگي خدمتونو څېړنه او کره کتنه، ميهن خپرندويه ټولنه، ۱۳۹۵ ل کال.
۴۱. هلالي، عبدالحکيم، کابل مجله، ۴ گڼه، ۱۳۴۱ ل کال.
۴۲. هېوادمل، زلمی سرمحقق، دالفت ياد، کابل، ۱۳۶۱ کال .
۴۳. هېوادمل، زلمی سرمحقق، د افغان ياد، د مقالو ټولگه، کابل، ۱۳۶۰ ل کال .
۴۴. هېوادمل، زلمی سرمحقق، امير عليشېر نوایي، د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳۶۰ ل کال .
۴۵. هېوادمل، سرمحقق زلمی، د پښتو نثر اته سوه کاله، دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۹۰ ل کال .

۴۶. سرمحقق زلمی هېوادم، ولسي سندرې، ۲ ټوک، ۱۳۶۶ ال کال.
۴۷. هيله مجله، پېښور، پنځمه گڼه، ۱۳۷۸ ل کال،
۴۸. يوسفزی، هوسا، د پښتو ادب په پرمختيايي بهير کې د استاد قيام الدين خادم ونډه، (د ماسترۍ دورې تېزس)، ناچاپ، ۱۳۸۷ ال کال.
۴۹. يون، محمد اسمعيل، ادب تاريخ، لرغونې دوره، د افغانستان ملي تحريک، ۱۳۹۴ ال کال.
۵۰. يون، محمد اسمعيل، پښتو شعر هندسي جوړښت، يون کلتوري يون، ۱۳۸۷ ال کال.

Certificate

This Thesis entitled “ QAYAMODIN KHADAM’ IEADA AND WORLD VIEW “ submitted by “ MOHAMMED ISMAIL YOON “ Department of Pashto faculty of language and literature of Kabul university Kabul , for the award of the degree of Doctor Of PHILOSOPHY is an original work and has not submitted so for in part or full for any other degree in any university.

This may be placed before the examiners for evaluation and the award of the degree of Doctor Of PHILOSOPHY.

Prof. Abdul Khaliq Rashid

Department of Pashto,

Centre for Persian and central Asian Studies

School languages and culture

JAWAHARLAL NEHRU UNIVERSITY NU

New Delhi India

وروستی نېلونی

(دفاع)

الف- لومړنی یا مقدماتي دفاع: کله چې مې د دوکتورا علمي پورې لپاره ډیزرتیشن بشپړ کړ، نو د دوکتورا بورډ، پښتو څانگې، ژبو او ادبیاتو پوهنځي او د پوهنتون د علمي چارو معاونیت له خوا د مقدماتي دفاع ورځ وټاکل شوه. د دفاع لپاره د (۱۳۹۶ل) کال د سلواغې میاشتې (۲۵)مه نېټه غوره شوه. د ژبو او ادبیاتو پوهنځي (ترکي څانگې) نوی جوړی شوی تالار د لومړني دفاع لپاره مناسب ځای وبلل شو.

د یادې نېټې لپاره مو ټول اړوند ضروري مواد، پرېزېنتیشن، باينرونه، د موضوع لنډيز او نور ټول برابر کړل. د کابل پوهنتون استادان، د لوړو زده کړو وزارت یو شمېر کارکوونکي او د یو شمېر نورو علمي موسسو علمي شخصیتونه مو خبر کړل، نږدې یو نیم سل تنو علمي شخصیتونو او یو شمېر محصلینو د مقدماتي دفاع په غونډه کې گډون کړی و، چې

د خادم نړۍ لید

ځینو یې په دې ځانگړي لېست کې خپل لاسلیکونه هم وکړل، له اصولو سره سم د علمي مرستیال (دوکتور محمد نعیم عظیمي) تر مشرۍ لاندې غونډه پیل شوه، ژوري هیئت وټاکل شو او ما خپله دفاع پیل کړه. له

موضوع سره زما لېوالتیا ما ته د دې امکان برابر کړ چې زه پر موضوع پوره حاکم شم، زما توضیحات د حاضرینو او ژوري هیئت د پاملرنې وړ وگرځېدل، څو تنو استادانو چې ځینې پوښتنې مطرح کړې، هغه هم په ښه بڼه ځواب او مفهوم هم په ښه ډول افاده او انتقال شو. زما تر

پروپزېشن یا توضیحاتو وروسته ژوري هیئت خپله پرېکړه واوروله چې
متن یې په دې ډول دی:

لخواه خدمت نړی
صوبلستان

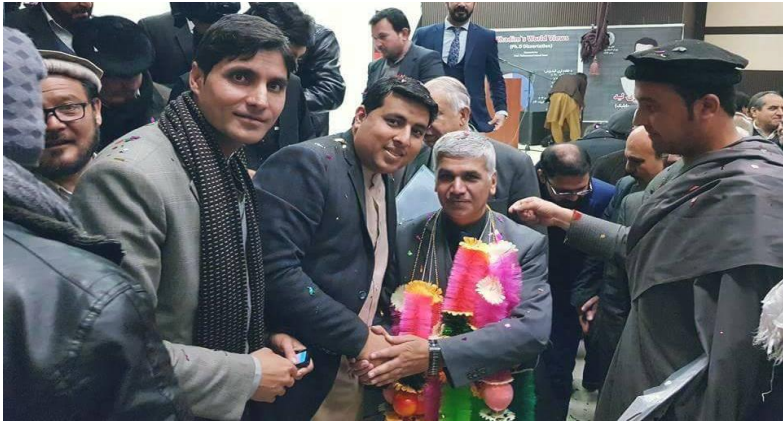
محرم پوهاند محمد شمس الملک یون از موضوع رساله دکورامی خوش
حمت عنوان « دفاع نړی لید » در محفیات نور و
لقدرد مقدار از درمندان و در جوانان مخصوصه دفاع نړی و
پیشگی هم معلوم درمندان ، طرزان و هیات در در بیان
در تمامت بخش اریه ار -
صفت در در دفاع صدقانی این راجع از نگاه حصار مورثی
طرز اهل دفاع دکورامی در آرا تاسیه کند و موضوع این را
از مابره عددند لوح و ما خورشید سبک

هم از نگاه حصار خلیفه

پوهاند دکورامی
دکتر با بیل
انور حاجی

د خادم نړۍ لید

تر هغه وروسته ټولو گډونوالو ما ته د بڼې او بریالۍ مقدماتي دفاع له امله مبارکي راکړه.

تر مبارکۍ وروسته مو اړوند اسناد سره راټول او د وروستۍ دفاع لپاره مو د تياري پلان جوړ کړ. هغو علمي شخصیتونو او دوستانو چې په دې

مقدماتي دفاع کې گډون درلود، د ځينو څرنګوالي او لاسليکونه يې په لاندې ډول دي:

د پوهاند محمد اسماعيل يون د دوکتورا

د پايلیک مقدماتي دفاع گډونوال

۲۵ / ۱۱ / ۱۳۹۶

د پښتو خانگي د دوکتورا پروگرام د مقدماتي دفاع گډونوال

۱- ۳۴ مخه

د پوهاند محمد اسماعيل يون د دوکتورا د پايلیک مقدماتي دفاع

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لاسليک	کتنې
۱	استادانو وريد	پوهنل	ريد		
۲	حبيب الله	کارمنز	انگړي		
۳	سيدالکريم الدين	پوهاند	حصار		
۴	گل محمد	پوهنيزي کارکن	باسل		
۵	محمد اجاښ حقيال	پوهنيزي کارکن	حقيال		
۶	سيد محي الدين حکاکي	سرتخت - داکتر	حقيال		
۷	زلمي هيدار امل	سرتخت	هيدار امل		
۸	عطا محمد لوي	پوهنل	لوي		
۹	دکتور خواجې محمد عبيد	پوهنيزي کارکن	عبيد		
۱۰	غلام حسن پلوي	پوهنل	پلوي		
۱۱	احمد شاه رضيم	پوهاند	رضيم		
۱۲	فليم	پوهنيزي کارکن	فليم		
۱۳	صالحی رستمزاده	پوهنيزي کارکن	رستمزاده		
۱۴	الطاف رحيم اردکانل	پوهنيزي کارکن	اردکانل		
۱۵	منصور	معلم	رفيعي		
۱۶	الورالله	دکتر	مومند		
۱۷	ماهور	دکتورن ترس	ماهور		
۱۸	محمد امان	معلم	بجاء		
۱۹	ضيا من	تدرسي کارکن	ضيا من		
۲۰	کلب جان	فيلد	جان		

د خادم نړی لید

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لاسلېک	کښي
۲۱	قدرت الله بدلون	د مایې ښکونکی	بدلون	...	
۲۲	سید ابراهيم صانجی	پوهاند	صانجی	...	
۲۳	دکتر صهار مالزی		صهار	...	
۲۴	فیروز صافى	سليمو سید پورتنی سید صوفی پورتنی	"صافى"	...	
۲۵	داکتر نیا الدین کمال	دوگر د توفی کمال	کمال	...	
۲۶	استاد عبدالله هند	سدران وودلو دوللا وطن پورتنی	کمال	...	
۲۷	انسیب حمید	دیباختی الدین	حمید	...	
۲۸	محمد صابر واکړی	پوهنځی	واکړی	...	
۲۹	یحیی همای	پوهنځی	همای	...	
۳۰	وفا المکن	پوهنځی	وفا	...	
۳۱	بیستلرحمل	پوهنځی	احمد	...	
۳۲	رضیع الله	څېړنوی	ښانه	...	
۳۳	یار محمد	پوهاند	بیزال	...	
۳۴	تدک شاه	محل	صیخان	...	
۳۵	حمید الله	محل	سیرزاد	...	
۳۶	نصرت الله	محل	بھیر	...	
۳۷	هدایت پور	پوهنځی	ایضاق	...	
۳۸	نبی اصین	محل	مومند	...	
۳۹	الطوف الرحمان	محل	مومند	...	
۴۰	کمال الدین	پوهنځی	کمال	...	

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لاسلیک	کتنې
۴۱	عبد الله سعید	مدیر تعلیمات فاریاب	سعید		
۴۲	دکتور محمد اکرم خان	مشاوره وزارت	خان		
۴۳	سعید	پوهاند	امین	A-	
۴۴	نورالله	پوهاند	سنان		
۴۵	محمد امیر	پوهندګر	کامه وال		
۴۶	دکتور عبدالستیم	پوهندګر	حکیم		
۴۷	خېټېوال ذکریا خان	پوهاند	ملار		
۴۸	لفظ	پوهاند	خان		
۴۹	حبیب الرحمن	پوهاند	حبیب		
۵۰	محمد سلیم	پوهاند	محمد		
۵۱	محمد زکریا	پوهاند	محمد		
۵۲	خرین	پوهاند	محمد		
۵۳	محمد شمس	پوهاند	محمد		
۵۴	محمد امیر	پوهاند	محمد		
۵۵	وزیر	پوهاند	محمد		
۵۶	ولول	پوهاند	محمد		
۵۷	بصیر	پوهاند	محمد		
۵۸	محمد اکرم	پوهاند	محمد		
۵۹	محمد امیر	پوهاند	محمد		
۶۰	محمد اکرم	پوهاند	محمد		

د خادم نړۍ لید

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لاسلیک	ګڼنې
۶۱	آريانا	پوهنيز	صعبل		
۶۲	خطبه	پوهنيز	محمد		
۶۳	خبر هاريس		عمر		
۶۴	محمد الطاهر	چاپوال	شاکت		
۶۵	محمد عافت		عافت		
۶۶	سرياني	پوهنيز	بابوري		
۶۷	سليم	ناشر	دانش		
۶۸	حسنته دانش	محصل	دانش		
۶۹	غنته الله کسبون	دوکتور کالوګر	کسبون		
۷۰	امير	دوکتور کالوګر	حيران		
۷۱	سرويس	دوکتور کالوګر	صعبل		
۷۲	محمد سليم الله	محصل	اربعيل		
۷۳	ابوحشر	محصل	اسرفيل		
۷۴	حبيب الرحمن محافظ	د پوهنيزو کارونو لارښوونکي	حماد		
۷۵	ضياء الرحمن ضياء	محصل ماسټري	ضياء		
۷۶	فتاوا احمد	محقق، دوکتور	کرېزلي		
۷۷	عيسق الله	محقق، دوکتور	غزالي		
۷۸	وحيد الله بريا	پوهنيز	بريا		
۷۹	سکه کور لودال	پوهنيز	لودال		

د مقدماتي دفاع بشپړ جریان د ژوندون ټلوېزيون پر خپو خپور شو او پر هماغه مهال د يوټيوب خپو ته هم پورته شو چې لېنک يې په دې ډول دی: (<https://www.youtube.com/watch?v=LH٦jHYvcG١Q>) تر مقدماتي دفاع وروسته مې د نهايي دفاع لپاره پلان جوړ کړ او د کارونو د انسجام په لټه کې شوم.

ب- وروستی يا نهايي دفاع: د وروستی دفاع لپاره څو ورځې وخت په کار و چې نور اړوند کارونه تر سره شي او د وروستی دفاع لپاره بايد د بهرني استاد په توگه يو داسې استاد هم گډون وکړي چې د کوم بل هېواد په يو معتبر پوهنتون کې استادي ولري او د ناظر استاد شرايط يې پوره کړي وي. ما چې د کابل پوهنتون د علمي مرستيال د رسمي مکتوب پر اساس لا وار د مخه (استاد پروفیسور دوکتور عبدالخالق رشید)

د ناظر استاد په توگه ټاکلی و او د دوکتورا تېزس مې وار دمخه ورلېږلی و، نو د مقدماتي دفاع له جزیاتو مې هم خبر کړ او په نهايي دفاع کې مې د هغه د حتمي گډون خبره هم ورسره شریکه کړه، هغه په ورین تندې ومنله، د (١٣٩٦ل) کال د کب (٦)مه نېټه د نهايي دفاع لپاره وټاکل شوه،

د خادم نړی لید

استاد خالق رشید هم تشریف راوړو او د (چینیایي خانګې) نوی تالار د وروستی دفاع لپاره غوره شو. په دې دفاع کې تر (دوه سوه پنځوس) تنو زیاتو استادانو، څېړونکو، محصلینو او د نورو علمي مرکزونو استازو ګډون کړی و. چې د ځینو لاسلیکونه او څرنگوالی په دې ډول دي:

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

کټه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱	سید الکریم الدین	لکھاریان	پوهاند لومړی	
۲	ابو یونس یحییٰ	یحییٰ	پوهنځی	
۳	محمد صابر	صومند		
۴	یار محمد ابراهیم	ابراهیم	پوهنځی	
۵	احمد شمس	زغم	پوهاند	
۶	عبدالرزاق	احمدی	پوهنځی	
۷	سید نصیر	پوهنځی	پوهنځی	
۸	احمد صابری	پوهنځی	پوهنځی	
۹	جمهان	دوست	د مټ حمل	
۱۰	سید الیونسو ابراهیم	صافی	پوهنځی	
۱۱	شیراز	نور	پوهنځی	
۱۲	محمد نظیر	روحانی	پوهنځی	
۱۳	زرغون	کلی	پوهنځی	
۱۴	جاه پور	غزنو	پوهنځی	
۱۵	یحییٰ	جاه	پوهنځی	
۱۶	محمد صابر	پوهنځی	پوهنځی	
۱۷	عبدالله	پوهنځی	پوهنځی	

د پوهاند محمد اسماعيل يون د دوکتورا دورې د پابليک د وروستۍ دفاع د گډونوالو لست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

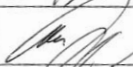
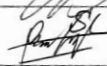

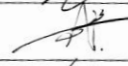

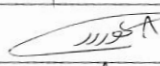

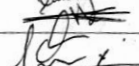
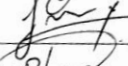
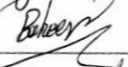

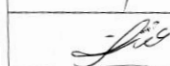

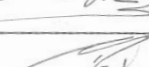
ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسليک
۱۸	احمد مجيب	صبي	کارمند تحصيل کمال	
۱۹	داکتور کمال سليم	ماغي	مخبره کمال	
۲۰	عبدالله	لغوي	مخبره کمال	
۲۱	پوهنده داکتره نجيبا	ارفين	پوهنيزه کمال	
۲۲	صالح محمد	اسکوي زير خالقي	مخبره کمال	
۲۳	دوکتور محمد تارا	حقايق	مخبره کمال	
۲۴	رافضه مودير	کامرول	وزارته تحصيل کمال	
۲۵	جايي راوړنه در علمي	علمي	مخبره کمال	
۲۶	هان	سنگري	مخبره کمال	
۲۷	سر محقق سيد علي شاه روستايار		عضو اکادمي علوم	
۲۸	سر محقق شريف الله	شريف	عضو اکادمي علوم	
۲۹	پوهنيزه داکتره عليا محمد	علمي	مخبره کمال	
۳۰	پوهنيزه داکتره محمد صالح	علمي	مخبره کمال	
۳۱	سر حارث	مخبره کمال	مخبره کمال	
۳۲	محمد نور	مخبره کمال	مخبره کمال	
۳۳	محمد	سای	مخبره کمال	
۳۴	محمد	محمد	مخبره کمال	

د خادم نړۍ ليد

د پوهاند محمد اسماعيل يون د دوکتورا دورې د پابليک د وروستي دفاع د گډونوالو لست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

کچه	نوم	تخلص	رتبه	لاسليک
۳۵	سيد عبدالرحمن	سعيدى	لومړى ځلې	
۳۶	عبدالرحمن	علم	۸	
۳۷	داکټر نور محمد	رفيع زاده		
۳۸	خالده فروغ	فروغ	لومړى ځلې، د کور	
۳۹	سلوى لوى قرشى		لومړى ځلې	
۴۰	عظيمه	محمد	پرمختللى	
۴۱	هدى	آرزوى	معلم	
۴۲	هدى	آرزوى	معلم	
۴۳	مروغه	حامى	معلم	
۴۴	مديونه	نادر	معلم	
۴۵	سوكه	سوخ	معلم	
۴۶	نجيم سمور	محمدى	معلم	
۴۷	خالد	محمدى	پرمختللى	
۴۸	عنيت	محمدى	پرمختللى	
۴۹	عيسى دلدرد	عبدالرحمن	لومړى ځلې، د کور او دوکتورا	
۵۰	لوى احمد	عزتى	لومړى ځلې	
۵۱	نفتي خالد	محمدي	لومړى ځلې	

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۵۲	محمد	مغز زاده	پوهنځی	
۵۳	دکتور محمد فضل نودال	نودال	پوهنځی	
۵۴	عبد القیوم	قیوم	پوهاند دکتور	
۵۵	گل محمد	باشلی	پوهندوی دکتور	
۵۶	لویس	حسینی	مستر	
۵۷	رسد الله	اصل	مستر	
۵۸	سنډ الکوزی	الکوزی	Ph.D	
۵۹	عبداللہ ۱	ابولہار	B.Sc	
۶۰	عبدالغفار	صافی	پوهنځی	
۶۱	شمس‌الووال حاجی عبدالرشید	مدی	شمس‌الووال	
۶۲	موسعب	مخوند زلدار	پوهنځی	
۶۳	عبدالرشید	برکاتی	پوهنځی	
۶۴	زیر محمد	(عبدالغفار)	پوهنځی	
۶۵	سید جمال معنوی		پوهنځی	
۶۶	مصطفیٰ بشیر	نظامی	B.Sc	
۶۷	دالهر محمد اسمعیل	حنیف آمین	D.V.T	

د خادم نړۍ لید

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

کڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۶۹	سید نور محمد	عادی	په د پوهنتون کې د لسان د کلتور پوهنځي لاسلیک	
۷۰	نیلیند	نشا	استاد امتحان د لسان د کلتور پوهنځي لاسلیک	
۷۱	یار محمد	یزال	پوهاند	
۷۲	نشار احمد	کریمز نوم	امیر نظامت	
۷۳	عطا محمد	لویا	د لویا لاسلیک	
۷۴	عابد الله	احمد	لسان	
۷۵	حقیق الرحمن	موسند	خبريال	
۷۶	لطف الله	صابر	خبرنيار	
۷۷	زمر کا	فا	پوهندا	
۷۸	محمد طهف	سمون	محل	
۷۹	حبیب	لواړی	لسان	
۸۰	حمید نواز عبدالستور	صوبی	ماکر	
۸۱	بخت مر	غزری	پوهنداوی	
۸۲	عبد السلام	وهدا	پوهندا	
۸۳	محمود رحمن	مرهون	پوهندا	
۸۴	حسب الله	انگړی	مستر	
۸۵	زیاون	پرشوخی	پوهندا	

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پابلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۸۶	محمد اسلم	نسیس	پوهن	
۸۷	محمد یونس	دکتور	پوهنپال	
۸۸	غلام ناریق	پوهن	پوهنپال	
۸۹	سعید احمد	عشای	پوهنپال	
۹۰	خوشحال اروهي	اروحي	-	
۹۱	سیدولسید	سید	-	
۹۲	عبدالله	نور	آرکایو	
۹۳	محمد	(بان)	شغل زرار	
۹۴	خان محمد	خان	تجارت	
۹۵	سید تقی	سید تقی	تعمیرات	
۹۶	محمد اولی	مدت زله	تجارت	
۹۷	استاد محمد حسن اخلاص	اخلاص	استاد	
۹۸	یحیٰ	هغه	استاد	
۹۹	حاجي محمدزيان	محمد زيان	تجارت	
۱۰۰	قدرت الله بدلون	بدلون	روانکار او لاسلیک	
۱۰۱	برکت الله	بکلال	محصل	
۱۰۲	محمد خان	وردک	محصل	

د خادم نړۍ ليد

د پوهاند محمد اسماعيل يون د دوکتورا دورې د پايلېک د وروستۍ دفاع د گډونوالو ليدست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۰۳	محمد ظفر	رطبوی	په پانډ	
۱۰۴	اسیر	الکوزی	زده کړیال	
۱۰۵	ضیاء السلام	شیدان	ماسټر	
۱۰۶	کبریا الف د نادرې	نادرې	لېسانس	
۱۰۷	رامین	آر ریښی	دانشجو	
۱۰۸	سید	آرکوزی	محلص	
۱۰۹	سعود الحام	الحام	لېسانس	
۱۱۰	فکر الرحمن صاحبزاد		لېسانس	
۱۱۱	رفیق خان	حیدران	لېسانس	
۱۱۲	سید یحیٰی سید	.	څېړنوال	
۱۱۳	عبد الاحد	احمد	ماسټر	
۱۱۴	صالح محمد	صالح	لېسانس	
۱۱۵	حضرت زانا	همدد	نه	
۱۱۶	حمید الله	سټیزاد	۱۱	
۱۱۷	عادلہ	سایډ	ماسټر	
۱۱۸	الاحمد بنیرال	بنیرال	لېسانس	
۱۱۹	عسوق الله	عزیزین	لېسانس د دوکتورا دورې د وروستۍ دفاع	

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۱۳۹۶/۱۲/۶

کڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۲۰	نیل	اسن	پوهندوی	
۱۲۱	تغییر	حاشمی	پوهنوال	
۱۲۲	دکتور عبدالصوم	عاشق	پوهاند	
۱۲۳	سرکتون زلمیور	هیدرادی	سرکتون	
۱۲۴	دوکتور کاکړ شاداد ادیب	ولاس ادیب	پوهندوی	
۱۲۵	عبدالغفرز مایر خیل	بابر خیل	پوهندوی	
۱۲۶	عبدالحق حسینی شیدي	حسینی شیدي	د سولې عالي کورنۍ غړی	
۱۲۷	پوهاند حیدر اسن	اسن	پوهاند	
۱۲۸	پوهاند دکتور محمد سیدي	سیدي	پوهاند	
۱۲۹	بريالی	باجوي	پوهنوال	
۱۳۰	شاکره	نيانې	پوهنډار	
۱۳۱	صبا رخت	رخت	پوهندوی	
۱۳۲	عبدالحق	سلانزوی	مصلح	
۱۳۳	مهر ظریف	فرخنده لوی	پوهنډار	
۱۳۴	سجده	سیدي	ماسټر	

د خادم نړۍ لید

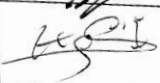
د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستۍ دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۳۵	عبداللہ	فروتن	ماستر ۴	
۱۳۶	محمد احسان	سلفانی	۲	
۱۳۷	سید اکبر	نادرۍ	استاد	
۱۳۸	محمد طارق	محمدی	ماستر	
۱۳۹	نصیر احمد	هورت	مستر	
۱۴۰	امیر کریم	کریم	معلم	
۱۴۱	رحیم اللہ	رحیمی	محصل	
۱۴۲	محمد سلیم	کاروان	زده کړیال	
۱۴۳	غیب الله	کاکړ	محصل	
۱۴۴	زین رسد	مسیر	"	
۱۴۵	گل الرحمن	منسل	"	
۱۴۶	احسان الله	احسان	"	
۱۴۷	محمد یوسف	احمدی	"	
۱۴۸	دالور صلاح الدین رحمان	رحمان	استاد لورډوالو	

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د گډوډوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

گڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۴۵	آرمانا	صعبال	لېوښیار	
۱۵۱	پښتیا	هفتپاله	لیسانس	
۱۵۱	عماد	حنی	لیسانس	
۱۵۲	لینا	علیزوی	لیسانس	
۱۵۳	مده لطف هوتک	هوتک	۱۴ ماښ	
۱۵۴	راجستار	ملدند	ضمیمه نوال	
۱۵۵	تریب رازان مستجاب	حکا -	دلور	
۱۵۶	محمد اسماعیل	عذلیب	ماستر	
۱۵۷	عزیز الله	س	ماستر	
۱۵۸	ممنخ انیساری		فانچ تحصیل	
۱۵۹	هدایت کهر	هدایت کهر	لیسانس	

د خادم نړۍ ليد

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۶۰	شکر علی	شکر	پوهنځی	
۱۶۱	فضل احمد اعنی	امنی	پوهنځی	
۱۶۲	سید سید عرفان	عارف	دکتورا (پوهنځی)	
۱۶۳	محمود طیفیان	طایفی	پوهنځی	
۱۶۴	سید علی عمر	ارزقي	پوهنځی	
۱۶۵	سیرا	امی	پوهنځی	
۱۶۶	فریبا	رضاء	پوهنځی	
۱۶۷	د لوی ورد خوشبختی			
۱۶۸	الحاج رحمت الله	عفو	تاریخ د ۱۴ لړۍ کارخانې (پوهنځی)	
۱۶۹	الحاج محمد الهم	عفو	تاریخ هغه ۱۴	
۱۷۰	محمد	عفو	استاد	
۱۷۱	صنور	صنور	استاد	
۱۷۲	مطیع الله	خاکنسار	برومي	
۱۷۳	عابدالله	احمد	کلیسینس	
۱۷۴	عصفي	سبحان	سیاس	
۱۷۵	محمد یونس	حسنی	سیاس	
۱۷۵	سید اکبر	ساروت	پوهنځی	

غونډه له اجنډا سره سم د قران کریم د څو مبارکو ایتونو تلاوت وشو، بیا ملي سرود وغږول شو او ورپسې د کابل پوهنتون د علمي مرستیال (دوکتور محمد نعیم عظیمي) په وینا سره پیل شوه، بیا د دري ځانگې امر (پوهاند دوکتور سید اکرام الدین حصاریان) لنډې خبرې وکړې او د

دوکتورا پروگرام یې تشریح کړ، وروسته د ماستری بورډ امر (وفاء الرحمن وفا) له خوا زما لنډ ژوند لیک ولوستل شو او بیا مې خپل پرزنتیشن پیل کړ، پر ټاکلي وخت مې خپل پرزنتیشن په سم ډول افاده کړ او د ټولو گډونوالو د هرکلي وړ وگرځېد، وروسته د پوهنتون د علمي مرستیال (دوکتور محمد نعیم عظیمي) له خوا له ما څخه غوښتنه وشوه چې تالار ترک کړم چې ژوري هیئت زما په نه شتوالي کې په ارامو اعصابو خپله عادلانه او ناپېیلې پرېکړه وکړي، تر څو دقیقو وروسته ما ته بېرته تالار ته د داخلېدو بلنه راکړل شوه او ژوري هیئت په دې ډول خپله پرېکړه واوروله:

د خادم نړۍ لید

د پوهاند محمد اسمعیل یون

د دوکتورا دورې د پابلیک د وروستی

دفاع په باب د ژورې هیئت نظر

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

استاد پوهاند محمد اسمعیل یون د (۱۳۹۶ل) کال د کب پر (۶) مه نېټه د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د چینایي څانګې په تالار کې د لوړو زده کړو وزارت، کابل پوهنتون د ځینو چارواکو، د بېلابېلو پوهنتونونو د ګڼ شمېر استادانو، د علومو اکاډمۍ او نورو علمي بنسټونو غړو او ځینو محصلینو په حضور کې (د خادم نړۍ لید) تر نامه لاندې خپل ډیزرتیشن وړاندې کړ. استاد یون خپل ډیزرتیشن په ډېره ښه او عالي بڼه افاده او تفهیم کړ چې د ټولو د پاملرنې وړ وگرځېد. ژورې هیئت د استاد یون ډیزرتیشن په هر اړخیز ډول ارزوه او هغه یې یو بريالي او عالي ډیزرتیشن وګاڼه او دا یې د دوکتورا دورې یوه ښه او بريالی دفاع وګڼله. ژورې هیئت استاد یون ته د دوکتورا دورې د پابلیک د دې بريالی دفاع له امله مبارکي وايي، د لوی خدای (ج) له درباره ورته د لایزاتو بریاوو هیله کوي او د دې ترڅنګ له اړوندو لوړو مقاماتو څخه غواړي چې ده ته د دوکتورا تحصیلي سند منظور کړي.

په درناوي

ژورې هیئت

Handwritten signature

Handwritten signature

- ۱- محمد اجال صفیال
- ۲- دوکتور سید محمد یونس
- ۳- دوکتور عبدالکالی

د دوکتورا دورې د دفاع په باب د ژورې هیئت نظر
 ۱۳۹۶ ل ۱۲ م ۶ نېټه
 د دوکتورا دورې د دفاع په باب د ژورې هیئت نظر

تر دې پرېکړې وروسته ټولو دوستانو، استادانو او اړوندو مسولینو ما ته مبارکي راکړه او په دې ډول هغه بهیر چې د (۱۳۹۲ل) کال د (ثور) میاشتې پر (۲۱)مه نېټه پیل شوی و، د (۱۳۹۶ل) کال د کب پر (۶)مه نېټه په بریالیتوب سره پایته ورسېد.

د دې پروگرام بشپړ جریان هم د ژوندون پر څپو خپور شو او تر هغه وروسته یوتیوب ته هم پورته شو چې لېنک یې په دې ډول دی:

(https://www.youtube.com/watch?v=Y۰d۹۹qm۰W_Y)

د وروستۍ جملې په توګه یو ځل بیا ټولو هغو قدرمنو استادانو، مسولینو او دوستانو ته کور ودانۍ وایم او د زړه له تله مننه ورڅخه کوم چې په ژبو او ادبیاتو پوهنځي کې یې د دوکتورا پروګرام په ډول د بریالیتوب پورېو ته ورسوه او په مستقیم او نا مستقیم ډول یې له ما سره مرسته وکړه چې دا تحصیلي او علمي پورې ترلاسه کړم.

د ټولو دې کور ودان وي، لاره یې روښانه او ژوند یې سوکاله غواړم.

په درنښت

محمد اسماعیل یون

۱۳۹۶ل کال د کب (۶)مه نېټه

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**